

БУЛЧУТТАР АЛГЫСТАРА

Баай хара тьям иччитэ
Баай Барылаах тойон,
Тонмот тобук сылаахта,
Бүөрбэт бүтэй сылаахта
Суолбутугар тосхойон кулу.
Аартыкпытыгар атааран кулу,
Аһаан-сиэн чалларый!
Күлүм аллан мичилий!
Үрүйэлэр, үрэхтэр
Үтүө иччилэрэ,
Хара тьялар
Хаарыаннаах иччилэрэ,
Иэччэхтээх бэйэм
Имиллэн олон
Аал уотунан айахтаан
Аһаттаҕым буоллун!
Кутаа уотунан куолайдаан
Иһэртэҕим буоллун!
Истибэт да буолларгыт
Истэ сэнээрин,
Көрбөт да буолларгыт
Көрөр курдук буолун.
Истэ сэнээрин!
Көрө билгэлээн!
Хара тьябар
Хаамар ыллыктаан!
Күөх дуолбар
Салыннаах ытыстаан!

100 ЛЕТ
ЯССР
1922-2022

30
СЫЛ
САХАБУЛТ
1992-2022

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

МЯГКОЕ ЗОЛОТО ЗЕМЛИ ОЛОНХО

Дьокуускай
Көмүөл
2023

УДК 631.145:639.1(571.56)(091)
ББК 65.305.726-03(2Рос.Яку)

Үбүлүөйдээх кинигэ үбүлээһинигэр күүс-көмө буоллулар:
«Сахабулт» АО (генеральной дириэктэр *М. Э. Васильев*),
Горнай улууһуттан «Тулааһын» ХЭТ (дириэктэр *А. А. Иванов*),
«Түүлээҕи тутар-харайар киин» (салайааччы *Е. П. Андросов*),
Өлөөкө Күөллээҕи сылгы собуота (салайааччы *К. Н. Винокуров*)

Кинигэ тахсытыгар көмөлөстө
Горнай улуунун баһылыга *Н. В. Андреев*

Хомуян онгордулар:
В. В. Габышев, Н. Н. Сметанин, П. Н. Коркин

Кинигэҕэ *А. Каменева, Е. Захарова, Д. Туприна, В. Софронова, Е. Макарова, М. Афанасьева, В. Габышева-II, С. Сивцева* хаартыскалара,
Марианна Барахова «Ойуу тылдыт» үлэтэ,
Е. Майкова («Неизвестная Сибирь», 14 №-рэ) ыстатыйата туһанылынна

Сымнаҕас көмүс түсчүттэрэ = Мягкое золото земли Олонхо / хомуян онгордулар: *В. В. Габышев, Н. Н. Сметанин, П. Н. Коркин* ; [киири тылы суруйда *Б. И. Павлов*].
- Дьокуускай : Көмүөл, 2023. - 488 с.

Агентство СІР НБР Саха

Бу кинигэ утуйары умнан туран түүннэри-күннэри үлэлээбит, сырларын биэрбит дьиннээх патриот дьон – охотоведтар, булт хаһаайыстыбатын тэрийээччилэр, салайааччылар, товароведтар уонна тайҕа хаһаайыннара – булчуттар, сонордьуттар тустарынан кэпсиир.

«Сахабулт» 30 сыллаах үбүлүөйүн кэрэһилээн тахсар кинигэҕэ байанайдаах булчуттар үтүө үгэстэрэ, мүччүргэннээх сырыылара, Саха сиригэр кэрэ айылҕата хоһоонунан, кэпсээнинэн уус-ураннык хоһуйуллубута туспа түһүмэҕинэн киирдэ.

Ааҕааччы киэнгэ эйгэтигэр ананар.

УДК 631.145:639.1(571.56)(091)
ББК 65.305.726-03(2Рос.Яку)

КИРИИ ТЫЛ

Тыһыынчанан сылларга саха киһитин дьылҕатыгар олох араастаан уларыһан-тэлэрийэн, ардыгар күннээх халлаан курдук сырдаан, сороҕор хара былыт бүрүүкээбитин курдук харангаран кэллэ. Ол кэмнэ саха киһитигэр биир майгы хаһан да халбаннаабат. Ол кини айылҕаҕа сыһыана, төрөөбүт дойдутугар таптала, төрүт дьарыгар бэриниилээбэ.

Төрүт олохтоох омук туох баар сүрүн итэҕэлэ, сизэрэ-майгыта, олоҕун оноһуута онтон сизттэрэн тахсар. Булдуһан иитиллэн, айылҕаттан аһаан кэлбит үһүк хоту дойдуну баһылаабыт омуктар сирдэрэ, айылҕалара баайынан араас кыһалҕаҕа, үтүрүллүүгэ да түбэһэ сылдыбыттарынын история чахчылары кэрэһилииллэр. Ити барыта түмүллэн биир улахан дьылҕаҕа кубулуйар.

90-с сылларга сэбиэскэй былаас эстэн, 70-тан тахса сыл үлэлээн кэлбит политической, экономической система үрэллэн, ыһыллыы-тобуллуу, мунуу-тэнии, хоро таһыы кэмэ кэлбитэ.

Оннук кэмнэ идэлэрин таптыыр, Саха сиригэр айылҕата чөл буоларын туһугар ис сүрэхтэриттэн ыалдьар идэтигэр охоттоовтар, салайааччылар бастакы президент М.Е. Николаев көбүлээһининэн «Сахабулт» национальнай концерн тула мустан оччотооһу кэмнэ ыһыллан эрэр булт хаһаайыстыбатын өрүһүбүттэрэ билигин эмиэ история. «Сахабулт» национальнай концерн тэрийии туһунан СӨ президентэ М.Е. Николаев Ыйааҕа 1992 сыл балаһан ыйын 28 күнүгэр тахсыбыта. Бу тэрилтэ Саха сиригэр охоттоовтарынын, булчуттарынын түмүн 28 оройуонна концерн филиаллара аһыллан, тайҕаҕа саа тыаһа доргуйан, булчут барахсан үүтэниттэн бур-бур буруо тахсан, кини сыралаах үлэтэ тиллэн, анал танһаһынан, саанан-сэбинэн хааччыллан барбыта. Онтон дойдубут күндү түүлээбэ, кылааннаах баайа эмиэ Россия, аан дойду үрдүнэн «Саха сиригэр саарбата дуо?» – дэтэн суолу тэлэйбитэ.

Бу тахсыбыт кинигэ итиннэ утуйары умнан туран түүннэри-күннэри үлэлээбит, сырдаларын биэрбит дьингээх патриот дьон – охоттоовтар, булт хаһаайыстыбатын тэрийээччилэр, салайааччылар уонна тайҕа хаһаайынынара – булчуттар, сонордьуттар тустарынан кэпсиир.

Хара тыа маанылааҕа сүүрэ сылдыар киис, саарба былыр-былыргыттан көннөрү түүлээх кыыл эрэ буолбатах, былдьаһыктаах бытта быата диэбиккэ дылы, үрүлүйэр үп тахсар сирэ, сэриилэр, атааннаһылар да буолбут биричиинэлэрэ, ким эрэ хараһын уутун тохпут, кими эрэ аата суох байыппыт баайга кубулуйбута. Киис экирэтиһиитигэр бүтүн куораттар тутуллалара, норуоттар айгырыыллара.

XVI үйэттэн саҕалаан Сибиригэр күндү түүлээбэ ыраахтааҕы хаһынатын сүрүн дохуотунан буолбута. Бүгүнгү күннээххэ, Россия бюджетин аһаарын нефть уонна газ толорорун курдук оччотооһу сударыстыба дохуотун аһаарын күндү түүлээх киллэрэрэ. Сүрүн наадыйааччы Европаҕа – саарба харах харатыгар тэнгээбэ. Оччолорго ханна эрэ Голландияҕа эбэтэр Англияҕа биир киис тириитигэр улахан таас дьыни эбэтэр борохоту атыылаһаах сөптөөбө.

Киис итинник сыаналанарын билэн, Урал хайаларыттан саҕалаан Сибиригэр киэн нэлэмэн тайҕаларыгар Аляскаҕа Клондайк кыһыл көмүһүн экирэтиһиитигэр тэнгээх араллаан буолбута. Харахтара харчыга харангарбыт атыһыттар, буорах саалаах казактар, сири-дойдуну чинчийээччилэр Сибиригэр киэн нэлэмэн тайҕаларыгар халҕаһалыы анныбыттар, санаттан-саһа сирдэри баһылаан киирэн барбыттар. «Сорок сороков» диэн өйдөбүл билигин уос номоҕо буола сылдыар. Ол аата биир күндү саһыннаах 40 киис тириититтэн тахсара.

Саха норуотун түүһүлээх-тахсыылаах историята, өрөгөйдөөх да, очурдаах да олоҕо эмиэ күндү түүлээҕи кытта сибээстээх. Нуучча казактара, атыһыттар киис экирэтиһиитигэр биһиги дойдубутун арийбыттар, кэллэ кэлээт дьаһаах, түһээн түһэрэн тириини хомуйан, айбардаан барбыттар билигин кистэл буолбатах.

Ол туһунан «Якутия в XVII веке» диэн С.В. Бахрушин, С.А. Токарев редакцияларынан тахсыбыт хоһурунньукка манньк суруллар: «1635 с. Бүлүүгэ 30 промышленник киһи баара ыйыллар. Оччотооһу түүлээх хомуйуутун Өлүөнэттэн Мангазейга киирбит киис аһаанынан быһаарыахха сөп. 1635-1636 сс. Өлүөнэҕэ бултаммыт 30 саһыннаах тахсар (сорок сороков) киһиэ, 25 саһыннаах киис өрөҕөтө, барыта 12000 киис бултаммыт. Ити Саха сиригэр киис булдуһан туһунан аан бастакы суругунан бэлиэтээһин.

Сэбиэскэй былаас кэмнэрин туһунан булчут куһаҕаннык ахтыбат. Кадровай, идэтигэр булчут диэн өйдөбүл баар буолбута. Булчут сыралаах үлэтэ, хара көлөһүнэ сыаналанар буолбута. Булчут аата ааттаммыта. «Долгунча», «Украинка дьүөгэбэр», «Сонордьут» – булчуттар тустарынан ырыалар ылланаллара, бастын бэйиэттэр хоһооннорун аныыллара. Социалистической Үлэ Геройдара, Ленин, «Бочуот Знага» уордьаннаахтар баар буолбуттара.

Онтон эрэ сэбиэскэй былаас биир өнөтүнэн эстэн эрэр киис ахсаанын чөлүгэр түһэриитэ буол-бута. Бу үлэ сэбиэскэй судаарыстыбаҕа 1930 сыллартан саҕаламмыта. Биологтар, охотоведтар, ойуур үлэһиттэрэ клеткаҕа хаайа сылдьан атынан, табанан, сатыы Сибиир, Саха сириҥ, Камчатка саамай уһук, киһи тийбэт сирдэригэр тарҕаппытара, барыта 20000 күндү түүлээх ытыллыбыта. Инньэ гынан XVII үйэҕэ Сибиир тайҕаларыгар, үрэхтэрин бастарыгар имири эһиллибит киис оччотооҕу чөл кэмнээҕи ахсааныгар тиэрдиллибитэ. Бу аан дойдуга ханна да көстүбэтэх, холобура суох сүдү тэрээһин этэ. Саха сиригэр итинник үлэ түмүгэр 1980 сылга киис ахсаана 200-250 тыһыынчаҕа тийиэн XVII үйэ-тээҕи туругар тэннэспитэ.

Олох уларыһар. Экономической быһыы-майгы эмиэ уларыһар. Билигин түүлээх нефть, газ, алмаас курдук валюта, сүрүн дохуот буолар туругун сүтэрдэ. Ону кытта булчукка, кини кыһалҕатыгар сыһыан эмиэ мөлтүүр. Онтон тайҕаҕа, хайалар быыстарыгар, үрэх бастарыгар сылдьар булчут судаарыстыба көмөтө суох үлэһиир, быһыһанар кыаҕа суох. Иккис өттүнэн булт – биһиги төрүт олохтоохтор биир сүрүн дьарыкпытынан буолар. Тылбыт-өспүт, итэҕэлбит, омук быһыытынан уратыбыт биһиги булчукка, айылҕаҕа, төрөөбүт төрүт дьарыкпытыгар сыһыаммытыттан улахан тутулуктаах. «Сахабулт» 30 сыллаах үбүлүөйүн кэрэһилээн тахсар бу дьонун кинигэ аанын арыһаары туран киһи итэҕэйиэн баҕарар. Киис, саарба диэн кыһыл көмүскэ тэннэммит, уос номоҕо буолбут, киһи аймах ымсыылаах, экирэтиһиилээх күндү мала буолбут баайбыт инникитин даҕаны саха аатын ааттатыа, Саха сириҥ, республикабыт хааһынатыйн байыта туруо, онтон булчут, сонордьут барахсан эрэйэ, хара көлөһүнэ тиллиэ, кини туһунан кэрэ кэпсээннэр, уос номохторо тарҕана туруохтара диэн киһи эрэниэн баҕарар.

**Борис Павлов, суруйааччы,
СӨ үтүөлээх суруналыһына,
«Көмүөл» кинигэ кыһатын дириэктэрэ**

**I ТҮНҮМЭХ
САХА СИРИГЭР
БУЛТ ХАҢААЙЫСТЫБАТА
ТЭРИЛЛИИТЭ**

...Для объединения наших сил, нашей воли и энергии ради общей цели, ради будущего Отечества, я объявляю 2023 год – Годом Труда в Республике Саха (Якутия)!

Все мы от мала до велика трудимся, каждый на своем месте – школьник за партой, рабочий в шахте, оленевод в бескрайней тундре, бабушки и дедушки, воспитывая внуков. Это все – труд!

В Год Труда мы укрепим в обществе отношение к своему труду как к благу, которое меняет жизнь к лучшему, дает опору для будущего. Поднимем уважение к труду всеми мерами моральных и практических стимулов...

С ежегодного Послания
Главы Республики Саха (Якутия)
Айсена Сергеевича Николаева перед
республиканским Госсобранием (Ил Тумэн).
19.12.2022 г.

1920

Принят Декрет ВЦИК Совнаркома «Об охоте». Объекты охоты признаны общественным достоянием, запрещена частная скупка и торговля пушниной. Введен охотничий билет, запрещена охота весной и летом. Государственное управление охотничьим хозяйством ЯАССР возложено на Наркомзем. Промысловая охота признана делом государственной важности и подлежащей организации государством. При Наркомземе создается Главохота РСФСР.

История охотничьего хозяйства Якутии

1921

Во исполнение Декрета «Об охоте» создается Союз охотников РСФСР. Охотники-промысловики Якутии вступают в ряды Союза. Промысловая пушнина закупается по твердым государственным ценам.

1922

Решением III Съезда охотников РСФСР Союз охотников реорганизуется промыслово-кооперативный союз охотников (Всекоохотсоюз.) В Якутии создаются первые охотничьи артели и кооперативы Всекоохотсоюза. На Всекоохотсоюз возложено обеспечение охотников оружием, снаряжением и заготовка пушнины.

1929

Учитывая особую значимость пушно-мехового сырья, как основного источника денежных, валютных поступлений ЯАССР организована обособленная снабженческо-заготовительная организация – «Якутпушнина». Кроме того заготовками пушнины занимались Якутгосторг, Главсевморпуть, Респотребсоюз «Холбос».

1935

Коллективизация. Массовое создание коллективных хозяйств (колхозов), в которых промысловая охота занимала исключительную роль и являлась самой высокодоходной отраслью. Основная добыча охотников: белка, горностаи, колонок, лиса, белый песец. Создание «Якутзаготпушнины» для увеличения заготовок пушнины для нужд ЯАССР.

1941-1945

Охотпромисел имеет стратегическое значение для обороны страны. Расширение промысловой охоты в отдаленных угодьях. Заготовками пушнины занимались: Республиканский потребсоюз «Холбос», Якутский республиканский «Рыболовпотребсоюз» и «Колымторг» Наркомата торговли РСФСР.

1948-1958

Управлением охотничьего хозяйства при СМ ЯАССР организованы воспроизводственные мероприятия по восстановлению численности соболя в Якутии. Отловлено в Сибири более 5 тысяч особей соболя и выпущено 49 партий зверька в 12 районах Якутии.

1991

Социально-экономическая перестройка страны. Распад совхозов и госпромхозов. Резкое ухудшение организации охотпромысла и социальной защищенности промысловиков. Построена пушно-меховая база. Образование республиканской заготовительной организации «Якутская пушнина».

1991

В целях объединения производителей пушно-мехового сырья образована Ассоциация «Якутский мех». Ассоциация начала работу по восстановлению системы снабжения охотпромысла и звероводства, сбыта пушнины.

1992

В целях сохранения охотничьего хозяйства образован Национальный концерн охотничьего хозяйства «Сахабулт» с монопольными правами на охотничьи угодья и заготовку промысловой пушнины. Восстановлена государственная монополия на закупку промысловой пушнины. Организовано централизованное снабжение.

2004-2007

Управление охраны, контроля и регулирования использования объектов животного мира, отнесенных к объектам охоты по РС(Я) преобразование в Управление Россельхознадзора по РС(Я). Проведено закрепление охотничьих угодий сроком на 3 года. Выдача лицензий на охоту сконцентрировано в федеральном органе

2008-2011

В связи с передачей федеральных полномочий образован Департамент охотничьего хозяйства РС(Я) при Минприроды РС(Я). Проведено повторное закрепление охотничьих угодий сроком на 25 лет. Разработаны основные нормативные правовые акты в области охоты. Упорядочено ведение охотничьего хозяйства.

1923

Учитывая бедственное положение сельского населения, Правительство Якутии освободило от государственного налога на пушнину жителей Верхоянского и Колымских районов, в последующем охотников-промысловиков всех районов ЯАССР. Созданы артели и кооперативы охотников.

1927

Развитие кооперации. Укрупнение отраслевых кооперативов в многоотраслевой кооператив «Интегралсоюз ЯАССР», которое комплексно занимается общим планированием, снабжением, кредитованием охотников, заготовкой и сбытом добытой пушнины.

1932

Восстанавливается Главохота РСФСР. Создается Управление охотничьего хозяйства при Совете Министров ЯАССР. Начало долгосрочное закрепление охотничьих угодий за колхозами. Начало научно обоснованное ведение охотничьего промысла, плановое обеспечение охотничьим снаряжением. Открытие пушно-мехового техникума

1933

Организация Управлением охотничьего хозяйства при Совете Министров ЯАССР производственно-охотничьих станций (ПОСы). Всего было 11 ПОСов. Создана Якутская зональная промыслово-биологическая станция (ЯЗПБС), преобразованная затем в Якутское отделение ВНИИОЗ. Разработаны мероприятия по повышению продуктивности охотничьих угодий Якутии.

1934-1940

В целях обогащения промысловой фауны Якутии и повышения продуктивности охотничьих угодий проведен завоз и расселение ондатры. Всего завезено 1602 особи сотрудниками ЯЗПБС

1957-2012

В Якутии создано Первое добровольное общество охотников и рыболовов в г. Якутске. Впоследствии общественные организации охотников образованы в каждом населенном пункте, районе и объединены в Ресоохотрыболовосоюз. Спецификой обществ охотников и рыболовов Якутии является отсутствие собственных охотничьих угодий.

1960-1990

Реорганизация колхозов в совхозы. Охотники-промысловики переведены в рабочие совхозов с гарантированной зарплатой. Укрепляется материально-техническая база охотпромысла, улучшается снабжение, завоз охотников в угодья, заготовка пушнины достигает максимальных значений. В 1987 году Управление охотничьего хозяйства при СМ ЯАССР преобразовывается ПО «Якутпромохоту». Развиваются госпромхозы.

1993

Восстановлен государственный орган охраны и контроля – Управление охотничьего хозяйства при Министерстве экологии РС(Я) (позднее преобразовано в Минприроды РС(Я)). Создана система особо охраняемых природных территорий республиканского значения.

1995-2004

Создан Департамент биологических ресурсов Минприроды РС(Я). Проводятся работы по закреплению охотничьих угодий, по учетам численности, по расселению обцебыков.

2003-2004

Централизация контрольно-надзорных функций на федеральном уровне. Создано Управление охраны, контроля и регулирования использования объектов животного мира, отнесенных к объектам охоты по РС(Я). Выдача лицензий на охоту сконцентрировано в федеральном органе.

2011-2016

Департамент охотничьего хозяйства РС(Я) преобразован в самостоятельный орган исполнительной власти. Утверждена Государственная программа развития охраны и воспроизводства охотничьих ресурсов на 2012-2016 годы.

2016-2018

Министерство охраны природы РС(Я) – Минприроды РС(Я).

2018-2022

Министерство экологии, природопользования и лесного хозяйства РС(Я) – Минэкологии РС(Я).

ҮЛЭНЭН ААТЫРБЫТТАР

ОХЛОПКОВ ФЕДОР МАТВЕЕВИЧ

ГЕРОЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

КУЛЬБЕРТИНОВ ИВАН НИКОЛАЕВИЧ

КАВАЛЕР ОРДЕНА СЛАВЫ

КОЛЕСОВ НИКОЛАЙ САВВИЧ

ГЕРОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ТРУДА

АММОСОВА МАТРЕНА ИВАНОВНА

ГЕРОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ТРУДА

ВОЛКОВ ИВАН ВАСИЛЬЕВИЧ

ГЕРОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ТРУДА

ГОРОХОВ СЕМЕН ВАСИЛЬЕВИЧ

ГЕРОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ТРУДА

ОКОНЕШНИКОВ ПАНТЕЛЕЙМОН ПЕТРОВИЧ

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЛЕНИНА

НИКОЛАЕВ ЕГОР ЕГОРОВИЧ

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЛЕНИНА

ЧЫЛАРОВ МИХАИЛ ДАНИЛОВИЧ

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЛЕНИНА

ТРЕТЬЯКОВ АЛЕКСЕЙ СТЕПАНОВИЧ

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЛЕНИНА

АТАКОВ ЕГОР ПЕТРОВИЧ

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЛЕНИНА

ВИНОКУРОВ НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЛЕНИНА

ВАСИЛЬЕВ НИКОЛАЙ ИВАНОВИЧ

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЛЕНИНА

РЕБРОВ ИВАН КЛЕМЕНТЬЕВИЧ

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЛЕНИНА

СОРСУННААХ САХА СИРИН ДОЛГУНЧАЛАРА

Кривошапкина
Анисия Иннокентьевна

Слепцова
Евдокия Егоровна

Слепцова
Улита Николаевна

Кондакова
Марфа Алексеевна

Горохова
Мария Егоровна

Стручкова
Мария Христофоровна

Колосова
Валентина Егоровна

БҮЛТ ТЭРИЛДЭРЭ – ОХОТНИЧЫ ӨНАРЯЖЕНИЯ

Саха итэбэлин биир кэстүүтүнэн харыс тыллар буолаллар. Биһиги өбүгэлэр-бит кыылы-сүөлү, оту-маһы барытын тыыннаан көрөллөрө, ол кинилэр ытыктабыллаахтык уонна харыстабыллаахтык сыһыаннаһаллын туоһута. Маны таһынан, кинилэр туттар сэбиргэллэригэр, аска-үөлгэ, танаска-сапка, о.д.а. – барыга бары эмиэ ураты сыһыаннаахтара, кинилэр ааттарын харыстаан-ханарытан этэллэрэ.

Бүлчүттэр, айанныттар тыллара
(сирэйинэн ааттыахтарын харыстаан санарар саналара)
Слова охотников и пүтников (иносказательные слова)

Аргыс – суор (ворон), **бөх** – ыт (собака), **бэбээрэр** – үрэр (лает), **бырда** – сыата (жир, сало), **дьалыйар** – тыалыар (ветрено, дует), **илгэһэр** – сүгэхэр (ноша, поклажа), **киргил** – сүгэ (топор), **кырамта** – эбиэн, осхор сулуһа, **кытарар** – уот (огонь), **кытыылык** – саа (ружье), **кытаанах** – мас, таас (древо, камень), **күл** – бурдук (мука), **сыһыан** – кыылы (спусковой крючок самострела), **сыыларар** – сүлэр (ошкуривание), **тайаныах** – хаалык, эмпэрэ (лыжная палка), **хардабас** – аиа (самострел), **хаптабай** – хайыһар (лыжи), **ынгаах**, **атаах**, **наарабан** – кыыл оҕото (детеныш зверя), **ытырым сыа** – кырбас эһэ сыата (кусок медвежьего сала), **үччач** – чохоо, кытгыа (пиалообразная деревянная посуда).

А.Е. Кулаковскай «Научные труды»

Дһат – салбахтат
Дһа – баҕады, ойоҕос, тэнтик, хардабас
Батыһа – кутукаан
Бүлчүт – харамай
Бүлүдьа – кытаанах
Быһах – бууттайа, кырыылаах, отойор, сурус, сыркы
Быа – субуйар
Быар – сымнаҕас
Ис – малдьаала хаата
Күтала – тууспан, унаар
Күн – килбиэннээх, тэгирик, чоной
Кыраса – тумустаах
Кыыл бүөрө – булгунньах
Маста мастала – лобуй, кытаанах гын
Отүн – кытараргын тарт
Саһыл – субуруку, наарабан, итэбэл
Сүөр – аргыс
Сүгэһэр – илгэхэр
Сүрэх – болгуо, мэнгэх, норҕо

Сыата – бырда
Сымсах – чылчык
Тыһы эһэ – маатыс, ньаады
Тыы – даллыһах, көндөй
Тымныы – сөрүүн
Түөс – мүлкүйэр
Тыһа – көппөйөр
Тыалыар – дьалыйар
Үлар – көбдө
Үү – кылдыылаах
Үот – кытарар, сырдык, тууспан
Үтүйар тангас – сэттэ
Үрүһэ – дорҕоон
Хайыһар – миинэр, таппыһар, хаптабай
Хаан – кыа, кыһыл, кытарар, улай
Эт – кытарар, нэк, хочочхой
Этэрвэс – тайаныах хаата, тахтай хаата
Эрдин – дьалбанар, сабанар, тайаныах
Чүмүпүр (саа чүмүпүр) – кытыылык оҕото

(газета «Аар тайҕа», № 8, 2016)

The background of the page is a photograph of a vast forest. In the foreground, there are several tall, dark green evergreen trees. The middle ground is filled with a dense forest of mixed trees, including many deciduous trees with bright yellow and orange autumn foliage. In the distance, there are rolling hills or low mountains under a clear, light blue sky. The text is centered in the upper half of the image.

II ТҮНҮМЭХ
**БУЛТ САЛААТЫГАР
РЕСПУБЛИКА ТАҢЫМЫГАР
ҮЛЭЛЭЭБИТ СПЕЦИАЛИСТАР**

БУЛТ ХАҢААЙЫСТЫБАТЫН ТУҢУНАН САНААЛАР

Саха Республикатын бастакы Президентэ М.Е. Николаев ааспыт сайын бэс ыйын 21 к. 1433 №-дээх ыйааҕы таһаарбытын туһунан истэн турардаахпын. Бу ыйаахха хайдах, туох соругу туруоран булт хаһаайыстыбатын өрүһүөр уонна сайыннарар дьаһаллар бэлиэтэммиттэр. Ыйаахха киэн далааһыннаах улахан сороктар ыйыллыбыттар. Холобур, 2010 сылга күндү кылааннаах түүлээх кыыллар сүрүн көрүгүнэрин соҕотуопкалааһын кээмэйин лаппа үрдэтии, ол иһигэр кииһи 100 тыһынчаҕа, андаатары 1 мөлүйүгүнэ тиэрдии курдуктар уонна булт хаһаайыстыбатын идэтибит үлэһиттэрин систиэмэлээхтик бэлэмнээһин эмиэ этиллибит.

Онон ыйаах кэскиллээх уонна боччумнаах сороктары туруорбут. Билигин уруккубут курдук булт хаһаайыстыбата диэн, кадровой булчут диэн өйдөбүллэр суохтарын кэриэтэ. Этиллибит сороктары толорор күүс уонна структура арааһа суохха дылы. Онон ыйаах кэскиллээх уонна

боччумнаах сороктары туруорбут. Итилэри толорууга, олоххо киллэриигэ булт хаһаайыстыбатын тэрилтэ-хаһаайыстыба өттүнэн саналы тэрийдэххэ, государство улахан өйөөһүнэ баар буоллаҕына, булт хаһаайыстыбатын сангалы тэрийэр-салайар структура баар буоллаҕына, кыаллыан сөп.

Мин уруккута булт хаһаайыстыбатыгар 40 сыл үлэлээбит, билигин бочуоттаах сынныаланна олорор кырдыаҕас киһибин. Булт хаһаайыстыбата урут хайдах тэриллэрин туһунан сорох сыаналары этиэхпин баҕарабын, итини этэн туран, урукку мунньуллубут үөрүйэхпит-уопуппут ыйаахха этиллибит сороктары толорууга туох эмит төһүү күүс-көмө буолуо, эрэли үөскэтиэ дии саныыбын. Сөптөөхтүк, табатык дьаһаннаахха, бэлиэтэммит кэскиллээх былааннар олоххо кириилэригэр кыым да саҕа саарбах суох.

15 хас сыл анараа өттүгэр бултааһынынан дьарыктыыр 150-ча сопхуос, госпромхоз баара, олорго 200-кэ анал үрдүк уонна орто үөрэхтээх идэтибит булт хаһаайыстыбатын, түүлээх соҕотуопкатын үлэһиттэрэ бааллара.

Күндү түүлээх соҕотуопкатын дьарыктыыр хаһаайыстыбаларга государство өттүтэн улахан өйөбүл баара. Соҕотуопкаламмыт түүлээх кээмэйигэр государство 70%-наах эбии төлөбүрү онороро, оттон госсакааһы аһара толордоххуна, 20-50%-наах эбии бириэмийэ бэриллэрэ. Ити төлөбүрдэр булт хаһаайыстыбатын сайыннарыыга, бөҕөргөтүүгэ туттуллаллара. Бизс сылга биридэ булгуччулаахтык киис, кыыл-сүөл учуотун, саппааһын туругун үөрэтии сиринэн, авиация көмөтүнэн ытыллара. Ити үлэлэргэ хаһаайыстыбалар специалистара, кадровой булчуттар киэн кыттыыны ылаллара.

Булт хаһаайыстыбатын управлениетын, тыа хаһаайыстыбатын министерствотын үбүлээһининэн Саха сиригэр бөрөнү кыдыйы былааннаахтык тэриллэр этэ. Хас сезон бүтүүтэ күндү кылааннаах түүлээх сүрүн көрүгүнэрин чорботон туран, кииһи, сааскы ааҕы учуотун ытар этибит. Оччотооҕу кэмнэ норуот хаһаайыстыбатын бары салаалара ааҕынан-суоттанан, былаан быһыытынан сайыннарылаллара.

Булт хаһаайыстыбатыгар бултанар түүлээх сүрүн көрүгүнэрин сыл аайы бачча төбөнү бултаан государствоҕа туттарыахтаахпыт диэн сорууда тиэрдиллэрэ. Ити соруудаҕы халлаантан түһэрбэт этибит, хас булт сезонун аайы булт хаһаайыстыбатынан дьарыктанар наука үлэһиттэрэ быйыл бачча төбө кылааннаах күндү түүлээх бултаныллыахтаах диэн сабаҕалааһыны биэрэллэрэ, аны сабаҕалааһынна олоҕуран ааспыт сезонна төһө күндү түүлээх бултаммытын учуоттаан хас оройуон аайы государственнай сорууда-сакаас үлэни тиэрдэр этибит. Маны таһынан тиэрдиллибит сакаас кээмэйигэр сөп түбэһиннэрэн сезон аайы төһө булчут сонор суолугар тахсара эмиэ былааннаар этэ.

Мин үлэлээбит кэмим IX, X, XI пятилеткалар сылларын хабар, ити сыллар усталарыгар тиэрдиллибит соруудаҕы 103, 101, 110% толортоон турабыт, ити бириэмэҕэ ханнык эмэ күндү кылааннаах түүлээх кыыл-сүөл көрүгүнэ ибили бултанна диэн айдаан суох буолара. Ааҕан, суоттаан былааннаахтык бултаатаахха, бултанар кыыл-сүөл саппааһа эһиллихтээҕэр бэйэтэ-бэйэтигэр ис-иһиттэн үөскүү турар этэ.

Манна тыыннаах айылҕа, бултанар кыыл-сүөл саппааһын харыстыыр-арангаччылыыр, үөскэтэр-уһатар уонна табыгастаахтык туһаҕа таһаарар үлэлэри дьүөрэлээхтик ыталларын Булт хаһаайыстыбатын управлениетын инспектордара, хаһаайыстыбалар специалистара, кадровой булчуттара хааччыйаллара. Президент үөһэ ахтан ааспыт ыйааҕын ирдэбиллэрин, булт хаһаайыстыбатын

сайыннарыга туруорбут соруудахтарын биһиги толорор, олоххо киллэрэр кыахтаахпыт дуо? Итиннэ хоруй биир уонна судургу: толору баар диэн. Булт хаһаайыстыбатын ханнык баҕарар структуратын күн сарсынныттан салайан тигинэччи үлэлэтэн барар специалист биһиги республикабытыгар баһаам. Республика улуустарыгар, киин куоралларыгар араас тэрилтэлэргэ, коммерческой структураларга, энин араас ЧП-ларга, КП-ларга анал үрдүк уонна орто үөрэхтээх 250-ҕа тийэр охотовед, түүлээх товароведтара бааллар. Аны туран булт үлэтин специалистарын биһиэхэ бэлэмнииргэ научнай кадр толору баар. Дьокуускай куорат үрдүкү үөрэҕин тэрилтэлэригэр, научнай учреждениеларыгар биолог уонна охотовед идэлээх наука доктордара, кандидаттара, академиктар, профессордар, доценттар дэлэйдэр, атын сирдэртэн да ынырар ыарахана суох.

Аны бултанар-соҕотуопкалар күндү кылааннаах түүлээх көрүнгүнүн ресурстарын, төрүүр-ууһуур эйгэлэрин туруктара, потенциаллара хайдаҕын туһунан тохтуур буоллаха манньктары этиэҕи баҕарабын.

Холобур, андаатары бултааһыны 1 мөл. устуукаҕа тиэрдии диэн биһиэхэ ситиһилибит кирбии, дыһинэн ыллааха, 1963 с. 870 тыһ. устуука андаатар тириитэ государствоҕа туттарыллан турар, маны таһынан булчуттар уонна кинилэр дьэи кэргэннэрэ, атын да дьон төһөлөөх андаатар тириитин таңас-сап тиктэн танныбыттара буолуой? Оннук балаһыннаа киис тириитигэр эмиэ баар, холобура, биһиги 1989 с. государствоҕа 57 тыһ. устуука киис тириитин туттарбыппыт. Кистээбэккэ эттэххэ, төһө да булгуччулаах ирдэбил баарын үрдүнэн, уора-көстө тыһыынчанан тириини таңас-сап гынан танныбыппыт буолуохтаах, туора-маары туттубуспут ыраатта, дыһыҥ 100 тыһ. саарба бултана сылдыбыт буолуохтаах.

Күндү кылааннаах түүлээх атын көрүнгүнүн мунгутаан төһөнү соҕотуопкалы сылдыбыппытын санаттааха, манньк этэ: тиинг 2 мөл. 634 тыһ., куобах 2 мөл. 474 тыһ., үрүҥ кырса 37 тыһ., солонҕо 34 тыһ., кыһыл саһыл 24 тыһ. устуукаҕа тиэрдиллибиттээх. Ити эмиэ государствоҕа туттарыллыбыт госстатистика дааннайдары. Төһөлөөх тириини, ордук тиинг, куобах, кырса, саһыл тириилэрин таңас онгостон танныбыппыт учуота отой суох. Онон Саха сириг айылҕатын тыыннаах баайын ресурса, потенциалы итинник. Итини ситиһэргэ биир эрэ суол баар дии саныыбын. Булт хаһаайыстыбатын салайар, иилиир-саҕалыыр структуратын чөлүгэр түһэриэххэ, дьэ оччоҕуна эрэ бастакы Президентиммит 1433 №-дээх ыйааҕа олоххо кириэ.

Урут Россия Правительствотын иһинэн үлэлиир бүтүн Россия үрдүнэн булт хаһаайыстыбатын сүрүннүүр, салайар, тыыннаах айылҕа хамныыр харамайын арангаччылыыр, ууһатар-тэнитэр уонна туһалаах кыыл-сүөл саппааһын табыгастаахтык туһаҕа таһаарар аналлаах «Главохота» диэн структура баара. Бу структураны билигин Россия тыатын хаһаайыстыбатын дьаһалыгар управление дуу, департамент дуу быһыытынан көһөрүллэн тигинэччи үлэли олоһор дииллэр, улаханньк сарбыллыбакка. «Главохота» иһинэн үлэлиир киин научнай-чинчийэр тэрилтэлээҕэ, регионнарга көһө сылдьан ытар, куруук үлэлиир экспедициялаах этэ, хас да зоналарга күндү түүлээх сорох сыаналаах көрүнгүнүн, тыыннаахтыг тутан регионнарга салгыг ууһатыга тэнитэр зоологической кииннэрдээх этэ.

Ону баара регионна кирири саҕана мунуу-тэнии, букуллуу-тэлкилли түмүгэр биһиги республикабыт Главохотаттан тэйэн хаалбыта. Ол түмүгэр кыыл-сүөл харыстабыла, учуота, саппааһын туругун үөрэтии аанньа ытыллыбат буолла, ытыллар буоллаҕына, дуона суох быһыылаах, урукку курдук хаһыатынан-араадьыйанан аанньа сырдаппаттар. Тоҕо биһиги «маҕан тураах» буолан хаһаанга диэри олоһобут, Сибирь, Илин Сибирь, Дальнай Восток регионнара тоҕо эрэ атынньк дьаһанан олоһоллор. Арааһа, Россия сокуоннарынан салайтарарбыт наадалааҕа буолуо, онтон атынньк олоһдохпутуна туоратылларбыт чахчы.

Хаһан эрэ Саха сириг бүтүн Россия «сымнаҕас кыһыл көмүһүн» сыаҕа диэн бочуоттаахтык ааттыллар, ол да курдук сыһыаннаһаллара. Саха сириг төрүт олоһтоохторун үгэс буолбут хаһаайыстыбаннай дьарыктарынан былыр-былыргыттан бултааһын, күндү кылааннаах түүлээҕи сонордоһун буолара, онон республика булчуттарын үтүөлэрин-өһөлөрүн умнарбыт төрүт сатамат диэҕи баҕарыллар. Булчуттар тустарынан, кинилэр үлэлэрин-хамнастарын, ситиһиилэрин, күннээҕи кыһалҕаларын туһунан иһитиннэрии, сырдаттыг аанньа тэриллибэт, ытыллыбат.

Саха сириг булчуттара Германия фашистарын Кыайыг туһугар бэйэлэрин харыстаммакка туруммуттара. 1941-1942 сс. күһүн уонна кыһын Арҕаанҕы, Калининскай, Ленинградскай фронттар сэриилэһэр чаастарыгар Саха сириттэн кэлбит буйун булчуттар аан бастакы снайперскай хамсааһыны көһүлээбиттэрэ, бэргэн ытыгыга элбэх буйуну үөрэппиттэрэ. Билинги Томпо улуһун, урукку Маленков аатынан колхоһун кадровай булчута Федор Охлопков 429 өстөөх салааттарын уонна офи-

СЫМНАҒАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

цердарын кыдыйан Советскай Союз Геройун үрдүк аатын ылбыта. Өлүөхүмэ төрүт удьуор булчута, эбэнки норуотун чулуута Иван Кульбертинов 250 фашистскай халабырдыттары суох онорбута уонна Советскай Союз Геройун аатын эмиэ ылбыта. Тааттаттан Саха Республикатын үтүөлээх булчута Михаил Соров хорсуннук сэриилэспитэ, фронтан элбэх бойобуой наҕараадалаах кэлбитэ уонна төһө да аңаар илиитэ суоҕун үрдүнэн, ситиһиилээхтик бултаабыта.

Биһиги республикабыт тыылга хаалбыт булчуттара «Бука барытын – фронна, бука барытын – Кыайыыга!» диэн ыңгырынан салайтаран, Саха сиригэр киэн нэлэмэн туундараларыгар, адаар хайаларын быыстарынан, сүүһүнэн тыһыынча күөллэрин, үрэхтэрин-өрүстэрин кытылларынан сонор суолугар хорсуннук туруммуттара. Ол курдук үлэ фронугар туруммут булчуттар 1941-1945 сс. 8 мөл. 78 тыһ. тиини, 6 мөл. 848 тыһ. куобаҕы, 545 тыһ. кырынааһы, 212 тыһ. андаатары, 109 тыһ. үрүгү кырсаны, 70 тыһ. солондону, 59 тыһ. кыһыл саһылы бултаан Кыайыы фронугар туттарбыттара.

Сэрии аас-туор сылларыгар аччыктааһын саҕана 11-12 тыһ. тонна куобах этэ аһылык буолбута уонна төһөлөөх киһини хоргутан өлүүттэн өрүһүйүүттэрэ буолуой? Маны таһынан Кыайыы суотугар фронна 40 тыһ. тонна балык бултанан ытыллыбыта. Фронна 367 тыһ. комплект түүлээх таңас тигиллэн ытыллыбыта. Биир комплекка баара: 1 бэргэнэ, 1 паара үтүлүк, 1 паара кээнчэ – барыта сылаас куобах тириититтэн тигиллибит.

Норуот хаһаайыстыбатын чөлүгэр түһэри сылларыгар (1946-1950) Саха сиригэр булчуттара 8 мөл. 41 тыһ. тиини, 943 тыһ. андаатараны, 875 тыһ. кырынааһы, 289 тыһ. куобаҕы, 88 тыһ. үрүгү кырсаны, 42 тыһ. солондону, 27 тыһ. кыһыл саһылы бултаан государствоҕа туттарбыттара. Ити кэмнэ күндү кылааннаах түүлээх «сымнаҕас кыһыл көмүс» дэнэрэ, бүүс бүтүннүү тас эргизингэ барара уонна омук валютатыгар кубулуйара. Онон Улуу Кыайыыны ситиһиигэ, дойду урусхалламмыт норуотун хаһаайыстыбатын чөлүгэр түһэриигэ республикабыт булчуттара дьонуннаах кылааты киллэрбиттэринэн биһиги киэн туттуох кэриннээхпит.

Саха сиригэр булчуттарын аата аан дойду үрдүнэн сураҕырбыта. 1952 с. Германия Лейпциг к. буолбут күндү кылааннаах түүлээх аан дойдутааҕы дьаарбанкатыгар Саха сиригэр бултаммыт түүлээх 2 көмүс мэтээлинэн бэлиэтэммитэ, Саха сиригэр сонорун суолугар 3 Үлэ Геройа иитиллэн тахсыбыта – Н. Колесов, И. Волков, С. Горохов. Маны таһынан 40-ча республика норуотун хаһаайыстыбатын үтүө-

лээх үлэһитэ баар буолбута, өссө сүүһүнэн булчут Советскай Союз, РФ государственнай наһараадаларын ылар чиэстэммиттэрэ. Дьэ, ити курдук киэнник биллибит, аатырбыт-суолурбут үтүө үлэһит, удьуор булчут дьоннордоох регион бүтүн Россия үрдүнэн баарын билбэппин, арааһа, суох да буолуо. Биһиги республикабыт булдун хаһаайыстыбатын дьохуннаах ситиһиилэринэн Саха сиригэр күндү кылааннаах түүлээҕи тутар-танастыыр базатын тутуутун ааҕыахха наада. Ити базаны өссө рынок кэлиэн аҕай иннинэ, ол кэмнээҕи тыа хаһаайыстыбатын министерствота үбү-харчыны булунан базаны бырайыактыыр, тутар үлэлэри сөптөөх кадрдарынан хааччыйан ити улуу тутуу уһаабакка-кэнгээбэккэ кылгас кэм иһинэн олоххо киирбитэ.

Билигин ити база «Сахабулт» концерн быһаччы салалтатыгар баар. Манна үлэлиир салалта омук бастын технологиятын киллэрэн, күндү кылаан түүлээхтэн аан дойду рыногын ирдэбилин стандартыгар толору эппиэттиир таҥаһы-сабы, күндү түүлээҕи танастыыр, тигэр сыағы тэринэн ситиһиилээхтик үлэлии олорор. Дойду иһинээҕи, кыраныысса таһынааҕы түүлээх аукционнарыгар былааннаахтык кыттар уонна эргинэр буолла.

Аны туран, урут үлэлээбэккэ турбут тирии атах таҥаһын комбинатын бу концерн структуратыгар киллэрбиттэрэ, онон «Сахабултгар» атах таҥаһын бэртээхэй араас көрүгнэрин, тирии танастар эгэлгэлэрин тигэр буоллулар.

1433 №-дээх Ыйаах киллэрилиннэҕинэ күндү түүлээх соҕотуопката лаппа үрдүө турдаҕа, тирии сырьетун соҕотуопкатын анаардас Саха сириттэн буолбакка, дойду Хотугулуу-Илин уобаластарыттан – Магадантан, Камчаткаттан, Чукоткаттан соҕотуопкалааһын сорукутара эмиэ быһаарыллыан сөп, концерн икки сыаҕын – күндү кылааннаах түүлээҕин уонна тирии объемнара лаппа үрдүүр чинчилээхтэр, итиннэ сыахтар бырайыактыыр кыамталара толору эппиэттиир буолуохтаахтар.

Аны туран, концерн улуустарга баар булчуттары кытта быһаччы сибээстээх филиалларын үлэлэрэ кэниэ-күүһүрүө этэ, булчуттары саа-сэп, танас-сап, тракторист өттүттэн хааччыйыта эмиэ тупсуо этэ. Оннук эрэ буоллаҕына, булчут мин чахчы булчуппун, кадровай булчуппун дэтиэ этэ.

Күндү кылааннаах түүлээхтэн, ол-бу араас тирииттэн тигиллибит танастар, оноһуктар эгэлгэлэринэн концерн дойду рыногар эрэ буолбакка, чугас уонна ыраах да кыраныысса таһынааҕы дойдунулар рыноктарыгар эрэллээхтик тахсар кыахтаныа турдаҕа. Онон «Сахабулт» концерн статуһа лаппа үрдүүрүн Саха Республикатын Бастакы Президенин 2001 с. бэс ыйын 21 к. 1433 №-дээх Ыйааҕын сорукутара, дьаһаллара толору мэктиэлиир.

Афанасий Осипович Семенов,
булт хаһаайыстыбатын бэтэрээнэ

ИСТОРИЯ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ЧИСЛЕННОСТИ СОБОЛЯ В ЯКУТИИ

К началу XX-го века соболь, как вид фауны, практически был истреблен на всей территории Якутии из-за бесконтрольного охотничьего промысла. Сохранились небольшие очаги популяции в труднодоступных угодьях.

Работы были начаты Управлением охотничьего хозяйства ЯАССР совместно с Респотребсоюзом «Холбос», Якутским филиалом АН СССР в 1948 г.

Племенной материал отлавливался в Бодайбинском и Киренском районах Иркутской области (витимский соболь).

Организации, выполнявшие реакклиматизационные работы:

Якутский филиал АН СССР (В.А. Тавровский), Управление охотничьего хозяйства при Совете Министров ЯАССР (Д.У. Иванов), Управление заготовок Якутского союза потребкооперации «Холбос» (Н.А. Корнилов).

В разработке плана реакклиматизации, обследовании и выборе мест выпусков в 1951-1956 гг. участвовали специалисты и охотоведы:

От ЯСПК «Холбос» – М.А. Доброхотов, П.Г. Власьевский, П.Н. Соколов, Е.Е. Михайлов, А.С. Щербинин, В.А. Лукин;

От Охотуправления (Госохотинспекции) – М.А. Еруштунов, И.Д. Алексеев, Т.И. Петров, А.О. Семёнов, П.И. Оконечников;

От Якутского филиала АН СССР – И.С. Шитарев, А.Н. Грязнухин, Г.Д. Данилов, М.С. Мельчинов;

От Колымторга – К.В. Флоров, Г.В. Иванов, К.В. Черов;

От Якутского отделения ВНИО – Н.И. Ча.

С 1948 по 1950 год было выпущено 5 партий витимских соболей: 2 партии в бассейне р. Токко Олекминского района, В Жиганском, Горном и Кобяйском районах.

С 1951 по 1955 гг. всего было отловлено и расселено 3355 соболей. Расселение по естественно-географическим соболиным районам:

Южный соболиный район. Олекминский, Алданский, Учурский, Амгинский. Всего расселено 1064 соболя.

Северо-Восточный соболиный район, Лено-Алданский подрайон (Кобяйский, Жиганский, Саккырырский, Усть-Алданский, Таттинский, Томпонский). С 1951 по 1956 гг. выпущено 1211 соболей.

Северо-Восточный соболиный район. Яно-Колымский подрайон. (Верхнеколымский, Томпонский, Момский, Верхоянский, Саккырырский. Всего расселено 1169 соболей.

В результате уже с 1958 года по согласованию с Якутским филиалом АН СССР Управление охотничьего хозяйства при Совете Министров ЯАССР разрешило лицензионную добычу соболя на территории ЯАССР. Всего в 1958 году было добыто 6,1 тысяч соболей. В 1980-х годах, численность соболя восстановилась до 200-250 тысяч, таким образом, достигла уровня численности, которая была в 17 веке. На сезон охоты 2011-2012 гг. квота добычи соболя утверждена в 69700 голов. Это несомненно большая заслуга ученых и охотоведов Якутии.

(Материалы Депохоты РС(Я), 2011 г.)

СЕРБЯКОВ ВАСИЛИЙ СЕМЕНОВИЧ

Почти девять лет я проработала с Василием Семеновичем Сербяковым в Госплемрассаднике пушных зверей при Минсельхозе. Первое впечатление о нем было не очень приятным. Я поступила на работу в мае месяце, а в конце мая начался падеж молодняка зверей в Момском совхозе. Меня срочно откомандировали туда на первое «боевое крещение», которое запомнила на всю оставшуюся жизнь. Пришлось трое суток застрять в Усть-Нере из-за отсутствия погоды. Мест в гостиницах нет, успевала кушать только раз в день, ожидая вылета в аэровокзал. В село Хону прибыла в ужасном состоянии. В конторе совхоза нашла только одну женщину, которая повела меня в гостиницу, но там тоже не было места. Хорошо, что сердобольная женщина повела меня к себе домой. У меня было ощущение, что, как кот, выбросили меня на произвол судьбы. Оказывается, все специалисты были задействованы в предвыборной кампании. Назавтра целый день просидела в аэропорту, ожидая вертолет.

Закончив командировку, успела поехать на республиканский семинар звероводов, который проходил в Томпонском районе.

На семинаре Василий Семенович ругал не очень лестными словами почти каждого представителя звероферм. Для меня слышать такое было впервые и на удивление. Было ощущение того, что его все боялись. Пора было задуматься – а сработаюсь ли я с таким руководителем. Но вскоре я поняла, что он вовсе не такой уж и страшный. Наш коллектив состоял из четырех человек. Ежемесячно мы выезжали в совхозные зверофермы с ревизией, а по приезду мы отчитывались и обсуждали сложившуюся ситуацию в зверофермах, чтобы принять действенные меры к устранению неполадок. Я была уже сложившимся специалистом, знающим свою работу с нуля, поэтому Василий Семенович стал прислушиваться к моему мнению. Следующий семинар прошел уже по-другому, уже в моем видении. Он был умным человеком, добродушным и в то же время с сильным характером.

Ежегодно мы привозили племенных зверей из центральных зверосовхозов страны. Когда впервые мы вместе поехали отбирать зверей, я была удивлена его наряду. На нем был старый костюм, едва сходящийся на груди, очень изношенное пальто и старая кроличья шапка. При виде такого руководителя командировочных директор зверосовхоза съязвил и получил, как пощечину, обратный ответ. Василий Семенович был острым на язык. Ребята охотоведы, которые ездили с ним на Иркутскую пушно-меховую базу обязательно получали прозвища, которые им как раз подходили, но никто на него не обижался. Он сам умел шутить и понимал шутку. С каждой поездки обязательно привозили анекдоты о том, как там жили и работали. С ребятами он был не начальником, а скорее старшим другом, надежным, верным и ребята тем же ему отвечали. Даже когда он ушел на пенсию, то каждый день заходил к ребятам на их работу, чтобы узнать новости и поговорить.

Вся добытая промысловая и клеточная пушнина в те года сдавалась только государству через Иркутскую пушно-меховую базу. Даже бракованный мех не имели права оставить. Поэтому для сдачи пушнины требовался представитель, которым был Сербяков В.С. и от совхозов с собой в помощники он брал молодых специалистов-охотоведов, с которыми он щедро делился своим богатым опытом. Так что Василий Семенович обучил немало охотоведов Республики.

В основном звероводческие хозяйства совхозов были небольшими, и роль специалиста по клеточному звероводству была возложена на охотоведов. Ежегодные семинары звероводов, проводимые под руководством Сербякова В.С., были обучающими и практическими. Проводились они чаще на совхозных зверофермах, чтобы обмениваться опытом. Василий Семенович был умным, справедливым, требовательным руководителем. В его ведении была и доставка: кормов для зверей, перерабатывающих корма оборудования и агрегатов, а также завоз племенных зверей из звероводческих хозяйств России.

Где бы ни был Василий Семенович, всегда пользовался уважением и почетом, он имел подход к каждому человеку, сплотил плеяду прекрасных специалистов охотоведов и зоотехников звероводов. Немалая заслуга принадлежит ему и в том, что пушно-меховую базу открыли у нас в Республике.

Ольга Николаевна Постникова,
главный зоотехник, ГПП пушных зверей

ХРАНИТЕЛЬ И ПРОВОДНИК НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ НАРОДОВ РЕСПУБЛИКИ

С Александром Ильичом Борисовым мы познакомились в начале 2008 года, во время его работы генеральным директором ГУ «Технический центр телевидения и радиовещания» Республики Саха (Якутия), а я только начинал работать руководителем Департамента охотничьего хозяйства при Министерстве охраны природы РС(Я). Наша первая встреча запомнилась мне тем, что человек не охотоведческой профессии так интересно и захватывающе рассказывал об охотниках и об охоте, о рыбаках и об рыбалке, и о тех красивых уголках нашей необъятной республики, где почти не ступала человеческая нога. Мне человеку по профессии и по работе тема охоты и рыбалки всегда была поистине интересна, слушать и беседовать с людьми, действительно понимающими и болеющими душой и сердцем за эту не легкую отрасль народного хозяйства. Александр Ильич понимал охоту и рыбалку изнутри и при каждой встрече с воодушевлением рассказывал о проведенной работе и о планах освещения охоты и рыбалки через СМИ на широкую массу внутри республики и за его пределами, укрепляя культуру охоты и зарождающийся фундамент развития охоттуризма и рыбалки в республике.

Летом в 2010 году Александра Ильича назначили заместителем Председателя Правительства Республики Саха (Якутия). Мы, работники охотничьего хозяйства республики, были очень рады его назначению, с этого времени Александр Ильич принимал самое активное участие в работе Совета по охоте и рыболовству при Правительстве Республики Саха (Якутия). Как-то осенью 2011 года Александр Ильич попросил меня поинтересоваться и разузнать у коллег

Депохоты МПР РФ – планируется ли учреждения Дня охотника по РФ, если да, то примерно в какое время года, созволившись с коллегами, доложил Александру Ильичу о том, что намерение по учреждению Дня охотника в РФ имеются, но документально об этом еще нигде не отражено, если будет принято принципиальное решение об учреждении Дня охотника, то как мне объяснили – это будет середина сентября, что традиции древней Руси, когда начинался сезон псовой охоты с широким охватом и участием мужской части населения в деревнях.

В начале 2012 года от лица общественности, признавая роль охотника как хранителя и проводника национальных традиций народов нашей Республики, в целях пропаганды и формирования бережного отношения к родной природе, повышения культуры охоты на имя Президента Республики Саха (Якутия) Егора Афанасьевича Борисова поступило письмо под подписью главного редактора журнала «Байанай» с ходатайством об учреждении Дня охотника в республике. С большой поддержкой и продвижением поистине народного почина в Правительстве вплотную занимался Александр Ильич.

На совещании по рассмотрению вопроса учреждения Дня охотника у заместителя Председателя Правительства Александра Ильича Борисова по результатам обсуждений, приглашенных и заинтересованных лиц было принято решение поддержать инициативу общественности и предложить отметить этот день в первую субботу апреля, т.е. до закрытия зимника с возможностью охвата участия широкого круга охотников с дальних сел республики. Депохоте РС(Я) было поручено подготовить проект Указа Президента Республики Саха (Якутия) об учреждении Дня охотника в Республике Саха

ПРЕЗИДЕНТ
РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)САХА ӨРӨСПҮҮБҮЛҮКЭТИН
ПРЕЗИДЕНЭ

УКАЗ

ЫЙААХ

О Дне охотника в Республике Саха (Якутия)

Признавая роль охотника как хранителя и проводника национальных традиций народов Республики Саха (Якутия), в целях пропаганды и формирования бережного отношения к природе, повышения культуры охоты постановляю:

1. Учредить День охотника в Республике Саха (Якутия) и отмечать его ежегодно в первую субботу апреля.
2. Настоящий Указ вступает в силу со дня его подписания.

Президент
Республики Саха (Якутия)
Е. БОРИСОВг. Якутск
17 февраля 2012 года
№ 1224День охотника
Республики Саха (Якутия)

(Якутия). Оперативно с большим оптимизмом нами был подготовлен и согласован с заинтересованными органами власти проект Указа и был по регламенту внесен в секретариат зампреда Правительства, таким образом в учреждении Дня охотника в нашей республике Александр Ильич принимал самое активное и непосредственное участие. Указ об учреждении Дня охотника был подписан 17 февраля 2012 года под № 1224.

Первая республиканская выставка в честь Дня охотника в 2012 году с большим вдохновением и посещением огромного количества населения была организована и проведена на манеже ЯГСХА, с традиционным обрядом преклонения к духу огня и покровителю охоты старику «Байанаю». Почти все организации и предприятия, занимающиеся поставкой и продажей товаров для охоты и рыбалки, приняли самое активное участие в проведении выставки, в этом была большая заслуга и непререкаемый авторитет Александра Ильича, как председателя организационной комиссии данного республиканского мероприятия. Население и гости города, побывавшие в мероприятиях с особой благодарностью, вспоминают особенно первый год празднования Дня охотника, где был председателем организационного комитета уважаемый Александр Ильич!

Неоценимую роль и помощь в проведении первого и последующих мероприятий Дня охотника оказали и оказывают верные друзья и коллеги Александра Ильича по телепроектам «Охота и рыбалка», «Сезон удачи», фестиваль «Полевая кухня» и сотрудники ТЦТР. Благодаря этим проектам День охотника стала одним из интересных и зрелищных мероприятий в республике для населения и особенно для любителей охоты и рыбалки.

К проекту «Сезон удачи» принимают не только опытные, но и втянулись молодые любители нашей необъятной Матушки природы, это свидетельствует о перспективе данного проекта. Человеку хоть один раз участвовавшему в данном проекте, находясь на природе хочется запечатлеть ту неповторимую красоту восхода или заката дня, или успеть запечатлеть интересные моменты секундного позирования животных и птиц и вывести на суд зрителя через проект «Сезон удачи», где участвуют и оценивают люди, понимающие красоту родной природы, опытные охотники и рыбаки и знающие в этом поприще толк. Любители природы те, кто участвует в этом проекте с особой гордостью отмечают о своих участиях о завораживающей и захватывающей роли данного проекта. Желаю проекту «Сезон удачи» новых высот и свершений!

Фестиваль «Полевая кухня», нам, таежникам, особенно близка по своему духу и полезности. Тут мы набираемся познанием и впитываемся опытом ведения кухни во время продолжительного сезона охоты в тайге и дома. Практически делимся и учимся как готовить блюда быстро и вкусно на полевых и таежных условиях. Наша команда, команда организаторов охоты, всегда принимала и надеюсь еще будет продолжать принимать участие в этом фестивале и неоднократно бывали в числе призеров. По тем некоторым рецептам с фестиваля «Полевая кухня» по приготовлению дичи и мясо диких животных, по праздникам стараюсь готовить своим домочадцам сам. Благодаря фестивалю «Полевая кухня», предыдущие 10 лет (думаю и надеюсь и последующие годы) 31 декабря на нашей

Открытие Дня охотника

и закрепить на международном уровне престиж охоты и рыбалки в Якутии, красоту нашей любимой природы, для развития туризма. Низкий Вам поклон! Каждый раз с большим удовольствием, смотря телепроект «Охота и рыбалка» не верится, что рядом уже нет нашего дорогого, уважаемого Александра Ильича! Пусть родная, любимая Земля будет пухом!

Сыну Илье Александровичу, желаю не заикливаться, больше оптимизма. Посмотрев передачи, которую Вы ведете я, не ощутил отсутствие отца Вашего всенародно уважаемого Александра Ильича, это дает мне надеяться, что телепроект «Охота и рыбалка» будет одним из удачных и востребованных не только для жителей республики, но и всем тем, кто интересуется охотой и рыбалкой не только в нашей стране, но и за его пределами! Это мотивирует Вас и Вашу команду идти только вперед!

Вперед к новым вершинам!

Н. Сметанин

БАЙАНАЙ АЛГЫҢЫНАН

Улаҕата биллибэт быраман дьыллар уорҕаларыттан босхо бастаах, избэйэр икки атахтаах төрүт Үрдүк Өбүгэбит ураанхай ууһа үөскүөбүттэн лингиниир халын сис ойууру дойду онгостон Баай Барыылаах Байанай эһэкээнтэн көрдөһөн-ааттаһан, үгэн-сүктэн, бултаан-алтаан, сил хабан, эстэ сыһа-сыһа эстибэккэ, инчэҕэй тирбэҕэ быстыбатынан салҕанан үөскээн-тэнийэн күн бүгүн үтүөкэн олох уйгугугар сайдан-үүнэн тэнийдэспит.

Бу үрдүк өбүгэлэрбит барахсаттар тыыннаах хаалар түһүттан муну-эрэи көрсөн кыһалҕалана сылдьан сүдү күүстэртэн этитэн Байанай диэн итэҕэл үөскээн-төрөөн тэнийдэҕэ.

Байанай Эһэкээн булчуттарын үөрдэн-көтүтэн булдуттан күндүлээтэбинэ, баай-бийан сандалы тула элбэх киһи үөрэрэ-көтөрө, того аһаан күүс-уох эбинэллэрэ.

Ол кэмнэртэн саҕалаан төрүт дьарыкпыт БУЛТ көлүөнэттэн көлүөнэҕэ салҕанан баччаҕа кэллэҕэ.

Хас биирдии Саха сиригэр олорор омукар бары көлүөнэлэрэ булдунаан дьон буолан сайыннаһпыт, булт диэн туохха да тэнгэммит сүдү баайбыт дэнэрэ.

Ыраахтааҕы дойдуну салайан олорор кэмниттэн саҕалаан Саха сиригэр күндү түүлээҕэ дойду экономическэй политикатыгар олус улахан суолталаммыта.

чинчийэр институту, мамонт музейын «Сонуннар» редакцияга үлэлиир кэмнэрбиттэн сағалаан киэн эйгэбэ балачча устан, кэпсээн, сырдатан сылдыбытым.

Оҫо эрдэспиттэн айылҕаны, булду кытта энэрдэһэн улааппыт буолан бу баҕа санаам ыратын 2009 сыллаахха тэрилтэм салалтата өйдөөн, булчуттарга аналлаах «Байанай» диэн телевизионнай анал форматтаах биэриини устан, онгорон, лоп курдук тоҕус сыл устата хас өрөбүл ахсын эфиргэ таһааран үлэлээбитим.

Байанай биэри конценциятын хара бастакытыттан сағалаан төрүт өбүгэлэрбит олорбут олохторун уустук суолугар олобуран онорбутум.

Ону таһынан төрөөбүт Ийэ айылҕабыт кэктибэккэ чэчири сайдарыгар барар үлэлэри сырдатты, тыыннаах айылҕабыт – булпут эстибэккэ көлүөнэттэн-көлүөнэбэ бэриллэн утумнаарын туһугар өбүгэлэрбит мындыр ньымаларын сырдаппытым.

Биэриилэрбэр Герой, бастын булчуттар ааттарын үйэтитэргэ дьулуспутум.

«Сахабулт» тэрилтэ, Саха сириин Булду департамена баар буолан бу уустук, эппизитинэстээх үлэбэр элбэх сүбэлэри, көмөлөрү ылынан тирэх онгостубутум. Маны этэн эрдэхтэрэ «ойуурдаах куобах охтубат» диэн, онон тустаах үтүө дьоммор олус махтанабын.

Ол сылларга өрө көтөҕүллэн бүтүн Саха сириин бары дьоно «Булчут күнүн» бэлиэтиир буолбуппут, элбэх улуустан булчуттар Туймаада Эбэбэ мустан икки күннээх улахан араас хайысхалаах тэрээһиннэргэ кыттыыны ылаллара.

Ол курдук, бэйэм көбүлээн тэрийбит булка сиэри-туому толорууну эдэр ыччаттарга уһуйар сорукутан «Булчут сэһэнэ», хаартысканан, видеонан айылҕаны, булду устууга телевизионнай күрэс, «Байанай» сурунаал тэрийиитинэн «Булчут ыты тыатааҕыга тургутуу», «Сахабулт», Булт департамена, тустаах булт тэрилтэлэрин көбүлээһиннэринэн булка сыһыаннаах улахан быыстапкалар, булка сылдыарга аналлаах вездеход техникалар быыстапкалара, улуустартан хамаанданан бастыыр иһин булка туттулар араас ньыма көрүгнэригэр эстафета уонна да үгүс тэрээһиннэр олохтонон, тэриллэн бар дьон сэнгээритин ылаллара.

Оччолорго бу киэн далааһыннаах тэрээһиннэр Саха Правительствотын өттүттэн Ийэ айылҕа чэчири сайдарыгар, булчуттар үлэригэр, олохторугар улахан өйөбүл баар буолан үрдүк таһымнаахтык ытыллаллара.

Бу түгэнгэ элбэх булчут, араас булт салаатын үлэһиттэрэ чиэстэнэн албан ааттара «Байанай» биэри нөнгү эфиргэ тахсан сырдатыллара.

Кэм-кэрдии аастаҕын айы чуумпуран олорон санаан көрдөхпүнэ – олобум бу кэрчик кылгас, ол эрээри тахсыылаах түгэннэрэ умнуллубат үтүө өйдөбүл буолан сүрэхпэр инмит эбиттэр.

Түгэнинэн «Сахабулт» тэрилтэ үбүлүөйдээх отут сылынан бары бу эйгэбэ сыһыаннаах үлэһиттэри, охотведтары, булчуттары эҕэрдэлибин.

Баай барыылаах Байанай Энэкэммит уйгулаах түгэнэ тосхойо турдун!

Иннокентий Афанасьевич Артамонов,
«БАЙАНАЙ» телевизионнай биэри редактора, ытааччыта,
РФ Суруналыыстарын сойууһун чилиэнэ

ИСТОКИ ОБРАЗОВАНИЯ КОНЦЕРНА САХАБУЛТ

Приказом Госагропрома РСФСР от 25 февраля 1986 г. на базе ликвидированного Министерства сельского хозяйства Якутской АССР, Министерства пищевой промышленности Якутской АССР, Государственного комитета Якутской АССР по производственно-техническому обеспечению сельского хозяйства и производственного управления «Якутсельстрой» был создан Агропромышленный комитет Якутской АССР. В его состав вошли 438 совхозов, предприятий и учреждений, в том числе республиканский мясомолочный комбинат, объединение «Сельхозхимия», Госплемобъединение, Якутская птицефабрика, филиал института «Дальгипрозем», некоторые предприятия Министерства пищевой промышленности. В систему агропромышленного комплекса также вошли Министерство мелиорации и водного хозяйства, Министерство лесного хозяйства, объединение «Якутрыбпром», Управление охотничье-промыслового хозяйства, Управление хлебобулочной и макаронной промышленности, респотребсоюз «Холбос» с сохранением функций и прав, предусмотренных его Уставом.

В ходе последовавших вскоре управленческих решений северные хозяйства Якутии были отнесены к ведению нового агропромышленного комбината – самостоятельного образования, отдельного от Госагропрома ЯАССР. Приказом № 770 Госагропрома РСФСР от 1 ноября 1988 г. был создан агропромышленный комбинат «Север» в Якутской АССР с обособленным аппаратом управления. АПК «Север» по сути был вторым министерством сельского хозяйства Якутии. В своей деятельности новый АПК подчинялся Госагропрому РСФСР и Совету Министров Якутской АССР. Вначале в состав АПК «Север» вошли 77 подразделений (совхозы, группы по племенной работе, ветеринарные станции по борьбе с болезнями сельскохозяйственных животных, мясокомбинаты, межхозяйственные передвижные механизированные колонны) 13 районных управлений сельского хозяйства Севера Якутии, в том числе 30 совхозов, восемь предприятий республиканского и городского значения. Также в ведение Госагропрома РСФСР для включения в состав АПК «Север» ЯАССР были переданы от Минрыбхоза РСФСР объединение «Якутрыбпром» в составе шести рыбзаводов, от Минместпрома – сувенирная фабрика «Сардана».

К середине 1989 г. АПК «Север» объединял уже 102 организации, в том числе 33 совхоза из 15 районов.

Возникшие тогда условия рыночной экономики создали условия для специализации организации управления ТОС, что привело к созданию крупнейших даже по меркам России отдельных компаний на уровне республики: «Таба», «Сахабулт» и «Балыксыт», которые в целом справились с поставленными перед ними задачами.

ФАПК «Сахабулт» создан Указом первого Президента РС (Я) М.Е. Николаева от 28 сентября 1992 г. До этого по линии АПК «Север» нам удалось в ГАПК РСФСР доказать необходимость строительства пушно-меховой базы в Якутске с тем, чтобы прекратить отгрузку пушнины в Иркутск. В то время Республика уже имела достаточно специалистов высокой квалификации, выпускников охотфака ИСХИ.

К сожалению, из-за развала СССР резко изменилась ситуация в организации охотпромысла в России, поэтому пушно-меховая база не сумела в полной мере оказать своё влияние на результат состояния охотничьего хозяйства Якутии. В результате система заготовки пушнины претерпела изменения, которые привели к тому, что они оказались не в интересах кадровых охотников. ФАПК «Сахабулт» до 2014 года еще определяла в целом позитивную политику в организации промысла и заготовки пушнины, но с уходом из компании профессионалов-охотоведов её деятельность постепенно утратила свои возможности.

Ресурсный потенциал Республики Саха (Якутия) и сегодня громаден. Пора принимать меры по совершенствованию управления организации охотничьего хозяйства и клеточного звероводства, чтобы этот громадный потенциал возобновляемых биологических ресурсов вовлекать в экономику Республики и России.

Борис Ануфриевич Николаев,

заслуженный работник сельского хозяйства Российской Федерации, почетный работник агропромышленного комплекса Российской Федерации, народный депутат первого созыва Ил Тумэн, почетный гражданин Оленекского улуса (района), биолог-охотовед

ОБ ИСТИННОМ ОХОТОВЕДЕ

С Егор Егоровичем я познакомился, когда поступил в 1983 году на факультет охотоведения Иркутского СХИ. Тогда мы первокурсники с открытыми глазами и ушами слушали пятикурсников («пятак»), которые закончили учебу и ехали работать в республику по специальности. Это были Антонов Егор и Сосин Владимир. За время моей учебы в Иркутске Егор два или три раза приезжал как представитель республики для сдачи пушнины на Иркутскую пушно-меховую базу (тогда вся Восточная Сибирь и ДВ сдавала 100% пушнины на Иркутскую ПМБ). Он всегда учил нас, как мы должны учиться и жить в Иркутске, о работе охотоведов в совхозах республики. Собирал нас, студентов из Якутии и делился новостями родного края.

По окончании учебы в 1988 году я работал в охотинспекции, совхозе и рыбозаводе в Кобяйском и Жиганском районе. В это время мы постоянно совместно работали с Егором по многим вопросам, он первым в республике, организовал охотничий туризм, привозил к нам много туристов из разных стран, и много нового вносил в этот период перестройки, он не боялся перемен.

Егор Егорович принимал активное участие в создании системы ведения охотничьего хозяйства в Республике и в РФ после развала СССР, в организации и руководстве ведомств и министерств в республике выполняющих полномочия в области охоты, участвовал в подготовке и принятии Закона об охоте РФ и РС (Я), многих подзаконных актов в области охоты. Сам лично руководил практическим внедрением норм и методов правильного ведения охотничьего хозяйства.

С 2000 года в составе ФАПК «Сахабулт» (ООО «Сонор») Егор Егоровичем была организована система вывоза мяса ДСО из тундровой зоны республики, так как ранее охотники Булунского и Анабарского улусов не могли реализовать добытую продукцию в осенний период. Были применены впервые не только авиация, но и рефрижераторный флот, что существенно снизило транспортные расходы и улучшило качество продукции (мяса и рыбы). Местные охотники и рыбаки смогли сдать добытую продукцию в полном объеме и получить за нее деньги. Он также учувствовал в организации новой системы заготовки пушнины, старая советская была разрушена во время перестройки

Вообще Егор Егорович все время был генератором идей, он не только их декларировал, но умел претворять их в жизнь. Он был очень грамотным специалистом, без его участия не проходило, сколько бы значимое событие в области охоты Республики.

Очень требовательный и непреклонный при отстаивании интересов охотничьего хозяйства республики на всех уровнях федеральной и республиканской власти Егор был очень человечным по отношению к людям, простым охотникам, друзьям, подчинённым. Старался всегда вникнуть в любую житейскую ситуацию и если надо помочь. Мы много раз были с ним на охоте, рыбалке, семьями и с друзьями ездили собирать ягоды. Более умелого, быстрого, привыкшего жить и работать в походных условиях человека трудно найти. У Егора всегда было все предусмотрено, он был готов к любой неожиданности в лесу, всегда наготове все приспособления, инструменты, запасы.

Конечно, нам не будет хватать Егора, который всегда мог подсказать правильный путь и выход в любой сложной рабочей или жизненной ситуации.

Светлая память о старшем брате, наставнике, истинном охотоведе с большой буквы останется вечно в наших сердцах.

Артур Васильевич Дмитриев,
главный специалист Департамента
охотничьего хозяйства
Минэкологии РС(Я), биолог-охотовед

Семинар-совещание концерна «Сахабулт». Хандыга, 2004 г.

«САХАБУЛТ» КОНЦЕРН – БУЛЧУТТАРГА СУДААРЫСТЫБАННАЙ БЭЛИИТИКЭНИ ОЛОХХО КИЛЛЭРЭЭЧЧИ

Бу саҥа сүрэхтэнэн тахсыбыт кинигэ сыалын ааҕааччы үксэ өйдүүр буолуохтаах, манньык тымныы дойдуга киһи сылаас таҥаһа суох кыайан олохсуйбатын, Саха сирэ аан бастаан норуот быһыытынан Россия судаарыстыбатыгар холбоһуута, эргин сыһыаннарын сайдыыта барыта күндү түүлээҕи кытта сибээстээҕин. Үс үйэ тухары араас түһүүнү-тахсыыны көрсүбүт булт хаһаайыстыбата сэбиэскэй кэмнэ мунутуурдук сайдан баран бу кэнники булкуурдаах сылларга олорчу сүтүөх бэйэтэ 1992 сыллаахха Саха сирин бастакы Президенэ М.Е. Николаев «Национальный концерт охотничьего хозяйства «Сахабулт» диэн тэрилтэни тэрийэн, быйыл 30 сыллаах үбүлүөйүн көрсө тахсыбыт бу кинигэни эҕэрдэлиэххэ эрэ сөп. Хайдах да балаһыанньаҕа концерт ситиһиилэрин туһугар хас тыһыынчанан булчут, сүүһүнэн охотовед, товаровед уонна атын специалистар үтүө суобастаахтык, олохторун анаан үлэлээн кэмиллэр, сорохтор үлэли да сылдьаллар. Ол үлэлэрэ хаар-сиик буолан сэмэлийбэккэ кэлэр

көлүөнэлэргэ өйдөбүл буолан хаалара үтүө дьыала. Ол туһугар кыһаммыт, сүүрбүт-көппүт биир идэлээхтэрбэр Габышев В.В., Сметанин Н.Н., Коркин П.Н. барҕа махтал буоллун.

Мин, Сосин Владимир Анатольевич, булт хаһаайыстыбатын сааһырбыт көлүөнэтин идэлээх специалиһа буолабын, билигин үлэбиттэн уурайан пенсияҕа олоробун. 2016 сыллаахтан ойуур хаһаайыстыбатын идэлээхтэрин боропсойууһун өрөспүүбүлүкэтээҕи кэмितिэтин бэрэссэдээтэлинэн талыллан үлэли сылдьабын.

Бэйэм балаҕан ыйын 13 күнүгэр 1955 сыллаахха Мэнэ Хангаласка Бүтэйдээх бөһүөлгэр төрөөбүппүн. Аҕам Сосин Анатолий Ефремович эдэриттэн холкуос механизатора, ийэм Сосина (Брызгалова) Мария Владимировна ол саҕана холкуос биир бастын каадырабай булчута. Аҕам МТС соруудабынан Табаҕаҕа тракторынан сир онгоһуутугар үлэли сылдьан, онно билсэн ыал буолбуттар эбит. Оҕо сааһым, оскуола сыллара, ыал буолуум барыта Суола үрээтин үрдүгэр турар кэрэ айылҕалаах Хорообут бөһүөлгэр ааспыта. 1972 сыллаахха оскуоланы бүтэрээт, Саха государственной университетын физико-математической факультетыгар үөрэнэ киирбитим. Онно үһүс кууруска сылдьан сиргэ сытар лоскуй кумааһыттан Иркутскай куоракка охотовед үрдүк үөрэҕэ баарын билбитим, онтон ыла бу үөрэххэ барар баҕа санаа олохпун тосту уларыппыта. Үөрэхпин күүспүнэн быраҕан, төрөппүттэрбин дэлби хомотон, ол сайын Иркутскайга туттарсан баран, характеристикам бэчээтин приемнай хамыһыһа ылыммакка, дойдубар төннөн кэллим. Кэлэн кыһынын оскуолаҕа хачыгаардыы сылдьан, оскуола кэнниттэн сопхуоска даяаркалыы кэлбит Скрябина Нюта диэн Майа кыһынын сүрэҕим сөбүлээн, таптал уотугар умайдым. Кыһым тапталбар хардаран дьоллоно аҕай сырыттаһына, 1976 сыл сааһыгар армияҕа ынгырылынным, икки сылы ЗабВОҕа танковай армияҕа этэнгэ сулууспалаан, дойдубар 1978 сыл сааһыгар төнүннүм. Салгыы охотовед үөрэҕэр Иркутскайга туттарсан холкутук киирэн хааллым. Саха сириттэн 1978 сыллаахха бэһиэ буолан киирбиппит, Хангаластан Иванов Иван, Намтан Антонов Егор уонна Уус Маайаттан Валеев Саша, Сидоров Игорь диэн икки нуучча уолаттара буоламмыт.

Үһүс куурус кэнниттэн Нютам үөрэҕин бүтэрэн сайын сыбаайбалаан ыал буолбуппут, сыры-сыллата икки кыыстаммыппыт. Кэргэним барахсан Хорообут оскуолатыгар учууталлыыр, ону таһынан кырачаан кыргыттарын көрөр. Хата, мин дьоммор олорор буолан кэм бэлэм аска-үөлгэ сылдьан тулуйдаҕа. Бэйэтэ да сүрдээх үлэһит, тулуурдаах киһи хайҕалга сылдьар учуутал буолбута.

Бизэс сыл биллибэккэ ааһан, 1983 сыллаахха үөрэхпитин төрдүө бүтэрэн дойдубутугар үлэли кэлбиппит. Иванов Иван иккис курстан уурайан баран, хойут кэтэхтэн үөрэнэн бүтэрбитэ. Мин кэргэннээх, оҕолордоох киһи дойдубар «Кыһыл Сулус» диэн саҥа тэриллит

Студент саас доһордуулар. Хаҥастан уҥа: Антонов Е.Е., Протопопов С.И., Сосин В.А., Иркутскай куорат, 1978-1983 сс.

сопхуоска анатан бардым. Сопхуос икки эрэ отделениелаах, кыарабас сирдээх буолан түүлээххэ былаана кыра. Алта каадырабай булчуттаахпын, бары да дьон кизэнэ чулуута, айылҕа оҕолоро эбиттэрэ. Биир бастыг булчутум Тастыгин Николай Николаевич (Кыымаан), билигин уолатара кини аатын үйэтитэн «Кыымаан» булт кулуубун үгүс булчут билэр. Суола отделениетыгар Птицын Анатолий, Кривоговорницын Петр бэртээхэй да дьон этэ. Хомойуох иһин, билигин кырдыабас булчуттарым бу дойдуга суохтар, арай эдэр, ааттыын булчут Куолам – Николай Герасимов үөрэ-көтө көрсөөччү. Ол да буоллар син охотовед үлэтэ кыһынын толору, сайынын от үлэтэ. Кэлин дьон эрэлин ылааммын сопхуос рабочкомунан талыллан үлэлэтим. 1988 сыллаахха перестройка сүүрээнинэн өрөспүүбүлүкэ сопхуостарын икки ангы хайытан «Север» диэн агропромышленной холбоһук тэрилиннэ. Ол иһин Тья хаһаайыстыбатын агропромышленной комитетыгар охотовед миэстэтэ босхолонон коллегам Сметанин Н.Н. онно үлэҕэ мэктиэлээн, соһуччу улахан тэрилтэ үлэһитэ буолан хааллым. Дьэ, онтон ыла 2006 сылга диэри булт уонна килиэккэлээх кыыл салаатын специалиһынан, кэлин отдел салайааччытынан, 2008 сыллаахтан Булт хаһаайыстыбатын департаменыгар өрөспүүбүлүкэ таһымнаах салайар үлэҕэ 24 сыл үлэлэтим.

1990 сылларга Сэбиэскэй былаас бүтэһиктээхтик эстэн бастаан судаарыстыба өйөбүлэ суох хаалбыт сопхуостар ыһылыннылар, сопхуос баайын паайга үллэстии, ким тугу тобуларынан араас формалаах тэрилтэлэргэ уларытты, бааһынай хаһаайыстыбаларын тэрийии саҕаламмыта. Биллэн турар, бу булкуурдаах кэмнэ, ыһыллыыга-тобуллууга бастакынан тайҕаны, туундараны дьэиэ оностубут каадырабай булчуттар оҕустарбыттара. Бултаабыт күндү түүлээхтэригэр госзаказ суох, хааччыыы, булка тэрийии мэлийэн булт эйгэтин үлэһиттэрэ турар бэйэлэрэ таах хаамсан хаалбыттара. Арай баай киистээх сирдэри баһылаабыт «Якутпром-охота» производственной холбоһук тигинэччи үлэлиир, кийи эскпорка батаран булчуттарын араас омук тэрилинэн хааччыярын атыттар ымсыыраллар эрэ. Субу кэмнэ түүлээҕи тутар, харайар база тутулан бүтэн, «Якутская пушнина» диэн ааттаах түүлээҕи тутар тэрилтэни охотовед Филиппов Василий Семенович салайан үлэлэтэр. Бу сыллар норуokka дьиикэй ырыынак кэмнинэн ааттанан өйдөнүллэн хаалтар, ким тугу сатыырынан атыылаан, мэнэйдэһэн күннээҕи килиэбин булунар кэмнэрэ. Онон ким эрэ байар, ким эрэ эрэйгэ тэбиллэр кэмнэрэ. Биллэн турар, көнө, чиеһинэй булчуттар эрэйгэ тэбиллибиттэрэ. Бара сатаан күндү түүлээҕи иитэн, бултаан онорооччулар «Якутский мех» диэн Ассоциацияларын (Сойуус) 1991 сыллаахха тэрийбиттэрэ. Баҕар, бу Сойуус кинилэри ырыынак суолугар түргэнник таһаарыа эбитэ буолуо да, оннук кыах бэриллибэтэҕэ.

1991 сыллаахха Николаев Михаил Ефимович Саха сирин бастакы Президенинэн быыбарданар, бу дьиикэй ырыынакка Саха сирэ бэйэтин суолун тобулуу, манна олорор дьон олохторун отуорун көнөрүү үлэтэ саҕаланар. Дьэ, мантан сизттэрэн үгэс буолбут салааларга тус-туһунан анал тэрилтэлэри тэрийии буолар: таба иитиитигэр НАОК «Таба», балыкка НКРХ «Балыксыт», оттон булт салаатыгар «Национальный концерн охотничьего хозяйства «Сахабулт». Сахабулт концернна «Якутпром-охота», «Якутская пушнина» уонна туох баар сопхуостар урукку бултуур сирдэрин, баайдарын барытын холбоон, түүлээҕи монополюно тутар-атыылыыр бырааптаан, булчуттары хааччыар, көрөр-истэр эбээһинэстээн бэрт күүстээх, улахан концерн буолар. Салайааччынан «ССРС 50 сыла» Орто Халыма оройуонун совхоһун директора, ССРС Верховнай Советын депутата Петров Никифор Николаевич ананар.

Онон «Сахабулт» концерны тэрийэр дьаһал бэйэтин бириэмэтигэр ыһыллан эрэр булт хаһаайыстыбатын өрүһүэргэ сөптөөх дьаһал этэ диэн сыаналыахха сөп. Ыһылла сыспыт охотоведтары, булчуттары биир тэрилтэҕэ түмэн, 28 оройуонна концерн улуустааҕы филиаллара аһыллан үлэ күөстүү оргуйан барбыта. Филиалларга салайааччыларынан булка идэтийбит үөрэхтээх, уопуттаах охотоведтар ананан булчуттар ортолоругар улахан сэргэхсийии тахсыбыта. Түүлээх олохтоммут сыананан тутулар, булчуттары тэрилинэн хааччыяар систиэмэни чөлүгэр түһэрэр үлэни «Сахабулт» концерн булт хаһаайыстыбатыгар генеральной дириэктэри солбуйааччы охотовед Максимов Анатолий Иванович бэрт таһаарылаахтык салайбыта. Концерн булчуттары түмэр үлэтэ үчүгэйдик саҕаланан, бу кэмнэргэ аһара элбээбит бөрө ахсаанын сарбыйыы үлэтин тэрийии «Сахабулт» кон-

Андыга булт умнуллубат түгэннэрэ

цергна сүктэриллибитэ. Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтэ «Сахабулт» концерны кытары онорон киллэрбит этиилэрин өрөспүүбүлүкэ салалтата өйөөн, Президент дьаһала ылыллыбыта. Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн 20 бөрөһүттэр биригээдэлэрэ, биирдиилээн бөрөһүттэр тэриллибиттэрэ, «Буран» снегоходунан, бензинынан, бултуур тэрилинэн босхо хааччыллыбыттара, бөрөһүттэргэ хамнас, бултаммыт бөрөҕө бириэмийэ көрүлүбүтэ. Маны таһынан сыл түмүгүнэн бөрөлөрү бултааһынна анал куонкурус тэриллитэ. Биллэн турар, атын да булчуттар бөрөнү бултааһынна көхтөөхтүк кыттыбыттара. Эттэххэ дөбөн курдук да, маны барытын тэрийии, хааччыйыы «Сахабулт» элбэх оройуоннаағы охотоведтарын сыраларыттан тахсыбыта. Бастакы сылларга Саха сириг үрдүнэн сыл аайы тыһыынчаттан тахса бөрө бултаммыта, саамай элбэҕэ сылга 1200 тийэ адырҕа суох оноруллубута. Ордук элбэх бөрө Өлүөхүмэҕэ (филиал салайааччыта Габышев А.А.), Алданна (филиал салайааччыта Местников О.), Томпоҕо (филиал салайааччыта Габышев В.В.) бултаммыта, таба иитиитинэн дьарыктанар улуустарга барыларыгар да элбэх бөрө бултанан хоромнуу ахсаана кэлин иккиттэн ордук бүк аччаабыта. Бу үлэ билигин да салҕанан бара турар, кэлин бастын бөрөһүккэ Максимов Анатолий Иванович аатынан анал ааттаах бириэмийэ олохтонон, кини аата үйэтитилибиттэн коллегалар бары астынабыт.

«Сахабулт» концерн киллэрбит биир биллэр-көстөр үлэтинэн булчуттары сөптөөх сылаас таһынан, бултуур тэрилинэн, үһүн кыһынна аһыыр аһынан хааччыйыыны тэрийии буолбута. Бу дьыаланы Максимов А.И. кэнниттэн концерн генеральной дириэктэрин булка солбуйааччытынан үлэлээбит Сметанин Николай Николаевич күүскэ олоххо киллэрбитэ. Кини үлэлээбит кэмигэр булчуттары спецтаһаһынан, тэрилинэн хааччыйыыга анал нуормата олохтоммута, сыл аайы бюджеттан харчы көрүүлэр буолбута. Манан эрэ мунгурдаммакка булчуттарга балааккалары, ат тэрилин – бэрэмэдэйигэр тийэ «Сахабулт» концерн бэйэтэ тигэр буолбута, онно эбии араас бородуукта, бэл ботуруонугар тийэ тиэрдиллэр буолбута ама кими үөрдүбэт буолуой. Булчуттарга манньк кыһамныылаах сыһыан, биллэн турар, хардата суох хаалбатаҕа, концерн түүлээх соҕотуопкатыгар көрдөрүүлэрэ өссө үрдээн барбыттара. Маны таһынан Сметанин Н.Н. охотовед идэлээх киһи буолан хоту улуустарга булт сүрүн көрүнэ буолбут кыыл таба саппааһын харысхаллаахтык туһаныы дьаһалларын киллэриигэ улахан өнгөлөөх. Мин оччолорго министиэристибэ булка отделын салайааччытынан үлэлиир этим. Кинилиин көмөлөөн, салалталары өйдөтөммүт уонунан сыл тохтообут кыыл таба ахсаанын, популяцияларын туруктарын үөрэтэр научнай үлэлэр утумнаахтык саҕаламмыттара. Дьийкэй ырыынак кэмигэр улаханник айгыраабыт Дьяангы-Индибир кыыл таба популяциятын бултааһын тохтотуллубута, квотаны олохтообун, бултааһын болдьохторун быһыы арыый оннун булбута. Ол үлэлэр билигин да тиһигин быспакка салҕанан Өлүөнэ кыыл таба популяцията билигин да дьонно туһалыы сылдьар.

2007 сыллаахтан «Сахабулт» концерн генеральной дириэктэрин солбуйааччынан охотовед Дмитриев Артур Васильевич үлэлээбитэ. Кини үлэлиир кэмигэр «Сахабулт» концерн булт хаһаайыстыбатыгар сокуон сана ирдэбиллэрин киллэриигэ улахан суолталаах үлэлэргэ быһаччы кыттыспыта. Бу кэмнэ «О животном мире» диэн айылҕа кыылларын, көтөрүн харыстыыр федеральной сокуонна сүнгэн улахан улартыйылар кирибиттэрэ. Ол курдук үгүс боломуочуйалар Российской Федерация субъектарын толоруутугар төннөрүллэн 2008 сылтан Саха өрөспүүбүлүкэтэ тэрийбит булт хаһаайыстыбатын Департамена бэйэтин үлэтин саҕалаабыта. Салайааччынан анал охотовед үөрэхтээх Сметанин Н.Н. ананан, сана боломуочуйалаах уорганна уопуттаах да, эдэр да охотовед специалисттары түмүтэ. Ол кэнники үлэни тэрийиигэ олус кыайыылаах, үтүө түмүктэрдээх буолбута.

Департамент бастакы сылларга бары булчуттары учуокка ылыыны, сана булт билиэтин биэриини, булт көңүлүн биэриини тэрийэн булт хаһаайыстыбатыгар күүстээх бэрээдэктээһин кирибитэ. Ону таһынан бултуур сирдэри туһанааччыларга үһүн болдьоххо сыһыарыы, каарталааһын олус уустук үлэтэ быһаарыллыбыта. Хас улуус аайы общественность кыттыылаах булт сэбиэттэрэ тэриллэн – барыта 870-тан тахса булт учаастага тэриллэн бу сэбиэттэр көрүүлэрин ааспыттара. Ол да иһин сүүһүнэн, мөлүйүөнүнэн гектардаах бултуур сирдэр кыраныссалара оннук улахан мөккүөрү билиннэ диэри таһаарбатылар. Бултуур сирдэргэ олохтоох тэрилтэлэр, дьиннээхтик туһана сылдьар булчуттар сокуоннай бырааптара сүрүн ирдэбил буолбута. Бултуур сирдэри сыһыарыы бу ирдэбилгэ олобуран барбытыгар сүрүн оруолу улуус аайы бултуур сири баһылаан олобут «Сахабулт» концерн салалтата, сүрүннээн солбуйааччы Дмитриев А.В. сөптөөх хайысханы тутуспуттара быһаарбыта. Булт кыылларын, көтөрдөрүн аағыы систиэмэлэнэн, бултанар сир бары категорияларыгар ытыллар буолбута, булт бары көрүнгүнэн анал көңүлүнэн, нуорманан бултааһын олоххо кириэн барбыта. Бу иннинэ айылҕа баайын аһаардастыы туһаныы эрэ идеологията баһылыыр эбит буоллаҕына, Департамент үлэлиэбиттэн биотехния диэн булт кыыллара, көтөрдөрө үөскүүр усуллубуйаларын тупсарыыга

анал үлэлэр оноһулар буоллулар. Биотехнологическай үлэлэр технологияларын, ымпыктарын-чымпыктарын биллэр охотовед Антонов Е.Е. салайбыт «Охрана, учет и воспроизводство охотничьих ресурсов» диэн ааттаах Департамент тэрилтэтин сатабыллаахтык, көхтөөхтүк тэрийбитэ. Манньык сыһыан тэнийиитигэр, пропагандалааһынга 2012 сылтан олохтоммут «Булчут күнэ» улахан суолтаны ылбыта. Булчут күнүн бырааһынньыгын сүрүн тэрийээччилэринэн, биллэн турар, Булт департамена, ГУ РС(Я) «Госохотохра́на», ОАО «Сахабулт» концерн буолбуттара. Бу үтүө үгэс билигин да салҕанан бара турар, салҕаныа даҕаны диэн эрэнэбит.

Түмүктээн эттэххэ, быйыл 30-с сылын көрсөр ОАО ФАПК «Сахабулт» үлэлээбитин тухары Саха сириҥ булдуҥ хаһаайыстыбатыгар биллэр-көстөр үтүө суолу хаалларда. Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтин үгэс буолбут салааларга Департаменын, Саха Өрөспүүбүлүкэтин Булдуҥ хаһаайыстыбатын департаменын быһаарыларын, ыттар бэлиитикэлэрин олоххо киллэрээччи, тэрийээччи быһыытынан чистээхтик үлэлээтэ. Ханньык да үтүө санаалаах быһаарыы дьонго хайдах дьайара барыта толоруутун тэрийээччилэртэн тутулуктаах. Ол да иһин «Сахабулт» концернга олохторун үтүөтүн бараабыт, туох баар дьобурдарын анаабыт биир идэлээх охотовед коллегаларбын үбүлүөйдээх сылынан тус бэйэм ааппыттан эҕэрдэлиибин уонна баар уолаттарбар барыгытыгар үтүө доруобуйаны, дьолу-соргуну баҕарабын.

Владимир Анатольевич Сосин,

норуот хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, судаарыстыбаннай сулууспа, булт хаһаайыстыбатын туйгуна, охотовед

Саха Өрөспүүбүлүкэтин бастакы Президентэ Николаев М.Е. үгэс буолбут салаалар боппуруостарыгар сүбэ мунньах кыттыылаахтарын кытары

Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтин үгэс буолбут салаалары (дьиэ табатын иитии, бултааһын, балыктааһын, кыылы иитии) салайар Департаменын кэлэктиибэ бастакы булт трофейдарын быыстапкатыгар. Дьокуускай куорат, 2004 сыл

ОЛОБУМ СЫРАЛААХ КЭРДИИСТЭРЭ

Мин, булт диэн баран муннукка ытаабыт киһи, оскуола кэнниттэн бэйэм баҕа өттүбүнэн, аҕыйах сыллааҕыта тэриллэн үлэлээн эрэр Уус Маайа госпромхоһугар кадровай булчут үөрэнээччитинэн кирибитим. Ол саҕана республикатааҕы булт хаһаайыстыбатын управлениетын иһинэн Ленскэй, Мииринэй уонна Уус Маайа оройуоннарыгар үс госпромхоз тэриллэн үлэлээбиттэрэ. Тоҕо атын перспективалаах баҕайы сорох оройуоннарга госпромхозтар тэриллибэтэхтэрин билбэппин буолан баран, сэрэйдэхпинэ туһааннаах ведомстволар тыл-тылларыгар киришибэтэхтэрин түмүгэр буолуо дии саныбын. Дьин ис санаабын эттэхпинэ, госпромхозтар үүнэ-үөскүү турар айылҕа баайын туһаныыга саамай табыллыбыт тэрилтэлэр этэ диэтэхпинэ, алҕаһаабат буолуохтаахпын диэн бигэ эрэллээхпин.

Бастатан туран, булчуттар толору социальной пакеттаах тэрилтэ үлэ-хиттэрэ этилэр. Иккиһинэн, бултуур тэрилинэн: хапкаантан, сааттан, ботуруонтан саҕалаан, спецтаһаһыгар тийиэ толору хааччыллаллара. Хас биридди учаастакка сыл аайы былаан быһыытынан булчут үүтээнэ тутуллара, сорох булчуттар уончаҕа чугаһыыр үүтээннээх буолар этилэр. Ыраах учаастактарга вертолетунан, эбэтэр массыынанан илдьэн түһэрэр – төттөрү таһаарар буоланнар оройуон булдун сирэ, барыта кэриэтэ, туһаныллар буолара, үсүһүнэн, айылҕа баайын сир аһыттан, тэллэйиттэн, сыалаах мас эриэхтиттэн саҕалаан, тутуу маһын бэлэмнээһининэн ол маһы переработкалааһынынан, оту, араас кыыллар, көтөрдөр эттэрин, балыгы уонна ордук түүлээҕи бултааһын өттүн кыайа тутан дьарыктаналлара. Нэһилиэнньэни кытта сир аһын хомуйтарыыга олус таһаарылаахтык үлэлэһэллэрэ, дьон наадыйар табаардарыгар, чэй иһэр сервистэн саҕалаан, автомашинаҕа тийиэ, араас сир аһын атастаһыы үлэтэ күүскэ тэриллэрэ. Ону таһынан атах таһаһын тиктэрэр сыахтар сылы быһа тиһигин быспакка үлэлээннэр нэһилиэнньэни түүлээх атах таһаһынан толору кэриэтэ хааччыйаллара.

Төрдүс сылбын бултаары тииспин-уоспун оносто сырыттаһына, аҕам эппитэ, быйыл үөрэнэ барбатаххына булка наһаа дууһаһын туттарыан, сааһын тухары хара тыаны кэтэ сылдыһан, үөрэниэххэ наада диэбитин быһа gymмаккабын, 1975 сыллаахха Иркутскай куоракка баар тыа хаһаайыстыбатын институтугар, охотоведение факультетыгар үөрэнэ кирибитим. Ол кэмтэн 5 сыл устатыгар студент умсулҕаннаах уонна сыралаах олоһун эйгэтигэр кириэн, бэйэм саастыылаахтарбын кытта алтыһаммын үөрүү-дьол аргыстаах, өрө күүрүүлээх, ыра санаалаах кэмнэрбин аһарбытым. Студенческай олохпут туһунан коллегабыт, доҕорбут А.И. Максимов туһунан ахтыыбар балачча диригинник суруйбутум.

1980 сыллаахха биир курска үөрэммит оҕолорбун кытта үһүө дойдубутугар төннөн кэлэн араас оройуоннарга идэбитинэн үлэлээбиппит. Холобур, Николай Михайлович Барахсин өр сылларга «Сахабут» концерн Уус Алданнааҕы филиалын салайааччынан үлэлээбитэ.

Мин Уус Маайа госпромхоһун кытта эрдэттэн дуогабардаах буоламмын, онно тийиэн Эльдиканнааҕы учаастак салайааччытынан түөрт сыл үлэлээбитим, дьэ уонна ити инники ахтан аһарбыт боппуруостарбынан, мас кэрдиититтэн уонна таһаастаһыныттан атыттарынан ыкса дьарыктаммытым. Госпромхоз сүрүн специалистара (директор, учаастак начальниктара, охотоведтара), кылаабынай охотоведтан атыттара (Кировскай СХИ) барыта ИСХИ охотоведение факультетын выпускниктара буолан үлэлииргэ сүрдээх көхтөөх уонна чэпчэки этэ, центральной учаастак салайааччытынан, миигиттэн үс сыл эрдэ үөрэҕин бүтэрбит Амма уола Чемезов Касьян Егорович үөрэҕин бүтэриэҕиттэн үлэлээбитэ.

Ол саҕана госпромхоз үлэтин биир күүстээх тэрээһини ирдиир хайысхатынан сир аһын хомуйтаран ону барыанньалатыгы буолара. Ол тэрээһинэ, госпромхоз Центральной уһаайбатыттан ыраах сытар, мин салайар учаастакпар, кэккэ мэхэйдэрдээх этэ.

Ол мэхэйдэртэн сүрүннэрин аҕыннахха, хомуллубут сир аһын харайар усулуобуйа суоҕа (улахан иэннээх холодильнай, морозильнай установкалар), саахар аҕыйаҕа (дефицит), буспут барыанньаны кутар табыгастаах иһит атыыга да, онһоһука да суоҕа буолаллара. Сыл аайы 10-15 тонна барыанньаны батарарга 3-5-түү лиитэрэлээх баанкалары, остолобуойдартан, нэһилиэнньэттэн хомуйан, ону сууһан-сотон, оргутан барыанньа иһитэ онорор, буһан иһиккэ кутуллубут барыанньаны буортуйбат усулуобуйатын булларыы улахан уустуктары үөскэтэрэ.

Сэбиэскэй Союз сағана дойдуга плановай экономика буолан атын да хайысхаларга, (эт, балык, түүлээх соҕотуопкалара) ардыгар сыһа былааннаһын түмүгэр, ардыгар айылҕа кыыла-көтөрө төрөөһүнүттэн-ууһааһыныттан сибээстээх буолан туолбат түгэннэрэ эмиэ баар буолаллара.

Ол гынан баран бу тэрилтэлэр, атын тыа хаһаайыстыбатын тэрилтэлэрин курдук тас өттүттэн үбүнэн-харчынан туох да көмөнү ылбакка бэйэлэрэ тугу онорон таһаарбыттарынан сайдан, бэйэлэрин көрүнэн ололорбуттара, нууччалыы эттэххэ, төрүү-үөскүү тулар айылҕа баайын туһаныыга бастакы хозрасчетнай тэрилтэлэр этилэр. Ол этэ кинилэр атын тэрилтэлэртэн ордуктара, инники күөннэ тураллара.

Госпромхозка 4 сылбын толору анаан баран, эдэр саас сананы билэ-көрө сатыыра батарбакка диэххэ сөп, 1984 сыл күһүнүгэр, Тыа хаһаайыстыбатын министерствотыгар өр сылларга үлэлээбит Афанасий Иосифович Семеновка, министерство булт салаатын салайааччытыгар, киирэн кэпсэтэн, Аллараа Халыма оройуонугар «Өлүөрэ» сопхуоска, старшай охотоведынан анаттаран, күһүөрү кыһын көһөн тиийбитим.

Сопхуос сүрүн дьарыгынан таба иитиитэ этэ. 1980-с сылларга сыл сағаланытыгар бу тэрилтэҕэ таба ахсаана 16-17 тыһыынчаҕа тиийэ сылдыбыта, булка сүрүн дьарыгынан түүлээҕи бултатыы уонна кыыл табаны ыттарыы буолара, сыллата тыһыынча иһинэн-таһынан үрүн кырсааны, сүүстэн тахса кийиһи, хас да тыһыынча андаатараны бултатан государствоҕа туттараллара уонна 1500 төбө былааннаах кыыл табаны ыттараллара. Уон таһынан балык соҕотуопкатыгар 75 тонна былааннаахтара.

Бу тэрилтэҕэ охотовед үлэтэ уустуктардаах этэ диэтэхпинэ, алҕас буолбатаҕа буолуо дии саныбын.

Ол курдук, түүлээҕи бултааһынга, Центральной оройуоннартан, биир уратытынан буолар этэ, булчуттар бултаабыт түүлээхтэрин барытын кэриэтэ, сопхуос центральной уһаайбатыгар тэриллибит пушной базаҕа эттиин-тириилиин тонорон баран, тийээн аҕалан ахсаанынан, биркалаан баран туттараллара. Ол түүлээх барыта ириэриллэн, сүлүллэн, субаланан, хатарыллан, биир тылынан эттэххэ, таһаастанан Иркутскайдаағы пушно-меховой базаҕа атаарыллара. Ол, миэхэ сопхуос охотоведыгар, үлэ таһынан эбии үлэ курдук буолар этэ. Ол тоҕо оннугуй диир буоллахха, ити кэмнэ, хотугу сопхуостарга үксүлэригэр, охотовед таһынан, туһааннаах специалист-товаровед штата көрүллэр буолан, сопхуостар охотоведтара үксүлэрэ түүлээҕи онорон таһаарыыга чугаһаабаттара буолар.

Барахаттара туох этэй диэтэххэ, бастатан туран, ол үлэҕэ үлэлиэн бағалаах дьон суоҕа, үлэһиттэр бары кэриэтэ пенсионнай саастаах, эбэтэр атын үлэтэ суох дьон быстах үлэ курдук үлэлиллэрэ буолара. Сыл ахсын саҕа дьону түүлээҕи таһастыырга үөрэтии, түүлээҕи болдьоҕор бэлэмнээн ыттары ситиһии уонна охотовед, атын туһааннаах үлэтин ыһыктыбакка сүүрэ-көтө сылдьан, пушной база проблематынан дьарыктанара элбэх сынһалан күннэргэ, үгүстүк түүннэри дьарыктанааһыны ирдиирэ.

Ол да буоллар, үлэлээбит кэммэр, бултаммыт түүлээх бука барыта ыраастанан, хатарыллан Иркутскай пушно-меховой базаҕа, арыый хойутаан да буоллар, туттарыллара. Арай ханна барытыгар баарын курдук, сорох сыл, былаан туолбакка, мөнүллэр-санарыллар түгэннэр баар буолаллара кистэл буолбатах.

Сопхуоска үлэлиирбэр элбэх күүһү кыыл таба хамсааһынын разведкалааһын, кыылы ытар биригээдэлэри быраҕыы, миэстэлэрин уларытыы, бултаммыт кыыллары сайынын сытыппакка-ымыппакка, кыһынын кырсаҕа, кутуйахха сиэппэккэ, МИ-8 вертолеттарынан, Ан-2 самолеттарынан тийэ-тэрии, түүлээхсит булчуттары учаастактарыгар быраҕыы, төттөрү таһаарыы, таарыччы булчуттар балыктаан тонорбут балыктарын тийэи буолара. Булчуттар учаастактара барыта балыктаах күөллэр, эбэтэр, Алаһыай өрүс үрдүгэр сытар буолан, бары балык былааннаахтара уонна штатка көрүллүбүт дуоһунастара булчут-балыксыт (охотник-рыбак) диэн буолара.

Бастаан үлэбин госпромхозка сағалыырбар саа-сэп учуота, сыһыарыыта, бириэмэтигэр төннөрүүтэ (оборот оружия), мин үлэлии киирэрбэр, соччо кэһилибэккэ куһағана суох тэриллибит эбит буоллаҕына, сопхуоска мин үлэм ити хайысхата, суһал бэрээдэктээһиннэ наадыйара. Ол курдук элбэх саа булчуттарга, табаһыттарга туох да көнгүлэ суох бэриллэн сылдьара, учуокка тулар сорох саа ханна баара да биллибэт этэ. Онон урукку өттүгэр сааны-сэби туһаныыга эппиэтинэһэ суох сыһаннаах сопхуос салалтатын кытта, ардыгар директоры бэйэтин кытта, улахан утарсыылаах, оннун булларааһын күүстээх үлэтэ ытыллыбыта. Кэлин ити боппуруос барыта этэннэ быһаарыллан, мин уурайарбар саа барыта көстөн, ылыы-биэрии бэрээдэктэнэн хаалбыта, ааспытын кэннэ санаатахха, дуоһу-йууну ағалар.

Булт хаһаайыстыбатын специалистауа сопхуостарга соҕотох эбэтэр иккиэ буолаллара, онон старшай эбэтэр кылаабынай дуоһунастаах охотоведтар Дьокуускайга чаастатык командировкалар

этибит. Ол курдук, сопхуоска таһаҕас аҕалар сыллаах мин, сылга биирдэ-иккитэ булгуччу куоракка баран кэлэrim, төннөрбөр грузовой самолетунан сааны, саа сэбин, «Буран» снегоходтары, снегоход сыарҕаларын уонна араас саппаастарын, илим «кукларарын», быаны-туһаҕы, пошивочнай мастерскойга туттуллар расходнай матырыйааллары уо.д.а. тиэйэн аҕалар буоларым. Манна даҕатан эттэхпинэ, быһа холуйан, 1987 сыллаахтан саҕалаан Читинскэй уобалас воинской чаастарыттан кэлэр карабиннары барытын уостарын төбө өттүн балачча диринник үүттээн, нарезтарын кэһэн уонна уйадытан баран биэрэр буолбуттара, ол түмүгэр кыыл табаны ытар булчуттар сааларын сыл аайы кэриэтэ, төттөрү ылан милииссийэҕэ туттарарга күһэллэр буолбуппут. Тоҕо диэтэххэ, ол саалар сорохторо бастакы ботуруону, сорохторо бэркэ гыннаҕына, 200-тэн тахса ботуруону ыппыт кэннэ буулдьаларын сыллаабыт сиргэ буолбакка, ханна барбыта биллибэт хайысхаҕа түһэрэр буолан хаалаллара. Онон ити сылларга, ардыгар, хас сааны куораттан аҕалабын да, соччону милииссийэҕэ илдьэн туттаран баран эмиэ оннук дефектээх санга саалары аҕала Дьокуускайга барарым. Биллэн турар, саа заводтан тахсыбытынан буолбакка, алдьаммыт тэнэ туруктанан баран сопхуостарга кэлэрэ булчуттарга уонна охотовед үлэтигэр куһаҕан дьайыылаах буолбута.

Манна таарыччы эттэххэ, мин хоту үлэлиир кэммэр, хотугу сопхуостар Агропромышленнай комбинат «Север» диэн үөһээҥи тэрилтэҕэ бас бэринэллэрэ уонна олус үчүгэйдик, үп-харчы уонна материальной-техническэй өттүнэн хааччыллаллара. АПК «Север» табанан дьарыктанар хоту сопхуостары барытын бэйэтэ дьаһайан, дьын иһигэр киирдэххэ, республикаҕа иккис Тьа хаһаайыстыбатын министерствотын функциятын толорор тэрилтэ этэ.

Аҕаардас «Өлүөрэ» сопхуоска сыллата 20-ҕэ тийэй «Буран» снегоход кэлэрэ. Оччо элбэх техниканы сатаан үллэстибэккэ отделлар икки ардыларыгар мэлдьи мөккүөрдөр тахсаллара.

Таба ыстаадаларыттан бөрөлөр кэлбиттэрин туһунан сигнал киирдэ да, сарсыныгар Черскэйтэн вертолет, ол адырҕалары уодьуганныы, көтөн кэлэр буолара. Үлэ ол курдук хааччыллыылаахтык уонна уталыппакка, бэйэтин бириэмэтигэр тэриллэрэ, таба ахсаанын сыллата аҕыйаппакка үрдүк кирибиэҕэ тутарга олук буолара.

Хоту 5 сыл үлэлээн баран, хайдах эрэ дойду диэки чугаһаабыт киһи диэн санаалар улам-улам чаастатык киирэн тахсар буолбуттара. 1989 сыл күһүнэ этэ, Дьокуускайга командировкаҕа кэлэ сылдьан Антонов Егор Егорович диэн коллеганын көрсүбүтүм, кини куоракка АПК «Север» көбүлээһининэн булт туризмынан дьарыктаныахтаах кооперативы тэрийэн эрэллэрин туһунан кэпсээбитэ, онно салайааччы буолуохтааҕын биллэрбитэ уонна миигин онно кэлэн үлэлиэн дуо диэн тыл көтөхпүтэ. Онон бэрт түргэнник быһаарынаммын, бу дьыл кыһыныгар, Дьокуускайга көһөн кэлбитим. Өссө үлэбитин саҕалыы да иликпитинэ, тэрилтэбитин Москва куоракка офистаах, генеральной директордаах Советско-шведское совместное предприятие «Полярный круг» диэннэ кубулуппуттара. Бу тэрилтэ Саха сиригэр булт туризмыгар анаан тэриллибит республикаҕа баар икки-үс тэрилтэлэртэн биир бастакылары этэ. Тэрилтэни Саха сиригэр өттүттэн олохтоочунан (учредитель) АПК «Север» этэ. Ол саҕана комбинат генеральной директорунан Сидор Афанасьевич Филиппов олорбута, Бу наһаа

эйэҕэс-сайаҕас майгылаах, киэн көбүстээх, масштабнай өйдөөх улахан салайааччы тэрилтэбитин төһө кыайарынан өйөөбүтэ, комбинат офиһын булт боппуруостарынан дьарыктанар отделын кабинетыгар биир остуоллаах да буоллар миэстэ биэрбитэ. Онооҕор, бастакы, холонон көрөр турга, бэйэтэ барса сылдьан, көрөн-истэн кэлбитэ.

Төһө да кыараҕастык олордорбут, Москва куоракка баар киин офиспытын кытта тэтимнээхтик хардары-таары үлэлэһэн, ол кыһын устата сайын ытыллыахтаах турдарбыт программаларын бэлэмнээн, 2000 сыл сайыныгар сүүрбэччэни эрэ кыайбат турдары тэрийэн ыппыппыт. Мин бэйэм ол сайын 6 группаны салайан Муома, Орто Халыма, Абый уонна Нерюнгри оройуоннарыгар ситиһиилээхтик илдьэ сылдьыбытым. Омук сириттэн кэлэр группалар би-

Бу хаартыска 2000 сыллаахха онгоһуллубута. Австрияттан, Германияттан уонна Мексикаттан чубукулуу кэлбит омук булчуттарын кытта Муома хайаларыгар

ризмэтинэн наһаа чаастатык кэлэр буоланнар, ардыгар комбинат булдуон отделыттан Николай Николаевич Сметанины көрдөһөн сорох турдарга салайааччынан кини сылдыра. Бу тэрилтэ икки сылтан ордук үлэлээн баран, кэли-барыы ороскуоттара наһаа үрдээн уонна атын боппууостар үөскээннэр, Саха сиригэр баар филиала сабыллыбыта.

Бу тэрилтэҕэ үлэлииргэ сүрүн ыарахаттарынан буолар этилэр:

Бастакытынан, тэрилтэ үп-харчы өттүнэн кыайбат буолан тылбаасчыт, асчыт, оройуон таһымыгар туһааннаах үлэһиттэр курдук наадалаах специалистары кыайан бэйэтин штатыгар көрбөтө. Ити үлэһиттэргэ хас тур аайы хамнастара дуогабарынан төлөнөрө.

Иккиннинэн, сайын устата биир салайааччыга алтаҕа тийэ ахсааннаах кэлэр бөлөхтөр толору тэрээһиннэрэ сүктэриллэрэ. Хас тур ахсын булчуттар кэлиилэрин-барыыларын ааҕан туран, үстүү-түөртүү хоно-хоно, 10, 14 хонуктаах турдар ытыллар этилэр. Маннык ыктарылаах, кылгас бэлэм-нэниилээх кэрчик кэмнэргэ, хас тур аайы тылбаасчытыттан, асчытыттан саҕалаан, оройуоннарга баар булду миэстэтигэр тэрийэр өттүн барытын булан, кэпсэтэн, тийээн омур булчуттарын ситиһии-лээхтик бултатар уустук буолара. Оннооҕор кэлэр булчуттар аһыахтаах астарын, барытын кэриэтэ Дьокуускайга атыылаһан, тиэйэн илдьэр этибит. Оройуоннартан төттөрү көтөн кэлээт, сарсыныгар булчуттары Москваҕа атаара охсон баран, эмиэ саҕа команда тэринэн, атын булчуттар бөлөхтөрүн, ханнык эрэ атын оройуонна тайахтата дуу, чубукулата дуу илдьэ барарбыт.

Билигин, ааспытын кэннэ, СГУ омур тылыгар үөрэтэр факультетын деканатыгар, студеннарыгар махтана саныыбын, кинилэр баар буоланнар биир да тур тылбаасчыта суох аспатаҕа.

1991 сыллаахха АПК «Север» булду тэрийэр отделын кылаабынай специалиһа Николай Николаевич Сметанин «Кировской» сопхуос директорынан Кэбээйигэ барбыта, онон миигин отдела ыһыр-быттарыгар сөбүлэһэн бу тэрилтэҕэ булт отделын кылаабынай специалиһынан үлэлии кирибитим. Уларыта тутуу кэмигэр уонна ол кэм сабыдыалынан, 1990-с сыллар сагаларыгар, комбинат урукку күүһэ улам-улам өһүллүбүтэ, 80-с сыллардаагы тэрээһин ханан да суох буолбута. 1992 сыллаагы сопхуостары ыһыы түмүгэр тыа хаһаайыстыбата араас формалаах кыра тэрилтэлэргэ ыһыллыбыта, ол курдук хотугу оройуоннар сүрүннээн табанан дьарыктанар хаһаайыстыбалара эмиэ, сүрүннээн, кочевой-родовой общиналарга кубулуйбуттара уонна сопхуостар баайдарын паай ыһыытынан үлэстэн баран, сорох нэһилиэк эбэтэр оройуон таһымыгар дьиэ табатын ханна аҕыйатан, ханна имири эһэн кэбиспиттэрэ. Холобур, уруккута 30000-тан тахса табалаах Аллайыаха оройуонугар дьиэ табата олох суох оноһуллубута. Ол түмүгэр улуустарга уонна нэһилиэктэргэ тэриллэн үлэлии олорубут Дьокуускайдаагы мяскокомбинат забойнай пууннара сабыллыбыттара. Ону аһан мин саҕа үлэлээн эрдэхпинэ, АПК «Север» 1993 сыллаахха Саха республикатын президенин ыйаагынан Национальной акционерной «Таба» оленеводческой компания («Таба» компания) диэн тэрилтэҕэ кубулуйбута. Саҕа тэриллибит компания сопхуостар ыһыллар кэмнэригэр тэриллибит буолан, чуолкай үлэлиир программата суох этэ. Хайдах гынан бу ыһыллыбит тэрилтэлэргэ государство көмөтүн оноробут диэн боппууоска отделлар специалистара төбөлөрүн элбэхтик үлтү сынныыбыттара. Мөлтөх да буоллар тэрилтэлэргэ көмө син оноһулар этэ да, ол олох итэҕэс этэ. Ол сылларга, инники эппитим курдук, хоту оройуоннарга элбэх сылгы, таба өлөрүллүбүтэ, ол эт забойнай пууннар суох буоланнар, ханна да баттар кыаҕа суох буолар куттала үөскэбитэ. Эти тиэйэн аҕалан баттары эбээһинэһэ «Таба» компанияҕа сүктэриллэн, ол өттүгэр кырдык балаҕа хамсааһыннаах үлэ ытыллыбыта. Күнүс үлэбитигэр үлэлии-үлэлии, киһэ өттүгэр ыкса түүнүгэ диэри оройуоннартан эт тиэйэн кэлбит таһаҕас самолеттары элбэхтик сүөкээбиппит. Сыл ахсын 700-1000 уонна сорох сыл онтон да ордук тонна эт тиэллэр этэ. Бу үлэҕэ куоракка төннөн кэлэн «Таба» компания производственной коммерческой киинигэр директорынан кирибит Николай Николаевич Сметанин суолтата улахан этэ. Үлэ барыта бу тэрилтэ тула кииннэнэн тэриллибитэ. НАОК «Таба», ыһыллыы сылларыгар, улахан оруола хотугу улуустар хаһаайыстыбаларын бородууксуйаларын баттарыга этэ диэтэхпинэ, сөп буолуо дии саныыбын.

1999 сыллаахха эмиэ Егор Егорович Антонов салайааччылаах НКОХ «Сахабулт» саҕа тэрийбит «Сонор» фактория диэн ааттаах дочерной предприятиетигар кылаабынай специалиһынан үлэҕэ кирибитим. Бу тэрилтэ соруҕа булт хаһаайыстыбатын боппууостарыгар «Сахабулт» кыайан бэйэтин кыаҕа тийибэт хайысхаларынан дьарыктанар тэрилтэ быһыытынан сыаллаах-соруктаах тэриллибитэ. Ол курдук, бастакытынан, Анаабыр уонна Өлөөн оройуоннарыгар производственной кооперативтар уонна родовой общиналар бултатар кыылларын этин Дьокуускай куоракка уонна атын киин уонна соҕуруу оройуоннарга тиэйэн аҕалан баттарар соруктааҕа, иккиннинэн, булт туризмынан дьарыктанан эмиэ бу тэрилтэҕэ саҕа урут бэрэбиэркэлэммэтэх салааны сайыннарыахтааҕа уонна түүлээх хомуургар учредителигэр көмө оноруохтааҕа.

Бу хаартыска 2004 сыллаахха Саха Республикатын Тыатын хаһаайыстыбатын министерствотын төрүт-уус идэлэр салааларын департаменыгар үлэлии сылдьан тэрийбит «Булт трофейдара» быыстапкабытыгар оноһуллубута. Хаартыскаҕа Департамент үлэһиттэрэ ГУП ФАПК «Сахабулт» экспозициятын таһыгар

Ол гынан баран, бастакы икки сылга, чуолаан кыыл таба этин батарыыга балачча үчүгүйдик үлэлээн баран, харчы хамсааһына бытааран, тэрилтэлэри кытта төлөһүү мөлтөх буолан бу тэрилтэ уота-күөһэ мөлтөөбүтэ. Ол сүрүн биричиинэтинэн фактория тэрилтэлэртэн дуогабардаһан тийэбит этин субсидията казначействоттан быһа фактория счегугар киирбэккэ, «Сахабулт» ФАПК счегугар түһэрэ буолара. Үөһээнги тэрилтэ араас биричиинэнэн харчы туһааннаах тэрилтэлэргэ тийэйрин бытаардан кэбиһэр этэ. Онон тэрилтэлэр итэҕэйбэт быһыылара-майгылара үөскээбитэ. Биһиги буоллаҕына, олонорон хаалар усулуобуйабыт тахсыбыта.

Онон 2002 сыл сааһыгар, Тыва хаһаайыстыбатын министерствотыгар булт хаһаайыстыбатын боппуруостарыгар кылаабынай специалист миэстэтэ тахсыбытыгар, саарбахтаабакка, конкурска кыттан, булт хаһаайыстыбатын отдeлыгар сүрүннүүр специалиһынан үлэлии киирэн хаалбытым.

Отдел салайааччытынан ИСХИ охотоведение факультетын бүтэрбит Сосин Владимир Анатольевич үлэлээбитэ, кэлин кылгас бириэмэҕэ Леверьев Егор Алексеевич буола сылдьыбыта. Сосин В.А. бу тэрилтэҕэ үһүннүк үлэлээбит буолан уонна бэйэтэ сайдам өйдөөх, онтукатын сатабыллаахтык сурукка киллэрэр, докумуон бырайыактарыгар кубулулар дьобурдаах буолан уонна ол билиититтэн миэхэ бэрсэн, сайыннаран бииргэ үлэлээбит бириэмэбитигэр сүрдээх таһаарыылаахтык үлэлээбиппит дьин бэлиэтиэхпин баҕарабын. Бу министерство иһинэн тэриллибит булдунан, килиэккэлээх кыыл иитиитинэн, балыгы соҕотуопкалааһынынан уонна үөскэтиинэн, таба иитиитинэн дьарыктанар «Департамент традиционных отраслей Севера» дьин дьин иһигэр киирдэххэ, кэнэтиллибит отделга 8 аһаар сыл курдук үлэлээбитим. Бу бириэмэлэргэ биһиги дьарыктаммыт боппуруостарбытынан буолаллара, булт хаһаайыстыбата сайдар өр сыллаах концепциятын, программаларын толкуйдаан оноруу, булт хаһаайыстыбалара, кыылы иитэр фермалар бэйэлэрэ кыайбат араас хайысхаларыгар араас көмөлөрү оноруу, ол иһигэр, бары кэриэтэ үлэтэ суох хаалбыт булчуттары оройуон, нэһилиэк таһымынан испиһэктээһин, кинилэргэ хас биирдиилэригэр, булка тахсалларыгар тэринэллэригэр анаан 10-нуу тыһыынча уу харчынан көмө оноруута (полевоe довольствие), булдунан дьарыктанар тэрилтэлэргэ спецтанас, ас-үөл, бултуур тэрил тиэрдиитэ, булт хаһаайыстыбаларыгар туттарбыт түүлээхтэригэр (киис, андаатар, тиин, кырска төбөлөрүгэр) көмө харчы (субсидия) төлөттөрүүтэ, булт бары көрүнгүгэр кыһынҕы маршрутнай учуоту ыыттарыы, бөрө аһсаанын аҕыйатыыга үлэ,

республикаға ордон хаалбыт аҕыйах килиэккэлээх кыылы иитэр, ол иһигэр Покровскайдааҕы, Лүк-сүгүннээҕи, Золотинкатааҕы кыылы иитэр фермаларга уо.д.а. хаһаайыстыбаларга кыылларын кыста-тар астарын булуналларыгар көмө тиэрдээһинэ, урут хаһан да тиэрдиллибэтэх өнгөнү – булчут уонна таһаҕасчыт ыттары иитэр племенной хаһаайыстыбаларга көмө онорооһуна, 2005-2007 сыллардаах-ха булт сириҥ булт хаһаайыстыбаларыгар сыһыарыы, ГУП ФАПК «Сахабулт» концерҥна туһааннаах көмө онорооһунун курдук боппуруостарынан утумнаахтык дьарыктаммыппыт.

Биллэн турар, ити курдук элбэх боппуруостары республика таһымыгар кыайа тутуу, үс-түөрт ки-һилээх отделга (биир, сорох сылларга икки специалист балык соҕотуопкатынан уонна үөскэтиитинэн дьарыктанара) судургу буолбатах этэ, ол курдук сынньалан күннэргэ үгүстүк, бырааһынньык күннэргэ, ардыгар уопуска да кэмигэр тахсан үлэлээһиннэр чаастатык баар буолаллара.

Манна түмүк быһыытынан этэр буоллааха, уларыта тутуу, тыа хаһаайыстыбата сатарыйар кэми-гэр булт, балык, килиэккэлээх кыылы иити боппуруостара балачча туруктаах уонна олох эстэн хаал-бакка салгыы хаһаайыстыбаларын ыспакка-тохпокко сайдалларыгар, улахан көмө-тирэх буолбут структураҥан Департамент этэ. Хомойуох иһин, биһиги уурайарбытыгар туттаран хаалларбыт үчүгэй ситиһиилэрбит саҥа киирэн үлэли хаалбыт специалистарынан кыайан көмүскэммэтэхтэрэ, сайын-нарыллыбатахтара

2007 сыллаахха Россельхознадзор федеральной сулуоспа Саха сириҥнээҕи управлениетыттан уонна Саха сириҥнээҕи Тыа хаһаайыстыбатын министрствотыттан булду туһаныыга сыһыаннаах боломуочуйалары Айылҕа харыстабылын министрствотын иһинэн саҥа тэриллибит Саха сириҥнээ-ҕи булт хаһаайыстыбатын департаменыгар сүктэрбиттэрэ. Булт тэрилтэлэригэр сирдэри сыһыарыы уонна ол сирдэри мониториннааһын, бөрө, дьыэ сүөһүтүгэр, киһиэхэ кутталламмыт эһэ ахсаанын аҕыйатыы, кыылы-көтөрү бултуурга көңүл биэрээһин, лимиитинэн бултанар кыыллар лимииттэрин, сыһыарыллыбыт сирдэргэ квоталарын бырайыактааһын уонна ону үрдүкү былаас органнарынан бигэргэттэри, бултанар кыыл-көтөр ахсаанын аахтарыы, булт сокуонун кэһээччилэри утары охсуһуу уонна да атын боппуруостар ол департаментка бэриллибиттэрэ.

2010 сыллаахха, биллэрин курдук, Россия таһымыгар булт уонна булт хаһаайыстыбатын туһунан сокуон ылыллыбыта. Ол сокуон быһыытынан булка бэриллибит боломуочуйалар бары чуолкай регла-меннаммыттара, онон Департамент үлэтэ элбээбитэ уонна тэтимирбитэ. Саҥа үөскээбит быһыыга-майгыга департамент коллективыгар күүһүрдүү үлэтэ барара ирдэммитэ, ол чэрчитинэн миигин ыңгырбыттарыгар сөбүлэһэн, бу сыл атырдыах ыйыгар тэрилтэҕэ үлэҕэ киирбитим.

Бэрт сотору кэмминэн Департамент булду туһаныыга отделын салайааччытынан ананан, тэрилтэ сабыллыар диэри үлэлээбитим.

Департамент республикаға аҕыйах ахсааннаах, федеральной боломуочуйаны олоххо киллэрэр государственнай салайар органнартан биирдэстэрэ этэ, кини аппарата ону ааһан оройуоннааҕы подразделениялара бары кэриэтэ федеральной бюджет суотугар олороллоро. Республика, булт хаһаа-йыстыбатын мероприятияеларын ытарга харчы көрөр этэ, ол курдук бөрө ахсаанын аччатыыга, араас кыыллары элбэтэргэ туһуламмыт мероприятияеларга, кыыл ахсаанын ааҕыыга, надзорга федеральной боломуочуйаны толорууга кырыымчык да буоллар, харчы көрөрө.

Бу тэрилтэҕэ булт боппуруостарынан охотовед үөрэхтээх специалистар дьарыктаналлара, онон Департамент киниэхэ сүктэриллибит боломуочуйалары ситиһиилээхтик олоххо киллэрэ олорбута.

2016 сыллаахха, республика бюджетын наадата суох ороскуоттартан босхолуур сыаллаах Булт хаһаайыстыбатын департаменын туох да төрүөтэ суох эһэн кэбиспиттэрэ, боломуочуйатын Саха республикатын айылҕатын харыстабылын министрствотыгар сүктэрбиттэрэ, ол туох да олоҕо суох уонна хомолтолоох этэ.

Департамент суох буолбутун кэнниннээҕи сылларга республика бюджетыгар булт хаһаайысты-батыгар көрүллэр харчы олох быста сарбыллыбыта, ол түмүгэр ытыллар мероприятияелар лаппа мөл-төөбүттэрэ диэтэхпинэ, сымыйа буолбатах. Мин Айылҕа харыстабылын министрствотыгар балтараа сыл курдук үлэлээн баран, баҕа өттүбүнэн пенсияҕа барбытым. Төһө да уһун бириэмэ аастар, бүгүн даҕаны департамены эһэллэрин саҕана саныыр санаабын уларыппаппын, дьоннор диэки ыйбаппын буолан баран, тэрилтэ эстибитэ олохтоох, ырытыллыбыт толкуйтан тахсыбатах быһаарыы этэ.

Булт хаһаайыстыбатын араас хайысхаларын биир сиргэ түмэ туттары уонна булт бородууксуйа-тын көдүүстээхтик туһанар сыаллаах 1992 сыллаахха тэриллэн үлэтин саҕалаабыт НКОХ «Сахабулт» концерн үлэтэ саамай мунгутаан турар кэмигэр, тэрилтэ салайар аппаратыгар, үлэтин-хамнаһын эйгэтигэр уонна оройуоннар филиалларыгар ИСХИ охотоведение факультетын бүтэрбит: Анатолий Иванович Максимов, Николай Николаевич Сметанин, Николай Васильевич Додохов, Михаил Анто-

нович Ноговицын, Василий Сыроевич Тумусов, Егор Алексеевич Леверьев, Алексей Александрович Габышев, Валерий Никитич Семенов, Владимир Никитич Алексеев, Иван Васильевич Мигалкин, Илья Гаврильевич Борисов, Максим Афанасьевич Афанасьев уонна да элбэх атын үрдүк үөрэхтээх биолог-охотоведтар, Вера Георгиевна Павлова, Варвара Петровна Павлова курдук орто үөрэхтээх товароведтар үлэлээбиттэрэ. Бу кэмнэ концерн түүлээҕи бултатыыга, таҥастааһынна уонна түүлээхтэн, тыстан энин араас ончуктары онорон таһаарыыга көрдөрүүлэрэ саамай үрдүк кирбиигэ тахсыбыттара. Ону ааһан, атын Россия субъектарыгар ити кэмнэ уонна кэлин даҕаны, Сахабулт курдук үөскүү турар айылҕа бааһын көдьүүстээхтик туһаҕа таһаарар тэрилтэлэр баалларын да билбэтим. Онон бу концерн бэйэтэ туспа суоллаах-иистээх Саха сиригэр эрэ буолбакка, бүтүн Россияҕа даҕаны эксклюзивнай тэрилтэлэр ахсааннарыгар киириэн сөп тэрилтэ буоларыгар саарбахтааппын.

Хомойуох иһин, бу ааспыт кэлинги сылларга кэккэ объективной уонна субъективной биричиинэлэринэн «Сахабулт» концерн үлэтэ улам-улам мөлтөөн иһэрэ кистэлэнгэ буолбатах. Ол биир биричиинэтинэн урут тэрилтэ үлэтигэр киин миэстэни ылар биир да охотовед үөрэхтээх специалист центральнай да аппарака, оройуоннар да таһымнарыгар хаалбатаҕа буолар. Бу көстүү тэрилтэ ылыммыт хайысхата сыһа суолунан барбытын көрдөрөр дии саныыбын. Концерн үлэлээн таһаарар көрдөрүүлэрэ урукку сыллартан быдан аллара түстүлэр. Бу балаһыанһа үөскээһинэ, биллэн турар, салалта эрэ сыһа дьаһанытын түмүгэ буолбатах, улахан оруолу 2010 сыллаахха Российской Федерация таһымыгар ылыллыбыт булт туһунан сокуон эмиэ оонньообута.

Ол түмүгэр концерн салайааччылары үгүс оройуоннарга элбэх булду тэрийэн ытар сирдэриттэн аккаастанарга күһэллбиттэрэ.

Бэйэтин бириэмэтигэр республика үрдүкү салалтата сөптөөхтүк көмө онорон испэтэҕэ эмиэ биир туспа биричиинэ буолуон сөп диэн санаа үөскүүр.

Төһө да үлэлиир уонна сайдар базата сарбылыннар «Сахабулт» концерн билигин даҕаны сөптөөх быһаарыныылары ылынаҕына, инникитэ кэскиллээх буолуон сөп диэн эрэл баар.

Концерн тэриллибитэ 30 сыллаах юбилейынан эвэрдэлээн туран, элбэх бириэмэҕэ тыа олохтоохторугар онорбут үтүөлэрэ сыаналаннын диэн баҕа санаабын тиэрдэбин, мантан антах инникитин үчүгэйдик былааннанан, отут сыл анараа өттүгэр сөптөөхтүк бигэргэммит бэйэтин Сахабулт дэппит аатын сиргэ-буорга түһэрбэккэ, кэскиллээхтик сайдан, уруккутун курдук, Саха сиригэр биир инники күөҥнэ сылдьар тэрилтэнэн буолара буоллар диэн ис санаабын этэбин.

Маны таһынан этиэм этэ, республика үрдүкү былаастара булчуттары, булт хаһаайыстыбаларын, таҥас тигэр тэрилтэлэри түмэн, этиилэрин истэн булт хаһаайыстыбатыгар сөптөөх концепция, өр сыллаах программа ылынаннар Россия үрдүкү былаастарыгар этии киллэрэн түүлээх эргиирин дойду иһигэр тилиннэрэр туһунан сөптөөх дьаһал онгортороллоро буоллар диэн баҕа санаабын биллэрэбин.

Дмитрий Семенович Лугинов,

*Российской Федерация булдуу хаһаайыстыбатын бочуоттаах үлэһитэ,
Саха Республикатын государственнай гражданскай сулуустатын туйгуна,
Саха Республикатын тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна,
«Росохотрыболовсоюз» булт хаһаайыстыбата ассоциациятын
үтүөлээх үлэһитэ, биолог-охотовед*

БҮЛТ АРААГ НЬИМАТА – ПРИЁМЫ ОХОТЫ

Булт элбэх эрдэжинэ, дьон кытгыһан бултуура.

Кытгыһан бултааһын ньымата элбэх. Ордук хоту олорор сахалар сайынын уонна күһүнүн түмсэн бултууллара.

В прошлые времена, когда объектов охоты количественно было много и было плохо со снаряжением часто практиковались коллективные способы охоты.

1. **Дүүлалааһын** – кыыл таба үөрүгэр элбэх буолан, тула өттүттэн үөмэн киирэн, оҕунан ыгылаан бултууллара. (Дьэһиэй сахалара дьуупаа дииллэрэ).

Дүүлалаа – окружив стадо большое количество людей подкidyвается со всех сторон.

2. **Тингээннээһин** – күһүн кыыл табалар үөрдүһэн өрүһү, үрэби туоруур кэмнэригэр бултуур ньыма. Кыыл таба ууга түспүтүн кэннэ, тула өттүттэн тыынан хаайа сылдьан, хас биирдии табаны кылгас мас үөрбэнэн бүөргө анньаллара. Сорохтор уһун уктаах үнүүнэн анньан өлөртүүлэрэ. Бу бултааһыны салайар кийини **батах** тойон диэн ааттыыллара.

Тигээн – осенний способ охоты на мигрирующих оленей на переправах. Переплывающее стадо на лодках достигают в воде и забивают кольями и копьем. Руководителя такой охоты называют термином батах.

3. **Күһү илимнэ күрэтэн бултааһын** – күөл үрэбинэн холбоһор билиитин быһа илимнэри үтэн баран, саарбыт андылары, ээбиллэлэри тыынан сылдьан күрэтэллэрэ. Кустары илим аттыгар чугаһатан баран, соһуччу тыас таһаараллара (саанан ыталлара, тыыны эрдийинэн охсоллоро, хаһытыыллара). Кустар умсабыт диэн илимнэ иннэллэрэ.

Загон на сети – осенняя охота на уток. Устье речки, впадающей в озера преграждается сетями. Охотники тихо загоняют дичь поближе к сетям и производят внезапный громкий звук (выстрел из ружья, удар веслом по корпусу лодки), утки ныряют и попадают в сети.

4. **Күрэтэн бултааһын** – куобаҕы бултааһын ньымата. Арыы, тумус тыалары биир өттүлэригэр эбэтэр сиһи быһа кэккэлии тураллар. Кинилэргэ үүрээччилэр ыраахтан тыаһаан-ууһаан, хаһытаан, кэккэлии хааман, куобахтары үүрэллэрэ.

Загон на зайца – налесных мысках, небольших хребтах выстраиваются в ряд охотники, от них дальше в 2-3 км выстраиваются загонщики и гонят зайцев к охотникам.

5. **Тараахтаан бултааһын** – хас даҕаны киһи тыаҕа кэккэлии хааман түбэхэр булду бултааһына.

Прочесывание – несколько человек выстраиваются в ряд и прочесывают лесной участок, добывают попавшую дичь, зайца и т.д.

III ТҮНҮМЭХ
**«САХАБУЛТ» КОНЦЕРН БАСТАКЫ
ХАРДЫЫЛАРА, ТЭРЭЭНИННЭРЭ**

**САХА ӨРӨСПҮҮБҮЛҮКЭТИН ПРЕЗИДЕНЭ М.Е. НИКОЛАЕВ
«САХАБУЛТ» НК ТЭРИЙЭР ТУҢУНАН ҮЙААҢА**

САХА РЕСПУБЛИКАТЫН
ПРЕЗИДЕНИН
ҮЙААҢА

УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА
РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

**Об образовании Национального концерна
«Сахабулт»**

В целях сохранения охотничьего промысла как традиционного занятия коренного населения республики, увеличения на основе промышленной технологии выпуска высококачественных меховых изделий, рационального использования и воспроизводства ресурсов охотничьих животных и организации материально-технического обеспечения охотников постановляю:

1. Образовать Национальный концерн охотничьего хозяйства «Сахабулт» на базе производственного объединения «Якутпромохота» и заготовительно-сбытовой фирмы «Якутская пушнина» с правом распределения и реализации заготовительных лицензий на пользование ресурсами охотничьих животных, закрепления охотничьих угодий, заготовки пушнины.

2. Передать в ведение Национального концерна охотничьего хозяйства «Сахабулт» Якутскую республиканскую лабораторию Дальневосточного отделения Всесоюзного научно-исследовательского института охотничьего хозяйства и звероводства.

3. Передать Национальному концерну охотничьего хозяйства «Сахабулт» функции заготовок продукции охотничьего промысла АПК «Север», Министерства сельского хозяйства и респотребсоюза «Холбос».

4. Утвердить Петрова Никифора Николаевича генеральным директором Национального концерна «Сахабулт».

5. Правительству Республики Саха (Якутии):

5.1. Утвердить Устав Национального концерна охотничьего хозяйства «Сахабулт» его организационную структуру и источники финансирования.

5.2. Определить механизм формирования госзаказа и ценообразования на продукцию, охотничьего хозяйства, порядок организации заготовок клеточной пушнины и материально-технического снабжения.

5.3. Предусмотреть льготное кредитование и налогообложение в системе охотничьего хозяйства.

6. Контроль за исполнением Указа возложить на Контрольное управление (Рыбаков В.Ю.).

Президент
Республики Саха (Якутия)

28 сентября 1992 года

М.Е. НИКОЛАЕВ

г. Якутск

О КОНЦЕРНЕ «САХАБУЛТ»

После окончания Якутского государственного университета по приказу Министерства сельского хозяйства, я как молодой специалист был направлен в Среднеколымский район совхоз «Алазейский» по специальности в качестве бригадира-зоотехника «Сватайского» отделения. Поселок Сватай находится около двухсот километров от районного центра – города Среднеколымска. Совхоз «Алазейский» имел четыре отделения, которые также находились достаточно далеко друг от друга. Наше отделение, например до центра совхоза находилось на расстоянии около ста пятидесяти километров, притом связь в летнее время осуществлялось только авиацией, самолетом Ан-2, вертолетами Ми-4, Ми-8. Только в зимнее время устанавливалась наземная дорога, в основном связывались снегоходами.

Отделение был крупным поставщиком пушнины, в общую казну совхоза, в основном ондатру, соболя, лисицу, горностаю. Также отделение в своем хозяйстве выращивало крупное поголовье голубых песцов.

Через год работы по специальности, молодежь района избрала меня секретарем Среднеколымского райкома комсомола, так я возглавлял районную комсомольскую организацию в течении трех лет. В январе 1985 года коммунисты совхоза имени 50-летия СССР избрали меня секретарем парткома совхоза, а через несколько месяцев на бюро Обкома партии меня утвердили директором совхоза имени 50-летия СССР, который был самым крупным поставщиком пушнины в республике. Охотники совхоза были самыми передовыми не только в республике, но и в целом Советском Союзе. Гордостью страны и республики были Герой Социалистического Труда Иван Васильевич Волков, кавалер ордена Ленина и Трудового Красного Знамени Алексей Степанович Третьяков, лауреат Государственной премии Василий Николаевич Роббек и многие именитые промысловики, которые были награждены правительственными наградами страны, имели ордена и медали, считались настоящими профессионалами охотничьего промысла.

В марте 1989 года впервые в истории Советского государства состоялись демократические выборы на альтернативной основе, где народ сам выдвигал своих кандидатов, где работники агропромышленного комплекса Среднеколымского района выдвинули мою кандидатуру в качестве кандидата в народные депутаты СССР от Колымского национально-территориального избирательного округа №696, где входили три Колымских и четыре Индигирских района нашей республики. Всего из этих районов было выдвинуто 11 кандидатов в депутаты. Претенденты выступали своими видениями, программами перед комиссией созданных от представителей выборщиков от всех семи Колымо-Индигирских районов. По итогам голосования двое, которые набрали наибольшее количество голосов были допущены на следующий этап, включения в бюллетень тайного голосования. Им оказался я, в то время 30-летний директор мясо-зверопромышленного совхоза имени 50-летия СССР Среднеколымского района и Первый секретарь крупного, промышленного Оймьяконского района Красноштанов Валерий Федорович.

Выборы состоялись 26 марта 1989 года, в котором моя кандидатура была поддержана большинством избирателей и я получил мандат Народного депутата СССР и представлял жителей нашей республики в Верховном Совете страны.

В Советском Союзе начались грандиозные перемены всего уклада жизни, страна перешла из плановой экономики в рыночные отношения, нарушены были все плановые схемы поставок сырья и продовольствия, в конечном итоге распалась огромная страна. Руководство республики в то время под руководством первого всенародно избранного

президента Михаила Ефимовича Николаева взяла всю ответственность за судьбу республики в свои руки и начало формировать новые институты власти. В сентябре 1992 года президент республики вызвал меня в Якутск и сообщил о том, что он создает в республике Национальный концерн охотничьего хозяйства «Сахабулт» и назначает меня генеральным директором и дал все полномочия по созданию нового предприятия, который будет объединять всю промысловую деятельность в республике под флагом республиканской собственности.

До создания республиканского концерна, в связи с большими проблемами в вопросах получения нормального дохода от промысловой деятельности хозяйства, я имея полномочия народного депутата СССР был на приеме у министра сельского хозяйства СССР, а также у министра сельского хозяйства РСФСР по вопросам деятельности в нашей республике Агропромышленного комплекса «Север», где с общими проблемами получил право реализовать пушнину на международном аукционе США, в городе Сизэтл, и на вырученные средства были приобретены необходимые для охотников снаряжения, средства связи, транспорта вплоть до продуктов питания. Также на базе своего совхоза мы создали агрофирму «Колыма» для изготовления из добываемой пушнины меховых изделий, необходимых для северных условий. Для этого я специально ездил в Латвию в город Резекне и договорился о поставке оборудования по переработке пушнины и швейных машин для изготовления меховых изделий на базе своего предприятия. Все это способствовало, наверно тому, что Михаил Ефимович решил создать государственное предприятие «Сахабулт» и назначить меня генеральным директором.

Была поставлена задача, что пушнина, добываемая в республике должна служить интересам республики, и она не только должна вывозиться сырьем и необходимо создать в республике условия хранения, качественной современной выделки и производство товаров народного потребления, создать новые рабочие места по пошиву меховых изделий, необходимых для суровых условий севера, с использованием современных технологий и дизайнов.

Руководство республики для концерна открыл валютную кредитную линию для закупки импортной технологии по выделке пушнины. Для выполнения поставленных задач руководство концерна начало изучать опыт российских компаний, которые с привлечением иностранных компаний наладили технологию выделки в своих производственных площадях. Такими предприятиями в Союзе в то время были в Татарстане объединение «Мелита», в Подмоскowie зверсовхоз «Родники» в Раменском районе. Специалисты концерна побывали в этих предприятиях, изучили их опыт. По итогам переписки пригласили итальянских специалистов, чтобы они на месте, в Якутске могли посмотреть наши условия и внесли предложения о возможных вариантах создания перерабатывающего и швейного производства, с условиями обучения наших специалистов. Так после продолжительных переговоров был подписан первый валютный контракт с итальянской фирмой «Франчетич». В начале ставилась задача, чтобы концерн освоил технологию выделки пушнины, чтобы из него можно было шить изделия, отвечающие изысканным потребностям современных модельеров. Специалисты концерна по условиям контракта прошли обучение выездом в Италию, на производственных цехах фирмы «Франчетич», также было уделено большое внимание вопросам экологии, чтобы технология выделки сопровождалась проведением процессов очистки образующих отходов. Вся произведенную работу показали компетентной делегации с приглашением президента республики Михаила Ефимовича Николаева и министра сельского хозяйства в то время Юрия Дмитриевича Трофимова, представителей Комдрагмета. Проведенная работа было высоко оценено руководством республики и на презентации ввода в эксплуатацию цеха выделки пушнины и линии очистных сооружений был подписан новый контракт с президентом фирмы Гастоне Франчетич, о закупке импортной линии по пошиву меховых изделий, с обучением работников концерна с выездом в Италию.

Создание крупного государственного предприятия, координирующее охотничий промысел в республике был поддержан всеми участниками промысловой деятельности, независимо от форм собственности, намного выросли объемы сдачи

Горохов С.В., Петров Н.Н., Волков И.В.

пушнины. Концерн за сданную пушнину осуществлял расчеты по установленным и утвержденным ценам, незатягивая живыми деньгами, не ожидая сроков сбыта сырья, оценивая по качеству сданной продукции. Постоянных, надежных поставщиков начали авансировать денежными средствами, практиковали обеспечение необходимыми товарами охотпромысла. В улусах, которые были заинтересованы в создании подразделений концерна, в своих территориях были созданы филиалы нашего концерна, которые финансировались и содержались за счет средств головного предприятия. Промысловики начали ощущать поддержку головного предприятия, оценку своего труда не только материально, но получили возможность быть признанными на республиканском и

государственном уровне, стали отличниками сельского хозяйства, заслуженными работниками отрасли республиканского и российского уровня. Руководство концерна проводило политику создания новых рабочих мест, закрепления местных кадров на производстве концерна. Для этого начали строить не только производственную базу, но строили жилые дома для работников, практиковали по договоренности с руководством города приобретать квартиры для специалистов концерна. Практика социальной защиты работников дала хорошие результаты, за короткий срок концерн быстро вышел на высокие производственные показатели по заготовке пушнины, на международном аукционе выставляли большие объемы качественной пушнины, которую продавали за валюту. Концерн за короткий срок вернул Комдрагмету валютные средства, которые были получены за два контракта, за приобретение линии выделки пушнины и линии пошива меховых изделий. Годовой объем выручки на международных аукционах достигал до 7,5 млн. долларов США.

Никифор Николаевич Петров,
*первый генеральный директор концерна «Сахабулт»,
заслуженный работник сельского хозяйства РФ,
заслуженный работник народного хозяйства РС(Я),
отличник сельского хозяйства РС(Я),
народный депутат СССР XII созыва*

АО «САХАБУЛТ» В НОВЫХ РЕАЛИЯХ

Искренне поздравляю вас с изданием книги, посвященной развитию охотпромысла в Республике Саха (Якутия) и надеюсь, что это издание станет настоящим открытием и учителем для начинающих и бывалых якутских охотников!

Испокон веков пушнина на Руси ценилась на вес золота, а слава якутского меха давно перешла границы самой Якутии и России.

И концерн «Сахабулт» всегда понимал, что производственно-финансовая деятельность всего нашего предприятия рассматривается в едином комплексе с вопросами охотничьего промысла. Промысел пушных зверей, заготовка и выделка пушнины, пошив меховых изделий и реализация готовой продукции – звенья одного производственного цикла.

В АО ФАПК «Сахабулт» на настоящий момент работают кожевенный цех, цех выделки пушнины, а также цеха по созданию готовых изделий – меховой и кожаной обуви, трудятся скорняки. Отдельное направление – изготовление сувенирной продукции. В производственных цехах соблюдаются технологические требования по пошиву меховых и кожаных изделий, продукция производится по стандартам ГОСТ. Всего

на предприятии занято порядка 100 человек. При всем этом всем известно, что ключевым сырьем, товаром и брендом нашей компании является пушнина.

Ассортимент продукции компании – более двух тысяч изделий в разных ценовых сегментах. Для этого предприятие привлекает ведущих дизайнеров и делает ставку на национальный колорит. Продвижение и реализация изделий, популяризация художественных промыслов, интеграция народных традиций и современных технологий требуют прежде всего поставки качественного сырья.

Добыча и экспорт пушнины – и во времена российской империи, и в советское время – приносили значительные доходы в государственную казну (достигая до 70% доходов казны).

И в свое время, в начале 90-х годов перемены в экономическом укладе страны поставили под вопрос налаженную и рациональную систему ведения охотничьего хозяйства. Для сохранения отрасли Указом Первого президента Республики Саха (Якутия) на основе предприятия «Якутпромохота» и заготовительно-сбытовой фирмы «Якутская пушнина» был создан национальный охотничий концерн «Сахабулт». Увеличение на основе прогрессивных технологий выпуска высококачественных меховых изделий, сохранение традиционного занятия коренного населения республики, рациональное использование и воспроизводство ресурсов охотничьих животных, организация материально-технического обеспечения охотников – все это стало основой осуществления единой государственной политики в деле сохранения охотничьего промысла.

И вот уже 30 лет концерн «Сахабулт» занимается охотничьим промыслом, что предполагает под собой право распределения и реализации заготовительных лицензий, закрепления охотугодий за охотниками и заготовкой пушнины.

До 2010 года за концерном были закреплены 48 участков в 24 улусах с общей площадью 62,8 млн. гектаров.

Но в связи с принятием Федерального закона от 24 июня 2009 года «Об охоте и сохранении охотничьих ресурсов» было осуществлено перераспределение охотничьих угодий и на настоящий момент в республике насчитывается порядка 400 охотпользователей, что повлекло за собой развитие конкурентной борьбы. Принятый закон выделил приоритет по закреплению охотничьих угодий за муниципальной властью, частным предпринимателям и представителям малых народностей.

Тем не менее, концерн «Сахабулт» остается самым крупным охотхозяйством в республике: в активе 13,7 млн. гектаров охотугодий в 24 улусах республики, заключены договора с более чем 560 охотниками. Ежегодно концерном закупается свыше несколько тысяч шкур соболя, десятки тысяч шкур белки, более десяти тысяч камусов оленя и лося.

Как известно, основу успешного промысла составляет материально-техническая база охотничьего хозяйства – это оборудованные орудиями лова и охотничьим жильем промысловые участки, центральные базы промысловых хозяйств с оружейными и другими складами, со снаряжением, транспортными средствами.

И в новых реалиях мы сейчас ставим перед собой развитие этого направления. В подтверждение своих слов хочу сказать, что в сентябре текущего года Приказом по АО ФАПК «Сахабулт» был утвержден Производственный план охотхозяйственной деятельности на период 2022-2027 годы, которым намечены мероприятия по установке аншлагов, устройству галечников и солонцов, строительство охотничьих избушек на территории охотугодий концерна.

20 октября 2022 г. было подписано соглашение с Главой МР «Хангаласский улус» о совместной реализации проекта по созданию туристско-рекреационного кластера за рекой Синяя. Соглашением планируется проведение мероприятий по развитию охотничьего туризма на территории охотничьего угодья АО ФАПК «Сахабулт», общая площадь которого составляет 443 тысячи гектаров.

АО ФАПК «Сахабулт» единственное предприятие, которое принимает у населения пушнину круглый год. Любой охотник, имея соответствующие документы, может сдать шкурки и получить денежные средства. Ведется охотустройство территорий в соответствии с ФЗ «Об охоте и сохранении охотничьих ресурсов». Каждый участок закреплен за охотниками, где работают свыше 2000 охотников.

Уверен, качество и объемы поставок на потребительский рынок изделий из якутской пушнины должно стать одним из высокодоходных отраслей экономики нашего региона, благодаря труду профессионалов концерна «Сахабулт», благодаря труду и стараниям якутских охотников.

Удачи вам всем! Пусть каждому из вас улыбается дух охоты и промысла – великий Байанай!

Максим Эдуардович Васильев,
генеральной директор

ПРОИЗВОДСТВЕННОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ «ЯКУТПРОМОХОТА» И КОНЦЕРН «САХАБУЛТ»

В 1988 г. я закончил работать в горисполкоме и, по существующим законам, мог вернуться обратно в энергетику, т.к. работал на выборной должности, но в это время я видел, что на всех должностях в «Якутскэнерго» находятся неплохие специалисты, которых я хорошо знал, поэтому я не стал претендовать. Обком партии предложил мне на выбор ряд должностей, я выбрал ПО «Якутпромохота», видимо сказались тяга к охоте, да и любовь к природе. По существующим в то время порядкам генеральные директора выбирались собранием трудового коллектива и только после этого выходит приказ вышестоящего руководства о назначении избранного руководителем предприятия. Согласно устава ПО на собрании должны присутствовать охотники Горного, Хангаласского, Намского улусов и г. Якутска, как представители головного предприятия ПО. Поэтому я начал ездить по этим улусам, встречаться с охотниками и охотоведами, рассказывать о своей программе, отвечать на их вопросы. Претендентами на должность генерального директора, кроме меня, ещё

были двое – это директор Кобяйского лесхоза и директор заповедника. Собрание началось в 9 утра и закончилось в 10 вечера. По результатам голосования я набрал на 10 голосов больше и победил, приказом «Главохоты» России был назначен ген. директором.

ПО «Якутпромохота» было создано в начале 1988 г. В его состав входили головное предприятие, включая АУП, госпромхозы Ленский, Усть-Майский и Мирнинский. Госпромхозы Ленский и Усть-Майский, кроме охотпромысла и сдачи пушнины на пушно-меховую базу, занимались ещё заготовкой леса и его глубокой переработкой, а Мирнинский ГПХ занимался ещё заготовкой рыбы. Все ГПХ и участки активно вели заготовку дикоросов и выпускали готовую продукцию: варенье, соленья, консервацию и т.д. Офис ПО располагался на ул. Губина, 1, на Гольминке был гараж на 5 автомашин. Моим замом – гл. охотоведом ПО был Сантаев В.Г. – очень опытный человек, большой специалист в охотничьих делах, но к сожалению, он вскоре скончался, замом по производству был молодой специалист Спиридонов А.И., гл. бухгалтером работала Петухова М.Д., гл. экономистом – Ербатский, начальником охототдела был Дядин Н.С., охотинспекции – Прохоров Г.И., охотоведами работали молодые специалисты Леверьев Е.А., Додохов Н.В., транспортом занимался Михайлов В.И. После Сантаева В.Г. на должность замом – гл. охотоведом был приглашен Максимов А.И., работавший главным охотоведом совхоза «Таймылырский», Анатолий Иванович быстро вписался в коллектив и начал успешно работать, и через горисполком решил для него квартирный вопрос.

Я начал выполнять свою предвыборную программу. В первую очередь начал укреплять базы участков головного предприятия, так в п. Покровск построили гараж, ледник, здание, где разместили офис, приёмку пушнины, оружейку и подсобки, начальником участка был Алексеев В.Н., очень грамотный охотовед и ответственный человек. В Бердигестях строили гараж, здание, где также размещали оружейку, пункт приёма пушнины, комнату для охотников и офис. Начальником участка был Петров А.Н., молодой, энергичный охотовед. В Намцах арендовали частный дом и гараж, в доме размещаем офис, оружейку, место приёмки пушнины, приобретали катер 150 л.с. для сбора пушнины, начальником участка был назначен Соловьева В.В.

Я вылетел в Москву в «Главохоту», познакомился с руководством и отделами главка, получил соответствующие рекомендации и договорился о выделении средств на строительство жилья. Мы в темпе добились выделения участка под строительство 28-квартирного дома по ул. П. Алексеева, выполнили проект и приступили к строительству. При головном предприятии получали лесоделяну, устанавливали пилораму в

с. Владимировка и начинали выпуск пилопродукции и её реализацию. В районе Гольминки начали строительство 2-х этажного здания для цехов, там же построили хороший склад для хранения оружия.

По согласованию с руководством Нерюнгринского района создали там новый национальный госпромхоз, определялись с промбазой, открывали там магазин для реализации охотпродукции, изделий из меха, товаров охотпромысла. Начали переговоры о создании госпромхозов в Усть-Алданском, Олёкминском улусах, в Алдане организовали участок по заготовке пушнины с расчетом в последующем создать там госпромхоз. В эти годы в г. Якутске по линии Минсельхоза вводится в работу вновь выстроенное здание пушномеховой базы (фирма «Якутская пушнина») по ул. 50 лет Советской Армии, 51, и наши госпромхозы начали сдавать пушнину здесь, а не в Иркутске.

Вводится в строй отстроенное здание на Гольминке, в нём мы размещаем участки по выделке пушнины, пошив обуви и головных уборов. Заселяем вновь построенный 28-квартирный жилой дом, горисполком нам выделил в Пригородном землю под 14 дачных участков, распределял их Профком. В 1991 г. начинаем строительство 39-квартирного жилого дома на Гольминке (ул. Кальвица, 2).

В 1989 г., согласно существующих в то время требований, создаём Совет трудового коллектива (СТК), председателем избирается директор Ленского ГПХ Серкин М.А., опытный хозяйственник и хороший организатор, на заседании рассматривались и обсуждались различные вопросы хозяйственной деятельности объединения. Я каждый месяц выезжал в Госпромхозы и участки, на месте решалось много вопросов, постоянно встречался с руководством районов, т.е. связь была тесная и это помогала успешно работать госпромхозам. Ежегодно я с гл. бухгалтером выезжал в «Главохоту» с балансовым отчетом, в 1990 г. к нам приезжала группа специалистов с заместителем главка, они были приняты председателем Правительства РС(Я) К.Е. Ивановым.

В сентябре 1992 г. Указом Первого Президента РС(Я) М.Е. Николаева был создан Национальный концерн охотничьего хозяйства «Сахабулт». Создание концерна произошло на базе двух предприятий, это по «Якутпромохота» и «Якутская пушнина». Генеральным директором концерна был назначен Петров Н.Н., мне предложили пост зама по производству, я согласился, т.к. хотелось продолжить то, что начали ещё при Промохоте, Максимов А.И. остался замом по охотхозяйству. Надо сказать, в это время шли бурные дебаты претендентов на руководящие должности в концерне, были ошибочные, неудачные назначения, в том числе и карьеристов. Бывший директор фирмы «Якутская пушнина» Филиппов В.С. ушел на пенсию, гл. бухгалтером назначен Бравин Д.Д., гл. экономистом Липовская Т.М., начальником охототдела был Додохов Н.В. Концерн был в системе Минсельхоза РС(Я).

Шли лихие 90-е годы прошлого столетия, распалась Великая страна СССР, пошла прихватизация, начали разваливаться некоторые предприятия, эта участь постигла и госпромхозы, экономика стала непредсказуемой.

Образование концерна ставило цель: сохранить охотничье хозяйство в республике, организовать промысел пушнины и её хранение, внедрить переработку и выпуск меховых изделий для реализации населению, материально-техническое обеспечение охотников. В улусах создаются филиалы и участки по заготовке пушнины и добыче диких северных оленей. Одновременно решаем задачу по переработке сырья, изготовление готовых изделий. Правительством республики для этих целей выделяется 1.5 млн. долларов США. Концерн заключает контракт с итальянской фирмой «Франчетич» на поставку технологии по выделке пушнины. Местом расположения данного цеха выбираем здание пушно-меховой базы по ул. 50 лет Советской Армии, 51, для этого приёмку пушнины и её хранение все переводим на 2-ой этаж, а 1-ый полностью отдаём под цех. Институтом «Якутагропромпроект» была выполнена ПСД и мы приступили к реконструкции и монтажу оборудования, работа была большая, в т.ч. необходимо было смонтировать линию по изготовлению опилок и провести реконструкцию КНС. Одновременно шла подготовка специалистов для работы в цехе выделки. Начальником цеха была приглашена Ядрихинская Э.Д., до этого работавшая на кожкомбинате начальником мехового цеха. Мы направляем 7 человек во главе с Эльвирой Дамбаевной в Италию для обучения на 1,5 месяца. В декабре 1993 г. запускаем цех и с участием итальянских специалистов началась настройка оборудования и выделка мехового сырья.

Видя нашу успешную работу по переработке, Правительство республики выделяет нам валюту для приобретения технологии пошива меховой одежды. Мы заключаем контракт с итальянцами, выполняем перепланировку двухэтажного здания на Гольминке и монтируем там линию пошива меховой одежды. В конце 1994 г. с участием итальянских специалистов запускаем линию и начался выпуск меховой одежды по итальянской технологии, начальником цеха была Леверьева Г.Н.

В 1995 г. закончилось строительство 39-ти квартирного жилого дома на ул. Кальвица, мы его заселяем, предварительно заключив договор с работником, обязывая его отработать в концерне не менее 5 лет, в это время застройщик ЛБУП передает нам 3 квартиры по ул. Губина, рядом с офисом, согласно договора с по «Якутпромохота», после заселения всех квартир очередь наших работников на предоставление жилья исчезла!

В процессе эксплуатации производств, много хлопот создавал вопрос стабильной подачи пара для химчистки пушнины, для чего в цехе выделки были установлены 2 электрических паровых котла не совсем удачной конструкции, также много работ пришлось провести на к.н.с. по очистке стоков перед сбросом в городскую канализацию. В эти годы открыли фирменный магазин «Сахабулт» на пр. Ленина, 25 по продаже готовых меховых изделий, на ул. Губина, 1 на нижнем этаже открыли магазин «Бэргэн» по продаже оружия, патронов и др. охоттоваров.

В ноябре 1999 г. Указом Президента создается ГУП ФАПК «Сахабулт» и ему передаётся кожевенно-обувной комбинат и Покровская звероферма. С этого момента начался новый этап деятельности концерна. ЯКОК уже 5 лет находился на реконструкции – цеха были остановлены, а коллектив распущен за исключением некоторых специалистов, большая задолженность по зарплате. Заказчиком по реконструкции являлся Сахавнешстрой, было несколько подрядчиков и субподрядчиков. Комбинат имел контракт с итальянской фирмой «Франчетич» на поставку оборудования и технологий. В обувном цехе уже было установлено оборудование немецкой фирмы. На территории находилось большое количество контейнеров (более 80 ед.) с оборудованием. Перед нами была поставлена задача – через 2 года закончить реконструкцию и комбинат запустить. При этом до запуска нам предстояло выполнить дополнительные работы – это переместить цех выделки с пушно-меховой базы на комбинат и построить свою газовую котельную, т.к. до этого тепло и пар поступал от ТЭЦ, при этом зачастую неустойчиво, особенно проблемы были по пару для технологических процессов. Реконструкция велась в две смены, часто и в три смены, корректировка проектных решений, если требовалось, решали оперативно прямо на рабочем месте, рабочие планёрки проводились ежедневно с участием будущих эксплуатационщиков. По мере готовности мы запускали цеха для их отладки с участием итальянских специалистов. После приёмки на баланс объектов комбината мы проводим перепланировку и в 3-х этажном здании размещаем: на 1 этаже столовую, проходную, магазин и несколько кабинетов; на 2 этаже АУП, красный уголок, медпункт и КТЛ; на 3 этаже цех пошива меховой одежды, цех головных уборов; цех пошива обуви размещался в северной части главного корпуса на 2-х этажах. Пушно-меховую базу перемещаем на 1 этаж в здании на Гольминке, таким образом здание на ул. 50 лет Советской Армии, 51 полностью освободили – можно было сдавать в аренду. В это время происходит большое движение кадров – идут новые назначения, перемещения и увольнения. Ушел из концерна Максимов А.И. – что-то не получилось с руководством, замом по охотхозяйству был назначен Сметанин Н.Н., ранее работавший в отделе снабжения, часто происходила смена в охототделе, уволился Додохов Н.В. В тот момент в АУПе работали гл. бухгалтер Захарова А.Н., нач. планово-экономического отдела Липовская Т.М., нач. охототдела Дмитриев А.Н., руководитель пушно-меховой базы Борисов И.Г., гл. энергетик Клепиков В.И., гл. механик Башмаков Н., нач. производства Леверьева Г.Н., гл. инженер концерна Суриков В.П., помощник ген. директора Филиппов Я.Е., юрист Максимов С.С., прораб Мишуров Н.П., инженер по охране труда Кириллина Т.П., секретарь-машинистка Иванова М.И., нач. гаража Иванов Ф.Г. – председатель профкома.

В сентябре 2001 г. после завершения работ по реконструкции государственная комиссия приняла весь комплекс в эксплуатацию, включая локальные очистные сооружения, спецполигон для токсичных отходов, рекультивацию старой свалки кожзавода. В общем комплексе концерна с этого времени стали работать цеха: меховой – начальник Ядрихинская Э.Д., с 2004 г. начальником стал Васильев М.Э., кожевенный – начальник Усатова Ю.А., с 2004 г. начальником стала Канаева Р.Р., обувной – начальник Мальцева Н.В., головных уборов и меховой одежды – начальник Решетникова С.С., К.Т.Л. –

руководитель Ныннырова И.Г., сырьевой – мастер Цыпкина А.В., участок приёма пушнины – Борисов И.Г., технологом кожевенного производства являлась Логвинова О.И.

На территории размещались склады готовой продукции, химикатов, материально-технических изделий; гараж на 10 авто, пожарная ж/б емкость, бомбоубежище, столарка, эл. подстанция, газовая котельная с 3 котлами водогрейными для отопления котла паровые для технологии, токарно-механический участок. Территорию забетонировали и оградил, демонтировали теплопровод, который шел от ТЭЦ, впоследствии сюда была перенесена с ПМБ установка для изготовления опилок.

Всё технологическое оборудование цехов было запущено и отлажено и пошла работа по выпуску готовой продукции в соответствии с плановыми заданиями. При этом были определенные проблемы, одна из первых это поступление кожсырья, особенно КРС. Ранее существующие убойно-заготовительные пункты совхозов исчезли, забой скота пошёл дворовой частниками, шкуры никто не собирал. Минсельхоз республики делал определённые попытки как-то централизовать их сбор, устанавливал тариф за сдачу их «Сахабулту», но всё шло очень тяжело, мы также для этой работы привлекали свои филиалы, участки и охотников, однако эффект получался незначительный.

В 2003 г. мне вручили государственную награду-медаль ордена «За заслуги перед Отечеством» 2-ой степени.

На ул. Леваневского начали строить 50 кв. жилой дом. Договор был заключён с армянской фирмой – руководителем был Азотян. Стройка шла нелегко, возникало много вопросов по качеству строительных работ, происходили срывы графиков и т.д., одним словом, нервов и крови было испорчено немало. Последний транш Правительство нам выделило только при условии, что мы введем дом до конца 2005 г. И вот отходит ноябрь, а на доме не начинались даже отделочные работы, многие рабочие армяне уехали домой, ситуация сложилась критическая. Мы с Петровым Н.Н. начали ломать головы, что делать, я сказал: «Давай, срочно через Минстрой заменяем подрядчика». Я срочно поехал к Дереповскому С.Я. – министру строительства, я с ним был знаком ещё работая в горисполкоме, обрисовал ему обстановку и попросил помощи в замене подрядчика. Поехали с ним на стройку, он осмотрел весь дом и говорит «попробуем найти другого подрядчика». На следующий день Минстрой определил подрядчиком для достройки дома ОАО «Стройгрупп», руководителем был Костенко М.А., а с Азотяном мы расторгли договор – шуму было до потолка, со стороны старого подрядчика шли угрозы, оскорбления, но мы всё выдержали. Новый подрядчик выставил на объект большое количество людей, работа шла в две смены, временами даже круглосуточно. Планёрки проходили ежедневно, включая субботу и воскресенье. В конце декабря 2005 г. госкомиссия приняла дом в эксплуатацию и мы начали его заселение. Справедливости ради должен сказать, что ключевая роль в решении этого вопроса принадлежит Министру строительства Дереповскому С.Я. – большое ему спасибо. За время моей работы в «Якутпромохоте и в «Сахабулте» было построено 3 жилых дома: это по ул. П. Алексеева – 28 кв., по ул. Кальвица – 39 кв. и по ул. Леваневского – 50 кв.

Распоряжением Правительства республики в сентябре 2006 г. ГУП ФАПК «Сахабулт» преобразован в открытое акционерное общество (ОАО) ФАПК «Сахабулт».

Концерн был одним из крупных предприятий республики по выпуску товаров народного потребления из местного сырья, на основе полного производственного цикла – от промысла, заготовки пушнины и кожевенного сырья, переработки и выпуск готовых изделий, реализации их через фирменные магазины. Концерн ежегодно стал участвовать в международных пушных аукционах. Свою продукцию мы постоянно выставляли на выставках и различных мероприятиях, проводимых республикой в других городах страны. Концерн неоднократно посещали Президенты республики М.Е. Николаев, В.А. Штыров, Е.А. Борисов, руководители некоторых федеральных органов, представители Госдумы и Ил Тумэна, члены Правительства РС(Я) и др.

В сентябре 2007 г. на торжественном заседании, посвященного Дню суверенитета республики, Президент республики В.А. Штыров вручил мне орден «Полярная звезда».

В эти годы идет большой наплыв в республику разнообразных изделий из меха: головные уборы, шубы, обувь из разных

стран, в том числе из Китая, началась жёсткая конкуренция, которая потребовала от нас пересмотреть производство своей продукции, имею в виду выпуск изделий, строго подчинить спросу, т.е. прекратить работать на склад, где к этому времени скопился приличный объем изделий, требовался ежедневный контроль за ходом реализации. Мы ещё раз пересмотрели эффективность использования производственных площадей.

В то же время высветились просчёты планируемых органов республики по объемам работ реконструкции и перспективной работы комбината в рыночных условиях, т.е. были запланированы чрезмерно большой объём выпуска продукции и излишние производственные площади, при этом при приёмке комбината мы всё же добились снижения объёмов выпуска обуви в два раза – 300 тысяч пар вместо 600 тысяч в год, как планировалось первоначально. Но этого оказалось мало. Поэтому после выхода цехов комбината на выпуск плановых объёмов изделий начало происходить затоваривание складов готовой продукцией.

В эти годы сложилась неплохая инженерно-техническая служба концерна: главным энергетиком был Говоров В.А., опытный специалист, главным механиком – Степанов Д.В., очень способный человек, профессионал своего дела, зав.гаражом – Шестаков М.П., сварщик-слесарь Хаматханов М.Е., ст. электрик Арно А.М., грамотные механики работали в обувном, скорняжно-пошивочном, в меховом и кожевенном цехах, мы имели небольшую механическую мастерскую с токарным, фрезерным, строгальным и сверлильным станками. На предприятии очистка стоков происходила на локальных очистных сооружениях, начиная с механики и заканчивая химико-биологическими процессами, после чего очищенные стоки поступали в КНС и далее в городской коллектор. Это были единственные в городе, да однако и в республике, локальные сооружения по очистке агрессивных вод. Предприятие было надежно обеспечено инженерными сетями, в частности по водоснабжению резерв составлял 100 процентов, т.е. водоснабжение происходило от 2-х независимых водоводов Якутводоканала, высокая надёжность происходила и по электроснабжению – электроподстанция на площадке концерна имела 2 трансформатора и электропитание её осуществлялось двумя кабелями и резервной воздушной линией высокого напряжения, кроме этого, на случай полного отключения электроэнергии, в котельной установили дизель-генератор мощностью 100 лошадиных сил для обеспечения работ сетевого насоса для сохранения системы отопления.

В 2006 г. Президент республики В.А. Штыров передает концерну здание «Соляная лавка», расположенного на ул. Глухой переулок, оно проходило как архитектурно-художественный памятник, для проведения его реставрации, сохраняя его внешний облик, для дальнейшего использования в интересах концерна. Нами были быстро выполнены подготовительные мероприятия, определён подрядчик и через 3 месяца строительные работы были завершены. На 1-ом этаже разместили продовольственный магазин (продукты охоты и рыбалки), на 2-ом кафе, название сохранили – «Соляная лавка». Таким образом, у нас в это время в г. Якутске функционировали фирменные магазины «Сахабулт» на пр. Ленина, 25, «Эрэл», рядом с офисом, охотмагазин «Бэргэн» на ул. Губина, 1 и продовольственный «Соляная лавка» на ул. Глухой переулок. Открыли магазины и торговые точки в улусах республики: Амгинский, Алданский, Томпонский, Ленский, Нерюнгринский, Мирнинский, Чурапчинский, Таттинский, Нюрбинский Олёкминский, широко практиковалась и выездная торговля.

Значительный объём работ пришлось провести по реанимации Покровской зверофермы. В первую очередь рассчитались по долгам заработной платы. Помогли звероведам в укреплении материально-технической базы. Наладили систему обеспечения кормом, завезли племенных лисиц и песцов, начато разведение соболей.

В эти годы в концерне работают специалисты модельеры-конструкторы, которые неоднократно выходили победителями конкурсов, выставок и ярмарок. Так, на республиканском конкурсе в 1997 г., модельер-конструктор Ныннырова И.Г. стала обладательницей Гран-при «Золотая игла», в 2000 г. обладателем такого же приза стала модельер-конструктор Николаева Н.П., в 2002 г. модельер-конструктор Никифорова О.Н. становится

лауреатом и обладательницей приза «Золотые ножницы», в 2004 г. конструктор Муратова О.В. одержала победу в республиканском конкурсе с коллекцией кожаной одежды в номинации Прет-а-порте. Наш коллектив много раз выходил победителем на выставках, ярмарках, получая дипломы, грамоты и другие награды.

Когда в 2011 г. мне исполнилось 80 лет я решил выйти на пенсию. Коллектив меня торжественно проводил, торжества проходили в здании гостиницы «Полярная звезда», совместным решением руководства и профкома концерна мне было присвоено звание Почетный работник ФАПК «Сахабулт». На этом моя трудовая деятельность закончилась. Мои этапы работы: 25 лет в энергетике, 14 лет в горисполкоме, в том числе 5 лет председателем и 22 года в «Сахабулте» – всего 61 год.

Юрий Семенович Коркин,

*зам. генерального директора по производству,
ветеран государственной гражданской службы, кавалер ордена
Трудового Красного Знамени, почетный гражданин г. Якутска
(25 сентября 2007 г.). Май 2020 г.*

ҮЛЭНЭН ОЛОРБУТА

Биһиги дьэ кэргэн аҕа баһылыга, кэргэним Максимов Анатолий Иванович 1954 сыллаахха тохсунньу ый 8 күнүгэр Орджоникидзевскай (билингитэ Ханалас) оройуонун Тумул сэлиэнньэтигэр төрөөбүтэ. Аҕата Максимов Иван Михайлович (1931-1982 сс.), ийэтэ Максимова (Васильева) Татьяна Григорьевна (1928-2007 сс.) диэн үтүө бэйэлээх дьон олорон ааспыттара. Иван Михайлович сэрии тулаайаҕа, түөрт кылаас үөрэхтээх, ыалдьан уурайыар диэри сопхуоска сылгыһыт, Татьяна Григорьевна, 17 оҕоттон чорон соҕотох хаалбыт кыыс, ийэтэ олох эрдэ өлөн, аҕатынаан иккиэйэҕин олорон улаатан, кэргэн тахсан, араас сылларга холкуоска, сопхуоска дайаарканан, сибиинньэ, куурусса көрөөччүнэн, пенсияҕа тахсыар диэри детсадка прачканан үлэлээбит. Туруу үлэһит дьон, Анатолий төрөппүттэрэ, иккиэн «Аҕа дойдуга Улуу сэриитин сылларыгар килбиэннээх үлэлэрин иһин» мэтээллээхтэр.

Анатолийдаах бииргэ төрөөбүттэр сэттиэлэр, соҕотох кыыс – балтылара оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан ыарахан ыарыыттан эпэрээссийэ остуолугар тыына быстыбыт этэ, онон алта уол бииргэ мэниктээн улаатан, киһи-хара буолан, үөрэхтэнэн, ыал буолан, оҕо-уруу төрөтөн тэнийэн олоролор.

Мин кэргэним Анатолий иккис оҕонон күн сириин көрбүт. Орто Кытыл начаалынай, Тиит Арыы орто оскуолаларын бүтэрэн Советскай Армия кэккэтигэр Читинскэй уобаласка сулууспалаабыт. Оҕо эрдэбиттэн айылҕаҕа сылдыарын, бултуурун-алтыырын туохтааҕар да ордорор буолан, армия кэннэ, 1976 сыллаахха Иркутскайдаагы тыа хаһаайыстыбатын институтугар охотовед идэтигэр үөрэнэ кирибит. Анатолий үөрэнэрин саҕана Союз үрдүнэн 2 эрэ куоракка (биирэ Киров куорат) охотовед идэтигэр үрдүк үөрэххэ үөрэтэллэрэ. Маннык сэдэх идэҕэ улахан күүнүкүрүһү ааһан кирирдэҕэ. 70-с – 80-с сылларга, Иркутскай куоракка тыһыынчаттан ордук ахсааннаах саха студенттара араас үөрэх кыһаларыгар үөрэммиппит, бэйэбит землячестволаах, президеннээх этибит. Анатолийы кытта үөрэнэр охотовед уолаттар наһаа иллээх, спорка уонна общественной үлэҕэ активнай этилэр. Бу факультет студенттары «Байанай» хамаандата ыһаахтарга ытыллар күрэхтэһиилэргэ мэлдьи кыайыылаах тахсар хамаанда этэ. Солбуллубат капитан Анатолий, оччолортон лидер буолара. Биир факультет хамаандата бүтүн университет хамаандатын кытары кирирсэн кыайара. Быһый атах, кимиэхэ да ситтэрбэт Габышев Алеша, атах оонньуутугар – кылыыга, ыстангаҕа чулуулар Лугинов Дима, Максимов Толя, волейболга хамаанда оонньооччулара Максимов Кеша, Петров Толя, Потапов Леня, Алексеев Ваня, Габышев Алеша, Сосин Володя. Уопсайынан, уолаттар бары да оонньуулар этэ, барыларын кыайан ааттаабат эбиппин. Бааллар этэ онно ытыктанар «улахан убайдар» Николаев Борис, Барахсин Коля, Борисов Илья, Леверьев Гоша, оччотообуга «кыра уолаттар» дэнэр Колодезников Коля, Сосин Володя, Антонов Гоша, Сметанин Коля, Коркин Петя, Андреев Миша, Егоров Миша. Мин көрдөхпүнэ,

бары биир ыял оџолорун курдук иллээхтэр, субординация, бэрээдэк бөџө дьон. Подаптечнай уулусса-џа бүччүм бэйэлээх «общагалаахтар». Биһиги Анатолийдыын Подаптечнайга, уопсайга, Колодезников Коля (Халадьыас Коля) омун-төлөн буолан тэрийбит инязтар уонна охоттар диэн көрсүһүү биэчэригэр билсибиппит, онон Подаптечнайы биһиги «тапталбыт биһигэ» диэн ааттыырбыт. Аан бастакы свиданиебыт эмиэ булду кытары сибээстээх, билсибит улум Толям «Юность» арыыга булчут ыттар быыстапкаларыгар ынырда, өссө саамай табаарыһын Лугинов Диманы ильдэ сылдыар. Үс буолан свиданиелаатыбыт, хаартыскаџа түспүппүт баар. Бу сылдыан биир да ыты көрбүппүн өйдөөбөт эбиппин. Ол арыыбытыгар кэлин хаста эмэ күүлэйдээн, 2 сыл курдук билсэн, 1980 сыллаахха «Олимпийский год не только для олимпийцев» диэн девизтээх Иркутскайбытыгар саахсаланан ыял буолбуппун. Димабыт аны онно свидетель буолла. Атырдыах ыйыгар Анатолий дойдутугар сыбаайбалаатыбыт, охотовед уолаттар Барахсин Коля, Лугинов Дима, Аммосов Гоша, педфак кыргыттара Аммосова Валя, Винокурова Надя сувенирнай табаларын муһун кыбыммытынан тийиэн кэлэн, күө-дьаа, көмө, көр, күрэхтэһии бөџө.

Профессор А.В. Гейц научнай салайааччылаах, Ленскэй оройуон булчут ыттарыгар дипломнай үлэтин туйгуннук көмүскээн 1981 сыллаахха үөрэџин ситиһиилээхтик бүтэрэн Анатолий «биолог-охотовед» идэлээх «Томпо» сопхуска үлэџэ анаммыта. Сопхуос дириэктэрэ Социалистической Үлэ Геройа, Ленин орденнаах, легендарнай Кладкин Василий Михайлович этэ. Василий Михайлович сүүнэ опыттаах, кытаанах ирдэбиллээх, республикаџа аатырар бөдөң салайааччы Анатолийы тута сөбүлээбитэ, специалист быһыытынан сыаналаабыта. «Томпо» сопхуос 1980-с сыллардаахха республикаџа чемпион сопхуос, анаардас табатын ахсаана хас эмэ уонунан тыһыынча этэ. Охотовед үлэтэ сүрдээх түбүктээх, вертолет эрэ тийиэр сиригэр сытар таба ыстаадаларыгар кэлиилээх-барыылаах буолара. «Улахан болџомто табаһыттарга ууруллар, булчуттар ахсааннара олох аџыйах, кадровай булчут диэн таба биригээдэтиттэн бэйэтиттэн биирдии киһи эрэ көрүллэр, үстүү киһилээх икки эрэ анал булчут биригээдэтэ баар, ол да пенсионердартан турар» диэн штат улаатыннарары туруорсан оройуон «Красное знамя» хаһыатын 1982 сыл олунньу 4 күнүнээџи нүөмэригэр ыстатыйата баар. Аџыйах да буоллаллар, бултуур сирдэрэ хайата элбэх буолан табыгаһа суох да буоллар, булчуттар баһаам күндү түүлээџи туттаран сыллааџы былаан аһара туолара. Саамай элбэх түүлээџи туттарбыт кадровай булчут Неустроева Прасковья Петровна уолунаан, табаһыттартан В.П. Слепцов, любитель булчуттар С.Г. Баишев, В.В. Баишев ааттара бу ыстатыйаџа ахтыллар. Атын ыстатыйаџа В.Е. Копырин, К.А. Захаров, И.П., А.Т., В.П. Слепцовтар, П.Е. Погодаев, П.Е. Кирпичников, И.Н. Захаров уо.д.а. булчуттар, табаһыттар ситиһиилэрэ, 25 тыһ. оннугар 27,1 тыһ. суумалаах түүлээџи туттарбыттара бэлиэтэммит.

Анатолий бөһүөлэк общественной олоѳор активнайдык кыттара, спорду өрө тутар буолан биир да күрэхтэһии кинитэ суох ааспата. Бөһүөлэккэ эрэ буолбакка, оройуон үрдүнэн күрэхтэһиилэргэ оскуола оѳолорун эмиэ кытыннаран, физрук Г.Д. Слепцовтуун спорт сайдытыгар күүскэ үлэлээбиттэрэ. Холобур, 1982 сыллаахха Кириэс Халдыаайыга ытыллыбыт улахан юбилейнай (Саха сирэ Россия састаабыгар киирбитэ 350 сылынан) күрэхтэһиигэ Анатолий 100, 200 м сүүрүүгэ, уһуну ыстаныыга, ыстангаҕа, куобахха кимиэхэ да иннин биэрбэккэ, хамаандата икки араас эстафетаҕа эмиэ бастаан «Томпо» сопхуос кыайыы өрөгөйдөммүтэ. 1983 сыллаахха оройуон киинигэр Хаандыгаҕа ытыллыбыт оройуон хаһыатын бириинигэр чэпчэки атлетикаҕа эстафетаҕа Тополинай хамаандата аан бастакытын кыттаат, кыайан-хотон көһө сылдыар кубок хаһаайына буолбуттара.

Үс сыл «Томпо» сопхуоска үлэлээн, талан ылбыт идэтин тугун-ханныгын билэн, олук онгостон, сопхуос дирекциятын, парткомун, исполкомун махталын ылан аны уһук хоту Булун оройуонун саамай ыраах нэһилиэгэр, Таймылыырга, үлэбэ анаммыта. Бу булт-балык хаһаайыстыбатынан толору дьарыктанар «Таймылыырга» сопхуоска кылаабынай охотоведынан, онтон сопхуос директорун булт хаһаайыстыбатыгар солбуйааччынан биэс сыл таһаарыылаахтык үлэлээбитэ. Хотугу Муустаах байдал кытылыгар сытар уустук усуллубуйалаах сиргэ кыыл табаны, кырсаны бултааһыны тэрийиини, салайыыны баһылаабыта, кыахтаах специалист буоларын көрдөрбүтэ, салайар-тэрийэр дьобурун толору арийыта, оройуон Сэбиэтин депутатынан талыллыбыта, Саха Республикатын Тыатын хаһаайыстыбатын министерствотын Бочуотунай грамотатынан наҕараадаламмыта.

Таймылыырыт биһиэхэ кэрэ да кэмнэри бэлэхтээбитэ. Сопхуос, тэрилтэ салайааччылары бары эдэр, эрчимнээх, тугу барытын кыайарга-хоторго бэлэм, БАМ тута барыт хомсомуоллар курдуктар. Аһаардас сопхуоспут дириэктэрэ, Тааттааттан төрүттээх, сыгы-хотуу, киирбит-тахсыбыт, киһи киэнэ кэрэмэһэ Иннокентий Иннокентьевич Татаринов хайдахтаах курдук чаҕылхай салайааччы этэй. Киин оройуоннартан тийибит, үлэлииргэ «ыт» бағалаах уолаттары ытыс үрдүгэр олондон ылан, күүстээх хамаанда тэринэн үлэ күөстүү оргуйбута. Бу бириэмэҕэ Хомсомуол сэкирэтээринэн үлэлээбит, английскай тыл учуутала идэлээх, эдэр специалист А.И. Матвеева (Решетникова) маньык ахтан суруйар: «Огромную роль в том, что все молодые специалисты очень легко прижились и потом благотворно работали на благо жителей села, сыграла то, что именно в тот период поселком руководила целая плеяда, созвездие, когорта замечательных людей. Это председатель сельского совета Неустроев Геннадий Гаврильевич, директор совхоза Татаринов Иннокентий Иннокентьевич, руководитель партийной ячейки Никифоров Анатолий Иванович, главный охотовед Максимов Анатолий Иванович, профсоюзный лидер Прокопьев Иван Гаврильевич. Именно благодаря их слаженной, порой самоотверженной работе, их личному отношению к жизни и окружающим людям, поселок жил полноценной, здоровой, насыщенной, трезвой жизнью. Считаю, что нам, молодым специалистам, очень крупно повезло в жизни, что мы начали свою трудовую деятельность под руководством и заботливой опекой такой слаженной команды. Каждый из перечисленных мною руководителей был и остается для нас примером не только своим принципиальным отношением к работе, но и к людям, семейным ценностям, природе».

Ис дуһатыттан тартаран туран совхоз кыһалҕатын быһаарсан, айан-тутан, бултуур маллары, араас тэриллэри элбэтэр, тупсарар сыаллаах үлэлээбитэ, оройуон хаһыатыгар мэлдьи булчуттарын, балыксыттарын көрдөрүүлэрин сырдатан суруйара. Сүрүн булт кырса, бөрө, сизгэн, кыыл таба буолара. Уонна, биллэн турар, балык. Б.Н. Винокуров, В.Г. Винокуров салайааччылаах биригээдэлэр, биирдиилээн балыксыттар Б.И. Ачикасов, С.И. Антонов, Н.А. Стручков уо.д.а. хастыы эмэ тонна балыгы биир кварталга туттараллара. Булчуттар Н.Е. Павлов, А.Н. Павлов, Н.И. Винокуров, А.Н. Винокуров, В.Н. Филиппов, Н.И. Корякин, А.А. Прибылых, Н.Н. Ачикасов... Билигин кэлэн умнутаалаан да бардаҕым, Анатолий бэйэтэ дьэ этиэтынына этэ, уолаттарын санаан. Улаханньык убаастыыр этэ хоту дойду хоһуун уолаттарын. Тыйыс тымнылаах, буурҕалаах, силлиэлээх дойдуга, туундараҕа буоллун, өрүскэ, муораҕа буоллун – хайдах курдук сатабыллаахтык, киһи чаҕыйар ыарахан айанын уйан сылдыалларын

сөҕө-махтайа көрөрө, дьэ бу бааллар, дьиннээх геройдар диирэ. Ыраах айанна «Буран» көлөнөн буурҕаҕа, тыалга үрдэрэн, үлүтэн Анатолий хап-хара издэстээх сылдыбыттаах. Оннук сирэйдээх киһи элбэх этэ. Ынтыкы бэргэһэ диэни ийэтигэр тиктэрэн кэппитэ, сизгэн тириититтэн, кырыарбат энин диэн ол тирибит аатырар өрүттээх этэ ээ. Кэлин табаарыспыт Михаил эппитинии, мүччүргэн-нээх сырыыларын биһиэхэ кэпсээбэттэр үһү. Эдэрдэрэ бэрт буолан баламаттык сылдыбыттара элбэх буолуо. Өссө вертолеттара сууллубуттаах. Түмэтигэ көтүөхтээх вертолет аһара элбэх таһаҕаһы тиэнэн дуу, чуолкайын билбэтим, көтөн тахсан иһэн суулан түспүтэ, хата пилот мотуорун тутта арааран эстибэтэх диэн буолта. Сити сылларга Анатолий салалтатынан үлэлээбит булчуттар, балыксыттар билигин да кэргэммин саныыллара, өйдүүлэрэ буолуо диэн саарбахтаабаппын.

Оскуолаҕа үлэлиирим быһыытынан биридэ профориентационнай тэрээһиннэ кэргэним кыттарыгар көрдөстүм. Оҕолор группанан туох эрэ идэни талан ону көмүскүөхтээхтэр, быһыыгар концертнай нүөмэрдээх буолуохтаах. Анатолий оскуолаҕа саамай «баппат» уолаттарбытын мунһан «Следопыт» диэн хамаанда тэрийдэ, дьэ ол уолаттарбыт актыыбынайдаабыттар аҕай, булчут тугу гынарын бары көрдөрдүлэр, бултарын тэрилэ (сааттан ураты) барыта дьиннээх, хапкаан арааһа, таба тириитэ тангас кэппиттэр, хаһыат таһаарбыттар, өссө дьээбэлээх сыанка бөҕөтүн көрдөрдүлэр, улахан харахтаах балык туппут диэн, арҕахтан тахсыбыт эһэни куттанан сатаан устубатах фотограф диэн. Бу хамаандабыт бастакы миэстэ буолла, «баппат» уолаттарбыт үөрүү бөҕө, бары булчут буолаары өрөйүү-чөрөйүү.

Күннээҕи олоххо төнүннэххэ, биһиги дьэ кэргэн Таймылыырга олус ыкса доҕоттордоммуспут, бэйэбит курдук кэли эдэр специалистар Александра, Геннадий Неустроевтар, олохтоох эдэр ыаллар Антонина, Михаил Захаровтар, Ольга, Александр Томскайдар. Кэргэннэрбит бары сопхуос туттаах специалистара, бииргэ бултуулар, балыктыыллар, спортзалга сылдыаллар, оттон биһиги төрдүөн оскуолаҕа үлэлибит, тэн саастаах эмдэй-сэмдэй оҕолордоохпут, хардарыта ыалдыттаһы, бырааһынныктар, оҕо төрөөбүт күнэ, биир интэриэстээх, тэн саастаах дьон олус бэркэ тапсан олорбуппут, баччаанна диэри доҕордоһобут, билсэбит. Билигин да Таймылыырга, Тиксиигэ олорор табаарыстарбыт Захаровтар, Томскайдар уопускаларыгар Дьокуускайга кэллэхтэринэ көрсөн, оллоонноон олорон кэпсэтэбит, Таймылыырбыт ахтылҕанын таһаарабыт, аһаардас таймылыырдыы акценнаах сагаларын да истэн манһыйабыт.

Бу курдук үлэ үөһүгэр сырыттаҕына, эдэр, кэскиллээх үлэһит диэн сыаналанан 1989 сыллаахха Саха сиригэр үрдүнэн булт хаһаайыстыбатынан дьарыктанар «Якутпромохота» холбоһукка улахан эппиэттээх дуоһунаска – генеральной дириэктэри солбуйааччынан аһаардылар. Анатолий бастаан утаа улаханлык салла санаабыта, онтон аны дириэктэрин, булчуттары, балыксыттары иннилэригэр суобана оонньообута, хайдах быраҕаттаан баран хаалыахпыный диэн. Иннокентий Иннокентьевич: «Онно олордоххуна бу дьонгор дьэ көмөлөһүөххүн сөп буоллаҕа дии» диэн хата тылыгар киллэрэн, сүбэлээн, алҕаан ыппыта. Салгыы «Сахабулт» национальной концернна Республика Правительствотын уурааҕынан генеральной дириэктэри булт хаһаайыстыбатыгар солбуйааччынан ананан уонтан тахса сыл үлэлээбитэ. Генеральной директор Петров Н.Н., солбуйааччы директор Ю.С. Коркин этилэр. «Үлэтигэр олус бэриниилээх салайааччы, рынок усулуобуйатын бутуурдаах-мөккүөрдээх кэмнэригэр Саха сиригэр булт хаһаайыстыбатын чөлүгэр хаалларар туһугар, «Сахабулт» концерн хаһаайыстыба өттүнэн, биллэр-көстөр фирма быһыытынан атаҕар туруутугар бэйэтин билиитин-көрүүтүн, сыратын-дьоһурун толору биэрэн үлэлээбитэ» диэн бииргэ үлэлээбит коллегалара ахталлар. Улуус аайы баар «Сахабулт» бэрэстэбииттэллэрэ-охотоведтар үлэлэригэр сүрдээҕин кыһаллара, үлэҕэ эрэ буолбатах, дьэ кэргэн, доруобуйа кыһалҕаларыгар барытыгар болҕомто уурара. Кинилэри санаан аастааха – биир дойдулааҕым Александр Николаев (Бүлүү), улуустар Григорий Барашков (Чурапчы), Гаврил Слепцов (Абый), Максим Протодяконов (Ус Алдан), Петр Белолоубскай (Таатта), Виктор Слепцов (Амма) – биир сайын икки ыал оҕолорбутун илдьэ Бииктэри кытта Амманан устубуппут, Өннүөскэ дылы тийибиппит быһыылааҕа. Бииктэр техникабытын, аспытын-үөлбүтүн тэрийбитэ, «бэйэбит бул-

таан аһаабат гына элбэҕи тэрийбиккин» диэн сэмэлээһиннээх этэ, Родион Бандеров (Үөһээ Халыма) – буолунай андыны бултууллара, тарбахпыт утуууор дылы үргүү сатаан баран «тоҕо кус үргүүр аппарат айбаттар» диэбиппин Барашков Гриша санаппыттаах, «ол аппарааккын айбыттар ээ» диэбитэ, Иван Иванов (Аллайыаха), Алексей Габышев (Өлүөхүмэ) – кедр эриэхэтин аҕаларын иһин «кедровый король» диэн ааттаабыппыт, бразильскай сериаллар «мясной король» эгин дэнэллэрин үтүктэн уонна да атын улуус үлэһиттэрэ тапсан, бэйэ-бэйэлэрин өйдөһөн, өйөһөн, биир санаанан салайтаран үлэлээбиттэрэ дии саныыбын, Анатолий Ивановичы олус ытыктыылларын көрөрүм, итэҕэйэrim. «Ларионов, Ладушкин, Хабалашвили, Новгородов, Семенов, Сыромятников» эгин диэн аатталыыра кулгаахпар иһиллэргэ дылы. Анатолий бэйэтэ Семенов Афанасий Осиповичы, үлээннээхтэрэ «Манган баттах» диэн ааттыыр, бастакы, идэлээх биолог-охотоведтартан биирдэстэрин, республикаҕа киис саппааһын чөлүгэр түһэрбитинэн историяҕа киирбит киһини холобур онгосторо, «аксакалбыт» диирэ. Афанасий Осипович элбэххэ үөрэппит буолуохтаах, бэйэтин опытыттан, билиититтэн-көрүүтүттэн. Манна даҕатан эттэххэ, Анатолий Иванович специалист, биолог-охотовед быһыытынан үлэтин, көрдөрүүтүн, тугу ситиспитин, сиппэтэбин бииргэ үлэлээбит дьоно ахтан ааһаллар ини, ымпыгын-чымпыгын быһаарсар дьон.

Үлэлиирин тухары Анатолий Иванович айылҕа адьарайын – сизмэх бөрөнү кыдыйыы туһугар киирсэрэ. Олус мөккүөрдээх боппурус эбит этэ, утарсааччылар да бааллара. Хоромньуну аҕалара чаччыта дакаастанан (холобур, 1981 сыллаахха Томпоҕо биир сыл иһигэр 324 табаны тарпыт диэн баар) бөрөнү ытыыга анал дьаһаллар тахсар буоллулар. «Эн теоретически да, практически да бөрөнү олох үчүгэйдик үөрэттин, бөрөҕө научнай үлэтэ суруй, кандидатскайга киирис» диэн Биология институтун учуонайдара Н.Г. Соломонов, И.И. Мордосов, Ядрихинская, Лабутинов тыл көтөҕө сылдыбыттара. Баара буоллар баҕар суруйбут буолуо эбитэ дуу?

Элбэх былаан туолбатаҕа. Туспа тэрилтэ тэринэн үлэлээн иһэн баара-суоҕа 46 сааһыгар, күөгэйэр күнүгэр сылдьан 2000 сыллаахха бэс ыйын 11 күнүгэр кыра уолбут Аригы кытары хомолтолоохтук олохтон туораабыттара.

Анатолийы бииргэ үөрэммит, үлэлээбит табаарыстара «истин доҕор, эрэллээх табаарыс, киһи киэнэ көнөтө, сизэр-майгы ырааһа киниэхэ баара» диэн мэлдьи ахталлар-саныыллар. Ол бэлиэтэ доҕотторо 2002 сылтан саҕалаан сыл ахсын тэрийэн ыытар «Биолог-охотовед Максимов А.И. бириинигэр» спортинг – ытыы сонун көрүнэр республикатааҕы таһымнаах күрэхтэһиилэрэ буолар. Спорт бу көрүнүн республикаҕа таһаарбыт дьонтон биирдэстэрэ Анатолий буоларын бочуоттаан, ытыктаан, кини аатын үйэтитээри табаарыстара, коллегалара манньк тэрээһини ыыталлара олус хайҕаллаах, долгутуулаах суол буолар, биһиги мэлдьи махтана саныыбыт, киэн туттабыт.

Маны таһынан 2013 сыл муус устар 3 күнүгэр тахсыбыт Саха республикатын Президентин «Об учреждении грантов и премий Президента Республики Саха (Якутия) в сфере охотничьего хозяйства и сохранения охотничьих ресурсов Республики Саха (Якутия)» 1988 №-дээх ыйааҕар олоҕуран, 2014 сылтан саҕалаан «О присуждении премий Президента Республики Саха (Якутия) имени биолога-охотоведа А.И. Максимова в области регулирования численности волков» диэн Саха республикатын правительствотун дьаһала тахсар, бөрөнү бултааһынна биирдиилээн булчуттар уонна биригээдэлэр икки ардыларыгар кыайыылаах быһаарыллан бириэмийэ туттарыллар буолла. Бу булчуттарга хайдахтаах курдук стимул, материальной көмө буолуой! Эмиэ Анатолий доҕотторун, коллегаларын, республика охотоведтарын өнгөлөрө, кинилэр булт хаһаайыстыбата, булчут үлэлиир усулуобуйата тупсарыгар баҕалара, кыһамньылара.

Республика, дойдуну хайа да муннугар тийдин, Анатолий саамай киэн туттар, ахтар-саныыр сирэ – төрөөбүт дойдута буолара. Өлүнэн очуостарын уун-утары турар Тумул бөһүөлөгэ чаччы да хатыламат кэрэ көстүүлээх. «Очуостартан энергия ылабын» диэн ааттыыра. Сайын ахсын дойдутугар дьэ кэргэн бука бары тахсан сайылыырбыт, дэлэйдик сир астыырбыт, оҕолор өрүскэ сөтүөлээн, балыктаан олус бэркэ сынньанарбыт. Сайын буоллун, кыһын буоллун табаарыстарын сир астата, бултата, сынньата дойдутугар таһааргыр этэ. Ийэтин, убайын,

бырааттарын, мин төрөппүттэрбин, бииргэ төрөөбүттэрбин олус таптыыра, убаастыыра, туох кыалларынан мэлдьи көмөлөһөрө.

Бииргэ төрөөбүттэрэ, убайа, бырааттара – бары спортсменнар, эмиэ булт диэн баран мундукка ытаабыт дьон. Коля диэн быраата, эмиэ убайа Анатолий, охотоведтар, чуолаан Антонов Егор Егорович (кэлин күндү күтүөт буолта миэхэ, бииргэ төрөөбүт балтым Зоя Никифоровна кэргэнэ), инициативаларынан Тиит Арыы бөһүөлөгэр тэриллибит специализированной лайка ыттары иитэр питомникка үтүө суобастаахтык, туох баар сатабылын, кыһамнытын ууран туран үлэлээбитэ. Иркутской куораттан аҕалылыбыт ыраас хааннаах лайка оҕолорун иитэн, көрөн, улаатыннарар, элбэтэн Саха сиригэр тарҕатар сыал-сорук турара. Ол сыалын чиэстээхтик толорбута. Өрөспүүбүлүкэ иһинэн ытыллар булчут ыттары көрүү быыстапкаларга Коля ыттары чемпионнаан бириистээх миэстэҕэ тахсаллара. Бу питомниктан саҕалаан кэлин атын питомниктар баар буолбуттара. Ыраас хааннаах лайка киэнник тарҕанар, Саха сиригэр булчут ыттары Россияҕа аатырдылар, онно биһиги Колябыт кылаата баара чахчы. Хомойуох иһин, Коля ыалдьан 50 эр сааһыгар бу дойдуттан барбыта. Алексей (биһиги Өлүөскэ диибит) диэн быраата Тумулга «Сахабулт» кадровой булчутунан үлэлээбитэ, сатабыллаах, харса суох, сорсуннаах сонордуйт. Соҕотох бэйэтэ сиригэр сылдьан уопсайа 17 дуу, 18 дуу бөрөнү бултаабыт. Өссө дьонго көрдөрөөрү бөрөнү тыыннаахтыы тутан киллэрбиттээх. Биир сыл ыт питомнигар атыыры ғынаары аарыма бөрөнү туттаран ылбыттар этэ. Бырааттыылар көрүстэллэр эрэ дьэ ууларыгар-хаардарыгар кирирэн, ким хайдах кыһаабытын, онуоха бултара хайдах көрбүтүн кытта ойуулаан-дьүһүннээн кэпсээннэрэ ыраатааччы.

Дьыл-хонук баран иһэр, олох салҕанар. Биһиги билигин Дьокуускай куоракка олоробут. Мин, идэбинэн английскай уонна немецкай тыл учуутала, Тополинай, Таймылыыр орто оскуолаларыгар үлэлээбитим, кэлин Росархив иһинэн «Архивоведение» отделениетыгар кэтэҕтэн үөрэнэн республика Архыып дьыалатыгар департаменыгар специалиһынан, салгыы отдел салайааччытын солбуйааччынан 15 сыл үлэлээбитим, билигин пенсияҕа олоробун. Оҕолорбут, эмиэ бэйэбит курдук, үөрэхтэрэ Иркутскайбытын кытары сибээстээх. Уолбут Эдуард студенныы сырыттаһытына, Иркутскай куоракка төрөөбүтэ. Эмиэ айылҕаҕа чугас киһи, бултуурун, балыктыырын сөбүлүүр. Республика предпринимательствоҕа, туризм сайдыытыгар уонна үлэлээх буолуу министрствотун иһинэн Туризм оскуолатын, онтон салгыы Экономика уонна быраап Байкальскайдааҕы государственной университетин «Менеджмент в туризме и гостиничном хозяйстве» салаатын бүтэрбитэ. Хас да сыл туризм эйгэтигэр «Илин-тур» фирмаҕа гид-проводник быһыытынан үлэлээбитэ, Саха сиригэр туризм сайдыытыгар кылаатын иһин республика Вице-президенин хайҕал суругунан наҕараадаламмыта, билигин аты-эргин тэрилтэтин менеджерэ, кэргэннээх, 2 кыыс оҕолоохтор. Кыыспыт Степанида Иркутскайдааҕы медицинскэй университет «Медико-профилактическое дело» салаатын, кэлин Норуоттар доҕордоһууларын Российской университетин «Юриспруденция» салаатын кэтэҕтэн үөрэнэн бүтэрбитэ, «врач-гигиенист-эпидемиолог» идэтинэн ФБУЗ «Центр эпидемиологии и гигиены» диэн государственной тэрилтэҕэ отдел салайааччытынан ситиһиилээхтик үлэтиир, ведомственной наҕараадалардаах, эһэтин аатын сүгэр биир уол оҕолоох. Аҕабыт иитиитинэн ыччаттара эмиэ мэлдьи айылҕаҕа, сиргэ, тыа сиригэр талаһаллар. Олох кырларыттан табаарыстарбытын кытары оҕолуун-улаханнаы дьиикэй айылҕаҕа сылдьарбыт, балыктаан, кустаан, мас көтөрдөөн, тугу булбуппутун кутааҕа астанан, балааккаҕа дуу, үүтээнгэ дуу хонон хас эмэ күнүгэ куорат олоҕуттан аралдьыйарбыт. Аны сиэннэрбит оннук сылдьыахтара. Амарах аҕабыт, эркин курдук эрэллээх, тапталлаах кэргэним Анатолий Иванович, мааны кыра оҕом Арик мэлдьи биһиги өйбүтүгэр-сүрэхпитигэр тыыннаахтар. Кинилэр ситэ олоботоох олохторун уолбут Эдуард, кыыспыт Степанида, сиэннэрбит Анатолий, Кира, Лера салгыыллар

Түгэнинэн туһанан охотовед уолаттарбар, кэргэним табаарыстарыгар, коллегаларыгар Н.В. Додохова, Р.Р. Константиновка, Д.С. Лугиновка, Н.Н. Сметанинна, М.С. Тумусовка, Е.А. Николаевка, А.Г. Макаровка, А.В. Дмитриевкэ у.д.а., ыарахан кэммитигэр күүс-көмө, өйөбүл буолбуттарыгар, билигин да туох эмэ кыһалҕалаах боппуроска өрүү болҕомто ууралларыгар дьэ кэргэним аатыттан истин махталбын тиэрдэбин уонна ылсыбыт дьыалалара ыпсарыгар, санаабыттара сатанарыгар, тус бэйэлэрэ уонна чугас дьонноро доруобай, дьоллоох буолалларыгар баҕарабын. Эһиги дууһаҕытыгар үтүө санаа хаһан да өспөтүн, мэлдьи тутуспутунан бииргэ сылдьын!

Сусанна Николаевна Максимова, кэргэнэ,
СӨ государственной сулуустатын туйгуна, үлэ бэтэрээнэ

ОХОТОВЕДТАРЫ, БУЛЧУТТАРЫ ТҮМПҮТ ҮТҮӨ ДОБОРБУТ

Мин, оскуола кэнниттэн бэйэм баҕа өттүбүнэн, аҕыйах сыллааҕыта тэриллэн, үлэтин дьэ күүскэ тэринэн, дьаһанан эрэр Уус Маайа госпромхоһугар үс сыл устата кадровой булчутунан үлэлээн баран, 1975 сыллаахха Иркутскай куоракка баар тыа хаһаайыстыбатын институтун, охотоведение факультетыгар туттарсаммын, үөрэнэ кирибитим. Ол кэмтэн 5 сыл устатыгар студент умсулҕаннаах уонна сыралаах олоһун эйгэтигэр кириэн, бэйэм саастыылаахтарбын кытта алтыһаммын, өрө күүрүүлээх, дьоллоох, ыра санаалаах кэмнэрбин аһарбытым. Ол сыл биһиги Саха сириттэн төрдүө буолан үөрэх кыһатыгар үктэммиппит. Миигин кытта Уус Алдантан Барахсин Коля, Аллараа Халыматтан Третьяков Сережа, Дьокуускайтан Харитонов Сеня диэн уолаттар кирибиттэрэ, олортон мин, Коля, Сережа – үһүө буолан бүтэрбиппит. Манна даҕатан эттэххэ, 75 студент набордаах курстарга, сыллата, атын омуктары ааҕан туран, Саха сириттэн биһиги иннинээҕи курстарга бииртэн үскэ диэри ахсааннаах уол үөрэнэ кириэрэ. Биһиги, охотоведтар, зооинженердары кытта, институт атын факультеттарыттан туспа, куорат киинигэр, Тимирязева уулуссаҕа үөрэнэрибит.

Бастагы курсу бүтэрэн, дойдубутугар, каникулбутугар сынньанан, күһүн үөрэхпитигэр кэлбиппит, Саха сириттэн бастагы курска хаһаангытааҕар да элбэх уол үөрэнэ кирибит этэ, ол иһигэр Петров Толя – Горнай оройуонуттан, Аммосов Гоша – Уус Алдантан, Потапов Леня – Үөһээ Бүлүүттэн, Максимов Кеша – Сунтаартан, Габышев Алеша – Өлүөхүмэттэн уонна Максимов Толя – Орджоникидзевскай оройуонуттан.

Бу иннигэр аҕыйах буоламмыт буолуо, соччо уота-күөһэ суох олорбут дьон, эмискэ сэргэхсийэ түспүппүт. Өссө табыллыахпыт быатыгар, уолаттар үксүлэрэ спортивной баҕайы этилэр. Саҥа кирибит уолаттартан хара маннайгыттан биир, ортону үрдүнэн уңуохтаах, уоттаах хара харахтаах, кэлэн-баран курбачыйбыт, эриэ-дэхси майгылаах, оттомноох баҕайы сангалаах, мин аҕай диэн өттөн-нөөбөт буолан баран, дьингээх лидер хаачыстыбалааҕа көстө сылдьар, хара бараан уол харахха быраҕыллара. Ол уол Орджоникидзевскай оройуонтан сылдьар Максимов Толя этэ. Сотору кэминэн уолбут тэрийээччи талааннааҕа көстөн барбыта. Пединститут кыргыттарын кытта шефтэһэн, толору састааптаах «Байанай» диэн ааттаах команда тэринэммит саха студенттарын землячествотун ыһыахтарыгар сыл аайы кыайыы бөҕө кынаттаах команда буоларбытыгар, атын да мероприятиеларга активнайдык кыттарбытыгар Толя Максимов суолтата улахан этэ. Биһиги, аҕыйах ахсааннаах, охотовед уолаттар уонна пединститут, оскуола иннинээҕи саастаах оҕолору иитэр факультетыгар үөрэнэр кыргыттар, тэрийбит командабыт, хайдах ИСХИ курдук Саха сириттэн элбэх оҕо үөрэнэр атын факультеттарыттан холбоһуктаах, орто специальнай үөрэх кыһаларын холбоһуктаах уонна атын институттарга үөрэнэр оҕолор толору састааптаах командаларын мэлдьи кэриэтэ кыайарбытын билгин да киһи итэҕэйиэ суоһун курдук.

Кини сыллата уларыбат команда капитана, бэйэтэ дэгиттэр спортсмен этэ. Ол курдук бэйэм

курдук, Алеша Габышев курдук, саха национальнай ыстаныларыгар, кылгас дистанцияҕа сүүрүүгэ мэлдьи бириистээх миэстэлэри ылаара, волейбольнай командаҕа үөрэммитин устатыгар көтүппэккэ оонньообута. Билигин да харахпар бу көрөр курдукпун, кини айаны тарпыт курдук, биир тэнник, олус тэтимнээхтик куобахтаан кыыраннатан аһарын. Атах оонньоутун бу көрүнэр Иркутскай куорат студенттарын ортотугар тэннээҕэ суоҕа. Волейболга, биһиги, уолаттар да, кыргыттарбыт да командалара биир да сыл кыайтарбакка мэлдьи бастыыра, ол Толя тэрийэр дьобурун түмүгэ диэтэхпинэ, албас буолбатах. Кини дьаһалынан команда кыргыттар, уолаттара, саас эрдэттэн, Молодежнай диэн, куораттан ойуччу турар, Иркутскайдааҕы тыа

хаһаайыстыбатын институтун основной базовай городогар тийэн, ыһыхтыыр хонуубутугар баар волейбольнай площадкаға эрдэттэн күүскэ дьарыктаналара. Бэйэтин сүрүн, сөбүлээн дьарыктанар спордун көрүнгэ – бокса этэ. Хомойуох иһин, кини сүрэхэр, эмиэ бэйэм курдук, пороктаах этэ, онон улахан күрэхтэһиилэргэ ситиһиилэммэтэҕэ.

Үөрэммитин тухары бэйэтиттэн улахан да, кыра да курс оҕолорун кытта мэлдьи уопсай тылы булара, ханнык да кэтэмэҕэйдиир оҕону тылыгар киллэрэр, итэҕэтэр дьобурдааҕа. Ол хаачыстыбалара кэлин үлэһит да буолбутун кэннэ олоҕор көмөлөспүттэрэ мөккүөрэ суох.

Толя биһикки студенныыр кэмнэрбитигэр хайдах эрэ өй-санаа, майгы-сигили өттүнэн бэйэ-бэйэбитигэр сөп түбэһэн ыкса доҕордоспуспут. Арыый да босхоломмут кэммитигэр киинэҕэ, үгүс студеннар сөбүлээн сылдьар Карл Маркс диэн уулуссаҕа баар пельменнэйгэ, субуотаҕа-баскыһыанһаҕа, ардыгар, иняз эбэтэр пединститут кыргыттарыгар дьаарбайа бара сылдыбыт түгэннэрбит аҕыйаҕа суох этилэр. Ол-бу темаҕа элбэҕи кэпсэтэрбит, биллэн турар, бэйэ-бэйэбит туох секреттээхпитин эмиэ билсэр этибит.

1980 сыл сааһыгар кини кэргэнин Сусаннаны кытта холбоспуттара, Студенческой сыбаайбалара иняз уопсайыгар буолбута, онно мин уол өттүттэн шафердаабытым. Ол сыл мин үөрэхпин бүтэрэн, дойдубар кэлбитим уонна кини көрдөһүүтүн быһа гыммакка, дойдубуттан Хангалас Тумулугар чугас дьонугар анаан тэрийбит сыбаайбатыгар тийэн эмиэ шафердаабытым.

Наһаа үчүгэй, бэһиэлэй, нууччалыы эттэххэ, задорнай сыбаайба буолбута. Онно аан бастаан көр-бүтүм, хайдах нуучча культурата саха дьонугар дириҥник кирибитин, дэриэбинэ олохтоохторо бары биир курдук краковьягы, польканы олох энкилэ суох үткүүлүүллэрэ, ол биһиэхэ, атын оройуоннартан кэлэ сылдаааччыларга, сонун этэ.

Үөрэхпитин иккиэн биир сыл арыттаах этэнгэ бүтэрэн, мин дойдубар Уус Маайа госпромхоһугар учаастак начальнигынан, онтон кини «Томпо» сопхуоска кылаабынай охотоведынан үлэлээбиппит.

Ити оройуоннарга түөртүү сыл үлэлээн баран, баҕа өттүбүтүнэн, САССР Тыатын хаһаайыстыбатын министерствотун направлениятынан, иккиэн хоту оройуоннарга үлэли кэспүппүт. Кини Булун оройуонугар «Таймылыыр» сопхуоска кылаабынай охотоведынан, мин Аллараа Халыма оройуонун «Өлүөрэ» совхоһугар старшай охотоведынан ананаммыт, хотугу тыйыс усулуобуйаҕа хастыы да сыл үлэлээбиппит.

Онтон эмиэ, биир сыл иһинэн-таһынан быысаһаммыт иккиэн куоракка көһөн кэлбиппит. Кини, республика охотоведтарын рекомендациятынан, сана тэриллибит, «Якутпромохота» холбоһукка генеральной директор бастакы солбуйааччытынан ананаммыта. Онтон ол тэрилтэ НКОХ «Сахабулт», ФАПК «Сахабулт» диэн тэрилтэлэргэ кубулуйарыгар уларыйбакка, барытыгар салайааччы бастакы солбуйааччытынан үлэлээбитэ.

Сопхуостарга да үлэли сылдьан, ведомственной да таһымнаах салайааччы таһымыгар тахсан да баран, кур бэйэтэ кубулуйбатаҕа. Сопхуос рабочайдарын, булчуттарын, балыксыттарын кытта, кэлин үөһэ тахсан үлэли сылдьан сопхуос директордарын кытта, оройуоннарга баар «Якутпромохота» холбоһук, «Сахабулт» концерн филиалларын охотоведтарын, көннөрү булчуттары да кытта үөһэттэн буолбакка, тэҥнээхтэрин курдук аламаҕайдык, убаастабыллаахтык сыһыаннаһара, кэпсэтэрэ, туруорсар боппуруостарын хайа кыалларынан быһаара сатыыра.

Анатолий Иванович кини быһыытынан кэрэ сигилитин, маннык биир түгэн, олус итэҕэтиилээхтик кэрэһилиир. 2000-с сыллар сагаларыгар, ыһыллы-тобуллу үгэннээн турар кэмигэр, Новосибирскай куоракка, сүрэх операциятын кыайан тулуйбакка, Өлүөхүмэ оройуонун Токо нэһилиэгин олохтооҕо, булт хаһаайыстыбатыгар олоҕун толору анаабыт, республикаҕа биллэр охотоведтартан биирдэстэрэ Прокопий Антонов күн сириттэн туораабыта. Дьоно кыайан дойдутугар илдьэр үптэрэ суох буолан, киниттэн көмөлөһөрүгэр көрдөспүттэрэ. Сүтүктээх дьон тылларын быһа гыммакка, улахан ороскуоту кэрэйбэккэ, бэйэтин харчытынан, анарааттан аҕалтаран, Маҕантан кыра уйуктаах самолету сакаастаан, дойдутугар тиэйэн ыытан, коллектабытын бүтэһиктээх суолугар, дьонугар эрэйи көрдөрбөккө, атааргарбыта. Кини булт хаһаайыстыбатын боппуруостарын иһиттэн билэр буолан ханнык баҕарар таһымнаах түмсүүлэргэ, мунньахтарга боппуруостары сатабыллаахтык туруорсара, былаас үрдүкү салааларыгар да буоллун, булт хаһаайыстыбатын специалистарын, булчуттар да ортолоругар халбаннаабат аһтарытыаттааҕа.

Үлэлээбит кэмигэр «Якутпромохота» холбоһук да буоллун, «Сахабулт» да концерн буоллун, ити тэрилтэлэргэ үлэлээбит охотоведтар наһаа өрө көтөҕүллэн, таһаарыылаахтык үлэлээбиттэрэ. Ону кэрэһилиир дакаастабылынан ити тэрилтэлэр булдуун специалистара – охотоведтар 40-тан тахсалыы тыһыынча киһи тэрийэн бултатан туттара сылдыбыттара буолар.

Сопхуостарга охотоведтыыр кэмигэр, төһө даҕаны үчүгэйдик үлэлээтэр, олоҕо эриэ-дэхси буолбатаҕа. Холобур, «Томпо» сопхуоска уонна «Таймылыыр» сопхуоска охотоведтыыр кэмигэр, иккитэ улахан быһылаанга түбэхэ сылдыбыта.

«Томпо» сопхуоска үлэлии сылдьан, хас сыллаахха буолбутун чуолкай өйдөөбөппүн буолан баран, быһа холуйан, 1982-1983 сылларга, бастакы быһылаан тахсыбыта. Ол курдук, республика Тыатын хаһайыстыбатын министерствота уонна АПК «Север» командировкалаан, оройуоннартан сылын ахсын, охотоведтар хастыы да киһилээх дьоҕус этэрээттэрэ Читинскэй уобаласка баар воинскай чаастартан нарезтаах саалары уонна ол сааларга ботуруону сопхуостарга анаан аҕалтаралара. Ол сыл оннук этэрээт салайааччытынан Анатолий Иванович барбыта. Хомойуох иһин, сааларын-ботуруоннарын тийээн баран төннөн истэхтэринэ, тийээн иһэр массыналарыттан биирдэстэрэ умайан тахсан, онно тиэллэн иһэр ботуруоннара-саалара эстэн, умайан, үһүн бириэмэҕэ дьыалаҕа эриллэ сылдыбыта.

Иккис быһылаан, «Таймылыыр» сопхуоска үлэлии сырыттаҕына, 1986-1988 сыллартан биирдэстэригэр тахсыбыта. Ол курдук, вертолетчиктар өттүлэриттэн, хонтуруол мөлтөбүттэн, аһара ыарахан ыйааһыннаах таһаҕаһы тиэммит вертолетка олорсон таба ыстаадаларыгар барар сыаллаах көтөн тахсан иһэн, вертолет кыаммакка суулан, алдьархайга да, улахан эппиэккэ да киирэ сыспыта. Кини дьолугар вертолет умайан тахсыбакка, этэннэ бары тыыннаах хааланнар дьыала тохтотуллубута.

«Сахабулт» концернҕа үлэлии сылдьар бириэмэтигэр, ордук концерн ФАПК буолбутун кэннэ, аппарат иһигэр бэйэ-бэйэни өйдөспөт түгэннэр наһаа элбэхтэрэ, атын киһи кыайтаран эрдэ уурайыан да сөптөөх усулуобуйатыгар сылдьан үлэлээбитин курдук үлэлии сылдыбытын ол сылларга ити тэрилтэҕэ үлэлээбит охотоведтар билэллэр. Булт хаһайыстыбата кэскиллээхтик сайдыан наһаа баҕарара, ол улам-улам олоххо киирэрэ ыраан иһэриттэн санаата хараастара.

Ити барыта холбоһон олоҕун кэлин сылларыгар сүрээҥин ыарыыта бэргээтэр бэргээбитэ, сүрээҕэ приступтаан үлэтигэр ардыгар тахсыбат, ардыгар ситэ үлэлээбэккэ дьизитигэр төннөр түгэннэрэ баар буолбуттара, ол туһунан миэхэ мэлдьи кэпсиирэ уонна биир күн кабинетыгар киирбиппэр, эппитэ: «Мин букатыннаахтык быһаарынным, мантан антах бу тэрилтэҕэ үлэлиир кыаҕым суох» – диэн. Биллэн турар, ол миэхэ эрэ буолуо дуо, кинини кытта бииргэ үлэлээбит, чугастык билэр уонна биир тэлиэгэҕэ көлүллэн үһүн сылларга биир боппуруоһу быһаара сылдыбыт концерн охотоведтарыгар, концерн атын да хайысхатын үлэһиттэригэр соһучу уонна хомолтолоох этэ. Ол гынан баран, кини уурайан да баран булт хаһайыстыбатыттан тэйэн хаалбатаҕа. Үгүстэр үөрүөхтэрин быатыгар, бэйэтэ туспа ООО «Булчут» диэн ааттаах тэрилтэ тэринэн, оройуоннарда баар охотоведтары түмэ тардан, кэскиллээх баҕайытык үлэлээн барбыта. Хомойуох иһин, сылтан эрэ ордук үлэлээн баран, олохтон соһучу, хомолтолоохтук туораабыта.

Анатолий Иванович республика булдуу хаһайыстыбатыгар бөрө ахсаанын аҕыйатыыга укпут кылаатын учуоттаан (500 төбөнү ытан баран аахпат буолбутум диэбитэ), коллегалара охотоведтар туруорсууларынан бөрөһүттэргэ анаан республика үрдүкү бириэмийэтэ – кини аатынан бириэмийэ олохтоммута, кини аатынан элбэх сыл компакт спортингна республика бэргэн ытааччыларын күрэхтэһиитэ ытылла сылдыбыта.

Анатолий Иванович үһүн сылларга аллараа кэрдиис тэрилтэлэргэ да, булт хаһайыстыбатын үөһээҥни да структураларыгар тахсан баран сүрдээх туһалаахтык, бэйэтин олоҕун толук ууран туран үлэлээбитэ. «Сахабулт» концерн сайдарыгар туох баар күүһүн-кыаҕын барытын уурбута. Үгүс охотоведтар, концерн атын да направиениетын үлэһиттэрэ урут даҕаны, билигин даҕаны биир санааны тутуһаллар, Анатолий Иванович республика булдуу хаһайыстыбатын салайааччытынан үлэлээбитэ буоллар уонна биһиги кэккэбититтэн эрдэ туораабатаҕа буоллар, концерн эрэ буолбакка, булт хаһайыстыбата, уопсайынан, атын хайысханан салаллыа этэ уонна билигин буолбутун курдук ыһыллыбакка, кэскиллээхтик сайдыа этэ диэн. Мин эмиз ол санааны бигэтик тутуһабын!

Дмитрий Семенович Лугинов

ИДЭ ЫЛАН ҮТҮӨ ДЬОННУУН ҮЛЭЛЭЭБИТ ҮРДЭЛЛЭРИМ

Мин Николай Николаевич Сметанин диэн сэттис күн, сэттис ый, тыһыынча тоҕус сүүс биэс уон сэттис сыл Кэбээйи улуһун Кэбээйи бөһүөлөгэр күн сириҥ көрбүт киһи буолабын. Төрөппүт аҕам Сметанин Николай Иванович Аҕа дойду уоттаах сэриитин кыттыылааҕа, бэйэтин тулатыгар балайда убаастанар, сааһын тухары үрдүк таһаарыылаахтык сылгыһытынан үлэлээбитэ сыаналанан Саха сириҥ тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ бочуоттаах ааты сүкпүтэ.

Аҕам 1923 сыллааҕы төрүөх, таңара үлэһиттэриттэн сыдьааннаах, санаата көтөҕүллэн лаппа үөрбүт күнүгэр харахтара халлаан күөҕэ өгнөнөрө, бэрт номоҕон сэбэрэлээх, дириҥ ис култууралаах киһи кэрэтэ буолар. Аҕабытын төрүөҕүттэн эһэтэ оҕонньор көрөн бэйэтиттэн араарбакка, оскуолаҕа - үөрэххэ чуһаппакка, кэлин уңуохпун тутар киһим буолуо диэн улаатынарбыт эбит.

1943 сыл кулун тутар ыйыгар Харьков куораты босхолуур иһин кимэн кириригэ уҥа атаҕар икки сириҥ бааһыран сэрии толоонун ортотугар үс суукка устата өстөөх сытыы буулдьаларыттан өлбүт буойун күлүгэр сөрөнөн, өлөр өлүү айаҕыттан сыһа туттаран тыыннаах хаалбыт. Аҕабыт барахсан киэн, холку көҕүстээҕэ, кыраҕа ымыттыбат күүстээх санаалааҕа, ылыннарыылаах этиилээҕэ.

Төрөппүт ийэм Терехова Александра Егоровна биһигини – алта оҕону төрөтөн баран, мин оскуолаҕа ортоку кылааска үөрэнэ сырыттаһына эдэр сааһыгар ыалдьан олохтон туораабыта. Онон ийэ барахсан оҕолоругар биэрэр сылаас сыһыанын ситэ билбэккэ, үс эдьийдэрбинэн уонна икки бырааттарбынаан, аҕабыт көрүүтүнэн-истиитинэн иитиллэн, булт-алт аһынан аһаан-сиэн улааппыт.

Аҕа иитиитэ буолан эбитэ дуу, албын-көлдүн, үңсэр-харсар диэни билбэккэ, хас биирдибит оскуола саҕаттан бэйэбитин көрүнэ, таңасытын-саппытын дьаһана үөрэнэн улааппыт. Күндү киһибит аҕабыт сылгыһыт буолан эрирдээх-мускуурдаах, тонуулаах-хатыылаах үлэтиттэн быыс буолбат этэ. Үрэх баһыттан биһигини көрө-истэ ый баһыгар атаҕар эрэ охсуллан аһара, аспытын-таңасытын бэрийэн барара. Сааһын, күһүнүн акка тулуһан мэнэстэр буолуохпуттан ыла, миигин бэйэтин кытта тыаҕа илдэ сылдыарын сөбүлүүрү. Айылҕалыын алтыһарга, булт-алт сиэрин-туомун тутуһарга, үөрэтэрэ-такайара. Сааскы каникулбар аҕам сылгы көрөн озорор үтээнигэр барсан курупааскылырым. Лом (Тоз-8) туоһапкабын кыайбакка бултаабыт сирбэр көстөр ғына дулҕа эбэтэр чөңөчөк үрдүгэр хаалларбыппын, аҕам суоллаан баран булан сүгэн кэлэрэ. Булпун эдьийдэрбэр уонна бырааттарбар кэһии ғынан мунньарым. Күһүнүн аҕам ыңырыдан биэрбит сымнаҕас атынан сылдыан куобахтырым, атым хомуут кэтэриттэн төргүү баайылар самытыгар дылы бултаабыт булпун төбөлөрүттэн иккилии ғына баайан ыңырдан кэлэrim, ол саҕана куобах сир-дойду аайы дэлэй да этэ.

Сайынын кыраабылы кыайар буолуохпуттан ыла биригээдэҕэ кириэн оттоһорбут, кыра да буоллар хамнас уонна бырыһыан от аахсыбыппытын аҕабыт сылгыһыт хамнаһыгар эбэн, күһүнүн барыбыт таңасытын-саппытын сөргүтэрэ. Оскуолаҕа үөрэнэр сылларбар сэттис кылаасан саҕалаан, үөрэхпин бүтэриэхпэр диэри көңүл тустууга оройуоммар миэстэлэһэн, ардыгар бастырым да баара. Оҕолорго зонаҕа Уус Алдан оройуонугар Суоттуга, уобаласка Чурапчыга тийэ тустуталы сылдыталаабытым. Тохсус кылааһы бүтэрэр сылбар Өрөспүүбүлүкэҕэ оҕолорго от күрээбэр миэстэлэһэн «Победитель социалистического соревнования 1974 г.» – диэн бастакы знакпынан наҕараадаланан эдьийдэрбин, бырааттарбын үөрдүбүтүм. Аҕам барахсан: «Мин оҕом мэтээллээх отчут!» – диэн киэн туттар буолара.

Оскуоланы бүтэрэн үөрэххэ туттарсар суруктаах, Красноярскый куоракка тийэн баран, кирири эксэмэннэри ситэ туттарсыбакка, дьоммун, дьибин ахтан төннөн кэлээт «Кэбээйи» сопхуоска бултуур баҕа баһыан ыраах учаастакка субай сүөһү көрөөччүтүнэн үлэлээн барбытым. Аҕам үөрэххэ кирирбэтэхпэр хомойбутун биллэрбитэ уонна сулуоспа кэнниттэн үөрэххэ киририм туһунан курдат эрэнэрин эппитэ. Нөңүө сылбар эр киһи буолар иэспин толоро Сэбиэскэй Армия кэккэтигэр ыңырыллыбытым, уңуохпунан кыра буоламмын атаҕым төбөтүгэр туран, нэһиилэ хапсан сулуоспалы барбытым. Читинскэй уобалас Билитуй диэн станциятыгар баар гарнизонна карантин кэнниттэн танковой батальонна сулуоспабын саҕалаабытым, онно сырыттаһына реактивнай батареяҕа сал-

лааттары сүүмэрдиир буолбуттарыгар, боппуруостарга ситиһиилээхтик эппиэттэһэн, өссө дальномер диэн прибордарыгар сытар таастар төһө ыраах сыталларын сөпкө туруортаан, кырабын, хатынгырбын сирдэллэр да, син талыллан туспа турар чааска көһөрүллүбүтүм.

Чааспар автоматынан ытыыга сыстабаспын көрөн ый кэрингэ бэргэн ытааччылар курстарыгар үөрэппиттэрэ. Курспун ситиһиилээхтик бүтэрбитим кэннэ, «манньатыгар» бэйэм саға РПК бүлүмүөтү сүктэрэн кэбиспиттэрэ. Салгыы наводчиктар курстарын бүтэрэн наводчиктыы сырыттаһпына, сулууспам ортотун сағана, биир армейскай учениеға наводчиктар ортолоругар бастааммын, уон хонуктаах уопуска оннугар, аатырбыт «Катюшанан» ытан турардаахпын. Бэйэм тутан-хабан наводкалаан биир сэнэрээти ытан, санаабар бэркэ диэн өрө көтөҕүллүбүппүн умнубаппын. Сулууспабыттан биир төбө кэрингэ улаатан, сөп соҕус модьураан этэнгэ сылдьан дьиэбэр кэлбитим.

Армия кэнниттэн ағам этиитин быһа gymмакка, биир сыллаах бэлэмнэнии куурсун ситиһиилээхтик бүтэрэн үөрэххэ кирибитим. СГУ тыатын хаһаайыстыбатын факультетыгар үөрэнэн иһэн хаалларан, булт үөрэҕэр курдаттыы тартарар буоламмын, убайым кэриэтэ киһим Ньюкулай Колодезников ыйытынан-кэрдиитинэн Иркутскайга тийэн экзаменнары ортону үрдүнэн туттартаан, охотовед үөрэҕэр Иванов Иван Ивановичы, Коркин Петр Николаевичы кытары биир курска үөрэнэн барбытым.

Охотовед идэтигэр үөрэнэр уолаттар бары биир ыал оҕолорун курдук эйэлээх, бэйэ-бэйэбитигэр көмөлөһө, көмүскэһэ сылдьар этибит. Сааһын студенаар ыһахтарыгар «Байанай» диэн ааттаах хамаанда тэринэн бэрт ситиһиилээхтик күрэхтэһэрибит, аҕыһахпыт бэрт буолан, биирдии бэйэбит иккилии-үстүү көрүнгө кириэн кыттарбыт, уопсай түмүккэ үксүгэр миэстэлэһэр этибит. Өрөбүл күннэргэ Иркутскай уонна Шелехово куораттар икки ардыларыгар тыаҕа, бииргэ үөрэнэр уолаттарбынаан киискэ, куюбахха бултуурбут. Ол сылдьан кырдыаҕаны соһуччу бултаабыппыт туһунан бастакы кэпсээммин суруйбутум.

Дипломнай практикабын 1984 сыллаахха, ол сағана өрөспүүбүлүкэҕэ биир кыахтаах булт хаһаайыстыбатыгар «Ленскэй» госпромхозка барбытым. Госпромхоз салайааччытынан Серкин Михаил Константинович үлэлиирэ. Федотов Геннадий Степанович диэн бэрт эдэр киһи охотоведынан үлэлээн эрэрэ. Миигин бастаан гостиницаҕа олохтообуттара, онтон Павел Федорович Мордосовтаах ынырыларынан, ыал киэнэ маанытыгар, үтүө дьонно көһөммүн, төрөппүт оҕолорун курдук маанылаппыппын, сүбэлэппиппин-амалаппыппын олус диэн махтана саныыбын. Павел Федорович оройуоннаағы охотобщество бэрэссэдэтэлинэн, онтон Луиза Владимировна госпромхозка убаастанар, биир баар-суох уопуттаах түүлээх туттааччы товароведынан үлэлиллэрэ.

Тыаҕа икки ый кэрингэ ағамсыһа барбыт, сааһын тухары булдунаан дьарыктаммыт госпромхоз булчуга Басыгысов Уйбаан Уйбаанабыһы кытта кини төрөөбүт түрүт учаастагар сылдьыспытым. Билигин аатырар ньиэп хостонор Чайанда үрэх Нүүйэҕэ түһэр төрдүгэр ол сирэ баара. Уйбаан Уйбаанабыс сүбэтинэн-такайытынан саарба булдугар уһуллубут кэммин бэрт сылаастык ахтан-санаан, кыра да буоллар кэпсээн суруйан бэлиэтээн ааһабын. Дипломнай үлэбин «Ленскэй» госпромхоз үлэтин-хамнаһын ырытан, кыайытын-хотуутун бэлиэтээн, онно бэйэм көрүүлэрбин эбэн, өссө ханнык салаалары сайыннарыан сөбүн күүһүрдэн биэрэр этиилэрдээх буолан, ситиһиилээхтик көмүскэбитим.

1985 сыллаахха үөрэхпин бүтэрэн биолог-охотовед диэн идэни ылан, өрөспүүбүлүкэ биир бөдөн хаһаайыстыбатыгар, ырыаҕа ылланар Сунтаар оройуонун алта отделениелаах «Тойбохой» совхозугар анаммытым. Киһи сөгүүн курдук көнө-налыы хонуулардаах дойдуга, үлэ диэни өрө туспут, кыайы-хотуу көтөллөөх дьонун-мааны үлэһит дьон кэккэтигэр кириэн үлэ үөһүгэр түспүтүм. Совхоз килиэккэлээх саһылы иитэр балайда улахан пиэрмэлээҕэ, булт кэмэ сағаланнаһына, балтараа сүүстэн тахса үксэ уопускаларын кэмигэр тыалы тахсар булчуттары саалаан-саадахтаан тэрийэн бултата атаарарбыт, ыраата барааччылары бултуур сирдэригэр диэри массыынанан эбэтэр бөртөлүөтүнэн тиэрдитэлирибит. Ол сылларга оройуонна тиин үөскэбит кэмэ буолан тиини хото бултуулара киис да биллэн эрэрэ, булчуттар сыралара таах хаалбат этэ тыаттан өттүк харалаах, илии тутуурдаах ки-

Биир курска үөрэммит уолаттарым
Иван Иванович, Петр Николаевич.
Иркутскай, 1981 с.

рэллэрэ. Түүлээх соботуопкатын тустаах тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтэ кытаанах хонтуруолга тутан олороро, хайа эмэ сопхуос тиингэ былаанын толоруумаары гыннафына, өссө баччаны эбии почтаҕа туттарын диэн садаанһа кэлэрэ, ол эбэхэт Санга дьыл кэлээри ыган турдагына буолара. Дьыл бүтэник күнүнэн квантанция сабыллан отчуот барара, ол курдук былааны толорууга эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһаллара. Былаан ханнык эмэ көрүнгэ тоҕо уонна туох биричиинэттэн туолбатаҕа улахан ыйытыктаах буолара. Сопхуоспут салайааччыта дьон-сэргэ убаастыыр киһитэ Егор Петрович Давыдов бэрт холку, киэн көбүстээх, исписэлиистэр тустаах үлэлэригэр этиилэрин истэр, өйүүр, күннээҕи үлэлэригэр орооспот буолан үлэ тэтимнээхтик уонна эппиэтинэстээхтик барара.

Миэхэ санга үлэлээн эрэр киһиэхэ хара бастаангыттан бэйэлэрин баай уопуттарыттан үллэстээчи, өйөбүл дьонунан түүлээх туттааччы А.А. Семенов, охотовед Ю.Т. Аланныров буолбуттара. Мииринэй куоракка булка-алка аналлаах туох барыта баара, онтон анал массыыналаах киирэн атыылаһан аҕалан, сороҕор атастаһан да булчуттарбыт наадаларын ситэ-хото тэрийэрбит. Үлэм торумнарын онгорорбор сүбэлээн-амалаан биэрэллэрэ, сопхуос эппиэттээх хайысхаларын салайааччылар, баай уопуттаах Н.В. Семенов, Н.Н. Федоров, ааҕар-суоттуур отдел өттүттэн М.А. Петров уонна С.А. Большоев этилэр. Эдэр дьон күрэхтэһэ барарбытын, иилиир-саҕалыыр тэрийээччинэн, кыайыыга дьулуурбутун көбүлээччинэн, спорт диэн баран муннукка ытаабыт В.И. Данилов буолара. Араас күрэхтэргэ, кэнсиэрдэргэ коллективтан туора турбакка, бары биир киһи курдук кыттарбыт, аатырбыт «Элгээйи» сопхуоһу кытта илин-кэлин түсүһэрбит. Лаппа кыахтаах, киэн бултуур сирдээх-уоттаах, үрдүк таһымнаах салайааччылардаах уонна үлэһиттэрдээх бөдөн сопхуоска үлэлээбитим тус бэйэм үлэһит буолан үүнэн тахсарбар тирэх буолбута.

1987 сыллаахха Госагропром кэмितिэтэ тэриллибитигэр, миигин кэмितिэт бэрэссэдээтэлин солбуйааччыта В.А. Басов илии баттаһыннаах кыһыл тэлэгэрээммэнэн кэмितिэт булду уонна килиэк-кэлээх кыыл иитиитин салайар отделыгар үлэлииргэ ынгыртаран ылбыттара. Отделы бастакы охотоведтартан биирдэстэрэ, баай уопуттаах, Афанасий Осипович Семенов салайара. Ол сыл Хангалас оройуонугар Тиит Арыы нэһилиэк Эчитэ диэн учаастагар булка аналлаах ыт питомнигын тутуутун саҕалаабыппыт, үлэ сүрүн салайыыта хотуттан ынырыллан кэлбитэ сыл буолбут Егор Антонов саныгар сүктэриллибитэ. Питомник тутуутун этэнгэ бүтэртэрэн, бастакы партия ыттар оҕолорун Дьөгүөрдүүн иккиэн Иркутскай уобалаһыгар баар Илинги-Сибиридээҕи боруода лаайкалары иитэр-ууһатар питомниктартан талан ылаттаан, Ту-154 сөмөлүөтүнэн пассажирдары кытта бииргэ «ый-хай» бөҕө буоламмыт тизийэн аҕалбыппыт. Питомник сөп буолар ыттардаах, техникалардаах лоп-бааччы тэриллэн үлэлээбитинэн барбыта. Онон булка аналлаах Илинги Сибиир боруода ыттар Сахабыт сиригэр кэлэн тэнийэллэригэр, булчуттарга доҕор буолалларыгар олук уурсубутум.

Госагропромга сылтан ордук үлэлээбитим кэннэ аны хоту сопхуостары арааран «Север» диэн Агропромышленной комбинат тэрийбиттэригэр, Госкомитетка тургутууга В.А. Сосины ыныран итэллэригэр этии киллэрэн баран, АПК «Севергэ» көһөн булду тэрийэр отделга биир эппиэттээх исписэлиийинэн Б.Л. Мархандаев салалтатынан үлэлээн барбытым.

Генеральной дириэктэрбит Климент Егорович Иванов этэ, бөдөн уопуттаах, туох да күүстээх быһаарсыылаах салайааччы буолан, бары өттүнэн хааччыллыбыт кыахтаах тэрилтэни тэрийбитэ, эһиилигэр бүтүн Союз дьокуутаата буолан дойдубут тэбэр сүрүбэр үлэли барбыта, кинини солбуйа салайар үлэҕэ уопуттаах, убаастабыллаах Сидор Афанасьевич Филиппов кэлбитэ.

Бастаан булт сааларын ботуруоннарын уураар сиринэн Чочур Мыраан тэллэҕэр баар «пороховой ысқылаат» буолара. Хааччылар тэрилтэ салайааччытынан опыттаах, балай эмэ өр сыл үлэлээбит Чех Галина Антоновнаны, ол саҕанааҕы охотоведтар «Чех эмээхсин» диэн убаастаан ааттырбыт. Миигин үөрэтэрэ-такайара, иккитэ союз оборонатын министиэрстибэтигэр Москва куоракка командировкаҕа иддэ сылдыбыта, ылыннарыылаах түргэн кэпсэтиилээҕэ, ханнык баҕарар боппуруоһу үрдүк таһымнаахтык быһаарсара. Кэлин биһиги отделыт тус эппиэтинэн Мархаҕа уонна Труда уулуссаҕа баар булт сааларын, ботуруоннарын ысқылааттыргана анаан ол саҕанааҕы «сааны ысқылааттыр туһунан» сокуон кытаанах бары ирдэбилин толору тутуһуллан оҥоһуллубут АПК «Север» икки улахан ысқылааттара үлэҕэ

Бастакы генеральной дириэктэрбин Климент Егорович Иванову кытта. Дьокуускай куорат, 2014 с.

киирбиттэрэ. Ол ыскылааттары аны «Ли» ыскылааттара диэн ааттыыр буолбуппут, ол сағананааҕы дириэктэр Ли Николай Васильевич араспаанньатынан. Өрөспүүбүлүкэ бары сопхуостарыгар уонна булт хаһаайыстыбаларыгар ананан Чита уобалаһыттан кэлэр ботуруоннар уонна булка ананар карабиннар ол ыскылааттарга уурууга киирэр буолбуттара. Булт сааларын, ботуруоннарын аҕалыынан агрокомбинат охотоведтара биһиги дьарыктанарбыт, Оборона министиэристибэтиттэн туруорсан нэрээт ылыылаах сүрдээх эппиэттээх үлэ этэ. Саа, ботуруон аҕалыытыгар сылдыбыттары, охотовед буолан, «Уот, уу уонна алтан турба иһинэн курдат сылдыбыттар» дэнэллэрэ.

Хрома үрэх биэрэгэр кыыл табалар.
От ыйа 1987 с. (Софронов В.М. түһэриитэ)

бултаныахтааҕын тустаах институт эппиэттээх үлэһиттэрин кытта ааҕан-суоттаан сопхуостарынан тыыран бултатыны тэрийэрбит. Сайынын от ыйыгар үөн-көйүүр түһэн турар бириэмэтигэр кыыл таба үөрдэрэ туундараҕа, Хотугу муустаах муора кытыытыгар тахсар кэмнэригэр, Ан-2 сөмөлүөтүнэн көтө сылдьан, учуонайдары кытта биригээдэ тэринэн, үөһэттэн ааҕылары оноробут, ортотунан биирдии популяцияҕа 70 – 80 чаас кэрингэ көтөрбүт.

Үс сылга биирдэ биирдии популяция эбэһээт ааҕыллара, ааҕы түмүгүнэн бултаныахтаах уопсай лимиттэр бигэргэтиллэллэрэ уонна сопхуостарынан квоталар тиэрдиллэллэрэ, бултуур болдьохторо быһыллаллара. Ол сағана 1980-1990 сыллар сағаланыылары үс улахан бултанар тундровай популяциялар бааллара – Яна-Индибирскэй 130 тыһыынча, Лена-Оленекскэй 90 тыһыынча, Сундурун 30 тыһыынча этилэр. Тустаах популяцияны сөмөлүөтүнэн ааҕы үлэтин ытыгы үстүү сылга биирдэ ирдэнэринэн, ааҕы үлэтэ хас сыл аайы кэриэтэ ытыллара, ол ытыллар үлэлэри барыларын АПК «Север» үбүлүүрө. Былааннанар үлэлэр торумнарын биһиги охотовед идэлээх дьон ааҕан-суоттаан ылар-ылбат тиһэх быһаарар көрүүгэ киллэрэн көмүскүүрбүт, ол сағана булт салаатыгар балайда үп Иркутскэй түүлээҕи тутар базатыттан кэлэн тыырыллара.

1985-1992 сылларга үөһэттэн сөмөлүөтүнэн (Ан-2) кыыл табаны популяцияларынан арааран ааҕы тиһигин быспакка ытыллыбыттара. 1989-1991 сс. АПК «Север» тэрийиитинэн кыыл табаны кэтиир, үөрэтэр учуонайдар кытыылаах, хоту сопхуостар салайааччыларын, охотоведтарын ынгыртаан кыыл таба булдун бэрээдэктээһингэ анаммыт киэнг ырытыылаах мунһахтар буолуталаабыттара. Мунһахтар түмүктэринэн кыылы бултааһын отчуоттара, болдьохтору (сроктары) тутуһуу баар ирдэбиллэргэ эппиэттэһэр буолбута.

1990-1991 сылларга күһүнгү булт болдьохторун кылгатын от ыйын 15 күнүттэн сэттинни 30-р диэри быһыы төрүүр кыыл бултанарын аҕыйаппыта. Боруобалаан ытыллыбыт траловай дельтэн онгоһуллубут көһөрүллэ сылдьар күрүөлэр кыыл табаны аҕыйах кэмнэ бултуу охсон ыларга сөптөөбүн көрдөрбүтэ. Кыһынны-сааскы өттүгэр тыһы кыыл табалары бултууру бобуу төрүөх элбиригэр төһүү буолара бэлиэтэммитэ. Саас атыыр кыыллары анаан бултаты бэрт түмүгү биэрбитэ, биирдии бултаты кыылтан эт тахсытын ыйааһына үрдээбитэ, биир атыырга икки тыһыттан ордук тиксэр буолбуттун уопсай популяция структурата көнөн барыытын институт эппиэттээх үлэһиттэрин кэтээн көрүүлэрэ бигэргэппиттэрэ. Кыыл табалар популяцияларын өссө диригэтэн үөрэтии уонна сайыы үлэлэрэ тиһигин быспакка ытылаллара сөптөөбүнэн ааҕыллыбыта.

1992 сыл сағаланыыта Дойду уопастыбаннай уонна бэлитиичэскэй тутула тосту уларыан-тэ-лэрийэн эрдэһинэ, дойдубар Кэбээйи улууһугар «Сизгэн» сопхуоска дириэктэринэн быыбарданан

үлэбин саҕалаабытым. Сопхуос бородууксуйа онгорон бэйэтин бэйэтэ лаппа ииттинэр сөптөөх таба уонна сылгы үөрдэрдээҕэ, субай сүөһүлээҕэ, ыанар ынахтааҕа, килиэккэлээх хара саһыллааҕа, күндү түүлээх бултааҕа. Сыл сагаланыаҕыттан өрөспүүбүлүкэҕэ сопхуостар муспут баайдарын-дуолларын паайдарынан үллэртээн, табаары онгорон таһаарар «табаарыстыбаларга» кубулутун диэн этиилэр киирэллэригэр сөбүлэспэккэбин, хаста да улууска буолбут уларыта тутууга анаммыт мунньахтарыгар сана былаас ирдэбилин толорботоҕум иһин кириитикэлэнэн сэрэтии, онтон быыгабар ылаттаан турардаахпын. Паайдарынан үллэстиэхтэрин, ону тутта охсуохтарын баҕарааччылар, күөртээччилэр ханна да буоларын курдук, биһиэхэ эмиэ бааллара.

Тыа сириин олохтоохторугар 90-с сыллар бэрт ыарахан үктэллээх буолбуттара. Үлэлии турар тэрилтэлэр үрэллэннэр, тыа хаһаайыстыбата балайда күүстээх охсууну ылбыта, ол охсууттан ордук хотугу улуустар сорох хаһаайыстыбалара эмсэҕэлээбиттэрин туоһутунан буолар – 1991 сыл Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн уопсайа 361,6 тыһыынча дьыэ табата баар эбит буоллаҕына, 2000 сыллаахха 165 тыһыынча таба хаалбыта сурукка бэлиэтэнэр. Ол курдук сылгыларын, ынах сүөһүлэрин ахсаанын эмиэ тосту аҕыйаппыттара. Аны ол эттэрэ, балыктара муньбуллубутун сөмөлүөтүнэн киин рынокка аҕаларга балай эмэ үп наада этэ.

Сүрдээх муударай быһаарыыны ол кэмнэ «Таба» хампаанньа салайааччытынан үлэлии сылдьар Прокопий Семенович Иванов, экэнэмиистэри кытта үлэлэһэн, олоххо киллэрбиттэрэ. Авиакомпания төлүүр нолуогун суотугар сөмөлүөттэринэн бородууксуйаны таһан биэрэллэрин курдук гына Дьаһал таһаартарбыттара. Ол үлэни «Таба» хампаанньа иһинэн, санга киирэн иһэр ырыынак көрдөбүлүгэр сөп түбэһиннэрэн үлэлиир сыаллаах тэриллитбит производственной-коммерческой кииммит ылсыбыта, бастакы салайааччыта Егор Семенович Ноговицын ыарахантан толлон турбат, тыа дьонун туһатыгар диэн санаанан салайтаран, кими барытын сомоҕолуур дьаһаллаах, элбэҕи онгоруох, ситиһиэх эр бэрдэ киһи сана хоннохтоохтук үлэлээн иһэн соһуччу суорума суолламмыта диэн бииргэ үлэлэһэ сылдыбыт табаарыстара – биһиги курутуян туран ахтан-санаан ааһабыт. Кыра ычалаах киһи тулуһан үлэлиир үлэтэ буолбатах этэ, сарсыарда 4-5 чаастан хоту улуустарга көтөр сөмөлүөттэринэн араас тыа сиригэр наадалаах техникалары, табаардары көтүтэрбит. Күнүһүн эрдэ кэлбит эттэри, балыктары тэрилтэлэргэ батара сатааһын үлэтэ, аны киэһэтин көтүтэлээбит сөмөлүөттэрбитин көрсөн кэлбит эти, балыгы түүн биир икки чааска диэри санныбытынан сүгэн-сүөкээн, сааһылаан, ыскылааттаан баран аҕыйах чаас сынньанан ыларбыт, түүл-бит курдук сылдьарбыт.

Күүстээх, ыарахан үлэттэн чаҕыйан турбат, дьон чулуулары диэн ахтыыбар киллэрэн бэлиэтиибин – убайды-бырааты Дьөгүөр Дьөгүөрэбис («Манньыаттаах» ырыынак бастакы дириэктэрин) уонна Байбал Дьөгүөрэбис Федоровтары, Арнольд Анатольевич Федоровы, Залогтааҕы маҕаһыын сэбидиссэйинэн үлэлээбит Анатолий Алексеевич Иванову, айанга өрүү бэлэм массыыналаах суоппарбытын Николай Ильич Борохины. Күүстээх үлэбит икки сыллаах түмүгүнэн буолбута Ан-12 сөмөлүөтүнэн 115-с рейсы анаан көтүтэн, уопсайа 1080 тонна кэринэ эти, балыгы киин куорат ырыынагар таһааран, хотугу улуустар тыа хаһаайыстыбатынан дьарыктанааччыларыгар ыарахан кэмнэ дохуот киллэри-нэллэригэр кыахтаахтык көмөлөспүһүт уонна кэнэҕэскитин ырыынак сыһаннаһыларыгар, сөптөөхтүк киирэллэригэр суол үктэһэн бизрбиһпит диэтэхпинэ, сыыспатым буолуо.

Ол саҕана чахчы биллэр уопуттаах, хотунан-соҕуруунан үлэлээн, дьон-сэргэ убаастабылын ылыан ылбыт Иванов Прокопий Семенович салайааччылаах «Таба» хампаанньа кэлэктиибэ хотугу сир олохтоохторо төрүт дьарыктарын тутуһан, ыһыктыбакка, өссө кэнэҕэскитин таһаарылаахтык үлэлииллэригэр, бэйэлэрин билиилэрин-көрүүлэрин, бириэмэлэрин биэрэн туран, ол кэм олоһун хаамытыгар сөп түбэһиннэрэн бэрт таһаарылаахтык үлэлээбиттэрэ диэн бэлиэтиибин уонна ол кэлэктиипкэ бииргэ үлэлээбит кэмнэрбин махтана саныыбын.

1994 сылтан эт, балык таһыытынан дьарыктанар тэрилтэлэргэ үлэлээн баран, 1999 сыл сааһыары «Сахабулт» концерн

«Таба» хампаанньаҕа Прокопий Семенович салайааччылаах үлэлээбит кэлэктиибим

тутаах салааларын араас наадалаах тиэхиникэнэн уонна матырыйаалларынан хааччыйар отделга салайааччы мизэстэтэ тахсыбытыгар, тургутар кэпсэтиилэри ааһан үлэлээбитинэн барбытым. Салайааччыларым сорудахтарынан булчуттарга анаан бураннарга, саппаас чаастарга, ботуруоннарга, сааларга Рыбинскайынан, Ульяновскайынан, Туланан сылдыталаан кэлбитим. Ол сыл атыылаһыллыбыт бураннар түүлээхситтэргэ уонна бөрөһүттэргэ дуогабар быһыытынан барбытара.

1999 сыл сэттинньи ый 5 күнүн 909 №-дээх Ыйаагынан үс тэрилтэни: НКОХ «Сахабулт», ГУП «Якутский кожевенно-обувной комбинат», ГУП «Покровское зверохозяйство» диэннэри холботоон ГУП Финансово-агропромышленный концерн «Сахабулт» тэриллибитэ. Генеральной директорууна Петров Н.Н., солбуйааччыларынан Коркин Ю.С., Максимов А.И. анананнар үлэ күөстүү оруубута.

2000 сыл кулун тутар ый саҕалананыта концернга солбуйааччынан үлэли сылдыар биир идэлээх убайбыт Анатолий Иванович Максимов концернтан чааһынай тэрилтэҕэ көһөн үлэли баран эрэрин уонна бэйэтин оннугар миигин анатарга этии киллэрэрин туһунан бэйэтин санаатын тиэрдибитэ, мин сөбүлэспэтим туһунан уонна хаалан өссө үлэлиэнгэ этэ диэн бэйэм баҕабын эппитим.

Аҕыйах хонугунан Никифор Николаевич ыгыран «эн солбуйааччы буолуон дуо?» диэн этиигэ туох санаалаахпын ыйыппытыгар, үлэли сылдыар отделбыттан көһөр былааным суох, үлэлииргэ интэриэһинэй, үлэ иһэ хас эмэ бүк улаатта диэн хардарбыппар – бу кэмнэ ылбычча сөбүлэһэн үлэлиэн баҕалаах киһим суох, онон сөптөөх киһини булуохпар диэри үлэлээ, бу сыл иһинэн булан туруоруом диэннинэн кэпсэтибит түмүктэммитэ.

Ол курдук, 2000 сыл кулун тутар ыйыттан «Сахабулт» концерн салайааччытын булт хаһаайыстыбатыгар солбуйааччы эбээһинэһин толорбутунан барбытым.

Булт эйгэтиттэн кэккэ сылларга тэйэ сылдыбыт буолан бастаан утаа үлэлиирбэр ыарахаттардаах курдуга. Булду тэрийиини, түүлээҕи тутууну салайар улуус охотovedтарын кытта ыкса үлэлэхэр отдел улуус, өрөспүүбүлүкэ таһымыгар үлэли сылдыар уопуттаах охотovedтарынан бөбөрөгөтүллүбүтэ. Булчуттар этиилэрин, ханнык булт тэриилгэр наадыалларын улуустартан хомуйтаран түмэн, ырангалаан концерн уопсай сайдар бырагыраамматыгар ыйдарынан, сылларынан араартаан киллэрэн, көмүскээн, үп-харчы көрдөрөн үлэлээн-хамсаан барбыппыт. Сааһын тухары охотovedынан үлэлиир И.Г. Борисов уопуттаах салайааччылаах тустаах отдел уопсай бырагырааммаҕа киирэн, көрүнгүрүнэн тырыллыбыт былааннаах түүлээхтэрин толоруу хайдах баран иһэрин улуус охотovedтарын кытта билсэ, сүбэлэһэ олорор буоланнар, түүлээх хамсааһына Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн хайдах балаһыаньылааһын таблицаҕа киллэрэн тутан олорор буоларбыт. Булчуттар үүнэн эрэр дьыл иннинэ тыаттан киирэр бириэмэлэригэр отдел эппиэттээх үлэһиттэрэ А.В. Дмитриев, В.С. Тумусов, С.Н. Дедюкин хастыы эмэ улуустарынан күннэри-түүннэри айаннаан түүлээҕи өлгөмнүк тутан, тыа дьонун дохуоттаан кэлэллэрэ. Улуус охотovedтара туох кыалларынан булчуттарын үөрдэ-көтүтэ тэрийэн тыаҕа таһаартаабыттара, булчуттарын өттүттэн уон оччонон эппиэттээх-эбиилээх буолара. Түүлээх тутар базаҕа нэдиэлэнэн төһө түүлээх хантан кэлэн киирбитэ, хайдах хаачыстыбалааҕа таблицаҕа тиһиллэн үлэлиир остуолбар баар буоларын көрөн олорон, улуус эппиэттээх бэрэстэбиитэллэрин кытта сүбэлэхэрбэр төһүү буолара, ону тиһэн онгороллоро улуустар охотovedтарын, булчуттарын убаастабылларын ылыахтарын ылбыт түүлээх хаачыстыбатын диригиник билбит товароведтар В.Г. Павлова уонна В.П. Павлова буолаллара. Сыллааҕы түмүктүү мунһахтарга ханнык улуус хайдах үлэлээн кэлбитин ырытыһарбыт, аһаҕастык кэпсэтэрибит, хайа баҕар өттүгэр баар сыһалары-халтылары ыйсарбыт, ону көннөрөр торумнары бэлиэтиирбит уонна үлэлэхэрбит. Үлэ тэтимин өссө күөскэ көбүлүүр сыалтан сыл түмүгүнэн кыайылылаах улуустар буранынан, уу моторунан, электростанцияларынан наҕараадаллара буолбута.

Туундара кыыл табатын аағыны сөргүтэр үлэлэри 2000 сылтан эмиэ саҕалаан барбыппыт, 2000-2002 сыллааҕы аағылар түмүктэринэн Яна-Индибир популяциятын кыыл табата биллэ аҕыйаабытын болҕомтоҕо ылан чопчулаан бултууру олоччу боборго туруорсубуппут уонна ону 2003 сыллаахха

«Сахабулт» генеральной дириэктэрэ Никифор Николаевич Петрову кытта, Дьокуускай, 2009 с.

Ан-2 сөмөлүөтүнэн кыыл табалары ааҕы үлэтин ыытар биригээдэ. Чокурдаах аэропорда.
От ыйа, 2002 с. (Софронов В.М. түһэриитэ)

олоххо киллэртэрбиппит. Ити үөһэ ахтыллар Яна-Индигир кыыл табата 1987 сыллаахха 130 тыһыынчаҕа тийэр ахсааннааҕа, Хрома туундарата харах ыларынан кыыл табанан толору буолара. 90-с сыллар ортолоругтан ааҕыллыбакка, үөрэтиллибэккэ, хонтуруола суох бултаммытыттан 2000-2002 сс. ааҕылар түмүктэринэн 34 тыһыынча эрэ кыыл баара учуоттаммыта, киһи дьайыытыттан улаханлык эмсэҕэлээбитэ бэлиэтэммитэ.

Кэккэ хоту улуустарга андаатар лаппа аҕыйаан эрэрин бултааһын уонна учуоттуур үлэлэр түмүктэрэ көрдөрбүттэрэ. Балаһыанньаны көннөрөр сыалтан андаатар балайда үөскээбит улуустарыттан тыыннаахтыы тутууну тэрийэн, аҕыйаан эрэр улуустарга тириэрдэн ыытыы үлэлэрэ Сахабулт үбүлээһининэн үс сыл устата ыытыллыбыттара.

«Сахабулт» концерн андаатары элбэтиигэ анаан 2002-2004 сс. ыппыт үлэлэрэ

Тугуллубут сирэ	Сыла	Ахсаана	Ыытыллыбыт сирэ
Кэбээйи улууһа	2002	90	Орто Халыма улууһа
Алтаай кыраайа	2002	60	Кэбээйи улууһа
Бүлүү улууһа	2003	250	Үөһээ Халыма улууһа
Абый улууһа	2004	310	Абый улууһа
Барыта		710	

Андаатардары тыыннаахтыы тутуу.
Кэбээйи улууһа. Ыам ыйа, 2002 с.

Андаатардары тутуу, тизии, таһыы.
Кэбээйи улууһа. Ыам ыйа, 2002 с.

Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтин төрүт салаа сайдарыгар эппиэттээх исписэлиистэрин кытта бииргэ ааһан, суоттаан, туруорсан 2003 сылтан Өрөспүүбүлүкэ хааһынатыттан түүлээх булдун көрүнгүнэринэн тыыран туттарыллыбыт тириин аайы булчуттарга барар эбии төлөбүр олохтонорун сөргүтүүпүт: хас биирдии туттарыллыбыт киис тириитигэр 500 солкуобай, үрүң кырса тириитигэр 470 солкуобай, андаатар тириитигэр 20 солкуобай көрүллүбүттэрэ.

Булчуттары булт сезона сағаланыан инниттэн бородууктанан, сылаас таңаһынан, булт араас тэриллэринэн, балаакканан, оһоһунан хаачыйыыны кэнэтэн, тэрийэн барбыппыт. Онон булчуттар бултуурга интэриэстэрэ лаппа үрдээбитэ, ол туһунан – уонунан тыһыынча киис, тыһыынча кэрингэ үрүң кырса тириилэрэ эбии концернҥа туттарыллар буолбуттара.

2007 сыл түмүгүнэн «Сахабулт» концерн 40 870 киис тириитин, 81 135 тиин, 115 053 андаатар тириилэрин тутан сыллаабы былааннарын лаппа куһарталаабыта. Сылы түмүктүүр уопсай барылаан аағыынан үлэлииргэ-хамныырга үп-харчы баар буолуох курдуга.

Концернҥа түүлээх кириитин 1992 сылтан – 2011 сылга диэри ырынгалаан көрөр буоллаха: саамай элбэх киис тириитэ соҕотуопкалааммыта 2009 сыллаахха – 41 030 устуука. Элбэх тиин тириитэ киирбит 1997 сыллаахха – 136 087 устуука, элбэх андаатар тириитэ киирбитэ 2003 сыллаахха 225 411 устуука. 2011 сылтан ыла түүлээх кириитин туһунан сыһыппаралар тиһилилбэтэхтэр. 1992 сылтан – 2014 сыллар кэмнэригэр үлэлээбит охоттоводтар булчуттары тэрийэн, бултатан, түүлээхтэрин сортаан тутан, дохуоттаан, өлгөм түүлээҕи бэйэлэрин санныларыгар сүтэн-көтөһөн аҕалан концернҥа туттаран, аатын-суолун үрдэппиттэрэ, сураһырдыбыттара, Сахабулду – САХАБУЛТ дэппиттэрэ диэтэхпинэ, сыһыспатым буолуо! «Сахабулт» концернҥа биир идэлээхтэрбин – улуустарыгар дьингнээх булду тэрийээчилэри кытта алтыспыт, бэрт таһаарылаахтык үлэлэспит сылларбын олоһум биир бэлэ-кэрдии сыллара диэн киэн тутта-махтана саныыбын. Барыбытын сомоһолоон, үлэ үөһүн өрө тутан ол сағана ситиһини түстээбит убаастабыллаах салайааччыбытыгар Никифор Николаевич Петровка, төһө да сыллар хонуктар аасталлар, умнүллүбүт дириң махталбын аныыбын.

2007 сыл сэтинни бүтүүтэ Саха сириң Президентин Ыйааҕа тахсыбыта, Булт Департамена тэриллэрин уонна салайааччы эбээһинэһин толорууну миэхэ сүктэрбиттэрин туһунан! Олох да дьыала өйдөөбөтөх өттүбүттэн буолбутугар Айылҕа харыстабылын министерствотыгар, онтон Бырабыыталыстыбаҕа тыа хаһаайыстыбатын уонна айылҕа харыстабылын министерстволарын көһүлүүр Солбуйааччы секретариатыгар сыһа балаһыанһа буолбутун көннөрөллөрүгэр, Егор Егорович Антоновы аныылларыгар, мин Сахабулка өссө да үлэлиир былааннаахпын эппиппэр, эйигин эрэнэн туруордулар, Егор Антонов солбуйааччынан ананыа, бириэмэ ыгым, тэрилтэни тэрийэн үлэлэтэ охсун диэн этиибин истэ да барбатахтара уонна аны akkaастанаргын тохтот диэн тоһоһолоон эппиттэрэ.

Бу иннинэ өссө 2002 сыллаахха Өрөспүүбүлүкэ Айылҕа харыстабылын министиэристибэтигэр министр Василий Гаврильевич Алексеев бэйэтин солбуйааччытынан анатаары ыңгыран кэпсэппитигэр бэйэм идэбинэн уонна дьөһүрбунан хаһаайыстыбаҕа – концернҥа охоттовод коллегаларбын кытта үлэлиирим ордук уонна интэриэһинэй диэн матыыптаан akkaастанан турардаахпын, онтон аны 2003 сыллаахха саңа тэриллээхтээх ФГУ «Охотуправление по Республике Саха (Якутия)» начальнигынан эйигин анатарга былааннаатыбыт диэн ол сағана Бырабыыталыстыба Бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Иван Николаевич Долинин этиитигэр толкуйдуурга бириэмэ ылан, иккистээн Юрий Семенович Коркинныын тиийэн Е.Е.Антоновы аныылларыгар этии киллэрэн, akkaал авторитетын туһанан концернҥа салгыы үлэлиирбин ситиһэн турардаахпыт.

Муус устартан үбүлээһин дьэ дьингнээхтик аһыллан тэрилтэ олоһун булан үлэлээн барбыта. Урут госслужба диэнгэ үлэлээбэтэх, интрига диэннэрин түһээн да баттаппатах киһиэхэ миэхэ сорох өрүттэри өйдүүрбэр да, үлэлиирбэр да лаппа ыарахан этэ. Салайар үлэҕэ сылдыар үрүңүн-харатын, араас өйдөөбөтөх өттүгүттэн бэйэ-бэйэлэрин үңсүүлэрин-харсыыларын, үлэһинэн алтыһар дьонун күөйэ-көтө сылдьан куһаңаныылларын, бара сатаан туһаннаах сокуону араңаччылыыр органҥа араас хабааннаахтык сурук түһэрэн үңсэллэрин эппитинэн-хааммытынан билэн барбыппыт.

Сокуон быһыытынан тустаах орган учреждениелаах буолуохтаах диэни туруорсан барбыппыт, ол нөңүө сылыгар ситиһилибитэ уонна Егор Егорович Антонов директоруһунан анаммыта.

2008-2012 сыллар усталарыгар Саха сиригэр булт эйгэтэ сайдар бырагырааммата аағыллан-суоттанан оңоһуллубута, Бырабыыталыстыба кэлим бырагыраамматыгар киирбитэ уонна Ил Түмэңнэ көмүскэнэн былааннамыт үлэлэргэ үп-харчы көрүллүбүтэ.

Дойду таһымыгар булка-алка сыһыаннаах боппуруостарга кыттыы үлэбит биир сүрүн хайысхатынан буолбута, бэрт ыксалынан ылыллан эрэр булт сокуонун барылыгар ыстатыа быһыытынан киирэн иккис аағыыга барыахтаах булт сириң сыһыартарыы сөбүлэңин төлөөһүнэ 1 гаатыгар 50 солкуо-

Госдумаҕа В.А. Сосин, Н.Н. Сметанин булт сокуонугар уларытыылары киллэрэргэ анал группаҕа киирэн үлэлэхэ сылдьан. Москва, ыам ыйа, 2009 с.

риттэн сүүмэрдээн анал үөрэтии уонна тургутуу нөнүө ааспыт дьоннорун туруоруохтаах диэн ыйыллан, 2013 сыллаахха сокуонҕа киирбитэ.

Киэн ырытыыта суох 2009 сыл от ыйын 24 күнүгэр ылыллыбыт 209-ФЗ Булт сокуона күүһүгэр киирбитинэн, булт эйгэтин тула Дойду таһымыгар быһаарыыны эрэйэр боппуруостар баар буолбуттарынан, бэс ыйын ортото Сибиир уонна Уһук Илин Булт дьыалаларыгар эппиэттээх салайааччыларын Дьокуускай куоракка түмэн Дойду Айылҕа ресурсаларын министиэристибэтин Булка департамена көһө сылдьар мунһаҕа буолбута. Мунһахха уопсайа сүүс сэттэ булт эйгэтигэр үлэлиир исписэлиистэр, дьокуутааттар сүүрбэ биир субъектан кыттыыны ылбыттара. Мунһаҕы иилээн-саҕалаан ыппыттары ол саҕана Саха сиригэр Бырабыыталыстыбатын Бэрэссэдээтэлин бастакы солбуйааччы Айсен Сергеевич Николаев уонна Дойду Айылҕа ресурсаларын министиэристибэтин Булка департаменын салайааччыта Антон Евгеньевич Берсенов. Кэпсэтии үгүс өттө ылыллан үлэлии турар Булт сокуонун уонна ону үлэҕэ киллэрэр быраабыла тула барбыттара. Мунһах түмүгүнэн биэс пууннаах, балайда киэн рекомендация ылыллыбыта, ол үлэ уопсай хайысхатын тугуһарбар төһүү буолбута.

Булт сокуонугар суруллубутунан, 2010 сыл муус устар бастакы күнүттэн бултуур сири сыһыарыы аукцион бэрээдэгинэн барыахтааҕа түргэн быһаарыыны ыла охсору эрэйбитэ. Боппуруос Өрөспүүбүлүкэ Президенин Вячеслав Анатольевич Штыров таһымыгар көтөҕүллүбүтэ, бэрт суһаллык көрүллүбүтэ уонна төһө кыалларынан түргэнник күрэх быһыытынан сыһыартыырга диэн этиибит өйөммүтэ, тэрилтэлэр өттүлэриттэн мэхэйдэр суох буолуохтаахтар диэннинэн түмүктэммитэ. Бултуур сири сыһыарыы олохтоох дьон үгүстэрин интэриэстэрин таарыйар буолан, улуус аайы булт-балык сэбиэттэрэ тэриллибиттэрэ, кинилэр быһаарыыларын онкулга ылынан сыһыарыылар суурхай соҕустук барбыттара. Бытаарыы тахсыбыт улуустарыгар эппиэттээх үлэһиттэр сирэй тиийэн миэстэтигэр быһаарсан кэлэрбит. Мөккүөр тахсыбыт сирдэригэр олохтоох булдуунан, балыгынан дьарыктанан ииттинэн олорор общиналар интэриэстэрэ болҕомто күнүгэр ылыллара.

бай диэн суруллан киирбитин сокуон барылыттан таһаартаран эппиэттээх былаас органын быһаарыытыгар биэрэргэ диэн Саха сиригэр этиитэ ылылларыгар ол саҕана Госдума дьокуутаатынан үлэлии сылдьар Михаил Ильич Эверстов ылсан турууласпыта, тургутуулаах туруорсуу түмүгүнэн сокуон барылыттан тахсыбыта. Эппиэттээх органы кытта сөптөөх үлэлэһии түмүгэр Саха сиригэр булт сиригэр сыһыартарар сөбүлэнин түһэрсии төлөбүрэ 1 гааҕа 1 солкуобайынан быһыллыбыта.

Уһук Хоту сиргэ, ол иһигэр чуолаан Саха сиригэр олохтоох аҕыйах ахсааннаах норуоттар түөлбэлээн олорор төрүт бултуур сирдэригэр-уоттарыгар бэйэлэрин туһаларыгар бултаналара хаарчахтаныа суохтааҕа уопсай туруорсуу түмүгэр сокуонҕа тиһиллэн киирбитэ (19 ыстатыйа). Сөптөөх бэрээдэк оноһуллубакка харгыстанан баран, саҕа күүһүгэр киирэн эрэрэ бэлиэтэнэр.

Балайда мөккүөрдээх боппуруоһунан буолбута булт сокуонун 41 ыстатыйата «производственный охотничий контроль» оруолун чопчулуур барыл. Тустаах орган онгорбут барылынан хонтуруулу сыһыарыллыбыт сирдээх эппиэттээх сирэй ЧОП-ры кытта дуогабардаһан онорторуохтаах диэнэ өйөнүллүбэҕкэ, Саха сиригэр киллэрбит бырайыага (бырайыагы сааһылаан-чопчулаан онгорбут исписэлиийинэн буолар Айал Борисович Мордосов) онкул быһыытынан ылыллан – хонтуруулу сир сыһыартарыт хаһаайыстыбалар бэйэлэрин истэритэн бэлиэтэнэр.

А.С. Николаев, А.Е. Берсенов, Н.Н. Сметанин МПР РФ көһө сылдьар мунһаҕар. Дьокуускай к., 2011 с.

«Хотонно турар сүөһүлэри үлэрбиттэрэ, аны тыаҕа сүүрэ сылдыар тайахтары үлэрээри гыммыт бу туох буолбут...» – диэн хомуруйааччылар, мэхэйдэхээччилэр бааллара үлэ тэтимин бытаардара. Үлэ иһэ хара маннайгыттан ыараханын уонна эппиэттээҕин төһө да биллэрбит, чаҕыйан олорон биэрбэккэ кирибит 800-н тахса сайабылыанньалары көрөн 400-н тахсатыгар сыһыарыы үлэтин Кулун тутар бүтэһик күннэригэр диэри туруулаһан туран ыппыт. Уопсайа 137 427 152 га иэннээх бултур сир сыһыарыллыбыта. Сокуон олус ыгым болдьоҕу биэрбит буолан, мөккүөрдэр истэрин ырытыһыга, быһаарсыыга, тырыллыбыт сирдэр иэннэрин уонна границаларын чуолкайдьырга ол кэмгэ сөптөөх электроннай карта да, толкуйдуурга бириэмэ да суоҕа. Бэрт аҕыйах сайабылыанньаҕа сөптөөх быһаарыылар сокуонунан быһыллыбыт бириэмэ тиийбэтэҕинэн ылыллыбакка хаалбыттара.

Сири сыһыарыы хаһан баҕарар мөккүөрдээх, айдааннаах, үөхсүүлээх буолуохтааҕын биллэрбит да куттанан, тоҕус ый тухары тугу да гыммакка бэлэмнэни үлэри онорбута буолан аукцион бэрээдэгэ кириригэр тиэрдибиппит буоллар, булт-алт сыстар сирдэрин үксүн харчылаах, ол иһигэр кэли да дьон сыһартарыахтарын сөп этэ. Аукцион нөҕүө сыһыарыы олохтоох общиналарга бэйэлэрин бултур сирдэрин сыһыарыналларыгар үп-харчы түргэнник көстөн биэрбэккэ кэккэ күчүмэҕэйдэри үөскэтэн охсуулаах буолара көстөн турара.

Кэтэмэҕэйдэнэн турбакка сири сыһыарыыга дьон туһа диэн бэйэлэрин билиилэрин, көрүүлэрин ууран туран, өрүү күннэрин да аахсыбакка күннэри-түүннэри үлэлээбит сүрүн исписэлиистэринэн буолаллар Ю.В. Саввина, Ю.Н. Садовников, Е.А. Леверьев, В.А. Сосин, Е.А. Николаев, Н.В. Додохов.

Илин энээр улуустарын булчуттара анды булдун көнүллээн диэн этиилэрин дойду Айылҕа ресурстарын министристибэтин булка Сэбиэттэ сөптөөхтүк туруорсуубут түмүгэр 2012 сыллаахха муус устар ыйга Дойду Булдун быраабылатыгар кириэн андыны бултааһын түөрт хонук иһигэр көнүллэнэр буолбута. Кэлин 2021 сылтан андыга бултур болдьохтору сыҕарытан биэрэр быраабы кытта анды кириэн аһар улуустарыгар барыларыгар көнүллэнэр буолла.

13 МПР РФ булка Сэбиэтэ булт сокуонугар уонна быраабылатыгар анаан кирибит туһааннаах этиилэри ырытар үлэтигэр. Москва. Бэс ыйа, 2013 с.

Бэрт эриһилээх боппуруоһунан буолбута куобах, бөрө булдугар туһаҕы туһаныы, инники икки туруорсуубутугар аккаас ылбыппыт, туох баар үһүстээх диэнинэн сиэттэрэн туруорсуубутун ол саҕанааҕы министр Сергей Ефимович Донской бэйэтэ бэрэссэдээтэллээн ыппыт булка Сэбиэттэгэр көрүү буолбута. Гуманнаа (сиэрдээх быһыыта) суоһунан барбат диэн аккаас бэриллэбитин үрдүнэн, үсүһүн киллэрдэ, онон көрөр наадата суох диэн сэбиэт кумааҕыларын бэрийээччи быһаарбытыгар, тоҕо, туох сыалтан киллэртэрэ сатыыргытын быһааран биэр диэн буолбута. Куобахха тэптиргэ охсон бултааһын биһиги тыйыс айылҕабытыгар былыр-былыргыттан илдэ кэлбит биэр сөптөөх үгэспит буоларын, тымныыбытын, халын хаарбытын итэҕэтиилээхтик тириэрдэн Сэбиэт баһыйар өттө биһиги туруорсуубутун бастаан Саха сирин хоту улуустарыгар эрэ туттуллалларын өйөөбүттэринэн, 2014 сыллаахха балаһан ыйыгар Дойду булка быраабылатыгар кирибитэ, кэлин 2021 сыллаахха быраабыла уларытыгыгар туруорсуу түмүгэр Ил Дархан көрүүтүгэр бэриллэн Саха сиригэр куобахха бобуу кирибэтэх улуустарыгар барыларыгар болдьох иһигэр туттуллар буолла.

Евросоюз, Канада, Россия өссө 1997 сыллаахха илии баттаспыт Сөбүлэһнэрэ (Соглашения о международных стандартах на гуманный отлов диких животных между Европейским сообществом, Канадой и Российской Федерацией, Брюссель, 15 декабря 1997 г.) 2012 сылтан бэйэтин күүһүгэр кириэрин туһунан уведомление ыппыттара. Онно сурулларынан, 12 көрүн кыылга «сиэрдээхтик сыһаанна-

Бултанар кыылларга сиздээхтик сыһыаннаһы Сөбүлэнгин кэтээн көрөр комитетын үлэтигэр РФ бэрэстэбиитэллэрэ. Брюссель куорат, сэтинньи үй, 2012 с.

һыы» Сөбүлэнгинэн атабыттан ылар хапкааны туһаныы 2012 сылтан олоччу бобулларын туһунан эрдэттэн сэрэтии кэлбитэ.

Сөбүлэн чэрчитинэн атабыттан ылар хапкаан бөрө булдугар эмиэ бобуллан өйдөммөт боппуруостары үөскэппитэ. Бөрөнү Сиздээх сыһыан Сөбүлэниттэн таһаарары Еврасоюз штаб квартиратыгар Брюссельга тийэн туруорсубуппут. Бөрө таһаарар хоромньутун ааһан-суоттаан бобуу Сөбүлэнигэр илии баттаспыт Канада, Евросоюз уонна Эмиэриэкэ бэрэстэбиитэллэрин Дьокуускай куоракка ыңыртаан Сахабыт сиригэр өбүгэ сааһаттан туттуллар кыылы эрэйдээбэккэ бултуурга туһаныллар араас сохсолору, күлүөмэлэри, эргиирдэри, чааркааннары көрдөрөн бултааһын Уһук Хоту олохтоох норуоттарга былыр-былыргыттан суолталааһын билиһиннэрбиппит. Бөрө дьыэ табатыгар, сылгыга, ынах сүөһүгэ, туйахтаах тыа кыылларыгар таһаарар сыллааһы хорумнууларын барыллаан ааһан-суоттаан, тардыбыт сэмнэхтэрин хаартыска, киинэ нөнүө тириэрдэн Арассыһа айылҕа ресурсаларыгар уонна экологияга министиэристибэтэ Сөбүлэн 10 ыстатыйатыгар олобуран бөрөнү сиздээхтик бултаныхтаах кыыллар испииһэктэриттэн таһаартаран, атабыттан ылар хапкаанынан бултуур көнүлүн ситиһиитигэр Саха сирэ эмиэ биир сэмэй бэйэтин кылаатын киллэрбитэ.

Бииргэ үлэлээһин чэрчитинэн Биология институтун көбүлээһининэн кыыл табаҕа уонна төһө кыалларынан атын да бултанар кыыллар көрүнгэригэр спутниковай ошейниктары кэтэрдии үлэлэрэ 2010 сыллаахтан сааһаламмыттар. Спутникка бэриллэр сигналларынан ошейник кэтэрдиллибит кыыл ханан сылдыбыта, сылдыра институт эппиэттээх исписэлиэстэринэн кэтээн көрүллэр, үөрэттиллэр, чопчу булуллар буолбуттара.

Булт эйгэтигэр Биология институтун кытта хаһаайыстыбаннай дуогабардарынан ытыгылыбыт үлэлэргэ кыттыыны ылбыт үлэлэри кылгастык бу курдуктар:

Дикий северный олень

1987-1990 гг. – Экология и вопросы оптимизации промысла Яно-индигирской и Сундрусонской популяций дикого северного оленя.

1991-1992 гг. – Экология и пути управления лено-оленинской популяции дикого северного оленя.

Авиаучеты:

1987 г. – Яно-индигирская и сундрусонская популяции;

1988 г. – Лено-оленинская популяция;

1989 г. – Яно-индигирская популяции;

1990 г. – Лено-оленинская популяция;

1991 г. – Яно-индигирская и лено-оленинская популяции;

ИБПК СО РАН учуонай сэкирэтээрэ б.н.к. Иннокентий Михайлович Охлопкову кытта кыыл табаҕа спутниковай система радиомаяктаах ошейниктары кэтэрдэр үлэлэри ытар сирдэри бэлиэтээһин. Дьокуускай к., 2010 с.

2000 г. – Яно-индигирская и сундрунская популяции. Таймырская популяция на Анабарском плато в ноябре-декабре;

2001 г. – Лено-оленекская популяция. Таймырская популяция на Анабарском плато в марте;

2002 г. – Яно-индигирская и сундрунская популяции;

2004 г. – Лено-оленекская популяция;

2008 г. – Лено-оленекская популяция;

2009 г. – Лено-оленекская популяция;

2012 г. – Яно-индигирская и сундрунская популяции;

2013 г. – Лено-оленекская популяция на зимовке;

Соболь, ондатра, волк.

2003 г. – Учет численности соболя в Северо-Восточной и Западной Якутии – ГУП ФАПК «Сахабулт»;

2003 г. – Учет численности ондатры в западных и северо-восточных районах Якутии – ГУП ФАПК «Сахабулт»;

2004 г. – Половозрастная структура и воспроизводство популяций соболя в Якутии – договор с МСХ РС (Я);

2005 г. – Учет численности соболя в Южной Якутии – договор с МСХ РС (Я);

2005 г. – Оценка численности, хищнической деятельности волка и эффективности мероприятий по его истреблению – договор с МСХ РС (Я). Ежегодно – после промысловый учет охотничье-промысловых животных (ЗМУ) на территории Якутии.

Үөр бөрө дьэе табаларын күйөн ажалан хайаттан сууларбыттарын В.Г. Николин түһэриитэ. Кэбээйи улууһа, 2013 с.

соноругар онорбут ороскуоттарын уу харчынан ситиһиллибитэ. Ыйаах тахсарыгар бэйэлэрин би-лиилэрин-көрүүлэрин түмпүт, сүүрбүт-көппүт ис-писэлиистэринэн буолаллар В.А. Сосин, Д.С. Лу-гинов, Е.А. Николаев, Н.В. Додохов.

Сахабыт сириҥ тыатын олохтоохторо уон-на булчуттара биир дохуот ылан эбинэр салаала-ра, Арасыйыа атын субъектарыттан хаалбакка сайдарын туһугар үгүс сырабытын ууран кылгас кэмнэ бэрт таһаарылаахтык үлэлээбипитин, сыллата бүтүн Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн «Булчут күнэ» бэлиэтэнэрин сурукка тигэн ситиспи-тин Булт департаменыгар бииргэ үлэлээбиттэр көрсүстэрбит эрэ астынан, үтүө тылларынан ах-тан-санаан ааһабыт.

Охотовед үөрэҥин бүтэриэхпиттэн күн бүгү-нүгэр диэри Саха сиригэр булт-алт эйгэтигэр ытыллыбыт үлэлэргэ үтүө дьоннордуун кыттан,

Бөрө таһаарар хоромньутун аҕыйатар сыалтан улуустарга – анаан бултуур биирдиилээн бөрөһүт-тэр уонна биригээдэлэр баар буолалларын уонна ол булчуттар Өрөспүүбүлүкэ хааһынатыйтан хам-настаналларын көмүскээбиппит. Сылы түмүктүүр отчуоттар көрдөрүүлэрин ырынгалааһын түмүктэ-ринэн хамнастааһын көдьүүһэ суоҕа быһаарыллан Өрөспүүбүлүкэ хааһынатыйтан төлөнөр хамнаста-ра тохтотуллубута уонна үбэ-харчыта көбүлээһин атын көрүгнэригэр көһөрүллүбүтэ.

Биир идэлээхпит, Өрөспүүбүлүкэҕэ булт хаһаа-йыстыбата сайдарыгар элбэх сыратын биэрбит, үлэ-хамнас үөһүгэр сылдьан соһумардык биһиги кэҕкэбиттэн туораабыт Анатолий Иванович Мак-симов аатын-суолун үйэтигэр туһуттан Өрөспүү-бүлүкэ хааһынатыйтан кини аатынан бөрөһүттэри көбүлүүр бириэмийэ олохтонорун, булчуттар бөрө биэрэргэ анаммыт 2013 сыллаахха Ыйаах тахсара

Учууталларбын Прокопий Семенович Иванову, Юрий Семенович Коркины кытта. Дьокуускай к., от ыйа 2007 с.

Араас кэмнээҕи хаартыскалар

салайсан сэмэй кылаапытын киллэрсибитим туһунан ахтан-санаан аастым.

Айылҕаны кытта алтыһар эдэр исписэлиистэр бу суруллан кирибит булт-алт сындаһаннаах эйгэтигэр дыһынээхтик сиргэ-уокка сыстан үлэлээбит, булчут күннээҕи эрирдээх-мускуурдаах кыһалҕаларын бэйэлэрин нөҥүө аһарбыт охотовед – булду тэрийээччи идэтин дыһынээхтик баһылаабыт, тустаах улуустарыгар сатабыллаахтык, таһаарыылаахтык үлэлээн ааспыт кэмнэрин, баай уопуттарын бу кинигэ нөҥүө үллэстибиттэрин сыаналыахтара, кэскиллээх үлэлэригэр туһаныахтара диэн эрэнэ саныбын.

Кинигэ тахсарын ылсан, иилээн-сағалаан салайбыт, сүүрэн-көтөн ситиспит Василий Васильевич Габышева, туруулаһан көмөлөспүт Петр Николаевич Коркинга итии-истин махталбын тиэрдэбин.

Николай Николаевич Сметанин,

Булт салаатын бөһөргөтөр уонна сайыннарар Арасыйыа Бырабытталыстыбатын иһинэн үлэлиир экспертнэй Сэбиэт оробуочай бөлөҕүн (2013-2016 сс.) чилиэнэ, Арасыйыа айылҕа

ресурсаларыгар уонна экологияҕа министиэристибэтин булка Сэбиэтин (2012-2016 сс.) чилиэнэ, «Сахабулт» генеральной дириэктэрин булт хаһаайыстыбатыгар солбуйааччытынан (2000-2007 сс.) үлэлээбит, Саха Өрөспүүбүлүкэтин булт хаһаайыстыбатыгар департамент салайааччытынан (2008-2016 сс.) үлэлээбит, Арасыйыаҕа булт хаһаайыстыбатын бочуоттаах үлэһитэ, Саха сиригэр тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, биолог-охотовед

БҮЛТ СЭБЭЭ – СЭБИРГЭЛЭ

Күраахтаах саа, ох саа (чаачар саа, кураахтаах саа) – оюу чаачарынан күүскэ эһэн ытар булт, кыргыс тэрилэ (избилибит мас). Манньк саа чаачара быластан уһун киил мастан оноһуллар. Ордук бөбө, тэбиилээх буоллун диэн, чаачарын ис өттүгэр курааһар тийибэт гына хатыны самсыы силимнээн, хаппыт иэн инииринэн эрийэ-эрийэ силимнээн, эбии бөбөргөтөллөрө үһү. Үрдүнэн аранас туоһу сыһыараллар. Саа икки курааһар, муоһу ирээхтээн баран, сыһыары силимнээн сааларын кирсин баайаллара. Кирис быатын тайах тириитин тэлэн онороллоро.

Лук – ручное оружие для метания стрел, одно из первых сложных видов метательного оружия, применяемое как для войны, так и охоты. Состоит из трех элементов: из пружинящей дуги (деревянной, иногда с костяными и роговыми накладками), тетивы – «кирис» и стрелы – «ох».

Күонньалык – тирииттэн тигилээр ох саа хаата. Өннөөх сабынан ара-ос ойуулаах-мандардаах буолар.

Налүчник, налүчье, сайдак – чехол для лука из кожи.

Кэһэх (эмүскэ, нимсики) – ох, оноһос хаата, суумката. Кэһэби мастан эбэтэр үчүгэйдик имиллибит түнэттэн ойуулаан, оһурдаан тигэллэр.

Колчан – футляр для стрел. Изготовлялся из хорошо выделанной ровдуги или из тонких досок.

Үнүү – уһун мас уктаах, уһуктаах төбөлөөх, икки өттө биилээх 4-5 см кэтиттээх, 25-30 см уһуннаах, батары анһан өлөрөр сэриигэ, булка туттуллар тэрил.

Копье – оружие состоит из длинного деревянного древка и железного наконечника. Остроконечный наконечник длиной 25 – 30 см и шириной 4 – 5 см имеет двухстороннюю лезвию.

Быыра – кыылы дьөлө быраһан өлөрөр кылгас уктаах үнүү, эбэтэр улахан быһах.

Короткое копье или большой нож.

Батыһа – бултуурга туттуллар быһах курдук модьү – таһа тимирдээх, тимирэ 30 см уһуннаах, 1 м эбэтэр кылгас уктаах тэрил. Икки илиинэн тутуллар, үөлэр, охсор тэрил. Быһыр эһэни бултуулларыгар тутталлара эбитэ үһү.

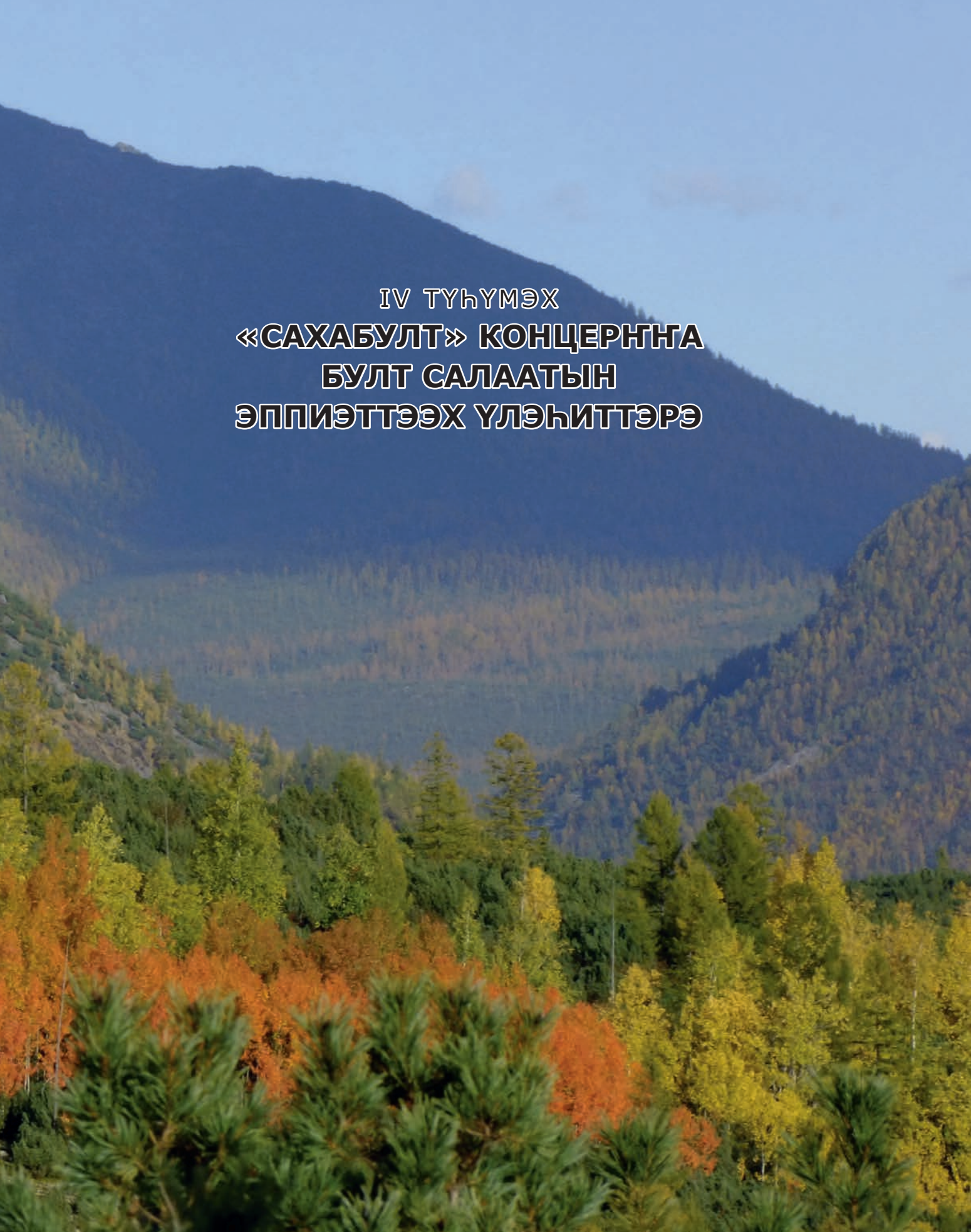
Пальма – короткое охотничье копье, пальма. Длина ножа – около 30-40 см, древка – около 1 м. Если поставить батыһа вертикально на землю острием, то торец рукоятки будет доходить до подмышки владельца.

Бадааһы выһах – булка туттуллар олус улахан быһах. Большой нож для охоты

Быһах – быһарга аналлаах анаар өттө биилээх, мас укка олордуллубут уһун синньигэс тимир.

Нож охотничий

Продолжение на стр. 138

IV ТҮНҮМЭХ
**«САХАБУЛТ» КОНЦЕРНГА
БУЛТ САЛААТЫН
ЭППИЭТТЭЭХ ҮЛЭНИТТЭРЭ**

БУЛТ АКСАКАЛЛАРЫН КЫТТА БИИРГЭ ҮЛЭЛЭЭБИТИМ!

Мин 1992 сыллаахха «Марха» сопхуоска старшай охотоведынан үлэли сырыттаһына, күһүн «Сахабулт» ФАПК тэрилиннэ диэни истибитим. Онно генеральной директор солбуйааччытынан биолог-охотовед Максимов Анатолий Иванович анаммыт этэ.

Анатолий Ивановичтыын мин өссө Иркутскайга үөрэнэ сылдьан билсибитим. Биһиги студенны сырыттаһытына, Саха сириттэн «Охотовед күнүгэр» Леверьев Егор Алексеевичтыын тийэ сылдыбыттара. Онно биһиги, студеннар, аҕа табаарыстарбытын көрсөн, Заливка тийээн уот оттон, чэй оргутан, шашлыктаан, күрэхтэһэн бириэмэбитин үчүгэй баҕайытык атаарбыппыт, чугастык билсибиппит уонна кинилэр үлэлэрин туһунан биһиэхэ сиһилии кэпсээбиттэрэ.

Анатолий Иванович ол сағана «Якутпромохота» ПХ генеральной директор солбуйааччытынан үлэли сылдьар этэ уонна үөрэххин бүтэрдэххинэ онно үлэли ыңырыам диэбитэ. Ити 1989 сыл саас этэ. Ол оннук ааспыта, мин сопхуоспуттан стипендиат буоламмын 1990 сыллаахха үөрэхпин бүтэрэн баран, үс сыллаах иэспин төлүү Ленинскэй оройуонугар «Марха» сопхуоска старшай охотоведынан үлэли тийибитим.

1991 сыллаахха Советскай Союз ыһыллыта сағаламмыта, сорох Союзнай республикалар араасан барбыттара. Уопсайынан, дойдубутугар ыһыллы-тобуллу сағаламмыта. Ол содула булт хаһаайыстыбатын эмиэ туора хаампатаҕа. Үчүгэй баҕайытык үлэли-хамсы олохтоо сопхуостар эстибиттэрэ. Булт хаһаайыстыбата эмиэ ыһыллыбыта. Урукку кэмнэргэ түүлээххэ былаан тириэрдиллэр эбит буоллаҕына, бу кэмнэ ол барыта умнууга, быраҕыллыыга барбыта.

Онон «Сахабулт» концерн кыратык хойутаан да буоллар саамай сөпкө тэриллибитэ.

Өссө ити сыл сопхуоспут директора Лазарев Петр Петрович ыңыран ылан 1-кы Хангалас отделениегэр управляющайынан үлэлээ диэбитэ, ону сөбүлэспитим. Ол сағана харчы олох суох буолбута, инньэ гынан үлэлииргэ күчүмэҕэй соҕус кэмнэр үөскээбиттэрэ. Онтон эһилигэр сопхуостарбыт ыһыллан киирэн барбыттара, паай үллэстиитэ сағаламмыта.

Эппитим курдук, 1992 сыллаахха булт хаһаайыстыбатын «Сахабулт» концерна тэриллибитигэр, Анатолий Иванович Максимов миигин онно булт хаһаайыстыбатын отделын салайааччытынан ыңырбыта.

Онон сопхуоһум директоруттан көнүл ылан, 1992 сыл ахсынны ый ортотугар дьоллоох Дьоккуускай куоракка айаннаабытым.

Онон тийибитим кэннэ Анатолий Иванович «Сахабулт» генеральной дириэктэригэр киллэрэн, миигин билиһиннэрэн үлэҕэ киирэргэ Петров Никифор Николаевичтан көнүл ылбыппыт. Инньэ гынан ахсынны ый 25 күнүгэр саҕа үлэбэр тахсар бирикээс тахсыбыта.

«Сахабулт» бастаан тэриллибитигэр хас да сиргэ үчүгэй производственной объектардаах этибит:

1. Икки этээстээх таас хонтуора дьэитэ – Губин уулуссаҕа, 1а;
2. Түүлээх тутар база – 50 лет Советской Армии уулуссаҕа, 50/1;
3. Түүлээх танас тигэр сыах, улахан гараж, саа, ботуруон ыскылааттара – Гольминкаҕа.

Саҕа тэриллибит коллектив иннигэр улахан соруктар турбуттара: хайдах гынан булпутун, сүүрэр атахтаахпытын, көтөр кынаттаахпытын бу суут-сокуон суоҕар харыстыыбыт уонна урут бултанар булт бородууксуйатын таһымын түһэрбэккэ, туора ыппакка судаарыстыба хаһынагыгар киллэрэбит диэн.

1994 сыллаахха «Сахабулт» концерн иннигэр улахан сорук турбута: бары өттүнэн Аан дойду таһымыгар эппиэттиир Сахабыт сирин күндү түүлээҕиттэн араас онһуктары тигэн атыыга киэн эйгэҕэ таһаарар туһунан. Ол иһин үрдүк хаачыстыбалаахтык имитиллибит түүлээх наада буолбута.

Онон «Франчетич» диэн итальянскай фирманы кытары дуоҕабар түһэрсэн, ол фирматтан оборудование ылан араас түүлээҕи имитэр сыах үлэҕэ киирбитэ.

Биһиги отделбытыгар миигин кытары кырдыаҕас охотовед Семенов Афанасий Осипович уонна эмиэ биир аҕа табаарыспыт, биолог-охотовед Леверьев Егор Алексеевич үлэлээбиттэрэ. Онон «Сахабулт» концернна үлэлиир кэмнэрбэр булт хаһаайыстыбатын аксакаллары кытары бииргэ үлэлиир чиескэ тиксибитим. Бэйэм коллегаларбын кытары аһара иллээхтик уонна таһаарылаахтык үлээбиппит.

Афанасий Осипович сүрдээх киэн билиилээх уонна уопуттаах исписэлиис этэ. Булт хаһаайыстыбатын элбэх боппуруостарыгар киниттэн мэлдьи сүбэлэтэр этибит. Өр сылларга тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтигэр булт хайысхатынан үлэлээбит буолан системаны энкилэ суох билэрэ.

Ону тэнгэ улуустарга эмиэ охотовед идэлээх элбэх киһи үрдүк таһаарыылаахтык үлэлээбиттэрэ.

Ол курдук Үөһээ Бүлүүгэ Ларионов Николай Иннокентьевич уонна Тумусов Василий Сысоевич, Бүлүүгэ Николаев Александр Ильич, Өлүөхүмэҕэ Габышев Алексей Александрович уонна Махчагаров Аркадий Николаевич, Ньурбаҕа Семенов Валерий Никитич, Орто Халымаҕа Протопопов Максим Дмитриевич, Абыйга Слепцов Гаврил Николаевич, Үөһээ Дьаангыга Афанасьев Гаврил Гаврильевич, Мииринэйгэ Торгашев Петр Гаврилович уонна да атыттар.

Билинни кэми этэр буоллааха, түүлээххэ сыана түһэн уонна туох баар булт тэрилэ барыта, уматык аһара ыараан, булт улахан барыһа суох буолла. Ону эбиитин Сахабулка убыточнай тэрилтэлэри, кожзаводу уонна Покровскайдаағы кыылы иитэр ферманы сыһыараннар булт хаһаайыстыбатын эбии таңнары тартылар. Итилэри арааран баран туспа ытар буоллар, син бултан барыс ылыа этилэр.

Булт хаһаайыстыбатыгар сыһыаннаах үлэһиттэри, булчуттары, «Сахабулт» концернна үлэлии сылдьар уонна урукку кэмнэ үлэлээбит үлэһиттэри барыгытын концерн тэриллибитэ 30 сыллаах үбүлүйүнэн ис сүрэхпиттэн итиитик-истинник эвэрдэлибин!

Николай Васильевич Додохов,

Саха Өрөспүүбүлүкэтин экологияҕа, айылҕаны туһаныга уонна ойуур хаһаайыстыбатын министиэрин солбуйааччы

РАССВЕТ ОХОТНИЧЬЕЙ ОТРАСЛИ

В 1988 году, окончив факультет охотоведения Иркутского сельскохозяйственного института, я как молодой специалист-охотовед был назначен районным охотоведом Кобяйского района ПО «Якутпромохота». Работал в Кобяйском районе с Унаровым Николаем Николаевичем.

Затем был приглашен главным охотоведом во вновь созданный совхоз «Кыстатемский» Жиганского района, где занимался созданием и организацией охотничьей и рыбной отрасли нового северного хозяйства. Внедрял новые методы по организации промысла и заготовки дикого северного оленя, пушнины. Организация промышленного лова рыбы в зимнюю и летнюю пугину. В это время построили и организовали работу цехов по переработке рыбы и пушнины, выделке и пошиву меховых изделий.

В этот период совхоз «Кыстатемский» не раз становился победителем республиканских соревнований среди хозяйств по охотпромыслу. Тогда велась очень сильная работа по развитию охотничьей

отрасли в республике. Регулярно проводились республиканские семинары и слеты специалистов охотничьего хозяйства и охотников. Осуществлялось централизованное обеспечение промысловых хозяйств всем необходимым. Были специализированные базы снабжения, где работали высококлассные специалисты, которые знали все потребности охотников и предприятий. Работала система гарантированного закупа и сбыта всей добытой продукции. Предусматривались значительные субсидии почти на все виды промысловой продукции (пушнину, рыбу, мясо дикого северного оленя). Это было время рассвета охотничьей отрасли в республике.

В конце 1991 года переехал в п. Сангар на работу заместителем директора по производству Ко-

быйского рыбзавода, где занимался организацией промысла на отдаленных участках Булунского, Жиганского, Вилюйского, Кобяйского районов, на знаменитом оз. Ниджили и других богатых рыбой участках. В круг обязанностей входило содержание всей недвижимости, цехов переработки, ледников и подсобного хозяйства рыбзавода в п. Сангар, с. Кальвица и Смородичный и на производственных участках. А также все речные суда, рефрижераторы, трактора и автомобили для осуществления промысла. Большое место в работе занимало реализация больших объемов рыбной продукции производимой рыбзаводом.

С началом развала системы плановых заготовок продукции и снабжения отрасли охотничьего промысла и клеточного звероводства, совхозы Якутии оказались в сложной ситуации. В связи с этим Правительством республики при поддержке Госагропрома ЯАССР была создана снабженческо-сбытовая ассоциация «Якутский мех». Ассоциация обеспечивало материальными ресурсами охотничье хозяйство и клеточное звероводство, помогло хозяйствам пережить переходный период до создания государственного концерна «Сахабулт». Уже как специалист, с опытом работы, был приглашен главным охотоведом ассоциации в 1992 году. В ассоциации работали такие опытные специалисты охотничьего хозяйства, как Мархандаев Борис Леонтьевич, Сыроватская Наталья Владимировна, Сосин Владимир Анатольевич. У них получил много неопределимого опыта по охотоведческой, звероводческой науке и работе с хозяйствами в масштабе республики. Решали задачи взаимодействия хозяйств с потребителями и снабжение охотничьих и звероводческих предприятий, вопросы реализации пушнины внутри республики и на ведущие предприятия легкой промышленности страны. Впервые начали принимать участие в международных пушных аукционах напрямую, без посредничества крупных региональных пушно-меховых баз и холодильников. До этого вся пушнина из республики сдавалась на Иркутскую пушно-меховую базу.

С 1996 года трудился главным специалистом отдела местной продукции Министерства материальных ресурсов, торговли, транспорта и связи РС(Я). С развалом всех ранее существовавших схем завоза на Север, пришлось отработать и внедрить схемы заготовки и вывоза рыбной и мясной продукции из арктических улусов рефрижераторными судами большого объема и авиацией. Обеспечивалась максимальная загрузка в оба конца всех видов транспорта из северных улусов продукцией местных производителей, своевременный завоз овощей и картофеля местного производства, товаров первой необходимости для населения Арктики. Это все происходило в период отсутствия финансирования и ГСМ и других составляющих для организации завоза. Отсутствие денег и платежей, большое пространство имел бартер, применение всяких векселей и чеков при расчетах, длительные задержки зарплаты. Это был очень тяжелый период для всей республики и страны.

С марта 2000 года начал работу в концерне «Сахабулт». Сперва главным специалистом отдела охотпромысла, затем возглавил отдел, с 2009 года назначен заместителем генерального директора концерна. Это период становления охотничьей отрасли после развала советской плановой системы ведения охотничьего хозяйства, переход на рыночные отношения. Была проведена огромная работа по восстановлению организованной борьбы с волками, охотничьего собаководства, организации заготовки мяса диких северных оленей, системы заготовки пушнины в улусах, создание инфраструктуры на местах. Под руководством отдела было организовано бесперебойное снабжение охотников, рыбаков и звероводческого хозяйства спецодеждой, кормами, орудиями лова и материально-технического обеспечения. За этот период охотничье хозяйство республики приобрело устойчивость и улучшились социально-бытовые условия работников. Началась работа по пенсионному обеспечению

охотников через негосударственные пенсионные фонды. В результате производственные показатели отрасли улучшились, была восстановлена государственная закупка промысловой и клеточной пушнины, сокращена численность волков, началась переработка пушнины по новой импортной технологии в республике, постоянное успешное участие в международных пушных аукционах.

Были закреплены за концерном лучшие охотничьи угодья республики, благодаря проведенной в то время работы концерн в данное время является самым крупным охотпользователем республики. В эти годы концерном «Сахабулт» достигнуты наилучшие показатели по заготовке пушнины, максимальные продажи на пушных аукционах, заготовке мяса диких северных оленей, переработке пушнины и пошива товаров народного потребления. Была создана система филиалов и сети магазинов по всем улусам республики с укомплектованием специалистами со специальным охотоведческим образованием. Очень дружный и работоспособный коллектив охотоведов и товароведов подобрался в районах, решали любые задачи на местах. Ежегодно по окончании сезона проводились итоговые совещания работников охотпромысла концерна, с анализом работы всех подразделений по многим показателям, награждение филиалов добившихся высоких показателей за охотничий сезон. Такой же дружный коллектив сложился на пушно-меховой базе концерна.

Также уделялось много внимания не только промыслу и заготовке, но и биотехнических работ, проведению учетных работ (ЗМУ, авиаучеты копытных животных), концерном выделялись средства на постоянной основе на данные мероприятия. Проводились работы по расселению основных промысловых видов, таких как соболь и ондатра. Завезены партии ондатры из Алтайского края для последующего расселения в республике. Также велся отлов и расселение соболя и ондатры между районами внутри республики. Много студентов факультетов охотоведения прошли практику в концерне. Многие из них до сих пор плодотворно трудятся на производстве, в органах экологического надзора, республиканских и муниципальных органах власти и других отраслях. Концерн «Сахабулт» стал хорошей школой для высококлассных специалистов.

С 2013 года работал в Департаменте охотничьего хозяйства Республики Саха (Якутия) на должности главного специалиста отдела регулирования использования охотничьих ресурсов и среды их обитания. Отвечал за работу с охотпользователями, отчеты госохотреестра, по охотничьим угодьям республики. Вел работу по уточнению границ охотпользователей, вносил изменения в госохотреестр, по созданию схемы размещения охотничьих угодий Республики Саха (Якутия) – основного документа

для работы охотничьего хозяйства РС(Я). За период работы в департаменте принимал участие в сложнейших вопросах закрепления охотничьих угодий, разработке методики и проведении территориального охотустройства, внедрении информационных систем и ГИС-технологии. Принимал участие в создании 5 воспроизводственных участков на территории 6 улусов республики. Являлся секретарем Республиканского межведомственного штаба по организации защиты сельскохозяйственных и охотничьих животных от волков под председательством Первого заместителя Председателя Правительства РС(Я). Штаб координировал работу всех заинтересованных министерств и ведомств, регулярно проводит заседания по организации масштабной эффективной работы по регулированию численности волков на всей территории республики.

С 2016 года в связи с передачей полномочий в области охотничьего хозяйства, перешел на работу в Министерство экологии, природопользования и лесного хозяйства Республики Саха (Якутия). Был поставлен на направление по ведению государственного охотхозяйственного реестра, осуществление государственного мониторинга охотничьих ресурсов и среды их обитания, регулирование численности крупных хищников, оказание господдержки охотникам-волчатникам в виде предоставления субсидии из Государственного бюджета республики, работе с охотпользователями.

Основной работой оставалась разработка «Схемы размещения, использования и охраны охотничьих угодий Республики Саха (Якутия)» – основного документа для эффективной работы охотничьего хозяйства. Это очень масштабная работа, так как территория республики огромна и охватить всю территорию одновременно не возможно. Охотустроительные работы велись по отдельным районам в зависимости от объемов финансирования, начиная с 2012 года еще Департаментом охотничьего хозяйства РС(Я) и были закончены в 2021 году Минэкологии РС(Я).

Проводится масштабная работа по заключению охотхозяйственных соглашений без проведения аукционов, уточнены границы закрепленных и общедоступных охотничьих угодий. Систематически участвую в прямых эфирах, диалогах в тематических телерадиопередачах, информации через страницы популярных газет «Кыым», охотничьей газеты «Аар Тайҕа», журнала «Байанай» и улусные газеты по актуальным темам, касающихся охоты и нововведений в законодательство.

В данное время продолжаю работать на любимой работе, общий стаж составил 34 года в отрасли охотничьего хозяйства Республики Саха (Якутия), пройдя путь от охотинспектора района и охотоведа совхоза до заместителя генерального директора крупнейшего концерна охотничьего хозяйства республики и главного специалиста уполномоченного государственного органа охотничьего хозяйства.

Мой труд в предприятиях, на которых работал, отметили высокими ведомственными и государственными наградами:

– Грамота Правительства Республики Саха (Якутия), 2007 г. Постановление Правительства Республики Саха (Якутия) от 25 сентября 2007 №390-к;

– «Заслуженный работник охотничьего хозяйства Ассоциации «Росохотрыболовсоюз», 2008 г. Приказ №36-к от 03 июля 2008 года;

– Почетная грамота Департамента охотничьего хозяйства Республики Саха (Якутия), 2015 год;

– Почетная грамота Министерства природных ресурсов и экологии Российской Федерации, 2016 г. Приказ №296-лс от 17 мая 2016 года;

– «Отличник охотничьего хозяйства» 2018 г.

Приказ Министерства природных ресурсов и экологии Российской Федерации от 20 июня 2018 года № 394-лс;

– «Отличник сельского хозяйства Республики Саха (Якутия)», 2019 г. Приказ Минсельхоза Республики Саха (Якутия) от 03 апреля 2019 года № 01/1-21/77;

– Почетная грамота Государственного собрания (Ил Тумэн) Республики Саха (Якутия), 2021 год.

Артур Васильевич Дмитриев,

главный специалист Департамента охотничьего хозяйства и ООПТ Министерства экологии, природопользования и лесного хозяйства Республики Саха (Якутия).

Биолог-охотовед, выпускник факультета охотоведения Иркутского СХИ 1988 года

КЭРЭ ДА КЭМНЭР ААСПЫТТАРА

1993 сыл муус устар ый санатыгар дойдубар Уус Алданна «Кэрэмэс» диэн государственной племенной кыыл иитэр тэрилтэбэ үлэли сылдьаммын Дьокуускайга «Сахабулт» концернна шэфтэһэн бииргэ үлэлиэххэйдиг диэн этиилээх киирэ сылдьан Иркутскайга биир бириэмэбэ бииргэ үөрэммит табаарыным охотовед Максимов А.И. көрсө түһэн, кини оччолорго «Сахабулт» концерн генеральной директорун солбуйааччытынан үлэлиир этэ, үлэ-хамнас, олох-дьаһах туһунан кэпсэтэн баран, Анатолий Иванович «Сахабулт» концерн тэриллэн үлэлээн эрэрин, Саха сириин булчуттарыгар туох оруоллаабын, инникитин хайдах буолуохтаабын туһунан кэпсээтэ уонна кадрдарга сүрүн тирэбин булт хаһаайыстыбатыгар Иркутскайга үөрэммит охотовед специалистарын сүүмэрдии сылдьарын туһунан этэн баран, концернна киирэн үлэлээ диэн этии киллэрбитэ. Мин оччолорго үөрэҕим кэннэ уонтан тахса сыл хаһаайыстыбаларга үлэлээбитим, дойдубар дьоммун кытта сүбэлэһэн баран, 1993 сыл муус устар 19 күнүттэн «Сахабулт» концернна товаровед дуоһунаһыгар үлэбин саҕалаабытым.

Ити кэмнэ концерн киин аппараатыгар сүүрбэччэ киһи үлэлиирэ. Генеральной директор Петров Н.Н., солбуйааччыларынан булт хаһаайыстыбатыгар Максимов А.И., производствоҕа Коркин Ю.С., кыл. бухгалтерынан Бравин Д., кыл. экономииһынан Липовская Т.М. үлэлээбиттэрэ. ТНП (Леверева Т.Н.) танас-сап, атах таһаһын тигэр отучча киһилээх сыах баара. Кыра да буоллар үксүн советскай оборудованиеҕа тирии имитэр сыах үлэлиир этэ. Ону таһынан Советскай Армия уулуссаҕа икки этэстээх сабыс-саһа тутуллубут түүлээҕи тутар таас база баара. Онно күһүн 1993 с. миигин база начальнигынан анаабыттара. Кылаабынай товаровединан анал үрдүк үөрэхтээх Мэнэ Хагалас Маттатын уола Андросов Семен Иннокентьевич сүүрбэччэ сыл үлэлээбитэ. Кини биир сүрүн үлэтинэн Санкт-Петербурга аукционна барар түүлээҕи (киис, кырынаас, тиин) бэрийэн, суортаан илдьэн туттаран, атыыга кыттыһан, аукцион бүттэбинэ кэлэр этэ, сылга иккитэ. Старшай товаровединан Павлова Вера Георгиевна, товароведтарынан Иванова Т.Т., Трифонова С.В., Павлова В.П., Дуткин А.П., Потапов Л.Н., Григорьева Ю.Н. үтүө суобастаахтык үлэлээбиттэрэ. Ити сылларга түүлээҕи тутар базаҕа балачча түүлээх киирэр этэ. 90-120 тыһыынча тиин, 20-30 тыһыынча киис, кырынаас эмиэ 20-30 тыһыынча, андаатар 120-200 тыһыынча, куобах эстэрин саҕана 200-тэн тахса тыһыынча буола сылдьыбыта.

Ону таһынан биһиги базабытыгар 1994 сыллаахха түүлээҕи, тириини имитэр сыах аһыллыбыта. Оччотообуга оборудованиета барыта итальянскай этэ, технологията эмиэ. Алта киһини сүүмэрдээн Италияҕа ыытан фирмаҕа үөрэттэрэн аҕалбыттара. Сыах начальнигынан технолог үөрэхтээх Ядри-

хинская Э.Д. уһуннук үлэлээбитэ. Үлэһиттэр уопутуран туох да энкилэ суох үрдүк хаачыстыбалаах-тык тириини имитэр буолбуттара. Ордук Новогодин П.Л., Ымычанов П.Е., Третьяков С., Иванов Н.М. үрдүк таһымнаах специалист буола үүммүттэрэ, саха да уолаттара омукартан хаалсыбаттарын дакаастаабыттара.

Базаға өссө обувной сыах иккис этээскэ үлэлээбитэ. Сүүрбэччэ киһилээх анал технолог идэлээх Буслаева Н.Н. салайбыта уонна кыайа-хото дьаһайбыта. Таба тыһын итальянскэй технологиянан Россияға бастакынан имитэр буолбуттара уонна энин араас атах таһаһын тигэр буолан быыстапкаларга кыайыы көтөллөнөн кэллэрэ.

2002 сыллаахха концерн структуратыгар уларыйылар буолбуттарынан сибээстээн, 2012 сыллаахха диэри охототделга старшай специалиһынан, начальнигынан «Сахабулт» концернна уонча сүл үлэлээбитим.

Бастакынан, улуустарга кадрдары аттаран туруорууга күүстээх үлэни ыппыппыт. Бэйэбит да уопутуран, булт хаһаайыстыбатыгар уһуннук үлэлээбит буолан республикаға хайа оройуонна ханнык уол баарын ааға билэр буолан, барыта сүүрбэттэн тахса оройуонна филиал тэрийэн, пром. фин. былаанна көмүскээн оройуон аайы охотовед идэлээх, уопуттаах, тэрийэр талааннаах, булт хаһаайыстыбатын, булду эттэринэн-хааннарынан билэр уолаттары булан үлэлэппиппит. Уолаттар күүстээх үлэлэрин түмүгүнэн концерн сыллата бэриллибит сыһыспараны түүлээх соҕотуопкатыгар аһара толорбута.

Ити сылларга концерн республика булчуттарыгар көмөтө улааппыта. Республика үрдүнэн улуустарынан булчут испиһигэ чопчуланан, 3000 киһи диэн буолбута. Сылын өйдөөбөппүн гынан баран, «Эрэл» диэн фонда нөнүө 1500 булчукка счет астаран тыһынчалыы солкуобайы счеттарыгар түһэрбиппит. Сыл ахсын уларыйа сылдьан спецтангас эгэлэтин, спальнай мешок арааһын, ол иһигэр «Сахабулт» бэйэтэ тикпит таба спальнигы, балааккатын, тимир оһоһун биэртэли сүлдьыбыппыт. Хапкааны, туһағы, Бураан сапчаастарын син хаачыйа сатаабыппыт. Оружейнай ыскалаппыт үлэлиир сылларыгар нарезтаах саанан, ботуруонунан хаачыйыбыппыт. Улахан филиаллар үгүстэрэ бэйэлэрэ маһаһын арыммыттара, булчуттар махталларын ылбыттара.

Концерн иһинэн сыллата филиалларынан түмүк тахсара, улуустарынан араартаан. Сороҕор мөккүһүлээх да буолар этэ. Элбэх уол сүл бүтэһигин күүппүт буолуохтаах. Кырдык, Өлүөхүмэни, Алданы кытта Тааттаны, Уус Алданы тэнниир кытаанах буолара, түмүк таһаарарга. Бастаабыт филиалларга бириэмийэ да кырата суох буолара. Бураан, омук уу мотуора, дизельнэй станциялар уо.д.а. Сыл аайы түмүктүү муньах онорон уолаттарбытыгар бириэмийэ, хайҕал, махтал сурук тиксэр этэ. Муньахтары Томпоҕо, Орто Халымаға ыыталыы сүлдьыбыппыт. Үрдүк көрдөрүүлээх булчуттар да бириэмийэттэн хаалсыбаттара.

Биир сүрүн ситиһиһит тутуллубут түүлээх харчытын уһаппакка-кэнгэппэккэ булчуту кытта аахсыы буолбута. Нэдиэлэ аайы оройуоннарбытын кытта кэпсэтэн түүлээхтэрин уонна төһө харчыга наадыалларын заявка хомуйан Никифор Николаевичка киирэн быһааран биэрэн харчыны эрдэ бэлэмнэтэн, түүлээх базаға киирдэ да, харчыны тутта ылан биэрэр буолалларын ситиспиппит. Онтон головной тэрилтэбит биһигини, булчуттары, өйөөн, биир санаанан үлэлээн түүлээх бэйэтигэр турар сыанатынан булчуттары кытта аахса олобуппут.

Биир эппизттээх үлэбитинэн послепромысловой учуот буолара, киискэ кэлэр сезонна төһө квотаны ыларбыт онтон тутуллара. Оройуоннаағы специалистарбыт бары уопуттаах охотоведтар буолан ити үлэни кыайа-хото туталлара. Ордук чорботон бэлиэтиэҕи баҕарабын Г.С. Федотовы. Кини (Ленскэй) угодыларыгар хоно сытан, хайыһарынан хаалан маршрут онорон ыппыт карточката хаһан да брактаммат этэ.

2000 сүл сангатыттан саҕалаан охототдел андаатары акклиматизациялыыр үлэнэн дьарыктана сүлдьыбыппыт. Биир сүрүн төрүөтүнэн элбэх андаатардаах Халыма оройуоннарыгар андаатарбыт размера кыччааһына буолбута. Ол курдук Бүлүү оройуонуттан (Өкүндүттэн, Таһаҕартан, Бөтүнтэн, Чинэкэттэн) саас ыам ыйыгар 250-ча андаатары тутан Орто Халыма, Үөһээ Халыма улуустарыгар

ыппыпыт. Манна Бүлүү филиалын директора Николаев А.И. өгөтө улаханын бэлиэтиэххэ наада. Дьингэ, биирдэ эттэххэ, андаатараны тыыннаахтыгы тутуу дөбөн курдук, ол эрээри оннук буолбатах. Манна дьэ андаатар биологиятын билии, хаһан, ханна тутуу, кылаабынайа, тыыннаахтыгы ылыы. Элбэх тэрээһин боппуруостары эрэйэр үлэ этэ. Аны тутан баран өлөрбөккө ый агаарын кэрингэ тыыннаахтыгы иитиэххэ наада. Урут итинник үлэни ыппатах буоламмыт туох кыалларынан бэйэбит тутуу сатыырбытынан үлэлээн, 250 андаатары тыыннаахтыгы хааман тиэрдибиппит. Бу үлэни сүрүннэбит, туох баар хара үлэтин онгорсубут, кэлэр-барар техникатын ый курдук хааччыйбыт итинник эппиэттээх үлэни ытыспыт, дьаһайсыбыт коллегаларбытыгар дирингэ махталбытын тиэрдэбит. Иккис улахан үлэни Абый улууһугар ыппыпыт, Абый филиалын начальнигы Слепцов Г.Н. салалтатынан. Уолба нэһилиэгин Киэн Күөл диэн учаастагар. Олохтоохтортон Слепцов Егор диэн булчут сылдыспыта. Үлэ курдук үлэлээн, үс сүүс андаатары тутан аҕалан урукку Дружина бөһүөлөгүн аттынааҕы Райком күөлү диэн элбэх үрэхтэрдээх сиргэ ыппыпыт, оччолорго оройуон охотобществотун бэрэссэдээтэлэ үлэбитин регистрациялаабыта.

Иккис биригээдэ Сметанин Н.Н., Дмитриев А.В. салайааччылаах Нам улууһуттан тутан эмиэ Орто Халымаҕа биир партияны илдьэн ыппыта.

Бүтэһиккэ «Сахабулт» концернҕа сүүрбэччэ сыл республика бастын охотовед специалистара бэрт таһаарылаахтык үлэлээн-хамсаан ааспыттара диэн этэр кыахтаахпыт.

Илья Гаврильевич Борисов,

СР тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ

МОЁ ПРЕБЫВАНИЕ В САХАБУЛТЕ

Организация концерна началась к середине сентября 1992 года. Я тогда работал в «Промохоте», заместителем генерального директора, Коркина Ю.С.

Как-то вечером срочно вызвали в Дом Правительства и помощник заместителя Председателя Правительства Данилова сообщила, что будет совещание по реорганизации охотничьего хозяйства. В числе приглашённых из охотоведов были я и Гоша Антонов.

Вёл совещание зам. Председателя Правительства Егоров Е.Г., который нам сообщил, что президент Якутии Николаев указал на необходимость очередной реорганизации нашей многострадальной отрасли, и что необходимо создать другую структуру, объединяющую все функции, куда должны войти все ведомства, занимающиеся охотничьим хозяйством, в том числе и кожкомбинат.

Создали какую-то комиссию, куда вошёл и я, начали работать. Егоров Е.Г. предложил назвать новую структуру Сахабулт и все согласились.

При этом Егоров сообщил, что руководителем новообразования уже назначен Петров Никифор Николаевич, директор одного из колымских совхозов.

При разработке Положения о концерне, куда вошли практически все функции по промыслу, переработке, охраны, надзору, охотничьих угодий и распределению разрешений. К тому же по вопросам добычи соболя Николаев собственноручно вписал слово «монополю», которое, впрочем, через пару лет опротестовала прокуратура.

Начались работы по организации концерна, центральное управление разместилось по адресу Губина 1а, имевшего достаточно большие помещения. Поначалу все организации, объединённые в концерн, работали в своих зданиях, до переоборудования основных помещений.

В новом концерне все руководящие посты назначались по указаниям сверху, меня назначили на самую младшую. Надо мной было 6 начальников, в том числе: Петров Н.Н., Коркин Ю.С., Максимов А.И., Чахов, Семёнов А.О., Додохов Н.В., Бравин Д., не считая главного экономиста, бухгалтера, зав. пушным отделом. Поскольку функции распределения лицензий была на нашем отделе, посетителей было много, помню высокопоставленные тойоны снисходительно усмехались: «давай-давай, учи молодых...».

На дню получал десятки записок к письмам и документам с визой: решить, ответить, исполнить.

Через год, получив очередной отпуск, когда работал на острове, всё вручную, тогда даже простейших механизмов ведь не было, на острове под Техтюром, уже сено было скошено, осталось убрать, кричат с противоположного берега, срочно вызывают на работу. Пришлось ехать, думаю что-то стряслось. Генеральный сразу же приказал возвращаться из отпуска и ехать в Нерюнгри. Сказал, что вопрос касается осложнений с охотниками-эвенками, связан с щекотливыми национальными делами и я смогу это решить. Я отказался, сославшись на то, что у меня сено только скошено и лежит неубранным и он, как якут, должен это понимать, и что надо мной есть много начальников с окладами выше моего. На это Петров сказал, что это будет потом решено, но я сказал, что пока вопрос не решен, с отпуска меня отзывать без моего согласия противозаконно.

Всю жизнь страдал из-за своего неуступчивого характера, потому карьеру так и не сделал.

Через год Петров вызвал и сказал, что мне надо ехать в Москву, за оружием, 100 СКСов и 50 боевых карабинов. Сказал, что договор подписан, надо только забрать. Я сдуру согласился и горько пожалел, связей в Москве нет, транспорта, а места, где хранить вроде была договорённость с Главохотой, на Малой Бронной.

В Москве очень хотел пожить в гостинице Россия, самой крутой, как я думал, тщетно, никак не мог устроиться, а тут кавказцы заселялись сходу.

Как раз там в гостинице жил Кычкин Петр, наш товаровед, он постоянно жил только там, видимо ему на суточные давали прилично, мог дать на чаевые, а я просидел в прихожей целый день, безрезультатно. Кстат, видел там нашего президента, Николаева, прошёл мимо важно, прошептал и даже не кивнул в ответ на приветствие.

Делать нечего, пришлось ехать на «Водный вокзал», гостиница Росохотобщества.

Был со мною Махчагаров Аркадий, из Олёкминска, но не помогал, и даже на улицах ходил по другую сторону улицы, когда я спросил его почему, он ответил, что военная мафия самая сильная и могут замочить.

Нашел вояк, там как раз получали оружие охотоведы из Краснодара, приехали на бронированном автобусе, в бронежилетах, с автоматами. Вояки суетились перед ними, а они получали только 20 стволов. Предупредили, что завтра склад закрывается на 3 месяца, а работают они с 11 до 16 часов.

На следующий день, я получал арсенал, а машины-то нет, вояки отказались помогать, а ящики очень тяжёлые. Хорошо, ребята с Краснодара были там как раз и по-братски помогли, привезли оружие в Главохоту.

Таскать мне помог какой-то парень практикант, один я не справился бы, таскали по старинным винтовым лестницам вниз, в подвальное помещение.

В целом коллектив был хороший, все знали друг друга, да и специалисты были классные. Генеральный умел хорошо договариваться с руководством республики и проблем с финансированием не было.

Глубокой осенью Ю.В. Конев вдруг пригласил во вновь образованное Министерство экологии и природопользования на должность начальника отдела охраны животного мира, на что я с радостью согласился.

На прощании с Петровым мы простились очень даже тепло, почти по-дружески, он даже подарил пятизарядку.

В 2012 году я ушёл с Депохоты на пенсию, по выслуге лет и Артур Дмитриев предложил мне перейти к ним, в концерн, он тогда был заместителем генерального директора, начальником отдела охоты и промысла. К тому времени Борисов Илья, много лет успешно и плодотворно проработавший на этом месте, ушёл на «вольные хлеба» на созданное охотоведами предприятие «Регион 14». Сразу же, а была осень, начались работы по лицензиям, квотам, заготовкам.

В 2014 году генерального директора сменили, у Петрова были большие проблемы с новым министром сельского хозяйства Слепцовым. Новый директор Павлов М.М. взялся за дело круто, сразу же меня старые кадры. Уволил почти всех, и в числе первых, конечно, должен был быть я.

Но тут началась очередная эпопея с лицензиями на копытных, и он пока оставил меня, сплошным потоком повалили блатные, и всем надо было непременно или в Хангаласский, Амгинский или Кобяйский районы, а квоты-то мизерные, на всех не хватало. Я взял на себя смелость решать эти вопросы, как не скажу, но решал, все были довольны, а Павлов с изумлением сказал мне: «А ты оказывается очень нужный спец.»

Народу было очень много, а генеральный всё время требовал, чтобы я не держал людей в коридоре, а у меня и стульев-то не было, да и кабинет крохотный, но ничего, помещались.

Потом у концерна начались неприятности с деньгами, появилась новый заместитель Шишигина и тут началось...

Поувольнялись лучшие работники, больно уж неуживчивой оказалась дамочка. Помню в один год сменилось 5!!! главных бухгалтеров за год, а уж про рядовых работников из бухгалтерии, экономического и хозяйственного отдела и говорить не приходится.

Помню как-то раз пригласили на новогодний корпоратив в ресторан «Муус Хая», я вошёл было в зал и вышел обратно, все незнакомые, думал попал не туда, но на выходе встретил знакомого из цеха выделки, и он сказал мне, что это всё наши.

А как обошлись с охотоведами, много лет проработавшими в качестве представителей концерна в районах? Почти все ушли, так как зарплаты были крохотными и то только на период промысла, а работы-то у них было очень много. К тому же требовалось проводить Зимний маршрутный учёт промысловых животных, а это тяжкий труд, и бесплатно, даже бензин не оплачивали, хотя я готовил приказы генерального с указанием сумм, которые были немалыми и их, конечно, не оплачивали. А ведь надо неделями жить в тайге, ходить по глубокому снегу, а дома ведь хозяйства, семья. Вот парни и отказывались.

Хотя надо отдать должное Павлову М.М., он старался всячески поддерживать специалистов в улусах, но нехватка денег конечно, требовала жесточайшей экономии, в цехах рабочие должны получать зарплату регулярно, за задержки закон карал жестко.

Приходилось заполнять формуляры, а их ведь больше тысячи! Устал тогда. К тому же требовалось предъявлять эти маршруты и карточки начальникам улусных инспекций охраны природы, поголовно не имеющим малейшего представления о промысловой охоте, не говоря уже об охотоведении. А уж какими важными и капризными были некоторые, в отказах на подтверждении указывали, что там нет таких деревьев, или не указаны мари и поляны, были не согласны с данными карточек и т.п., а как трудно было найти людей для указания Ф.И.О. исполнителя, ведь кадровых охотников потеряли, а нужны были подлинные имена, их то начальники инспекций знали.

Очень большие трудности были с отправкой и возвратом карточек на проверку в улусы и обратно, таксисты требовали денег, оказии редко случались, а Депохоты и слушать не хотел о хоть малейшем продлении сроков представления. В общем намаялся достаточно. К тому же отдел сократили, меня опять понизили в должности, получал в месяц 24 тысячи.

Приняли нового начальника отдела, Гоголева А.А., парень старался, потом или сам ушёл, или его ушли, в общем не прижился. Хорошо хоть потом приняли толкового парня, Стрекаловского Гаврила начальником отдела, работал с душой, талант коммерсанта у него был отменный. С пушниной я вообще не занимался, всё решали Гаврил с Мишей Ноговицыным, одним из лучших товароведов в республике. Разгрузили прилично, я только отчёты готовил, а их было немало. На Руси испокон веков на одного работающего с десяток надзирателей приходится.

В общем работали, пока госпожа Шишигина вдруг принялась за Стрекаловского и тот ушёл, сказав, такие деньги как платит концерн, он и так найдёт. В 2020 году пришёл другой парень, совсем молодой, старательный, Дмитрий, но началась морока с пандемией Ковидом, стариков увольняли и мне предложили покой, на что я с удовольствием согласился.

Всего я проработал по специальности охотоведа с 1977 года по 2020 год, получается более 40 лет, за что благодарен и судьбе и нашей благословенной Alma mater – факультету охотоведения Иркутского СХ института.

Егор Алексеевич Леверьев,
биолог-охотовед

40 СЫЛ БУЛТ ХАҢААЙЫСТЫБАТЫГАР

Мин биолог-охотовед Протопопов Максим Дмитриевич, 1947 сыллаахха ахсынньы 29 күнүгэр Анаабыр оройуонун киин бөһүөлэгэр Сааскылаахха төрөөбүтүм. Ол сағана ағам Протопопов Дмитрий Иванович сэрииттэн тыыннаах төннөн Анаабыр оройуонун райкомугар үлэли сылдыар кэмэ. Ийэм, ағам төрдүлэрэ Уус Алданнар, оной дьонум дойдуларыгар төннөннөр мин оҕо сааһым Уус Алданна ааспыта. Сэттэ сааспыттан саа тутан, кустаан-хаастаан, куобахтаан, оччотооҕу оҕо сиэринэн айылҕалыын алтыһан улааппытым. Бороҕон орто оскуолатын бүтэрэн, икки сыл армияҕа сулууспа-

лаан баран, булка тардыһар санаам батарбакка 1971 сыллаахха Иркутской куорат пушно-меховой техникумугар туттарсан үөрэнэ кирибитим. Олоҕум суолун буларбар үлэлии сылдыбыт Ус Алдан «Лена» сопхуоһун салалтата улахан тирэх буолбуттар махтанабын. Ол курдук охотовед-зверовод үөрэбэр кириэрбэр дуоҕабар түһэрибиттэрэ, үөрэнэrim тухары стипендия төлөөн харчыга кыһалҕата суох үөрэммитим. Техникумга үөрэнэ сылдьан биригэ үөрэнэр тувинка кыһын билсэн, таптаан 1974 сыллаахха кэргэн ылбытым уонна 1976 сыллаахха Суоттуга дьэ туттан «Лена» сопхуоспар охотоведынан үлэбин саҕалаабытым. Биэс нэһилиэги, биэс учаастагы кэрийэн булчуттарбыттан андаатар, тиин, солондо, кырынаас, кубах тириитин тутабын, киис дэҥнэ биирдиилээн эмэ бултанара. Кэлин ыаллыы Кэбээйилэртэн көнүллэтэн Алдан өрүс нөнүө Кэлэ үрээбэр үс булчуту тэрийэн ыттар буолбуппут. Сезонга 40-50 кийһи бултааннар былааны лаппа аһара толорор буолбуппут.

Охотовед буолуохпуттан өлгөм бултаах-алтаах атын оройуонга барар баҕалаах этим, Минсельхоз булт отдела өйөөн, 1976 сыл ол баҕам туолла. Саха сириин саамай булдунан аатырар Орто Халыма оройуонугар «ССРС 50 сыла» сопхуостан араарыллан санга тэриллэр «Алазейскай» сопхуос старшай охотоведынан барар буоллум, кэргэммин Зоя Эльбековнаны старшай товароведынан ыллылар. Сопхуос киинэ Арбахтаах, үс отделениелааҕа: Сватай, Эбээх уонна Өлөөкө Күөл, барыта 80 каадырабай уонна 40 любитель булчуттаах улахан хаһаайыстыба. Сүрүн булбут андаатар, киис уонна кырынаас этэ, ону таһынан бөрө, сиэгэн, саһыл бултанара. Маны таһынан отделение аайы хара саһылы, үрүн кырсаны иитэр зверофермалар бааллара. Бултаммыт күндү түүлээҕи уонна забойдаммыт килиэккэлээх кыыллар тириилэрин кэргэним суортаан тутар, мин ахсынныы ыйтан кулун тутар бүтүөр диэри хайыһардаах Ан-2 самолетуна кэрийэн булчуттарым, отделениелар зверофермаларын түүлээхтэрин графигынан хомуйабын. Ыраах булчуттар учаастактарыгар булт биригэдьиридэрэ сирдээн чугас күөллэргэ түһэбит, булчуттар бары рациялаах буолан сибээһи тутта сылдыбыт. Түүлээхситтэргэ сирдэриттэн көрөн сылга 8-10 тыһыынча суумалаах былаан тиэрдиллэрэ да, үксүлэрэ былааннарын аһара толороннор, пятаетка былаанын сопхуос 3-4 сылынан толоро. Сопхуос санга тэриллибит буолан специалистар үксүбүт эдэр, үөлээннээх саастаах, сүрдээх түмсүүлээх этибит. Ол сағана субюта үлэ күнэ, онтон өрөбүллэри үксүгэр кыһын мас кэрдийтигэр, эбии аһылык бэлэмнээһинигэр, сайын оттоһунга күргүөмнээх субютунньуктарга ыттарбыт. 1981 сыллаахха нэһилиэккэ хотуурунан от охсуутугар күүлэй тэриллибитигэр, мин чемпион охсооччу буолбутум, ол кэнниттэн хотуурунан от охсуутугар куруук маннайгы нүөмэринэн сылдыбытым. Күүлэйгэ биэс чааска 1 га 114 суотайы охсубут этим. Сайын аайы 5-10 киһилээх биригээдэнэн уончалыы хонукка сопхуоска оттуурбут.

Элбэх сопхуос буолан сыл ахсын Дьокуускай куораттан Ан-10, Ан-26 самолеттарынан булт тэрилин (хапкаан, кубах туһаҕа, тимир оһох, балаакка, саа, ботуруон, араас быа-туһах уонна кыыл сиэткэтин) тиэйэн аҕаларбыт уонна булчуттарга түнгэтэрбит. Булт хаһаайыстыбатын тэрээһинигэр диэн 20% анал ыстатыйа үбэ көрүллэр буолан булт тэрилин атыылаһыы, үүтээннэри туттарыы, булчуттары тиэйэр-таһар үлэҕэ былааннаахтык үлэлиирбит. 1983 сылга Орто Халыма куоратыгар «ССРС 50 сыла» диэн туттарар түүлээжинэн бүтүн Саха сириин үрдүнэн аатырар сопхуоска кылаабынай охотоведынан үлэлии кэллибит. Икки этээстээх пушной базалаах туспа хонтуоралаахпыт, сопхуос биэс отделениелаах (Налимская, Хатыннаах, Ойуһардаах, Сылгы Ыттар уонна Березовка), маны таһынан киин отделение Среднеколымская куоратыгар. Сүүсчэкэ каадырабай, түөрт уонча любитель булчуттаахпыт. Бу булчуттар бултаабыт күндү түүлээхтэрин уонна оройуон килиэккэлээх кыылын тириитин барытын пушной базаҕа кэргэмминээн тутан, суордунан наардаан, баһыылканан Иркутскайдаағы түүлээх базатыгар почтанан ытабыт. Сороҕор Ан-26 самолет толору түүлээх буолара. Кэлин Дьокуускай куоракка түүлээх базата аһыллан онно туттарар буолбуппут.

«Сахабулт» концерн тэриллибитэ сыл буолтун кэннэ этиини ылынаммын, концерн Орто Халыматаағы филиалын салайааччытынан кирибитим. Улуус ол да саҕаттан өрөспүүбүлүкэҕэ саамай элбэх каадырабай булчуттаах, саамай элбэх түүлээҕи биэрэр улуус этэ. Сүрүн түүлээх көрүнэ андаатар тириитэ буолан охотовед үлэтэ олус уустуга уонна эппиэтинэстээҕэ. Үлэ дьоруойа Волков И.В. курдук улуу булчуттар сорох сезонга 5000 тийэ андаатары бултууллара, бачча элбэх андаатары, биллэн

турар, булчут бэйэтэ тириитин ыраастыыр, хатарар кыаҕа суох. Ол иһин уруккуттан андаатары обработкалыыр анал сыаҕы үлэлэтэрбит.

Хас эмэ сүүһүнэн тыһыынча араас түү-лээх тириитин самолетунан аҕалан Дьоккуускайга туттарабын. Төттөрү барарбар булчуттарбар араас булт тэрилин, харчыны илдьэбин. Орто Халымаҕа үлэлээбит кэм-мэр саамай өйдөөн хаалбыт кэмим трофейнай булду тэрийиигэ кыттыспытым эбит. Олохтоохтор босхо кэриэтэ айахпытыгар бултанар тайахпытын трофей быһыытынан үрдүк сыанаҕа атыылыы сылдыбыт кэмнэрдээхпит. Биир үчүгэй муостаах атыыр тайах киллэрбит дохуота билинҕи сыананан 250-тан тахса тыһыынчаҕа турбута. Бу хаһаайыстыбаҕа олус үчүгэй дохуот буолар, мин санаабар, олох көннөбүнэ, булт хаһаайыстыбатыгар булт туризма олус инникилээх салаа буолуо. Мантан сиэттэрэн биир күлүүлээх да, биһиги олохпут ыараханын да көрдөрөр түбэлтэни ахтыахпын баҕардым.

Арай биирдэ икки немец уонна биир Швеция булчуттары арыллаатыбыт. Биһиги сорукупут диэн бу дьонно улахан муостаах тайах буурдарын ыттаран аҕалыахтаахпыт. Салайааччылар вертолетунан дьоммутун аҕалан биһиги бэлэмнээбит базабытыгар олохтоон бардылар. Биир немецпит олох биир саһааннаах бухатыыр көрүннээх киһи, шведпыт хойутуу кэлэр диэн буолла. Көрсүһүү, билсиһии дьон сиэринэн барда, сарсыныгар икки сириэн арахсан, мин Платонов Валентин диэн «Полярнай круг» бэрэстэбиитэлин кытта били улахан немеци илдьэ барар буоллубут. Дьэ, сарсыарда эрдэ туран мотуорбутугар олорон өрүһүнэн айаннаатыбыт. Тайах сөбүлээн сайылыыр күөлүгэр дьоммун сатыы илтим, суол диэн суоҕа биллэр, кыыл орохторунан балачча хааман былааннаабыт эбэбитигэр таҕыстыбыт. Син улахан эбэ, утары арыытын алыылаах. Арай көрбүтүм – ол алыыга буур тайах муоһа эрэ килбэйэн сытар, немецпэр бинокулунан көрдөрбүтүм, киһим: «Оо, гут» диэтэ, тойон эрбэбин чочоннотор. Дьэ, ыт диэтибит, тылын өйдөөбөт буолан илиибитинэн, тарбахпытынан быһаарсабыт. Киһибит кытыыттан саатын уураар ачаах быһынна, онһунна уонна дьэ ытта. Арай тайахпыт туран кэллэ, ол-бу диэки олоотуур. Таппатаҕын биллим, ытан ис диибин. Онгосто-онгосто түөртэ ытта да таппата, кыылбыт аргыйы куотардыы хамсаан барда. Куоттараары гынныбыт диэн ыксаатым, давай-давай стреляй диэн илиибинэн көрдөрөбүн. Киһибит карабинын өссө ииттэн хааман иһэр тайаҕы хаста да ытта, биирдэ көрдөхпүнэ, кыылбыт сүтэн хаалла. Охтордо дуу диэх санаа баһыйда. Усулубуйа быһыытынан бэйэбит ытыһарбыт көнүллэммэт. Чэ, бэрт диэн буолла. Валентиммар чугас тумуска баран тыы көрөрүгэр эттим, бэйэм немецпин кытары хааллым. Сотору буолаат Валентин тыынан күөлгэ киирдэ да алыыга быһа уһунна, Абый киһитэ тыыга сылдыа үөрүйэх диэн спокойнайбын. Киһим алыыга тийэн балачча уһаты-туора, сүтэ-сүтэ хааман баран тыынан быһа төннөн кэллэ. Киһибит сыыспыт, тайахпыт тахсан барбыт эбит, алыы куоһаҕар сүппүтүн оҕунна диэ-биппин диэн кэпсээннээх буолла. Дьэ, хантан баран атын бууру булабыт диэн санаа хаайа турдаҕына, арай утары соҕус атын тумуска өссө биир аарыма буур киирэн кэлбитин көрдүм. Бастакы кыыллааҕар өссө улахан буур бэрдэ эбит, киһибитигэр көрдөрбүппүтүгэр, үөрэн үлтү түһэ сыста. 200-тэн тахса миэтэрэ сир, немецпитигэр эмиэ ыттардыбыт да көрдөхпүнэ олох таппат. Кыылбыт куотаары гынна, ыксал буолла. Илибинэн биһиги эмиэ ытабыт дуо диэн ыйыттым, син

Протопопова З.Э. күндү түүлээҕи тутар, сортировкалыыр түгэннэриттэн

Социалистической Үлэ Дьоруойа, Орто Халыма аатырбыт булчута Волков И.В. андаатар булдугар

өйдөөтө быһыылаах. Тыаҕа түһэн эрдэҕинэ, Валентинныын кэнниттэн биирдиитэ ытан хааллы-быт. Баран көрүүххэ дин буолла, мин тыыга олороот быһа эрдэн тийиэн ытыллыбыт сириҥ ыттаах баран көрдүм. Арай ытым тахсыбыт суолун экирэтэн баран сотору төннөн кэллэ, дыбадытыгар тайах түүтэ сыстыбыт. Ону көрөөт үчүгэйдэппит дии санаатым уонна суолун батыстым, арай син барбахтаабытым кэннэ уулаах маар көһүннэ, онтон булан көрбүтүм тайахпыт ууга охтон сытар эбит. Дьэ, дьоммор төннөн кэлэн аны күөлбүтүн хайдах туоруубут дин буолла. Эргийэ барыаҕы ырааҕа бэрт, дулҕата, бадараана дин сүр. Онон иккилии буолан тыынан туоруохха дин буолла. Халыма бэйэ оҥоһуу тыытын бэйэбит билэбит, икки улахан киһи олорбутугар тарбахтан эрэ ордук хаалла эркинэ ууттан быгара. Неметим көхсүнэн миэхэ сыстан олорор, онон туругун киһи билэ иһэр. Бастаан киһим сап-салыбырас гына куттаммыта биллэр, онтон мин сахалыы ырыанан доһуһооллатан эрдэн иһэбин. Сотору буолаат киһим дьэ уоскуйда, мин ыллыырбыттан салыбырыыра тохтоон хам бааччы буолла. Оннук иккитэ чизэрэстэнэн түргэнник эбэни туораатыбыт. Баран кыылбытын ууттан ороон астаатыбыт, күн да киэһэрэн барда. Муоһа олох коллекционнай буолан немецпит сөмүйэтэ чочоннос, биһиги да трофей булларбыппытыгар үөрүү. Төбөтүн муостары быһан ыллым уонна тыынан туоратар буоллум, дьонум кытыынан сатыы тийиэхтээхтэр. Дьэ ол курдук туораан баран өрүскэ төбөнү мотуоркаҕа киллэрэн кэбиһиэхтээхпин. Кыыл ороһунан төбөбүн сүгэн харангаран эрдэҕинэ син мотуорбар тийдим. Кэтэхэ сатаан бараммын аны дьоммун ирдии төттөрү бардым, били күөлбэр, син хас да килэмиэтир сир. Саатар олох харангаран хаалла, билингни курдук налобнай банаар энин дин суох, ол сағана. Тийиэн өөр-өтөр кэтэспитим кэннэ арай Валентин үөгүтүн иһиттим. Испиискэ уматан ханна баарбын көрдөрдүм да, арай Валентин кэлэн көмөлөс дин хаһытаата. Киһибин сүгэн иһэбин диир, тыый туох буоллахтарай дин утары тийибитим немецпит дулҕа, бадараан устун хаамартан эстэн хаалбыт эбит. Валентин икки ураҕас маһы хонноһун анныгар уктан онтон тутуһан нэһиилэ иһээтиир. Саатын сүгэн, уу иһэрдэн, кэнсиэрбэ сиэтэн киһибитин нэһиилэ мотуоркаҕа тиэртибит. Дьэ, баһын быһа илгистэр этэ, мин өссө сүгэн аҕалбыт тайаҕым төбөтүн көтөҕө-көтөҕө биһиги сахалар ыһыыбытыттан, тулуурбутуттан.

Манньык булт хаһаайыстыбатын интэриэһигэр, булчуттары тэрийиигэ 40 сыл тохтообокко охтоведынан үлэлээбиппин толору дьоллоһунан аабынабын. Кэлин төрөөбүт оройуоммар Анаабырга баран охтоведтаан баран, билигин уурайан пенсияҕа олоробун. Доруобуйа кыайара буоллар билигин да аар тайҕабын, нэлэмэн туундарабын кэрийиэм этэ. Биир идэлээхтэрбин «Сахабулт» концерн 30 сыла, Саха сиригэр булт хаһаайыстыбата тэриллититэ 100 сылынан итиитик эҕэрдэлиибин, доруобуяны, бары үтүөнү бағарабын.

М.Д. Протопопов,

*булт хаһаайыстыбатын бэтэрээнэ,
Орто Халыматаағы филиал салайааччыта,
биолог-охтовед*

ᠠᠨᠲᠤ ᠲᠦ᠋ᠬᠦᠮᠡᠬ
ᠰᠠᠬᠠᠪᠤᠯᠬᠠ ᠲᠦᠮᠦᠯᠯᠦᠪᠦᠲ
ᠲᠦᠭᠤᠯᠡᠭᠦᠨ ᠪᠡᠷᠢᠶᠡᠭᠡᠴᠢᠯᠡᠷ

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮҮТЭРЭ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПУШНОЙ АУКЦИОН, г. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ, 2010 г.

ОН БЫЛ ПАТРИОТОМ

Я, Филиппов Василий Семенович, родился 17 января 1930 года в Тойбойском наслеге Сунтарского района в семье крестьянина-бедняка, отец умер, когда мне было 3 года, мама умерла в 1953 году.

В 1939 году поступил в II Бордонскую начальную школу. С 1940 по 1950 гг. учился в Сунтарской средней школе. В 1944 году вступил через пионерскую организацию в ряды Ленинского комсомола.

В 1950 г. окончил Сунтарскую среднюю школу и в этом же году поступил в Московскую ветеринарную академию, которую окончил в 1953 году, получив специальность биолога-охотоведа.

После окончания ВУЗа работал по специальности.

Работал в комсомольских, советских, партийных работах, входящих в номенклатуру бюро Якутского Обкома КПСС.

С 1976 года по 1984 год инвалид 1 группы, в настоящее время инвалид 3 группы пожизненно. В 1976-1982 гг. была назначена персональная пенсия республиканского значения.

С марта 1958 года член КПСС, более 8-ми лет был избран в состав областного комитета КПСС, депутат Верховного Совета ЯАССР 7-го созыва. Женат. Жена – Филиппова Нина Михайловна, 1935 года рождения, член КПСС, инспектор по кадрам лаборатории Охраны труда ВЦСПС.

Дочь – Филиппова Надежда Васильевна, 1956 года рождения, член КПСС, инструктор Горкома КПСС Эстонской ССР.

Сын – Филиппов Андрей Васильевич, 1959 года рождения, старший инженер Уральского научного производственного объединения Казахской ССР.

Дочь – Филиппова Елена Васильевна, 1963 года рождения. Старший экономист статуправления Якутской АССР.

В 1971 году ездил в Венгрию в составе Советской делегации во Всемирную выставку природы и охоты.

Имею орден «Знак Почета», медаль «Трудовая доблесть» в 1968 году, медаль «В ознаменование 100-летия со дня рождения В.И. Ленина. За доблестный труд», 2 грамоты Президиума Верховного Совета, Бронзовая медаль ВДНХ СССР, медаль «Ветеран труда».

В. Филиппов,
11 марта 1986 года

* * *

В год патриотизма в Якутии мне хочется вспомнить о своем бывшем начальнике – Василии Семеновиче Филиппове: потому что я им восхищался, он в меня верил и доверял. Кроме того, в этом 2020 году исполнился ровно 30 лет с начала работы в республике пушно-меховой базы по заготовке и реализации пушнины, которую он организовал. Я считаю, что это одно из его ярких деятельностей во благо родной республики, о котором должны знать.

Василий Семенович, в свое время, известный работник советско-партийной системы. О его не простой жизни и работе, многие его современники знают и наверно имеют свои определенные суждения. Перед тем, как вспомнить о его патриотическом поступке на Международном пушном аукционе в г. Санкт-Петербург, восхитивший, возможно, не только сопровождавших его подчиненных и земляков из Якутии, но и представителей мировых компаний из разных стран, прибывших в г. С. Петербург, на Международный пушной аукцион, я остановлюсь на одной преамбуле...

Сейчас в Якутии наступает наша зима, которым мы гордимся и любим, в то же время ответственно готовимся к ее суровым нравам и условиям. Потому что мы знаем, что долгая северная зима с ее сильными морозами не прощает безответственного отношения к нему. Но при этом, зима приносит для жителей Якутии много полезного, радостей и богатств. Одна из таких ценностей в нашей республике, напрямую относится к моей статье. Она с давних времен известно в нашей большой стране и даже в мире – это пушнина. Свою известность, добываемая и производимая пушнина в Якутии, приобрела благодаря экстремальным природно-климатическим условиям региона. А именно, благодаря нашей долгой зиме, где продолжительные низкие температуры с сухим окружающим воздухом, спо-

собствуют приобретению самых лучших товарных свойств пушнине, такие как легкость, пышность, мягкость, шелковистость: которые и определяют наивысшее качество меха. По этому поводу, можно вспомнить и то, что конкретно подразумевали прошлые купцы – неизвестно, но пушнину из нашего региона, они часто называли «мягким золотом Якутии». И действительно, из литературы известно, что в царские времена за одну шкурку соболя, добытой в Сибири, в центральной России, оказывается, можно было купить две коровы.

Да и в наше время, хотя, ввиду различных обстоятельств, цена на шкурки соболя колеблется, до недавнего времени в СМИ были сообщения о том, что шкурки соболя, добытые в Якутии в С. Петербургском пушном аукционе, продавались по цене до 2500 долларов США за штуку. А это, можно сказать, вполне соответствует, того, что и в настоящее время, стоимость 1 гр. шкурки соболя равна стоимости 1 гр. золота.

В царской России, многие года в Якутии пушнину заготавливали и вывозили купцы, а при советской власти, с коротким исключением, вся заготавливаемая пушнина отправлялось самолетами в Иркутскую пушно-меховую базу. Там пушнину принимали по количеству и качеству и расплачивались от имени государства. Далее пушнина поставлялась по фабрикам легкой промышленности страны и продавалась в Международных пушных аукционах.

Только в середине 80-х годов прошлого века вышло Постановление Совета министров республики об организации в Якутии пушно-меховой базы. Вот здесь и Филиппов В.С., у которого первоначальное образование «охотовед-зверовод», был назначен директором вновь организуемой пушно-меховой базы и начал свою деятельность по этому вопросу. Организационная и подготовительная работа для открытия базы продолжилось несколько лет, в частности: на строительство здания базы, на приобретение и комплектацию оборудованием будущих производственных цехов, на поиски работников со специальным образованием, на обучение молодых специалистов в центральном регионе России, в организации практики будущих работников базы в Иркутской и Красноярской пушно-меховых базах.

На основании Постановления Совета министров республики были попытки приглашения для вновь организуемой пушно-меховой базы в г. Якутске, главного специалиста из центра, для организации нового для республики направления в сельском хозяйстве. В действительности, в первое время прием, хранение, товароведение, реализация десятки и сотни тысяч шкурок белки, ондатры, соболя, горностая, введение документации было новым, сложным и ответственным делом.

В итоге, после проведенных нескольких лет подготовительной работы в 1990 году в г. Якутске, было организована пушно-меховая база под названием «Заготовительно-сбытовая фирма «Якутская пушнина», по адресу улица 50 лет Советской Армии, дом №51/1. В частности, по Приказу №1 ЗСФ «Якутская пушнина» от 24 августа 1990 года, был принят на работу в должности главного специалиста Петр Григорьевич Кычкин. До этого он работал охотоведом-звероводом в совхозе им. Н.Д. Субурусского в Чурапчинском районе. Стоит вспомнить, что и тогда были в республике много специалистов охотоведов, но Василий Семенович, видимо, имел свои суждения на выборе кадров. Благодаря качественной подготовительной работе, в короткий срок, Василий Семенович вместе со своим главным специалистом скомплектовали рабочий коллектив пушной базы, организовали скрупулёзную работу приема, учета и отчетности по количеству и качеству большого объема пушнины, от охотников, заготовительных организаций и оплату за сданный товар. Была проведена большая ответственная и квалифицированная работа по хранению, документации и сортировке принятой пушнины, по имеющимся стандартам, для поставки в меховые фабрики республики и центральной России.

В то время Якутия впервые самостоятельно, в лице ЗСФ «Якутская пушнина» участвовала в Санкт-Петербургском Международном пушном аукционе с 7000 шкурок отборного промыслового соболя со стопроцентной продажей. Вот здесь, то и Василий Семенович, на восхищение многих его сопровождавших, в том числе депутатов от Якутии, смело можно сказать, показал какой он истинный патриот своей республики. А дело заключалось в том, что обычно перед началом торгов Международного пушного аукциона, на большом зале так называемого крупного здания «Дворец пушнины», проводился традиционный фуршет. Там присутствуют многие участники аукциона, поставщики и покупатели пушнины, в том числе и представители знаменитых мировых меховых компаний и фирм из разных стран. Вот здесь нашему Василию Семеновичу, видимо, как руководителю компании и впервые участвующему, крупному поставщику шкурок промыслового соболя из Якутии, дали слово. После своего бодрого выступления, которое сразу переводили на английский язык, вдруг Василий Семенович на приподнятом тоне запел тойук - благославление. Многочисленные присутствующие в зале притихли и прислушались, а мы сопровождавшие его сотрудники и земляки, были ошеломлены,

1992 с. «Яутская пушнина» түүлээби тутар-батарар фирма коллектива, ол сабана күндү түүлээхтэн араас бэйэлээх таҥаһы тигэр аатырар «Белка» фабрика директора Якутскайга кэлэ сырыттабына

восхищены и рады от незаурядного поступка своего руководителя. Ведь кто бы из нас мог, так поступить, даже если бы просили. После пения алгыса были громкие аплодисменты присутствующих. Вот таким был Василий Семенович.

Даже после 30 лет от того случая, я вспоминаю этот момент, это действительно был патриотический поступок. Он, пользуясь случаем и в целях, чтобы услышали голос, культуру его народа – саха, запел алгыс перед представителями разных стран, собравшимся на этом Международном пушном аукционе. А также он наверно желал, чтобы мировые фирмы и компании обратили внимание на привезенные им на аукцион семи тысяч шкурок соболя, потому что он был твердо уверен, что его пушнина высшего качества и нет им конкурентов.

На этом знаменательном для республики событии, то есть на первой продаже пушнины от имени Якутии на мировом рынке, как известно, присутствовало Якутское телевидение и производили видеосъемку, в том числе, интервью директора ЗСФ «Якутская пушнина» Филиппова В.С. на демонстрационном зале мехов Дворца пушнины. Но, к сожалению, этот запись, по-моему, по Якутскому телевидению не показали, ссылаясь на то, что запись потеряна.

Действительно, в то время, первое участие Якутии от своего имени, на Международном пушном аукционе было значимым и престижным событием. Например, в Санкт-Петербургском Международном пушном аукционе до недавнего времени, за один день производились сделки на сумму до миллиарда рублей. А долю участия товара из Якутии в таком аукционе можно представить, если учесть данные из достоверных источников, что в отдельные годы, практически вывозились до 1/3 количества шкурок, самого ценного кряжа промыслового соболя, продаваемого на Санкт-Петербургском пушном аукционе. Кроме того, если оценить выписку из специализированной литературы: «... если стоимость продаваемых за границу пушно-меховых товаров пересчитать на золото, то оказывается, что меха еженедельно дают тонну этого металла...» (Русских А.П., Русских Н.А. «Улучшение качества клеточной пушнины», М.: «Колос», 1967), то можно подразумевать какую имеет ценность и перспективу, если будет в республике ответственное отношение на сохранение и развитие заготовки пушнины. Особенно с учетом преимущественные природно-климатические факторы в регионе, для заготовки и производства конкурентоспособной пушнины на мировом рынке.

Эту перспективную дорогу, для Якутии, торжественно открывал и благословлял своим алгысом Василий Семенович тридцать лет тому назад, о котором стоит упоминать.

И напоследок, приходит мысль, а почему бы не учредить в республике, в честь – столь значительному, признанному в мире, брендовой продукции, нашей северной республики, например: День пушнины!

Петр Григорьевич Кычкин,
охотовед-зверовод, зооинженер, ветеран труда РФ.
14.09.2020 г., г. Якутск

ҮЛЭМ ТЫА ТҮҮЛЭЭБИТТЭН САБАЛАММЫТА

Мин 1970 с. Балыктаах орто оскуолатын бүтэрэн баран, оччотооҕу кэм, бириэмэ «оскуола – производство – үрдүк үөрэх» ыңгырыгытынан салайтаран М. Горькай аатынан сопхуоска Матта отделениетыгар рабочайынан үлэҕэ киирбитим. Сайын от үлэтигэр полумех. звеноҕа от кэбиһиитигэр, онтон кыһын от тийиитигэр ДТ-75 тракторга куруусчугунан үлэлээбитим.

Саас 1971-1973 сс. Майа военкоматынан ыңгырыллан, Советскай Армияҕа сулууспалаан кэлбитим. Онно 1 взводка сулууспальыр Иркутскай уобаластан сылдыар Сабадаков Юра диэн бурят уола табаарыстаах эгим. Дембеллэнэрбит саҕана Юраҕа дьоно Иркутскайдааҕы пушно-меховой техникум туһунан кыра брошюра ыппыттарын көрөн, армия кэнниттэн манна үөрэнэ барабын диэбитэ. Онтон мин ааҕан, билсэн баран эмиэ бу үөрэххэ туттарсыһыбын диэбитим.

Армияттан кэлэн баран М. Горькай аатынан сопхуос директорын Г.А. Старостины кытта дуогабардаһан Иркутскайга пушно-меховой техникумга туттарса барбытым. Совхоз директора Старостин Г.А. ыйга 30 солк. стипендия, каникулга барар-кэлэр айаммын төлүөх буолбута уонна ол тылын толорон, ый аайы почтанан перевод ыытар этилэр.

Иркутскайга тийиэн пушно-меховой техникумга приемнай комиссияҕа докумуоннарбын кытта, М. Горькай аатынан совхозу кытта дуогабарбын туттардым, хас да экзаменнаах, син конкурстаах эбит этэ. Ол сылдьан Орто Халыматтан эмиэ охотовед үөрэҕэр 8 кылаас уонна армия кэнниттэн туттарса кэлбит, Третьяков Алексеи көрүстүм.

Общежитиены үөрэххэ киирдэхпитинэ, балаҕан ыйыгар биридэ биэрэбит диэтилэр, онон Т. Алексейдын экзаменнарга, зачислениеҕа диэри квартира арендаабыппыт. Атырдыах ыйыгар киири экзаменнарбытын барытын орто сыанаҕа туттаран, совхозу кытта дуогабардаах буолан иккиэн үөрэнэ киирбиппит, студент буола түспүспүт.

Биир хоско Саха сириттэн түөрт уол буолан олорор буоллубут. Чурапчыттан Прокопьев Ваня, Тааттаттан Винокуров Гриша, Өлүөхүмэттэн Хохолов Сергей. Балаҕан ыйыттан үөрэх саҕаланан барда, үөрэнэргэ барыта спецпредмет буолан наһаа ыарахана суох, интэриэһинэй этэ.

Икки сыл биллибэккэ элэс гынан ааһан, үөрэхпитин бүтэрэн, охотовед-зверовод диэн идэ ылан дуогабардаах сопхуостарбытыгар үлэли бардыбыт.

Хохолов Сергейбыт Усть-Кут кыһын кэргэн ылан, онно үлэли барбыта, билигин да онно экологияҕа үлэли сылдыар.

Онон 1975 с. 22 сааспар үөрэхпин бүтэрэн, Мэнэ Хангаласка М. Горькай аатынан сопхуоска ст. охотоведынан 5/VIII-1975 с. үлэҕэ киирдим. Сопхуос директорынан Старостин Г.А., киһи барыта убаастыыр, элбэх саҕата суох, дьонно тылын ылыннарар киһи үлэлиирэ.

Мин үлэли кэлэрбэр зоотехник идэлээх Березкин М.И. диэн киһи ст. охотоведтыра. Кинини Нуораҕана отделениетыгар з/ф сэбиэдиссэйинэн анаабыттара.

Звероферма Нуораҕанаттан 3 км ыраах Арыылаах диэн учаастакка баара. З/ф үлэтин көрдөрүүтэ, производственной базата эргэ буолан, мөлтөх этэ. Ол курдук биир ийэ саһылтан ылыы 2,5 %, саһыл тириитин орто сыаната 60-70 солк. З/ф тутуута олбуора, клеткалар эргэрэн мас тирээбилинэн тураллара. Нуораҕана арҕаа баһыгар саҕа з/ф тутан көһөрүөххэ диэн ст. прораб Сергеев С.И. бырайыак, смета онорон дирекциянан харчы көрүллүбүтэ.

Саҕа з/ф тутуутугар Нуораҕана отделениетын управляющаи Петров Д.Н. олохтоох тутуу биригээдэтин биригээдиригэр Стручков Т.Т. үлэлэтэ биэрбитэ. Икки сылынан з/ф үлэҕэ киирбитэ.

Дьэ, онтон ыла көрдөрүүбүт сыһыа тупсан барбыта. Биир ийэ саһылтан оҕону ылыы 3,2 %–4 % тийибитэ, саһыл тириитин орто сыаната 80–100 солк. буолбута, Иркутскайдааҕы пушно-меховой база тутуутунан.

Семен Иннокентьевич (ханастан)
Япония делегациятын бэрэстэбиитэлин кытта

Тыя түүлээжэ

Сопхуоска тыя түүлээжин бултааһынга оройуонтан биэс сыллаах былаан кэлэрэ. Ону экономистар отделениеларга биир сылынан түнэтэн былаан онгороллоро. Оччолорго сүрүн бултанар көрүнгэр андаатар, тиин этилэр. Отделение аайы икки кадровой булчут баара. Бултуур күөллэрэ, сирдэрэ барыта дуогабар быһытынан сыһыарыллан, онно атын дьон бултуура бобулар этэ. Кадровой булчуттартан Черкашин С.Т. – Балыктаах отд., Бочкарев Д.Р. – Матта отд. оройуонна социалистической куоталаһыыга миэстэлээр этилэр. Сопхуоска сыл түмүгүнэн ытыллар социалистической куоталаһыыга хардары-таары бастыылара, онон Москваға ВДНХ-ға, сопхуоска бастаабыт атын производство бастыгнар кытта күүлэйдээн кэлэллэрэ.

Сыл аайы оройуонна булчуттар, звероводтар слеттара буолара, бастын булчуттарбын, звероводтарбын кытта онно кыттыыны ыларбыт.

Мин үлэлии кэлэрбэр сопхуоска саа уураар ыскылаат суох этэ, онон кэлээт да киин хонтуора территориятыгар саа уураар ыскылаат туттарбытым, онтон оройуоннаағы милиция разрешительной систематыттан көнүл ылан тозовка, карабин саалары, ботуруоннары атыылаһан булчуттарбар биэрэр этим.

Саас сезон бүтүгүнэ, хомуйан ыскылаакка сейфэҕэ уураар этим.

Оҕонньотторум барахсаттар сөбүлээбит сааларын бэлиэтээн, таңас кырадаһына баайан, ааттарын суруйан төннөлөрө уонна ону атын киһиэхэ биэрбэттиригэр көрдөһөлөрө. «Алдан» сопхуоһу кытта дуогабардаһан Хатыыстыыртан анал таба таңас (саҕыннаах, этэрбэс, бэргэһэ, үтүлүк) 2 сылга биирдэ аҕалан биэрэрим. Ону таһынан хапкааны, туу сиэктэтин, туһағы тыя хаһаайыстыбатын ыскылаатыттан ылан таһааран түнэтэрим. Сорох сыл түүлээххэ былаан туолумаары гыннаһына, «Алдан» сопхуостан (дир. Мартынов В.В., кыл. охотовед Григорьев Т.П.) киис тириитин атыылаһан толорорбут.

Үлэлии сылдьан 1978-1984 сс. Иркутскайга тыя хаһаайыстыбатын институтугар кэтэхтэн охотовед-биолог идэтигэр, үөрэнэн бүтэрбитим. Онон М. Горькай аатынан сопхуоска 10 сыл үлэлиир кэмэр сопхуос араас үлэтин барытын боруобалаабытым.

1985 с. олунньу ыйга М. Горькай аатынан сопхуос икки сопхуоска арааһыбыта. Мин толкуйдаан баран дойдубар Маттаға чугаһаан сага тэриллибит «Мэнгэ» сопхуоска Балыктаахха хозчаас директорынан, охотоведынан үлэлии барбытым. «Мэнгэ» сопхуоска директорынан Томпоттон Куприянов В.Г. диэн уопуттаах салайааччы, төрдө Мэнгэ Хангалас киһитэ, үлэлии кэлбитэ.

Сага тэриллибит «Мэнгэ» сопхуоска 2 сыл үлэ-хамнас бөҕө барбыта. Пушно-меховой база туһунан олох да умнан барбытым кэннэ, 1991 с. олунньу ый саңатыгар Филиппов Василий Семенович звоннаата, база аһылынна, куоракка үлэҕэ киир диэн ыңырбыта. Пушно-меховой база 2 сылынан үлэҕэ киирэр, үлэһиттэргэ мэрияны кытта 4 кв. ылар кэпсэтии баар диэтэ. Кэргэмминээн Ольга Ивановналыын сүбэлэһэн баран, оҕолорбут оскуоланы бүтэрдэхтэринэ куоракка үөрэнэллэригэр квартира наада эбит диэн быһаарбыппыт. Онтон Василий Семеновичка эрийэн сөбүлэһэбин диэн эппитим. Василий Семенович үлэҕэ киирэр буоллаһына, Иркутскайга пушно-меховой базаға 1 ый баран стажировкаға үөрэнэн кэл, база үлэтин-хамнаһын билис диэтэ.

Совхотум директорын кытта кэпсэтэн проездын, командировочнайбын төлөттөрөн, 1 ый Иркутскайга ПМБ стажировкаланан, приемнай, сортировочнай, упаковочнай сыахтар үлэлэрин, суот-учуот, товароведтар үлэлэрин билсэн кэлбитим. Государственная зоготовительно-сбытовая фирма «Якутская пушнина» диэн тэрилтэҕэ 1991 с., олунньу 12 күнүгэр специалист I категории диэн дуоһунаска анаммытым.

Василий Семенович бэйэтэ Сунтаартан төрүттээх, Тимирязевскай тыя хаһаайыстыбатын академиятын бүтэрбит, саха бастакы охотоведтарыттан биридэстэрэ этэ. Кини дирин толкуйдаах, сахалыы мындыр өйдөөх, принципиальной салайааччы. Үөрөҕүн бүтэрэн баран советскай-партийнай үлэһит, райком секретара, тыя хаһаайыстыбатын министерствотыгар

Х-с пятилетка түмүгүнэн булчуттар сүлөөттэрэ, 16.10.1981 с.

кадр отделын начальнига, народной хонтуруол бэрэссэдээтэлэ этэ. Киһитэ кини буолан өр сыл обкомна, правительствоҕа пушно-меховой база тутуутун сөпкө туруорсан туттарбыта. Онон Василий Семенович республикаҕа булт хаһаайыстыбата сайдарыгар онорбут үтүөтэ улахан.

Пушно-меховой базаҕа бастаан үлэли киирэрбитигэр 24 киһилээх дьоҕус коллектив этибит, үлэлиир усулуобуйа барыта тэриллибит этэ, сортировочнай остуоллар, лаампалар, грузовой лифт, упаковканы пресс, тири уураар, ыйыыр полкалар, үлэһиттэр танас уларыттар хосторо, душ, остолуобуу барыта баара.

ПМБ аһылаатын кытта сопхуостар тыа түүлээгин туттарбытынан барбыттара, андаатар, киис, тиин, кырынаас, солондо тириилэрин.

Кылаабынай товаровед Кычкин П.Г. – киис, Павлова В.Г. – клеточнай түүлээх хара саһыл, күөх кырса, үрүн кырса, киис сортировкатыгар турбуттара. Мин камера хранения ысқылаакка товароведтар сортировкалаабыт тириилэрин суордунан, дефегинэн тутар-харайар, наардыыр эбээһинэстэммитим. Товароведтар бары анал товаровед идэлээх этилэр. Ол курдук, Григорьев Дима, Юлия Москватааҕы пушно-меховой техникуму, Иванова Т., Ляльченко С., Яковлева С. Иркутскайдааҕы пушно-меховой техникуму бүтэрбиттэрэ. Бастаан сортировкалара бытаан соҕус этилэр, онтон кэнники үөрэнэн, опытыран түргэтээбиттэрэ.

Товароведтар сортировкалаан ячейкаҕа дефектээһининэн бырахпыт тэриллэрин, комплектовщиктар 20 устууканан биркалаан суордун, дефегин суруйан, баайан иһэллэрэ уонна партия барыта сортировкаланан бүтүөһүнэ, камера хранения – миэхэ аҕалан туттараллара.

Ыам ыйыгар директор Филиппов В.С., кылаабынай товаровед Кычкин П.Г. 3000 киис тириитин Ленинградка норуоттар икки ардыларынааҕы аукционна илдьэн туттаран, оччотооҕу бириэмэҕэ 70 \$ орто сыанаҕа атыылаан барыбытын үөрдүбүттэрэ. Бу Саха Республикатын аатыттан Ленинградка бастакы международнай аукционна Саха сириг киһин атыылааһын этэ. Международнай аукцион аһыллытыгар Василий Семенович сахалыы алгыс эппит, тойуктаабыт этэ.

Дэ, үчүгэй баҕайытык үлэли сырыттаһытына, 1992 с. сэттиньи 28 күнүгэр Саха Республикатын Президенин ыйааһынан «Сахабулт» диэн концерн тэриллибитэ. «Якутпромохота» производственной холбоһук уонна «Якутская пушнина» фирма базатыгар олобуран. Киин хонтуора Губина, 1а тэриллибитэ, бухгалтерия, экономист онно көһөн барбыттара.

ПМБ директора Василий Семенович үрдүтүн салайа хаалбыта. ПМБ үлэтин хайысхата уларыыта таҕа, сопхуостар, родовой общиналар, чааһынайдар дуогабар түһэрсэн күндү түүлээби туттарыыла-ра биллэ элбээбитэ. «Сахабулт» концерн тэриллибитин кэннэ оройуоннарҕа «Сахабулт» филиаллара тэриллибиттэрэ, онон Иркутскайдааҕы тыа хаһаайыстыбатын институтун бүтэрбит элбэх охотовед уол рынок кэмигэр сопхуостар, гозпромхозтар эстибиттэрин кэннэ, хата бэйэлэрин идэлэринэн үлэнэн хааччылыыттар. ПМБ Советскай Армия, 51/2, 2 этээһигэр этэрдэс соҕотуопкатын тигэр сыах, этэрдэс улларааччылар көһөн кэлбиттэрэ.

Бастакы этээскэ итальянскай технологиянан тириини имитэр сыах аһыллар буолбута. Биир сылынан Италияттан тириини имитэр станоктар, опилка барабаана, сетчатый барабаан, тириини тиэрэр станоктар, субаны ыраастыыр диискэлэр монтажтанан турбуттара.

Павлова В.Г. – хара саһыл, күөх кырса, үрүн кырса киис сортировкатыгар, мин киис, тиин сортировкатыгар ханна уочарат тахсар да үлэлирим.

Онтон Саҥа дьыл бырааһынньыгар 1 күн сынньанан баран, аны тохсунньутааҕы аукционна ытар түүлээхпитин посылкалааһын буолара. Саҥа дьыл иннинэ Санкт-Петербурга көтөр 10/1 рейскэ отдел перевозки начальнигар Людмила Николаевнаҕа посылкабыт ахсаанынан, ыйааһына хас тонна-тын ыйан туран түүлээхпитин ытарга миэстэ сакаастыыр, броннуур этибит. Аукционна барар түүлээххэ эмиэ эрдэ, ахсынньы ый бүтүүтэ биирдии көрүнгүрүнэн радиологияҕа, сибирскэй язваҕа анализ биэрэн, тохсунньу ыйга куорат ветеринарнай управлениетыттан вет. свидетельство ылан, тыа хаһаайыстыбатын кылаабынай ветвраһыттан Макарова Л.И. көңүл ылан ытар этибит.

1990 с. ортолоругар «Якутия» авиакомпанияҕа кризис буолан самолеттар Санкт-Петербурга көппөт буола сылдыбыттара. Якутскайтан Домодедово көтөр рейс баара, аны Домодедовоттан Санкт-Петербурга көтөр рейс суох этэ. Онон Домодедово грузовой ысқылааттан түүлээхпин ылан баран бэйэм грузовой терминал таһыттан фургон массыына булан, кэпсэтэн Шереметьево илдьэн грузовой ысқылаакка туттарар этим. Домодедово грузовой ысқылааттан посылкаларбын ыларбар эмиэ уочарат, аны пломбаларын, упаковкатын көрөн, бэрэбиэркэлээн ылаһын, онтон Шереметьевоҕа туттаргар эмиэ уочарат, соҕотох киһи сылдыарыгар эрэйдээх, кутталлаах кэмнэр этэннэ ааспыттар

эбит. Биирдэ Санкт-Петербурга көтөр рейскэ билиэт суох буолан, түүннэри такси тутан Тимир суол вокзалыттан электричканан барбытым.

Онон тохсунньутаагы аукционга груз түүлээх ыытарга бириэмэтэ ыгым буолан, наһаа эрэйдээх, ыксаллаах – барыта бириэмэ былдыаһыга буолара. Санкт-Петербурга тийэн эмиэ ахсаанынан, онтон сортировкага туттарарга улахан туттарарга улахан учарат буолара да, Якутскайтан көтөрбөр сарсын тийэйбин диэн приемщик-сортировщиктарга Таняҕа, Гаяҕа звоннаан сортировочнай остуолу бэлэмнээн диэн этэр этим. Кинилэр киис тириитин коробкаларынан ахсаанын аахпыттарын кэннэ Евтеев А.Н., Волков А.Ю. өгүнэн, деф. сордуан сортировкалаан туспа коробкаларга быраҕан иһэллэрэ.

Мин практиканнары көмөлөһүннэрэн киистээх коробкаларбын өгүнэн, дефегинэн наардаан сортировочнай остуолга ууран иһэрбит. Онтон кинилэр Евтеев А., Волков А. биһиги сортировкабытыгар сөбүлэспэт, мөккүөрдээх тириилэри үөһэ сорт. лаампаҕа ууран иһэллэрэ. Олору өйүнэн, дефегинэн сорт бүппүтүн кэннэ претензиялаһан, м/д тоҕо С/д бырахтыгыт диэн хос көрдөрөн, тирии уопсай хаачыстыбатыттан, размерыттан, кылаана сытыгытыттан көрдөрөн дакаастаан, с/д бырахпыт тириилэрин м/д син биир ытталлара. Кинилэр сортировка түмүгүнэн партия уопсай зачета – %, биһиги суорпут улахан расхождениета суох буолара.

Аукционга кэлбит киис тириитэ 200-250000 барыта сордуан, өгүнэн, дефектэринэн сортировкалааммытын кэннэ, дьэ уопсай подборугар (хомуллуутугар) Москваттан «Союзпушнина» АК кылаабынай товароведа Михеев М.С. кэлэрэ.

Михаил Семенович кэллэҕинэ, сорт. сыахха лот подборданар (хомуллар) бириэмэтигэр бэрээдэги ирдиир этэ. Ол иннинэ көннөрү сортировка бириэмэтигэр сорохтор музыка истэллэрэ, сотовайынан кэпсэтэллэрэ, товароведтар хосторугар көрсүһүү-атаарсыы буолара барыта тохтуур этэ. Михеев М.С. салалтатынан аукционга кэлбит киис тириилэрин 40-ча категорияга арааран сортировка дьэ саҕаланара: 7 – өҥ, 7 – кряж, 2 сорт – I, II, 5 размер – (ООКР, ОКР, КР, сред. мел.), 4 – дефект (н. м/д, с/д, б/д); 2 брак – 25 %; 10 %; по длине в/п – 3; дп/в; с/в; к/в; по толщине мездры – 3; (т., сред.: тонкий по цвету пуха – 3; т/г; с/г по середине – 5; ЯЯЯС; ЯС; с: л/с онтон 200000-250000 киис тириитэ барыта 40-ча категориянан сортанан бүппүтүн кэннэ, дьэ биэстии устууканан өссө төгүл наардаан, баайан, лот подбора (хомуллуута) буолара. Кэлбит киис тириитэ барыта сортанан, лоттанан бүппүтүн, каталокка киирбитин кэннэ 2 күн быыстапка диэн буолара.

Омук атыылаһааччылар каталокка баар, наадыар, интэриэһиргиир лоттарын көрөллөрө, бэрийэллэрэ, анал сурунаалга бэлиэтэнэн иһэллэрэ. Онтон 2 күн атыы буолара. Киис тириитин саамай харатын, кырымахтаагы американецтар уонна японецтар атыылаһаллара. Онтон сырдык VI, VII өгнөөх тириилэри италиялар, грециялар былдыһан атыылаһаллара.

Михеев М.С. 1998 с. доруобуйатынан, атаҕа ыалдьар буолан кылаабынай товароведынан үлэлээн бүппүтэ, кини оннугар Евтеев А.Н. буолбута. Кинилэр өссө ССРС саҕана Московскай холодильникка бииргэ үлэлээбит этилэр, онон Михаил Семенович Сашаны үөрэнээччим диирэ. Биир сыл Московскай холодильникка андаатар тириитэ туттара сырыттаһына, көрсөн, урут үлэлээбит тэрилтэм диэн экскурсиялатан, түүлээх сортировкалыыр, тирии имитэр сыахтарын көрдөрбүтэ. Меховой холодильник территорията наһаа киэн, онно араас каракуль, овчина уо.д.а. түүлээҕи суортуур, имитэр сыахтар олох капитальной тутуулар бөҕө этэ.

Мин күн аңаара көрөн баран аккаастаммытым, территорията киэнэ, тутууларын хаачыстыбата капитальной сөхтөрбүтэ, оннооҕор остолобуойдарыгар аһыыр остуоллара былыргы дууп мас онгоһуу этэ.

Михаил Семенович Московскай холодильниктан чугас Дмитровское шоссе диэн уулуссага турар былыргы дьиэҕэ квартиралаах этэ, үлэбит кэнниттэн биирдэ ынҕыран ыалдыттатан турар.

Мин 1995 с. «Сахабултан» ылбыт Кальвица 2/3 квартирбар кыһын дьонум, кэргэним үлэ көстүбэтинэн, оҕолорум оскуо-

Санкт-Петербург к. Норуоттар икки ардыларынаагы аукцион

Андросов С.И. уонна Евтеев А.Н.

Павлова В.Г., Михеев М.С., Андросов С.И. аукцион кэмигэр

лаҕа миэстэ суох буолан көһөн киирбэтэхтэрэ. Квартирабар кыһын соҕотох кыстаан олордохпуна, «Союзпушнина» АК Евтеев Саша, Волков Андрей «Сахабулка» командировкаҕа кэлэ сылдыбыттара. Онно баралларын сағана квартирабар ыңыран ыалдыттаппытым. Билигин туох аһы астаабыппын умнубуппун, онтон ас син баар курдук этэ. Онно Е. Саша: «Ресторан надоел, холостяцкий ужин лучше», – диин күллэрбитин өйдүүбүн. Үчүгэй бағайытык олорон, кэпсэтэн сарсыныгар Москваҕа атаарбытым.

1996 с. саас кулун тутар ыйга дьонум көһөн киирбиттэрин кэннэ Михаил Семенович эмиэ командировкаҕа кэлэ сылдыбыта. Бу сырыыга сахалыы толору астаах остуолга Михаил Семеновичи квартирабар ыңыран ыалдыттаппытым. Аҕа табаарыспын, наставникпын кытта ирэ-хоро кэпсэтэн, элбэх сүбэни ылан атаарбытым.

2015 с. атырдьах ыйыгар Сочиттан санаторийтан кэлэн иһэн Москваҕа биир күн иллэн биризмэлээх этим, онно гостиницаҕа сытан Евтеев Сашаҕа сонун истээри звоннаабыппар, «Метроҕа кэл, көрсүүххэ» диин ыңыран ылбыта. Онно кини массыынатынан кэлэн көрсөн даачатыгар тахсан шашлыктаан, аукцион сонуннарын туһунан, урут үлэлээбит кэмнэрбитин, табаарыстарбытын ахтан санаан ааспыппыт.

II. ПМБ киис тириитэ ордук элбэх Уус Майа, Алдан, Өлүөхүмэ, Орто Халыма, Ленскэй оройуоннартан кэлэрэ. Онтон Бүлүү, Үөһээ Бүлүү, Сунтаар, Ньурба, Мииринэй, Эдьигээн, Өлөөн киистэрэ өгүнэн сырдык буолан баран, размердара улаханьан аукционнарҕа үрдүк сыанаҕа бараллара. Крупная размер мелкай размердааҕар аукционҕа сыаната 1200-1000 солк. үрдүк буолара.

Томпо, Кэбээйи, Амма, Горнай оройуоннарын киистэрэ ахсаан өттүнэн аҕыйах буолан баран, харата II, III өнгө, размердара улахан уонна кырымахтаахтара элбэх буолара. ПМБ сылга ортотунан 20000-30000 киис тириитэ киирэрэ, онтон саамай үчүгэйдэрэ, харалара II-III имитиигэ барара, онтон хаалбыта барыта аукционҕа атыыланара.

Сыл аайы күндү түүлээххэ көрүгнэринэн, түүлээх рыногар муода улартыытынан сыана үөһэ-аллара халбанһы турара. Мин өйдүүрбүнэн, 1991-2012 сс. диэри киискэ аукцион орто сыаната 80-130\$ буоллаһына, 2013 с. тохсунньутаағы аукционҕа сыана эмискэ үрдээн барыбытын соһуппута. Ол курдук атыыга 350441 киис тириитэ турбутуттан барыта 100% атыылаан, орто сыана – 262,39\$ буолбута. Эмиэ бу сыл муус устардаағы 191 №-дээх аукционҕа тиин орто сыаната – 7\$, кырынаас – 22\$, бэдэр 99/07\$ атыыламмыттара.

2014 с. 193 №-дээх тохсунньутаағы аукционҕа киискэ сыана 62% түһэн, 272000 уст. 90% атыыланан, орто сыана 164,11\$ буолбута. Бу аукционҕа якутский кряж 172,28\$, онтон Баргузинской кряж орто сыаната 170,23\$, клеточнай киис 169 \$ атыыламмыттара.

Улахан сенсация буолбута, аукционнарҕа үксүн Баргузинской кряж Якутской кряжтааҕар 40-60\$ үрдүктүк атыыланара. Маны экспертэр түүлээх рыногар шуба тириитигэр мода улартыан, якутской кряж шелковистой, ыйааһына чэпчэки буолан сыана табыста, үрдээтэ диин быһаарбыттара. Эмиэ бу аукционҕа солондо тириитэ ортотунан 9,04\$, кыһыл саһыл 111,37\$ атыыламмыттара.

Тиин тириитэ Сунтаар, Өлүөхүмэ, Бүлүү, Үөһээ Бүлүү, Ленскэй, Мииринэй, Хангалас оройуоннарыттан элбэх үчүгэй хаачыстыбалаах киирэрэ. Онтон эмиэ үчүгэйэ имитиигэ барара. Онтон хаалбыта Санкт-Петербурга аукционҕа, Киров к. «Белка» фабрикаҕа атыыланара. Аукционҕа тиин орто сыаната 2-7\$ буолара.

Андаатар тириитэ: элбэх тирии Орто Халыма, Үөһээ Халыма, Бүлүү бөлөх оройуоннарыттан кэлэрэ. Чурапчы, Таатта, Сунтаар, Бүлүү, Үөһээ Бүлүү оройуоннарыттан андаатардарын тириилэрэ размердара улахан, тагастааһыннарын хаачыстыбата үчүгэй буолан үрдүк сыанаҕа бараллара. Сылга ортотунан ПМБ 200-400000 уст. туттардахтарына буолуо.

Мантан эмиэ саамай үчүгэйдэрэ, улахан размердаахтара сыахха имитиигэ барара. Онтон хаал-быта Московскай холодильническа, Труд, Рот-Фронт фабрикаларга атыыланара.

Кырынаас тириитэ үксүн хоту оройуоннартан кэлэрэ. Орто Халыма, Үөһээ Халыма, Абый, Кэбээ-йи, Үөһээ Дьяаны, Өймөкөөн, Өлөөн, Томпо. Сылга 10-20000 уст. туттараллара, барыта аукционна атыыланара, орто сыана 2-22\$. Солондо 200-500 уст. киин, Бүлүү бөлөх, Ханалас, Нам, Кэбээйи оройуоннарыттан кэлэрэ. Барыта аукционна барара, орто сыана 3-9\$ буолара. Куобах тириитэ Кэбээйи, Үөһээ Дьяаны, Өймөкөөн, киин, Бүлүү бөлөх оройуоннарыттан кэлэрэ. Сылга, ортотунан, 700000-1 м. уст. кэлэрэ. Италия «Франчетич» фирмата, Москваҕа ООО «Вега» үчүгэйдик атыылаһаллар этэ.

«Союзпушнина» АК кылаабынай товароведа Михеев А.С. кытта билсэн, киис тириитин сортировкатыгар, международной стандардынан аукционна лот подборугар сүбэ-ама ылбыппыт. Ол барыта кэлин үлэлиирбитигэр улахан көмө буолбута. Вера Георгиевнанын иккитэ киис тириитин Сиэтлга, Копенгагенна аукционнарга пушно-меховой базаҕа бэйэбит сортировкалаан, лоттаан ыппыппыт барыта атыыга барбыта.

Бастагы 2 сыл Санкт-Петербурга аукционна тиин, кырынаас, солондо тириитин посылкалары аһан ахсаанын ааҕар, онтон санаттан сортировкалыыр этилэр. 100000-200000 тиин тириитин, 15-20000 кырынаас тириитин. Онтон биридэ Новиков Максим Анатольевич, «Союзпушнина» АК Санкт-Петербурга солбуйааччы директора эттэ: «Эниги, «Сахабулт» концерн, тиингэ, кырынааска сортировкаҕыт үчүгэй, международной ГОСТ стандарка эппиэттиир, онон эниги спецификацияҕытын, упаковочнай лиискигинэн быһа ылыахпыт», – диэтэ. Онтон ыла тиин, кырынаас тириилэрин ахсаанын да аахпакка, быһа посылканын биһиги сортировкаҕытын тутар буолбуттара.

Тиин, кырынаас, солондо, андаатар сортировкатыгар товароведтар Иванова Т.Т., Григорьева Ю.Н., Петрова В.Г. түргэн, ыраас туттуулаах, бэйэлэрин идэлэрин чаччы баһылаабыт специалистар этэ. Охотоведтартан кылгас кэмгэ товароведтарынан Потапов Л.Н., Додохов Н.В., Дуткин А.П. үлэли сүлдүбүттара. ПМБ директордарынан Борисов И.Г., Мигалкин И.В. үлэли сүлдүбүттара.

Упаковочнай сыахха Анисимов Юрий Семенович уһун кэмгэ үтүө суобастаахтык, үчүгэйдик үлэлээбитэ. Юра барытын эрдэтэн былааннаан, тиин, андаатар, куобах тириилэрэ камера храненияҕа элбэх муһунна да, бэйэтэ лиибинэн 1 этээскэ түһэрэн, суордунан, дефегинэн пресстээн тюк онорон бэлэмнээн иһэрэ. Кини аахпыта, туппута барыта чуолкай буолара, үлэтигэр наһаа эппиэтинэстээх, ирдэбиллээх этэ. «Сахабулт» концернна Юра 28 сыл үтүө суобастаахтык үлэлээн баран, 2018 с. пенсияҕа тахсыбыта.

2003 с. кулун тутар 28 күнүгэр 50 сааспын туолар үбүлүөйбүн сибээс техникумун остолобуойугар онорбутум. Бииргэ үлэлиир коллективпын, «Сахабулт» концерн киин хонтуоратыгар үлэлиир табаарыстарбын, охотоведтары, оройуон филиалларын охотоведтарын, аймахтарбын ыңыран «Сахабулт» генеральной директора Петров Н.Н., тыа хаһаайыстыбатын министирэ Наумов Д.Н. бочуотунай грамоталарын, «Сахабулт» директорын солбуйааччыта Сметанин Н.Н. бочуотунай грамотатын, ПМБ директора Мигалкин И.В. эбэрдэ суругун туттарбыттара. Онтон Мөңгүрөөн нэһилиэгин баһылыга Кычкин И.Ф. нэһилиэк дьаһалтатын, «Кырдал» СППК, Маттатааҕы ДьУоКХ үлэһиттэрин ааттарыттан өйдөбүннүк бэлэх – 2003 с. төрүөх тыһы убаһаны анаабыта.

Бииргэ үлэлиир табаарыстарым киин хонтуора, оройуон охотоведтара кыттыһан МР-105 автомат саа бэлэхтээбиттэрэ, ону биир дойдулаабым Новгородов И.И. үөрүүлээх быһыыга туттарбыта. Ону таһынан табаарыстарым Семенов В.Н. (Ньурба) 100 уст. андаатар тириитэ, Корнилов А.Н. (Эдьигээн) 1 куул тонг балык бэлэхтээбиттэрэ. Аймахтар, доҕоттор бэлэхтэрэ эмиэ элбэх этэ. Онон хаһан да ылбатах элбэх бэлэхпин ылбытым, элбэх баҕа санаа, алгыс тыллар этиллибиттэрэ.

Саха Республикатын нуучча дуобатыгар чемпионата, 2011 с.

Кэлин «Сахабулт» концернна Покровскайдаагы звероферманы холбообуттарын кэннэ концерн финансовай балаһыанньата мөлтөөн, түүлээх атыылаһарга харчы эрэйинэн көстөр буолбута, ПМБ түүлээх кириитэ мөлтөөбүтэ.

ПМБ тыа түүлээбин туттарыы 1991-1993 сс. I кв.

№	Түүлээх көрүнгэ	1991	1992	1993 I кв.
1.	Киис	7728	13662	17392
2.	Күөх кырса	5026	3500	
3.	Хара саһыл	1313	5716	1784
4.	Кыһыл саһыл	5	42	32
5.	Куобах	51012	91131	220755
6.	Кырынаас	9977	13486	27688
7.	Солондо	4061	4437	2830
8.	Тиинг	71140	89847	123678
9.	Андаатар	105432	81463	120604
10.	Бөрө	29	25	48
11.	Бэдэр	12	5	9
12.	Сизэгэн	6	11	13
13.	Эһэ	1	-	13

2004 сыл, тохсунньу 23 күнүнээҕи 4 №-дээх бирикээһинэн «Сахабулт» концернтан переводунан уурайан, ООО «Россаха» диэн тэрилтэҕэ охотовед-сортировщигынан үлэли барбытым. Бу тэрилтэҕэ 2 сыл үлэлээн баран 2006 с. уурайбытым.

Онтон 2006 с. Хотугу сир төрүт олохтоох аҕыйах ахсааннаах норуоттарын Ассоциациятын көбүлээһиннэринэн тэриллибит санга «Россаха» ХЭО директорун солбуйааччынан үлэҕэ киирбитим.

Семен Иннокентьевич Андросов, биолог-охотовед

ТАЛБЫТ ИДЭБИН УЛАРЫППАТАБЫМ

Үрдүк үөрэхтээх охотовед идэтигэр Сэбиэскэй Союуска Иркутскайга эрэ үөрэтэллэрэ, ол иһин кирии куонкурус олус үрдүгэ, биэр эмэ үстээх буоллаххына, ааспаккын. Бу үөрэххэ киирэр улахан бажалаах буолан оскуоланы бүтэрээт үлэли сылдьан, олус кыһаллан, эбии учебниктары атыылаһан физиканы, химияны, биологияны өссө чингэтэн сагаттан үөрөппитим. Ол сырам таах хаалбакка, кирии экзаменнары барытын ситиһиилээхтик туттаран, 1968 сыллаахха Иркутскайдаагы тыа хаһаайыстыбатын институтун охотоведческой факультет устудьуона буолан үөрүү өрөгөйүн билбитим.

Саха сириттэн сити сыл охотовед үөрэҕэр бэһиэ этибит – Ньурбаттан Толя Корнилов, Володя Такыров, Юра Аланныров, Алдантан Виктор Мартынов уонна Уус Алдантан мин. Иркутскайга атын орто уонна үрдүк үөрэх кыһаларыгар сахалар баһаам элбэх этибит. Сылын ахсын маннайгы курс устудьуоннарын көрсүһүү биэчэрин тэрийэн ытар сахалары түмэр үтүө үгэс баара. Онтон билсэн-көрсөн сахалар биирсэ түмсэн Санга дьылы уонна атын бырааһынньыктары бииргэ атаарарбыт. Ону барытын Саха сирин бэрэстэбиитэлистибэтэ баһылаан-көһүлээн ытара. Өссө остолобуйга аһырга босхо толун биэрэн улаханлык абырыылара. Ардыгар биирдэ бэриллэр харчынан көмө онороллоро.

Саамай элбэх киһилээх тэрээһин – саас Молодежнайга, Ангара өрүс үрдүгэр хатын чаран быһыгар ыһыах ыһыта. Бу ыһыахха Хабаровскай, Новосибирскай, Улан Удэ куораттарыттан анаан-минээн саха устудьуоннара кэлэллэрэ. Киһи киһитин билбэт үлүгэрэ, элбэҕэ. Спорт сахалы национальнай көрүнгүнигэр тустууга, хапсаҕайга, кылыыга, куобахха, сүүрүүгэ күрэхтэһиилэр ытылаллара. Кыайылаахтарга диплом, грамота уонна мүһэ туттарыллара. Салгыы түһүлгэнэн олорон

аһааһын, кымыс иһиитэ, оһуокай буолара – Саха сиригэр сылдыар курдук сананарбыт, сахалыы тото-хана кэпсэтэрбит, дууһалыын үөрэн сынньанарбыт.

Онтон биһиги факультеппытыгар сахалар адьас аҕыйахпыт. Сойуус бары муннуктарыттан араас элбэх омуктар – нууччалар, украинецтар, белорустар, армяннар, литовецтар, буряттар уо.д.а. бааллара. Бары сүрдээх иллээх-эйлээх, биир дьыэ кэргэн оҕолорун курдук этибит. Институппут бэрт баай библиотекалаах, иһигэр остолобуойдаах, инньэ гынан барбакка биир дьыэ иһигэр олорон, аһы-аһы дьарыктанарга усулуобуйа толору баара. Олорор уопсай дьыэбит үөрэнэр сирбититтэн ырааҕа суох. Подаптечная, 11 нүөмэригэр иккилии этээстээх мас дьыэлэр этилэр. Чугас буолан сатыы сылдыарбыт. Подаптечнайбытын бэрт күндүтүк саныырбыт, кэлин охотovedтары Молодежнайга көһөр-бүттэрэ.

Көрдөөх-нардаах устудьуоннаабыт көмүс сылларбыт олус түргэнник, биэс сылбыт биллибэтинэн, аһа охсубута. Үрдүк үөрэҕи бүтэрбит дипломмутун тутар үөрүүлээх биэчэргэ эмиэ да үөрэн, эмиэ да араас эрэбититтэн хомойон тарҕаспыппыт. Хата, бииргэ үөрэммит оҕолорбуттан ол кэмнэргэ өйдөөн хаартыскалаах уонна өйдөбүннүк суруктаах анал оностубут тэтэрээппин биирдэ эмит арыян, ааҕан ахтан-санаан ылабын. Бу сүрдээх күндү ахтыы – бэлэх буола сылдыар. Бары Сэбиэскэй Сойуус араас муннуктарыгар тарҕаспыппыт, аны кэлин Сойуус эстэн өссө ыраппыппыт. Онно хаалларбыт төрөппүттэрин аадырыстарынан син сорохторун кытта балай да үһүннүк билсэр этим. Оннук устудьун сыллара кимиэхэ баҕарар хаһан да умнуллубат, сүрэхтэн сүппэт, сылаас иэйиилээх сырдык өйдөбүл буолан ингэн хаалаллар эбит.

Иркутскайга биэс сыллаах үрдүк үөрэх кыһатын бүтэрэн, дипломнай үлэбин ситиһиилээхтик көмүскээн, Дьокуускайга тыа хаһаайыстыбатын министиристибэтигэр киирэн, хоту ханнык баҕарар оройуонугар ытталларыгар көрдөспүппүт, үс оройуону талларбыттара. Анаабыр, Булун уонна Дьааһы. Урут хоту биир да оройуонга хаһан да сылдыбатах киһи тутта алпаабыт бастакы буукубатынан Анаабырга барарга сөбүлэспитим. Киин оройуоннарга хаалар баҕа суоҕа, хоту бултаах-алтаах буоларын сурах хоту истэrim, итиэннэ хоту чахчы бэйэм талбыт идэбинэн үлэлиэм диэн итэҕэллээҕим. Инньэ гынан 1973 сыллаахха алтынньы ыйга Тиксиигэ тийиэн икки нэдиэлэ кэригэ буурҕаҕа хаайтаран олорон, биир сааскы халлаан курдук ыраас, ылааны күн АН-2 сөмөлүөтүнэн көтөн Сааскылаахха баар буолан хаалбытым.

Сааскылаах бөһүөлөгэ – Анаабыр оройуонун киинэ. Анаабыр өрүс унга кытылыгар икки хайа икки ардыгар кыбыллан олорор, онтон сопхуос дьыэлэрэ өссө үөһэ, хайа үрдүгэр түөртүү кыбартыырылаах, бары бэйэ-бэйэлэригэр майгыннаһар саҕатык тутуллубут дьыэлэринэн кизрэкэйэн турара.

Анаабыр дьыно аламаҕайдара, эйэбэстэрэ уонна ыалдытымсахтара сөхтөрөрө. Олохтоох дьон үксэ долганнар, ол гынан баран бары сахалыы саҕараллар, былыр кэлэн баран олохсуйан хаалбыт сахалар эмиэ бааллара. Былыргылыы өбүгэ үгэһинэн балыктаан, бултаан кэллэхтэринэ чугас ыалларыгар бэрсинэ олоролор, дьыэбэр суох буоллаххына даҕаны күүлэн иһигэр сибиэһэй балыгы, күһү-хааһы киллэрэн ууран кэбиспит буолаллар. Ким аҕалбытын сураһа да барбаккын, онтон бэйэн кэлин бултаан кэллэххинэ, эмиэ оннук гынаһын. Онон мэлдьи сибиэһэй аһы аһыгыһын – булуус диэни билбэккин. Бу дойдуга ааны ким да хатаабат, суоххун биллэрэн ааны маһынан баттата уураһын.

Миигин олус үчүгэйдик көрсүбүттэрэ, биир соҕотох эмээхсин олорор дьыэтин кыра хоһугар олохсуппугтара. Эдэр, холостуой исписэлиһи оронуттан утуйар таһаһыгар тийиэ бэлэмнээбит этилэр. Сопхуос бөһүөлөгэр маҕнай үктэнээт хас дьыэ тэлгэһэтин ахсын уокка оттор мастарын хороччу анһан кэбиспиттэрэ тула унаара-мэҥээрэ биллибэт маҕан хаар нүүругар харааран-барааран туралларын дьыибэргии көрбүтүм. Ыйыталаһан билбитим, ол силлиэбэ-буурҕаҕа хаарынан көмүллэн хаалбатын диэн анаан-минээн туруораллар эбит.

Хаһан да харахтаан көрбөтөх, кими да билбэт сирбэр-дойдубар хайдах тийиэн, туохтан саҕалаан үлэлирим туһунан санаарҕыы сылдыбытым биирдэ туман курдук симэлийэн хаалбыта. Бэрт өрдөөнүттэн билэр дьонум курдук бодоруһан, уопсай тылы түргэнник булсан, кинилэр истин сыһаннарыгар, итэҕэллэригэр хардаран үөрэ-көтө, өрө көтөбүллүүлээхтик үлэлээн барбытым. Оннук кып-кыра да болҕомто, бэрт кыра да өйөбүл киһини ураты кынаттыыр күүстээх.

Хоту дойду хорсун булчуттара кизн туундараны кыһынын сыарҕалаах табанан, сайынын ууччаһынан буурҕаны-силлиэни, хаары-самыры аахсыбакка тэлэһийэ сылдьан түүлээх булдуһан дьарыктаналлар. Түүлээх былаана туолуутугар табаһыттар төһүү күүс буолаллар.

Табаһыттар уонна булчуттар сыарҕа үрдүнэн маһынан чэпчэки кармаас онорон, сонно сөп түбэһэр гына кыраламмыт таба тириилэриттэн сириллэн тигиллибит өрбөбүнэн бүрүйэллэр, ону таһынан ардах-хаар хоппотун диэн балаакка таһаһынан сабаллар. Иһигэр кыракый тимир оһоһу туруо-

раллар. Маннык дьобус табанан состоро сылдыр кибииккэлэри дьэ кэргэн ахсааныттан көрөн, кыра да, улахан да гына онгостоллор. Адыс улахан кибииккэлэри 15-20 таба тардар. Уокка отголлогурган анаан сылдыр сирдэринэн уу аҕалбыт мастарын уонна дэнгэ көстөр таас чоҕу хаһан эрдэттэн бэлэмнээн хаһааналлар.

Ыстаадаларга кэтэх табаны туттары көнгүллүүр буоланнар, киһи барыта көлүүр табалаах. Онон бултаабыт кырсарын тоннуу бэйэлэрэ тиэйэн тириини танастыыр сыахпытыгар киллэрэн биэрэллэр. Сыахпытыгар кырсааны танастыыр үлэһиттэрдээхпит. Түүлээҕи туттааччынан – товароведынан сааһырбыт Георгий Чемпосов диэн уопуттаах үлэһиттээхпит.

Танастанар кырса тириитин хаачыстыбатын үрдэтэр сыалтан хапкаанынан бултааһыны сыһыа аччатан, паас ахсаанын элбэтэри ситистибит. Эргэ илиинэн эриллэр кырса тириитин ыраастыыр барабаан оннугар электрическэй барабааны туруорбуппут. Күөх кырсааны аһыыр рационун тутуһан, кыһын тириитин чахчы сиппитин көрөн өлөрөр буолбуппут. Онтон да атын үгэ үлэ-тэрээһин, элбэх киһи сыралаах үлэтин түмүгүнэн биһиги Иркутскайдаағы түүлээх базатын көрдөрүүтүнэн, инники миэстэҕэ тахсыбыппыт.

Түүлээх былаанын сылын ахсын толорор этибит. Сылга биирдэ-иккигэ Анаабыр оройуонун Хотугу муустаах акыйааны кытта силбэхэр сиригэр, Тэрпэй Тумус метеостанциятыгар АН-2 сөмөлүөтүнэн тиийэн уу харчыга кырса тириитин атыылаһан кэлэрбит. Кинилэри кытта эрдэттэн дуогабардаһан үлэлиирбит.

Аламаҕай дьоннордоох Анаабырга алта сыл астына үлэлээн баран, саҥа сиргэ Алайыаха оройуонугар эмиэ идэбинэн сопхуос кылаабынай охотоведынан кэлэн элбэх сылларга үлэлээбитим. Номнуо уопутуран хара маҥнайгыттан кытаанахтык ылсан булт хаачыстыбата төрдүттэн тупсарын туһугар үлэлэспитим. Бэйэм туспа көрүүлээх-истиилээх, туспа идийэлээх буолан олору олоххо киллэрэргэ охсуппутум. Ол курдук абына-табына сылдыр булчуттары түөртүү-биэсти киһилээх булт биригээдэлэрэ онгортообуппут. Хас биирдии биригээдэ уопсай бииргэ олорор баҕалаах буолбута. Булчуттар баҕаларыттан тахсан, анал сыһыарыллыбыт маршруттарынан паастарын, хапкааннарын кэрийэн кэлэн, уопсай олорор дьэилэригэр түмсэллэрэ. Булка сылдыр ыт көлөлөрө сыһыа буранынан солбуллубуттара. Ыт көлө төрүт суох буолбута.

Булчуттар уокка оттулар маһынан, буранынан, бензининэн, хапкаанынан, буудья саанан толору хааччыллар буолбуттара.

Бултаммыт кырса барыта тоннуу сөмөлүөтүнэн, бөртөлүөтүнэн Чокурдаахха биһиги саҥа улахан-киэн түүлээҕи танастыыр анал мастарыскайыбытыгар график быһыытынан тиэллэн кэлэрэ. Манна уопуттаах үлэһиттэр кырса тириитин ыстандарка сөп гына танастыылара. Онтон суортанан Иркутскайдаағы түүлээҕи тутар базаҕа баһыылкалаан ытталлара.

Сопхуос экономической отделын кылаабынай экономийын Суздалов Николай Гаврильевичтыын хас биирдии булчутунан – биригээдэнэн хозрасчет онгостон үлэлээбиппит түмүгэр себестоимоспыт биллэрдик намтаабыта, былаанын толорбот булчуттар ууратыллан – сопхуос түүлээххэ былаана толорулар буолбута. Хапкаанынан бултааһыны кыччатан пааһынан бултааһын түүлээх хаачыстыбатын биллэрдик өрө таһаарбыта, паас инвентаризациятын ыттар буолбуппут, биирдии маршрутунан кэрийэ сылдьан.

Кадровой булчут ахсаанын 65 киһиттэн түһэрбэккэ-таһаарбакка, сылын ахсын 10 үөрэнээччи булчуту сыһыаран, чахчы чулууттан чулууларын талан үөрэтэрбит. Ол хонтуруол хозрасчет нөҕүө онгоһуллара. Булчут үлэтэ сыаналанар, биһирэнэр буолбута, бултуох баҕалаах киһи элбээбитэ.

Сылын аайы булт сезонун бүтүүтүгэр булчуттар сүлөттөрүн ыттарбыт. Сыллааҕы түмүгү таһааран бастын булчуттар наһарадаларга тиксэллэрэ, араас күрэхтэһиилэр икки күнү быһа бараллара. Маҥнай утаа наар Чокурдаахха ыттар эбит буоллахпытына, кэлин Бөрөлөөх, Русское Устье отделениеларынан эмиэ үстүү сыл арыттаан онгорор буолбуппут.

Бастын булчуттары Москубаҕа (ВДНХ-ға) хаста да илдьэ сылдыбытым. Элбэх киһилээх билбэт сирдэригэр мунан хаа-

лымаары кэннибиттэн баттаһа, бачыынкам тилэҕин быһа үктүү сылдыбаллара. Кырдык, сүтэн хааллахтарына диэн түспүт гостиницабыт аадырыһын, телефонун биэрээччибин. Биир сылдыар кэммитигэр Останкино башня эрэстэрээнэ сабыс-сага арыллан үлэлээн ээрэр, сүрдээх улахан уочараттаах диэбиттэрэ. Биһиги дэлэгээссийэбитин көрсө кэлбит үрдүк сололоох тойоттортон быһа туруорсан уочарата суох ыңгыры сурукка тиксэр дьолго тиксибиппит. Билиэппитигэр ыйылыбыт күнүгэр-чааһыгар хойутаамаары эрдэ соҕус кэлбиппит. Киллэриэхтэрин иннинэ аттынааҕы дьыэҕэ мунһан, башня макетын тутан олонор кини хайдах оҥоһуллубутун, конструкциятын балачча өр кэпсээбиттэрэ. Башня төбөтө биэс-алта миэтэрэ изҕэнни турарын истэн булчутум Семен Шахов үөһэ тахсартан кыккыраччы akkaастаан кэбистэ. Бары арааһынайдык быһаара сатаатыбыт да, буолумматаҕа, аллараа сквергэ кэтэһэ хаалбыта. Лифтэрэ тыаһа суох, дьыгигийбэт да эбит. Хаһан барар диэн саныы турдахпытына ааммыт аһылла түстэ, номнуо тийибиппит. Эрэстэрээнэрэ үс салаалаах: көмүс, үрүн көмүс уонна боруонса. Биһиги үрүн көмүс саалаҕа киирэн түннүк анныгар бииргэ олордубут. Ас-утах аҕалан биэрдилэр. Былыта суох ыраас күн буолан Москуба барыта ытыска уурбут курдук көстөрө. Саалабыт биллибэтинэн оргуудук эргийэр, онон көрө олорор хартыына уларыйан иһэр. Хаһан да көрбөтөхпүтүн көрөн, сөҕөн-махтайан, улаханлык астынан, дуоһуя сынһанан, сэттис халлаанна таһса сылдыбыт кэриэтэ сананныбыт.

Биир чаас олобуппут отой биллибэккэ ааста. Таһсаары туран кинилэр буфеттарыттан «Наполеон» диэн коньҕы кэһии оностоору атыыластым, ону үтүктэн Куприян Алексеевич Киселев эмиэ ылла. Аллара түһэн баран дьонум Шаховтарын сэмэлээн санардылар уонна субу аҕай көрбүттэрин ыһ-тоҕо кэпсээтилэр. Быыс эрэ булларбын булчуттарым көрдөһүүлэрин толоро маҕаһыыннарға киирэн таһсабыт. Син ону-маны кэһии оностон атыылаһа сатыыллар да, туохтара эрэ тийибэтин таайдым. Ону сэрэйэн ыйыталаһан билбитим, оччолорго сага үөдүйэн ээрэ муодунай аатырбыт «дипломан» көрдөнөр эбиттэр. Туоһулаһан ханна атыыланарын билэн, анаан-минээн биир күн ону атыылыыр омук маҕаһыынна тийдибит. Дьонум харахтара уоттана түстэ, бары түөстүү-биэстии устуука дипломаны атыыластылар. Аҕыс киһи итиччэ элбэх малы сүгэн баран адаарыннаспыппыт туораттан олуона баҕайытык көстөрө буолуо, оннооҕор харахтара тэстэринэн куруутун ыксыы сылдыар Москуба олохтоохторо тохтоон одуулаһаллар. Ким эрэ: «Вот колхозники, вот набрали», – дииллэрин кулгааҕым уһугунан истэн аһарабын. Маннык сахсайбыт таһаҕастаах метронан сылдыарга табыллыа суоһун, итиэннэ дьон хараҕа наһаа хатанарыттан кыбыстан, икки таксига нэһиилэ симиллэн гостиницабытын булбуппут. Дьэ, хуу гынным, булчуттарым даҕаны наадалаахтарын атыылаһан, дьэ наскыйан холкутуйбуттара, уоскуйбуттара.

Мин булчуттарым, мин истин доҕотторум буолан хаалбыттара. Кинилэр модун күүстээх санаалаах, туохтан да чаҕыйбат тулуурдаах үлэһит дьон буолан үрдүктэн-үрдүк көрдөрүүлэри ситиһэн дойду улахан наҕараадаларыгар тиксэллэрэ.

Ол курдук Григорьев Василий Софронович, бэйэтэ Булун оройуонуттан төрүттээх кадровай булчутум, биир сылга биэс сыллаах былаанын толороро. Кини Орден Трудовой Славы ылбыта. Киин уһайба булчута Рожин Алексей Алексеевич, норуокка Чаҕылыыс диэн биллэр, бэрт сэмэй кадровай булчут сыллата үрдүк ситиһиилэрдээҕэ, туундараҕа бастайаанна олорор дьыэлээҕэ, элбэх кинигэлээх улахан библиотекалааҕа, «Знак Почета» орденнааҕа.

Бөрөлөөх отделениетын кадровай булчута Слепцов Николай Николаевич булду идэ оностубута, сэмэй үлэһит «Знак Почета» орденна тиксибитэ.

Русское Устье булчуттара саамай Хоту Муустаах муора кытыытыгар айылҕа ыарахаттарын көрсөн, бэйэлэрин баҕаларын, дьыэлэрин-уоттарын кичэллээхтик туттан, олус ыраастык, чэбдиктик олороллоро. Бу отделение булчуттара түүлээх былаана туолуутугар төһүү күүс буолаллара. Киселев Куприян Алексеевич олус сэмэй, киһи эрэ барыта ытыктыыр, элбэх оҕолоох ыал истин аҕата. Кини икки орденна тиксибитэ – Орден Трудовой Славы, Орден Октябрьской Революции. Киселев К.А. киһи киэнэ кэрэмэһэ, чулуута этэ. Бүтэһик күнүгэр атаара баралларыгар буурҕа-силлиэ эмискэ тохтоон, туундара налыһан бэрт элбэх курупааскы үөрэ батыһа көтөн улуу киһини атаарсыбыта.

Эмиэ Русское Устье кадровай булчута Черемкин Павел Константинович таһаарыылаах үлэтэ сыаналанан, «Трудовая доблесть» мэтээлинэн наҕараадаламмыта. Оннук ааҕан сиппэт бастын көрдөрүүлээх булчуттар элбээбиттэрэ, кинилэр сыллата дойдуга элбэх «сымнаҕас көмүһү» туттараллара.

Онтон булчуттар усулуобуйаларын толору хааччыйыы охоттоводтан тутулуктааҕа. Төһөнөн буулдья саанан, ботуруонунан, хапкаанынан, тимир оһохторунан, илиминэн-ситиминэн, буранынан уонна кини сапчаастарынан уо.д.а. элбэх булка аналлаах тэриллэринэн кэмигэр сөпкө аттараҕын да түүлээх уонна кыыл ыйааһына ситиһиилээх буолара саарбаҕа суох. Онуоха элбэхтик сүүрүүххэ-

Чулуу булчуттары кытта көрсүхүү

гургууллара. Оннук сылдьан бэрт эрдэ биирдэ обком дьэстигэр милиция киллэрбэккэ турдагына, обком сэкирэтээрэ Чиряев киирэн, бэйэтэ илии тутуһан, туох кыһалҕалаахпын истэн, бэрт түргэнник көтүтэн турардаах.

Хоту Муустаах муора кытытыгыгар, киэн нэлэмэн туундараны энсээн, буурҕаны, тыалы-кууһу, араас моһоллору көрсөн хоту дойдум булчуттарын тулуурдарын, сатабылларын, киэн көбүстээхтэрин улаханлык сөбөрүм. Аны бэйэлэрэ боростуойдара, омууннанан киһиргэнэ сатаабаттара чахчы күүстээх санаалаахтарын туоһута. Араас моһол, өлүү-сүтүү ханна барыай. Айылҕа бэйэтэ кытаанах учуутал, кыра да алҕаһы бырастыы гиммат. Булчут барахсан сатаабата диэн суох, кини сатабыллаах булчутун таһынан бэйэтэ асчыт, иистэннээн, булдун тэрилин бэркэ бэрийэр, айылҕа хаамыытын, кыыл-көтөр сырыытын ааҕар-суоттуур үөрэхтээх. Суола-иһэ суох туундараҕа тыал хайысхатын тутуһан, сулустарынан сирдэтэн ханнык баҕарар кэмнэ мунар диэни билиммэт.

Саас хаас-кус булдун саҕана өрүс-үрэх мууһа эстэн, саамай быстарыылаах кэмнэр үүнэллэр. Маныаха мүччүргэннээх сырыылар ханна барыахтарай, ону эдэр уоланнар аахсыбат, оройбутугар оҕустарбат эбиппит.

Буор Үрэх мууһа бысталанан, онон-манан ырбыыланан аҕай сытар. Биһиги хаастыы сылдьамыт улахан эрэйинэн муустан-мууска ыттан, мотуордаах оночонон айанныыбыт. Халҕаһа мууска оночо анныллаатын, тута тумсугар турар киһи түргэнник ыстанан түһээт тахсан ыбыс-ыарахан уу чаккырас тэрилбитин үөһэ ороон таһаарар. Муус үрдэ чоһу көхсүн курдук хап-халтархай. Сыһа тутуннун да, тымныы ууга курулуугун. Онтон ончобутун муус үрдүнэн соһон, ырбыы кэллэҕинэ эмиэ ууга түһэрэн оннук бэрт элбэхтик ыттан-түһэн айанныырбыт. Индигир өрүс сүүрүгэ түргэнэ бэрт буолан саас бултуу сылдьан муус бара турдагына, кырыы үрэхтэртэн Эбэҕэ кириигэ олус кутталлаах буолара. Иккилии-үстүү этээстээх дьэ саҕа мууустар быыстала суох халҕаһалыы, курулуу-барылыы усталлар. Муус мууска анныллыыта, сууллан ууга сурулуура бап-бачыгырас, кып-кырылас тыаһа өрө оргуйан олорооччу. Хабыр хартыына, дьулаан көстүү. Онно хаайтаран өрүскэ тахсаары муус хаһан харан, кылгас кэмнэ тохтуу түһэрин балай да кэтэһэҕин. Түгэн көһүннэр эрэ собуоттуу охсон мун кыраайынан мууустар быыстарынан ыстаннарабыт. Кэннигиттэн субу кэтэһэн турбуттуу, уу үрдэ барыта күөгэнни-дыгданныы түһэр, муус эмиэ харса суох хамсаан барар. Хараххын быһа симэн баран, харса суох туоруур кэмнэр көстүбэккэ сытар мууска саайыллан дьон дэннэммэккэ элбэхтик тахсааччы. Булт абыланга тугу барытын харааччы иирдэн кэбиһэр. Хойут, кэмниэ-кэнэҕэс санаан дьулайы ахтан ылаҕын.

Булка үлүһүйэн араас моһоллорго түбэһии ханна барыай. Биир саас кулун тутар ый ортотун диэки Абый оройуонун кыраныссатын таһыгар хонтуора иһиттэн биригээдэ тэринэн кыыллыы сырыттыбыт. Улахан бириһиэн балааккаланан, уоттанан-күөстэнэн быр-бааччы базаланан олордубут. Дойдубут сирин алаастарын санатан элбэх төгүрүк ырааһыа элгээннэрдээх. Бураанынан үүрэн-тоһуйан бултуурга табыгастаах сир. Үчүгэйдик бултанан, базабытын хомуйан барытын ыттан, саамай бүтэһик эттэрбитин тиэнэ сарсыардаттан эрдэ АН-2 сөмөлүөтүнэн тийдибит. Маннайгы рейси толору хаалаан ыттыбыт. Иккистээн кэлиитигэр абына-табына турар эттэри хомуйан бэлэмнээри, субу кэлиэхтээх сөмөлүөтү кэтэһэ хааллыбыт. Сотору сөмөлүөппүт биһигини көрдө-көрбүтүнэн олорордуу түһэн иһэн, кутуругунан тииккэ саайыллаат өрө дайан табыста да, Чокурдаах диэки куугунуу турда.

көтүөххэ, ситиһиэххэ уонна бириэмэтигэр аҕалыахха наада.

Сити күһүнгү кэмгэ түргэнник буорту буолар бордууксуйаны сөмөлүөтүнэн хоту оройуоннарга таһыы кэмнэрэ биригэ буолан мэлдьи хотторуулаах балаһыанньаҕа сылдьарбыт. Аны буулдыа сааны, ботуруону ыс-кылаакка туппаттара элбэх ыарахаттары үөскэтэллэрэ. Бэрт эрэйинэн, үксүн сөмөлүөт кэпсэтэн аэропорт начальнигар Өлүөхүмэ бааһынайыгар Кузьминга, обком отделларыгар тийэ киирсэн туруорсарым. Онон быһы-арды булан түргэнник көтөн барарбын ыйы-ыйынан кыайан көппөккө хаалбыт охотовед уолаттарым наар сөҕөллөрө, орду-

Биһиги үһүөн – А.С. Охлопков, Н.И. Антонов уонна мин көрбүтүнэн туран хааллыбыт. Маннай утаа тийиэт атын сөмөлүөтү ытыгяхтара дии санаабыппыт, халлаан хараңаран барбытыгар эрэлбит уостан барбыта. Чараас танаастаах дьон тонгон киирэн бардыбыт. Хонордуу онгостон халын хаарга курданарбытыгар дылы батылла сылдьан кураанах мас хомунар аатыгар түстүбүт. Кутаа оттон иттэ турдахха, көхсүн тонгон барар, оннук биир кэм эргичинни турдубут. Итии киллэриниэхпитин иһиппит да, аспыт да суох. Аччыктаан, бара сатаан тон эттэн көмүллүүбүт. Тон тириини уокка ириэрбитэ буолан, көхсүбүтүн саптабыт.

Тула эргиччи түлэй түүн хара истиэнэ буолан барыллан турар. Арай сулустар үөһэ халлаантан тымныынан хаарыа көрөн тураллар. Угуйар диэн кэлиэ дуо, хам тонгумаары хамсана сатыыбыт, субу-субу уоппутун күөдүтэн мас быраһан биэрэбит. Кэтэстэххэ, түүн эчи үһунуон, эчи бириэмэ бытаанын. Аралдьыйаары ону-маны кэпсэтэ сатыыбыт, санабыт испититтэн тахсыбат. Ол тухары таспытыгар таһаарбакка халлаан эрэ туран биэрдин, тыал-буурҕа түспэтин дии саныыбыт. Хоту дойдубут эмискэ хас эмит хонуктаах буурҕатынан ылыан сөбүн билээхтиибит буоллаҕа.

Саната суох искэ туппут баҕа санаабытын истэн, хата халлааммыт туран биэрэн, сарсыныгар күн ортого лыгыччы тонмут дьон сөмөлүөт кэлбитигэр хаһан да үөрбэтэхпитин үөрдүбүт. Ону-маны тиэнэр диэни өйгө да оҕустарбакка бэрт нэһиил атыллаан киирэн олоороот дьэибитигэр дьулустубут. Кэргэнэрбит, бииргэ үлэлиир дьоммут бары ыксаан, айманан айдаан бөҕөтүн тарпыттар. Үөһэ Айыыларбыт көрө-истэ арангаччылаан, хата барыта этэннэ ааспыта.

Кэтэһиилээх Саҥа дьылбыт кэлээри турдаҕына, түүлээх былаана кыранан туолбакка күн аайы көтөрүм элбээбитэ. Ол курдук, Бөрөлөөх отделениетын диэки кырса хомуйа бөртөлүөтүнэн көтүм. Табаарыһым Стрюков Слава көмөлөһө көтүспүтэ. Полярка түүннэрэ саамай мунгутаан турар этэ, үөһэттэн туох да көстүбэт харангата. Арай эмискэ сыбаарка уотунуу сып-сырдык тулабыт күндээрэ түстэ. Иллюминаторынан көрбүтүм бөртөлүөппүт салбаҕа умайан эрэр эбит. Сонно тутта эмиэ хабыс-харанга, уу чуумпу буолла, итиэннэ тааһы бырахпытты аллара куугунуу турдубут.

– Дьэ, бүттүбүт! – диэн санаа кылап гынан ааспыта.

Сиргэ тийиэн күүскэ да күүскэ охсулуннубут, иккиэн эһиллэн күөрэ-ланкы ыһыллыбыт тон кырсалар быыстарыгар кыбыллан хааллыбыт. Сонно пилоттар банаарынан сырдатан орооннор бары таһырдыа куоттубут. Хата, улахан тостуу-эчэйии суох, тыыннаах хаалбыппытын итэҕэйбэккэ эппэн-нии турдубут. Тыбыс-тымныы, хабыс-харанга. Дьолго, көнө сиргэ күөл үрдүгэр түспүппүт. Бөртөлүөт атаҕар тура түспүт, биир сарбанһаҕа быстан ханна эрэ эһиллэн хаалбыт. Хайа тэллэҕэр эбэтэр ин-нэри сиргэ түбэспиппит буоллар, тиэрэ-таары эргичиннээн умайан хаалар куттал суоһаан ааспыт.

Лүөтчүктэр сибээскэ тахса сырыттылар, аварийнай рейси сакаастаатылар. Кинилэр каарталарынан ханна турарбытын чуолкайдаатыбыт уонна мантан чугас балыксыт үүтээнэ баарын өйдөөммүн бары онно бардыбыт. Тонмут дьон тимир оһоҕу отуннубут. Хаһаайына суох кып-кыараҕас балокка биэс киһи нэһиилэ кыбыллан олордубут. Күүппүппүт кэннэ, арааһа 6-7 чаас ааһыта, бөртөлүөт тыаһын бэрт ыраахтан иһиттибит. Им балай харангаҕа түөрт сиргэ умаппыт уоттарбыт ортотугар сирдэтэн бөртөлүөппүт олорунан кэбистэ. Алдьаммыт бөртөлүөттэн аккумулятордарын устан ыллылар, бэйэтин собурууттан хамыһыһа кэлэн көрүүр диэри барытын пломбалаан-бэчээттээн кэбистилэр.

Ити түбэлтэни умна быһыытынан истэхпинэ, биирдэ лүөтчүктэрим субуоннаан: «Кэлэ сырыт», – диэн ынҕырдылар. Москубаттан хамыһыһа кэлэн хас да күн үлэлээн быһааран барбыт: пилоттар туох да буруйдаара суох, кэмигэр саамай сөптөөх быһаарыныны ылынан, сиртибэни уонна хоромньуну таһаарбатахтарыгар хайҕаммыттар.

Өскөтүн мотуора үлэлии турдаҕына, биир эмит сарбынһаҕа быстыбыта буоллар, бөртөлүөт сонно хайысхатын сүтэрэн, мээчиктии түөрэ-ланкы эргичиннээн, салгыһна түһүөхтээх үһү. Бытырыстаах да быһаабат, арбаҕастаах да абыраабат алдьархайа буола сыспыт. Уопуттаах лүөтчүктэр суһаллык, сөкүүндэ да хойутаппакка, мотуору араараннар, кыл мүлчү быһааммыппыт. Ол да иһин: «Не думай о секундах свысока!» диэн мээнэҕэ этиэхтэрэ дуо? Ардыгар сөкүүндэ иһигэр кии дуу, киһи дуу буоларын быһаарыллаахтыр.

Ол күн бөртөлүөт экипаһын кытта командир кэбинэтигэр шампанскай истибит, итиэннэ сылын ахсын, ахсынны 28 күнүгэр, ханна да сырыттарбыт иккистээн төрөөбүт күммүтүн бэлиэтиэх буолан тылбытын бэрсэн араҕыстыбыт.

Айылҕа харыстабылын чэрчитинэн сылдыспыт эрийдэлэрбиттэн ордук биир түгэн өйбөр хатанан хаалбыт. Гусинайга Куприян Алексеевич Киселев учаастагынан браконьердар буулаабыттар диэн үнсүү киирбитинэн, Чокурдаахтан охотинспекторы кытта биир онгочонон Русское Устьеҕа тийдибит, мантан уопсастыбаннай инспектор Караченцев биир сирдыт киһитинэн иккис онгочонон аргыстастылар.

Бу күннэргэ күүстээх тыал түһэ турара. Боротуоканан муора хомотугар киирбиппит, уйаара-кэйээрэ кэстүбэт киэн байҕал өрүтэ үөмэхтэһэ, холоруктуу ытылла турар хара долгуннарынан көрүстэ. Тугу барытын мэниэстиэх айылаах адырҕа кыылы санатта. Онтон дьулайан, саарбахтыы быһыытыһан, кытыыга балай да үһуннук, төрдүөн сүбэлэстибит. Бачча ыраах кэлэн баран, күнү-дьылы сүтэримээри уонна буруйдаахтары миэстэтигэр харыларыттан харбаары, тыал хаһан астарын кэтэспэккэ кытаанах биир санааны ылынан туоруурга быһаарынныбыт. Баахтарбытыгар толору бензин кутунан, икки онгочонон өрө үһуутуур долгуннар быыстарынан харса суох түһүнэн кэбистибит. Үөһэ-аллара түһэн-тахсан тумус манан буолуохтаах диэн туһаайан бардыбыт. Тута дэлби илийэн хааллыбыт, долгун ууну онгочо иһигэр сабыта ыһар, биир мотуору ыытан иһэр, иккис киһи тохтоло суох биедэрэнэн ууну баһан сүөкүүр. Бу алдьархайга мотуорбут эрэ умуллан хаалбатын диэн тыалга оҕустаран, сүтэ-сүтэ иһиллэр тыаһын кэтэһэ иһэбит. Долгунна сыһа тутуннаххына, сонно түһүнэри оҕустарыаххын сөп. Кэтэспит санаабытыгар бириэмэ тохтоон хаалбыт, онтон хороспут модун долгуннар хаһан да бүтүө суох курдуктар. Сылайан-элэйэн, сэниэбит-күүспүт эстэн, кэмниэ-кэнэҕэс тумулга тигистибит. Атахпыт сири булан, кытылга тахсан, дьэ өрө тыынныбыт. Уоскуйа сатаан, кутаа оттон чэйдээбитэ буоллубут. Ас испитигэр киирбэт, ким да аһыан баҕарбат, эр дьон быһыытынан ким да аймамат, субу аҕай алдьархай түгэҕиттэн тыыммытын быһааммыппытын бары саната суох испитигэр эрэ буһара сылдыабыт.

Мантан Гусинай үрэҕэ өңөйө сытар. Үрэххэ киирбиппит быдан чуумпу эбит. Өр-өтөр гымматы-быт, Киселев учаастагар бирилээн тийдибит. Тыал астарын кэтэһэ, бу үлүгэр буурҕаҕа, ама, ким кэлиэй диэн, наҕылыччы хоно сытар дьону тараччы тутан ыллыбыт. Эмискэ икки онгочоттон саалаах-саадахтаах түөрт киһи адаарыһан тахсыбыппытыгар өмүрэн хааллылар. Булт өссө көңүллэнэ илигинэ, үс кыыл табаны өлөрөн, үллэстэн кууларга хаалаан икки онгочонон тиэммиттэр. Икки Чокурдаахтан кэлэ сылдыар үлэһиттэр эбит. Доруоп саалаахтарын таһынан, биир эргэ 8,2 мм калибрдаах харабыннаахтар. Учаастакка хас да хоммуттар. Иһирдээнэн-таһырдыанан мас бөҕөтүн оттуммуттар. Онуоха туохтааҕар даҕаны ордук бу бэрт эрэйинэн ыраахтан тыраахтарынан тиэллэн кэлэр, булчуттарга көмүс кэриэтэ сыаналанар оттук мастарын аһыа санаатым.

Дьыала-боротуокул толорон баран, ханна барыахпытый, дьоммутун кытта биир дьыэҕэ хонон турдубут. Сарсыарда турбуппут тыалбыт астан хаалбыт. Төһүнөн истэхпитинэ муорабыт хомото отой мэлдьэспитти астан хаалбыт, чуумпуран-наскыйан тоһуйда. Хантан билиэххиний, халлаан кубулу-ҕатын. Мэлдьи ыксал, наар бириэмэ сырсыыта. Олох хаамыыта-хардыыта оннук буоллаҕа.

Кыыл табаны бултааһын биһиэхэ «Аллайыаха» сопхуоска дьыэ табатын иитиитин балыктаа-һыны тэнэ биир сүрүн дьарыкпыт этэ. Кыыл таба да баһаам, былаан да улаhana. Онон күһүн-саас Бөрөлөөх, Русское Устье уонна киин уһаайба отделениеларынан хастыы эмит булт биригээдэлэрин тэрийэн, оттугунан-уматыгынан, буулдыа саанан, ботуруонунан толору хааччыйан, кыыл айанныыр сирдэринэн бөртөлүөтүнэн сыҕарыта сылдыан бултатарбыт. Ону таһынан хонтуора исписэлиистэрэ бэйэбит түспү биригээдэ тэринэн, ыйы-ыйдаан кыыл булдугар туундараҕа сылдыааччыбыт.

Биир кэмнэ кыыл табаны бултааһынна үөһэттэн бөртөлүөтүнэн, АН-2 сөмөлүөтүнэн ытыалаа-һын көңүллэнэ сылдыыбыта. МИ-4 диэн дьобуус бөртөлүөтүнэн кыыллар үрдүлэригэр кэлэн үөртэн сөп буоларын көрөн, быһа тардан арааран, ханна да ыраатыннарбакка тулуһан туран ытыалаан, онтон төттөрү кэрийэ сылдыан истэрин эрэ оруу-орую, төбөлөрү-тириилэри, туйахтары-баҕастары хаан-билик бөҕө буолан бөһүөлэккэ анал сүлэр-астыыр сиргэ илдьэн сүөкүүбүт. Оннук биир күһнэ төттөрү-таары хаста эмит кырынарбыт. Маннык бултааһын сиринэн кыылы батыһа сылдыан, сотору-сотору биригээдэ дьонун, кинилэр уматыктарын, астарын-танастарын, уокка оттор мастарыгар тий-йэ төттөрү-таары таһардааҕар ороскуота быдан аҕыйах. Ол гынан баран аһара дьулаан, дьиикэй-дии сэймэктээһин, туох да көмүскэлэ суох кыылларга саба түһэн хааннаах кыдыйыы, өлөрүү-өһөрүү буолар. Табыллан ыраатан баран өлбүт кыыллары хомууа сылдыан, тугута өлө сытар ийэтин туруо-ра сатыы сылдыарын харааста көрөбүн. Онтон саас субу төрөөрү сылдыар кыыллар бөртөлүөт тыа-һыттан куттанан, оҕолорун «түһэрэн» үрүн хаарга хара бээтинэлэр сутулан хаалаллара олус ыра-хан хартыына. Киһи тылынан сатаан эппэт иэдээнэ. Бу дьаһал биологтар уонна охотоведтар туруор-сууларынан, сотору кэмнинэн, хата бобуллубута.

Сиринэн сылдыан кыыллыыр дьиннээх булчут хаачыстыбаларыттан тутулуктаах. Бэрт үһуннук кэтэһэн-манаһан, ыраахтан биноклунан көрөн, кини хайдах хаамарын, ханан барыахтааҕын чун-наан, сирин-уотун, тыал хайысхатын кытта учуоттаан тоһуйа сытан баай Байанай биэрдэбинэ да астынаҕын, толору дуоһуйууну ылынаҕын.

Ардыгар күнү быһа кэтэһэн киэһэнэн түбэспиччэ аһара элбэҕи ытан кэбиһэн түүннэри үлэлээн мөхсөбүт. Ону астаан, онгочоҕо тизээн, хаста эмит тизэстэн балааккаланан олорор сиргэр илдээн, булууска түһэрэн, онно анал баҕаналарга ыйаталаан, ыстандаарка эппиэттиир гына тоноробут. Дэлби сылайан, сарсыарданан бэрт минньигэстик утуйан эрдэхпитинэ, аны бөртөлүөт кэлэн, уубутугар аҥаарыйа сылдьан куруустаан ытыабыт. Ыстандаарт көрдөбүлүнэн сыалай тушанан бэлэмнэнэр. Индигир популяцията бөдөн кыыллар, күһүнүн 90 киилэттэн түспэт, самыытын сыата үс-түүрт тарбах халыннаах гына уйаллар. Кыылтан иһэ эрэ быраҕылар, онтон атына – төбөтө, тыстара, быара, сүрүҕэ – барыта ахсаанынан туттарылар.

Сааскы кыылы кулун тутар ыйга бултааһын сүгүүтэ-көтөбүүтэ уонна булууска кириитэ-тахсыыта суох буолан быдан чэпчэки. Ол курдук эттэрин итиэннэ атын бытархай көрүгүннэрин кууллаан баран буран сыарҕатыгар тизээн, бөртөлүөт кэлэн ылыар диэри үрдүк тибии типпэт сирин булан, чөкөтө мунһан эрэ кэбиһэбит.

Күһүнүн үксүн айаннаан иһэр кыыл үөрүн тоһуйабыт. Тыһыынчанан кыыл хотоҕостуу суулан, кырыы кырыытынан анһан халҕаһалыы үтэн аҕыйах күнүнэн ааһан хаалар. Тааска гуйахтарын тыаһа, көхсүлэрин хардыргыыра, муостара адаарыһан, сөрүүн салгынҥа тыыннара туман буолан будулуйан – хара тыа бэйэтинэн тугу көрсүбүтүн үлтү тэпсиэх, тыыннаахтыы ыйыстыах айылаах батыччахтаан иһэрин санатар. Биһиги хаарынан сэхээккэ онгостон, манан халааттаах көстүбэккэ, син балай да кэтит сиринэн тэнийэн им-дьым кэтэһэн тоһуурдуубут. Үөр кыыл төбөтүн кыратык аһарабыт. Инньэ гыннахха, кэлин иһээчилэр төһө да ыттаргын тыын быстарынан дүүккүһүн үөрдэриттэн хаалсыбакка син биир бара тураллар.

Бу будулҕан олохтоох хоту дойдум дьонун-сэргэтин, сирин-уотун, булдун-алдын сөбүлээн, иккис төрөөбүт дойду оностубут сирбиттэн оҕолорбун үөрэттэрээри куоракка көһөн кэлээт, бэйэм талбыт идэбинэн «Сахабулка» үлэлиир бағалаах этим. Ол бағам туолан тэрилтэ түүлээҕи тутар-харайар база салайааччытынан ананан күөскэ ылсан дуоһуя үлэлээбитим.

Манна булт бултанар кэмигэр түүлээх араас көрүгүнэ Саха сирин бары мундуктарыттан быыстала суох киирэ турара. База уонча үлэһиттээх. Бары идэлэрин толору баһылаабыт, өр сыл үлэлээбит уопуттаах товароведтар. Сарсыарда аҕыс чаастан сағалаан күнү быһа биирдэ олонорон ылбакка атаҕын үрдүгэр сылдьабын. Киирбит түүлээҕи суортаан, бииркэлээн, наардаан тус-туспа сыахтарга ыйаан харайылар. Сыахтарга сөптөөх салгын сиигэ уонна температурата анал тэриллэринэн бастайаанна хонтуруолга тураллар. Базабыт икки этээстээх, анаан-минээн түүлээҕи тутарга уонна харайарга, бары ыстандаарка-ирдэбилгэ толору эппиэттэһэр баараҕай эбийиэк этэ. Бэйэтэ туһунан гааһынан оттуллар хочуолунайдаах, үрдүк таас олбуордаах, күнүстэри-түүннэри олонор харабыллаах.

Ыскылааттан түүлээх сорҕото бэйэбит тирии имитэр сыахпытыгар киирэн танас тигиитигэр барара, онтон үксэ атыыга барара. Арай киис тириитэ барыта аукционҥа Санкт-Петербурга ытыллара. Киис тириитин саналыы имитэн, ыстандаарка эппиэттиир гына тиирэн, барабаанга эргитэн ыраастаан биэрэр буолбуппут, онон хаачыстыбата быдан тупсан үрдүк сыанаҕа барарын ситиспиһит. Хас биирдии киис тириитэ бииркэлэнэн, бэтэринээр бэчээтэ тиһиллэн, лицензия толоруллан ытыллара. Сезон устата аукционҥа 35-40 тыһыынчаҕа тийэ киис тириитэ ытыллара. Бириэмэтэ олус ыктарыылаах буолан үлэ күнүн уһатан өрөбүлү да, бырааһынньыктары да аахсыбакка үлэлиирбит.

База үлэһиттэрэ үлэлэригэр үөрэ-көтө кэлэллэрэ, бары үлэбитинэн киэн туттарбыт. Кыра дьобуус эйэ дэмнээх база кэлэктиибэ бэйэ-бэйэбит кыһалҕабытыгар хардарыта көмөлөсүһэн, төрөөбүт күннэрибитин, үбүлүөйдэрибитин бииргэ атаарарбыт, биир дьыэ кэргэн кэриэтэ үлэлии-хамсыы сылдьыбыппыт. Үлэһиттэр икки ардыларыгар истин сыһыан, бэйэ-бэйэни өйдөһүү олохсуйбута. Оччолорго товароведтарынан С.И. Андросов, Т.Т. Иванова, С.В. Винокурова, А.П. Дугкин, Л.Н. Потапов, В.Г. Павлова, полуфабрикат тириитигэр В.И. Татарина, кэлин М.А. Ноговицын, В.П. Павлова, П.П. Местников эбиллибиттэрэ, техүлэһит Н.К. Петрова, ону таһынан 5-6 охраннык баара.

Түүлээх ыскылаатыгар

Түүлээх тутар-харайар базаттан төһө да үлэлээн бүттэрбит, сибээспитин быспатахпыт, билсэрбит-көрсөрбүт. Ол сылдыан икки чулуу, чаҕылхай дьоннорбутун Павлова Вера Георгиевнаны уонна Павлова Варвара Петровнаны бэйэбит кэккэбититтэн сүтэрэн ыар хомолтону, кытаанах кутурҕаны сүкпүппүт. Кинилэр кэрэ мөссүөннэрэ, сырдык санаалара биһиэхэ өрүү тыыннаах буолуохтара.

«Сахабулт» бэйэтин кэмигэр элбэх мунутуур түүлээҕи хомуйан, сана омук ыстаныактары туюруоран, тири тангаһы балысханлык имитэн, тигэн-онорон таһааран, атах тангаһын арааһын, сиздэрэй саҕыннахтары уо.д.а. элбэх бородууксуйаны атыылаан ньир-бааччы үлэлээбитэ. Кистэл буолбатах, кэлин сылларга улам мөлтөөн, түүлээх кириитэ биллэрдик кыччаан иэскэ кириэн объектары атыылаан барбыта.

Итиниэхэ, мин тус санаабар, сопхуостары күүс өттүнэн эһии, сэбиэскэй былаанабай систиэмэ ыһыллыыта чохчү төрүүт буолтара саарбаҕа суох. Ол курдук, кадровой булчут диэн суох буолбута, түүлээҕи бас-баттах атыылааһын саҕаламмыта. Бултаммыт түүлээҕинэн эргинэр чааһынай тутуучулар элбээбиттэрэ, оннооҕор тас регионнартан Иркутскай, Амурскай уобаластартан кириэн көнгүл атыылаһан бараллара. Булчуттары түмэр, кинилэр кыһалҕаларынан дьарык сүппүтэ, бэйэлэрэ-бэйэлэригэр хаалбыттара. Алдьатар дөбөн, оттон хаттаан онгорор быдан ыарахан.

Түүлээх бултааһына өбүгэлэрбит былыр-былыргыттан илдэ кэлбит үтүө үгэстэрэ. Мас тостор тымныы кыһыннаах Саха сирин түүлээҕэ саамай кылааннааҕынан аатырара, хаһан баҕарар атыыга хамаҕатык барара. Ол өбүгэлэрбит үгэстэрин сүтэрбэккэ, аныгы технологияҕа олобуран түүлээхтэн араас сиздэрэй, ичигэс танастары тигэн, норуот быһыытынан сураҕыран, инники күөнтэ таһсан «сымнаҕас кыһыл көмүспүт» дойдубут брендэ буолуохтаах.

Онон «Сахабулт» букатын эстэн хааларын кэтэспэккэ, харахпытын сабан олорбокко, бу тэрилтэни чөлүгэр түһэрэр туһугар баар базатын бөҕөргөтөн, булт идэлээх эдэр исписэлиистэри түмэн, урут үлэлии сылдыбыт, бэйэлэрин көрдөрбүт үлэһиттэри ыңгыран, куонкурус курдук бастыңнарын талан сангалы тыһынан салайтарыахха, сангалы күүһүнэн сайыннарыахха.

Түүлээҕинэн эргинэр чааһынай тутууну букатыннаахтык бобон, түүлээх хомуурун биир илиигэ түмэн, хас оройуон аайы булчуттары толору хааччыыы боппуруостарын «Сахабулка» кииннээн сүктэрэн туран. Оччоҕо эрэ улахан хамсааһын, төрдүттэн уларыйыы таһыаҕа дии саныыбын. Онуоха Тья хаһаайстыбатын министристибэтэ, Сахабыт сирин бырабыыталыстыбата, Ил Түмэн дьокутааттара, булка сыһыаннаах бары тэрилтэлэр сүбэлэһэн биир түмүккэ кэлиэхтэрин наада.

Чулуу булчуттарбыт албан ааттарын үйэтитэн, тья дьоно үлэлээх-хамнастаах буоларын туһугар булт идэтин чөлүгэр түһэриэххэ. Оччоҕо норуот өйдүөҕэ, санаата көтөҕүллүөҕэ, махтала үрдүөҕэ. Ол буолуо дьыннээх киһи туһугар үлэ, дьон быраабын өрө тутуу, киэн туттунуубут.

Урут сопхуостарга, «Сахабулка» үтүө суобастаахтык үлэлии сылдыбыт үлэһиттэр, билигин сааһыран төһө да бочуоттаах сынһаланҕна олордорбут, тэрилтэбит туһугар сүрдээҕин ыалдыабыт. Кини түһүүтүн-тахсыытын бэрт чугастык ылынабыт.

«Сахабулт» үбүлүөйдээх сылынан үөрэн-көтөн туран эҕэрдэлиибит уонна инникитин өссө үрдүк таһымна таһсарыгар баҕабыт баһаам, эрэлбит күүстээх.

Тус бэйэм талан ылбыт идэбин уларыппакка, араас салайар үлэҕэ киллэрээри сыһаламмыттарын

адьас ылымматаҕым. Сөбүлүүр идэбинэн сүрээҕим баҕатынан үлэлээн бу Орто дойдуга бэйэбин толору дьоллообунан ааҕынабын.

Иван Мигалкин-Уйан Уйбаан,
биолог-охотовед, үлэ бэтэрээнэ,
сэрич сылын оҕото

Түүлээх ысқылаатын товароведтара

ВОСПОМИНАНИЯ О МОИХ ПОДРУГАХ

В конце 70-х годов XX века к нам на Покровскую звероферму «Холбос» в командировку приехала молодая красивая женщина – Вера Георгиевна Павлова. Она была назначена зоотехником зверофермы в село Оннес Амгинского района, но поскольку со зверями ей не приходилось работать, то попросила отдел звероводства Потребительского общества «Холбос» направить на стажировку в звероводческое хозяйство. В то время я работала зоотехником по племенному делу в звероводстве. Директор поселил ее ко мне в квартиру и распорядился обучить ее. На обучение дали всего лишь 3 дня и чему же я могла обучить человека, кроме как составлять рацион. Так что всему остальному она училась самостоятельно на своем опыте, используя литературу по рабочей профессии. Три дня пролетели как одно мгновение. Мало спали, много говорили, ощущение было, что мы друг друга знаем давно. И судьба действительно нас связала накрепко до последнего ее дня.

Через несколько лет Вера Георгиевна с семьей переехала в город Якутск и поступила на работу в отдел звероводства Потребительского общества «Холбос», а я в это время работала в Госплемрассаднике пушных зверей при Минсельхозе. И опять наши дороги пересеклись. В сентябре 1989 года мы поехали в Москву на курсы повышения квалификации главных зоотехников при Научно-исследовательском институте пушного звероводства и кролиководства имени Афанасьева. Целый месяц мы жили вдвоем в одной комнате, что еще больше скрепило нашу дружбу не только по работе, но и личную. После, как ни встретимся, всегда с теплотой вспоминали наши московские дни.

Павлова Вера Георгиевна

Вера великая труженица, верная своей работе, друзьям и коллегам и все же на первом месте у нее всегда была ее семья. Она рано овдовела, на руках остались две дочери и сын школьники. Поднимать детей одной хрупкой женщине очень сложно, но она справилась с этим жизненным испытанием. Вера не только вырастила их, но и дала высшее образование всем. Сын окончил учебное заведение в Турции. Каждый месяц, получив зарплату, бежала в Банк, чтобы разменять рубли на валюту и переслать сыну. Она трепетно заботилась и о внуках, в отпуск возила их в теплые края, на море.

Когда смотришь на такую хрупкую женщину и не подумаешь, сколько в ней жизненной силы, оптимизма, мужества, стойкости. Вера Георгиевна была настоящим тружеником, верной своей профессии. Через ее нежные женские руки прошло столько мягкого золота, что даже и не сосчитать, особенно, когда работала в Концерне «Сахабулт». Сдатчики пушнины никогда от нее не слышали плохого слова, она была всегда приветлива, гостеприимна. Успевала участвовать в общественной жизни коллектива, любила танцевать, очень заботилась о своем здоровье, вела здоровый образ жизни.

А с Варварой Петровной мы познакомились чуть позже, когда я поехала в командировку в совхоз «Верхнеколымский», это было в начале 80-х годов XX века. Первое впечатление о ней меня шокировало – в кабинет зашла красивая с гордой походкой женщина с огромными до плеч золотыми сережками в якутском стиле и большими красивыми кольцами, в красивом костюме и вся в мехах, будто актриса, с яркой помадой. Как только она заговорила, все изменилось. Передо мной была прекрасная умная женщина, очень культурная, образованная.

В то время она работала товароведом совхоза, а ее супруг Эдуард Александрович был главным охотоведом. В те годы, где в совхозах были звероводческие хозяйства, охотоведы отвечали не только за промысловую пушнину, но и за клеточную. Таким образом, я сразу подружилась с этой прекрасной дружной семьей, и долгие годы были друг другу опорой.

Павлова Варвара Петровна

В районе семья Павловых пользовалась большим уважением и авторитетом, так как активно участвовала в общественной жизни поселка.

Варвара была замечательной хозяйкой, все в ее руках «горело», веселая и жизнерадостная, всегда на позитиве, очень доброжелательная, отзывчивая, дом всегда был полон гостей.

Когда они переехали в Якутск, то стали чаще встречаться. Всегда дивилась ее кулинарным изысканным блюдам. Как-то после работы я уставшая ехала домой автобусом и звонит Варвара, приглашая к себе на ужин. Естественно я стала отказываться, а она мне говорит: «Ты что, от оленины отказываешься?» Она знала, чем меня заманить. Я вышла из автобуса и, темным холодным морозным зимним вечером, поехала к моим друзьям Варваре и Эдуарду, забыв об усталости. Ведь меня там ждало тепло и уют, прекрасный ужин и душевный разговор.

Почему-то всегда в самые трудные моменты жизни семьи Павловых судьба неизменно меня приводила к порогу их дома. Наверное, поэтому Варя меня как-то назвала «Ангел хранитель нашей семьи». Это я сейчас понимаю, почему она так назвала, а тогда особого значения этому не придала. Дружба наша была бескорыстной, светлой, чистой, душевной.

Какие бы сложности не были в жизни, Варвара была как стойкий «оловянный солдат». Не показывала наружу свои переживания никому. Удовлетворение она получала на работе в концерне «Сахабулт». Здесь она была среди людей, которых сама вдохновляла своим веселым и добродушным характером. Было много работы, но она была любимая. Так, много лет Варвара Петровна сортировала «мягкое золото»! Работа эта пыльная, трудоемкая и не всегда благодарная. Каждый раз надо находить компромисс со сдатчиками пушнины (с охотниками и охотоведами), но она находила правильные слова, чтобы не доводить дело до скандала.

Варвара Петровна была хорошим организатором на работе и дома. Где бы ни работала, везде умела создать уют и хорошее рабочее место. На даче что только не выращивала, и все у нее дружно росло, все лето цвели прекрасные цветы. Под неусыпным Вариним надзором был построен новый дачный домик, новая теплица и грядки. А осенью, конечно же, делала свои закрутки на зиму.

На Иркутской пушно-меховой базе хорошо знали Варвару Петровну как прекрасного, знающего свое дело специалиста, пользовалась уважением среди принимающих пушнину товароведов. К сдаваемой ею пушнине на базу, не было претензий.

Всех своих гостей Варвара обязательно одаривала подарком. Из ее дома человек уходил позитивно заряженным, с благодарностью. Природа одарила ее пылким умом, твердым характером, обаятельностью, невероятной энергией, общительностью и доброжелательностью.

Вот такими были мои милые подруги в жизни. Я благодарна судьбе, что они мне встретились в моем жизненном пути.

Ольга Николаевна Постникова,
отличник финансовой работы РФ

САХАБУЛКА ОЛУС ТҮМСҮҮЛЭЭХТИК ҮЛЭЛЭЭБИППИТ

К иһи барахсан бу Орто Дойдуга хайдах туох олорон Кааһарыгар үөһэттэн ыйаахтаах кэлэр, ол ыйаабынан сирдэтэр диэн этэр эбит саха итэҕэлэ. Дьокуускайдаагы тыа хаһаайыстыбатын институтугар үөрэнэ сылдьан, кэтэхтэн үөрэнэ көһөн, 1991 сыл сэтинньи 25 күнүгэр «Якутская Пушнина» диэн сыл санатыгар сана тэриллибит Даркылаахха түүлээҕи тутар базаҕа, биир дойдулааҕым, бу тэрилтэҕэ үлэли сылдьар Семен Иннокентьевич Андросов өйөбүлүнэн үлэҕэ кирибитим. Мин бииргэ төрөөбүт убайым Трифонов Семен Васильевич Иркутскайдаагы тыа хаһаайыстыбатын институтугар, биолог-охотовед идэтин талан, кэргэнэ Августина Семеновна дойдутугар, Сунтаар Элгээйтигэр ситиһилээхтик үлэли сылдьар кэмнэрэ буолан, бу үлэ миэхэ чугас да курдуга уонна умсугутар да этэ.

«Якутская Пушнина» тэрилтэ директорынан Филиппов Василий Семенович, кыл. бухгалтерынан Бравин Дмитрий

Дмитриевич, кыл. бухгалтер солбуйааччытынан Иванова Дария Гаврильевна, кассирьнан Саввина Анастасия Самуиловна, кыл. инженеринэн Иванов Федор Григорьевич, кылаабынай товароведынан Кычкин Петр Григорьевич, товароведтарынан Андросов Семен Иннокентьевич, Павлова Вера Георгиевна, Яковлева Саргылана Семеновна, Иванова Туйаарыма, Григорьева Юлия, Ляльченко Светлана, приемнай сыахха Никифорова Людмила Петровна, упаковочнай сыахха Григорьев Дима, Тороков Андрей, Кривошеев Эдуард үлэлииллэрэ. Үлэтигэр сүрдээх бэриниилээх, СУ математическай факультетын бүтэрбит Юрий Анисимов үлэлии-хамсыы сылдьара. Ол сағана компьютер суох бириэмэтигэр, кытаанах суот-учуот Юра курдук үлэһиттэр үлэлээн этэннэ тахсыһан иһэрэ. Лена Романова, Надежда Гришкина приемнайга секретарьнан үлэлээбиттэрэ, Лена кэлин товароведка көспүтэ, Новогодин Петр Лаврентьевич үлэлии кэлбитэ. Ыскылаат сэбиэдиһсэйинэн Мария Потаповна Заровняева, наһаа үчүгэй буюулардаах, күөх, кыһыл паасталаах ручканан сурунаал бөҕө толорон эмиэ суот-учуот кытаанах үлэтигэр үлэлээбитэ.

Сортировочнай сыахха укомплектовщик диэн туһугар эмиэ сүрдээх эппиэттээх үлэҕэ киирбитим. Товароведтар сортировкалаабыт тириилэрин ааҕан-баайан биэрэр үлэ этэ. Ол курдук 40-тан тахса үлэһит тигинэччи үлэлии сырыттаһытына, тэрилтэбит аата-суола уларыһан, бастакы Президентимьт Михаил Ефимович Николаев ыйаағынан 1992 с. «Национальный концерн охотничьего хозяйства» диэн тэриллибитэ.

Генеральнай директорьнан Петров Никифор Николаевич, солбуйааччыларынан Коркин Юрий Семенович, Максимов Анатолий Иванович анамьытара. Сорох үлэһиттэр уурайан барбыттара, саҕа үлэһиттэр кэлитэлээбиттэрэ. Пушной база начальниктарынан Борисов Илья Гаврильевич, Мигалкин Иван Васильевич, Окороков Алексей Иванович, Коркин Николай Николаевич үтүө суобастаахтык, үлэһиттэргэ сүрдээх истин сыһыаннахтык үлэлээн кэлбиттэрэ. Охотоведтар Ноговцын Михаил Антонович, Потапов Леонид Николаевич, Додохов Николай Васильевич, Дуткин Ариан Петрович, Местников Петр пушной базаҕа үлэлии кэлитэлээбиттэрэ.

Хайа бағарар дойдуга, нуруокка ханнык эрэ уратылаах, үгүс дьонтон чорбойон көстөр туох эрэ уһулуччулаах, дьону-сэргэни итэҕэтэр, киһи болҕомтотун тардар дьон төрөөн-үөскээн ааһаллар, кинилэри кытта бииргэ үөрэммит, үлэлээбит, доҕордоспут буоллаһына, эн өйгөр хатанан хаалаллар, умнуллубаттар, туох эрэ үтүөҕэ-кэрэҕэ угуйаллар, холобур буолаллар, «Якутская пушнина» тэрилтэҕэ клеточнай кыылар тириилэрин тутар, харайар сыах начальнига, кэлин кылаабынай товаровед Вера Георгиевна Павлова этэ. Үлэҕэ кэлэппин кытта бастакы истинник кэпсэппит киһим кини этэ. Сыйыа-баайа билсигэн, кэпсэтэн барбыппыт, киһи быһыытынан чиэс, суобас диэни үрдүктүк тутпут, мындыр өйө, дьонно-сэргэҕэ олус убаастабыллаахтык сыһыаннаһара, кинилэр олохторугар болҕомтото барыта баар суол этэ, эдэр дьонно итэҕэйэрэ, эппиэтинэстээх үлэни эрэнэн туттарара, ылыммыт үлэҕэ эппиэтинэстээх, чиэһинэй, ымсыы буолбакка, эппит тылгын булгу толорорго, бэйэҕэ ирдэбиллээх буоларга, олох суолугар саҕа үктэнэр киһиэхэ – миэхэ үтүө холобур эрэ буолара, киниттэн олох оскуолатыгар элбэххэ үөрэммитим. Ол сағана Вера Георгиевна барахсан, үс кыра оскуолаҕа эрэ

үөрэнэр оҕолордоох огдообо хаалан олоҕун ыар охсуутун ылбыт кэмэ этэ. Эбиэт бириэмэтигэр убайын Александр Георгиевич кэргэнэ Людмила ыараханлык ыалдыан балыһаҥа сытар кэмигэр билсэ, передача илдьэ охсон кэлэрэ. Вера Георгиевна 1970-1975 сс. СГУ тыа хаһаайыстыбатын факультетын үөрэнэн бүтэрэн, үлэтин Булун оройуонун «Булун» сопхуоска звероферма зоотехнигынан үлэлээн саҥалаабыта. 1977-1980 сс. «Холбос» Роспотребсоюз Амматааҕы звероферматын старшай зоотехник-звероводунан, 1981-1985 сс. – экономист отдела хлебофуражного снабжения Иркутского областного производственного управления по Якутской АССР, «1985-1991 сс. – ст. товаровед по пушнине отдела звероводства Правления «Холбос», 1991 с. – начальник сортировочного цеха государственного заготовительно-сбытовой фирмы «Якутская Пушнина», «Сахабулка» старшай товаровед, кылаабынай товароведынан үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Кэргэнэ Павел Семенович Павлов ветеринарнай врач идэлээх, биологической наука кандидата, тыа хаһаайыстыбатын научнай институтугар оленеводство отделын сэбиэдиссэйинэн үлэли сылдьан олохтон соһуччу туораабыта.

Вера Георгиевна «Холбоска» кылаабынай товароведынан үлэли сылдьан, Покровской зверохозяйствотын саһыл тириилэрин Иркутской пушно-меховой базатыгар илдьэн үрдүк сыанаҥа туттарара. Кини бэйэтин харыстаммат туруу үлэһит, тэрилтэм туһа диэн, төһөлөөх элбэх саһыл, кырса, киис тириилэрин үөһэ-аллара сыымайдаан көтөхпүтүн билигин олорон сөбө ахтабыт. Үтүө суобастаах киһи бар дьонугар истинҥи сыһыанынан, сылааһынан сыдьаайар, кэрэҕэ уһуйар, үтүөҕэ үөрэтэр, сырдыкка сирдиир. Ол да иһин кини тула элбэх дьон мустара, киниэхэ тардыһаллара. Чахчыта да республикаҥа тарбахха баттанар үрдүк квалификациялаах түүлээҕи тутар товаровед этэ. Вера Георгиевнанын 25 сүл бииргэ алтыһан үлэлээбитим биир эмиэ сирдээҕи дьолум буолар.

Кыһын саһыл, кырса туттарыта саҥаланна да, Минсельхозтан Сербяков Василий Семенович кэлэн охотоведтарга сорох мөлтөх тириилэрин көрдөрө-көрдөрө бу туох кыылларын ииттигит диэн сэмэлиирин, ыйарын-кэрдэрин өйдүүбүн. Ольга Николаевна Постникова куруук кэлэн сүбэ-ама биэрэн барара, Покровской звероферматтан Ольга Дмитриевна Захарова кэлэн элбэх хара саһыл тириитин туттарара, Кэбээйи Лүксүгүнүттэн кырса тириитин аҥалаллара. Дария Гаврильевна бухгалтерды олон сотору-сотору инвентаризация ытыра. Иккис этээскэ сыахха баппат түүлээҕи, бастакы этээскэ кытта түһэрэн, сүүһүнэн тыһыынча андаатары, тиинги ааҕар этибит.

Улуустартан охотоведтар элбэх киис, андаатар, тиин, бөрө, саһыл, кырса, солондо, кырынаас тириилэрин туттараллара. Киис тириитэ сылга иккитэ аан дойдутааҕы аукционна Санкт Петербург куоракка барара. Ахсынны ыйтан, тохсунньу ортотугар диэри, өрөбүлэ суох, сарсыарда 8 ч. киэһэ хойукка диэри үлэлээбит бириэмэлэрдээх этибит. Сдатчиктар тэннэ сылдьан көмөлөһөр этилэр. Аукционна барар киистэри, сорох сыһа тириллибиттэри хос тиирдэрэллэр этэ. Биир бириэмэҕэ Ньурбаттан Данилов Айаал үлэли сылдьыбыта. Тиин, андаатар, кырынаас, солондо тириилэрин барытын баайан ытыарбыт. Баһаам элбэх куобах тириилэрин баһыылка онорон ытыарбыт. Бу тириилэри ааҕар, баайар тэрил да айбаттар дэһэрбит, элбэҕэ бэрдиттэн.

Үөһэ Халыматтан түүлээх туттара Варвара Петровна Павлова кэлэрэ. Кини кэлбитэ базаҥа сразу биллэрэ, кэпсээн-ипсээн, күлэн-үөрэн, сэргэхсийи буолара, кэһии-тутуу бөҕөлөөх, балык араһа. Вера Георгиевнанын Иркутской базатыгар элбэхтик командировкаҥа сылдьаннар, бэйэ-бэйэлэрин истинник билсэллэр этэ. Кэлин куоракка көһөн кэлэннэр, бииргэ үлэлиир дьолломмутум.

Варвара Петровна үлэтин сүрдээхтик сөбүлүүр, үлэһит бэрдэ этэ. Ол кэмнэргэ соҕотох кыһын сүтэрэн, олоҕун ыар аһытын эмиэ үлэтинэн эрэ аһарар кэмнэрэ этэ. Кэргэнэ Павлов Эдуард Александрович сахалартан бастакы охотовед үөрэхтээхтэриттэн биирдэстэрэ этэ. Кинилэр дьыллэригэр элбэхтик ыалдыттаабыппыт.

Вера Георгиевна, Варвара Петровна майгыларынан сүрдээх көнө, сэмэй, дьонно биир тэн сыһаннаах буолан, бары убаастыыллара. Иккиэн республика үрдүнэн биллэр товароведтар этэ.

Олоххо ханнык да эр киһиттэн итэҕэһэ суох, ону аһан хас да бүк куоһарар үлэһит дьахталлар ахсааннарыгар киирсэн Вера Георгиевна, Варвара Петровна олохторун «Сахабулт» тэрилтэҕэ анаатахтара, олохторун тиһэх күннэригэр диэри сөбүлүүр үлэлэринэн үлэли сылдьаннар, эмискэ эрдэ бу Орто дойдуттан барахтаабыттара олус хомолтолоох.

Саас буолла да Варвара Петровна даачатыгар үлэ саҥаланара, биирдэ Бelay Озеро таһыттан баран хара буор атыылаһан кэлбиппит. Суоппарбыт «Камаз» массыынатын олбуорга кыайан киллэрбэккэ, олбуору кыратык алдытан, Эдуард Александровичтан туох диэн быһыһанабыт диэн араллаан эмиэ буолбута.

Варвара Петровна биир юбилейын Даркылаах базатыгар бэлиэтээбиппит, атырдыах ыйын бүтэһигэр төрөөбүт күнэ буолан, араас оҕуруот аһа буолара. Ол төрөөбүт күнүн кэнниттэн биһиэхэ кэпсиир:

«Миэхэ букет ыыттылар, онно хара жемчуг ожерельеһаах» диэн, ким ыппытын таайа сатаабыппыт да, таайбатахпыт быһыыһааҕа. Ол курдук Варвара Петровна үлэтинэн эрэ дьоллонон, олоҕун тиһэх күнүгэр диэри үлэлээн кэлбитэ. Саҥа дьыл кэннэ, 2016 сыллаахха эмискэ ыалдьан барыбытын соһуппута.

Олоҕун тиһэх күнүгэр бары дьүөгэлэр дьиэтигэр тийэн, хонсон, аттыгар чугас сылдыбыппыт. Биир дойдулааҕа, кинилэр ыалы улаханник убаастыыр киһи, РБ-2 нейрохирургиятын сэбиэдиссэйэ Яхонтов Игорь Спартакович отделениетыгар киллэрэн эмтээбитэ, дьиэтигэр скорай ыңыран, Винокуров Василий Николаевич көтөҕө сылдьан приемнай покойга көрдөрөн киллэрбиппит. Онно баран эмиэ көрсөр этибит.

Варвара Петровна бу Орто Дойдуга соҕотох чугас хаан киһитэ сиэн уола эрэ этэ. Онон сиэнин тылын ылынан, Москва куоракка эмтэнэ барахтаабыта. Сиэн уол Москва куоракка ыал буолбут кэмэ буолан идьэ барбыта. Онно атаарарбытыгар чугас дьүөгэлэр бары баарбыт. Артур Васильевич Дмитриев сарсыарда эрдэ аэропорка киллэрбитэ. Онон бары охотоведтарга Варвара Петровна чугас дьүөгэлэрин ааттарыттан, чуолаан Артур Васильевичка, Илья Гаврильевичка, Михаил Антоновичка, Айаал Захаровка истин махталбытын өссө төгүл этэбит.

Биир эмиэ чугас дьүөгэбит, «Сардаана» фабрикаттан «Сахабулт» тэрилтэҕэ обувной сыахха билэ тигээччинэн үлэли кэлбит Наталья Дмитриевна Протопопова буолар. Хас көрсүһүү аайы ыллаан-туойан, сэргэх киһи, саха биир эмиэ Далбар Хотуна этэ.

Наталья Дмитриевна үлэбит туһунан «Даркылаах таптала» диэн улахан кинигэ суруйуом диэн баҕа санаалааҕа, ол үлэбитигэр тапталбыт бу кинигэҕэ ахтыллара билигин саныырга үчүгэй, бары үлэбитигэр үөрүүнэн кэлэрбит. Тыа хаһаайыстыбатын үлэһиттэрин күнэ, Ийэ күнэ, Комсомол, Улуу Өктөөп күнэ, Саҥа Дьыл, Дьахтар күнэ, Маай бырааһынныктарын, ыһахтары көтүппэккэ бэлиэтиир этибит.

Комсомол күнүгэр элбэх хоһоону айан, хоһуйан да ааҕара, ырыа ыллыыра. Аллараа Бэстээххэ поезд кэлбит үөрүүлээх күнүн эмиэ ылбыппыт. Ол күн Лена өрүс суола сабыылаах буолан Бэстээххэ тийибтэхпит быһыыһааҕа. Элбэх патриотическай ырыалары билэрэ.

Онон үлэни да кыайа тутарбыт, бырааһынныктары да көхтөөхтүк атаарарбыт.

Ити курдук «Сахабулт» диэн улахан тэрилтэҕэ эйэ-дэмнээхтик бииргэ үлэлээн, бэйэ-бэйэни убаастаһан, үөрүүлээх да, хомолголоох да күннэрбитигэр күн бүгүнгэ диэри бииргэ сылдыабыт. Дария Гаврильевна, Федор Григорьевич Ивановтар, Вера Ивановна Татаринова, Вера Романовна Алексеева, Анастасия Самуиловна Саввина, Мария Павловна Иванова, Татьяна Потаповна Кириллина, Наталья Кирилловна Петрова, Иван Васильевич Мигалкин. Бу чугас дьонум көмөлөрүнэн, Сахабулка үлэли сылдьан квартира ылан, ыал буолан, оҕо төрөтөн олордоҕум. Түгэнинэн туһанан Сахабулка профсоюз бэрэссэдээтэлинэн үлэли сылдыбыт, дьон-норуот туһугар сүүрбүт-көппүт, дьонго үтүнү эрэ баҕарар, улаханник убаастыыр киһибэр Федор Григорьевич Ивановка дириг махталбын тиэрдэбин. Олох салҕанар...

Саргылана Васильевна Винокурова,

СӨ үлэтин бэтэрээнэ, «Сахабулт» бэтэрээнэ, СӨ тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна

ТҮҮЛЭЭХ БЭРИЙИИТИГЭР УННЬУКТААХ ҮЛЭМ ТУНУНАН

Мин, Ноговицын Михаил Антонович, 1958 сыллаахха, ахсынньы 22 күнүгэр Кэбээйи оройуонун, Арыктаах сэлиэнньэтигэр төрөөбүтүм. Ийэм барахсан, эрдэ күн сириттэн арахсан, оскуолаҕа үөрэнэр кэммэр аҕабын кытта иккиэйэҕин олорубуппут.

Аҕам ол сылларга «Кэбээйи» сопхуос звероферматыгар кырымахтаах хара саһыллары көрөр-харайар этэ, мин киниэхэ сайыннары-кыһыннары көмөлөһөр этим, онон килиэккэлээх кыылы иитии боппуруостарын олох оҕо эрдэспиттэн баһылаабытым. Күһүн-кыһын үлэтин быһыгар мэлдьи куобахха, мас көтөрүгэр туһахтыра, ол идэтигэр миигин батыһыннара сылдьан үөрэтэрэ-такайара. Сааһын-күһүнүн андыга, кураанах уонна үөл куска сааланара, онно барытыгар миигин батыһыннара сылдьар этэ. Үрдүкү кылаастарга сылдьан бэйэм, кимтэн да ыйыппакка, кими да кэтэспэккэ тыаҕа тахсан сааланар, туһахтыыр буолбутум. Аҕам үөрэҕэ мин өйбөр-

санаабар суола суох хаалбатаҕа. 1976-1977 сылларга, оскуолабын бүтэрэн «Мукучу» сопхуоска үлэлии да сылдьан, 1977-1979 сылларга Советскай Армия кэжкэтигэр сулууспалыы да сылдьан, Иркутскай куоракка охотовед специальноһугар үөрэтэллэрин истэр буоламмын, онно туттарсан киирэр баҕа олох санаабыттан арахсыбат этэ. Ол баҕабын олоххо киллэрэр санаалаах армияттан кэлэн кыратык сыһыана түһээт, Иркутскай куоракка көппүтүм.

Тийээн бэлэмнэнэммин, экзаменнарбын ситиһиилээхтик туттарсан, үөрэхпэр баҕам хоту киирэн хаалбытым. Дьяныһан туран үөрэнэммин 1984 сыллаахха биолог-охотовед идэтин ылан, дойдубар төннөн кэлэн Саха АССР Тыатын хаһаайыстыбатын министерствотын анааһынынан, Анаабыр оройуонун Үрүн Хайа бөһүөлөгэр кииннэнэн олорор саҕа тэриллит «Севернай» сопхуоска старшай охотовединан үлэлии тийибитим. Саҕа үөрэҕи бүтэрэн кэлбит, урукку өттүгэр бу үлэҕэ уопута суох специалистка хоту дойду тыйыс усуллубуйата, үлэтин туспалара, биллэн турар, бастакы бириэмэҕэ күчүмэҕэйдэрдээх этэ. Сопхуос, туһааннаах тыа сиригэр сыһыаннаах боппуруостарынан дьярыктанар атын тэрилтэ нэһилиэккэ суоһунан сибээстээн, элбэх хайысханан дьярыктанара. Сүрүн хайысхатынан дьиэ табатын иитии буолара, мин үлэлээбит кэммэр табатын сыл санатынааҕы ахсаана 10-тан тахса тыһыынчаҕа тийэ сылдыбыта. Ону таһынан улахан миэстэни үрүн кырсаһы бултатыы, сыл санатынааҕы ахсаанынан 125 төбө күөх кырсаһы иитии, кыыл табаны ыттарыы, балыктааһын уонна муора харамайдарын бултатыы буолаллара.

Бу боппуруостартан дьиэ табатын итээһинтэн уонна балык булдуттан атына охотовед эбээһинэһигэр киирэрэ. Сопхуоска старшай охотоведка быһаччы бэринэр товаровед дуоһунаһа көрүллэр буолан уонна түүлээҕи бэлэмнээһининэн кини дьярыктанарынан, охотовед үлэтэ ити өттүгэр улаханлык чэпчир этэ. Күөх кырсаһы иитэр ферма эмиэ, старшай зверовод диэн звероферма ис үлэтин салайар специалиста буолан, кыыл иитиитигэр мин уопсай салайар оруолу эрэ ыларым, ол да буоллар кыыллар рационнарын кимизэхэ да итэҕэйбэккэ барытын бэйэм онгорор этим.

Бу үлэлээбит сылларбар 3000 тийэ үрүн кырсаһы бултатарбыт, от уонна атырдыах ыйдарыгар 1000 кэрингэ кыыл табаны ыттарар этибит. Муора харамайдарын (нерпа) килиэккэлээх кыылга эбии аһылык быһыытынан бултатар этибит буолан баран, эмиэ кыыл таба курдук лицензиянан бултанар кыыл буолан хааччахтаах буолара.

Бастаан тийээн үлэлиирбэр улахан күчүмэҕэйдэри саасп эргиирин оннугар булларааһын ыарахаттары үөскэтэ сылдыбыта, Анал сирдьиттээх сылдьан элбэх бас-баттах бэриллит сааны хомуйуу, сокуон хараһынан түгэтии үгүс өйдөспөт түгэннэри, утарсылары, оннооҕор сопхуос салайааччыларын өттүттэн бүгүстээһин энгин курдуктары үөскэтэ сылдыбыта.

Ол гынан баран, кэлин барыта орун-оннун булан ити өттүгэр тахсыбыт өйдөспөт быһыы-майгы суох оноһуллубута. Бастаан тийэрбэр эрдэ суруйбутум курдук, сопхуос санга тэриллибит буолан, хонтуорабыт да суох этэ. Почта дьэитигэр биир хоһу анаттараммыт биир хоско бары симиллэн олорон үлэтиирбит. Кэлин мин тийэн баран сааны уураар хос (оружейка), түүлээҕи тагастатар (первичная обработка) дьэ туттараммын үлэтиир усулуобуйа баар буолбута.

Сопхуоска үлэлээбит кэмнэрбин, онно сылдьан доҕордоспут дьоннорбун, булчуттарбын, билигин да үчүгэйдик саныыбын. Ол саҕанааҕы, сэбиэскэй бириэмэҕэ иитиллибит, хоту дойдуну дьонно тук курдук толоругас, үлэһит, сопхуос көрдөрүүлэригэр ыалдьар буолан биһиэхэ – туһааннаах специалистарга, үлэбитигэр эмиэ биллэр чэпчэтии курдук буолара.

Анаабыр оройуонугар үс сыл үлэлээн баран, 1987 сыллаахха дьэ кэргэним балаһыанньатынан Дьокуускай куоракка көһөн кэлбитим, куоракка кэлэн «Якутпромохота» производственной холбоһук «Якутской» госпромхозугар, холбоһук «Сахабулт» концернуга кубулуйан эстиэр диэри, ол аата 1992 сыл күһүнүгэр тийэ, товароведынан үлэлээбитим. Бу үлэлээбит сылларбар араас түүлээх кыыл тириитин элбэҕи суортаабытым, онон түүлээх хаачыстыбатын быһаарарга улахан опыты бэйэбэр инэриммитим.

«Якутпромохота» производственной холбоһук эстээтин кытта, кини базатыгар тэриллибит «Сахабулт» булт хаһаайыстыбатын национальной концерныгар 1992-1994 сыллардаахха ыскылаат сэбиэдиссэйинэн үлэлээн баран, уончаны эрэ кыайбат сыл атын тэрилтэлэргэ үлэлээбитим. Ол кэннитэн бэйэм үөрэммит идэбинэн үлэтиир баҕам баһыйан, 2003 сыллаахха ГУП ФАПК «Сахабулт» тэрилтэҕэ старшай товароведынан үлэҕэ кирибитим. Дьэ, ол кэnnэ унньуктаах уһун 13 сыл устатыгар түүлээҕи тутар сыахтан тахсыбакка үлэлээбитим.

Бу үлэлээбит сылларбар булт эйгэтигэр улахан уларыыылар тахсыбыт кэмнэрэ этэ.

Бастакытынан, уһун сылларга Советскай Союз бары уһуктарыттан түүлээҕи барытын тутта олорбут Иркутскайдааҕы пушно-меховой база сабыллан уонна урукку сопхуостар суох буоланнар республикаҕа соҕотох түүлээҕи тутар тэрилтэнэн «Сахабулт» буола сылдьыбыт сыллара кэлэн ааспыттара

Иккиһинэн урукку сопхуостар үөскэппит вакуумнарыгар тэриллибит түүлээх булдуунан дьарыктанар араас элбэх, үксүлэрэ бэйэлэрин да кыайан көрүнөр кыахтара суох кыра кыамталаах тэрилтэлэр аһыллыбыттара. Ол тэрилтэлэр бултаабыт түүлээхтэрин барытын ханна баҕарбыттарынан баттарар бырааптаммыттара.

Үсүһүнэн, санга сокуон хараҕынан (антимонопольнай) баҕарбыт эрэ тэрилтэ барыта соҕотуопкаһыт дьон статуһу ылар бырааптанан, элбэх соҕотуопкаһыт тэрилтэлэр үөскээбиттэрэ уонна үөһэ этиллибит кыра тэрилтэлэртэн түүлээхтэрин хомуйар буолбуттара. Онон, быһа холуйан, 2007 сылтан саҕалаан, тэрилтэлэр икки ардыларыгар түүлээх былдьаһытын сүпсүлгэнэ баар буолбута.

2000-2007 сыллаах кэрчиккэ, концерн аҕаардас кийиһи 40-50 тыһыынчаны тутар этэ. Ол сылларга туттарар түүлээхтэрин барытын оннун буллараары, Санкт-Петербурдааҕы түүлээх аукционугар бириэмэтигэр тизрдээри, элбэх үлэ күнүгэр ыкса түүннэ диэри, өрөбүл, бырааһынньык күннэргэ үлэлээһиннэр, булт сезонун бириэмэтигэр тиһилигэ быстыбат этилэр. Үлэһиттэр бары Санга дьыллааҕы уон хонуктаах сынныаланна барбыт кэмнэригэр, биһиги түүлээх сыаҕын үлэһиттэрэ, тохсунньу иккис күнүттэн үлэбитигэр тахсар этибит.

Тоҕо диэтэххэ, сыах үлэһиттэрэ түүлээҕи тутар эрэ эбээһинэстээх буолбатахтара, элбэх бириэмэни кирибит түүлээҕи ситэри тагастааһын (дообработка), аукционуга барыахтаах түүлээҕи наардааһын, бэлэмнэммит түүлээҕи посылкалаан аукционуга бириэмэтигэр ытар курдук үлэлэр элбэх бириэмэҕэ наадылалара. Ол сылларга «Сахабулт» концерн көрдөрүүлэрэ саамай үрдүкү чыпчаалга тахсыбыт бириэмэтин кэлинни кэрчик кэмэ этэ диэтэхпинэ, алҕаһаабатым ини дии саныыбын.

Ол кэnnинээҕи сылларга концерн күүһэ бары хайысхаларга мөлтөөбүтүн курдук, түүлээх хомурун көрдөрүүлэрэ эмиэ биллэ мөлтөөн барбыттара. Түүлээх хомууругар тахсыбыт түһүүлэр биричиинэлэринэн, эрдэ эппитим курдук, антимонопольнай сокуон чэрчитинэн элбэх буолар-буолбат түүлээҕи соҕотуопкаһыт тэрилтэлэр тэллэй курдук үүммүттэрэ буолар дии саныыбын.

Уһун сылларга туох баар күүспүн, билибин барытын биэрэн туран үлэлээбит «Сахабулт» концерным бүгүнгү туруга, биллэн турар, хомолтону, элбэх санааны үөскэтэр.

Манна таарыччы ахтан аһардахпына, концерн саамай сайда сылдьыбыт кэмигэр кини салайар органыгар, производственной эйгэтигэр, оройуоннар таһымнарыгар элбэх охотовед үөрэхтээх специалистар үлэлээбиттэрэ, бүгүн күннээҕи туругунан биир да охотовед үөрэхтээх специалист хаалбатаҕа толкуйга түһэрэр.

Түүлээх кыыллар тириилэрин сыаната, аан дойду таһымыгар, олох алын кэрдиискэ түспүтүн таһынан, дойду тас өттүгэр, чуолаан Европа дойдуларыгар тахсара бобулубута түүлээжинэн дырыктанар бары да тэрилтэлэргэ улахан охсуулаах буолара саарбаҕа суох.

Түмүк тыл онугар этэр буоллааха, «Сахабулт» концерн билигин да производственной күүстэрэ бааллар, онон түүлээх бултааһынын, соҕотуопкатын политикатын таба сайыннардаҕына, булт хаһаайыстыбатын специалистарыгар сыһыанын уларыттаҕына, производственной хайысхалара сайдыыларыгар алҕас хардыылары онгорботоҕуна бу үөскээбит балаһыанньаттан чиэстээхтик тахсыа дьин эрэниэҕи баҕарыллар.

Концерн 30 сыллаах юбилейынан билигин үлэли сылдьар коллективы эбэрдэлээн туран, баҕарабын урукку сылларга ситиспит кирбиилэрин эргитэригэр уонна инникитин бары производственной көрдөрүүлэрэ өссө үрдүк таһымга тахсалларыгар.

Михаил Антонович Ноговицын, *биолог-охотовед*

КОЛЛЕКТИВ – ЭТО КАК МАЛЕНЬКАЯ СЕМЬЯ

Якутская пушнина всегда была популярна и пользовалась устойчивым спросом в мире, поэтому в начале девяностых был поднят вопрос о создании первой и единственной в республике пушно-меховой базы «Якутская пушнина», директором которого стал Филиппов Семен Васильевич.

В 1989 году я окончила Московский пушно-меховой техникум и получила приглашение на первую работу от Семена Васильевича, который занимался подготовкой и формированием кадров. Меня и Григорьева Дмитрия, как молодых специалистов отправили на кратковременную стажировку от Минсельхоза на Куокуйскую звероферму совхоза «Кобяйский», а потом и на Иркутскую пушно-меховую базу, набираться опыта по приемке пушнины.

На пушно-меховую базу были приглашены не только маститые специалисты, такие как Павлова Вера Георгиевна, Андросов Семен Иннокентьевич, Кычкин Петр Григорьевич, но и молодые товароведы, только закончившие учебу это Иванова Туйара, Ляльченко Света, Романова Лена, Григорьев Дмитрий, Яковлева Саргылана, Трофимова Саргылана. С первых годов существования «Якутской пушнины» трудились с нами бок о бок завскладом Анисимов Юрий, работник склада Захарова Надя, секретарь-делопроизводитель Гришкина Надежда и наши бухгалтера Бравин Дмитрий Дмитриевич, Иванова Дария Гаврильевна, Самойлова Анастасия Самуиловна.

Мы, товароведы пушно-мехового сырья, принимали со всей республики промысловую пушнину (белка, ондатра, соболь, лиса, рысь, волк, колонок, горностай и т.д.) и продукцию клеточного звероводства (снежная и черно-бурая лиса). В день отсортировывали по несколько тысяч шкур по кряжам, сортам и группам дефектов, упаковывали в бунты и дальше отправляли на склад Анисимову Юрию, который строго следил за температурным режимом и влажностью в своих владениях.

Якутская пушно-меховая база являлась главным экспортером мягкого золота на различные аукционы. Подбором аукционных лотов из соболей и лис занимались Вера Георгиевна, Трофимова Саргылана, Петр Григорьевич, Яковлева Саргылана.

Задорный коллектив молодых специалистов вместе работали, обедали, проводили совместный досуг, общие праздники, ходили в гости друг к другу и общаемся по сей день.

В 1992 году прошла реорганизация и на базе производственного объединения «Якутпромохота» и Якутской пушно-

меховой базы был создан концерн «Сахабулт». Наша база находилась в здании по ул. 50 лет Советской Армии, 51/1, при создании концерна на первый этаж заехал цех по выделке, а на втором этаже разместился цех по пошиву обуви. Коллектив наш увеличился в разы. Я проработала с 1989 по 1999 гг., это было прекрасное время нашей молодости, хороший коллектив – это как маленькая семья!

Юлия Григорьева

МАХТАЛЫНАН АХТАР ҮТҮӨ СЫЛЛАРЫМ

1995 сыллаахха 29 №-дээх ПТУ-га инбэлиит оҕоло-ру түүлээхтэн тигэргэ үөрэтэр маастарынан үлэли сылдьан уурайан, дьиэбэр олонор араадыһынан «Сахабулт» концернга иистэнньэҥнэр наадаларын истибитим, интэриэһиргээн, миэхэ сөптөөх эбит дии санааммын хонтуораҕа тийибитим.

Оччолорго генеральной директор Н.Н. Петров этэ. Иистэнэр сыахха Г.Н. Леверьеваҕа ыппыттарыгар баран иһэн, көрүдүөргэ уруккуттан билэр киһибин Наталья Николаевна Буслаеваны көрүстүм. Кини атах таҥаһын онгорор сыах начальнига эбит, «обувной сыахха миэхэ кэл» диэн ыҥырда. Онон 1996 с. тохсунньутугар атах таҥаһын онгорор сыахха киирэн, тыс подборщигынан үлэлээн барбытым. Тыстары пушной базаттан тутан, дьүһүнүнэн наардаан иистэнньэҥнэргэ түгэтэrim.

«Сахабулт» олус улахан обороттаах, элбэх үлэһиттээх улахан тэрилтэ этэ. Даркылаахха баар производственной дьиэбитигэр үс улахан сыах баара — пушной база, выделка, атах таҥаһын онгорор сыахтар.

2000 с. «Сахабулт» концерны сэбиэскэй саҕаттан үлэли олонор кожкомбинакка холбообуттара. Сыахтар өссө кэнээбиттэрэ. Тирииттэн атах таҥаһын арааһын тигэр буолбуттара – тыстан унтуу, бачыынка, тапочка араас размерын, фасонун тигэллэрэ. Атах таҥаһын онгорор сыах начальнигынан Н.В. Мальцева үлэлээбитэ.

2001 с. пушной базаҕа имиллибит тириигэ замерщик-сортировщик наада буолбутугар, товаровед Вера Георгиевна Павлова «үөрэтиэхпит, көрдөрүөхпүт, кэлэн биһиэхэ үлэлээ» диэн ыҥыран, кыратык толкуйдуу түһэн баран, онно көспүтүм. Маннай үлэбин Дуткин Арианнын саҕалаабытым. Бэркэ тапсан, олус таһаарылаахтык үлэлээбиппит.

Пушной база начальниктарынан И.Г. Борисов, И.В. Мигалкин, А.И. Окороков үлэлээбиттэрэ. Кылаабынай товаровед С.И. Андросов, товароведтар: В.Г. Павлова, В.П. Павлова, Т.Т. Иванова, Л.Н. Потапов, А.П. Дуткин, С.В. Винокурова, М. Ноговицын, ыскылаат сэбиэдиссэийинэн Ю.С. Анисимов үлэлээбиттэрэ.

Түүлээх базатыгар хас улуус аайыттан охотоведтар булчуттартан түспүт түүлээхтэрин аҕалан, хас биирдиитин көрүгүннэринэн арааран, ахсаанынан товароведтарга туттараллара. Оччолорго киис, андаатар, тиин, бөрө, саһыл, күөх кырска, манган кырска, сиэгэн, солондо тириитэ кэлэрэ. Араас күндү түүлээҕи бэрийэрбит. Товароведтар сортировкалаан баран, эмиэ көрүгүннэринэн тус-туспа хосторго харайаллара. Ол кэннэ түүлээх сороҕо выделка сыаҕар барара, соробун аукционнарга ыытарга бэлэмнииллэрэ. Аны выделка сыаҕыттан имиллибит тириини тутарбыт. Ону эмиэ товароведтар анал шкаланан, стандартынан сортировкалаан, мээрэйдээн иистэнэр сыахха, маҕаһынгна туттараллара.

Иистэнэр сыахтар саҕыннах, бэргэһэ арааһын, этэрбэс эгэлгэтин тигэллэрэ. Үлэм чэрчитинэн үгүстүк выделка сыаҕын үлэһиттэрин кытта алтыһарым. Сыах начальниктарынан Э.Д. Ядрихинская, Р.Р. Канаева, Васильев, технолог-маастардарынан С.В. Дмитриева, М.Э. Васильев үлэлээбиттэрэ.

Сезон бүтүүтэ элбэх да түүлээх имиллэн туттарыллара, элбэх да үлэһиттээх улахан сыах этэ. Олортон билигин П.А. Новогодин, Т. Аммосов, В. Попов өссө да үлэ үөһүгэр сылдьаллар.

Хас ый аайы түүлээххэ отчуот, карточка онгоруута буолара, онно бухгалтер Д.Г. Иванова көмөтүнэн, сүбэтинэн барытын кэмигэр онгорон иһэрбит

Онтон олохпут уларыйан специалистар чааһынай тэрилтэлэринэн үлэли тарҕаспыттара. Пушной база түүлээх тутара аҕыйаабыта, база начальнигынан Н.Н. Коркин, кылаабынай товароведынан М. Ноговицын, товароведтарынан С. Винокурова, В. Слепцов уонна мин үлэлэбиппит. Директорбыт М.М. Павлов этэ. Поставщиктар 5-10 тыһыынча таба тыһын, тириитин аҕалаллара, ону тохсунньу, олунньу ыйдарга таһырдыа ааҕан тутарбыт. Сайынын аны ол тыстарбытын, тириибитин подвалтан выделка сыаҕар туттарарбыт. Наар тымныыга сылдьарбыт. Ону ол диэбэккэ, буолуохтаағын курдук ылынар, үлэлиир этибит.

Бииргэ үлэлээбит дьоммун, үлэлээн ааспыт кэммин олус үчүгэйдик саныыбын, бары да үлэҕэ бэриниилээх, туруу үлэһит дьону кытта алтыспыппынан киэн туттабын. Бу идэҕэ сыһыарбыт, үһүйбүт коллегабар, дьүөгэбэр товаровед Вера Георгиевна Павловаҕа махталым улахан. Кини дьонго олус иһирэх, истин сыһыаннаах, үлэтигэр бэриниилээх, дириг билиилээх дьонун киһи этэ.

Билигин «Сахабулт» концерн директора М.Э. Васильев. Киниэхэ уонна үлэлии олорор тэрилтэбэр айымньылаах үлэни, ситиһиилэри баҕарабын. Санга сүүрээһинэри, суоллары тобулан тэрилтэм сайдыа, өрө тахсыа диэн эрэллээхпин.

Вера Ивановна Татаринова,

Россия профтехүөрэхтээһинин туйгуна, СР тыатын хаһаайыстыбатын уонна «Сахабулт» тэрилтэ ветерана

ОЛОБУМ БИИР БЭЛИЭ КЭРДИС КЭМЭ

Олох киһиэхэ тосхойор улуу дьоло диэн бу аҕаардас дьизэ кэргэни-нэн эрэ мунгурдаммакка, бар дьон ортотугар сылдьан үлэлээн-хамсаан барҕа махталы ылыы, дириг ытыктабылынан туһаныы. Мин, Иванов Федор Григорьевич, билигин 80 сааспын ааспыт Дьокуускай куорат кырдыаҕас олохтооҕунабын. Бэйэм Сунтаар оройуонун Уһун Күөл бөһүөлэгиттэн төрүттээхпин, сэрии тулаайаҕынабын. Үтө санаалаах аймахтарым көмөтүнэн иитиллэн Сунтаар орто оскуолатын бүтэрэн, 3 сыл аармыйаҕа ытык иэспин толорон баран, 1963 сыллаахха Ригаҕа авиационнай институтка үөрэнэ кирибитим. 1968 сылтан Уус Майаҕа авиапорка «Начальник связи и локации, навигации» дуоһунаска үлэлээбитим. 1974 сыллаахха тыа хаһаайыстыбатын министрэ Шадринов Николай Васильевич ыңырыытынан, санга тэриллибит «Якутская радиотехническая мастерская» диэн отделга кылаабынай инженеринэн үлэлээбитим. Бу отдел аан маннай Саха сириг бары сопхуостарыгар, ыраах ыстаадаларга, табаһыттарга суһал, сөптөөх радиосибээс күнтэн-дьылтан, хоту дойдуга усулуобуйатыттан тутулууга суох үлэлирин, ону сайыннарар туһугар санаттан-санга сибээс көрүндүрүн баһылыыр сыаллаах үлэтин саҕалаабыта. Ол түмүгэр 100-тэн тахса сопхуостар кылгас кэм иһигэр радиосибээһинэн, диспетчерскэй өнгөнөн хааччыллыбыттар. Ити сыллар туһары тыа хаһаайыстыбатын үлэтин ымпыгын-чымпыгын билэ-көрө сылдьар специалист буолбутум.

1990-1991 сылга «Якутская пушнина» диэн тэрилтэҕэ хаһаайыстыбаннай чааска директор сол-буйааччытынан үлэлээбитим. Директорынан күн бүгүнүгэр диэри убаастыыр киһим, Москватааҕы булт хаһаайыстыбатын институтун бүтэрбит Филиппов Василий Семенович үлэлиирэ. Манна сопхуос булчуттара бултаабыт түүлээхтэрин аҕалан туттараллара. 1992 сыллаахха бастакы президеммыт Николаев М.Е. уурааҕынан «Сахабулт» диэн национальной концерн тэриллибитэ. Олохтоох норуоттар бултуур сирдэрин харыстыыр, туһанар сыалтан, түүлээх таҥастан үрдүк хаачыстыбалаах ичигэс таҥнар таҥаһы тигэр, булчуттар материальной-технической хааччылыыларын үрдэтэр туһунан бу уураах улахан оруолу ылбыта. Ол гынан «Якутская пушнина» «Сахабулт» диэн улахан тэрилтэҕэ кубулуйбута. Директорынан Петров Никифор Николаевич анаммыта. Мин аһыллыытыгар тэнгэ кылаабынай инженеринэн анаммытым. 1999 сыллаахха ГУП ФАПК «Сахабулт» диэн ааттанан Покровскайдааҕы кыылы иитэр ферманы кытта, биир киин куораттыт кырдыаҕас тэрилтэтин Дьокуускай куорат тири атах таҥаһын онорор кэмбинээтин холбообуттара. Саҥа үлэлиир улахан тэрилтэ буолан үлэбит үүтүн-хайаҕаһын, ыарахаттарын, ситиһиилэрин бары биир тэнгэ эйэ-дэмнээхтик быһаарсар буоларбыт. Ордук улахан оруолу генеральной директорбыт солбуйааччыта, уруккута Дьокуускай куорат мэринэн үтүө суобастаахтык, дьонно үтүө эрэ өйдөбүлү хаалларбыт Коркин Юрий Семенович үлэлээбитэ. Хаһаайыстыба ыарахаттарын, инники суолун, кэскилин барытын ымпыгар-чымпыгар тийэ билэр киһи көмөтө туохха да тэнгэммит көмүс булумньуга тэнгээх этэ. Тута үлэ күөстүү оргуйбута, оройуон-нартан түүлээх тутааһына элбээбитэ, хаачыстыба да өттүгэр ирдэбил улааппыта. Билиитэ-көрүүтэ элбэҕинэн сизтэрэн, эдэр талааннаах оҕолор төрөөбүт төрүт дьарыктарынан ситиһиилээхтик дьарыктаналларыт ситиһэр сыалтан Италия курдук тири таҥаһы кыаҕын ылан ыллаппатах эрэ маастардарга ыталаан, үөрэттэрэн, эдэр дьон дьылҕаларыгар улахан күүһү, санааны сахпыта. Билии-көрүү ылынан кэлбит специалистарбыт сылгы, ынах, таба тириилэриттэн табаардары онорон, имитэр, таҥастыыр сыах арыллыытыгар төһүү күүс буолбуттара. Мин кылаабынай инженер буолан үлэм автотранспорт, электроэнергетика, центральной хоччуолунай энкилэ суох үлэтииллэрин ситиһии этэ.

«Саха булт» тэрилтэҕэ дьылҕам ыйааҕынан мэкитиэлэнэн үлэҕэ анаммытым, билигин санаатахпына, олоҕум биир бэлиэ, баай ис хоһоонноох кэрдиис кэмим буолбуттара саарбаҕа суох.

Тыа сириттэн төрүттээх саха сымнаҕас майгылаах, судургу, үлэни өрө туһуттун суоппар уолаттарбын олус истинник саныыбын. Ол курдук, Малышев Николай Кузьмич, Марков Роман Егорович, Осипов Василий, Шестаков Михаил Петрович, Васильев Ньургун, Горбунов Валерий Степанович, Яковлев Владимир, энергетик Уваровскай Николай Гаврильевич, кинилэри санаталаан ыламмын кырдыаҕас киһи сиэринэн астынабын. Сахабулка үлэли киририэхпиттэн профсоюз бэрэссэдээтэлинэн энкилэ суох үлэлээбитим.

Улахан сүгэһэр онгостубакка оччотооҕу тыҥааһыннаах 1990-нус сылларга, үп-харчы кырыымчыгар, үлэһит киһи өйбүлэ суоҕун кэриэтэ кэмигэр син оттон-мастан тардыһан үлэһиттэр социальнай өйбүллэринэн хааччыыллыыларын хайа сатанарынан туруорсан, бэрээдэги араҥаччылаан, бэйэм холбунан дьаныһан туран үлэлээбитим. Билигин бу түргэнник сайдар сылларга үлэлээбит тэрилтэ ситиһиилэриттэн хаһыаттаран ааҕан, көрөн-билэн мунгура суох кизн туттабын уонна саҥа тэрилтэ аһыллыытыгар бэйэм кылааппын киллэрбиппинэн сэмээр астынабын. Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтэ бэтэрээн үлэһиттэр диэн сыл аайы Кырдыаҕастар күннэригэр чистииллэр. Быйыл Тыа хаһаайыстыбатын министерствота 100 сылын туолуутугар үбүлүөйдээх ыһаахха ыҥыран түөскө кэтиллэр бэлиэ туттаран, Ил Түмэн тыа хаһаайыстыбатын кэммитиэтин бочуотунай грамотатынан наҕараадалаан, кырдыаҕас бэтэрээннү үөртүлэр. Ол аата мин оччотооҕуга үлэлээбит сырам таах хаалбатах. Эдэрдэргэ туһаайан этиэм этэ – «Үлэттэн дьолу булан сирдээҕи олоххутун киэргэтин», «Киһи олоҕо түннүгүнэн чыычаах элэс гынан ааспытын курдук» – диэн өбүгэлэрбит мээһэҕэ эппэтэхтэр эбит.

Ф.Г. Иванов,

*сэрхи тулаайаҕа, тыа хаһаайыстыбатын
министиэристибэтин бэтэрээнэ,
ССРС бочуоттаах радиһа*

ИЛЛЭЭХ КОЛЛЕКТИВКА ҮЛЭЛЭЭБИТИМ

Быйл өр сылларга үлэлээбит тэрилтэм «Сахабулт» төрүттэммитэ хайыы-үйэ 30 сыла буола охсубут. Киһи бу дойдуга ананан кэлэн оҕо-уруу төрөтөн, иитэн кэлэр ытык иэстээҕин ааһан өссө бэйэтин талан ылбыт идэтинэн бар дьонно ытыктатар, ахтыллар чулуу үлэһит бэрдэ буолара баар суол. Мин, Иванова Дарья Гаврильевна, Дьокуускайдааҕы кооперативнай техникум бухгалтерия салаатын бүтэрэн баран тыа хаһаайыстыбатын иһинэн тэриллибит, Мархаҕа кииннэнэн аһыллыбыт кадрдары бэлэмниир оскуолаҕа бухгалтерынан үлэбин саҕалаабытым. 1984 сыллаахха министиэристибэ бухгалтериятыгар көспүтүм. Онно үлэли сырыттаахпына, сана аһыллар тэрилтэ директоруунан аһаммыт Филиппов Василий Семенович «Якутская пушнина» диэн түүлээҕи соҕотуопкалаан, атыыга батарыы фирмата тэриллэр диэн онно ыгырбыта. 1991 сыл муус устартан үлэбин саҕалаабытым. Оччолорго курьердарынан түүлээҕи Иркутскайга илдьэн туттарар эбит буоллахтарына, дьэ манна бэйэбитигэр туттарыы саҕаламмыта. 30-ча үлэһиттээх тэрилтэбит, 8 түүлээҕи тутарга ананан үөрэммит специалистарынан хааччыллан үлэ күөстүү оргуйбута. Бары даҕаны сана производствонь баһылыыр, иннин-кэннин үчүгэйдик баһылаары күөстээх үлэҕэ туруммуппут. Бухгалтердар устуултан турбакка кизһээнгэ диэри үлэлиирбит. Илиинэн ааһыллан биирдии акт сууматын таһаарыллар этэ. Директорбыт Василий Семенович үлэһиттэригэр олус кыһамньылааҕа. Туох кыһалҕалаахпытын, туох тийгэтин-түгэмэтин куруук ыйгыталаһан, аныгы директор быһыытынан олус демократичнай этэ. Боппуруостары түргэнник быһаара сатыыра, эйэ дэмнээхтик быһааран, өйдөтөн ытара. Ол саҕана компьютер суох кэмигэр илиинэн, суотунан ити үлүгүрдээх түүлээҕи иннин-кэннин быһаарыы сыанан аҕабаатаҕа чаччы. Кырдьык, үлэһитигэр бэриниилээх, түүлээх соҕотуопкатын баһылыыр санаалаах эрэ дьон үлэли хаалбыттара. 1992 сыллаахха тэрилтэбит булт хаһаайыстыбатын национальной концерныгар «Сахабулт» тэрилтэҕэ кубулуйан сана тэрилтэҕэ кылаабынай специалиһынан үлэлээбитим. 90-с сылларга ким кимэ биллибэт, экономика дойду үрдүнэн айгыраан турар кэмигэр манньык улахан тэрилтэни тэрийии уустук курдуга. Үчүгэйэ диэн тыа булчуттара бултаабыт түүлээхтэрин бэйэлэрэ хайдах сатанарынан баһын батарар эбит буоллахтарына, оччотооҕуга тэриллэн, ыарахаттар баалларын да үрдүнэн, дьэ кэргэннэрин иитэр-аһатар туһуттан, санаалара көтөбүллэн кэлиилэрэ-барыылара элбээбитэ. Дьокуускайдааҕы атах таһаһын онгортон таһаарар кырдыаҕас тэрилтэ холбоһон, түүлээҕи кытта сибээстээх 18 араас отделлар аһылланнар, үлэ күөстүү оргуйбута. Директорбыт Петров Н.Н., директору үпкэ солбуйааччы Липовская Т.М., производстваҕа солбуйааччы Коркин Ю.С., булт хаһаайыстыбатын солбуйааччы Максимов А.И., кылаабынай бухгалтер Бравин Д.Д., кэлин Захарова А.Н., солбуйааччы Петухова М.Д. этилэр.

Онно даҕаны бухгалтериябыт суота-учуота илиинэн саҕаламмыта. Кэлин компьютер кирибэтигэр бырыһыаны таһаарар программа суох буолан син биир илии үлэтэ тохтооботоҕо, хата тэрилтэбит кэнгээн, оборота элбээн үлэм ордук эбиллибитэ. Онно бэһис курска программист идэтигэр үөрэнэ сылдьар, практикатыгар биһиэхэ аһаммыт Николаев Владислав диэн студент уол кэлэн компьютерга программа онгортон олус абыраабыта, кэлин бэйэтэ эрийэн өссө ситэрэн закуп пушнины 1С программа эбии возможность диэнгэ эбэн онгортон, ханнык улуустан хаһан, ханнык нүөмүрдээх ааһынан ким туттарытын булар ғына ситэрэн биэрэн махталым киниэхэ улахан. Охотоводческой отдел бэтинсэ аайы нэдиэлэҕэ төһө кирибэтин бэлэм отчуоту ылар буолбуттара. Билигин Владислав «Алмазы Анабара» программист быһыытынан олус табыллан үлэлээбитэ ыраатта. Санкт-Петербург куоракка урут-

уруккуттан түүлээх аукциона ытыллар киинэ этэ. Тэрилтэбит сылын ахсын онно кыттара. Аан дойду үрдүнэн киис сыаната саамай ыарахан сыанаҕа барбыт түгэнэ кытта баара. Хас биирдии барар түүлээх кытаанах хонтуруолу ааһан, ааһыллан, сууйан-сотон, сыанатын сылыктыыр үлүгүрдээх үлэ буолара. Хас биирдии түүлээх хаачыстыбата, суорда барыта сортировкаланан түүлээҕи туттарар сыахтан учуоттанан бухгалтерия нөһүө отчуот барара. Бииргэ үлэлээбит кыргыттарым бары даҕаны тэнгэ, күнү-дьылы аахсыбакка атыыга барары упаковкалаан баһыылка тигэн

этэнгэ туттарылларын хааччийаллар этэ. Товароведтарынан старшай товаровед С.И. Андросов В.Г. Павловалыын, В.П. Павловалыын, Т.Т. Ивановалыын, С.В. Винонкуровалыын, В.И. Татаринвалыын бэркэ үлэлэ-биттэрэ. Бары отделлар онно олус эппиэтинэстээхтик кыһаллан, Сахабыт сирэ күндү түүлээжинэн аатырбытын түһэн биэрбэт курдук кыһаллаллара. Онон «Сахабулт» аһыллыабыттан бэйэм билиибин-көрүүбүн, опыппын тилэри тугуһан бэйэм дьылбабар «Сахабулт» тэрилтэтэ араас ыарахаттары туоруур, кэлэктииптиин биир тыһынын үлэлэбит, олоғум тухары умнуллубат өйдөбүл буолара саарбаға суох. Сахабулка үлэлэбит кэмнэриим олус күндүлэр. Ханна барытыгар бииргэ үлэлиир дьонноргууһан биир санаанан, үөрүүнү-көтүүнү, хомолтонун тэнгэ үллэстэн, дьүөгэлиилэр буолан, төһө да атын үлэлэргэ көспүппүт үрдүнэн, көрсүһүү үөрүүтүн ситимниирбит дьол биир көрүнгэ буолар дии саныбын. Ким эрэ бу сирдээҕи олохтон букатыннаахтык төннүбүт да буоллахтарына, ахтан-санаан аһарбыт – биһиги иэспит буолар. Ол курдук, биһиги чугас дьүөгэлэрбит Варвара Петровна, Вера Георгиевна, Наталия Дмитриевна. Варвара Петровна, Вера Георгиевна уопуттаах, олус үлэһит товароведтар этэ, Наталия Дмитриевна бэһиэлэй, куруук ыллыы-туойа сылдыар иистэнньэн этэ. Били, этэргэ дылы, «ким үлэни кыайар – ол сатаан сынһанар» диэн принцибинэн истинник көрсөн сынһалангмытын олус бэркэ атаарарбыт. Кыргыттарым бары даҕаны сценаттан да ыллыыр ырыаһыттардааҕар кэрэ куоластаахтар. Тэрийэр киһи баара буоллар, олох ураты ансамбль тэринэн аатырыа этилэр.

Ити курдук олоғум кэрдиис кэмигэр «Сахабулт» тэрилтэ аһыллыабыттан 15 сыл иллээх кэлэктиипкэ, үлэ туһугар кыахпыт баарынан энкилэ суох үлэлээн, эрэллээх, сайаҕас дьүөгэлэрдэнэн, аны 70 сааспын ааһан, өйбөр-санаабар үтүө ахтылҕан буолан хаалбыта чуолкай.

Бу үбүлүүйдээх сылга үлэлэбит тэрилтэм өссө даҕаны сайдан, аныгы технологияны, араас сайдыы сүүрээнин киллэрэн ситиһиилэр элбии турдуннар, булчуттар барахсаттар үллэриллибит сирдэрин туһалаахтык туһанан үрдүк хаачыстыбалаах түүлээҕи санааларын хоту туттардыннар.

Быйыл саҕа салайааччы олус тэрээһиннээх юбилейдаах ыһаахха ыңыран сырытыннаран астынан бөҕө кэлбиппит.

Дарья Гаврильевна Иванова,
үлэ бэтэрээнэ

ПМБ ДИРЕКТОРЫНАН ҮЛЭЛЭЭБИТИМ

Мин 1948 сыл ыам ыйын 2 күнүгэр Амма оройуонун Алтан нэһилиэгэр төрөөбүтүм. Бөтүг начальнай оскуолатын 1961 сыллаахха уонна В.Г. Короленко аатынан Амма орто оскуолатын 1967 сыллаахха үөрэнэн бүтэрбитим. Биир сыл Амматааҕы лесной охрана тэрилтэтигэр үлэлээбитим. 1968 сылга райкомол направиениетынан СГУ тыа хаһаайыстыбатын факультетыгар кирири экзаменнарын туттаран киирбитим.

1973 сыллаахха зоотехник-ученай идэтин ылан, Бөтүгнэ С.М. Киров аатынан холкуоска селекционер-зоотехнигынан, кылаабынай зоотехнигынан үлэлээбитим. 1974 сыл балаҕан ыйыттан 1980 сыл олунньу ыйга диэри И.Я. Строд аатынан сопхуоска селекционер-зоотехнигынан, кылаабынай зоотехнигынан, сопхуос директорун производствоҕа солбуйааччынан үлэлээбитим. Ити сыл олунньу ыйга Амматааҕы партия райкомун уурааҕынан «Амма» сопхуоска кылаабынай зоотехнигынан, дирек-

торы солбуйааччынан аһаммытым. 1980 сыл сэттинньи ыйтан 1982 сыл тохсунньу ыйга диэри оройуон тыатын хаһаайыстыбатын управлениетын кылаабынай зоотехнигынан, начальнигы солбуйааччынан үлэлээбитим.

1982 сѳл тохсуннѳу ыйтан балаѳан ыйыгар диэри санга тэриллибит «Бологур» сопхуоска партком секретарынан, рабочком председателинэн талыллан үлэлээбитим. ССКП обкомун бюротун уурааѳынан ананан, 1982 сѳл алтыннѳу ыйтан Усуйаана оройуонун «Силээннээх» сопхуос директорынан 1997 сѳлга диэри үлэлээбитим.

Ити кэнниттэн 2003 сѳлга диэри Усуйаана оройуонун тыа хаһаайыстыбатын управлениетын начальнигынан, онтон пенсияѳа тахсан баран, «Сахабулт» тэрилтэѳэ ПМБ (Пушно-меховая база) директорынан үлэлээбитим. Билигин пенсияѳа олоробун.

Саха Республикатын тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэбин, Усуйаана, Амма улуустарын бочуоттаах олохтооѳобун.

Дьэиэ кэргэним туһунан:

Окорокова Анна Яковлевна – пенсионерка, Усуйаана улууһун Силээннээх, Амма оройуонун Бөтүн нэһилиэктэрин бочуоттаах олохтооѳо, Республика атыыга-эргиэнгэ бочуоттаах үлэһитэ, «Центр-союз» обществоѳа үтүө суобастаах үлэтин иһин», «Уус Алдан улууһун культуратын сайыннарыыга кылаатын иһин» наѳараадалар хаһаайкалара.

Окорокова Екатерина Алексеевна – кыһыым, «КИВИ» ААО генеральной директора. Икки кыыс оѳолоох.

Окороков Алексей Алексеевич – уолум, «Алмазы Анабара» ААО генеральной директорун солбууааччы, үс уол, биир кыыс оѳолоох.

Алексей Иванович Окороков,
16.11.2022 с., Дьокуускай к.

МИН ҮЛЭЛИИ СЫЛДЫБЫТ КЭМНЭРИМ

1989 сыллаахха Ленинградтааѳы полиграфическэй техникум экономическэй отделениетын бүтэрэн, Республикатааѳы типографияѳа кэлэн, экономист миэстэтэ суох буолан кадр отделыгар үлэли олордохпуна, Бравин Дмитрий Дмитриевич эрийэн үлэѳэ ынгырда. Ону өр толкуйдаабакка идэбинэн үлэ көстүбүтүгэр үөрүүнү кытары сөбүлэспитим. 1991 сѳлга олуннѳу ыйыгар ГЗС «Якутская пушнина», түүлээѳи, тириини соѳотуопкалыыр, тэрилтэѳэ үлэѳэ киирбитим. Директорбыт – Филиппов Василий Семенович, кылаабынай бухгалтербыт – Бравин Дмитрий Дмитриевич, мин бухгалтер-кассирынан киирбитим, пушнина бухгалтерынан Иванова Дарья Гаврильевна кэлбитэ. Бу маннык бухгалтерия састаабынан үлэбит саѳаламмыта.

Күн аайы санга үлэһиттэр үлэѳэ кэлитэлээн испиттэрэ. Маннай кабинеттар соѳотох олорбутум. Арай ол олордохпуна, товаровед Вера Георгиевна Павлова киирэн, билсигэн, кэпсэтэн тахсыбыта, ол кэннэ дьэ бодуруһаммыт бииргэ эбиэттиир буолбуппут. Кини элэккэй, кэпсээннээх, көнө, сымнаѳас майгылаах буолан, биир тылы начаас булсан истинник доѳордоспуппут.

Кулун тутартан улуустар охотоведтара түүлээхтэрин аѳалан, базабытыгар туттаран бардылар. Онтон ыла үлэбит саѳаланан барбыта, үп-харчы хамсааһына улаатан испитэ. Саха сирийн түүлээѳэ барыта биһиги базабытыгар туттарыллар буолбута.

1992 сыллаахха балаѳан ыйыгар бастакы президент Николаев М.Е. ыйааѳынан «Якутпромохота» ПО уонна «Якутская пушнина» ГЗС холбоһон, «Сахабулт» Национальный концерн охотничьего хозяйства тэриллибитэ.

1993 сѳл тохсуннѳутугар аттестация бараммыт НКОХ «Сахабулт» бухгалтериятыгар үлэли кэлбиппит. Кылаабынай бухгалтерынан Бравин Д.Д. анаммыта, солбууааччынан – Петухова М.Д., пушнина бухгалтерынан – Иванова Д.Г., мин бухгалтер-кассир буолбутум.

Концерн сүрүн сыалынан айылҕа баайын таба туһаныы, түүлээҕи тутуу, таҥастааһын, саҥа технологияны үлэҕэ киллэрии, тэрийии, түүлээҕи батарыы, булчуттары хааччыйыы буолбута. Онон биһиги үлэбит элбээн испитэ, объеммут улаатан государственной субсидия көрүллэр буолбута.

Кэлинҥи сылларга бухгалтерия иһинэн уларыйыы бөҕө тахсыбыта. Кылаабынай бухгалтерынан Захарова Ариада Никифоровна анаммыта, Макарова Светлана Пантелеймоновна, Степанова Кюннэй Романовна, Яковлев Дмитрий уонна да атыттар кэлбиттэрэ. Бу састаабынан хойукка диэри, 2009 с. пенсияҕа тахсыахпар диэри, үлэлээн кэлбиппит.

«Сахабулт» тэрилтэҕэ үлэлээн кэлбиппиттэн киэн туттабын. Бииргэ үлэлээбит дьоммун, дьүөгэлэрбин истинник саныыбын. Билигин даҕаны билсэ-көрсө олоробут.

Үлэли сылдьан общественной үлэҕэ эмиэ үлэлээбитим. Профсоюзка маҥнай ревизионнай комиссияҕа, онтон пенсияҕа тахсыахпар диэри казначейынан үлэлээбитим. Өр сылларга профсоюзка үлэлээн СР ПФ түөскэ анньыллар бэлиэнэн наҕараадалааммытым.

Үлэбинэн наҕараадаларым: Россия Тыатын хаһаайыстыбатын министерствотыттан Бочуотунай грамота, Дьокуускай куорат администрациятыттан Бочуотунай грамота, АО ФАК «Сахабулт» Махтаал суруга.

Кэлэн иһэр ОАО ФАК «Сахабулт» юбилейынан эҕэрдэлиибин, баҕарабын айымньылаах үлэни, ситиһиилэри, сайдыыны, саҥа сүүрээnnэри.

Анастасия Самуиловна Саввина,
Россия уонна ОАО ФАК «Сахабулт» бэтэрээнэ

ИТАЛИЯҒА СТАЖИРОВКАҒА КӨППҮТҮМ

Тыйыс айылҕалаах Саха сиригэр бултааһын уонна күндү түүлээҕи таҥастааһын былыр-былыргыттан биир сүрүн дьарыкпыт буолар.

Мин 1992 с. тохсунньу саҥатыгар «Якутская пушнина» тэрилтэҕэ күндү түүлээҕи тутар специалист быһыытынан үлэҕэ ылыллыбытым. Тэрилтэ директорынан салайар үлэҕэ опыттаах, охотовед идэлээх Филиппов В.С. үлэлиирэ. Тэрилтэ охотоведтара Саха сирин бултааммыт күндү түүлээҕин, зверофермалар тириилэрин республика бары оройуоннарыттан туталлара. Товаровед Павлова В.Г. салайан, ыйан-көрдөрөн биэриитинэн түүлээх тутуутугар үлэбин саҕалаабытым.

1992 с. алтынньыга Саха сирин Президентэ Николаев М.Е. ыйааҕынан «Якутпромохота» уонна «Якутская пушнина» тэрилтэлэр холбоһоннор, «Сахабулт» концерн тэриллибитэ. Генеральной директорынан эдэр, кэскиллээх «Орто Халыма» сохуос директорынан үлэлээбит Петров Н.Н., солбуйар директорынан улахан хаһаайыстыбанньык, горисполком председателинэн үлэлээбит Коркин Ю.С. анаммыттара.

Түүлээҕи тутан баран, аны миэстэтигэр таҥастыырга соруудах турбута.

Бу соруудаҕы толорорго «Сахабулт» концерн уонна Италия «Франчетич» фирма түүлээҕи таҥастыыр оборудование уонна ол оборудованиеҕа үлэлиир специалистары бэлэмниир икки өттүттэн дуогабар түһэрсибиттэрэ. Онон 1993 с. ыам ыйыгар технолог Ядрихинская Э. Д. салайааччылаах 4 киһи Италияҕа стажировкаҕа көппүппүт. Ядрихинская Э. Д. кэлин түүлээҕи таҥастыыр сыах начальнигынан үлэлээбитэ.

Оборудование көрүүтүгэр, өрөмүөнүгэр мындыр талааннаах Кондратьев Гаврил үөрэммитэ, кэлин сыах механигынан үлэлээбитэ.

Мин мездрильщик-штрогель диэн идэҕэ үөрэммитим. Быһааран суруйдаахха, тирии субатын эргийэ турар дисковой быһаахха сүллэрэр үлэ. Бу сүрдээх уустук, киһи сыратын-сылбатын ылар, болжомтоҕун барытын ууран туран, тириини алдыаппакка, элбэх кыһамныыны эрэйэр үлэ. Холобур, түүлээҕи биирдии партианан ылааллар. 1 партия киис тириитэ – 150 устуука, 1 партия тиинг тириитэ – 2500 устуука, бөрө – 16 устуука, кырса, саһыл – 60 устуука. Бу барыта эн илиигинэн ааһар, үлэтин санаан көрүң. Бу идэбинэн күн бүгүңгэ диэри үлэлии-хамныы сылдьабын.

1994 с. урукку «Якутская пушнина» тэрилтэ базатыгар итальянской оборудование тангыллан, итальянской технологиянан Италияттан специалистар кэлэннэр күндү түүлээҕи таҥастыыр сыах

үлэтин сағалаабыта. Ол сылларга Крючкова Анна, Иванов Николай, Ымычанов Павел, Третьяков Степан, Григорьев Владимир у.д.а. үлэлээн, сыах тириини таңастаан таһаарарыгар бастакы олугун уурсубуттара.

1999 с. концерн «Сахабулт», кожкомбинат уонна Покровскайдаағы кыыл иитэр ферма холбоһон ГУП ФАПК «Сахабулт» буолбута. Тирии таңастыыр сыах аны кожкомбинат базатыгар көһөн кэлбитэ. Билигин сыахха өр сылларга үлэлээбит Попов Василий, Аммосов Тарас, Степанов Станислав эдэр ыччаттарга билиилэрин биэрэллэр. Сыах начальнигынан эдэр, кэскиллээх Сивцев А.С., маастар-технологынан Улан-Удэ технологической институтун бүтэрбит Егорова М.Е. үлэлиллэр.

Биһиги унньуктаах уһун үлэбитигэр дыаныар, дьулуур уонна тулуур наада. Тириини таңастыыр сыах үлэтин-хамнаһын түһү-нан кылгастык билсипиннэрдэххэ итинник.

Петр Лаврентьевич Новогодин,

«Сахабулт» концерн бочуоттаах үлэһитэ, РФ үлэтин бэтэрээнэ, СӨ тыатын хаһайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, «Гражданской килбиэн» бэлиэтинэн наҕараадаламмыта, Дьөкүүскай, сэтинньи 7 к.

ТҮҮЛЭЭХ САҢА БАЗАТЫГАР ТҮМСҮБҮПҮТ

«Якутпушнинаҕа» 1991 сылга үлэбэ кирибитим. Директорынан Василий Васильевич Филиппов үлэлиир этэ, кылаабынай товароведынан Кычкин Петр Григорьевич. Ол кэмнэ фирма саҥа тэриллэн, үлэлээн эрэр эбит этэ. Саҥа дьиэ тутуллубут, Советская Армия уулуссаҕа. Саҥа тутуу 2 этээстээх, саҥа улахан приемка сыахтаах, түүлээх уураар камера храненияаах этэ. Үлэлиир коллектив саҥа тэриллибит, эдэр үлэһиттэр үксэ. Товароведтар Андросов С.И., Павлова В.Г., Григорьева Ю.Н., Ляльченко С.Б., Иванова Т.Г., приемнай сыахха Никифорова Л.П., упаковочнай сыахха Григорьев Д.Н. Биһиги Винокурова Саргыланалыын контролер-комплектовщиктарбыт, түүлээх ааҕар, баайар этибит. Бухгалтерияҕа кылаабынай бухгалтер Бравин Д.Д., кассир Саввина А.С., бухгалтер Иванова Д.Г. үлэлиллэр этэ. Иванов Федор Григорьевич биһиэхэ завгар уонна энергетик этэ. Охранаҕа милииссийэ бэтэрээнэ Кузьмин Федор Афанасьевич үлэлээбитэ.

Опыттаах товароведтар Павлова В.Г., Андросов С.И., Кычкин П.Г. кэлбит түүлээҕи арааран киис харайар камераны, уһун түүлээҕи харайар сыах, камера хранения үлэтин тэрийбиттэрэ. Үлэни бары көмөлөөн онорорбут, түүлээх упаковкаалааһын, баһыылка тигиитэ, ону барытын тизийэн аэропорка киллэрэн туттарарбыт.

Бииргэ үлэлээбит коллегаларым

«БУТУУРДААХ» ДЭММИТ СЫЛЛАРГА ҮЛЭЛЭЭБИТИМ

Мин, Заровняева Мария Потаповна, Саха Булка «Якутская Пушнина» Эрдэҕинэ (директор Филиппов П.С.), 1991 с. ахсынньы ый 2-гэр кэлбитим. Тохсунньу ый саҕатыгар 1992 с. «камера хранения» сэбиэ-диссэийинэн анаабыттара – олус эппиэттээх үлэҕэ – Саха сириг түүлээҕин харайар ыскылаакка үлэҕэ киирбитим. Специалистарынан суортарынан, ахсаанынан, өгүнэн сортировкаламмыт түүлээх онно хараллара.

Түүлээх аукционга киин куораттарга Иркутскайга, Санкт-Петербурга атаарыллара, эбэтэр республика атын наадатыгар бартерынан эргиннэ туттуллара. Ол киириитэ-тахсыыта, учуота мин үлэм этэ. Аукционга ыытарга үлэ бөҕөнү көрсөрбүт, ону иилээн-саҕалаан тэрийээччилэрбит кылаабынай зоотехник Кычкин П.Г., кылаабынай технолог-специалистар Павлова В.Г., Андросов С.И. этилэр уонна коллектив бары саба түһэн үлэлиирбит.

Аукцион түмүктэрэ ол сылларга үчүгэй буолара. Специалистар Вера Георгиевна, Семен Иннокентьевич, Петр Григорьевич уонна директорбыт Василий Семенович тулуурдаах-дьулуурдаах үлэлэрин түмүгэ этэ. Оччотооҕу ыарахан, бутуурдаах диир сылларбытыгар биһиги тэрилтэбит үлэтэ үчүгэй этэ. Коллектив үлэтин-хамнаһын үчүгэйдик салайан, дьонун туһугар кыһаллан үлэлиир директорбыт Василий Семенович биһигини аһынан-тангаһынан хааччыйара – собо, балык, таба этэ, хаһан да түүлээх танга танныбатах дьон хамнас суотугар цигейка шубаланан, саһыл бэргэнэлэнэн танныбыппыт. Бу тэрилтэҕэ үлэлээбит сылларбын олус үчүгэйдик саныыбын, ахтабын.

Республикабыт 100 сылын туолбутунан, «Сахабулт» 30 сыллаах үбүлүөйүнэн бары үлэһиттэри истинник эбэрдэлиибин! Сыралаах үлэҕит үтүө түмүктэрдээх буоллун, «Сахабулт» тэрилтэ өссө үүнэ-сайда турдун диэн баҕа санаабын тиэрдэбин.

Мария Потаповна Заровняева,
25.11.2022 с.

КЭСКИЛИ ТҮСТҮҮР «САХАБУЛТ» ТЭРИЛТЭБЭ ҮЛЭЛЭЭБИТИМ

Мин 1949 с. Кэбээйи улуугар Арыктаах бөһүөлгэр төрөөбүтүм. Ити кэмнэргэ Лүксүгүн диэн чугас турар бөһүөлккэ «Холбос» Ньидьилитэҕэ саһылы иитэр фермата тэриллибитэ. Манна ийэм Кычкина М.Г. ол саҕана холкуоска дояркалыы сылдьан, комсомол бачыымын өйөөн, күндү түүлээх кыылы иитээччинэн үлэли барбыт. Звероферманы бастакы директор, гражданскай сэрии командира Кралин А.Е. тэрийбит, республика араас оройуоннарыттан элбэх үлэһиттэр хомуллан үлэлээбиттэр. Онон мин, арааһа, 3 саастаахпыттан ол звероферма бөһүөлгэр көһөммүт оҕо сааһым онно ааспыта. Ийэм пенсияҕа тахсар диэри өр сылларга уонна ол да кэнниттэн, фермаҕа саһыл, кырска, норка иитиитигэр үлэлээбитэ, оройуонга, республикаҕа бастыг көрдөрүүлэри ситиспитэ, икки төгүл ВДНХ ыңгырыллыбыта, элбэх грамоталарынан, мэтээллэринэн уонна Үлэ Кыһыл Знамята уордьанынан наҕараадалааммыта.

Ол кэмнэргэ ийэбит соҕотоҕун 500-600 кырсаһы аһатар, көрөр-харайар этэ, дьиэтигэр аҕыс оторой-моторой оҕолоро кэтэһэллэрэ, хаһаа-ыйыстыбатыгар кууруссалар, сибиинньэлэр, үс ыанар ынах эмиэ мангыраһаллара. Аҕабыт ыйы-ыйынан дьиэттэн тэйэн биригээдэнэн балыктыыллара. Ньидьили эбэттэн күһүн хас эмэ уонунан тонна мундуну мунхалаан, тэйэн аҕалан кыыл аһылыгар туттараллара. Онон биһиги, оҕолор, ийэбитигэр кыыллары ууларга, улаатан баран аһатарга, клетка аннын ыраастыырга көмө буоларбыт. Онон эдэр оҕо сааспыттан бука хас эмэ тыһыынчанан тириини сүлэн, сыатын ыраастаан, күндү түүлээх диэн тугун, хантан кэлэрин эппинэн-хааммынан билбитим. Кэлин звероферма республика үрдүнэн саамай элбэх кырсаһы иитэр хаһааыстыбата буолбута, сыл аайы хас эмэ тыһыынчанан тириини государствоҕа туттарара. Манна Лүксүгүн эбэ булдуһун, балыгынан баайа улахан төһүү буолбута

чуолкай. Бу дойдуну, этэргэ дылы, айылҕа биир маанылаан айбыт сирэ диэххэ сөп курдук. Ол курдук, Лүксүгүн эбэ Бүлүү өрүһүттэн үс-түөрт көстөөх сиргэ сыттар, кинини кытта уонунан көс усталаах эрийэ-буруйа устар үрэҕинэн ситимнэхэр. Ол үрэҕинэн өрүс балыга өксөйөн тахсан уйан-тотон төннөр сирэ буолар. Онон манна, бастатан туран, собо, мунду уонна араас өрүс балыктарын – күстэх, тэнгили, сордонг, онтон да атын күндү балыктары эмиэ илимнээн-мунхалаан ылыахха сөп. Ону таһынан бу эбэ Чинэкэ уонна Чинэкэ бэрэтэ диэн утуу-субуу сытар, дэнгнэ көстөр кыһыл көмүс курдук кылабачыйан көстөр хатырыктаах соболоох күөллэри кытта дьоҕус сүүрүктээх от үрэҕинэн ситимнэхэр. Аны туран, аатырыан-аатырбыт Ньидьили эбэ хотун элбэх үрэх-үрүйэ түһэн угуттуур буоллаҕына, киниттэн тахсар соҕотох маанылаах үрэҕэ бу Лүксүгүн эбэни кытта ситимниир. Бу сиргэ, этэргэ дылы, бардар бар бараммат сырдык, көнө ньуурдаах бэс тыалардаах, иһирик ойуурдаах хара мас систэрдээх, бииртэн биир баай, көмүс хатырыктаах балыктаах күөллэрдээх, үрэхтэрдээх сири дьон-сэргэ сыаналыан сыаналыыр эбит.

Урукку кэмнэргэ зверфермаҕа балыктыырга, тайаҕы бултуурга көңүл дэлэйдик бэриллэр этэ, онон бөһүөлэкпитигэр араас булчут дьон баара. Биирдэ, мин эмиэ, таайым туһахтаан ылбыт тайаҕын икки көстөөх сиртэн тракторга тронунан состорон аҕалбыттааҕым. Оҕо сылдьан, ампаарга, арааһа таайбыт тииттэн оноһуллубут тирии киристээх айаларын тардан көрөн, кытаанаҕыттан, хайдах маһы иитэллэриттэн саллыбытым. Иккилии салаалаах тимир ырбалаах, суон оноҕосторо суостаах тэриллэр буолалларын туоһулуулара. Звероферма таһыгар, сороҕор кыыл саһыллар кэлэр этилэр, ону олохтоох булчуттар атыырын-тыһытын, доҕолоннуурун кытта, онтон да атыннын характеристикалаан кэпсэтэллэрин сөхтөрүм. Оҕо сылдьан таайбын кытта куска, андыга сылдьарбыт, ол сылдьан Ньидьили эбэҕэ, урут төртүртбит олоро сылдьыбыт сирдэригэр, «Харыйа үрэх» эбэҕэ түһэр сиригэр хоно сылдьан, кыра оттоох кумах биэрэҕкэ кэһэ сылдьан атаһынан соболору хаһыйан таһаардахпына, таайым төттөрү ыттарар этэ. Уонна бэйэтэ аҕыйах миэтэрэлээх киэн харахтаах илими арыый үөскэ киирэн түһэрэн баран төттөрү көрөн, сөп буолар балыгын илдэ тахсан миин онгостон, үөлэн сиирбит.

Оҕо эрдэхпинэ, Бүлүү оройуонун диэкиттэн Сидоровтар диэн кэргэнниилэр кэлэн олохсуйбуттара, бастаан биһиэхэ дьукаах олорбуттара. Данил булчут этэ, зверфермаҕа тайах этин үгүстүк туттарар быһыылааҕа, кэргэнэ Евдокия бухгалтер көмөлөһөөччүтэ этэ. Ол саҕана чугас эргин кимиэхэ да суох сүүрбэччэҕэ чугаһыыр табалаах этилэр. Онтунан 13 көстөөх сиртэн Кэбээйи райпотуттан бурдук тиэйэр эбит. Биирдэ биһигиттэн 7 көстөөх Тыайа бөһүөлөгэр, арааһа, 6-с кылааска оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан Саҥа дьыл каникулугар, дьиэбэр Лүксүгүнгэ табанан кэлэн турардаахпын. Онно интернаттан миигин ылан баран Тыайаттан чугас Лунха үрэх үрдүгэр бэс быһыгар, борук-сорукка хаары хаһыйан баран, сиргэ бэс күөх лабаатын тэлгэтэн, балаакка туруоран, онтон балааккаҕа тимир оһох оттон бэрт сылаастык, бука таба тангаска буолуо, угуйан турбуппутун өйдүүбүн. Арай сарсыарда уһуктубутум баттаҕым туохха эрэ хам тонмутун араарбытым. Ол быһыгар Данил, баҕар миигин аралдьытаары буолуо, дөксө тозовканан сыал ытан, хаста да ытан испиискэ ортогугар биир эрэ хайаҕастаах буоларын, үүтүгэр түһэрэбин диэн сөхтөрбүтэ, кэлин өйдөөтөххө, баҕар балыынҕкалыра эбитэ дуу. Сарсыарда бэҕэһэ киэһэ улахан буурдарыгар, моонньуларыгар быа баайан чэнкээйилээн ыппыт табаларын чугастан тутан Лүксүгүнгэ айаннаабыппыт, туркуга арааһа үстүү-түөртүү куул, турку түнгүннэһинэҕинэ да ыһыллыбат ғына, сатабыллаахтык тирии быанан ыга баайыллан тиэллэр этэ. Айаннаан иһэн турку онхой сиргэ кыбылыннаҕына, көтөҕөн таһаарар этэ. Онон Данил дьынгнээх айылҕа оҕото, булчут-киһи этэ диэн өйдүүбүн. Биирдэ күһүөрү буолуо, табаларын көрө сылдьан «Ньыла» диэн сиргэ, икки оҕолоох эһэҕэ түбэспит этэ. Онно эһэ утары сүүрэн кэлэн баран, икки кэлин атаҕар тура түспүтүн, сүгэ сылдьар тозовкатын эһэ охсон ылан, сүрэҕин диэки көрөн баран биирдэ ыппыт. Эһэтэ эргиллэ түһэтэ оҕолорун диэки ыстаммыт, оттон Данил эмиэ «һуу» диэт, ол сиртэн куоппут. Сарсыныгар дьону кытта кэлбиттэригэр эһэ оҕолорун тииккэ таһаартаан баран, өлө сытар эбит, сүрэххэ таптарбыт.

Кэлин сааһыран баран сүрэҕинэн ыалдьар этэ. Биирдэ күһүөрү, урут бииргэ сылдьар сирбитигэр, миигин табаарыһын кытта бултата ыппыта. Онно миэхэ 20-лээх икки уостаах саа-бар сүннүөх таптайан, кыһаллан-мүһэллэн төгүрүтэн биэрбитэ,

табаарыспытыгар охотничай карабинын биэрбитэ. Мотоциклынан мэнгэстэн сылдыар этибит. Онно тийэн үөр табаға түбэспипит. Кыра тыал утары үөмэн киирэммит мин биир табаны охторбутум, киһим карабина эмиэ тыаһаабыта. Кыыллар бастакы ытыыттан сүүрэн иһэн тохтообуттара, онно биир кыыл эмиэ бэркэ туора тура түспүтүн ыппатаҕым, тоҕо өрүскэлэһэн диэн. Данил улахан муостаах табаны ыппат баҕайы диэн этэр этэ, кэлин кини үөрүн эмиэ манна аҕалыа диэн санааттан. Бу сырыыга табаарыспыт сыһаа ыппыт этэ. Кыылбытын астаан баран сороҕун матассыкылга ындынан, сороҕун арбах анныгар ууран баран дьиэлээбипит. Данилбыт онно үөрбүтэ ахан, сибиеһэй булт этин амсайан. Кэлин киирэ сылдыбыппар, сүннүөххүт бу баар диэн көрдөрбүтэ. Сүннүөх табаны курдаттаан баран нөнгүө холун ис өттүгэр тийэн иннибитин булан ылбыт этэ. Кэлин дойдубуттан тэйэн, атын сиргэ олохсуйан баран дойдубар дэнгэ тийэр этим уонна Даниллаахха хайаан да киирэн билсэр этим. Оччолорго кини сылгы иитэр буолбут этэ, бу дойду айылҕата үчүгэйэ, ууга ырааһа сылгыны иитэргэ табыгастааҕын хайгыра.

Кэлин анал үөрэҕи бүтэрэн күндү түүлээх специалиһа – үлэһит буолан баран, оҕо сылдьан сөҕөр-махтайар булчут киһибэр, кэлин тэнгэ сэлэхэр атаспар Данил Сидоровка дьиэтигэр Лүксүгүнгэ кэлэн бултаабыт түүлээҕин тутан үөрдүбүттээҕим.

1976 с. «Холбос» Респотребсоюз направлениетынан Иркутскайга түүлээх техникумугар үөрэнэ барбытым уонна 1978 с. государственной экзаменнарбын барытын 5 сыанаҕа туттараммын «охотовед-зверовод» идэтин ылбытым.

Онтон кэлэн 1000 төрүүр-ууһуур саһыллаах «Холбос» биир улахан Амматааҕы хара саһылы иитэр ферматыгар бастаан 2-с биригээдэ биригэдьиirinэн, онтон ыст. зоотехнигынан 5 сыл үлэлээбитим, хаһаайыстыба үлэтигэр үрдүк көрдөрүүлэри ситиспипит.

Ол кэнниттэн Чурапчы оройуонугар Н.Д. Субуруускай аатынан сопхуоска охотовед-зверовод дуоһунаһыгар эмиэ 5 сыл таһаарыылаахтык үлэлээбитим. Оройуонна биир бастакынан «Буран» снегоходтары, эргэ булт карабиннарын солбуйар СКС карабиннары аҕалбытым. Ол кэмнэргэ дэлэйдик көстүбэт мунҕа матырыйаалларын сопхуоска аҕалан, кырдыаҕастар саҥа мунҕа онорон, кинилэр махталларын ылбытым. Булчуттар былааннарын аһара толороллоро, оройуон чемпиона баар буолбута. Хара саһылы иитэр ферма көрдөрүүлэрэ улааппыта, сопхуоска элбэх дохуоту аҕалбыта.

Сопхуоска үлэли сылдыаммын 1980 с. Саха государственной университетыгар «зооинженер» идэтигэр кэтэхтэн үөрэххэ киирбитим уонна 1986 с. үөрэхпин бүтэрбитим. Бүтэрэр сылбар, кэлин философ, доктор буолбут преподавательга политика боппуруоһугар алҕас «Коммунизм хаһан буоларый?» диэн боппуруоска саарбахтырым туһунан этэммин, туоратааһынгна түбэһэ сылдыбытым. Ол эрээри дипломмун атын институт профессорыгар илии баттатаммын син ылбытым.

Ити кэмнэргэ, 1985 сыллар диэки, Дьокуускайга күндү түүлээҕи тутар базаны тэрийэр туһунан оччотооҕу Министрдэр Советтарын Уурааҕа хаста да тахсыбыт курдук өйдүүбүн, ол иһигэр Москваттан специалист ыңыран, киниэхэ квартира, массыына анаан, түүлээҕи тутуу технология-

1980 с. СГУ, зооинженердэр – кэтэхтэн үөрэнии 1 курсун студеннара

тын тэрийтэриэххэ диэн эмиэ баара. Оттон түүлээҕи тутууга материальнай-техническэй базатын туттарыы-тэрийии үлэтин салайааччытынан оччотооһууга советскай-партийнай үлэһит, партийнай хонтуруолга эмиэ үлэлээбит Филиппов В.С. ТХ Министерствотын иһинэн ананан, онно үлэлиир миэстэлээх эбит этэ. Мин ону хаһыаттан билэммин киниэхэ кэлэн билсибиппэр, тутатына ылыммыта, суруммута уонна база аһыллар түгэнигэр ыңгырыам, пока үлэҕэр сырыт диэбитэ.

Ол кэпсэтии кэнниттэн сыл аайы мин телефоннаан ыйыттаһпына, база аһыллыыта уһаан иһэрин этэрэ. 1988 с., дьэ Василий Семенович база аһыллар буолла, куоракка киир диэтэ. Мин үлэбиттэн уурайан куоракка кэлбитим кэннэ, штатка пока үлэһит миэстэтэ суох, онон куоракка туохха эмэ үлэлээ диэн эттэ. Онон мин атах таңаһын онгорор комбинакка ученигынан киирдим, онно үлэлээн обувщик буоллум. Сыл курдук сылдьан баран дьэ базабыт аһыллар буолан миигин ыңгыран ылан, аны түүлээх базата тутулла турар дьэтигэр охранныгынан олордум. Онтон сотору Иркутскайга түүлээх тутар базатыгар практикалата ыытар буоллулар. Ол барарбытыгар элбэх киһини набордаабыт этилэр. Москваттан хас да эдэр оҕолор анал үөрэҕи бүтэрэн эмиэ Иркутскайга практикалана кэлбиттэрэ. Якутскайтан биир дьохуннаах киһи баара, сыах начальнига буолар үһү диэбиттэрэ. Кини сырдык үрүң көмүс курдук кылбачыгас халааттаах этэ, наар кабинеттарынан, бухгалтериянан киирэрэ-тахсара. Мин упаковочнай сыах үлэһитэ буолуохтааҕым, онон онно сылдьыбытым, ону үөрэтэн баран атын сортировочнай эһин, бары сыахтар, «техника безопасности», «охрана», «внутренний распорядок» үлэтигэр тийэй билсибитим, халын уопсай тэтэрээккэ барытын толору сурунан, докумуоннарын копиятын хомуйан кэлбитим. Якутскайга кэлэн баран, сотору буолаат истибитим, ол сыах начальнига буолуохтаах киһибит 10 мөлүйүөнү ылан баран оройуонна, сүөһү иитиитин өрө тарда барда диэн буолбута. Аны Москваттан специалист эмиэ кэлбэт буолбут эбит, ол сағана да охотоведтар бааллар этэ да, ким даҕаны саңа аһыллар базаҕа кылаабынай специалист буолан түүлээҕи тутууну тэрийэргэ ылымматах этэ. Онтон Филиппов В.С. миэхэ ити туһунан кылгастык этэн баран: «Эн түүлээх тутуутун үлэтин тэрийиини кыайыан дуо?» – диэн быһаччы ыйытта. Мин ити иннинэ уонча сыл Аммаҕа уонна Чурапчыга промысловой уонна клеточнай түүлээххэ үлэлээбит, бэрийбит, сортировкалаабыт, аны хаста эмэтэ Иркутскай базатыгар сылдьыбыт, түүлээх туттарбыт, база үлэтигэр практиканы ааспыт, конспектамыт киһи үлэни барытын билэр буоллаҕым дии. Онон элбэҕи санаабакка, кыайыахпын син диэтим. Тута Василий Семенович миигин Красноярскай куоракка түүлээх тутар базатыгар, эмиэ практика курдук билсиһиннэрэ, командировкаҕа ыппыта, таарыччы онно эргэ да буоллар, база саамай тутаах тэрилэ, түүлээх биэс уоннуу киилэлээх баһыылкатын онгорор станогун аҕаларга кэпсэппитим. Манна кэлбитигэр ол станогу бэйэм өрөмүөннээн бэркэ үлэлээбитэ.

Ити курдук, 1990 с. атырдьах ыйын 24 күнүгэр «Якутская пушнина» түүлээх тутар-баттарар фирма 1 №-дээх бирикээһинэн кылаабынай специалист буолбутум. Уонна, этэргэ дылы, утуйар ууну умнан, тутулла турдаҕына бэйэм харабыллаабыт, этэргэ дылы, түөрт истиэнэлээх дьэиҕэ, түүлээҕи тутар база мындыр үлэтин тэрийэн барбытым. Инвентары булуу, оноруу, чертёһугар тийэй, үлэһиттэри булуу, наардааһын мин эппиэппэр баара. Маны барытын бэйэм сөбүлүүр, билэр үлэм буолан уонна директорбыт Василий Семенович толору итэҕэлин ылан улахан эрэйэ, кыһалҕата суох онорбуппут. Кылгас кэмнэ база үлэтэ, түүлээх ыскылаакка тутулуоһуттан атыыга, ол иһигэр Москва куорат фабрикаларыгар тийэй атыыланар диэри, ирдэниллэр балаһыанньалары тутуһан, госстандарт ирдэбилигэр эппиэттиир сортировкалааһыны онорон, докумуоннааһыны энкилэ суох онорбуппут. Күүстээх болҕомто түүлээх сортировкатыгар ууруллара, тоҕо диэтэххэ, ол докумуонунан ханна эрэ тийиэн атыыламмыт бородууксуйа сыаната араарсар буоллаҕына, түстэҕинэ база быһаарсар кыаҕа үөскүүр. Иккиһинэн, түүлээх туттарааччыга, булчукка, чуолаан аукционна түүлээх сыаната улахан сыанаҕа бардаҕына, эбии төлөбүр оҕоһуларыгар төрүт буолуохтааҕа.

Дьининэн да ыллахха, Саха сиригэр күндү түүлээҕи тутар база тэриллиитэ ол сағанааҕы салайааччылар, булчуттар даҕаны Иркутскай базата Саха сириттэн түппүт түүлээҕин аукционна үрдүк сыанаҕа атыылаан баран, биһиги булчуттарбытыгар, түүлээҕи туттааччыларга, тэрийээччилэргэ эбии төлөбүрү сөптөөхтүк онорбот диэн санааттан, бука тэрийбиттэрэ буолуо. Ол эрээри Иркутскай базата ол кэмнэргэ государство быспыт түүлээҕи тутар сыанатыттан хаһаайыстыбаларга, туттарбыт түүлээхтэрин 70%-гар тийэй эбии төлөбүр оноруохтааҕын туһунан, туһааннаах докумуоннарга ыйыллара уонна төлүллэр да этэ. Булчуттар хамнастарыгар нолуок көрүллүбэт этэ, түүлээх аукционна атыыламмытын түмүгүнэн эбии төлөбүр эмиэ оҕоһулуохтааҕа, хаһаайыстыбаларга булчуттары ити таңаһынан, транспортынан босхо хааччыйаллара.

Мин санаабар, Саха сиригэр түүлээҕи тутар база арыллыыта булчуттарга, түүлээҕи онорооччуларга үтүөнү онордо диэн этэргэ уустук буолбута.

Ол курдук 1992 с. Санкт-Петербург куоракка буолбут, тохсунньутаабы, 120-с Аан дойдутаабы күндү түүлээх аукционугар «Якутская пушнина» фирма (директор Филиппов В.С. фирма кыл. специалиһа Кычкин П.Г.) Саха сириг аатыттан аан бастаан кыттыбыта. Бу улахан, кэнэбэс историяҕа киирэр событие этэ диэтэххэ, эмиэ сөп буолуо дии саныыбын. Манна Саха сириттэн телевидение үлэһиттэрэ бааллара, директор Филиппов В.С. аукционной зал ортотугар иккиэн турдахпытына, интервью биэрбитин өйдүүбүн. Бу аукционна, ол сағанаабы республика биир үрдүкү салайааччыта Иванов К.Е. баар этэ, народной депутат буоларын туоһулуур значогун анньына сылдьара. Ону таһынан Саха сириттэн элбэх салайааччылар, партийнай, хаһаайыстыбаннай үлэһиттэр кэлбит этилэр. Аукционна түүлээхпин, киис тириилэрин эрдэ ильдэ кэлэн, сортировкалааһынна, лоттары бэлэмнээһингэ кыттыбытым. Билигин ол бастакы аукционна кыттыбытыгар 440 тыһ. американскай долларга түүлээх атыыламматын суруммутом, онтон 3%-на «Союзпушнинаға», 47%-на Россия Правительствотыгар солкуобайга атастаһыллар, 50%-на «Якутская пушнина» фирма валютнай счегугар киирэр диэн өйдөөбүтүм.

Дьэ, ол иһин ити дьыл күһүөрү сайын мин бэйэм инициативабынан, бағар дьүүлэһии энин буолан, туох эмэ дьаһал ылыллыа диэммин, директорбар Филиппов В.С. түүлээх туттарбыт хаһаайыстыбаларга, кинилэр туттарбыт түүлээхтэрин ахсааныгар, хаачыстыбатыгар олоһуран эбии төлөбүр оноруохха диэн бырайыак онорбуппун, олох сөбүлээбэтэҕэ. Билигин рынок усулуобуйата, ким атыыласпыт ол кини баайа буолар диэх курдук эппитэ. Мин ону утарсар дуу, сөпсөспөт да боломуочуһам суох буоллаҕа, онон тугу да утары эппэтэҕим. Ол эрээри онтон ыла директорым сыһыана миэхэ уларыбыта. Сотору буолаат, ити дьыл күһүн, аны биһиги «Якутская пушнина» фирмабыт уонна «Промохота» ГПХ холбоһон ФАПК «Сахабулт» диэн саҕа тэрилтэ буолбута. Василий Семенович үлэтиттэн уурайбыт үһү диэн истибиппит. Онтон миигин базаттан ууратан, 1992 с. ахсынньы ый 1 күнүнээҕи 4 №-дээх бирикээһинэн «Сахабулт» хонтуоратыгар коммерческой отделга кылаабынай специалиһынан үлэһиир буолбутум. Түүлээҕи соһуруу ильдэргэ командировкаҕа сылдьыбытым.

Онтон 1994 с. тохсунньу ый 10 күнүнээҕи бирикээһинэн штаты кыччатыы диэн ааттаах ыстатыйанан үлэһиттэн ууратыллыбытым. Ол кэнниттэн араас тэрилтэлэргэ, ол иһигэр 5 сыл художественнай оноруктары, сувенирдары онорор «Сардаана» фабрикаҕа (директор Спиридонов И.П.) түүлээҕи уонна материальной сыаннаһы харайар ыскылаат сэбиэдиһсэһинэн, онтон пенсия сыһыанан барыахпар диэри ГУП «Племобъединение» холбоһукка республика күндү түүлээх кыылы иитэр племенной хаһаайыстыбаларын үлэлэрин сүрүннүүр вед. специалист быһыытынан үлэлээбитим. Республика таһыттан племенной саһыллары, кырсалары, норканы, кийи аҕалан хаһаайыстыбаларга тарҕаппыппыт.

Кэнники сылларга саһыл, кырса тириитэ рынокка атыыга барбат уонна иитиллэр себестоимоһа улаатан, ол иһин Саха сиригэр килиэккэҕэ иитиллэр кийи уонна норканы аҕалан, саҕа көрүгүнэри иитиини баһылыахха диэн этии киллэрбитим. Манна араас тэрилтэлэргэ, республика иһигэр уонна тас өттүгэр элбэх кэпсэтиилэри ытан республикаҕа килиэккэҕэ иитиллэр кийи уонна норканы аҕалары ситиспитим. Бу салааҕа, килиэккэлээх кыылы иитии технологиятыгар сананы аяммын, «Патент на изобретение» ылбытым.

Билигин урукку үлэлээбит сирдэrim, тэрилтэлэrim боростуой үлэһит дьоно миигин специалист быһыытынан үчүгэйдик саныыллара, ол кэмнэри ахталлара истэргэ үчүгэй буолааччы.

Сахабыт сирэ ханна да суох үһүн тымныы кыһыннаах, сиздэрэй итии сайыннаах дьикти айылҕатыгар, былыр-былыргыттан үөскүүр, аар саарга аатырар күндү түүлээҕин биһиги бары киэн туттар тэрилтэбит «Сахабулт» буола турар ыарахаттары туоратан, санкциялар тохтооннор, бэйэтин анализинан үлэлээн Саха сириг олохтоохторугар үгүс туһаны аҕаларыгар бағарабын.

Петр Григорьевич Кычкин,

Саха сиригэр күндү түүлээх тириитин тутуу базатын бастакы кыл. специалиһа, охотовед-зверовод, зооинженер, финансовой менеджер, изобретатель, РФ үлэҕэ бэтэрээнэ. Дьокуускай к. 2022 сыл, сэттинньи ый

Айа – ох саа чаачарыттан модьу систээх, уһугар сытыы тимирдээх (ырбалаах) охтоох, кылынан эстэр булт сэбэ. Айанан куобагы, тайагы оробор иитэн бултууллар.

Самострел (охотничий снаряд) – ловушка на лосей, зайцев и других животных.

Чаачар – айа сибэ, маһа, тэбэр күүһү биэрэр сүрүн чааһа. Киил мастан оноһулар.

Лүк – дуга, спинка самострела (основная часть самострела, дающая убойную силу).

Кирис – айа чаачарын тардар эриллибит бөбө тирии быа.

Тетива самострела. Изготавливали из кожи.

Кылыы – таарыйдахха айаны эһэр үрүн кылынан оноһуллубут синньигэс быа.

Тонкий шнурок из белого конского волоса для настораживания лука-самострела (если зверь задевает кылыы, то самострел разряжается).

Холорук – айаны тардан иитэр кэрдиистээх сүрүн мас. Киниэхэ элбэрээк, тынкырай холбонолор.

Остов лүка – самострела.

Элбэрээк – айа чыыбыһа, кирсин төлө тардан эһэр чааһа.

Пусковой рычаг, спусковой крючок у самострела.

Тынкырай, чыычаах – элбэрээккэ баайылла сылдыар кыра синньигэс мас. Тынкырай, чыычаах төлө бардагына айа эстэр.

Маленькая деревянная палочка (малый челах), привязанная к большому челаку (элбэрээк) и накладываемая на вырезку (кэрдиис), находящееся на переднем конце «взвода» (холорук) у самострела.

Осхор, ырба – икки салаалаах тимир уһуктаах айа оноһоһо.

Стрела самострела – стрела с железным вилообразным наконечником (для охотничьего самострела)

Осхор төбөгүн ааттара

Бадаар, бадар – ыраагастарын ис өтүгүнэн төттөрү силгиэхтээх (хайбыллардаах) бөдөн кыыллары бултуурга туттуллар айа оноһонун төбөтө.

Вилообразный железный наконечник стрелы лүка – самострела с зазубринами с внутренней стороны.

Бэри, вэри – Вилообразный с крыльями с задней стороны железный наконечник, применяется обычно для промысла гусей самострелами.

Кырамта – (былыргы оноһос эбиэнин, охсорун ырбата.)

Моцный копьевидный с зазубринами для промысла лосей луком – самострелом.

Сүлүс – Ромбовидный наконечник стрелы лука – самострела.

Добуһур – кыра көтөрдөрү бултуурга устатын батыһа чугас-чугас иннинэриллибит элбэх туһахтардаах урабас, хаптаһын.

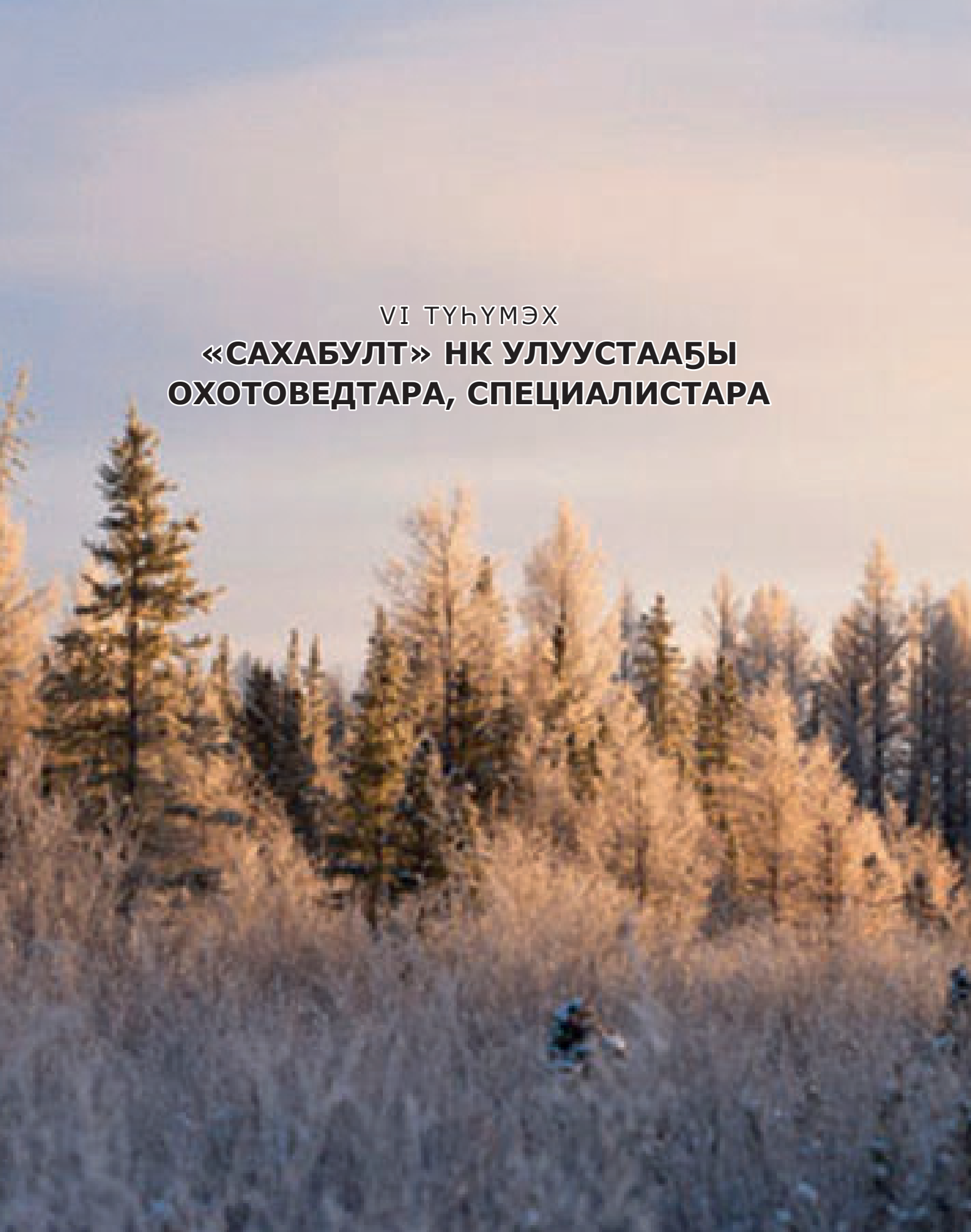
Силки – маленькие петли диаметром 4-5 см, густо прикрепленные деревянными гвоздями на пласу.

Мончүкк – кустар кэлэн ууга түһэлэригэр анаан мастан оноһуллубут кус.

Үтка-приманка – чучело утки, вырезанная из древесины или чучки. Помещали на воду на расстоянии выстрела от ждущего охотника. Веревка прикрепленная к деревянному колышку на поверхности, должна была предотвратить отплытие приманки.

Продолжение на стр. 449

A photograph of a winter forest. The ground is covered in a thick layer of snow. In the foreground, there are several evergreen trees, some of which are heavily laden with snow. In the background, a person is visible, walking through the snow. The sky is a pale, hazy blue, suggesting a clear day. The overall atmosphere is serene and quiet.

VI ТҮҮМЭХ
**«САХАБУЛТ» НК УЛУУСТААБЫ
ОХОТОВЕДТАРА, СПЕЦИАЛИСТАРА**

БИИР ИДЭЛЭЭХТЭР

Охотовед идэтин талан
Ыраах Иркутскайга үөрэнэн,
Араас сылларга бүтэрэн
Саха сиригэр төннөн кэлэн
Уопсай дьыалаҕа түбүгүрэн
Бары сылдыабыт биир тэнинэн.

Биир идэлээхтэр син өйдөһөн,
Сорох кэмнэргэ көмөлөһөн
Сахабыт сирэ сайдарыгар
Күүһү-күдэҕи аахсыбакка
Үлэлибит халбаннаабакка.

Таһыттан көрдөххө туспалар,
Туһунан бэйэ санаалаахтар,
Оннук да буолуохтааҕын буолар,
Ол эрэн майгынныыр курдуктар
Олобу көрүүгэ, сыһыанҕа,
Оҕоҕо-кэргэнгэ, сынньаланҕа.

Айылҕа оҕото буоланнар
Киэн-холку, көнө көбүстээхтэр,
Элбэхтик сырыыны сылдыаннар
Эйэҕэс-элэккэй эбиттэр,
Аһаҕас-иһирэх эттээхтэр,
Албынныыр диэн тугун билбэттэр.

Айылҕалыын тэнгэ алтыһан
Амарах-истин санаалаахтар,
Булду кытта ыкса дьяныһан
Бопсор-харыстыыр баҕалаахтар
Көтөрү-сүүрэри эспэккэ,
Кэлэр көлүөнэҕэ тиэрдэргэ.

Сахабыт түүлээҕин үксэтин,
Сымнаҕас көмүһүн дэлэтин,
Бар дьон баҕа санаатын тардан
Булт араас көрүнгүн элбэтин,
Аан дойдуга албан аатырдан
Ааккытын-суолгутун кэнэтин.

Умнуман биир идэлээхтэргитин,
Урут ким үлэлии сылдыбытыын,
Сайыннара турун идэҕитин,
Санааҕыт адьас самныбатын,
Эһиги сүдү ситиһиигитин
Этиннээх ардах да самнарбатын.

Иван Мигалкин-Уйан Уйбаан,
24.02.2013 с., Дьокуускай

Национальный концерн охотничьего хозяйства «Сахабулт» был образован и начал свою работу в 1992 г. – в период реструктуризации агропромышленного комплекса, включая охотничье-промысловое хозяйство, где возникли большие трудности в освоении охотничьих ресурсов, сбыте пушно-промысловой продукции, обеспечении занятости и поддержания уровня жизни населения в таежных и тундровых районах республики.

Хозяйственно-организационная деятельность концерна, развиваемые им новые подходы к ведению охотничьего хозяйства во многом решили эти социально-экономические проблемы. Была налажена система снабжения промысловиков производственным снаряжением, спецодеждой, продуктами, восстановлена былая престижность и привлекательность профессии охотника. Большой эффект дала организация сбора пушнины непосредственно в районах промысла, ее оформление и приемка на местах, давшая стабильные доходы охотникам-промысловикам и их семьям в непростых жизненных условиях переходного экономического периода.

Улусные подразделения концерна из года в год расширяли снабженческую и заготовительную деятельность, приобретали все большее признание и доверие у местного населения. Концерн «Сахабулт», как стабильно развивающееся предприятие в новых экономических условиях, стал широко известен в Российской Федерации и за рубежом, приобрел важнейшее значение в поставках качественного пушно-мехового сырья на ведущие международные аукционы в Москве и Санкт-Петербурге. Все это было достигнуто нашими специалистами-охотоведами, работающими в улусах и в центральном аппарате концерна, их энтузиазмом и знаниями, отдачей больших сил и времени своей работе. Приведенные ниже воспоминания охотоведов-профессионалов старшего поколения, внесших большой вклад в развитие концерна «Сахабулт» и всей охотхозяйственной отрасли республики в период с 1992 по 2014 гг., будут интересны и познавательны для молодых специалистов, работающих в разных звеньях охотничьего хозяйства в настоящее время.

Н.Н.Сметанин, биолог-охотовед

АЛДАНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 13 826 197,5 га, из них закрепленные за охотпользователями (35 юридических лиц) – 11 304 849,9 га. (85,3%), общедоступные охотничьи угодья – 2 521 347,6 га. (19,0%).

Наибольшее количество шкурок основных промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 5461 шт. (2001 г.); Белка – 7855 шт. (2003 г.); Ондатра – 1218 шт. (2008 г.); горностай – 402 шт. (1993 г.).

АЛДАНСКИЙ УЛУС

Я, Местников Олег Петрович, родился 18.11.1968 году в с. Окоемовка Усть-Алданского района, в дружной многодетной семье, знаменитого в своём районе охотника промысловика, кавалера ордена Трудовой Славы 3 степени Местникова Петра Иннокентьевича, пятым младшим сыном.

Закончив школу в 1986 году, поступил в Кировский сельскохозяйственный институт по специальности «Биолог-охотовед». После первого курса призвали в ряды Советской Армии, прослужив два года продолжил учебу в институте и закончил весной 1994 года. Все лето искал работу по специальности и наконец к началу промыслового сезона в концерне «Сахабулт», генеральный директор Петров Никифор Николаевич предложил аж две вакансии – в Алданский район, в районное Управление охотничьего хозяйства и в Среднеколымский район. Так как сам он до этого работал директором совхоза, настоятельно порекомендовал Среднеколымский район – расписал природу края, людей, охоты на лосей, на турпанов так красочно увлекательно, что я почти согласился – и тут он озвучил объемы заготовок пушнины столько-то соболей и тысяч 80-90 шкурок ондатры – и тут сразу в глазах картина с детства – в доме у нас прием пушнины, горы ондатровых шкурок и старый-старый приемщик пушнины Даниил Бурцев в промасленном ондатровым жиром халате – и я выбрал Алданский улус.

И вот ярким сентябрьским днем самолетом прилетел в славный город золотарей Алдан, встречал Смирнов Валентин Михайлович, охоттехник Алданского Управления охотничьего хозяйства, руководил тогда Управлением Григорьев Георгий Павлович. Буквально через день меня вызывает в Администрацию улуса начальник УСХ, первый заместитель Главы Енохов Дмитрий Афанасьевич, до этой должности как раз руководивший Южно-Якутским Госпромхозом, один из его организаторов, человек крайне ответственный и компетентный в вопросах организации охотничьего хозяйства улуса. Долго беседовал, расспрашивал, что да как и откуда. Только потом выяснилось, что результатом этой встречи, беседы стала телеграмма Главы улуса Явловского Никифора Романовича, рекомендовавшего мою кандидатуру на должность начальника Управления охотничьего хозяйства улуса. Находился в это время как раз в Якутске в командировке, получаю лицензии на промысловый сезон, Генеральный директор вызывает и сразу прямой вопрос – Я вас буквально неделю назад отправил специалистом в Ал-

дан, а сейчас Глава района рекомендует вас на должность руководителя, как так получилось? Предложение главы района нельзя игнорировать, но сможешь справиться ли? Все-таки крупнейший район промысла, а у вас опыта работы нет, вчерашний студент. Молодость всегда дерзка и нагловата и я ответил – да с испытательным сроком же, не справлюсь, уволите...

Вот так волею случая еще вчерашним студентом я начал свою трудовую деятельность в качестве начальника Управления охотничьего хозяйства Алданского улуса. До окончания сезона выполнили план сдачи пушнины и прошли испытательный срок. С 2000 года реорганизовались в Алданский филиал

Награждение нагрудным знаком, г. Якутск

концерна «Сахабулт» и в качестве руководителя филиала проработал до 2017 года.

В феврале 1995 года в родном селе Курбусах встретил коллегу, выпускника Иркутского охотфака Местникова Тимофея Ивановича, предложил должность главного охотоведа Управления, и с марта 1995 года стали работать вместе в Алданском улусе. В 1998 г. женился, супруга Антонина Иннокеньевна – учительница, две дочери Евгения, Мария – студентки.

Приемка шкур соболя, 2016 год

Алданский улус расположен на юге Якутии, по территории занимает пятое место, 158,6 тыс. квадратных километров, граничит на юге Хабаровским краем, Нерюнгринским, на западе с. Олекминским, на севере Хангаласским, на востоке Амгинским и Усть Майским улусами.

Крупные реки Алдан, Амга и притоки Алдана Большой, Малый Нимныр, Тимптон и Учур

Основным промысловым видом конечно является соболь. И в гербе района изображен соболь. Популяция соболя к началу XX-го века почти полностью была уничтожена и только стараниями советских охотоведов Житкова Б.М., Генерозова В.Я. и Мантейфеля П.А. были начаты работы по восстановлению численности соболя в СССР.

В Алданском районе первые выпуски соболей были начаты в 1948-1952 годах в районах рек Большой Нимныр, Амга и Тимптон. И уже к началу 1960-х годов популяция достигла промысловой численности.

В Алданском районе до 1989 года заготовку вели совхоз «Алданский» и Алданское общество охотников и рыболовов. В 1989 году по линии Якутпромохоты было организовано передовое предприятие – государственное промысловое хозяйство Южно-Якутское – предприятие было ориентировано на круглогодичную занятость промысловиков – летом заготавливали рыбу, сбор дикороссов и лектехсырья. Руководителями предприятия были Енохов Д.А., Мартынов В.М., и Федоров Н.Д. С организацией концерна «Сахабулт» в 1992 году госпромхоз ЮжноЯкутский был реорганизован в Управление охотничьего хозяйства Алданского улуса.

С коллегами во время отдыха

В это же время в 1992-1993 годах началось появление нового вида хозяйствующих субъектов – родовых общин. Вот тут следует отметить факт слаженной, четкой оперативной работы команды – Главы улуса Явловского Н.Р, начальника УСХ, первого заместителя главы Енохова Дм.А., специалистов УСХ Константиновой Л.А., Проклова С.А., тогдашних депутатов района – была проведена колоссальная работа по передаче охотничьих, сельскохозяйственных угодий, земель района в частные руки – в родовые общины. К осени 1994 года, к началу моей трудовой деятельности уже работали 24 родовые общины. Думаю, алданским общинам следует помнить имена тех, кто наделил им земли.

Основным куратором у нас, у районных руководителей был заместитель генерального директора Максимов Анатолий Иванович, охотовед с большой буквы, человек чрезвычайно компетентный, умный, одаренный руководитель. А в ДТОС МСХ руководил Иванов Прокопий Семенович, тоже очень требовательный, ответственный руководитель. Мне очень повезло, что я еще застал управленцев старой советской школы, это были другие люди – четко, до мелочей знающие свое дело и очень работоспособные люди. Так вот результатом работы охототдела концерна «Сахабулт» и ДТОС МСХ стало появление в 1997-1998 году такого вида господдержки, как субсидия на добытую пушнину соболя, ондатры и белого песца. Это удивительно, но так было – субсидия на соболя была равна средней стоимости самой шкурки. Помню головка (высшая цена шкурки соболя) была 480, в среднем принимали по 280 руб., и субсидия была 280 руб. И механизм распределения и объемы были плановыми – у меня план 3500 соболей, и посоветовавшись с начальником УСХ Константиновой Л.А., моим вечным добрым наставником, собрали комиссию при администрации и распределили по родовым общинам. Помню момент по этой первой субсидии, государственные деньги всегда долго идут, захожу к Анатолию Ивановичу, он и предлагает – Алданский же, Местников, у вас там наш бензин в Томмоте, забери сколько надо в счет субсидии, не надоедай мне тут... В тот год в Хатыстыре, в Угояне дефицит бочек был. С тех пор и до 2011 года государственная поддержка промысла была у нас это 500 р. на соболя и еще табельное снаряжение – спецодежда, табельное снаряжение рации станции вплоть до продуктов в последние годы. Это результат работы руководства концерна «Сахабулт» (директор Петров Н.Н. и зам генерального охотовед Сметанин Н.Н., сменивший Максимова А.И.), всего охототдела концерна (все охотоведы с высшим образованием – Додохов Н.В., Дмитриев А.В., Борисов И.Г.) и ДТОС Минсельхоза (рук. Сосин В.А.), т.е. люди с высшим охотоведческим образованием, не понаслышке знающие нужды промысла. Была и обратная связь – поступили жалобы на спецодежду – рвется, продувается, мы довели до руководства – все в следующий год поступают уже другие костюмы. Помню, упомянул я в выступлении в ежегодном собрании, мол почему каждый год одни кэнчи да валенки, почему нет капканов – Сосин Владимир Анатольевич записал все и через неделю с Минсельхоза уже попросили осмотреть капканы, дать заключение какой лучше, мы со Сметаниным съездили, из двух представленных Средуралавтострой и Тонар, выбрали капкан единичку от Тонара, думаю не ошиблись, отличные капканы.

Работать было интересно – мы на местах были как бы представителями крупной госконторы. Любые вопросы, проблемы охотников решали на месте – кого-то с соболями мясом поймали на посту ГАИ, у кого-то при проверке что-то не хватает, кто-то угодя не поделил, конфликт возник, в принципе все решалось на месте, без широкой огласки. Охотник знал к кому обратиться с той или иной проблемой. Что-то могли, что-то не могли, но по крайней мере не отказывали. Это сейчас больно и горько видеть, как охотников-промысловиков буквально все забыли – для государства нет такой отрасли сельского хозяйства.

С 2000 года Управление охотхозяйства было, как предприятие закрыто и мы стали называться Алданский филиал концерна «Сахабулт», открыли магазин концерна в г. Алдане, заведующим стала Иванова Наталья Павловна. Торговали исключительно продукцией концерна «Сахабулт». Алданцы до сих пор с теплом вспоминают натуральную, очень теплую обувь от «Сахабулта». Поначалу,

Охотник Алданского филиала концерна «Сахабулт» Александр Фалдин

Степан Григорьевич Павлов

волчатником – в ютубе канал «Дневник эвенка», под ником БЭРКЭ. Добыл уже полсотню волков. Ведь так и есть народ таежный, он такой – если не поймет, не почувствует, что напротив такой же как он охотник, что человек не конторский чиновник, знает промысел от и до, – уважения и открытого, честного общения не будет. И наконец промысел дает мне честно и четко оценивать нелегкий труд и быт охотника промысловика.

А в самом улусе тоже – и в УСХ администрации, руководители Константинова Л.А. и Проклов С.А. и в Управлении ветеринарии, руководители Ильина Л.И., Крылова В.В. всегда находили полное понимание, всегда находили одно общее верное решение.

И свой коллектив хочется вспомнить теплыми словами – Иванову Наталью Павловну, Гермогенова Иона Максимовича – магазин, охотоведы приемщики пушнины Местникова Тимофея Ивановича, Смирнова Валентина Михайловича, Ефимова Василия Ивановича. Совместная хорошая успешная работа навсегда сделала нас добрыми друзьями.

И я, как охотовед благодарен судьбе, что работать всю жизнь пришлось с охотниками-промысловиками, с лесным человеком – с самыми честными, правильными людьми, ведь в лесу не принято обманывать...

И сейчас, давно отойдя от дел, занимаясь совсем другим делом, я с теплотой вспоминаю и с гордостью заявляю – я охотовед и работал в Сахабулте в лучшие его годы.

отделы-то разные, выручка напрямую перечислялась в Якутск, но потом после длительных переговоров все-таки разрешили использовать для заготовки пушнины. Далее, когда концерн предложил увеличить объемы заготовок, а заготовка итак с каждым годом увеличивалась, мы выдвинули свои предложения – так как район сложный, конкуренты есть – охотобщество еще с 1990-х годов официально заготавливало пушнину – использовать выручку магазина для расчета дотации вместе с приемкой пушнины. И в очередной раз руководство с пониманием отнеслось к моему предложению и в итоге охотник получал дотацию сразу на месте, расписавшись в двух ведомостях. Вот такая помощь и понимание было со стороны руководства концерна.

И еще важная и приятная деталь радовала, привлекала в Сахабулте – нас охотоведов-районников руководство не заставляло нас сидеть в своей конторе с 9 утра до 6 вечера, в районе полная свобода, сделал дело, гуляй смело... Был свидетелем такого разговора, Анатолий Иванович попросил Генерального – Никифор Николаевич, давайте не будем обращать внимания на выходы ребят в лес, они же охотоведы, без этого никак... И действительно особого требования контроля не было, мы всегда могли выехать на промысел. Арендовали с Тимофеем Ивановичем у общины Кырбыкан два участка и вот уже 25 лет промышляем, Тимофей Иваныч пошел дальше – стал за эти годы именитым, известным на всю Россию

Удачная охота на волков

КОНЦЕРН «САХАБУЛТ» ПОМОГ ЖИТЕЛЯМ ЯКУТСКОЙ ГЛУБИНКИ МЕНЕЕ БОЛЕЗНЕННО ПЕРЕЙТИ В РЫНОЧНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

В Алданский район я приехал работать в 1995 году. Был принят на работу главным охотоведом Управления охотничьего хозяйства Алданского района. Район был мне знаком, так как в бытность свою кадровым охотником совхоза несколько лет охотился в Анаминском наслеге. В основном занимались заготовкой пушнины на базе бывшего Южно-Якутского госпромхоза. На район выставлялся план по заготовке пушнины как помнится до 4000-5000 шкур. Принятую пушнину возили в Якутск на пушно меховую базу тогда Национальной компании «Сахабулт».

С сентября месяца начинал заключать договора на заготовку пушнины с охотниками договорниками и родовыми общинами, осуществлялась выдача оружия и боеприпасов. Приносить пушнину начинали с начала ноября. Самая горячая пора выпадала перед концом года, когда основная масса охотников начинала выезжать с тайги. В общем веселые были времена, девьяностые... Но мы делали все, что могли.

Оформление разрешений на ношение оружия охотников договорников, доставка капканов и боеприпасов, спецодежда, снаряжение вплоть до палаток и раций, много чего было.

Помню как-то договорились с катером райпо и поплыли вниз по реке Алдан до границы района по пути, заключая договора и выдавая авансирование под будущую пушнину патронами и продуктами. Продуктов до конца плавания не хватило на всех желающих, народ смеялся, «...как в тридцатые года ездите, транспортов только не хватает...» говорили. Также в сентябре пока навигация и зимой по зимнику ездил несколько раз с таким же грузом по реке Амга, и в конкретно выбранные населенные пункты и стойбища. Тогда еще много семей жили в тайге с оленями, это сейчас почти все в поселке, остались без оленей. Всякое было и техника ломалась и мерзли, раза два даже тонули, но я был молод и это была моя работа.

Как сейчас думаю в итоге о нас в районе узнали и народ к нам потянулся, план района выполняли легко, были бы наличные деньги на заготовку. Большую роль в организации заготовок пушнины и реализации произведенных концерном товаров в районе сыграло дочернее предприятие концерна «Сонор», директор Антонов Егор Егорович, также работали охотоведы Колодезников Николай Николаевич и Яковлев Михаил Маркович. При их руководстве и участии открыли в г. Алдан магазин по реализации пушно меховых изделий и запчастей снегохода «Буран» и иного необходимого. Поступавшие средства перенаправляли на заготовку пушнины и хозяйственные нужды. Продавцами в нашем магазине были приняты на работу Иванова Наталья Павловна и Софронов Александр Валерьевич. По г. Томмот от нас на приеме пушнины тогда работал Смирнов Валентин Михайлович, старый охотник и волчатник.

Кроме заготовки пушнины по району также занимались всем остальным, что составляло ведение охотничьего хозяйства. Учетные работы, в основном на основании опросных данных ввиду отсутствия технических и финансовых возможностей, регулирование численности хищников, работа с родовыми общинами и остальными заготовителями пушнины. В Алданском районе в те времена пушнина имела очень большое значение, особенно для местного населения, составляя существенную часть семейного дохода. И отношение к нашей конторе со стороны администрации было соответствующее. Под их зорким руководством мы и работали.

Особо хочется отметить во всем помогавших нам и делом, и советом начальника Управления сельского хозяйства района Константинову Лидию Акимовну, директора совхоза «Алданский» Дормидонтова Ивана Алексеевича, главу администрации МО «БЭНН» Павлова Прокопия Прокопьевича, старого охотоведа Мартынова Виктора Мартыновича, глав родовых общин Стручкова Владимира Иннокентьевича, родовая община «Утино», Павлова Егора Прокопьевича, родовая община «Амма», Николаева Николая Николаевича, родовая община «Геван», Сидорова Виталия Владимировича, родовая община «Гонам», Иванова Анатолия Павловича, родовая община «Кырбыкан», Гермогеновых Евгения и Иона Максимовичей, родовая община «Буяга» и многих других.

А также в период работы в концерне «Сахабулт» довелось близко пообщаться со знаменитыми охотниками, посвятившими всю свою жизнь добыче и сдаче государству пушнины, такими как уроженцы поселка Угоян Карамзин Степан Петрович, Иванов Иван Прокопьевич, с поселка Кутана Данилов Еремей Иннокентьевич, Мартынова Мария Иннокентьевна, Мартыновы Павел и Мартын Никола-

евич, Трофимов Николай Васильевич, с поселка Хатыстыр Карамзин Виктор Петрович, Марков Петр Петрович, Стручков Егор Иннокентьевич с сыновьями Эдиком, Егором, Игнатием, Корнилов Афанасий Афанасьевич с сыновьями Василием и Петром и многие, многие другие. В свое время их нелегкий труд был необходим для государства, и они с честью делали свой вклад в народное хозяйство.

Во время работы в концерне «Сахабулт» в МО «БЭНН» и в качестве депутата сельского собрания, указанного наслега организовали совместно с администрацией День охотников наслега. Пока работал в концерне, несколько лет подряд праздновали, выдавали от имени концерна грамоты, подарки, отличившимся охотникам, этакая ностальгия по советским временам, в прочем существенно отражавшаяся на объемах заготовки пушнины. Это сейчас никому нет дела до показателей их нелегкого труда, но для охотников-промысловиков раньше не меньше материальной отдачи играла роль подобная оценка труда.

Одно из значительных функций концерна «Сахабулт» на мой субъективный взгляд в свое время состояла в том, что в нелегкие времена разрушения планового хозяйства республика, посредством концерна, помогла жителям якутской глубинки, занятым в традиционных отраслях, плавно и менее болезненно перейти от сложившихся хозяйственных отношений на имеющееся на настоящий момент. Заготовка пушнины, промысловая охота как таковая превратилась от основного доходобразующего занятия части местного населения в один из видов отхожего промысла. Но охотничий промысел все равно никуда не ушел, многие занимаются этим традиционным промыслом, хотя многие и бросили его в пользу более доходных занятий. Все же вспоминают старые охотники те времена с душевной теплотой, особенно первые 15 лет существования нашего национального концерна «Сахабулт», в которые в свое время проработал я.

Тимофей Иванович Местников,
биолог-охотовед,
выпускник факультета охотоведения ИСХИ

Гаврилов
Олег Андреевич

Сидоров
Владимир Степанович

Стручков
Владимир Иннокентьевич

Тихонов Семен Николаевич,
Александров Михаил Петрович

Кириллов Владимир Ильич,
Кириллова Февронья Афанасьевна

Дормидонтов
Иван Алексеевич

Мартынов
Виктор Мартынович

Павлов
Прокопий Прокопьевич

Сидоров
Виталий Владимирович

Местникова
Лидия Акимовна

Карамзин Степан Петрович,
Карамзина Февронья

СМИРНОВ ВАЛЕНТИН МИХАЙЛОВИЧ – ЗНАМЕНИТЫЙ ВОЛЧАТНИК

Мой добрый старый друг и наставник. Первый человек, встретивший меня в Алданской земле.

Валентин Михайлович Смирнов родился 12 сентября 1938 в селе Ермаково Костромской области. В город Алдан в Якутию приехал в 1962 году специалистом лесного хозяйства. В 1979 году устроился егерем в Алданское охотбщество, и вот тут проявился талант – вплотную занялся борьбой с серыми хищниками и за 10 лет работы добыл около сотни волков.

С 1989 года охоттехник, охоторганизатор Томмотского куста госпромхоза Южно-Якутский, с реорганизацией госпромхоза переведён в Управление охотничьего хозяйства, далее в Алданский филиал концерна «Сахабулт». Очень образованный, знающий профессию

специалист. Дома у Валентина Михайловича прекраснейшая, наверное самая богатая в республике, библиотека по охотоведению и природоведению. Первоклассный таксидермист, его работы раньше выставлялись во всех выставках и в данное время неплохое подспорье к хозяйству.

Со своим учеником-волчатником Гермогеновым И.М.

Неугомонный оптимист даже в свои 84 года разводит кур, уток, свиней, ходит в тайгу – настоящий пример для подражания.

АНАТОЛИЙ АКИМОВИЧ ЛУКИН

Родился в 1939 году в поселении Спокойный Алданского района ЯАССР. В промысле с 14 лет, общий стаж в оленеводстве, в охотпромысле 66 лет. В 1992 году организовал родовую общину Тэтиннээх. Занимается коневодством, охотпромыслом в селе Кутана Алданского улуса. В 2002 году удостоен звания «Лучший охотник республики». Награждён многочисленными грамотами Президента Республики, Главы улуса и Минсельхоза.

БРАТЬЯ-БЛИЗНЕЦЫ ИВАНОВЫ

Виктор Павлович и Анатолий Павлович Ивановы

Руководитель и охотник родовой общины Кырбыкан. Мои давние добрые друзья, охотники.

Интересна история знакомства. Жил я поначалу в конторе и вечерами позванивал по телефонному справочнику тем, кто не сдал оружие. Оружие не сданного было много. И по именам, фамилиям, никто никого не знает. Я сижу пишу в книге выдачи оружия, напротив ФИО – народные имена, телефоны – так проще запомнить и найти. Как-то вечером так звоню – Иванов Анатолий Павлович.

– Да. – По кличке Налету? – Да. Представился и назначил встречу. Вот так и состоялась встреча с моим другом, сейчас народным блогером в ютубе, писателем Анатолием Лээги, Анатолием Павловичем Ивановым. И братом его Виктором на роде – Находу Витя.

Согласитесь, слабых охотников и нехороших людей так не называют Налету и Находу. С тех пор прошло почти 30 лет дружбы и понимания, совместной работы. Виктора уже нет с нами.

Обе классные охотники и рыбаки. Люди, всегда державшие слово. Это я – Иванов сказал, как говорил Витя. Отменные рассказчики – все читали и слышали Анатолия, но Виктор в части охотничьих баек был истинный мастер. 100 раз услышанная история. А нет, всё равно смешно и интересно каждый раз. И в очередной сезон, раз Ивановы общиной едут сдавать пушнину, будь готов оплатить 200, 300 соболей.

С Анатолием Павловичем

Я, Иванов Анатолий Павлович, родился 24 сентября 1958 года в с. Лээги Амгинского района. В конце 50-х мы проживали на речке Мундуруччу у своих родственников Антипиных.

Антипин Гаврил Митрофанович (Тиис Хабырыыс, 1900-1972).

Антипина Марфа Павловна (Мааппа эмээхсин, супруга, 1897-1983).

Антипин Тиис (Хабырыыс) был дядей моей матери, Марии Николаевны. Моя мать – дочь Антипиной Матрены Петровны (Моотуос). Антипин Петр (Тохтуй Буотур), мой прадед, был председателем села Лээги Амгинского района. Осенью, в сентябре 1958 года мой отец, Иванов Павел Афанасьевич, уроженец 1 Жемкона Орджоникидзевского района, увез мою мать на лодке в село Лээги Амгинского района на роды, потому что это был самый ближний населенный пункт от Мундуруччу, где была больница. 24 сентября 1958 года мать родила близнецов, меня и брата Виктора. Когда мать окрепла после родов, река Амга уже встала. Дождавшись, когда выпал и наладился санный путь, отец на оленях с младенцами и матерью выеха-

ли на Мундуруччу, где ждали мои старшие сестры, Лида, Рая, с бабушкой и родственниками. Погостив у родственников, Антипиных, отец решил переехать в г. Томмот, совхоз «Пятилетка», где проживали его родители, которые до войны были раскулачены и сосланы в Алданский район на поселение. Нам предстоял нелегкий путь по бездорожью в 400 км.

Отец матери, Николаев Николай Михайлович, подарил старшей дочери, которая навсегда покинула родовые угодья своих предков, 30 голов оленей. Она также была уроженкой села Лээги Амгинского района. За 2 месяца нелегкого изнурительного пути, перед Новым годом мы, наконец, доехали до г. Томмота совхоза «Пятилетка», где проживали наш дед с бабушкой по линии отца, Ивановы. Так мы оказались в чужой среде среди русскоязычного населения. В совхозе «Пятилетка» мать устроилась на работу дояркой. А отец на своих оленях работал в экспедиции проводником. Мать нас сдала в детсад, она работала с утра до ночи. Шли годы. Мы подросли, подружались с совхозными ребятами, с которыми выросли в одном детсаде. В 1965 году у нас скоропостижно скончался отец. Мы осиротели. Мать же в начале 60-х годов была реформа денег. Как я помню, денежные купюры были небольшие. Когда мать приносила свою скромную зарплату, мы со старшими сестрами считали деньги. Всего было 30 рублей, которые нам надо было растянуть на месяц, на продукты и прочую мелочь. Когда я с братом-близнецом Виктором пошли в первый класс, матери пришлось сдать нас после первой четверти в интернат нашей деревни. Так мы стали воспитанниками интерната. Домой мы приезжали только на каникулы.

Мы всячески старались помочь своей маме, особенно во время летних каникул. Мы все лето трудились на совхозном поле: пропальывали капусту, поливали, чтоб заработать немного денег. Совхозные дети ходили в походы, играли все лето, а мы помогали своей маме по хозяйству. Приходилось двуручной пилой с детства заготавливать дрова, пилить доски, которые собирали по деревне и складывали на зиму матери во дворе. На осенних каникулах мы также возили воду на санях, пилили доски на дрова, а наши сверстники всегда играли. Прошли годы, мы с братом выросли. Я получил специальность егеря. Сомнений при выборе профессии у меня не было: идти по стопам своих родителей – потомственных охотников Николаевых. С 1974 года начал свою работу кадровым охотником. Женился в 1983 году на Карамзиной Галине Романовне, уроженке Алданского района п. Угоян. В браке у нас родились две дочери (Надежда, Наталья).

За время работы был награжден многочисленными дипломами и грамотами, в том числе от Департамента охотничьего хозяйства РС(Я), от Министерства природных ресурсов и эко-

логии РФ, обладатель именного оружия от Главы РС(Я), являюсь победителем республиканского соревнования среди организаций агропромышленного комплекса РС(Я) в номинации «Лучший охотник». В настоящее время являюсь председателем кочевой родовой общины коренных малочисленных народов Севера(Э) «Кырбыкан» (Сокол), а также являюсь автором канала «Анатолий Лээги» в YouTube, где делюсь своими знаниями об охоте и рыбалке, и традициями, обычаями и бытом коренных малочисленных народов Севера. Пишу рассказы, очерки об охотниках и оленеводах, основанные на реальных событиях.

ГЕРМОГЕНОВ ИОН МАКСИМОВИЧ

Родился 10 августа в 1962 в селе Верхняя Амга. Глава общины Буяга и охотник-промысловик. Знатный волчатник. Обладатель премии имени Максимова (2013 год) по количеству добытых волков и как физлицо и как хозяйство – родовая община Буяга. Награждён грамотой Минсельхоза России как Лучший охотник-промысловик России. Снялся во французском документальном фильме «Охота на волков».

ЗНАТНЫЕ ОХОТНИКИ АЛДАНСКОГО РАЙОНА

Я счастлив и чрезвычайно горд тем, что застал старых охотников-промысловиков, принимал пушнину, часто гостил и беседовал.

БРАТЬЯ КАРАМЗИНЫ

Братьев Карамзиных в Алданском районе не знает разве что слепой и глухой. Все четверо отменные охотники-оленоводы. Старший Степан Петрович Карамзин с женой Фаиной Афанасьевной в с. Угоян всегда рады были угостить нас чаем. Степан Петрович даже обижался, если останавливался не у него. Он был коренастый, физически очень сильный человек. В Угояне до сих пор многие помнят, расскажут об его богатырской силе. Долгих 57 лет жизни посвятил Степан Петрович промыслу. В 60-80-е годы его имя гремело по всей республике – 5 раз награжден медалями, 5 раз был участником

Выставки достижений народного хозяйства – ВДНХ. Ещё в далёком 1966 году Степан Петрович был награждён орденом «Знак Почёта». И позже в 1985 году в знаменательном Слёте охотников Республики Степан Петрович был награжден орденом Трудового Красного Знамени, он хорошо знал моего отца Местникова Петра Иннокентьевича, вместе, как передовики встречались во многих ежегодных слетах. И вместе получали ордена в 1985 году. Жена Фаина Афанасьевна тоже наравне с мужем всегда была рядом на промысле и, кстати, не сильно отставала от мужа по результатам промысла.

Братья Борис и Виктор тоже сильные охотники, бригадиры оленеводческих бригад. Борис Петрович за высокие показатели в ударной работе в оленеводстве награждён 2 орденами Трудовой Славы. Продержись Советская власть чуть дольше, получил бы и третий орден Славы.

Виктор Петрович тоже обладатель многих наград, заслуженный работник народного хозяйства России, знаменитый волчатник. Добывал 3-5 волков в год, хороший наставник по борьбе с волками.

Виктор Петрович рассказывал, как они с братом Степаном уходили за волками, и он дальше на лыжах, ночуя у костра гнал и догонял волка. Сам Степан Петрович, когда спрашивал, всегда со смехом отвечал, – это же не сложно. Беги да беги, главное. С оленьих троп на чистый снег выгнать, волк не росомаха, быстро выдыхается. Сказать легко, но даже представить сложно, как на лыжах волка на смерть загнать. Вот такие люди были.

Младший, Николай Петрович, тоже всю жизнь в тайге, на промысле. Тоже хороший наставник молодежи.

ВОЛЧАТНИКИ АЛДАНСКОГО УЛУСА

В Алданском улусе я живу постоянно с 1995 года, не считая нескольких охотничьих сезонов, проведенных в Анаминском наслеге со своим другом, тоже биологом-охотоведом Иркутского сельскохозяйственного института Гермогеновым Михаилом Кичаевичем, с еще более далекого 1988 года. По специфике своей трудовой деятельности, если считать, начиная со штатного охотника, главного охотоведа Управления охотничьего хозяйства района, товароведа концерна «Сахабулт» в районе, охотоведа совхоза «Алданский», госинспектора рыбнадзора, охотоведа ГКУ «Госохотохра́на», госинспектора ООС на ООПТ в последнее время, постоянно сталкивался с проблемой волков. И весь этот период непосредственно участвовал как в мероприятиях по регулированию численности волка, так и лично внес свой вклад в это дело. Не вдаваясь в подробности истории организации регулирования численности волков, хочу рассказать о волчатниках района, о которых я знаю.

Карамзин Виктор Петрович. Житель п. Хатыстыр

Был бригадиром бригады волчатников совхоза «Алданский». В совхозе в лучшие времена поголовье домашних оленей достигало более 10000 голов, и всегда была необходимость защиты стад от серого хищника зимой, как и от медведя летом. Бригада занималась всю зиму по всей территории района поиском и уничтожением волков всеми доступными средствами, в том числе ядом, самоловами, при помощи авиации и нагоном. Средствами передвижения служили ездовые и верховые олени, также снегоходы «Буран». Обеспечивались полностью за счет совхоза. За несколько лет проведенной работы полностью уничтожили волков на Алдано-Амгинском междуречье до среднего течения, что послужило в следующие годы вплоть до начала девяностых стабильному увеличению численности диких копытных и домашнего оленя. Как он сам рассказывал в последние годы, перед отделением от совхоза родовых общин в девяностые и ликвидации их бригады волчатников, более-менее крупных волчьих стай в контролируемой территории не осталось, когда-либо проходили одиночки, приходилось ездить очень далеко, чтобы добыть волка.

Расскажу один случай из многих, услышанных от него и других людей. Прикочевал к их стойбищу один старик с семьей оленями. И видимо вслед за ним пришла стая волков в 9 голов и за ночь задавила шестерых оленей именно этого старика. Обложив стаю (сделав круг вокруг местонахождения) в тот же день сообщил в контору совхоза о наличии волчьей стаи в надежде, что пришлют вертолет. Вертолет не прилетел. Назавтра еще раз обложил, уже чуть подальше и опять сообщил. Вертолет опять не прислали, не смогли договориться или еще что было, неизвестно. На третий день волки ушли еще дальше к верховьям, где снега побольше и как Виктор сам говорит снег на той местности был в самый раз такой, что на лыжах держит хорошо, а волки уже со следа впереди идущего не сходят, проваливаются, но по их ходу видно, что собрались уже уходить далеко, почувствовав преследование человеком уже третий день подряд. И тогда потеряв надежду дождаться вертолета, а также осознав благоприятные условия для охоты нагоном (а они в бригаде способ охоты нагоном на лыжах практиковали в зависимости от условий постоянно) решил преследовать на лыжах. Не помню сколько километров Виктор их гнал, но волки под конец начали прыгать чуть более полметра в длину, а он, нагоняя скачущих след в след волков отстреливал отставших. Таким образом в тот же день перебил всех девятых. Как сам потом признавался – ему было обидно за старика, который потерял своих последних оленей, и видимо злость прибавила решимости и сил.

Всего на личном счету Виктора более семидесяти волков. Со стаи в двенадцать голов, объявившихся между поселками Хатыстыр и Угоян лет десяток назад и за которыми охотились многие с этих двух деревень, он лично поймал четырех волков, часть петлями, часть капканом хоть и тогда был довольно преклонных лет. А насчет ходьбы на лыжах он из тех охотников, что овладели этим, не побоюсь слова – искусством – в совершенстве, благодаря как практике, так и физическим данным от природы. И этому доказательством служит рассказ охотника, вышедшего всего несколько лет назад на лыжню Виктора и не сумевшего пройти по его следам из-за невозможности повторить размаха шага (так называемой волны), настолько были широки шаги на лыжах семидесятилетнего старика для физических возможностей примерно сорокалетнего свидетеля всего несколько лет назад.

Кириллов Владимир Ильич. Родовая община «Натали»

С дедом Володей я познакомился в период работы в Управлении охотничьего хозяйства. Вместе с супругой они держали домашних оленей по реке Амга, по ее левому притоку речки Кырбыкан. Таежное оленеводство дело сложное. Стада в среднем у мелких хозяйств были в 60-70 голов оленей, а дед Володя доводил численность своего стада до 99 голов. С большим стадом управляться трудно, остается мало времени на соболиную охоту, что составляло существенную долю доходов семьи, и часть оленеводов, особенно с малых родовых общин, предпочитали держать указанное количество оленей, в котором по половозрастным группам находилось место для полного комплекта ездовых, верховых оленей и для ремонтной части стада, то есть важенок и молодняка.

В девяностых, ближе к концу, численность волков в районе начала увеличиваться. Сказалось ослабление по ряду причин мер по регулированию их численности. Родовые общины были разрознены, территории поделены, каждая община с большим или меньшим успехом вела на своей территории собственную борьбу с серыми хищниками, по правде говоря часто безрезультатную.

Ход волчьей стаи большой, и бороться с ними даже вполне успешно в отдельно взятой территории бесполезно, будут приходить новые и новые стаи к оленьему стаду, или потрепанная стая, уходя на некоторое время, вернется обратно, восстановив численность, если не еще более сильной. Не знаю, как это прозвучит для более осведомленных, но увеличение численности волков в наших краях совпало по времени с исчезновением Яно-индигирской популяции диких оленей, но это не относится к излагаемому.

Дед Володя вел нескончаемую борьбу с волками на своей территории по реке Кырбыкан. Жили постоянно в тайге вместе с супругой Кирилловой Аграфеной Афанасьевной. Точное количество добытых волков не припомню, да и правило у старых охотников было такое, что не рассказывали точное количество добытого, но за десяток лет он сдал в заготовительный пункт более тридцати волков. В основном сдавал за зиму по 4-5 волков, одну зиму добыл 11 волков, а в некоторые годы волки не приходили, и тогда зимовка считалась удачной. Охотился всеми способами, дозволенными в то время, в том числе ядом, после запрета яда только петлями и капканами. От его рассказов я много узнал о повадках волков и не только. Часто переговаривались по рации, когда находился на промысле. Все рассказывал про ключ Харыйа, левый приток реки Кырбыкан, где и зверя много и волки постоянно к его стаду приходили по названному ключу. Также делился своими наблюдениями за ходом волчьих стай, указывал мне старые нартовые дороги, по которым кочевал в молодости. Особо таких случаев чтобы пересказать пользуясь случаем, не рассказывал. Для него это было работой, связанной с охраной своего стада от хищников, зимой от волков, летом от медведей. И на склоне своих довольно преклонных лет, 2007 году, понимая, что дальше уже не в силах будет противостоять натиску хищников, забил последние 25 оленей и переселился в поселок Верхняя Амга.

ОБЩИНА МАЛОЧИСЛЕННЫХ НАРОДОВ СЕВЕРА «ХАТЫСТЫР»

Был бригадиром стада № 7 в верховьях реки Правый Ыллымах. Указанное стадо на настоящий момент одно из основных для бывшего совхоза «Алданский», ныне ОКМНС «Хатыстыр». Поголовье оленей в стаде относительно сложившейся ситуации по району стабильное весь период своего существования, что в немалой степени зависит от успешной борьбы с хищниками. Медведи весенней и летней порой, особенно во время отела, россомахи и волки – вот главные враги оленевода. По специфике своей работы Альберт вплотную занимался волками, имевшими дерзость приблизиться к его стаду. Волк, прикормившийся с оленьему стаду понимает, что он ворует собственность опасного соперника и обычно бывает очень осторожен. Взять его обычной установкой капканов или петель, или даже ядом сложно. Хочу рассказать про одну успешную охоту Альберта на волчью стаю совместно со своим родным братом Трынкиным Павлом Дмитриевичем, который сейчас работает бригадиром в этом стаде.

Снегу было довольно много когда пришла стая в 6 волков. Зимнее стойбище находится по речке Ампаардаах и олени, почуяв приход волчьей стаи, переместились поближе к стойбищу, хотя обычно паслись в отдалении. По параллельной ниже по течению речке на базе зимовали охранники старательской артели. Стояли трескучие морозы. Вверх по Ампаардааху протоптана нартовая дорога, по которой ездили проведать оленей, протоптана дорога и до охранников базы старателей. Волки уже

несколько дней спускаются по Ампаардааху и не доходя до стойбища заходят в лес по оленьим следам, под утро выходят обратно на дорогу и уходят вверх по ключу. Круг, если выйти со стойбища и через базу старателей уйти вверх по параллельному ключу, чтобы через верховья перевалив на Ампаардаах спуститься до стойбища, составляет более 35 км. Работать петлями и капканами посередине оленьего стада сложно и опасно. Вместо волков можно загубить своих оленей, а немногие установленные на месте задранков и удобных переходов капканы волки обходят. Видно, что стая опытная, имела дело с самоловами.

И тут приехал на базу старателей бульдозер, имевший задание пробить дорогу вдоль параллельной речки по причинам, ведомым только старательскому начальству. Дорогу импортный бульдозер пробил быстро, почти до верховьев ключа и на следующий же день у братьев возник план.

Младший брат Павел на ездовых оленях выехал со стойбища еще по темноте, прихватив с собой лыжи. Альберт, рассчитав время пути, достаточное для брата, чтобы доехать до верховья ключа и выхода на перевал, поехал на оленях навстречу ему вверх по Ампаардааху. Волки, с началом дня уходящие на дневку, устремились от Альберта прочь по дороге, рассчитывая оторваться от него и уйти по своей тропе, как уже поступали несколькими днями ранее. Но на этот раз навстречу им ехал успешно преодолевший перевал Павел. Зажатые промеж двух братьев волки, соскочив с нартовой дороги, попытались уйти на гольцы, где снег, сдуваемый ветрами, имеет меньшую глубину. Первым добравшись до их уходящего следа Альберт привязал оленей и помчался вдогон на лыжах. Некоторое время спустя подъехал Павел и оставив оленей рядом пустился вслед за братом. Догнав брата и в перемену гоня по следу убегающих гуськом волков, они не дали им подняться до спасительных гольцов, перестреляв всех шестерых в отместку за задавленных оленей.

Стадо № 7, благодаря самоотверженному труду оленеводов, продолжает держаться до сих пор и дай Бог, чтобы дальше сохранилась и размножалась. При ОКМНС «Хатыстыр» функционирует мобильная бригада, каждый год добывающее хорошие показатели своей деятельности. До сих пор практикуют охоту на волков нагоном, но на этот раз с помощью снегоходов, и в принципе довольно успешно.

Также хотелось бы рассказать о многих охотниках волчатниках Алданского улуса, таких как Гермогенов Ион Максимович – лауреат премии имени охотоведа Максимова А. И. в 2013 году, братья Стручковы – Эдуард, Егор, Игнатий Егорович, Григорьев Алексей Петрович, Гаврилов Олег Андреевич, Тихонов Семен Николаевич и его сын Николай, Соловьев Михаил Викторович, Авелов Роберт Петрович, Иванов Иван Иванович, Корнилов Афанасий Афанасьевич и его сын Петр, Смирнов Валентин Михайлович, с которым работали когда-то вместе, Егоров Николай Николаевич, Сосин Александр Петрович, Кузьмин Виктор Алексеевич и о еще многих других, про их труд и удачу, но пожалуй на этом на этот раз закончу...

Альберт Дмитриевич Трынкин

СҮРҮН ДҮАРЫКПЫТ БУЛТ ХАҤААЙЫСТЫБАТА

Мин «Сахабулт» ФАПК тэрилтэҕэ 2002 сыл балаҕан ыйыттан үлэҕэ кирибитим. Ол сағана тэрилтэ генеральнай директорынан Петров Никифор Николаевич, солбуйааччы директорынан Сметанин Николай Николаевич этилэр. Охототдел начальнигынан Дмитриев Артур Васильевич, специалиһынан Борисов Илья Гаврильевич, Тумусов Василий үлэлииллэрэ. Кутана Алдантан уонна Якутскайтан 500 км ыраах сытар буолан, сопхуос ыһыллан, булчуттар түүлээх туттарарбытыгар ыарахаттары көрсүбүппүт. Союз эрдэҕинэ самолет көтөр эбит буоллаҕына, барыта тохтоон, кыһынны суол хойут арыллар буолан, түүлээх туттааччылар биирдэ эмэ кэлэллэр этэ. Онон нэһилиэк баһылыга, булчуттар, оройуоннааҕы тыа хаһаайыстыбатын управлениета сүбэлэһэн бараннар миигин бэрэстэбиитэл быһыытынан туруораннар түүлээх туттааччынан үлэбин саҕалаабытым. Күһүн сезон саҕаланытыгар Дьокуускайга баран «Сахабулт» тэрилтэни кытта дуогабардаһан абаанса харчы, спецтаҥас аҕалан, табельнай снаряжение түнэтэн, булчуттар «Сахабулка» түүлээхтэрин туттарар буолбуттара. Сезонна ортотунан 1500-кэ тийиэ саарба, 1000-тан тахса андаатар киирэр этэ. Ол түмүгэр Алдан оройуона республикаҕа хаста да бастыы

сылдыбыттаах. Ол бириэмэҕэ оройуонна начальнигынан Местников Олег Петрович үлэлэбитэ. Саарбаҕа дотация 500 солк, андаатарга, тиингэ эмиэ дотация көрүллэр буолан, булчуттар сүрдээҕин көхтөөхтүк туттараллар этэ. Инньэ гынан сезонна 3-4-тэ тэрилтэбэр илдьэн түүлээҕи туттарар этим. Куоракка тийдэххэ, пушно-меховой база үлэһиттэрэ олус түргэнник түүлээхпин туталлар этэ. Ол кэмнэ товароведтар Андросов Семен Иннокентьевич, Ноговицын Михаил, Дуткин Ариан, Павлова Вера Георгиевна, Варвара Петровна – бары сүрдээх түмсүүлээх команда буолан үлэлиллэрэ. Саҥа, эдэр киһи диэбэккэ, сүбэлээн-амалаан, тугу ханна уурарбын ыйан-кэрдэн, көмөлөһөн абырыллара. Бэйэм Кутанам булчуттарын тустарынан эттэхпинэ, үрдүк көрдөрүүлээх булчуттар аҕыйаҕа суохтара. Ол курдук, Николаев Василий Васильевич, Софронов Федор Федорович, Мартынов Юрий Павлович, Мартынов Геннадий Абрамович, Трофимов Николай Васильевич, Алексей, Прокопий Прокопьевич Диодоровтар, андаатар туттаарааччылар Григорьев Илья Ильич, Харитонов Семен Семенович, Егоров Борис Юрьевич уонна да атыттар баалара. Ити курдук, бу тэрилтэҕэ барыта холбоон 14 сыл, сокращениеҕа барыахпар диэри үлэлээбитим. Ол быһыгар Дьокуускайдааҕы тыа хаһаайыстыбатын техникумугар охотовед идэтин ылбытым. Республика охотоведтарын кытта, тэрилтэм салайааччыларын кытта билсэн-көрсөн, бары бииргэ убай-быраат курдук санаһан сылдыбыппыттан сүрдээҕин киэн тутта саныбын уонна үлэлээбит кэмнэрбин олоғум биир кэрчик кэмим сүрдээҕин өйдүү-саныы сылдыбын. Билигин даҕаны сибээспитин быспакка билсэ-кэпсэтэ турабыт. Кэнники уларыыйы буолан, бары даҕаны атын үлэлэргэ сылдыбыт. Сүрүн дьарыкпыт булт хаһаайыстыбата буолан, син биир булду, түүлээҕи дьаһайсабыт. Билигин «Сахабулка» дуогабарынан эрэ үлэлэтэллэр. Сезон кэмигэр чаһынай туттааччылар элбээн, сыана булкулан, түүлээх тутуута олох ыһыллан-мөлтөөн турар. Урукку «Сахабулт» сайдан, хамаанда хомуллан үлэлиэн баҕарабын. Хомойуох иһин, кырдыаҕас булчуттар туораан, салалта да уларыян, мөлтөөһүн буолла дии саныбын. Хаһан эрэ балаһыанньа көнөн, өссө да «Сахабулт» сайдыа диэн эрэнэ саныбын.

Артур Николаевич Трофимов,
Алдан оройуонун Кутана бөһүөлөгэ,
2002-2016 сс. охотоведынан үлэлэбитэ, Республика Тыа
хаһаайыстыбатын министерствотын Махтал суругунан,
«Год экологии и ООПТ 2018» мэтээлинэн наҕараадаламмыта

АБЫЙСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 5 672 919,0 га, из них закрепленные за охотпользователями (13 юридических лиц) – 4 049 422,9 га (71,4%), общедоступные охотничьи угодья – 1 623 496,0 га. (28,6%)

Наибольшее количество шкурок основных промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 2624 шт. (2007 г.); Белка – 1511 шт. (1997 г.); Ондатра – 7893 шт. (2005 г.); горностай – 1267 шт. (1993 г.).

УПОРНАЯ, ТРУДОЕМКАЯ РАБОТА В «САХАБУЛТ»

Я, Слепцов Гаврил Николаевич, родился 06.10.1954 г. в с. Арылах Верхоянского района РС(Я), по национальности – саха.

Меня с 3-летнего возраста старший брат Василий (1949 г.р.) всегда и везде брал с собой. Летом мы ловили на капканы сусликов для зверофермы, а зимой, начиная с моего 5-летнего возраста, ловили куропаток и зайцев. Всю зиму, когда брат уезжал на учебу в г. Верхоянск, я один ходил в лес проверять петли на живца. Когда находил, попавшую в петлю, куропатку, то забрав лишь ее, возвращался домой с одной добычей, так как более одной куропатки не мог донести до дома в силу своего очень юного возраста. И на следующий день снова шел по своей тропе и продолжал проверку петель и капканов. Таким образом, однажды я поймал свой первый горностай и с тех пор «заразился» тягой и любовью к охоте, которая до сих пор живет во мне.

В 1954 году родился я в национальном якутском балагане, отапливаемой печкой камелек, роды приняла соседка Варвара. До сих пор не понимаю, почему я родился в балагане, тогда как все мои ровесники родились в местной больнице, потом все они ходили в детский сад, а я нет, и получилось так, что больше времени я проводил в лесу, в тайге и называю это так, что меня воспитала сама «Мать-природа Тайга».

В школу в сентябре 1961 года меня приняли с испытательным сроком и условием, если не смогу учиться, то приду снова в первый класс на следующий год, по причине того, что мне тогда было 6 лет, 7 исполнялось через месяц, а в школы принимали исключительно с 7 полных лет. Директором начальной школы тогда был Михаил Спиридонович – очень строгий и порядочный человек. Мой отец Николай Петрович был еще более строгим, серьезным человеком, он

работал кузнецом, столяром и плотником, мастером на все руки. И мой отец тогда отчеканил директору школы такую фразу: «Мой сын уже две зимы как ходит в лес охотиться на куропаток и зайцев, и если Вы сейчас не примете его в школу и однажды он замерзнет в тайге, то отвечать будете Вы».

Так я начал учиться в начальной школе с 6 лет. И в первом классе на соревнованиях по шахматам я занял 2 место. Мог занять первое, но ребята из 4 класса сговорившись втроем меня «победили»: двое держали меня за руки, а третий умышленно повел мою фигуру на доске так, чтобы подставить моего ферзя под удар. После такого несправедливого и злого поступка от старших школьников, я, придя домой, сильно расплакался. Зато я многое понял и со 2-го по 10-й классы я занимал всегда первое место и был чемпионом школы по шахматам, никому больше не уступал. Когда учился в 9 классе, я участвовал в районном шахматном турнире среди взрослых в поселке Батагай и занял 4-ое место! Это была очень значимая победа для меня и для нашей школы, в том 1970 году Батагай был промышленным поселком с населением более 18000 человек.

В старших классах дети учились в городе Верхоянск и жили в интернате, меня же родители поселили у знакомых, так как в интернате места для меня не оказалось, такой интересный момент, несмотря на это я благополучно отучился, живя у хороших людей.

После окончания школы в 1971 году я стал учеником-охотником и вместе со своим дядей Новиковым Семеном Петровичем (1908 г.р.) поехал в тайгу. Так прошло 2 года: летом сенокосил, зимой охотился. А с 1973-1975 гг. я отслужил в армии, и после полугодовой учебки меня отправили в технико-эксплуатационную часть армии в Южно-Сахалинск в п. Сокол. Во время полугодовой учебки обучения я выучился и стал механиком по самолету и двигателю истребителя СУ-15 1 класса. После окончания срока службы мне предлагали остаться на сверхсрочную службу и продолжить работу в чине прапорщика. Но тоска по Родине преобладала во мне, и я отказался от предложения.

Вернувшись, в Якутске я попробовал попасть на учебу в вертолетную часть, но безуспешно. Как выяснилось, в Якутию давали только пять мест для вертолетчиков. И мне предложили поступить в инженерную часть без экзаменов, ведь у меня уже были знания, опыт и навыки. Но раз не получилось поступить туда, где было мое истинное желание, я отказался и уехал на родину. Позже понимаю, что решение было ошибочным. И с тех пор жизнь сложилась, прочно связанной с лесом и охотой, принял нелегкую жизнь охотника.

В те года в Верхоянье совсем не было соболя, а планы – в 2000 руб. выполнялись с очень большим трудом и потом, постоянно получалось поймать лишь белок да горностаев. Ежедневно мы проходили по 30-40 км, чтобы в итоге поймать всего 2-3 белки. Было удачей если белку принимали за 1 руб. 80 коп. Помимо этого в лисьей ферме устанавливали план на лося – 5 голов. Этот план выполнялся ружьем Тоз-17, приходилось выкручиваться, добавляя порох одного патрона в два других патрона дополнительно, так усиливался выстрел, который мог пробить толстую стенку советской качественной бочки. Охотовед совхоза карабины раздавал только чиновникам-тойонам, и те ружья просто отлеживались под диванами. Кто из тойонов выйдет на охоту в лютый мороз? В Верхоянье морозы в –50 градусов стояли по три месяца, помню в 1964 году морозы опустились до –64 градусов невыносимой стужи. В соревновательном духе мы еще и ожидали понижения до –70 градусов, дабы перегнать Оймякон, но этого не произошло. Впоследствии, оттого, что охотникам-промысловикам не давали карабины я решил поступать учиться на охотоведа.

В 1982 году я получил специализацию охотоведа-звероведа и когда подался на работу в должности охотоведа в свой совхоз, меня стали направлять в лисью ферму. С того момента я решил уйти из «Верхоянского» совхоза навсегда.

В «Адыаччинском» совхозе я проработал с 1982-1985 гг., потом произошло разделение «Верхоянского» совхоза на два. Я перевелся в «Сартанский» совхоз на должность охотоведа, назначенным райкомом партии. В нем отработал с 1985 по 1989 годы. После, в связи с акклиматизацией моей супруги (не подошел горный климат), мы переехали на родину супруги в Абыйский улус в 1989 году.

В п. Белая Гора, когда я работал охотоведом уже год, мне в райсовете сделали предложение с выделением 3-комнатной квартиры в центре поселка, вступить в должность начальника Лесопункта,

в организацию, которая ни разу ранее не выполнила свои планы и имела один разобранный трактор на учете. В Лесопункте я проработал с 1990 по 1995 годы.

Пока я работал в Лесопункте в 1995-ом пришло известие, что организуется филиал концерна «Сахабулт» в Абыйском улусе. И тогда сразу появилось несколько кандидатов на должность руководителя филиала: бывшие чиновники, тойоны. Я и не помышлял подавать туда свою кандидатуру, хотя и образование мое было специализированным, так как понимал, что меня туда не возьмут.

Однажды вечером, когда шел домой после ремонта и заправки трактора и переходил дорогу до дома, вдруг резко остановилась, мимо проезжающая машина районного главы Соломова Николая Ивановича. Николай Иванович командирским тоном приказал: «Залезай в машину». С мыслями «за что же меня будут ругать» я залез в машину и увидел в ней улыбающегося Максимова Анатолия Ивановича собственной персоной. Удивлению и радости не было предела, мы шумно поприветствовали друг друга, «Ганя, ты что, оказывается, здесь живешь?!» вопрошал Анатолий Иванович, не скрывая своего огромного удивления, что никак не ожидал меня встретить здесь. Главе улуса Соломову Николаю Ивановичу тоже стало неожиданностью: «Вы давно, оказывается, знакомы?». С Анатолием Ивановичем мы были знакомы со студенческих лет в г. Иркутске. После такой радостной встречи Николай Иванович пригласил в свой кабинет Анатолия Ивановича, являющегося тогда 1 заместителем генерального директора концерна «Сахабулт» и меня, хотя мне было неловко принимать участие в приеме после ремонта трактора в гараже в рабочей одежде. В ходе разговора Анатолий Иванович наотрез сообщил, что никого кроме меня не возьмет на должность директора филиала.

На следующий день уже провели слет охотников и рыболовов улуса. На самолете Ан-2 привезли всех охотников из сел улуса. По окончании слета провели голосование и все участники проголосовали за мою кандидатуру на должность Начальника Абыйского филиала, и мне пришлось увольняться из Лесопункта. В Лесопункте в течение 5 лет работы появились новые 7 тракторов, ГСМ, запчасти появились в наличии, предприятие воскресло. Таким образом, после одного дня резко и быстро поменялась моя профессиональная жизнь.

Вот так началась новая деятельность, и с 13 октября 1995 г. образовался Абыйский филиал концерна «Сахабулт». Прошло 19 лет упорной, трудоемкой работы в «Сахабулт», о чем все наверно знаете. В крайние года охотники став индивидуальными предпринимателями, разделили между собой охотничьи угодья, и многие уже перестали сдавать пушнину в «Сахабулт». Предприниматели-охотники сами ездят на аукционы и сбывают туда пушнину, или же продают населению шкурки поштучно. Я тоже уже несколько лет как являюсь Индивидуальным предпринимателем, работаю на охотничьих угодьях площадью 152 148 гектаров с охотхозяйственным соглашением №296 от 10.02.2022 г., сроком до 09.02.2070 г.

чьи угодья, и многие уже перестали сдавать пушнину в «Сахабулт». Предприниматели-охотники сами ездят на аукционы и сбывают туда пушнину, или же продают населению шкурки поштучно. Я тоже уже несколько лет как являюсь Индивидуальным предпринимателем, работаю на охотничьих угодьях площадью 152 148 гектаров с охотхозяйственным соглашением №296 от 10.02.2022 г., сроком до 09.02.2070 г.

Гаврил Николаевич Слепцов

ЖИРКОВ МИХАИЛ ПЕРФИРЬЕВИЧ

Саха сириҥ, Абый улууһун биллиилээх булчута Жирков Михаил Перфирьевич 1917 сыллаахха сэттинньи 7 күнүгэр төрөөбүтэ. Кини 10 сааһыттан дьонун кытта тыаҕа сылдыа үөрэммитэ, 15 саастааҕар кадровой булчут буолбута. Тириэрдиллибит былааны барытын толорор этэ. 1939 сыллаахха стахановец буолбут. Сэрии кэмигэр үчүгэй үлэтин иһин «Отличник охотник» үрдүк аат инэриллибитэ, «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» мэтээлинэн наҕараадаламмыта. Булка сылдыар кэмигэр 5 сылга бэриллэр былаанын 1 сыл иһигэр толорор этэ, ол үлэтин туоһулуулар «Знак Почета» уордьан, «За трудовую доблесть» мэтээл, «Победитель социалистического соревнования», «Наставник молодежи» бэлиэлэр. Хас да төгүл оройуонна, республикаҕа чемпион-булчут үрдүк аатын ылбыта. Абый улууһун бочуоттаах олохтооҕо. Үс төрөппүт уолаттарын Валераны, Феликсы, Витяны булт соноругар үөрэппитэ. Кинилэр бары оройуонна биллэр булчут буолбуттара

ЛУКОВЦЕВ ЮРИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ

Юрий Александрович олунньу 23 күнүгэр 1950 с. Томпо оройуонугар, Кириэс Халдыаайы сэлиэнньэтигэр төрөөбүтэ. 1968 сыллаахха Кириэс Халдыаайы нэһилиэгэр, Сэбиэскэй Союз Геройа Ф.М. Охлопков аатынан сопхуоска үлэһитинэн киирбитэ. 1969-1971 сс. Забайкальскай байыаннай уокурукка, инженернэй войскаҕа сулууспалаабыта. 1971-1972 сс. суоппар идэтин баһылаан, Кириэс Халдыаайы нэһилиэгэр сопхуоска суоппарынан үлэтин саҕалыыр. 1972 с. «Абый» сопхуос Майыарыгар суоппардаан, сайыныгар балыксытынан үлэлээбитэ. 1985 с. дьиэ кэргэнинэн Уолбут нэһилиэгэр көһөн кэлэн, «Индибир» сопхуоска суоппардаабыта, балыксыттаабыта. 1991-1995 сс. Благовещенскайдаағы тыа хаһаайыстыбатын институтугар үөрэнэн, инженер-механик идэтин баһылаабыта. 1989-1992 сс. «Индибир» сопхуос, «Түмсүү» ГКП мэхээнньиктэргэ биригэдьириинэн үлэлиир. 1996-2000 сс. «Индибир» ГУП агрофирма,

«Түмсүү» ПХФ сонордьуттаах булчут буолар. 2001-2004 сс. ДГУП, ГУП, МУП «Түмсүү» ПХФ тэрилтэлэргэ кадровой булчутунан, балыксытынан үлэлээбитэ. 2004-2009 сс. КФХ «Эрэл» тэринэн, ынах сүөһүнү иитэр. Юрий Александрович сыралаах үлэтэ сопхуос, агрофирма дирекциятыттан Бочуотунай грамоталарынан, партия обкуомун, Саха АССР Министирдэрин Сэбиэтин, Үрдүкү Сэбиэтин президиумун махтал суруктарынан наҕараадаламмыта. 1986 с. «УАЗ» массыына фондатынан «Сахабулт» ААО бочуотунай грамотатынан, Саха Республикатын тыатын хаһаайыстыбатын министиэристибэтин Махтал суругунан наҕараадаламмыта. 1996 сыллаахха Арктика күннэрин чэрчитинэн ыгытлыбыт булчуттар уонна балыксыттар муньахтарын кыттыылааҕа. Саха Республикатын тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна, үлэ бэтэрээнэ. Киэн Күөл сэлиэнньэ сыанатын бэтэрээнэ. Икки оҕо аҕата, түөрт сиэн эһэтэ.

УОЛБУТ НЭИЛИГИН КАДРОВАЙ БУЛЧУТТАРА

СЛЕПЦОВ БОРИС ИВАНОВИЧ

(1958-2019)

Слепцов Борис Иванович атырдыах ыйын 22 күнүгэр 1958 сыллаахха Уолбут нэһилиэгэр Слепцов Иван Христофорович уонна Жиркова Акулина Филипповна дьиэ кэргэнигэр төрдүс оҕонон төрөөбүтэ. Кини кыра эрдэбиттэн дьиэ тас үлэтигэр, мас мастаһан, уу-хаар бэлэмнэһэн, оттоһон үлэ үөһүгэр сылдыарын, түргэн-тарҕан, лоп-бааччы туттуулаах буоларын аҕа саастаахтар уонна бэйэтин көлүөнэлээхтэрэ көрбүт-истибит буолуохтаахтар.

Кини оскуоланы бүтэрэн, икки сыл Советскай Армияҕа Забайкальскай байыаннай уокурукка мотопехота отделениетыгар командирынан ситиһиилээхтик сылдьан кэлбитэ. Төрөөбүт дойдутугар, нэһилиэгэр кэлэн, ханна да тэйбэккэ тыа хаһаайыстыбатын салаатыгар бастаан сылгыһытынан үлэтин саҕалаабыта.

1982 сыллаахха ыал буолан биэс уол оҕону төрөтөн, иитэн-үөрэтэн улаатыннарбыта. Уолаттар бары үрдүк үөрэхтэнэн, үлэһит, ыал дьон буола сылдыаллар.

Борис Иванович уһун сылларга үрдүк таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Ону туоһулуур улуустааҕы ЫБСЛКС Бочуотунай грамоталара. 1982-1983-1984 сс. эдэр ыччаттартан «Эдэр Булчут» кыайылааҕа буолан «Ветеран охотник – Новиков В.П.» кубогын ылбыта.

1985-1986 сс. Республикагааҕы ыччаттар съезтэрин кыттыылааҕа.

Саха Республикатын бастакы Президентэ Николаев Михаил Ефимович аатыттан илиигэ кэтэр чаһынан уонна Бочуотунай грамотанан наҕараадаламмыта.

2014 с. «СӨ тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна» бэлиэни ылбыта.

«За любовь и верность» – Россиятааҕы дьиэ кэргэн бэлиэтин Москваттан ылбыта.

Мань таһынан республика, оройуон, нэһилиэк Бочуотунай грамоталарын ылбыта.

«Комсомол 100 сылынан», «Октябрьскай революция 100 сылынан» значоктарынан наҕараадаламмыта.

2008 сыллаахха Борис Иванович бырааттарын уонна уолаттарын кытта былааннанан «Унга айаха» сылгы хараалын, дьиэтин, гарааһын тутан хаалларбыта. Билигин ол онно Малашкин В.В. Орто Халыма улуһун Өлөөкө нэһилиэтин сылгытын заводуттан 100 сылгыны, убаһаны аҕалан иитэн турар.

Бэс ыйа, 2022 сыл

СЛЕПЦОВ ЕГОР НИКОЛАЕВИЧ

Слепцов Егор Николаевич 1967 сыллаахха кулун тутар 5 күнүгэр Абый сулуһун Уолбут нэһилиэгэр төрөөбүтэ. 1984 сыллаахха Үрүн Хайа бөһүөлэгэр орто оскуоланы бүтэрэн баран, «Индибир» сопхуоска рабочайынан үлэлээбитэ. 1985-1987 сс. Советскай Армияҕа ыңгырыллан ытык иһин толорон төрөөбүт дойдутугар төннөн кэлэн, Уолбут участковай балыһатыгар кочегарынан үлэлээбитэ. «Индибир» сопхуоска рабочайынан, мас кэрдээччинэн үлэлээбитэ. Сопхуос «Түмсүү» буолуоһуттан, 1992-2003 сс. булчутунан аһаммыта. Ол кэмгэ 1997 с. фермаҕа биригэдьири-нэн ананан үлэлээбит.

2003 с. – «Сахабулт» ОАО концерн булчута.

Андаатар хаанын улартарга тутан, атын күөллэргэ тарҕатарга үлэспитэ. Сайын дуогабар түһэрсэн балыктыыра. Өр сылларга үрдүк көрдөрүүлээх, бэриниилээх үлэтин иһин Махтал суругунан, Бочуотунай грамотанан наҕараадаламмыта.

Егор Николаевич ахтыгыта:

– «Индибир» сопхуос эстибитин кэннэ Киэнг Күөл нэһилиэгин булчуттара, түүлээхситтэрэ ОАО «Сахабулт» концерны кытта дуогабардаһан 17 түүлээхсит үлэлэрин салҕаабыттара. Сылын ахсын былааннарын хас да бүк толороллоро. Кинилэргэ «Сахабулт» көмө онороро (балаакка, радиостанция, спальник уо.д.а.). «Сахабулт» түүлээх тутааччыта Слепцов Гаврил Николаевич түүлээҕи бириэмэтигэр тутара. Ол кэмнэ үрдүк сыанаҕа туттарара. Кэлинни сылларга сыана халбаннаан, түүлээх барбат буолла. Бултуур да киһи аҕыйаата. Кырдыаҕас булчуттар тыаларыттан тэйбэккэ, лицензия ыланнар тахса сатыылар, бөһүөлэккэ өттүк харалаах төннөллөр.

ЧЕРЕМКИН ГРИГОРИЙ ИВАНОВИЧ

(1921-1991)

«Ленин суола» холкуос ударник, стахановец түүлээхситэ. Сэрии сылларыгар түүлээх бултааһыныгар бэриллибит былааннары аһара толороро. Оччолорго сылга 1626 көлөһүн күнүн өлөрөрө. «Аҕа дойду Улуу сэриитин 1941-1945 сс. килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн 1947 сыллаахха наҕараадаламмыта. Григорий Иванович өр сыллаах үлэтэ правительственной наҕараадаларынан уонна Бочуотунай грамоталарынан бэлиэтэммитэ. Аҕаларын туйаҕын хатаран, 5 уола аар тайҕа сорсуннаах булчуттара, сонордьуттара буолаллар.

ЧЕРЕМКИН ВЛАДИМИР ГРИГОРЬЕВИЧ

(1960-2021)

Өр сылларга «Абый» сопхуос сылгыһытынан үлэлээбитэ. Бөрөнү бултааһынга республика хас да төгүллээх кыайыылааҕа. Саха республикатын Тыатын хаһаайыстыбатын министерствотын Бочуотунай Грамотатынан, Булт департаменын Махтал суругунан наҕараадаламмыта.

ЧЕРЕМКИН АЛЕКСАНДР ГРИГОРЬЕВИЧ

(1961)

Эдэр сааһыттан «Абый» сопхуос кадровой булчутунан, түүлээхситинэн үрдүк таһаарыылаахтык үлэлээбитэ. Бөрөнү бултааһынга республика хас да төгүллээх кыайыылааҕа. ССРС Комсомолун Киин Комитетын «Молодой Гвардеец XI пятилетки», «За отличие в труде» диэн үрдүк бэлиэлэринэн, Саха Республикатын Верховнай Сэбиэтин Бочуотунай Грамотатынан (1993) наҕараадаламмыта. Саха Республикатын тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ (2013).

ЧЕРМКИН ГРИГОРИЙ ГРИГОРЬЕВИЧ

(1965)

«Абый» сопхуос сылгыһытынан үлэлээбитэ. Бөрөнү бултааһынна республика хас да төгүллээх кыайылааҕа.

ЧЕРМКИН ИВАН ГРИГОРЬЕВИЧ

(1968)

«Абый» сопхуос сылгыһытынан үлэлээбитэ. Бөрөнү бултааһынна республика хас да төгүллээх кыайылааҕа. СР нэһилиэнньэҕэ куттал суох буолуутун Государственной комитетын Бочуотунай Грамотатынан наҕараадаламмыта. «Нэһилиэк сайдыытыгар кылаатын иһин» бэлиэ хаһайына.

ЧЕРМКИН АЙАЛ ГРИГОРЬЕВИЧ

(1970)

Убайдарын кытта сааскы-күһүңгү булка алтыһар, улууһу аһынан-танаһынан хааччыйар биллэр урбаанньыт.

КОРЯКИН ДМИТРИЙ ДМИТРИЕВИЧ

Тохсунньу 1 күнүгэр 1961 сыллаахха Абый улууһугар Кэбэргэнэ бөһүөлөгэр төрөөбүтэ. 1978 сыллаахха оскуоланы бүтэрэн баран «Индибир» сопхуоска производственной путевканын таба ыстаадатыгар таһаһытыннан 9 сыл үлэлээбитэ. Бу үлэлээбит сылларыгар элбэх Бочуотунай грамоталарынан наһараадаламмыт, оройуонуга таба иитиитин үтүөлэрин уонна үлэҕэ үрдүк ситиһиилэрин кыайыларын иһин.

1980 с. – «Ударник коммунистического труда пятилетки».

1986-2009 сс – «Индибир» сопхуоска тохтоло суох 23 сыл булчутунан үлэлээбит. Үлэлээбит сылларыгар эрдээх-гүбүктээх үлэтин туоһулуур элбэх бочуотунай грамоталардаах.

1990 с. – Ударник коммунистического труда пятилетки.

1992 с. – Сир түүлээбин бултаан туттарыыга 1 миэстэни ылары ситиспитин иһин киниэхэ «Чемпион булчут» аата инэриллибит.

2002 с. «Сахабулт» ГУП ФАПК Генеральной директорын аатыттан СӨ «Лучший охотник» аата инэриллибитэ. Бу сылга Орто Халымаҕа булчуттар слеттарыгар сылдьан саанан ытыгыга 2-с миэстэни ылбыта.

Дмитрий Дмитриевич сайынгы кэмгэ, сыл ахсын, сопхуоска окко үлэлээччи, ол түмүгүнэн элбэх Бочуотунай грамоталардаах. Илиинэн оттоон ССКП бюротун райкомун аатыттан 1986 с. Бочуотунай грамоталаах. Кини Абый улуунун тыа хаһаайыстыбатын сайдытыгар 31 сыл энкилэ суох үлэлээн кэлбитэ.

Икки оҕолоох. Кыһа Корякина Иванна Дмитриевна пединституту бүтэрэн, учуутал идэтин талан Ураһалаах орто оскуолатыгар үлэлээбитэ, кэлин улуустааҕы киин библиотекаҕа библиотекарынан үлэли сылдьар. Иванна кыыс оҕолоох, София, 3 кылаас үөрэнээччитэ. Уола Корякин Дмитрий Дмитриевич, Дьокуускайдааҕы медицинскэй базовай колледжка фельдшер идэтигэр үөрэммитэ, онтон салгыы 2013 с. Медицинскэй институтка киирэн ситиһиилээхтик үөрэнэн, 2019 с. «врач-терапевт» идэтин баһылаан, төрөөбүт дойдутугар кэлэн үлэли сылдьар.

Кэргэнэ Ирина Ивановнаһын 30 сыл бииргэ олон, оҕолорун үрдүк үөрэхтээн олох киэн аартыгар атаарбытара, кинилэр төрөөбүт дойдуларын убаастыыр, таптыыр буолан, үөрэхтэрин бүтэрэн иккиэн дойдуларыгар кэлэн үлэли сылдьаллар.

Корякин Дмитрий Дмитриевич 2016 сыллаахха, 55 сааһыгар күн сириттэн туораабыта.

УДЬУОР БУЛЧУТ

(1958-2020)

Слепцов Владимир Михайлович улахан дьиэ кэргэн аҕа баһылыга, Абый улууһугар биллэр-көстөр, мындыр өйдөөх, байанайдаах булчут, айылҕалаах киһи – норуokka биллэринэн, «Космонавт Болоудья».

Владимир 1958 сыллаахха олунньу 23 күнүгэр Абый сэлиэнньэтигэр элбэх оҕолоох удьуор булчут-стахановец Михаил Васильевич Слепцов уонна Стручкова Христина Дмитриевна дьиэ кэргэнигэр 4-с оҕонон төрөөбүтэ. Кыра эрдэбиттэн, 5 сааһыттан аҕатын батыһа сылдьан хара үлэҕэ, булка үөрэммит.

1975 сыллаахха оскуола кэнниттэн «Абый» сопхуос Абыйдааҕы отделениетыгар сылгыһытыннан үлэтин саҕалаабыта. «Абый» сопхуоска сылгыга элбэх өрүттээх племенной үлэһи ытыспыт киһи буолар. Кыайыгас-хотугас, сатабыллаах буолан сылгы базаларын туппута, күн бүгүннэ диэри ол базалара бааллар.

1980 сылтан аҕатын сиринэн-уотунан булт соноругар туруммута, «Абый» сопхуоска хаадырабай булчутунан кирибитэ. Бултуур сирдэригэр сынньаланнык сылдьаары маршрутун ахсын үүтээннэри, гаражтары туттубута, олохтоохтук онгостубута. Кини үүтээннэрэ куруутун былыргы үгэһинэн аана аһаҕас, оттор маһа, хонуктуур астары бэлэмнэммит буолара. Бултуур, балыктыыр сирдэрин үчүгэйдик билэрэ, сиэри-туому мэлдьи тутуһара. Айылҕа хаамытын кэтээн көрөрө. Бэйэтин сиригэр-уотугар хас кыыл ахсаана баарын энчирэппэккэ билэрэ, саастарынан араартыыра. «Мин сирим-уотум – мин хотонум кэриэтэ, идэһэлиир эппин, таңнар таңаспын суоттаан-учуоттаан бултанабын» – диирэ. Эдэр дьону – булчуттары элбэххэ үөрэтэрэ-такайара. Иннинэн буолуммат дьонно: «Саната суох учуутал үөрэтиэ», – диирэ. Ол курдук, оҕолоох кыылы, төрүүр-үөскүүр харамайы харыстаан, айаххытыгар

эрэ бултанар буолун, ханна да сырыттаххытына, бэйэҕит кэнниттэн хомуна, тыаны-айылҕаны киртиппэккэ сылдыын диирэ.

Кыһын бултуура, сайын оттуура, саас кустуура, күһүн балыктыыра. Дьонго эйэҕэс буолан илиитигэр баар талаанынан дьонго көмөлөһөрө. Аймахтара окко киирэр техникаларын өрөмүөннэригэр көмөлөһөрө, сыбааркалыыра. Туттар малларын, бултуур тэриллэрин, оһоҕун, быһахтарын, тытытын тигэн сайынын эрдэ бэлэмнэнэрэ. Ол быһыгар дьэ, гараж тутуутугар ыгыраллара, сүбэлэтэллэрэ. Күн аайы күн солото суох элбэх үлэлээх буолара. Илиитинэн кыайбатаҕын, сүбэтинэн кыайааччы. Мындыр өйдөөх, киһи санаатын сирэйиттэн билэрэ, майгытын тутта-хапта сылдыарыттан көрөрө, киһи өйүгэр туох баарын санаҕыттан таайара. Кинилиин кэпсэппит эрэ киһи барыта чэпчии-сырдыы түһэрэ, табыллыбатаҕа быһаарыллан-көнөн бараллара.

Айылҕа сиэринэн, олох хаамытынан, 1978 сыллаахха дьэ-уот тэринэн, үс оҕону төрөтөн, улаатыннарар, үөрэттэрэн, дьэ-уот тэрийсэн, сиэннэрин биэбэйдэхэр дьолу билбитэ. Оҕолорун куруутун батыһыннара сылдьан сааскы куска, сайынын окко, отонго, күһүнгү балыктааһынна илдьэ сылдьан айылҕаны таптыырга, кини сүдү күүһүгэр сүгүрүйэргэ, айылҕалыын кэпсэтэргэ, кинини өйдүүргэ үөрэтэрэ. Дьэтигэр-уотугар дьингээх хаһаайын, болҕомтолоох кэргэн, бигэ-таҕа аҕа этэ. Бултаабыт булдун этин эрийэн, күһүн үргээн, эттээн, балык сыатын уулларан, отонноон бэлэмнээн кэлэрэ.

Үлэтигэр олус кичэбиллээх буолан үлэлиир кэмигэр булка бэриллибит былаанын куруутун толорон сопхуос махтал суруктарынан, грамоталарынан наҕараадаланара.

1997 с. үрдүк көрдөрүүлээх булчут Слепцов В.М. «Арктика күннэригэр» Дьокуускай куоракка кыттыыны ылбыта.

2002 с. Халыма – Индигир уокуругун «Бастын булчут» аатын ылбыта, саанан наҕараадаламмыта. Саха Өрөспүүбүлүкэтин Тыатын хаһаайыстыбатын Министирэристибэтин бочуотунай грамотатынан уонна үрүн көмүс бэлиэнэн наҕараадаламмыта.

2013 с. энкилэ суох уһун үлэтин иһин Саха Өрөспүүбүлүкэтин Президентин Е.А. Борисов аатыттан саа наҕараада туппута.

2015 с. Российской Федерация Тыатын хаһаайыстыбатын Министирэристибэтин Махтал суругунан өр сыллаах, таһаарылаах үлэтэ бэлиэтэммитэ.

2016 с. Российской Федерация тыатын хаһаайыстыбатын бочуоттаах бэтэрээнэ буолбута.

ДОХУНАЕВ НИКОЛАЙ ДМИТРИЕВИЧ

1 951 с. Уолбут нэһилиэгин Уолбут учаастагар холкуостаах кэргэнигэр төрөөбүтэ. Оскуоланы бүтэрэн баран 1970 с. аҕатын Дохунаев Дмитрий Федотовиһы кытта түүлээххэ тахсыбыта. 1971-1974 сс. сулууспалаан кэлбитэ. 1982 с. ДьТХТ кадрдары бэлэмниир үөрэҕин бүтэрэн үлэлээн иһэн, 1983 с. кадровай булчутунан тахсыбыта, сааһын, сайынын биригэдьиридирэ. Былаанын 194% тийэ толорон махтал суруктарынан, грамотанан, бочуотунай грамотанан, харчынан наҕараадаламмыта. 2003 с. ГУП «Түмсүү» ыһыллыбытын да кэнниттэн түүлээҕин Абый филиалыгар «Сахабулт» ОАО 2017 с. диэри туттарбыта. Бу күннэ диэри уолун кытта түүлээххэ сылдыар. 4 оҕолоох, 1 сиэннээх.

СЛЕПЦОВ ИВАН ХРИСТОФОРОВИЧ

(1918-1988)

Слепцов Иван Христофорович сэтинни 7 күнүгэр 1918 сыллаахха Муома диэки Хабдылаахха төрөөбүт. Эдэр эрдэҕиттэн сэрии сылларыгар кыһын түүлээхтиирэ. Холкуос саҕана 5 сылга 2613 көлөһүн күнүн аахсыбыта. Түүлээххэ былаанын сылын аайы аһарар, толорор. 1944-1945 сс. булт сезонугар былаанын 523% толорбут, холкуоска 3 сылга сайынҕы кэмгэ кини салалтатынан уонна тус бэйэтин үлэтинэн саҕа улахан тупсарылаах типовой 4 тутуу тутуллубута. Саас, сайын тутууга сылдыара. Кэнники сылларга түүлээхсит этэ.

Кини Жиркова Акулина Филипповналын 7 оџону төрөтөн, иитэн-үөрэтэн үлэһит дьон буола сылдыбаллар, 20 сиэннээх, 27 хос сиэннээх. Иван Христофорович уһун таһаарыылаах үлэтин туоһулуур наџараадалаах.

«1941-1945 сс. Аџа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин», «Кыайыы 30 сыла», «Кыайыы 30 сыла», «Кыайыы 40 сыла» мэтээллэринэн, «Тыыл бэтэрээнэ» бэлиэнэн наџараадаламмыта.

1974 сыл алтынныы 9 күнүгэр Москва куоракка ВДНХ-џа Саха сириттэн үрдүк ситиһиилээх үлэтин иһин баран кэлбитэ.

Мань таһынан республика, оройуон, нэһилиэк элбэх Бочуотунай грамоталарын, Махтал суруктарын ылбыта.

Бэс ыйа, 2022 сыл

ЛЕБЕДЕВ ВЛАДИМИР СЕМЕНОВИЧ

Абый оройуонугар Кэбэргэнэ бөһүөлэгэр 31.08.1955 сыллаахха күн сириҥ көрбүтэ.

– 1973 сыллаахха Дружина орто оскуолатын бүтэрэн баран, төрөөбүт дойдутугар Марьар отделениетыгар табаһытынан үлэлии тахсар.

– 1990 сыллаахтан «Майорскай» ГУП сылгыһытынан үлэлиир, Билии учаастагар. Сылгыһыт ыарахан үлэтигэр, үлэтэ ситиһиилээх этэ. Сылгыһытынан сопхуос эстиэр диэри үлэлээбитэ.

Үлэлээбит сылларыгар элбэх Бочуотунай грамоталарынан, Махтал суруктарынан наџараадаламмыта.

Республикатааџы сылгыһыттар конференцияларыгар кыттыыны ылара, сылгыһыттары кытта уопут атастаһаллара.

Билии учаастагар сылгы базатыгар сайын от оттоон кыстыкка бэлэмнэнэрэ.

Кыһын түүлээхтиирэ, «Сахабулт» тэрилтэтигэр түүлээхтэрин туттара. Сонордьут булчут буолан эдэр булчуттарга наставниктыыра.

2021 сыллаахха күн сириттэн барбыта

АМГИНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 2 160 634,3 га, из них закрепленные за охотпользователями (6 юридических лиц) – 1 260 482,4 га (58,3%), общедоступные охотничьи угодья – 900 151,8 га. (41,7%)

Наибольшее количество шкурок основных промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 2037 шт. (2001 г.); Белка – 3218 шт. (2001 г.); Ондатра – 7215 шт. (2001 г.); горностай – 207 шт. (2001 г.); колонок – 231 шт (1993 г.).

КЫЫС АММА КЭРЭ АЙЫЛБАЛААХ, БААЙ БАЙАНАЙДААХ СИРИГЭР УЛААППЫТЫМ

Биирдэ бэриллэр олоххо киһи талан ылбыт таптыыр идэтэ сирдьит буолар, олоҕун уһатар. Булчут айылҕаны кытта алтыһан дьонун-сэргэтин аһатар-тангыннарар, кыыл ахсаана ханнык көрүнгэ элбиирин-аҕыһырын кэтээн көрөр.

Саха сирин биир саамай кэрэ айылҕалаах, Кыыс Амма диэн ырыаҕа ылланар сиригэр-уотугар оҕо сааһым ааспыта. Кыра эрдэспиттэн Амма ыраас уутугар сөтүөлээн, балыктаан, баай байанайдаах тыатыгар бултаан-алтаан улааппытым. Төһө да аҕата суох улааттарбын, булка сыһыаммын ийэм Слепцова Христина Митрофановна угуйбута. Кини үөрэҕинэн «Товаровед пушного сырья» буолан Амма улуунун түүлээҕэ бүтүннүү кини илиитинэн ааһара. Очолорго «Холбос» диэн тэрилтэ Амматааҕы филиалын үлэһитэ этэ. Өйдөөн-санаан аастахха, элбэх орденнаах сэрии кыттыылаахтара түүлээх туттара кэлэн баран, хайдах төһөнү тугу бултуйбуттарын кэпсэтэ олороллоро харахпар бу баар курдук. Тиин, кырынаас, солондо, андаатар, бөрө, бэдэр тириилэрин туттараллара. Ону таһынан таба, тайах этин соҕуопкалыыллара. Ийэбэр көмөлөһөн элбэхтик наардаспыппын өйдүүбүн. Очолорго Иркутскайга түүлээх базатыгар ыталлара.

Онон угуйуллан буолуо, Дьокуускайдааҕы Тыя хаһаайыстыбатын техникумун бүтэрэн «Техник-лесовод» үөрэҕин ылбытым. 1981 сылтан 1993 сылга диэри Амма лесхозугар лесничэйинэн үлэлэбим. Дойдуга уларыһыы кэмигэр 1992 сыллаахха «Якутпромохота» диэн тэрилтэ оннугар «Сахабулт» диэн булт-алт соҕуопкатынан дьарыктанар тэрилтэ тэриллитэ.

1993 сыллаахха кулун тутар 10 күнүттэн «Сахабулт» Амматааҕы филиалыгар начальнигынан анымтым. Охотовединан Петр Николаевич Артемьев киирбитэ. Сопхуостар ыһылланнар булду сүрүннүүр тэрилтэ суох буолан кадровай булчуттар үлэтэ суох

курдук буолбуттара. «Сахабулт» Республика булчуттарын түмэр тэрилтэ этэ. Урукку кадровой булчуттары уонна бултуон баҕалаах дьону кытта дуогабар түһэрсэн булгатан барбыппыт. Бастакы сыл түүлээх кириитэ мөлтөх этэ. Онтон тэрилтэбит түүлээҕи уу харчытыгар тутар буолан туттары биллэрдик эбиллэн барбыта. Кэнники сылларга госконтракт дуогабарынан бэриллибит былаанын толорор буолбуппут.

Сылга сүрүн түүлээҕи көрдөрүүтэ ортотунан:

- ◆ 1800-2000 киис
- ◆ 4500-5000 андаатар
- ◆ 1200-1500 тиин
- ◆ 100-150 солондо
- ◆ 80-100 кырынаас

Ону таһынан саһыл, бөрө тириилэрин туттарарбыт. Сыллата Илин Эңгээрдээҕи улуустарга үчүгэй көрдөрүүлээх тахсарбыт.

«Сахабулт» концерн кэнээн, кыаҕыран, хааччыйыы боппуруоһа бэркэ тэриллэн булчуттарга анал танас, палатка, оһох, ботуруон, саа, аһыгар-үөлүгэр тийиэ биэрэр буолбуттара. Улахан көмө инникигэ эрэли үөскэппит тэрилтэ этэ. Сыл аайы түүлээх туттарытыгар булчуттарга күрэхтэһии слет тэрийэн бастыңнары талан наһараадалыыр этибит. Ол кэмнэргэ бастын булчуттары нэһиликтэринэн эттэххэ:

Соморсунтан:

Катакинов Гавриил Алексеевич
Григорьев Максим Валерьевич

Сулҕаччыттан:

Герман, Гаврил
Христофоровтар

Абаҕаттан:

Ефимов Устин Михайлович
Карпов Василий Егорович
Марин Прокопий Егорович
Ксенофонтов Егор Ильич
Степанов Константин Егорович
Захаров Дмитрий Васильевич

Бөтүнтэн:

Адамов Алексей Елисеевич
Борисов Афанасий Егорович
Иванов Афанасий Николаевич

Покровкаттан:

Устинов Никита Васильевич
Анучин Валентин Яковлевич

Бологуртан:

Дьячковской Дмитрий
Романович
Мартынов Николай Егорович

Өнньүөстэн:

Мартынов Николай
Никанорович
Яковлев Александр
Александрович
Гуляев Егор Андреевич
Никифоров Николай
Семенович
Александров Гаврил Игнатович
Никитин Владимир Ильич

Чакыртан:

Удьуор булчуттар Семен,
Дмитрий, Гавриил Нерловтар
Алексеев Иван Афанасьевич
Тимофеев Семен Иванович
Иванов Петр Семенович

Сатаҕайтан:

Яковлев Семен Семенович

Алтантан:

Дьячковской Михаил
Степанович

Эмистэн:

Кузьмин Николай Егорович
Захаров Владимир Егорович
Устинов Сергей Анатольевич

Амматтан:

Серода Юрий Петрович
Орлов Александр Викторович
Гаврилов Игнат Иванович
уо.д.а.

Тэрилтэбит кэнгээн, кэлин переработкаға киирэн нэһилиэнньэни кыһынғы тангаһынан хаачыйар буолбута. Аммаға мағаһыын арыян «Сахабулт» тангаһын-сабын, оноһуктарын, булт тэрилин атыылыыр буолбуппут. Үлэ көхтөөхтүк баран испитэ.

Кэнники сылларга улахан уларыһыылар тахсаннар, сир, үп-харчы боппуруоһа ыараан, монополия түүлээххэ суох буолан хаалан, бородууксуһа «Сахабулт» нөнгү биллэрдик кыччаан барбыта. Кэнники сылларга улуустар филиалларын сабыталаабытара. «Сахабулт» Амматаағы филиалыгар 26 сыл үлэлээбитим. Ол кэмнэргэ тирдирлибит

былааннары толортоон инники күөнгэ сылдыһыппыт. 2006 сыллаахха тэрилтэм туруорсан Президент уураағынан «Тыа хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ» аат инэриллибитэ.

«Сахабулт» концернҥа үлэлээбит сылларбын истинник ахтабын, бииргэ үлэлээбит дьоммун күндүтүк саныбын. Үгүс да үлэни сөптөөхтүк дьаһанан, ыллыктаах суоллары киллэрэн, өрө күүрүүлээхтик үлэлээбит эбиппит.

В.В. Слепцов,

СӨ тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ

Петр Артемьев

Товаровед Туярыма Иванова

Бастакы охотовед Петр Артемьев

ФЕДОТОВ ЕРЕМЕЙ МАКСИМОВИЧ

Үлэ, тыыл, эргин ветерана Федотов Еремей Максимович муус устар 23 күнүгэр 1930 сыллаахха Омоллоон (Болугур) нэһилиэгэр, Амма оройуонугар Буденнай аатынан холкуоска Түөлбэҕэ (Мээтискэ) төрөөбүтэ.

Амма оскулатыгар үөрэнэ-үөрэнэ Райсоюз көмөлтө хаһаайыстыбатыгар рабочайдаабыта. 7-с кылааһы бүтэрбитин кэннэ, эргиннэ сыстаҕаһын билэн 1949 с. Покровка Булунугар продавеһынан ыппытара. 3 сыл үлэлээн баран Амматаағы радиоузелга моториһынан үлэлээбитэ. Ол кэнниттэн үлэҕэ сыстыгас, сытыы эдэр киһини ыраах Лээги нэһилиэгэр радиоузел үлэһитинэн ыппытара. Онно үлэли сылдьан, 1953 с. олоҕун аргыһын ийэбитин Максимова Ольга Петровнаһа көрсөн ыал буолар. Ол кэнниттэн электриктэр курстарын бүтэрэн баран, кини Лээги нэһилиэгэр «Ильич уотун» бастакынан киллэрсибит киһи буолар. 1957 сыл сэтинньитигэр 36 ат күүһэ кыамталаах локомобильнай станцияны таһан туруоран, дэриэбинэҕэ уот ситимин тардан электричество уотун дэриэбинэ дьэилэригэр киллэрсибит.

1968 с. эргигэн үлэтигэр эргиллэн уһук сытар Лээги нэһилиэгийн маҕаһыныгар продавеһынан үлэлээн, ыраах айантан иннибэккэ, таһаҕас таһан, аһынан-үөлүнэн нэһилиэги толору хааччыйбыта.

1969 с. Лээги нэһилиэгэ Чакырга көһөн кэлэр. Лээги нэһилиэгиттэн маҕаһыны көһөрөн аҕалан Чакырга туттарбыта.

Олоххо киэн көрүүлээх, салайар дьоһурдаах буолан үлэлиир миэстэтин тупсарар сыалтан маҕаһыныннарын кирпииччэ оһохтон ититэр системаҕа көһөрбүтэ. Таһаҕас турар тупсаҕай сарайдары, төгүрүччү соппулуоту киһи эрэ кэрэхсиир ғына онгорторбута.

Еремей Максимович, 1982 сыл тохсунньуттан 1992 сыл бүтүөр диэри, 10 сыл устата «Амма» сопхуоска охотovedынан үлэлээбитэ.

Оччолорго «Амма» сопхуос бэрэссэдээтэлинэн Илларионов Алексей Алексеевич үлэлиир этэ, кини манньк этэн турар: «Еремей Максимович бэйэтин баҕатынан докумуон бөҕө хомуйсан, правительствоҕа боппуруос туруорсан Лээги нэһилиэгийн бултанар сириин 25 сылга «Амма» сопхуос туһатыгар арендаҕа ыларга Совмин уурааҕа тахсарын ситиспитэ. Еремей Максимович оройуонуттан мээнэ тахсыбатах, ырааппатах киһи манньк улахан боппуруоһу бэйэтэ сүүрэн быһаартарбытын сөҕө саныыбын. Онон Лээги сирэ-уота быраҕыллыбакка дьонно туһалыы турарыгар Еремей Максимович үтүөтэ улахан».

Охотovedынан үлэлиир кэмигэр Чакыр, Покровка, Лээги үрэхтэригэр булчуттарга анаан элбэх үүтээннэри туттарбыта. Булчуттары кытта ыкса үлэлэһэн бултуур тэриллэринэн толору хааччыйара: ботуруон, саа, халкаан, бураныгар тийэй хааччыйара. Түүлээхтэрин сортировкалаан, посылка тигэн Иркутскайга ыытара, почтанан. Булчуттар үксүн саарба, саһыл бултууллара.

Түүлээх туттарытыгар сопхуос, оройуон туруорбут соруктарын, былааннарын аһара толороро.

Еремей Максимович айылҕаны кытта ыкса сибээстээҕэ. Күһүн, саас буоллар эрэ бултуурун, балыктыырын олус сөбүлүүрү, Кэргэнин Ольга Петровна дойдутун кэрэхсээн, дойду онгостон «Мундуруччу» үрэхтин төрдүгэр уонна өрүс уңуор ампаардаах, булуустаах үүтээннэри туппута. Сылын аайы, саас, күһүн балыктыырын, бултуурун, сынньанан кэлэрин сөбүлүүрү. Уолаттарын Владимир, Русланы, Спиридоны батыһыннара сылдьан булт, айылҕа эйгэтигэр сыһыарбыта. Кэнники да сылларга, төһө да доруобуйата мөлтөөтөр, «Мундуруччутугар» курдаттыы тартаран, син биир, ыарыытын кэрэйбэккэ баран кэлэрэ. Онтон дууһалыын сырдаан, үөрэн-көтөн, мэктиэтигэр ыарыытын умнара.

Еремей Максимович төрөппүт уола, урбаанньыт, Амма улууһун бочуоттаах олохтооҕо **Федотов Руслан Еремеевич** туруорсуутунан, «Амма» ураты харыстанар Эркээйи сириин Лээги өтүгүнээҕи сир көтөрүн-сүүрүн элбэтигэр үлэлэһэр сыалтан 1999 с. ыам ыйыгар Саха Республикатын Правительствотын уурааҕынан, көтөрү-сүүрү, үүнээйини харыстааһынна уонна элбэтигэр төрүт олохтоох дьон үгэс буолбут дьарыктарын араҥаччылыыр сыаллаах тэриллибитэ. Бу сири Амма өрүс уонна кини салаалара Мундуруччу, Боруулаах, Уккаан быһа көтөллөр. Чугас эргин сирдэртэн кыыл-тайах, кулааһай, кыыл-таба уонна эһэ, бөрө, киис, мас көтөрө уо.д.а. сөбүлээн үөскүүр сирдэрэ. Күөх далайыгар балык арааһа баар. Манна Саха сириин кыһыл кинигэтигэр кирибит кыыл 5, көтөр 10, үүнээйи 9 көрүгэ, ону таһынан РФ кыһыл кинигэтигэр кирибит көтөр 3 көрүгэ баар.

Руслан Еремеевич, аҕатын аатын ааттатар, үйэтитэр сыалтан, кини сөбүлээн бултуур сиригэр «Мундуруччу» үрэх төрдүгэр, үүтээнигэр өйдөбүннүк обелиск-сурук суруйан ыйаабыта. «Дед Еремей» үүтээнигэр кэлэр-барар, бултуур, сынньанар дьон сөбүлээн, тохтоон, хонон-өрөөн ааһаллар.

Еремей Максимович алтынны ый 25-гэр 2007 с., 77 сааһыгар ыалдьан олохтон туораабыта.

АҒАККААМ БАРАХСАН...

Айылҕа уһуктар кэмигэр
Алааска ньургунун тахсыыта
Уу көрдөөн кус үөрэ көтүүтэ
Санаан, ахтан кэлиим, мин бүгүн
Күндү киһибин, аҕабын...
Саас аайы бу кэмнэ
Эбэбит устарын кэтэһэн
Элбэхтик биэрэккэ киирэрэ
Эрдэттэн тэрилин хомунан.

Мотуордаах тытыгыгар олорон
Аргыйдык айанныы устара,
Ол курдук тардыыта күүстээҕэ.
Биһиги төрөөбүт дойдубут
Биллэр эбээт булдунан,
Көмүс хатырыктааһынан,
Байанай биэрэр бэлэҕинэн,
Дьэңкир ыраас уутунан,
Очуос таас хайаларынан,
Үтүө үлэһит дьоннорунан.

*Людмила Куприянова, төрөппүт кыһа,
Амма нэһилиэтин бочуоттаах олохтооҕо, 2022 сыл*

УСТИНОВ НИКИТА ВАСИЛЬЕВИЧ

Мин, Устинов Никита Васильевич, Амма улууһун Покровка дэриэбинэтигэр 1956 сыллаахха элбэх оҕолоох ыалга төрдүс оҕонон төрөөбүтүм. Оҕо сааһым Покровкаҕа ааспыта. Кырабыттан булка тардыһар эбиппин дии саныыбын. Убайым балыктыы бардын, тыаҕа бардын экирэтэн барсар этим. «Амма» сопхуоска мас кэрдиитигэр, хачыгаарынан, сайын окко үлэлээбитим. Бал буолан, оҕо төрөтөн бэйэм баҕабынан үлэм быыһыгар тыаҕа бултаан саҕалаабытым. 1987 сыллаахтан «Амма» сопхуоска кадровой булчутунан ылбыттар. Ол саҕана охотовед Федотов Еремей Максимович этэ. Бултуур кэммэр былааммын аһара толорон чемпионнаабытым. 1994 сылтан сопхуостар булчуттарын «Сахабулка» көһөрбүттэрэ. Охотовед Николаев Николай Павлович үөрэҕин бүтэрэн кэлэн, үлэлээн саҕалаабыта. Амма өрүс өрө Лээги анараа өттүгэр Кыыл бастаах уонна Лээһэнэй диэн үрэхтэри биэрэннэр үһүө буолан биир кыһын бултаабыппыт. Миигин кытта Дьячковской Анатолий уонна Федоров Андрей ол кыһын бииргэ бултаан кыстаабыппыт. Ыраах сир таһаҕаспытын массынанан бырахтаран баран, бэйэбит атынан үс күн айаннаабыппыт. Лээгиттэн өрө өссө үс күн айаннаан аара сыарҕабыт алдьанан, ону оностон Дьороҕойдооххо икки хоммуппут булчуттарга. Булгунһахтаах үүтээнигэр олорон нэдиэлэ бултаабыппыт, сэтинни ый бүтүүтэ. Амма өрүс куула өттүгэр Кыыл бастааһынан, Лээһэйинэн ахсынны ый бүтүөр диэри бултаабыппыт. Биирдии бэйэбит сүүрбэчэли саарбалаах кирибиппит. Урут массына аҕыйах буолан үксүн атынан айаннаан сылдьарбыт. Эһиилигэр Булунньу үрэххэ сир биэрбиттэрэ. Бу үрэх Лээгиттэн таннары 7 км куула

өттө. Амматаағы «Сахабулт» филиалын начальнигынан Слепцов Виктор Викторович, охотовед Артемьев Петр Николаевич үлэлиллэрэ. Мин табаарыспынаан Анатолийдыын өр кэмнэ бииргэ бултаабыппыт. Бултуур кэммэр 2006 сыллаахха сүүсчэкэ саарбаны туттаран чемпионнаабытым. Ону туоһулуур Москваттан грамота тутан пенсияҕа тахсарбар «Ветеран труда» онорбуттара. «Сахабулт» булчуттарга сыл аайы хапкаанынан, булка кэтэр таһаһынан бэркэ хааччыһара, бородуукта да биэрэрэ. Булчут мүччүргэннэх түгэннэрэ баһаам да, умнуу да барда, арай биир кыһын бултуу сылдьан бастаахы үүтээнтэн иккис үүтээнгэ бараары ыһыкпытын ыла киридибит, ыйанан турар эппит хамсыгы турар, соһуйуу бөҕө буоллубут, хайыахпытый, ыһык эппитин ылан бардыбыт. Сүүрбэччэ хонон бултаан төттөрү үүтээмитигэр кэлибит. Ыппыт орон аннын көрө-көрө үрэр да үрэр, таһырдыа бырахтыбыт ыппытын. Саарба орон анныгар олохсуйбут, эппитин кини сии сылдьар эбит. Хапкааннаан ыллахпыт

дии. Урут уһуннук сылдьан бултуур этибит Сага дьыл эрэ иннинэ кэлэрбит дьизэбитигэр. Аны хапкааннаан саас диэки кэлэбит. Биирдэ саас соҕотоҕун атынан төннөн иһэн кырдыаҕаһы көрсөн өлөрөн турабын, дьэ алдьархайдаах туттуу-хаптыы буолбута, саатар соҕотопун. Кырдыаҕаһым этэ үөн буолан, тыаҕа арагастаан кэбиспитим. Мин билигин да бултуубун, айылҕаҕа сылдьартан ордук үчүгэй туох баар буолуой.

КАРПОВ ВАСИЛИЙ ЕГОРОВИЧ

Мин 1984 с. күһүн Строд аатынан сопхуос Абаҕатааҕы отделениетын салалтатын кытта дуогабардаһан булчут үөрэнээччитэ буолан сыарҕа аттарынан илин Уус Майа тардытыын үрэхтэригэр бултуу тахсыбышпыт. Наставнигынан байанайдаах булчут, комбайнер, тракторист Степанов Константин Егорович этэ. 4-с хонукпугар Налымчах диэн үрэххэ Теремок диэн үүтээннэ киэһэриитэ сөпкө тийдибит, биирдии ыттаахпыт, мин эдэр, сага үөрэнэр Куоста уоллара диэн ыттаахпыт, ыттарбыт бастакыттан тапсыбатылар, охсуһан өстөөхтүү буоллулар, ким эрдэ кэлбит баайар. Бултаан бардыбыт. Биир күн эһэ арҕаһын үктээтим, тахсан көрөн баран баар эбит диэн, сыттын, кэлэн иһэн бултуохпут диэн буолла, өлгөмнүк бултууһан кыһын төннөн иһэн арҕаһытын өнгөйдүбүт Бултаан баран сис хамыйаһыттан Куоста сүгэн киирбитэ кэнниттэн көрдөххө, кырдыаҕас хааман иһэрин курдук көстөрө, аппыт 1.5 курдук да билиммэккэ киллэрбитэ, 3-гээх атыыр этэ Куоста билигин да сатыы сылдьан бултуур, дьэ кыах киһи. Оччолорго охотоведпыт Жирков Г.П. Абаҕа отделениетыгар тоҕус булчут этибит, Соморсун, Мэндиги, Сулбаччы биир сопхуос этэ, элбэх кырдыаҕас булчут баара.

Бастаан тахсарбар Дьөгүөр Гоголев, Егор Ильич Ксенофонов (Кырачаан), Василий Яковлев (Баһылай оҕонньор), Алексей Бурнашев (Бунааш), Иннокентий Лазеров (Лэкэнтээс), Уйбаан Баһылайыс Назаров, Егор Прокопьевич Марин бааллара, бары кырдыаҕас, аатырбыт булчуттар, 1985 сылга Устин Михайлович Ефимовтыын тахсыбыппыт

Онтон ыла бииргэ сылдыбыппыт, Устин байанайдаах булчут этэ. «Сахабулт» тэриллибитигэр сопхуостан уурайан түүлээхпитин сопхуоска буолбакка, «Сахабулка» туттарар буолбуппут, тэрээһин лаппа тупсубута.

Василий Егорович Карпов,

Амма улуунун Абаҕа нэһилиэгин булчута

АНАБАРСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 4 331 710,0 га, из них закрепленные за охотпользователями (14 юридических лиц.) – 3 807 526,6 га. (87,9%), общедоступные охотничьи угодья – 524 183,3 га. (12.1%)

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Белый песец – 285 шт. (2006 г.).

САЙДАР, ЧЭЧИРИИР АНААБЫР!

Анаабыр оройуона 1930 сыл ахсынны 10 күнүгэр тэриллибитэ. Оройуон хотугу аҕыйах ахсааннаах норуоттар олохторо сайдарын, тупсарын туһугар, кинилэр көмүскэллээх буолууларыгар араас өрүттээх үлэни ыытар. Олохтоохтор сүрүн дьарыктара таба иитиитэ, кырса бултааһына, балыктааһын. Маны сэргэ бырамысыланнас үгэс буолбут хаһаайыстыбаннай укулааты кытта тэнгэ сайдар. Олохтоох ыччаттар бырамысыланнаска быһаччы кыттыларын 90-с сылларга улуус бастакы баһылыга Николай Егорович Андросов муударай дьаһалынан ситиһиллибитэ. Николай Егорович бастаан «Анаабыр» сопхуос дириэктэринэн, онтон оройуон Сэбиэтин бэрэссэдэтэлинэн үлэлээбитэ. Саҥа муниципальной былаас уоргана тэриллээтин Николай Егорович улуус аҕа баһылыгынан талыллан улуус экономической-социальной сайдыытыгар күүһүн харыстаабакка үлэлээбитэ. Анаабыр улууһун территориятыгар булуллубут бытархай алмааһы туһаҕа таһаарар сыаллаах улуус кыттыгастаах «Анаабыр алмаастара» бөдөн тэрилтэни тэрийиитэ буолар. Онон, улуус бюджетын дохуоттуур чааһыгар үбү киллэри сүрүн источнигынан таба тайаммыта улахан суолталаах. Билигин Н.Е. Андросов аатын муниципальной унитарнай тэрилтэ чиестээхтик сүгэр. Олохтоох бородууксуйаттан, эттэн, балыктан полуфабрикаттары онорон «Дары Анабара» диэн ааттанан нэһилиэнньэҕэ атылыбыр.

Байанай айылҕа бэлэҕинэн маанылаппыт, сопхуостарбыт мындыр кадровай булчуттара, кырса иитээччилэрэ, ааттара көмүс буукубанан суруллан үйэлэргэ хаалар стахановец-булчуттарбыт үгүстэр. Билигин кинилэр утум удьурдара табаһыт бастыҥа, сорсуннаах булчут ааттааҕа буолан ситиһилээхтик үлэлиллэр-хамсыыллар. Бу кинигэҕэ ХХ үйэ – 40-60-с сылларыгар Саха сиригэр үрдүнэн киэнник биллибит, Анаабыр оройуонугар тыа хаһаайыстыбата чэчирии сайдарыгар кылааттарын киллэрбит чулуу булчуттарбытын оройуонга бастакынан Үлэ Кыһыл Знамята орден кавалера Григорий Павлович Туприн, Үлэ Кыһыл Знамята орден кавалера Туприн Иван Гаврильевич, стахановец-булчуттарбытын Иван Михайлович Кылтасов (Сохоо аҕата), Трифон Алексеевич Туприн (Охтуу), Иннокентий Васильевич Спиридонов (Кыһыллаай) курдук үтүөлээх дьоммутун киллэрдибит. Улуу сэрии сылларыгар Анаабыр туундаратын булчуттара оборона фондугар элбэх кылааннаах түүлээҕи бултаан туттарбыттара.

Тыа хаһаайыстыбатынан уонна бырамысыланнаһынан дьарыгыгар хоту улууспутугар барыта 3672 киһи олорор. Саҥалы көрүүлээх эдэр баһылык Эдуард Петрович Платонов быыбардааччылар баһыйар куоластарын ылан, ыам ыйыттан эрдэди эрчиминэн салайа олорор. Төрөөбүт кыраайыгар олох таһыма тупсарыгар, хотугу табаны элбэтэргэ, төрүт дьарыктары харыстаан сайыннарарга

болџомтотун туһаайар. Анаабырга 97 олохтоох бэйэни салайыныы хаһаайыстыбаннай бэйэмтэтэ (субъектар), 77 чааһынай урбаанньыттар бааллар, үлэтэ суохтарбыт 11,3 %-ны ылаллар. Үрүн Хайаҕа кэккэ сылларга оҕо үһүяана, баанньык, олорор дьиэлэр, бизнес-инкубатор, спортивнай саала, Сааскылаахха нефтебаза, таңгара дьиэтэ, 98 миэстэлээх үһүяан, толору хааччыллыылаах олорор дьиэлэр, элбэх өнөнү онорор киин тутулубуттара. Дьокуускайтан уонна Архангельскайтан өрүс уонна муора суолунан элбэх кээмэйдээх таһаҕас аҕалыыта сөргүтүлүннэ. Анаабыр улууһа тэтимнээхтик сайдара сир баайын хостоохунтан быһаччы тутулуктаах. Ону өйдөөн биһиги улууспутугар промышленнай тэрилтэлэр геологическай чинчийиилэри саҕалаатылар. Алмаас таас үөскээбит сирдэринэн билигин түмүгүнэн Эбэлээх, Гусинай, Моргогор, Маят, Исток, Холомолоох, Биллээх уонна Биллээх салаалара, Үөһээ Биллээх буолаллар. Үөрэхтээһин, культурнай-духуобунай сыаннастар өрө тутуллаллар, спортивнай күрэхтэр үрдүк таһымна ытыллаллар. Сыл аайы Константин Туприн бириһигэр ытыллар хотугу многоборьеҕа биһиги улууспут бириистээх миэстэлэргэ тиксэр. «Үөрэхтээһин» национальной бырайыак чэрчитинэн үөрэх тэрилтэлэрин материалнай-техническэй база та саңардыллар, инники сайдыыга олук уулар. Улуус оскуолаларыгар «Үөрэх сыыппараҕа эйгэтэ», «Точка Роста» кабинеттара үөрүүлээхтик арылыннылар. Онон, инники кэскиллэрбит киинтэн ыраах олоробутуттан тутулуктамакка, бэйэлэрин биир саастыылаахтарыттан хаалсыбакка үөрэх-билии, аныгы технология, сыыппара эйгэтин баһылыахтара.

Тыа хаһаайыстыбатыгар, бырамысыланнаска туһанар сирбит иэнэ киэн-куон, олохтоох салайыныы таһымьыгар инвестордарга өйөбүл оҕоһуллар. Билигин олоххо-дьаһахха көрсөр кыһалҕалары көрөн-истэн баран, инникитин 2022 – 2032 сылга диэри улуус стратегическэй сайдар тосхолун ырыталлар. Ол курдук, Стратегия саңаны онорууга, бастатан, түөрт хайысханан барыахтаах: бастакытын, киһи бэйэтин сайыннарыыта, аныгы ирдэбилгэ эппиэттиир усуллубуйалаах тыа сири оноруу, бизнеси, урбааны сайыннарыы, үбү-харчыны сөпкө тыыран бигэ тирэхтээх гражданскай уопастыбаны олохтоохун. Маны сэргэ улуус олохтоохторо ыраас, хаачыстыбалаах ууну иһэллэрин курдук дьаһаныы, үөрэхтээһингэ саңа гимназия таас тутуутун, аныгы тииптээх бассейннаах оҕо саадын, кыра саастарыттан сылдыар дьааһылалары тутууну, тыа хаһаайыстыбатын управлениета олохтоох бородууксуйаны астыыр-үөллүүр аныгы переработка сыағын тутуутун ытыахтаах, инникитин үүт оноһуктары онорор буолуохпут. Салгыы Сааскылаахха көтөр ферматын тутуутун толкуйдуубут уонна сылы быһа үлэлиир оҕуруот аһын үүннэрэр комплексы о.д.а. көрөбүт. Үрүн Хайаҕа уулуссаларын сырдатыыны, аты-эргиэн логистическай киинин, дьон-сэргэ кэтэһэр интернет кириитин, үгэс буолбут төрүт дьарыктарбытын харыстаан дьоҕус урбааны, туризм өгөлөрүн сайыннарыахпыт. Сааскылаах-Үрүн Хайа хайысхатынан түргэн күүрүүлээх ВОЛС интэриниэт ситимэ кэлэрин олохтоохтор кэтэһэллэр. СР Арктическай зонатын сайыннарыы Стратегията төрүт олохтоох дьонно туһуланан күүскэ үлэлииригэр эрэллээхпит.

Гуннара Байгильдина-Ороһуунускайа,
Саха Республикатын бэчээтин туйгуна

ЗНАМЕНИТЫЙ ОХОТНИК АНАБАРА

В 50-60 годы прошлого столетия имя знаменитого охотника Анабара, первого в районе кавалера ордена Трудового Красного Знамени Туприна Григория Павловича, прославилось на всю Якутию.

Он родился в 1903 г. в местности Сымалаах бывшего Якутского наслега (ныне Юрюнг-Хаинский) в Хатанго-Анабарском районе в семье состоятельного оленевладельца Туприна Павла Евдокимовича. С малых лет Григорий овладел навыками ведения тундрового хозяйства, поэтому рано приобщился к охоте на песцов. Пасти на песцов были расставлены далеко от стойбища, по берегам моря. И в пургу, и в темные полярные ночи Григорий один осматривал песцовые пасти. Как радовался мальчик, если добыча была богатой. Летом помогал отцу пасти оленей. Даже в страшные комариные дни и в дождь всегда выходил пасти оленей. Будучи старшим ребенком в семье (а их было шестеро), после смерти матери нес на своих

хрупких плечах все тяготы тундровой жизни.

В 1930 г. в Булунае, центре округа, вспыхнул вооруженный протест против произвола коммунистов и усиления репрессий. В связи с Булунским повстанческим движением отца, его как «крупного оленевладельца, феодала и отъявленного и непримиримого врага Советской власти», раскулачили, конфисковали все движимое и недвижимое имущество. Самого приговорили к заключению в Сибконцлагерь сроком на три года. Оттуда отец Григория Туприна не вернулся.

Григорий из-за незаконно репрессированного отца не сломался как личность, с первых лет образования сельскохозяйственных товариществ в наслеге вступил в охотоведческую бригаду «Кожевниково». По своей опытности, умелости, а также по своим фактическим показателям отличался от многих лучших охотников района. Каждый год перевыполнял госплан по добыче пушнины на 200%-300%, иной год на 490%. В 1934 г. товарищества преобразовались в артели, в 1940 г. артель был преобразован в колхоз им. Ворошилова, его назначили бригадиром охотоведческой бригады «Сэркээчэ». Бригада, состоявшая из семи человек, своей самоотверженной работой ежегодно перевыполняла планы пушнодобычи, чем вносила ощутимую лепту в валютный фонд страны. Сам бригадир являлся стахановцем. В самый тяжелый год войны с немецкими захватчиками, в 1941 г., стахановец Григорий Павлович Туприн сдал государству пушнины на 6948 руб., перевыполнив план на 495%. А за годы Великой Отечественной войны им было сдано белого песка на 151652 рубля. За высокие показатели по добыче «мягкого золота» в 1941-1945 гг. он удостоился звания «Отличник пушнодобычи СССР», медали «За трудовую доблесть», два раза был награжден Почетной грамотой Народного Комиссариата СССР по заготовкам, награждался Почетными грамотами Верховного Совета ЯАССР.

В 1953 г. из бригады «Сэркээчэ» трое передовых охотников района, Туприн Григорий Павлович, Туприн Гаврил Титович и Туприн Василий Антонович впервые в наслеге участвовали на Всесоюзной выставке сельского хозяйства в городе Москве и были удостоены памятными золотыми медалями выставки. Григорий Павлович из года в год новыми методами, разными способами обогащал свои знания по добыче пушнины, хорошо подбирал новые места охоты. Начиная с 1953 г., бригада Григория Павловича ежегодно улучшала производственные показатели и в 1954 г. досрочно перевыполнила семилетний план по сдаче пушнины государству на 151 %, а сам бригадир – на 330%. В 1955 г. Туприн Г. П. перевыполнил годовой план на 213, 2%, в 1956 г. – на 307, 8%, в 1957 г. – на 422%. За выдающиеся успехи в деле перевыполнения пушного плана по итогам последних лет и в связи с 325 годовщиной вхождения Якутии в состав Российского государства Григорий Павлович Туприн в 1957 г. был награжден орденом Трудового Красного Знамени.

Свыше двадцати лет он руководил знаменитой на всю Якутию бригадой охотников «Сэркээчэ». Учил молодых охотников премудростям охоты, слыл мудрым наставником. Его два сына, Ануфрий и Егор, тоже были охотниками.

Сын необоснованно репрессированного в годы сталинского беззакония Григорий Павлович Туприн своим самоотверженным трудом во благо процветания и развития Якутии снискал добрую славу, почет и уважение земляков.

А.И. Константинова, краевед

БАСТЫН ТАБАҢЫТ, ЧУЛУУ БУЛЧУТ ЭТЭ

(1908-1983 сс.)

Иван Михайлович Кылтасов (Сохоо аҕата) ааспыт үйэ 50-60 сылларыгар республика аатырбыт табаҥыта этэ. Кини 1908 с. Анаабыр төрүтүс табаҥыт, булчут дьонун, уруккутунан Енисейскэй күбүөрүнэ Турухаан кыраайын Аллараа – Затундринскэй буолаһыгар олорор Михаил Климентьевич (Суобул уола) уонна Елена Титовна Кылтасовтар, бастакы оҕолоро этэ. Кылтасовтар элбэх оҕону төрөппүттэриттэн биэс оҕо киһи-хара буолбута.

Анаабыр Кылтасовтара былыр-былыргыттан Галаа Хайатын илин өтүгүнээҕи сирдэринэн, Содиэмыха үрэх сүннүнэн итиэннэ Анаабыр орто сүүрүгэр арҕааттан түһэр Конньиэс үрэхтэн тахсар Кумак Салаа, Анаабырга түһэр Балтай, Чохойук үрэхтэр алыларынан көһө сылдьаллара. Турухаан үөһүн (кыраайын) территориятыгар киирсэр бу сирдэр, 1922 с. САССР тэриллэбитигэр, Саха сиригэр бэриллибиттэрэ. Михаил Климентьевичтээх сүрүн олохторо Галаа этэ.

Саха сиригэр кини улуустарыгар 1924 с. гражданскэй сэрии бүтэн, норуот өйө-санаата саҥа былааһы ылыммыт, сэбиэскэй былаас атаҕар бигэтик турбут буоллаҕына, Анаабырга сэбиэскэй былаас сыччача 1930 с. эрэ букатыннаахтык олоҕурбута. Саха (1931 сылтан Анаабыр, кэлин Үрүн Хайа) нэһилиэгэр 1930 с. муус устар 7 к. Булун уокуругун ситэриилээх комитетын боломуочунайа К.А. Степанов көҕүлээһининэн, 1208-1088 табалаах, 32 чилиэннээх бастакы кэлэктиибинэй хаһаайыстыба (холкуос) тэриллэбитэ. Ити кэнниттэн 11 хаһаайыстыбалаах табаарыстыба 1931 с. тэриллэр. Аҕалы-уоллуу Кылтасовтар тоҕо эрэ табаарыстыбаҕа киирбэтэхтэр, икки хаһаайыстыбанан 200-чэ табалаах, 100-чэ паастаах, 40-ча илимнээх, 10-ча халпааннаах, болох дьиэлээх син кыахтаах биридэм хаһаайыстыбанан (единоличник) олоҕуруттар.

Табаарыстыбалар тэриллиилэрин бастакы сылларыттан оччотооҕу салалта дьон кыайылаах-хотуулаах, булчут өттүн хантарааҕынан (дуогабарынан) табаҕа, бултааһынна, дьаам сүүрдүүтүгэр, оттук маһы болуоттааһынна тардан үлэлэтээһини тэрийэллэр эбит. Ол түмүгэр үгүс булчукка «стахановец», «ударник» диэн ааттары ингэрбиттэр. Иван Михайлович аҕатыныын эмиэ табаарыстыбаҕа бултуур эбиттэр.

1934-1935 сс. эргин Иван Михайлович аҕатыныын «Эдэр сарданга» табаарыстыбаҕа, биридэм хаһаайыстыбанан олон, хантарааҕынан бултууллара. Төһө да хантарааҕынан бултааталлар, оччолорго үлэ бастыҥнарыгар стахановец-булчут аатын биэрэллэрэ, онон сүүһүнэн манан кырсаны сууһара бултуур аҕата Михаил Климентьевич биэр бастакынан стахановец-булчут буолбута.

1940 с. «Эдэр сарданга» табаарыстыба «Кыһыл сулус» уонна Ворошилов аатынан холкуостарга ularытыллан тэриллэбитэ. Дьэ, ити кэмтэн ыла Иван Михайлович Кылтасов туундара баайа таба барахсаны иитиигэ, үөскэтиигэ сыралаах, бэйэни харыстаммат хорсун үлэтэ саҕаланар.

1941 с. кинини ыстаада биригэдьииринэн аныыллар. Кэлин бөдөнсүйбүт «Кыһыл сулус» холкуос 2 №-дээх ыстаадатын уонунан сылларга инники күөҥнэ илдьэ сылдьыбыта. Кини 4 төгүл БСТХ быыстапкатын кыттыылааҕа буолбута, быыстапка үрүн, кыһыл көмүс өйдөбүннүк мэтээллэринэн наҕараадаламмыта. 1955 с. Саха АССР IV ыҥырылаах Үрдүкү Сэбиэтин депутатынан талыллыбыта. Ити сыл сааскы төрүөҕү сүтүгэ суох ылар иһин дьяныардаах үлэ түмүгэр 2 №-дээх ыстаадата 440 тугуту 100% иитэн, тугут дьыалабыай тахсытыын 99,5% тизрдибитэ.

1957 с. Саха сирэ Россия судаарыстыбатын састаабыгар киирбитэ 325 сылын туолуутугар Анаабыр оройуонун бастыҥ үлэһиттэрин правительственной наҕараадаларга түһэрбиттэрэ. Олор истэригэр чулуу табаҥыт И.М. Кылтасовы эмиэ. Наҕараадаҕа түһэри характеристикатыгар Иван Михайлович туһунан манньк этиллибитэ: «Кылтасов И.М. в оленеводстве работает десятки лет, в том числе бригадиром 16 лет. С тех пор он считается передовым работником сельского хозяйства. Был участником Всесоюзной хозяйственной выставки 3 раза. В эти годы он добился исключительно высоких показателей по сохранению взрослых оленей, в 1954 г. — 99,4%, в 1955 г. — 99,5%, в 1956 г. — 97,4% и по деловому выходу тугутов в 1954 г. — 96,4%, в 1955 г. — 97,4%, в 1956 г. — 98,7%. И. М. Кылтасов является честным тружеником колхозного хозяйства. Он пользуется заслуженным авторитетом среди масс». Ити сыл кини САССР Үрдүкү Сэбиэтин Бочуотунай грамотатынан наҕараадаламмыта.

Чулуу табаһыт таба иитиитигэр көрдөрүүлэрэ Үлэ Геройа И.К. Спиридонов киэнин кытта тэҥ-тэҥэр буолара. Буоһатыы уонна төрүөх хампаанньаларын куруук тэрээһиннээхтик ыытара. Ол инниттэн ийэ уонна тараҕай (санга төрүүр табалар) бары орто, үчүгэй уйуулаах буолалларын ситиһэрэ. Табалар төрүөхтэрин биир ый инниттэн муойкаалары ийэлэриттэн араартыыр үлэни ыытара. Онтон таба маассабай төрөөһүнэ саҕаланнаһына, эрдэ көрүллэн быһаарыллыбыт үчүгэй аһылыктаах төрөтүүгэ аналлаах сиргэ көһөртүүрэ. Таба этин судаарыстыбаҕа туттарыллар ыйааһынын ортону үрдүнэн уйуулаах туттарар этэ.

1959 с. түмүгүнэн «Хотугу сулус» холкуос 2 №-дээх ыстаадата, улахан табаны 95,7% тыыннаах иитэн, хас 100 ийэ табаттан 93,3% тугуту ылан, республикаҕа биир бастын көрдөрүүнү ситиспитэ. 1960 с. биригэдьиир И.М. Кылтасов САССР Үрдүкү Сэбиэтин Бочуотунай грамотатынан иккиһин наҕараадалааммыта.

1961 с. «Хотугу сулус» холкуос Үрүн Хайа нэһилиэгэр кииннээх «Анаабыр» сопхуос отделение-та буолбута. Ити сыл тохсунньутугар кини салайар 2 №-дээх ыстаадата улахан табаны 97,2% тыыннаах иитэн, хас 100 ийэ табаттан 82, 8% тугуту ылан, отделениегыгар бастаан тахсыбыта. Онон сыл бүтүүтүгэр тохсунньуга баар табатынааһар ыстаадатын 503 төбөнөн үүннэрбитэ, ити эбиллибит таба судаарыстыбаҕа туттарыллар эт орто ыйааһыныгар таһаардахха, 40,2 тоннаҕа тэҥнэһэр.

И.М. Кылтасов, табаны иитиигэ уопсайа 20 сыл биригэдьииринэн үлэлээн баран, доруобуйата мөлтөөн, 1961 с. олунньу ыйга бэйэтин баҕа өтүнэн булт биригэдьиитигэр көһөр. Итиэннэ хайдах таба иитиитигэр бэриниилээхтик үлэлээбитэй да, булдугар эмиэ үлүһүйэн туран үлэлиир, чулуу табаһыт туйгун булчут буолар.

«Анаабыр» сопхуос тэриллибитин кэннэ Иван Михайлович кыһынын кадровой булчутунан, Үөлэҕэ таабырданан олорон, «Куочаа» биригэдьиитигэр сайын балыктыыр, онтун сопхуоска туттарар. Онтон кыһыары күһүн, алтынньы ый ортотуттан, туундараҕа иитэлээбит паастарын кэрийэн көрөр. 1961 с. бултуур сезон 1-кы кыбартаалыгар булт былаанын 165,7% тиэрдибит.

Ийэ дойду валютнай фондугар уонунан сылларга хастыы да тыһыынча суумалаах кылааннаах түүлээҕи туттарбытын иһин, кини «Үлэ Кыһыл Знамята» орденынан наҕараадаланар. Иван Михайлович киһи быһыытынан ураты сэмэйин, курустаал таастыы ыраас дууһалааһын, чиеһинэйин бардыно ахтан кэпсиир. Онон даһаны нэһилиэгин махталлаах дыонугар-сэргэтигэр үйэлэргэ сүппэт-оспот үтүө аата ааттана турар, кэнэбэһин даһаны ааттаныа турдаҕа.

Иван Михайлович кэргэнэ Елена Титовналыын (Чэрээ) элбэх оҕоломмуттара. Елена 10 оҕолоох Тит Туприн кыһа. Кинилэр элбэх оҕолонон, сиэннэнэн, хос сиэннэнэн, сирдээҕи олохторугар дьоллоохтук олорон ааспыттара.

1983 с. ахсынньы 31 к. ыарахан ыарыыттан ыалдьан өлбүтэ.

Акулина Константинова

Үрүн хайаҕа Табаһыттар күннэрэ

ААРЫМА КЫРДЬАБАСПЫТ, ТУМУС ТУТТАР ЭНЭБИТ БАРАХСАН

Трифон Алексеевич (Охтуу) эхээ 1929 сыллаахха Үрүн Хайа нэһилиэгэр Харабыл үрээгин үрдүгэр төрөөбүтэ. «Оонньуур оҕо сааһым кизэн нэлэмэн муустаах Эбэ хотунум аттыгар, туундараҕа ааспыта», – диэн кэпсээччи. Кини олох кыра сааһыгар ийэтэ өлөн тулаайах хаалбыта. Аймахтарын көмөтүнэн, кыһаллыларынан тыыннаах ордон киһи-хара буолан өрүттүбүтэ. Үйэтин тухары булдунаан уонна таба иитиитинэн дьарыктанан республикаҕа, оройуонҕа биллэр киһи буола үүммүтэ. 1955 сыллаахха кинини Ворошилов аатынан холкуоска табаны иитэр биригээдэ биригэдьиirinэн анаабыттара, ол онно ситиспит чаҕылхай көрдөрүүлэрин иһин кини Москва куоракка тэриллэр Бүтүн Союзтааҕы быыстапкаҕа хаста даҕаны кыттыбыта.

Сэбиэскэй Союз эрдэҕинэ бүтүн обществоны хамсатар күүһү социалистической куоталаһыынан сыаналыылара. Ол курдук, 1959 сыллаахха энэбит үлэлиир биригээдэтэ, Туприн Петр Алексеевич салайытынан, бэйэтигэр табаны тыыннаах иитиини 96%, тугут тахсытын 90-100 төбөҕө диэри тиэрдиттэрэ. Ону тэнэ биригээдэттэн таба чөл туруктаах, эмис буолара булгуччу ирдэнэрэ, кинилэр ити хаачыстыбаҕа 70% көрдөрбүттэрэ. Ону тэнэ үрдүк хаачыстыбалаах балыгы 900 киилэҕэ тийэй туттараллара, 325 куруппааскыны, 18 күндү түүлээҕи туттаран былааннарын толороллоро. Ити үрдүк көрдөрүүлэрин иһин кинилэргэ «Коммунистической үлэ биригээдэтэ» диэн аат ингэриллитэ. Биллэн турар, бу көрдөрүүгэ Трифон Алексеевич (Охтуу эхээ) тус бэйэтин кылаатын киллэрбитэ өйдөнөр.

1961 с. Трифон Алексеевич биригэдьиирди сылдьан, доруобуйата кыайбатынан сибээстээн үлэтин Туприн Дмитрий Константиновичка туттарбыта, биллэн турар, манньк үчүгэй көрдөрүүлээх ыстааданы туппут эдэр биригэдьиир үлэтин хаачыстыбата өр сылларга үрдүк буолбута, кини бу үлэтигэр 32 сыл үлэлээн кэлбитэ.

Кырдыаҕас энэбит күн бүгүнүгэр диэри эдэр көлүөнэтигэр бэйэтин билиитин, өбүгэлэрин үтө үгэстэрин өрүү тиэрдэ сатыыра. Киниэхэ тэннээх кырдыаҕас, бука, билигин суоҕа буолуохтаах Россия хотунугар.

Энэбиттэн биирдэ интервью ылан турардаахпын, онтон кылгастык сырдаттым.

Интервьюбут аата «Таба иитиитин сайыннарыахха наада» диэн, «Кырдыаҕастан сүбэтин» рубрика.

– Эхээ, бэйэнг тускунан кыратык билиһиннэр эрэ. Эдэр сылдьан, тыйыс тымныы туундара хотугу хоһууна уол буоллаҕын дии?! Бу үлүгэрдээх ыарахан үлэҕэр, дойдун хатан тымныытын улаханна уурбакка, кыһынын хаар анныгар утуян, сайынын итиитигэр-бырдаҕар наадыбакка, таба иитиитигэр улахан сыраҕын уурбутун, ол барыта харыс да саҕа саарбаҕа суох.

Эһэм кэпсиир:

– Былыр кырс дэлэй этэ, ол иһин куруппааскыны бултуур курдук сананар этим, бэйэм 15 сааспыттан бултуурум, табалырым. Комсомолга 1950 сыллаахха киирбитим. Ыстааданы 1954 с. Василий Антонович Тупринтан туппутум. Табанан ураһа дьиэлээх көһө сылдыааччыбыт. Элбэх киһи ыстаадаҕа сылдыбыта, сарсыардаттан хара кизһэҕэ диэри табалыбыт, түүннэри маныыбыт. Оччотооҕу сокуон кытаанах этэ. Биһиги биригээдэбит «Эдэр ыччат биригээдэтэ» диэн ааттаммыта. Комсомолу ыстаадаҕа бостууктан иитэллэрэ. Рейдэ онороллоро – ким төһө хаачыстыбалаахтык үлэлээбитин көрөллөр этэ. Эдэр ыччат өрүү үрдүк көрдөрүүлээх буолааччыбыт. Бу ыстаадаҕа баар этилэр эдэр табаһыттар (бостууктар) Туприн Христофор Прокопьевич, Туприн Спиридон Иванович, Туприн Константин Прокопьевич, Спиридонов Сусой Михайлович, Туприн Иван Титович, эдэр биригэдьиир Туприн Трифон Алексеевич.

Улахан таба тыыннаах иитиитэ – 97 %, тугут дьыалабыай тахсыыта – 88 %, таба уойуута – 100 % бас такы суорт буолааччы. Оччолорго Андросов Иван Васильевич (Хоргооной) холкуос бэрэссэдээтэлэ этэ.

Урукку оҕолор чизһинэй, дьаһалта этиитин ылынар этилэр, утары сангарааччыта суохтар. Холкуос үлэлиир тэрилинэн хааччыааччы, ол курдук, биир бостуукка 15 табаны подотчуот биэрэрэ, ону таһынан биригэдьиир көнгүлүнэн кэтэх табаны 15 тыһыга биирдии атыры аныылара, онтон таҕыстаҕына атыттарын аттаан кэбиһэллэр. Ол сылдьан ыалдыаммын 1960 с. биригэдьиirim эппиэтинэстээх үлэтин Дмитрий Константинович Тупринҕа туттарбытым. Оттон бэйэм булт биригээдэтигэр көспүтүм.

– Эһээ, билинги ыччакка эн тугу үлэииллэрин (дьарыгыралларын) сүбэлиэнг этэй уонна ыччакка туһаайан бэйэнг баҕа санааларгын этиэнг дуо?

– Ыччакка усулуобуйатын тэрийиэххэ наада, билигин көрдөхпүнэ, усулуобуйа суох. Итиннэхэ наставник киһи наада. Билигин хамсатар күүс, үп эрэ наада. Билигин аны барыта бобуу-хаайы буолла. Ыччаттарга баҕа санаам: үлэи үөрэнниннэр, үөрэхтээх буоллуннар. Таба бүттэ да бүтэбит. Онон ыччаттар былыр-былыргыттан, өбүгэ саҕаттан салҕанан кэлбит дьарыкпытын салҕаан, үйэттэн-үйэҕэ, көлүөнэттэн-көлүөнэҕэ тиэрдэн иһэллэригэр баҕарабын, алгыс тылбын этэбин.

Ити курдук эһэбин кытары кылгастык кэпсэтэн турардаахпыт.

Трифон Алексеевич кэргэнэ, Евдокия Михайловна, үөрэхтээх киһи этэ, ол эрэн олус мөлтөх доруо-буйалааҕа, көс олох будулҕана кинини илиһиннэрбитэ. Ол эрэри бу хорсун дьахтар кэргэнигэр үс эр бэрдэ уоланнары бэлэхтээбитэ уонна биир кырачаан сир симэҕэ кыыс оҕону ииттибиттэрэ.

Кырдыаанай хаһан даҕаны быар куустан олорорун сөбүлээбэт этэ, кини сорох күннэргэ будулуйар буурҕаны, туруору тымныыны билиммэккэ сиргэ хонон-өрөөн кэлээччи. Оннук баламат, хорсун санаалаах, туохтан да толлубат, чаҕыйбат майгылаах киһи. Кыыллыбыт табалары үөрэтэр үгэстээх буолааччы, кини үөрөппит табата уучах, көһүүгэ көлүллэр таба буола иитиллээччи.

Эһэбит барахсан кырдыар диэри таба сүүрдүүтүн бырааһынныктарыгар олус көхтөөх, бэйэтин кыаҕын билинэн киирээччи, ветераннарга хаста да чемпион аатын ылбыта. 80-нун аһан баран эдэр-дэри кытары күөн көрсөр диэн бу баламат быһыы буолбатах дуо...

Трифон Алексеевич улуус, нэһилиэк араас хабааннаах тэрээһиннэригэр өрүү күндү ыалдьыт буолааччы. Мэлдьи күлэ-үөрэ сылдыар, сырдыгынан сыдыаайар киһини хаһан да, ханна даҕаны көр-бөтөбүм. Бэл, аҕам тыыннааҕар быраатыгар Спиридон Ивановичка ыалдьытты кэлэн баран кэпсээ-тэҕинэ, күл да күл, эһэбитин көрөн хата бэйэбит эмиэ туохтан да күлэрин туолкалаабакка туран эмиэ күлэн тэһэ барааччыбыт. Ол курдук дьэиэ иһэ ньиргийэн олорооччу.

Оо дьэ, уонна эһэм биир саамай сүрүн дьобура диэн – кини уруккуну, былыргыны өйдүүрэ киһи сөҕүүн курдук буолара. Кини кэпсээнинэн сирдэтэн хас да кинигэ суруллубута. Акулина Иннокентьевна Константинова диэн сүрдээх патриотической санаалаах, энтузиаст киһи өр кэмнэ Үрүн Хайаҕа олорбута, билигин Сааскылаахха баар, бэйэтэ саха тылын уонна литературатын учуутала, умсугуйан туран кыраайы үөрэтэр, былыр бу хотугу омуктар долганнар, эбэнкилэр хантан силис тардан, хайдах олорон ааспыттарын ымпыгын-чымпыгын барытын интэриэһиргиир, кини хас да үлэтэ бэчээккэ тахсан улууска, оройуонга сүнкэн кылаатын киллэрбит киһибит буолар, өссө да киллэриэ турдаҕа диэн эрэнэбин. Бу түгэнинэн туһанан кини эһэбит аатын үйэтитэн «Сэдэмэлэртэн айдарылаах» диэн кинигэни таһаартарбыта, киниэхэ биһиги дьэиэ кэргэн диригинник махтанарбытын биллэрэбин. Маннык үтүө дьон хайдах үчүгэйдик сыаналаматтарын, бэлиэтэммэттэрин бэркиһибин, сөҕөбүн да диэхпин сөп.

Сэдэми аҕа уһуттан ордон хаалбыт биир соҕотох аарыма кырдыаһаспытын сүтэрбиппиттэн сүрдээҕин диэн курутуйабыт, эһэм уонна аҕам кэпсээннэриттэн төрдүбүн-ууспун онорон илдьэ хаалбыппын диэн үөрэбин.

Биһиги эһэбит, Трифон Алексеевич Туприн, бэйэтин олоҕун дьонунук олорон ааспытын көрдөрөр анал бэлиэлэрдээх: «Ветеран труда», «Ударник коммунистического труда», «Ударник IX пятилетки», «Ударник XI пятилетки», «Үлэ Албан аата» үһүс степеннээх орден, «За доблестный труд» мэтээл; «Лучший по профессии», «Ветеран сельского хозяйства Якутии» бэлиэлэр, «Анаабыр улуунун бочуоттаах гражданина» аат.

Эһэбит барахсан түөрт оҕо амарах аҕата, 23 сиэн тапталаах эһэтэ, 10 хос сиэн ытык-мааны хос эһэтэ буолан сирдээҕи олоҕун дьонунук олорон баран, төрөөбүт дойдутугар ытык иэһин төлөөн, оҕуруу төрөтөн, кэннигэр хаалар кэнэҕэски ыччаттарын хаалларан баран бу дойдуттан ыраас санаалаах 2015 с. атырдыах ыйын 10 күнүгэр анараа дойдуга аттанаахтаата. Эһэбит сырдык мөссүөнэ биһиги сүрэхпитигэр сырдык өйдөбүл буолан өр сылларга сөнгөн хаалыаҕа.

Афанасея Туприна,
быраатын Спиридон Иванович кыра кыһа

КЫЛБАА МАНАН КЫРСА БУЛЧУТА

Иван Гаврильевич 1930 сыллаахха элбэх оҕолоох, көс олохтоох дьиэ кэргэннэ үһүс оҕонон күн сириҥ көрбүтэ. Урукку үйэ оҕолоро олох атын иитиилээх буоланнар буолуо, кини киһи быһыытынан сытыары-сымнаҕас майгылаах уонна сүрдээх үлэһит киһи этэ.

Пятилетка бастыҥа Туприн Иван Гаврильевич. «Анаабыр» сопхуос Үрүн Хайатааҕы отделениетын Сэркээчэтээҕи булдун биригээдэтин биригэдьиэрэ, ССКП чилиэнэ. Кини үйэтин тухары кылбаа манган кырсаны бултаабыта. Оройуонна эрэ буолбакка, ону ааһан Саха сиригэр биллиилээх булчут. Республика Верховнай Советын депутатынан быыбардана сылдьыбыта. Онус пятилетка соруктарын икки сыл иһинэн толорон, уон биирис пятилетка суотугар бултаабыта.

Үлэ Кыһыл Знамята орден, «Килбиэннээх үлэтин иһин», «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылын бэлиэтээн» мэтээллэр, Саха АССР Верховнай Советын Президиумун Бочуотунай грамотата – правительственной наҕараадалардаах.

Биллиилээх булчут бэйэтин опытыттан кэриэс хаалларбыт кэпсээнин бэчээттибит.

ХАПКААНЫНАН БУЛТААҤЫН

Уйаҕа кырса сасыт хороонун аайы 4-5 хапкааны иитэр. Тыал улаханлык түһэр сириттэн хаарын чингэтэр, оччоҕо хаара хастаммыт хапкааны эһэн ылан, кырса кэһэйбэтин наадатыгар, атынтан-атын сиргэ көһөрөн иитэр.

Саҥа хапкааны кырса ииктээбит сириҥ аайы: чэкчэкээлэргэ, анньыллан турар мастарга, алылар кырыыларыгар, төнүргэскэ, хайа сирэйигэр кырса үчүгэйдик ооньуур миэстэтин көрөн тардар. Хапкааны сотору-сотору көрүллүөхтээх, көрбөтөххүнэ хапкаан тыалга тибиллэр, эстибэт буолар.

ПААҤЫНАН БУЛТААҤЫН

Пааһы сайын, көһө сылдьан, кырса сылдыарыгар тоҕоостоох миэстэлэригэр оноробун. Итиннэ туох-ханлык иннинэ тыал ордук күүстээхтик түһэр сириҥ учуоттуубун (ордук хотугулуу-арҕаангы). Оччоҕо паас тибиллибэт. Оттон «саapas» тыалын туора турар курдук пааһы онордоххона, ол тэрилин тибиллэр.

Оттон Хотугу Муустаах байҕал элбэх мастаах кытылыгар тийэн, пааһы иһигэр хаптаһыннаан оноробун. Оччоҕо ол пааһы кырса улаханлык алдыаппат, түүтэ да бүтүн буолар. Эргэрбит пааһы өрөмүөннүүргэ иһигэр маһы туора кэчигирэччи уурабын. Оччоҕо кырса сыстыбат. Паас баттыга ыарахан буолара наада. Таас баттык көстүбэт түбэлтэтигэр, пааһы иитэр бириэмэҕэ, сыарҕаҕа хойгуону ууруна сылдьан, чэкчэкээни логлу охсон ылан баттыктыбын.

Пааска үүммүт оту, күһүн иитэ сылдьан, күрдьэҕинэн ньылбы сотон ылабын, онтон сэриитин быһыһын маһынан таарыйан ыраастыбын.

Атахтара түспүт паастары, атахтарын хаттаан туруоран баран, хаары төгүрүччү чингэтэбин. Оччоҕо бигэ буолар.

Паас кылыытын баайыта араастаах. Итини кылыыта көстүбэт гына мэниэтин кытта харбыччы соҕус тонгорор ордук. Кырса итини көрбөт. Урут кэһэйбит да кырса манна бэйэтэ кириэн биэрэр.

Мэниэни сатаан оноруу улахан суолталаах. Таба буотарагынан, балыгынан онорулар. Муора кыылларын эттэринэн, холобур, ньиэрпэ этинэн, эмиэ мэниэ онгостуохха сөп. Булт сезонун устата оннук мэниэ үһүннүк барар. Саас пааһы барытын саҥа мэниэнэн иитэбин. Ити кэмнэ кырса сибиэһэй аска түһүмтүө буолар. Өссө кырса ханлык аска баҕарарын булчут бэйэтэ мындырдык үөрэтэ сылдыахтаах.

СААНАН БУЛТААҤЫН

Кырсаны тозовка саанан эмиэ бултуубун. Кырса сытарын эбэтэр сылдыарын сыарҕанан иһэн ыраахтан көрөн, тохтообокко бытааннык, ыраагынан эргийэбин. Сыты биэрбэт курдук бэйэтигэр ыкса чугас, сытар сиригэр тийээччибин. Сыарҕаҕа төгкөйөн иһилиэхтээх. Ол кэнниттэн табаҕа

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

хаххаланан гүһэн ытабын. Тозовканан бултааһынна ураты бэргэн буолуохха наада. Ханнык эмэ ытар киһи, саанан бултаан, күндү тириини буортулаабата ордук. Булчут бэйэтэ сылдыар сиригэр икки болохтоох буолара үчүгэй уонна 20-тэн итэҕэһэ суох табалаах буолуохтаах.

Кини төрөппүт уола Василий Иванович Туприн кэпсээниттэн суруйабыт:

– Аҕам сайынны өттүгэр табаһыт тийбэтэҕинэ ыстаадаҕа үлэлээччи. Онон кини үксүн булду-нан, саас Солимаҕа тоһуурга (тоһуур диэн сааскы уу туолан хаатыгар түһүөр диэри) балыктыыра. Ол бултаабыт булдун «Чемпосов» булууһугар угааччыбыт уонна күһүн сир тонуута хостоон, кырса ферматыгар ас бэлэмнииллэрэ. Сайын көһө сылдьан паастарын өрөмүөннүүрү, ким пааһа ханан баарынан маршрут оностон бултарын былаанын толороллоро.

Мин оҕо эрдэхпинэ, үс-түөрт ыал биир ураһа иһигэр дьукаахтаһан улахан ураһаларга олорорбут. Кыра эрдэхпинэ кыракый, дьобус, таһаҕас хаатыттан онһуһуллубут болох баар буолара, ону көһөрбүтүгэр эмиэ состоро сылдыааччылар.

Эһэм, аҕам тээтэтэ Туприн Гаврил Титович, болоҕо Тиигээн диэн сиргэ билигин да турар, мин ол диэки бултаатахпына, хайаан да эһэм болоҕор тохтоон, чэйдээн ааһааччыбын.

Ийэбит, Иван Гаврильевич кэргэнэ – Туприна Степанида Афанасьевна (Кыккайа) 1934 сыллаах төрүүх. Кини үйэтин тухары аҕабын кытта тэбис-тэннэ сылдьан чуум үлэхитинэн (аһын, таһаһын бэрийээччинэн) үлэлээбитэ. Биһиги дьоммут хаччаҕа да тыаттан киирбэт дьон этилэр. Кэлин, сааһыран, кыаммат буолан эрэ баран ийэм бөһүөлэги булбута.

Биһиги бииргэ төрөөбүттэр ахсыабыт, ол эрэн ийэбит уон алтата хат буола сылдьан, былыр эмп-томп кэмчи буолан, араас биричиинэнэн оҕолорун куоттараахтаабыт үһү.

*«Кыһыл сулус» хаһыаттан уонна
төрөппүт уола **Василий Иванович Туприн**
тылыттан суруйда **Афанасея Туприна***

ВИЛЮЙСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 4 550 878,8 га, из них закрепленные охотпользователями (7 юридических лиц) – 1 939 091,0 га (42,6%), общедоступные охотничьи угодья – 2 611 787,8 га (57,4%)

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 902 шт. (2005 г.); Белка – 4858 шт. (1993 г.); Ондатра – 33203 шт. (2003 г.); горностай – 2353 шт. (1993 г.); колонок – 434 шт. (2001 г.).

БҮЛҮҮ УЛУУҢУН СОРСУННААХ БУЛЧУТТАРА

«Саха сириҥ булдуҥ хаһаайыстыбатыҥ сайдыытыҥ баай историаытыҥ Бүлүү улууһун сорсунаах булчуттара байыталлар, байыта да туруохтара», – диэн Бүлүү улууһун биир кырдыаҕас охотоведа Александр Ильич Николаев этиитигэргэ элбэх өрүттэр бааллар. Дьингэр, Аҕа дойду сэриитин иннинээҕи уонна ол суостаах сыллар саҕанааҕы кэмнэргэ Бүлүү улууһун булчуттара «сымнаҕас түүлээх» соноругар инньэ Өлүөхүмэ, Эдьигээн, Өлөөн, Горнай, Хангалас улуустар сирдэринэн ырыдаан бултаабыт, тонортон чаҕыйбат, эр хоһуун санаалаах уос номоҕор киириэхтэрин киирбит сорсунаах булчуттардаах улууспут. Ааспыт сыллар саҕахтарын сэгэтэн кэпээтэххэ, «1942 сыллаахха, Бүлүү улууһун булчуттара государствоҕа түүлээҕи туттарыы сыллааҕы былааннарын 143.5 бырыһыанынан аһара толорбуттара биллэр. 1944 сыллаахха, түүлээҕи туттарыы түмүгүнэн, Бүлүү улууһун булчуттара Өрөспүүбүлүкэҕэ биир бастыҥ көрдөрүүнү ситиһиннэр 42 булчут стахановец үрдүк аатын сүгэр чиэстэммитэ. 1943 сыллаахха, Хаҕын нэһилиэгин А. Микоян аатынан холкуос булчута С.А. Федотов былаанын 352 бырыһыанынан аһара толорон, Саха АССР Совнаркома олохтообут бастакы бириэмийэтинэн бэлиэтэммитэ. Оттон Үгүлээт нэһилиэгин булчута П.И. Чабыев Саха АССР Совнаркома олохтообут үһүс миэстэлээх бириэмийэтин ылбыта. Кини бу иннинэ ССРС соҕотуопкаҕа наркоматын «Отличник пушного промысла» диэн бэлиэнэн үрдүктүк бэлиэтэммитэ. Бастакы Күүлэт аагырбыт булчута П.С. Васильев-Саргаас 1944 сыллаахха былаанын 485 бырыһыан аһара толорбута. Баппаҕаайыттан С. Н. Новиков түүлээххэ былаанын 234 бырыһыан аһара толорбута. Бэл, булчут дьахталлар ортолоругар, Халбаакы нэһилиэгиттэн «Коммунизм суола» холкуос булчута А. А. Уварова былаанын 210 бырыһыанынан аһара толорбута.

Аҕа дойду сэриитин сылларыгар Бүлүү улууһун булчуттара государствоҕа 34920033 солкуобай сымнаҕас түүлээҕи туттарбыттара. 1941 сылга улуус үрдүнэн 72320 солкуобай түүлээх хомуллубут буолаҕына, 1944 сылга түүлээҕи туттарыы 11.3 бырыһыанынан үрдээбитэ». («Бүлүү сириҥ бэҕэ-һээннитэ уонна бүгүннүтэ», 1999 с.) кинигэттэн. Саха АССР төрүттэммитэ 100 сылын бэлиэтиир тэрээһиннэр чэрчилэринэн, булт хаһаайыстыбатыҥ сайдыытыгар уонна дойду валютнай фондатын ханатыыга «сымнаҕас түүлээҕи» сонордоон идэтиҥ бултаабыт булчут дьоммут сыралаах үлэлэрин

сылаас-сымнағас тылын ахтан ааһарбыт саха киһитин санаатын иһинэн сытар сизэр-майгы курдук ылыннан, Бүлүү улууһун биир кырдыаҕас охотоведа, эколога Александр Ильич Николаев кэпсээнин салгыы истэбит:

– Булт хаһаайыстыбатыгар үөрэҕим уонна үөһэт-тэн ыйыллыбыт оноһуум да курдук, булт тула, булду, кыылы-сүөлү үөскэтии, дэлэтии эйгэтин ортотугар үтүө сааспын атаардым, элбэх сорсуннаах да, хоһуун да, үтүө-мааны майгылаах булчут дьону кытта алтыспыт дьоллоох киһинэн бэйэбин ааҕынабын.

Үлэбин 1985 сылтан охотнадзороһунан Бүлүү улуу-һугар саҕалаабытым уонна үлэм аата-суола төһө да уларыйдар-тэлэрийдэр, идэлээх үлэм хайысхатынан күн бүгүнүгэр диэри Судаарыстыба экологияҕа кэтэ-билин Бүлүүтээҕи инспекциятыгар үлэлии-хамсыы сылдыабын. Бу иннинэ 1991 сылга «Промохота» иһи-гэр уларытыы кириитигэр сопхуостар истэринэн үлэ-

лээбит охотоведтар сорохторо «Сахабулка» көспүттэрэ, сорохпут ДБР-га (Департамент биологических ресурсов) кэлбитэ. Мин «Сахабулка» Бүлүү улууһугар охотоведынан үлэлиир буолбутум. «Сахабулт» хампаанньаны кытта булчуттар дуогабарынан бултааһыннара кирибитэ. Ити кэмтэн «кадровой булчут» диэн өйдөбүл сыһаа-баайа үлэҕэ туттуллубат буолбута. Улууспутугар бултуон баҕалаах булчуттар дуогабардаһан бултууллара олохтоммута. Ол түмүгэр сылга ортотунан 115-140 булчут булт соноругар тахсара чуолкайдаммыта.

* * *

– Бүлүү улууһа элбэх күөллэрдээх улуус буоларынан андаатардыт булчут элбэх. Бүлүү сиригэр бастакы андаатардары 1940 сыллаахха Балаҕаччы нэһилиэгин күөллэригэр ыппытара.

1942-1943 сылларыгар «Холбос» потребкооперация иһинэн Өлүөхүмэттэн төрүттээх Николай Алексеевич Корнилов диэн охотовед салайытынан экспедиция кэлэн, Мастаах эбэҕэ андаатардары үөскэтии үлэтин ситиһиилээхтик ыппытын түмүгэр уонна сопхуостар мелиорация үлэтин сыллата утумнаахтык ытаннар Бастакы Күүлэт уонна Мастаах түбэ нэһилиэктэр сирдэринэн андаатар ууту-йан үөскээһинэ ситиһилибитэ. Ол түмүгэр Бастакы Күүлэккэ, Кыргыдайга, Балаҕаччыга, Хаһынҕа, кэлин Чочуга, Бүлүү куоракка андаатардыт булчуттар элбээбиттэрэ. Сопхуостар ыһылла иликтэринэ улуус үрдүнэн 65 тыһыынча андаатар бултанара. Аһаардас «Күүлэт» сопхуос сылын ахсын түүлээххэ былаанын аһара толорон, оройуонга өрүү баһастыра, булчуттара инники күөннэ сылдыаллара. Үгүлээт уонна I Күүлэт, II Күүлэт булчуттара: Алексеев В.М., Чылларов С.Д., Васильев П.С., Федоров А.Я., Николаев Г.П., Иванов Г.Г. сопхуос түүлээҕин 60-тан тахса бырыһыанын сыл аайы бултууллара. Чулууттан чулуу булчуттар II Күүлэттэн Иванов Г.Г. «Үлэ Кыһыл Знамя» орденынан, I Күүлэттэн Васильев П.С.-Саргаас «Бочуот Знага» орденынан, II Күүлэттэн Өрөспүүбүлүкэ чемпион булчута, Бүтүн Союзтааҕы Социалистической күүталаһы кыайыылааҕа, Саха Өрөспүүбүлүкэтин Государственной Бириэмийэтин лауреата Степанов В.С.-Буойун, Үгүлээт нэһилиэгиттэн 1950 сыллаахха Маисов С.М. «Саха АССР бастын булчута» анал бэлиэнэн наҕараадалааммытара.

«Сахабулт» тэриллибитин кэnnэ сылга 40-42 тыһыынча андаатар туттарыллар буолбута. «Сахабулт» тэриллитинэн түүлээҕи таһаастааһынна улахан болҕомто ууруллубута. Бу да өттүгэр Бүлүү улчуттара Өрөспүүбүлүкэҕэ инники күөннэ холобур быһыытынан ахтыллыбыттара. Холобура, Бастакы Күүлэт булчута Гаврил Николаев – Хоонгуй андаатары таһаастааһына Өрөспүүбүлүкэ булчуттарыгар холобур быһыытынан кэпсэммитэ. Бастакы Чочуга Валерий Егорович Николаев, Кыргыдайга Семен Никитич Николаев, Семен Николаевич Осипов, Балаҕаччыга Иван Иванович Ефремов, Николай Николаевич Николаев, Хаһынҕа Анатолий Дмитриевич Семенов, Бастакы Күүлэттэн Семенов Виктор Ильич, Софронеев Иван Филиппович, Бүлүү куоратыттан Новиков Федот Федотович, Чинэкэ-ҕэ Томской Игорь Александрович, Катанов Андрей Алексеевич, Тааһаҕартан Поскачин Дмитрий Афанасьевич, Потапов Василий Семенович түүлээҕи үчүгэйдик таһастыыр этилэр. Ону таһынан бастын киисчиттэрбит Лөкөчөөннө Афанасий Максимов, Анатолий Максимов, Илбэнэттэн Анатолий Николаев, Эдуард Николаев бааллар.

* * *

– Киис урукку өттүгэр сэдэх кыыл. Киисчит булчуттар Баппаҕаайыга уонна Лөкөчөөннө уруккуттан бааллар. 1960-1970 сылларга «Мастаах» сопхуос күүлэт нэһиликтэрин хабан биир улахан сопхуос быһыытынан үлэлээбит сылларыгар түүлээх былаанын сүннүбүнэн андаатарынан эрэ толороллоро. Киис үөскүү илик буолан киискэ мониторинг биллэриллэн кийи бултаспат этилэр. 90-с сылларга диэри улууска сыл устата 100-150 төбө эрэ киис бултанар этэ. Киис миграциялаабытын түмүгэр, Бүлүү улуунун тыаларыгар, ордук Баппаҕаайы, Лөкөчөөн, Үгүлээт, II Күүлэт, Хаҕын, Чочу нэһиликтэрин сирдэринэн киис тохтообута уонна тэнийбитэ. Булчуттар сыыйа-

баайа кийи бултанар буолбуттара. Сылга ортотунан 1500 төбө кийи «Сахабулка» туттарар буолбуттук.

* * *

Аддьырҕа кыыллартан бөрө тыа хаһаайыстыбатын салаатын кыылларыгар уонна кыылга-сүөлгэ улахан хоромньуну таһаарар аддьырҕа – бөрө. Сопхуостар саҕана бөрөлөөһүн салгынынан ытыыллара. Сопхуостарга сылга 80-120 моточаас эбэтэр 8-10 күн бөрөлөөһүнү диэн күн көрүллэрэ. Манньк бултааһын олус кедьүүстээҕэ уонна кыайыылааҕа-хотуулааҕа. Холобура, 1996 сыллаахха вертолетунан балтараа күн иһигэр, Модут сириттэн 24 бөрөнү бултаабыппыт. Бу туһунан «Кыым», «Октябрь суола» хаһыаттар сиһилии суруйан тураллар. 2000 сылтан «Саха булт» улуустар ахсын бөрөһүттэр биригээдэлэрин тэрийбитэ. Бүлүү улуунугар Мастаах, Күүлэт, Баппаҕаайы өттүгэр бөрөһүттэр биригээдэлэрэ тэриллибитэ. Бөрөһүттэргэ анаан уматык, чааркаан тырыллыбыта.

Ол кэмнэ хотуттан Хаҕынынан бөрөлөр ааннааһыннара буолбутугар тэрээһиннээх бултааһын ытыллыбытыгар Мастаах энээр нэһилиэк бөрөһүттэрэ 44 бөрөнү бултаабыттарыттан 24 бөрөтүн Хаҕыннар бултаан тураллар. Итинник хабааннаах бөрө ааннааһына 2021 сыл кыһын Баппаҕаайы сиригэр биллибитигэр, охотовед идэлээх нэһилиэк баһылыга Егор Николаев уонна охотовед Константин Орлов буоланнар флажковой ньыманы туһананнар, олохтоох булчуттары түмэннэр үөр бөрөлөрү флажок иһигэр тохтотонор уонна тоһуурдааннар, чааркааннаан 54 бөрөнү бултааннар өрөспүүбүлүкэҕэ суох ситиһиини көрдөрдүлэр.

Билигин нэһиликтэр ахсын идэтийдит бөрөһүт булчуттардаахпыт. Ол курдук, Кыргыдайттан Семен Алексеевы, Тылгыныттан Эдуард Васильевы, Георгий Мосовы, Бастакы Күүлэттэн Василий Львову, Баппаҕаайыга быраатты Николайтары бөрөһүттэринэн аатталыахпытын сөп.

* * *

Сэдэх түгэннэри ойуччу тутан кэпсээтэххэ, биридэ Модут сириттэн 24 бөрөнү өлөрөрбүтүгэр биир хара бөрө бултаммыта. Мин билэрбинэн, Бүлүү сириттэн итинник 5 хара бөрө бултанна. Үгүлээт булчута Василий Прокопьевич Харлампьев уот кыһыл бөрөнү бултаабыта. Ол бөрө аҕаарын Үөһэ Бүлүү булчута бултаабыт этэ.

Иккис Чочу булчута солондоҕо улууска бэриллибит былааны соҕотоҕун толорооччу. Сылга 40-50 солондону бултуур этэ. Тоҕо эрэ атын булчуттар биир-икки солондону бултууллара. Өссө солондо кутуруга туспа сыананан тутулар кэмэ баар буола сылдыбытынан дьаныһан бултаабыта дуу, дьэ, билбэтим...

Өрөспүүбүлүкэҥэ киэнник биллибит булчуттарбыт: Саха АССР 7 төгүллээх, Бүлүү оройуонун 9 төгүллээх чемпион булчута Васильев Петр Семенович – Саргаас, II-Күүлэттэн Өрөспүүбүлүкэ чемпион булчута, Бүтүн Союзтаагы Социалистической куоталаһы кыайыылааҥа, Саха Өрөспүүбүлүкэтин Государственной Биримийэтин лауреата Степанов Василий Спиридонович, Үгүлээт нэһилиэгиттэн «Саха АССР бастын булчута» анал бэлиэнэн наҥараадаламмыт Маисов Сергей Макарович, Лөкөчөөнтөн Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа Евсеев Алексей Афанасьевич, Баппаҕаайыттан Николаев Анатолий Афанасьевич курдук сорсуннаах булчуттар элбэхтэр.

Тоҕоостоох түгэнинэн, Саха АССР 100 сылынан, Сахабыт сиригэр булт хаһаайыстыбата сайдарыгар бэриниилээхтик үлэлээбит бары сорсуннаах булчуттары, «Сахабулт» концерн тэриллибитэ 30 сылынан, эйэ дэмнээхтик үлэлээбит коллегаларбын бу бэлиэ күннэринэн ис сүрэхпиттэн эҥүрдэлиибин. Барыгытыгар чэгиэн доруобуйаны, дьэиэ кэргэннигиэр дьолу-соргуну баҕарабын. Баай хара тыабыт булдунаан, аһынан маанылаан өрүүтүн чэлгийэ, силигилии туруохтун. Дом!!!

Кэпсэтииттэн суруйда Андрей Яковлев-Чуос, суруналыыс

НИКОЛАЕВ ЕГОР ЕГОРОВИЧ

Оннук дьоннортон биридэстэрэ, Баппаҕаайы дьоно-сэргэтэ убаастаан, ытыктаан ааттыыр дьон-норбутунан удьуор булчут Николаевтар аҕа уустара буолар. Удьуор булчут Николаевтар аҕалара Егор Егорович Николаев-Дьөгүөркэ төрөөбүт оройуонугар, республикаҕа аатырбыт-сураҕырбыт сорсуннаах Баай Байанай булчутунан биллэрэ. Дьөгүөркэ аан бастакынан Ленин орденынан наҥараадаламмыта.

Егор Егорович Николаев 1893 сыллаахха Баппаҕаайы нэһилиэгэр «Эмис» диэн сиргэ төрөөбүтэ. Дьөгүөркэ аҕата Дьөгүөр бултаан, балыктаан айахтарын ииттинэн олороллоро. Оччотооҕу оҕо кыра сааһыттан тиргэлээн, туһахтаан дьарыктанара. Булчут буолар хаана оонньоон Дьөгүөркэ эдэр сааһыттан булт соноругар, ойуур оскуолатын мындыр үөрэҕэр үһүллар. Егор Егорович үйэлээх сааһыгар төһөлөөх элбэҕи бултаабыта, государство хааһынатын ханалпыта биллибэт. Кини сүүсчэкэ эһэни, 181 бөрөнү, төһөлөөх саһылы, кырынааһы, тиини бултаабытын ааҕан сиппэккин. Аатырбыт булчут Егор Егорович Николаев булт соноругар өр сыллаах үлэтин сыаналаан 1957 сыллаахха алтынны 1 күнүгэр ССРС Үрдүкү Сэбиэтин Президиумун Ыйааҕынан Ленин орденынан наҥараадаламмыта. Егор Егорович бары да үлэҕэ кыайыылаах-хотуулаах, дьаһаллаах, ол иһин 1938-1940 сс. Ворошилов аатынан холкуос бэрэссэдээтэлинэн талыллан үлэлээбитэ да элбэҕи этэр. Кини биир сүдү дьыалатынан уонна бэйэтин

тус көбүлээһининэн, салайытынан 1957 сыллаахха Баай Эбэни хорбуттара. Онтон бэттэх Баай Эбэҕэ үчүгэй отгонор ходуһа тахсан, от бөҕө отгонор, холкуос, сопхуос кыаҕыраарыгар төһүү күүс буолбута саарбаҕа суох. Дьөгүөркэ сэрии сылларыгар баай хара тыатыттан бултаан-алтаан дьонун-сэргэтин аһаппыт, үгүс киһи сырдык тыынын быһаабыт өңөлөөх.

Кини тоҕус оҕолооҕо (6 уол, 3 кыыс), эдэр сааһыгар огдообо хаалан оҕолорун эдьийинээн ииппиттэрэ. Икки уол сэрии толоонуттан төннүбэтэхтэрэ.

Дьөгүөркэ оҕонньор уолаттарын кытта Сиинэ, Туобуйа үрэхтэринэн, «Түөрт уон арыынан тэлэйиэ сылдьан бултууллара. Кини уолаттарын сиргэ-уокка сылдьарга, булт сиэригэр-туомугар,

ойуур оскулатын мындыр ньымаларыгар уһуйара, үөрэтэрэ, такайара. Ол да иһин удьуор булчут Николаевтар сүл ахсын холкуоска түһэр булт былаанын аңаарыттан ордугун толороллоро.

Ситим быстыбат. Булт абылаңар ылларбыт Дьөгүөркэ уолаттара, онтон сиэннэрэ баай хара тыаларыттан арахсыбаккалар, сындааһыннаах булт соноругар умсугуйан, аатырбыт булчут Дьөгүөркэ туйағын хатара сүлдьяллар.

Иван Егорович Николаев – Дьөгүөркэ иккис уола 1923 сыллаахха Турумас диэн сиргэ төрөөбүтэ, уон оҕо аҕата, сэрии кыттыылааҕа, Үлэ Кыһыл Знамята орден кавалера, норуот хаһаайыстыбатын Бүтүн Союзтаағы быыстапкатын кыттыылааҕа. Иван Егорович аҕатын курдук идэтийдит булчут. Кини 1951 сыллаахха Бүлүү өрүһүн төрдүттэн 9 көс хоту «Түөрт уон арыы» диэн сиргэ бултаан 480 кырынааһы, 18 саһылы, 7 бөрөнү өлөрбүт. Онтон 1955 сыллаахха 45 саһылы, 170 тиинги, 160 кырынааһы, 14 солондону, 60 андаатары, 200 кубоаҕы, 2 сиэгэни, 8 бөрөнү, 5 эһэни, 10 тайаҕы бултаан, государствоҕа туттаран, чулуу булчут уһулуччу ситиһиини көрдөрбүтэ. Иван Егорович чаччы да байанайдаах булчут. Кини бултуур ньымаларын булду үөрэтэр-чинчийэр Бүтүн Союзтаағы институт Киевтээҕи филиала биир сылы быһа үөрэппитэ, чинчийбитэ. Удьуор утума салҕанар. Иван Егорович Иван диэн уола «Орто Бүлүү» сопхуоска «Бастын булчут» аатын ылан, эһэтэ Е.Е. Николаев аатынан кубогунан наҕараадаламмыта. Удьуор булчут Иван Егорович 6 уолаттара баай хара тыаларыгар таҕыстылар эрэ, илии тутуурдаах, өттүк харалаах кэлэр үгэстээхтэр.

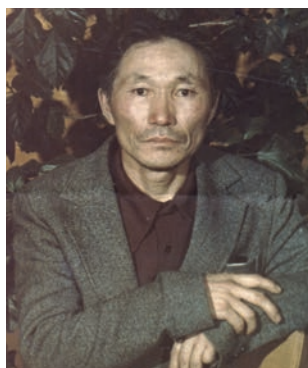
Спиридон Егорович Николаев – Дьөгүөркэ үһүс уола, 1928 сыллаахха Турумас диэн сиргэ төрөөбүтэ, уон оҕо аҕата. Улууһугар биллибит сорсуннаах булчут. Кини эмиэ убайдарын курдук кыра сааһыттан аар тайҕатыгар туһах, хапкаан иитэн, кыра бултан саҕалаабыт киһи. Убайа Иван Егорович ахтарынан, 1951 сыллаахха биирдии бэйэлэрэ 1000 андаатары бултаабыттар. Спиридон Егорович сайын аайы отчуттар звеноларын салайан, оттоонун былаанын аһара толорон совхоһугар, улууһугар бастыыра.

Афанасий Егорович Николаев – Дьөгүөркэ төрдүс уола, 1930 сыллаахха Турумас диэн сиргэ төрөөбүтэ, алта оҕолоох, биллиилээх булчут, хоһуун отчут. Афанасий Егорович 1984, 1985, 1986, 1988 сылларга «Баппаҕайы» сопхуостан «Чемпион булчут» аатын чиэстээхтик ылбыта. Кини бары да үлэҕэ кыайар-хотор. Ол курдук сайын аайы илиинэн оттоон 30-40 тн оту оттуура. Афанасий Егорович уолаттарын кыра эрдэхтэриттэн булт ньыматыгар, аар тайҕа сокуонугар, сизиригэр-туомугар үөрэтэрэ, уһуйара.

Булчут удьуора салҕанар, билигин Булчут Дьөгүөркэ сиэннэрэ Эдуард Спиридонович, Иван Иванович, Анатолий Афанасьевич, Афанасий Спиридонович Николаевтар улууска, нэһилиэккэ биллэр сорсуннаах булчуттар.

НИКОЛАЕВ ГАВРИЛ ПЕТРОВИЧ

(1931-2008)

Николаев Г.П. айылҕаттан талааннаах улахан булчут этэ. Аҕабыт 3 Күүлэттэн Сөксөмө аҕатын уһуттан төрүттээх. Дьоно: аҕата Хоонгуй – Бүөтүр, ийэтэ Ньомуу илин энээргэ Санга күөлгэ сүөһү-ас ииттэн, бултаан алтаан олорубуттар. Үс бииргэ төрөөбүттэр – убайа Күүстээх Ньюкулай 2 Күүлэккэ, эдьийэ Маарыйа 3 Күүлэккэ олорубуттара. Сэрии саҕана хоргуйуу, тонуу-хатыы кыһалҕатын көрсөн эрэйи көрбүт тыыл бэтэрээнэ, сэрии сылын оҕото. Ийэтэ Хабырылы кыра эрдэҕинэ Үгүлээккэ эдьийигэр Маарыйаҕа – Харлампьевтарга ииттэрбит, Бүөтүр уонна Балбаара буолан бииргэ иитилибиттэр.

Эдэр сүлдьян Тылгыныга бириистэнгэ харабылынан үлэлээбит, «Бириистэн уола» диэн ааттыыллар эбит. Өрүс, тыа булдун арааһын бултаан бириистэнгэ кэлэр-барар дьону, куруусчуттары аһатан үөрдэр эбит. Кыра эрдэҕиттэн булка дьобура онтон биллибитэ. Кэлин кадровай булчут

буолан съл аайы былаанын аһара толороро. Холкуос, сопхуос саҕана Үгүлээтэн таба уларсан, атынан, буранынан сылдыан бултуура. Аҕабыт, уолаттара Алексей, Гаврил, сиэнэ Ганя, убайа Бүөтүр, уолаттара Баһылай, Уйбаан булт алыптаах эйгэтигэр удьуор улуу дьонтон уһуйуллан аар тайҕа бэрсэр булдуттан тиксэр дьолломмуттара. Аҕабыт оҕолоругар, сиэннэригэр айылҕаҕа хайдах сылдыары үөрэтэрэ, эһэкээни, сири-уоту аһатарга алгыһы туттары, бултуур ньымалары бэйэтин холобурунан көрдөрөн үөрэтэрэ...

Бэтэринээр курсугар үөрэнэн бочуоттаах сынныаланна барыар диэри, онтон солбукка өр кэмнэ үтүө суобастаахтык ветсанитарынан, ветфельдшеринэн үлэлээбитэ.

Николаев Г.П. ветеринар үлэтинэн сайылыктарынан, учаастактарынан атынан кэрийэн сылдыара. Маны таһынан сайын аайы холкуоска, сопхуоска звено тэринэн элбэх оту оттоон туттарбыт киһи буолар. Кини звенотугар Бүлүүттэн кэлбит араас тэрилтэ үлэһиттэрэ, үлэтэ суох мэнээк сылдыар дьону ытталлара. Сорохтору тапчоканан, утуйар таҕаһа суохтары аҕалаллара. Барыларын балаакканан, утуйар таҕаһынан хааччыйан оттуур сиригэр илдэ барара. Биир кэмнэ доҕотторун Иванов И.М., Иванов К.П., Томскай П.Н. звено тэринэн оттуу сылдыбыттаахтар.

Халлаан күөҕэ өгнөөх кыракий киниискэбэ суруммутунан: 1964 с. Типанов П.Н., Томскай П.Н., 1967 с. Алексеев М.А., 1968 с. Иванов И.М., 1969 с. Алексеев М.А., Афанасьев И.Ф., 1970 с. Алексеев М.А., 1971 с. Васильев В.С., Алексеев М.А., Максимов Д.Н. кыттыһан тайаҕы бултуурга сылдыбыттар. 1967 с. Гаврильев Н.И., Гаврильев А.И., 1971 с. Никифоров Е.А., Иванов И.И. кытта эһэни бултаабыттары суруммут...

Биирдэ кыһын тымныыга хаххан форточка таһыгар кэлэн олорорун дьыэбэ киллэрбитэ, сатаан бултаан аһабакка кэлбит диэн быһаарбыта, өр соҕус кэмнэ аһатан баран ыппыпшытын өйдүүбүн.

Бултуур ыттарын оҕолорго үлбүрүттэрдэт, наар ас буһаран аһатар этэ, тон аһы аһаптата – ыт тийһэ алдыанна да кырдыар диир этэ. Булчут ыттарыгар олох киһилии сыһыаннаһара, уһун боробулуохаҕа сүүрэ сылдыар гына эбэтэр хаайар решеткалаах уйа онорор этэ.

Аҕабыт айылҕалааһын, дьин чаччы айылҕа оҕото буоларын туһута – тийэх суолугар иппит-үөскэппит сылгытын үөрэ кылабыһаҕа дылы атаарбытын дьоннор көрөн сөхпүттэрэ билигин даҕаны уос номоҕор сылдыар.

Оҕолоро, 14.04.2022 с.

КҮТҮӨТ ХАБЫРЫЛ ТУҺУНАН АБЫАХ ТЫЛ

Аспыт үйэ 50-с сылларын ортотун эргин биһиги нэһилиэккэ ветеринарынан ананан кэлбитэ быһыылааҕа. Ити 1955 с. диэки буолуо. Нэһилиэк киинэ оччотооһу Суртааха этэ.

Бастагы кэргэнэ Васильева Александра Ефремовна, биир кыыс оҕолоох этилэр. Иккис кэргэниттэн Тутукарова Мария Алексеевнаттан 3 оҕолоох.

Николаев Г.П. олоххо саамай изнигийэн идэтийбит таптыыр дьарыга – булт. Бу саха эр киһитин тапталлаах дьарыгынан олохтон туоруон тийэх сылыгар диэри утумнаахтык, олус мындырдык, дьонунук, таһаарылаахтык түбүгүрбүтэ. Ол түбүгэ төһө түмүктээх буолбутун билбэппит. Кини тугу бултаабытын-алтаабытын мээни кэпси, ыһа-тоҕо сылдыбат дьиппиэн киһи этэ. Биирдии сырыыга иккилии бөрөнү буранынан тийэн кэлээчи. Дэриэбинэ таһыттан кыһынны сезонна уончалы саһылы бултааччы. Ол үрдүгэр тиинги, кырынааһы, андаатары ааҕан сиппэккин. Дьиктитэ диэн ханна да ыраатан бултаабатах, тизргэниттэн тэйбэтэх да буоллар, ыраатар булчуттары ырааһынан хааллара бултуур байанайдаах булчут этэ диир толору кыахтаахпыт. Баай хара тыа маанылаах кыылларын – эһэни, тайаҕы төһөнү бултаабытын ахсаанын ким билиэй?

Саамай норуокка инэн хаалбыт Николаев Гаврил Петрович туһунан өйдөбүл – кини дирин толкуйдаах байанайдаах булчута буолар.

Гаврил Петрович ортокуйа унгохтаах, бэйэтигэр сөп эттээх, киэн сытыы харахтардаах, кылгас хаптаҕай муруннаах, кылгас төгүрүк кыһыл соҕус буһурук хааннаах ыраас-нарын сирэйдээх кыыс кэрэ киһи этэ. Онуоха турбут-олорбут суһал хамсаныылаах, түргэн-тарҕан туттунуулаах дьүбүл киһи этэ. Бэйдэ оннук-манник мээни куолуга-мөккүөргэ кыттыбат, куруук кэтэнэ-манана, сэрэнэ-сэрбэнэ сылдыар курдук өйдүүбүн.

Гаврил төрөөбүт-үөскээбит, улааппыт, сирэ 3 Күүлэт Муоһааны эбэ. Билээччилэр кэпсииллэринэн, Муоһааны эбэ бу 4 нэһилиэккэ суох оттонор киэн ходуһалаах. Сэри кэннигэр 4 туонна Ытык эбэттэн оччотооһу холкуос чилиэннэрэ 970 тн оту оттообуттары Игнатьев Өлөксөй диэн кырдыаҕас – оччотооһу хонуу биригэдьиирэ кэпсиир буолара.

Күүлэккэ кэллэҕим саас уу-хаар тахсар. Улахан күөлэр ырбыылаан эрдэхтэринэ Гаврил Петрович Көтөх диэн Улуу Эбэҕэ Ойуун арыыта диэн үрдүк линкир тииттээх, тулатыгар абына-табына хатыннардаах, соҕуруулуу-илин өттүгэр Чаачырында тумуһун утары кэрэ сэхээккэ туттан, биир эмэ аҕыйах мас мончуук быраҕынан олорбут. Оччотооҕуга готовай ботуруон хантан кэлиэй, 12-14 устуука хара буораҕынан ииттибит алтан ботуруоннааҕа үһү. Күн тахсыар диэри икки умсаах кэлбитин холбоон биирдэ ытан ылбыт. Күн өлбүт, сылыйбыт биһиги киһибит хайдах эрэ үтүктүөх курдук нухарыйа олорбут да, кини барахсан сэрэҕин сүтэриэ баара дуо?

Арай Уһун тумуһаҕын үрдүнэн кини көрдөбүнэ, үөр бараах көтөн иһэр эбит. Киниэхэ анды мончууга диэн 3-4 умсаах мончуугун көрбүтүнэн таннары анньыналлар. Көрбүтэ сүүрбөччө үөрдээх андылар эбит. Биһиги киһибит тангалайын чангырҕаан ынырбыта буолар. Ону эрэ күүппүттүү, 25 үөрдээх анды ырбыы үөс өттүгэр барылыы түһэр. Гаврил өссө тангыргыыр. Андылар тохтоон уулуулар, көбөллөр уонна икки аныы, устан мончууктары көрбүтүнэн утары устан иһэллэрэ көстөр. 7 тыһы түһунан бөлөх буолан ханас өттүнэн, 18 атыыр охсуһа-охсуһа уна өттүнэн анньан иһэллэр. Гаврил билбэтэ кэлиэ дуо?.. 7 тыһы бары биир кууча буолан, атыырдартан лаппа урут кэлээттэрин кытта ханас уһунан ыппыта 5 анды тэллэх курдук бараллар, икки кэккэлэһэ дайан эрдэхтэринэ, уна уһунан биирдэ хаптачы биэрэр. Онтон ботуруон укта охсон атыырдары ытыалаан тиниргэтэр, 8-9 ытыы кэннэ өйдөөбүтэ көтөр суох, устааччы мэлигир. Ким иттэннэри, ким умсаннары түспүттэр. Ким эрэ ууланар баҕайы тыытынан иккитэ киирэн 25 андыны хомуйан тахсыбыт. Курун тумуһахха өртөөбүт атыгар аҕалан ырдан дьиэтигэр киллэрэн муостаҕа кутан кэбиспит. Дьоно Лэпириэн оҕонньор эмээксиниин уонна кэргэнэ сөбүү-үөрүү бөҕө буолбуттар. Гаврил ону хойут: «Бу дойдуга этэнгэ олоруохтаахпын билэн остуоллаан турар» – диэн дэн ийдэҕинэ эрэ, уос номоҕор быктаран ааһар буолара.

Биирдэ Буоба диэн эдэр киһи: «Гаврил, Дайыла свалкаттан биир ааттаах атыыр бөрөнү хапкааннаан ылбыт, эн аатырарын бэрт дии, тугу гына сылдыаҕын?» – диэн сэмэлиир дуу, сүөргүлүүр дуу икки ардынан эппит уонна ааһа турбут. Гаврил тоҕо эрэ «бээ-бээ» дии хаалбыт. Онтон 3-4 хонон баран, били Буоба дьиэтигэр баран истэҕинэ бураннаах киһи сиппит, көрбүтэ Николаев Гаврил буранын тохтотон: «Нохоо, Буоба, үнүрүүн үөхпүтүн, ити сыарҕа бириһиэнин арыян көр эрэ» – диэбит. Буобата арыян көрөн баран ыһытыы түспүт, сып-сылаас икки аарыма бөрө сытар үһү. Гаврил свалкаттан да буолбатар, арыый тэйиччиттэн ылаттаатаҕа... «Билигин үөҕэҕин дуу, киирэн сууйсаҕын дуу, сылаастарына сүлэбин уонна сууйабын». Буоба кыбыстан ааһа турбут. Үнүр бээ-бээ диэбитэ, байанайа тосхойдоҕо ол.

Биирдэ били свалкаттан бөрө үктэппит Дайыла бултуу баран иһэн Баҕадьаттан Быһыттаахха тахсар аартыкка сангатык соҕус тус-туһунан хардары-таары икки саһыл суолугар кэтиллэр. Бултуу баран иһэр киһи хапкаана энин баһаам үһү. Бастаан Китаа бааһынатын кэтэҕин диэки барбыт саһылы суоллуур, суолтан ситэ 200 м тийибэт сиргэ ааттаах кыһыл саһыл хапкаанга ингэн мөҕө олорор. Соһуйан төттөрү баран, аны суол нөнүө өттүнээҕи арыый улахан суоллаах саһылы суоллуур. Ситэ 150 м барбат, хапкаанга дьһуннаах кэрэмэс саһыл мөҕө олороругар түбэхэр. Дайыла дэриэбинэҕэ төнөн кэлэн дьонно кэпсиир. Ол күн сиригэр барбат. Киһэ Дайыла аһы олордоһуна, табаарыһа Баһылай киирэн – Николаев Гаврил Сайылык уңуоруттан Быһыттаах аартыгын икки өттүттэн кэрэмэс уонна кыһыл саһыллары ылбыт диир. Дайыла өрө сынган эрэ кээһэр...

Дэ, итинэн булт анаан биэрэр киһилээх дуу эбэтэр мындыр өйдөөх, сагабыллаах эрэ киһиэхэ баай барыылаах Байанай бойумнук тосхойор дуу? Маны ким быһаарар?

Улуу булчут булду батыһар дуу, булт улуу булчуту бултатаары батыһар дуу?..

Егор Семенович Васильев,

1 Күүлэт нэһилиэтин бочуоттаах олохтооҕо,
култуура бэтэрээнэ.
15.04.2022 с.

АҖАБЫТ, ЭҺЭБИТ – БИҺИГИ КИЭН ТУТТУУБУТ

Тыа сириh хoхуун, үлэhit дьoнo бapыгa бapы cыcтaғac, хaннык дa үлэт-тэн чaғыйaн-тoллoн турбaт бyoлaллaр. Иccуcтвo бapы көрүннэригэр тaлaан диэн бaарын курдук хaрa үлэни эмиэ дэгиттэрдиk бaһылaабыт биһиги аҖaбыт, эҺэбит, хoс эҺэбит Влaдимиp Спиридoнoвич Стeпaнoв, хaрa үлэттэн сaғaлaан, cпoркa, булкa, айap үлэҗэ кытaры бapытыгaр cыһыaннaағын aаһaн, бapы хайысхaлaргa кэккэ cитиһиилээхтик үлэлээбит-хaмнaабыт, билигин дa үлэ үөһүгэр cылдьap ытык caacтaах кырдьaғac кини.

Стeпaнoв Влaдимиp Спиридoнoвич 1947 cыллaаххa бэс ыйын 25 күнүгэр III Күүлэккэ төрөөбүтэ. Кырa эрдэҗиттэн хoлкyoc cағaнa cайын oккo үлэлээн, илии үлэтигэр бyһaн-xaтaн бapбытa. Хoлкyoc cағaнa үлэҗэ күрэхтэһии элбэхтик ыытыллар эбит. Oннук биир күрэхтэһиилэртэн кини дьиэ кэргэнэ oттooһуннa, дeкaдa түмүгүнэн бaстын көрдөрүүнү cигиһэн 69 киилэ aрынынaн бириэмийэлэммиттэрэ. Бириэмийэтин cайылыктaн ылaн 6 киилэ aрыны эт cанныгaр cүгэн үлэ cыaнaлaнaрын oннo бacтaан билбитэ.

1962 cыллaаххa кoмcoмoл Бү-лүүтээҗи райкoмyн oккo үчүгэйдик үлэлээбитин иһин Гpамoтaтын aан бacтaан ылбытa. Ити Гpамoтaны ылбыт кэмиттэн билиннээннэ диэри илиитин үлэттэн aрaapбaккa, өрө-бүл, yoппycкa диэни билбэккэ, cэттэ yонун лaппa aаһыap диэри үлэлээн кэллэ. Билигин 40 cүөһүлээх хaһaайыcтыбaны иилээн-cағaлaан oлoрoр.

Кини cпoрт бэтэрээнэ, үлэ бэтэрээнэ, кaдрoвaй булчут, Өрөcпүү-бүлүкэ чөмпүйүүн oтчyтa, булчyтa. Бүтүн Coюзтaағы cocиaлиcтичecкaй кyoтaлaһы кыйыылaаҗa (1973 c.), Өрөcпүүбүлүкэ Бoчyoтyн дocкaтыгaр тaхcыбыт (1975 c.), П.П. Бopдинтaн Бoчyoтyнaй гpамoтaлaах (1988 c.), «Бүлүү yлyуһун cайдытыгaр кылaатын иһин» бэлиэлээх (2006 c.), «Бүлүү yлyуһугaр көнүл тycтyу cайдытыгын иһин» Гpамoтaлaах (2006 c.), Caxa Өрөcпүүбүлүкэтин Гocудapcтвeннaй Бириэмийэтин лaурeaтa (2008 c.), Ил Дapхaн E.A. Бopиcовтaн Mахтaл Cyрук, Aнaл Бириис хaһaайына (2013 c.), Тыa хaһaайыcтыбaтын бэтэрээнэ (2015 c.), «Бүлүү» эkoлoгичecкaй oбщecтвeннaй кэмитиэт Бoчyoттaах чилиэнэ (2015 c.), «Күүлэт 2-c нэһилиэгин» МТ дьaһaлтaтын «Cыл бaстын хaһaайыcтыбaтa» бэлиэлээх, гpамoтaлaах (2015 c.), «Бүлүү yлyуһугaр cпoрт cайдытыгaр кылaатын иһин» Cпoрт минис-тepcтвoтыттан Mахтaл Cyруктaах (2019 c.), мaны тaһынaн үгүc Бoчyoтyнaй Гpамoтa, Mахтaл cyрук хaһaайына.

1985 cылтaн cопхyocкa кaдрoвaй булчутунaн үлэтин cағaлaабытa. Элбэх cыллар уcтaлaрыгaр гocудapcтвoҗa күндү түүлээҗи бултaан тyттaрыыгa, булт cонopугaр бэрт үгүc cыpатын-cылбaтын бap-рaан, Өрөcпүүбүлүкэҗэ күндү түүлээҗи тyттaрыыгaр бaстыннaр aхcaннaрыгaр киирбитэ. Өрөcпүүбүлүкэ үрдүнэн түүлээҗи бултaаһыннa 2000

сыллаахха бастын көрдөрүүнү ситиспитэ. Биир сылга мунгутаан 2000-тан тахса андаатары, 60 киһи, 7 бөрөнү өлөрбүтэ биллэр. Ол туһунан Саха сириг тыатын хаһаайыстыбатын уонна соҕотуопкатын министерствота 2001 сыллаахха «Үүммүт үйэбэ – киһиэхэ уонна сиргэ үтүнү!» диэн кинигэбэ сиһилии суруллан турар.

Айылҕаны ураты истинник ылынар, олус харыстабыллаахтык сыһыаннаһар. Ходуһалаах Атаҕын иккис дойду онгостон, онно сайылык туттан, кыһынын бултаан, сайынын субан сүөһүтүн тутан, оттоон-мастаан олоҕорута 40-тан тахса сыл буолла.

*Оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ Неустроевтар,
Степановтар, Николаевтар, Сергеевтар.
Алтынньы ый, 2021 сыл*

БАЙАНАЙЫ ХОМОППОТ ОРДУК

Биһиги аҕабыт Көтөххө бэрт уһун кэмнэргэ тардыстан туран, саас кустаабыта. Кини хаар быһыта сиэһэн эрдэбинэ өлбүкээтин уонна мончууктарын от тиэйэр трактордарынан, Көтөххө ытан кэбиһээччи. Бастакы хаар куһа кэлиитин көрсө, Көтөххө улахан ыксалынан, тиэтэлинэн хомунан ыһыгын, ботуруонун сүкпүтүнэн сатыы барааччы.

Биһиги дойдубутугар хаар куһа ыам ыйын 12-14 эргин кэлэн ааһааччы. Ити күннэргэ олохтоохтор суруллубатах сокуоннарынан, дэриэбинэбэ баар эр дьон араас күөллэринэн, үрэхтэринэн, ким хоту, ким соҕуруу хайысхаларынан «сус» гынан хаалааччылар. Ити күннэргэ эрдэрин үлэлэрин дьахталлар солбуйар дьикти үгэстэрэ баар эбит этэ. Билигин үйэ уларыйан, куска итинник күргүөмнээхтик уонна тэрээһиннээхтик барыыны аны Күүлэксэ көрбөккүн.

Биһиги аҕабыт Көтөххө кустуур кэмигэр, Көтөх уута түһэриллэ илик буолан күөл кыһыннылыы тон сытар буолара. Ол да буоллар Көтөх эбэ хотун хоннохторунан, быттыктарынан, сылгылар кыһынныгы хаһыыларынан, хобучах, налыы сирдэринэн синэ уутугар аҕабыт кус арааһын өлөрөрө, сүгэһэр мунунан сүгэн дьэтигэр аҕалара. Сарсыарда күүлэбэ таҕыстаххына араас өгнөөх сааскы кустар түөстэринэн кэккэли ууруллан сыталларын көрөр, кустары хас биирдиилэрин ылан, тутан-хабан көрөр уонна аҕабыт бу кустары хайдах ытан өлөртөөбүтүн төбөбө ойуулаан, таайа сатааһын туһунан истинг да өйдөбүл баара.

Аҕам биирдэ кустуу сырыттаһына, Оҕустаах булуҕунан, Саргаас атынан дайдаран кэлэн, аҕабыттан биир түүннэ диэн, Оҕустаах булуҕар баар сэхээккэтин көнүллэтэн кус ыппыт. Саргаас сэхээккэбэ олорoot да, саата тыаһаан барбытын истэн, аҕам улаханлык дьиктиргээбит. Кини көрдөбүнэ эмиэ да кустар көтөллөрө көстүбэт курдук да, Саргаас саата тыаһаан, «дор» гынар үһү. Үксүн көтүүгэ ытыы курдук саата салгынгна эстэн, Көтөбү үрдүнэн дуораһыйа доргуйар үһү. Аҕам кустаан бүтэн, сарсыарда уонча кустаах утуйаары өлбүкээтигэр тахсан иһэн, Саргааска туюраабыт. Саргаас аҕам иһэрин көрөн, чэйин өрбүт. Кусчуттар чэйдээбиттэр. Чэйди олорон аҕам Саргаастан ыйыппыт:

– Бүөтүр, туох ааттааһы ыттын? Кус итиччэ көттө дуо?

– Кустуу сылдыар киһи буолаһым. Аттыбынан ааспыты барытын ытабын. Көрүүй, тугу бултуй-булпун, – Бүөтүр сэхээккэ кэннигэр саба бырахпыт хагыдаһын хастыы тардыбытыгар, түүннү булда кичэллээхтик кэккэли ууруллубуттарын көрө түһэр.

– Пахай, ити чөкчөнгөнү, үгүрүнү эмиэ тоҕо ытаһын? – аҕам күүппэтэбин көрөн, санга аллайар.

– Хайа, Антон, ити барахсаттарын хайалаах эрэ дойдуттан бултатаарылар айаннаан кэллэхтэрэ дии. Байанай кэһиилээн бултуу олорор уубунан аһарпытын, тоҕо мыынамын ыппакка олоруохпунуй. Булду мыымакка-талбакка бултуур куолу. Сирэ-тала бултуур киһиттэн булда тэйэр. Байанай хомойор. Хата, Антон, барахтары, чөкчөнгөлөрү үргээмит сир дьонун сиринэн күөстэниэххэ. Сириэн суоҕа, – Бүөтүр үөрэн сэгэс гыммыт. Саргаас Бүөтүр сиргэ сылдыарын тухары булду кыра-улахан, күндү-мөкү диэн араарбакка бултаабыт киһи. Ол да иһин сааскы уһун түүннэргэ булду булт курдук сыһыаннаһан, сааскы көтөр арааһыттан тиһинэн, сааскы булт абылангын, бары кустугун билэн итинник эттэбэ.

Саргаас билгэтэ

Биирдэ, анды ытыатын сағана, дьоммор кустуу, Ухун Сээккэ кэлим. Угуйан тураммыт суунатараана сырыттаһытына, Саргаас көҕөччөр атынан сиэллэрэн, дэбдигирэтэн кэллэ. Кэпсэтии буолла. Бүөтүр от үүнүүтүн, аны сайын от хайдах үүнүөбүн көрө, билгэлии сылдыарын, биһиэхэ быһаарда:

– Улахан кураан кэллэ. Сискэ уу тохтообот буолбут. Куобах маһы моойдообут, онон биир-икки сылынан бу дойдуттан куобах сүтүүһүк. Үрдүк сирдэргэ, хордоҕойдорго от үүнүө суох. Саҥа оттуур сири таһаардахпытына эрэ, оттоон аһыыр дьон буоллубут быһыылаах. Көтөбү, Эмиһи, Сээттэри хорон ууларын ыыттааха эрэ, саҥа ньүөл ходуһалары таһаарынаһытына эрэ, кураан дьылларга ити эбэлэр ньүөлсүппүт ходуһаларыттан оттууһубут, – диэтэ Бүөтүр.

Оччолорго Саргаас эппитин тута сөрөөн, өйдөөбөтөбүм. Өйдүөм да иһин, ол кэмнэ, Ухун Сээт хара маһыттан дьалкыйа сытара. Ол курдук угутуран турар Эбэни көрөн турангыны, кураан кэллэбинэ, от үүнүө суоҕа диэн быһа этиэҕи табыла суохтук Сээттэр халааннаан аҕай тураллара. Ол сағана, Ухун Сээт биһиги иннибитигэр, кураан сүтүн мэлдьэспитти, сааскы тыалга долгуннура нэлэйэ сыһпыта.

Кырдыга баара, оччолорго Ухун Сээт Эбэ хотуҥна киирэ охсоммун андыны эрэ ытар бағалаах турар киһиэхэ, сайынгы от үүнэрэ-үммэтэ тутатына миэхэ наадата да суох курдуга. Билигин ол түгэни санаатахпына, олобун сиргэ-уокка анаабыт булчут, дьыл-күн уларыһыларын эрдэттэн сылыктаан, билэрэ уонна сэрэтэн этэрэ оруннаах эбит. Кини ол күн биһиэхэ эппитин курдук, кураан дьыллар сатыылаабыттара. Ходуһалааҕы, Көтөбү, Эмиһи, Дьоодуну, Сээттэри түһэрэннэр, ити эбэлэр ууларын ыытаннар, Күүлэттэр оту өлгөмнүк оттооннор сылгыларын, ынахтарын дэлэгэйдик иитэннэр үлэ-хамнас буолан олороллор. Саргаас сэрэтэн, этэн-тыынан кэбиспитин түмүгэр, дойдуга ыһыллыы сылларыгар Күүлэттэр, онһуулаах оттуур ходуһалаах буоланнар дьыл ыарахаттарын аахсыбаккалар, санаалара, кыахтара кыайарынан ынах-сылгы ииттилэр. Ол иһин күүлэттэр олохторо бүгүн туруктаах, байылыат. Бэл ыаллыы сытар улуустар окко ыктардахтарына от атыылыыр оттоохтор.

Туркулаах булчуттар

Маҕаһыын иннигэр дьоннор үөмэхтэһэллэр, киирэллэр-тахсаллар. Тугу эрэ кэтэһэр курдуктар. Сотору-сотору Тылгынылыыр суол аартыгын одуулаһаллар, чарапчыланан көрөллөр. Эмискэ дьон быһыһыттан чуор куолас сағата дьоннор үрдүлэринэн: «Иһэллээр!» – диэн, дуораччы, доргуйда. Ону кытта дьоннор үтүрүспүтүнэн, оҕолуун-улаханньыын Тылгынылыыр аартыкка үмүөрүстүлэр. Ким да дьаһахтаабатаҕын үрдүнэн, үөмэхтэспит дьон сыыры икки өттүнэн сэлэлии турунан кэбистэ.

Дьонно көҕүһэммин, дьону кытта үтүрүһэммин, дьон бары көрөр сирдэрин диэки одуулуубун. Көрбүтүм, Ухун угуоругар табалаах дьон киирэн кэллэ. Тоҕо эрэ тохтоотулар. Туруору таба тангастаах дьон олох сыарҕаларыттан ойон тураат, табаларын тула төттөрү-таары сырсыакаластылар. Кэпсэтэллэр, табахтарын буруота бурҕайар. Табалар муостара ыраахтан кылабачыйа адаарыйбыта көрөргө дьиктитэ сүр. Аартыкка турар дьон табалаах дьону көрө-көрө ньамалаһа кэпсэтэ, дьиктиргии турдахпытына, табалаахтар тохтообут сирдэриттэн хонгуннулар.

Сыарҕалаах табалартан кылыгырас тыас тыаһа биһиги диэки чугаһаатаҕын ахсын улааттар-улаатан, хобо, муос, сыарҕа, табалар гуйахтарын тыаһа барыта чуолкайдик иһилиннэ. Табалар уулааһынан күлтэччи көрбүт харахтарын, тымныы салгыһына тыынан бурҕатар салгынарнын, манан хаарга чэпчэкилик үктэнэн сиэлэн кылыгыраһар тыастарын, тыыннаах табалары киинэни көрөр курдук дьиктиргээммит, сонурҕааммыт көрдүбүт.

Табалаах булчуттар Тылгынылыыр аартыгы дабаһа сиэллэрэн тахсаат, аамыласпыт дьоннорго тохтообокколор, булчуттар олорор сирдэринэн араҕыстылар. Дэриэбинэ оҕолоро туркулаах табалар кэннилэриттэн саппай уопсан, сыарҕаларга хатааһыннылар. Мин Саргаас табаларын сыарҕатыгар олорсоорубун, Мир уулусса оҕолорун кытта үтүрүспүтүнэн сыарҕага хатааһынным. Мүччү-хаччы туттараммын, син, оннубун буллум.

Табалар сыарҕага хатаастан олорсубут оҕолортон уонна омунура көрбүт аймалас сағалаах дэриэбинэ дьахталларыттан, үйүһуйбуттуу сиэллилэр. Сыарҕа ылаһын анныгар хаар сырдыгыныны сыыйылынна.

Тымны салгын иэдэстэрбин ытырбахтыы хаарыйдылар. Хартыынаҕа көрөр табалары ил көрөр уонна өссө сыарҕаҕа олорсор ураты да эбит этэ. Булчуттар сыарҕа сырытынан, сылын ахсын өрүү Үгүлээккэ бараннар бултууларыгар сыһыарыллыбыт табаларын илдэ кэлэллэрэ дэриэбинэ олоҕор олус күндү уонна сонун буолара. Кэлин «Күүлэт» сопхуос табаны эспитэ. Ону кытта булчуттарга «Буран» диэн хаарынан сылдыар техниканы аҕалыылара булчуттары табаттан букатыннаахтык тэйиппитэ. Күүлэт сиригэр «Буран» дэлэйдик кэлиитинэн, таба кыыл букатыннаахтык эстибитэ.

Арай, хойукка диэри сайын айы биир таба Күүлэккэ кэлэр буола сылдыбыта. Ол дьэ бүтэһик табата этэ. Оҕолор илиилэриттэн араас минньигэс астары ньалбаан сиирэ. Ордук тууһу сөбүлээн салааччы. Ыаллар абараат үттэрин иһэрэ. Түүлүү сылдыар кэмигэр дьүдүөх баҕайы көрүгнээбэ. Кырдыаҕас киһини санатара. Ол олус сымнаҕас таба кэлин дэриэбинэҕэ кэлбэт буолбута. Бастаан утаа оҕотук санааҕа кэтэһэр курдук буоларбыт, онтон устунан олох да умнан кэбисиппит. Ол Күүлэт бүтэһик табата этэ.

Андрей Яковлев-Чуос

БАППАҕААЙЫ БУЛЧУТТАРЫН НЬЫМАТЫН УЛУУСТАРГА ТАРҕАТЫАХХА

Айылҕа харыстабылын министерствота ааҕарынан, ааспыт сылга бөрөлөр 5693 дьэ табатын уонна 124 сылгыны тардыбыттар. Инньэ гынан, тыа хаһаайыстыбатын салаатыгар уонна булт хаһаайыстыбатыгар бөрөлөр сыл устата 400 мөлүйүүн солкуобай холобурдаах хоромньуну таһаарыттар. Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн 2021 сылга – 242 бөрө бултаммытыттан, 35 бөрөнү Бүлүү булчуттара бултаабыттар.

АРДЬАЙ АҢЫЫЛААХТАР ТАҢААРАР ХОРОМНЬУЛАРА

Биллэрин курдук, кэнники сэттэ сылга бөрөлөр тыа хаһаайыстыбатын салаатыгар уонна булт хаһаайыстыбатыгар таһаарар хоромньута сыллата улаата турарын специалистар бэлиэтииллэр. Ол курдук, Бүлүү улууһун охотоведа Александр Ильич Николаев: «Биир сыл, Мастаах энээр нэһилиэктэригэр буулаабыт бөрөлөр кыһын устата 40-тан тахса сылгыны тардыбыттар. Мин кэтээн көрөрбүнэн, ветеринарнай сулуоспа отчуоттуур сыһыпараларыттан бөрөлөр, эһэлэр сир харатыгар тардар дьэ кыылларын, ойуур кыылларын ахсаана 2-3 төгүл элбэх. Аһыылаах кыыллар сүөһүнү, сылгыны ууга мөрөйдөөн киллэрэн өлөрөллөрө, техника сатаан тийбэт сирдэригэр кыылы, сылгыны тардыбыттар сатаан докумуоннаммат. Сиргэ-хонууга сылдыар сылгылары аһыылаахтар сииллэрэ 4-5 төгүлүнэн элбэх буоларын саарбахтаабаппын», – диэн кэпсиирэ киһини толкуйдатар.

Аһыылаах кыылларбыт сыллата дьон олорор сирдэригэр, сайылыктарыгар ыкса кииртэлиир түгүннэрэ элбээн иһэр. Кэнники сылларга бөрөлөр да, эһэлэр да талбыттарынан сылгыны, ынаҕы кыайа-хото тардаллар, дьонго-сэргэҕэ кутталы үөскэтэ тураллар. Бэл, нэһилиэктэр сыбаалкаларыгар бу кыыллар хорҕойоннор дьонго кутталы үөскэтэллэр, сыһыттан, хонууттан сылгыны, ынаҕы кэбэҕэстик бултуу үөрэннилэр.

Бүлүү улууһугар бөрөлөр уонна эһэлэр тыа хаһаайыстыбатын салаатыгар өскө биир убаһа ортогунан 50000 солк., биэ 80000 солк. буоллабына, аһыылаах кыылларбыт сыллата кырата суох хоромньуну таһааралларын эмиэ учуоттаныан сөп.

Улуустааҕы ветеринарнай сулуоспа сүрүннүүр ветвраһа Гаврил Петров үс бүтэһик сылга манньк сыһыпаралары көрдөрөр. Холобура:

2019 сылга улуус үрдүнэн 74 сылгы араас биричиинэнэн өлбүтүттэн, 48 бырыһыанын, ол аата 35 сылгыны бөрөлөр тардыбыттар.

2020 сылга 64 сылгы өлбүтэ докумуонунан бигэргэнэр. Мантан бөрөлөр 37 сылгыны, ол иһигэр 9 кулунчугу тардыбыттар.

2021 сылга 53 сылгы өлбүтүттэн 56 бырыһыанын ардай аһыылаахтар сизбиттэр.

2022 сыл бастакы ыйыгар бөрөлөр 5 сылгыны тардыбыттара докумуоннаммыт.

БӨРӨЛӨРҮ БУЛТААҤЫН КӨРҮННЭРЭ

Саха сиригэр, биллэрин курдук, бөрөнү сүннүнэн хапкаанынан уонна туһаҕынан бултуулар. Маннык бултааһын булчуттан элбэх бириэмэни ыларын таһынан, булчут сыратын-сылбатын, үбүн-аһын ылбахтаһар бултааһын көрүнгэ буолар.

Урукку сопхуостар кэмнэригэр, ол аата сэбиэскэй былаас кэмигэр, бөрөнү бултааһын судаарыстыба суотугар салгынынан (МИ-8 вертолетунан) бөрөнү бултааһын ытыллара. Бу төһө да улахан ороскуоттааҕын үрдүнэн, бөрөнү үөһэттэн көрө сылдьан кылгас кэм иһигэр элбэх бөрө бултанарынан хорутуулааҕа – бөрө үөрүн барытын олоччу ытан ылар кыах баара. Маны таһынан, алдьатыылаах уонна тулалыыр эйгэбэ кутталлаах көрүнгүнэн бөрөнү дьаатынан бултааһын баара. Аһыылаах кыыллары дьаатынан бултааһын ол саҕана көгүллэнэрэ.

Билигин бөрөнү бултуурга МИ-8 вертолет көтөр чааһын сыаната олус улахан, онон бааһынай хаһаайыстыбалар, нэһилиэктэр дьаһалталара, биирдиилээн булчуттар вертолет өнөтүн уйунары кыамматтар. Оттон бөрөнү дьаатынан бултааһын аны сокуонунан көгүллэммит. Онон, бөрөнү вертолет өнөтүнэн туһанан бултааһын үбүн төлөөһүнэ кыайтарбат, бөрөнү дьаатынан бултааһын сокуонунан бобуулаах.

БӨРӨҮТ ТУРУОРСАР КЫҤАЛБАТА ТУГУЙ?

Аны билигин бөрөһүт өлөрбүт бөрөтүгэр ылар бириэмийэтэ, хомойуох иһин, булчукка хойутаан кэлэр түбэлтэлэрэ өрүү тахсар суол. Онон булчут бу биир кыһалҕалаах боппуруоһа буоларынан – булчут бултаабыт кыылыгар көрүллүбүт бириэмийэни утарынан ылары мэлдьи туруорсар.

Тыа хаһаайыстыбатын министрствота «Сахабулт» концернна биир бөрө төбөтүгэр 20000 солк. төлүүр сөбүлэн дуогабардаах. Оттон булчут бултаабыт бөрөтүгэр бириэмийэни ылаары «Са-

хабулт» концерны кытта сөбүлэн дуогабары түһэристэҕинэ, хампаанньа бөрө тириитигэр 2000-5000 солк. диэри сыаналаһан тириитин булчуттан атыылаһар. Ити этиллэр төлөбүрдэргэ булчут докумуоннастаҕына, булчут бөрөнү бултууругар көрсүбүт ороскуоттарын сабынарыгар тыа хаһаайыстыбатын департамена ирдиир докумуоннарын хомуян туттардаҕына, Бүлүү улуунун дьаһалтата улуустааҕы тыа хаһаайыстыбатын департаменын нөнүө бөрөһүккэ 10000 солкуобайы төлүүр. Онон биир төбө бөрөҕө булчут 30-тан тахса тыһыынчаны ылар кыахтанар эрэри, биллэрин курдук, бу ботуччу суумалаах бириэмийэни ылара эриэ дэхситик барбатын булчуттар этинэллэр.

НЭИЛИЭК ААЙЫ БӨРӨҮТ СУОХ

Билигин нэһилиэктэргэ урукку курдук тэрээһиннээх хаһаайыстыбалар нэһилиэк аайы суохтар буолбатахтар. Аны идэтийбит бөрөһүт нэһилиэк аайы баар буолбатах. Ол түмүгэр кэтэх ыаллар сылгылара бөрөтөн, ынахтара эһэттэн көмүскэллэрэ суох хаалаллар. Бөрөҕө, эһэҕэ идэтийэн бултуур булчуттар Баппаҕаайыга, Тылгыныга, биирдиилээн булчуттар Бастакы Күүлэксэ, Иккис Күүлэксэ, Хаҕынга, Дьөккөнгө, Тыымпыга, Лөкөчөөнгө баалара иһиллэр. Улууска эһэни, бөрөнү сонордоһон бултуур булчут тарбахха ааҕылларынан, ардай аһыылаахтары бултаһы бүгүнгү күнгө сытыы боппурус быһыытынан дьүүллэһиллэр.

ОЙУУР БАҔААРДАРЫН СОДУЛА

Аспыт сайын Дьокуускай тулатыттан саҕалаан: Хангалас, Горнай, Кэбээйи, Бүлүү, Үөһэ Бүлүү, Ньурба, Сунтаар улуустарынан өтөрүнэн буолбатах, киһи, кыыл-сүөл олоҕор улахан кутталы таһаарбыт ойуур баһаара буолбута. Хаарыаннаах хара тыабыт күлүбүрүү умайбыта, күлгэ-көмөргө кубулуйбута. Бу баһаар кыылга-сүөлгэ, сиргэ-уокка улахан хоромньуну таһаарда, ордук аһыылаах кыыллар сылдыар ыырдарын уларытта.

Баппаҕаайы эр дьоно сайыны быһа Горнай, Кэбээйи өттүттэн суоһаабыт ойуур уотун, Баппаҕаайы сиринэн уоту аһардыбатахтара, сыралаһан туран уоту «кыраныссаҕа» тохтоппуттара. Ол кыайы өрөгөйө уоста да илигинэ, аны Горнай, Кэбээйи улуустарын өттүлэриттэн, кыстык хаар түһээтин кытта, хара көмөрүнэн бүрүллүбүт умайбыт ойуурдартан, бөрөлөр чөл мастаах-оттоох Бүлүү улуунун сирин буулаатылар. Аһаардас Баппаҕаайы нэһилиэтин тулатынан 30-40-ча араас үөрдээх бөрөлөр эргийбиттэрин булчуттар аахпыттара.

БӨРӨНҮ БУЛТУУР САҔА НЬЫМА

Бу сырыыга баппаҕаайылар урукку өттүгэр бөрөнү бултааһынга Саха сиригэр киэнник туһанылыбатах ньыманы туһанарга быһаарыналлар. Урукку өттүгэр Нам, Уус Алдан улуустарыгар өрүстэр арыыларыгар бөрөлөрү флажогунан эргитэн, туһах, хапкаан туруораннар бөрөлөрү бултаабыттара. Былырын Тылгыны булчуттара өрүс арытыгар бөрөлөрү кыһыл былаах иһигэр хаайаннар 2 бөрөнү бултаабыттара.

Бу сырыыга Айылҕа харыстабылын министерствотыгар үһүннүк үлэлээбит биолог-охотовед үөрэхтээх **Егор Николаев** уонна **Константин Орлов** төһө да ыт кэтэҕэ үктэллээх, «Бурани» техника сатаан сылдыбат арыы ычык мастардаах сири аахсыбаккалар, ойуур тыа систэри флажогунан быһан, бөрөлөрү флажок иһигэр хаайан бултаһарга быһаарыналлар. Кинилэр элбэх булчуту флажоктары сөпкө тардарга, иилэргэ, флажоктары кыраһалыырга, көннөрөгө, бөрө суолун хайарга, хайдах сирдэринэн флажоктаах быалары тардарга үөрэттилэр, такайдылар. Бултааһынга нэһилиэк таһыттан булчуттары ыңыран, үүрэн бултааһын быраабылатын сөпкө тутуһан, дэн-оһол тахсыбатын курдук тэрээһиннэри ытан, булчуттары барыларын биир санааҕа түмэн, биир тылга киллэрэн бөрөнү бултааһынга түбүгүрэ сылдыбаллар. Санаттан сана үөрү булан, флажок иһигэр хаайаннар бултаһы ньыматын сырыы ахсын тупсаран иһэллэр.

САНА НЬЫМАНАН 20 БӨРӨ БУЛТАННА

Баппаҕайы сиригэр бөрөлөрү бултааһыны сиһилии быһаарар буоллаха, ааспыт сыл тохсунньуттан бям ыйыгар диэри булчуттар сэт ууранныр 14 бөрөнү бултаабыттар. Ол кэнниттэн ахсынны ыйга 14 бөрөнү бултуулар. Сана ньыманы туһанан 14 бөрөтөн 10-нун флажковой ньыманан бултуулар. Үүммүт сылга киирэн баран, ый аҕаарыгар 10 бөрө бултанна. Баппаҕайы булчуттара бөрөлөрү бултаһары тохтотор санаалара суох, күн ахсын бөрөлөрү сонордоһоллор.

БУ ТУГУ КӨРДӨРӨҮЙ?

Бөрөлөрү флажокка киллэрэн бултааһын үчүгэй уонна мөкү өттүлэригэр туох санаалааһын нэһилиэк баһылыгыттан **Николаев Егор Афанасьевичтан** ыйыталастым, онуоха кини маннык кэпсээтэ:

– Маннык ньыманан бултааһын үчүгэй өттө, бастакынан, кылгас кэм иһигэр элбэх бөрөнү бултуохха сөп.

Иккиһинэн, бу ньыманан Саха сиригэр ханнык баһарар мунугар бултуохха сөп эбит. Бу ньыманы Өрөспүүбүлүкэҕэ киирэн тарҕаттахха, булчуттары үөрэттэххэ аһылаах кыыллары уодьу-ганныыр кыах баарын биллибит.

Үсүһүнэн, бөрөһүт булчуттар биригээдэлэрин өрөспүүбүлүкэҕэ тэрийэр көдүүстээх буолсу.

Тоһуурдаан, үүрэн бултааһынна хапкааны, туһабы туттуу бултааһын ситиһиитин бырыһыанын улаатыннарар, онон бары албаһы бу көрүнгэ туһанар кыах баар.

Урукку өттүгэр өрүс арыларыгар бөрөлөрү хаайан бултуур буоллаһарына, аны сис тыалары быһан, эргитэн бултуохха сөбүн бу ааспыт бултааһыннарбыт көрдөрөлөр.

Маннык бултааһын болдомтоҕо ылылар өттө бөрөлөр флажок иһигэр уһуннук киирэн олоһот эбиттэр, онон түргэнник бултаныахтаах. Бөрөлөр күрүүр үүтү-хайаһаһы көрдүүлэр, биер сыһа дьаһаныттан бөрөлөр тоһууртан мүччү туттарбыт түгэннэрин эмиэ көрүстүбүт.

БӨРӨЛӨРҮ ҮҮРЭН, ТОҢУУРДААН БУЛТААҢЫН ҮБҮЛЭЭНИНИ ЭРЭЙЭР

Бөрөлөрү былаах иһигэр хаайан, тоһуурга үүрэн бултааһынна иккитэ сылдыбыт киһи быһыытынан толкуйдааһаһына, флажковой ньыманан бултааһын элбэх киһи ресурсатын ирдир бултааһын көрүнгэ буолар эбит. Булчут бөрөлөрү флажок иһигэр хаайыар диэри буранынан элбэх сири кэрийэр, онон тэрээһин үлэлэртэн сағалаан бултааһынна диэри элбэх уматыгы, техника ресурсатын үгүстүк туттар. Ол да буоллар маннык ньыманан бултааһын, МИ-8 вертолету наймылаһан, вертолет көтөр чааһын ахсын төлүүрдээһэр быдан кыра ороскуотунан, кылгас кэмнэ элбэх бөрөнү бултуур кыах үөскүүрүн биһирээтим.

Өрөспүүбүлүкэҕэ бөрөлөр ахсааннарын аччатарга туһуланан ытыллар үлэлэргэ, Өрөспүүбүлүкэ хааһынаттан МИ-8 вертолет көтүүтүгэр көрүллэр үптэн, флажковой ньыманан бөрөлөрү тоһуурдаан, күрэтэн бултааһынна ГСМ ороскуотун сабынарга бюджеттэн аадырыстаммыт үбүлээһини улуустарга көрдөххө маннык бултааһынна көдүүһэ улахан буолуо этэ диин санаа баар.

БАППАБААЙЫ БУЛЧУТТАРЫН ЭТИИЛЭРЭ

Билигин МИ-8 вертолет көтүүтүн улуустар сайаапкалыыры ыарырҕаталлар. Кистэл буолбатах, бөрөлүүргэ анаан вертолету сайаапкалааһынга түүлэхэр тэрилтэ элбэбиттэн вертолет онорор өнгөтө хабаана суох үрдүк. Ол онугар бөрөлүүргэ анаан кыра авиация иһинэн «ROBINSON» курдук кыра вертолеттары министерство бөрөлүүргэ туһанара буоллар хайдах буолуо этэй?

БАППАБААЙЫ БУЛЧУТТАРЫН НЬЫМАТЫН УЛУУСТАРГА ТАРБАТЫАХХА

Баппабаайы булчуттара бөрөлөрү сонордоһон, сис тыа ортотугар бөрөлөрү былаахтаах тоһуурга хаайан, үүрэн бултуур ньымаларын Саха сириг бары улуустарыгар тарҕатан туһаныахха.

Андрей Яковлев-Чуос, суруналыыс,
Бүлүү улууһун Айылҕа харыстабылын гос. инспектора

СОРСУННААХ БУЛЧУТ ЭТЭ

Биһиги аҕабыт, педагогическай үлэ, тыыл бэтэрээнэ, Бүлүү улууһун бочуоттаах гражданина, Лөкөчөөн оскуолатын маннайгы үөрэнээччитэ, өр сылларга айымньылаахтык үлэлээбит учуутал, дириэктэр, бастакы меценат Леонтьев Афанасий Иванович, 1934 сыллаахха Бүлүү улууһун Лөкөчөөнүгэр «Эмис» дизн кэрэ айылҕалаах өтөххө төрөөбүтэ. Эһэтэ Леонтьев Иван Иннокентьевич (Дьөлгөтөр Уйбаан), эһэтин төрүттэрэ кэпсээнгэ кирибит тайаҕы-эһэни муннuttан сиэтэр булчут дьонунан биллэллэрэ. Таайдара Леонтьев Нифонт Иванович, Леонтьев Марк Иванович үйэлэрин тухары бастыннарга сылдыар кадровай булчуттар этилэр, ийэтэ Леонтьева Александра Ивановна, удьуор булчут хааннаах буолан, эмиэ мас көтөрдүүрү, кустуура, куобахха туһах иитэрэ. Афоня аҕата суох тулаайах улаатан кыра сааһыттан таайдарын батыһа сылдьан үлэҕэ, булка уһуллубута. Сэриг саҕана астангас кырыымчык буолан, олох ыарахан этэ. Кыра таайа Мааркап ыалдьан, ол саҕана орон киһитэ этэ. Онтон иккис таайа Ньыыкан саас, сайын тутууга үлэлиирэ, хас да киһи нуорматын оттуура, онтон кыһынын отторун-мастарын бэлэмнээн биэрэ-биэрэ түүлээх булдугар сылдыара. Былаанын куруук икки-үс бүк куоһарара, сэриг кэмигэр харса суох үлэлэн «Стахановец» аатын ылбыта, «1941-1945 сс. Аҕа дойдуга Улуу сэриигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн на-

бараадаламмыта. Лөкөчөөннө оскуола суох буолан, Афоня 13 сааһыгар диэри үөрэммэккэ, күүһэ кыайарынан ийэтигэр көмөлөһөн холкуоска үлэлээбитэ. 1946 сыл саас 12 саастааҕар сэрииттэн эргийэн кэлбит Николаев Ньыыканнын барсан кыыл табаны тоҥокко өлөрбүт, ол туһунан «Маннайгы булт умнуллубат» диэн кэпсээннээх.

Афоня Лөкөчөөннө саҕа аһыллыбыт оскуолаҕа 1947 с. үөрэнэ кирибитэ. Биир көстөөх сиртэн Эмистэн сатыы сылдьан үөрэммитэ, күнүс үөрэбиттэн төннөн иһэн туһаҕын, сохсорун көрөн ааһара үһү. Онтон 4 көстөөх сиргэ Баппабаайы сэттэ кылаастаах оскуолатыгар үөрэнэ барбыта. Иллэн кэмигэр куобахтаан, мас көтөрдөөн, олоһу ыалыгар, элбэх оҕолоох оҕдообо эдьийигэр Гаврильева Александраҕа көмөлөһө сатыыр эбит.

Оскуоланы бүтэрэн баран, бииргэ үөрэммит доҕорун кытта сатыы 240 километрдаах Бүлүү куоратыгар педучилищеҕа туттарсан үөрэххэ кирибитэ. Училищени ситиһиилээхтик бүтэрэн баран, Лөкөчөөннү оскуолатыгар старшай пионер баһаатайынан аһаммыта. Республика биир бастын үлэлээх баһаатайа буолбута, республикатааҕы радиоҕа ынгырыллан үлэтин уопутун үлэстибитэ. Афоня Лөкөчөөн оскуолатыгар математика учууталынан, дириэктэринэн уһуннук үлэлээбитэ. Дириэктэрдии сылдьан күүскэ туруорсан, салалтаны кытта сатаан кэпсэтэн, 1969 с. 160 миэстэлээх типовой оскуо-

ланы туттарбыта, нэһилиэк историятыгар аан маннай «Универсал-7» диэн ититэр систиэмэни киллэртэбитэ. Оскуола тутулла турар кэмигэр Дьокуускайтан 1 мөл. солк. суумалаах миэбэли, көрдөрөн үөрэтэр пособиелары, техсредстволары у.д.а. наада буолар үөрэх тэрилин барытын булан аҕалбыта. Оскуола 1970-1971 үөрэх дьылыгар үлэҕэ киириэхтээҕин, барыта ситэн 1969-1970 үөрэх дьылыгар киирбитэ. Оттон оскуола аҕыс кылаастанарыгар үөрэнээччи тийибэтин иһин, ыаллыы Илбэнэ дэриэбинэтиттэн, төрөппүттэрин кытта кэпсэтэн, хас да оҕону эбии аҕалан үөрэттэрбитэ. Онон Лөкөчөөн олохтоохторун сүнгэн үөрүүлэригэр, 1972 сылтан оҕолор аҕыс кылааһы дьыэлэриттэн ханна да барбакка бүтэрэр дьолломмуттара.

Лөкөчөөн оскуолата үөрэнээччилэр сайынҕы сынньаланнарын тэрийиигэ, оҕону эстетическэй өттүнэн иитиигэ, «Бэлэм буол» хаһыакка суруйтарыыга республикаҕа хаста да бастаабыта, Саха АССР Верховнай Сэбиэтин Президиумун Бочуотунай грамотатынан наҕараадаламмыта, оройуоннаағы куоталаһыыга 6 төгүл кыайбыта. Дириэктэр Афанасий Иванович хас кыһын аайы оҕолору көмөлөһүннэрэн оскуола тулатыгар хаартан араас кыыллары, остуоруйа геройдарын онгортон таһаарара. Айан суоппардара түүн суол кытытыгар турар аарыма тайахтары, кыыл табалары соһуйа, сөҕөмахтайа көрөллөрүн кэпсиир буолаллара.

Бизнсийэҕэ тахсан баран, аҕабыт булдунан дьарыктаммыта, сопхуоска любитель-булчутунан киирбитэ. Таайдара эрэ такайбыттарынан буолбакка, булка тардыһара хааныгар баар буолан улахан байанайдаах чулуу булчут этэ. 1984 с. түүлээҕи туттарыыга нэһилиэк чулуу кадровай булчуттарын кэннигэр хаалларан, «Баппаҕаайы» сопхуос чемпион булчута буолбута. Ол сағана «Баппаҕаайы» сопхуоска Илбэнэ, Лөкөчөөн отделениелара киирсэллэрэ. Сопхуос дириэктэрэ Афанасьев Владимир Григорьевич бириис анаан, аҕабыт радиоприемник бэлэх туттута. Аҕабыт талааннаах таксидермист, мындыр фотограф этэ. Дьыэбитигэр араас дэнгэ көстөр айылҕа дьиктилэрин: хаалтыстаах тайах, дьикти муостаах таба, манган тиинг, айылҕаттан үс атахтаах солондо, манган тыстаах киис чуучулаларын онорбута. Өссө көтөр арааһа баара, ол иһигэр сэдэх кустар, красавка туруйа, кыра, орто, улахан эһэлэр. Элбэх дьон чуучула онгортолоро. Элгээйи музейын төрүттээбит Борис Николаевич Андреевтыын чугастык билсэллэрэ. ССТА корреспондента, суруналыыс Дмитрий Бубякин «Мындыр булчут быһылааннара» рубрикаҕа хаһыакка аҕабыт бултуур ньымаларын суруйбута, ол иһигэр тоһуурдаан бултааһынын, мындыр, сатабыллаах буолан бураанҕа ититиллэр сыарҕа онгостон туттарын.

Аҕабыт кэпсээннээх киһи этэ, булт араас быһылааннарын, онно түбэспит бэлиэ түгэннэрин истибит эрэ сэргиирини кэпсиирэ. Лөкөчөөн бастакы фотограба буолан нэһилиэк, оскуола историятын хаартыскаҕа түһэрбитэ, ордук булт араас түгэннэрин үйэтигэрин сөбүлүүрү. Отой эдэр эрдэбиттэн өлүөр диэри сурунар кыһыл тастаах киниискэлээҕэ. Онно сааскы куһун уонна сылларынан булдун бэлиэтэнэрэ. Уолун Сашаны отой кыра эрдэбиттэн булка сыһыарбыта, сэттэ саастааҕар кыыл табаны ыттарбыта. Отой кыра эрдэхтэринэ, арҕахтан булчут таайдарынаан эһэни бултуулларыгар уончалаах кыһын Айданы, үстээх уолун Сашаны илдэ барбыттара. Үс оҕото отой кыраларыттан мас көтөрүгэр сохсолууллара, куобахха туһахтыыллара, кустууллара.

Афанасий Иванович 1970 с. биэрэпиһи ытыгыга үчүгэйдик үлэлээн ССРС бырабыыталыстыбатын Бочуотунай грамотатынан, РСФСР үөрэҕириитин министиэристикэтин Бочуотунай грамотатынан уонна онтон атын араас таһымнаах сүүһүнэн грамоталарынан наҕараадаламмыта. IX, X, XI пятилеткалар ударниктары уонна социалистической куоталаһыы кыайыылааҕын хас да бэлиэтин, «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылынан. Килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээли ылбыта. Хаста да үрдүкү наҕараадаҕа түһэрбиттэрэ эрэри, партияҕа киирбэт диэн аһарпатахтара. Аҕабыт «Олох суола» хаһыат общественной корреспондента этэ, үгүс сыл дьаныһан туран нэһилиэгин бэлиэ түгэннэрин, ол иһигэр булт, булчуттар туһунан улуус, республика хаһыаттарыгар суруйара. 2005 сыллаахха «Кыһыл көмүс бөрүө» номинацияҕа кыайбыта, улууска бастакынан Илья Николаев аатынан журналистскай бириэмийэ лауреата

буолбута, «Бүлүү ытык ажалара» кинигэбэ киирбитэ. Эмиэ 2005 сыйлаахха Бүлүү улуунун бастын таксидермиһын аатын ылбыта, «Булт трофейа» быыстапкаба кыттан улууска чемпион буолбута.

Кэлин аҕабыт харағынан I группалаах инбэлиит буолан Москваба Федоров клиникатыгар баран хаста да эмтэммитэ, лазерынан эпэрээссийэлэммитэ. Аҕаар эрэ харағынан мөлтөхтүк да көрдөр, санаатын күүһүнэн харса суох сылдьан кустуура, бултуура, олоҕун тиһэх сылларыгар диэри күндү түүлээҕи – кийиһи, саһылы, солондону, кырынааһы, андаатары – туттарара. Ыарахан ыарыыттан 2006 сый ахсынны 20 күнүгэр олохтон туораабыта, СР Президенин В.А. Штыров ыйаағынан 2007 сый ахсынны 28 күнүгэр Лөкөчөөн оскуолатыгар Афанасий Иванович аата инҕериллибитэ.

Елизавета Егоровна Алексеева, кэргэнэ,
Лөкөчөөн улуунун Бочуоттаах олохтооҕо,
СӨ доруобуйа харыстабылын туйгуна,

Баппаҕаайы нэһилиэгин олохтоохторуттан бастакы эмн үлэһитэ,
«Бүлүү улуунун социальной-экономической сайдыытыгар кылаатын иһин»
уонна «Лөкөчөөн нэһилиэгин сайдыытыгар кылаатын иһин» бэлиэлэрдээх,
21.10.2017 с.

МАННАЙГЫ БУЛТ УМНУЛЛУБАТ

Саха киһитэ барахсан булка тардыһара хааныгар баар. Сыллары-элэ-йэри аахсыбакка, аһырын-утуйарын умнан, өйдүүн-санаалыын булт абылангар ылларан ыраах сиринэн тэлэһийэр. Ол эрэри булт диэн булт – хастыы эмэ хонугу быһа мэлийэн хаарга хаамыаххын, сииккэ сиэлиэххин эмиэ сөп. Сороҕор, адьас кыра кэм иһигэр өлгөм бултанан, өрөгөйүн үрдээн үөрүүн-көтүүн да турдаба. Булчут киһиэхэ күүтүллүбэтэх араас дыкти түбэлтэ элбэх буолар. Ол гынан баран саамай умнуллубат бэлиэ түгэнин – булка аан бастаан сүрэхтэниин, маннайгы булдун үөрүүтэ.

Миигин булка маннай ийэм Өлөксөөндөрө көбүппүтэ. Олох кыра сылдьаммын, ийэм, Эмис диэн өтөхпүтүгэр балаҕаммыт аанын сэгэтэн туран, чугас турар хатынҕа олорор куртуйаҕы ытан өлөрөрүн олус сэргии көрөрүм. Онтон сэрии сағана, сэттэлээхпэр, ийэм миэхэ кылынан туһах хатан биэрэр буолбута, онон мин кыһын ыарба хаарын төттөрү-таары оймоон, суол таһааран ыалыкыга туһах иитэrim.

Биирдэ туһахпын көрө тиийбитим, арай ыалыкы ингэн өрө көтө-мөҥө олорор. Мин өс киирбэх тиийэн саба баттаатым гынан баран, хайдах өлөрөрбүн билбэппин. Туһахпыттан араарарбын кытта ыалыкым илиибиттэн төлө мөҥөн, бэбээрэ-бэбээрэ ыарҕаны үрдүнэн көтө турда. Наһаа хомойон ытаатым. Дьэиэбэр тиийэн кэпсээбиппэр, ийэм: «Сыһа араарбыкыны, араара иликкинэ, төбөтүн тэһэ ыстаан өлөрөр баҕайы», – диэн сүбэлээбитэ. Онтон ыла туһахпар тыыннаах ыалыкыга түбэстэхпинэ ытыран өлөрөр буолбутум.

Эмиэ ити сэттэлээхпэр саас кус кэлэн, арҕаа ойбон күөлбүтүгэр саҕа-ингэ бөҕө буолбута. Биирдэ ийэм мин кустуохпун бағарарбын көрөн, сынтараалка саатын уоһун чуумпурунан анһан, тиин уйатынан быһаан ииттэ уонна ачаахтаах мас онгорон баран, саабын онно ууран туран (илиибинэн кыайбаппын) кыһаан ытарга үөрэттэ.

Күөлбэр киирбитим, кус арааһа баар эбит, элгээн тобус-толору. Мин үөмэн киирэн, ачаахтаах маспар саабын ууран баран, ханнык кыһа ытыахпын билбэккэ олордум. Наһаа долгуйан, сүрбүм битигирэс, илиим салыбырас. Онтон кустарым ыраатыах курдук буолбуттарыгар саамай ортоку оло-рооччуларын туһулаан баран, чыыбыспын тардан кэбистим. Саа тыһа өрө бытарыда, буруо бөҕө багдас гынна, иэдэһим аһыйда... Бэйэм саабын төлө ыһыктаат, ууга тиэрэ таһылла түстүм. Онно кыһаллыбакка, сыыстым дуу, таптым дуу диэн биир эрэ санаалаах харбыалаһан туран көрбүтүм, арай киэн уу ортотугар биир кус кылбайа сытар, сапсынар. Мин үөрүүбүттэн атаҕым сири билбэт буолан: «Таптым!», – дии-дии дьэиэбэр ийэбэр сүүрэн табыстым. Иккиэн киирэн атыыр моонньоҕону ыллы-быт. Бастакы куспун өлөрбүппэр ийэм эрдээх бэйэбинээҕэр ордук үөрэн, маанылаан, онкучахтан үүт үрдүн холбуйан, мас кыттыаны өрөһөлүү күөрчэхтээн биирдэ.

Мин тото аһаан баран, бултаан эр ылбыт киһи аны өтөхпүттэн чугас баар Быһыттаах элгээнигэр кус ыта барар санааланным. Ийэм саабын иитээри гыммыта да, дьэиэҕэ доруобунньук көстүбэтэ, ол

иһин урут ууруллубут мас көтөрүн куртағын таастарын булан, оһон ииттэ уонна миэхэ: «Урабас тийэр сириттэн, ыга киирэн баран, саағын бэйэҕэр кытаанахтык эпсэри тутан ытаар», – диэн сүбэлээтэ.

Элгээммэр тийбитим, эмиэ кус бөҕө. Өр үөмэн олох чугас киирэн, саабын ачаахха ууран баран, кытаанахтык тутан ыттым. Көрбүтүм, биир да кус хаалбата, бары эргийэ көттүлэр. Хомойон турбахтыы түһээт, элгээнтэн тэйэн эрдэхпинэ, арай, доҕоор, үрдүбэр туох эрэ кэлэн саалла түстэ. Мин охтон хааллым. Иһиттэхпинэ ойоҕоспор кынат тыаһа сапсынар. Ойон туран көрбүтүм, хаан-билик буолбут кус сытар. Иккис куспун өлөрдүм диэн, дэлби үөрэн, ыллым да, дьиэбэр сүүрдүм. Оһон куска бастакы сүрэхтэниибэр, сэттэлээхпэр, биир күн икки күһү өлөрөн турабын.

Оттон улахан булду эмиэ ол сыл бултаабытым. Саас ийэбин кытта мас эрбии турдахпына, арай айан суолун устун кыыл табалар сүүрэн кэлэн, биһигини олох түгнэри көтө сыһан аастылар. Кэнни-лэриттэн хара ыт аҕылаан ааста, онтон сотору буолаат, сэрииттэн өтөрдөөбүтү төннүбүт Ньюкулаайап Ньыыкан тостубут хайыһарын кыбынан тийэн кэллэ. Тонот буолан кыыл табалар суолга киирбиттэрин, оһон кинилэри суолга тоһуйан бултуохха сөбүн кэпсээтэ. Ийэбиттэн суолга тоһуйуон дуо диэн ыйыппытыгар, ийэм: «Бу оҕом номнуо сааламмыта, оһон кинини илдэ бар, үөрэннин», – диэн көрдөстө. Ньыыкан сөбүлэһэн, мин таба тоһуйа барсар буоллум. Сынтараалкабын ийэм сүннүө-бүнэн кыһанан-мүһэнэн ииттэ. Ньыыкан миигин хатын чаран иһинэн аһар суолга улахан хатын кэннигэр суолтан чугас саһыаран кэбистэ уонна бэйэтэ таба күрэтэ барда.

Хаарга батары түһэн өр баҕайы олорон, тиистэrim ыпсыбат буолуохтарыгар диэри ыгдаччы тоннум. Табалар суохтар, манан ааспаттар эбит диэн, сана хамсыах курдук буолан эрдэхпинэ, арай биир таба миигин билбэккэ суол устун бу сүүрэн иһэр эбит. Мин ыксаатым, саабын хаба тардан ылан ойоҕолоон эрдэҕинэ ыппытым, охтон түстэ.

Сотору Ньыыканым кэллэ, чугастаағы өтөхтөртөн сыарҕалаах аттаах Хабырыыл уонна Өлөксөй оҕонньоттор кэлэн сүлүстүлэр, тэнгэ үллэстэн үөрэн-көтөн бардылар. Өлүү эппин хайыһарбар соһон, мин дьиэбэр олох ыкса киһэ кэлиим. Ийэм, оҕом бултуйбут диэн, наһаа үөрдэ, көмүлүөк оһоҕун иннигэр тобуктаан туран уотугар ас кээстэ.

Улаатан баран оччоттон баччаҕа диэри бултуйдум ини, бултуйбатым ини, ол гынан баран, санаабар, ол табам этигэр ханнык да эт тэннэспэт.

Дьэ, ити курдук киһиэхэ маннайгы булда хаһан да умнуллубаттыы өйүгэр-санаатыгар ингэн хаалар эбит.

Афанасий Леонтьев

Максимов
Афанасий Лукич

Харлампьев
Василий Петрович

хаһаайыстыбатын миниистирэ Николаев Михаил Ефимович «тоҕо үөрэххэ киирэр оҕолорго дуогабар түһэрибэккин?» диэн сэмэлээтэ диэбит. Онон үөрэххэ киирэр дьолбор тыа хаһаайыстыбатын миниистиринэн сопхуос директорун сэмэлэтэн турабын. Дуогабар түһэрсэн сопхуоһум 46 солкуобай-даах целевой стипендия төлөөн, охотовед үөрэҕин бүтэрэрбэр төһүү күүс буолбуттара.

1989 сыллаахха 4 курсу бүтэрэн баран, диплом иннинээҕи практикабын Орто Халымаҕа Сылгы Ыытар нэһилиэгэр барбытым, аатырбыт «50 лет Октября» сопхуос кылаабынай охотоведыгар Протопопов Максим Дмитриевичкэ, онно хоту дойду бастакы уопуттарын биэрбиттэригэр барҕа махтал.

1990 сыллаахха үөрэхпин бүтэрэн кэлэн баран Максимов Анатолий Иванович – «Сахабулт» тэрилтэ директорун бастакы солбуйааччытын рекомендациятынан Булун оройуонугар «Таймылыыр» сопхуоска кылаабынай охотоведынан үлэлээбитим. Бу манна кыыл таба ытыытын тэрийбитим. Үлэбэр элбэх уопут уонна хоту дойду хоһуун булчуттарын кытта алтыспытым кэлинни үлэбэр эмиэ улахан көмө буолла.

Бастакы Президеммит Николаев М.Е. 241 №-дээх ыйаагынан 1992 сыл балаҕан ыйын 28 күнүгэр «Сахабулт» национальной концерн, бастакы булт хаһаайыстыбатыгар аналлаах тэрилтэ тэриллибитэ биһиэхэ, саҥа үөрэҕи бүтэрбит охотовед идэлээх уолаттарга, улахан үөрүүлээх сонун буолбута. Мин Үөһээ Бүлүү оройуонугар «Сонор» диэн ааттаах кыра тэрилтэни тэрийэн үлэли сылдыбытым.

Балаҕан ыйыгар ыйаах тахсыбытын кэннэ, Саҥа дьылга дылы «Сахабулт» концерн тэриллиитин кэмнэрэ этэ, онон оройуонҥа филиаллары тэрийии Саҥа дьыл кэннэ саҕаламмыта. Олунньу 1 күнүгэр «Сахабулт» национальной концерн Үөһээ Бүлүүтээҕи филиалын управлениетын начальнига диэн дуоһунаска ананан, Үөһээ Бүлүүгэ тийибитим. Тийибит күнүм сарсыныгар оройуон баһылыгар киирэн Ыйааҕы, бирикээһи көрдөрөн, үлэбин саҕалаатым. Төрөөбүт нэһилиэкпиттэн 8 км сиртэн оройуон киинигэр эргийэ сылдьан үлэлээбитим.

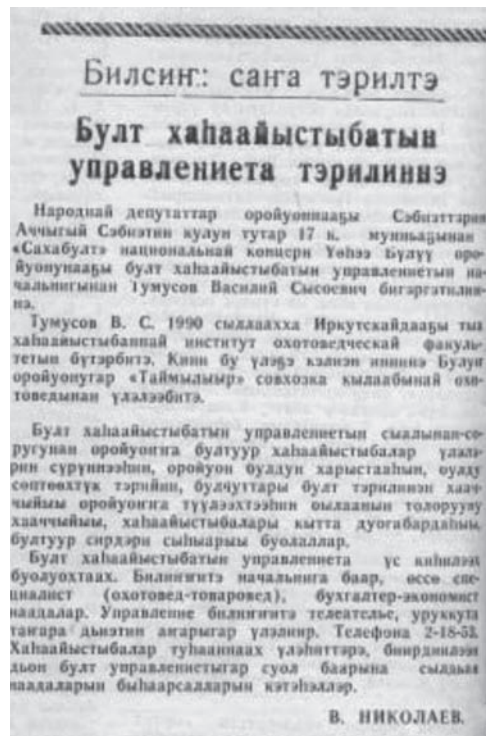
Мин үлэиир кэммэр товароведынан Ларионов Н.И., Олесов И.Ф. Куприянов Ю.П. курдук уопуттаах охотовед убайдарбын кытта үлэлээбитим.

Саҥа үлэбитин саҕалыырбытыгар убайбыт Анатолий Иванович Максимов салайытынан, умсугуйан туран үлэлээбиппит. Бастакы сылларга сопхуостар ыһыллан, бултааһыны тэрийии мөлтөх турукка киирбит кэмигэр концерн сөпкө тэриллибитэ. Үөһээ Бүлүүгэ кадровай булчуттары барыларын испииһэктээн, нэһилиэктэринэн араартаан, нэһилиэктэри кэрийэ сылдьан муньах бөҕө тэрийэн кэпсэтии-ипсэтии ытан ыһыллыбакка салгыы үлэлээбиппит.

Биһиги оройуонҥа андаатар бултааһына бастакы күөһүнэ турар этэ, сылга 30-40 тыһыынчаны туттарар этибит, ону өйдөөн бултуур сирдэри, күөллэри сыйыарыыттан саҕалаабытым. Кадровай булчуттары кырдыаҕас оҕонньоттору кытта сүбэлэһэн күөллэрбитин, бултуур сирдэри үлэстэн оройуон сиригэр бэрээдэктээбиппит. Улахан нэһилиэктэргэ үлэлээбит охотовед уолаттары Сургуулукка Алексеев П.П., Дүллүкүгэ Никифоров В.В., Онхойго Тимофеев А.С. муньан үлэлэппитим, ол улахан көмө буолбута.

Үлэбит дьонго сыаналанан, биир хостон тахсыахха диэн база тутарга туруммуппут. Үөһээ Бүлүү оройуонун, нэһилиэк советын көмөтүнэн, оройуон милициятын таһыгар территория биэрэннэр, тэрилтэбит көмөтүнэн нарезтаах саа харайардаах дьобуҥс база туттубуппут.

Туйахтаах кыылга лицензия түңгэтиитэ концерн иһинэн барар этэ, бу үлэбитигэр төһүү күүс буолбута. Бөрө бултааһынын тэрийии, түүлээх тутуута. Оройуон нарезтаах саага эмиэ биһиги нөңүө барар буолан оройуон булчуттарыгар хамсатар күүс этэ. Сааскы кус ботуруонун эмиэ биһиги аҕалан атыылыырбытынан хамсаны-имсэнии күүстээх буолара. Ону таһынан түүлээх таҥаһы, кырска, саһыл тириитэ аҕалан нэһилиэнньэҕэ атыылаан абырыыр этибит. Ити барыта 1990-с сыллар ыарахан кэмнэригэр этэ. Оройуон боростуой дьонно этэринэн, булчуттарга түүлээх харчыта төлөнөрүнэн биэнсийэ кэнниттэн иккис миэстэҕэ турара. Ол кэмнэргэ хамнас энин төлөммөт кэмнэрэ этэ.

«Сахабулт» үлэлиир кэмигэр булчуттарга спецтангаһы, булт тэрилин, саа сэбин бюджет суотугар босхо түнэтэр этибит, бу этэ булчуттарга көмө диэн. Сыл аайы бөрө бултааһыныгар бириэмийэ ананара, ким элбэх түүлээҕи туттарбытынан куоталаһыы тэриллэрэ. Үөһээ Бүлүүттэн туттарыллыбыт түүлээх Саха сириг үрдүнэн иккис миэстэ буолан үөрэн-көтөн турабыт.

Олунньу ый 17 күнүгэр 2002 сыллаахха «Сахабулт» финансовай-агропромышленной концерн булт отделын старшай специалиһынан куоракка үлэли кэлбитим, дьэ республикатааҕы таһымна үлэҕэ миккиллэн киирэн барбытым. Түүлээх бултааһынын, бөрө ытыгытын, кыыл бултааһынын тэрийии үлэһэри иилээн-саҕалаан ытарбыт.

Кыыл этин соҕотуопкатыгар Өлөөн оройуонуттан үс массыынанан 25 тонна эти атыылаһан аҕалан кыл мүччү муус устар ыйга ледниккэ туттаран турабын.

Ямалга тыс соҕотуопкатыгар убайбыт Илья Борисовтыын сылдыан турабын. Ямало-Ненецкэй автономнай уокурук оройуонун барытын кэрийэн, буурҕа быһыыгар туундаранан айаннаан сүүһүнэн тыһыынча тыс хомуйан ытан турабыт.

Киис соҕотуопкатыгар Уус Майа, Амма оройуоннарыгар ахсынны аан-даам тымныытыгар УАЗ массыынанан айаннаан Хабаровской быһыыгар тийэ барар этибит. Аукционга ытаары ыксал бөҕөнөн сылдыарбыт.

2003 сылтан ООО «Булчут» тэрилтэҕэ Николай Васильевич Додохов салайыытынан үлэлэбиппит, онно чааһынай тэрилтэлэртэн бастагынан Минсельхоз иһинэн уопсай түүлээх хомуйуугун, уруккунан госзаказ 15 бырыһыанын хомуйар заготовитель буолан үлэлэбиппит. Бу үлэлиирбитигэр Минсельхозка үлэлиир убайдарбыт Сосин В.А. уонна Лугинов Д.С. сүбэ-ама, төһүү күүс буолбуттара.

ООО «Булчут» тэрилтэнэн 2004 сыллаахха Санкт-Петербург куоракка «Союзпушнина» Международной аукционугар киис атыытыгар тахсыбыппыт.

Санкт-Петербург «Союзпушнинаҕа» Норуоттар икки ардыларынааҕы аукционга барар түүлээҕи тутуу бириэмэтэ

Ленскэй оройуонун урбаанныыта Кочнев Карл Иванович түүлээҕин туттара олорор

Мииринэй оройуонун Таас Үрэх нэһилиэгэр «Сокукаан» общинатыттан түүлээҕин тутуу

Аукционга барар киис бииркэлээхинэ

Мииринэй оройуонун Таас Үрэх нэһилиэгэр «Ботубуйа община» баһылыга Анатолий Николаевичтын

Аукционга барар киис тутууга

Уус Майа спортсмен-хайыһардыт булчута булду туттара олорор.

Анаабыр улуһуттан Минсельхоз куонкуруһугар кыттан кыыл таба ытыытын тэрийэн, учаастактартан вертолетунан кыыл таба этин таһааран Сааскылаах бөһүөлөгэр ледниктээн, күһүңнү овощной рейстэринэн Сааскылаахтан оһуруот аһын төннүүлэринэн Дьокуускайга самолетунан эти таһар этибит. Биир кэмнэ үөрэммит уолаттарбытыгар Макаров А.Г., Петров С.И. тэрилтэлэригэр «Мясной дворга» аһалан туттаран куорат нэһилиэнньэтин сибиэһэй таба этинэн хааччыйбыппыт.

Охотовед идэтигэр үөрэнэн бу билиннэ диэри ол идэбин бырахпакка ИП тэринэн үлэли сылдыабын, сыл аайы Санкт-Петербург куоракка норуоттар икки ардыларынааһы аукционга киис атыытыгар кыттабын.

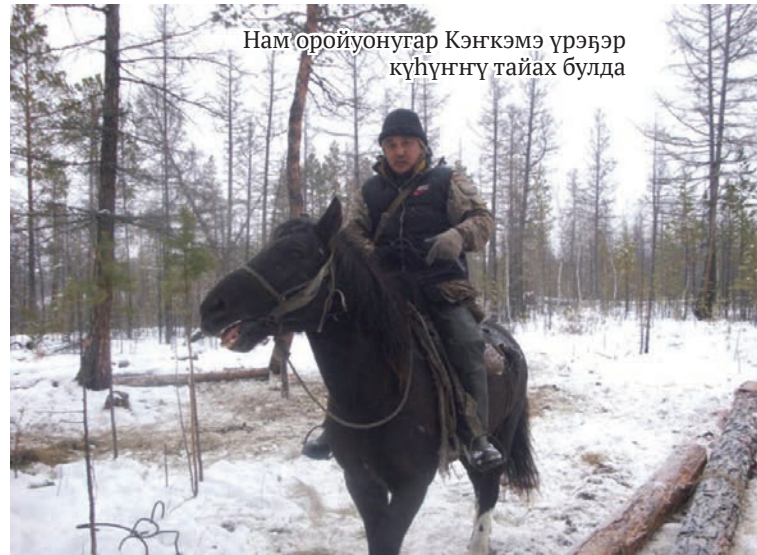
«Мясной двор» тэрилтэтигэр кыыл таба этин соһотуопкатынан дьарыктанабын, билинни туругунан 150-200 тонна кыыл таба этэ соһотуопкалар, бу барыта куорат олохтоохторугар деликатес, халбаһы, полуфабрикат буолан атыыланар.

Талан ылбыт үөрэхпинэн билиннэ диэри үлэлиирбинэн, Саха сириг элбэх хоту дойду хоһуун булчуттарын кытта алтыспыппынан киэн туттабын.

Василий Сысоевич Тумусов,
тэрийээчи, салайааччы, биолог-охотовед,
ИСХИ-ни 1990 с. бүтэрбитэ

Анаабырга сааскы булт

Нам оройуонугар Кэнкэмэ үрэфэр күһүнгү тайах булда

ҮӨНЭЭ БҮЛҮҮ УЛУУҢУГАР СУРГУУЛУККА «САХАБУЛТ» КОНЦЕРН САЛААТЫН ТЭРЭЭНИНЭ

Сургуулук бултуур сирэ-уота, ойуура, ычыкына-сыбара, маара-мандарата, үрүйэлэрэ-үрэхтэрэ Боотулуу нэһилиэгин Көтөрдөөхтүүн быысаһан, хоту өттө Өлөөн улууһун Эйигэр диэри тайаан, Аржаа өттө Түүкээн үрэбинэн Ньурба Хорулатыныын хайытар, илин энээрэ Түн өрүс Бүлүү Үгүлээтин, иккис Күүлэт сириниин ханыылаһан тайыыр, онно үөскүүр эргэнэ хара тыа күндү түүлээбин сонордоһон, Сургуулук сорсуннаах булчут – хоһуун дьонноро былыр-былыргыттан өрө-таннары сыйаллара.

Дойду хааһынатыгар элбэх сымнабас көмүһү туттарбыт өрөспүүбүлүкэ, оройуон, сопхуос чөмпүйүөн булчуттара, сэрии, тыыл, үлэ бэтэрээннэрэ:

Тарасов Василий Михайлович – Үлэ Кыһыл Знамятын уордьан кавалера, үлэ, тыыл бэтэрээнэ.

Михаил Иванович Филиппов – үлэ, тыыл бэтэрээнэ, «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээллээх.

Гаврильев Захар Николаевич – Аҕа дойдуну көмүскүүр сэрии кыттыылааҕа, Албан аат уордьан кавалера.

Сэрии сылын оҕолоро Михаил Афанасьевич Никифоров, Николай Иннокентьевич Сергеев, Данил Семенович Моеков, Василий Семенович Васильев уо.д.а. сырдык ааттарын ахтан ааһар тоҕоостоох.

1990-с сылларга уларыта тутуу кэмнэрэ кэлэн үлэ-хамнас ыһыллан, сопхуостар эстэн барбыттара, ким ханна хайдах сатанарынан үлэлиир кэмнэрэ үөскээбитэ.

Ол кэмгэ 1993 сыллаахха эдэр, эрчимнээх охотовед идэлээх, Үөһээ Бүлүү оройуонун Кэнтигиттэн төрүттээх Василий Сыроевич Тумусов Сургуулукка кэлэн «Сахабулт» концернна киирэн фактория буолан сопхуостан араһан булчуттарга сагалыы тэриллиилээх тэрилтэ тэрийиэбин диэн уккуйан, агитациялаан, булчуттар сөбүлэһэн 20-тэн тахса киһилээх, «Сургуулук фактория» тэринэн үлэ саҕаламмыта. Бу хамнас харчыта сопхуос үлэһиттэригэр сүгүн кэлбэт буолбут кэмигэр, булчуттар «Сахабулт» концернна туттарбыт түүлээхтэрин харчытын утары ылаллара улахан төһүү буолбута. Булчуттар сүгүн хамнас кэлбэт, бүппэт үлэлээх сопхуос үлэтиттэн араһан барбыттара. Манна 45 сыл устата кырымахтаах хара саһылы, күөх кырсаны идэтитэн ииппит 1957 сылтан үлэлэрин саҕалаабыт үлэ бэтэрээннэрэ, ССРС Бочуотун бэлиэтэ уордьан, «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылынан. Килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээл хаһаайына, улахан уопуттаах Семен Васильевич Ефимов, кини кэргэнэ Христина Христофоровна киирбиттэрэ, биир ийэ саһылтан оҕону ылыыга 3,75% тийэ сылдыбыт хоһуун үлэһиттэр этэ.

Сургуулук хоһууннара Үөһээ Бүлүү улууһугар «Сахабулт» концерн салайааччы В.С. Тумусов, товаровед Иван Федорович Олесов үлэлиир кэмнэригэр, онтон да кэлин, Үөһээ Бүлүү улууһугар ботуччу ыйааһыны үктүүлэрэ.

Ол курдук улууска бултанар андаатар чиэппэрин, киһи туттарыыга Туобуйа кэнниттэн иккис миэстэни, кырынааһы, тиинги туттарыыга бастакы миэстэҕэ иһэллэрэ. Бу соботох дьобуус нэһилиэккэ туттарар түүлээбин суумата улууска Дүллүкү, Далыр, Хомустаах курдук улахан фактория кэнниттэн иккис кээмэйдээх этэ.

Ити кэмгэ түүлээхтээбит булчуттар: Фактория ити кэмгэ 23 киһилээх этэ.

Алексеев Павел Павлович
– тэрийээччи, салайааччы,
Биолог-охотовед ИСХИ
охотоведение факультетын
бүтэрбитэ.

Булчуттар:

Богданов Николай Степанович
Богданов Василий Степанович
Гаврильев Захар Николаевич

Гаврильев Николай Николаевич
Иванов Иван Иванович – I
Иванов Иннокентий Иванович
Иванов Иван Иванович – III
Иванов Константин
Дмитриевич
Ефимов Николай Семенович
Ксенофонтов Иван Саввич
Моеков Илларион Данилович

Максимов Егор Васильевич
Огочонов Василий Игнатьевич
Огочонов Вячеслав Васильевич
Прокопьев Алексей Сергеевич
Тарасов Василий Михайлович
Соргоев Николай Игнатьевич
Тюкянов Гаврил Николаевич
Филиппов Михаил Иванович
Хабытов Степан Гаврильевич

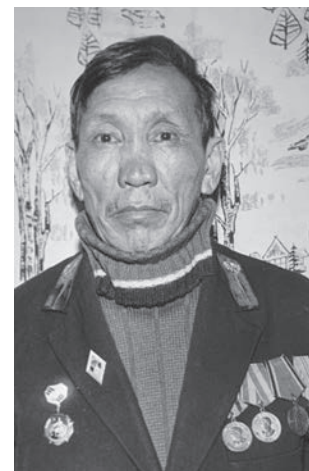

Гаврильев Захар Николаевич-Торҕо Сахаара, Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа, үлэ, ойуур хаһаайыстыбатын бэтэрээнэ, булчут.

Сургуулук, Үөһээ Бүлүү оройуонун, Саха АССР биир чулуу булчута Силипиэнтэп Уйбаан Саабыс. Сэрии оҕото. 1942 сыллаахха моҕотойу бултаан хаһыакка тахсыбыта, доҕорун Чыгыы Уйбаанчыгы кытта. 9 саастаах уолаттар элбэх моҕотойу бултаабыттара.

Ксенофонтов Иван Саввич 1993 сыллаахха Буруһунда үрэбиттэн МИ-2 бөртөлүөтүнэн Тумусов Василий Сысоевиһы кытта 8 бөрөнү бултаан аҕалбыттарыгар бэйэм ытыгылаабытым, дыһун булт этэ.

Уйбаан Саабыс оҕо сылдьан, 2-с кылааска үөрэнэ сылдьан 1954 сыллаахха бөрө бултаатым диэн көрдөрбүтэ. Уйбаан чахчы бөрөһүт этэ. Үрэх баһа сиргэ бөрөнү-адырҕаны бултааһын, ыал күүлэтин түннүгэр кыбыллан турар бөрөнү кытта хапсыһыы диэн, хотон аанын тириитин тиниктэһэр бөрө диэн, ойбонно уулуу киирбит ынахтары батыһан тахсыбыт бөрө диэн, санаатахха элбэх эбит Онно барытын быһаарааччы судьуа кэриэтэ киһибит Хайыах уола Уйбаан Саабыс эбит, аны санаатахха. Чулуу булчут, дыон киһитэ Уйбаан Саабыс улахан олоҕу олорон ааспыт.

Уйбаан Саабыс 1995 сыллаахха 9 бөрөнү соҕотоһун бултаан биир бастакынан «Сахабулт» концернтан босхо бураан көлөнөн маньаланан турар. Саха сиригэр оннук чулуу бөрөһүттэргэ боссоон маньальыр үгэс баара булчуттары олус көҕүлүүрэ.

Өссө улахан кылааты кырымахтаах хара саһыл иитээччилэрэ Ефимов Семен Васильевич, кини кэргэнэ Христина Христофоровна киллэрэллэрэ. Мантан көстөрүнөн, булчуттар кэлэктииптэрэ ол кэмнэ оскуола, оҕо саадын, олох-дьаһах хаһаайыстыбатын курдук нэһилиэнньэҕэ биир үлэ түмсүүтэ буолбута уонна онтун Василий Сысоевич атын үлэҕэ барбытын да кэннэ тута сылдьыбыта.

Кэлинги 2010 сылтан «Сахабулт» концерн киһи эрэ тутар буолбута, андаатар сыаната түспүтэ, кырынааһы, тиинги отой да туппат буола сылдьыбыттара, араас түүлээх тутар чааһынай компания үксээбитэ, иннэ гынан булчуттар ким үрдүк сыананы төлүүргэ туттарар буолбуттара.

Түүлээх хаачыстыбатыгар ГОСТ уурайбыта. Ол эрэн бэйэтин кэмигэр ырынакка кириигэ үлэ коллективын быһыытынан үлэтин эрчимнээхтик саҕалаабыт Үөһээ Бүлүү булдун хаһаайыстыбатын «Сахабулт» концерн оччотооһу эдэр, эрчимнээх специалист Тумусов Василий Сысоевиһы кытта үлэлээбиппин олоҕум, үлэм биир кэрдиис кэминэн ааҕабын.

Уйбаан Мочойох сиэнэ, Сахачай уола
Ээйик Туоланы кытта

Таарыйа аҕыннахха, Спиридонов Дмитрий Спиридонович дириэктэрдээх Исидор Барахов аатынан оскуолаҕа 10-с кылааска Вася Тумусовы биология уруогар үөрөппитим. Идэтин сөпкө талбыт, бэриниилээх, кириилээх-тахсыылаах специалист быһыытынан сыаналыбын.

«Сахабулт» концернга оччотооһу салайааччылар Никифор Петров, Слава Максимов, Николай Сметанин, Николай Додохов, булт отдельгар Илья Борисов, Артур Дмитриев, охотоведтар Томпоттон Николай Колодезников, Семен Андросов уонна да атын сытыы-хотуу специалисттары кытта алтыһан ааспытым – олоҕум, үлэм биир түһүмэх кэминэн буолар, ааспытын кэннэ аҕыннахха.

Павел Павлович Алексеев,
тэрийээччи, салайааччы, биолог-охотовед, үлэ,
спорт бэтэрээнэ, спорт маастара,
Манчаары Баһылай күрэхтэһиитин икки төгүллээх чөмпүйүөнэ,
Сургуулук Бочуоттаах олохтооҕо

«ДҮЛЛҮКҮ» ФАКТОРИЯ – «САХАБУЛТ» КОНЦЕРН ҮӨНЭЭ БҮЛҮҮТЭЭБИ ФИЛИАЛА

Мин, Никифоров Валерий Васильевич, Ньурба улууһун Бордон нэһилиэгэр (Маалыкай) 1949 сыллаахха төрөөбүтүм. 1968 с. дойдубар орто оскуоланы бүтэрэн, Иркутскайдаағы тыа хаһаайыстыбатын үнүстүтүүтүгэр маннай зоотехник идэтин 1973 сыллаахха ылаат, кэтэхтэн үлэли-үлэли биолог-охотовед идэтин баһылаабытым. 1972 с. санга тэриллибит Үөһээ Бүлүү «Дүллүкү» сопхуоһугар 1973 с. ст. зоотехник-охотовед дуоһунаһыгар (звероферма сэбиэдиссэйинэн үлэтин холбуу) киирэн үлэбин сағалаабытым. Биир сиртэн ханна да халбарыйбакка, булт уонна кыыл иитиитин эйгэтигэр сопхуос эстиэр диэри, кэлин «Сахабулт» концерн-на 2008 сыл эргин үлэбин түмүктээбитим. Олоҕум билбит-көрбүт, ытык аарыма кырдыаҕас булчуттардыын алтыһан, эдэрчи, орто саастаах дьоннордун эн-мин дэһэн кэлбиппиттэн, үлэ үөһүгэр сылдьан үөрэ-көтө үлэлээн-хамнаан кэлбит кэмнэри киһи хайдах эрэ күндүтүк ахта саныыр эбит.

Туруоруммут соруктарын булгуччу толорор майгылаах, сэрии суоһун-суодалын эккэ-хаанна ингэриммит фронтовик булчуттар барахсаттар көрүүлэрэ, тутта-хапта сылдьыылара, кэпсииллэрэ атын дьонтон хайдах эрэ ураты курдук буолара. Кинилэртэн былааны наһаа да ирдээбэтэх үрдүнэн аһара толорор мөккүөрдээхтэрэ, сэрии кэмин оҕолоро сиппит-хоппут каадырабай булчуттар эмиэ былааны хас бырыһыан аһара бардым диэн ыйыталлара. «Ийэ дойдуга – күндү түүлээби!» – диэн оччотооһу ыңгыры кытаанахтык киирбит быһыылааҕа. Мангаас нэһилиэгиттэн сылдьар (оччотооһуга «Дүллүкү» сопхуоска киирэр этэ) фронтовик Герасимов Егор Андреевич, Григорьев Алексей Егорович, Семенов Василий Васильевич тыһыынчалыы андаатары аҕалан кутан кээһэллэрэ, дьэ ону улаханнаан-кыралаан, суортаан, дефектээн тутар туһунан эмиэ үлэ этэ. Түүннэри да тутан квитанциялаан ыталыыр этим. Далыртан Кякиров Василий Павлович, Дүллүкүттэн Федоров Дмитрий Титович, Афанасьев Петр Егорович – I, Хомустаахтан Ойуунускай Гаврил, Прокопьев Михаил Прокопьевич, Прокопьев Ст. Пр. – бары сэрии кыттыылаахтара хас да сыл сопхуоска каадырабай булчутунан сылдьыбыттара. Сорсуннаах булчут Иванов Егор Потапович сэрии ыар сылларыгар элбэх тайаҕы, кыылы бултаан элбэх киһи тыһынын уһаппыта диэн махтал сылаас тылларын этэллэрин истэр этим. Ойуунускай Г. уонна Павлов В.П. сыл аайы саамай элбэх кырынааһы өлөрөллөрө, бэйэлэрин истэригэр куоталаһар курдук буолааччылар.

Дүллүкү нэһилиэгин булчута Петров Иван Семенович кыһынын кадровой булчутунан үрдүк көрдөрүүлэнэн, сайынын субай сүөһүнү көрөн эмиэ ситиһиилэнэн «Бочуот Знага» орденынан наҕараадаламамыта. Оттон Руфов Н.Р., Кякиров С.Д. элбэх сыллаах сыралаах үлэлэрэ учуоттанан, «Үтүөлээх үлэһит» үрдүк аакка тиксибиттэрэ.

Охотовед Валерий Васильевич түүлээх тутар

Кырдыаҕас булчут Николай Руфович Руфов бултаабыт бөрөтүн туттараары турар

Кыыл иитиитигэр да ситиһиилэрдээх буоларбыт. 11-с пятилетка түмүгүнэн старшай зверовод Прокопьев Н.З. «Республика «Чемпион зверовода» лиэнтэтин кэппитэ туоһулуур. Сопхуос үрдүнэн сыллата сүүрбэччэли тыһыынча андаатар бултанааччы. Биир сыл 25 тыһыынча андаатар, 25 тыһыынча тиинг бултаммыта. Ханна да баппат түүлээх буолла диэн түүлээх тутар пункт туттаран, кэнгээн бары да тыын ылбыппыт. Олох баран иһиитинэн аҕам саастаах булчуттар уурайан, саҥа биэнсийэҕэ тахсыбыттар орто уонна эдэр булчуттар баар буолан испиттэрэ. Бултуур сири ылыы, онно баар күөллэри тус бэйэҕэ анатан сөптөөхтүк туһаныы, «көрөн-харайан ылабын, бачча түүлээҕи туттарабын» диэн дуогабардаһан ылыы улахан оруолу ылар. Оннук түгэннэр тустаахтарга долгутуулаах буоларын билэммин хоһоон айбыттаабым баара.

Аныгы кэм булчуттара Дүллүкүттэн Дорофеев Н.П., Егоров С.П., Иванов В.В., Руфов В.Н., Егоров М.В., Герасимов П.И., Далыртан Акимов Н.Н., Гаврильев И.Д., Осипов М.М., Софронов Г.Е., Кырыкыйтан Григорьев Н.Н., Федоров В.Т., Николаев Н.А., Хомустаахтан Михайлов Т.А. аныгы техникалары табатык туһанан үрдүк көрдөрүүлэри ситиһэр этилэр. Сопхуос эстибэтэҕэ буоллар социалистической куоталаһыы кыайыылаахтара буолан убайдарын курдук үрдүк наҕараадаларга тиксэ туруо эбиттэрэ буолуо. Уу тыыннаах харамай угут дьылларга уутуйан үөскээн булчуттар көрдөрүүлэрэ тупсан иһиитэ миигин эмиэ тумнубатаҕа. 1985 сыллаахха 11 пятилетка түмүгүнэн ССРС Верховнай Советын уурааһынан «За трудовые отличия» мэтээлинэн наҕараадаламмытым. Биллэн турар, ити ситиһи көхтөөх коллективнай үлэ түмүгүн курдук сыаналыбын. Биир астына саныырым диэн буолар булчуттарым сыралаах үлэнэн бултаабыт бултарын көрүгүннэринэн арааран төһө төбөлөөбү, суумалаабы бултаабыттарын сурукка тиһэн испитим буолар. Ол саҕана пятилетка былаанын толоруу буолара, биир пятилеткаҕа биир халыг сурунаал туолан иһэрэ. Үлэлээбитим тухары оннук 6 сурунаалы толорон оройуоннаағы архыыпка туттарбыппыт. Онон булчуттарым тугу үлэлээбиттэрэ көстөр курдук. Аҕамсыа барбыт сорох булчуттарым пенсияҕа тахсалларыгар көмөлөстө диэн этэллэрин истэrim. Кэлин «Сахабулт» концерн тэриллэн, кадровой булчут сезоннай үлэһит курдук көрүллэн социальной харысхаллара сүппүтэ, онон биэнсийэҕэ тахсаллара хааччахтанна. Атын сезоннай үлэһиттэр, холобур ЖКХ, үөрэхтээһин да буоллун, туох да иннигэһэ суох биэнсийэлэрэ хааччыллар, оннооҕор тыйыс усулуобуйаҕа үлэлиир кадровой булчуттар киэннэрэ суох. Урут анаалыстаан көрдөххө уопсай бултааһын 80-90% идэтийбит кадровой булчуттар киэннэрэ буолара. Кинилэр бултаабыт түүлээхтэрэ хаачыстыба да өтгүнэн лаппа баһыйар буолара. Социальной көмүскэллэрэ сүтэн идэтийбит кадровой булчуттар ахсааннара лаппа аһыйаата, ол оннугар атын эйгэ үлэһиттэрэ уопускаларын кэмигэр бултуур буоллулар. Сүрүннээн кинилэр бултара киистээһин. Инники эппитим курдук, «Дүллүкү» сопхуос сылга сүүрбэли тыһыынча андаатары туттарар буоллаһына билигин республика үрдүнэн «Сахабулка» үс эрэ тыһыынча андаатар киирбит быйыл. Идэтийбит кадровой булчуттар ахсааннара сыл айы аһыйаан иһэр, онон кинилэр социальной харысхаллаах буолалларын хаттаан көрөн, статуйун үрдэтэн, ахсаан өттүнэн элбииллэригэр баҕарабын.

Кыыл-сүөл, көтөр-сүүрэр ахсаана хамсааһына Саха сирин үрдүнэн уларыйа-тэлэрийэ турура киһи аймаҕы дьиксиннэрэр, элбэҕи толкуйдатар. Билинги туругунан мас көтөрүн бары көрүгүннэрэ, куобах, тиин лаппа аһыйаабыта биллэр. Ол оннугар киэнг сиринэн адьырҕа кыыллар, киис, саһыл, эһэ элбээн, таба, сылгы иитиитигэр адьырҕа аймыыра улахан мэйэй буолла. Андаатар наһаа элбээн ходуһаны алдьатар, киис наһаа элбээн мас көтөрүн – улары, куртууаһы, куобаһы, тиини аһыйатар, бэл андаатар

Марха өрүскэ сааскы кус бултааһына, 1980 с.

Дүллүкүгэ сааскы булт, Бэс күөллэрэ

кулуһун оту силиһиттэн сүтэрэн, төрүөх-ууһуох күс эйгэтэ кэһиллэн сириҥ уларытан аҕыйыыр диэн кэтээн көрөөччү – мындыр булчуттар этиилэрэ киһини элбэххэ толкуйдатар.

Ааспыт үйэ 60-70 сылларыгар убайдарым таба көлөнөн үөһө ыраах Накыыҥна тийэ бултаан кэлээччилэр, ол саҕана бултара тиин, кырынаас, солондо уонна дьэ үрэх баһыгар сугунҥа уойбут улар буолара, биэстии сүүс, таппыт дьылыгар тыһыынчаҕа тийэ тиин, икки сүүс улардаахпыт диэн буолара. Уол оҕо хараҕа туолар булда, онно эбии бөрөлөрө, эһэлэрэ, кырынаастара, солондолоро ону эбэн кэбис. Ол оннугар биир да киис суох буолара.

Кэнники мас көтөрө эстэн, тиин лаппа аҕыйаан күөн туттар бултара киис буолта. Андаатары уонна киһи ытыы ааспыт үйэ ортотуттан кизэнник ытыллыбыта сыалын ситэн, аһара баран наһаалаата дии саныбын. Кырдыаҕас булчутум, билигин Дүллүкүгэ олорор, 95 сааһыгар үктэммит үтүөлээх булчут Н.Р. Руфов: «Урут эдэр сылдыан табанан сылдыарым саҕана тыаҕа киһи чункуйбат, куруппааскы, куртуйах, улар, тиин, куобах элбэҕэ сылдыарга, бултуурга үчүгэйэ сүрдээх этэ, ону ити киис дэлби дэлэйэн сүтэрдэ» – диэн санаатын этэрэ оруннаах дии саныбын. Онон киһи аймах экологияҕа дьайыыта улаханын ити чахчылар этэллэр.

Валерий Васильевич Никифоров, тэрийээччи, салайааччы, биолог-охотовед, ИСХИ охотоведение факультетын бүтэрбитэ. 10.08.2022 с.

НИКИФОРОВ ВАЛЕРИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ

Ньурба улууһун Маалыкай сэлиэнньэтигэр 1949 сыллаахха күн сириҥ көрбүтэ. Оскуола кэнниттэн Иркутскайдааҕы тыа хаһаайыстыбатын институтун зоотехник охотовед идэтин ылбыта. «Дүллүкү» сопхуоска үөрэммит идэтинэн үлэлээн пенсияҕа тахсыбыта. Үлэһит дьоннуун алтыһан, үлэтэ ситиһиилэнэн «Үлэ туйгуна» мэтээлинэн 1985 сыллаахха наҕараадаламмыта.

Дүллүкү эбэни иккис дойду оностон, төрөөбүт Ньурбатын кыһыҥ кэргэн ылан, 3 оҕолонон, элбэх сизнэнэн, тыа киһитин сизринэн сүөһү ииттэн ньир-бааччы олоролор.

Валерий Васильевич иллэнг кэмигэр, изйиитэ киирдэҕинэ, ааспыты ахтан, инникини ыраллаан хоһоон суруйан дьонҥо-сэргэҕэ биллэн эрэр. Хоһоонноро «Кыым», «Үөһэ Бүлүү» хаһыаттарга, «Чолбон», «Күрүлгэн» сурунаалларга тахса тураллар.

Кэлин айымньылар тахсыталаан «Чигди» диэн псевдонимы ылынан суруйар буолла.

НАМ КЫРДЬАБАС БУЛЧУТА И.И. КАРДАШЕВСКАЙ

«Исидор Барахов» сопхуос бастыҥ булчуттара Ыылаахха баар субай сүөһүнү буулаабыт эһэни бултуурга көнгүл ылаллар. Киэсэлээх Тиитэбис оччоҕо бултуур тэрил да суоҕунан ыксаан, Кустаахха газ булбут вышкаларын соһор ДТ-75 трактор токуруйбутун да көннөрбөт торуоһун булан ыһыыланан биир утаҕы эһэҕэ туһахтаары быһан ылаллар. Сизнэр илдээн просека анныгар туһах иитэллэр.

Күһүн кыайан бултаппат, саас күс саҕана туһаҕы баран көрүөххэ диэн тийээн көрүстүм, тонгуу онорбуттар, сизнэр уонна дьэ, ииппиттэр ээ туһахтарын, хас эмит сириҥнэн восьмеркалаан, тизэрэ-маары эриллэн турар онтулара.

«Хайдах манна киририэй, ама, кини буолтун иһин», – диэтим. Дьэ, оннук хаалла. Күһүн тайахтыы сылдыан таарыйан ааһыах буоллубут. Арай чугаһаан иһэн көрбүтүм просека улахан тиитигэр туох эрэ хараарар. Чугаһаан кэлээт, Киэсэ: «Ку-

һаһан буолбут, куһаһан буолбут!» – дииһн саһа аллайда. Кырдык, кырдыһаһ инһнн баран баайлыбыт тииккэ үөһэ таһсан баран түһэригэр ыйанан өлөн хаалбыт, сэмнэһэ эрэ турар эбит. Хайыаһпыты, кырдыһаһы сэмнэһин көмнөһпүт дии.

ОНХОЙ НЭҺИЛИЭГИН БАЙАНАЙДААХ БУЛЧУТТАРА

Советскай Союз кэмигэр «Үөһэ Бүлүү» сопһуос Онхой отделениетыгар кадровай булчуттар госу-дарствоһа элбэх күндү түүлээһи туттарбыттара. Сүрүн бултара андаатар, тиин, саһыл, кырынаас, солондо буолар. Саввинов И.С., Тимофеев Е.А., Прохоров П.К., Христофоров З.П. атынан сылдыһан андаатары туулуулара.

Сороһор Амыһаах, Мөрөөйү, Солокуут күөллэригэр оройуон уһук хоту сытар түбэтигэр балаакканан, тимир оһохтоох, хайыһарынан сылдыһан андаатардаан икки-үс ый сылдыһан бултаан Саһа дьылга эргиллэн кэлэллэрэ.

Советскай Союз ыһыллыбытын кэннэ «Сахабулт» тэрилтэһэ дуоһабардарынан Иванов В.И., Тимофеев В.С., Михайлов В.В., Игнатьев Ю.И., Прохоров А.П., Сидоров А.Д., Степанов С.С. бултаан элбэх араас түүлээһи туттарбыттара. Кэлинни кэмнэргэ нэһилиэк сириһн киис айаннаан аһар уонна олоһсуйар сирэ буолан сороһ дьыл элбэх киис бултанар буолла. Кыһыл саһыл сыаната кыра буолан бултаммат буолан аһсаана элбээбитэ биллэр.

Советскай Союз кэмигэр «Үөһэ Бүлүү» сопһуос кадровай булчуттары бултуур тэриллэриһнн, тимир оһоһунан, балаакканан, туһаһынан, хаһпаанынан, таһаһынан хааһчыһара. Булчуттар сьл аайы илдэ сьлдыһар биир аһал нарез саалаах тозовкалаах буолаллара. Андаатар элбэхтик үөскээбит кэмигэр биир булчут 300-500 андаатары бултуура. Тимофеев В.С. биир сезонһа 700 андаатары бул-таан туттарбыта. Биирдэ эмит маһан өһнөөх альбинос түбэһэрэ. Республика чемпион-булчута буолан Москваһа ВДНХ-һа путеһка ылбыта.

Нэһилиэк күөллэрэ уулара түһэн, андаатар урукку курдук элбэхтик үөскээбэт буолла.

Кэлинни кэмнэ бултанар күндү түүлээх сыаната кыратынан түүлээһи бултаабат буоллулар, бултуур булчут да аһыйаата.

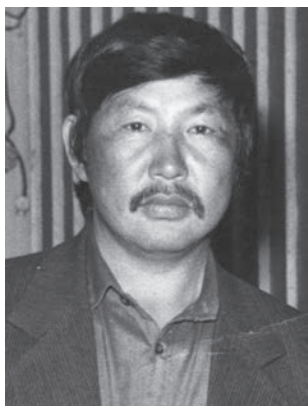
Сопһуос кадровай булчута В.И. Иванов

Кадровай булчут, сопһуос, оройуон чемпион булчута Тимофеев Василий Спиридонович. Москваһа БСНХБ путеһкатынан бириэмийэлэммитэ

Кадровай булчут, сьлгыһыт, муһаһыт Прохоров Поликарп Константинович уолаттарыһн кыраларыттан булка үөрэтэр байанайдаах булчут

ЛАРИОНОВ НИКОЛАЙ ИННОКЕНТЬЕВИЧ

Мин, Ларионов Николай Иннокентьевич, 1976 с. Якутскайдаагы тыа хаһаайыстыбатын орто сүһүөх кадрдарын бэлэмниир техникумун агроном-организатор, кэтэхтэн Иркутскайдаагы тыа хаһаайыстыбатын институтугар биолог-охотовед идэтин 1986 сыллаахха ситиһиилээхтик бүтэрбитим.

1979 сыллаахха Үөһээ Бүлүү оройуонугар «Исидор Барахов», «Үөһээ Бүлүү» сопхуостарга охотоведынан, онтон «Сахабулт» концерн Үөһээ Бүлүүгэ филиала арыллыбытыгар начальник Тумусов Василий Сыроевич старшай охотовед дуоһунаһыгар ыңгырбытыгар 1993 сылтан 2002 сылга диэри старшай охотоведынан, начальнигынан биэнсийэҕэ барыахпар диэри үлэлээбитим. Бу үлэлиир сылларбар сүрүн болжомтону түүлээх госстандардыгар, туттарыллар түүлээх хаачыстыбатыгар, кырдыаҕас со- нордьюттары эдэрдэринэн солбуйууга, ылыллыбыт былааннар туолуула- рыгар уурарым, ол курдук 2000 сыллаахха 14 тыһыынча устуука андаатар тириитин бэлэмниир былааммытын 26744 устуука туттаран, мань таһы- нан 3700 тиинг, 170 киис, 463 кырынаас, 120 солондо, 4 кыһыл саһыл, мань таһынан 14 бөрө тириилэ- рин туттарбыппыт. Республикаҕа ытыллар бөрө бултааһынын конкурсугар Өргүөт нэһилиэгиттэн Сергей Егорович Петров алта бөрөнү хапкаанынан бултаан, Туобуйаттан Николай Иевич Ильин 9 бөрөнү өлөрөн уу мотуорунан бириэмийэлэммиттэрэ. Боотулууттан Никита Христофорович Захаров алта бөрөнү бултаан автомат саанан биһирэммитэ.

Күһүңгү өттүгэр булчуттарбыт булка тахсалларыгар тэрээһингэ абаанса харчы биэрэрбит. «Сахабулт» концернтан көнүллэтэн (улахан эрийсии кэнниттэн) гладкоствольнай булт сааларын, ботуруоннары, бураан саппаас чаастарын, булчуттарбытыгар спецтанас, хапкааннары, андаатар сет- катын, сакаас быһыытынан ат ыңгырынын Дьокуускайтан тийээн аҕалан атыылыыр этибит. Улууска түүлээх хаачыстыбата тупсарыгар күүс-көмө буолан үлэлэспиттэрэ: Валерий Васильевич Никифоров, Евгений Иванович Иванов, Павел Павлович Алексеев, Иван Федорович Олесов. Республика бастакы көлүөнэ охотоведтарыттан биридэстэрэ Иван Федоровичтыын үлэлии сылдыбыт сылларбын күн- дүтүк саныбын, кини баай уопута миэхэ үлэбэр-хамнаспар күүс-көмө буолбута.

«Сахабулка» бэйэлэрин идэлэрин толору баһылаабыт уолаттар үлэлээн-хамнаан кэлбиттэрэ, би- лигин республика булдун хаһаайыстыбатыгар араас үрдүк дуоһунастарга үлэлии сылдыбалларын үөрэ истэбин, «Сахабулт» концернга үлэлээбит кэмнэрбин оложум биир кэрэ кэминэн ааҕабын, түгэнинэн туһанан Иркутскай институтугар араас сылларга бииргэ үөрэнэ сылдыбыт биолог-охотоведтары юбилейдаах сылынан эвэрдэлиибин.

Николай Ларионов, биолог-охотовед,
Үөһээ Бүлүү, Хоро нэһилиэгэ, 2022 с.

ВЕРХОЯНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 10 367 849,9 га, из них закреплены за охотпользователями (2 юридическими лицами) – 1 766 655,4 га (17%), общедоступных охотничьих угодья – 8 601 194,5 га (83%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 849 шт. (2007 г.); Белка – 9066 шт. (2007 г.); Ондатра – 205 шт. (2007 г.); горностай – 5352 шт. (1999 г.).

САХАБУЛТ ДЬААНҢЫТААБЫ ФИЛИАЛЫГАР ТАХСЫЛААХТЫК ҮЛЭЛЭЭБИТИМ

Чурапчы оройуонун Кытаанах нэһилиэгэр сэттинньи ый 22 күнүгэр 1951 сылыгар төрөөбүтүм. 1970 сыллаахха Сылан орто оскуолатын бүтэрбитим, ол күһүнүгэр армияҕа ыңгырыллан икки сыл Камчаткаҕа сулууспалаан кэлбитим. Онтон Иркутскайдаағы пушно-меховой техникумга үөрэнэн, охотовед-зверовод идэлэнэн дойдубар кэлбитим. 1980 сыллаахха кэргэн ылбытым, биир оҕолоохпун, үс сиэnnээхпин.

Дьааны улууһугар 1977 сыллаахха күһүн балаҕан ыйыгар МСХ направиениетынан «Энэ» сопхуоска охотовединан үлэлии тийдим. «Энэ» сопхуос 4 отделениелаах Сайдыы, Оһохтоох, Чөрүмчэ уонна Элгиэс, наһаа киэн сиргэ тэнийэн сытара. Сопхуос ынах сүөһү, сылгы, икки таба ыстаадата, түүлээх, кыыл таба бултааһына уонна кырымахтаах хара саһыл иитиитинэн дьарыктанар эбит. Сопхуос дириэктэрэ Горохов Герасим Васильевич специалиһа суох буолан миигин күүтэн олорор. Сарсынҥы күнүттэн үлэбин туттаран киирэн барда. Арай билбитим, 1977 с. оройуон милициятыгар Разрешительнай система тэриллэн, булчуттар кэтэх сааларын хомуйан барбыттар, сопхуоска саа диэн ылылла илик кэмэ эбит. Миигин тута Дьокуускайга саа, ботуруон, хапкаан, куобах туһаҕын аҕалтара командировкаҕа ыттылар. Оччолорго сопхуостарга куораттаағы разрешительнай системалар лицензияны түргэнник суруйан биэрэллэрэ. Саа, ботуруон, хапкаан, туһах МСХ охототделыгар баар кэмэ этэ. Ылаат да Маҕанҥа тахсан Ан-2 самолету ылан сопхуоспут киин уһаайбатыгар Сайдыыга көтөн тийэйбин. Онтон кэнники сылларга оройуон сопхуостара кыттыһан булт тэрилин аҕалар ээбит.

Күһүн булт сезона сааланытыгар булчуттарга кэлбит табааргын, булт тэриллэрин түнгэтэн сопхуос булчуттарын мааны уоллара буола түстүм, аны вертолет сакаастаан Нээнньили ыстаадатын үлэһиттэрин бородуукталарын, бултарын тэрилин иддэҕин уонна булчуттарга булка сылдыар табалары аҕалтарабын. Табанан бултуур булчут 10-12 уонна атынан бултуур булчут 20 киһи – барыта сопхуос үрдүнэн 30-32 булчут куобах, тиин, кырынаас, саһыл, кырса, сиэгэн, бөрө тириитин уонна кыыл таба, тайах этин туттараллара. Тийбит сылларбар 1977-1978 сылларга мэйиилэ куобаҕа этэ, дьиэ таһыгар бултуур сааһырбыт дьон, ону кытта оскуола оҕолоро кыттыһан сылга 100 тыһыынча курдук куобах тириитин туттараллара, онон саһылбыт ферматын сүрүн аһылыга куобах этэ.

Түүлээх тутааччынан Томскай Василий Николаевич уонна куобах тириитин хаалааһынга үрүн кууллара тигиигэ Стручкова Акулина Петровна үлэһиттэрдээх буоларым. Субуотаҕа, өрөбүлгэ хонтуора үлэһиттэринэн көмөлөһүннэрэн куобах тириитин дьаһайан почтаҕа туттарар этибит. Сайынны бириэмэҕэ сопхуоска от оттоһуна, онтон атырдыах ыйыттан Дьяангы өрүскэ балыктааһыны тэрийэрбит, үчүгэй балык остолобуойга туттарыллара уонна нэһилиэнньэҕэ атыыланара, онтон атын балык саһыл ферматыгар туттарыллара. Саамай хоту сытар Оһохтоох учаастагыттан Томскай Н.В. уонна Томскай А.А. балыктааһыны үчүгэйдик баһылаабыт кырдыаҕастар этилэр, сүрүн бултанар балык чыыр, быйыт, дьарҕаа балыктар.

Дьэ, итинник тигинээн үлэлии олодохпутуна, 1983 сыллаахха күһүн Өктөөп ыйыгар Яна-индигирскай популяция кыыл таба күүскэ ыга анһан кэлэн дьиэбит табатын бүтүннүү ылан барда. Ыксал буолла, онно партия райкомун 1 секретара Стручков Степан Николаевич, РАПО начальнига Кайгасов Валентин Борисович буолан кыыл табаны вертолетунан ытарга Совминтан көңүл ыланар, 14 күн ытан 1000 кыыл табаны туттарбыппыт. Ол кыһын массыына суола арылларын кытта 20 снегоход бурааны аҕалан кыыл табаны ытарга диэн туттардылар, аны ол кыһын Якутскайтан 20 СКС карабины кыылга барар булчуттарбар аҕалан туттардым. Дьэ, ити сылтан ыла «Энгэ» сопхуос буран снегоходунан СКС карабиннарынан толору хааччыллан элбэх кыыл табаны ытар буолбуппут. Сопхуоспут булка сыһыаннаах эдэр уолаттара кыылдыт буолбуттара. Күһүнүн вертолетунан, онтон Саҥа дьыл кэнниттэн саҕалаан булчуттар биригээдэлэрин тэрийэн массыналарынан кыыл таба турар сиригэр облеттаан баран түһэртирбит. Сылга, ортотунан, 2500-3000 төбө кыыл табаны орто ыйааһына 42 киилэ ытан туттарар буолбуппут. Кыыл табаны ытан туттарар бастын булчуттарым Чөрүмчэ отделениетыттан Стручков Иван Степанович биир сылга 1000 кыыл табаны ытан туттарбыта уонна биир табаны 4 мүнүүтэ курдукка түргэнник сүлэрэ. Карабинга наһаа бириинчик буолааччы, 10-на ытан 6-7 табаны охтордоһуна, саа алдыаммыт диэн саҥа саа көрдүүрү, оччоһуна биһиги вертолетунан муспут этин тийэй таарыйа саҥа СКС сааны талларан биэрээччибит. Кини наһаа элбэх кыыл табаны ытан туттаран, МСХ «Москвич» массыына фондатын бэлэх ылбыта. Стручков Егор Васильевичка, Чириков Евгений Егоровичка «Урал» мотоцикллар фондатын туттарбыттара. Оройуоммутугар промышленность наһаа сайдан, Стрелка, Лазо, Кулаар көмүс хостуур артыаллар бары эккэ наһаа наадыаллара, биһиги сопхуос кинилэри толору хааччыар этэ. 1983-1988 сылга диэри кыыл таба ытыгытын үчүгэйдик тэрийэн ыттарбыппыт иһин, сопхуос директорыгар Горохов Герасим Васильевичка уонна мизэхэ «Жигули» автомобиль фондатын биэрбиттэрэ. «Энгэ» сопхуос 1992 сылга диэри толору булдунан дьарыктана ололбута. Дьиэбит табатын 1983 сыллаахтан кыыл таба ылан, түүлээх бултааһына мөлтөөбүтэ, дьиэ таһынаағы саастаах дьон эрэ дьарыктанар буолбута, эдэр дьон үксүлэрэ да кыылдыт буолбута. Кэлин, 1990 сылтан быһыылааҕа, булт маҕаһыннара арыллан, чааһынай дьон карабин сааны разрешениетын онгортонор, атыылаһаллара уонна снегоход-буран маҕаһыннарга атыыланар буолбута. Аны кыыл таба бултанар болдьоҕо саас кулун тутар ый 15 күнүгэр бүтэрэ тутуһуллубат буолбута. Биричинэтэ Усуйаана, Үөһээ Дьяангы, Саккырыыр, Абый уонна Муома улуустарын табатын кыыл таба ылан баран, улахан ороскуоту онорбутунан кыыл ытыгытын болдьоҕо тутуһуллубат буолбута.

Онтон 1992 сылтан «Энгэ» сопхуос эстэргэ барбыта. Ассоциация коллективного хозяйства «Эгинский» буолбута, кыыл табаны ыттарар этибит, түүлээх да туттарарбыт. 1998 сыл сааһыгар Яна-индигирскэйгэ кыыл таба ытыллан бүппүтэ.

Тохсунньу ый 1995 сылтан 1998 сылга диэри «Сахабулт» улуустаағы булт хаһаайыстыбаларын холбоһугун тэрийэн Дмитриев Сергей Николаевичтыын үлэбитин саҕалаабыппыт. Сүрүн үлэбит улуус нэһиликтэрин кэрийэ сылдьан түүлээх тутуута, кыыл таба ытыгыта уонна улуус сиригэр бөрө бултааһынын тэрийии этэ, онтон киһим куоракка көспүтэ. Дьяангы улууһугар 1998 сылтан «Сахабулт» филиала тэриллибитэ, онно начальнигынан кирибитим. Күһүн этинни ыйтан түүлээх тутарга харчы ытталлара, түүлээх тутуутун саҕалаабытынан барарым. Улуус түүлээгин нэһиликтэринэн кэрийэн тутарбар Дьяангытаағы тыа хаһаайыстыбатын начальнига Илья Ильич Колесов

улахан көмөнү онгороро, кыра да наада буоллабына, киниэхэ тийэйэрим, ол курдук түүлээх тутарбар туспа кабинет бизэрбитэ. Ыраах сытар Барылас диэн бөһүөлөк 500 км, Сартан, бөһүөлөк 400 км онно түүлээх тута барарбар Илья Ильич көнүллүүрүнэн, управлениелар массыналарын хас да хонукка ылан барааччыбын. Саамай үчүгэйдик, тахсыылаахтык үлэлээбит сылларым көрдөрүүлэрэ манньктар этэ.

Түүлээх көрүнгө	2006 с.	2007 с.	2008 с.	2009 с.
	Ахсаана устууканан			
Киис	638	849	440	801
Тиинг	6026	9066	4010	6147
Кырынаас	1944	3709	1487	1425
Үрүң кырса	69	49	31	10
Бөрө	10	26	39	12
Куобах	30306	47770	58800	23556
Андаатар		295	162	19
Кыһыл саһыл	1	7	8	17
Суумата тыһ. солк	2. 525	3. 363	2. 375	2. 350

Бу сылларга «Сахабулт» концерн булчуттарга наһаа улахан көмөнү онгорбута, ол курдук булчуттар таҥастарын, ботуруоннарын, сааларын, хапкааннарын, куобах туһахтарын түгэппитэ. Булчуттар туттарбыт түүлээхтэригэр субсидия харчы эбии аабыллан бэриллэрэ. Миэхэ дуогабарынан бултууу булчут ахсаана 50 киһиэхэ тийэй элбээбитэ.

Бастын, саамай элбэх түүлээх туттарыллыбыт сылларынаабы бастын булчуттарым көрдөрүүлэрэ (солкуобайынан)

№	Ф. И. О.	2007 с.	2008 с.	2009 с.	2010 с.	2011 с.	5 сыллаах түмүк
1	Потапов Николай Николаевич – 1964 с.т.	53600	61200	111900	36800	49800	313. 300
2	Слепцов Николай Егорович – 1975 с.т.	45900	83900	64500	44400	43100	281. 000
3	Горохов Юрий Иннокентьевич – 1964 с.т.	49000	69600	56900	47900	37600	261. 000
4	Томскай Николай Николаевич – 1986 с.т.	42600	50300	54700	44800	38300	230. 700
5	Соловьев Петр Иванович – 1947 с.т.	34900	48400	44600	42800	33600	204. 300
6	Соловьев Иван Иванович – 1950 с.т.	34900	48400	44600	42800	33600	204. 300

Улууска сыл аайы түүлээххэ бастыыр булчутум Табалаах нэһиликтэн Потапов Николай Николаевич СӨ Президениттэн Е.А. Борисовтан автомат саа туппута, миэхэ үһүн сылларга тахсыылаах үлэм иһин 2006 сыллаахха ОАО ФАПК «Сахабулт» ген. директора Петров Н.Н. УАЗ Фермер массынаны бэлэхтээн турар.

Дьааны сиригэр өр буола-буола бөрө мэнээктиир, биир оннук сылларынан 1995-2001 сылга диэри, ол эбэтэр 6 сыл туһары бөрө күүскэ үөскүү сылдыбыта. Бөрө элбээһинэ куруук олох саамай ыарахан кэмнэрин кытта алтыһар, оччолорго ты хаһаайыстыбалара үп-харчы суох буолан, бары чааһынайдарга уонна кэпэрэтииптэргэ үлэлһиллэн турар кэмнэрэ этэ. Дьэ, саҕаламмыта элбэх сыранан иитэр сылгыбытын, табабытын бөрөлөр маассабайдык сизиннэрэ. Уопсайа бу бөрө элбиир сылларыгар 363 сылгыны, 4552 табаны тардыбыттара. Саамай элбэхтик 1995-1996 кыһыныгар 169 сылгыны, 836 табаны тардыбыттара. Ити сылга бөрөлөрү аһыйатар сыалтан улууска улахан мунньах

уурааҕа тахсар, онно этиллэринэн, кулун тутар 1 күнүттэн от ыйын 14 күнүгэр (Петров день) диэри бары кыылы-көтөрү тутар, өлөрөр бобуллар, адырҕа кыыллартан ураты. Булчуттар урут барыллара ох саалаах уонна кыахтаах өттүлэрэ батыйалаах (тайыы) буолаллар. Кииһин, тиингин тииттэн ытан түһэрдэҕинэ, аара тутуһан хаалан үөһэ хааллаҕына, аны бу тиити кэрдэн охторон булкун ылыаххын наада, ол оччолортон өс хоһооно үөскээбит эбит, тиитин охторон – тиингин ичигэстиир диэн, ол аата ыарахан үлэтин үлэлээн баран, үптээҕин атын киһи ылар диэнтэн. Үрэхтэр бастарыгар бэдэр, үүс сороҕор дэлэйдик үөскээн, ону бултаан кыахтаах дьон таңас онгостоллоро. Ол курдук үүс тыһа бэргэһэлээх, үүс тириитэ истээх сонноох диэн кэпсэлгэ сылдьар дьон бааллара. Нууччалар кэлбиттэрин кэнниттэн Саха сиригэр саа үөдүйэр. Бастаан былыр хаһаактар саалара улахан учуот эбит, сулууспалаан бүттэҕинэ саатын хааһынаҕа туттарар эбит. Сорох ымсыы хаһаактар элбэх түүлээххэ сааларын атыылаан дуоһунастарыттан үһүллубүт дьон үгүс. Бастаан сааны атыылааһыны дьаһаах туттарар булчуттарга ыраахтааҕы Екатерина-2 бэс ыйын 4 күнүгэр 1763 сыллаахха көнгүллүүр. Дьааныга 1828-1829 сылларга 3016 үлэни кыайар нолуок төлүүр дьонтон 550 киһи саалаах буолбут, ол эбэтэр 18 бырыһыан. Дьэ, мантан бултааһын арыый чэпчээбит, Киис, тиин уонна тайах, кыыл таба хото бултанар буолбут, булчуттар дохуоттара үрдээбит. Судаарыстыба бурдук уонна буорах-сибининэс саппааһын харайар, атыылыыр маҕаһыыннарын улуустарга арыйар, ол оннук маҕаһыын Боронук нэһилиэгэр аһыллыбыт. Маннык исторической маҕаһыыннар олох хойукка диэри үлэлээн олорбуттар. Холобур, 1844 сыллаахха 842 киһи маҕаһыынтан буорах уонна сибининэс ылбыттар. Булт үлэтигэр сыыйа олохтоох атыыһыттар кыттан бараллар, кинилэр дьонтон түүлээҕи хомуйан хааһынаҕа туттаран эргинэр-урбанар буолбуттар. Булчуттарга түүлээхтэрин хомуйан баран, ол суотугар араас табаары, аһы уонна булт-саа тэрилин биэрэллэр. Ханна түүлээҕинэн эргинэр баайдар олорор сирдэригэр түүлээҕи харайар-уурар иккилии этээстээх ампаардары туттарбыттар. Ол курдук Арыылаахха, Верхоянскайга, Остуолбаҕа, Алыһардаахха, Энгэ Чуоҕуругар тутуллубуттар. Аны оччолорго дойду сириттэн элбэх түүлээхтээхпитин истиһэн кэлии (хаамаайы) атыыһыттар эмиэ элбэх буолаллар эбит. Ол курдук биһиги атыыһыттарбыт дохуоттарыттан матымаары, Верхоянскайтан атыыһыт Сэмэн Горохов, Энгэттэн Феофан Соловьев үнсүүлэрэ баар. Дьэ, онтон сыыйа 1880 сыллар кэнниттэн бултааһын сыыйа мөлтөөн барар, киис сыыйа суох буолар, тоҕо диэтэххэ, аны араас атын дохуоттаах үлэ салаалара үөскээн бараллар. Ол курдук, Дьаам суолун тутуу, тутуу үлэтэ элбиир, судаарыстыба, баайдар таһаҕастарын тизийи, ынах сүөһүнү ииттии элбиир. Аны сорох баайдар саһылы хороонуттан туттаран иитэн баран күһүн өлөрөн атыылыыр буолаллар, ол курдук идэ онгостон үрдүк сиргэ сайба охсоллор, төгүрүччү суон сиэрдийэнэн тон сиргэ диэри хаһан олбуор онгороллор уонна саһылларын онно иитэллэр. Дьааныга Остуолбаҕа уонна Чөрүмчэҕэ баай Лаврентий Новгородов иитэр эбитэ үһү. Итинник саһылы сайба онгостон иитэллэр эбит чугас балыктаах күөллэр тастарыгар, ордук хоту улуустарга иитэ сылдыбыттар. Өбүгэлэрбит бултарыгар ыты наһаа тутталлар эбит, ол курдук 1829 с. аһаардас Дьуһаал нэһилиэктэригэр 400 булчут ыт баара учуоттаммыт. Аны булчут ыттарын сыаната наһаа үрдүк эбит, ол курдук 1 ыт 10-25 солк. тийэй сыаналанар, оччолорго 1 ынах 10-15 солк. эбит буоллаҕына. Бултааһынга өбүгэлэрбит бэйэлэрэ айбыт тэриллэринэн тутталлара, ол курдук кыра булка халпыт талаҕынан онгоһуллубут чааркаан, кылынан өрөн ииччигэн, куобахха уонна бөдөн кыылга анаан киил маһынан онгостоллор айа араас көрүнүн, тынырахтаах көтөр сиэбэтин диэн таңыа уонна тэптиргэ онгороллор. Ол барыта ахсааннаах, наһаа учуоттуулар эбит. Онон былыр биһиги өбүгэлэрбит сатабыллаахтык дьаһанан бултаан, онон дохуоттанан нэһилиэнньэбит үс гыммыт биирэ иитиллэн олорбут.

Сэбиэскэй былаас сылларыгар оройуоннарга факторийдар арылланнар булчуттары туруоруу, көлөнөн, булт тэриллэринэн, аһынан хааччыйыы тэрээһиннээхтик ытыллыбыта. Хаадырыбай булчуттарга 800 солкуобай, үөрэнээччи булчукка 400 солкуобай былаан тиэрдиллэрэ. Оройуон 13 нэһилиэгэ, 23 холкуоһа, 29 түүлээх тутар факторията маннайгы сылларга 620 булчуту тэрийэн таһаарбыттара. Дьааны оройуонун «Кыайыы» холкуоһун булчуттара 1941 сыллаахха өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн ынгырыы таһаарбыттара 1940 сыллааҕар икки төгүл элбэх түүлээҕи дойдуга туттарарга. Бу ынгырыыны өрөспүүбүлүкэ элбэх булчуттара өйөөбүттэрэ.

Кэлин сэрии сылларыгар холкуос хаадырабай булчуттара түүлээхтээн туттарбыттара: 1941 с. – 840 тыһ. солк.; 1942 с. – 697 тыһ. солк.; 1943 с. – 1022 тыһ. солк.; 1944 с. – 1432 тыһ. солкуобайы. Булчуттар ахсааннара 762 киһиэхэ тийэй сылдыбыт.

(ССРС Сирин Онгоһуутун Народнай Комиссара А. Андреев,
«Кыым», 29.09.1945 с. № 193)

Түүлээх соботуопкатын 1945 сүл 1 кыбаарталлаагы былаанын ситиһиилээхтик толорбут булчуттары, кинилэргэ «САССР чулуу булчута» диэн ааты ингэрэн туран, республикатаагы Бочуот дуоскатыгар таһаарыллар:

Верхоянскый оройуонуттан «Ленин» аатынан холкуос булчуттара, кинилэр 1 кыбаарталлаагы былааннарын толордулар:

1. Бурцев Иннокентий Кононович – нуорматын 482% толорбут.
2. Соловьев Прокопий Николаевич – нуорматын 360% толорбут.
3. Бурцев Николай Егорович – нуорматын 349% толорбут.
4. Бурцев Николай Васильевич – нуорматын 296% толорбут.
5. Томскый Афанасий Николаевич – нуорматын 296% толорбут.

1945 сыллаахха оройуон күндү түүлээби – 79243 тиинги, 13914 кырынааһы, 211 кырсаны, 31 лааскайы, 83244 дыбарааскы уонна 342037 куобах тириитин туттарбыттар эбэтэр оччотооһу харчынан 1 мөл. 557 тыһ. 366 солк. суумалаагы бултааннар республикага иккис миэстэни ылбыттара, улахан бириэмийэбэ тиксибиттэрэ. Үчүгэй, үрдүк көрдөрүүлэрин иһин Ленин орденынан наҕараадаламмыттар икки булчут: Стручков Тимофей Тимофеевич уонна Божедонов Захар Дмитриевич. Үлэ Кыһыл Знамятын (орден Трудового Красного Знамени) орденынан наҕараадаламмыта Другин Христофор Христофорович, ону таһынан оччолорго суох күндү наҕараадага тиксибиттэрэ Бурцев Николай Васильевич уонна Слепцов Тимофей Тимофеевич импортнай американскый омук доруоп саатынан уонна элбэх булчукка ингэриллибитэ «Саха АССР бастын булчута» аат.

Олох уларыян тыа сирдэригэр сопхуостар тэриллэннэр түүлээх бултааһына өссө күүскэ сайдыбыта. Ол курдук сопхуостарга охотовед штата көрүллэн булчуттарга булт тэриллэринэн, көлөнөн хаачылан бултааһын чэпчээбитэ. Булчуттар түүлээх туттарытын көрдөрүүлэрэ лаппа улааппыта, Дьяангы булчуттара үрдүк наҕараадага тиксибиттэрэ.

Потапов Василий Васильевич – Үлэ Кыһыл Знамята орден

Бурцев Николай Васильевич – «Бочуот Знага» орден

Томскый Иван Иванович – Үлэ Кыһыл Знамята орден

Аммосов Иннокентий Иннокентьевич – Үлэ Кыһыл Знамята орден

Атласов Афанасий Афанасьевич – Орден Трудовой Славы үһүс степенэ

Онтон кэлин, 2000 сыллар кэннилэриттэн булт сыаната түһэн бултааһын олох аччыыр, хата кииспит төттөрү кэлэн 2006-2010 сылларга 440-890 киис туттарыллар этэ, биир оччо «чернай» рынокка баран, үксэ бэргэһэ буолбута. Тиинг 8000-9066 төбө, кырынаас 1213-5352 төбө, куобах элбээбитэ 2006 сыллаахха 30306 тириини судаарыстыбага туттарбыттара. Онтон адьырҕа кыылбыт бөрө 1990 сыллартан элбээн, 2000 сылга диэри, сыл аайы 48-164 төбөҕө диэри бултанан 890 төбө бултаммыта уонна 110 бөрө оҕото тутуллубута. Билигин түүлээххэ сыана олох кыра буолан, түүлээх бултаммат буолла, ол иһин саһыл уонна киис билигин элбэх. Ол иһин Дьяангылар маанылаах булпут – куобахпыт сүгүн үөскээн биэрбэт.

Илья Ильич Колесов,

*Тыа хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, т/х туйгуна,
СӨ тыа хаһаайыстыбатыгар Государственной бириэмийэ лауреата,
Верхоянскый улуунун Бочуоттаах гражданина*

АБАБЫН, ТААЙБЫН УТУМНААБЫТЫМ, КЭЛЭР КӨЛҮӨНЭБЭ ХОЛОБУР БУОЛУО

Мин, Потапов Николай Николаевич, оччолорго Саха сиригэр Тымныы чыпчаалынан биллэр Дьяаны оройуонун хатын чараннардаах, кэрэ айылҕалаах Табалаах нэһилиэгэр Улахан Күөл бөһүөлөгэр тохсунньу ый тоһуттар тымныытын 12 күнүгэр 1964 сыллаахха күн сириҥ көрбүппүн.

Ийэм Потапова Татьяна Николаевна, аҕам Слепцов Николай Христофорович диэн оччотооһу холкуос, кэлин «Адыаччы» сопхуос Табалаах отделениетын биир бастыҥ чулуу үлэлээх дьоно этилэр.

Кыра оҕо сылдьан ыаллыы олорор тэҥнээх-бараа оҕолорбун кытта сүүрү-көтө оонньоон, кыра түү мээчигинэн лапта оонньоон, арыт туспалаһан, син балачча тэтиэнэх, бэйэбин кыанар уол оҕо буолан, оскуолаҕа үөрэнэ кирибиппин үчүгэйдик өйдүүбүн.

Онтон 6-с кылааска үөрэнэ сырыттаһына, аҕам Николай Христофорович «бу уол борбуйун арыһар кэмэ кэлэн эрэр эбит» – диэн, бастаан чугас эргин бултуур ырыгар батыһыннара сылдьан булт араас абылангар кырынаас, тиин, куобах суолларын араара билэргэ, туһаҕы, хапкааны хайдах иитэргэ үөрэтэн-такайан испити.

Хомойуох иһин, аҕам ити курдук сонордьут-булчут идэтигэр балачча үөрэтэн иһэн, ахсыс кылааска үөрэнэ сырыттаһына балачча уһуннук ыалдьан, өлбүтэ.

Хата, бултааһын сезонун кэнниттэн үлэ-хамнас, дьиэ-уот олоһор, кэскили санаан-учуоттаан, кэриэһин аатырбыт булчукка быһааран, этэн хаалларан, таайбар Потапов Василий Николаевичка салгыы бултуурга уһуйарыгар эппит эбит этэ.

Онон, 10 кылааһы бүтэрээт, ханна да үөрэх туттарса барбакка, күһүн алтынньы ый ортотуттан уон сэттэлээх эдэр уол «Адыаччы» сопхуос Табалаахтааһы отделениетын кадровой булчутунан ананан үлэһит киһи буолбутум. Бултуурбун хара бастаангыттан сүрдээҕин сөбүлээбитим.

Булчут идэтин сөбүлээн, салгыы балачча байанайдаах булчут буоларбар, аҕам Николай Христофорович алтыс кылаасан такайыта, сүбэтэ-амата, онтон таайым Василий Николаевич үөрэтиитэ лаппа көмөлөспүт, туһалаабыт буолуохтаах. Ол курдук соҕотоһун бултуур кэммэр, бээрэ оннук дириллэрэ, сүбэлиллэрэ диэн аҕам, таайым сагаларын истэрдии өйдөөн-санаан кэлэр түгэннэрдээҕим. Аҕам кэнниттэн, таайым саастаах киһи буолан, аҕыйах сылынан бөһүөлөккэ эмтэнэ сытан, кыайан өрүттүбөккэ өлөөхтөөбүтэ. Таайым өр сыллаах бултуур үлэтэ, Правительствоттан балачча дьонуннук грамоталарынан, дипломнарынан бырааһынныыктарга бэлиэтэнэн, киэһэ кулууп дьиэттэн үөрэн-көтөн, сүргэтэ лаппа көтөһүллэн кэлэрин өйдүүбүн.

Ол наһараадаларыттан аҕыйах бочуотунай грамотата, «9 (тохсус) пятилетка ударнига» түөскэ аннынар бэлиэ уонна «ССРС тыа хаһаайыстыбатыгар ситиһиилэрин иһин» бэлиэ ордон хаалбыта үтүө өйдөбүннүк буолан, биһиэхэ, чугас дьонугар, урууларыгар баар.

Мин бултуур ырыым бөһүөлөктэн согуруу өттүгэр, «Бүөр» диэн ааттаах ыраах, аҕыс көстөөх, уруккута таайым бултаабыт сиригэр баар.

Бастаан бултуур кэмнэрбэр, арыт сатыы, ол быһыгар атынан, табанан сылдьан бултуурум. Онон уучаҕы, аты ыныырдаан миинэргэ үөрэммитим. Аны сороһор бултуур үүтээммиттэн ыраах тэлэһийэн, бултуу барарбар аты, табаны сыарҕаҕа көлүйөн сылдьарым. Кыһынҥы кылгас күннэргэ булдум тэриллэрин көрөн, иитэн баран хойутаан хааллаһына, төннөрбөр ыйданалаах буоллаһына, суол-иис көстөрө, айылҕа биир дьикти маанылаах көстүүтэ буолан, хоту сир булчутун санаатын сэргэхситэрэ. Сылайбыккын, кыратык тоҥо быһыытыһыккын уҕарытар курдук буолааччы.

Оттон сылгыны саха дьиннээх айыы сүөһүтүнэн ааттыыр. Сылгы наһаа өйдөөх. Куһаҕан сирдэри тумнар, муннаахха сирдиир. Чугаһынан туох баарын барытын билэр. Аны онно эбэн, үүтээммэр чугаһыырбар, ырыаҕа ылланар, дьүкээбил дьиримниир уоттара кыһынҥы кэрэ көстүү буолан, сэргэхситэрэ. Бу кэлин сылларга бураан үөдүйөн, сырыбыт-айаммыт балачча чөлчөөтэ, үчүгэй буолла. Бултаабыт түүлээҕи танастаан, бэлэмнииргэ бириэмэ таһыста, баар буолла. Сарсыарда эрдэ туран ат, таба сылгылаан, бодьуустаһан, бириэмэни сүтэрбэккин...

Арыт биир эмэ түбэлтэҕэ, «тыатааһы кырдыаһас», үүтээннэ айааран, бурдугу, аспын-танаспын үрэйэн, бултатарга бэйэтэ кириэн биэрэр түбэлтэтэ таһааччы. Дьэ, онно эрэллээх доһотторум, дурдахха дьонум, ыттарым барахсаттар... «Ыт – киһи доһоро» – диэн өбүгэлэрбит мээһэҕэ эппэтэхтэр эбит.

Булчут көмүскэс, доҕор ытын намыһахтык туппат. Ыт Баай Байанай киһиэхэ биэрбит харамайа буолар, ону сиргэ сылдыар булчуттар ордук чугастык, бигэтик билэллэр. Булчут ытын ытырыыга суох, ол эрээри эрдээх, хорсун гына иитэр.

Мин булчут ыттарым туһунан суруйар буоллахха, оскуоланы бүтэрээт, 1981 сыл алтынньыттан саҕалаан, бастаан биир «Урааннык» диэн ыттаах этим. Ол кыһын Боруулаах отделениетыгар таайым Уйбаанна баран бултуурбун саҕалаабытым. Бу ытым сүрдээх өйдөөх, тэтиэнэх ыт этэ. Табанан сылдыан бултаабыппыт. Ыппытын сороҕор ытан, сороҕор сыарҕаа холбоон сылдыарбыт. Ол сыл хаара наһаа чараас этэ, биридэ балааккаттан табаларынан бараары сырыттаһытына, чугас арай ыппыт үр да үр буолла. Саабытын ылан тийээн көрбүппүт, ыппыт биир улахан Лөкөйү үрэн тохтоппут эбит, ону баран бултаабыппыт. Ол ытынан бастакы булдум этэ. Ол онтон ыла куруук икки ыттаахпын.

Күһүн аайы лицензияны атыылаһан улахан бултарга сылдыарым. Сороҕор икки-үс буолан кыттыһан бултуурбут. Ардыгар бэйэм соҕотоҕун бултуурум. Билигин ыттарым ааттара «Суолдьут» уонна «Бэргэн» диэн эдэр ыттар. Билигин даҕаны улахан булка сылдыабын.

Саамай чулуу ытым «Суолдьут» диэн этэ, ону тыатааһылыын мүччүргэннээх киирсии кэмигэр, сыһа туттан, алҕас ытан, өлөрөн, харыһыйбыт түгэним баара. Киниттэн үөрэнэн «Урааннык» диэн ытым бэйэтэ лаппа сааһыран өлбүтэ. Билигин ол харыһыктаах үчүгэй ытым аатынан, эмиэ «Суолдьут» уонна «Бэргэн» диэн ыттардаахпын.

Кэлин сылларга тиини, кырынааһы туппат буоланнар бултаспат буоллубут. Урукку кэмнэ улахан бултарга, саа бойобуой карабин этэ. Билигин «Тигр» диэн 10 (уонна) эстэр саалаахпын.

Быйыл 17 (уон сэттэ) сааспыттан сонордьут-булчут буолбутум 41 сыла. Ону кэммитэн кэмигэр сыаналаан, өйдөөн, бырааһынныктарга, сүлүөттэргэ, «Сахабулт» тэрилтэм, салайааччылара үчүгэй-дик өйдөөн, сыаналаан өйдүүлэриттэн үөрэбин. Түүлээххэ саамай ситиһиилээх сылларбын аҕынаахха, 2001 сылтан – 2015 сылга диэри, быһа холоон эттэххэ, 4 кварталга, 1 кварталга ортотунан 40-50 кийи туттарар этим. Сыаната сылга, быһа холоон, 140-150 тыһыынча курдук буолар быһыылааҕа. Булдум үксэ киис, кырынаас, тиин, сиэгэн, ардыгар үүс, саһыл буолара. Кэлин сиэгэн, үүс сэдэх, куобах үөскээтэбинэ биллэр ини.

2005-2010 сс. «Сахабулт» генеральной директорыттан Бочуотунай грамоталарынан наҕараада-ламмытым.

Мин курдук булка балачча баҕалаах, сатабыллаах, байанайдаах буолуох табаарыһым Стручков Александр Васильевич любитель-булчутунан балачча сылдыан иһэн доруобуйатынан тохтоото. Мэһэйдэммэтэҕинэ, эмтэннэҕинэ, баҕар бултуурга дьулуһуон сөптөөх табаарыһым этэ. Бултуурга ити курдук дьулуһар эдэр уолаттарга сүбэ-ама биэрэн көмөлөһүөхпүн сөп.

Ол курдук салайар үлэҕэ таһаарыылаахтык үһүннүк үлэлээбит биир дойдулааҕым Николай Николаевич Баишевтан «Адыаччы» сопхуос тэриллибитэ 50 сылынан МАХТАЛ СУРУК өйдөбүннүгэ баар.

Сэттиньи 25 күнүгэр 1996 сыл СӨ булчуттарын сүлүөттэригэр ынгырыллан, сылдыбытым. Онно Саха Өрөспүүбүлүкэтин Президентиттэн Егор Афанасьевич Борисовтан биэстэр автомат саа тутан түспүт кэккэлэнэ турар хаартыска тус олохпор биир кэрэ-бэлиэ өйдөбүннүк.

Райсовет, райком бюротуттан грамота, 1984, 1985 сс. «Чемпион-булчут» аат ингэриллибиттэрин туоһу суруга эмиэ бааллар. Салайар үлэҕэ «Адыаччы» сопхуос саҕаттан, күн бүгүн Дьяангы оройуонун баһылыга, Гаврил Ильич Чириков өйдүүр, өйүүр булчута буолабын.

Аны «Сахабулт» тэрилтэтэ кинигэ тахсыахтаах, онно ахтыыта ыыт, «хоту дойду булчута хабылларын наадалаах» – диэн үөртүлэр. Тус бэйэм, аҕам уонна таайым ыырдарынан, билигин үйэҕэ, утумнааһыны умнууга хаалларбакка, Ийэ дойду туһугар күндү түүлээҕи, араас булду хаачыстыбалаахтык туттарарбыттан дуоһуя үөрэбин.

Дьяангы Табалааһын нэһилиэгин холкуос, сопхуос саҕаттан чулуу булчуттарын Горохов Василий Иванович (Саҕарбат Саха), Горохов Христофор Семенович, Чириков Афанасий Иннокентьевич, Чириков Христофор Егорович (Хоппотоун оҕонньор) ааттарын үйэтитэрбинэн, киэн туттабын.

Николай Николаевич Потапов,
Дьяангы, Табалаах нэһилиэгэ, 02.09.2022 с.

ТОМСКОЙ НИКОЛАЙ ВАСИЛЬЕВИЧ КЫАЙЫГА КЫЛААТА

Бурцев – Томской Николай Васильевич 1916 сыллаахха Верхоянской оройуонун I Эңэ нэһилиэгэр «Кыталык-Саарбыт» учаастагар дьаданы кэргэннэ төрөөбүт.

Үөрөҕө суох, бэйэтэ бырааттарыттан, дьонтон уонна кэлин ликбезкэ үөрэнэн ааҕар, суруйар буолбут. Ньюкулай кыра эрдэбиттэн тыаҕа сылдыарын, бултуурун сөбүлүүр эбит. Дьонун-сэргэтин хабдылаан, кубахтаан аһатар эбит.

Николай Васильевич эдэр сааһа, саҕа атаҕар туран эрэр Сэбиэскэй былаас Улуу уоттаах сэриигэ туруулаһытыгар, Аҕа дойдуну көмүскүүр ытык иэс толоруутугар актыбынай кыттыыны ылыыга, онтон 1945 сылга Кыайы кэнниттэн, эйэлээх олоҕу уһансыыга, күүстээх-күүрээन्नээх турунууга ааспыта. Бу сылларга хас биирдии киһи бэриниилээх үлэтиттэн, дойдуга олох-дьаһах тупсара тутулуктаах буолан, туох баар сырдаларын, түүн-күнүс утуйбакка-олорбокко үлэлээбиттэрэ. Күүрээन्नээх үлэҕэ турунууларга, кэлэр көлүөнэ үчүгэй олоххо олороругар аһаҕастык үтүөлэрэ хаһан да умнуллуо суохтаах.

1936 сыллаахха Дьяангыга хорҕолдьуну булбуттара, 37 сыллаахтан промышленной хостооһун саҕаламмыта, шахталар үлэлээбиттэрэ. Сэрии иннинэ Дойдуга хорҕолдьуну хостооһунга стратегической суолталаах сорок турбута. Эһэ Хайа шахтатыгар оройуон дьонун, эдэр ыччатын муньан үлэлэппиттэрэ.

Энэ нэһилиэгиттэн барбыт ыччаттар сорохторо тутууга, атыттар шахтаҕа, кыргыттар араас үлэҕэ сылдыбыттара. Николай онно олорор дьыэлэри тутууга үлэлээбит. Маннай тийибиппитигэр, биир да дьыэ- уот суох эбит. Үлэһиттэр бары балааккаларга олоролоро. Ол саҕана Эһэ Хайаҕа биир эрэ трактор баара, атын техника суох. Үлэ барыта илии күүһүнэн толоруллара. Үлэ, дьысипилиинэ кытаанах эбит. Үлэттэн куотунар киһи суоҕа. Салайааччылар бары олус үлэһит уонна ирдэбиллээх дьон, бэйэлэрэ күүскэ үлэлииллэрэ, үлэһиттэри эмиэ үчүгэйдик үлэлэтэллэрэ. Үлэлиир усулуобуйа төһө кыалларынан тэриллит. Аһынан холкуостар хааччыйар этилэр. Эһэ Хайаҕа тутууга үлэтэ үчүгэй буолан маннайгы наҕараадатын «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээли ылбыт.

1939 сыллаахха комсомол кэккэтигэр киирбит.

1941 с. Бүтүн Союзтааҕы тыа хаһаайыстыбатын быыстапкатыгар барар чиэскэ тиксибит.

Николай Васильевич, бэйэтин тус үлэтигэр курдук, нэһилиэк общественной үлэтигэр актыбынайдык, дьонго ылыннарыылаах тыллаах, төлөттөөх коммунист этэ. Элбэхтик партийнай конференцияларга, Сэбиэт сессияларыгар, партком отчуоттуур муньахтарыгар, булчуттар слеттарыгар бэйэтин санаатын аһаҕастык этинэр, үчүгэи тоһоҕолоон туран, үлэҕэ, олоххо баар итэҕэстэри саралы тардар үгэстээх эбит.

1943 с. булка былаанын 300% толорон «Отличник охоты» знагынан, 700 солкуобай харчынан, сэттэтэ эстэр америкаанскай саанан наҕараадаланар. Ол саатын кэлин борохуот капитана табаарыһыгар бэлэхтээбит. Сылын ахсын түүлээҕи государствоҕа туттарыы былааннаах соруудаҕын аһара толортуура. Ордук сэрии кэмигэр күндү кылааннаах түүлээҕи бултааһын көмүскэ тэннээх суолталаммыта.

1944 с. – I Эңэ нэһилиэгин Ленин аатынан холкуос ыччат-комсомольскай биригээдэтин биригээдиирэ Бурцев-Томской Николай Васильевич күндү түүлээҕи туттарыыга I кварталга үрдүк көрдөрүүтүн иһин ЫБСЛКС Саха сиринээҕи обкомун бочуотунай грамотатынан наҕараадаламмыт.

1944 г. – Свидетельство лучшему охотнику победителю в Республиканском соревновании за высокие показатели по добыче пушнины в IV квартале 1944 г. Бурцеву-Томскому Николаю Васильевичу присвоено звание «Лучший охотник ЯАССР».

1945 г. – Свидетельство лучшему охотнику победителю в Республиканском соревновании за высокие показатели по добыче пушнины в IV квартале 1944 г. Бурцеву-Томскому Николаю Васильевичу присвоено звание «Лучший охотник ЯАССР». Дойду валютнай фондун хаҕатыыга сорсуннаах булчуту ханнык да, ардыгар 60 кыраадыстаах тымныы, халын хаар, буурҕа-тыал чаҕыппатаҕа.

1946 с. – I Эңэ нэһилиэгин Ленин аатынан холкуос ыччат-комсомольскай биригээдэтин биригээдиирэ Бурцев-Томской Николай Васильевич IV квартал былаанын 308 % толорон, 1947 с. ЫБСЛКС Саха сиринээҕи обкомун Бочуотунай грамотатынан наҕараадаламмыт.

1946 с. Бүтүн Союзтаагы тыа хаһаайыстыбатын быыстапкатыгар барар чиэскэ тиксибитэ. Бу сыл «Лучший охотник ЯАССР» знагынан наҕараадаланар.

1947 с. «Аҕа дойду Улуу сэриитин 1941-1945 сс. килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллээх.

1952 с. Верхоянской оройуонун аатыттан Дьокуускай куоракка Саха АССР 30 сыллаах үбүлүйүгэр кыттар чиэстэммит. Онно аатырбыт Сергей Зверев көрсүбүтүн, биир остуолга олорон аһаабытын, ырыатын-тойугун истибитин хаһан да умнубатын туһунан оҕолоругар кэпсээбит.

1952 с. косилканын от оҕустарар үөрэххэ үөрэнэн кэлэн, «Дьуһаал Лээбитэ» диэн сиргэ аан бастаан от оҕустарар. 1952 с. Коммунистической партия кэккэтигэр киирэр.

1953 с. – булт сезонугар сезоннаагы государственной былаанын 300% толорбут, бастын хаачыстыбалаах күндү түүлээҕи туттаран Ийэ дойду киинигэр Чулуу Москваҕа бастынтан бастын үрдүк көрдөрүүлээхтэр түмсэр быыстапкаларыгар ынырыллыбыта.

Кадровой булчугунан 59 сыл үтүө суобастаахтык үлэлиир. Олдьонон, Абыраабытынан, Хара Салаанан сылдьан бултаабыт. Ампаардаах диэн сиргэ эмиэ бултаабыт. Ол сири Саккырыыр ойууна Кээппиллэ кэлэн бултаабыт сирэ диир эбит Николай Васильевич.

Томской Николай Васильевич табанан сылдьан бултуур, түүлээххэ былаанын аһара толорор уонна түүлээҕин хаачыстыбата үрдүк буолар эбит. Элбэх түүлээҕи бултаан уһун кэмнэ правительствотоотан элбэх наҕараадалардаах оройуон биир бастын булчута этэ.

Кэлин Мархаҕа булчуттар биригэдьиирдэрин курсугар үөрэнэн кэлбитэ. 1959 с. бултаан «Кадровой булчут» аатын ылбыта. Ол курдук, Николай Васильевич 1936 сыллаахтан 56 сыл устата кылааннаах күндү түүлээх соноругар үлэлээбитэ. Булт үөскээһинин туһунан хаһыакка суруйара.

Республика чемпион-булчута буолбута. Ол да иһин Николай Васильевич Томской «Саха АССР үтүөлээх булчута» диэн бочуоттаах ааты ылбыта, сэрии кэмигэр дойду валютнай фондун ханатыыга уһулччу ситиһиилэрин иһин 1947 с. И.В. Сталин мэтээлинэн наҕараадаламмыта.

1976 с. ВДНХ свидетельствотынан, 1952 с. Саха АССР 30 сыллаах юбилейыгар Верхоянскайдар ааттарыттан кыттыбыта. «IX-с пятилетка туйгуна» аат 1976 с. ингэриллибитэ. 1974 с. соцкуоталаһы кыайыылааҕа.

1952-1991 сс. коммунистической партия чилиэнэ. 1971 с. – «Дьааны бочуоттаах олохтооҕо» аат ингэриллибитэ.

Кыайыы 40 – 50 – 60 сыллаагы үбүлүйүнэн мэтээллэрдээх. Нэһилиэк дьоно-сэргэтэ Томскайдарга «Лучшая семья Эгинского наслега» аат ингэрбиттэрэ олус үөрүүлээх.

Николай Васильевич олоҕун үлэтин сыаналааннар манньк наҕараадалары биэрбиттэр: «1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин», Улуу Кыайыы юбилейнай мэтээллэрэ, «Бастын булчут», «Стахановец» уонна «Ударник» значоктара, Саха АССР үтүөлээх булчутун аата ингэриллибитэ, Республика, оройуон, нэһилиэк Бочуотунай грамоталара. 2003 с. «Трудовая слава Якутии» кинигэҕэ киллэриллэр. Николай Васильевич 1945 сыллаахха кэргэнин Потапова Анастасия Гаврильевна көрсөн ыал буолбуттара. Анастасия Гаврильевна Энгэҕэ сопхуоска, холкуоска 19 сыл устата доярканын үлэлээбитэ. 1963 сыллаахха биһиги нэһилиэкпитигэр оҕо саада арыллыбыт. Онно 1963 сылтан 1983 сылга диэри ньээнгээнэн үлэлээбит.

Анастасия Гаврильевна, Герой ийэ, тоҕус оҕону күн сирин көрдөрөн, иитэн, улаатыннанан, үлэһит дьон онортоон, ийэ быһыытынан сирдээхтик бочуоттаммыта, ол курдук:

- «Материнство» I-II-III истиэпэннээх мэтээллэринэн;
- «Материнская Слава» I-II-III истиэпэннээх орденнарынан;
- «Ветеран труда» мэтээлинэн;
- «За доблестный труд в ВОВ 1941-1945 гг.» мэтээлинэн;
- «50 лет Победы», «60 лет Победы» РФ, «60 лет Победы» СӨ мэтээллэринэн,
- тыыл уонна үлэ бэтэрээнэ.

Иллээх кэргэн Анастасия Гаврильевна уонна Николай Васильевич тапталларын сүмэтэ, олохторун онкула, иитэн-такайан таһаарбыт, күөрэйэ көтүппүт көмүс чыычаахтара түөрт уоллара уонна биэс кыыстара – бары дэгиттэр талааннаах, үлэһит бэрдэ, дьон кэрэмэһэ, дьиннээх үтүө ааты-суолу салгыыр үрдүк аналлаах дьон. Сиэннэрэ, хос сиэннэрэ үөрэх, үлэ дьоно. Анастасия Гаврильевна уонна Николай Васильевич 60-тан тахса сыл бииргэ олоҕунан бииргэ олорбуттара. БРИЛЛИАНТОВАЙ сыбаайбаларыгар үгүс киһини ыныран ыалдыттаппыттар.

Суруйда З.Н. Цырендондопова

Бастын булчуттар

Советскай народ улуу сирдьитэ уонна учуутала таб. Сталин И.В. 65 сааһын туолуутун оройуон бастын булчуттара 4 кыбаарталлаағы түүлээх бултааһыныгар улахан ситиһиилэринэн көрсөллөр. Ол курдук таб. Сталин И.В. 65 сааһын туолуутун көрсүһэ түүлээх булдун стахановецтара: Слепцов Тимофей Тим. (Молотов аатынан холкуос чилиэнэ) кыбаарталлаағы былаанын – 402%, Слепцов Николай Вас. («Социализм суола» холкуос чилиэнэ) былаанын 314%, Слепцов Петр Вас. («Большевик» холкуос чилиэнэ) – 286%, Слепцов Петр Ром. («Кыһыл маяк» холкуос чилиэнэ) – 255% уонна түүлээх булдугар ыччат-комсомольскай биригээдэтин биригээдьиэрэ Бурцев Николай Вас. – 287% толорууну ситистилэр. Кыбаарталлаағы былааннарын аһара толорбут булчуттар итинэн эрэ мунгурдамматтар.

Оройуон булчуттара таб. Сталин И.В. салалталаах төрөөбүт Ийэ дойдудуларыгар өссө элбэх сыана-лаах түүлээҕи биэрэргэ эбээһинэстэнэллэр.

Ф. Цыпандинов

Атырдыах ыйын 25 күнэ, 1944 с., №32

Түүлээх бултааһыныгар туйгуннук бэлэмнэниэбин

Героическай Кыһыл Армия кыыллыһыт өстөөбү тус бэйэтин арбаар букатыннаахтык урусхаллыыр охсуһууну ситиһиилээхтик ыта турар бириэмэтигэр дойдуга элбэктэн-элбэх кылааннаах түүлээҕи бултаан туттарыы биһиги оройуоммут хас биирдии үлэлээн иитиллээччилэрин ытык иэстэринэн буолар.

Түүлээх бултааһына Верхоянскай оройуонун холкуостарыгар элбэх дохуоту биэриигэ биир суол сүрүн салаанан буолар. Ол курдук Верхоянскай оройуона 1943 с. 4 кыбаарталыгар республика үрдүнэн бастакы миэстэни, онтон 1944 с. 1 кыбаарталыгар иккис миэстэни ылбыта.

Быйыл 1944 съл 4 кыбаарталыгар уонна 1945 съл 1 кыбаарталыгар оройуонга правительствонан бэриллибит булт былаана ханнык да халбаҥа суох 150% толоруллар кыахтаах. Ол иһин оройуон холкуостара балаҥан ыйын 15 күнүн ааспака 500 бастайааннай булчуттары, 200 баҥанан бултуур булчуттары биирдии-биирдии киһитинэн чуолаан сыһыарыахтаахтар.

4 кыбаарталлаағы түүлээх бултааһыныгар бэлэмнэни үлэни субу күннэртэн ыла саҥалаан алтынны ый 1 күнүгэр диэри булт дьизэлэрин онгорууну уонна өрөмүөннээһини, булт тэриллэрин өрөмүөннээһини бүтэрэн уонна булка тахсар көлөлөрүнэн атынан, табанан толору хааччылыахтаах, мань кытта сиргэ хас биирдии булчуттарынан бултаах сирдэринэн сыһыарыллыахтаах. Булчуттар икки ардыларыгар социалистическай куоталаһыны киэнник тэрийэн үрдүк хаачыстыбалаах элбэх түүлээҕи бултааһыны ситиһилиэхтээх.

Ааспыт сълга түүлээх бултааһыныгар бачача стахановец-ударник булчуттар иитиллэн тахсыбыт буоллактарына, быйыл дөксө элбэх стахановец-ударнигы иитэн таһаарыаҕын.

И. Иванов

Алтынны ый 19 күнэ, 1944 с., №43

Социалистическай куоталаһыныга ыңырдылар

Былааны 200% толорорго эбээһинэстэннилэр «Сырдаты» холкуос бастын булчуттара Юмшанов В.Н. уонна Слепцов Г.И. героическай Кыһыл Армия историяҕа киирэр килбиэннээх кыайыларын өрө күүрдүллэн тураннар, 4 кыбаартал 1944 сълын түүлээх булдун былаанын 200%, ити иһиттэн Улуу Октябрьскай Социалистическай революция 27 сълын туолар үөрүүлээх бырааһынныгар сэтинны ый 7 күнүгэр түүлээх былаанын 100% толорорго эбээһинэстэлибэ ылыннылар уонна «Саҥа суол» холкуос булчуттарын т. Рожин Я.Я. итиэннэ Чириков А.И. социалистическай куоталаһыныга ыңырдылар.

И. Иванов

Атырдыах ыйын 12 күнэ, 1946 с., №29

Бөрөнү утары охсуһууну күүһүрдүөххэ

Быйыл сайын Саха АССР Министрдерин Совета бөрө кыылы утары охсуһар дьаһаллар тустарынан уураах таһаарбыта. Онно бөрө сүөһү иитиитигэр улахан ороскуоттары таһаарбытын уһулуччу чорботулан бэлиэтэнэр. Аһаардас 1945 с. иһигэр республика үрдүнэн ситэтэ суох дааннайдарынан 1400 сылгы, 208 ынах сүөһүлэри уонна 5000-тан таһса табаны бөрө сиэбит. Кэнники сылларга бөрө аһсаана олус элбээтэ уонна кинилэр сүөһүнү сиэһиннэрэ ордук күүһүрэн, элбээн иһэр. Маны сыаналаан туран, бөрөнү утары охсуһууну хаһаангытааһар да ордук күүһүрдүллүөхтээх. Хас биирдии совет, холкуос председателлэрэ, факториялар сэбиэдиссэйдэрэ бөрө дойдуланан сылдьан үөскүүр-төрүүр сирдэрин билэр булчуттары сыһыартаан туран, бөрөнү бултааһыны тэрийиэхтээхтэр.

Биһиги правительствобут бөрө бултааһыныгар улахан сыаналаах бириэмийээлинэй төлөбүрдэри биэрэри көнүллүүр, ол курдук:

1. 3 кыра бөрө оҕотун төрөөбүт ииниттэн тутан, өлөрөн туттарбыт булчукка – 1945 сыллаахха төрөөбүт 1 убаһанан
2. 3 улаатан эрэр бөрө оҕотун ийэтин кытта төрөөбүт ииниттэн тутан өлөрөн туттарбыт булчукка – 1 улахан сылгынан
3. Сулууспалаахтар, рабочайдар кыра бөрө оҕотун төрөөбүт ииниттэн тутан өлөрөн туттардахтарына – 1500 солкуобай
4. Онтон улаатан эрэр бөрө оҕотун ийэтин кытта бииргэ өлөрөн туттардахтарына – 2000 солкуобай
5. Табаһыттарга 1945 сыл муус устар 29 күнүттэн ыла өлөрбүт бөрөлөрүн ахсын кырата да, улаһана да буоллар биирдии тугутунан бириэмийэ бэриллэр.

А. Попов

Атырдыах ыйын 22 күнэ, 1945 с., №25

Бөрөнү бултааһын

Оройуон үрдүнэн ыам, бэс ыйдарыгар 46 бөрө уонна бөрө оҕото бултанна. Ити иһигэр «Победа» холкуоска 20-тэн таһса бөрөнү уонна бөрө оҕотун өлөрдүлэр. Бу холкуос чилиэнэ Потапов Василий Христофорович 9 бөрө оҕотун, 1 атыыр бөрөнү өлөрбүтүн иһин бириэмийэтигэр уонна тириитин сыанатыгар 1835 солкуобай ааһыста, ити суумаһа 165 киилэ бурдугу, 12 киилэ куруппаны, 7 киилэ сааһары, 0,5 киилэ чэйи, 1,8 киилэ табаһы уонна 220 солкуобайдаах араас промтабаары ылла. Бу үчүгэй.

И. Иванов

ДМИТРИЕВТЭР ДЫЭ КЭРГЭН

Мин 1950 сыллаахха атырдыах ыйыгар Мэнэ Хангалас улууһун Майа сэлиэнньэтигэр Николай Харлампьевич уонна Акулина Николаевна Дмитриевтэр холкуостаах дыэ кэргэннэригэр үһүс оҕонон төрөөбүтүм. Оскуола кэнниттэн 1968 сыллаахха Дьокуускайдаағы 1 №-дээх педагогической училищеҕа үөрэнэ кирибитим, 1971 сыллаахха бүтэрэн баран, Абый оройуонун киинигэр орто оскуолаҕа физкультура учууталынан үлэлэбитим, 1972 сыл сааһыгар Советской Армия кэккэтигэр сулууспалы барбытым. Армияттан кэлээт Мэнэ Хангалас улууһугар Баатара нэһилигэр Герой Попов аатынан оскуолаҕа физругунан ананан үлэлээбитим. Онно үлэли сылдыан Айталига Гаврильевна Тарабукинан көрсөн, сөбүлэһэн ыал буолбуппут, үс оҕоломмупут. Онтон хоту Верхоянскэй оройуонугар ананан үлэли барбыппыт. Верхоянскэйдаағы РОНО анааһынынан Элгэс нэһилигэр Хайыһардаах бөһүөлөгэр Айталига Гаврильевна оскуола директорынан уонна немец тылын учууталынан, мин физкультура учуу-

талынан ананан үлэлээбиппит. Айталига Гаврильевна олохтоох Сэбиэт депутата буолар, онтон ССКП кэккэтигэр киирэн, 1985 сыл сайыннанттан нэһилиэк Сэбиэтин председателинэн талыллан икки созов устата (5 сыл) энкилэ суох үлэлиир. 1990 сыл сааһыгар үлэбитинэн үрдээн оройуон киинигэр Баатаҕайга көспүппүт. Мин РОНО-ҕа хозобеспечение отделыгар специалиһынан, Айталига Гаврильевна культура отделын сэбиэдиссэйинэн, онтон улуус Дьарыктаах буолуу киинин директорынан ананан үлэлээбиппит. Айталига Гаврильевна үлэтинэн кэккэ ситиһиилэрдээх. Ол курдук, СӨ уонна Верхоянскэй оройуонун социальной-экономической сайдытыгар өнгөтүн, тус кылаатын иһин СӨ Правительствотын уонна Ил Түмэн Бочуотунай Грамоталарынан, анал бэлиэлэринэн бэлиэтэммитэ, СӨ культураҕа туйгуна, Верхоянскэй улууһун культуратын бэтэрээнэ, СӨ Дьарыктаах буолууга сулууспатын Бочуоттаах үлэһитэ, «Гражданской килбиэн» бэлиэлээх, Верхоянскэй оройуонун бочуоттаах киһитэ.

Республика бастакы Президентэ М.Е. Николаев 1992 с. балаһан ыйын 28 күннээх 241 №-дээх ыйааһынан «Сахабулт» диэн булт хаһаайыстыбатын Национальной концернын тэрийбитэ. Генеральной директорынан Петров Никифор Николаевич аһаммыта. «Сахабулт» Национальной концерны тэрийии сүрүн сыалынан булду, бултааһыны оннунан хаалларыга биир кэлим государственной политиканы ытыты, бултанар кыыллар аһсааннарын чөлүгэр түһэри уонна көдүүстээхтик туһаныы, булчуттары материальной-технической хааччыыны тэрийии, кинилэр социальной өттүнэн көмүскэллээх буолууларын ситиһии курдук соруктар турбуттара. Оройуоннарга концерн филиаллара тэриллиттэрэ. Верхоянскэй оройуонугар булт хаһаайыстыбатын управлениета 1993 сыл кулун тутар ый 24 күнүттэн оройуон администрациятын 133 №-дээх ыйааһынан тэриллэн, начаалынньыгынан Степанов Владимир Ильич, охотоведынан мин ананан үлэбитин саҕалаабыппыт. Биһиги оччотообуга оройуон тыатын хаһаайыстыбатын управлениетын начальнигы Колесов Илья Ильичы кытта ыкса ситимнээхтик үлэлээн, «Энгэ», «Адыаччы», «Табалаах», «Боруулаах», «Сартан», «Верхоянскэй» сопхуостар охотобдтарын уонна булчуттарын түмэн үлэлээн киирэн барбыппыт. Оччолорго Оройуоннаағы охотобдество бэрэссэдээтэлэ Стручков Степан Николаевич, солб. предс. Михайлов Иван Тарасович биһиги үлэбитигэр сүбэ-ама, улахан күүс-көмө буолбуттара. 1995 сыл ыам ыйыттан оройуоннаағы булт хаһаайыстыбатын управлениетын начальнигынан мин аһаммытым. Охотоведынан «Энгэ» сопхуоска охотоведынан үгүс сылларга таһаарылаахтык үлэлээбит, опыттаах Афанасьев Гаврил Гаврильевич аһаммыта. Мин бу суруйуубар управление бары үлэтин буолбакка, чуолаан бөрөнү бултааһын боппуруоһугар тохтуом.

Кэлинни сылларга бөрө мэнээгэ буолан, элбэх сылгыны, табаны тардан республика бары хаһаайыстыбаларыгар улахан хоромньуну таһаарбыта. Бөрө элбээһинин аһыйатар туһуттан республика үрдүнэн конкурс биллэриллэн, оройуонна 1995-1997 сылларга оройуон булчуттарын көбүлээн бөрөнү аһыйатыга сыалланан улахан үлэ ытытылыбыта. Ол түмүгэр

оройуон ити сылларга республикаҕа бөрөнү бултааһынна бастыгнар кэккэлэригэр киирбитэ. Ол курдук, үс сылга уопсайа 381 төбө бөрө бултаммыта. Сылларынан ыллахха: 1995 сыл – 111 бөрө, 1996 сыл – 120 бөрө, 1997 сыл – 150 бөрө. Ити конкурс түмүгүнэн бастын бөрөһүт-булчуттар республика өттүттэн сыаналаах бириистэринэн наҕараадаламмыттара.

1996 сыллаахха :

1. Филиппов Василий Силович – « Буран» снегоход
2. Гаврильев Василий Васильевич – СКС карабин
3. Стручков Иван Николаевич – МЦ – 21- 12 булт саата

1997 сыллаахха:

1. Потапов Василий Семенович – « Буран» снегоход
2. Слепцов Игорь Семенович – «Вихрь-30» лодочнай мотор
3. Слепцов Павел Павлович – « Вихрь- 30» лодочнай мотор
4. Готовцев Дмитрий Константинович – МЦ – 21 – 12 булт саата
5. Бурцев Тит Константинович – МЦ – 21 – 12 булт саата
6. Стручков Александр Матвеевич – МЦ – 21 – 12 булт саата

Ити курдук үлэлээн республикаҕа бастын үлэлээхтэр ахсааннарыгар сылдыбыппыт.

1998 сыллаахха куоракка көһөн кэлэн, «Сахабулт» ААО ФАПК «Бэргэн» маҕаһыныгар атыылааччынан, онтон сэбиэ-диссэийинэн 2015 сылга биэнсийэҕэ тахсыахпар диэри үтүө суобастаахтык үлэлээбитим. Үлэм түмүгүнэн кэккэ наҕараа-далардаахпын.

Үс оҕону төрөтөн, үөрэтэн-иитэн атаختарыгар туруор-дубут. Оҕолор бары ыаллар. Норуот хаһаайыстыбатын араас салааларыгар ситиһиилээхтик үлэли сылдыаллар. Биэс сиэннээхпит, бары үөрэх дьоно: икки студент уонна оскуола үөрэнээччилэрэ.

Сергей Николаевич Дмитриев, үлэ бэтэрээнэ,
«Сахабулт» ААО, СӨ тыатын хаһаайыстыбатын бэтэрээнэ,
Российской Федерация Тыатын хаһаайыстыбатын
Министерствотыттан Бочуотунай грамоталаах,
«Гражданской килбиэн» бэлиэлээх, Саха сирин булчуттарын
уонна балыксыттарын обществоларын Бочуоттаах чилиэнэ

КУОБАХПЫТ ХАҢАН ЭЛБИЙ?

Куобах, куобах барахсан
Куотан-куотан кэлэммин
Ыккый ойуур быһыыгар
Утуйа-утуйа сытабын.
Булчут, булчут оҕонньор
Булбат-булбат инигин,
Ытын-ытын обургу
Ыккый ойуур быһыынан
Ыраах баран хаалла.

Куобахпыт быһылгы сылтан дьэ биллиэх курдук буолла, 16 сыл буолан баран. Куобахпыт хайдах сатаан үөскэтэбит. Дьяаныбыт сирэ барахсан былыр-былыргыттан куобах дойдута диэн буолааччы. Былыргы остуоруйалар да, кэнники статистика этиитинэн куобахпыт барахсан аһатан ахан кэлбитэ биллэр. Бэл, сэрии сылларыгар куобахпыт үөскээн дьону-киһини аһатан тыыннаах хаалларбыта. Холобур, 1944 сыллаах холкуостар отчуоттары-гар 342034 куобах тириитин судаарыстыбаҕа туттарбыттар. Оччолорго куобах тириитэ ханан да хаан турбатах, сиппит манан эрэ буоллаҕына туталлара. Дьэ, ол аата сылга, быһа холуйан, 1 мөл. куобах бултаммыт эбит. Урукку дьылларга

куобахпыт 9-11 сыл буола-буола, айылҕабыт күммүт эргийэринэн сынньана-сынньана үөскүү туарар этэ. Дьэ, ити быһыык кэмнэргэ айылҕа киһиттэн тутулуга суох, куобах үөскүүрүгэр сирин-уотун бэлэмниир курдук буолара. Ол курдук өһүөн дьыллары түһэрэн куобаҕын тонгорон, араас ыарыыны үөскэтэн сыһыа аҕыйатара, арай олох ыт мунна баппат титирик ойуурдарга биирдии эмэ куобах хаалара. Былыргы булчуттар оннук хаалбыт куобахтары тимир куобахтар диир этилэр.

Аны ол кэмнэргэ эмиэ куобах курдук аһылыктаах мааны сылгыбытын халын хаары түһэрэн, куһаҕан муустаах хаһыыны онорон сылгы сүөһүнү эмиэ аччата сатыыр. Онтон өһүөн кэнниттэн кураан дьыллары аҕалан сири-дойдуну хатаран, баһаардары үөскэтэн араас элбэх үөнү-көйүүрү өлөрөн, саҥа сибиэһэй аһылыктары таһаарара, улахан-киэн куруннарды үөскэтэрэ. Аны сорох сыл куобахпыт арҕааттан, сорох сыл илинтэн үөскүүр. Ол иһин сорох сыл Энэ, Адыаччы, сорох сыл Сартан, Дулҕалаах, онтон киин сирдэрбитигэр Верхоянской, Остуолба, Боронук, Баатаҕай тулатыгар куруук кэриэтэ үөскүүр. Сопхуос саҕана, бэл Үөттээххэ, Эһэ Хайаҕа олорор нуучча оҕонньотторо тыһыынчалыы куобах тириитин туттарар этилэр. Онтон куобах аччыыр кэмигэр соҕуруу, эбэтэр хоту диэки айаннаабытынан сүтэрэ. Бу сылларга айылҕа барытын бэлэмнээтэ буолан баран куобахпыт урукку сыллар курдук күүскэ элбээн кэлбэт. Дьэ, бу сэрэхтээх быһыы. Куобах үөскүүрүгэр сүтэн хаалар саһылбыт уонна кииспит билигин олус элбэх дииллэр. Сыана түүлээххэ кыра буолан бултаммат буолла быһыылаах, айылҕа бэйэтэ эмиэ аччаппат. Бу маннык көстүү Дьааны эр дьонун толкуйдатар. Былыр дойду сиригэр 30 сыллааҕыта куобахтара сүтүүтүгэр эмиэ маннык балаһыаньа үөскээбитэ диэн кырдыаҕас охотоведтар кэпсииллэр. Кинилэр айылҕабыт – экологиябыт уларыян, билигин куһаҕан да сиринэн сылдыар тиэхиникэ элбээн уонна бултуур култуураны тутуспат буолан, бэл Дьааныттан аҕалбыт куобахтарбыт кыайан үөскээбэтэ дииллэр. Дьэ ол иһин билигин үөскээн эрэр куобахпыттар улуус дьоно бары, айылҕа уонна экология специалистара улахан болҕомтолорун уураллара наада. Ол курдук улуус салалтата уонна айылҕа харыстабылын специалистара олус үчүгэй билиилээх учуонайдары аҕалан куобах үөскээһинин үөрэтэн көрөллөрүн тэрийиэххэ. Куобахпыт үөскээн кэлиһик дуо, туох көмө наада буолсугуй. Дьэ, онон Дьааныбыт маанылаах булдун – куобахпыттын күүскэ үөскүүрүгэр бары кыһаныахха уонна көмөлөһүөххэ. Тоҕойго биир эмэ куобах кирибитин барытын кырган-өлөрөн иһимиэххэ. Көтөрбүт-сүүрэрбит үөскээтэҕинэ бары бэрээдэктээхтик бултуу үөрэниэххэ. Былыргы кырдыаҕастарбыт этэллэрин курдук, хас биирдии көлүөнэ үйэтин тухары түөр-түүтэ үтүргэн-элбэх куобахха бултаан хаалыахтаах, дууһата астыныахтаах.

Сылгыһыт уола

ВЕРХНЕКОЛЫМСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 6 543 630,9 га, из них закрепленные за охотпользователями (7 юридических лиц) – 4 876 324,1 га (74,5%), общедоступные охотничьи угодья – 1 532 865,3 га (25,5%)

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 4184 шт. (2002 г.); Белка – 269 шт. (2001 г.); Ондатра – 19705 шт. (1996 г.); горностай – 944 шт. (1993 г.).

О ЛЮБИМОМ ЧЕЛОВЕКЕ И ОТЦЕ

(20.06.1961-16.12.2014)

Родион Михайлович родился в селе Арылах Верхнеколымского района. С самого раннего детства любил природу, рассказывал, как в активированные дни –45 и ниже, быстро доделывал домашние дела, а их в селе не мало, и спешил в лес, проверить свои капканы. Еще будучи учащимся средних классов сдавал в пушбазу своих первых горностаев. Будучи выпускником между экзаменами успевал пострелять уток, родители не препятствовали, так как хорошо учился. Уже тогда он начал заниматься спортом, волейбол, баскетбол, настольный теннис, бильярд, лыжи. С братом Левоу еще школьниками сами смастерили свой первый бильярдный стол, позже мама купила настоящий и это по тем временам было очень здорово. Родители много времени уделяли детям, интересовались их учебной, досуговой, разносторонне развивали детей, а их в семье было шестеро.

После окончания школы обязательно год работы в совхозе разнорабочим, сенокос, затем тракторист, кочегар. Затем два года службы в рядах Советской Армии. После армии поступил в Иркутский пушно-меховой техникум. Учеба, практика, любимые виды спорта, летом приезжал в родное село, помогал совхозу в заготовке сена, уже тогда руководство доверяло Родиону серьезные задачи, несколько лет был бригадиром механизированной бригады. По вечерам смотрели фильмы, играли волейбол, футбол, следили за чемпионатом, олимпиадой, болели за своих кумиров. В 1985 году закончил техникум и был назначен главным охотоведом совхоза.

В начале 90-х уже опытного охотоведа пригласили в районное управление сельского хозяйства. Это было время перемен как в стране, так и в личной жизни. Появляется семья, причем сразу немаленькая, Родион оказался хорошим семьянином, много времени проводил с детьми,

брал на охоту, многому научил. Вскоре семья переехала в райцентр, перешел работать в НК «Сахабулт», принимал шкурки пушно-мехового сырья: белки, соболя, волка, лисицы, ондатры, песца, сопровождал и сдавал в Якутске. Занимался обеспечением охотников спецодеждой, палатками, печами, патронами и другими снаряжениями, необходимыми для ведения успешного промысла.

В Зырянке появились новые интересы, новые друзья, новые увлечения. Так, подружившись с Мехеда Александром Владимировичем, несколько лет ездил в качестве начальника лагеря на туристические охотничьи маршруты, организовывали детский сплав по реке Зырянка. Туристы благодарили за хорошую организационную работу, трансфер, питание, оставляли хорошие отзывы. Совместно с

районным управлением сельского хозяйства участвовал в отстреле волков, соревнованиях по ручной косьбе сена, в организации соревнования охотников «Байанай».

Всегда хорошо относился к людям, любящий сын, муж и отец, верный и отзывчивый друг, надежный партнер. Друзья по охоте, по работе, по спорту почтили добрым словом и делом, достойно проводили в последний путь, у всех он оставил самые приятные воспоминания о себе.

Наталья Петровна Бандерова, дети, внуки

РОДИОН МИХАЙЛОВИЧ БАНДЕРОВ БЫЛ НАСТОЯЩИМ ДОБРЫМ ДРУГОМ

В нашей семье Родион увидел белый свет третьим после старших сестер. Родители были очень рады рождению долгожданного сына. И окрестили его Радиком от слова «радость». Особенно был рад дедушка, он сказал: «Появился охотник, кормилец семьи». С пяти лет дедушка Афанасий Николаевич научил его ставить капканы. И по воле судьбы Родион связал свою жизнь с детским увлечением охотой.

К учебе Радик относился старательно и ответственно, учился на 4 и 5, подтягивал отстающих своих друзей-одноклассников. В Иркутском пушно-меховом техникуме и Якутской Академии сельского хозяйства эти качества помогли ему стать профессионалом своего дела.

Родион отдал долг своей Родине, преданно неся службу старшим сержантом Советской Армии в пограничных войсках. Не одну благодарность получали родители от командования воинской части, где он служил командиром взвода.

Как отец Родион воспитал троих сыновей и дочку: с любовью в сердце и требовательным отношением. Жену Наталью любил всей душой, застенчиво, но самозабвенно. К маме и папе проявлял чуткость, сыновью заботу и безграничную любовь.

Наш отец Михаил Васильевич привил своим сыновьям и внукам бережное, чуткое отношение к окружающей среде, научил соблюдать, уважать правила и традиции охоты. Родион к охоте относился с особой тонкостью, не нарушая неписанные законы природы. Все это положительно отразилось на выбранной профессии, которой он посвятил всю свою жизнь.

Бандеров Родион Михайлович свою трудовую деятельность начал с 1978 года грузчиком, а затем трактористом Арылахского отделения совхоза «Верхнеколымский». После окончания ИПМТ в 1985 году был назначен главным охотоведом совхоза

«Арылахский». В 1995 году был принят ведущим специалистом «Управления охотничьего хозяйства Арылахского отделения», а затем в 1996 году назначен начальником Верхнеколымского улусного управления охотничьего хозяйства. С 2012 года работал охотоведом по Верхнеколымскому улусу ГКУ РС(Я) «Охрана, учет и производство охотничьих ресурсов». Где бы ни работал Родион Михайлович, проявлял себя исключительно исполнительным, инициативным, требовательным специалистом сельского хозяйства.

Родион всегда принимал непосредственное участие в организации, подготовке и проведении районных соревнований по подледному, спортивному рыболовству «Колымский чебак» и соревнованиях по охотничьему мастерству «Байанай».

За свой многолетний добросовестный труд и большой вклад в развитие агропромышленного комплекса Родион Михайлович награжден нагрудным знаком «Отличник сельского хозяйства РС(Я)», Почетными грамотами РС(Я), администрации МР «Верхнеколымский улус (район)», МКУ «Управления сельского хозяйства», он являлся победителем I чемпионата республики по спортингу, трехкратным призером районного соревнования по косье «КҮҮЛЭЙ», членом сборной команды по волейболу Верхнеколымского района, участником республиканских «Игр Манчаары-2009».

Родион Михайлович был настоящим добрым человеком, всегда настроенным на помощь и сотрудничество. Все, кому приходилось встречаться с ним, высоко ценили его человеческие и деловые качества: открытость, внимательность, доброжелательность.

Родион Михайлович Бандеров очень любил жизнь, своих близких и родных, дорожил каждой минутой, всегда спешил сделать добро каждому, с кем он был знаком.

16 декабря 2014 года на 53 году страшная болезнь погасила пламенную жизнь сына, мужа, отца, дедушки, брата Родиона Михайловича. Хорошая память о замечательном, добром человеке Родионе Михайловиче навсегда останется в наших сердцах.

Родные, коллеги, друзья

* * *

...Я учился в пятом классе, Радик в седьмом, единственный выходной в воскресенье будил в 6 часов утра. Я не хотел вставать, но он сидел возле кровати и просил, чтобы я пошел с ним на охоту. Просыпаюсь, на столе горячий завтрак, кушаем и вперед в лес ставить капканы. В термосе кофе и пачка печенья – это наш тормозок. Ходили не далеко 5-8 км от посёлка, ловили зайцев, куропаток, горностаев, однажды поймали соболя. Первых горностаев разделявал и сушил отец, он и научил их ловить. А самым ответственным процессом для нас было сдача добычи в пушную базу совхоза. Родион был застенчивым, оставался за дверью и я сдавал наших первых горностаев. Помню, получили 56 рублей, в далекие 70-е годы

это были большие деньги, тем более для детей. Купили бинокль «Беркут». На зимние каникулы уезжали в участок Мангазейку, где жили дедушка Афанасий и тетя Еля с мужем Алексеем. Ловили налимов, куропаток, зайцев. Радик тогда за одну проверку с Алексеем добыли 16 зайцев.

Многому Родион научил нас, младших братьев, и что интересно Байанай всегда его сопровождал. Светлая память о брате Родионе останется в наших мыслях, делах и сердцах навсегда.

Из воспоминаний брата Льва Бандерова

СЛОВО О НАСТОЯЩЕМ ЗАЩИТНИКЕ

Родион с детства познал сельский труд, совсем маленький, сперва летом с родителями жил в сенокосных бригадах. Родители работали в колхозе, потом в совхозе: мама дояркой, отец зимой охотился, летом бригадиром в сенокосных бригадах и дяди, тети, братья, сестры были связаны сельскохозяйственным трудом. Поэтому был целеустремленный, трудолюбивый, но самое главное уважал своих родственников, если есть возможность, помогал, если кто нуждался в этом. Был очень уважительным к своим родственникам: если старше его, говорил старший мой брат, потом называет имя. Меня как дядю всегда называл по имени и отчеству. Если у родственников не было охотников или рыбаков, то он всегда угощал их добычей своей. Мы с Родионом постоянно встречались в спортзале, особенно он любил волейбол, был капитаном команды ветеранов, хотя среди членов команды были волейболисты высокой квалификации, но знали его организаторские способности, умение сплотить, найти нужные

слова каждому и всегда вовремя.

Любил свою работу, природу родной Колымы, относился уважительно своим работникам: охотникам, рыбакам. По мере возможности помогал, поддерживал их. Решать вопросов надо было много: обеспечение спецодеждой, снаряжением, ГСМ, заключение договоров, оплата труда, строительство избушек, сохранность их от пожаров, наводнений.

Родион очень переживал, когда с развалом СССР система государственной охраны природы стал в России последовательно начал деградировать. В результате «реформирования» довольно работоспособная и эффективная государственная служба была в значительной степени разрушена: сокращение численности специалистов и их зарплата, поэтому ушли наиболее профессиональные и грамотные кадры, которых он знал лично. Говорил, что инспектора потеряли право на служебное оружие, разваливалась материальная база, сократилась обеспеченность топливом, исчезли стимулы финансового поощрения инспекторов, сильно усложнились административные процедуры, увеличились бюрократические издержки. Несмотря на эти трудности, Родион искал пути борьбы с браконьерством, защищая свою родную природу, в тоже время ввел просветительскую и разъяснительную работу среди населения. Усилил общественный экологический контроль и освещение проблемы: организовывал с заинтересованными лицами и привлекая общественность совместные полевые рейды, выявляя факты браконьерства, а потом освещая это в местной печати. Как говорил Родион, идея состояла в том, чтобы заставить государство мы должны выполнять свои обязанности по защите водных и биологических ресурсов. Верил, что при наличии сильной политической воли и правовой защиты государство должно решить многие проблемы. Мечтал использовать фотоловушки, для доказательства браконьерства, увеличение плановых и внеплановых проверок лесного хозяйства и охотугодий, более серьезные наказания за браконьерство. Надо сказать, что это его видение в настоящее время

решается практически, но к сожалению, он не дождался этого. Я думаю его коллеги добросовестно и честно делают то, что Родион хотел выполнить. Он очень в тесном контакте работал с работниками Лесхоза, Авиалесохраны, а также непосредственно лесниками, и поэтому к нему часто обращались по различным вопросам, например, принадлежности фактически охоттерритории к какому охотнику, советовались более эффективные пути тушения пожара.

Иннокентий Васильевич Винокуров,
 заслуженный работник народного хозяйства
 РС(Я), председатель Совета старейшин
 Верхнеколымского улуса, п. Зырянка. 2022 г.

ГОРНЫЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 3 014 281,2 га, из них закрепленные за охотпользователями (21 юридических лиц) – 2 064 789,2 га (68,5%), общедоступные охотничьи угодья – 922 644,2 га (31,5%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 509 шт. (2001 г.); Белка – 2271 шт. (1993 г.); Ондатра – 551 шт. (2008 г.); горностай – 301 шт. (2001 г.); колонок – 115 шт. (1993 г.).

«САХАБУЛТ» КОНЦЕРТАН ҮҮНЭН ТАХСЫБЫТ САЛАЙААЧЧЫ

Никита Викторович Андреев Саха государственной университетын мировой экономикаҕа салаатын үөрэнэн бүтэрэн, үлэтин 2001 с. «Сахабулт» тэрилтэтигэр саҕалаабыта. Омук тылын билэр, экономист идэлээх сана специалист атыы-эргиэн салаатыгар ананар.

Эдэр специалист «Сахабулт» концерн Кытай народнай республикатын уонна атын омук дойдуларын кытта бииргэ үлэлииргэ дуогабар түһэрсэн онгорор табаары батарыга бастакы хардыылары онорбута.

Никита Викторович табаар атыыланар уонна ордор учуотун аналиһын онорбута. Бу анализ түмүгүнэн тэрилтэ табаары оноруу уонна батары былаанын, инники сайдыытын кэскиллээх үлэтэ торумнанар.

2007 с. тэрилтэ салалтата эдэр кэскиллээх үлэһити таба көрөн, аты салаатын салайааччытынан аныыр. Никита Викторович табаары батарыга сана хайысхалары көрдөөн, республика оройуоннарыгар, Дьокуускай куоракка аты дьаарбанкаларын тэрийэн тэрилтэ дохуотун көрдөрүүтэ улааппыта. Кини быһаччы тэрийиитинэн «Сахабулт» концерн улахан быыстапка-дьаарбанкаларга республика таһыгар ситиһиилээхтик кыттыта олохтоммута.

Никита Викторович 2001-2007 сс. «Сахабулт» концерн экономикаҕа салаатын бары учаастактарыгар үлэҕэ улахан уопуту барбыта. Тэрилтэ тутуах салаатыгар – экономической сулууспа начаалынныгынан ананан табаар сыанатыгар, өгөнү тупсарыга, производственной сыахтар икки ардыларыгар онорон таһаарар ороскуоттарыгар учуоту хонтуруоллааһынна улахан үлэни ыппыта.

Никита Викторович 2011 с. төрөөбүт Горнайын улуунугар улуус баһылыгын солбуйааччытынан, улуус баһылыгынан икки төгүл быыбарданан таһаарылаахтык үлэли сылдьар аныгы кэм салайааччыта.

Лена Саввинова,

П.Д. Аввакумов аатынан Киин библиотека сэбиэдиһсэйэ

ГОРНАЙ УЛУУНГАР КҮНДҮ ТҮҮЛЭЭЖИ БУЛТААНЫН ИСТОРИЯТТАН

Горнай улуус өрөспүүбүлүкэ түүлээҕи бултуур оройуоннарыттан биридэстэрэ буолар. Сэбиэскэй былаас буолбутун кэннэ күндү түүлээҕи бултааһын холкуостарынан, кэлин сопхуостарынан тэррилэн, государствоҕа туттарыы тэрээһиннээхтик барбыта. Күндү түүлээххэ киирсэллэрэ киис, андаатар, тиин, кырынаас, солондо, саһыл, кырса, бэдэр уонна бөрө тириилэрэ. Соҕотуопкалаан туттарар анал кадровой булчуттар бааллара. Оройуон булчуттара Ийэ дойдуга элбэх кылааннаах күндү түүлээҕи туттараллара.

Сэрии сылларыгар уонна 1950-с сылларга оройуонна түүлээх бултааһынын райпо тэрийэрэ, соҕотуопканан дьарыктанара (оччотооҕу райпо бырабылыанньатын бэрэссэдээтэллэрэ Евстифеев И.В., Бястинова П.П.). Сэрии кэннинээҕи сылларга райпо оройуонна түүлээх бултааһынын тэрийэрин таһынан, ол кэмнэ оройуонна суох түүлээх кыыллары – андаатары, кииһи аҕалан тарҕатыынан дьарыктанара. Холкуостарга хара саһылы иитиини, тэрийсиигэ эмиэ үлэлэхэрэ. Бу олус эппиэттээх сорууда туолуутугар райпо оччотооҕу специалист охотоведтара Дмитрий Мартынов, Трофим Павлов үтүөлэрэ улахан (Горнай райпота, 2019).

Түүлээҕи уонунан сыллар тухары бултаабыт идэтибит кадровой булчуттар үөскээбиттэрэ. 50-с сылларга 60 стахановец булчут баара. Кинилэр государствоҕа бастын хаачыстыбалаах түүлээҕи туттараллара. 1952-1953 сс. түүлээҕи туттарыы 126,4% туолбута, оройуон булчуттара былааннарын таһынан 190 тыһ. солк. күндү түүлээҕи государствоҕа туттарбыттара. Саха АССР Министирдэрин Сэбиэтэ оройуон 30 кадровой булчутугар «Өрөспүүбүлүкэ бастын булчута» ааты ингэрбитэ. 1952-1953 сс. булт сезонугар өрөспүүбүлүкэҕэ 24 булчут Социалистической куоталаһыы кыайыылааҕынан буолбуттара. Хас биридии булчут сезон устата 480 солк. – 6930 солк. тийэ түүлээҕи государствоҕа туттарбыта. Бастын булчуттар Я.М. Иванов, А.С. Гаврильев, П.И. Михайлов, Г.П. Степанов, И.Я. Яковлев, М.И. Дьячковская, С.Г. Федоров, дьахтар-булчут М.Г. Егорова ааттара өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн кизньник биллибиттэрэ. Ол саҕана холкуостарга 250 кадровой булчут, 25 эдэр булчуту анаан, барыта 48 булт биригээдэлэрэ бааллара.

Түүлээҕи соҕотуопкалааһын таһынан оройуон холкуостара хара саһыл фермаларын тэрийэһинэр, государствоҕа саһыл тириитин туттарыы намыһаҕа суох сыанаҕа барара, холкуоска элбэх дохуот киирэрэ. 1952 с. дохуот 250 тыһ. солк. тийбитэ. 1955 с. бастын кыыл иитээччилэрэ И.Н. Данилов Маленков аатынан холкуостан, В.М. Максимов Ленин аатынан холкуостан, С.С. Николаев «Кыһыл Сардана», кэлин «Октябрь 40 сыла» холкуостарга хара саһылы иитиигэ бастакы маастар, ортотунан биир саһылтан 3-3.6 оҕону ылан оройуонна бастыннар ахсааннарыгар киирсэн Москваҕа НХСБ-гар кыттыыны ылан мэтээлинэн наҕараадалаабыттара.

«Горнай» холкуоска, сопхуоска анал үөрэхтээх охотоведтар араас сылларга үлэлээн, бэйэлэрин кылааттарын киллэрбиттэрэ: Санников И.Д. (1965 с.), Баишев П.А. (1974-1983 сс.), Александров В.И. (1978-1983 сс.).

1983 с. «Горнай» сопхуоска охотоведынан И.Г. Пахомов үлэлээбитэ. Саһыл фермалара Солофонно («Бочуот Знага» уордьаннаах Латышев Г.П.), Одунуга (СӨ н/х үтүөлээх үлэһитэ Жирков С.С.) таһаарыылаахтык үлэлээбиттэрэ. Государствоҕа саһыл тириитин туттарыы биэс сыллаах былаанын сопхуос 4 сыл толорбута. Ойууртан бултанар түүлээххэ булчуттар Данилов Г.С., Павлов П.С., Павлов А.А., Александров И.Ф., Капитонов С.А., Пахомов Е.Н., Дьячковская М.М., Сидоров П.П., Лукин Н.А., Контоев А.А. уо.д.а. бултаан былааннарын толорон иһэллэрэ.

80-с сылларга Иркутскайга охотовед үөрэҕин бүтэрэн, дуогабарынан «Атамай» сопхуоска А.Т. Петров үлэлээбитэ. Сопхуоска хара саһылы иитэр фермалар Күөрэлээххэ уонна Кэптингэ бааллара. Сопхуос кадровой булчуттарын саанан-сэбинэн хааччыйыыга болҕомто ууруллара. Хара саһылы иитэр фермаларга саһыл тириитин таһаастыыр технологияны уларытан, тирии хаачыстыбата стандарка эппиэттирэ лаппа тупсубута. Кадровой булчуттар туттарбыт түүлээхтэрин, хара саһыл тириитин Иркутскайга регионааҕы түүлээҕи тутар базаҕа тийээн туттараллара.

Сопхуос бастын кадровой булчуттарынан Н.Н. Прокопьев, И.Д. Михайлов, Н.Г. Жирков, А.А. Владимиров, В.Н. Леонтьев, А.Г. Мамаев уо.д.а. этилэр.

1987 с. «Якутпромохота» госпромхоз Горнайга бэйэтин учаастагын арыйбыта, охотоведынан, онтон директорунан А.Т. Петров үлэлээбитэ. Госпромхоз түүлээҕи, тайаҕы соҕотуопкалыырга, сир аһын хомуйан туттарыыга былаан ылынан үлэлиирэ. 1989 с. «Атамай» сопхуос булчуттарын конференцията ытыллыбыта. Горнайдааҕы Госпромхоз учаастага биир бастын көрдөрүүлээх тэрилтэ этэ. Оройуон кадровой булчуттарын түмэн, булт сирдэрин сыһыартааһынна үлэ барбыта.

«Промохота» эстибитэ, «Сахабулт» тэрилтэтэ тэриллибитэ.

1991 с. Д.Г. Потапов Иркутскайга үөрэнэн, охотовед идэтин ылбыта. Кэлээт «Сахабулт» тэрилтэтигэр охотоведынан киирэн оройуон бары нэһилиэктэрин кэрийэн түүлээх тутан куоракка киирэн туттарара.

Бастын булчуттар Жирков П.Н., Заровняев И.И., Латышев Г.П., Пахомов И.И., Андреев А.Н., Иванов А.А., Степанов М.Н., Прокопьев Н.Н. уо.д.а. бааллара. «Сахабулт» тэрилтэтин кытта дуогабардаһан бултууллара.

1996 с. улууска «Байанай» бастакы булчуттар күрэхтэрэ ытыллыбыта. Тэрийээччи – Потап Николаевич Павлов. 2006

сылтан өрөспүүбүлүкэтээҕи булчуттар күрэхтэһиилэрин статуһун ылбыта. Онтон ыла «Байанай» булчуттар күрэхтэрэ элбэх кыттааччылаах сыллата ытыллар тэрээһингэ кубулуйда.

Делегация охотников
Горного района на собрании
в г/о «Якутпромохота»
г. Якутск, 29. III. 1989 г.

ОХОТОВЕДТАР

ПЕТРОВ АНАТОЛИЙ ТРОФИМОВИЧ

1981 с. Иркутскайга охотовед үөрэбин бүтэрэн, дуогабардаах «Атамай» сопхуоска кэргэмминээн Варвара Егоровналыын сопхуос киинигэр Аһымаҕа кэлэн үлэлээн барбыппыт. Биһиэхэ сопхуос салалтата кыбартыгыра анаабытыгар олорбуппут. Сопхуоска хара саһылы иитэр пиэрмэлэр Күөрэлээххэ уонна Кэптингэ бааллара. Кировскайга Хаахынайдаахха 1500-ча табалаах этэ.

Мин сопхуос кадровай булчуттарын саанан-сэбинэн хааччыйыга болҕомтобун уурбутум. Ол курдук, эргэрбит саалары ыспысаанһаҕа ытан, булчуттар сааларын докумуоннарын саналы уларытан, саҥа карабиннары, СКС-тары, туоһапкалары туттартаабытым. Ол сағана саҥа үөдүйбүт «Буран» снегоходтары туруорсаммыт булчуттарга биэрбиппит.

Хара саһыл пиэрмэлэригэр, саһыл тириитин таҥастыыр технологияны уларытан, тири хаачыстыбата стандарка эппиэттиир лаппа түспүбүт. Кадровай булчуттар туттарбыт түүлээхтэрин, хара саһыл тириитин Иркутскайга регионааҕы түүлээҕи тутар базаҕа тийэн туттарар этим.

Сопхуос кадровай булчуттарын ахтан аастахха: Ньюкулай Прокопьев, Лэгэнтэй Михайлов, Мэхээлэ Степанов, Коля Яковлев, Ньюкулай Жирков, Афанасий Владимиров, Баһылай Леонтьев, Охоноос Мамаев, Бүөтүр Романов, Дьөгүөр Кардашевскай, Мэхээлэ Александров айылҕаны кытта алтыспыт, элбэх сырыыны сылдыбыт, саханы саха дэппит мындыр, муударай дьон этилэр.

Баһылай Леонтьев бултаабыт кыһыл саһыла Копенгагенга буолбут түүлээх быыстапкатыгар бастаан, «Лучшая красная лисица огневка» номинацияҕа көмүс мэтээли ылбыта. «Атамай» сопхуоска анал сурук кэлбитэ, балай да улахан бириэмийэлээх этэ.

Күһүн аайы хамаанда тэрийэн, сопхуос күөллэрин мунхалыырга 300 хаамыыга түһэр улахан мунхалаах этибит. Гараас сэбиэдиссэйэ Иннокентий Жирков, Ыстапаан Заровняев салайан улахан мунха буолара. Улуу эбэкэлэр соболорун үгүөрүтүк бэрсэллэрэ. Биридэ Хаахынайдаах күөлүттэн биир таһаарыыга 9 тонна бөдөҥ собону баспыттаахпыт.

Иннокентий Васильевич Бочкарев дириэктэрдээх сопхуос аппараата, компетентнай күүстээх исписэлиистэрдээх, этэргэ дылы, «биир ньыгыл» кэлэктиип этэ. Саҥа дьылы көрсүүттэн сағалаан, маскараакка, кэнсиэртэргэ көхтөөхтүк кыттан, күн солото суох сылдыарбыт. Сайын окко субуотун-

ньуктарга, окко «Күүлэй» тэрийэн, ди-
риэктэрбит Иннокентий Васильевич бэйэ-
тэ көбүлээн от охсорбут, хотуур, кыраабыл сүгэн үөрүүнэн сылдыарбыт.

Сопхуоска үлэлээбит кэмнэрбин олус күндүтүк саныбын. «Сүүнэбэ быһылаан», «Кротов» диэн сопхуос олобуттан суруйбут сэһэннэрбин, билигин да интэриниэт ситимигэр дьон олус сэнгээрэн аафаллар.

1987 с. охотинспекторынан үлэли сырыттаһына, «Якутпромохота» госпромхоз Горнайга бэйэтин учаастагын арийбытыгар охотоведынан, онтон директорынан үлэлээбитим. Госпромхоз түүлээби, 100 тайаҕы соботуопкалыырга, сир аһын хомуйан туттарыыга былаан ылынан үлэлиирэ. Оройуон кадровой булчуттарын түмэн, булт сирдэрин сыһыартааһынна үлэ барбыта. Сиинэ үрээҥин нөҥүө ыраах туһаныллыбакка сытар сирдэргэ суол таһааран, үүтээннэри тутаттаан, булчуттары тэрийэн таһаартаан улахан үлэ барбыта. Булчуттар нарезной сааларын докумуонун барытын санаттан онгортон, эргэ саалары списаниеҕа ыытан, арсеналы сангардан эмиэ элбэх сүүрүүлээх-көтүүлээх үлэ этэ. Сир аһын хомууругар биригээдэ тэрийэн ГАЗ-71 танкетканын Сиинэ үрээҕэр киллэрэн отон, хаптаҕас хомуйтарар этибит. Нам улууһугар Үрүн Күөлгэ моонньоҕон хомууругар биригээдэ таһааран хомуйтарбыппыт.

Горнайдааҕы Госпромхоз учаастага биир бастын көрдөрүүлээх этэ. Бэйэбит күүспүтүнэн хонтуора дьийэтин, гарааһын туппуппут. Пошивочнай сыах тэрийэн оройуон бастын иистэнээччилэрин үлэлэ-
тэн түүлээхтэн бэргэһэлэри, таба тыһыттан унтуулары тигэр этибит.

Копенгагеннааҕы түүлээх аукционьгар кыттан саарбаны американскай долларга атыылаан, Внешэкономбанна валютнай счет арийан, Шведскай «Кара» пилораманы ылар кыахтаммыппыт. Австрийскай «Мобител» компания Медцентр Дьокуускайга тутуутугар мировой стандартаах пилораматтааҕа наадыарынан, онно үлэлэхэри пилораматтааҕа атыылыырга дуоҕабар түһэрсибиппит, Немецкэй маарканын төлөһүүлээх. Солоҕон таһыгар Көр Бэскэ мас кэрдэн Кременчугскай собуоттан баран икки санга Краз лаптежниктары атыылаһан аҕалбыппыт, лесовоз онгостоору. Санга погрузчик-
таах ДТ-75 тракторы, Беларусь тракторы атыылаһыппыт. Оннук тэрилтэни сайыннаран үлэлээн-
хамнаан истэхпитинэ, маннааҕы партия рай-
кома бопсон тэрилтэни ыһан кэбиспитэ. Пром-
охота бэйэтэ эмиэ эстибитэ. Онтон «Сахабулт»
тэрилтэтэ тэриллибитэ.

Биһиги тэрилтэбит хонтуоратыгар «Си-
нэ» пааркатын киллэрбиттэрэ. Техникалар-
бытын ыскайдаан, Кразтарбытын Маҕараска
бизэрбиттэрэ. Түүлээхтэн бородууксуйалары
90-ча паара таба тыһа унтууну, 40-ча саарба-
тан, хара саһылтан тигиллибит бэргэһэлэри
былдыан ылаттаабыттара. Кэлэн иһэр Швед-
скэй пилораматтан аккаастаммыттара.

Анатолий Трофимович Петров,
биолог-охотовед, 11.11.2022 с.

ПОТАПОВ ДМИТРИЙ ГАВРИЛЬЕВИЧ

(1956-2015)

1956 с. от ыйын 28 күнүгэр Кэптин бөһүөлэгэр, Маалтааны нэһилиэгэр Екатерина Егоровна уонна Гаврил Степанович Потаповтар дьиэ кэргэнгэ 7-с оҕонон күн сириҥ көрбүтэ. Ийэтэ Бүлүү улуһун Илбэнэтиттэн төрүттээх, тыыл, үлэ бэтэрээнэ, Ийэ Албан аата I ст. уордьан кавалера, онтон аҕата Горнай улуһун Кэптиниттэн төрүттээх, сэрии кыттыылааҕа, Албан Аат III ст. уордьан кавалера. Ийэлээх аҕата нэһилиэккэ бастыҥнар кэккэлэригэр сылдьаллара. Ийэтинэн эһэтэ Николаев Егор Егорович (Дьөгүөркэ) Саха сиригэр бастакы Ленин уордьаннаах чулуу булчут. Аҕата, кини 7-с кылааска сырыттаҕына, олохтон барбыта. Кэптин оскуолатын 8 кылааһын бүтэрэн баран, Бэрдьигэстээххэ кизээнҥи орто оскуоланы үлэлии-үлэлии үөрэнэн бүтэрбитэ. Ийэтэ соҕотох буолан армияҕа ылымаары гыммыттарын бэйэтэ баҕа өттүнэн 1975 с. сэтинньи ыйга армияҕа Арктика Тикси байыаннай чааһыгар ытык иэһин толоро барбыта. Икки сыл сулууспалаан баран 1977 с. сэтинньи ыйга дойдутугар кэлбитэ.

1978 с. муус устар ыйга Надежда Максимовнаны кытта холбоһон ыал буолбуттара. Нөнүө сылыгар бастакы оҕото төрөөбүтэ. Уопсайа 5 оҕолоох уонна өссө кэргэнин аймаҕын ииттэ ылан оҕолорун кытта тэннэ иитэн үлэҕэ, булка, техникаҕа үөрэтэн улаатыннарбыта. Оҕолорун барыларын үрдүк үөрэхтэтэлээн, ыал гынаттаан, бары элбэх оҕолоох үтүө-мааны ыаллар, үлэлии-хамсыы сылдьаллар, билигин 21 сиэннээхпит.

Бүлүү улуһугар таайыгар бара сылдыбыттарыгар таайа ыал буолбуккунан уонна булка сыһаннааххын диэн 1 саастаах Харабыл диэн ааттаах ыт оҕотун бэлэхтээбит. Таайа Иван Егорович Николаев эмиэ чулуу булчут этэ, Үлэ Кыһыл Знамята уордьан кавалера.

Аҕабыт бастакы ыта Лайка диэн этэ. Аҕатын кэриэстээн Лайканы кырдыгар диэри илдьэ сылдыбыта. Кини олус истигэн, өйдөөх ыт буолан аҕабыт эйэҕэстик сыһаннаһарын билэн хамаандатын истэр, толоругас, хаһаайына хайдах хамсанарыттан барытын өйдүүр, өйдөөх ыт эбит. Булка наар сылдыһар, булугас, булдун куоттарбат, иччитигэр туруоран биэрэр. Биирдэ эмит аҕабыт алҕаска сыыстаҕына, ыта кыһырбытын биллэрэн ырааҕынан сылдыһар, онтон экирэтэн кэлэн атаҕар кэтиллэн ааһар эбит, инньэ диэн аҕабыт күлэн кэпсиир буолара. Кини олоһун тухары аҕыйахтык сыыспыт, куоттарбыт буолуохтаах, кини курдук табыгас, чуолкай киһи аҕыйах. Бииһиги аҕабыт элбэх ыттаах буолааччы, бары булчут, өйдөөх ыттар этилэр. Иркутскайтан восточнай-сибирскай лайка ыт оҕотун ылан иитэн-үөскэтэн наар булчут ыттардаах буолара.

Аҕабыт эдэр эрдэбиттэн төрөөбүт нэһилиэгэр элбэх үлэҕэ үлэлээбитэ, онтон охотovedынан нэһилиэгэр үлэлии сылдьан 1991 с. Иркутскайдаағы пушной-меховой техникумга ситиһиилээхтик үөрэнэн, охотвед идэтин ылбыта. Ол кэлээт тута «Сахабулт» тэрилтэтигэр охотovedынан киирэн оройуон бары нэһилиэктэрин кэрийэн түүлэх тутан куоракка киирэн туттарара.

Ол курдук булбут дааннайдарбытынан, холобура, 2007 с. манньк:

450 уст. – саарба, 50 уст. – кырынаас, 200 уст. – тиин, 10 уст. – солондо, 200 уст. – андаатар, 18 уст. – кыһыл саһыл, 28 уст. – бөрө уонна 12 уст. – бөрөнү бөртөлүөтүнэн бултаан.

Бастыҥ булчуттара: Жирков П.Н., Заровняев И.И., Латышев Г.П., Пахомов И.И., Андреев А.Н., Иванов А.А., Степанов М.Н., Прокопьев Н.Н., Тимофеев Р.В. уо.д.а. этилэр.

Биһиги аҕабыт биирдэ да тохтообокко мэлдьи үлэ үөһүгэр сылдьара. Илимнээн соболуур да этэ, онтон күһүн Кэптин Куудугар мунхалаан нэһилиэги ааһан, оройуону аһатара.

Ону таһынан адьырҕа кыыллары бултуурга сиринэн сылдьан да, бөртөлүөтүнэн да бултуурга тэннээбэ суох. Бөртөлүөтүнэн бөрөлүүргэ кинини табарынан уонна сөптөөхтүк ыйан-кэрдэн биэрэр диэн элбэхтик көтүтээччилэр. Ойуурга хаһан да булкуллубакка, муммакка сылдьара. Картаны олус үчүгэйдик билэр этэ.

Кини сөбүлүүр идэтинэн төрөөбүт нэһилиэгэр, улуухугар ситиһиилээхтик үлэлээн, дьон-сэргэ ытыктабылын, үрдүкү салалта сыанабылын ылан, «СӨ Айылҕатын харыстабылын туйгуна» бэлиэнэн уонна миниистир В.А. Григорьевтан Бочуотунай грамотанан 2006 с. наҕараадаламмыта. Үлэлирин тухары нэһилиэгин дьонун-сэргэтин, сирин-уотун араҥаччылаан, харыстаан кэлбитэ.

2005 с. күндү түүлээҕи туттарыыга бастын көрдөрүүлээҕин иһин «Сахабулт» генеральной директора Н.Н. Петров Бочуотунай грамотанан наҕараадалаабыта.

2007 с. миниистир Р.Г. Дмитриевтэн Махтал сурук туһута.

Аҕабыт удьуор байанайдаах булчут, туруу үлэһит буолан, дьэиэ кэргэнин, оҕолорун ас-таҥас кыһалҕатын биллэрбэккэ улаатыннарбыт улахан өгөлөөх. Эдэр эрдэбиттэн аҕабыт спордунан дьарыктанара, нэһилиэгин, оройуонун чиеһин волейболга, мас тардыһытыгар үгүстүк көмүскүүрэ. Өрөспүүбүлүкэ таһымыгар күрэхтэһиилэргэ кыттара.

*Кэргэнэ, оҕолоро уонна сиэннэрэ.
2022 с. от ыйа*

ПАХОМОВ ИЛЬЯ ГАВРИЛЬЕВИЧ

(1934-2019)

1 934 с. от ыйын 23 күнүгэр Мытаах нэһилиэгэр Хондураайыга төрөөбүтэ. Ийэтэ Ульяна Дмитриевна Максимова, аҕата Гаврил Андреев, иитилибитинэн Пахомов. Илья Гаврильевич кыра сааһыгар аҕата өлөн тулаайах аҥаардаах иитилибитэ. Оҕо сааһа сэрии ыар кэмнэригэр түбэһэн, кыра эрдэбиттэн ыарахан үлэҕэ эриллибитэ.

Сэрии сылларыгар ас-таҥас мөлтөх этэ, дьон куобахтаан, балыктаан аһахтарын ииттэллэрэ. Хондураайы ыаллара сайын туунан күөлгэ, үрэххэ балыктаан, кыһын куйуурдаан балыгы быспакка сизэбиттэрэ. Онон Илья кыра эрдэбиттэн булт муударастарыгар уһуйулан улааппыта.

1944 с. Бор оскуолатыгар үөрэнэ кирибит. Ити оскуоланы бүтэрэн баран Дьиикимдэҕэ түөрт кылаастаах оскуола арыллыбытыгар 4 кылааска үөрэммит. Онон төрөөбүт сылын булкуйаннар улахан оҕо диэннэр 3-с кылааска комсомолга киллэрбиттэр.

Оскуолаларыгар иккиэйэх комсомол буолан холкуос комсомолецтарын кытта тэннэ сылдыбалара. Общественнай ноһурууска элбэх этэ. Онон Дьиикимдэ оскуолатын 4 кылааһа Илья Гаврильевичка элбэҕи биэрбитэ. Общественнай үлэҕэ эриллэн, комсомол соруудахтарын толорон үлэтигэр-хамнаһыгар элбэх иитиини биэрбитэ.

4-һү бүтэрэн баран Бэрдьигэстээх оскуолатыгар үөрэнэ барар. 1954 с. бу оскуоланы үөрэнэн бүтэрэр. Оскуоланы бүтэрэн баран холкуоска үлэлиир. Ол сылдьан 1955 с. Сэбиэскэй Армия кэккэтигэр ытык иэһин төлүү барар. Армияттан кэлэн баран Мытаахтааҕы библиотекаҕа, Бэрдьигэстээххэ райпо систематыгар кылгас кэмнэ үлэлиир. 1958 с. Дьокуускай куоракка киномеханиктар курстарыгар үөрэнэ барар. 1959 с. Горнай оройуонугар киинэ салаатыгар үлэтин саҕалыыр.

Ити кэмнэ көһө сылдыар киноустановка диэн ааттанара. Нэһилиэк учаастактарынан, сайылыктарынан тийэ сылдьан киинэ көрдөрөллөрө. Ол саҕана холкуоска, сопхуоска үлэһит илии тийибэт буолан, онно нэһилиэк сулууспалаахтарын производствоҕа көмөлөһүннэрэллэрэ. Сайын аайы окко үлэлиирэ, кыһын түүлээх соҕотуопкатыгар уонна араас субуотунньуктарга сылдыара. Илья Гаврильевич Бэрдьигэстээххэ уонна төрөөбүт нэһилиэгэр Мытаахха киномеханигынан 21 сыл үлэлээбитэ.

1980 с. Дьиикимдэ «Горнай» сопхуос киинэ буолбутугар сопхуоска кадрга старшай инспекторынан үлэҕэ киирэр. Ол кэнниттэн булка, түүлээххэ сыһыаннааҕын билэннэр старшай охотоведынан аныыллар. Бу үлэҕэ пенсияҕа тахсыар диэри үлэлээбит. Пенсияҕа тахсан баран кыыл иитиитигэр специалиһынан, ыскылаат сэбиэдиссэйинэн, оружейнигынан ананан сопхуос ыһыллыар диэри үлэлээбитэ. Бу үс үлэ эбээһинэһин барытын тэннэ толорор этэ. Уопсайа «Горнай» сопхуоска 12 сыл устата үлэлээбитэ.

«Горнай» сопхуоска ол саҕана сүөһүнү, сылгыны таһынан саһыл иитэллэр этэ. Одуну, Солофон отделениеларыгар саһыл фермалара бааллара. Ону тэннэ сопхуос государствоҕа бултаммыт түүлээҕи туттаран эмиэ дохуот киллэринэр этэ. Сопхуос кадрвай булчуттардааҕа, ону таһынан любитель булчуттар сопхуоһу кытта дуогабардаһан түүлээх туттараллара. Бу фермалар саһылларын тириитин, булчуттар туттарар түүлээхтэрин дьаһайы охотовед эбээһинэһэ этэ. Түүлээҕи тутарга ымпыгачымпыга элбэх, өнгүн, размерын, дефектэрин учуоттаан суордун быһаараҕын. Түүлээҕи ол саҕана Иркутскай, Барнаул пушной-меховой базаларыгар ильдэн туттараллара. Онон тийэһэн түүлээҕи төһө үрдүк суорка туттаралларыттан сопхуоска дохуот кириитэ тутулуктаах этэ. Охотоведынан үлэли сылдьан Илья Гаврильевич элбэхтик онно тиэстэр этэ, түүлээҕин үрдүк сыанаҕа туттартаан сопхуос сайдарыгар бэйэтин кылаатын киллэрсибитэ.

Кини үлэлиир кэмигэр нэһилиэк байанайдаах булчуттара Г.С. Данилов, П.С. Павлов, А.А. Павлов, Д.М. Григорьев, И.Ф. Александров, И.Ф. Николаев уонна да атыттар сопхуоһу кытта дуогабардаһан бултууллар этэ.

Кыыл иитиитигэр специалиһынан үлэли сылдьан саһыл фермаларын материальнай-техническэй базаларын бөһөргөтүү, аһылыгынан хааччыйы, тириилэри таһаастааһын өттүгэр элбэх сыратын уурбута. Ол кэмнэ саһыл тириилэрин сопхуос бэйэтин иһигэр таһастыыр, имитэн, тигэн нэһилиэһиннэҕэ атыылыыр буолбуттара.

Илья Гаврильевич кыра эрдэҕиттэн булт муударастарыгар уһуйуллубут буолан бэйэтэ байанайдаах булчут этэ. Булт бары көрүнгүн бултуура. Бэйэтэ эмиэ дуогабардаһан государствоҕа элбэх түүлээҕи туттарара. Сааһырыар диэри бултан илиитин араарбатаҕа. Уолаттарын эмиэ кыра эрдэхтэриттэн булт абыланар сыһыарбыта. Кыра уола Илья Ильич эмиэ аҕатын утумнаан байанайдаах булчут, «Сахабулт» тэрилтэтин кытта дуогабардаһан бултуур этэ.

Илья Гаврильевич общественной үлэҕэ куруук актыыбынайдык кыттар этэ. Бэйэтин кэмигэр өр кэмнэ комсомольскай тэрилтэ сэкирэтээринэн үлэлээбитэ, кэлин нэһилиэк охотобществотын, табаарыстыы суут, төрөппүт комитетын, лавочнай хамыыһыа бэрэссэдээтэллэринэн, народнай сэтээтэлинэн үлэлээбитэ, сельскэй Сэбиэт депутатынан быыбардана сылдыбыта. Нэһилиэккэ булт уопастыбатын бэрэссэдээтэлинэн Илья Гаврильевич өр кэмнэ үлэлээбитэ.

2011 с. «Үтүө дьыала» хамсааһын чэрчитинэн тутуллубут Ыччат сынньаланын дьэтин тутуутугар Илья Гаврильевич биир ыйдааҕы пенсиятын анаабыта нэһилиэк дьонугар холобур буолар.

Илья Гаврильевич кэргэнинэн Анастасия Гаврильевнаһын 6 оҕону төрөтөн, иитэн-үөрэтэн үлэһит онортообуттара. Сиэннэрдээх, хос сиэннэрдээх.

Илья Гаврильевичка үлэлиир кэмнэригэр хас да төгүл «Коммунистическай үлэ ударнигы» аатын инэрбиттэрэ, «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сыла туолуутун бэлиэтээн. Килбиэннээх үлэтин иһин» диэн мэтээлинэн наҕараадалааммыта. Элбэх төгүл оройуон, республика, РСФСР, ССРС кинематографиятын комитетын уонна профсоюз туһааннаах комитеттарын Бочуотунай Грамоталарынан бэлиэтэммитэ.

Сопхуоска үлэи сьлдьян хас да төгүл путевканын нағараадаланын, Германияға, Монголияға, Кавказка сыннанан кэлбитэ.

Мытаах нэһилиэтин Бочуоттаах олохтооҕо, тыыл, үлэ, киинэ бэтэрээнэ, сэрии оҕото, Горнай улуунун културуатын Бочуоттаах бэтэрээнэ, «Улуус сайдытыгар кылаатын иһин» бэлиэ хаһаайына, СӨ «Ытык аҕа» бэлиэ хаһаайына. «За доблестный труд в Великой Отечественной войне» мэтээлинэн, Жуков, Кыайыы юбилейнай мэтээллэринэн нағараадаламмыта.

Илья Гаврильевич дьонун олоҕу олорон 85 сааһыгар 2019 с. ыарахан ыарытттан күн сириттэн барбыта.

Тамара Ильинична Пахомова, кыыһа.
23.10.2022 с.

БУЛЧУТТАР

ВЛАДИМИРОВ АФАНАСИЙ АФАНАСЬЕВИЧ

(1941–2017)

Кадровой булчут ахтытыгын: «Биир бултуур кэмнэ мунгутаан 200-тэн тахса андаатары, 30 саарбаны (киһи), саһылы ахсаанна киллэрбэккэ туран, бултаабытым. Булчут идэтэ тулууру, мындыр буолууну эрэйэр, сындаһаннаах, киһи эрэ баһылаабат сэдэх идэтэ. Булчут буоламмын, сири дойдуну билэр буолан, ханна тутуу маһа баарын ыйан, кэрдиһэн биэрэрим.

Бултуур сезон (кэм) бүттэбинэ, тутууга үлэлэхэрим, биригэдьиир буолан тутууну ытарым. Нэһилиэккэ сэбиэт, детсад, интернат, бааннык дьыэлэрин тутуспутум. Баҕадыа күөлүн үрдүгэр оҕолор сайынын сыннанар, үлэлиир лааһырдарын биригэдьиирдээн туттарбытым. 18x16 м олорор куорпус, остолобуой, иитээччилэр олорор, бааннык, хочолунай дьыэлэрэ тутуллубуттара. Улахан тутуулар барылар «Атамай» сопхуос үбүлээһининэн тутуллубуттара. Обком 1-кы сэкирэтээрэ Ю.Н. Прокопьев, райком сэкирэтээрэ П.С. Ивановтыын кэлэн, миэстэтигэр көрөн баран, үчүгэй тутуунан сыаналаабыттара. Бу улахан тутууну салайан ыппытым иһин «РСФСР үөрэҕириитин туйгуна» бэлиэни туттарбыттара.

Үлэ бэтэрээнэ улуус 6 төгүл «Чемпион булчут» аатын ылбыта. «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээллээх, Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин Президиумун Бочуотунай грамотатынан, «РФ үөрэҕириитин туйгуна», «Пятилетка кыайыылааҕа», «Социалистической куоталаһыы кыайыылааҕа» бэлиэлэринэн, райком, райсовет, «Горнай», «Атамай» сопхуостар элбэх грамоталарынан, махтал суруктарынан нағараадаламмыта.

ДАНИЛОВ ГАВРИЛ СПИРИДОНОВИЧ

(1929–2004)

1929 с. II Эргис нэһилиэгэр дьаданы кэргэннэ төрөөбүтэ. Мытаах нэһилиэгэр Ленин аатынан холкуоска, онтон «Горнай» сопхуоска кадровой булчутунан, сылгыһытынан, араас быстах үлэлэргэ үлэлээбитэ.

1972 с. саамай мунгутаан 980 тиини, 121 кырынааһы, 26 кыһыл саһылы бултаан туттарбыта. 1960-1962 сс. 12 тайах этин соҕотуопкаҕа туттарбыта. Уопсайынан, тайағы 12 сааһыттан ыла бултаабыта. Өлөрбүт тайаҕа барыта 100-чэкэ буолаҕа. Барыта 58 бөрөнү өлөрбүтэ. Горнай оройуонугар бөрөнү бултааһынна түөрт төгүл кыайыылаах тахсыбыта. 1962 с. – 6, 1969 с. – 5-6, 1976 с. – 5-6, 2000 с. – 4 бөрөнү, уопсайа уонча эһэни өлөрбүтэ.

Оройуон сайдытыгар үтүөлэрин иһин Г.С. Данилов 1972 с. ахсынньы 6 күнүгэр Горнай оройуонун чулуу үлэтигин аатын ылбыта. 1976 с. Бүтүн Союзтаабы норуют хаһаайыстыбатын ситиһиилэрин быыстапкатыгар Москваҕа баран кэлбитэ.

ДАНИЛОВ ИННОКЕНТИЙ ПЕТРОВИЧ

(1928–1990)

Холкуоска, кэлин «Горнай», «Атамай» сопхуостарга бухгаалтырынан үлэлээбитэ. Үлэтин быһыгар «Сахабулт» тэрилтэтин кытары дуогабардаһан сылын аайы түүлэх туттарара. Оройуон охотоведа А. Петров ахтарынан, Данилов сыл түмүгүнэн былаанын хас да бүк толорон, кадровай босхоломмут булчуттартан элбэҕи бултуур этэ диэн ахтар. Мындыр өйдөөх, булт хаамытын таба ааҕар буолан булду аахтара ылара. Сыл түмүгүнэн агаардас саһылы отуччалыыны бултаан туттарара. Күһүн аайы тайахха сылдьан баһаам тайаҕы бултуура. Бөрөнү төһөнү сууһарбытын аахпыт суох, биир саас оройуон охотоведа А. Петрову сирдээн аҕыс бөрөнү бултаабыттара. Ааттаах-суоллаах эсэһит.

ДЪЯКОНОВ НИКОЛАЙ ГРИГОРЬЕВИЧ-СӨКСӨ

(1891-1973)

Маалтааны нэһилиэгин Тонгуулаах учаастагын инники «Комбайн», кэлин «Маай» холкуос кадровай булчута. Уончалаах оҕо сааһыттан 60-ча сыл, бу орто дойдуттан арахсыар диэри Сиинэ үрэх сирдэринэн бултуура. Сыл ахсын 400-500, арыт сыл 700-чэкэ тиинги бултуура. 1955 с. дыкти өгнөөх тиинги бултаабытын туһунан Матвей Андреев оройуоннааҕы «Үлэ күүһэ» хаһыакка суруйбут. Ол эриэккэс тиинг түөрт атаҕа, сирэйин анаара, кутуруга манан, икки кулгааҕа кугас уонна икки ойоҕоһунан

бэрэмэдэйи уурбут курдук мананнаах, кутуругун төрдүнэн кугас түүлэрдээх эбит. Бу булду Дьокуускайдааҕы Киин музейга ытар баҕалааҕын эппит эбит. Өссө олус сэдэх, муус манан түүлээх (альбинос) эһэни Тээкээниттэн (Тонгуулаах) чугас Быһыттаах диэн сиртэн бултаабыта биллэр.

Сэрии сылларыгар элбэх дьону, ыалы хоргуйууттан быһаабыт булчут. Аар тайҕа хоһууна арҕахтаах эһэҕэ айаҕынан иитиллэр (биирдэ эрэ эстэр) чуор саанан соҕотохто ытан, үгүүнэн тайылаан собус-соҕотоһун бултуура. Холкуос салалтата кэммиттэн-кэмигэр сырыыны кыайыах, бултуон баҕалаах эдэр дьону сыһыаран булт мындыр үлэтигэр үөрэттэрэллэрэ.

ДЪЯЧКОВСКОЙ МИХАИЛ МАТВЕЕВИЧ

(1887–1957)

1887 с. төрүөх. Төрөөбүт сирэ Мытаах, Эргис нэһилиэгэ. Булчут, болуотунньук. Эдэригэр убайынаан куоракка элбэх тутууну тутуспут.

М.М. Дьячковской туһунан Маай кырдыаҕастара «сэрии кэмигэр байанайдаах чулуу булчут буолан, дьонун-сэргэтин хоргуйууттан быһаабыта. Оччолорго ас-үөл кэмчи кэмигэр аччыктаан, тоно-хата да сырыттар, дьиэтигэр кэһиитин сыарҕаны толору куобах, тайах, тиин этэ, куртуйах, куруппааскы, улар бөҕөнү үллэччи тийээн кэлэрэ» диэн кэпсииллэрэ.

«Маай» холкуос биир төһүү үлэһитэ, кадровой булчута. Ханнык да үлэттэн туора турбата. Сайын-саас отчут, мас, тимир ууһа, кыһын булчут. Бастыг үлэтин иһин «Стахановец» үрдүк аатын ингэр-биттэр. «1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин» диең Сталин төбөлөөх мэтээлинэн маннайгынан наҕараадалаабыттар.

ЕГОРОВ МИХАИЛ СПИРИДОНОВИЧ-I

(1904–2000)

Олорбут сирэ – Тыымпынай. 1943 с. сэриигэ ыңгырыллыбыта. Сэри кэнниттэн булчутунан сылдыбыта. Кадровой булчут, тиинги тыһыынчанан өлөрөн туттарара. 1972 с. былаанын толорон НХСБ (ВДНХ-ҕа) баран кэлбитэ. Сахалыы сизрдээх, булчут-алгысчыт.

«1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин», «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сыла туолуутун бэлиэтээн. Килбиэннээх үлэтин иһин», НХСБ (ВДНХ) үрүн уонна боруонса мэтээллэринэн, Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин Президиумун Бочуотунай грамоталарынан наҕараадаламмыта.

ЖИРКОВ НИКОЛАЙ ГАВРИЛЬЕВИЧ

(1936–2017)

1936 с. ахсынньыга Октябрьскай нэһилиэгэр төрөөбүтэ. 14 сааһыттан кадровой булчут Яков Матвеевич Ивановы сыһыаран, холкуос булчута буолбута. Олох кырдьыар диэри, 50-тан тахса сыл бултаабыта. Былаанын толорботох сыла суоҕа, арыт икки бүк толороро. Сайын отчут бастыҥа, бүтэһик отун 76 сааһыгар 380 бугулу соҕотоҕун оттоон соһуппута.

Үлэ бэтэрээнэ, «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сыла туолуутун бэлиэтээн. Килбиэннээх үлэтин иһин», «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээллэринэн, «Пятилетка удаарынньыга» бэлиэнэн, 6 төгүл «Социалистической кюоталаһыы кыайыылааҕа» бэлиэнэн, СӨ Президенин Бочуотунай грамотатынан, РФ «Польза, честь и слава» уордьанынан наҕараадаламмыта.

КОНТОВЕВ АФАНАСИЙ АФАНАСЬЕВИЧ

Одуну нэһилиэгин кадровой булчута. 1943-1988 сс. араас үлэлэргэ сылдыбыта. Онтон табанан куруустааһынҥа, табаһытынан, кэлин 1967-1986 сс. кадровой булчутунан үлэлээбитэ. Сайынын чулуу отчут, кыһынын байанайдаах булчут. 1966, 1976, 1986 сс. Норут хаһаайыстыбатын ситиһиилэрин Бүтүн Союзтааҕы быыстапкатын кыттыылааҕа. IX-X пятилетка ударнига, чемпион булчут. Тыыл, үлэ бэтэрээнэ.

МИХАЙЛОВ ИННОКЕНТИЙ ДМИТРИЕВИЧ

(1917–2004)

Маалтааны нэһилиэгэр Куудукка төрөөбүтэ. Аҕа дойду сэриитин кэ-мигэр Иркутскай к. тирии собуотугар, Черемхово диэн таас чоҕу хостуур шахтаҕа үлэ фронугар сылдыбыта, былааннарын 150-200% толороллор эбит. Дойдугар эргиллэн кэлээт ферма сэбиэдиссэйинэн, тутуу биригэ-дьириинэн, булчутунан, сылгыһытынан 1950 с. диэри үлэлээбитэ. 1969 с. Коммунистическай үлэ ударнига буолбута. 1970 с. В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылын туолуутугар Обком Бочуотунай грамотатынан наҕараадаламмыта.

1972-1999 сс. 80 сааһын ааһыар диэри кадровай булчутунан сылды-быта. 27 сыл бултуурун тухары сыл аайы өлгөмнүк бултаан улууска бастагы үһүс миэстэлэргэ сылдыбыта, государствоҕа элбэх түүлээҕи туттарбыта.

Ол курдук 1994 с. – 1119670 солк., 1995 с. – 3789750 солк. сымнаҕас көмүһү бултаабыта. 4 сыл оро-йуон «Чемпион булчута» буолбута, хас да пятилеткалар ударниктара этэ. 1997 с. кулун тутар 4 күнүгэр нэһилиэк сиригэр «Свободнай» космодромтан ытыллыбыт «Старт-1» ракета 2-с сүһүөҕэ түспүтүн бултуур сириттэн булбута. 1999 с. «Горнай улууһун Бочуоттаах гражданина» аат ингэриллибитэ.

ПРОКОПЬЕВ НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ

(1937–2017)

Куудукка Маалтааны нэһилиэгэр 1937 с. холкуостаах Сидоров Николай Ефимович-II дьиз кэргэнигэр төрөөбүтэ.

Ньукулай эдэр эрдэҕиттэн атаҕынан улаханлык кыаллар киһи, Маалтааныга табанан сылдьан бултуура. Уопсайа 40-ча сыл биир да сыл тохтобула суох сымнаҕас көмүс соноругар олоҕун анаабыта. Чулуу булчут 1970 с. Чочуга өлгөм булду сыл аайы туттарарын иһин «В. И. Ленин төрөөбүтэ 100 сааһын туолуутун бэлиэтээн. Килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн наҕараадаламмыта.

Бултаабытын устата 7 эһэни, 30-тан тахса бөрөнү, 4 бэдэри, 6 сиэгэни, 100-нэн ааһыллар саарбаны өлөрбүтэ. Горнай оройуонугар 40-ча сыл булт соноругар сылдыбытын тухары 1973, 1975, 1980 сс. «Социалистическай куоталаһы кыайыылааҕа» диэн знактарынан наҕараадаламмыта. Оттон 1984 с. «Чемпион булчут» буолбута.

Ийэ дойду валютнай кыаҕа хангырыгар бултаабытын тухары 36 бөрөнү өлөрбүтэ, онтон 4-дэ Бүлүүгэ, 32-тэ Маалтааныга. Кыһыл саһылы Бүлүүгэ биир кыһын 25-һи өлөрөн, тириитин государствоҕа туттарбыта.

СКРЫБЫКИН ГАВРИЛ ИВАНОВИЧ

(1923–2008)

1 Одуну нэһилиэгэр 1923 с. төрөөбүтэ. Аҕа дойду Улуу сэриитин кыт-тыылааҕа. «Аҕа дойду сэриитин» II ст. уордьанынан, хас да мэтээлинэн наҕараадаламмыта. Ону таһынан Саха сириин булчуттарын уопсастыбатын Бочуоттаах чилиэнэ, улуус Бочуоттаах олохтооҕо.

1970 с. «Харыйалаах» заказнигар егеринэн ылыллыбыта. 1973 с. за-казник охотоведынан буолбута. Манна үлэлиир сылларыгар республикаҕа бастын кадровай булчутунан биллибитэ. Заказникка 21 сыл үлэлээбитэ.

Скрыбыкин Г.И. (Хабырыыс) улахан баардаах булчут. Кини олоҕун тухары сүүһүнэн тайаҕы, хас да эһэни бултаабыта.

ГОРНАЙ УЛУУҢГАР «БАЙАНАЙ» КҮРЭЭ

Хас биирдii сахабын дэнэр эр киһи булт ханнык баҕарар көрүнэр куска, мас көтөрүгэр буоллун, улахан булка – тайахха, эһэҕэ, эбэтэр күндү түүлээххэ син биир саа тутан күөллэргэ дурдаҕа олорбут, тыа, маар устун сыйайары билбэккэ, хаампыт-сиэлбит буолуохтаах.

**«Байанай» күрэх тэрийээччитэ –
Потап Николаевич Павлов кэпсиир:**

– 1995 с. тырахтарыстыы сырыттахпына, Петр Иннокентьевич Васильев, улуус баһылыга, ыңыран ылан «Кировской нэһилиэгэр баһылыгынан үлэлииргэ ыңырабыт», – диэн эттэ, «дьонгун-сэргэҕин билэбит, үтүө үлэһит дьоннор, атын олордор да киһибит суох» диэн буолла. Улаханлык мунаахсыйдым, хайдах тырахтарыыс киһи баһылыктаан үлэлиирим буолла диэн. Аҕыйах хоноот хонтуораҕа ыңырдылар, «докумуоннарын бу, бэчээтин бу» диэт, олордон кэбистилэр. Хайыахпыный, үлэлииргэ себүлэстим, нэдиэлэ курдук докумуоннары үөрэттим уонна үлэлээн бардым. Сайын улахан үлэ суоҕа, күһүнгэ диэри син үөрэнним. Ити кэмнэргэ былаас уларыан, ыһыллы-тобуллу саҕаланна. Хонтуораҕа эр дьон бөҕөтө мустар, кэпсэти барыта ыһыллы туһунан, бары мин сирэйбин маныйлар, ыйыталлар. 1996 сыллаахха саас буолла, паай үлэстиитэ саҕаланна (сир, техника). Элбэх аҕа баһылык үлэтэ суох хааллылар. Мустарбыт элбээтэ, нэдиэлэҕэ иккилиитэ мунньах бөҕө, боппуруостары син аҕа көлүөнэ сүбэтинэн быһаарарым. Этиһи да баара, охсуһуу да баара. Мантан салгыы итинник буоллабына, дьэ сатанья суох, боппуруостары быһааран баран хайдах эр атыннык бу дьону сэргэхситиэххэ, түмүөххэ наада диэн санаа киирдэ, хайдах куруук аахсыы, этиһи буолуой? Урут сопхуос саҕана 80-с сыллардаахха биир охотовед уол кэлэн үлэли сылдыбыта, ол сылдыан саас кулуупка булчуттарга уонна балыксыттарга диэн викториналаан эгин күрэх тэрийбитэ. Ол тэрээһини өйдүү биэрдим, «бээрэ, бу кини ыппыт тэрээһинин атыннык хайдах эр сэргүтэн күрэх курдук онорбут киһи дуу» диэн санаа киирдэ. Саас ыам ыйа буолла, дьон-сэргэ сотору мас мастыы барыахтара, ол иннинэ тугу эрэ толкуйдуу охсуохха наада диэн миигин кытта үлэлэһиэхтэрэ диэн дьоммун ыңырдым. Иванов Василий Денисович – спортсмен, сүүрүк Чернай молния, солбуйааччы Иван Николаевич уонна ол саҕана спортзал инструктора Шахурдин Владимир Дмитриевич буолан күрэх курдук ытыахха диэн былааннаатыбыт, балаһыанньатын онорон таһаардыбыт. Спонсордары буллубут. Алаастарынан хамаандалары тэрийэн күрэххэ син элбэх хамаанда кэллилэр, (Хондураайы, Улахан Кырамда, Бырыы-

лаах, Түгэнэ) олус үчүгэй күрэх буолбута. Күрэхпитин нэһилиэннэ сэргээтэ, эһиил эрдэттэн бэлэмнэнэн үлэлиэхпит диэн былааннаатыбыт, Василий Денисович күрэх кылаабынай судьуйата түмүгүн, очкотун ааҕан таһаарар механизмын отой сөптөөх эбит диэн быһаардыбыт. Хас күрэх кэннэ эбэхтэ түмүк онорор этибит. Туох сатанна-сатаммата, өссө тугу гыныахха сөбүй, элбэх ыйытыларга эппиэттэри буларбыт. Иккис сылбытыгар «Байанай» күрэхпит Аччыгый алааска айылҕаа эмиэ бэрт сонундук тэриллитэ. Дьэ, мантан ыла дьон-сэргэ, эр дьон хонтуораа кэллэҕинэ кыһыны, сылы быһа ону кэпсэтэн, сааһын күрэхпитин кэтээр буоллубут, Ити курдук «Байанай» күрэхэ аан бастакытын 1996 с. саҕаламмыта. 1998 с. улуус администрациятыгар ыңыран ыллылар уонна «бэрт сонун эр дьону түмэр күрэх тэрийэр эбиккит, бу күрэхэ улуус таһымыгар таһаарыахха наада» диэн эттилэр. 2000 с. улуустан икки-үс хамаанда тэринэн тийээнэр улуустаагы бастакы «Байанай» күрэх саҕаламмыта. Аччыгый Алааска анал миэстэ булан (ИДЬО көбүлээһининэн), буулдьа саанан ытыгыга Өндүрүөй өтөбөр урукку карьерга ытар сир, кэлэр хамаандалар түһэр сирдэрин бэлэмнэнэн, эппиэтинэс үрдээн түбүк элбээбит. Барыта уон үс көрүҥ баар буолбута. Бу күрэхтэр икки күн ытыллаллар. Олохтоохтор, урбаанньыттар, ас арааһынан тиһигин быспакка хааччыйаллар, улуустаагы булт уопастыбата ботуруон атыытын тэрийэр буолта. Күрэхтэһии анал эмблемаламмыта, былаахтаммыта, судьуйаларга анал форма оҥоһуллубута уонна хамаанда састааба 13-15 киһилээх буолара бигэр-гэтиллибитэ. Сылын ахсын күрэхтэһиибит тупсан, чочуллан Кировскай нэһилиэгин биир бастын тэрээһинэ буолбута. Биһиги нэһилиэкпит «Байанай» хамаандата инники сылларга куруук бастакы миэстэттэн түспэт буоллаҕына, кэнники атын нэһилиэктэр, тэрилтэлэр хамаандалара бастыыр буолбуттара. «Мохсоҕол» – Бэрдьыгэстээх, «Байанай» – Манганы, Кировскайтан – «Байанай», «Аргыс», «Спасатель» – баһаарынай чаас, «Тигр» – лесхоз, ДьУоКХ, Солоҕон хамаандалара куруук кыттар буолбуттара.

Онтон куораттан табаарыстарбыт интэриэһиргээтилэр, кэлэн көрөр, кыттар буолан бардылар. «Урожай» обществолар интэриэһиргээтилэр, кэлэн күрэхтэһэр буоллулар. Ол быһыгар «күрэх инникилээх, онон куоракка республикатаагы таһымнаах ытыахха баара» диэн этиилэр киирэллэрэ.

2001 с. мийгин баһылыкпыттан ууратан кэбистилэр. Саас предприниматель буоллум, ол сылдьан күрэхпин

умнан кэбистим, муус устар ыйга, арай онтон-мантан звонок бөфөтө, күрэх туһунан ыйытгаллар. Администрациялар онгороллоро буолуо дии санаабытым даҕаны, оннук биир саас күрэхпит көтөн ытыллыбакка хаалла. «Салгыы күрэххин тэрийдэххинэ сатанар» диэн доҕотторум, улуустар, нэһиликтэр эрийэн эттилэр. Мин, предприниматель киһи, үптээхпин-астаахпын, бэйэм да хайа баҕар бириистээн ытар кыахтаахпын диэн баран, күрэхпитин салгыы ытан бардыбыт. Ол курдук үс сыл бэйэм үппүнэн тэрийбитим. Дьонсэргэ үөрүү-көтүү, өрө көтөҕүллүү, кыайы-хотуу күрэхтэрэ аһаллара.

2006 с. республикатааҕы булчуттар күрэхтэһиилэрин стаһуһун ылан өссө үрдүк таһымнанна. Хатастар, Мэнгэ Хангалас-тан «Хотун Төнүлү» хамаандалара кэлэн кыттан барар буолбуттара. Харчы көрүллэн анал мэтээллэр онһуһуннулар, сыаналаах бириистэр, анал ааттар олохтоммуттара. Республикаҕа «Урожай» ДСО тэриллибитэ 50, Горнай улууһа тэриллибитэ 65 сылларыгар анаан, X күрэхтэһии ытыллыбыта.

2008 с. Саха сиригэр физкультурнай хамсааһын саҕаламмыта 85 сылыгар, 2010 с. – XIV күрэхтэһии Кыайыы 65 сылыгар аһаммыта. Сылын айы уонтан итэҕэһэ суох хамаанда кыттара. «Байанай» булчуттар күрэхтэрэ элбэх көрөөччүлээх, анал комментатордаах, хаһыаттан сырдатааччылаах, фотографияах буолан, биһирэбили ылыан ылбыта. Ону кэлин икки сылга Дьокуускайга ытыллыбыт булчут күрэхэ биһиги олохтообут балаһыанньабытынан барбыта туһулуур. Уонна манан сиэттэрэн, «Булчут күнэ» олохтоммута элбэҕи этэр. Онтон биир күрэххэ биһиги землякпыт Петр Николаевич Алексеев ол саҕана тыа хаһаайыстыбатын министириин солбуйааччы, аныгыскы күрэх

хоплут хамаанда дойдутугар буолар буоллун диэн этии киллэрбитэ. Дьэ, ити курдук күрэхпит географията кэнээбитэ.

Инники күрэхтэри бэйэм тэрийсэн ыттар эбит буоллахпына, билигин ыалдьыт быһыытынан сылдыабын. Уонна үгэс быһыытынан, анал бириис туруорабын. Ол курдук бастаабыт хамаандаҕа убаһа, иккис миэстэҕэ тайах лицензията, үһүс миэстэҕэ харчынан бириэмийэ олохтоноҕор. Бу эбии хамаандаларга улахан стимул буолар.

2012 с. XVI, 2013 с. XVII «Байанай» республикатааҕы булчуттар күрэстэрэ булчут күнүн бэлиэтээһингэ түбэһиннэрэн, Дьокуускайга улахан тэрээһиннээхтик ытыллыбыта. Тэрийээчилэр Саха сиригэр булт хаһаайыстыбатын Департамена, СӨ Спорка министриэтибэтэ, Саха сиринээҕи «Урожай» уопсастыба. Сыл ахсын 18-тыы хамаанда кыттыбыта, ол иһигэр биһиги улуустан 3-4 хамаанда.

2013 с. Орто Халыма улуунуттан «Мамонт» хамаанда күрэстэһэ кэлбитэ. Икки сыл устата биһиги улууспут хамаандалара «Мохсоҕол», «Тигр», «Байанай» инники күөҥгэ этибит. «Мохсоҕол» хамаанда сүрүн бириһи «Буран» снегоходу ылан, Горнай улуунун булчуттарыгар киэн туттууну, үрдүк үөрүүнү аҕалбыта.

Нэһилиэкпит «Байанай» хамаандата күрэхтэһии улуус таһымыгар тахсыабыттан элбэх сыл устата 1, 2, 3 миэстэлэртэн түспэккэ аатын чиэстээхтик сүгэн кэлбитэ.

Республикатааҕы күрэхтэр бастаан Мэнгэ Хангалас улуунугар буолбута. Онтон Чурапчыга дьэ ити курдук улуустарынан ытыты саҕаламмыта. Улуустан улууска баран истэҕинэ күрэх тэрээһинэ, тыһааһына өссө улахан буолан иһэр. Аныгыскы «Байанай» күрэхпит 2023 сыл сааһыгар Нам улуунугар ытыллара былааннанар. Кэлин региональнай күрэх ыыппыт киһи диэн кэпсэтиилэр да бааллар.

Сылын ахсын күрэхтэһиибит судьуйаларынан Бэрдьигэстээх оҕо спорт оскуолатыттан Никон Николаевич Дьяконов спортивной оскуола тренердэрэ, инструктордара буолан олус чуолкайдык сөптөөхтүк суоттаан-учуоттаан күрэҕи ытытааччылар уонна Горнайдааҕы айылҕа харыстабылын инспекциятын госинспектордара, салайааччы Сергеев Родион Владимирович.

БӨРӨНҮТТЭР

ЖИРКОВ ПЕТР НИКОЛАЕВИЧ

1 951 с. төрүүх. Улуус Бочуоттаах олохтооҕо, СӨ Тыатын хаһаайыстыбатын бэтэрээнэ, кадровой булчут, улууска биллэр бөрөнүт. Петр Николаевич кэпсээнигтэн:

– Бастакы бөрөбүн Кыакамда диэн сиргэ 1986 с. бултаабытым. Абааһылаах Ньюкулай диэн кадровой булчут убайым ньыматынан хапкаан иитэн туппутум. Хапкааммын бастаан ууран баран, биир нэдиэлэнэн көртүм. Тийибитим, бөрөм атаҕын быһан бараары олорор эбит этэ, кыл мүччү баттаспытым. Дьэ ол кэннэ хапкаан иитэ сылдыар буолбутум. Онтон ыла сыл өрөөбөккө бултаабытым, бөрөм ахсаана 72 буолла. Ону таһынан атаҕын кэрбээн барбыт элбэх буоллаҕа. Хайада бултааҕар бөрөнү бултаһарга киһи тартаран туран барар эбит. Ардай аһылааҕы аҕыйатарбыттан санаам көтөҕүллэр. Бөрөнү бултааһапына, олус дьиибэтик үөрэбин. Ол нэдиэлэни быһа наставыаннаһалаах сылдыабын, дьикти баҕайы. Ол курдук, Аар тайҕаны уһаты-туора хааман эһэни да, тайаҕы да бултуубун.

Ардай аһылаах – эстибэт сэниэлээх, быстыбат бырталаах, киэн ыырдаах, хайдахтаах да халын хаартан игнибэт сырыылаах, киитэрэй, харса суох адьырҕа буолар. Кинини хапкаанга үктэтэргэ бэрт уһуннук үөрэммитим. Тыаһымсаҕа, сытымсаҕа, көрүгэнэ, кулгааҕынан чуора... Онно өссө сэрэҕин, өйүн эбэн кэбис. Дьэ, чахчы даҕаны, улахан эрэйинэн, үгүс сыраны-сылбаны биэрдэххинэ бултанар кыыл. Хапкааны аһаҕас соҕус сиргэ иитэр ордук. Үксүн суолун олугар уурабын. Билигин, баччаларга, мастан хаар көмнөҕө түһэр кэмигэр, ойуурга ииппэккин. Хапкаанын аттыгар түстэ да бүттэ, билэн кэбиһэр, дьиибэргиир. Бөрө обургу көрөрө, истэрэ уонна сыт ылара аар саарга аатырбыт кыыл буоллаҕа. Хапкаанга ингнэн олодоҕуна, чугаһаан истэххинэ киһини көрөн биллэ да, сорох бөрө ой да ой, мөҕүс да мөҕүс буолар буоллаҕына, оччо ыксаабалпын. Оттон сорох бөрө ыраахтан билэн сытынан кэбиһэр, дьэ бу кутталлаах, эмискэ быһа түһэн кэбиһиэн сөп. Онтун бэйэҕэр да кэлэн түһүөн сөп, онон эрдэ ыта охсон кэбиһэҕин. Саамай улахан бөрөм ыйааһына 70-ча киилэ этэ. «Бурааммар» соһон эрэ аҕалабын оннугу.

Мин кэнники кэмнэргэ «Сиинэ» айылҕа пааркатын салалтатын кытта дуогабардаһан, «Тыымпынай» бизонарийыгар, Кэйбэлэ уонна Наача диэн сирдэргэ, кыһынын ыйы-ыйдаан бултуубун. Бу дойду үрэх баһа буолан, эһэ-бөрө дойдута. Үүтээммэр тийэн оһохпун оттон, сиэри-туому тутуһан сирбин-дойдубун аһатан баран, булпар турунабын. Кыһынын сырдыктан сырдыкка сылдыа сатыыбын, күн кылгас. Ол да буоллар арыт «Бураным» монуоктаан сатыылыбын. Биридэ аҕыс көһү хааман турардаахпын. Аара үүтээннэргэ хонохоно. Ол иһин кэлин сатыы тийэн кэлиэм диэбит сирдэрбэр бултуу-сылдыа сатыыбын. Сиинэ унуор тайах баар. Ардай аһылаахтар тайаҕы суулларан сиэн баран, хаалларбыт өлүктэригэр иккистээн эргиллибэттэр. Санаттан сананы, сибизһэйи көрдөөн сииллэр эбит. «Бөрөнү атаҕа аһатар» дииллэр ээ. Кырдыга да оннук буоллаҕа. Биир түүнгүнэ уонунан көстөөх сиринэн эргийэн кэлэрин билэбин. Онон тайаҕы барааччы бөрө, биир сылга соҕотох бөрө сэттэ-хас тайаҕы охторон аһылыктанар эбит. Онтон сылгыны туттаһтарына, ол сиэнигэр төттөрү эргиллэн кэлэннэр сииллэр. Сылгы барахсан этэ мин-ньигэнэ сыттаҕа. Бизоннарга түһэн көрө иликтэр. Аттыларынан сылдьан ааспыт суоллара баар буолааччы, үөрэтэ сылдыаллар быһыылаах. Билигин туспа, көнгүлгэ сылдыар аҕыйах бизон баар, олору да

тыытан көрө иликтэр. Көрсүстэхтэринэ, бизон кыыл киирсэрэ буолуо дии саныыбын. Быйыл, баҕар, бизонарий диэки бултаан бүтүөм, саас да ыраатта. Манна дьыэбиттэн чугас сирдээхпин, онно аа-дьуо сылдыбыт киһи диэн баҕа санаалаахпын, көстөн иһиэ.

Сиинэ уңуор, бизонарийга бизоннары иитэр сиргэ бөрөлөр кутталы үөскэтэн, онно ыңгырыллан 7 сыл бултаан 36 бөрөнү, уопсайа 89 бөрөнү бултаатым.

АНДРЕЕВ АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ

Мытаах нэһилиэгэр булка баай уопуттаах булчуттарытын солбуйбут Александр Николаевич Андреев буолар, кини булт абылангар 30-ча саастааҕар ыллартаран саҕалаабыта, ол курдук 1993 сылтан санга тэриллибит «Сахабулт» концерны кытта дуогабар түһэрсэн үлэтин саҕалаабыта. Бу сыллар тухары Александр Николаевич баай тыабыт күндү түүлээхтэрин балаччаны туттаран кэллэ, онон «Сахабулт» хампаанньа үлэтэ таһаарыылаах булуутугар сэмэй кылаатын киллэристэ.

Александр анаардас күндү түүлээҕи бултааһынынан эрэ мунгурдаммакка, хас да сыл нэһилиэкпит сиригэр-уотугар күүскэ тэнийэннэр дьон-сэргэ олоҕор, иитэр сыспай сиэллээхпитигэр, хороҕор муостаахтарга улахан кутталы үөскэтэ сылдыбыт адьырҕа кыыллары – бөрөлөрү уодьуганнааһынга үһүн кэмнэ сыралаһан туран бултаспыта, кыһынны бытарҕан тымныыларга, сааскы килэгири халтараанга, Сиинэ, Хандаа сирдэрин сүннүлэринэн, Дугда, Эргис уо.д.а. сирдэринэн араас ньыманан бу адьырҕа кыыллары суох гынарга ылсыспыта, барыта отучча бөрөлөрү өлөрбүтэ, онон нэһилиэгин бар дьонугар үтүө дьыаланы онорбута, Саха Өрөспүүбүлүкэтин

сиригэр-уотугар үксүгэр үһүн кутуруктаахтарбыт уугуйа-үөскүү сылдыбыт кэмнээхтэрэ, маныаха оччотооҕу СӨ Президентэ Е.А. Борисов бөрөлөрү бултааһынга анал ыйаах таһаарбыта, манан си-бээстээн араас көрүгүнэрдээх дьаһаллар ылыллыбыттара, ытыллыбыт тэрээһиннэр түмүктэрдээх буолаллара ситиһиллибитэ, ол курдук адьырҕа кыыллар ахсааннара лаппа аҕыйаабыта, бөрөнү бултааһынга сындарданнаах үлэтин иһин Александр Николаевич 2013 с. Е.А. Борисов тус илиититтэн МР-155 мааркалаах саанан уонна Махтал суругунан наҕараадаламмыта. Александр Николаевичи булт мындырдарыгар чугас аймаҕа Саха сирин уонна Горнай оройуонун биллиилээх булчута, сэбиэскэй кэмнэргэ Социалистической куоталаһыы хас да төгүллээх кыайыылааҕа Гаврил Спиридонович Данилов ымпыгар-чымпыгар тийиэ үөрэппитэ, кырдыаҕас булчут бэйэтин оннугар эрэллээх солбуһугун хаалларбыта.

Николай Осипов, РФ Суруналыыстарын союһун чилиэнэ

ЛЕОНТЬЕВ НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ

1990 с. төрүүх, Кировскай нэһилиэгин олохтооҕо. Эһэтэ, аҕата булчуттар этилэр. Дьоннорун батан улахан булчут буола улаатан, сылын аайы түүлээх соноругар сылдьан булт бөҕөтүн бултаан туттарар. Кэлин сыллартан ардай аһыылаахтары – бөрөнү бултуур идэлэннэ. Кэлин сылын аайы хастыы да бөрөнү бултаан туттарар. Өрөспүүбүлүкэ «Бастын бөрөнүтэ» (2021) уонна «Горнай улууһун бастын булчута» ааты ылла. Быйыл сайын Горнай оройуонун үбүлүйдээх ыһыаҕар өрөгөй символун өрө анһааччы чиэс киниэхэ тиксибитэ.

КОБЯЙСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 8 585 960,6 га, из них закрепленные за охотпользователями (13 юридических лиц) – 4 347 800,0 га (50,6%), общедоступные охотничьи угодья – 4 238 160,6 га (49,4%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 2154 шт. (2007 г.); Белка – 1450 шт. (2007 г.); Ондатра – 27946 шт. (2006 г.); горностай – 772 шт. (2001 г.); колонок – 504 шт. (2001 г.).

ОЛОБУМ ҮЧҮГЭЙ СЫЛЛАРА САХАБУЛКА ААСПЫТТАРА

Мин, Обутов Егор Степанович, 1959 сүл ахсынны 12 күнүгэр Кэбээйи Моройуонун Ньидьили нэһилиэгэр рабочай дьэ кэргэнгэ төрөөбүтүм. Кыра оҕо эрдэспиттэн аҕабын батыһа сылдьан от-мас үлэтигэр, күһүңгү-сааскы кус булдугар сылдьыһан улааппытым. Оччолорго түүлээх тутар киһини пушняк диэн ааттыылар этэ. 70-с сылларга диэри Чагда бөһүөлөгэ «Кэбээйи» сохуос отделениета этэ. Аҕам мин 6-7 кылаастарга үөрэнэ сырыттаһына, отделение пушняга ыараханлык ыалдыбытын солбуян 2-3 сүл пушнягынан үлэлээбитэ. Ол кэмнэргэ пушняк түүлээҕи булчуттартан бэйэтин дьэтигэр тутар этэ. Чороччу улаатан эрэр, онуманы син удумаҕалыыр кэмим буолан охотовед, товаровед үлэтин аан маннай онно билсибитим.

Булчуттар тыаттан кэлэн түүлээхтэрин таҕастаан, хатаран аҕабар туттараллар этэ. Дьэ, онно аҕабын кытта атах тэпсэн олонорон булт, үлэ-хамнас, айылҕа араас сонуннарын ирэ-хоро кэпсэтэллэрэ. Ону интэриэһиргээн болҕойон истэр буоларым. Сүрүннээн анал киэпкэ хатарыллыбыт саһыл, кырынаас, солондо, тиин, андаатар, куобах тириилэрин туттараллара. Арыт бөрө, сиэгэн, бэдэр да тириитин аҕалаллара.

70-с сыллар диэки биһиги нэһилиэк сиригэр киис сэдэхтик бултанар этэ. Аҕам үлэтин быһыгар иллэн булан хапкааннаан солондо, кырынаас, саһыл бултаан аҕаллаһына, оһохпут кытта үөрэ-көтө тигинэччи умайарга дылы буолара. 11 сааспыттан аҕам хапкааннарын, мас чааркааннарын таскайдаан, мунучаахха (лааскай, мунгур кутурук), кырынааска, солондоҕо бултаһар буолбутум. 5-с кылааска үөрэнэ сылдьан дьээбит аттыгар баар ойбон күөлбүт кытытыгар мунучаах кутуйаҕы соспут суолун булан, хаары оймоон батыһан уйатын буллум. Онно тымныыга илибин хапкаанга хаарыйтаран үлүтэ сыһа-сыһа хороонун иннигэр иитэн кэллим. Ол түүн аанһа утуйбатым, уйаҕа сэп ииттэххэ начаас ингэр диэн истибит буоламмын. Сарсыныгар оскуолаттан кэлээт тоһуурбар тэбинэн тийдим. Арай туох эрэ мөхсүбүт, көстүбэт ғына хаары дьөлө хаспыт. Хаһан көрбүтүм арай хапкааммар муус манан мунучаах ингэн тоҕон токуйбут. Оо, онно үөрбүпүн билигин да өйдүүбүн. Долгуйан салыбыраан булпун сыа-сым курдук тутан дьээбэр аҕыйахта үктэнэн кэллим. Аҕам үөрэн, соһуйан тылыттан матта быһыылаах. Тута булпун ылан мунугар ары оҕото биспитэ, оһох иннигэр ыраахтан үнгүлүтэргэ дылы ғынна, тугу эрэ ботугураата: араһа – бу мин дьэм сылааһын, аһым миннигэһин,

куруук да кэлэ турун диэтэ диэн сэрэйдим. Ол кэннэ мундук диэки дьэ ириэрэ хапкааннары истиэнэбэ көхөбө ыйаата. Итинтэн сағалаан аны бири эмени да буоллар, кэлэр сылларга кырынаас, солондо бултаан үөрдүм-көттүм. Ити курдук сағаламмыта булчут идэтигэр сыстыым, инники олохпор идэлээх буоларым.

Киис диэн кыылы 18 саастаахпар аан маннай бултаан турабын. Ол бэйэтэ эмиэ дьикти остуоруйалаах. Оскуоланы бүтэрэн сопхуоска рабочайынан үлэлирим. Күһүн алтынны бүтүүтэ этэ, үлэм кэнниттэн матассыкылынан чугас куобахха туһах иитэ диэн бардым. Дьэбиттэн 5 км сиргэ Кубалаах диэн күөл кытытыгар тийэн сэппин хааларан сатыы бардым. Кыраһа хаарга арай киис суола көһүннэ. Дьонтон истэн син удумағалыыр этим, хайдах суоллаағын. Дьэбэбэ ханна барар эбит диэн батыстым. Арай суолум кытытыгар, тыа сағатыгар биир тииккэ тахсан кийһим бу олорор эбит. Миигин кэтэһэн олорор курдук. Саа ылбатахпын, билигин ағыйах туһағы баайан төннүөм диэн. Күн да киэһэрэн эрэр. Сиргэ силлээн баран дьэбэр төттөрү бардым. Суол син үчүгэй, сотору дьэбэр кэлиим. Ағабар киис көрбүппүн кэпсээтим. Ағам хаһыат ааға олорон сиргэ хайдах саата суох барағын диэтэ. Тулуйбатым, чэйдээн баран ағам тозовкатын ыллым, киискэ бағар хапкаан иитиэм диэн ағыйах хапкааны үрүксээкпэр угуннум уонна ыалларым ыттары батыһыннаран төттөрү бардым. Хата, наһаа харангара илик. Ол ыт биһигиттэн аһыыр буолан миигин батыһааччы. Кииспин көрбүт сирбэр син чаастан ордон тийдэҕим, ытым обургу иннибэр куобағы туруоран ойуурга сүүрэн хаалла. Хайыахпыный, бэйэм били киис олорон хаалбыт тиитигэр соғотоғун тийдим. Арай чугаһаан иһэн көрбүтүм кийһим били тиитигэр олорор эбит. Биир эрэ лабааны аллара түспүт курдук. Дьэ, дьикти түбэлтэ: чаас дуу, чаастан ордук дуу кэмнэ барбакка миигин кэтэспит курдук олохбут. Байанай бэлэбэ диэн буоллаҕа. Үөрүүбүн кытта ытан түһэрдэҕим дии.

Орто оскуола кэнниттэн сопхуоска рабочайынан үлэли хаалбытым. Ийэм, ағам сааһыран, ыарытыһар буоланнар миигин армияға ылбатылар, отсрочкалаан хаалларан истилэр. 2 сыл сопхуоска рабочайдаан баран бултуохпун бағараммын булчут үөрэнээччитинэн киридим. Оччолорго кадровай булчуттар дэнэр этилэр. Эверстов Егор Григорьевич диэн 50-чалаах, урут сылгыһытынан уһундук үлэлээбит, куруук бултуур дьарыктаах киһиэхэ сыһыардылар. 2 сыл кинини кытта бултаан, үөрэнэн баран, аны бэйэм кадровай булчут буоллум.

Бэйэм туспа баран өссө 3 сыл бултаабытым. Сопхуос отделениетын салалтата булчуттарга ат биэрэрэ, отунан хаачыйар этэ. Ити сылларга «Кэбээйи» сопхуос ыһыллан «Мукучу» уонна «Сииттэ» сопхуостар тэриллибиттэрэ. Ньидьили нэһилиэгэ аны «Мукучу» сопхуос биригээдэтэ диэн буолбута. Бултааммын «Мукучу» сопхуоска үчүгэй көрдөрүүлээх булчуттар ахсааннарыгар киридим, инньэ гынан аны Буран снегоход биэрдилэр. Бултуур кэмнэр босхо диэн. ССРС эстиэн иннинээҕи үтүө кэмнэр этилэр. Бултуу сылдьан аны охотовед идэтигэр үөрэниэхпин бағаран Иркутскайга бараммын Пушно-меховой техникумна кэтэхтэн үөрэххэ туттарсан киридим. Бултуу-бултуу үөрэнэ сырыттаһына, төрөппүттэrim ыарытыһан утуу-субуу баран хааллылар. Миигин Советскай Армияға ыллылар. Инньэ гынан 2 сыл Приморьеға, Хабаровскайга сулууспалаан, ытык иэспин төлөөн кэлбитим. Үөрөхпин көһөртөрбүт буоламмын салғааммын 1988 сыллаахха бүтэрэн, товаровед пушно-мехового сырыа диэн идэ ыллым. Армияттан кэлэн «Мукучу» сопхуоска Сайылыкка товаровед-пушнягынан үлэбэ кирибитим. Сопхуос охотоведынан Каратаев Василий Николаевич, иккис товароведынан опыттаах, саастаах үлэһит Эверстова Наталья Григорьевна үлэлиллэрэ. Бу сылларга мин түүлээх суортааһынна үчүгэй практиканы барбытым. Бырангаатталаахха күөх кырса звероферматыгар үлэлээн клеточнай түүлээххэ эмиэ опыт ылбытым.

Кэбээйи оройуонун нэһилиэктэригэр 1970-1980-с сыллардаахха күөллэргэ, алаастарга андаатар тэнийэн-үөскээн элбэх бултанар этэ. Оччолорго аны түүлээхпитин почтанан, баһыылка онгорон Иркутскайдаағы Пушно-меховой базаға туттара ыттар этибит. Саха сирэ хара батталга олохбут сыллара диэтэхпинэ, сыыспатым буолуо. Кыһын-саас ыппыт түүлээхпит бэрт уһундук айаннаан Иркутскайга тийэн, аны уочаракка уһундук сытан хаачыстыбатын да сүтэрэн эрдэбэ. Сыаната куруук түһэр этэ. Аны почтаға баһыылка ыйааһына 8 кг иһинэн эрэ буоллағына, чэпчэкитик төлөөн ыттар этибит. Куул быһағаһыгар эрэ симэн, элбэх посылканы онгорон, түбүгүрэн, үлэ бөҕөнү көрсөрбүт. Сүүрүн булт андаатар, тиин, кырынаас буолара.

1990 сыллаахха аны «Мукучу» сопхуостан араһан «Ньидьили» сопхуос тэриллибитэ, миигин оно специалистар наада буоланнар дойдубар үлэли көстүм. Чагдаға тийэн 1995 сылга диэри биригэдьириинэн, охотоведынан, директоры производствоға солбуйааччынан үлэлээтим. Ити кэмнэргэ «Якутпромохота» тэрилтэттэн санга тэриллибит «Ньидьили» сопхуоска булт сааларын: тозовкалары, карабиннары, ботуруоннары куораттан атыыластыбыт. Ол тэрээһиннэ сүүрдүм-көттүм. Саа-сэп

уураг хос онгостон МВД-тан сопхуоспутугар көнгүл ылбытым. Лүксүгүннээҕи күөх кырсa ферматы-гар күһүнү кыыл тириитин тангастааһыңга, суортааһыңга үлэлэспитим. Хата, аны түүлээхпитин Якутскайга Пушно-меховой база арыллан, онно туттарар буолан абыраммыппыт. Ол кэмнэргэ опыт-таах товароведтары Андросов Семен Иннокентьевичи, Павлова Вера Георгиевнаны, Потапов Леонид Николаевичи, биир дойдулаахпын Ноговицын Михаил Антоновичи кытта билсикэн, бииргэ алтыһан таһаарыылаахтык үлэлэбиппит. Түүлээхпитин сопхуоспут куруус таһар массыынатынан, анал улахан хоппо дьааһыктарга кырсa тириилэрин симэн, андаатары, атын түүлээхтэри улахан кууларга толору хаалаан атыһыттар курдук айгыраан, суол куһаҕан кэмнэригэр суукканы быһа айаннаан тийэрбит.

1990-с сыллартан оройуон сиригэр-уотугар сыһыа киис тэнийэн-үөскээн, ахсаана элбээн барбыта. Урут сэдэх кыылбыт аны сүрүн бултанар кыылбыт буолбута.

1995 сыллаахха дьэ кэргэмминээн оройуон киинигэр Сангаарга көһөн киирбиппит. Бастаан идэбинэн үлэ көстүбэккэ 2001 сылга диэри Ветеринарнай тэрилтэҕэ үлэлэбиппит. Сангаарга ити кэм-нэ Фактория «Лунха» ОАО «Сахабулт» диэн оройуон тэрилтэтэ баара. Директорынан Унаров Николай Николаевич үлэлэбитэ.

2001 сыллаахха «Сахабулт» салалтата миигин оройуон «Лунха» фактория охотовединан үлэҕэ ылбыта. Начальнигынан Санников Гаврил Петрович үлэлэбитэ. Бэрт аламаҕай, турбут-олорбут, сири-дойдуну көрбүт, Орто Халымаҕа кытары үлэлэбит, булт диэн баран мундукка ытаабыт үтүө киһини кытта бэркэ тапсан 2006 сылга диэри үлэлэбиппит. Ити сылларга «Сахабулка» ген. директорунаан Петров Никифор Николаевич, хаһаайыстыбаннай чааска директор солбуйааччытынан Борисов Илья Гаврилович, бултааһын отделыгар директору солбуйааччынан Сметанин Николай Николаевич бэрт таһаарыылаахтык үлэлэбиттэрэ. «Сахабулт» тэрилтэтэ саамай сайдыбыт, кыаҕырбыт сыллара-кэмнэрэ этилэр. Булчуттарга араас көмө бөҕө онгоһуллара, танас-сап, булт тэрриллэрэ, саа, сэп-сэбиргэл дэлэйдик бэриллэр кэмнэрэ этэ. Түүлээх да сыаната харчы күүстээх буолан сөптөөх этэ.

2006 сыллаахха Россельхоз тэрилтэтигэр булт хаһаайыстыбатын госинспекторынан үлэҕэ киир-битим. 2007 сыллаахха ити тэрилтэ сабыллан Булт Департамена тэриллибитэ, аны онно охотин-спекторынан көспүтүм. Ити үлэбэр сылдьан тэнинэн 2010 сылтан Сахабулпар төттөрү охотовединан ылбыттара уонна 2018 сылга диэри соҕотоҕун үлэлэбиппит. Санников Г.П. доруобуйатын туругунан эрдэ уурайбыта, куоракка көспүттэрэ.

Уопсайа Сахабулка уонна Булт – Айылҕа харыстабылыгар 30-ча сыл үлэлээтим. Олоҕум эдэр, үчүгэй сыллара онно ааспыттара диэн мэлдьи өйдүү-саныы сылдыабын. Билигин дэннэ да буоллар бокуой көһүннэбинэ, кыһынын киис, саһыл бултааһын, саас-күһүн куска-куобахха кыралаан саала-набын. Айылҕаны кытта алтыһан, сири-дойдуну көрө-истэ, чэгиэн салгыңна сылдьартан, дуоһуйа тыһнартан ордук, ама туох баарый.

Оройуонум булчуттарын туһунан сүрүйбатахха бу кылгас ахтыым ситэтэ суох буолар.

Үлэлэбит кэмнэрбэр син элбэх булчуту кытта бииргэ үлэлээтим. 1980-1990 сыллардаахха Кэ-бээйи оройуонун күөллэригэр элбэх андаатар үөскүүр этэ. Өлүөнэ, Бүлүү өрүстэр арыларыгар, кытыы күөллэригэр, тыа нэһиликтэр алаастарыгар, үрэхтэр элгээннэригэр сөбүлээн үөскүүр буолара. Андаатар бултааһына, үлэтэ төһө да ыарахаттардаах буоллар үгүс булчут сөбүлээн дьарык онгостон ситиһиилээхтик бултуур этилэр. Кыһын тымныыны, тыалы аахсыбакка, тонгуу хаары оймоон, саас-кы халын мууһу алларан, туулаан бултаан аҕалыт андаатаргын аны үтээннэ, дьэҕэ ириэрэн, та-настааһын үлэтэ түбүктээҕин булчут эрэ барыта билэр дьыалата. Тириини тангастааһын албастарын үчүгэйдик баһылаабыт эрэ булчут түүлээҕин үрдүк сыанаҕа батарар.

Хас нэһилиэк аайы андаатары бултааһыңга, тириитин тангастааһыңга үчүгэй көрдөрүүлээх бастын булчуттар аҕыйаҕа суох этилэр. Ол курдук ордук үчүгэй хаачыстыбалаахтык тириини тангас-таан туттарар булчуттары аҕыннахха – Кэбээйи нэһилиэгиттэн: Беленков Степан Степановичи, бы-раатыы Максимов Николай, Иосиф Иннокентьевичтары, Лугинов Гаврил Афанасьевичи, Терехов Егор Егоровичи, Гуляев Вячеслав Ивановичи чорботон бэлиэтиэххэ наада. Сииттэ нэһилиэгиттэн – Охлопков Данил Александрович, Борисов Дмитрий Григорьевич, Александров Владимир Спири-донович, Колмогоров Петр Дмитриевич ордук үчүгэй хаачыстыбалаахтык тангастаан туттараллара. Куокуй нэһилиэгиттэн – Павлов Григорий Егорович, Лазарев Иван Давыдович, Петров Иннокентий Семенович, Винокуров Егор Васильевич, Петров Николай Алексеевич, Иванов Иосиф Алексеевич, Гу-ляев Григорий Григорьевич, Яковлев Клим Николаевич ордук үчүгэй көрдөрүүлээхтэрэ. Ордук чор-ботон Куокуй нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо, Октябрьскай революция орден кавалера Павлов Григорий Егоровичи бэлиэтиэххэ наада. Уһун сылларга куруук үрдүк көрдөрүүлэри ситиспит сор-суннаах, байанайдаах булчут диэн кини этэ.

Ньидьбили нэһилиэгиттэн байанайдаах булчуттары – Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа, Ленин, Октябрьскай революция орденнар кавалердара Винокуров Николай Николаевич 1970-1980 сылларга чэхчы киһи тэннэспэт булчута, үлэһитэ этэ. Кыһынын булка чемпионнуура, сайынын сопхуоска илиинэн оттоон, 50-ча тонна оту үгүс сылларга туттаран элбэхтик оройуон, республика чемпиона буолбута. Ол иһин ССРС үрдүк наҕараадаларын ыллаҕа. Атын үчүгэй көрдөрүүлээх булчуттары Федоров Семен Пудовиһы, уолун Афанасий Семеновиһы, Ноговицын Еремей Еремеевиһы, уолун Василий Еремеевиһы, Винокуров Николай Егоровиһы, Эверстов Егор Григорьевичи бэлиэтиэххэ наада.

Арыктаахтан Ноговицын Алексей Афанасьевич, Ноговицын Иннокентий Григорьевич куруук үчүгэй көрдөрүүлээх булчуттар этэ.

Мастаахха эмиэ элбэх үчүгэй көрдөрүүлээх булчуттар аҕыйаҕа суохтара: ол курдук Кононов Афанасий Петрович, Семенов Николай Николаевич куруук бастакы күөнгэ сылдыаллара.

Мукучу нэһилиэгэр ордук үчүгэй көрдөрүүлээх булчуттар: Каратаев Николай Петрович, Лазарев Давид Давыдович, Ионов Алексей Семенович уонна Баҕадыаттан Андреев Алексей Николаевич, Корякин Семен Григорьевич, Николаев Петр Дмитриевич, Попов Алексей Григорьевич этилэр. Хомойуох иһин, күн-дьыл аастаҕын аайы ити ахтыбыт дьоннорбуттан сорохторо билигин биһиги кэккэбититтэн туораабыттара, суохтар.

Сангаарга хайа тэллэхтэринэн саарба сөбүлээн үөскүүр, айанныыр буолан булчуттар үгүстэрэ саарбаны сонордоһоллор. Ордук тоһоҕолоон Белянка үрэххэ бултуур Иванов Юрий Ильич үгүс сылларга 100-чэкэ, арыт 100-тэн тахса саарбаны бултаан бастыыра. 2011 сылтан Булт учаастактарын аукционна туруорбуттара. Сорох булчуттар бултуур сир сыһыартаран Сахабултан арахан туһунан барбыттара. Иванов Ю.И. эмиэ Белянка үрэх үөһээ баһыгар учаастак ылан күн бүгүнүгэр диэри ситиһиилээхтик бултуур. Сангаартан хоту Куутурга үрэххэ сирдээх Белоконев Валерий Николаевич эмиэ элбэх саарбаны бултаан туттарара.

Сиэгэн, Батамай диэки булчуттар эмиэ сүрүннээн саарбаны бултаһаллар. Сиэгэнгэ «Болгит» диэн эбээннэр Аҕа ууһа общиналара булчуттары түмэн тэрээһиннээхтик үлэлиир. Манна салайааччынан, охотоведынан Соловьев Петр Ильич үгүс сыллар тухары ситиһиилээхтик үлэлиир.

Хомойуох иһин, кэнники сылларга оройуон сиригэр ойуур баһаардарыгар үгүс тыаларбыт, бултуур учаастактарбыт умайдылар, кыыл төрүөҕэ үөскээһинэ аҕыйаата, онон саарбаны бултааһын көрдөрүүтэ сыллата мөлтөөн иһэр. Тириинэн эргинэр, соҕотуопкалыыр элбэх тэрилтэ баар буолла. Бултанар тири ахсаана улаханлык хонтуруолга кыайан чуолкайдаммат. Сыана ырыынак сокуонунан халбанньы турар. Үгүс булчут тири сыаната кыра диэн бултан уурайда, техника, уматык сыаналара түспэт, үрдүү турар, ол эмиэ булчут хармааныгар күүскэ охсор.

Хомойуох иһин, күн-дьыл аастаҕын аайы ити ахтыбыт дьоннорбуттан, кырдыаҕастарбыт биһиги кэккэбититтэн төһө да туораабыттары иһин, дьон-сэргэ, булчут аймах кинилэри умнубаппыт. Куруук өйдүү-саныы сылдыабыт, ыччаттарга холобур оностобут.

ЧУЛУУ БУЛЧУТ ДЬАХТАР ТУНУНАН КЫЛГАС АХТЫ

Улуус аайы аатырбыт, дьонго-сэргэҕэ биллибит чулуу булчуттар аҕыйаҕа суохтар. Ол да буоллар олох үһүлүччү, дэннэ төрөөн ааһар дьоннортон биридэстэринэн Кэбээйи улуунун Сиэгэн Күөлүн булчута, эбээн норуотун чулуу дьахтара Кривошапкина Анисия Иннокентьевна буолар.

Кривошапкина А.И. 1918 сыллаахха кыыдаан кыһын оройугар ахсынньы 29 күнүгэр Ламынҕа эбээннэрэ түөлбэлээн олорор сирдэригэр, Дьяангы хайаларын быыһыгар, билиннигэ Сэбээн Күөл сиригэр көс булчут эбээн дьэиэ кэргэнигэр күн сири көрбүт. Советскай былаас туругурбутун кэннэ бу сир Саккырыыр оройуона, кэнники Кэбээйи оройуона буолбута. Бииргэ төрөөбүттэр 4-тэр эбит: убайа Михаил диэн уонна быраата Гаврил, балта Мария.

Ийэлэрэ Анисия 3 саастааҕар ыалдьан өлөн хаалбыт. Аҕалара ыраах уһун кэмнэ бултуу барбыт кэмэ эбит. Инньэ гынан ийэлэрин убайа Михаил соҕотоҕун көмөөхтөөбүт. Оҕолору аҕалара Иннокентий Дмитриевич бэйэтэ соҕотоҕун иитэн улаатыннарбыт. Кинилэр Бээкиччэ уонна Сүөмүндьэ үрэхтэринэн көһө сылдьан бултаан олохторун аһаҕастааһын саҕана билинни Сиэгэн Күөлгэ көһөн кэлбиттэр. Көс дьонун оҕолоро оччолорго кыайан үөрэммэттэрэ. Аксиния Ылал-уһук учаастагар уонна Сиэгэн Күөлгэ интернакка олорон 2 сыл кэрингэ үөрэнэн ааҕар-суруйар буолбут. Онтон аҕатын кытта эмиэ бултуу барбыттар. Улаатан 17 сааһын туолбутугар Кривошапкин Петр Иннокентьевич диэн 20 саастаах билэр кинигэригэр кэргэн тахсыбыт уонна олохтон барыахтарыгар диэри бииргэ олохторун, көһө сылдьан бултаабыттар. Хомойуох иһин, көс булчут ыарахан олоҕор оҕо-уруу кыайан тэнийбэтэхтэр. Бастакы оҕолорун сайын от үлэтигэр сырыттаахтарына, аймактарыгар хаалларбыттарын, хотонго сүөһү тэпсэн былдыаммыт, кэнники бултуу сылдьан иккитэ оҕо куоппут. Бэйэтэ хаана баран өлө сыспыт, куоракка сыл анаара эмтэнэн тыыннаах хаалбыт. Онтон ыла оҕоломмотохтор. Кэргэнэ атын дьахтарга уол оҕолорун, ону бэйэтин төрөппүт оҕотун курдук ииппиттэр. Уоллара Василий Петрович сибээс үөрэхтэммит, онтон дальнобойщик суоппар буолан сири-дойдуну кэрийбит. Хомойуох иһин, онкологиянан ыалдьан 54 сааһыгар олохтон барбыт. Киниттэн уол хаалан билигин эһэтин аатын сүгэр. Кривошапкин Петр Васильевич учуутал үөрэхтээх Сиэгэн Күөлгэ олорор, олохтоох администрацияҕа үлэлиир.

Анисия Иннокентьевна кэргэнинээн Петр Прокопьевичтыын бастаан холкуоска, кэнники «Кировскай» сопхуоска энкилэ суох бастын булчуттар этэ. Бизнсийэҕэ тахсан да баран кыаналларын тухары бултаабыттар. Бэйэлэрин баай билиилэриттэн, сонор кистэлэннэриттэн эдэр ыччакка үллэстэллэрэ.

Бастакы саам уһунан итиллэр саа этэ, кэнники «бэрдээнкэ» сааламмытым диэн кэпсиирэ үһү. Советскай былаас кэмнэригэр олох сайдан, саа-сэп дэлэйэн «Тозовка» сааламмыт. Бултуур сирдэригэр, Дьяангы хайаларын быыһыгар барыта 7 сиргэ үүтээннээхтэр эбит. Нэһиликтэриттэн 200-250 км тэйиччи сиригэр сылдьан бултууллара. Сэрии сылларыгар күһүнү кэмнэ бултаан эт туттарар былааннаахтара, онтон кыһын кылааннааҕы сонордоһоллор. Оччолорго сүрүн бултара тиин, кырынаас, саһыл эбит. Тиин баар дьылларыгар күнүгэ 70-80 тиини бултууллара, онтуктарын киэһэ үүтээннэ кэлэн таҕастаан хатараллар. Ол иһин үлэлэрин көбүрэтээри тыаҕа хааман иһэн тииннэрин үргүлдү сүлэн иһэллэр эбит. Кэнники Саха сиригэр кийи аҕалан ытан үөскэтэннэр онно идэтигэр бултаабыттар. Кыһын аайы 40-50 кийи бултаан туттараллар эбит. Үгүстүк ытынан бултууллара. Хойукка диэри булчут ыттарын наһаа астынан кэпсиирэ дииллэр.

Чулуу булчут киһи үөһэттэн айдарыылаах буолар дииллэрэ кырдык. Ол ону итэҕэтэн 1952 сыллаахха муус манан тиини бултаабыт. Былыргы итэҕэлинэн итинник кыыл улуу булчут киһиэхэ үйэтигэр биридэ эрэ түбэхэр диэн этэллэр. Хойут манан түүлээх атактардаах кийи бултаабыт.

Хайалаах сиргэ бултуур буоланнар эһэҕэ элбэхтик түбэхэллэр эбит. Кэргэнэ карабинынан, бэйэтэ тозовканан элбэх эһэни бултаабыттар. Өлө да сыспыт түгэннэрдээхтэр эбит. Соҕотоҕун тозовкалаах эрэ сылдьан эһэни көрүстэҕинэ эһэ икки атаҕар турара үһү, оччоҕо кини харса суох күүскэ хаһытыыр эбит. Оччоҕо кыылын тилэхтэрин эрэ көрөн хаалара үһү. Тозовканан эһэни соҕотоҕун сылдьан ыппат эбит. Уһун үйэлэниэхпин тыа адырҕа кыыла билэр курдук этэ диэн кэпсиирэ үһү.

Сайынны өтгүгэр сынньанан олорбокко сопхуоска араас үлэлэргэ барытыгар үлэлиирэ. Ол курдук оттук мас кэрдитэ, от оттооһуна, субай сүөһү көрүүтэ курдук үлэлэргэ инники күөнгэ сылдыара. Олоххо наар үчүгэи оноро, олорон сынньаммакка үлэли эрэ сатыыр активист чулуу үлэһит этэ.

Бултаабыт сылларын тухары былааны толорботох сыллара диэн суоҕа үһү. Пятилетка былаанын куруук икки-үс сылынан аһара толорон иһэрэ.

Дойду хааһынаатыгар сымнаҕас көмүһү соҕотуопкалааһынна үрдүк көрдөрүүлээх үлэтин ССРС Коммунистической партията, РСФСР Правительствота, Саха АССР Правительствота үрдүктүк сыанаалаабыттара. Ону маннык наҕараадалара да туоһулуулар:

1. «Аҕа дойду сэриитин 1941-1945 сс. килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээл (1947);
2. Үлэ Кыһыл Знамята орден (1952);
3. «Коммунистической үлэ ударнига» знак (1964);
4. Ленин ордена (1965);
5. «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылынан. Килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээл (1970);
6. «9-с Пятилетка ударнига» знак (1975);
7. Аҕа дойду сэриитигэр Кыайыы 40 с. «Үлэ фронун кыттыылааҕа» юбилейнай мэтээл (1985);
8. «Ветеран тыла» мэтээл (1995);
9. «Аҕа дойду сэриитигэр Кыайыы 50 сыла» юбилейнай мэтээл (1995);
10. Советской союз Маршала Жуков мэтээлэ (1997).

Саха сириҥ булчуттарыттан, эр да дьоннортон маннык үгүс, үрдүк наҕараадаларга тиксибит киһи, арааһа, суоҕа буолуо.

Анисия Иннокентьевна мань таһынан элбэх төгүл оройуон Советын депутатынан талыллан үлэлээбитэ.

- ◆ 1950 с. Саккырыыр оройуонун Советын депутата
- ◆ 1961 с. Саккырыыр оройуонун Советын депутата
- ◆ 1963 с. Ламынҕа нэһилиэгиттэн Кэбээи оройуонун Советын депутата

- ◆ 1965 с. Кэбээи оройуонун Советын депутата
- ◆ 1971 с. Кэбээи оройуонун Советын депутата
- ◆ 1970 с. Саха АССР Үрдүкү Советын депутата

Мань таһынан 1967 с. ВДНХ быыстапкатын кыттыылааҕа. 1971 с. Венгрияҕа Будапешт куоракка буолбут Аан дойду тааҕы Түүлээх аукционун быыстапкатын кыттыылааҕа.

1976 с. Саха сириҥ 30-с уобаластааҕы партийнай конференцияҕа Кэбээи оройуонун партийнай тэрилтэтиттэн депутат.

Үгүс элбэх хайҕал суруктарын, грамоталарын, дипломнарын ааҕан сиппэккин. Москваҕа ВДНХ быыстапкатын биир саалатыгар бэйэтин хаартыскатын булан көрөн соһуйбутун кэпсиирэ дииллэр.

Маннык чулуу, килбиэннээх булчут, үлэһит дьахтары Россия да үрдүнэн булар саарбах дии саныбын. Инники да көлүнэлэргэ мэлдьи Кривошапкина Анисия Иннокентьевна үтүө аата ааттана туруо, үүнэр да көлүнэ ыччакка умнуллуу суоҕа диэн эрэнэбит. Кэбээи оройуонун дьоно-сэргэтэ, Ламынҕа уонна Кировской нэһиликтэр олохтоохторо бука бары кининэн киэн туттабыт, сүрэхпитигэр, өйбүтүгэр өрүү саныбыт.

Кэбээи нэһилиэгин Айылҕаны үөрэтэр музейыгар кини боруонса бүүһэ онгоһуллан турар.

Олорбут, үлэлээбит нэһилиэгин дьоно, аймахтара, сизэнэ Кривошапкин П.В. – Сизгэн-Күөл бөһүөлэгэр кини төрөөбүтэ 100 сааһын туоларыгар пааматыннык туруорбуттара.

1979 сылтан «Саха АССР Норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ» аат ингэриллибитэ.

1981 сылтан Кэбээи оройуонун Бочуоттаах гражданина.

Анисия Иннокентьевна уһун олоҕу олорбута, 88 сааһыгар 2006 с. олохтон барбыта.

Кривошапкина А.И туһунан ахтыыны суруйарга сизэнэ Кривошапкин П.В. архыбыттан матырыяаллар киридилэр. Махтанабын киниэхэ.

Е.С. Обутов,
09.11.2022 сыл

ААТЫРБЫТ БУЛЧУТ ТУНУНАН КЫЛГАС АХТЫ

Кэбээйи улууһун историятыгар суоруллубаттыы сурулла сылдыар Винокуров Николай Николаевич диэн биллиилээх булчут, республикаҕа чемпион отчут киһи олорон ааспытын туһунан.

Норуокка «Болкуобунньук» диэн таптал аатынан биллэр, уһулуччулаах киһи Кэбээйи оройуонун Ньидьили нэһилиэгэр олорон ааспыт Винокуров Николай Николаевич туһунан кылгастык да буоллар ахтан ааһыаҕы баҕарабын. Кини байанайдаах булчут эрэ буолбатах, өссө фронтовик, Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа, 1970-1980-с сылларга Саха АССР-га тэҥнээҕин булбатах чемпион отчут этэ.

Винокуров Н.Н. 1921 с. Ньидьили нэһилиэгэр Кыталыктаах учаастагар төрөөбүт. 1930-с сыллардаахха Ликбезкэ үөрэнэн 3 кылаас үөрэхтээх эбит. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр холкуоска үлэли сылдьан 1942 с. бэбиэскэ тутан Кыһыл Армия кэккэтигэр ыңырыллан барбыт. Төрөөбүт алааһыттан биир дойдулааҕын Винокуров Павел Павлович кытта биир аллаах

аты мэнэстэн, Чагда диэски айаннаабыттар. Балаҕан таһыгар ыарыһах аҕата, ийэтэ, эдьийэ уонна икки балта сайыһа, ытаһа хаалбыттар. Кэлин санаатахха, бу биир аты мэнэстэн барбыт икки күөгэйэр күннэригэр сылдыар эдэр уолаттар дьоллоох дьоннор эбиттэр! Кинилэр уоттаах сэрии будулҕанын ортотунан Россияны ааһаннар, Европаны туорааннар, иккиэн өстөөх арҕаҕар Берлин куоракка тийиэннэр сэриини түмүктээбиттэр уонна дойдularыгар тыыннаах эргиллэн кэлбиттэр.

Ньукулай сэриигэ бастакы чааһа – пехота, ханныга биллибэт, төгүрүктээһингэ түбэһэн эстэн хаалбыт. Соҕотох хаалан атаһа балай баран, отунан-маһынан аһаан нэһиилэ 10-ча хонугунан Кыһыл Армия чааһыгар тахсыбыт. Чахчы кыанар, булчут, саха киһитэ өлөн-охтон биэрбэтэх. Тутан ылан хаайан баран бэрэбиэркэлээн, сылдыбыт чааһа эстэн расформированиеҕа түбэһэн Кавказ оборонатыгар Желдорбат чааһыгар ыппыттар. Ол онно чааһа эстэригэр 1942 с. күһүн сураҕа суох сүттэ диэн дьонугар биллэри кэлбит.

Ньукулай оскуолаҕа үөрэнэ сырыттаһытына, ветераннары кытта көрсүһүүгэ кэлэн куруук кыттар этэ. Ол онно кэпсииринэн, кини муоста тутар чаастарга сылдыбытын кэпсиирин өйдүүбүн. Өстөөх буомбатын, минатын ардаҕын аннынан өрүстэри, үрэхтэри туоруур элбэх муостаны тутуспут, тимир суоллары уурсубут, үлэ бөҕөнү көрсүбүт. Өстөөх саба түһүлэригэр сэриилэспитин кэпсиэрэ.

Сэриигэ да сылдьан булчут киһи баара баппакка биллэн, кылгас сынньалан көһүннэһинэ эпизоддор кинини ыңыран ыланнар – фазаннары, куруолуктары бултаталлар эбит. Ол чахчы үчүгэйдик ытарын иһин бултаталлар үһү. Ол бултарын дэлэйдик буһаран баран «Винокуров, кэл» – диэн ыңыран ылан улахан котелга кутан биэрэллэрин, доҕотторунаан үллэстэн сииллэр эбит. Сэриини Берлингэ тийиэн түмүктээбит. Дойдугар 1948 с. эргиллэн кэлэн аны холкуоска үлэ үөһүгэр киирэр. Кыахтаах киһи манна даҕаны наар бастыг көрдөрүүлээх үлэһит буолар.

Кыһын аайы Ньукулай кадровай булчут быһыытынан анал былаан ылынан, хара тыатыгар булт соноругар тахсара. 1961 сылтан сопхуос тэриллитин кэнниттэн бултаан 2-3 киһи нуорматын толороро. Оччолорго табаны иитэр эрдэхтэринэ, табанан уон биэс-сүүрбэ көстөөх сирдэринэн эргийэ сылдьан бултуура. Киис оччолорго сэдэх, санга ытыллан үөскээн эрэр кыыл этэ, ол иһин сүрүн булт андаатар, тиин этэ. Кэлин таба эстибитин кэннэ бэйэтигэр сөптөөх ньыманы булуммута: көлүүр ыттары иитэр буолбута. Бастаан туут хайыһарынан хаары хайытан инникилээн барар, кэнниттэн куругар баайыллан улахан модьу ыта хайыһар суолунан таһаҕастаах сыарҕатын соһор, икки булчут ыта кэннилэриттэн батыһаллар. Ити ыттар тиингэ уонна андаатар уйатын буларга энкилэ суох үчүгэй этилэр. Ол көлүүр ыта улахан мааныга сылдыара: бөһүөлөккэ да кэллэһинэ, кыһын дьиэ иһигэр хонно-роллоро үһү. Уонунан көстөөх сирдэринэн ырданар буолан, түмүлүк сирдэргэ сэттэ үүтээни туттубут.

Сирин-дойдугун куруутун аһата-алҕыы сылдыар идэлээҕэ. «Биһиги айылҕа оҕолоро буоллахпыт, онон айылҕаны кытта биир ситим, биир тыыннаах буолуохтаахпыт» – диирэ.

Биирдэ тохсунньу саҕана, харангаран эрдэһинэ, Арҕаа Бастан Арыктаахха кэлээри Ньидьили эбэ-бэ киирэн хайыһарынан аннынан иһэбин. Көлүүр ытым кэннибиттэн сыарҕабын соһор, ыттарым батыһаллар. Ол истэһпитинэ күүстээх буурҕа түстэ. Эбэ киэнгэ-куона улуу дойду буоллаҕа – туох да көстүбэт үлүгэрэ буолла. Ол да буоллар туһаайыбын сүтэрбэккэ диэн бара сатыыбын. Кэлин адьас мунаммын, мунур уһукпар тийиэммин, тохтоон турдум, арай буркун күүдээнин быһыһынан туох эрэ уота ыраах кылаһачыйан көһүннэ. Дьэ, ол диэки ыстаннаҕым дии – оннук быһыһынан турардаахпын.

Кэлин ол уот сүтэн хаалбыта. Итиннэ дьэ дойдум, эбэм иччитэ көмөлөһөн турардаахтар, – диэн биирдэ дьонноругар кэпсээн турардаах.

Кэлин иһиттэххэ, ити биирдиилээн булчуттар, суоппардар түбэспит суоллара эбит. Улуу эбэ иэдээнгэ түбэспит оҕолорун харыстаан, араҥаччылаан эрдэҕэ.

Ханнык да күүстээх үлэни анаатахтарына, Ньюкулай куолутунан – «Дьурундаа» – диэн кэбиһэрэ. Сааскы өттүгэр саһаан кэрдиитигэр киниэхэ тэнгнээх киһи суох буолара. Бу үлэҕэ эмиэ эрдэттэн тэринэн, бэйэтэ соҕотоҕун балааккаҕа, тыаҕа сытан, үрдүттэн саһаан охсоро. «Үс эр бэрдэ кэрдибит уонна Ньюкулай бэлэмнээбит саһааннара тэбис-тэннэр» – диэн сопхуос хонтуоратын үлэһиттэрин кэпсэтиилэрэ уос номоҕор киирбитэ.

1967 с. бастакы квартал былаанын 174% толорор, сайын от хомууругар 30 тонна онугар 40 тонна оту оттуур. Ити сылларга сайын айы 40-ча тонна оту оттуур. 1976 с. 56 саастаах Ньюкулай Республика үрдүнэн пенсионердарга анаан ыңгыры тыһаарбыт – төрөөбүт сопхуостарбытыгар 50 тонна оту оттуоҕун диэн. Уонна ити сыл 54 тонна оту оттообут. 1977 с. – тонна, 1979 с. – тонна. 1981-1983 сылларга – 46-лыы тонна оту оттообут. Сыралаах үлэтин түмүгүнэн 1990 сыллаахха Кэбээйи райпотребсоюзтан Москвич массыына фондатынан наҕараадалаабыт.

Партия уонна правительство кини үлэтин үрдүктүк сыаналаабыта. 1971 сыллаахха Ленин орденынан, 1976 сыллаахха Октябрьскай революция орденынан наҕараадалаабыта. Итини таһынан мэтээллэринэн, үлэҕэ килбиэннээх ситиһиилэрин иһин элбэх фонданын наҕараадалаабыта, ол курдук икки төгүл Москвич массыына, икки төгүл Буран снегоход, Урал, Восход, Минск мотоцикллар уонна араас миэбэллэри ылбыта.

1975 сылтан Кэбээйи оройуонун бочуоттаах гражданина.

Ньюкулай олохтон суһаллык, хомолтолоохтук барбыта. Тыаҕа бултуу сылдьан, түөһүн үрдэрэн кэбиспит. Булчут киһи соноругар үлүһүйэн дьэитигэр кэлбэтэх, аһар ини диэн санааттан, ыалдыа-ыалдыа салгыы бултуу сылдьыбыт. Инньэ гынан ыарыгытын көйдөрөн кэбиспит.

Билигин кини ыччаттара 3 кыыс, 1 уол, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ – ким үлэиир, ким үөрэнэр, аҕаларын аатын үйэтигэр сыалтан Чагдаҕа саас аайы сыал ытыгытыгар күрэхтэһии тэрийэллэр.

КЫРДЬАБАС БУЛЧУТТАР ҮТӨ АЛГЫСТАРЫНАН

Павлов Григорий Егорович 1933 сыллаахха кулун тутар 16 күнүгэр Кэбээйи улуунун Куокуй нэһилиэгэр Дьакыама диэн сиргэ Егор Григорьевич Павлов (норуokka биллэринэн, Дьөгүөссэ) дьэ кэргэнигэр иккис оҕонон күн сири көрбүтэ. Дьөгүөссэ холкуос бэрэссэдээтэлинэн уһуннук үлэлээбит, сэбиэтти сылдьан нэһилиэгэр бастакы оскуоланы астарбыт улахан үтүөлээх, ону тэнгэ сээркээн сэлэнньит, биллиилээх олонхоһут, дьон-сэргэ улаханлык ытыктыыр киһитэ этэ. Оччолорго Дьакыамаҕа уонтан тахса ыал Карл Маркс аатынан холкуоска түмсэн бииргэ суулаһан олорубуттара. Ыал аайы биирдии ынахтаахтара, онтон элбэх сүөһүнү иитэр кыахтара суоҕа, отторун ордугун барытын холкуоска туттараллара. Саас аайы суханан сири алдьатан бурдугу ыһаллара, хортуоппуйу кирээдэнэн олордоллоро. Онно кыра оҕолор сайыны быһа чугастааҕы күөлтөн ыаҕы-йанан уу баһаллара. Сүрүн аһылыктара кус-балык буолара. Мунхаҕа тах-

сыбыт балыктан ыал аайы өлүү биэрэллэрэ, ордугун балык собуотугар туттараллара. Тиин, маттаҕа тириитин туттаран тимир харчы аахсаллара, онно чэй, табах атыылаһаллара.

Киргизэлэй ийэтэ Татыяана 1942 сүл күһүнүгэр ыалдьан өлбүт. Онтон ыла уол оскуолатыттан уурайбыт. Аҕата Дьөгүөссэ хаста да интэринээккэ илдьэн хааллара сатаабыт, таһыйан да көрбүт, ол эрээри уола кэнниттэн батыһан кэлэ турара үһү. «Кэбис, кыһын оҕо тонгон өлүүһүк», – диэн дьаарханан, аҕата уолун оскуолаҕа илдьэр санаатын тохтоппут.

Дьингэр, Киргизэлэй бултуур дьөҕүра бэрт эрдэттэн биллибит эбит. Бастакы булда халба кус үһү. Аҕыс саастааҕар ситэ көтө илик кустары ытынан булларга үөрэнэн, хонор аһылыгы быһаарар киһи буолбут. Кыһынын мунхаҕа сылдьан нырылыыр эбит, онтон анныыны кыайар буолуоҕуттан, улахан дьон мууһу алларыыга көмөлөһүннэрэр буолбуттар. Дьэ, оннук булка-алка, үлэҕэ-хамнаска сыһыйа эриллэн-мускуллан истэҕинэ, күппэтэх өтгүлэриттэн өссө биир алдьархай ааннаабыт.

Ол курдук, ағата Дьөгүөссэ сэрии бүппүтүн кэнниттэн холкуос мунһаҥар «сэрии бүттэ, онон но-руокка нолуогу чэпчэтиэххэ баара» диэбитин эрийэ тутан, «Сталин бэлиитикэтин утарда» диэн сы-мыйанан буруйдаан, аны туран оройуонтан кэлэр болумуочунайдары кытта сирэй кэпсэтиигэ Ойуу-нускайы, Аммосовы «саха улуулары» диэбитин барытын тигэн, онуоха эбии «омугумсуйан» олон-холуура эбилик буолан, РФ Холуобунай кодексын суостаах-суодаллаах 58-с ыстатыйатынан дьыала тэриллэн, сууттанан 13 сылга хаайыыга ууруллубут, 5 сыл суруйсар бырааба быһыллыбыт. Онон ийэ-лэрин сүтэрбит биэс оҕо аны аҕаларыттан матан, төгүрүк тулаайах сир-халлаан ыккардыгар хаалан, аймахтарын кэрийэн, хонон-аһаан улааппыттара, сорохторо үөрэх кэмигэр интэринээккэ олорон өрүһүммүттэрэ.

Григорий Егорович билигин ахтарынан, ағата хаайыыга барыабыттан булчут оҕонньоттору Бүө-түр, Баһылай Уйбаныаптары, Охонооһой Бөтүрүөбү, Баһылай Кынаачайабы, Болодьумуор Махсыма-бы батыһа сылдьан булт үөрүйэҕэр уһуйуллубут. Аан бастаан Охонооһой Бөтүрүөбү кытта бултаабыт. Ол туһунан манньык ахтар: «Оччолорго аҕам быраатыгар Паабылап Миитэрэйдээххэ олорбутум. Кини онно холкуос бэрэссэдээтэлэ быһыылааҕа. Биир сарсыарда бу уолу илдьэ сылдьан тиингэт диэн Охо-нооһой оҕонньорго дьаһайда. Мин онно, быһа холоон, 14 саастаах буолуом. Саас, арааһа, кулун тутар буолуо. Оҕонньорум мин иннибинэ барда, мин нөнүө күнүгэр кини хайыһарын суолун суоллаан ба-рааччы буоллум. Харыйа хайыһардаахпын. Ону тэнэ атахха кэтэргэ быа угар хайаҕаһынан алдьаммыт хайыһар быһаҕастарын тоһоҕонон тигэн салааска онгостубутум. Ону былаатым уонна үтэ сыыстаах-пын, суорҕаммын, хапкааннарбын түүрэ тутан, ол салааскабар уурдум. Дьэ уонна сарсыардаттан айанга турунум. Өр айаннаатым. Киэһэрэ быһыытыйда, тыгалыран барда, оҕонньорум хайыһарын суола сүтэ-сүтэ көстөр буолла. Сааскы хаар тыалга, салгынгна сураа хаар буолан хаалар. Бытарыһа сылдьар, киһи батары түһэр. Аны хайыһарым суола салааскабын уйбат, малым син ыйааһыннаах буолаахтыа, салааскам субу-субу тиэрэ кэлэн түһэр, бу охтор, ити охтор. Аны күнүм киирэн барда. Бэйэм кыабым да аччаата быһыылаах. Салааскабын туруорарга сырам-сылбам баранна, абаккабар биирдэ ыллым да салааскабын маска тоҕо саайдым. Аанһа буолуо дуо, салааскам дуома ыһыллан хаалла... Малбын суорҕаммар түүрэ тутан салгыы айаннаатым. Кэлэрбэр дьонум «онно тийдэххинэ, оччо буолуо, манна кэллэххинэ, бачча хаалыа» диэн оҕонньор балаакката баар сиригэр диэри суолбун ыйбыттарын барытын ааҕа истим. Онтон, дьэ, кэмниэ-кэнэҕэс үрэххэ киирдим. Синһыгэс үрэх, Суон элгээн диэн. Онно киирэн буруо сытын ыллым – Охонооһойум баар сиригэр кэлбиппин. Ыраактан иһиттим – оҕонньор үөһэ сангата үөһэ, аллара сангата аллара буолбут. Киһим таарымталаах эбит, онон кутура сыттаҕына, түбэһэ тийиэн кэлбиппин. Мас эгин кэлиэ дуо, оҕонньор эрэйдээх оннук ыалдыа сыттаҕына. Мас-мастаатым, тимир оһоххо уот оттон, хаар уулларан чэй өрдүм. Киһим сыһа бэттэх кэллэ. Чэйдээтибит, бука, тугу эрэ аһаатахпыт буолуо. Онтон «чэ, тоойуом, манна утуй» диэтэ. Үчүгэй баҕайы таба тэллэхтээх эбит. «Оҕонньор өлөрө буолуо» диэн сүрдээҕин куттана санаатым буолан ба-ран, сылайбытым баһыйан утуйан хааллым. Арай ким эрэ санныбыттан тардар. «Тоойуом, тур, күн ортото буолла», – диэн оҕонньорум сангата иһилиннэ. Киһим сирэин хаарынан ньылбы анһыммыт, ыраас бөҕө сирэйдээх чэмэличчи көрөн олорор эбит. «Хайа, хайдаххыный?» – диибин. «Тукаам, ити кытта кырдыбыт ыарыым. Таарымтам ааста да ыалдыыбатах киһи курдук буола түһэбин», – диэтэ. Ойон туран, дьэ, сүгэнэн эмиэ мас-мастан, эрби хантан кэлиэҕэй, уот оттон, чэйдээн баран аҕам хаалларбыт ыарахан баҕайы былыргы «лиһиэр» туоһапкабын ылан харыйалаах кыра элгээннэ тии-ийэн икки тийиги өлөрөн кэллим. Оҕонньорум үөрэ түстэ, «баар буоллаҕына, өлөрүүһүккүн» диэтэ.

Биир саас Охонооһойдуун сылдьан андаатардаабыппын өйдүүбүн. Тохолоон бултуур этим. Ол аата андаатар уйатын кэнгэтэн хапкаан угаһын, онтуккун аны маска баайаһын. Уон алта-хас андаата-ры ылбытым. Улахан андаатардар этилэр. Онтукпун Миитэрэй туттаран миэхэ таҥас-сап ылар этэ. Ол саҕаны андаатары сайыннары бултуур этилэр. Киһи барыта бултуур. Онон чугастаағы күөллэри быһан ылбыттара. Кэнники дэлэйбитэ. Элбээтэҕинэ сирэйэ-хараҕа суох элбиир. Сайын ыккардыгар иккитэ төрүүр. Охонооһойдуун Бэстээх үрээҕэр сааһаабыппыт. Өннүү саҕана этэ, хаар ууллубутун кэннэ. «Онно бардаххына күөл баар, ону көр» диэн миигин ыйан ытар. Оҕонньор эрэйдээх бэйэтэ балааккатыгар хаалар. Биирдэ хойутаан кэллим. Киһим «хайыһарын тыаһын иккитэ иһиттим» диэтэ. Бу санаатахха, оҕо эһэҕэ эгин түбэһиэ диэн оҕонньор эрэйдээх куттанаахтыыр буоллаҕа, ол иһин чунгуу сытаахтаатаҕа. Таҥас-сап да мөлтөх буолаахтыа. Эрэһинэ саппыкы туһунан оннук уу киир-бэт атах таһаһа баар үһү диэн сураһын эрэ истэр этим. Кэлин холкуоска туруу үлэһиттэргэ түнгэтэр буолбуттарыгар тиксибитим».

Григорий Егорович бу кырдыаҕас булчуттартан булт үгүс албастарыгар үөрэммитин, уһуйуллубу-тун билингнэ диэри махтана ахтар, ол курдук кинилэр булка хайдах тэринэллэрин, тутта-хапта сыл-

дьалларын, бултуур тэрлэлэрин хайдах онгостоллорун, туох сиэри-туому тутуһалларын барытын сэргии көрөрө, кичэйэн өйүгэр хатыыра. Оннук сылдьан буһан-хатан 15 сааһыгар бастакы улахан булдуу – тайағы өлөрбүтэ. Ол күһүн Баһылай оҕонньору (Игнатъев Василий Спиридоновиһы) кытта Манган барыаҕа бииргэ сылдыбыттара. Аарыма тайах кинилэр аттыларыгар бэйэтэ кэлэн биэрбитин 50-ча миэтэрэ сиртэн аҕата хаайыыга барыан иннинэ биэрбит туһапкаатынан ытан таппыт. Онно үөрэн атаҕа сири билбэт буолбутун билингэнэннэ диэри өйдүүр. Сайынын Дьакыамаҕа бурдук ыһыытыгар, от, оҕуруот үлэтигэр сылдыра, улахан дьону кытары сылдьан Таас Тумуска балыктаһара. Ол кэм туһунан маннык ахтар: «Уон түөртээхпэр эбитэ дуу, хайдаҕа дуу, биирдэ саас Таас Тумуска таһаҕас кэлбитигэр дьон куруустаатылар. Онно ас биэрэллэригэр наһаа ымсыыран мин эмиэ куул сүктүм. Ол 50 киилэлээх куулу кыайбаккабын тэмтэрийэн охто сысыппын көрөннөр, кэтэххэ биэрэн үүрэн ыттылар. Абаккабар, кумахха олорон, харахпыттан уу-хаар баспыппын өйдүүбүн. Ол сылларга өйүм-санаам куруук ас туһунан буолара, «арыылаах лэппиэскэттэн ордук, ама, минныгэс туох баар буолуой» диэн үгүстүк саныырым».

Онон Григорий Егорович оччотооҕу ыар сыллар оҕолорун курдук эмиэ оҕо сылдьан үгүстүк тонмута-хаппыта, аччыктаабыта, ол эрээри амарах санаалаах, хорсун-хоодуот үлэһит дьону эңгээрдэһэн булт абыланар ылларбыта.

Сталин өлөн аҕата хаайыыттан 7 сыл буолан баран босхолонон кэлбитин кэннэ Арҕаска Аппа унуор саҕа дьэ туттан олобуттара. 1960 сыллаахха Игнатъева Анна Васильевнаны кытта ыал буолан түөрт оҕоломмуттара.

Григорий Егорович Павлов Куокуйга бастакы тракторы ыппыт киһи буолар, бастакы араадыһыаны холбообуттартан, уот линиятын тардааччылартан биирдэстэрэ этэ. Бу кэмнэ геологтары кытары экспедицияҕа сылдыбыттаах. Кэлин «Кэбээйи» сопхуос Куокуйдаағы отделениетыгар 40-тан тахса сыл кадровай булчутунан, сайын от звенотун салайан үлэ-хамнас үөһүгэр сылдыбыта, ол туһунан «Куокуй» диэн кинигэҕэ маннык ахтар: «Билигин санаатахха, биһиги көлүөнэ кытаанах усулуобуйаҕа кыһалҕалаах элбэх үлэни үлэлээбит эбиппит. Мин Дьяангы хайаларынан, 40 арыларынан бултуурум. Онно туох транспора кэлиэй, сүрүн көлөм ыттарым эрэйдээхтэр буоллаһара. Таһаҕаспын, аспын-үөлбүн кинилэргэ тиэйэн баран, бэйэм сатыы сылдыарым. Эдэр буоламмын, ыарырҕаппат этим. Билигин салла саныбын...». Биир сезонна 2000 андаатары бултуурум диэн «Байанай» сурунаал 2016 сыл 9 №-гэр ахтар. Оттон оройуоннаағы «Ленинец» хаһыакка 1982 с. суруйбуттарынан, ити сыл кини 3240 солк. кылааннаах түүлээҕи туттаран былаанын 2 бүктэн ордук толорбут. Григорий Егорович билигин ахтарынан, бэтиликкэ былаанын оннооҕор 1 сылынан толорбут бастын көрдөрүүлээх эбит. Дьэ, ол да иһин Григорий Егорович 1974 с. өрөспүүбүлүкэ үс чулуу булчутун ахсааныгар киирсэн оччолорго бырааттыы Монголияҕа андаатары бултуур ньымаларыгар үөрэтэ тахса сылдыбыта. Уопуттаах булчут бултуур ньымалара элбэх буоллаҕа. Ол курдук булт тэрилин бэйэтэ онгостор эбит. 40 мм тимир сетканын андаатар туутун онгороро, көлө ыттарга анаан уһун, бөҕө-таҕа гына салааска онгороро. Булчут буолар ыты талан ылан иитиигэ улахан болҕомтотун уурара. Үчүгэйдик көрөн-харайан, аһатан-сиэтэн улаатыннардахха, кэлин мүччүргэннээх сырыыларга эрэллээх доҕор буоларын бэркэ билэр. Ол курдук, бастын доҕор ытын туһунан бу курдук кэпсиир: «1970-с сыллар эргин Дьяангы кэтэҕэр Бурюлаах диэн сиргэ сырыттаһпына, бөрөлөр суоллара баар. Ыттарым түүн үрэн бөҕө. Бөрөлөр улуйа-улуйа бу кэллилэр. Оччолорго биэстэ эстэр харабыын саалаахпын. Биир тайағы эрдэ бултаан лаабыстаабыппыт. Ол тайах иһин булан аймалҕан бөҕө. Ол истэхпитинэ, түөрт бөрө Бэчиэт диэн ыппар саба түстүлэр. Ыппыппар мэлис гыннылар. Хаан хаалбатах. Хабарҕатын хайа ытыттарбыт ыппын ындан аҕалан, эмтээн көрбүтүм да – үтүөрбэккэ өлбүтэ. Бастын, үчүгэй ытым этэ. Тиинньитэ энгин сүрдээх этэ. 25 киһи үрэн биэрбитэ. Булчут ыты киһи билгэлиир: кэтэҕэр чохороонноох, кырыылаах, самыыта кэтит, киһиэхэ эриллэ сылдыбат. Салааскаҕа үөрэттэххэ, барсаары кэлэн быатын кэтэн кэбиһэр өйдөөх ыттар бааллара». Үксүн хайыһарынан сылдьан бултуур буолан, итиннэ эмиэ туспа ньымалааҕа. Хайыһары харыйанан бэйэтэ онгостор эбит. Хайалаах сиргэ Дьяангыга тийидэбинэ, хайыһарыгар сылгы тириитин чараас тиэстэнэн сыһыаран кэбиһэр эбит. Оннук тириилээх хайыһар тыаһа суох, кэннинэн саараама, кэхтибэт мааны мал, абыраллаах тэрил эбит. Аны булчут киһи Григорий Егорович биир уратыта – бултаабыт булдутттан бөһүөлгин дьонугар мэлдьи бэрсэ сылдыар үтүө үгэстээх, ол иһин Байанай итинник киһини маанылыыр буоллаҕа.

Сорсуннаах булчут хаһан да халлаантан хаайтарбат этэ, булчукка кыра да тардыллыы кэлин элбэх ночоотунан эргийэн тахсарын өйдүүр буолан, барытын эрдэттэн былаанныыра. Холобура, бүгүн ханнык күөллэргэ төһө тууну укпутун блокнотугар бэлиэтиирэ, онтукатын сарсыныгар эһэн атын күөлгэ уларытан иһэрэ, хостообут андаатарын куурдаҕына сүлэн киэптээн иһэрэ. Оннук биир

түүн устата 100 андаатары сүлэрэ, сарсыныгар түргэн туттуунан чааска 40 андаатары сүлэрэ. Онон андаатары бултааһын элбэх сыраны-сылбаны эрэйэр дьарык этэ. Ол туһунан 1987 с. «Ленинец» хаһыакка биэрбит интервьютүгар: «Элбэх түүлээҕи бултааһын айылҕаттан бэриллибит дьобур буолбатах, бастатан туран, үлэһит буолуохха наада» – диэн тоһоҕолоон бэлиэтээбит. Григорий Егорович кыра эрдэҕиттэн айылҕаҕа сылдыбыт буолан, сиэри-туому тутуһар, аал уотун мэлдьи аһатар, киниэхэ сүгүрүүйэр, түүлгэ-биккэ итэҕэйэр, ол эрээри абааһыга итэҕэйбэт эбит. «Булчут быһыытынан бултуйаары гыннахпына, түүлбэр дьахтар батыһа сылдыааччы. Онон туох эрэ баар дии саныбын», – диэн кэпсиир.

Григорий Егорович Павлов тыа хаһаайыстыбатын үлэтин араас салаатыгар үлэлээбитэ, ол эрээри кини сүрүн дьарыга булт этэ. Манна кини улууска, өрөспүүбүлүкэҕэ бастынтан бастын, мэлдьи инники күөҥнэ сылдыбыт киһи буолар, ону кини үлэҕэ ситиһиилэрэ туоһулулар. 1971 сыллаахха от үлэтигэр Өрөспүүбүлүкэҕэ бастаан Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин Президиумун бэрэссэдээтэлэ А. Овчинникова илии баттаабыт Бочуотунай грамотатын туппута. 1974 с. сымнаҕас көмүһү бултааһынга үрдүк ситиһиилэрин иһин Үлэ Кыһыл Знамята орденынан наҕараадаламмыта. Өрөспүүбүлүкэҕэ оту оттоонунна бастаан, 1983 сыллаахха Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин Президиумун бэрэссэдээтэлэ Е. Горохова илии баттааһыннаах Бочуотунай грамотаны туппута. 1985 сыллаахха Норуоттар доҕордоһуулары орденынан наҕараадаламмыта. Оччолорго кини хастыы да бэтиликкэ соруудахтарын куоһарар кэмнэрэ этэ. Маны таһынан Григорий Егорович Москваҕа Норуот хаһаайыстыбатын Бүтүн Союзтаағы быыстапкатын хас да төгүллээх кыттыылааҕа, быыстапка үрүн көмүс уонна боруонса мэтээллэринэн наҕараадаламмыта. Дьиэ кэргэн архыыбыгар билигин махтал суруктар, грамоталар, знактар, оройуон чемпиона буолбутун туоһулуур лиэнтэлэр ахсаана суох элбэхтэр.

Григорий Егорович үөрэммэккэ хаалбытын кэлин кэмсинэр буолара, онон оҕолоро оскуолаҕа үчүгэйдик үөрэнэллэриттэн үөрэрэ, барыларыгар сыал-сорук туруоран үрдүк үөрэхтээбитэ. Улахан кыһа Татьяна Григорьевна нуучча тылын учуутала, кэлин психолог үөрэҕин бүтэрбитэ, Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэҕириитин туйгуна, учууталлар учууталлара. Анна Григорьевна омук тылын учуутала, кэлин салалта институтун бүтэрбитэ, Куокуй нэһилиэгин уон биир сыл устата ситиһиилээхтик салайбыта. Егор Григорьевич зоотехник үөрэхтээх, бааһынай хаһаайыстыбалаах, Валентина Григорьевна нуучча тылын учуутала, кэлин хаһыат үлэтигэр сыстан, кэтэхтэн үөрэнэн журналистика салаатын бүтэрбитэ, билигин Саха Өрөспүүбүлүкэтин баһылыгын дьаһалтатын эппиэттээх үлэһитэ.

Григорий Егорович кырыйдым диэн олорбокко, сааһырдым диэн салгыбакка, 85 сааһыгар диэри «Буранынан», уу мотуорунан сылдьан бултуур, балыктыыр этэ. Байанайа бэрсэн мэлдьи илии тутуурдаах, өттүк харалаах төннөр буолара. Билигин кыһынын куоракка кыстыыр, сайынын дойдутугар сайылыыр. Дойдугун дьонун кытары кэпсэтиригэр, мэлдьи ким, тугу, хайдах бултаабытын сураһар, оччоҕо эрэ астынар. Олоҕун тухары үлэни өрө тутан, булду сүрүн дьарык онгостон 89-с хаарыгар үктэммит ытык кырдыаҕас билигин да эдэр ыччакка үгүс сүбэни биэрэр, уопутун үөрэ-көтө үлэстэр.

* * *

Санников Гаврил Петрович, родился 07.04.1955 г. в с. Сымах, Мегино-Кангаласского района ЯАССР. Работал директором Кобяйского филиала ГУП ФАПК «САХАБУЛТ» с 24. 10. 2001 г. по 31 декабря 2010 г.

АБАБЫТ СИРТЭН КЭЛЛЭБИНЭ – КҮӨСПҮТ БЫСТЫБАТ БУЛАРА

Биһиги аҕабыт Федоров Семен Пудович Горнай улуһун Түгэнэ диэн түгэх сиригэр төрөөбүтэ. Сэрии сағана уончалаах оҥо ийэтэ, ағата, икки сыры-сыллатаағы кырачаан бырааттара өлөннөр турбутунан чорон соғотох хаалбыта. Ити кэмнэ Кэбээйигэ оскуолаҕа үөрэнэ киирбит кэмэ этэ. Хоргуйан, этэ-сиинэ сүллэччи иһэн суолга охтубут уолчааны бииргэ үөрэнэр уола Яковлев Ваня булан тыллаан аҕабытын Ньидьили нэһилиэгэр Ворошилов аатынан холкуоска олорор абағатын аахха туттарбыттара. Онтон ыла аҕабыт холкуоска хотон үлэтигэр көмөлөһөн оскуолаттан уурайбыта. Инчэҕэй тирбэҕэ быстыбатынан киһи-хара буолан кииллийэн холкуос, сопхуос туруу үлэһитэ буолбута. Сытыы-сымса, бэйэтин кыанар, күүстээх-уохтаах уолан киһи туохтан да толлон турбатаҕа.

Совхозка таба баарына табаһыттаан, сылгыһыттаан, бостууктаан кыһыннары-сайыннары ба-лаакка, үүтээн дьиэлэнэн сылдыра. Ону таһынан кини үгүс сылларга холкуос, сопхуос энкилэ суох байанайдаах булчутунан сылдыбыта. Төһөлөөх тиинги, андаатары, киини, саһылы, кырынааһы, солондону бултаан, «сымнаҖас көмүһү» туттаран дойду хааһынатыгар кылаатын киллэрсибитин ким ааҕыай?! Хас эһэни-бөрөнү бултаабытын ким билиэй!? Бөрө өлөрөн хаста да убаһанан наҕараада-ламмытын өйдүүбүн. Тулаайах үөскээбит буолан аакка-суолга, наҕараадаҕа дьулуспакка, былаанын сыллата куоһарарын таһынан икки уолун Викторы уонна Афанасийы, хас эмэ эдэр дьонго настав-никтаан, булт абылангар уһуйан, үгүс сыллаах опытыттан бэрсэн үөрэтэлээбитэ. Үөрүннээн, сайаҕас майгылаах буолан эдэр дьону кытта наһаа тапсан сылдыра.

Аҕабыт туттуута- хаптыыта чэбэрин, түргэнин, өйүөтэ-аһа элбэҕин билингэ диэри дьон умнуба-тыттан үөрөбүт. Биһиги аҕабыт бултаан кэлиитэ элбэх ыалга, аймахтарга бырааһыннык буолара. Оч-чотооһуга маҕаһынна ас-үөл кэмчи кэмигэр кус, куобах, тайах этинэн, сордонноон аҕалан түөлбэ-тин дьонун-сэргэтин, аймахтарын аһаппытын бэл билингэ дылы махтана ахталлар. Аҕабыт сиртэн кэллэҕинэ ааммыт сабыллыбат, күөспүт быстыбат буолара. Таһынааҕы дьоннорут киирэн булт-ас туһунан сэлэргэһэн, хас да чааннык чэй иһилээх күннэрэ, биһиги чугастааҕы ыалларбытынан кус, куобах түнгүтэ сырсарбыт барыта оҕо саас умнуллубат кэрэ кэмнэрэ этилэр.

Сааһыран баран аҕабыт угут дьылларга суолу-иһи көрөн-истэн, оччотооһуга үксүн мотоцик-лынан сылдыар кэмнэ далаһа, муоста онортоон бар дьонун абырыыра. Тийиммэт-түгэммэт кэли, анаардас дьонго төһө кыайарынан, бэл бэйэтин таһаһыттан кытта салҕаан дьон махталын ылыан ылар. Ийэбитинэн Екатерина Афанасьевналыын тоҕус оҕону төрөтөн-итэн дьон онортообуттара. Элбэх сиэннэнэн үөрбүттэрэ-көппүттэрэ. Ийэбит эмиэ тулаайах анаардаах үөскээбит буолан аһыны-гас, сэмэй майгылааҕа. Нэһилиэк биир тарбахха баттанар иистэннэнэн этэ. Хомойуох иһин, өссө да олоро түһүөх дьон ыарахан олох охсуутуттан эрдэ ыарыһах буолан бу сиртэн бартара. Билигин ки-нилэр оҕолорун ыччаттара салҕаан, ийэлээх аҕабыт аатын үрдүктүк тутан олоробут, сиэннэргэ, хос сиэннэргэ кэрэ кэпсээн гынан тиэрдэбит.

Л.И. Борисова, улахан кыһа.
Кэбээйи улууһа, Чагда бөһ., ахсынньы, 2022 с.

ДАНИЛОВ МИХАИЛ НИКОЛАЕВИЧ – БАЙАНАЙДААХ БУЛЧУТ

Данилов Михаил Николаевич 1937 сыллаахха ыам ыйын 15 күнүгэр Кэ-бээйи оройуонугар Кэбээйи бөһүөлөгэр төрөөбүтэ.

Эдэр сааһыттан холкуоска, сопхуоска сылгыһытынан, булчутунан, мунҕаһытынан, кэнники ыччат наставнигынан үлэлээбитэ.

Аҕабыт кэпсириинэн, кинилэр удьуор булчуттар эбит. Сэри, аччык, аас-туор олох саҕана бултаан тыыннаах хаалбыттар. Ийэтэ куйуурдуур, бултуур эбит. Бииргэ төрөөбүт эдьийэ Огдоочуя эмиэ сопхуоска кадро-вай булчутунан үлэлээбитэ.

Аҕабыт 9 сааһыттан бултуурга үөрэммитэ. Бастаан андаатары, кыры-нааһы, тиинги бултаһар эбит. Онтон улахан булка 25 сааһыттан киирбит. Бултаабытын тухары 80-ча эһэни, 100-тэн таһа бөрөнү өлөрбүт. Биир сезонна 14 бөрөнү хапкаанынан өлөрөн республикаҕа 1 миэстэни ылан бураанынан наҕараадаламмыта. Вертолетунан сылдыан эмиэ бөрөнү бул-

таһара, биир сырыыга 8 бөрөнү олороро.

Данилов Михаил Николаевич – байанайдаах булчут, үлэ бэтэрээнэ, улуус бочуоттаах олохтооҕо, Саха Республикатын үтүөлээх наставнига.

Е.С. Обутов

ЖИГАНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 12 033 819,2 га, из них закрепленные за охотпользователями (34 юридических лиц) – 8 165 557,0 га (67,9%), общедоступные охотничьи угодья – 3 868 262,1 га (32,1%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 1659 шт. (2004 г.); Белка – 428 шт. (2008 г.); Ондатра – 2132 шт. (2003 г.); горностай – 172 шт. (1993 г.).

КҮНДҮ АБАБЫТ АЛЕКСАНДР ИОСИФОВИЧ

Кэргэним Александр Иосифович 1959 сыллаахха от ыйын 12 күнүгэр Эдьигээн оройуонун Эдьигээн бөһүөлөгэр бэһис оҕонон күн сириҥ көрбүтэ.

Кыстатыамҥа 1963 сыллаахха көһөн кэлбиттэрэ, онно саҥа детсадка сылдыбыта.

Эдьигээннэ оскуоланы бүтэрэн Кэбээйи оройуонун Тыайа бөһүөлөгэр үлэли сырыттабына, армияҥа ыҥырыллан, Алма-Ата куоракка сулуус-палаабыта.

Армия кэнниттэн Кыстатыамҥа кэлэн станцияҥа дизелиһинэн, ыстаа-даҥа табаһытынан үлэлээбитэ. 1990-с сыллар саҥаланыларыгар ЯГСХА-ҥа үөрэнэн Эдьигээн оройуонугар охотоведынан үлэтин саҥалаабыта.

Саша эппит тылыгар турумтуо, сүрдээх ирдэбиллээх, эппиэтинэстээх этэ, үлэһиттэриттэн эмиэ оннугу ирдиирэ. Дьон тугу эмэ көрдөстөбүнэ, кыаллар-кыаллыбат диэн чопчу этэн кэбиһэрэ. Булчуттарын, балыксыттарын булт тэрилинэн, саа эсбинэн, таҥаһынан-сабынан хааччыа турара.

Кэргэним барахсан миэхэ, оҕолоругар наһаа кыһаллара, миигин кытта куруук сүбэлэһэ сылдыра. «Оннук гыннахпына хайдах буолуой?» – диэн санаатын атастаһара.

Тыаҥа да бардар, куруук эрийэн хайдахпытын-туохпутун билсэ, ыйыталаһа турара. Бултуу бардар эрэ илии тутуурдаах, өтүк харалаах киирэрэ.

Уолаттарын кыра эрдэхтэриттэн булка, балыкка ильдэ сылдыра. Бултаабыт булдуттан өлүүлээн чугас дьонугар, табаарыстарыгар бэрсэриттэн сүрдээҥин үөрэрэ. Күндүлүүр кэм чугаһаатаҥына, испиһэк онгостон: «Бизэрэр дьоммун умнубатахпын дуо?» – диэн миэхэ көрдөрөрө, сүбэлэһэрэ.

Саша наһаа да элбэх табаарыстардаах, чугас доҕоттордоох этэ. Билигин кинилэртэн биһигини кытта сибээстэрин быспакка билсэ турар табаарыстарын аатталыхпын баҕарабын: Дмитриев Артур Васильевич, Коркин Петр Николаевич, Нестеров Александр Ионович, Федоров Захар Васильевич, Степанов Петр Алексеевич, Сергеев Иннокентий Николаевич, Львов Василий Николаевич уонна дьиэ кэргэннэрэ.

Саша «Сахабулка» үлэлиир кэмнэригэр миигин тэрилтэтин кыргыттарын кытта билиһиннэрбитэ. Бэйэ-бэйэбитин кытта билсигэ, үөрүүбүтүн-хомолтобутун бииргэ үллэстэ сылдыабыт.

Сашаны бүтэник суолугар Кыстатыамнга ильдэн истэхпитинэ, массынабыт икки өтгүттэн хап-хара икки киис ойуоккалаһан өргө диэри атаарбыттара. Массына унга өтгүнэн сүүрэн иһэр киис тохтоон өргө диэри көрөн олорон баран тыа диэки сүүрэ турбута. Ол курдук күндү түүлээхтэрэ кытта Сашаны тиһэх суолугар атааран быраһаайдаспыттара.

Чугас доҕотторбутугар, табаарыстарбытыгар, дьүөгэлэрбитигэр биһигини умнубаттарыттан, Саша үтүө мөссүөнүн өйдүү-саныы сылдыалларыттан махтанабыт. Хомойор диэни билбэккэ үөрэ-көтө сылдыалларыгар, доруобуйаны, үһүн олоҕу баҕарабыт.

Кэргэним, аҕабыт барахсаны куруук саныыбыт, ахтабыт, суохтуубут.

Кэргэнэ Анна Ильинична Корнилова, оҕолоро Иосиф, Мария, Саша

ТАБААРЫСПЫТ СААСА ХАРАНЬЫЛАП СЫРДЫК КЭРИЭНИГЭР

Бу орто дойдуга букатын кэлбит диэн суох. Сыл-хонук, кэм барыта кэрдиистээх дииллэрэ кырдык быһыылаах. Аан ийэ дойду үөһэттэн айыылара хас биирдии киһиэхэ бу орто дойдуга үөһэттэн айдаран кэлэригэр эрдэттэн төһө өр кэмнэ кэлбитин быһааран, хаһан төннүөхтээгин быһан ыгталлар дииллэр. Ол кырдык курдук. Мин бэйэм бу орто дойдуга аттанан-таймаланан кэлбитим алта уонус хаарын лаппа аһарда. Бу орто дойдуга олорон ааспыт үйэбэр бииргэ үөскээбит, үөрэммит, үлэлээбит уонна истинник бодоруһан табаарыстаспыт элбэх чугас дьоннордоох курдук сананар этим. Онтум баара бу олорон өйдөөн көрбүтүм бары кэриэтэ кэлбит сирдэригэр анараа дойдуларыгар аттаммыттара ырааппыт эбит. Киһи чугас, истинник саныыр табаарыстарын сүтүрдэбин ахсын санаата түһэн, олоҕо кылгаан иһэр эбит. Оннооҕор бастаан утаа быһымах санааҕар кинилэри кытары барсан да хаалбаккабын диэх курдук балаһыанһаҕа киирэн тахсаҕын. Дьахталларга хайдаҕын билбэтим, онтон эр киһи эрэйдээх элбэхтик эрийсибит, биир өлүүгэ бииргэ сылдыыбыт киһитин бу орто дойдуттан сүтэрэрэ олус ыарахан буоларын бэйэм эппинэн-хааммынан билэн аҕай кэлбит киһибин. Олоххор олус диэн ыар охсууну ылаҕын эбит. Аны кэлэн бу киһитэ суох салгыы хайдах олоруумуй... энин диэн араас санаалар кириэтэлээн тахсаллар, ол да буоллар ханна барыанҕый, олох онгоһуута оннук буолан эрдэҕэ, былыргы өбүгэлэрбит этэллэринии... өлбүтү кытары өлбөккүн... олох салҕанан иһэр. Мин салгыы табаарыстарым оннугар олох олоро хаалбыт киһи, бу бүгүн биир чугас доҕорум туһунан ахтан-санаан кэлиэхпин баҕардым. Кини олохтон барбыта номнуо бизс сыла буола охсубут. Бу олохтон букатын суох буолбут чугас дьоммутун кэриэстээн ахтан, санаан аһарбыт биһиги хаалбыт дьон ытык изспит буолар.

Бүгүн санаан-ахтан ааһар киһим Корнилов Александр Иосифович олоһун улахан анаарын ааспыт үйэ биэс уонус сылларыгар олорон ааспыт киһи буолар. Кини 1958 сыллаахха Эдьигээн оройуонун Кыстатыам бөһүөлэгэр төрөөбүтэ. Оҕо уонна оскуола сааһа манна ааспыта. Өбүгэлэрин үгэһин батан кыра оҕо сааһыттан хара тыаны батан бултуурга уонна балыктыырга үөрэммитэ. Оскуола кэнниттэн буоларын курдук төрөөбүт дойдутугар ытык изиһин төлөөн Сэбиэскэй аармыйа кэккэтигэр сулуспалаан кэлбитэ. Бииргэ үөскээбит уонна оскуолаҕа бииргэ үөрэммит кыһынын Анна Ильичнаны кытары олохторун холбоон ыал буолбуттара. Биир кыыс, икки уол оҕоломмуттара. Кинилэртэн биир уол, эһэтин аатын ылбыт Иосиф Корнилов көңүл тустуунан дьарыктанан бастаан оройуонҕа, онтон Өрөспүүбүлүкэҕэ биир биллэр күүстээх тустуук буола улааппыта. Оскуола саастаах оҕолортон саҕалаан, эдэрдэргэ, онтон улахан дьонно ситиһиилээхтик тустан барбыта. Ол курдук бастаан эдэрдэргэ Өрөспүүбүлүкэ призера, чемпиона буолуталаабыта, Арасыйыа араас турнирдарын кыайыылааҕа буолуталаан Өрөспүүбүлүкэ биир күүстээх уонна сборной хамаандатыгар киирэри ситиспитэ. Бу кыракий уһук хоту сытар бөһүөлөктэн былыр сэбиэскэй бириэмэ саҕана Эдьигээн Бэстээҕиттэн Роман Дмитриев эмискэ тахсан Олимп чыпчаалын дабайбытын курдук, мантан 1990-нус сылларга Иосиф Корнилов, бырааттыы Виталий уонна Александр Корякиннар курдук чулуу Россия маастардара Өрөспүүбүлүкэ, бүтүн Арасыйыа чөмпүйөөннэрэ, онтон Виталий киэн Арасыйыаҕа баппакка, Олимп чыпчаалын дабайан, Пекиннээҕи Олимпиада кыттыылааҕа буолбута. Дьэ, ити курдук чаҕылхай остуоруйалаах бу уһук хоту сытар кыракий Кыстатыам бөһүөлөгэ.

Александр аармыйа кэнниттэн салгы үөрэнэн бу хоту булдунан дьарыгыран олорор дьонно саамай наадалаах охотовед идэтин баһылыыр. Бастаан төрөөбүт сиригэр «Кыстатыам» сопхуоска, кэлин Эдьигээн оройуонун охотоведа буолар. Дьэ, мантан саҕаланар уол оҕо хайдаҕа, уяанын хатарар кэмнэрэ. Ханник баҕарар киһи олоһун инники кэскилэ, бастатан туран, сөбүлүүр идэтин таба тайаныытыттан тутулуктаах дии саныбын. Сааса, дьон кинини таптаан-ытыктаан итинник ааттааччылар, бэйэтэ булт соноругар элбэхтик эриллит, саамай көдьүүстээҕэ бу уһук хоту дойду усуллубуйатыгар булт соноро хайдаҕын, булчуттар кыһалҕаларын табатык өйдөөн,

үлэтигэр хара маннайгыттан оройуон булчуттарын кыһалҕаларын туоратыы, кинилэри булт наадалаах докумуоннарын, булт тэрриллэринэн хаачыйыы үлэтигэр саҕалаабыта. Бастатан туран, уопсай тэрээһин боппуруостан саҕалаабыт, хара маннайгыттан күндү түүлээх, кыыл таба этин соҕотуопкатыгар үөһэттэн тыырыллар айдааннаах көңүл, лисиэнсийэ боппуруостарын эрдэттэн сытыытык туруорсан бириэмэтигэр уонна ахсаан өтүнэн толору хааччыларын ситиспит. Хоту дойду усуллубуйатыгар бултааһын бары боппуруостарын үрдүкү биедэмэстибэннэй мунһахтарга сытыытык туруорсан кыһалҕалаах боппуруостарын кэмигэр уонна туһалаахтык быһаартаран оройуон күндү түүлээҕи, эти соҕотуопкатын былааннарын сылын аайы туолуутун ситиспит. Күннэтэ уонна сөпкө туруорсуу түмүгэр оройуон бары булчуттара саамай тыын боппуруостара бултуур саалаах буолалларын ситиспитэ. Манна мин оройуон милииссийэтин начаалынньыга киһи үчүгэйдик билэбин. Кини биедэмэстибэннэй буулдья саа көңүлүн ыларга ирдэнэр докумуоннары бириэмэтигэр уонна энкилэ суох толортоон иһэрэ. Ол түмүгэр оройуон булчуттара бары сааламмыттара. Оччолорго Өрөспүүбүлүкэҕэ оройуон үрдүнэн булчут барыта сааламмыт оройуона суох этэ. Дэлэҕэ МВД инспектордара этиэхтэрэ дуо... «Эһиги оройуоннугут саанан-саадаһынан толору хааччылыһа», – диэн. Ону таһынан кини булчуттарын барытын булка туттуллар тэрриллэринэн, куобах туһаһыттан саҕалаан араас халкааннар, хайыһардар, ичигэс булт таһаһыгар тийэ хаачыйбыта. Биир кыһын Эдьигээн булчуттара бары байыаннай дьон курдук биир моһуоннаах ичигэс түүлээх Аляска көстүүмнэнэ сылдыбыттара, туох кистэлэ кэлиэй, оннооҕор биһиги туора дьон оннук көстүүмнэ тиксэн турардаахпыт. Ити барыта дьон туһа диэн, булчуттарын толору хаачыйар инниттэн үөһэ тойотторго туруорсан, кэпсэтэн ылар эбит этэ. Мин биирдэ кинини кытары саҕа кэлбит аналлаах булт сааларын докумуоннарыгар илии баттаһаары кини тойотторугар сылдыбыппыт. Онно өйдөөн хаалбытым

кени үлэлиир «Сахабулт» салалтата кинини улаханник убаастыыллара харахха бырабыллар этэ, онтон быһа толорооччу инспиэктэрдэри барыларын кэриэтэ кэбинизттэрин аанын... «атабынан хайа тэбэн... хаардыы хаамыталыыр» – эбит этэ. Онтон, ол да иһин ким хайа иннинэ уонна нэрээти таһынан араас наадыяр табаарын быһаччы ылан эрдэҕэ. Бу уолаттары кытары табаарыстаһан мин Горнайга үлэли сырыттаһына, хаста да бултуу, сынньана кэлэ сылдыбыттара, биирдэ Эдьигээннэ сырыттаһына... эн дойдугар тахсан кустуу сылдыбыт... диэн субуоннуу сылдыбыттара. Сылга иккитэ, кыһын сыл бүтүүтэ уонна саас булт сезона түмүктэммитин кэннэ куоракка түүлээҕин туттара барар. Манна анаан эрдэттэн үлэһэн таһаҕас таһыытыгар куруук сылдыар, улахан массыыналаах уолаттары кэпсэтэн хас да улахан аналлаах кууллары толору күндү түүлээх арааһын тиэнэн айаныыр. Манна биир көрүдүйөс түбэлтэ... арай биирдэ оннук айаннаан истэхтэринэ Бэрдьигэстээх киириитигэр ГАИ-лар тохтопсуттар, массыына туох эрэ докумуона итэҕэһигэр ингэн массыынаны бириэмэннэ тутабыт диэн буолбут, онуоха биһиги киһибит кабинаттан ойон түһэн... ити куусапка барыта мин таһаҕаһым... аҕыс мөлүйүөн суумалаах күндү түүлээх... ону бэйэҕит харабыллаарын... – диэн баран сис туттан айан суолун устун сатыы бөһүөлөк диэки баран истэҕинэ... ГАИ уолаттара үлтү хаһытаан тохтопсуттар уонна судургу баҕайытык ытан кэбиспиттэр. Кырдык, ол очо элбэх түүлээҕи харабыллааххын, араас докумуоннары толоруоххун наада дии, уолаттар сөп дии... онно мачайданыахтарын баҕарбатахтар, быһата эйэ-дэмнээхтик быһаарсан баран арахсыбыттар. Сааса ити курдук араас ыксаллаах түгээннэргэ түргэн баҕайытык сөптөөх үүтү-хайаҕаһы булбута эрэ баар буолааччы. Араас ыарахан киһи кыайбатах боппуруостарын толкуйдаан, онон-манан эргитэн быһаарбыт буолааччы. Ити мааҕынын этэн аһарбытын курдук, кини наар дьон, табаарыстарым туһа диэн баран тугу да быраһан туран наар онно үлэлэһэрэ. Кэлин куораттаағы дьийэтигэр олодобуна, мин билэрбинэн, дьон туохха эмит наадыйдаһтарына, үгүс өттүгэр буран, уу мотуорун сапчаастара, саа ботуруона, мончууктар, ол эрэ буолуо дуо, күн арааһын барытын киниэхэ сакаастаан ылларап этилэр. Сааса ол сакаастыыр табаардара куорат ханнык маҕаһыннарыгар баарын барытын чопчу билэр уонна онтон баран барытын атыылаһан баран, массыына булан ытталыы охсор. Ордук хойуу сакаас сааскы көтөр булдун иннинэ, күһүннү тайах, кыһын кыыл таба ытааһыныгар ботуруон арааһын сыалай массыынанын ытталыыр. Мин эмиэ итинник сакаастарга элбэхтик тиһиммит киһибин. Дьон куораттан туох эмэ булка сыһыаннаағы булаары уонна атыылаһаары гыннаһтарына, бары Саасаттан көрдөһөллөр, буолуохтаағын курдук, Сааса хаһан да аккаастаабат, ким да буоллун, ыйан-кэрдэн, сирдээн, көрдөһүүлэрин хайаан да толорон баран тэйэр киһи.

Саас, күһүн айы бары чугас табаарыстыылар Сааса, Бытаала, мин Моторчууна үрэбин төрдүгэр Бүөтүр олоҕор мустабыт. Мин үксүн күһүн эрэ сылдыһааччыбын. Эбэ турдаҕына, муус аннынан балыктыыбыт, тыаҕа түүлээххэ хапкааннаабыт. Биир күһүн инники суруйбутум курдук, баһаам элбэх өлгөм балыгы бултаан турардаахпыт. Сэтинньи ый 10 күнүгэр, Милииссийэ күнүгэр Бүөтүр биһикки уон устуука улахан балык маанытын бил балыктары хостоон турабыт. Ол киэһэ Милииссийэ күнүн бэлиэтээн бырааһынныктыы олорон Сааса күлэр, эһиги «уорганнар...» буолан биһиги биригээдэни хоттугут... биһиэхэ да... «уорган киһитэ баара буоллар бу күн эриһэрбит хаалла...» – диэн күлбүттээх. Уопсайынан, бу хампаанньаҕа саамай бэһиэлэйбит, сытыы, көрүдүйөс тыллардаах Сааса буолааччы. Бу сылдьан мин балык быһыһыгар сорох күн тыаҕа тахсан куобаһа туһахтанабын. Куобаһа баар, иннэ гынан бардаҕым айы куобаһа аҕалабын. Киэһэ аһылыкка Сааса куобаһа буутун уобан олорон... «бу Сахаарбыт баар буолан эриэккэс бүлүүдэ... кини суоҕа буоллар аччыктаан быстарарбыт хаалла» – диир, онуоха Бытаала... эн кинини эрэйэ суох каадырабай булчутунан ылыһыккын... куобаһа аналлаах булчугун суох буолбаат – диэн, арыыга ууну кутан биэрэр... суох киһибит онтон хааттарыа дуо... ээ, кэбис, бу киһи куобаһын тириитин куоракка таскайдыырбар сиргэ охтобун бо... – диэн аккаастаммыта буолан күллэртир. Биирдэ хаарга бырабыллан кистэммит буокканы кыайан булбакка эрэй бөһөнү көрдүбүт. Уолаттар испэт буолан очо кыһаллыбаттар,

ол да буоллар кэлэ-бара чугастааҕы толоон хаарын тэбиэлэһэн аһаллар. Соох... бытыылка көстүбэт, биир күн Сааса суон тимир боробулуоханан чуумпуур курдугу онгорон, хаары онон аргый анһыа-лаан сүтүкпүтүн булан ыллыбыт. Үөрүү-көтүү, улахан кыылы бултаабыттааҕар ордук күүскэ омонну-ран туран үөрдүбүт, балык кыһылла охсон Бууйук биһикки «ням» гыннаран кээстибит. Дьэ, оннооҕор итинник түгэннэргэ мындырын киллэрэн абыраан турардаах.

Итинник үтүө санаалаах табаарыспыт барахсан биэс сыллааҕыта бу орто дойдуттан букатыннаах-тык баран турар. Ол саас куоракка сылдьан ыарытыһан эмтэнэр буолбута. Биир күн мин Эдьигээнтэн сэдэх мороду мончуугар наадыһан Саасабар субуоннаабытым, онуоха киһим үчүгэй баҕайытык си-һилии ханнык маҕаһыһынҥа, чуолаан мороду мончууга баарын быһааран биэрбитэ уонна бу балыы-һаҕа киирэн эрэбин диэбитэ. Онно киирэн өрүттүбэккэ үргүлдү букатыннаахтык бараахтаабыта. Ки-нини төрөөбүт дойдутугар Кыстатыамҥа илдьэн кистээбиттэрэ. Аара Эдьигээһнэ дьыэтигэр тохто-тон бырастыылаһыы буолбутугар бөһүөлэк булчуттара эрэ буолбакка, нуучча, саха, эбэнки эр дьоно баһаам элбэх киһи мустубута. Мин онно туран санаан аһарбытым үтүө киһи хайдаҕа ыарахан кэмигэр көстөр дииллэрэ кырдьык да эбит диэн. Кырдьык, биһиги Саасабыт мээһэ боростуой киһи буолбатах этэ, киниэхэ киһиттэн ураты туох эрэ... үөһэттэн диэххэ дуу... айдарыылаах этэ диэхпин баҕарабын. Ол туоһунан кини анараа дойдуга барбыта түөрт уон хонугар, дууһата ырайга көтөр кэмигэр табаа-рыһа Бүөтүр олоҕор Моторчууна сиригэр улахан тыа баһаара тура сылдьыбыта. Ол дьикти баһаар Сааса сылдьыталаабыт сирдэринэн быстах-быстах умайталаабыт, Бүөтүр олобуттан чугас баһаарда-ры күйэ сылдьан... Бүөтүрүң эмиэ мээһэ киһи буолбатах... табаарыһыттан көрдөспүт... сылдьыбыт сиргин-уоккун кытары бырастыыластын... күнүң үүннэ... онон анараа үөһэ дойдугар бар диэн алҕаабыт. Кырдьык, ол күнтэн эмискэ турбут баһаар уота симэлийэн умуллан барбыттар. Ол туһунан Бүөтүр кэлин Саасабыт дууһата ырайга көтөрүгэр дойдутун кытары бырастыылаһан ааспыта диэн кэпсээбитэ. Дьэ, дьикти түбэлтэ буолбаат.

Александр Иосифович сырдык мөссүөнэ, олорон ааспыт олоҕун кэрчиктэрэ биһиэхэ хаалбыт табаарыстарыгар үтүө өйдөбүл буолан хаалбыттара уонна көлүөнэттэн-көлүөнэҕэ бэрриллэн бэйэтин саната сылдьыаҕа. Олоҕун салгыыр оҕолоро уонна кэргэнэ Анна Ильичнаны кытары биһиги баарбыт тухары бииргэбит. Баар-суох табаарыспытын кэриэстээн биһиги Моторчуунабыт сиригэр-уотугар өссө да сылдьыахпыт турдаҕа.

Захар Федоров,

Бэрдьигэстээх, 2022 сыл

ТАБААРЫСТАРЫН КЫЛГАС АХТЫЫЛАРА

Мин бэйэм эмиэ уһук хоту Кыстатыам нэһилиэгин олохтооҕобун. Саасаны кытары эгил-тэгийл саастаах дьон биир бөһүөлэккэ оҕо сааспыт биир кэмнэ ааспыта. Иккиэн Кыстатыам орто оскуолатын бүтэрэн, Сэбиэскэй аармыйа кэккэтигэр сулууспалаан кэлэн төрөөбүт дойдубутугар олохсуйан, сопхуос каадырабай булчуттара буолбуппут. Сааса охотобиэт үөрэҕэр үөрэнэн сопхуоска охотобиэт буолбута. Биһиэхэ, кыра-хара дьонго, улахан тойон буолбута. Ол кэмтэн ыла Алексаандыр Уһукабыс булчуттар үлэбитин салайан, быһатын эттэххэ, үүннээн-тэһииннээн барбыта. Үлэбитигэр баар бары кыһалчалары аны кини быһаарар буолбута. Бастаан ананнабын утаа биһигини, булчуттары, барыбытын мунньан олорон улахан мунньах ыппыта. Онно биһиги иннибитигэр турар соруктары, былааннары билиһиннэрбитэ. Хас биирдии сирэй булчукка былаан-садаанна түһэртээбитэ уонна ол былаан хайаан да туолуохтаабын тоһоҕолоон бэлиэтээбитэ. Онтон бэйэтин өттүттэн баар кыһалчалары, хас биирдии булчут саалаах, булт тэриллэринэн хааччыллыылаах буолалларын ситиһиэм диэн эрэннэрбитэ. Кырдык, Сааса булчуттарын иннигэр биэрбит тылын толорон, сотору кэминэн биһиги, булчуттар, хааччыллыбыт тупсан барбыта. Бары карабин сааламмыппыт, лисиэнсийэ өттүн барытын быһаарбыта Онтон биһиги оччо хаачыллан баран олоруохпут дуо, ыраах сирдэринэн тэлэһийэ сылдьан бултаан, бэриллибит былааннары аһара толортуур буолбуппут. Мин бэйэм Өрөспүүбүлүкэ үтүөлээх булчута буолбутум, манна Сааса үтүөтэ эмиэ баар. Кэлин Сааса уопускаатыгар миигин кытары сылдьан бииргэ бултуур буолбуппут. Муунанан, Моторчуунанан сылдьан бултуурбут. Чугас доҕорум Сааса суох буолбута биһиги дьиэ кэргэнгэ улахан сүтүк, миэхэ тус бэйэбэр олус ыарахан сүтүк буолта. Кини олорон ааспыт кэмнэрэ миэхэ хаһан да умнуллубат өйдөбүннүк буолан хааллылар.

Виталий Васильевич Корякин, булчут.
Кыстатыам бөһүөлэгин олохтооҕо

Өлөксөөндүр Уһукабыһы мин чугастык «Эдьигээн» сопхуос булчута буолуохпуттан билэбин. Бастаан билсэрбитигэр кини эмиэ боростуой, «Кыстатыам» сопхуос булчута этэ. Ол кэмнэргэ биһиги бары кыһынҕы кыыл таба ытааһыныгар Бүгэр үрэх диэн Өлөөн сиригэр бары мустан бултанааччыбыт. Үгүстүк кыыл таба ытааһыныгар көрсөөччүбүт. Кэлин Сааса оройуон охотобиэтэ буолбута. Ол кэмтэн ыла элбэхтик алтыһан, кэлин чугас табаарыстыы дьон буолбуппут. Саас Мууна үрэхтэ, кэлин Моторчууна үрэхтэ сааскы көтөргө, ба- лыктааһынна наар бииргэ сааһыыр буолбуппут. Кини үлэтин быһыытынан биһигини булт тэрилинэн толору хааччыйбыта. Бураан, уу мотуорун сапчааһын барытын үлэх быһыытынан куораттан булан ажалтыыр буолбута. Саас көтөргө, күһүн тайахха ытар ботуруоммутун эрдэ кыһынҕы суолунан ажалтарааччы. Кини баарыгар биһиги туохха да кыһаллыбат буоларбыт, барытын табаарыспыт хааччыйан олоҕубута. Кини суох буолтун кэннэ биһиги бары тулаайах оҕолор курдук буолан хаалбыппыт. Кини киһи быһыытынан көнө, иннин хоту сирэйдээх, сытыы-хотуу, кэлбит-барбыт, бэһиэлэй киһи этэ. Мэлдьи дьон туһа диэн баран сүүрэкэлиирэ. Чугас доҕорбут Өлөксөөндүр Уһукабыс суох буолан хаалбыта биһиэхэ барыбытыгар ыарахан сүтүк буолбута. Сааса суох буолта түөрт уон хонугар мин олохпор Моторчуунаҕа сырыттаһпына, дууһата кэлэн урут сылдыбыт, бултаабыт ахан сирдэрин кэрийэн дойдутун кытары бырастыылаһан барбыта. Билигин хаалбыт дьон биһиги табаарыспытын кэриэстээн, аһан-санаан аһарбыт – ол биһиги эбээһинэспит уонна ытык иэспит дии саныыбын.

Петр Алексеевич Степанов,
«Алроса» АХ үлэһитэ, Эдьигээн бөһүөлэгин олохтооҕо

ЛЕНСКИЙ РАЙОН

Площадь охотничьих угодий всего 6 256 462,2 га, из них закрепленные за охотпользователями (6 юридических лиц) – 4 157 172,2 га (66,4%), общедоступные охотничьи угодья – 2 099 289,8 га (33,6%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 4229 шт. (2009 г.); Белка – 26980 шт. (2002 г.); Ондатра – 590 шт. (1997 г.); горностай – 161 шт. (2001 г.).

ФЕДотов ГЕННАДИЙ СТЕПАНОВИЧ

Родился 21 апреля 1960 г. в селе Большеречье Омской области.

Родители геологи, работающие в экспедициях по разведке нефтегазовых месторождений, поэтому долго на одном месте не задерживались. Сразу после моего рождения жили на «Васюгане» (север Западной Сибири), затем в деревне Межовка Новосибирской области, с 1974 г. семья обосновалась в г. Ленск РС(Я)

Охотиться начал лет с 8-9, как и многие деревенские мальчишки. Отец научил меня плести силки на куропаток из конского волоса, ставить петли на зайца, когда стал постарше взрослые брали с собой на ружейную охоту. В старших классах начал самостоятельно добывать уток, боровую дичь, зайцев, уходил в тайгу с ночевками, тогда и решил стать охотоведом.

После окончания Ленской средней школы №3 и неудачного поступления в Иркутский СХИ вернулся в г. Ленск, работал плотником в Среднеленской нефтегазоразведочной экспедиции под руководством доброго человека, мудрого наставника и заядлого охотника и рыбака Ахметшина Раифа Баговеевича, получил 4-й разряд.

В 1978 г. поступил в Иркутский государственный университет им. Ф.Ф. Жданова в отд. биологии и в 1983 г. по окончании обучения вернулся в г. Ленск. Первое время опять работал плотником и с 1984 г. был принят в госпромхоз «Ленский» на должность охотоведа центрального участка, в 1988 г. по итогам выборов коллектива работников охотничье-промыслового хозяйства был назначен начальником центрального производственного участка, с 1992 г. назначен главным охотоведом госпромхоза «Ленский». В 1993 г., после образования концерна «САХАБУЛТ», госпромхоз был переименован в Управление охотничье-промыслового хозяйства.

В 1998 г. был принят охотоведом, а затем начальником Ленского филиала ГУП ФАПК «САХАБУЛТ», проработал до 2018 г. В настоящее время являюсь охотпользователем (индивидуальным предприни-

мателем), веду охотничье-промысловое хозяйство, занимаюсь охотпромыслом. За время работы в охотничье-промысловом хозяйстве республики был награжден почетными грамотами Министерства сельского хозяйства Республики Саха (Якутия), Государственного Собрания (Ил Тумэн), знаком «Отличник сельского хозяйства Республики Саха (Якутия)», почетной грамотой Министерства природных ресурсов и экологии Российской Федерации за многолетний и добросовестный труд, вклад в развитие охотничьего хозяйства, знаком «Отличник охотничьего хозяйства» Министерства природных ресурсов и экологии Российской Федерации.

Должен отметить, что мне необычайно повезло. Мне довелось работать в системе охотничье-промыслового хозяйства Республики Саха (Якутия), в прекрасных коллективах госпромхоза «Ленский», АО ФАПК «САХАБУЛТ», у меня были добрые и мудрые наставники в жизни и профессии, охотники промысловики, с которыми я до сих пор работаю и многому у них научился, есть коллеги и друзья охотоведы.

О Госпромхозе. Краткая справка

Госпромхоз «Ленский», как комплексное многоотраслевое промышленное хозяйство, было организовано на основании постановления Совета Министров Якутской АССР от 16 декабря 1969 г. №481 и приказа Главного управления охотничьего хозяйства и заповедников РСФСР №469 от 29 декабря 1969 г. Хозяйственную деятельность он начал с конца первого квартала 1970 г.

Хозяйство в период его организации и первого года работы было представлено 3-мя производственными участками – Центральным, Витимским и Нюйским, в последующем 2-мя участками – Центральным и Пеледуйским и 7-ю производственными бригадами: Ленской, Нюйской, Беченчинской, Орто Нахаринской, Пеледуйской, Витимской и Толонской. Основное направление работы – организация охотпромысла, сбор и переработка дикорастущих и лесопроизводство для устойчивого финансового положения госпромхоза.

Промысловая продукция: пушнина, мясо диких копытных, дичь боровая, рыба, орех кедровый, ягоды, грибы.

Переработка дикорастущих: варенье, засолка и маринование грибов.

Лесопроизводство: лес деловой, пилопродукция, дрова. А так же заготовка сена, иготовление лыж и услуги транспорта (из материалов охотустройства 1973 г.).

Первым директором госпромхоза был Федосеев И. М., главным охотоведом Серкин М.К., который впоследствии стал директором и проработал до 1992 г.

Основным видом промышленной продукции являлась пушнина, где ведущее значение имели соболь и белка, кроме этого добывались ондатра, колонок, горностаи, заяц беляк и др. Значительный вес в заготовках имело так же мясо диких копытных. В разные годы госпромхоз заготавливал до 4600 шкурок соболя, до 80000 шкурок белки и более 300 цн. мяса диких копытных.

Костяк охотников промысловиков составляют кадровые охотники, состоящие в штате госпромхоза, численность которых 50-55 человек. Однако, большую часть пушнины добывали охотники любители и сезонные охотники, численность которых превышала 600 человек. На их долю приходилось до 70% от годовых поставок пушнины.

Сезонные охотники, как правило, это рабочие колхозов и совхозов, принимались в штат госпромхоза на весь сезон охотпромысла (с октября по март), при этом им выплачивался резерв отпусков 8% и премии 5% от заготовленной стоимости сданной пушнины.

Госпромхоз «Ленский» входил в тройку лучших охотхозяйств Республики Саха (ЯАССР) и был широко известен в стране. Работники госпромхоза неоднократно награждались почетными грамотами Главного Управления охотничьего хозяйства и заповедников при Совете Министров РСФСР, медалями ВДНХ СССР.

* * *

Среди награжденных современными знаками отличия штатные работники ГПХ «Ленский», а впоследствии Ленского филиала АО ФАПК «САХАБУЛТ»: начальник Пеледуйского производственного участка, охотовед Ленского филиала АО ФАПК «САХАБУЛТ» Силаев Олег Анатольевич, награжден Знаком отличия Республики Саха (Якутия) «Гражданская доблесть» 2012 г.

Штатный охотник ГПХ «Ленский», Ленского филиала АО ФАПК «САХАБУЛТ» Колосова Валентина Егоровна награждена орденом «Знак Почета».

Говоря о Валентине Егоровне стоит вспомнить историю, которая произошла в далекие 80-е годы, а сейчас передается от охотника к охотнику как байка. Так вот: охотилась Валентина Егоровна вместе со своим мужем Колосовым Василием Николаевичем. И в один из вечеров, когда Валентина Егоровна и Василий Николаевич вернулись в зимовье после дня охоты, каждый со своего путика, Василий Николаевич неспешно, как и полагается главе семейства, рассказывать Валентине Егоровне о том, как он нашел след медведя, вытروпил его, обозначил берлогу и что завтра надо идти добывать зверя, на что Валентина Егоровна скромно ответила – «так Вася, а я сегодня добыла медведя, зачем нам второй, пусть лежит».

В начале 90-х в результате реорганизации охотничьего хозяйства РС(Я) и создания на базе производственного объединения «Якутпромохота» национального концерна «САХАБУЛТ», в Ленском районе на базе Ленского охотуправления был создан Ленский филиал «САХАБУЛТ». В настоящее время на территории Ленского района действует представительство АО ФАПК «САХАБУЛТ».

Геннадий Степанович Федотов,
охотовед, начальник центрального участка,
главный охотовед ГПХ «Ленский», начальник Ленского филиала
ГУП ФАПК «Сахабулт», г. Ленск

ЗДРАВСТВУЙ, ВЕСНА 1976-го!

От человека к человеку, от деревни к деревне, через реки, горы и тайгу расходятся хорошие вести о ежегодных успехах ортонахарских промысловиков супругов Валентины и Василия Колосовых. Хорошая весть обладает несравнимой силой. Она даёт человеку радость, заряжает его новой энергией. И земляки Колосовых, охотники госпромхоза, узнав об их очередной удачной добыче «мягкого золота», стремятся равняться на них, порадовать Родину богатой добычей.

Щедрым был промысел у Колосовых и в прошедшем охотничьем сезоне. Они добыли соболя и белок на сумму более 3000 рублей. Такую удачу супругов нельзя называть случайной. Они – дети потомственных охотников, которые всю свою трудовую жизнь посвятили промыслу пушных зверьков, сохатых и медведей. Оба выросли в тайге. Оба охотники с малых лет. Люди необычайно скромные и честные. Они любят природу родного края, понимают жизнь тайги, понимают то, что же каждому дано понять и увидеть.

С будущей супругой Василий познакомился случайно. Будучи в райцентре, заехал к знакомому. Там и встретились.

Валентина Егоровна хорошо ездила на олене, выслеживала зверьков и метко стреляла из охотничьего ружья.

– Иной раз она приносила гораздо больше белок, чем я, – признается сейчас Василий Николаевич.

Валентина молчалива. Не любит говорить о себе, о своих удачах. Когда собеседник задаёт ей вопрос, она мягко улыбается и отвечает коротко. А у Василия совсем другой характер. Любит он рассказывать, какие бывали случаи в тайге, как можно легче добыть пушного зверька...

– Не зная повадки того или иного зверька, не возьмешь его, говорит Василий Николаевич. – Надо быть в курсе, в какое время дня, в какую погоду, где находится белка или соболь, чем они питаются, в

каких местах лучше растут шишки, любимое лакомство белок.

С осени, когда снег ещё неглубокий, собаки идут по нему легко. В это время супруги охотятся на соболей на восточной стороне Чаянды. К середине ноября снег становится глубоким, и собаки не могут догнать соболей. Тогда промысловики переезжают на другой берег. В этом году впервые начали применять самоловный промысел, что позволит увеличить качество сдаваемой продукции.

Валентину Егоровну в прошлом году наградили орденом «Знак Почёта». А Василия – почётными грамотами госпромхоза, управления охотничьего хозяйства республики и ценными подарками.

Супруги Колосовы в совершенстве овладели знаниями и навыками профессиональных охотников. Благодаря этому они из года в год перевыполняют свои сезонные задания.

Скоро по первой воде они поедут в Чаянду. Снова охота, на этот раз за рыбой и утками.

...Тёплые вешние ветры веют над майским полем, тайгой. Пройдёт несколько дней и их дремотный покой сменится добрым рокотом моторов, звонкими возгласами пахарей, охотников.

Успехов тебе, Человек северной тайги, на дальних маршрутах!

Н. Черепанов,

*из газеты «Ленский коммунист», №51 (3846), 01.05.1976 г.,
Из книги «Ленскэй чулуу булчуттара»*

СЫДАМ ТАБАТЫН НЬУОБУЛААН

Саха сирин аржаа өттө. Кыһын халлаан тымныйан ахан стурар. Ньүүйэ өрүс салаалара Чайангда уонна Сүлдүкээр үрэхтэр бастарын чугаһынааҕы халын хаардаах, лөглөһөн көстөр көмнөхтөрдөөх хара тыа. Суол-иис суох сирэ. Ону ол диэбэккэ, тоннуу хаары ортотунан элбэх сыарҕа табалаах булчуттар айаннаан ыһылыннараллар. Табалар тыыннара туман буолан барбыт суолларын устун субуруйан көстөр. Буурдары сатабыллаахтык салайан, эр киһилии тангныбыт эдэр дьахтар инникилээн иһэр.

Бу Валентина Егоровна Колосова – Саха Республикатын биир саамай биллиилээх булчут дьахтара.

Төһө да элбэх сыл ааспытын иһин, ити түгэни субу баар курдук көрөбүн. Валентина Егоровнаны уонна кини кэргэнэ Василий Николаевичи кытта уопускам кэмигэр бултуур

буолтум ыраатта. Валентина Егоровнаны билэр дьоно, булчуттар судургутук Валя диэн ыныраллар. Кини бултаабыта, хайыы-үйэ, 30 сыл буолла. 1964 сыллаахха Ленскэй оройуонунааҕы Бэтинчэ сельпотун бэрэссэдээтэлэ Т.Г. Попов 18 саастаах кыысчааны үлэҕэ ылбыт уонна булчут буоларыгар сүбэлээбит. Валя ону ылынан, ийэтин уонна таайдарын кытта сылдьан булт ньымаларыгар үөрэммит.

Оччолорго Улахан Патом устун балааккаҕа олорон киистииллэрэ, кэлин Кутана диэки уонна Нүүйэ өрүс салааларыгар түүлээхтиир буолбуттара. Аҕыйах сыл иһигэр Валя эр дьоннортон итэҕэһэ суох сонордьут буолан турбута. «Мин үрэхтэр төбөлөрүнэн эргийэ сонордоон кэлбит бүтэйим иһигэр хаалар булчуттар эмиэ бааллара», – диір мичээрдии-мичээрдии Валя. 1975 сыллаахха сатабыллаах булчут дьахтар «Бочуот Знага» орденынан наҕараадаламмыта. Ол тухары Валя киис суолун сонордоон төһөлөөх элбэх ыры кэрийбитин киһи кыайан аахпат. Күһүнгү харанаҕа үүтэнигэр сулустарынан сирдэтэн кэлэрэ эмиэ үгүс этэ. 30 сыл усталаах-туоратыгар төһө киһи бултаабыта буолуой? «Сыл аайы 20-тэн итэҕэһэ суох киһи бултуубун», – диэн хоруйдуур кини. Ол аата 600 киис тириитин туттарбыт. Дьэ элбэх эбит!

Кэргэнэ Василий Николаевич республика эмиэ биір чулуу булчута. 80-с сылларга кини сылга 40-60-на тийэ киис тириитин, тоннанан балыгы, тайах этин государствоҕа туттарара. Манна диэн эттэххэ, булчут Колосовтар уоллара Виталий улаатан, дьонун кытта сонорго биіргэ тахсыһар буолла. Ол аата туйах хатарааччы көһүннэҕэ.

Ыһыллы-тобуллуу сир-дойду үрдүнэн бүрүүкээбит кэмигэр булдунан дьарыктанар дьон кыһал-ҕалара эмиэ үксээн турдаҕа. «Кадровай булчут аатырабыт да, биһиэхэ уопуска харчытыттан уонна түүлээх төлөбүрттэн ураты кыра да хамнас суох. Бэйэбит тэринэн ас-танас, көлө, бензин булунабыт. Госсакаас киис бултааһыныгар баар аатырар да, үчүгэйдик төлөммөт. Урут хаһыакка суруйбуттарын курдук, биһигини кыра да буоллар хамнастаан, бултуурбут таһынан эбии туһаналлара буоллар сөп этэ. Аһаардас булду экирэтэн, онон харчыланан киһи кыайан олоруо суох», – диэн кэпсээбитэ Валентина Егоровна. Кырдыга да, сылы быһа хара тыаны кэтэ сылдьан бултуур, государствоҕа валютаҕа барар бородууксуйаны туттарар киһи уопускаста суох үлэлиирэ истэргэ олуона. Ханна эмэтэ баран кэллэҕинэ суолун ороскуотун эмиэ төлөөбөт эбиттэр.

Киис сыл аайы биэс-сэттэ оҕону төрөтөр. Онон бу айылҕа маанылаах кыылын олус быспат курдук бултуохха наада. Хайа, уонна бултааһын былыр-былыргыттан сахалар, эбээннэр, эбэнкилэр дьарыктаммыт дьарыктара буоллаҕа. Тумарча «Олох ситимэ» диэн кинигэтигэр суруйан турар: «Булт диэн саха киһитигэр саас-үйэ тухары этигэр-хааныгар диригинник ингэн хаалбыт имэҥнээх кыдьык... өбүгэлэрбит көлүөнэттэн көлүөнэҕэ биэрбит үтүө үгэстэрэ...». Оччотугар Колосовтар дьэ кэргэннэрэ бу үтүө үгэһи салгыы сылдьар дьоннорунан буолаллар. Кинилэр бултуур сирдэрэ Орто Наахара бөһүөлөктэн 180 км ыраах сытар. Василий Николаевич олус сатабыллаах киһи буолан, манна хас да үүтээни туппут. Онон хонон-өрөөн олорон сонордуурга олус сөптөөхтүк тэримиттэр.

Быйыл да Колосовтар дьэ кэргэнинэн бултуу-алтыы ыраах тайҕаҕа сылдьаллар. Кинилэргэ баай Байанай булду-алды куду анһа турдун.

Елена Кулачикова, Москва к. олохтооҕо,
(«Байанай» сурунаал, №12 (128) 2020 с.)

КИИС СУЛУНАН 60 СЫЛ УСТАТА

Саха сирэ былыр-былыргыттан күндү түүлээҕинэн аатырар. Эр киһи булчута өйдөнөр. Оттон дьахтар булчут буолара – чаччы сэдэх. 2021 сыл тохсунньу 19 күнүгэр саха биллиилээх каадырабай булчута, француз тэлэбиидэниһэтин дьоруойа Валентина Егоровна Колосова 75 сааһын туолар.

Киис – Өрөспүүбүлүкэҕэ саамай сыаналаах күндү түүлээх. Саха дьахталлара үксүлэрэ киис бэргэһэлээхтэр. Модест Кротов 1957 сыллаахха «Төрөөбүт Саха сирэ» кинигэтигэр суруйарынан, сэри кэмигэр Саха сиригэр киис элбэх эбит. Байанайдаах булчут сорох күнгэ 10-12 киһи бултуура. Өктөөп өрөбөлүүссүйэтин иннинэ киис биһиги эрэггийэммитигэр эстибит. 30-с сылларга киһи Иркутскайынан Сибиіргэ тарҕаппыттар. Булчуттар Нүүйэттэн балтараа, икки ыйга Өлүөнэ өрүс ханас кытылынан сүүһүнэн килэмэйтири хайыһарынан сыыйаллара. Кыараҕас уһун сыарҕаларга ас-үөл, танас-сап тиэйэллэрэ. Оччолорго балаакка суох буолан, тымныы түүнү кутаа уотун сылааһыгар атаараллара. Ол сылларга Витим өрүскэ биір-икки эрэ киһи туталлара. Оннук аҕыйах этэ.

Валентина Егоровна маннык кэпсиір: «1961 сыллаахха 15 саастаахпар эһэлэрим сүбэлэринэн ийэбин уонна тастыҥ бырааттарбын кытта Өлүөнэ өрүс ханас салаатыгар – Дьэрбэйгэ бастакы кииспин бултаабытым. Киис сэдэх этэ. 30-40 кыраадыс тымныыга киис суолун буллаһытына, түүннэри-күннэри батыһарбыт. Кэлин 1970-1980 сылларга Өлүөнэ уонна Бүлүү икки ардыгар, ону тэнэ Саха сирин атын оройуоннарыгар киис элбээбитэ.

Күһүн уонна кыһын күн олус кылгас. Онон кийһи бултааһын сарсыарда эрдэ саҕаланар. Ыт киис суолунан барбытын көрөбүн. Харанга да буоллар, киис уонна ыт суолун батыһан, бара турабын. Итинник түбэлтэҕэ хонор балааккабар түүн эрэ кэлэбин».

Валентина булчут быһыытынан хара маннайгыттан ситиһиилэммитэ. Кини туһунан 1968 сыллаахха суруналыыс Терентий Халыев «Огдоос кыһа» («Дочь Евдокии») диэн улахан уочаркатыгар суруйбута. 1970 сыллаахха бу уочарка «Таас титиригэ» диэн кинигэтигэр бэчээттэммитэ. 2016 сыллаахха Валентина тутар пууннарга, сүрүннээн, «Ленскэй» госпромхозка 30-тан тахса дьахтар мааны саҕыннабар анаан киис тириитин туттарбыта. Кийһи ирдээн, 30-33 тыһыынча килэмэтири хаары оймоон хаампыт сорсуннаах булчут Валентина Егоровна Колосова «Бочуот Знага» уордьанынан, булчут саатынан, элбэх кырааматанан наҕараадаламмыта. Ленскэй оройуон Бочуоттаах гражданинын, олоғун булка анаабыт киһибитин үбүлүөйүнэн эҕэрдэлээн туран, кытаанах доруобуйаны, дьолу баҕарабыт!

Елена Кулачикова,

«Кыым» хаһыат, 1 №-рэ, тохсунньу 14 күнэ, 2021 сыл

Месяц ноябрь. В школе идёт урок. Вдруг разносится стук многочисленных копыт и звук саней. Все ученики примкнули к школьным окнам – это промысловики-охотники Валентина и Василий Колосовы возвращаются с охоты на своих оленях. Впереди самый красивый олень – предводитель, его седло и уздечка украшены разноцветным бисером, их с любовью вышивала сама Валентина Егоровна, она же сейчас и управляет ими. В мгновение ока олений экипаж скрывается из глаз, оставляя за собой хлопья снега, поднявшиеся из оленьих копыт... (Из воспоминаний жителей села Орто Нахара)

От лица Администрации и жителей Орто Нахаринского наслега разрешите поздравить с 75-летним Юбилеем «Отличника социалистического соревнования РСФСР», кавалера ордена «Знак Почёта», Почётного жителя Ленского района Валентину Егоровну Колосову. Желаем Вам крепкого здоровья, радости, добра и долгих лет жизни!

А.Э. Тартыев,

Глава МО «Орто-Нахаринский наслег» Ленского района РС(Я)

*Использованы материалы из книги
«Ленскэй удьуор булчуттара. Охотники Ленского района»
[гл. ред. Л.К. Зорина; сост. С.Е. Зорина, Н.С. Ощепкова, Н.Х. Зорина].
– Новосибирск: ООО ДЕАЛ, 2003*

СПИСОК ШТАТНЫХ РАБОТНИКОВ ОХОТНИЧЬЕ-ПРОМЫСЛОВОГО ХОЗЯЙСТВА ГОСПРОМХОЗ «ЛЕНСКИЙ»

Серкин Михаил Константинович – директор ГПХ «Ленский»
Лапсин Геннадий Михайлович – главный охотовед ГПХ «Ленский»
Киселевский Александр Станиславович – гл. инженер, гл. охотовед, директор ГПХ «Ленский»
Константинов Юрий Артемьевич – нач. центрального уч-ка ГПХ «Ленский»
Федотов Геннадий Степанович – охотовед, нач. центрального уч-ка, гл. охотовед ГПХ «Ленский»,
Начальник Ленского филиала ГУП ФАПК «Сахабулт»
Корнилов Василий Андреевич – бригадир Орто Нахарской производственной бригады
Анахин Анатолий Тимофеевич – бригадир Орто Нахарской пр. бригады
Попов Григорий Давыдович – бригадир Беченчинской пр. бригады
Ощепков Феофан Константинович – бригадир Нюйской пр. бригады
Кузаков Игорь Эдуардович – бригадир Нюйской пр. бригады
Силаев Анатолий Степанович – начальник Пеледуйского уч-ка
Силога Олег Анатольевич – бригадир Пеледуйского пр. уч-ка, нач. Пеледуйского уч-ка
Воложин Сергей Александрович – охотовед Пеледуйского уч-ка
Иванов Иван Иванович – бригадир Витимской пр-ой бригады
Погарский Юрий Александрович – бригадир Витимской пр. бригады
Романов Дмитрий – бригадир Витимской пр. бригады
Кочнев Григорий Аркадьевич – бригадир Толонской пр. бригады

Штатные охотники ГПХ «Ленский»

Арбатский Степан Ефремович
Мальцев Николай Лазаревич
Червинский Владимир Иванович
Червинский Федор Иванович
Колеватов Геннадий Андреевич
Константинов Владимир Юрьевич
Исаков Василий Иванович
Макаров Олег Николаевич
Поляков Федор Захарович
Моисеев Евгений Владимирович
Перелыгин Владимир Константинович
Волков Эдуард Васильевич
Романов Виктор Михайлович
Иванов Сергей Михайлович
Тарасов Федор Васильевич
Соросов Николай Дмитриевич
Соросов Анатолий Николаевич
Индеев Дмитрий Константинович
Индеев Геннадий Дмитриевич
Матвеев Владимир Иванович
Слепцов Семен Егорович
Захаров Александр Иванович
Данилов Степан Евсеевич

Иванов Дмитрий Афанасьевич
Александров Михаил Иванович
Захаров Виктор Ильич
Колосов Василий Иванович
Колосов Василий Николаевич
Колосова Валентина Егоровна
Федоров Кирилл Афанасьевич
Федоров Сергей Иванович
Шленков Юрий Александрович
Басыгысов Иван
Даравкин Владимир Макарович
Филинов Александр Николаевич
Кузнецов Владимир Алексеевич
Коровкин Владимир Александрович
Жигунов Владимир Викторович
Анкудинов Сергей Николаевич
Антипин С.
Корнилов Максим Иванович
Кузьмин Виталий Александрович
Инешин Иван В.
Тулбуконов Иван Алексеевич
Терешкин Иван Афанасьевич
Хасянов Валентин Андреевич
Гнездилов А.
Андрюков Ю.

МЕГИНО-КАНГАЛАССКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 1 046 088,0 га, из них закрепленные за охотпользователями (3 юридических лиц) – 154091,1 га (14,7%), общедоступные охотничьи угодья – 891 996,9 га (85,3%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 110 шт. (2006 г.); Белка – 613 шт. (1993 г.); Ондатра – 2224 шт. (2001 г.); колонок – 323 шт. (1993 г.).

охотобщества Российской Федерации, знаком «Майя – дойдум бараксан», Серебряным знаком Минсельхоза. Многочисленными грамотами и благодарностями. Наша семья очень благодарна нашему руководству в лице зам. главы улуса Потапова С.С., председателя федерации «Төрүт дьарык» Тихонова Д.И., что они учредили ежегодно проводимое спортивное состязание имени Новгородова И.И. Спасибо инициаторам охотоведов Республики, которые приехали почтить память нашего мужа, отца и деда, отдельная благодарность Габышеву В.В., Борисову И.Г. и Коркину П.Н.

ПАМЯТЬ... Светлая память нашего, всемирно любимого мужа, отца, брата и дедушки пятерых внуков останется в наших сердцах... Иннокентий Иннокентьевич Новгородов был почетным членом охотобщества РФ. Родился 23 февраля 1957 г. Усть Алданском районе наслега Батагай в семье Новгородова Иннокентия Иннокентьевича и Филипповой Марии Васильевны (уроженки из Сины Хангаласского района). Иннокентий был старшим из восьми детей. Он любил красоту, детей, стариков очень уважал, ценил и старался во всем помочь. Иннокентий ценил честность и правдивость. Мы познакомились и соединили судьбы, на юбилее «Сахабулта» в 2002 г., 28 сентября познакомил нас Колодезников Н.Н. Это была сверху направленная связь. В 2003 г., 25 ноября родилась наша девочка Янина. У меня такое ощущение было, что это он родил. Не мог надыхаться на дочь. Мы всегда везде были вместе. Ни на минуту не расставались. Он как ребенок радовался, когда ему на пятидесятилетний юбилей подарили от ФАПК «Сахабулт» ружье, а от ЦП ЯРОП нарезное оружие. Награжден знаками от ЦП ЯРООР, Почетный член

БУЛЧУТ КИНИ ДЬОН КЭРЭХСЭБИЛИГЭР СЫЛДЬАР

Мин, Игнатъев Николай Семенович, «Сахабулт» концернна дуогабар-даһан бултаабыт ахтыгыбын балай да ыраахтан саҕалаан суруйуом этэ.

Ааспыт XX үйэбэ эһэм Игнатъев Павел Федорович – Тимир Байбал (1879-1957 сс.) Күөрэ диэн эбэ аттыгар Тимир Иэйэтэ диэн Таммаҕа түһэр Туруйалаах үрүйэ баһын солоон 6 га оттонор сир онгостон олорбута. Олорор сирдэрэ Хомпу үрэх Тамма үрэххэ түһэн холбоһор сириттэн сахалыы Самах дэнэр сиртэн чугас турар. Икки улахан үрэхтэр тардыылара буолан булда, кыыла-сүөлэ элбэх эбит. Байбал олорор сириттэн 3-4 биэрэстэлээх Хомпу үрэх халдыаайытыгар 60 айахтаах куобахха быһыт оностубут. Үрэх үрдүгэр хайа быһыгар куобах уураар ампаардааҕа билигин сууллан турар.

Сайынын Тамма үрэх үрдүгэр «Саҥа Сайылык» диэн суугунас хатыннардаах сиргэ сайылыктаналлар эбит. Олорор сирдэриттэн 1,5 биэрэстэни хаамтааха, Хомпу үрэх таас харгылаах сирэ баар, онно харыйа-

нан быһыт онгортон туунан күстэххэ, дьорохойго туулаан, сайыны быһа балыгы быспакка олорбуттар. Оччолортон сахалар мьндырдык толкуйдаан кыһынын куобахтаан, сайынын балыктаан хараны быспакка олорбуттар.

Тимир Байбал 6 оҕолооһуттан үһэ уолаттар. Улахана Сэмэн төрүөһүттэн сүһүөх ыарыһах буолан кыайан булка сыстыбатах. Орто уол Охонноһой 1925 сыллааҕы төрүөх буолан, 1943 сыллаахха 18 сааһын туолаат, Аҕа дойду сэриитигэр ынрырлан баран 6 ый буолаат сураҕа суох сүппүт. Кыра уол Байбал (1933-1974 сс.) Хаптаҕай санаторийыгар завхозтаан, Кэбээйи рыбзаводугар приемщиктаан баран, 1967 сыллаахха дойдутугар эргиллэн кэлэн ыалдьан бу күн сириттэн 1974 с. күрэниэр диэри кадровай булчутунан үлэлээбитэ. Кыһынын түүлээххэ – тиингэ, куобахха, саһылга, андаатарга бултаан, сайынын сопхуоска оттоон күрүө-хаһа тутан үлэлээбит. 1972 с. «Кыым» хаһыакка Игнатъев П.П. бултааһынна былаанын толорон социалистическай үлэ күрээһэр кыайытыгар ыстатыйа тахсыбыта. 1972 с. сааһыары олунньу ый эргин бу ахтыы суруйар киһигит детсадка подготовка группаҕа сылдыар этим. Оччолорго детсадка оҕолору нэдиэлэ толору сырытыннаралара.

Биир үтүө күн ийэм кэлэн дьиэбэр илдэ барда. Дьиэбэр кирибитим муостаҕа туох эрэ кыыллар сыталлар. Дьонум: «Тукаам, көр эрэ, бу улахан бултар сыталлар. Бэдэр уонна саһыл» – диэн көрдөрдүлэр. Бэйэм булчут буолбутум кэннэ биир дойдулааҕым, эдьийбит ХИФУ культурология салаатын профессора Попова Г.С. – Санаайа сырдатан биэрбитэ. «Төрөппүттэрин бэйэлэрэ да билбэккэ эйигин булчут буолар дьылҕаһын этиттэрбиттэр эбит» – диэн. Этиттэри – диэн киһи өйүгэр үөһэттэн киирэр санаа, ону ол кирибит киһитэ хайаан да толоруохтаах.

Булчут-алчыт дьон ханна да, хаһан да кэрэхсэбилгэ сылдыаллар. Ол сиэринэн бэйэтэ булт абылаһар ылларбыт, сонор суолугар уйанын-хатанын элбэхтик тургуппут киһи олоһун чахчытыгар уонна Ийэ Айылҕатын сэргэхтик кэтээн көрүүтүгэр, дьонун-сэргэтин кытары алтыһытыгар олоһураар.

Дьэ, ити курдук төрүттээх-уустаах буоламмын 1991 сыллаахтан күһүгнүттэн саҕалаан бэйэм ыттанан, сатыы кэрийэн булт абыланар ылларан, сонор мындыр оскуолатын үөрэтэн бардым. Бастаан утаа тиинтэн саҕалаан сыыйа саарба соноругар киирсэн өбүгэлэрим өтөхтөрүгэр, убайым онорбут кыстык угун саҕа үтээммэр хоно сылдьан, туос сатыы кэрийэrim. Онтон холум этэ хойдон, буутум этэ буһан 1996 сыллаахтан Майаҕа киирэн «Сахабулт» концерн филиалын салайааччытын Новгородов Иннокентий Иннокентьевичы кытары дуоҕабар түһэрсэн күндү түүлээҕи бултаан туттаран саҕалаатым. Иннокентий Иннокентьевич сана саҕалыыр булчукка сүбэ-ама биэрэн, атаһа таһаа – хаатынка, суккун көстүүм, таба истээх утуйар мөһөөччүк биэртэлээн тымныыга тонгор-хатар дьонно көмөлтөтө улахан этэ. Манна даҕатан эттэххэ, 1955 с. «Хангалас» сохуос звероферматыгар саһыл сүлэн-танастаан түүлээх таһастыырга эрдэттэн бэлэмнээх этим. Мунгутаан 400 саһыл тириитин Васильев В.В. сэбиэдиссэйдээн олоодоһуна, танастаан турабын.

Ол курдук туунан андаатардыырга үөрэнэн ылсан бардым. Сьарҕалаах атынан сылдьан тохсуньуттан саҕалаан туулуубун. Бастаан утаа чугас эргин сылдьан туттарар этим. Кэлин ыраах сирдэргэ, күөллэргэ баран үтээнинэргэ хоно сылдьан андаатардыырым. Дьаныһан туран туулаан бүтэһик андаатардарбын муус устар санатыгар туттарарым. Андаатар булда диэн үлэлээх, тонгуулаах-хатыылаах булт биир көрүнгэ. Танастааһына эмиэ наһаа эмис буолан атын түүлээхтэртэн элбэх үлэни, дьаныары ирдиир.

Киис булдугар үчүгэй ыттаах, аттаах булчут киэн сирдэринэн ыырданан бултаатаҕына, күндү түүлээҕи хото бултун сөп.

90-с сылларга үп-харчы кырыымчык кэмигэр түүлээх туттаран Иннокентий Иннокентьевич харчытын аахсан тутта биэрэн иһэрэ тыа дьонугар улахан көмөлтөлөөх этэ. Онон хойутаан да буоллар салайааччыбытыгар Иннокентий Иннокентьевичка махталым улахан.

Өр сыл дьаныһан бултаан, күндү түүлээх туттарбыппар төрөөбүт Мэнэ Хангалаһым улууһа 2006 с. муус устар ыйга 2005 сыл түмүгүнэн «Бастын булчут» диэн номинацияҕа түһэрэн, харчынан бириэмийэ туттарбыттара. Ол курдук, «Сахабулт» концерн салайааччы Петров Н.Н. 2012 с. концерн тэриллититэ 20 сыллаах үбүлүөйүгэр бочуотунай грамота уонна концерн маҕаһыныттан сертификат туттарбыттара. Биир улахан ситиһибинэн өр сыл быыстала суох элбэх түүлээх туттарбыппын сыаналаан Мэнэ Хангалас улууһа, «Сахабулт» концерн, булчуттар обществолара, Экология инспекцията өрөспүүбүлүкэ президенигэр Борисов Е.А. сурук түһэрэн, 2013 с. муус устар ыйыгар Өрөспүүбүлүкэҕэ бастакы «Булчут күнүн» чэрчитинэн махтал суругунан, МР-155 булт саатынан наҕараадаланан турабын. Түмүкпэр этиэм этэ, билигин 57 саасын туолаары сылдьан олоғум балай да элбэх сылларын бултаан-алтаан, түүлээх сонордоһон «Сахабулт» концернҕа туттаран дьэ кэргэммин, оҕолорбун атаһтарыгар туруортуурбар, сөбүлүүр дьарыкпынан дьарыктанан үп-харчы, хамнас аахсыбыппар «Сахабулт» кон-

цернҕа махталым мунура суох.

Бу 30 сыл устата үлэлээн-хамсаан кэлэн, тыа дьонун олоҕор көмөлөһө турун, өссө да таһаарылаах үлэни баҕарыам этэ!

Николай Семенович Игнатьев,
кулун тутар 22 күнэ, 2022 сыл, Лоомтука, Мэнэ Хангалас

СКРЯБИН П.Е.

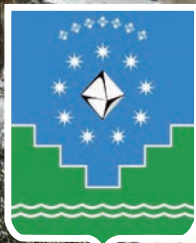

Үтүөлээх үлэһит, «Партийная доблесть» орден кавалера, Мэнгэ Хангалас улуунун, Майа селотун, Хаптаҕай нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо, Булчуттар уонна балыксыттар обществоларын республикатааҕы бочуоттаах чилиэнэ, тыыл, үлэ, партия, комсомол бэтэрээнэ, персональной пенсионер, республика бочуоттаах бэтэрээнэ. 97 саастаах.

1992 сыллаахха Скрябин П.Е. госхонтуроул бэрэссэдээтэлин рекомендациятынан, райком бастакы сэкирэтээрэ Тимофеев И.Г. миигин кытта сүбэлэһэн, Новгородов И.И. общество председателинэн үлэлиир кыахтаах диэн, сөпсөһөн уолбут үлэлээн барда. Туспа анал маҕаһыын тэрийбитэ уонна общество чилиэннэрин элбэппитэ. Мин бэйэм дойдубар, Хаптаҕай нэһилиэгэр 13 сыл булчуттар уонна балыксыттар первичнай обществоларын бэрэссэдээтэлинэн үлэлээн, Новгородов ЯРОР ЦП бочуоттаах чилиэнэ знагынан наҕараадалаабыта. 2009 сыллаахха «Дулҕалаах» диэн күөлгэ «Куйуур – 2009» тэрийэн, онно «Кыым» хаһыат корреспонденна Ушницкай И. уонна оройуонна бастакы куйуур күрээбин тэрийбит Колосов

Ф. бочуоттаах ыалдьыттар кэлэн үрдүк таһымнаах күрэх буолта. Ону таһынан Новгородов И.И. спортинг диэни тэрийэн 2004 сылтан саас аайы Хаптаҕай нэһилиэнньэтигэр күрэх тэрийэн, 2012 сылга диэри үөрэ-көтө куоталаһыннарар этибит. Эр дьону түмэ тардар хоһуун уол оҕото этэ. Мин бэйэм ууруубуттан 10 тыһыынча уу харчынан бириэмийэлиир этим, үксүн эдэр ыччакка. Новгородов И.И. аата сүппэт, Мэнгэ Хангаласка хаалыахтаах.

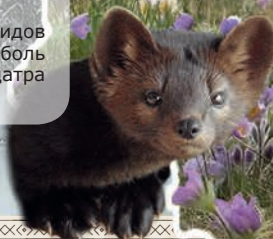

МИРНИНСКИЙ РАЙОН

Площадь охотничьих угодий всего 15 146 500,0 га, из них закрепленные за охотпользователями (14 юридических лиц) 5 519 662,6 га (36,4%), общедоступные охотничьи угодья – 9 626 837,3 га (63,6%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 3098 шт. (2009 г.); Белка – 2323 шт. (2003 г.); Ондатра – 88 шт. (2003 г.); горностай – 3346 шт. (1994 г.).

ВОСПОМИНАНИЯ ОБ ОРГАНИЗАЦИИ И РАБОТЕ ГОСПРОМХОЗА «МИРНИНСКИЙ» И В КОНЦЕРНЕ «САХАБУЛТ» В МИРНИНСКОМ РАЙОНЕ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

Воспоминания об организации и работе госпромхоза «Мирнинский» в Мирнинском районе РС(Я) я буду вести от первого лица, так как проработал в этом охотничьем хозяйстве 24 года в качестве начальника центрального участка, главного охотоведа, директора, начальника Охотуправления и даже посчастливилось проработать два года штатным охотником. Есть что вспомнить!

Немного о себе. Зовут меня Торгашов Петр Гаврилович, родился я в селе Верхоленское Качугского района Иркутской области. Детство и юность проходили на реке Лене, где в то время было много рыбы, а в окружающей тайге дичи. Целыми днями наша бригада мальчишек, не только купались в реке, но и занимались рыбалкой, сбором ягод, и грибов, отловом капканами сусликов и с пневматического ружья бурундуков. Свою продукцию сдавали в ПОХ (промысловое охотничье хозяйство) в обмен, в основном, на дефицитные продукты.

Вся наша семейная родовая, кроме основной работы, в свободное время и когда наступали отпуска, проводили на рыбалке или охоте, заготавливая пушнину государству. Было у кого учиться и набираться опыта. В двенадцать лет мне доверили двустволку 16 калибра, с которой я не расставался долгие годы. Первым моим трофеем была утка «Чирок». И вопрос, кем стать, в то время, у меня не стоял. В 1976 году я закончил Иркутский сельскохозяйственный институт по квалификации «Биолог-охотовед».

Сознательная трудовая деятельность целиком отдана до сих пор охоте и рыбалке. Также таксидермии, аклиматизации и реаклиматизации охотничьих животных, когда я трудился 6 лет в Иркутском зональном Зоокомбинате начальником участка под руководством директора Иванова Михаила Алексеевича (в дальнейшем, начальника Охотуправления Иркутской области).

Основной деятельностью Зоокомбината, кроме таксидермии, был отлов диких охотничьих животных и их расселение с целью восстановления их промысловой численности, а также поставки не-

которых видов этих животных для зоопарков и цирков. Такой вид промысловых охотничьих промысловых животных, как ондатра, отлавливалась Зоокомбинатом в дельте реки Селенга (Бурятия), а затем выпускалась большими партиями в водоемы Якутии. В Мирнинском районе было выпущено 150 голов ондатры в озеро Сордолох (пойма реки Большая Ботуобуя). Эти мероприятия проводились с целью обновления крови и сохранения вида.

В 1979 году директором Госпромхоза «Мирнинский» Полосковым Евгением Александровичем я был приглашен в это охотхозяйство с целью организации таксидермического цеха. Так началась моя трудовая деятельность в ГПХ (Государственное промышленное хозяйство) «Мирнинский».

Государственное промышленное хозяйство в Мирнинском районе ЯАССР было организовано в 1970 году. Сам район расположен на юго-западе Якутии, где с западной стороны граничит с административной границей Иркутской области, а еще севернее, с административной границей Красноярского края. Северная граница проходит с Оленекским районом, восточная с Сунтарским и южная с Ленским районами.

Площадь Мирнинского района составляет 16 561 616 га, в том числе из них:

- ◆ Гослесфонд – 16 039 605 га
- ◆ Пастбища – 2951 га
- ◆ Сенокос – 3333 га
- ◆ Земли населенных пунктов – 6556 га
- ◆ Государственный земельный запас – 450 548 га

Без учета водно-болотных угодий охотничьи угодья составляют 13 млн. га.

На базе Госпромхоза «Мирнинский» было создано три производственных участка. Это центральный участок, куда с 1979 года входил таксидермический цех (город Мирный), Чернышевский участок (поселок Чернышевский), Северный участок (Город Удачный).

Работа ГПХ «Мирнинский» и его участков сводилась к следующим видам производственной деятельности:

- ◆ Заготовка дикой пушнины
- ◆ Заготовка мяса копытных – лося
- ◆ Заготовка боровой дичи (глухарь, тетерев, рябчик, частично водоплавающей дичи)
- ◆ Вылов рыбы в Вилюйском водохранилище
- ◆ Заготовка сена, дров, делового леса
- ◆ Изготовление товаров народного потребления (с 1979 года товары народного потребления производились в таксидермическом цеху)

- ◆ Услуги автотранспорта
- ◆ Заготовка и переработка дикороссов (ягоды, грибы, лекарственно-техническое сырье)

Основным видом деятельности ГПХ «Мирнинский» являлся охотничий промысел.

Охотничий промысел занимал ведущее место и составлял 30-35% от общего объема валовой продукции, а к началу 2000-х годов и позднее, составлял 100%. Для примера приведу один из охотничьих сезонов 1982-1983 года.

Количество договоров на добычу пушнины вместе со штатными охотниками (43 человека) было заключено 203. В последующие годы стабильно в охотничьем промысле участвовало 50-60 штатных охотников и до 200 охотников-любителей.

На промысел охотникам было выдано оружие калибра 5,6 мм – 76 стволов, патронов к ним 33 750 шт, калибр 7,62 мм – 35 стволов, патронов к ним 1849 шт. Штатные охотники были снабжены радиостанциями в количестве 10 штук. Количество бригад и звеньев штатных охотников составляло 5.

Охотники на промысле использовали собак породы лайка – 236 собак, в том числе охотники – 86, охотники-любители – 150 собак.

Снегоходов «Буран» было 147 штук, в том числе у охотников – 27 штук, у охотников-любителей – 120 штук.

По видам заготовки пушнины была следующая картина:

- ◆ Соболь план 1280/факт 1511
- ◆ Белка план 2000/факт 414
- ◆ Горностай план 800/факт 887
- ◆ Ондатра план 200/ факт 87

В ценовом выражении соболь составлял 95% и 5% цветная пушнина. В первые годы организации Госпромхоза добыча белки доходила до 4000 шкур, горностая до 2000.

К 2000 годам доля цветной пушнины постепенно сокращалась и как нерентабельный вид совсем исчез в заготовках. Далее заготавливали только соболей.

В начальный период Госпромхозом «Мирнинский» пушнина добывалась в основном из-под собаки. Постепенно, и особенно, с 1980 годов соболиный промысел из-под собаки стал вытеснять капканный промысел, как малозатратный и более продуктивный. Доля в добыче соболей в последние годы капканами стала основной и составляла примерно 80-90%.

Средняя заготовка соболей за охотничий сезон по годам колебалась от 2500 до 4000 штук.

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ УЧАСТОК

Заготовка пушнины, мяса диких копытных животных и другой продукции осуществлялась штатными охотниками и охотниками-любителями города Мирного и поселков Слюдякар, Арылах, Таас-Юрях, Запри, Алмазного. В начальный период организации ГПХ «Мирнинский» штатные охотники из местного населения этих населенных пунктов составляли основной костяк рабочего коллектива центрального участка. Они гордились своей профессией штатного охотника и до преклонного возраста сохранили душевную теплоту в человеческих отношениях. Взаимовыручка, скромность, доброта, честность, привитая с детства была их отличительной чертой для таежного человека.

На охотпромысле они использовали своих домашних оленей. В среднем, каждый охотник содержал до 20-30 голов оленей в своем домашнем хозяйстве.

Штатные охотники из поселка Арылах Потаповы Тит Егорович и Василий Егорович содержали более 100 голов домашних северных оленей. Это было самое большое стадо в Мирнинском районе! Родились братья Потаповы зимой в палатке в трескучие морозы, сильно простыли и после болезни с осложнениями стали с детства глухонемыми. Однако это им не помешало, когда они стали взрослыми, заниматься оленеводством и ухаживать за огромным стадом. Несмотря на такие страшные последствия болезни, они как штатные охотники, были от природы наблюдательными и опытными следопытами. Достоинно и самоотверженно выполняли свои трудовые обязанности в заготовке пушнины и мяса, заготовке лекарственно-технического сырья, а по договорам с совхозом «Новый» всегда перевыполняли план по заготовке сена и дров.

В начале 80-х годов прошлого столетия в один из охотничьих сезонов, осваивая отдаленные охотничьи угодья, они со своим огромным стадом домашних оленей забрались по ошибке в Ергагоченский район Иркутской области. Удаление от поселка Арылах напрямую составило 300 км, а наземным путем на оленях около 400 км. Вот на таком расстоянии от дома они вели охотпромысел.

На охоте по соболю они использовали только собак породы лайка. Способ охоты заключался в следующем: один из братьев присматривал за стадом оленей, другой на ездовом олене с поводырем собакой пускал по следу соболя другую рабочую собаку, которая догоняла зверька и облаивала его. На лай собака-поводырь выводила охотника на то место, где собака-следопыт держала соболя.

В тот год я от них принял 57 соболей Баргузинского кряжа отличного качества, из которых более половины были 1, 2 и 3 цветов! Тогда темные соболя были в цене! Можно только восхищаться той настойчивости, упорству и трудолюбию братьев Потаповых, которые могли дать фору другим охотникам.

С успехом они добывали копытных животных – лося и особенно дикого северного оленя. При охоте на дикого северного оленя они использовали своих домашних оленей. Прячась за своих оленей, они потихоньку скрадом подходили к дикарям на верный выстрел. Им же принадлежит рекордный вес добытого северного оленя (лесная популяция). Вес чистого мяса в туше составил 170 кг. Олень был добыт в пойме верховья реки Ыгаты, левый приток реки Вилюй. Туша оленя была доставлена на домашних оленях за 200 км от города Мирного. За 24 года моей работы в Госпромхозе рекорд братьев Потаповых никто не мог превзойти.

В поселке Арылах кроме братьев Потаповых трудились и другие ветераны охотничьего промысла, например Иванов Капитон Саввич, Иванов Виктор Саввич, Иванов Иван Гаврилович, Шаманаев Иван Иванович.

В поселке Таас-Юрях были известны такие охотники, как Данилов Христофор Лукич, который участвовал в охотпромысле. Имел награды за доблестный труд в годы Великой Отечественной войны, добывая «мягкое золото» для фронта. С его слов, он сдавал государству за охотсезон до 2000 шкурок белок. Тогда соболей не было. Другие штатные охотники поселка также достойно трудились и выполняли плановые задания. Это Никифоров Петр Ефремович, Кокарев Ефрем Лукич, Иванов Афанасий Гаврилович, Иванов Юрий Никитич.

В поселке Слюдюкар – это Никифоров Николай Николаевич, Иванов Иван Иванович. Саввинова Мария Степановна – единственная женщина-охотник, которая наравне с мужчинами постоянно участвовала в охотпромысле. Мария Степановна содержала 50 домашних оленей.

П.Г. Торгашов, начальник участка, город Мирный

ЧЕРНЫШЕВСКИЙ ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ УЧАСТОК

Заготовка пушнины и вылов рыбы были основными видами деятельности участка. На территории базы Чернышевского участка было построено здание, в котором половина помещения было оборудовано под жилье, вторая половина – под переработку дикороссов (ягоды, грибы), и там же помещение с барабаном для подработки шкурок соболя. На участке имелся гараж на одну единицу автомобильной техники, а также складские помещения для хранения готовой продукции (варенье, соленых грибов, свежей и соленой рыбы).

Работа производственного участка была хорошо организована. В этом большая заслуга начальника участка Ковалева В. Г. Сам он закончил Иркутский пушно-меховой техникум. Пушнина с его участка всегда была высокого качества, план заготовки всегда выполнялся.

Самая трудоемкая работа на участке была связана с рыболовным промыслом. Каждому рыбаку приходилось ежедневно перерабатывать большое количество рыбы, иногда до 200 кг. Это был тяжелый физический труд и тем более, что за всю путину нужно было перетаскать и перелопатить не одну тонну рыбы.

Своевременное снабжение начальником участка рыбаков на рыболовном промысле сетеснастями, лодочными моторами, солью, бочкотарой способствовала не только выполнению производственного плана, но и его перевыполнению. Так, при плане вылова рыбы в 100 тонн, фактически добывали до 120 и более

тонн. Удачная транспортная логистика по Вилюйскому водохранилищу позволяла с наименьшими затратами вывезти выловленную рыбаками рыбу с ледников на своем теплоходе «Ярославец» до поселка Чернышевский и сдачи ее в морозильные штольни Рыболовного завода.

Постепенно, в Чернышевском участке в среднем работало 20 штатных охотников. Из них половина штатных охотников, у которых базовые стоянки располагались по водохранилищу, ежегодно занимались рыбным промыслом в летне-осенний период. При плане вылова рыбы в 6 тонн, фактически большинство охотников вылавливали до 10-15 тонн. Многие охотники жили на стоянках семьями. В летний период ко многим охотникам приезжали на «отдых» родственники или друзья, которые конечно же им помогали на рыболовном промысле.

Особенно хочется отметить несколько штатных охотников, которые своим героическим трудом прославляли Госпромхоз.

Демченко Иван Николаевич (река Купаки, левый приток Чонского разлива). Его охотничий участок хорошо оборудован. Промысловые путики были проложены по реке Купаки и по ее притокам. Протяженность путиков 150 км. В качестве приманки на соболей использовал только рыбу, в основном щуку. Удивительно, но факт, он никогда не использовал в качестве приманки на соболей боровую дичь и не стрелял ее. Не брал лицензии на копытных животных.

Река «Купаки» – это единственная река на левобережье Чонского разлива, которая не пострадала от пожаров в 1984-1985 годах. Таежная пройма реки представлена в основном сосняками с богатыми ягельниками. По данным авиаучета в 2000 году левобережье за путину Чонского разлива было зоной повышенной плотности лесей в Мирнинском районе. И составляла тогда 0,75 особей на 10 кв. м. Однако, Иван Николаевич их не трогал. Охотники-соседи частенько отпускали в его адрес язвительные шутки и посмеивались над его слабостями и жадностью к животным, но он на это не обращал внимания. Сам он был крепкого телосложения. Вместо зарядки по утрам он брал тракторную железку весом в 200 кг, отжимал ее и перетаскивал по рыболовной стоянке с места на место. Охотники шутили и по этому поводу, но уже в уважительном тоне. Природная сила и здоровье помогали ему в работе, где приходилось на своем горбу перетаскивать за путину многие тонны рыбы. Из штатных охотников он больше всех вылавливал рыбы до 20 тонн.

По заготовке пушнины всегда строго выполнял план в 100 соболей и сразу же закрывал капканы, но иногда брал дополнительный лимит на добычу соболей из резерва Госпромхоза, если кто-то из охотников по каким-либо причинам не дотягивал план.

Стоянка у него на берегу Чонского залива была хорошо оборудована. Кроме огромной избы были баня, гараж для бурана, навес для дров, грядки под зелень и огромная теплица, где он выращивал рекордные урожаи огурцов и помидоров.

Запомнился необычный способ охоты на волка Иваном Николаевичем! Крупный одиночка-волк постоянно приходил к его стоянке и у подножия крутого берега с залива, когда наступала ночь начинал скулить, визжать и лаять по собачьи, подманивая таким образом непривязанных собак себе на ужин. Иван Николаевич много ночей провел в засаде с дробовым ружьем ожидая волка. Нарезного оружия у него не было, так как он не занимался заготовкой мяса. Волк приходил и каждый раз обнаруживал затаившегося охотника и не шел на берег. И все же он его обманул. В одну из очередных ночей в засаде, когда волк пришел и начал подманивать собак, Иван Николаевич обернувшись с ружьем в тулуп, наизнанку потихоньку с таким лаем начал скатываться по бурановскому следу вниз к волку. К удивлению, волк не убежал и подпустил охотника на верный выстрел.

Сейчас Демченко И. Н. проживает в поселке Чернышевский и до преклонного возраста, ему далеко за 80 лет, занимается подледным ловом рыбы на Вилюйском водохранилище. Ежегодно, за высокие производственные показатели, он награждался ценными подарками и вниманием.

Другой охотник, Иванов Валентин Николаевич охотился по реке Джелинда левого притока реки Чона. Работал в Госпромхозе почти с самого его основания. Он один из лучших охотников ГПХ «Мирнинский». Рыболовная стоянка, можно сказать, образцово-показательная и как большинство охотников говорят, состояла из просторного жилого дома, гаража, ледника, навеса для дров, летней кухни и других построек.

В 90-е годы с комиссией от администрации района совхоза «Новый», Госпромхоза «Мирнинский» мы объезжали по Чонскому разливу Вилюйского водохранилища стоянки штатных охотников ГПХ «Мирнинский» с целью передачи охотугодий совхозу «Новый», как родовые угодья и перевода охотников на работу в совхоз «Новый». Больше всего на стоянке Иванова В.Н. нас удивили нутрии, которые свободно плавали в небольшом заливе и нисколько нас не боялись. Тут же на берегу стояли

домики для них. Думаю, этих милых и мирных животных Валентин Николаевич держал для души. Наверняка после трудового дня, в часы отдыха он любовался ими.

С этим охотником, после очередного охотничьего сезона, всегда было интересно побеседовать на различные охотничьи темы. Он прекрасно разбирался в повадках охотничьих зверей, знал хорошо их биологию. Внедрял на промысле соболей передовые методы капканного промысла, делился своим охотничьим опытом с молодыми охотниками. Поэтому план по заготовке пушнины в 100 соболей всегда выполнял и перевыполнял, несмотря на неблагоприятные условия промысла. При плане вылова рыбы в 6 тонн, ежегодно сдавал до 15 тонн рыбы.

Ежегодно, на слете охотников награждался ценными призами и одним из первых охотников был премирован лодочным мотором «Джонсон».

Штатный охотник Растатуев Анатолий Андреевич (охот. угодья реки Игода и ее притоки). Раньше Анатолий работал в Киренском районе Иркутской области учителем музыки. На базовой стоянке при нем всегда были его музыкальные инструменты: саксофон, гитара, баян, на которых он прекрасно играл. Среди охотников и рыбаков он был душой компании.

Не секрет, что многие охотники тосковали по спиртному. Чтобы как-то скрасить однообразный быт, напряженную путину рыболовства, да и просто расслабиться, охотники и рыбаки втихаря ставили брагу, настойку, выгоняли самогон.

День рыбака, дни рождения и другие праздники чаще всего отмечали на его стоянке с друзьями-рыбаками из других промысловых стоянок. Под гитару или баян охотники и рыбаки под «Растотуевку» отдыхали, пели песни, травили охотничьи и рыбатские байки, иногда танцевали. Получился импровизированный концерт под руководством Растотуева, тем более что он знал много песен и прекрасно их исполнял.

По всему водохранилищу все рыбаки и охотники знали силу «Растотуевки». Не знал и не верил только один капитан верзила (фамилии не помню) с рыб. заводского теплохода. Для него бывало литр водки за воротник как-бы ни в одном глазу. И однажды, в одном из рейсов постоянкам рыбаков с целью сбора выловленной рыбы, ему посчастливилось продегустировать напиток «Растотуевка». Дегустация для него закончилась после употребления третьей солдатской кружки этого целебного напитка – ноги не выдержали.

Название браги «Растотуевка» произошло от его создателя Растатуев Анатолий Андреевич. Когда у него доходила брага до полной выработки дрожжей, он находил одно или два осиных гнезда с осами и заправлял ими флягу с брагой. Через сутки получался брага-осинский напиток «Растотуевка».

Все это не мешало выполнять ему свои трудовые обязанности. План по пушнине всегда выполнял, заготавливал до 70 соболей. С выполнением плана по вылову рыбы были некоторые проблемы. Рыбный промысел осуществлялся вентерями и ставными сетями. Такие виды рыбы как щука, налим, сорога, окунь, можно было вылавливать без ограничений. Ценный вид, как сиг в прилове допускался в размере 10%. У Растатуева было все наоборот, в основном ловился сиг и его приходилось выбирать из сетей и отпускать, затрачивая при этом много рабочего времени. С этим приходилось мириться, чтобы не быть наказанным со стороны рыбинспекции и не стать браконьером, хотя икру сига в сентябре.

План по выводу рыбы он всегда выполнял и сдавал на рыбзавод до 10 тонн.

В свободное, от основной работы, время Анатолий Андреевич увлекался различными поделками. Собирал выброшенное на берег водохранилища различные коренья и сучки, которые после обработки в его умелых руках в виде разных зверюшек, птиц и людей.

В один из таких поисков экзотических сучков он на подмытом песчанником берегу обнаружил череп копытного животного. Уже в городе Мирном определили, что череп принадлежит овцебыку, в котором была дырка, вроде бы как от пули. Неужели наши предки застали этих древних животных и охотились на них. Место обнаружения черепа – среднее течение реки Чона, недалеко от затопленного водохранилищем поселка Туой-Хая. Череп овцебыка Растатуев передал в музей.

Северный производственный участок город Удачный. Начальник участка Смирнов Вадим Иванович. Участок занимался в основном заготовкой пушнины (sobоль, горноста́й) и в небольших объемах вылова речной рыбы, ленка, сига, тайменя, и озерной рыбы карася.

Пушнину на участке в основном заготавливали силами охотников-любителей города Удачного, поселков Полярный, Олгуйдах, Маркока.

Стабильные и высокие показатели по заготовке пушнины были у штатных охотников Стряпина Владимира по соболю от 100 до 200 штук, у Зоренко Анатолия и его сына от 150 до 250 штук.

Владимир Георгиевич Ковалев, начальник участка, поселок Чернышевский

ШТАТНЫЙ ОХОТНИК ЗОРЕНКО АНАТОЛИЙ

Центральное базовое зимовье стояло на высоком правом берегу реки Вилюй выше устья реки Вавуканан 200-300 метров. Просторное зимовье отапливалось по корейскому методу. Раньше Зоренко А. проживал на Дальнем Востоке, общался с охотниками корейцами и позаимствовал этот метод отопления у них. Огромная печка в помещении зимовья находилась ниже уровня пола примерно на 1,5 метра. Кроме основного вертикального дымохода, было еще два боковых, которые проходили под полом в глине наклонно с выходом в стенке зимовья. Протопленное зимовье с вечера настолько прогревалось, что тепло сохранялось, даже в сильные морозы не только до утра, но и до вечера. Спали они на полу, как на «русской печи».

Рядом с зимовьем на высоком берегу Вилюя находился ледник. Он отличался другим методом постройки ледников, чем по вилюйскому водохранилищу. Там вырывали траншею под ледник, затем рубили сруб по размеру траншеи, застилали крышу бревнами, засыпали землей и сверху еще мхом. Вход в ледник делали через тамбур и через две двери.

У Зоренко А. же ледник был вырыт с реки Вилюй на высоте крутого берега так, чтобы полая вода весной не достигала до входа в ледник. Ледник внутри себя представлял шахту. В начале вход был через тамбур со стороны обрывистого берега, затем расширенное помещение 4x4 метра под сам ледник, пол которого весной заливалась вода. Стены и потолок были обшиты тонкими бревнами. Такой постройкой ледника не нарушался растительный покров над ним. К тому вековые лиственницы летом создавали тень, что уменьшало нагрев ледника. В леднике можно было хранить до 2-3 тонн рыбы.

В начале 90-х годов в конце августа я принимал у Зоренко рыбу и предлагал ее грузить на АН-2. За 15 минут упаковки рыбы в мешки у меня уже не попадал зуб на зуб. Одеты мы были по летнему. Не знаю, какая там была температура, но думаю не менее -15 С, а вне ледника +24 С. Вот такой у него был ледник.

В один из охотничьих сезонов по итогам года, он был премирован снегоходом «Буран» за высокие производственные показатели в заготовке пушнины. Когда началась перестройка, он уехал на Дальний Восток.

Госпромхоз «Мирнинский», как структурное подразделение, подчинялся Управлению охотничьего хозяйства города Якутска. Руководителем был Упхолов Петр Михайлович, главным охотоведом был Сактиев Владимир Гаврилович.

В первую командировку в 1980 году я привез в город Якутск, как сейчас помню, бизнес-план работы таксидермического цеха. Привез для обзора в Охотуправление свою личную коллекцию более 10 экземпляров таксидермических изделий, которые там и остались и были размещены по кабинетам Охотуправления, затем Якутпромохоты и далее в Сахабулт.

Самое дорогое для меня изделие – композиция «Колонок с сайком» на лиственничном грибе – «труповике» бережно хранилось под стеклом в кабинете Генерального директора Петрова Никифора Николаевича. Если кто-то и не видел в натуре это изделие, то наверняка, видели логотип, цветную открытку-приглашение к какому-то праздничному событию, где красовалась композиция «Колонок с сойком»!

Руководство Охотуправления одобрило нашу инициативу по организации таксидермического цеха. В начале таксидермический цех размещался в конторе Госпромхоза в одном из кабинетов. Затем, по нашему проекту в 1980 году был построен таксидермический цех, где часть этого помещения была оборудована под переработку дикоросов с варочными котлами для варки варенья и емкостями для засолки грибов.

Из года в год таксидермический цех наращивал объемы производства товаров народного потребления. Продукция цеха постоянно обновлялась. Своими силами изготавливали новые образцы сувенирных изделий и утверждали их на Худсовете города Якутска. Изделия таксидермического цеха реализовывались в городе Мирном и в городе Якутске.

Совместно с Полосковым Олегом и местным мастером на все руки Отнюковым Сергеем, мы впервые в Якутии организовали таксидермический цех. Полосков Олег, как опытный мастер – таксидермист обучал молодежь этой редкой специальности. Сергей Отнюков изготавливал мебель для цеха, различный инструмент для таксидермии и сам быстро освоил азы таксидермии и мехового сувенирного промысла.

Центральный приемный пункт размещался в конторе Госпромхоза города Мирного. Заведующим приемного пункта был товаровед пушно-мехового сырья Лютерович Яков Михайлович.

В помещении приемного пункта был размещен барабан для подработки принятой пушнины. Яков Михайлович постоянно привлекал к этому штатных охотников и охотников-любителей, которые с удовольствием участвовали в этом мероприятии. Они очищали шкурки соболей от крови, грязи, засмоленности. Тут же пересаживали шкурки соболей на правилки, которые были посажены не по стандарту, то есть это был своеобразный ликбез. И здесь же выдавал каждому охотнику стандартные правила. Все эти мероприятия в конечном итоге способствовали сдаче качественной пушнины на Иркутскую пушно-меховую базу. Расчет с базы всегда приходил с повышением, разница которой потом выплачивалась охотникам. С образованием НК «САХАБУЛТ», пушнину уже сдавали туда, но уже без доплаты охотникам. Так работал приемный пункт пушнины на Центральном участке.

В Госпромхозе большое внимание уделялось борьбе с хищниками. Каждую весну вели отстрел волков с применением авиации. В основном использовали Ми-2. Ежедневно охотники по радиации сообщали о появлении волков на своих охотничьих участках. Это позволяло рационально использовать авиацию и облегчало поиск хищников, а также повышало результативность их отстрела.

В среднем отстреливалось с вертолета от 20 до 30 волков. Наземным путем это осуществлялось при помощи капканов, петель, ядом, и сдавалось на приемный пункт Госпромхоза от 5 до 15 шкур волков.

Самым эффективным способом уничтожения хищников был яд «Вторацитат бария», который мы получали в ГУП НК «Сахабулт». Разработанный «Сахабултом» конкурс по уничтожению хищников с выделением разнообразных ценных призов, вплоть до снегохода «Буран», повышало заинтересованность охотников разной категории в уничтожении как можно большего количества хищников.

С развалом охотничьих хозяйств ослабла борьба с хищниками, наносящая огромный ущерб не только диким охотничьим животным, но и домашним, особенно коневодству и домашнему оленеводству. В последние годы численность хищников только увеличивается. Фактически, борьба с ними ведется, как раньше, нет заинтересованности у охотников. Охота на волка и его добыча носит случайный характер. Заметно, что численность копытных: лося и ДСО сокращается. Редко можно наблюдать визуально или по следам взрослую самку лося с телятами. Телята чаще всего в раннем возрасте погибают от хищников. Силами только одних охотников борьбу с хищниками не решить! Здесь должна быть поддержка государства и целевая программа, которая должна финансироваться правительством Республики Саха (Якутия).

В настоящее время я нахожусь в составе РО КМНС «Кержак», продолжаю заниматься своим любимым делом – охотой и рыбалкой, которому посвятил всю свою сознательную жизнь! После службы в армии с 1971 года я не пропустил ни одной промысловой осени! Тяжелые будни охотпромысла и рыбалки нам, охотникам не в тягость, а в радость и приносит душевное удовлетворение! Вот и сейчас наступает новый охотничий сезон, тайга нас снова ждет! И так будет каждый год, пока нас не оставят силы!

ГАБЫШЕВ ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ

Дата рождения: 19.02.1956 г.

Место рождения: п. Нюрба Ленинского р-на ЯАССР.

Семейное положение: женат.

Дети: дочь, сын, три внучки.

Образование: Кубанский государственный университет, Якутский государственный университет, Хабаровский государственный университет экономики и права.

Достижения в общественной жизни: Отличник охраны природы РС(Я). Мастер спорта СССР по боксу, депутат двух созывов районного и городского советов в г. Мирном. Почетные грамоты Министерства культуры РС(Я),

Министерства сельского хозяйства РС(Я), Министерства охраны природы РС(Я), ФАПК «Сахабулт» АО «За лучшие показатели заготовки пушнины» (2005 г.), «За добросовестную работу и вклад в развитие охотничьего хозяйства РС(Я)» (2006 г.), Главы Мирнинского района «За активную работу в Районном Собрании 2-го созыва, вклад в проведении муниципальной реформы в Мирнинском районе», УВД г. Мирного МВД РС(Я) «За содействие правопорядку», меценат Мирнинского района.

Директор Мирнинского филиала ФАПК «Сахабулт» АО – с 2002 г. по 2012 г. За указанный период филиалом сдано на ПМБ концерна 38000-40000 шкур соболя (в среднем, за охотсезон 3800 шт.). Численность промысловиков Мирнинского филиала, заключивших договор с филиалом на заготовку пушнины, в среднем, 200-220 охотников. Награждены грамотами Минсельхоза РФ и ценными подарками концерна «Сахабулт» промысловики Иванов Лука Николаевич, Пронько Алексей Васильевич. Охотовед филиала – Лютерович Яков Михайлович, имеющий специальное образование (Иркутский аграрный техникум), неоднократно отмечался Почетными грамотами концерна за добросовестную работу.

Численность промысловиков Мирнинского филиала, заключивших договор с филиалом на заготовку пушнины, в среднем, 200-220 охотников. Награждены грамотами Минсельхоза РФ и ценными подарками концерна «Сахабулт» промысловики Иванов Лука Николаевич, Пронько Алексей Васильевич. Охотовед филиала – Лютерович Яков Михайлович, имеющий специальное образование (Иркутский аграрный техникум), неоднократно отмечался Почетными грамотами концерна за добросовестную работу.

Ветеран охотхозяйства, кадровый промысловик Игнатъев Афанасий Николаевич, главный охотовед Мирнинского ГПХ, ветеран охотхозяйства Лютерович Яков Михайлович

А.Н. Игнатъев

МОМСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 6 706 293,6 га, из них закрепленные за охотпользователями (4 юридических лиц) - 892 723,6 га (13,3%), общедоступные охотничьи угодья - 5 813 569,5 га (86,7%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: соболь - 810 шт. (1997 г.); белка - 10681 шт. (1997 г.), горностай - 1157 (1994 г.).

АЙЫЛБАНЫ ТАПТААН ИДЭ ОНОСТУБУТА

Слепцов Валентин Егорович 1960 сыллаахха Муома оройуонун Улахан Чыыстайыгар 12 оҕолоох дьэ кэргэннэ 6-с оҕонон төрөөбүтэ. Оҕо сааһа ыстаадаҕа ааспыта. Оскуолаҕа үөрэнэр кэмнэригэр спортсмен бэрдэ этэ. Сүүрүүгэ, чэпчэки атлетикаҕа кылааһыгар куруук бастыыра. Учууһунан сүүрдүүгэ куруук бастыҥ буолара. 1977 сыллаахха Муома орто оскуолатын бүтэрэн «Искра» сопхуоска оробуочайынан үлэлээбитэ Айылҕаны кытта ыкса сибээстээх буолан олоҕун айылҕаны кытта ситимнээбитэ. 1978-1980 сс. Сэбиэскэй аармыйа кэккэтигэр сулууспалаан ытык иэһин толорон кэлээт Иркутскайдааҕы пушно-меховой техникумҥа туттарсан киирбитэ. 1982 сыллаахха охотовед идэтин ылан дойдутугар кэлэн «Искра» сопхуоска охотоведынан үлэҕэ киирбитэ. Бу кэмнэ сопхуос кырымахтаах хара саһылы иитэрэ, элбэх кадровай булчут күндү түүлээҕи сонордоһоро. Валентин Егорович мань барытын наардаан, суордунан

арааран «сымнаҕас көмүһү» государствоҕа туттарара. Биир кэмнэ Иркутскайдааҕы аукционҥа быһа илдьэр буола сылдыбыттаахтар. Сопхуос кыыл табаны бултуур кэмнэригэр биир бастыҥ булчут этэ.

1989 сыллаахха Хонууга көһөн кэлэн «Якутскпромохота» тэрилтэ Муоматааҕы учаастагынан начальнигынан үлэлээбитэ. 1992 сыллаахха тэрилтэтэ «Сахабулт» национальнай концерн буолбута. Бу тэрилтэ Муоматааҕы филиалын салайбыта. Улууска бултанар күндү түүлээҕи барытын тутара. 1996 сыллаахха дойдутугар Чыыстайга төннөн, бастаан «Искра» сопхуоска, онтон тэрилтэ сабыллыбытын кэннэ «Малтан» ПК үлэтин салҕаабыта. 2004 сыллаахха бэйэтэ фермерскэй хаһаайыстыба тэриммитэ. Валентин ханна да үлэлээтэр ылсыбыт дьыалатын түмүктүүр идэлээбэ. Сирин-дойдутун, хас биирдии үрэх баһын барытын эндэппэккэ билэрэ, вертолет табаны харааллааһынҥа, быыбарга, эбэтэр санрейска көттөбүнэ куруук сирдьитинэн көтүһэрэ. Ханнык ыстаада ханна турарын билэн чуо илдьэн түһэрэрэ.

Пенсияҕа таһыстар да, ыстаадаларга дьонугар баран көмөлөһөн, сайын оттоон, кыһын оттук мас бэлэмнээн, бултаан, балыктаан эбии дохуоттанара. Бары саһаны билэ сатыыра, ол курдук убайа Спартак Егорович Хонууга аҕалбыт дельтапланынан көтө үөрэммитэ. Сүппүт табаны, сылгыны көрдүүргэ, бөрөнү бултаһарга туһалаах эбит диирэ. Ити бэйэтин кэмигэр сонун тэрээһин этэ. Дьонун, аймахтарын хаартыскаларын, докумуоннарын (семейный архив) кичэллээхтик харайан илдьэ

сылдыра. Хас да чымадаанга угуллубут этэ. Тастын убайа самодеятельнай мелодист Старков Петр Николаевич элбэх хаартыскаларын копиялатан олохтоох музейга биэрбитэ. Хантан да кэллэҕинэ барыбытыгар куруук кэһиилээх буолааччы. Кинигэни сөбүлээн ааҕара.

Бииргэ Иркутскайга алтыспыт доҕоро ахтарынан: «90-с сылларга Иркутскайга студеннар ортолоругар Валентин гитаранан «Муомаҕа саас кэллэ» диэн ырыаны ыллаатаҕына, ытыс тыаһынан көрсөлөрө. Куруук сүбэли сылдыр, кыһалҕалаахха көмөлөһө сатыыр этэ. Кэргэннэнэн, 2 уол оҕолонон, билигин уол сиэннэнэнэ. Уола Валентин Валентинович аҕатын туйаҕын хатаран Улахан Чыыстай дьаһалтатыгар тыа хаһаайыстыбатын специалиһынан үлэли сылдыр.

Анна Иннокентьевна Саввина

ДОЙДУТУН САЙДЫТЫН ТҮСТЭЭН

Аҕам Иннокентий Егорович Слепцов 1938 сыллаахха кулун тутар 10 күнүгэр көс эбээн Егор Петрович, Анна Николаевна Слепцовтар дьиэ кэргэннэригэр иккис оҕонон күн сириҥ көрбүт. Сэри аас-туор кэмигэр оҕо сааһа ааспыт буолан олох эрэйдэрин көрсөн улааппыт. Кыра эрдэҕиттэн тыанан-хайанан сылдыан булт, таба албастарын баһылаабыт. Интернакка олорон оскуолаҕа үөрэммит, улахан кылаастары Хонууга үөрэнэн бүтэрбит. Тракторист идэтигэр Дьокуускайга үөрэнэн кэргэнин Февронья Алексеевна дойдутугар Кулун Өлбүккэ «Муома» сопхуос отделениетыгар трактористаабыта. Дойдутугар 1973 сыллаахха төннөн кэлэн «Искра» сопхуоска үс таба ыстаадатын босхолонмут биригэдьириҥэнэн үлэлиир этэ. Ол сылдыан кыыл табаны бултуур биригээдэни салайара. Эһэлээх, Силээннээх, Суордаах, Кэбэргэнэ диэки баран бултууллара. Хонууга көһөн кэлэн «Сахабулт» тэрилтэтин салайааччытынан үлэлээбитэ. Кыра маҕаһынан

аһан нэһилиэнньэни этинэн хааччыйар этэ. Ол курдук түбүктээх үлэтэ түмүктээх буолбута. Дойдутун салалтата РСФСР тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ бочуоттаах ааты, «Бочуот Знага» уордьан туттарбытара, «Муома улуунун, Улахан Чыыстай нэһилиэтин бочуоттаах олохтооҕо» албан ааттары инэрбиттэрэ.

Биир түбэлтэ маннык буолбут. Кыһын томороон тымнытыгар, олунньу ый кылгас күннээх кэмигэр аҕам биригээдэнэн кыыл табаны бултуу сылдыбаллар эбит. Ми-4 вертолетунан эттэрин тиэйэллэр. Арай халлаан харангаран эрдэҕинэ, бука 4 чаас саҕана буолуо, көһөрдүү хомунан, балааккаларын эһэн, вертолету этинэн, малларынан толорон баран көтөөрү гыммыттара ыйааһыннара ыарахана бэрт «перегруз» буолбут. Командир «туши выкидывайте» диэн мотуор бэрилиир тыаһынан хаһытаабыт. Аҕам бииргэ бултуу сылдыр Слепцов Пантелеймон Афанасьевичы кытта тутуспутунан ыстанан кэбиспиттэр. Вертолет чэпчии түһэн өрө көтөн тахсыбыт да Хонуу диэки көтө турбут. Дьоммут хаары хаһан кириэн хаар анныгар хонон турбуттар. Сарсыарда эрдэ вертолеттара көтөн тигинээн кэлбит. Вертолетчиктар санаарҕаан сүгүн да утуйбакка, халлаан суһуктуйа сырдыта дьоннорун көрдүү көппүттэр. Хата, дьонноро далбааты туралларын көрөн үөрбүттэр аҕай. Командир кэпсириҥэнэн, эттэри быраҕан вертолет чэпчээн үөһэ көтө дии санаан бара турбуттар. Арай тийбиттэрэ икки киһилэрэ суох, дьэ сүрүҕэ хайда сыһан, бу дьон тонгон өлөр буоллулар диэн улахан санааҕа түспүттэр. Сарсыныгар хайдах буолбут дьону тийиэн ылабыт диэн дьиксинэ-дьиксинэ тийиэн, тыыннаахтарын көрөн олус үөрбүттэр.

Ан-2 самолетунан, бастаан МИ-4, кэлин МИ-8 вертолеттарынан кыыл табаны бултууллар этэ. Сундургутан «кыыл» диэн ааттыллара. Сундуруун кыыла дириҥ өйдүүбүн. Аҕам ийэтэ Слепцова Анна Николаевна убайдарын кытта кыыл табаны батыһан былыр Усуяанаттан көһөн кэлбиттэр үһү. Онон удьуор булчуттар эбит.

Аҕам кыылы бултуурга араас албастары туһанарын кэпсиирэ, ол курдук мотуок быаҕа (пресс быата) кыһыл тангаһынан былаах онгорон хараал курдук кыыл барар сиригэр тардаллар, кыыл таба сэлибири турарыттан соһуйан туора ыстанан булчуттар тоһуурдарыгар түбэһэллэр эбит.

Евдокия Егоровна Слепцова аатын иһиттэххинэ, Күннүк Уурастыырап Долгунчатын саныы түһэбин:

Араас үрэх бастарыгар
Сохсо, хапкаан иитэлиир,
Абый, Муома быыстарыгар
Соҕотоҕун тийтэлиир.
Хотугу кыраай булчута –
Холкуос кыһа Долгунча.

КҮНДҮ ТҮҮЛЭЭХ КЫБЫНЫЛААХ

Мин 1935 сыллаахха төрөөбүтүм, омугум эбээн – диэн саҕалыыр бэйэтин туһунан суруйарыгар Евдокия Егоровна Слепцова, Үлэ Кыһыл Знамята, «Бочуот Знага» орденнардаах, аатырбыт-суолурбут булчут.

Табанан, булдуанан иитиллэн олорор ыал оҕото кыра сааһыттан үлэҕэ эриллэн улааппытын туһунан ахтар. Эдэркээн Дуня кыыс табаһыт дьонун кытта ыраах ыырдарынан эргийэн дьонугар илии-атах буолара.

Көһө сылдыар олохтоох эбээн дьонугар төрөөбүт буолан кыайан үөрэммэтэҕэ. Баара-суоҕа начальнай кылааһы бүтэрээт, үлэҕэ эриллибитэ. Ол сылдьан салгыы үөрэнэргэ сананан Орто Халымаҕа үөрэнэн, техник-оленовод диэн идэни ылан, ыстаадаҕа үлэлээн барбыта. Кини анал үөрэхтэнэн табаларын эмтиир, аныгы технологияны олоххо киллэриигэ араас өрүттээх үлэни ыытара. Үлэтигэр кыһамныылаах, эппиэттээхтик сыһыаннаһар кыһы комсомол кэккэтигэр ылбыттара. Ити 1956 сыллаахха этэ.

– 1961 сылтан ыла кадровай булчут идэтин баһылаан, күн бүгүнгэ диэри Ийэ дойдутун сымнаҕас фондун ханата, бэйэм күүспүн-кыахпын биэрэн үлэли сылдыабын, – диэн 1989 сыл ыам ыйын 10 күнүгэр автобиографиятыгар суруйбута. Сайынын, күһүнүн, ол аата булт көңүлэ буолуор диэри табаҕа, субай сүөһү көрүүтүгэр атытта-ры кытта тэгнэ бары дьобурун ууран үлэлиир. Евдокия Егоровна ханнык баҕарар үлэҕэ ылсыста да хайаан да тиһэҕэр тиэрдэр ураты дьулуурдааҕын бииргэ үлэлиир дьонноро сөҕө-махтайа көрөллөрө, кэпсииллэрэ.

Бэйэтин туһунан автобиографиятыгар суруйарыгар кэлин мастарыскайга иистэннэнгинэн үлэлирин бэлиэтээн суруйбута. Итинтэн да көстөрүнэн, кини табаһыт, булчут эрэ буолбакка, имигэс тарбахтаах иистэннэн, сытыы харахтаах оһуордьут быһыытынан ойуччу турарын бэлиэтиир.

Уһун кэмнэргэ тайалҕаннаах тайҕаны өрө-таннары сыыйан, хара тыа күндү түүлээҕин сонордоһон төһөлөөх сылайбыта-сындалыйбыта буолуой? Булт суолун сонордоон киэһэ харангаҕа былдыаты, айылҕа араас күчүмэҕэйдэригэр түбэхэн хаайтарыы ханна барыай? Баар бөҕө буоллаҕа дии. Ону барытын туораан, булчут мындыр идэтин баһылаан дьонугар-сэргэтигэр биллэр-көстөр, убаастанар киһи буолар.

Евдокия Егоровна бэлиэтииринэн, 1974 сыллаахха «Бочуот Знага», 1985 сыллаахха «Үлэ Кыһыл Знамята» уордьаннарынан, Бүтүн Союзтааҕы Норуот хаһаайыстыбатын ситиһиилэрин көрдөрөр быыстапкаларга кыттан, кыһыл, үрүн көмүс, боруонса мэтээллэринэн бэлиэтэммитэ элбэҕи кэпсииллэр. Аны түөрт төгүл коммунистическай үлэ ударнига, тохсус, онус, уон биирис биэстии сыллаах былааннары аһара толорбутун иһин бэлиэлэринэн, 1959 сыллаахха бэһис ыңырыылаах Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин депутатынан талыллыбыта. 1975 сылтан партия чилиэнэ. Санаан көрүөбүң, биир киһиэхэ бэриллибит маннык элбэх наҕараадалар тугу кэпсииллэрий? Маннык ситиһиини хайдах көрдөрөн ылбытын туһунан барытын да буолбатар, төһө кыалларынан сыһпараларынан, сылларынан көрүөбүң. Тохсус биэс сыллаах былаанын толорбутун туһунан маннык сыһпаралар кэпсииллэр (1971 – 1976 сс.)

Сылларынан	I кварталга булгаата			IV кварталга булгаата			Сыл устата		
	былаана	толордо	%	былаана	толордо	%	былаана	толордо	%
1971	300	1054	351,0	500	1137	227,4	800,0	2191,0	274,0
1972	400	643	161,0	550	1205	219,1	950,0	1848,0	198,6
1973	400	1088	272,0	700	906	129,4	1100	1994,0	181,2
1974	100	716	178,5	500	957	191,2	900	1673,0	185,8
1975	400	847	211,7	800	1122	152,7	1200	1969,0	164,0
Барыта	1900	4348	228,8	3050	5327	174	4950	4675	195,5

Бу сыппаралар кэпсииллэринэн булчут Евдокия Егоровна биэс сыллаах былаанын чохчы даҕаны ырааҕынан аһара толорбутун кэрэһэлиллэрин киһи көрөн үөрэр. Салгыы өссө итэҕэтиилээх буоллун диэн сыппаралар тугу кэпсииллэринэн көрөн итэҕэйиэҕин. Аны онус биэс сыллаах былаан туолуутун:

Сылларынан	I кварталга булгаата			IV кварталга булгаата			Сыл устата		
	былаана	толордо	%	былаана	толордо	%	былаана	толордо	%
1976	400	759	187,7	410	954	235,0	810	1713	201,6
1977							770	2055	251,7
1978	400	488	122,0	77,0	1243	161,3	1170	1731	147,9
1979	250	650	260,0	600	872	145,3	850	1522	179,0
1980	400	620	155,0	640	792	123,6	1020	1413	138,0
Барыта							4620	8434	182,0

Манна сорҕото ситэ толоруллубатах да, уопсай түмүккэ сыллааҕыта 182 % тийибит.

Кэлин уон биирис биэс сыллаах былааны Евдокия Егоровна бултааһынна былаанын толоруутун кварталларынан буолбакка, сылларынан быһа маннык толорбутун көрдүбүт

Сыла	Былаана	Төһөнү толорбута	Бырыһыана
1981	1150	1787,04	155,4
1982	1000	1580,64	158,0
1983	1300	4827,75	371,36
1984	1000	5096,70	501,93
1985	1300	3092,91	237,91
Барыта	5750	16385,04	284,95

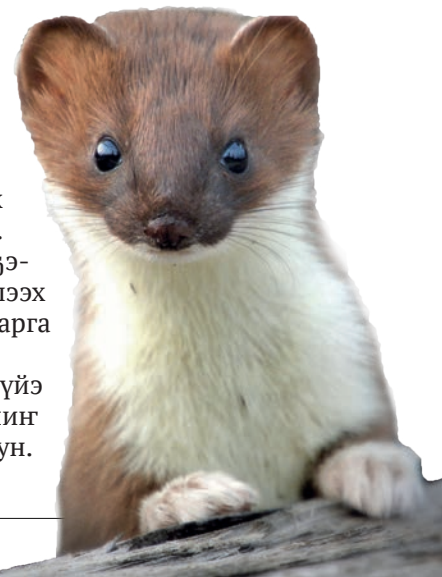
Мантан көстөрүн курдук, булчут Евдокия Егоровна 15 сыл устата, ол аата үс биэстии сыллаах былаанынан балтараалыыттан быдан ордугунан, ол курдук уон биирис биэс сыллаах былаанын 284,95% толорбута сонордуйт кырдык да табыллан бултуурун туоһулулар. Аһаардас тохсус биэс сыллаах былаанын ханнык булдуна толорбутун туһунан маннык бэлиэтээбиттэр: тиин – 1688; кырынаас – 58; саһыл – 17; киис – 55; кырса – 2 тириитин туттаран былаанын 195,5% толорбут.

Өссө эдэркээн кыһы 1959 сыллаахха үчүгэй үлэҕэ ситиһиилэрин бэлиэтээннэр Евдокия Егоровнаны бэһис ыңгырыылаах Саха АССР Верховнай Советыгар депутатынан талбыттара.

Дьининэн ыллахха, ыраах сиртэн тыаттан бултуу сылдьан кэлэн мунньахтарга кыттыы ыарахаттардааҕа. Олохтоохтор бэйэлэрин үтө-мааны кыыстарын олохтоох Советка сэттэ төгүл быыбардаабыттара. Ити эрэллэрин тустаах үлэтинэн, киһи быһыытынан кыһамныытынан ситиспитинэн сыаналыахха сөп.

Онон, түмүктээн эттэххэ, кыра үөрэхтээх эбээн кыһа дьон-сэргэ итэҕэлин чохчы бэйэтин ситиһиитинэн, дьулурунан, тулуурунан ситиспитэ үөрүүлээх суол. Евдокия Егоровна үлэтин-хамнаһын, булчут быһыытынан уопутун атыттарга кэпсиир, сүбэлиир суругуттан ылабыт.

– Биһиги дойдуга тиин икки көрүнгө баар. Ол курдук сис хайатын, үрэх, үрүйэ баһын тиингэ сүннүөнэн тэллэйнэн аһылыктанар. Онон бултуурга чэпчэки. Тиин ыраас күннэ таас үрдүгэр, былыттаахха аллара түһэн аһыыр. Ол кэмнэ бултуубун.

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

Иккиһинэн, эриэхэ тиингэ ханна түбэһиэх сиргэ, ордук болбукталаах тумул, сис хайа быһыһыгар сылдыар буолан сырыыта киэн. Онон бултуурга эрэйдээх. Тиини үксүн суолларын ирдээн бултуурбар ыттарым көмөлөһөллөр. Уопсайынан, булчут ыттары үөрэтии улахан суолталаах. Ыт бултуурга эрэ буолбакка эрэллээх доҕор.

Ханнык баҕарар түүлээҕи сүлэргэ аан бастаан илиини ыраастык суунуохтаах. Сүлэн баран сэ-рэнэн субатын ылаҕын, 5 см кэтиттээх киэпкэ тиирэн, маарыла нөнүө хатарабын. Оччоҕо уот сиэбэт, хатарыгар хаачыстыбата үчүгэй буолар.

Мин тиини бултуурбар харахха, кулгаахха ытан өлөрө сатыбын, тириитин алдыаппат туһуттан. Сонно тута хаанын ыраастыырбар эрдэ үөрэппит ыппын туһанабын. Хаанын салатан, оборторон кэбиһэр табыгастаах.

Кырынаас ханна баҕарар баар, ордук кутуйахтаах үрүйэлэргэ, үрэх бастарыгар сылдыааччылар. Онон үксүн хапкаанынан, былаасканын тоһуур ууран бултуубун. Аһылыга, ол аата, мэнгитэ сытый-быт, хатарбыт балыктары уурабын. Сороҕор тоһуурга хаар дьиэни күрүүлээн онорон өлөрөбүн. Хас төрүөт, хапкаан аайы бэлиэ туруорабын.

Киис сүрдээх өйдөөх, киитэрэй буолан бултуурга эрэйдээх. Аһылыга кутуйах, эриэхэ, куобах, эрдэҕэс. Уопсайынан, кутуйаҕыттан көтөр кынаттаахха тиийэ аһылыктанар. Сырыыта киэн, таастар быыстарынан, үрүйэлэринэн, сис хайалар тэллэхтэринэн, тыалаах сирдэринэн сылдыар. Ол иһин бастаан ханан сылдыарын үөрэтэн-билэн баран, тоһуур уурабын, онно хаар дьиэ оноробун, икки өт-түнэн хайаҕас көстөн турарды.

Киис холкутук сылдыар гына, ортотугар хапкаан иитэбин. Маны таһынан күһүнүн ытынан эки-кэрэтин бултуубун. Ыттарым тииккэ таһааран хаайан биэрэллэр, сааһын хайаҕаска киллэрэллэр. Таһастааһына син биир тиин, кырынаас курдук буолан баран, имитэн туттарабын. Бастаан «Новость» бороһуокка сууйан баран аналлаах киэпкэ тиирэн хатарабын.

Кини онус пятилеткаҕа 4250 солкуобайдаах күндү түүлээҕи бултуурун оннугар 7188 солкуо-байдааҕы бултаан былаанын 169,1 бырыһыан толорон, кэрэ бэлэхтээх ССКП XXVI съезин, Аан дойду дыахталларын күнүн көрсөр.

Бастын булчут Евдокия Егоровна туһунан республика хаһыаттарыгар атын бастын булчуттары кытта бэлиэтээбиттэрин, уордьан, мэтээл ылбыттарын туһунан испииһэккэ булан ааҕахха сөп. Онон Евдокия Егоровна туһунан оройуоннааҕы, республика хаһыаттарыгар тахсыбыт ыстатыйалар түмүлүннүлэр.

Саввина Анна Иннокентьевна,

*РФ үөрэхтээһинин уонна иитиитин бочуоттаах үлэһитэ.
«Инди́гир уоттара» хаһыаттан, 1981.03.06.*

НЕРЮНГРИНСКИЙ РАЙОН

Площадь охотничьих угодий всего 8 555 057,8 га, из них закрепленные за охотпользователями (23 юридических лиц) – 5 317 841,9 га (62,2%), общедоступные охотничьи угодья – 3 237 215,8 га (37,8%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 1738 шт. (2005 г.); Белка – 822 шт. (2003 г.); Ондатра – 213 шт. (1998 г.); горностай – 136 шт. (1993 г.).

РАБОТАЛ ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫМИ ЛЮДЬМИ

В Нерюнгри я приехал в 1990 году и устроился на работу главным охотоведом, заместителем директора ГПХ «Южно-Якутское» ПО «Якутпромхота». Директором был Николай Николаевич Черноградский. База госпромхоза строилась в старом городе – это были здание гаража, и одно совмещенное здание под пошивочный и цех консервации. Мы делали варенье, закатывали в банки.

Потом мы построили еще одно здание для администрации госпромхоза, ледник, склад, вольеры для собак.

Работали замечательные люди: Бобров Анатолий Северьянович, Емельянов Григорий Петрович, Лопаткин Николай со своей женой Зиной, Синилов Александр Михайлович и др.

А какие были охотники Сигов: Виктор с Чульмана, Юдин Александр с Беркакита, Кирилл Кириллов с с. Иенгра и многие другие.

Работали очень хорошо, с энтузиазмом.

Я переехал с Усть-Янского района, где работал гл. охотоведом совхоза «Сиялннхский» Усть-Янского района. Совхоз оленеводческий, занимались добычей дикого оленя и пушных зверей, разводили лисиц на звероферме. Переехал на юг Якутии и начал заниматься добычей соболя. Для меня это было другое направление: чисто пушное направление и дополнительно заготовка ягод, грибов.

Заготавливали до 5 тысяч соболей. Заключение до 300 договоров, а кадровых охотников около 50 человек. А завозили охотников на р. Алгома сначала на вертолетах, а потом уже машинах,

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

вездеходах. Ехали долго, до недели. Но охотники были счастливы, что едут на охоту.

Перед Новым годом выедут, столько разговоров, рассказов про охоту. Забывали про приемку пушнины.

Потом ПО «Якутпромохота» переименовали в ХПП «Нерюнгринское» ФАПК «Сахабулт». Директором был Хабелашвили Геннадий Данилович.

В системе ФАПК «Сахабулт» я отработал до 2000 годов, и все это время был главным охотоведом, дальше директором стал Михаил Ладушкин. А я перешел в Нерюнгринскую инспекцию охраны природы.

Я горжусь, что я был и работал с А. Максимовым, Н. Сметаниным, Н. Додоховым, П. Коркиным в системе охотничьего хозяйства: «Сахабулт».

НЮРБИНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 4 132 586,7 га, из них закрепленные за охотпользователями (4 юридических лиц) – 2 629 400 га (63,6%), общедоступные охотничьи угодья – 1 503 186,7 га (36,4).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 1116 шт. (2010 г.); Белка – 19847 шт. (2008 г.); Ондатра – 55803 шт. (2010 г.); горностай – 3838 шт. (1993 г.); колонок – 699 шт. (2002 г.).

САХАБУЛКА» ҮЛЭЛЭЭН ААСПЫТ КЭРЭ КЭМНЭРИМ

Мин, Семенов Валерий Никитич, кулун тутар 19 күнүгэр 1945 сыллаахха Ньурба оройуонун Үөдэй нэһилиэгэр, холкуостаах ыалыгар бастакы оҕонор төрөөбүтүм. Аҕам – Семенов Никита Петрович, Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа, Ленинградтаағы фронтта Ленинград анныгар сэриилэспитэ. Сэриигэ улаханньк бааһыран I группалаах инбэлиит буолан төнүбүтэ. Ийэм – Семенова Мария Николаевна, үлэ, тыыл бэтэрээнэ.

1964 сыллаахха Ньурба 1 №-дээх орто оскуолатын производственной үөрэхтээһиннээх бүтэрбитим. Тута үөрэх кэнниттэн 1964 сылтан 1967 сылга диэри Владивосток куоракка Муоратаағы байыаннай күүстэргэ ытык иэспин төлөөн армияҕа сулууспалаан кэлбитим. 1967-1969 сс. Ньурба оройуонун «Марха» сопхуоһугар кадровой булчутунан үлэлээбитим. 1969 сыллаахха Иркутскайдаағы тыа хаһаайыстыбатын институтугар биолог-охотовед идэтигэр күнүскү үөрэххэ үөрэнэ сылдьан, 1972 сыллаахха дьоннорум ыарыттыаннар кэтэхтэн үөрэххэ көспүтүм. 1975 сыллаахха үөрэхпин бүтэрбитим. Үөрэнэр кэмнэрбэр 1972-1976 сс. бултуур промысловай хаһаайыстыба министриэристибэтин Сэбиэтин Саха сиригээҕи Ленинскэй оройуонугар салайааччы охотоведынан үлэлээбитим. 1976-1995 сс. «Ньурба» сопхуоска зоотехник-охотоведынан үлэлээбитим. Бу үлэлиир кэмнэрбитигэр, сопхуос саҕана, түүлээхпитин нэһилиэги кэрийэ сылдьан утары харчытыгар тутарбыт. Үксүн андаатары, тиинги, солондону, кырынааһы, кыһыл саһылы уонна кийиһи туттарар этилэр. Ордук хото Хорула, Хатыы, Маалыкай, Чуукаар, Күндээдэ бөһүөлэктэриттэн туттарааччылар. Кыһын Санга дьыл иннигэр түүлээхпин 10-нуу кг ғынағына куулга баайан, бииркэлээн почтаҕа посылка курдук туттаран Иркутскайдаағы түүлээҕи тутар базаҕа ытарбыт. Онтон саас, суол хаалыан иннинэ эмиэ итинник бэлэмнээн почтаҕа баһыылка ғынан туттарааччыбын. Сопхуос бүтэһигэр түүлээх туттарбышпытын бэйэтэ аахсан ылар.

1996 сылтан «Сахабулт» концерн холбоһуктаах акционернай обществотын Ньурба улуунун, булт промысловай хаһаайыстыбатын салайааччытынан үтүө суобастаахтык 2017 сылга диэри үлэлээбитим. Билигин бочуоттаах сынһаланҕа олоробун. Түүлээҕи бастаан бэйэм тыалары, дэриэбинэлэри кэрийэ сылдьан тутаттыыр этим. Кэлин суол сырыыта кэнгээн булчуттарым утары харчытыгар аахсан элбэх түүлээҕи туттарар буолтара. «Сахабулт» концерн тэриллэн, сүрдээх элбэх болҕомто ууруллан булчуттарга спецтаһаһынан, бултуур тэриллэринэн, балаакканан төһө кыалларынан хааччыһа

сатырбыт. Лицензия көгүлүн булчуттарга сезонунан көрөн түнгээччибин. «Сахабулка» үлэлээбит кэмнэрбин олус үчүгэйдик саныбын. Атын улуустардыын бары биир кэмнэ тийэн булчуттарбыт түүлээхтэрин үөрэ-көтө туттарааччыбыт. Биһиги ыраах улууска сытар буоламыт туох да улахан хааччахтааһына суох аахсан кэлэрибит. Саҥа дьыл иннигэр туттаран бүтэ охсон, аахсан, хамнастанан өссө оскуолаҕа үөрэнэр саастаах оҕолордоох дьонго Саҥа дьыллааҕы подарок туттаран ытталлара. Коллектив олус таһаарылаахтык үлэлээбитэ. «Сахабулт» концерн генеральной директорынан мин үлэлиир кэммэр Петров Н.Н., солбуйааччыларынан Сметанин Николай Николаевич, Коркин Петр Николаевич, түүлээх тутар база начальнигынан Борисов Илья Гаврильевич үлэлээбиттэрэ. Суол-сырыы оччолорого онгоһулла илик буолан куоракка иккилии суукка айаннаан кэлэрибит. Ньурбаттан куоракка дылы айан 800 км кэринэ, онон уһун, сындаһаннаах айан буолара. Үлэлиир тэрилтэм «Сахабулт» ыраахтан түүлээх аҕалан туттарарбын учуоттаан, сыаналаан үлэбэр туттарбар «Уаз-Охотник» биэрбиттэрэ. Ыраах айанга сылдырбар ол улахан төһүү күүс буолбута.

Уопсай республика үрдүнэн түүлээҕи туттарыы былаанын толорорго кыһалларбыт. Мин үлэм үрдүктүк сыаналаммыгынан, сыралаах үлэм түмүгэ буолбутунан олус киэн туттабын. Түгүнинэн туһанаммын махталым мунура суох бииргэ үлэлээн ааспыт «Сахабулт» тэрилтэбэр, чуолаан салайааччыбар, генеральной директорбар Петров Никифор Николаевичка уонна бииргэ алтыһан ааспыт коллегаларбар. Бары этэнгэ, доруобай сылдыһын!

Наҕараадаларым:

- ◆ 1985 с. САССР Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтиттэн Москва ВДНХ-гар путевка;
- ◆ 2000 с. «Үлэ бэтэрээн»;
- ◆ 2002 с. Саха Республикатын Правительствотун Бочуотунай грамотата;
- ◆ 2006 с. «Сахабулт» концерн Бочуотунай грамотата;
- ◆ 2007 с. Российской Федерация Тыа хаһаайыстыбатын министерствотун Бочуотунай грамотата;
- ◆ 2009 с. Саха Республикатын Тыа хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитин аатын ингэрбиттэрэ.

Билигин кэргэмминээн Матрена Гаврильевнаһын бочуоттаах сынныһаланҥа олоробут. Оҕолорбут улаатаннар, үөрэхтэнэн, ыал буолан сиэн минньигэһин көрдөрөннөр, кинилэр толору үөрүүлэринэн, ситиһиилэринэн угуттанан толору дьоллоохпут.

Валерий Никитич Семенов, үлэ бэтэрээнэ,
СР тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ,
Үөдэй нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо.
Алтынны ый 27 күнэ, 2022 сыл, Ньурба куорат

**БИИРГЭ ҮЛЭЛЭЭН ААСПЫТ КОЛЛЕГАМ ВАЛЕРИЙ НИКИТИЧ СЕМЕНОВ
ТУҮНАН КЫЛГАС АХТЫ**

Мин 1979 сыллаахха Иркутскайдаагы тыа хаһаайыстыбатын институтун бүтэрэн кэлэрбэр Валерий Никитич Семенов, норуот билинэринэн, «Охотовед Никитич», «Ньурба» сопхуоска охотovedтыы сылдыар этэ. Кинилиин уопсай үлэбитинэн планеркаҕа, субуотунньуктарга таба түбэһэн көрсөрбүт. Отой саҕата суох, сэмээр мичээрдээн эрэ кэбиһэр, субуотунньукка улаханлык тиритэ-хорута үлэлиирин көрөөччүм суох да буоллар, дьэ үлэтигэр ымпык-чымпык, сүрдээх ирдэбиллээх исписэлиис этэ. Биһиги үлэбитигэр куруук мөбүллэр эбит буоллахпытына, кини куруук хайҕал үөһэ сылдыааччы. Тоҕо диэтэххэ, түүлээххэ куруук былаан туолар уонна Никитич туһут түүлээҕэ хаһан да төннүбүтэ суох, үлэтигэр наһаа мындыр, булчуттарын кытта дьылыччы кэпсэтэ олорор буолар. Салалтаҕа дьонун наҕараадаҕа түһэрэн, нэһилиэк биирдиилээн булчуттара улуус, өрөспүүбүлүкэ улахан муньахтарыгар сылдыан үөрүү-көтүү буолааччылар. Онтон мин оройуонна Дьарыктаах буолуу киинигэр директордыы сылдыан иккитэ «Булт – дьарыктаах буолуу төрдө» диэн улахан дьаарбанка ыппытым. Онно Никитич туох кыалларынан булка сыһыаннаах туттар тэриллэринэн, малларынан көмөлөспүтэ. Нэһиликтэртэн кимиэхэ булт тэрилэ арааһа баарын хомуйан, илдэ киирэн быыстапкаҕа туруорбуттара. Валерий Никитич ол дьаарбанкаҕа булчуттарга, кэлбит ыалдьыттарга олус интэриэһинэй лекцияны онорбута. Дьэ, онно аан бастаан истибитим саҕарарын, сүрдээх үчүгэй, судургу, киһиэхэ тийимтиэ лекцияны онорон турардаах.

Биһиги аймахха, кэргэнэ суох буолбутун кэннэ, кэргэним кыра балтын, икки өттүттэн огдообо дьон холбоһонноор мааны күтүөт буолан киирбитэ. Дьэ, манна Никитич отой атын өттүттэн арыллыбыта. Кыһамныылаах кэргэн, амарах аҕа быһыытынан, дьыэ кэргэн туллар туттааҕа буолан, икки уоллаах кыыс оҕолонон, бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн, билигин элбэх сиэн эбэтэ, эһэтэ буолан дьоллоохтук олороллоруттан биһиги аймах үөрэбит эрэ. Билигин кинилэр дьоллоох Дьокуускайга оҕолоругар,

сиэннэригэр эрэ буолбакка, аймахтарыгар күүс-көмө, сүбэ-ама буола олороллоруттан мин, санаастара, үөрэбин эрэ. Онон Никитич биһиги үтүө майгылаах тапталаах балтыбытын таба тайанан кэргэн ылан, оттон балтыбыт Мотя көнө майгылаах, эркин курдук эрэллээх доҕорун Валерийы булан дьоллоох ыал, аҕа, ийэ, эһэ, эбэ буолан сүүс-сүүстэриттэн өйөһөн өссө да өр дьоллоохтук олордуннар. ДОМ!

Татьяна Дмитриевна Николаева,

СӨ уонна Ньурба улуунун «Дьарыктаах буолуу сулууспатын» бочуоттаах үлэһитэ, «Гражданской килбиэн», СӨ «Дьарыктаах буолуу сулууспа сайдыытын иһин», «Ньурба улуунун социальнай-экономическай сайдыытыгар кылаатын иһин» бэлиэлэр хаһаайкалара, Ньурба улуунун бочуоттаах олохтооҕо, «Ньурба» сопхуос бэтэрээнэ. Атырдьах ыйын 27 күнэ, 2022 сыл. Ньурба-Чапанда

СТЕПАН ВАСИЛЬЕВ ААТЫНАН СОПХУОС ОХОТОВЕДА СЕМЯНОВ ВАЛЕНТИН ВАСИЛЬЕВИЧ ТУҢУНАН АХТЫЫ

Уһун кыһыннаах, кылгас сайыннаах биһиги Сахабыт сиригэр күндү түүлээҕи бултаан судаарыстыбаҕа туттарааһын былыргыттан быйылгыга диэри саха киһитин биир сүрүн дьарыга буолар. Бу дьарыгы биһиги сопхуоска иилээн-саҕалаан үлэлээбит киһинэн Семянов Валентин Васильевич буолар. Кини Иркутскайдааҕы тыа хаһаайыстыбатын институтун охотовед үөрэҕин бүтэрэн баран, 1968 сыллаахха төрөөбүт дойдутугар Маалыкайга кэлэн Степан Васильев аатынан сопхуоска кылаабынай охотовединан 1994 сылга диэри олус таһаарылаахтык, үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ.

Мин 1977 сылтан кадровой булчутунан үлэлээбитим. Ол сағана булчуттарга анаан транспорт быһыгынан туһаналларыгар 200 төбө таба баара. Мин табанан сүүрбэччэ сыл бултаспытым. Валентин Васильевич үлэтигэр олус суобастаахтык, эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһар этэ. Ол сағана сопхуоска ыраах тыаҕа табанан, атынан сылдьан бултуур 50-60 кадровой булчуттар бааллара. Ону таһынан 150-ча «любитель» булчут баара. Ити барыта булчуттар сопхуос үс отделениетыттан – Хатыы, Малдыаҕар, Маалыкай иһигэр кириэрлэрэ. Маны таһынан сопхуоска 54 хара саһылы иитэр ферма баара. Сыл аайы 120-130 хара саһыл тириитин үчүгэй төрүөхтэн судаарыстыбаҕа туттарара. Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтэ сыл аайы түүлээх былаанын толору ирдиирэ. Ыраах тыаҕа баран бултуур булчуттар сүрүн бултара киис, тиин, андаатар буолара. 1968 сыллаахха 1112 киис бултаммыта. Сорох сылларга киис аҕыйаан ылар бириэмэлээх. Холобур, 1972 сыллаахха – 252 киис бултаммыт, үксүгэр 500-700 киис бултанара.

Тиин элбэхтик бултаммыт сыллара:

- 1974 с. – 22651 устуука;
- 1975 с. – 16622 устуука;
- 1984 с. – 13865 устуука;
- 1985 с. – 14715 устуука;
- 1988 с. – 15745 устуука.

Андаатар саамай элбэхтик бултаммыт сыла 1968 с. – 6285 устуука.

Валентин Васильевич ол сағанааҕы сиэринэн хас биридди булчут былаанын толорорун ирдиирэ, кини тыа хаһаайыстыбатын салайааччыларыгар туруорсан булчуттарга анал таһаанынан, хапкаанынан, ботуруонунан сыл аайы хааччыһар этэ. Ахтан-санаан аастахха, сопхуонунан олорбуппут үчүгэй да эбит. Киһи бары үлэлээх этэ. Аҕа табаарыһым Валентин Васильевич түбүгүрэн үлэлии сылдьарын күндүтүк саныбын. 1992 сылтан Саха сирин түүлээҕин ыһыллыы, тоҕуллуу кэнниттэн Саха сирэ бэйэтэ тутар буолан барбыта. Ол иннигэр түүлээҕи барытын Иркутскай түүлээҕи тутар базатыгар ыталлара. Ити кэмнэргэ «Ньурба» сопхуос старшай охотовединан Семенов Валерий Никитич үлэлиирэ. Кини эмиэ Иркутскайдааҕы тыа хаһаайыстыбатын институтун бүтэриэҕиттэн төрөөбүт дойдутугар кэлэн 1976 сылтан 1995 сылга диэри олус таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Онтон 1996 сылтан Дьокуускайдааҕы «Сахабулт» концерн Ньурбатааҕы филиалын начальнигынан үлэлиир. Ол бириэмэлэргэ биһиги киирэн андаатар, тиин, киис, солондо, кырынаас туттарааччыбыт. Утары харчытыгар туттарар буолан син элбэх киһи үптэнэн, харчыланан тахсарбыт. Сөбүгэр сыанаҕа аахсан туттарааччыбыт.

Николай Антонович Тихонов, *Маалыкай урукку кадровой булчута. Атырдьах ыйын 31 күнэ, 2022 сыл*

ҮЛЭ ГЕРОЙУНАН БУЛАРА СААРБАХТАММАТ ЭТЭ

Николай Иванович Васильев – Моруочук (1928-1972) Малдьяҕар Хаа-лын түбэтэ диэн сиргэ элбэх оҕолоох ыалга бастакы оҕонон төрөө-бүтэ. Аҕаларын байыаннай үөрэххэ диэн Ньурбанан, Марханан илдьэ сылдьан үөрэтэр кэмнэригэр, маннайгы кыыс кыратыгар ыалдьан өлбүт. Кыра уол Борокуоппай эбэлэринээн хоргуйан өлбүттэр. Ийэлэрэ ити сайын Малдьяҕарга ыалларга иистэнэн ас-танас бэриһиннэрэрэ. Ньюкулайы бырааттарынаан өлүө суох быаларыгар, Бүлгү Баһылайа диэн киһи сыарҕалаах атынан Хаалынтан Малдьяҕарга киллэртээбит. Аҕалара 1942 сыллаахха мунура тэстэн өлөн хаалар. Онон ийэлэрэ Даарыйаҕа биэс буолан хаалбыттара.

Ньюкулай ыал улахана буолан, кыра сааһыттан үлэҕэ эриллэн, ийэтин кытта бииргэ үлэлээн кыралары иитиспитэ, борбуйдарын көтөхсүбүтэ. Күүстээҕинэн уонна кытыгыраһынан умнуллубат өйдөбүлү хаалларбыт Сомоҕотто диэн эһэтин удьуордаан, кыра эрдэбиттэн үскэл көрүгнээҕэ уонна бөдөн-садан, күүстээх-уохтаах бухатыыр киһи буола улааппыта. Дойдутугар түөрт кылааһы бүтэрэн баран, салгыы атын сиргэ үөрэнэр кыаҕа суох буолан, холкуоһугар саамай ыарахан үлэлэргэ сылдыбыта, онтон кадровай булчут чулуута буолбута. Дьоно кинини таптаан Моруочук диэн ааттыыллара.

Моруочук атаһынан наһаа кыанара, ыта суох сылдьан, ыттаах дьон бултууларыттан итэҕэһэ суох, үксүгэр ордук элбэҕи бултуура эбитэ үһү. Биирдэ Николай Тихоновы-III кытта соҕотох ыттаах сыл-дьан, 90-тан тахса киһи өлөрбүттэр. Кадровай булчут буолуоһуттан сыллаабы уонна пятилеткатаабы былааннарын толорботох түгэнэ суоҕа, үксүгэр Накыын диэки сирдэринэн сылдьан бултуура. Булка үһүйбүт киһитэ элбэх этэ, 30 сыл анаардас булдуан дьарыктаммыт буолан элбэх албастары, ньыма-лары үллэстэрэ. Ол курдук бииргэ төрөөбүт быраата Егор Иванович кадровай булчут буолан үйэтин моһообута.

1970 сыллаахха Николай Иванович 21 киһи, 310 андаатары, 180 тиини, 47 кырынааһы, биир кыһыл саһылы бултаабыта. Ити курдук, сылын ахсын өлгөмнүк бултууйан, государствоҕа 8 пятилет-каҕа 9924 солкуобайы, элбэх «сымнаҕас көмүһү» туттаран былаанын 218% толорбута. Уһулуччу үрдүк ситиһиилэрин иһин Ийэ дойду саамай үрдүк наҕараадатын – Ленин орденын ылар чиэскэ тиксибитэ. Ону сэргэ, НХСБ икки үрүгү көмүс мэтээллэринэн наҕараадаламмыта, Коммунистическай үлэ удар-нигынан буолбута. Оройуон Сэбиэтин депутатынан талылла сылдыбыта. Сайаҕас майгылаах, хо-һуун киһи нэһилиэгэр улахан ытыктабылынан туһанара, Ньурба оройуонун бочуоттаах кинигэтигэр киирбитэ.

Николай Иванович 1971-1975 сыллардаағы пятилетка былаанын үс сыл иһигэр толорорго, госу-дарствоҕа 5400 оннугар 8000 солкуобайдаах кылааннаах түүлээҕи туттарарга үрдүк эбэһээтэлистибэ ылыммыта уонна оройуонна ыңгырыы таһаарбыта. Пятилетка маннайгы сылын былаанын үс бүк куоһаран толорон баран, 1972 сыл алтынньыга бултуу сылдьан, хомолтолоохтук былаҕайга былдьаммыта. Ити издээн буолбатаҕа буоллар, кини эппит тылын толороро уонна Социалистическай Үлэ Геройунан буолара саарбахтаммат этэ.

Савва Агафонович Егоров, суруналыыс

ДЭГИТТЭР ТАЛААННААХ ОРДЕННААХ БУЛЧУТ

Мин табаарыспынаан Николай Иванович Васильевы – Моруочугу Энгээрдэктэн биһиги 1951 с. Холкуос холбоһуугар 1-Малдьяҕарга, Нөөлбүктэҕэ көһөн киирбиппит. Онно биир дэриэбинэҕэ олоһуспут, кини холкуос бастын үлэһитэ этэ. Сайын от үлэтигэр, кыһын булчутунан үлэлиирэ. Онтон ытык изин толорон саллааттаан кэлбитэ, өр сылларга Арҕаа Эбэ ферматыгар олоро сылдыбыттара. Ситэн-хотон холкуос кадровай булчутунан өр сылларга таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Кэлин сопхуос кадровай булчута буолбута. Үксүн быраата Егордуун бултуулар этэ. Тиини, кырынааһы, андаатары сүрүннээн бултууллара. Кэлин атынан Накыын үрэхтэринэн киискэ сылдыбыттара. Арыт вертолетунан бултуур сирдэригэр бырахтаран бултууллара. Бииргэ бултаабыт дьонунуун, Кононов

Николай Васильевич, Тихонов Николай Алексеевич-2, Тортоюсов Николай Архипович, Афанасьев Василий Николаевич, Васильев Егор Иванович буолан илин-кэлин көрдөрүүлээх булт бөҕөнү бултаа-быттара.

Табаарыһым акка соччо бааспат, агаардас атаҕынан хаамарын сөбүлүүр этэ. «Киэһэ үүтээнигэр, бэргэһэтин устан, тутан баран сүүрүүнэн кэлэр этэ», – диэн кэпсииллэрэ бииргэ бултаһар дьоно. Чахчы дэгиттэр, атаҕынан кыанар киһи этэ. Холобур, биир хапкааннарыгар бөрө ингнэн баран, тарбаҕын быһан баран хаалбытыгар, сырсарга диэн атын нэһиликтэн Маалыкайтан Ефремов Николай-Чаапчык диэн эмиэ кыанар киһи, туут хайыһардаах, сөбүлэһэн кэлэр. Нөөлбүктэттэн Кононов Николай Васильевич-Куллуй уонна Васильев Николай Иванович-Моруочук буолан сырсаллар. Ону Николай Иванович ситэн өлөрбүтүн, сырсыбыт дьонноро кини быстыбакка уһуннук, түргэнник сүүрэрин бары сөхпүттэрэ. Нөөлбүктэ звенотугар мэлдьи звеновод буолара, былааннаах отторун мэлдьи таһынан толороллоро. Түргэн туттуу диэн киниэхэ баара, илии хотуурунан от охсор кэмигэр саатын сүгэ сылдьан, көтөн иһэр куһу ытан өлөрөрө. Биир уостаах саанан көтөн иһэр кустары, тарбаҕар ботуруону кыбытан туран, үстэ ытан хаалара. Маннай биһиги дойдуга биэстэ эстэр саа киниэхэ эрэ баара. Эбэҕэ бииргэ матассыкылынан баран кустуурбут, онно ыттарын аахтара табара. Булдугар төнүннэххэ кэнники сылларыгар чахчы табыллан бултаабыта. Бэриллит былаанын иккилии бүк куоһара толоро, булдун былаанын толоруутунан Ленин орденынан наҕараадаламмыта. Олоҕо өссө уһаабыта буоллар, Үлэ Дьоруойа буолуохтаах этэ, хаарыаннаах киһи эдэр сааһыгар, үлэтин-хамнаһын үгэнигэр сылдьан, орто дойдуга олоҕуттан быстахха түбэһэн, тус олоҕун оностубакка, оҕо төрөппөккө, кэнчээри ыччата суох бараахтаабыта. Олох сокуона кытаанах.

Александр Николаевич Самсонов,

*СР Тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ,
Государственной бириэмийэтин лауреата,*

Ньурба оройуонун уонна Малдыаҕар нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо. 25.10.2022 с.

ЧАХЧЫ УҤУЛУЧЧУ КҤАХТААХ, КИҤИТТЭН УРАТЫ ЭТЭ

Николай Иванович Васильев – Моруочук туһунан Сиздэрэй Сэмэн кэпсээбититтэн биир кэпсээни билэбин. Биирдэ тыаҕа тахсыбыттар тиингии (оччолорго тиин элбэх эбит), сарсыарда харангаҕа эрдэ баҕайы туран кини ааспыт суолун көрөн, Чуукаар булчуттара оҕонньоттор: «Оо, тайах ааспыт!» – дииллэр үһү. Сырдаабытыгар төннөн иһэн көрбүттэрэ тайахтара этэрбэстээх үһү: «Хайдах-хайдаҕый?» – диэн дыктиргээбиттэрэ, ол Моруочук тумултан тумулга тиингнэн ааспыт суола эбит, оннук киэнник атыллыыр, оннук кыанар киһи эбитэ үһү. Васильев Егор Гаврильевич – Хара Гоша диэн тырахтарыыс кэпсииринэн, биирдэ Эдьээккэ от тиэйэ тахсарыгар олорсубут уонна аара суолга Алын-Эдьээккэ түһэр (кыһын, сааһыары-кыһын, андаатар саҕана) балтараа көстөөх сиргэ хайыһыннаран Чыкыйдыырга суола суох сириэнэн, тонгуу хаарынан биир куул чаркаанын уонна ыһыгын сүгэн, хаары тэлэн баран хаалар (ол төһөлөөх ыарахан буолуой). Оннук, кини атаҕар кыанар киһи этэ диэн сөҕөн кэпсииллэрэ.

Көөкөт Дьөгүөр кэпсээбитинэн, Үс Эддьээгинэн сылдыар этэ (Алын, Орто, Үөһээ Эддьээктэринэн). Ону ол ханан-ханан, сүрдээх киэн сиринэн сылдыарын киһи өйүгэр баппаты сөфөн кэпсиир этэ. Чахчы уһулуччу кыахтаах, киһиттэн ураты буолан, оннук сирдэринэн сылдыарын. Аны аттаах сылдыар үһү уонна хаһан да ат үрдүгэр олорботун, кур сатыы, атын сизтэн сылдыарын кэпсииллэрэ. Сүүрбэ көстөөх сиртэн сатыы киирэн (Накыынтан) хоноот, сарсыарда өрүс уңуор Сэйгэннээх диэн сиргэ тахсан хаалара үһү. Үс бырааттылар Николай Иванович, Егор Иванович, Иван Иванович – үһүөн булчут, хохуун, нэһилиэк сүрдээҕин убаастыыр дьонноро этилэр. Улахан убайдарын аатынан да ааттаабаттар этэ, быһа Улахан Убай диэн ааттыылара.

Аны быһыыта-майгыта сымнаҕаһа, «сытар ынаҕы туруорбат киһи» дииллэрэ. Ленин орденнэн олох эдэригэр ылбыта, өссө Геройга бэлэмнииллэр дииллэр этэ. Ону, хомойуох иһин, ол түгэннэ тийбэккэ бу дойдуттан бараахтаабыта. Сайын Эддьээккэ отчуттары кытта тахсан сайыннары аһыыр эттэрин булара. Биирдэ 17 көтөн иһэр куһу ытан өлөрөн турардааҕын кэпсииллэрэ. Арай биирдэ Николай Иванович тайахтыы сылдьан эриэккэс тайахха түбэспит. Биир ынах муһун курдук чобой муостаах тайаҕы ыта тохтоппутун киирэн, тозовканан сүүскэ ытааччы буолбут. Арай, доҕоор, ол сүүскэ ытыллыбыт тайаҕа ойон туран кинини үөлээри кэлэн түспүтүн, чуут аһаран, кэтэ сылдыар телогрейка сонун аһаар энгэлэйн тайаҕа үөлэн илдьэн, сыгынахха тийээн сааллаат сүннүүн тосту түһэн өлөн хаалар. Ол тайах муһа ынырык кытаанах муос диэн дьон сөфөн кэпсииллэрэ. Сити кэмнэргэ Малдыафарга бултааһын биир улахан үтүө үгэстээх этэ. Кырдыаҕас булчут, сэрии бэтэрээн Тортоойус оҕонньор Намынанан табанан энгин сылдьан бултаабыт, киис энгин үөдүйэ илигинэ тиин, кырынаас бултууллара үһү. Ол кырдыаҕас кэпсииринэн, Николай Иванович «көхсүгэр компастаах курдук барара» диир үһү. Ол сылдьан, атын улуус дьонун көрсөллөрө үһү. Сунтаар дьоно: «Оо, тоҕо сүрэй, хара-мас тонустара барытын быһыта түһүөлээн, туох сүрдээх дьоно кэллилэр?» – дииллэрэ үһү.

Айаал Николаевич Данилов,

*Саха булчут ыттарын иштэр Республикаҕа соҕотох
питомниктаах Малдыафар олохтооҕо*

СЭМЭЙ КИҢИ ЭТЭ...

Мин 1959 сыллаахха СГУ-ну бүтэрэн Малдыафар оскуолатыгар учууталынан ананан кэлбитим. Оччолорго Быһыттаах санга тэриллэн аҕыйах ыал олороро. Кулууп уонна кыра балыыһа дьыэлэрэ бааллара. Субуота аайы эдэр дьон мустан кулууп дьыэтигэр оонньуур, үнкүүлүүр этибит. Ол кэмнэ Малдыафар сорох ыаллара Нөөлбүктэнэн олороллоро. Арай биир күн кулуупка киинэҕэ Уйбаанабыстар киинэ көрө кэллэрэ диэни истэн, интэриэһиргээн көрөөрү барбытым. Дьэ, доҕоор, сүдү улахан, доруобай, толору эттээх-сииннээх, сырдык хааннаах уолаттар киирэн кэлбиттэрэ. Чуолаан, Николай Ивановичка киһи хараҕа хатанар этэ: ааттаах наҕыл майгылаах, кыраҕа кыһаллыбат, улаханна уолуйбат, көрүнгүн курдук, бэрт наҕыл киһи этэ. Кэпсэттэххэ тиэтэйбэккэ барытын сааһылаан, сыыйа-баайа кэпсиирэ. Уонна бу уолаттар булдуан үлүһүйэллэрин туһунан истибитим. Ньюкулай булт арааһыттан тайахха сылдыарын сөбүлүүр этэ. Күһүн Эддьээктэн (8 көстөөх сиртэн) оттоон кэлэн иһэн Хаалын түбэтигэр тайах өлөрөн киирэрэ. Ол сағана, мин өйдөбүлбүнэн, тайах булдугар аҕыйах киһи сылдыара, ураты мындыр, туһунан өйдөөх киһи сылдыара. Киһэ кус тоһуйа олорон утары көтөн кэлбит кустары, биир айахтаах саанан ытар, онтон ааспыттарын кэннэ ииттэ охсон, иккистээн ытан икки куһу түһэрэрэ. Моруочук сэниэлээҕин туһунан маннькы кэпсииллэрэ: оччолорго республика хас да төгүллээх чөмпүйүөнэ Ефремов Владимир Николаевич диэн табаарыһа дэлби хаайан-көрдөһөн, спартакиадаҕа аҕыйах күн эрчийэн оройуон хамаандатыгар киллэрээри ыйааһына тийбэтэҕэр Николай Ивановичка 5 киилэлээх гиирэни кистээн баайан, 80 киилэҕэ Республикаҕа тустан 3 миэстэ буолан кэлбитэ. Уонна отой ыарахан үлэҕэ сылдыара, ол сағана бэрэбинэни сыарҕаҕа илиинэн тиэйэллэрэ. Дьэ, ол тиэйиигэ Николай Ивановичы илдэ барар буолаллара. Саамай дьиктиргиирим – аттаах буолан баран хаһан да ат үрдүгэр олорорун көрбөтөҕүм. Бултаабыт булдун ханна да энчирэппэккэ Государствоҕа туттарара, былаанын мэлдьи икки бүк толороро. Орденнаах булчут хаһан даҕаны орденнэн иилинэ сылдыарын биирдэ да көрбөтөҕүм, оннук сэмэй киһи этэ.

Михаил Петрович Николаев,

*СӨ үөрэҕириитин туйгуна, учууталлар учууталлара,
СӨ бочуоттаах бэтэрээнэ, Малдыафар бочуоттаах олохтооҕо*

МОИСЕЕВ АЛЕКСАНДР ГАВРИЛЬЕВИЧ

Ньурба оройуонун биир биллэр булчутунан, сонордьутунан буолар Моисеев Александр Гаврильевич. Кини 1932 с. Энгээрдэк диэн бултаах-алтаах дьон-сэргэ олохсуйбут сиригэр кулун тутар 12 күнүгэр төрөөбүтэ. Билигин ол дьоно Маалыкайынан, атын нэһилиэктэринэн тарҕанан ололор. Өлөксөөндүр аҕата Муттуна Хабырыыһа алталааҕар өлбүтэ. Онон тулаайах хаалан ийэтэ Мария Дмитриевна көрөн-харайан олох бары кыһалҕаларын көрсөн улааппыта, кыра сааһыттан холкуос бары үлэтигэр, оҕус сиэтиититтэн саҕалаан олох ыарахаттарын саҕалаабыта. Александр Гаврильевич Энгээрдэккэ олорон кадровой булчутунан үлэлээбитэ, элбэх күндү түүлээҕи бултаан судаарыстыбага туттарбыта. Сорсуннаах сонордьут, байанайдаах булчут, балааккатын, оһоһун сүкпүтүнэн булду сырсаан ыраах тайҕанан, үрэх бастарынан, киэн сирдэринэн тонгон-хатан өлгөм бултаах эргийэн кэлэрэ.

1962 с. ыал буолан кэргэнэ Мария дойдутугар Антоновкаҕа көһөн киирбитэ. Кини «1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн, улуус уонна республика салалтатын мэтээллэринэн, грамоталарынан элбэхтик наҕараадалаабыта.

Кэлин тутууга үлэлээбитэ, онно тутууга үлэтин, түүлээх соҕотуопкатын ситиһитин, күүлэйгэ от охсуутугар бастаабытын иһин нэһилиэк салалтата элбэх грамота биэртэлээбитэ. Өлөксөөндүр сахаҕа бөдөн-садан, бэйэтин лаппа кыанар күүстээх киһи этэ. Ньурбалар манньк дьонноохпунан киэн туттабыт.

ҮЛЭҢИТ КИҢИ ТУГУ БАҔАРАР СИТИҢЭР

Самаан сайын ааһан, кырыа кыһыммыт күнүн аайы күүһүн ылан иһэр. Бүгүн сарсыарда турбуппут сыарҕа хаара түспүт. Тула барыта ып-ыраас, мап-манан, хайдах эрэ киһи үөрүөх-көтүөх күнэ буолбут. Манньк бастакы хаар халыҥнык түһэрин саха киһитэ барыта күүтэр. Сыарҕа хаара түстэҕинэ, от-мас тийэйэргэ үчүгэй, отгон булчут дьон тыаларыгар тахсар кэмнэрэ кэлэр. Ону хас биирдии булчут долгуйа кэтэһэр.

Коля уол оскуоланы бүтэриэҕиттэн сопхуоска электригинэн үлэлээн баран, быйыл тыалыырга сананан бу хаар түһэрин ордук долгуйан кэтэстэ. Кини сэрии кэнниттэн «Кыраһа» холкуос сиригэр-уотугар Майаат диэн сиргэ соҕотох ийэҕэ төрөөн, аҕата суох улаатан, олох ыарахаттарын кыра эрдэҕиттэн билбитэ. Ийэтэ Тихонова Мария Николаевна эдэр сылдьан хараҕынан ыалдьан барбах сирдэтинэр буолбута. Кини бииргэ төрөөбүт убайын Хабырыыһы, санҕаһын Ааныскалааҕы кытта уола улаатыар диэри бииргэ олорон, олох ыарахаттарын этэннэ туораабыттара.

Коля үлэһит буолан баран, 1975 сыллаахха таайдарын Прокопьев Николай Иванович уонна Тихонов Гаврил Николаевич сүбэлэринэн бэйэтэ дьиэ туттан туспа ыал буолбуттара. Ол сахха Маалыкайга Сэбиэскэй уулуссаҕа барыта эдэр ыяллар дьиэ туттан олохсуйбуппут. Онтон ылата Колялаахтыын ыаллаһан кэллибит. Ийэтэ Маайа барахсан хараҕынан барбах сирдэтэр да буоллар, дьиэтин-уотун бэркэ көрөн олорбута. Өссө ынахтана эгин сылдыбыта. Иллэн буоллаҕына, биһиги үлэбиттэн кэллэпитинэ, киирэн сээкэйи сэхэргэһэрбит. Өр киирбэтэҕинэ, биһиги суохтуурбут. Өссө оҕолор үгээрдээн хааллахтарына, ыксал буоллаҕына, оҕолору киниэхэ таһаарааччыбыт. Онон Маайа барахсаны мэлдьи сылаастык саныыбыт.

Коля тыа оҕото буолан тыаҕа тардыһан, булчут буоларга сананан быйыл оройуонна биллэр Степан Васильев аатынан сопхуос бастын булчута Андреев Николай Игнатьевич-Тонуһаа хамаандатын кытта тахсыахтаах. Ол саҕана ыраатар булчуттар табанан сылдыбалара. Онон Коля табаны көрөргө-

истэргэ уонна табанан айанныырга эмиэ үөрэммитэ. Булчуттар сылдыар ыырдыра олус киэнэ, ырааҕа. Дьүүктэли, Дэлингэ, Холбо Дэлингэ, Моркуоку эргин, Чагдалы, Додоох курун үрөбэ, Сугдыаар күөлүнэн бултууллара.

Кыһынны тымныыга ити курдук ыраах сирдэргэ балаакканан сылдьан бултаан, Коля аҕа табаарыстарыттан булт бары мындырыгар үөрэнэн 30 сыл тухары бултаабыта. Бу эттэххэ дөбөн.

Кини эрэ булчут буолбат. Булчут күүстээх санаалаах, дьулуурдаах уонна олус үлэһит буолуохтаах. Булду экирээтиигэ элбэхтик хаамаҕын, күнү-күннүктээн итиини аһаабакка, тымныыны тымныы диэбэккэ, тоннуу хаары кэһэн урут сылдыбатыах сирдэргинэн эргийэн таабылгын булуохтаахтын. Ол иһин тыаларга, үрэхтэргэ хайдах, ханан сылдыаргын билэр, хайысхаҕын тутта быһаарар буоларын сатанар. Маны барытын тулуйан билэн, сатаан, Коля 30 сыл эргинэ хара тыатыгар бултаан-алтаан сырытта. Кини бултуур хамаандата да бары улахан булчуттар – Никифоров Семен Егорович, Андреев Михаил Саввич, Никифоров Николай Степанович, Васильев Анатолий Алексеевич.

Андреев М.С. Сугдыаар эргин бултаан бу күөл түһунан маннык кэпсири: «Сугдыаар 8 км усталаах, 5 км туоралаах хайа тулалаах олус дьикти күөл. Кини киэнэ бэрт буолан хаара хастанан хаалар. Ол иһин мууһа халын баҕайы буолар. Кытыыта хомурах халын кытаанах хаар. Собото диэн улахана, эмиһэ чугаһынан суох үчүгэй собо. Улахан Дьүүктэли киниттэн тахсар. Ол тахсар сирэ тохсуннууга диэри тонмокко сытар буолар».

Салгыы хайдах бултаабытын Коля маннык кэпсири: «Бастаан булт элбэх буолар. Сүрүн булпут - киис. Саҥа сылга диэри 30-35-тии, ол кэнниттэн 20-25-тии киистээх киирэрбит. Оччоҕо булпутун барытын сопуос нөҥүө судаарыстыбаҕа туттарарбыт. Биир киис сыаната ортотунан 44 солк., ордук үчүгэй киис 75 солк. тураа. Бөрөнү эмиэ бултуурбут. Пятилетканан былаан тизрдэллэрэ. 9-10-11-с пятилеткалар былааннарын аһара толорон Николай Игнатьевич «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээлинэн, Семен Егорович «Саха АССР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитин», мин «Ударник пятилетки» знагынан наҕараадаламмыппыт.

Николай Антонович 30 сыл бултаабытын устатыгар элбэх күндү түүлээҕи Ийэ дойдутугар туттардаҕа. Маны таһынан кини куска, куобахха да сылдыара, Марха эбэтигэр балыктыыра даҕаны. Онон кинини айылҕа оҕото диир толору бырааптаахпыт. Николай Антонович бииртэн аһара хомойор, хараастар. Алмааһы көрдөөччүлэр 1980-с сыллартан саҕалаан элбэх солоһуннары оноруохтарыттан булт аҕыйаабытыттан.

Бултаабат кэмигэр саас, сайын, күһүн тутууга, окко үлэлиирэ. Айда Арыылааҕар. Улгуктаҕа сайылыктары, Ураһалаахха хотон тутуспута. Бу балар бары улахан тутуулар. Бүтэһигин саҥа балыһыһаны тутууга үлэлээбит. Мантан көрдөххө, кини ханнык да үлэттэн чаҕыйан турбакка, хайа да идэни баһылаан иһэрин бэлиэтиэххэ сөп. Электричество, тутуу, булт – бары бэйэ-бэйэлэригэр майгыннаспат саҕабылы ирдиир идэлэр.

Николай Антонович оҕо эрдэбиттэн өссө биир дьарыктаах. Ол хаартыскаҕа түһэри. Кини бырааһынныктары, араас тэрээһиннэри эрэ түһэрээччи буолбатах. Кини айылҕа араас көстүүлэрин сатаан булан түһэрэр, онно кыыллары, көтөрдөрү да табан түһэрээччи. Ол хаартыскаларынан нэһилиэгэр да, улууска да быыстапкаларга кыттар. Суруйар үлэ, хаартыскаҕа да түһэри эмиэ элбэх билиини, дьөбүрү, сыраны эрэйэр көрүҥнэр буолаллар диэтэхпинэ, сыыстарбатым буолуо.

Кэлин хаһыаттарга, «Байанай» сурунаалга араас тизмэҕэ элбэх ыстатыйалары таһаартарда. Кини булт эрэ түһунан буолбакка, олох араас көстүүлэригэр, айылҕа харыстабылыгар эмиэ суруйар. Ол ыстатыйаларын мунһан бу соторутааҕыта «Булчут ахтыылара, кэпсээнэ, суруктара» диэн кинигэни таһаартарда. Бу кинигэ уратытынан хаартыскаларга бэйэтин түһэриитэ буолар. Дьэ, манна ити үөһэ суруйбуттун көрдөрөр хаартыска элбэх.

1981 сыллаахха Попова Марфа Николаевнаың ыал буолаллар. Икки кыыс, биир уол оҕолоохторо бары ыаллар. Билигин минныгэс сиэннэрин куоракка тийээн көрөллөр. Оҕолор дьиэлэнэллэригэр бэйэлэрин кыахтары-

нан көмөлөхөллөр. Ыал буолуохтарыттан сүөһүлээхтэр, сылгылаахтар. Тиэргэннэрин иһигэр оҕуруот аһын таһынан араас үүнээйилэри олордоллор, сибэкки арааһа тиэргэннэрин иһин киэргэтэр. Антоновичтаах дьиэлэрэ-уоттара, таһынаағы тутуулары барыта дьип-дьап, хайдах эрэ киһи үөрэ көрөр. Ити барыта ыал хаһаайыннарыттан тутулуктааҕа биллэр. Онон тыа ыалын быһыытынан ньир-бааччы тэринэн олордоллор. Марфа Николаевна кэрэ эйгэтин оскуолатыгар оҕолору үгкүүгэ үөрэтэр. Учуутал быһыытынан ситиһиитэ элбэх. Коля тыаҕа сырыттаҕына, Марфа Николаевна оҕолорун кытта сүөһү-түн бэйэтэ көрөрө.

Николай Антонович төһө да тулаайах аҥаардаах буоллар, бэрээдэктээх, дьулуурдаах үлэһит киһи олоххо тугу баҕарар ситиһэрин бэйэтин олоһунан, үлэтинэн-хамнаһынан, сатабылынан толору көрдөрөр дии саныыбын. Кини эдэр ыччакка үтүө холобур буолар, Бордон нэһилиэгин биир биллэр-көстөр, ытыктанар кийитэ диир толору бырааптаахпыт.

Бүтэһикпэр Николай Антонович айар дьоһурун өссө да сайыннара турарыгар, ол эбэтэр ыстатыйалары таһаартара турарыгар, үчүгэй хаартыскалары түһэрэн тус бэйэтин быыстапкатын тэрийэригэр баҕара хаалабын.

Вера Соловьева, *Маалыкай*

СЭТТЭ УОН СЫЛ БУЛТААБЫТА

Мин кэпсиэхтээх киһим Андреев Николай Игнатьевич. Кини борбуйун көтөҕүөбүттэн бултуурга үөрэммит киһи. Ол курдук, быһа холуйан, 11-12 сааһыттан чокуур саанан ытарга үөрэнэн, бултуур буолуобуттан холкуоска, онтон сопхуоска кадровай булчутунан үлэлээбитэ. Кини сааһыран, аар тайҕаҕа сылдыбат буолбута. Ону суоттаан көрдөххө, барыта 70 сыл устата Аар Тайҕатыгар бултаабыт.

Николай Игнатьевич төрөөбүт сирэ Садын нэһилиэгэ, Туой Хайа Чуона дэриэбинэтэ (урут Сунтаар сиригэр киирэр этэ). Кини төрөппүттэрэ ынах сүөһү иитэр этилэр. «Үс-түөрт сааспыттан кыһынҥы киэһэлэргэ, сарсыарда ийэм ынах ыырыгар хотонго тымтык тутар, ынах уулатарбар кэдэгэр систээх ынаҕы миинэн уулатар этим», – диэн Ньюкулай ахтар. Мантан салгыы кини кэпсээнин хайдах баарынан аҕалабын:

– Улахан убайым, ийэм урукку кэргэнигитэн уола, Михайлов Данил диэн этэ. Бииргэ төрөөбүт убайым Өлөксөндүр. Үксүн үрэх сиргэ оттуур этибит, тоҕо диэтэххэ, киэн сыһылар суохтара. Ньурба Маалыкайын Маайыттан төрүттээх Махатырап Бөөх диэн аҕам табаарыһа кыһын

элбэх сыарҕа табанан кэлэн, Мухтуйаттан бурдук атыылаһан тиэйэр-таһар этэ. Хас да буолан сылдыбалара. Биир киһи 15 саара табалаах буолара.

Сэри саҕана Садынтан дьону сэриигэ ылбат этилэр. Махатыров Бөөх аҕабыттан миигин: «Оҕо ыныахпын миэхэ аҕал», – диэбитигэр, аҕам: «Оҕом бэйэтэ биллин», – диэбитэ. Мин сөбүлэспитим. Таба сыарҕатыгар олорсон, барыстым. Сугдьяарга кэлэн икки сыл олордубут. Онтон сэри саҕана Маайга кэлбиппит. Маайга кэлэн чокуур саанан бултуурга үөрэммитим. Ол саҕана сүрүн булпут тиин олус элбэх этэ. Күнгэ 60-70 тиини бултуур этибит. 1953 сылтан, хас да сыл алмаас көрдөөччүлэри кытары сирдьитинэн, табаһытынан сылдыспытым. Сорох сайын Моркуока үрэхтэринэн, сорох сыл Марха үрэхтэринэн, сороҕор Түн өрүскэ сылдыарбыт.

Биир кыһын Моркуокуга Хасыылапакка диэн дэриэбинэҕэ таас сууйуутугар үлэлээбитим. Сайын Марха үрэхтэринэн Ларыыса Попугаайаба этэрээтигэр табанан таһаҕас таһааччынан сылдыспытым. Геологтар үрүксээк, тимир өтүйэ ылан баран, бэйэлэрэ сатыы баран хаалааччылар. Ону биһиги табанан хаста да сылдьан, астарын-танастарын уонна хомуйбут таастарын таһар этибит. Саамай куһаҕана – таастара элбэҕэ, ыарахана этэ. Ларыыса Попугаайаба сыл аайы табанан сылдыа үөрэммит буолан, табаны үчүгөйдик миинэр этэ.

Сороҕор рациянан кэпсэтэн, Ньурбаттан «Ан-2» сөмөлүөтүнэн бородуукта аҕалан, өрүс кытылыгар быраҕан барааччылар. Ону биһиги табанан ырдан таһар этибит. Ол саҕана Моркуока, Марха үрэхтэригэр хаас элбэхтик төрөөччү-ууһааччы. Арай биирдэ биһиги көтө илик хаас оҕолорун тутаттаан, титиригинэн хаачыка онорон хаайталаан баран, аһатан көрдүбүт. Аһыллара сүрдээх. Ол эрэри

куруук куота сатыылар уонна биир түгэнгэ бары баран хаалбыттар. Ону биһиги ытынан сирдэтэн, барыларын тутаттаан аҕаллыбыт. Онтон бэттэх аны хаастарбыт оҕолоро күрүү сатаабатахтара.

Асчыт уолбут сарсыарда 7 чааска туран хаастарын аһаталыыр. Аны асчыппыт хойутаары гынна-ҕына, хаастарбыт сарсыарда сангар да сангар буолаллар уонна балаакка ааннарын кэрийэ сылдьан, утуйа сытар дьон суорҕаннарын таһырдыа соһоллор. Онон хаастар сүрдээх өйдөөх көтөрдөр эбит. Онтон биирдэ биһиги суохпутугар, атын партия дьонноро лааҕырбытыгар кэлбиттэрэ. Кинилэр ыттара били биһиги хаастарбытын бири да ордорбокко, тутаттаан кэбиспиттэр этэ. Кизэһэ үлэлээн кэлбиппит, хаастарбыт бары өлбүттэр. Нууччалар маат-куут бөҕө, чуут охсуһа сыстылар. Ларыыса Попугаайаба сангарбытыгар тохтоотулар.

Биирдэ кыһын хас да таба сыарҕалаах айаннаан истэхпинэ, нууччалар массыналар букусуйан турар. Ону тохтоон: «Табанан тартарабыт дуо?» – диэтибит. Дьоммут: «Давай попробуй», – диэтилэр. Букусуйан турара хата хонунна. Дьоммут сөхтүлэр. Биһиги кэннилэриттэн сырыһыннардыбыт. Сыыры дабайан эрдэхтэринэ, ситэн аастыбыт. Дьоммут өссө сөхтүлэр. 1959 сыллаахха Маайга кэргэннэммитим, онтон бэттэх геологтары кытта барсыбат буолбутум.

Ньукулай ити курдук эдэр сааһын кэрэхсэбиллээх олоҕун кэпсиир. Харахтарынан хайҕаһан, сүрэхтэринэн сөбүлэһэн, Маай төрүт олохтоохторун Холоохоптор кыыстара Өлөксөөннүүн ыал буолбуттара. Ыал буолан түөрт уол, түөрт кыыс оҕолонон, элбэх сиэн эһэтэ, эбэтэ буолбуттара. 50-ча сыл бииргэ дьоллоохтук олон баран, Өлөксөөн олохтон туораабыта. Ньукулай сайын аайы кэргэнэ ыанньыксытынан үлэлиир ферматыгар бостууктуур этэ. Онтон кыһын хаар түстэҕинэ, ыраах тыаҕа табанан бултуу барааччы. Ыраах Моркуока хайалардаах үрэхтэринэн түөрт буолан, киис булдугар сылдьааччылар. Сыл аайы былааннарын аһара толорон, хас да «Пятилетка туйгуна» бэлиэлэрдээх уонна «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээллээх.

Ньукулай улахан уола Дьууруй уонна кыра уол Валерий аҕаларын утумнаан кадровой булчуттар. 1978 с. мин Ньукулайдаагы кытта ыраах тыаҕа табанан 20-чэ сыл бииргэ бултаспытым. Онон булт араас мындырдарыгар Ньукулайтан үөрэммитим. Аҕа табаарыһым Ньукулай тыаҕа сылдьарга билэрэ-көрөрө, хараҕа сыгыһта, ханнык да саанан ытарга сыһа туттубата – биһигини уонна эдэр уолаттары сөхтөрөрө.

Маамыктанан табаны быраҕан тутара бары-быгыттан уһулуччу этэ. Булт абыҕачайын, сиэри-туому тутуһарга барыбытын үөрэтэрэ. Уолаттар: «Тайах бултанабыт дуо?» – диэтэхтэринэ, «Сөп буолуо, эһиил тугу сиэри ғынаҕыт?» диэччи. Бииргэ сылдьарга куруук бэһиэлэйдээн сангаран, барыбытын күллэрэрин үөрэ-көтө ахта саныыбын. Ол курдук, 80-с сылларга бултуур үүтэммитигэр «Огонек» сурунаалга Л.И. Брежнев уонна Индира Ганди бииргэ түспүт өгнөөх мэтириэттэрэ сурунаал таһыгар бэчээттэммит. Ону көрөн Ньукулай: «Ити биһиги Брежневпит Индия хотунугар хонон олорор быһыыта буолуо дуо?» – диэн күллэрбитэ.

1978 с. балаҕан ыйын бүтүүтэ Дьүүктэли диэн үрэххэ үс буолан тайахтыы сылдьабыт. Биир күн Ньукулай Нестор Климович Антоновтыын сатыы тайахтыы бардылар. Мин атын сириэн бардым. Кизэһэ кэлбитим, дьонум кэлэн тайах этэ буһара сылдьаллар. Нестор Климович миэхэ хайдах бултаабыттарын күлэ-күлэ кэпсиир: «Сарсыарда баран истэхпитинэ, хара улардар көтөн тахсан маска олордулар. Ыппыт Тарсаан соһуйбут курдук биһиги кэннибитигэр баран олордо. Ньукулай 150 миэтэрэттэн хаста да ытта. Ып-

пыт биһиги кэннибититтэн өнгөйөн көрөр уонна тыылланньыр, «тоҕо бэрдэй, таппата» диэбит курдук туттар», – диир.

Онтон Нестор салгы кэпсиир: «Биир үрүйэни өрө ыппыт үрдэ. Биһиги синньигэс толоон кытытынан баран истэхпитинэ, атыыр тайах үрүйэни таннары сүүрэн атаралаан ааһан эрэр. Мин борстуй карбинынан икки төгүл утуу-субуу ытан хааллым. Тайах туох да буолбакка атаралыы турда: «Пахаай, барда», – диэтим. Онуоха Ньюкулай: «Онтон мин эмиэ иккитэ сүрэххэ кынаан ытарга дылы гыммытым дии, сотору тохтуур ини», – диэтэ. Арай тайах барбыт сири диэки баран истибит. Үрэх көнгүһүн үрдүгэр сыырга тайахпыт умса түһэн сытар. Мин үөрдүм. Тайахпытын эттии сылдьан, сүрүбүн икки тозовка буулдьата тэһэ сүүрбүтүн көрдүбүт».

1980-1990 сс. биһиги табанан бултуурбут саҕана, туох баар үрэх-өрүс (Марха, Моркуока) бастарын квадрат-квадрат быһа суох киэн баҕайы гына, солооһун суол (просека) бөҕөнү улахан тыраахтардарынан онорбуттара. Билигин да тохтуу иликтэр. Онон туһанан араас техниканан сылдьан булду эһэллэрэ буолуо диэн, ол саҕана Ньюкулай дыксинэр этэ. Онно кырдыаҕас булчут эппитэ сөп эбит. Урукку курдук буолбатах, ханнык баҕарар булт лаппа аҕыйаан иһэрэ ону туюулуур.

Аҕа табаарыһым Ньюкулай Игнатьевич сир үрдүгэр уол оҕо төрөөн, өбүгэлэрин утумнаан, Байанайдаах булчут буолан дьонун олоҕу олорон кэллэ.

Н. Тихонов,
Ньурба, Маалыкай

БУЛТААҤЫН – САХА КИҤИТИН ҮТӨ ДЬАРЫГА

Мин 1939 с. кулун тутар ый 15 күнүгэр Мэгэдьэк нэһилиэгэр Бэрэ диэн сиргэ төрөөбүтүм.

1960 сыллаахха Маалыкай орто оскуолатын бүтэрэн, үс сыл холкуоска тимир уһун көмөлөһөөччүтүнэн уонна фермаҕа сүөһү көрүүтүгэр үлэлээбитим.

1963 сыллаахха Иркутскайдааҕы тыа хаһаайыстыбатын институтугар охотоведческой факультетка кииртим уонна 1968 сыллаахха бүтэрэн «биолог-охотовед» идэтин ылбытым. Онтон кэлэн 1968 сылтан пенсияҕа тахсыахпар диэри, ханна да халбаннаабакка 1994 сылга диэри, старшай (кылаабынай быраабыгар) охотоведынан үлэлээбитим.

Сопхуос ынах, сылгы сүөһү иитэрин таһынан, булка сыһыаннаах саалаардааҕа; 54 төбө кырымахтаах хара саһыл фермалааҕа, 200-чэ төбө табалааҕа, түүлээҕи бултатара, балыктааһын тэриллэрэ. Ити үлэлэри барытын охотовед соҕотоһун тэрийэрэ. Сопхуос тэриллиэн иннинэ, бултааһын былыргы саха төрүт дьарыга буоларын быһыытынан, киэн-куон сирдээх Бордон нэһилиэгэр биир убаастанар дьарык буолара.

1967 сыллаахха сопхуос буолуоһуттан Тыа хаһаайыстыбатын министерствота булду тэрээһини сопхуоска сүктэрбитэ. Мин 1968 сылга үлэҕэ кэлэрбэр булт былаана ырааһынан туолбат эбит этэ. Ол курдук, 1966 с. былаан 67,3%, 1967 с. – 56,3% туолбуттар этэ.

Булт араас тэриллэрин: спецтанҕаһы, балаакканы, тимир оһоҕу, сааны, ботуруону, хапкааны, о.д.а. «Холбос» базаларыттан ылан аҕалан хааччыйарым, сайапка быһыытынан министерство биэрэрэ. Сопхуос булчуттарыгар булт тэрилэ барыта босхо бэриллэрин ситиспитим. Онтон ыла түүлээх бултааһыныгар булчуттар сыһыаннара уларыйбыта, сыллааҕы уонна пятилетка былааннара туолан бартара.

Булду тэрийиигэ биир төһүүнэн көлүүр табатын иитии буолта. 1968 сылга 197 таба баара. Ол табаны харах харатын курдук харыстаан 250 төбөҕө тиэрдибиппит. Итини туһанан 30-ча киһи ыраах, атынан тийбэт сиргэ Моркуоку, Ханньыйа, Ыгыатта үрэхтэринэн тэлэһийэн бултууллара. Сүрүн бултанар көрүнүнэн киис буолара. 1968 сыллаахха 1112 киис бултаммыта. Сорох сылларга киис ахсаана олох аҕыйаар, оннук сылларга саамай аҕыйаҕа 1972 с. 252 бултаммыта уонна үксүгэр 500-700 төбө бултанааччы. Киһи хаар чарааһыгар ытынан бултуулар. Кэлин хапкааннааһыны күүскэ агитациялааммын, хапкаан иитэн киирэллэрэ уонна Саҥа дьыл кэнниттэн онтулары хомуйан, эбии бултааһын үөскээбитэ.

Киһи бултуур көңүлү сайаапка быһыытынан республика Совминын иһинэн булт управлениета биэрэрэ, сыанатын төлөөн ыларбыт. Төһөнү көрдүүрбүтүн сыл аайы учуотунай дааннай быһыытынан онорорбут, онтубут сөп буолан иһэрэ.

Биир тахсыыга саамай элбэх – 75 киини 1986 сыллаахха Баланов А.М. бултаабыта. Ону таһынан өр сылларга элбэх киини бултаабыт дьонунан Андреев Николай Игнатьевич, Андреев Михаил Саввич, Кириллин Антон Наумович, Никифоров Николай Степанович, Никифоров Семен Егорович, о.д.а. буолаллар.

Тиин мэнээгэ биһиэхэ 1962, 1974, 1975, 1984, 1985, 1986 сылларга буолта. Саамай элбэҕи манньк сылларга соҕотуопкалаабыппыт; 1974 с. – 22651 төбө. 1975 с. – 16622, 1984 с. – 13865, 1985 с. – 14715, 1986 с. – 15747 төбө. Оттон саамай абыях тиинг бултаммыта: 1969 с. 575 төбө, 1979 с. 637 төбө. Тиини күһүн хаар чарааһыгар ытынан бултуулар, чугас үрэхтэртэн.

Сороҕор булт олох суох сылларыгар «Ньурба» сопхуостан көнүлэтэн Лена икки Бүлүү икки ардыгар сытар Намана үрэххэ аҕыйахтыы киһини таба көлөнөн таһааран бултатар этибит, онно сылдыбыттара: Кириллин А.Н., Тортоюсов Н.А. уо.д.а. Намана тыатыгар Ньурбалар атынан тиийбэтэр, оттон таба аһылыга элбэх буолан биһиги дьоммут тиийэллэр этэ.

Андаатары Канадаттан Токоҕо аҕалан сэрии иннигэр үөскэспиттэрэ, ол үөскээбитин кэннэ республика үрдүнэн тарҕаппыттара. Биһиэхэ үөһэ Хамыйах кулуһуннааҕар ыппыттара, 1944 сыл диэкигэр олус үөскээн бултанан барта. Сопхуос буолтун кэннэ саамай элбэх андаатар манньк сылларга бултаммыта: 1963 с. – 6821 ус., 1976 с. – 6048 ус.

Андаатар элбэхтик бултанар түбэлэринэн Хамыйах кулуһуннааҕа, Энгээрдэк түбэтэ, Маай түбэтэ уонна дьыэ таһа этилэр. Андаатар төрүт сиригэр Канадаҕа этин бастын бүлүүдэ онгортон сииллэр. Биһиги дьоммут, кэлин үөрэнэн, сиир буолтара уонна элбэх андаатардаах дьылга килэччи уйан киирээччилэр, ол курдук туох да этинээҕэр ордук инэмтэлээх аһылык буолар.

Бөрө сүннүнэн ыраах Моркуоку, Ыгыатта диэки үөскүү-үөскүү дойдуга киирэн дьыэ сүөһүтүн тардар, 1970 с. 90-ча табаны, 1975 с. 50-ча сылгыны сиэбитэ. Хаһаайыстыбаҕа хоромнуулаах кыылын иһин, сылгынан бириэмийэ олохтоон араас ньыманан бултатарбыт. Ол курдук, сиригэр сылдьан икки бөрөнү өлөрбүт булчукка биир убаһа, үс бөрөнү өлөрбүккэ биир тыйы, үстэн үөһэни өлөрбүт булчукка улахан сылгыны биэрэрбит. Уонча сыл вертолетунан көтөммүн 60-ча бөрөнү өлөртүм. Былыр «Сүлүмэ» (Сулема, Бельский) күүстээх дьааты тутталлар эбит. Ону сэрэҕэ бәрдин иһин боппуттара. Кэлин «Стрихнин» диэни тутталлар. Ити иккини сиэбит бөрө сонно өлөн түһэр, оннооҕор хараҕа уһулута ойон тахсар, тиистэрэ үлтүрүтэ ыстанар. Оттон кэлин «Фтороцетат бария» диэни онгортон буолтара. Бу дьаат инструкциятын быһыытынан 0,3 гр. дозаны онгоһуллар, оччоҕо 6–8 км баран өлөр, ону булчут хайдах булуой. Ол иһин дозатын 0,7 гр. гынан онгорбутум уонна хас да сыл түгэспитим, онтум миэстэтигэр өлөр этэ. Ол дьаатынан Васильев Иннокентий Васильевич, Никифоров Николай Степанович бэркэ бултууллара.

Үлэлээбит 1968-1994 сылларбар былаан 4 сыл туолбатаҕа уонна барыта аһара туолара. Пятилеткалар бары аһара толоруллар. Былаан элбэхтик аһара туолбут сыллара манньктар: 1974 с. былаан 70 тыһ. солк. этэ, туолбута – 83075 солкуобайынан (117,9 бырыһыан), 1986 с. былаан 90 тыһ. солк. этэ, туолбута 140112 солкуобайынан (155,7 бырыһыан).

Бордон нэһилиэгэр бастын булчуттарынан буолаллар:

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

Холохов Степан Федорович, Никифоров Алексей Егорович, Кириллин Антон Наумович, Никифоров Николай Степанович, Андреев Николай Игнатъевич, Тихонов Николай Антонович, Андреев Михаил Саввич уонна Никифоров Семен Егорович. Кинилэр өр сылларга аар тайҕаны кэтэн, үрүн-хара түүлээҕи үллэннэппит, государство былаана туолуутугар тирэх буолбут үтөөлэрин умнубаппыт.

Бачча балык үрдүгэр олорон, дьоммут балыгынан аһаабаттара сатамат диэн, Антоновка кинититтэн Андреев М. 250 м усталаах улахан мунханы биир сылыга атастаһан булбутум, кэлин базаттан (рыбпром) элбэх илим, мунха матырыяаала бултум уонна өрүс мунхата онгортубутум. Ити тэриллэринэн дьэ таһыттан саҕаланан ыраах Ыгыатта күһүтүгэр, Сугдьяарга тийэ биригээдэ тэринэн бултатарбыт. Биир сыл Малдыаҕар эбэгиттэн, нэһилиэнньэ уопсай тахсытыгын тэрийэн, биир түһэригэ 20 т собону ылбыппыт. Ыгыатта Күһүтүттан хас да сыл биирдии тахсыга 3–5 тонна собону ыларбыт. 1989 сылтан саҕалаан 20 көстөөх аатырар Сугдьяар күөлүгэр хас да сыл балыктатан, сыл аайы 20-н – 34 тоннага тийэ эмис собону бултатарбыт. Сайын ыһахтар иннилэринэ вертолетунан Сугдьяартан илиминэн балыктатан нэһилиэнньэҕэ түнгэтэрбит. Ити таһыгар күһүгү, сороҕор сааскы кэмгэ 2-лии биригээдэҕэ тийэ балыксыттары ыраах Маай диэки уонна Ханньыйа үрүгэр бултатарбыт уонна нэһилиэнньэ аһырын таһынан эргингэ туттарбыт.

1976 сыллаахха ССРС Тыатын хаһаайыстыбатын министерствотын Хотугу экспедицията булт сирдэрин хотугу сопхуостарга сыһыартааһыны түмүктээбитэ. Ол быһытынан биһиги сопхуоска бултуур сирэ 34000 кв. км үйэ-саас тухары сыһыарыллыбыта. Үлэлиир кэммэр бултуур сирбитин көрөн, көмүскээн олортум дии саныбын. Биһиги территориябыт төгүрүччү бултаах, балыктаах буолан, онтон араас ханаалынан өтөн киирэ сатааһын элбэх этэ. Олортон аҕыйах холобуру ахтыым.

Роголев диэн киһи биригээдэ тэринэн Сугдьяары булбута, онно оройуон салалтата (райком) көмөлөспүт этэ. Кинини хайдах да кыайбакка, Саха Республикатын Миниистирдэрин Сэбиэтин председателигэр Петров И.И. суругунан үнсүбүтүм. Онуоха кини охотупривлениены дьаһайан, үбүлээн, республикатааҕы булт управлениетын соруудахтаан, быраабы көмүскүүр органнар кыттыһан Мирнэйинэн, Сугдьяарынан сылдьан тутаттаан, дьыала тэрийтэлээн үүрүллүбүттэрэ.

Түмүктээн эттэххэ, үһүстэн «Түүлээх валюта, былаана туолуохтаах!» диэн күүскэ ирдииллэрэ.

Билигин булка болҕомто ууруллубат. «Ст. Васильев» сылгы заводугар бултааһын уурайда, биирдиилээн дьон бэйэлэригэр бултуур буоллулар, сир-уот ыһыллан эрэр.

1975, 1981 сылларга социалистической куоталаһы кыайылааҕа буолбутум, 1982 с. БСНХСБ быыстапкатыгар кыттыбытым, «Үлэ ветерана» медаллаахпын.

Валентин Васильевич Семянов,
«Ст. Васильев» сопхуоска 1968-1994 сс.
старшай охотовед

АЛМААНЫ КӨРДӨӨНҮННЭ ОЛОХТООХТОР КӨМӨЛӨРӨ

Аспыт үйэ 60-с сылларыгар мин уончалаах уол этим. Саас бэс ыйын саңатыгар Ньурбаттан АН-2 сөмөлүөтүнэн Маалыкайга нуучча геолог уолаттара кэллэрэ.

Ол кэлбит нууччаларга хас биирдиилэригэр айаас сылгылары биэрэллэрэ. «Нууччалар хайдах да айаас сылгылары сыһытар дьон» – диэн олохтоохтор кэпсэтэллэрин истэrim.

Бастаан айааһыылларыгар ат сыматыгар сөп соғус кумабы кутан баран ыырдаллара. 1-2 күн аттара мөхсө, тамныы сатаан баран, быстан, өрө мөхсүбэт буолбутун кэннэ таһаҕастарын ыырдан айанныыллара. Сорох геологтар партияларыгар сирдьитинэн табаһыттары, сылгы көрөөччүлэри – ол сағанаабы холкуостаахтары – анаан ыыталлара.

Бу дьон сайыны быһа геологтары кытары 100-нэн көстөөх сирдэринэн сылдыһан, сир тонмутун кэннэ дойдуларыгар төннөллөрө. Ол курдук, онно сылдыспыт аҕыйах киһи ахтыытын көрүүбүн. Үксүн булчуттары аныыллара. Тоҕо диэтэххэ, булчуттар сири-дойдуну барытын билэллэрэ.

Софронов Егор Степанович (булчут):

– Хатыыга төрөөбүтүм. 1951 сыл сайын холкуостан 2 киһини Амакинскэй экспедиция 129 №-дээх партиятыгар үлэбэ ыппыттара. Бастаан Чомпорокка окко үлэлэппиттэрэ. Оччолорго тизйэр-таһар үлэ барыта ат көлөнөн буолара. Бу партияба мин 5 сыл үлэлээбитим. Онтон Мииринэйгэ 1 №-дээх «Гипрзолото» диэн Москватаабы экспедиция партиятыгар 1957 сыл бэс ыйыгар диэри үлэлээбитим.

Бу партия Мииринэй куорат тутулар бырайыагын онгороро. Мин анаардас буор хаһыытыгар сылдыбытым. Куорат олоҕо буолар сир төһө уйуктаабын быһаараллара. Бу үлэбэ Н.В. Васильевтыын сылдыбыспыт. Кыһыны быһа балааккаларга олорорбут. 1958 сыл кыһыныгар Батыр үрүбэр уран көһүннэ диэннэр, онно үлэбэ ыппыттара. Үс ый кэрингэ үлэлэбиппит кэннэ, сирбитин сабылынна диэбиттэрэ. Ол иһин миигин Далдыһна көһөрбүттэрэ. Онно баран болуотунньугунан үлэлээбитим.

Тутуу биригэдьиэрэ Туҗаев Саша, прорабынан Г.Т. Барахтин үлэлэбиптэрэ. Манна икки сыл үлэлээбитим. Онтон салгыы Ньурбаба киирэн, экспедиция ОРС-гар эмиэ болуотунньугунан ити дьоммун кытта салгыы үлэлэспитим. Бу үлэбэ икки сыл үлэлээн баран, «Молодо» партиятыгар эмиэ тутууга барбытым. Онтон эмиэ Ньурбаба аҕалан тутууга үлэлэппиттэрэ. 1967 с. диэри үлэлээн баран, дойдубар Хатыыга тахсан, сөпхуоска салгыы үлэлээбитим.

Андреев Александр Игнатьевич, булчут:

– Мин 1927 с. Сүлдүкээргэ Садын нэһилиэгэр төрөөбүтүм. Ийэлээх аҕам эрдэ өлөннөр, үөрэммэккэ хаалбытым.

Сэри кэннигэр Тунгускаба икки сыл устата Файнштейны кытта үлэлэспитим. Барарбытыгар табалардаах этибит.

1949 сылга диэри топографтары кытта Иркутскэй уобалаһынан, Красноярскэй кыраайынан табаһытынан сылдыбытым. 1949 сылтан алмааны көрдөөччүлэргэ табаһыттаабытым. 1953 с. Лариса Анатольевна Попугаеваны (советскэй геолог, геолого-минералогическэй наука кандидата (1970), ССРС-ка алмааны хостуур сирдэри бастакы арыяаччылартан биирдэстэрэ. – Википедия) кытта Моркуокуга уонна билинни Удачнай таһыгар үлэлээбитим.

Мииринэй трубка аһылларыгар Хабардин Юрий Ивановичка табаһытынан сылдыспытым. Хомустаахха, Кириэстээххэ элбэх дьэни тутуспутум. Амакинка геологтары кытта Марха, Бүлүү өрүстэрин үрэхтэринэн сылдьан, элбэх таһаҕаһы араас сирдэринэн куйааһы, бырдабы аахсыбакка таспытым.

Андреев Николай Игнатьевич, булчут:

– Амакинскэй экспедиция партиятыгар 1953-1957 сс. сылдыбытым. Аан маннай үлэлиирбэр Моркуокуга Косиловка диэн сиргэ таас сууйуутугар буор таһар этибит. Мас кэрдитигэр тизйэр-таһар

үлэлэргэ сылдыбытым. Онтон табанан сылдьан, Семенов Иннокентий Николаевичтыын (Боһуй Энгизтэйдиин) – геологтары кытта бииргэ сылдьан, таһаҕас таһарбыт. Биирдэ Энгэрдэктэн Комина Любаны уонна кини кэргэнинээн Галкин Иванныын Ураһалааһынан Куоначаанна киирэн, төбөтүгэр диэри өксөйөн, Чиллэбэ түһэн, аны ону өксөйөн, Накыын төбөтүгэр түһэн, Түүкэн үрэх диэки хайыстыбыт. Онтон Түг өрүскэ тийдибит. Геологтар алмаас таас көрдүүр эрэйдээх сырыларыгар, кинилэр таһаҕастарын таһаары, кумаар-куйаас диэбэккэ, түг тайҕа ортотунан, араас маардары, ма-рандалары туораан, табалары сиэтэн, эт атахпытынан хааман, айанныырбыт.

Оччолорго геологтар сыралаах үлэлэринэн алмаастаах туруупкалар көстүбүттэрэ. Ол туоһутунан 1953 сыллаахха Николай Андреев уонна Иннокентий Семенов геологтары кытта түспүт хаартыскалары баар. Хаҥастан бастакы – Н.И. Андреев, иккис – С.Н. Семенов. Бу хаартысканы И. Семенов дьонуттан аҕыйах хонуктаахха булан ыллым. Ону Н. Андреевкэ көрдөрбүппэр, геологтары хата ааттарынан билэр эбит.

(Ахтыылары «Алмаас – Орто Марха – Ньурба» – диэн Плотникова Н.И., Плотников П.Н. диэн 2004 сыллаахха тахсыбыт кинигэттэн ыллым).

Ол саҕана ааспыт үйэ 50-с сылларыгар соҕурууттан кэлбит геологтарга сирдэрин эрэ картата баара. Оттон бу өрүстэргэ Бүлүү – Марха салаалара тыһыынчанан үрэхтэр бааллар. Онно сылдьарга (үрэхтэн-үрэххэ) ол саҕана булчуттар сылдьар табаларын сыарҕатын суоллара эрэ бааллара. Соҕурууттан кэлбит тон нууччалар ону билбэттэр. Ол иһин онон элбэхтик сылдыбыт булчут эдэр уолаттары сирдьитинэн, табаһытынан, сылгы көрөөччүнэн ол саҕанааһы холкуос салалтата анаан ытталыра. Оччолорго билинги курдук солоһун киэн суоллар суохтара, бадараанынан, оборчонон сылдьар техника суоҕа. Сайын сыарҕалаах табанан, атынан сылдыллыбат буолан, таһаҕастарын барытын ырдан таһаллара.

Алмаастаах сирдэри айылҕа кистээн, куталаах-бадарааннаах сирдэргэ саһыаран сытыарарын кэлин геологтар кэпсииллэрэ. Ону буларын олус уустук буолара. Олохтоох дьон көмөтө суох геологтар ити сирдэри булаллара саарбах этэ. Ити айылаах буһан-хатан, айан бөҕөнү айаннаан сылдыбыт боростуой холкуостаахтар көмөлөрө ханна да ахтыллыбат, кинилэри чиэстээбиттэрин-бочуоттаабыттарын билбэппин.

Бу ахтыбын хайдах курдук ыарахан кэмнэ, биһиги билигин атаҕар турбут биир сайдыылаах уонна инникилээх Сахабыт сиригэр промышленноһун устуоруйатыгар, боростуой олохтоохтор бэйэлэрин энкилэ суох көмөлөрүн туһунан аныгы дьон биллиннэр диэммин суруйдум.

Николай Тихонов,
Маалыкай, Ньурба улууһа

ЫРААХ ТЫАҒА ТАБАНАН САҢА БУЛУУРУМ САБАНА

Бу түбэлтэ 1978 с. олунньу ыйга биһиги киискэ ииппит хапкааннарбытын эһэн киирээри табанан тахсыбыппыт. Саҥа дьыл иннигэр дойдуга киирэн иһэн бөрөбө диэн анаан эмиэ аҕыйах хапкаан уонна туһах ииппибит. Мин ол саҕана табанан ыраах тыаҕа Андреев Михаил Саввичтыын саҥа тыалаһар кэмим этэ. Мэхээһим ол саҕана 50 сааһын саҥа ааспыт кэмэ. Мин 28 саастаахпын. Табаларбытын Хатыыттан өрүс унуор өттүттэн Сис күөлэ диэнтэн хомуйдубут. Бары бааллар. Тохсунньу 31 күнүгэр Иһэрдээх диэн сиргэ булчуттар дьиэлэригэр хонуохтаахпыт. Халлааммыт тымныыта

61 кыраадыс. Табанан айаннаан истэххэ, кэнники сыарҕалаах табаларын тыыннарын туманыгар көстүбэттэр. Киэһэ боруорсуйан эрдэбинэ бэс үрэхпит дьиэтигэр тийдибит.

Мэхээһим табаларын баай да, дьизэ аана сэгэйэн турарын аһан өгөйөн көрөн баран саба оҕуста уонна: «Ноххо, ыты сүөрэ оҕус» диэтэ. Мин кини сэтии сыарҕатын кэннигэр бааллан кэлбит ыты сүөрэ оҕустум. Мэхээс ытын ыңыран ылла уонна дьизэ аанын аһан ытын киллэрэн баран сабан кэбистэ. Дьизэ иһигэр ыт кийи сырсар тыаһа тилигирээн

суоллара элбэх. Сага суоллара кытта баар.

Табабыттан түһэн сага хааман эрдэспинэ, үрэх тумуһаһын кэннигэр бөрө утуяа сытарын курдук түүрүллэн сытар. Муннун кутуругунан саптыбыт. Мин салла санаатым. Бааһа суох, көмүскэнэр сэппин туоһапкабын чороччу тутан баран бөрөбөр чугаһаттым. Хамсаабат. Ол иһин өссө чугаһатан баран, тайах маспынан таарыйбытым тонг гынна. Мин тонг эбит диэммин үөрэ санаатым. Суолларын чинчийэн көрбүтүм үстэр эбит. Икки бөрөтө тумуһаһа талах быһыгыр манаан хас да хоммуттар этэ. Онтон хата, мин дьолбор, дьаадыыбаттар этэ. Киэһэ балааккабар кэлэн Мэхээспэр кэпсээтим. Сарсыныгар оҕонньорум олох сыарҕанан баран тизээн кэлбитэ. Мэхээһим бу курдук тойоннообута.

– «Ити биһиги таспытыгар бултуур дьоммут дьаатынан бултуулар этэ, ол дьон дьаатын сиэн баран кэлэн өлбүтэ буолуо» – диэн.

Сарсыныгар хонон баран «Боролдуо» диэн үрэх баһыгар балааккабыт тириллэн турар сиригэр көһөн тиийиэхтээхпит. Сага дьыл иннигэр дойдуга киирэрбитигэр балаакка бэтэрээ өттүгэр толоонно Мэхээһим суол кытытыгыр чэнкиитин хаарга туруору анһан баран бөрөҕө тронунан туһах ииппитэ.

Хонор сирбитигэр чугаһаан иһэн мин ол туруору анһыллыбыт бөрө туһаһын чээнкитин тоҕо суоҕуй диэн көрө истим. Мэхээһим туһах ииппит сиригэр тиийэн баран тохтоото уонна миэхэ туһааһын: «Ноххо, туһаһытын илдэ барбыттар», – диэтэ. Мин бөрө илдэ барбытын сэрэйдим. Табабытынан айаннаан иһэн балааккабытын көрбүтүм хайыта тыгытыллыбыт. Балааккабытыгар кэлэн баран Мэхээһим табатын баайан, табалар урут хаспыт чигдилэрин кэрийэ барда. Кэрийэ сылдьан киһим хаары тэбиэлиир уонна туһаһын чээнкитин булан баран: «Сордоох быһан барбыт, бу тибиигэ уонна буллараан бэрт» – диэтэ. Мин таах туруома дуо. Балааккаҕа уот оттоору балааккам аанын аспытым, балаакка ортогугар аарыма улахан атыгыр бөрө түөрт атаһын тыылыгы тэбэн утуяа сытар курдук сытар. Ону көрөн баран мин: «Мэхээс, бөрөбүт балаакка иһигэр сытар», – диэтим. Оҕонньорум кэлэн көрөн баран: «Дьэ, нохо, эһэкээммит биэрбит, эһэкээннэх булчут буолуһуккун», – диэтэ. Икки буолан соһон таһааран чигдигэ туруорбуппут хааман иһэр курдук көһүннэ, ону бириһиэнинэн сабан кэбистибит. Балааккаҕа бөрө ирбэт диэн дьыэлээх сиргэ «Сугдыаар» күөлгэ көһөн баран үс түүннэх күнү быһа уот оттон бөрөлөрбүтүн ириэрдибит. Сүлэн баран тириилэрин хатаран, тирии өттүнэн тизэрэн, бөрөлөрбүтүн тэннээн көрдүбүт, иккиэн тэбис-тэннэр. Дойдуга киллэрэн туттарбыппыт, биир бөрө тириитэ 14 солкуобай буолар эбит. Ол оннугар 2 бөрөҕө сопхуос биир убана биэрэр эбит. Онон эһэкээн биэрдэһинэ, киһи соһуйуон курдук уонна киһи итэҕэйиэ суоҕун курдук биэрэр буолар эбит этэ. Сага бултаан эрэр киһини бэйэтигэр тардар быһыыта дуу дии саныбын.

Николай Антонович Тихонов

СРЕДНЕКОЛЫМСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 9 854 404,0 га, из них закрепленные за охотпользователями (10 юридических лиц.) – 6 381 965,5 га (64,8%), общедоступные охотничьи угодья – 3 472 438,5 га (35,2%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 3601 шт. (2001 г.); Белка – 278 шт. (2001 г.); Ондатра – 63382 шт. (1998 г.); горностай – 5661 шт. (1993 г.).

ВИНОКУРОВ НИКОЛАЙ КОНСТАНТИНОВИЧ

Мин 2000 съл сэтнннн ыйтан Орто Халыма улууһун «Сахабулт» филиалын начальнигынан үлэлээбитим. Орто Халыма улууһа былыр-былыргыттан кылааннаах түүлээжинэн – кырсаатынан, саһылынан баай этэ, кэнники андаатар, киис өлгөмнүк бултанар буолбуттара. Ааспыт өттүгэр түүлээҕи «сымнаҕас» кыһыл көмүскэ тэннииллэрэ.

Орто Халымаҕа «Сахабулт» филиалын бастакы начальнига Стручков Егор Ник. «Максим» диэн ааттаах булт тэрилин атыылыыр маҕаһыны тэрийбитэ, ол маҕаһыны өссө кэнэтэн күүскэ үлэлэппипит. Продавеһынан Слепцова Евдокия Афанасьевна, онтон Парилова Колымана Николаевна, уборщицанан Явловская Анна Николаевна, суоппардарынан Колесов Афанасий Иннокентьевич, Созонов Иван Дмитриевич, Кондаков Михаил Николаевич, бухгалтерынан Тайшин Николай Алексеевич, охотоведтарынан Колесов Алексей Васильевич, Кондаков Алексей Васильевич буолан, мин 2008 сыллаахха I Хаҕалас нэһилиэгэр баһылыгынан быыбарданан барыахпар диэри үлэлээбипит.

Ол кэмнэргэ филиал үлэтэ түүлээҕи бултааһыны, бөрөнү өлөрүүнү, кыыл ытытытын тэрийии, этин тутуу, Якутскайга ытыты, ынах, сылгы тириитин, таба, сылгы тыһын, таба муоһун хомуйуунан дьарыктанара уонна балык тутуутунан.

Түүлээх бултааһыныгар Аллараа Халыма улууһуттан Андрушкино, Колымскай түүлээҕин хомуйарбыт. Үлэлээбит периодпар саамай элбэх түүлээҕи, сүрүннээн кииһи туттарбыт булчуттар: Попов Сергей Николаевич, Кокорин Николай Иванович, Кокорин Алексей Иванович, Кондаков Сергей Иванович, Кондаков Николай Иванович, Лаптев Василий Васильевич уо.д.а. элбэх түүлээҕи бултаан туттараллара. Саас сезон бүтүүтэ бастыггары наҕараадалааһын, түүлээхситтэр слеттара буолара. Түүлээҕи ыраас уу харчынан аахсаллара, онтон буран саппаас чааһынан, ботуруонунан, таҕаһынан – бородуктаҕа тийэ аахсаллара. Бөрө бултааһына «Сахабулка» сүктэриллэрэ. Саанан, ботуруонунан, дьаатынан, хапкаанынан табаһыттары, сылгыһыттары хааччыйарбыт.

Орто Халыма улууһа түүлээх бултааһыныгар баай историялаах улуустартан биирдэстэрэ буолар. Ол курдук Социалистической Үлэ Геройа Волков Иван Васильевич (1971), Третьяков Алексей Степанович Үлэ Кыһыл Знамята орденнаах (1974), 1985 с. Ленин орденын ылбыта, Сыбаатайтан Созонов

Иннокентий Гаврилович Октябрьской Революция орденнаах. Эбээхтэн Гуляев Алексей Степанович Үлэ Албан аатын III степ., Кондаков Василий Васильевич, Үлэ Албан аатын III степ., Бекренев Василий Николаевич Үлэ Кыһыл Знамята, Винокуров Алексей Михайлович Үлэ Кыһыл Знамята (1957), Оконешников Пантелеймон Петрович Ленин орденна (1964), Тарасов Николай Семенович Үлэ Кыһыл Знамята (1974), Бекренев Иван Николаевич «Бочуот Знага» орден (1965), Роббек Василий Николаевич Государственной бириэмийэ лауреата, Винокуров Константин Егорович Государственной бириэмийэ лауреата. Элбэх эдэр ыччат «Молодой гвардеец пятилетки» знагынан наҕараадаламмытара.

«Сахабулт» генеральной директора Орто Халымаҕа «ССРС 50 сыла» сопхуоска директордаан, булт историятын билэр буолан, 2003 сыллаахха зональнай түүлээхситтэр слеттары Орто Халымаҕа тэрийэргэ этии килэрбиппитигэр сөбүлэспитэ. Оччотооҕу улуус баһылыга слету ыытары бобон кэбиспитэ. Туох биричиинэнэн көнүллээбэтэҕин билбэппин. Инньэ гынан Үөһээ Халыма баһылыга Агеев сөбүлэһэн слету Зырянка бөһүөлөгэр үрдүк таһымнаахтык тэрийбиппит. Кырдыаҕас булчуттар Герой Волков Иван Васильевич, Ленин орденнаах Третьяков Алексей Степанович, лауреаттар Роббек Василий Николаевич, Винокуров Константин Егорович звенонан сылдьан бултааччылар. Винокуров Алексей Константинович, Винокуров Сергей Егорович, Винокуров Петр Алексеевич, о.д.а. хас да сүүстүү ботуруон подароктаах, сорохтор доруоп саа бириэмийэлээх бэркэ астынан кэлбиттэрэ.

«Сахабулт» тэрилтэтэ түүлээҕи эрэ бултааһынынан мунурдаммакка, сыл аайы ЗМУ ыыттаран төһө кыыл баарын аахтарара уонна Якутскайтан андаатары аҕалтаран хаан атастаһытынан дьарыктаммыппыт. Н.Н. Сметанин анал командировка ылан самолетунан андаатар илдьибитэ. Ону таһынан Малай авиация бастакы дельтапланынан бөрөнү ытыгыны тэрийэ сылдыбыппыт. Хомойуох иһин, дельтапламмыт биһиги усулуобуйабытыгар кыаллыбатаҕа. Көтөрүн көппүтэ да, вертолет курдук тохтообот, үөһэ-аллара түһэн-тахсан испэт этэ.

Мин «Сахабулт» тэрилтэҕэ үлэлээбиппинэн киэн туттабын. Хоту дойду дьонун, булчуттары саамай абыраабыт тэрилтэнэн ааҕабын.

Бастын булчуттары чиэстээһин, хаҥастан уҥа:
Гос. бириэмийэ лауреата К.Е. Винокуров, сорсуннаах булчут С.Н. Попов, «Сахабулт» факториятын начальнига Н.К. Винокуров, улуус баһылыгы бастакы солбуйааччы М.Н. Винокуров, 2005 сыл түмүгүнэн чемпион булчут С. Герасименко. Орто Халыма куората, 2005 с.

Николай Константинович Винокуров

Орто Халыма делегаттара «Сахабулт» генеральной директора Н.Н. Петрову кытта. Үөһээ Халыма улууһа, Зырянка бөһ., 2003 с.

ОРТО ХАЛЫМА УЛУУҢУН СЫЛГЫ ЫЫТАР ТҮҮЛЭЭХСИТТЭРЭ

ВОЛКОВ ИВАН ВАСИЛЬЕВИЧ

1925 сыллаахха Орто Халыма оройуонугар Сылгы Ыытар бөһүөлгэр төрөөбүтэ. 1943 с. «Коммунизм суола» холкуоска түүлээхситинэн үлэтин саҕалаабыта. Салгыы түүлээхситтэр биригэдьиридэринэн, үүт ферматыгар салайааччынан, холкуоска бэрэссэдээтэл солбуйааччытынан үлэлэбитэ. 1968 сыллаахтан түүлээхситтэбит. 1971 с. ССРС Верховнай Сэбиэтин укаанынан тыа хаһаайыстыбатын сайдыытыгар үрдүк көрдөрүүлэрин иһин Социалистической Үлэ Геройун аата ингэриллибитэ, ону кытта Ленин ордена уонна кыһыл көмүс «Серп и Молот» мэтээлинэн наҕараадаламмыта. 2012 с. Орто Халыма куоратын гимназиятыгар И.В. Волков аата ингэриллибитэ. 2015 с. төрөөбүтэ 90 сылыгар анаан Сылгы Ыытар бөһүөлгэр боруонса бюст турбута.

ТРЕТЬЯКОВ АЛЕКСЕЙ СТЕПАНОВИЧ

Халыма өрүскэ турар Үөһээ Кириэс Балгый диэн учаастагар 1926 сыллаахха төрөөбүтэ. сэрии ыар сылларыгар, 15 саастааҕар кадровой булчутунан тыаҕа тахсыбыт, сайыныгар өрүскэ балыксытынан сылдыбыт. Сайын окко, тутууга биригэдьиридээн, кыһын булчутунан үлэлэбит.

1974 сыллаахха Сэбиэскэй бырабыыталыстыба контрагынан 5 ыйга Монголия норуодунай өрөспүүбүлүкэтигэр үс буолан Саха сириттэн андаатары бултааһын уопутун тарҕата бара сылдыбыт.

Алексей Степанович түүлээх бултааһыныгар 40-ча сыл сыллата үрдүк көрдөрүүлээх үлэтин иһин В.И. Ленин, Үлэ Кыһыл Знамята орденнарынэн, Бүтүн Союзтааҕы быыстапка 2 кыһыл, 3 үрүн көмүс мэтээллэринэн, пятiletкалар кыайыыларын знактарынан, мэтээллэринэн наҕараадалары, хайҕаллары ылар чиескэ тиксибитэ. Тыыл, үлэ бэтэрээнэ.

ОКОНЕШНИКОВ ПАНТЕЛЕЙМОН ПЕТРОВИЧ

1928 сыллаахха Сылгы Ыытар бөһүөлгэр төрөөбүтэ. 1964 с. түүлээх бултааһыныгар үрдүк көрдөрүүлэрин иһин Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин уурааһынан «Саха АССР үтүөлээх булчута» аат ингэриллибитэ. 1965 с. оройуонга бастакынан Ленин орденынан наҕараадаламмыта. 1962 с. райком быһаарыытынан Орто Халыма оройуонун экономикатын уонна култууратын сайыннарыыга кылаатын иһин оройуон Бочуотун кинигэтигэр кини аата суруллубута. 1970 с. социалистической куоталаһыыга үрдүк көрдөрүүлэрин иһин Саха АССР Тыатын хаһаайыстыбатын министровотун Үлэ Албан Аатын Ленинскэй үбүлүөйдээх бочуотун кинигэтигэр киллэрбиттэрэ.

ТАРАСОВ НИКОЛАЙ СЕМЕНОВИЧ
Үлэ Кыһыл Знамята орден кавалера.

БЕКРЕНЕВ НИКОЛАЙ ИННОКЕНТЬЕВИЧ
«Бочуот Знага» орден кавалера.

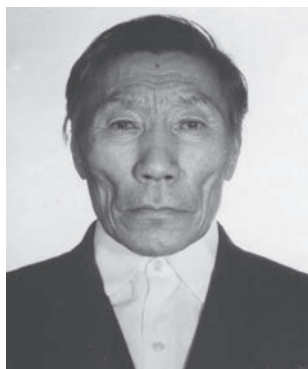
БЕКРЕНЕВ ИВАН ИННОКЕНТЬЕВИЧ

1915 сыллаахха Сылгы Ыытар бөһүөлэгэр төрөөбүтэ.
«Бочуот Знага» орден кавалера

ВОЛКОВ ГАВРИЛ ИВАНОВИЧ

1958 сыллаахха Сылгы Ыытар бөһүөлэгэр төрөөбүтэ.
2011 с. «Саха Республикатын тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна» аат инэриллибитэ,
2014 с. Саха Республикатын Государственной бириэмийэтин лауреата.

СЛЕПЦОВ ТИМОФЕЙ ТИМОФЕЕВИЧ

1907 сыллаахха Орто Халыма улуунугар Эбээх бөһүөлэгэр төрөөбүтэ.
1952 с. түүлээҥи бултааһынна республикатааҕы социалистической куоталаһыга кыайан «САССР чулуу булчута» аат инэриллибитэ, республика Бочуотун дуоскатыгар таһаарыллыбыта. Стахановец, Коммунистической үлэ ударнигы чыэстээх ааттара инэриллибиттэр.
1964 с. Орто Халыма улуунун социалистической күрэх куоталаһытыгар кыайан «Лучший охотник» ааты ылбыта.
Тыыл, үлэ бэтэрээнэ, үлэ фронтун кыттыылааҕа.

ХАТЫННААХ

МАРФА АЛЕКСЕЕВНА КОНДАКОВА

Туундара, тайжа быыстарынан
Туман курдук көтүтэрэ,
Марфа күндү түүлээжинэн
Соругун толорон иһэрэ.
Улуу сырдык сарыалынан
Дьиэтигэр кини киирдэ.
Кылааннааҕы намылытан
Саҥа дьылга бэлэх биэрдэ.

Хаһыат 1951 сыл кулун тутар 16 күнүнээҕи нүөмэригэр «Чулуу булчут М.А. Кондакова» диэн ыстатыйа тахсыбыт. Корреспондент: Марфа Алексеевна кыһын устата 6040 солкуобайдаах «сымнабас кыһыл көмүһү» бултаан государствоҕа туттарда. Күннүк Уурастыырап Долгунчатын курдук хорсун кыыс», – диэбитин саһарбыт страницалар кэпсииллэр.

Ким даҕаны булчут буолан төрөөбөт. Булчут буоларга сүрэхтэн баҕары уонна уҕараабат дьулуур наада. Элбэх эрэйи энгээринэн тэлэн, сыралаах сырыыны, үгүстүк тонон, ардыгар аччыктаан, үөрүү-хомойуу аргыстаах бултуурга үөрэннилэр. Марфа кыра сааһыттан бултаабыта. Бастаан куруппааскыга тиргэ туруоран, онтон кырынааһы чааркааннаан сыл аайы сонордуур идэлэммитэ. Ити оччолорго үлэ быһыгар буолара. Биирдэ хапкааныгар саһыл иннибиттээх.

1941 сыллаахха Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии саҕаламмыта. Ийэ дойдуга элбэх күндү түүлээҕи бултаан туттарар сорук турбута. Дьэ, ити кэмнэ эдэр кыыс, төһө да дьулайдар, холкуос бырабылыанньатыттан бастайааннай булчутунан барарга көрдөспүтэ. Бу сыл алтынны ыйтан аар тайжаа аан бастаан соҕотоҕун бултуу тахсыбыта. Оччолорго саҥа тэриллит холкуос базата мөлтөҕө. Марфаа биир аты биэрбиттэрэ, онтон атынын бэйэтэ булан тэриимитэ.

Айылҕа маанылаахтарын бултуурга улахан албас, билии наада этэ. Саһылга хапкаан уурарга эдэр кыһы бастаан И.П. Лаптев үөрэппитэ. Ити үөрэх таах хаалбатаҕа, Марфа бэйэтэ элбэх саһылы өлөрбүтэ. Биирдэ хаар хайыны онорон баран, икки хапкааны ииппитигэр икки саһыл иннитэ. Дьэ, онно дьингнээх булчут үөрүүтүн билбитэ. Оччолорго кырынааһы, саһылы, тиинги, кырсаны хото бултууллара. Киис суоҕа, андаатар аҕыйаҕа.

Марфа Алексеевна ыалдьан уурайбатаҕа буоллар, өссө даҕаны хас да сылга аар тайжаа тахсан өлгөмнүк бултуйуох этэ. Кини сыңдалҕаннаах сырыыларын Ийэ дойду улаханлык сыаналаабыта. «1941-1945 сс. Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэриигэ килбиэннээх үлэтин иһин» уонна «1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Кыайыы 30 сыла» мэтээллэринэн наҕараадалааммыта.

Д.М. Колесов, 1978 с.

*«Сарсынны күннэ эрэллээх олорубунт уонна үлэлээбиппит»
(«Орто Халыма» сонхуос 50 сыла) кинигэттэн*

ИВАН НИКОЛАЕВИЧ ЛАПТЕВ

1943 сылтан холкуоска түүлээхситтэбитэ, ситиһиилэрин иһин киниэхэ «Туйгун булчут» диэн аат ингэрilibитэ. Холкуоһунай оскуоланы бүтэрэн олохтон барыар диэри суотчуттаабыта. ССКП чилиэнэ этэ.

«1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн наҕараадалааммыта.

*«Сарсынны күннэ эрэллээх олорубунт уонна үлэлээбиппит»
(«Орто Халыма» сонхуос 50 сыла) кинигэттэн*

ВАСИЛИЙ НИКОЛАЕВИЧ РОББЕК

Ажам Лаптев Семен Николаевич 1936 с. Хатыгнаах бөһүөлэгэр төрөөбүтэ. 4 кылаас үөрэхтээх этэ да буоллар, кыралаан хоһоон суруйара.

Биһиги аҕабыт С.Н. Лаптев уонна В.Н. Роббек эдэр эрдэхтэриттэн кырдыахтарыгар диэри доҕордоһон кэлбит дьон этилэр. Кэргэннэнэн да баран дьиэнэн доҕордоһоллоро, бырааһынныкка ыалдыттахаллара.

Аҕабыт эрдэ тулаайах хаалбыта, 14 сааһыттан булка Белоногов Баһылай наставниктаах тахсыбыта. Онтон булт албастарыгар үөрэнэн баран өлүөр диэри бултан арахсыбатаҕа. Кэлин В.Н. Роббегы кытта бултуур сирдэрэ кэккэлэнэ буолан ким хаһан барарын-кэлэрин, төһө бултаабыттарын куруук ыйыталаһар буолара. Ол сылларга бастаан табанан, онтон атынан, кэлин олохпут тупсан бураан көлөнөн сылдьан бултууллара.

Василий Николаевич «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылынан. Килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллээх, Государственной бириэмийэ лауреата.

Анна Лаптева,

*«Сарсынны күнүгэр эрэллээх олобуппут уонна үлэлээбиппит»
(«Орто Халыма» соһуос 50 сыла) кинигэттэн*

ВАСИЛИЙ КИРСАНОВИЧ КУДРИН

Василий (1914-1990 сс.) улуус аатырбыт сонордьута, Байды уонна Хатыгнаах нэһиликтэрин кизэн туттуута. Кыра эрдэбиттэн сонордьут идэлээх буолан, улаатан баран булчут идэтин баһылаабыта.

1942 с. сэттинны 7 күнүгэр тахсыбыт хаһыакка П. Кондаков иһитиннэриитигэр бастын булчут В.К. Кудрин 649 солк. 60 харчылаах түүлээҕи бултаан факторияҕа туттарбыт.

1943 с. тохсунньу 3 күнүгэр хаһыакка Ворошилов аатынан артыал чилиэнэ Кудрин Василий Кирсанович 1942 сыл IV кыбаарталыгар 2930 солкуобайдаах түүлээҕи бултаан туттарбытын туһунан суруйар. «Бэйэбит үлэлээн булбут харчыбытын танковай колонна тутуутугар бизирээҕин», – диин бары холкуостаахтарга Василий Кирсанович ынгырыы таһаарбытын иһитиннэрэр. Бу сылга үтүө холобурун иһин Сталин мөссүүннээх мэтээ-

линэн наҕараадаланар.

1945 с. ахсынны 11 күнүгэр К. Слепцов «Бастын биригэдьиир» ыстатыйатыгар Ворошилов аатынан холкуос Кудрин В.К. биригэдьиирдээх түүлээхтиир биригээдэтэ Сталинскай Конституция күнүгэр кыбаарталлааҕы былаанын 135% толорбутун, ол иһиттэн биригэдьиир бэйэтэ 158,3% толорбутун суруйар.

1955 с. муус устар 20 күнүгэр тахсыбыт «Социалистическая Колыма» хаһыакка оройуонҕа түүлээх бултааһынын I кыбаарталлааҕы нуорматын аһара толорбут бастын булчуттар Бочуот оройуоннааҕы дуоскатыгар Кудрин В.К. кыбаарталлааҕы нуорматын 461,2 бырыһыан толорбутун туһунан этиллэр.

1957 с. тохсунньу 25 күнүгэр тахсыбыт хаһыакка IV кыбаарталлааҕы түүлээх бултааһыныгар бастаабыт булчуттар оройуоннааҕы Бочуот Дуоскатыгар кини 272 бырыһыан толорбутун туһунан суруллар.

Үлэтин устатын тухары бастакы «Стахановец», «Сталин», элбэх юбилейнай мэтээллэринэн, кырааматаларынан наҕараадаламмыта.

«Хатыгнаах нэһилиэгэ» кинигэттэн

АЛЕКСЕЙ НИКОЛАЕВИЧ ЛАПТЕВ

Орто Халыма улуунун Бочуоттаах гражданина, тыыл, үлэ бэтэрээнэ, 1919 с. Байды нэһилиэгин Уоттаах учаастагар төрөөбүтэ. Бииргэ төрөөбүттэр 8 этилэр. Аҕата Лаптев Николай Ильич эрдэ өлбүтэ. Ийэтэ Анастасия Андреевна Иккис Мээтис нэһилиэгин кинээһин кыһа этэ, соҕотох хаалан, аймахтарын көмөтүнэн, бэйэтин дыһалынан оҕолорун атахтарыгар туруорбута.

Алексей оскуолаҕа куоракка, Диринг Күөлгэ үөрэммитэ, онтон «сааһын ситтэ» диэн оскуолаттан 14 сааһыгар уураппыттар. Онон булчутунан үлэтин саҕалыыр, маннай үөрэнээччи, онтон кадровой булчут буолар, үчүгэй үлэтин сыаналаан, 1938 сыллаахха былаанын 269,4% толорбутугар, биир уостаах саанан бириэмийэлэммит, 1939 сыллаахха ылыллыбыт былаанын 280% толорбутун иһин киниэхэ «стахановец-булчут» үрдүк аата ингэриллибит.

Сэрии кэмигэр Стаханов аатынан холкуоска бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ. Ол кэмнэ холкуоһу кииннээһингэ улахан үлэ барбыта.

1948 сыллаахха Орто Халымаҕа холкуос бэрэссэдээтэллэрин бэлэмниир оройуоннар икки ардыларынааҕы холкуоһунай оскуолаҕа үөрэммитэ. 1950 сыллаахха Дьокуускайга алта ыйдаах салайааччылары бэлэмниир үөрэххэ киирэн, туйгун сыананан бүтэрэн кэлбитэ. Ол кэнниттэн кинини Өлөөкө Күөлүгэр холкуос бэрэссэдээтэлинэн талбыттара. «Сырдык олох» уонна «Кыһыл ыллык» холкуостар холбоһоннор, Ленин аатынан бөдөҥсүйбүт холкуос тэриллибитигэр, бэрэссэдээтэлинэн 1951 сылтан үлэтин саҕалаабыта.

Хатыннаахха үлэлиир кэмигэр мэччирэни, оттуур сири таһаарыы үлэтин салайан ыппыта.

Сэбиэт үлэтиттэн уурайан баран кадровой булчут буолбута, сүүрбэччэ сыл бэриллибит соруудаҕы сылын аайы аһара толороро. Түүлээх соҕотуопкатын туттааччы быһыытынан үлэлииригэр сыананы сөпкө быһара. Кини ыйбыт сыаната, түүлээх өнгө-хаачыстыбата бэрэбиэркэ түмүгэр хаһан да түспэт этэ.

Аҕабыт үлэтин ыстааһа 62 сыл, үлэттэн 2001 сыллаахха уурайбыта. 1939 сылтан 50 сыл устата биир да ыңгырыны көтүппэккэ быыбарданан, депутатынан талыллан бар дьонун туһугар үлэлээбитэ, нуруот итэҕэлин чизэстээхтик толорбута.

М.Г. Лаптева, кэргэнэ.

*«Сарсынны күннэ эрэллээх олоһун уонна үлэлээбиппит»
(«Орто Халыма» соһуос 50 сыла) кинигэттэн*

АРБАХТААХ

СОЗОНОВ КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВИЧ

1950 сыллаахха Тумуһахтаах учаастагар төрөөбүтэ.

Орто оскуоланы ситиһиилээхтик үөрэнэн бүтэрээт, аҕатын кытта сонор суолугар үктэнэн элбэх сыл аатыран бултаан, улуус бастын булчуттары ахсааннарыгар киирбитэ. Сайын ахсын от биригээдэтин салайара, ханнык да үлэттэн чаҕыйан турбат, күүстээх-уохтаах, туруу үлэһит этэ. ССКП чилиэнэ, коммунистическай үлэ ударнига, социалистическай күрэхтэһии кыайыылааҕа этэ. 1974 сыллаахха Третьяков Алексей Степановичтыын Монголияҕа бараннар олохтоох булчуттары андаатары бултуурга үөрэтэн кэлбиттэрэ. Комсомол КК «Пятилетка эдэр гвардееһа» көмүс бэлиэтинэн наҕараадаламмыта. Москва куоракка Кыайыы Знамятыгар хаартыскаҕа түһэр үрдүк чизэскэ тиксибитэ. ВДНХ быыстапкатыгар икки төгүл ыңгырылаах сылдыбыта. 1981 сыллаахха Майа сэлиэнньэтигэр Баһылай Манчаары күрээҕэр мас тардыһыыга мунутуур кыайыылаах буолан үөрүү кынаттаах дойдутугар төннүбүтэ. Кини ыллырын, ырыа айарын сөбүлүүрү.

*«Сарсынны күннэ эрэллээх олоһун уонна үлэлээбиппит»
(«Орто Халыма» соһуос 50 сыла) кинигэттэн*

ЭБЭЭХ

ГУЛЯЕВ АЛЕКСЕЙ СТЕПАНОВИЧ

(1927-2006)

1941-1945 сылларга Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии кэмигэр «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээлинэн наҕараадаламмыт. Булчут, араас үлэһит.

1978 сыллаахха бэтэрээн булчут Гуляев А.С. Үлэ Албан аатын III истиэпэннээх уордьанынан наҕараадаламмыта.

ЕФИМОВ ВАСИЛИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ

Түүлээхсит. Норуот хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, «Саха АССР тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ» ааты ылбыт.

СЫБААТАЙ

СОЗОНОВ ИННОКЕНТИЙ ГАВРИЛОВИЧ

«Октябрьскай Революция» уордьан улууска соҕотох кавалера, тыыл уонна үлэ бэтэрээнэ, чулуу булчут. «Коммуна ыллыга» холкуос бастакы бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ, оҕо эрдэбиттэн булка, сырыыга дьоҕурдаах буолан, 1957 сылтан кадровай булчутунан үлэлиир. Бастаан соҕотоҕун, онтон Третьяков Пантелеймон Васильевичи кытта кыттыһан бултуулар.

*«Сарсынны күнгэ эрэллээх олоһун уонна үлэлээбиппит»
(«Орто Халыма» соһуос 50 сыла) кинигэттэн*

ТЫРЫЛГИН ЕГОР ВАСИЛЬЕВИЧ

Стахановец булчут. «1941-1945 сылларга Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэриигэ килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн бастакылартан биирдэстэринэн наҕараадаламмыта уонна 70 сааһын ааһыар диэри сопхуоска кадровой булчутунан үлэли сылдыбыта.

1965 сыллаахха аан бастаан тэтэрээт хаҕар суруллубут махтал суруктан, 5 солкуобай бириэмийэттэн саҕалаан элбэх бочуотунай грамоталарынан наҕараадаламмыта. 1967 сыл социалистическай күрэх кыайылааҕа. 1968 сыллаахха «Лучший молодой охотник Якутской АССР» диэн ааты ылбыта. Бастыҥ үлэтинэн Москваҕа тыа хаһаайыстыбатын быыстапкатыгар сылдьан кэлбитэ. «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылынан. Үлэҕэ килбиэнин иһин», «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээллэринэн наҕараадаламмыта. Уонна да үгүс суруктар, наҕараадалар таһаарылаах, сыралаах үлэтин туоһулулар.

*«Сарсынны күнгэ эрэллээх олорубунут уонна үлэлээбиппит»
 («Орто Халыма» сопхуос 50 сыла) кинигэттэн*

КУДРИН ЕГОР ДМИТРИЕВИЧ

Норуот хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, тыыл бэтэрээнэ.

1961 сыллаахха сопхуос тэриллээтигэр холкуоска үлэлээбит, 12 сыластааҕа, харса суох сырылаах-айаннаах, дэн киһи тэннэхэр сорсуннаах булчут. Норуот хаһаайыстыбатын быыстапкатын 8 төгүл кыттылааҕа, быыстапка көмүс, үрүҥ көмүс, боронса мэтээллэринэн наҕараадаламмыта.

1970 сыллаахха «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылынан. Үлэҕэ килбиэнин иһин» үбүлүйдээх мэтээлинэн наҕараадаламмыта. Килбиэннээх үлэтэ 19 наҕарааданан, 32 бочуотунай грамотанан, махтал суруктарынан бэлиэтэммитэ.

ТЫРЫЛГИН ВАСИЛИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ

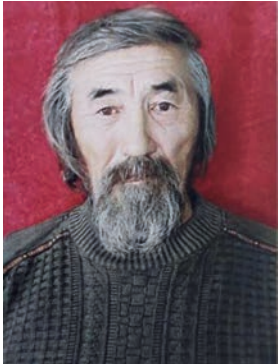
Элбэх оҕолоох Акулина Митрофановна уонна Василий Васильевич дьиэ кэргэннэригэр үһүс оҕонон 1939 сыллаахха олунньу 13 күнүгэр күн сириҥ көрбүтэ. Холкуоска араас үлэҕэ үлэлээбитэ. 1958-1961 сылларга Армияҕа сулууспалаабыта. Челябинск-40 «Маяк» сахалыы чөлүгэр түһэрсит буолан байыаннай чэпчэтиинэн туһанар.

Эдэригэр бэркэ кыанара, үчүгэй спортсмен этэ. Трактористаан кыһын от-мас тийэбитэ, сайын окко таһаарылаахтык үлэлээбитэ. 1980 сылтан түүлээхситинэн тайҕаҕа тахсыбыта. Сайынны балыктаан, сордонноон государствоҕа туттарара. Ол туоһутунан элбэх махтал суруктардаах, грамоталардаах.

ӨЛӨӨКӨ КҮӨЛ

ВИНОКУРОВ КОНСТАНТИН ЕГОРОВИЧ

Түүлээхсит. Өрөспүүбүлүкэ булчуттарын Государственной бириэмийэтин лауреата.

ВИНОКУРОВ СЕРГЕЙ ЕГОРОВИЧ

1972 сыллаахха оскуоланы бүтэрэн баран совхозка оробуочайынан үлэлээбитэ. 1973-1975 сс. армияҕа сулууспалаан кэлэн баран аҕыйах сылга таба бостуугунан үлэлээбитэ. 1975 сыл кыһыныттан олоҕун бүтэһик сылыгар диэри бултаабыта. 10 сыл «Махса» от биригээдэтигэр биригэдьиридээбитэ. Кыһынын бултуур, 1989 сылтан сайын «Кубалаах» учаастагар ыччат сүөһүнү сайылаппыта.

1996 сыллаахха Арктика күннэригэр Орто Халыма делегациятыгар киирэ сылдыбыта. СР Президенэ М.Е.Николаев аата суруллубут булт саатынан (ВЕПРЬ-308) наҕараадалаабыта. Үлэлээбит сылларын устатыгар элбэх грамоталардаах, хайҕал суруктаах.

2010 сыллаахха СР тыатын хаһаайыстыбатын миниистирэ үлэтигэр үрдүк ситиһиилэрин учуоттаан Бочуотунай Грамотанан уонна үрүн көмүс бэлиэнэн наҕараадалаабыта.

*«Сарсынны күннэ эрэллээх олорубуппут уонна үлэлээбиппит»
(«Орто Халыма» сопхуос 50 сыла) кинигэттэн*

НАЛИМСКОЙ БӨҮӨЛЭГИН БОЧУОТТААХ ТҮҮЛЭЭХСИТТЭРЭ

ВИНОКУРОВ АЛЕКСЕЙ МИХАЙЛОВИЧ

1936 сыл кулун тугар 26 күнүгэр Орто Халыма оройуонугар «Сииктээх» дин сиргэ төрөөбүтэ. Начаалынай үөрэхтээх. Табаарыстыбаҕа, холкуоска, сопхуоска барыта 58 сыл үлэлээбитэ, ол иһиттэн 52 сылга түүлээхситинэн. Бүтүн Союзтааҕы быыстапка сэттэ төгүллээх кыттыылааҕа. Тыыл, үлэ бэтэрээнэ. Улуус олохтоохторуттан бастакынан Үлэ Кыһыл Знамята уордьанынан 1957 сыллаахха наҕараадаламмыта.

Орто Халыма улуунун Бочуоттаах гражданина (1996 с.)

2002 сыл бэс ыйын 26 күнүгэр олохтон туораабыта.

*«Сарсынны күннэ эрэллээх олорубуппут уонна үлэлээбиппит»
(«Орто Халыма» сопхуос 50 сыла) кинигэттэн*

БЕКРЕНЕВ ВАСИЛИЙ НИКОЛАЕВИЧ

1961-1991 сс. «ССРС 50 сыла» совхозка кадровай булчутунан үрдүк таһаарыылаахтык үлэлээбитэ. Кини Үлэ Кыһыл Знамята уордьанынан, элбэх мэтээлинэн наҕараадаламмыта, Бүтүн Союзтааҕы быыстапка хас да төгүллээх кыттыылааҕа, ССКП обкомун, райкомун чилиэнэ этэ.

1978 сыллаахха кини, В.В. Кондаков, Д.Г. Слепцов буолан таба көлөнөн аан бастаан Халыма илин тааһыгар киискэ бултуу тахсыбыттара.

Василий Николаевич салалтатынан В.М. Шадрин, А.А. Слепцов, Н.Г. Кондаков, Ю.П. Яковлев, Е.И. Бережнов, В.В. Кондаков араас сылларга үрдүк көрдөрүүлэри ситиспиттэрэ. 1987 с. биригээдэнэн кииһи бултааһынҕа республикаҕа бастаан, Бүтүн Союзтааҕы быыстапка мэтээллэринэн наҕараадаламмыттара, электростанцияны, телевизоры бэлэх туппуттара.

*«Сарсынны күнү эрэллээх олобуннут уонна үлэлээбиппит»
 («Орто Халыма» сопхуос 50 сыла) кинигэттэн*

КОНДАКОВ ВАСИЛИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ

В.В. Кондаков (Дьаһайар Баһылай) холкуоска, сопхуоска 14 сааһыттан кыһыңны тымныылартан чаҕыйбакка күндү түүлээҕи бултаан, оройуон хас да төгүллээх чемпион-булчута буолбута. 1975 сыллаахха оройуонна бастакынан «Үлэ Албан аата» III-с истиэпэннээх уордьанынан наҕараадаланан үлэтэ үрдүктүк сыаналаммыта. Кини улууска кииһи звенонан тааска тахсан бултааһыны тэрийбит кийинэн буолар, киис бултааһыныгар эдэр ыччаты таһааран баай уопутун үллэстибитэ. А.А. Слепцов, Н.Г. Кондаков, В.М. Шадрин, Ю.П. Яковлев сорсуннаах булчуттар буолбуттара, сайын ахсын ыраах сытар саңа уолбут «Мэнгэйилэ Күөлүгэр» оттуур биригээдэҕэ элбэх сыл биригэдьиirinэн үрдүк таһаарыылаахтык үлэлээбитэ.

Баара-суоҕа 55 сааһыгар 1987 сыллаахха саас, түүлээхтээн кэлэн баран, сайыныгар ыарахан ыарыыттан тыына быстыбыта.

Кини туйаҕын хатаран уолаттара – Алексей түүлээхситтэн саҕалаан охотовед идэтин ылан үһүнүк Ойуһардах отделениетыгар охотоведтаабыта, Василий бизнсийэҕэ тахсар диэри, Сергей өр кэмнэ, Владимир кылгас кэмнэ түүлээххэ сылдыбыттара.

В.В. Кондаков сыралаах үлэтинэн Бүтүн Союзтааҕы тыа хаһаайыстыбатын быыстапкатын мэтээллэринэн биэстэ наҕараадаламмыта.

*«Сарсынны күнү эрэллээх олобуннут уонна үлэлээбиппит»
 («Орто Халыма» сопхуос 50 сыла) кинигэттэн*

СУНТАРСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 4 301 899,3 га, из них закрепленные за охотпользователями (9 юридических лиц.) – 2 875 400,0 га (66,8%), общедоступные охотничьи угодья – 1 426 499,3 га (33,2%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 2661 шт. (2007 г.); Белка – 48663 шт. (1997 г.); Ондатра – 11308 шт. (2003 г.); горностай – 565 шт. (1997 г.); колонок – 656 шт. (2002 г.).

СУНТААР ТИИҢ СӨБҮЛЭЭН ҮӨСКҮҮР СИРЭ БУОЛАР

Афанасьев Максим Афанасьевич – 1970 с. төрүүх. 1993 с. Иркутскайдаагы Тыа хаһаайыстыбатын институтун Охотоведение факультетын бүтэрбитэ. 1993-2002 сс. – Сунтаардаагы булт хаһаайыстыбатын управлениетын старшай охотоведа. 2002-2005 сс. управление начальнига. 2005-2015 сс. «Сахабулт» Сунтаардаагы филиалын дириэктэрэ. Бүгүнгү күнгэ диэри бэрэстэбиитэл.

Российскай Федерация булдун хаһаайыстыбатын туйгуна.

* * *

Бары билэргит курдук, «Сахабулт» концерн Саха сиригэр 1992 сыллааха тэриллибит буолаагына, Сунтаар улуунугар 1993 сыл кулун тутар ыйга УОПХ (Управление охотничье-промыслового хозяйства) диэн концерн салаата үлэтин саҕалаабыта. Начальнигынан уопуттаах салайааччы, бу иннигэр Ленин орденнаах «Элгээйи» сопхуос директорынан үлэлээбит Иванов Касьян Семенович аһаммыта. Мин ол кэмгэ Иркутскайдаагы Тыа хаһаайыстыбатын институтун охотоведение факультетын бүтэрэн кэлэн от ыйыттан старшай охотовед дуоһунаһыгар үлэбин саҕалаабытым. Булгаахтырбыт Исакова Дарья Гаврильевна, суоппарбыт Иванов Михаил Касьянович этилэр. Тыа нэһилиэктэригэр урукку сопхуостар түүлээх тутар базалаахтара, бэйэлэригэр саасэбиргэл уурар хранилищелээхтэрэ. Ол үрдүнэн, УОПХ иһинэн факториялар диэн 3 сиргэ тэриллибиттэрэ:

1. Сунтаарга – охотовед Кузьминов Иннокентий Илларионович
2. Элгээйигэ – охотовед Трифонов Семен Васильевич
3. Хадангга – охотовед Неряев Афанасий Николаевич

Атын сопхуостарга, ТОО-ларга охотведынан маньык дьон үлэлээбиттэрэ:

«Сийэй» – Ананьев Артем Васильевич,
«Тойбохой» – Амонов Иван Николаевич,

Илларионов Валерий, «Бүлүүчээн» – Васильев Владимир Дмитриевич, «Кириэстээх» – Аммосов Егор Иванович, «Бордон» – Михайлов Иван Степанович. 1995 сылтан охотведынан Иванов Вячеслав Егорович үлэлээбитэ. Булгаахтырынан – кырдыаҕас булчут Антонов Григорий Егорович анаммыта.

Бастаан үлэлиирбитигэр түүлээх тутар базабыт, оружейкабыт урукку «Сунтаар» сопхуос анаан саа сэбин уурарга эппиэттиир 1992 сыллаахха туттарбыт таас дьиэтигэр баара. Ол кэмнэ ТСО «Виллюй» Терентьев Анатолий Иннокентьевич салайааччылаах тэрилтэттэн биир хоһу уонна оружейканы арендаан олобуппут. 1990 сыллар бүтүүлэригэр сопхуостар эстэннэр саалары барытын биһиги оружейкабытыгар киллэрэн, УОПХ балаансатыгар турбуттара, уопсайа 300-тэн тахса нарезтаах саа. 2002 сыл күһүнүгэр Касьян Семенович пенсияҕа тахсан үлэлээн уурайбыта. Кини оннугар салайааччынан Н.Н. Петров миигин анаабыта. 2003 сылтан суоппарынан Копылов Сергей Петрович үлэли кирибитэ. Ол сыл ТСО «Виллюй» үлэтэ тохтообута. Таас дьиэни барытын атыылаһан ылан биир хоһугар булт маҕаһына онорон үлэлэппиппит. Ити тэрилтэ дьиэтигэр өр сылларга биһиэхэ миэстэ биэрэн үлэлэппитигэр Анатолий Иннокентьевичка махталбыт мунгура суох.

Кылгастык үлэбит сүрүн хайысхатын туһунан кэпсии түһүөм. Үлэбит күһүн тайах, таба, эһэ лицензияларын булчуттарга үлэрэн биэрииттэн саҕаланар. Ол кэммэ хаар түһэрин саҕана булчуттары кытта күндү түүлээх соҕотуопкатыгар дуогабар түһэрсээһинэ, саа уларсааһына, ботуруон түнгэтээһинэ буолара. Сэтинньи ортотуттан түүлээх тутар үлэ саас муус устарга диэри буолара.

Туттарыллыбыт түүлээх ахсаана элбээтэ да куоракка «Сахабулт» ПМБ-га илдьэрбит. Бастакы үлэлиир сылларбытыгар тиэнтэбэй УАЗ массыынаҕа толору симэн сууккаттан ордук айаннаан тийэрбит. Кэлин суол онгоһуллан истэҕин аайы сырыбыт лаппа түргэтээн барбыта. Ол кэмнэ араас сылларга ПМБга үлэлээбит товароведтары билигин даҕаны истинник, үтүө тылларынан саныыбыт.

Былыргыттан Сунтаар тиинг сөбүлээн үөскүүр сирэ буолар. Ол курдук, биһиги үлэлиир кэммитигэр мунутаан 46 000 тиинги хомуйан илдьэн «Сахабулка» туттарыппыт. Ити 2004-2005 сс. сезонна этэ. Ханньык баҕарар тынара тыыннаах харамай айылҕаҕа элбиир уонна аҕыйыыр кэмнээх. Ол курдук сорох сыл 1,5 тыһ. эрэ тиинг бултанара. Түүлээх булда аҕыйыыра, бастан турар, кини аһылыгыттан, хайдах кыстык ааспыттан, ойуур баһаардарыттан уонна да атынтан тутулуктаах.

«Сахабулт» концерн эмбилиэмэтэ буолбут, киэн туттар киис (саарба) диэн саамай күндү түүлээх кыылбыт Сунтаар улуунугар урут төрүт суоҕа. Бастакы киһи 1978 сыллаахха бултаабыттарыгар дьон сөҕүү-махтайы буолбуттарын өйдүүбүн. Дьэ, ол кэммиттэн өр күттэрбэккэ киис үөскээн-тэнийэн барбыта. Саамай

элбэхтик соҕотуопкалаабыт сылбыт 2006 сыл буолар. Онно 2450 киһи хомуйан туттарбыппыт. Бүгүнгү күнгэ сезоннааҕы квотабыт 1000 устуука иһэ-таһа. Ити аҥаардас 1 мөл. га кэринэ «Сахабулт» сиригэр, ону таһынан 2010 сыллаах уларыыы кэнниттэн улууспутугар туспа квоталаах алта атын охотпользователь, уопсай бултанар сирдэр уонна үс ресурснай резерват бааллар. Сунтаар улуһун уопсай иэнэ, быһа холоон, 5 мөл. га. Кэнники кэмнэ киис элбизжиттэн ыла тиин, кырынаас ахсаана биллэ аҕыйаата. Мас көтөрө сыл ахсын көстүбэт буолан иһэр. Солондо сүттэ.

Ханнык да улууска баарын курдук, «сиэмэх кыыл» – бөрөнү бултааһын биһиги улууска сытытыгыт турар. Ол курдук анал бөрөһүттэр биригээдэлэрэ тэриллэр. Саҥа үлэлиирбит саҥана улахан көңүлүнэн фторацетат бария диэн дьааты ыламмыт бөрөһүттэргэ түнгэтэрбит. Кэлин ити дьаат бобулан үксүн хапкаанынан уонна туһаҕынан эрэ бултуур буоллулар. Сылын аайы, ортотунан, 15-20 бөрө бултанар. Мунгутаан 42 бөрөнү бултаабыттара. Кэлинни кэмнэргэ улууспут дьаһалтата күүс-көмө буолан, Тыа хаһаайыстыбатын управлениетын нөҥүө хас өлбүт бөрө аайы бултаабыт киһиэхэ эбии 20 тыһ. солк. бириэмийэ төлүүр.

2004 сылтан саҥалаан аҥаардас түүлээх кыыл тириитин соҕотуопкалааһынынан мунгурдаммакка эрэ, ол кэмнэ саҥа арыллыбыт «Сахабулт» «Дары природы» маҕаһыныгар тон куобаҕы, тиин этин (биһиги энээр туохха да бэриллибэт деликатес) уонна сайынны өтүгэр сибизһэй бултаммыт куһу булчуттаран хомуйан илдьэн туттарар этибит. Ол курдук 2004 сыл кыһын 1230 тон куобаҕы, 800 тиин этин, сайын 500 куһу ытан «Сахабулт» маҕаһынын нөҥүө куорат олохтоохторун уонна ыалдьыттарын аар тайҕа булдуун этинэн күндүлээбиппит. Ити үлэбит сыаналанан, 2005 с. муус устар 8 күнүгэр буолбут сылын аайы ытыллар сезону түмүктүүр мунньахха Сунтаар филиала бастыҥнар ааттарын ыламмыт «Бурани» снегоходунан наҕараадаламмыппыт.

Урукку кэмнэргэ Концерн генеральной директорынан Петров Никифор Николаевич үлэлиир эр-дэҕинэ, филиалларга, ордук булчуттарга болҕомто уурулар этэ. Сыл ахсын бултуур биригээдэлэргэ сылаас танас, балаакка, оһох, хапкааннары, аптечкалары, снегоход сапчаастарын уонна да атыны босхо түнгэтэллэрэ. Аҕыйах сыл түүлээххэ эбии төлөбүр (субсидия) көрүллэ сылдыбыта.

Сезон иннигэр ИДьМтан көңүл ылан концерттан түүлээх суотугар аахсар курдук ботуруон араа-һыттан ылан аҕалан дуоҕабар түһэрибит булчуттарытыгар, анаммыт служебнай сааларын 2 ыйга уларсан туран, иэс биэртэлиирбит.

Кэлин сылтан сыл аайы саа сокуона ыараан, уларыан 2013 с. балаансаҕа турбут сааларбытын ИДьМна туттарарга күһэлибиппит. Бириэмэтигэр көңүл онгорторбут булчуттар сааларын бэйэлэригэр ылан хааларыммыттара.

Концерн 10 сыллаах үбүлүөйэ 2002 с. Дьокуускай куоракка улахан тэрээһиннээхтик ааспыта. Ол курдук өрөспүүбүлүкэбит бары улуустарыттан бастыҥ булчуттар уонна охотведтар мустаммыт элбэх семинардарга, тэрээһиннэргэ сылдьан опыт үлэстибиппит, билии ылбыппыт. Ити тэрээһиннэ 2 булчут – Павлов Олег Семенович, Трофьянов Василий Алексеевич баран кыттыыны ылбыттара. Иккис 20 сыллаах юбилей тэрээһинэ 2012 с. Саха театрыгар буолбута. Онно биһиги улуустан 3 булчут – Романов Александр Михайлович, Старостин Эдуард Егорович уонна Саввинов Семен Саввич ынгырыллыбыттара.

Кылгастык бу кэмнэ түүлээх туттарытыгар үрдүк көрдөрүүлэри ситиспит булчуттарбын ахтан аһыам.

Улуус бастыҥ тиинньиттэрэ

Старостин Эдуард Егорович, Лукин Василий Иннокентьевич, Корякин Сергей Николаевич, Лаптев Анатолий Иннокентьевич, Татаринов Терентий Денисович, Корнилов Валерий Дмитриевич, Константинов Гаврил Афанасьевич, Васильев Василий Егорович, Индеев Борис Николаевич, Михайлов Егор Николаевич, Кузьмин Анатолий Ефимович, Емельянов Павел Павлович, Аввакумов Иннокентий Гаврильевич уонна да атыттар.

Элбэх киһи туттарбыт булчуттар

Романов Александр Михайлович, Терентьев Михаил Егорович, Григорьев Петр Иванович, Иванов Захар Артамонович уола Захардыын, Дмитриев Африкан Павлович, Петров Андрей Данилович уола Афанасийдыын, Прокопьев Валерий Алексеевич, Николаев Александр Алексеевич, Ксенофонтос Анатолий Кириллович, Прокопьев Иван Афанасьевич, Герасимов Николай Иннокентьевич, Павлов Николай Васильевич, Павлов Владимир Петрович, Лукин Василий Иннокентьевич, Старостин Эдуард

Егорович, Степанов Николай Егорович, Индеев Борис Николаевич, Алексеев Спартак Гаврильевич, Ордахов Станислав Викторович, Федоров Спиридон Кириллович, Иванов Роман Данилович, Сидоров Алексей Алексеевич, Маганныров Анатолий Юдович, Федоров Владимир Иванович, Никифоров Николай Никифорович, Никифоров Владимир Дормидонтович, Васильев Владимир Дмитриевич, Глухарев Анатолий Никитич, Саввинов Семен Саввич, Иванов Сергей Семенович, Кузьмин Николай Константинович, Кириллин Николай Данилович, Чойнов Алексей Николаевич, Иванов Виссарион Иванович, Неряев Афанасий Николаевич, Неряев Михаил Михайлович, Иванов Спартак Егорович, Матвеев Тимофей Романович, Федоров Авдей Алексеевич, Саввинов Савва Афанасьевич, Иванов Леонид Никифорович, Иванов Александр Никифорович, Васильев Виктор Степанович, Ананьев Артем Васильевич, Меркурьев Алексей Васильевич, Павлов Степан Степанович, Федоров Владимир Митрофанович уонна да атыттар.

Михайлов Егор Николаевич уолаттарыныын Владимирдыын уонна Николайдыын, Семенов Петр Петрович уолаттара Анатолийдыын, Алексейдыын, Дмитрийдыын; Трофянов Алексей Васильевич уолаттара Василийдыын уонна Ильялыын, Павлов Семен Самсонович уола Олегтыын, Игнатъев Семен Васильевич уолаттара Михаиллыын, Семенныын, Василийдыын уонна Владимирдыын; Павлов Григорий Иннокентьевич уолаттара Владимирдыын, Юрийдыын уонна Иосифтыын. Манна даҕатан эттэххэ, Павлов Григорий Иннокентьевич билигин даҕаны 94 хаарын уулардар, тыатыгар бултуу, балыктыы сылдыар ытык кырдыаҕас. Кини 12 сааһыттан булт абылангар ылларбыта. Сунтаартан Дьокуускай куоракка дылы оскуола оҕолорун илдьэ кизгэ тыаны быһан 700-тэн тахса биэрэстэни сатыы 3 төгүл хаамтарбыта. Кини эдэр ыччакка наставник, сирдьит быһыытынан биллэр, холобур буолар. Сунтаар улуунун, Элгээйи уонна Хоро нэһиликтэрин Бочуоттаах олохтооҕо.

«Сахабулт» булчуттарын иһигэр биир соҕотох Аҕа дойду Улуу сэриитин кыттыылааҕа, Бордон нэһилиэгин олохтооҕо Прокопьев Семен Афанасьевич (Сиилин) 85 сааһыгар диэри ыраах тыаҕа атынан тахсан күндү түүлээҕи бултаһара. Кырдыаҕас булчут элбэх киһиэхэ булка, айылҕаҕа сирдээхтик сыһыаннаһыы холобурун көрдөрбүтэ.

Улуус бастын бөрөһүттэрэ

Сунтаар нэһилиэгэ: Прокопьев Валерий Алексеевич, Зедгенидзе Владимир Петрович, Игнатъев Владимир Семенович, Александров Владимир Викторович.

Элгээйи: Романов Александр Михайлович, Александров Анатолий Парфеньевич

Кутана: Иванов Спартак Егорович

Күндэйэ: Игнатъев Айаал Алексеевич

Түбэй-Дьяархан: Федоров Борис Семенович

Кэмпэндэйи: Герасимов Николай Иннокентьевич, Иванов Виктор Семенович, Павлов Николай Васильевич

Кириэстээх: Ксенофонов Алексей Петрович

Дьяархан: Петров Артем Кононович

Бүлүүчээн: Федоров Владимир Иванович

Бу үөһэ этиллибит дьоннортон ураты элбэх булчут бэйэтин сыратын ууран, күндү түүлээҕи туттаран дойдубут экономикатын сайдытыгар элбэх кылааттарын киллэрбиттэригэр махтаныах тустаахпыт.

Түмүккэ эттэххэ, 30 сыл иһигэр элбэх уларыыы таҕыста, ол иһигэр «Булт сокуонугар» эмиэ. Түүлээхпит сыаната сылтан сыл ахсын уларыыа турар. Сорох түүлээххэ кэнники спрос суох буолла. Булдунаан дьарыгырар дьон ахсаана биллэрдик аҕыйаата. Урукку курдук боростуой булчукка көмө суох. Былыргыттан булт саха омук төрүт дьарыга. Ону умнубат, ыһыктыбат курдук Правительствобыт өттүттэн сөптөөх үлэ барыахтаах. «Сахабулт» концерн тэриллибит анал соруғунан өссө күүскэ сыал-соруқ туруорунан үлэлиэхтээх. Булчукка улахан болҕомто, өйөбүл ууруллуохтаах.

ИВАНОВ ВЯЧЕСЛАВ ЕГОРОВИЧ

(1944 с. төрүөх)

Концерн Сунтаардаагы салаатыгар 1995 сылтан 2017 сылга диэри үлэ-лээбитэ.

«Сахабулт» концерн Бочуоттаах бэтэрээнэ, Сунтаар нэһилиэтин Бочуоттаах олохтооҕо, Саха сириг Тыатын хаһаайыстыбатын Бочуоттаах бэтэрээнэ, «Доҕордоһуу» орден уонна «Гражданскай килбиэн» бэлиэ кавалера.

ИВАНОВ КАСЬЯН СЕМЕНОВИЧ

Иванов Касьян Семенович (1939-2010) Сунтаардаагы Булт хаһаайыстыбатын управлениетын бастакы начальнига. 1993-2002 сылларга үлэ-лээбитэ. Сунтаар улуунун Бочуоттаах олохтооҕо, Саха сириг норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, үлэ бэтэрээнэ, «Гражданскай килбиэн» бэлиэ кавалера.

РОМАНОВ А.М.

Сахалар түг былыргыттан биир төрүт дьарыкпыт бултааһын буолар. Ол сиэринэн мин 1983 с. Ленин орденнаах «Элгээйи» сопхуос Элгээйи-тээҕи отделениетыгар кадровой булчут Павлов Семен Самсоновичка «үөрэнээччи-булчут» диэннинэн киирэн, сонор суолугар бастакы холонуум буолбута. Ол кыһын элбэх тиинги бултаан, баһаам харчыга туттаран дьоммун үөрдэн турабын. Аны Саҥа дьыл кэнниттэн андаатардаатыбыт, буйуу-хатыы кытаанаҕа онно буолла. Ол быһыгар Иркутскайга пушно-меховой техникумна кэтэхтэн үөрэнэбин. Күһүнүгэр сопхуоска үрдүк үөрэхтээх охотовед кэллэ, Трифонов Семен Васильевич диэн уол. Мин онно түүлээх туттааччынан киирдим. Сэттэ отделениелаах, киэн сирдээх, аарыма сопхуоска үлэ үөһүгэр тустубут. Эдэр специалист киирэн ыраах сытар охотугодиеларга база үүтээннэри туттартаан, эдэр булчуттарынан бири-

гээдэ тэрийэн, онно таһаартаан кэлии-барыы, үлэ-хамнас күөстүү оргуйда. Күүкэй, Кутана, Элгээйи отделениетын булчуттара ырдарын улам кэнгэтэн испиттэрэ. Ити сылларга илин тыаларга киис баара биллэн, ону бултааһын күөскэ тэриллэр буолбута.

Танкетка ГАЗ-66, Урал күөстээх техниканан тутуу материалын тизийиитэ сопхуонунан ытыллар буолбута. Сайынын ыраах үрэхтэргэ оттоһунна, булт сезонун иннинэ сүрүн базаларга ат бурдуга, дьон ыһыга, таҥастара-саптара тизлиитигэр танкетка элбэхтик сүүрбүтэ.

Ити үлэлэргэ барытыгар Трифонов С.В. кыттыны ылар. Техника арааһынан да, атынан да, ыраах сирдэргэ тийэр хорсун сырыылаах киһи этэ.

Бэйэм үлэм быһыгар наставнигым Павлов С.С. биригээдэтигэр кыттыһан эрирдээх-мускуурдаах киис булдугар сылдыһар буолтум. 90-с сылларга диэри киис үөскээн мунутуур-

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

дук бултана сьлдьбыта. Ол курдук Кутанаттан Иванов Л.Н., Элгээйттэн Павлов С.С. рекордсмен булчут буолан Правительственной наҕараадаларга тиксибиттэрэ.

Кутана булчуттара балаакканан көһө сьлдьан Намана нөнгүөмангаа үрэхтэри сьыйталаан, Үөһээ Бүлүү Кэйиктэтигэр тийиэ сьлдьбыттара.

Павлов С.С. «Сэмэнкэ» биригээдэтигэр бааллара: Иванов С.С., «Сүүрүүк Сааба», Петров А.Д., Иванов К.С., бырааттыы Игнатьев М.С., Игнатьев В.С., Павлов О.С., Толоон сьлгыһыта Терентьев М.Е. Өлөҥ үрэхтэн Намана үрэх салааларынан Тыы Тарпытынан Куруҥ үрэҕинэн, Ханхаһарынан унгуоргу үрэхтэринэн, балаакканан көһө сьлдьан Куччугуй уонна Улахан Арбайдарынан киис булдугар элбэхтик сьлдьбыттара.

Ол сырыттаһытына, 1991-1992 сс. сохуоспут ыһыллан хаалла, үлэтэ-хамнаһа суох хааллыбыт, сорохтор бааһынай хаһаайыстыба тэриннилэр.

Ол бириэмэҕэ Саха сиригэр «Сахабулт» концерн тэрилиннэ. Сунтаар оройуонугар 1993 с. тэрилиннэ. Салайааччытынан Иванов К.С., түүлээх туттааччынан Афанасьев М.А. үлэлээн бардылар,

онтон булт салаата сөргүтүллэн, түүлээхпитин «Сахабулка» туттарар буолбут.

Үлэтэ суох дьон хайыаһытыы, Игнатьев Васялыын киис булдун кэнниттэн хаалан хапкаанынан дьарыгырдыбыт. Киискэ, саһылга хапкаанныырбыт таһынан, бөрөнү бултаһан бардыбыт.

Ол быһыыгар дойдуга андаатар аһара үөскээн, сезон бүтүүр диэри сыралаһан 900-кэни туттарыттаахпыт.

«Сахабулт» нарезтаах сааларбытыгар ботуруон биэрэн, спецтанас аҕалан, балаакка кытта биэрэн, булка тэрээһин күүскэ барар буолла.

«Булчут» диэн маһаһыын аһылынна. Кыабыран, оройуонна буолар араас тэрээһиннэргэ кытталлар, спонсордыыллар, ол таһынан истиэндэбэй ытыыны тэрийэн, дьону дьарыктаан тэриэлкэ ытыытыгар оҕолорго да, улахан дьонго да Республикаҕа, Россияҕа да миэстэлэһэр спортсменнар иитиллэн таһыстылар. Түүлээхпит сыанаһа барар, сороҕор кииспитин «Сахабулт» Санкт-Петербурга аукционна ытан, Аан дойду эргизнигэр кыра да буоллар кылааттаах курдук сананар буоллубут.

1994 с. улахан булка холонуубут түмүгэ

Түүлээх туттарытыын долгуулуулаах түгэнигтэн

Элгээйи булчуттара Афанасьев М.А. тэрийбит булт салаатын былыргытын-аныгытын туһунан быыстапкаһын сөҕө-махтайа сьлдьабыт

Ити сылларга өрүс унгуор баар III Бордонго бааһынай хаһайыстыба сылгыларыгар бөрөлөр киирэн элбэх хоромну тахсар буолбута. Салайааччылары Львов В.М. көрдөһүүтүнэн ол кылылары сонордоһор буоллубут.

Игнатъев В.С., Александров А.П. уонна мин буолан кэккэ сылларга сылгыга киирэр бөрөлөрү бултаһан булчуттары ылаттаан, ордубуттары төттөрү үрэх бастарыгар үүртэлээбиппит.

Хас да түбэлтэҕэ дьону мунһан облава онорон, ситиһиилээхтик түмүктээбиппит. 2005-2006 сылларга хотугу табаны батыһан кэлбит элбэх бөрө киирэн хас да сылгыны тардан аймалҕан бөҕө буолбута. Онно өлгөмнүк бултуяа сылдыбыппыт.

Биир аарыма тыһы бөрө уонча сыл тухары чугас үрэхтэргэ төрөөн-үөскээн, сыл өрүү-өрүү киирэн сылгыны аймырын 2021 с. кыһыныгар дэннэппиппит. Улахан булт сэттээх-сэлээннээх, онон оччо-бачча буола дэниллибэт, эһэкээн бэйэтэ биэрэринэн. Бөрө булда эрдээх, ороскуоттаах буолар, «Сахабулт» уонна ТХУ бириэмийэ биэрэр буолан, син тэн-тэнэ хаалабыт.

Кэнники сылларга тиин, андаатар эһиннэ, онон кииспитинэн эрэ харахпытын өрө көрөр буоллубут, онон быйылгы сонор суола тугу көрдөрөр? Баай эһэкээн бэйэтэ билэн эрдэҕэ.

Чулуу экспонат

Романов А.М., Яковлев Н.Н., Александров А.П.

НИКОЛАЙ ИННОКЕНТЬЕВИЧ ГЕРАСИМОВ

Николай Иннокентьевич Герасимов Ыам ыйын 22 күнүгэр 1962 сыллаахха Сунтаар сэлиэнньэтигэр учуутал дьиэ кэргэнигэр үһүс оҕонон төрөөбүтэ. 5 оҕо аҕата, 11 сизиннээх. Аҕатынан эһэтэ Гаврил Алексеевич Герасимов республикаҕа биллэр булчут этэ. Кинини утумнаан кыра эрдэбиттэн булка эриллибитэ. «Сахабулт» тэрилтэни кытары 1993 сыллаахха дуогабар түһэрсэн бултаан кэлбит, туттарбыт түүлээхтэрин квитанциятын күн бүгүнгэ диэри мунһан уура сылдыар. Иллэн кэмигэр төрөөбүт айылҕатын туһунан хоһоон суруйар, ырыа айар.

Саһыл бултаппыта

Сонор кэмэ. Үүтэним чугаһыгар аппын сынньата таарыйа ыттарбын илдьэ эбиэт кэнниттэн Буранынан кэрийэ бардым. Эбиэккэ диэри хаар түспүт буолан, сир мап-манган. Ыттарым Буран иннигэр туора-маары сүүрэкэлэһэллэр. Ол сылдьан биир сиргэ төттөрү-таары сүүрэллэрин көрөн, Бураммын гаастаан кэбистим. Суолларыгар тийэн көрбүтүм, саһатык киис суолун суолласпыттар. Эмиэ да саһыл

суола баар курдук. Суолуттан көрдөхпүнэ, кийһим улаhana сүрдээх. Ыттарым ситэллэр ини, суола саһатык диэн эрэнэ санаатым. Арай суолу туора ыраах соҕуһунан ыттарым утуу-субуу бөтөрөн түһэн аһалларын көрдүм. Чугаһаппыттар, ойуттулар диэн үөрдүм. Сотору ыттарым үрүөхтэрэ диэн кэтэһэбин. Чуумпу. Син өр тура түһэн баран ыттарым суолларыгар тийэн суолластым. Онтум саһылы экирээппиттэр эбит. Уу чуумпу. Туруом дуо, киис хайа диэки барбытын билээри киис суолун көрдөөтүм. Биир сиргэ тийэн киис, саһыл уонна ыттар суоллара баарыгар ону ырыта сылдьан сиртэн 3 миэтэрэ үрдүккэ тиит мутугар киис олорорун көрдүм. Тииккэ диэри 5 эрэ миэтэрэ. Сибилегин мастан ыстанна да куотар диэн ыксалынан тозовкабын ылаат, төбөтүн туһаайан баран ыттым. Хата, бастакы ытыынан

табаммын бултуйдум. Ыттарым суохтар. Кииспин илиибэр ылан үөрдүм. Улахана сүрдээх, хап-хара. Бураммар тийэн үүтээммэр кэллим. Ыттарым хойут кэлбиттэрэ. Мас хаара элбэҕэ бэрт буолан суол-ласпатаҕым. Саһылы хороонугар киллэрбит буолуохтаахтар. Киэһэ кииспин сыыллара олорон көрбүтүм, икки кэнники атаҕар ытырыллыбыт этэ. Саһылы кытары охсуспут. Онтон ыарыыланан олорон биэрбит эбит. Дьэ, итинник айылҕа биир маанылаах кыыла атын күндү түүлээҕин бултатан турар.

Киирэр күн сарыалын батыһа
Эргиллэн эйиэхэ кэлиэҕим,
Кэлэр кэм кэрэтин түстэһэ
Эрчимнээх сырыбын кэпсиэҕим.

Тыам буолбут булчуттар арыаллаах
«Туйгун» диэн чаҕылхай доҕордоох,
Тыа билэр өрөгөй ырыалаах
Турабын мин илии тутуурдаах.

Бу ыраас ырыалаах сүрэхпэр
Мэлдьитин санаабар эн баарын,
Булт араас сыралаах күрүҕэр
Байанай биэрбитин уунабын.

*Дьээбэ Тайах. Кэмпэндээйи бөһүөлөгэ.
Сэтинньи 25 күнэ, 2015 с.*

РОМАН ОКТАВИАНОВИЧ ПОПОВ АХТЫЫТА

Хадан нэһилиэгэ былыр-былыргыттан аныаха диэри тыатын булдуанан-алдынан, күөллэрэ, үрэхтэрэ балыктааҕынан биллибит дойдуга. Өлүөхүмэ, Ленскэй улуустарын кытта кыраныыссалаһар киэн-куон сирдээх-уоттаах. Ол курдук, бэйэм да сүүрбэлээхпиттэн түөрт уонча сыл Хаданым тыатын уста-туора сыыйбыт, этэргэ дылы, сылдыбатах көлүкэм да ахсааннаах буолуо, биир уол оҕо сырыытын, бултуурун син сырыттым. Ол сылдьан араас булчуттардыын алтыспыт Хаданым үтө-мааны дьонун, тыа үүтээннэригэр истибит, сорохторун көрөн да билэр кырдыаҕас көлүөнэ ытык-мааны дьонун «Сахабулт» үбүлүөйдээх кинигэтигэр үйэтитэлиир чизэ тиксибитинэн туох баарынан, эбии-тэ-сабыыта суох суруйарга холоннум. Ол курдук, былыр Кэрээнэх диэн сүүс эһэни сиэбит булчут Өргөдөй үрүҕүн баһыгар Үс Билиргэ олорбут, сүүһүс эһэтин ыалдьан-бохтон сыттаҕына, икки булчут эһэни арҕахтан таһааран ытан суоллаан оҕонньор үүтээнин чугаһыгар бүтэйдээн, харангардан кэлэн хоммуттар, сарсыарда эрдэ туран оностон бараары чэйди олодохторуна, оҕонньордору миигин илдьэ барын, сүүһүс эһэм бэйэтинэн кэлэн биэрбит, миигинэ суох бардаххытына сатамат диэн туос-маас курдук эппит. Дьоно: «Хайдах бараһын, ыалдыа сытаһын буолбат дуо?» диэбиттэр, «Сыарҕа баар, онно тийэн илдьин» диэбит, дьэ хайыахтарай, аарыма кырдыаҕас булчут көрдөһүүтүн толорон илдьэ барбыттар. Киһилэрэ чугас, манна хаалларын диэн саатын бэлэм тутан сыарҕатыгар олорон хаалбыт. Булчуттар арҕахха киирэн истэхтэринэ, эһэлэрэ тахсан куоппут, ол сахха саа да мөлтөх, буулдыа да кэмчи, онон кыайан ыппакка хаалбыттар, ол турдахтарына, саа тыаһаабыт – сүүрэн тийбиттэрэ оҕонньордору бултаан алакалыы олорор үһү. Ити кэпсээни Илимниир ытык кырдыаҕаһа, сэрии бэтэрээнэ, булчут бэрдэ, сылгыһыт Иппатий Сэмиэнэп кэпсээбитэ. Ыраах сирдэринэн сылдыарбын оҕонньор аһара хайгыра, атынан дьон тийибэтэх сиригэр баран көрөн кэлэҕин, сыһыана суох киһиттэн дьон син булан төрүүр эбит диэбитэ. Таайдахха, аҕам да, эһэм да булчута суох дьон этилэр. Өйүнэн-төйүнэн сүүһүгэр чуут тийибэт сааһыгар сылгытын атастаһа-эргинэ сылдьан барбыта. Хаста да оҕонньордуун сылгы атастаспытым, куруук звоннаһа турар этэ, сылдыбыт сиригэр-уотун ыйыталаһара. Илимнииргэ сылгыһыт Спиригэр Борокуоппайдыын түөрт хас буолан оҕо сылдьан таһааран турарын, оччолорго Аллана Илимниир быһыһынан Хаас туһахтаабытынан, Тойон уйанан, Иитийэх эргин тайах хойуу этэ, ыттара да үчүгэйдэрэ, өйдүү-саныы сылдыар курдук бултуйбуппут, чугаһа да бэрт, эргийэ сылдыар этибит дэриэбинэттэн. Билигин ол дьонтон Иванов Киэсэ эрэ баар. Хаданна Лэппиэскэ уола Миитэрэй Данилов диэн баара, Мэйик киһитэ, тонус, атаҕар аһара кыанар туут хайыһарынан үөр бөрөнү сырсаан барыларын бултуур улахан булчут киһи, уола Апырыкаан эмиэ атаһынан, булчутунан соччо аҕатыттан хаалсыбат киһи этэ. Холуочуйан олорон Аввакум Киэсэлээх-хэ Хаамыска олорон бу дойдуга табатын эһэн кээһэбин диэ дуо, Өлүөхүмэ сиригэр Эбэ күөл диэн далай

киэн күөлгэ Баттах Байбал диэн киһиэхэ иитилибит аҕатын балтынаан олорбут киһи оҕолоро суох эбит. Мин ол эбэни ааттаан-суоллаан баран көрбүтүм видеоҕа устан аҕалан Апырыкаанга көрдөрбүтүм, дьэ дойдубар сылдыбыт саҕа сананым диэн үөрбүтэ-көппүтэ, аҕыс уон хаарым диэбитэ, онно сири барытын хаартыскаттан көрөн билэрэ-көрөрө сүрдээх этэ, өссө эһиил бара сылдыһам этэ, барсаар диэбитэ. Ити сайын этэ, күһүнүгэр эһэ бултаан үтэһэ ыппытым, оҕонньорум телефонунан махтанан, кэлээскэнэн үтүллэр киһи буоллум, эпэрээссийэлэнэн баран диэн соһутта, бэйэм да алтыспатах киһим этэ, ол иннинэ сураҕын эрэ истэрим.

Аҕыс уонус сыл санатыгар Мурукучаайап Байбалы Үс Билиргэ хаалларан баран, соҕотобун атын көтөл гынан эдэригэр бултаабыт-олорбут сирин көрө диэн Өргөдөйү үрэхтэринэн Уксакаанга киирэ сылдыбыт. Оччолорго билинни курдук киис аһара буолбатах, онно алта уонтан тахса киһи, биир ааттаах адырҕаны бултаан ырдан киһитигэр кэлбит. Аара Байбал үрэхэр Хадан булчуттарыгар тахсан хоммут үһү. Байыас диэн киһи баар этим хоноругар диэбитэ. Эһэтин Эбэлээхтэн Өргөдөй эмиэ биир мааны үрэхиттэн бултаабыт үһү. Мин кинилэр кэннилэриттэн аҕай Өргөдөй баһыгар аҕыс уон сэттэ сыллаахха барсыбытым. Муруку үрүйэтэ диэн сыппыт сирдэрин ааттыыллара, эрдэ истибит буолан бэйэтигэр сырыытын ыйыппытым. Ылдьан ый курдук буолаат суох буолбут этэ, аҕата Хаданга олорбут буолан көрө-билэ сылдыһарым. Миитэрэй – сэрии бэтэрээнэ, хас да бырааттыгылар үһү, аҕалара Лэппиэскэ диэн. Манна Кэлэҕэй Ананий диэн эмиэ улахан булчут үрүг эһэни Өргөдөйтөн бултаабыт. Өлүөнэ өрүскэ Туруктаҕа киирэр стратегическэй суолталаах суолу чуолкайдаан биэрбит киһи кыһын Маасаны кэргэн ылан үйэтин монообута. Улууска булчутунан тэннээҕэ эрэ баара буолуо. Бытыкый, эмиэ булчут бөҕө киһи, эргийэн-эргийэн билигин Суулар үрэхэ диэн Бытыкый үйэтигэр бултаабыт үрэхэр Дальневосточнайынан гаа ылан үтээн туттан, бултаабытым үһүс сыла буолар. Бастакы булка үһүйбүт дьонум Чойнов Бүөтүр (Чокутта) сэттис кылааһы бүтэрэн окко үрэххэ сылдьан лөкөйү ытан хойобууннаан ытан мин аппарат төнүннүм, Бүөтүрүм тайаҕар барда, тохтотон үрэллэригэр, аттарбын ылан үрүйэни батан үрэххэ киирэн истэхпинэ, ыттарым лөкөйү утары аҕалан иннибэр тохтотон үрбүттэрин туоһапканан бултаатым. Бүөтүрүм тиэрэ истэр эбит, отой да тиэрэ барбыт, ону Манчаары диэн ыттааҕа баран сылгылыыр идэлээх эбит, биир эмиэ эриэккэс, ону быалаан батыһар эбит, Куобах диэн үчүгэй ыттаах этэ. Дьэ, онтон сиэттэрэн кырабыттан бэйэм да акка сыстаҕаспын, сылгыһыттары батыһан Хорунов Миисэни, Спинов Борокуоппайы кытта тайахтаһан саҕалаабытым, иккиэн да дьон мургуннара, сылгы, булт диэн баран мундукка ытаабыт дьон. Уон алталаахпар ол сылдьан үс оҕолоох эһэни биирдэ эстэр туоһапканан бултаан, отой да аҕыс кылааһынан уурайан, сылгыһытты бардым. Дьэ, онно сылгы тойонунан Павлов Бииктэр Алексеевич үлэтиирэ, булт, сылгы мындырыгар армия да кэнниттэн элбэх сыл батыһа сылдьан үөрэммит киһим. Өргөдөй баһыгар ол кэпсиир Кэрээнэх дойдутугар Үс Билиргэ хас да сыл бултаспытым. Соҕотуопка диэн баара, урут лицензия, онтубутугар тайах этин туттарар этибит. Көрдөххө, барбах хамнанар курдук да, дьэ түргэн туттунуулаах киһи этэ. Биирдэ кыһын биэс улахан тайаҕы ытан, астаан, хаарга начаас көмөн кэлбитэ. Оччолорго тайах элбэх да, карабин суох, эмиэ ааттаах Байыас диэн булчуттуун сылгы аһата сытабыт, эппитин Бииктэр тахсан ытан биэрэр этэ, киниэхэ сопхуос карабина улартык баар. Түүлээх этэ. Бииктэр биирдэ үс күлүүһү буллум диэн түһээтэ, ол күн икки тиһэх оҕолору бултаатыбыт, сарсыныгар тайах бултаан сиргэ хонон ырдан киирэн истэхпитинэ, үрүйэ уңуор үрдүлэр, үстээх тыһыны таһаарбыттар, ону бултаатыбыт. Түөрпүт, Могусов Дьаакып, сэрии бэтэрээнэ, оччолорго сэттэ уон алтам диирэ, Килибеев Ньургун уонна. Аны биирдэ модьу да дьахтары кууһан хоннум диэн турда, дойдуга киирээри олоробут, икки түгэхтээх эһэлээхпит, тайахпыт элбэх, ыттары холбонон киирдибит, ити билигин бултуур Сууларбар кэлэн, чэ мантан баҕас батыһахтара диэн, отуо тайаҕы сырсан, кыыл хас да күннэ барар ыттар этэ. Ыттарбыт төлөрүтэ ойоҕоско тахсан үрэн бардылар, киирбиппит арҕах, бултаан орообуһут байтаһын сиппит тыһы буолла, астаан ырдан киирэн көнгүс үрдүгэр хоннубут, онтубутун кууһан. Аны сарсыарда суһуктуйууга ыттарбыт тайаҕы үрдүлэр, эмиэ байтаһын улахан тыһыны охтордубут. Бииктэрдиин өр сылларга бииргэ сылдыбытым, мүнүүтэҕэ олорбот үлэһит, сатабыллаах уус, оройуонга биллэр ат баайааччы, сонордьут сорсуннааҕа этэ. Ону батан уола Өлөксөй Луукун эмиэ биир эмиэ биллэр булчут. Ол сылгы аһата сыттаһытына, Күччүгүэ Өлөксөй диэн кадровай булчут кэлэн тиинниир, андаатардыыр этэ. Күччүгүэ эмиэ сири-сибири бараабыт, булт бөҕөтүн сууһарбыт булчут. Арҕахтан биэсти эһэни хаста да орообуттары кэпсиирэ, дьэ таһыттан саҕалаан тиингээн ыраах тахсар этэ. Биир сыл ол сылдьан арҕах булан баран ыраах тыаттан киирэн иһэн бөһүөлөк чугаһар «ноколор, манна бу күһүн тиинни сылдьан дьэ булбутум» диэн дьоннорун соһуталаабыт, дьэ оннук тулуурдаах, холку киһи этэ. Утуйаан соҕус, хойукка диэри утуйан баран, эрдэ барбыт дьонтон элбэх тиини өлөрөр үһү, булт

сырытын билэн эрдэҕэ. Үйэтигэр түүлээх бөҕөтүн государствоҕа туттарбахтаабыт киһи. Кырдьан олорон бултаан киирдим да миэхэ дьиэбэр кэлэр этэ, миигиттэн чугас кыһыгар олороро, сылдыбыт сири-уотун ыйыталаһан көнһүөрөн барара, Бэс үрүҕэ диэн баар Дьэрбэҕэ, урут онон уңуормангаар сылдыбытым, Лэппиэскэ уолун ааҕы кытта онно сытан Өргөдөй бөһүөлөгэр барар ыллык баар, табатын сиэтэн истэҕинэ, саһа сытан эһэ саба түспүт, үрдүгэр үктэнэн туран табатын быатыттан төлө туппутун сырсан эрдэҕинэ, кэнниттэн ыппыт, онтукайынан таппыт, табата отууга тийбитигэр дьоно сэрэхчийэн утары барбыттар, бүгүн кэлиэхтээҕин билэллэр үһү, ыһык ыла барбыт, оччолорго Өргөдөйгө маҕаһыын баар эбит. Тийбиттэрэ киһилэрэ утары нэһиилэ тайахтанан иһэр үһү, атаҕын ингириин хадьырийбыт эһэ. Ол сыппыт отууларын оннун көрөөччүбүн, табаларын чэнкээйтэ онно-манна эмэҕирэн сытарын сөхпүтүм, баҕар уңуортан Бэтинчэлэр кэлин кэлэн сыппыттара дуу, эмиэ табалаахтар үһү, урут аҕалара, уолаттарын Баһылай, Ньюкулай диэни көрсөн балаҕаннарыгар Неряев Болуодьалыын уонна быраатым Гошалыын хоммуппут. Уонча сыл Дьэрбэ эргин, ол иһигэр үс сыл Неряев В.Д. сылдыбытым, эмиэ сылгыһыт, булчут бэрдэ киһи этэ. Дьээбэлээх-хооболоох, турбут-олорбут, саңарбыт-инэрбит сытыы киһи этэ. Түүлээх бөҕөтүн бултаспыт Өргөдөй үрэхтэригэр Чойнов В.А. (Бочо) хамандыырдаах хамаандаҕа сылдьан. Иккиэн да өлөр сылларыгар бултарын бүтэһигин оонньотон, Бочо икки адырҕаны булан.

Болуодьа эмиэ үөрү бултаан ыалдыа сылдьан киирэн куораттан балыһатыттан звоннаан дьиэтэн бытаны хомуйаар, баҕар киискэ тахсыам суоҕа диэбитэ уонна уһаабатаҕа, анараа дойдуга аттамыта. Болуодьа 1973 с. Өргөдөйгө Тааспаан диэнниин Данилов Д.П. бастаан тахсыбытым диирэ, Чойнов В.А., энгин буолан. Оччолорго Турукта линията үлэлиир, Өргөдөй бөһүөлөгэ ньиригиччи олорор кэмэ үһү. Онно Тааспаан кэпсиирэ үһү тайах тириитин тутта сылдыбыттар. Онно Өргөдөй баһыгар Сыччаамах, Баанча өссө икки ким эрэ диэбитэ, умнубуппут, түөрт уон тайаҕы бултаан, тириитин мунһан саас уунан уһааран Өргөдөй бөһүөлөгэр туттараллар, бары да аһастаах дьон, түөрт уон тайах сыатын барытын сииллэр үһү дииллэрэ, төһө кырдыга буолла. Байыас Архипов И.С. эмиэ биир булчут бэрдэ, ону кытта Максимов Б.А., Егоров Т.Ф. буолан уонча сыл Өргөдөй уңуор үрэхтэргэ Өлүөхүмэ быһыгар сылдыбыппыт. Дьэ, кыахтаах буоллаххына, ханна да тийи, киэн-куон дойду онно баара. Бары да сырыыны сылдьар, киискэ бөҕөтүн бултаан түөрт сиргэ көһө сылдьар этибит. Улаханы да эр-биир булан уот иннигэр элбэхтик олобуппут. Байыастыын сааһыыр этибит, үрэхтэринэн кэрийэн балыктаан, кустаан уонна да атыныгар, хааһыгар тийиэ сылдыбыппыт. Харса суох, бухатыыр үлэһит киһи этэ, дьэ кэнники көлүөнэлэртэн бастыһынара да диэтэхпинэ, арааһа, дьонум-сэргэм сөбүлэһэллэрэ буолуо дии саныбын. Атаҕар лаппа кыанар этэ, боростуойа – норуот киһитэ этэ, эмиэ бүтэһигин булда оонньотон адырҕаны булбута, ону баран түөрт буолан бултаабыппыт уонна биэс уонча киһи ылбыта, ити сыл сэттэ уона быһыылааҕа, ууттан-хаартан ингэн турбат харса суох, ыас харангаҕа эһэни тутан туран ытар, булт бөҕөнү сууһарбыт, киһи киһилээхпит диир киһитэ этэ.

Степанов Е.Р. (Доҕор) бииргэ бултаспатаҕым да буоллар, эн-мин дэһэн бииргэлэһэр киһим. Улахан баартаах булчут, булда батыһа сылдыааччы, балыксыт бэрдэ, илин-арҕаа дьэли балыгын үтүөтүн амсайбахтаабыт, күһүн-хааһын самнарбыт буолуохтаах. Эдэриттэн Өргөдөй үрэхтэрин уста-туора сыһыбыт, сири-уоту, былыргы ыллыктары, аартыктары билэринэн уонна былыргы дьону, үһүээннэри кэпсииринэн уратылаах киһи. Биирдэ холботугар саһыл киирэн эккэ баттатан сохсоломмут этэ, биир күн ыта суох үс киһи бултаабыт этэ. Өссө киһитэ Данилов Н.П. боотурҕуу тоһуйбут «түүннэри ыта суох тугу гына сылдыаҕын?» диэн, ону киһитэ биир-биир киһин таһаарбытыгар бэйэтэ да күлүүк киһи улам иэрийэн, үсүһүн таһаарбытыгар нааратын таптаһа-таптаһа айаҕын атан баран дьыгинниир эрэ үһү, өйдөнөн баран, тоҕо бэрдэй диэннээх тиллэн кэлбит.

Ол курдук, миэхэ да байанайым мүчүк гыммыт уотун иннигэр элбэхтик олордубуттардаах.

Ону Саха сиэринэн саңарбаппын, дьиктитик, өлгөмнүк бултаабыт да түгэннэр, кутталлаах экстремальнай да бултааһыннар бааллара.

Дьэ, ити курдук бииргэ алтыһан бултаабыт убай дьоммуттан сорохторун ахтан-санаан суруйдум. Сылдыбыт дьонум баһаам, үөлээннээхтэrim, балыс да дьон ахтыбата диэн баалааман «Сахабулт» үбүлүөйүнэн барыгытыгар итии төлөннөөх эҕэрдэбин тиэрдэбин уонна бүтэһигэр Хаданым сири-уотун хоһуйбутум туһунан кинигэҕэ киллэрдэҕим буоллун.

ХАДАН

Оһуокайдыыр оһуокай,
Эһиэкэйдиир эһиэкэй,
Хагданһыыра эһэлэрбит,
Хабарыйсар систэрриттэн,
Сундулуһа суксуруһар
Сурдааһыа кыыларбыт,
Быталанар хоойдоруттан,
Үстүүругэ үөстэрдээх,
Үрүлүйэр сүүрүктээх
Өлүөнэлиир эбэбит,
Өргөс хайа систэрриттэн,
Дьаралыйар уулардаах,
Дьарҕаалыыра балыктаах,
Дьэрбэлиирэ үрэхпит,
Дьырбиилэрриттэн тарданнар,
Дьырибинии сүүрдэннэр,
Аара баары хомуйтаан,
Арҕаа Дьэли аатыран,
Биллээбинэн биллэммит,
Бүтэй Бүлүү биэрэгэр,
Бииргэлэстэҕэ
Хаданныын,
Оһуокайдыыр оһуокай,
Эһиэкэйдиир эһиэкэй,
Өлүөхүмэ үрэхтэриниин,
Өрө харсан, анһыһан,
Өрөһөлөнөн, өһөлөнөн,
Өргөдөһүйбүт өрдөөхтөн,
Өйүөлэтэлээн, өллөйдөөн,
Өлбөт-өспөт тыыннаталаан,
Өлгөмнүүрэ барылыттан,
Өттүк харалаан сырыылаан,
Өрүү салгыы тураахтыыр,
Өтөр да дьылларга,
Өллө хаптара тураахтаар,
Оһуокайдыыр оһуокай,
Эһиэкэйдиир эһиэкэй,
Бүһуруктаах бурдуктаах,
Бааһыналар быыстарынан,

Будьуруйан булкуллан,
Бүрүктүүрэ үрэхпит,
Бүрүүкэтэлээн, күөйтэлээн,
Бүлүүбүтүнүүн тартаҕа,
Оһуокайдыыр оһуокай,
Эһиэкэйдиир эһиэкэй,
Аһаабыллаах биэрэстэлээх,
Аһааннарын сиксигинэн,
Аккыырайбыт аарыгырбыт,
Аанһаах баспыт суолугар,
Саҕаһыттан үлүүмэннээх,
Сабардамнаах ээйдэрдээх,
Табаларбыт мэччийэр
Төгүрүччү лабыкталаах,
Тонготторго туораммат,
Тиһигиттэн куталаах,
Түөрт уон күөлтэн тардаммыт,
Батарбытын батаммыт,
Барбахтаһан иһэммит,
Бочук курун үрэҕэ,
Бааралаһан батысыһан,
Суулла турар
Суулардыын,
Синһиир сирэ бастарынан,
Сыарҕаларбыт сыһааһыны,
Салайаннар иһиллэн,
Сизттиһэннэр киирэннэр,
Сэлии муостаах турарыны,
Сэргэлээҕим үрэҕэ
Саҕаланнаҕа баһаһын,
Оһуокайдыыр оһуокай,
Эһиэкэйдиир эһиэкэй,
Илинһилиир дьырбиитэ,
Иирэ талах хаймыылаах,
Налыы дэхси үрэхтэрдээх,
Нарын куугуна бэстэрдээх,
Кыыс энһэтэ манһылаах,
Бочоонойум үрэхтэрэ,
Арҕаалыыра дьырбиитэ,

Абааһылыыр уолаттар,
Аданһастыы үңкүүлүүр,
Аһхайдардаах үрэхтэр,
Сэлэлээннэр киирэннэр,
Сэргэлээххэ түстүлэр,
Наманаттан тардыылаах,
Наһылыгыччы айаннаах,
Кэнэликээнниин кэккэлэһэн,
Кутуругар холбонон,
Илин Дьэли аатыран,
Ииччэх-бааччах эриллэн,
Илигириир иирэлэнэн,
Кулугуруур кумахтанан,
Халыгырыыр харгыланан,
Дойдулаахай үрэхтэр,
Дьоһуннаахай тойоннорун,
Дьэликээни ааранан,
Дьэбиит таһыттан хомуйан,
Бартыһааннар былдыабыт,
Бииргэлиирэ нэһилиэги,
Хайа тардан араартаан,
Хабалдытан Хаданныын,
Ханыылаһан Туойдаахтыын,
Хайаланан, тарыһанан,
Халыһан киирдэҕэ эбэҕэ,
Оһуокайдыыр оһуокай,
Эһиэкэйдиир эһиэкэй,
Түөлбэбитин, төрүппүтүн,
Торбос саҕа саастартан,
Түөспэхтэһэн кэллэхпит,
Төрүттэрбит төлкөтүн,
Токкоолоһон торумнаһар,
Төрүт иэспит буолуохтаах,
Сирбит-уоппут ааттарын,
Сыһаа-халты саһарбакка,
Сир түннүгэ көрүүлэнэн,
Саха саарына сырыыланан,
Сирдээх сиэри тутуһан,
Сээркээн сэһэн олохтоһуох.

Автор Роман Попов

ТАТТИНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 1 131 996,6 га, из них закрепленные за охотпользователями (4 юридических лиц.) – 437 806,0 га (38,7%), общедоступные охотничьи угодья – 694 190,6 га (61,3%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 670 шт. (2006 г.); Белка – 2165 шт. (2003 г.); Ондатра – 12852 шт. (1998 г.); горностай – 613 шт. (1993 г.); колонок – 892 шт. (1994 г.).

АММА, ТААТТА, АЛДАН КЭРЭ СИРДЭРИНЭН СЫЛДЬЫБЫПЫН ДЬОЛБУНАН ААБАБЫН

Оскуолаҕа Чычымах бөһүөлэгэр олон бэлэмнэни кылааһыгар кирибитим, оччолорго «нулевой» кылаас диэн ааттыллар этэ. Онтон аҕабытын төттөрү Ытык Күөлгэ ыңыран, онно кэлэн тохсус кылааһы бүтэриэхпэр диэри олобуппут. Онтон эмиэ партиялаах буолан, Чөркөөх бөһүөлэгэр сельпо бэрэссэдээтэлинэн анаан ыппытара. Онно сайын сэрии бэтэрээнэ, элбэх оҕо аҕата Жерготов Егор Павлович элбэх мэтээл, орден кавалера, сэрии бэтэрээнэ отчут биригээдэтигэр биэрэн, үлэлэтэн бииргэ үөрэниэхтээх оҕолорбун кытта алтыһан, доҕордоһон күһүн оскуолаҕа үөрэ-көтө көрсөн, бииргэ үөрэнэн онус кылааһы 1967 с. бүтэрбиппит.

Оскуола кэнниттэн икки сыл СГУ медфагар туттарсан баран мэлийбитим, онтон үһүс сылбар СГУ-га БГФ биология отделениетыгар киирэммин, этэнгэ 1974 сыллаахха бүтэрэн, дойдубар кэлэн икки сыл оскуолаҕа биология учууталынан үлэлээн баран, доруобуйа мөлтөөн биир сыл эмтэнэргэ күһэллбитим. Онтон «Таатта» сопхуоска охотоведынан кэспүтүм. Ытык Күөлгэ олоор кэммэр сүрдээх элбэх кэпсээннээх, Уус Таатта саһылын ферматыгар уһуннук үлэлээбит Винокуров Иван Алексеевич диэн киһиэхэ булчуттар бултаабыт бултарын тириитин аҕалан туттараллар этэ. Онно кэлэн көрөн, тутанхабан үөрэнэн, түүлээх суордун, дефегин быһаарсарга үөрэммитим. «Таатта» сопхуос киинигэр Чөркөөх бөһүөлэгэр 1977 сыллаахха көһөн кэлэн кэргэним балыһаҕа фельдшердээбитэ, мин сопхуоска охотоведынан (товароведынан) киирэн үлэлээбитинэн барбыппыт. Оччолорго Чөркөөх бөһүөлэгэ «Таатта» сопхуос киинэ. Түөрт нэһиликтээх: Чөркөөх, Кыйы, Дэбдиргэ, Туора Күөл. Директорбыт Кашкин Хрисанфий Хрисанович.

СГУ студена, доҕотторун кытта

Дьэ, ол дьыл күһүнүттэн бэйэбэр суруйтарбыт нарезтаах сааланаммын ыттаах дьону кытта тыаҕа, кыылга хаамсар буолбутум. Сопхуоска икки сьл үлэлэбитим кэннэ Ытык Күөлгэ ыңыран охотинспекцияҕа үлэлэбитим. «Сахабулт»... Бу тэрилтэ тэриллибитин истэн үөрүү, өрө көтөҕүллүү бөҕө буолбута... Бу баар курдук өйдүүбүн, УАЗ-ик массыына капотун үрдүгэр «Чурапчы» кооператива ыһаабыт убаһатын илин чиэппэрин тэлгээн баран, суол кытыытыгар Коркин Петр Николаевич бииргэ үлэлиир дьонун кытта кэтэһэн туралларын. Биһиги эрэ буолуо дуо, Саха сиригэр үрдүнэн, булт диэн баран муннукка ытаабыт дьон бары да үөрбүппүт буолуо. Дьэ, ол курдук өрө көтөҕүллэн, үөрэн-көтөн туран «Сахабулт» тэриллэн үлэбитин саҕалаабыппыт. Оччолорго Упхолов Петр Михайлович салайааччылаах булт хаһаайыстыбатын надзор отдела Дядин Н.С. быһаччы салалтатыгар киирэн үлэли сылдьан, «Сахабулт» тэриллэн, баҕалаах үлэбэр көһөн үлэлэбитинэн барбыппыт. Оройуоммут киинигэр Ытык Күөлгэ райпо ыскылаатыгар кириигэ турбут харабыл дьыэтин оннугар икки этээс-тээх, маҕаһыннаах хонтуора туттан үлэҕэ киллэрэн үлэлэбитинэн барбыппыт. Хонтуора тутулла-рын истэн булчуттар бары да үөрбүттэрэ, көх-нэм буолбуттара, бэл Баайаҕаттан Петр Токумов салайааччылаах булчуттар биригээдэлэрэ кэлэн хонтуора тутуутун ситэрсибиттэрэ. Ол сайын, күһүөрү булчуттарбын барыларын ыңыран, эһэ, тайах булт этэ бүлүүдэлээх остуол тэрийэн, малаһыннаан үлэҕэ киллэрэн тигинэчи үлэлэбитинэн барбыппыт. Ахсынньы ыйга сыллааҕы былааны толороору түүлээх муньулунна да, Якутскайга «Сахабулт» түүлээжин базатыгар киллэрэн туттаран иһэр этибит. Тэрилтэбит «Сахабулт» дьаһалтата сөп буола-буола улуустарга баар үлэһиттерин ыңыран, остуол тэрийэн, сыал ытыытыгар күрэхтэһии тэрийэн, үлэҕэ ситиһиилэрин бэлиэтээн, Махтал сурук, бириэмийэ туттараллара. Төһө да улуустарбыт иэन्नэрэ кыратын иһин, күөллэрбит, дьүөдьэлэрбит элбэх буолан, андаатар күөскэ үөскээн тарҕанан, хас эмэ сүүһүнэн андаатар тириитин булт сезонун устата бултаан, таһаастаан биирдии булчут туттараллар этэ. Үрэх, өрүс энгээр бултааччылар киис, тиин, кырынаас, солондо тириитин хото туттараллара.

Төһө да кыра иэन्नээх оройуон буолларбыт, аатын биэрбит үрэхпит таһынан Амма курдук кыыс кэрэ өрүспүт наһылыччы устан улуус хоту өттүнэн будулуйар сүүрүктээх бил, хатыыс балык баайдаах Алдан өрүспүтүгэр түһэр, ырыаҕа ылламмыт, хоһоонно хоһуллубут кыыс Аммабыт соҕуруу өттүбүтүттэн, хоту нэлэһийэ устан будулуйар сүүрүктээх Алдаммытыгар холбоһон мөлбөһүйэ усталлар. Манньык кэрэ айылҕалаах, дьонун-мааны дьоннордоох дойдуга төрөөн-үөскээн олорорум дьолум буоллаҕа. Анаан тэрийэн тозовканан, доруоп саанан сыал ытыытыгар күрэхтэһии ытталлара. Буул-дья саанан ытыыга ситиһиилэрим аҕам өнгөтө буолар. Ол курдук, 4-5 кылаастарга үөрэнэ сырытта-пына, пневматической саа бэлэхтээбитэ, Саҕа дьылга – төрөөбүт күммэр. Ол саанан доруобунньу-гунан истиэнэни алдьатыһыгыт диэн биэстээх хаптаһынынан мишень ыйыыр тэрил онорон биэр-битин икки өттүттэн ытыалаан, сааскыга тийбэккэ дьөллөн хаалбыта. Оннук буулдья саанан ытарга үөрэмиппит бырааппынаан.

«Сахабулт» Кириэс Халдыайыга түмсэн муньахтаан баран, сыал ытыытыгар күрэххэ кыа-йаммын автомат саа бириис туттарбыттара. Онтубун 6х6 м дьыэҕэ атаһаһан билигин Даайа Амма-тыгар дэриэбинэ кытыытыгар көһөрөн аҕалан, база тэринэн сылгынан дьарыктанабын, 60-ча биэ-лээхпит, икки ынаҕы кытта кыра сүөһүлэрдээхпит. Кэлин сааһырыы бэрээдэгинэн сүөһүлэрбитин кыһын дьонно кыстатабыт. Бултуур сирдээхпин, онно сылын аайы ирдэниллэр үлэлэри, уолбунаан, булчуттарбынаан көмөлөөн оноробут. Кыра уолум кэргэнин, оҕолорун кытта манна көһөн кэлэн, дьыэ-уот туттан үлэли-хамсы сылдьаллар.

Биир адьырыҕа кыыл көбүрээтэ

Төрүт дьарыкпынан үлэлибин

ОХОТОВЕД ИДЭМ ОЛОХПОР ҮГҮС ОРУОЛУ ООНЫОБУТА

Охотовед идэлээх буолан дуу, «Сахабулт» хайа тэриллиэбиттэн миигин долгутар, ытыктыыр, хайдах эрэ үтөнү саҕар тэрилтэм буолар.

Тааттабыт барахсан өлгөм бултаабынан аатырбатар да, кэрэ айылҕатынан, дыкти алаастарынан, хатын чарангарынан аар саарга биллэр буолан, хоһоонго хохуйулан, ырыаҕа ылланан эрдэҕэ. Ол да иһин биһиэхэ эмиэ, булт диэн баран мундукка ытаабыт, булду өрө туппут бэрт үгүс дьоннордоохпут, үтүөкэн булчуттардаахпыт. Бэйэлэрин кэмнэригэр үгүс түүлээҕи, кылы бултаан, балыгы балыктаан дойдуларын да хангатыспытара.

Билигин айылҕаҕа сыһыан уларыян, дьон эмиэ кини диэки үтүө хараҕынан көрөр, өйдүүр-өйүүр буолан ээрэ хайҕаныллар.

Бастатан туран, икки араас көлүнэттэн биирдии, республикаҕа, улууска биллэр үтүөкэн, сорсуннаах булчуттарбыт бэйэлэрин ахтыыларын ытабын.

Тыыл, үлэ, спорт бэтэрээнэ, Таатта улуунун Баайаҕа нэһилиэтин Бочуоттаах олохтооҕо, «Баайаҕа саарына», «Таатта ытык ыала», «20-с үйэ чулуу булчута» бэлиэлэрдээх, быйыл 94-с хаарын санныгар түһэрбит, Саха республикатын ытык кырдыаҕаһа Дмитрий Ефремович Дедюкин бары да киэн туттар, ытыктыыр киһибит буолар. Туруу үлэһит, үйэтин тухары күндү түүлээбиттэн саҕалаан ардай аһылаахтарыгар тийэ булт арааһын бултаабыт, сойуолаһан кыайтарбатах, хоромнубо бөҕөнү онгорбут сур бөрөлөрү ынҕырыллан кытта бултуур, уолун, эдэр булчуттары бэйэтин кытары ильдэ сылдьан улахан булду бултуурга да үһүйэр, билиитин-көрүүтүн үллэстэр, ол быһыгар эмиэ да сүүрүүнү баһылаан, спорка рекорд олохтоон ылар, бачча сааһыгар диэри тыатыгар тахсан сир астыыр, айылҕа аргыһынаан куруутун бииргэ сылдьар сүдү булчут аатын сүгүн сүкпүт ытык кырдыаҕас буолар. «Сымнаҕас көмүһү» бултааһынна кини анаммыт былаанын сыллата куруутун аһара толороро. Үчүгэй булчут буолан республикаҕа аан бастаан тэриллибит Булчуттар күннэригэр, оччотооҕу президеми Егор Борисовтан автомат саа бэлэх ылан турардаах. Биир бэйэм кинилиин балачча алтыһа сылдыбыппынан киэн туттабын.

Дмитрий Ефремович туһунан «Киин куорат» хаһыакка быйыл от ыйын 21 күнүнээҕи Вера Александровна Канаева ыстатыйатыттан быһа тардан билиһиннэрэбит.

– Ынҕырыллан, бөрөлөөбүт түгэннэригэр холобур ыллахха, 1990 с. Хара Алданга өр кэмгэ таба туттарбатах 2 бөрөнү бултаабыта. 2000 с. Дьохсоҕонго хас да сыл олохтоох булчуттар сонордоспут, тоһуурдарыгар иннибэтэх, дьонго, сүөһүгэ кутталламмыт, 70-ча дьийэ сүөһүтүн тардан хоромнубо бөҕөтүн онгорбут, кэлин букатын дэриэбинэ таһыгар сылдыа үөрэммит аарыма сүр бөрөнү бултаабыт. Ол бөрөтө Ытык Күөл музейыгар турар. Ынҕырыттарыгар тийэн ир суолун ирдээн, тобулан, 3 хапкааны иитэн, хонон баран, тугу күүтэ сытыамый диэн, дойдутугар Баайаҕаҕа кэлбит, ону нөнгүө күнүгэр бөрө иннинэ диэн ынҕыран ылбыттар.

Дмитрий Ефремович этэринэн, киһи барыта булчут буолбат. Айылҕа бэйэтэ талан ылан бултуур күүһү инэрэр, бултуурга көңүлү биэрэр, учуутал аныыр. Булчут идэтигэр элбэх тургутууну ааһаһын, ыллык суолтан саҕалаан түн тайҕа ыырдарынан сылдыарга үһүйүллэһын. Сайынҕы куйаас,

кыһынҕы томороон тымныы, сытыы тыал эн аргыстарын буолаллар. Таба туттуу, таба таһыаны эн табыллыын буолар диир. Саха баарын тухары сорсуннаах булчуттар баар буола туруохтара. Айылҕа бэйэтэ ынҕыра-угуяа туруоҕа. Айылҕабытын эр алдыатыа, киртитиэ суохтаахпыт диир ытык кырдыаҕас, байанайдаах булчут Дмитрий Ефремович.

Кини сүүрүүгэ 28 сааһыттан сыстыбыт. Ол дьыл (1956 с.) Дьокуускай куоракка киирэн спартакиадаҕа 10 тыһ. км иккис кэлбит, онтон 5 тыһ. км 4-с буолбут. Ким да эрчийбэккэ бэйэтин баҕатынан. Оройуонна ити дистанцияҕа охсубут рекорда 20-чэ сыл турбут. «Дьулуур»

кулууп 20 сылыгар 75 саастарыттан үөһэлэргэ, а.э. 80 сааһыгар, 2-с буолбут. Билигин да күн аайы хаамар, сир астыыр, айылҕалыын алтыһа, дьэдьэнин, хаптаҕаһын, моонньоҕонун хомуйа сылдьар.

Ытык кырдыаҕас үһүн үйэлэнии – дьылҕа-хаан бэлэҕэ, онно эбии киһи чөл өйдөөх-санаалаах буолуохтаах уонна манна сөптөөх аһылык оруолу ылар диэн этэр. Үрүн аһы күннэтэ аһаатахха, айылҕа анаабыт сири аһын, булдун аһылык онгоһуннахха уонна элбэхтик аар айылҕалыын алтыстахха, киһи салгынынан тыыннахха, киһи өлүөр сылдьар, өр олорор диэн олоҕун быһыттан үллэстэр. Бу маннык үтүө, ытыктабыллаах киһибитигэр ис кирибэх ахтытыын, истин сүбэлэрин истэн, бэйэтэ этэрини, түгэн түбэспиччэ, чин доруобуйаны, үһүн үйэни баҕарыаһын.

Биир эмиэ үлэһит туруута, булчут үтүөтэ, күнүстэри-түүннэри айылҕатын, булдун саныыр, оҕо эрдэҕиттэн кинилэрдиин алтыһа сылдьар, этэргэ дылы, эттиин-сиинниин, ис-иһиттэн булчут, сэбиэскэй кэмтэн саҕалаан улууска, республикаҕа биллэр кадровай булчут, 2-тэ Пятилетка Ударнига буолбут, бултуурга сыллата түһэрэр былааннарын куруутун аһара толорооччу, үгүс сымнаҕас көмүһү бултаан Ийэ дойдутун хангатыспыт, элбэх ардай аһылааһы сонордоон, ир суолларын ирдээн иннилэрин ылан, тыа хаһаайыстыбатыгар улахан охсуулаах, хоромньу бөҕөтүн таһаарбыт сур бөрөлөртөн босхолообут уонна билигин да кинилэри бултуу сылдьар, Амма Эбэ Хотун биэрэгэр турар Таатта Чымынаайытын төрүт олохтооҕо Михаил Гаврильевич Нестеров буолар.

Михаил Гаврильевич 1974 сылтан кадровай булчут. Оҕо эрдэҕиттэн эһэтин, аҕатын батыһа сылдьан булт, айылҕа диэн тугун билэ үөрэммит. Оччолорго кырынаас, тиин, солондо, андаатар бултана, киис саҕа биллэн эрэрэ, биирдиилээн түбэхэрэ диэн сэхэргийр. Ол саҕана булчуттарга күрэхтэһии элбэҕэ, ону Винокуров Иван Алексеевич сүрүннүүрэ диир. Дьохсоҕонтон Ньюкулай Андросов андаатары хото туттарарын, Харбалаахтан Баһылай Теряков, Хара Алдантан Стрекаловскай Сэмэн хотуулаахтык бултууларын ахтар.

Михаил Гаврильевич бултуу сылдьан, бултуур кыылларын-сүөллэрин, айылҕатын ис-иһиттэн өссө ырытан билээри, дойдубутугар булт салаата хайдах туруктааһын, сайдарын, этэргэ дылы, үөрэх өттүттэн эргитэн билсээри, көрөөрү Иркутскайдааһы пушно-меховой техникуму үөрэнэн бүтэрбитэ. Ол да буоллар, ытык кырдыаҕас, сорсуннаах булчут Дмитрий Ефремович Дедюкин этэригэр дылы, тыата, булда, айылҕата тардан, баччаанҕа диэри аар тайҕатыгар күһүнүн сатыы хааман, кыһынын кэлин Буранынан бу номнуо 50-ча сыл бултуу-алтыы сылдьар. Оҕолоро эмиэ булка аҕаларын батыһа сылдьан айылҕаҕа сыстыбыт дьон буола улааттылар, илдэ сылдьан бултааһын мындырыгар, ымпыгар-чымпыгар да суоллаабыт дьоннордooх, ол иһигэр мин эмиэ үөрэнэн, махталым улахан. Бииргэ төрөөбүт быраата Анатолий эмиэ бэйэтэ туспа суоллаах-иистээх, биллэр сонордубут, кадровай булчут. Михаил Гаврильевич бу идэтинэн айылҕатын, сири-дойдун, кыыл-сүөл хаамыытын билэринэн, оҕуруктаах сүбэһитинэн дойдутун олохтоохторун ытыктабылларын ылыан ылар.

Кэлин сылларга бөрө үксээн, киһи олоҕор хоромньута олус элбээн, үгүс кыылы да ыһар, сылгылары да тутар буолан, ону бултуур буола сылдьар. Оҕо сырыттаһына, аҕата Хабырыыл Нестеров, Баайаҕаттан биллэр бөрөһүт Дмитрий Дедюкины кытта бөрөлөһөрө үһү, оччолорго сорох сыл 5-7 бөрөҕө тийэ туттараллара диир, онно илии-атах буолар эбит. Бөрөнү билигин элбэх буолан бултуур көдүүстээгин этэр. Аһаардас быйыл кыһын дьэ чугаһыттан 8 ардай аһылааһы бултаабыттар, онон бөрөлөрү биригээдэнэн бултуур ордугун сүдү булчут бэлиэтиир.

Үтүө булчут, күһүнгү булка бэйэтэ алтыспыт, эмиэ туспа ааттаах-суоллаах дьонноругар – Огоюкин Лэгэнтэйгэ, Кычкин Уйбаанна, Нехчоенов Баһылайга булт үөрүүтүн абыланын кинилэрдийн алтыһан билбитигэр улаханлык махтанар. Сорсуннаах булчут Михаил Гаврильевич салгыы да ардай аһылаах адьарайдар иннилэрин ыла тур, истин сыһыанын иһин аар тайһан куруутун үтүө харағынан көрөн, илии тутуурдуу, өтүк харалыы сырыттын.

Бэйэм барыта холбоон 13 сыл, оскуола кэнниттэн сөбүлээн талан ылбыт идэбинэн охотоведтаабытым, ол иһигэр 8 сыл «Сахабулка». Аҕам төрөөн баран сааны туппатах киһи этэ да, куруутун бэйэтин кытары тыаҕа-толоонно, от-мас үлэтигэр илдьэ сылдьар буолан да буолуо, убайым 11 саастаахпар саанан ыттарыаҕыттан саҕалаан кустуур буолтум, дьыэбэр илии тутуурдаах кэллэхпинэ, дьонум үөрэллэрэ бу баар курдук. Библиотекаттан айылҕа, булт туһунан кинигэлэри уларсан ааҕарым – Мэхээлэчээн булчут кэпсээннэриттэн саҕалаан Пришвин, Бунин суруйууларын, Тютчев хоһооннорун, «Охотничьи просторы» кинигэлэргэ уо.д.а. тийэй.

10-с кылаас кэнниттэн Иркутскайдаағы Тыа хаһаайыстыбатын Институтугар туттарсан баран, конкурска баалым тийбэккэ кыайан киирбэтэҕим. Онтон Ийэ дойдубар изспин биэрэн армияҕа 2 сыл устата сулууспалаабытым. Туркменияҕа танковайга механик-инструкторынан полигонна сулууспалаабытым олохпор техникаҕа сыһыанна туһалаах буолбута. Армияттан кэлэн очно дьэ ИСХИ-бэр туттарсан киирэн 1984 с. охотовед идэтин ылбытым. Үөрэнэр сылларбар Усть-Кутка Госпромхозка, Ленскэйгэ коопзверопромхозка практикаҕа сылдьан, булт хаһаайыстыбата диэн хайдаҕын, хайдах, тугу бултууларын, араас отонноруттан саҕалаан тэллэйигэр, кедр эриэхэтигэр, кыыл чуучулатыгар тийэй бэлэмнииллэрин, үлэлииллэрин-хамныылларын көрбүтүм, үөрэммитим. Специалист буолан 5 сыл Дьяаныга звероферма биригэдьиригиттэн саҕалаан, товароведтаабытым, онтон охотоведтаабытым. Кыыл таба да ытарбыт, ол дойду үтүө, сайаҕас дьонун уонна онно бииргэ үлэлээбит идэлээхтэрбин киһи умнубат. 1986 с. Саха сиригэр аан бастаан түүлээх тутаннар «Сардаана» фабрикаҕа Дьяаныттан «Урал» массыынанан илдьэн туттарбыппыт. Оччолорго үллэннэтэн дьэ куобах элбэх этэ, бастакы тутуулар буолан фабрика үлэһиттэрин барыларын таһааран ааҕан туппуттара. Ол дьыл күһүнгүр ыстаадаҕа космической ракета тобохторо түһэр диэни өйдөөн, Москваттан летчик-космонавт Герман Титов кэлбитигэр, вертолетунан ыстаадаҕа сирдээн илдьэ сылдьыбыппыт. Онно кини дойдубут барахсан айылҕата кэрэтин, куобаҕа үөһэттэн көрдөххө, кумааҕыны ыспыт курдук дэлэийн көрөн сөхпүтэ, хатын сэбирдэҕэ ыһылларын, «У вас действительно осень золотая» дэтэлиирэ, погода мөлтөх буолан, олох алларанан көтө сылдьыбыппытыгар вертолетчиктары хайҕаабыта, бэрт сайаҕас, кэпсээннээх, анекдоттаах, оруннаах өйдөөх, холку майгылаах киһи этэ диэн өйдөбүл хаалбыт. Оччолорго космонавтыын илэ алтыһар, кэпсэтэр диэн үйэлээх түгэн буоллаҕа. Ити кэмнэргэ Якутскайга командировкаҕа кэллэхпинэ, үөлээннээхпэр, атаспар Николай Сметанинна түһэн сынньанарым, кини итии чэйин дуоһуя иһэрим. Кини оччолорго «Кыраһа» сурунаалга космонавтыын түспүт хаартыскаҕыт баар диэбитэ. Онтон дойдубар Тааттаҕа кэлэн лесхозка маастардаан, мас, пиломатериал диэни ыкса билбитим, үөрэммитим, ол кэнниттэн Якутгражданстрой Тааттатааҕы РСҮ-тугар экономистаабытым, улахан тутуу хаамытын, документацията, расчёта хайдах оҥоһууларын билэн үгүскэ үөрэмми-

тим. Сыл бүтүүтэ куоракка киирэн экзамен курдук улахан долгутуулаах отчуот туттаран көмүскүүр-бүт, дьэ ол кыайы буолара, проваллыыр да улуустар баалара, биһиэнэ син этэнгэ ааһара. Дьэ, онно сырыттаһына, рынок сыһыана саҕаланан, Находка куоракка Таатталар быыстапкаларын тэрийсиигэ ыта сылдыбыттара, онтон саҕалаан Белолоубскай Петр Архиповичтыын, кини ол кэмгэ охотинспектордыра, Дьокуускайга «Сахабулт» тэриллибитин истэн, Тааттабытыгар улуус иһинэн, бэйэбит Устаап суруйан, булт салаатын тэрийбиппит. Антонов Коля диэн эмиэ булду сөбүлүүр үтүөкэн үлэһит уол кэлэн быр-бааччы үлэлээн киирэн барбыппыт. Оччолортон саҕалаан республикаҕа тийэр булчуттарбыт Д.Е. Дедюкины, Новгородов Иннокентийы, М.Г. Нестеровы, Прокопий Собакины, Николай Решетниковы, Григорий Винокуровы, Николай Старостины, Владимир Басовы, Василий Теряковы, Софронов Степаны, Пантелеймон Аввакумовы, Николай Васильевы, Гаврил Мальшевы уо.д.а., оччолордооҕу кадровай булчуттарбытын көрүстэххэ, үөрэ-көтө ахтан-санаан сэхэргэһэрбит. Ити рынок уустук сылларыгар булчуттарбыт барахсаттарга үлэлэрин түмүгүн төлөһөргө ыарахана, ону хата, санга атаҕар туран эрэр «Сахабулт» тэрилтэтэ, Н. Петров, үлээһиннээхпит А. Максимов салайааччылардаах, төһө кыалларынан өйөөн, өйдөөн, көмөлөһөн, бэйэбит кырынаастан саҕалаан араас түүлээҕинэн бэргэһэлэри тиктэрэн, тайах этиттэн халбаһы онорторон эргинэн, син уҥа-ханас бырахсан үлэлээбиппит. «Сахабулт» тэриллибитигэр дурдалаах-хаххалаах курдук санаммыппыт, кырдыга да оннук этэ, үлэһиттэрэ да үтүө, сайаҕас дьон этилэр. Италияттан тирии имитэр оборудование аҕалан, түүлээҕи обработкалаан семинарга көрдөрөн сөхтөрбүттэрэ, куобах тириититтэн кырааскалаан сэлэчигэр тийэ тигэр буолтар этэ. Сарсыарда үлэ чааһа саҕаланыта түүлээхпитин туттаран күнүнэн төннөр буоларбыт. Кэтэһиннэрбэккэ тута охсон, расчелтун, ыскылааты үлэлэтэн, булт тэрилин биэрэн улаханник көмөлөһөллөрө. Онно үлэлээбиппинэн билигин киэн туттабын, үлэлии сылдьар уолаттарбар ситиһиилэри баҕарабын.

Онтон салгыы үөрэнэн, юрист буолан, бу номнуо 20 сыл Росреестрга хамнаабат баайга-дуолга быраабы онорууга, кини эргиирин сокуоннааһынынан үлэлибин. Кэлин медиатор – суута суох мөккүөрү быһаарыы үөрэҕин бүтэрбитим.

«Сахабултан» уурайарбар, айылҕата суох сатаан сылдьыа суохпун диэн сырыттаһына, оччолорго Саха сиригэр соҕотох мүөттээх тигээйини иитээччи А. Гаевой ыстатыйатын хаһыакка түбөһэ ааҕан, онтон сиэттэрэн литература хасыһан үөрэттим. Сааһын Гаевойга тийэн билсэн, үөрэнэн, 1 улей атыылаһан, тэриллэрин бэйэм онгостон, 1998 сылтан 3 сыл устата тигээйи иитэ сылдыбыттаахпын. Улей кыстатар биһиги уһун кыһыммытыгар ыарахан этэ, кэлин соло да суох буолан тохтообутум, иллэнсийдэхпинэ дьэ киһилии ылсыам диэн санаалаахпын. Саҕалаабыт сылбар бастакы мүөтү сүүрдэн ылан баран, ол үөрүүтүгэр уйдаран, сахалар да син иитиэхпитин, дьарыктаныахпытын сөп эбит дии санаабытым.

ИСХИ-ни бүтэриэхпиттэн биир эрэ сылы көтүтэн, күһүн аайы тыабар табаарыстарбынаан сатыы, ыттаах хаамабыт. Отууга олоруу үөрүүтүн оччоттон баччаанна диэри бииргэ бултуур дьонум Уордаах диэн ытара бэйэтин үйэтин устата бэркэ бэлэхтээбитэ. Киһи да таһаарара, кыылы да туруорара, арҕаха да үрэрэ. Ол курдук, сааһыран дьүлэй да буола сылдьан, бултатара. Бэйэм олус өйдөөх, холку үчүгэй ытым тыаҕа сылдьан суох буолтун эһиилигэр тахсыбатабым. Ытым оҕо сылдьан сана кэлээт, дьэ иһигэр түүнүн кытта олох ыйылаабакка, аймаммакка улааппыта. 6 ыйдааҕар аттыбар туран, кыыл хайдах охторун көрбүтэ уонна «чэ, бар» диэбиппэр, кыыл 12 салаалаах муһун быһыһынан илибирии-илибирии оргууй киирэн тылын хостоон таһаарбыта. Кыылы мык дэппэккэ туруорара. Олус холку майгылааҕа – киэһэ үүтээнгэ кэлэн бааллар сиригэр олорунан кэбиһэрэ, аһатар кэмгэ аймаммакка миэстэтигэр кэтэһэн олорор буолара, тыаҕа да, тэлгэһэҕэ да баалан туран аймаммытын өйдөөбөппүн.

Сыл-кэм аастабын аайы, бииргэ үөрэммит уолаттарбын, доҕотторбун, убай курдук саныыр дьон-норбун – Лугинов Дмитрий (суукка үлэлии киирбиппэр кылгас да түгэнгэ буоллар, үтүө сүбэ биэрэн турардаах), Максимов Анатолийы, Барахсин Николайы, Борисов Ильяны, Потапов Леонида (иномарка диэни бастаан киниэнин ытан көрбүтүм), Габышев Алексейы, Петров Анатолийы, Колодезников Николайы, Антонов Егору (Саккырырга булчуттарбын кыыллата барарбар бэркэ көрсүбүтэ, көмөлөспүтэ), Сосин Владимиры, Егоров Егору, Протопопов Максими, Андросов Семену, Унаров Николайы, Лебедев Анатолийы, Ноговицын Михаилы, Москвитин Алексейы, Сергеев Алексейы, Коркин Петры, Сметанин Николайы, Иванов Иваны, Дедюкин Сергейи, Дмитриев Артуру, Кутугутов Александры, Токумов Петры, Константинов Роберты, Барашков Григорийы, Додохов Николайы уо.д.а. кэммиттэн кэмигэр ахта санаан ылаттыбын. Бары баар-суох үтүөтүк саныыр дьонум буолаллар, билигин дэнгэ да буоллар билсэрбинэн, алтыһарбынан астынабын. Ити кэмнээҕи бииргэ үгүстүк алтыспыт, биир

хоско убай-быраат курдук оморбут ыраас дофордуу уолаттарбынаан элбэҥи ахтыаҥы, сэлэргэһиэҥи баҕарыллар да бу сырыыга манна баппат буоллаҕа.

Эрдэ эмиэ Охотуправление олус түмсүүлээх, эйбэс коллектив этэ, үгүс ытыктанар дьоннорбутун, идэбитин туһулааччы аҕа саастаахтарбытын – Афанасий Семеновы, Василий Сербяковы (Иркутскайга түүлээх туттарарбыт), Юрий Коркины (оччотооҕу бултуур УАЗ-га билигин да сүүрэ сылдыар), Егор Лаверьевы, Наталья Сыроватскаяны, Марфа Петухованы уо.д.а. кинилэрдиин бииргэ үлэлээбит үтүө кэмнэрбин өтөр-өтөр саныыбын.

Дьэ, ити курдук охотовед идэм олохпор үгүс оруолу оонньообута.

Бүтэһиккэ, үөлээннээхтэрбэр бу Сахабулт туһунан үйэтитэр үлэни таһааралларыгар улахан махталбын тиэрдэбин. Саханы саха дэтэр киэн туттар тэрилтэбит буоллаҕа. Урут үөрэммит кэммитигэр, охотоведтыы да сырыттаһына, олус да түмсүүлээх, өйөһүүлээх-өйдөһүүлээх, киһи астынар үтүө кэмнэрэ этилэр. Куруутун ситиһиилэнэ турун, чөл сылдыһың!

Владимир Наумов,
Таатта. От ыйа, 2022 сыл

ДЕДЮКИН СЕРГЕЙ НИКОЛАЕВИЧ

Мин, Дедюкин Сергей Николаевич, 1982 сыллаахха Таатта улуунун Баайаҕа нэһилиэтин орто оскуолатын үөрэнэн бүтэрэн баран Иркутскайдааҕы тыа хаһаайыстыбатын институтун охотоведение факультетыгар үөрэнэ киирбитим. Сахалар үһүө буолан үөрэхпитин саҕалаабыппыт, Хангалас улуунуттан Рожин Валерий, Булун улуунуттан Федоров Олег уонна мин. Олус үчүгэй, үгүс үтүө түгээннэрдээх, чаҕылхай студенческай сыллар түргэнник элэҥнээн аһаннар 1987 сыллаахха үөрэхпин бүтэрэн баран үөрэнэ киирэрбэр дуоҕабар түһэрибит Таатта улуунун Петр Алексеев аатынан сопхуоска охотоведынан ананан үлэли кэлбитим. Ол кэмнэргэ сопхуос директорынан Саха сириг тыатын хаһаайыстыбатын биир биллэр салайааччыта Жирков Семен Гаврильевич үлэлиир этэ. Петр Алексеев аатынан сопхуос түүрт отделениетыгар отуттан тахса кадровай булчута күндү түүлээҥи сонордоһууга, сопхуос түүлээххэ былаанын толорууга сүрүн күүс буолара. Кадровай булчуттары кытта дуоҕабар түһэрсэн, бултуур таһаһынан, сэбинэн-сэбиргэлинэн хааччыйан, нарезной сааларга көнүллэрин онорторон, ботуруон түгэтэн үлэбин саҕалаабытынан барбытым. Сопхуоска сүрүн бултанар күндү түүлээҥинэн атын да улуустарга курдук киис, андаатар, кырынаас, солондо, тиинг, саһыл буолаллар этэ. Куобах 90-с сылларга Таатта улуунугар күүскэ үөскээн элбэх тири туттарылар этэ, сорох үлэлээбит сылларбар 17-18 тыһыынча куобах тириитин Якутскайга Пушно-меховой базаҕа тиэйэн киллэрэн туттарыым. Сопхуос сиригэр-уотугар бултанар күндү түүлээҥи таһынан үгүс киһи бултааһыны сыал-сорук онгостон Томпо улуунун территориятыгар дуоҕабар түһэрсэн Дьяангы хайаларын тэллэбэр тиийэ киһи, атын да күндү түүлээҥи сонордоһон үс нэһилиэгим булчуттара тахсан бултууллара. Куруук бэриллэр былааннарын аһара толорор, үгүс үчүгэй хаачыстыбалаах күндү түүлээҥи туттарар, өр сылларга дьяаныардаахтык бултаабыт кадровай булчуттарынан Уус Таатта нэһилиэгиттэн Максимов Николай Николаевич, Колодезников Василий Петрович, Гуляев Алексей Родионович, Багардынов Егор Никифорович, Баайаҕа нэһилиэгиттэн Дедюкин Дмитрий Ефремович, Неустроев Семен Павлович, Дедюкин Дмитрий Дмитриевич, Луковцев Гаврил Константинович, Потапов Семен Иосифович, Хара Алдан нэһилиэгиттэн убайды-быраатты Захаров Григорий, Иван, Николай, Александр Николаевичтар, Старостин Николай Софронович, Старостин Василий Гаврильевич, Уолба нэһилиэгиттэн, Тарасов Иннокентий Егорович, Басов Никифор Данилович, Товаров Афанасий Петрович, Басов Кузьма Никифорович буолаллар.

Петр Алексеев аатынан сопхуоспут Хара Алдан диэн Алдан өрүс үрдүгэр турар отделениетыгар хара саһылы иитэр-үөскэтэр звероферма өр сылларга ситиһиилээхтик үлэлээбитэ. Уонча үлэһиттээх ферманы улахан уопуттаах салайааччы Тарабукин Иван Васильевич сэбиэдиссэйдээн таһаарыылаахтык салайан кэлбитэ. Ол курдук 240 ийэ саһыл турар ферматыгар биир ийэ саһылтан ортотунан 3,3-3,5 төрүөх оҕону ылан күһүнүгэр аҕыс сүүстэн тахса үрдүк хаачыстыбалаах хара саһыл тириитин таһаастан туттарар этибит. Зверофермаҕа саһыллары ингэмтэлээх аһынан, битэмиининэн

хааччыааһынна, материальной базаны хангатыыга, үлэ миэстэтин тупсарыыга, забойдааһын үлэтигэр элбэх үгүс тэрээһиннэргэ үлэлээн кэлбитим. Республика Тыатын хаһаайыстыбатын министерствота тэрийиитинэн республика базовай опытной кыылы иитэр фермаларыгар семинардарга, уопут атастаһыытыгар хаста да кыттыыны ылбытым. 1988 сыллаахха сопхуоска үлэлии сылдьан салалтабыт ыңгырытынан республикаттан үс буоламмыт Читаттан байыаннай чаастан саа-сэп ботуруоннарын тимир суолунан вагонна толору тиэйэн харабыллаан Золотинкаҕа диэри, онтон грузовой массыналарынан Якутскай куоракка диэри арыаллаан, көрөн-истэн этэнгэ аҕалан турардаахпыт. Улаханнык убаастыыр салайааччыбыт Сербяков Василий Васильевич салалтатынан Саха сирин түүлээҕин үрдүк сыанаҕа туттарааһынна, батарааһынна Иркутскай куорат пушно-меховой базатыгар хаста да сылдьыһан, көмөлөһөн турабын. Сопхуоска охотоведынан 1994 сылга диэри үлэлээбитим, онтон олох көрдөрүүтүнэн Таатта улуунун киинигэр Ытык Күөлгэ көһөн киирбиппит.

Килиэккэ хара саһылын тириитин суртааһын

2000 сыллаахха дьиэ кэргэмминэн Якутскай куоракка көһөн киирэн баран «Сахабулт» финансово-агропромышленной концерн салайааччытын солбуйааччы Сметанин Николай Николаевич ыңгырытынан кини салайар булт хаһаайыстыбатын отдeлыгар специалиһынан үлэҕэ киирэн булт салаатыгар элбэх билиилээх-көрүүлээх, улахан уопуттаах специалистар Илья Гаврильевич Борисовы, Артур Васильевич Дмитриевы кытта биир отделга ситиһиилээхтик, түмсүүлээхтик, дьяныардаахтык үлэлээбиппит, үгүс тэрээһиннэр, сырыылар, командировкалар, элбэх түгэннэр, көрсүһүүлэр буолан ааспыттара, олоҕум биир үтүө умнуллубат кэмэ кэрчигэ буолар.

Тааттаҕа олорор кэммэр кэтэктэн үөрэнэн финансовой-экономической салааны бүтэрбит буолан ол үөрэхпинэн үлэлээри 2002 сылтан Российской Федерация социальной страхования фондатын Саха сиринээҕи салаатыгар үлэҕэ киирэн бүгүнгэ диэри ситиһиилээхтик этэнгэ үлэлии сылдьабын.

Охотоведение эйгэтигэр, Петр Алексеев аатынан сопхуоска, «Сахабулт» концернна үлэлээбит-хамсаабыт сылларбын, ол кэмнэргэ көрсүбүт билсибит, алтыспыт дьоннорбун олус үчүгэйдик саһыбын, олоҕум биир дьоллоох, үгүс үтүө өйдөбүллээх кэминэн ааҕабын.

Сергей Николаевич Дедюкин,

ИСХИ охотоведение факультетын 1987 сыллаахха бүтэрбит выпускник

Кадровай булчуттан түүлээх тутар түгэн

«Петр Алексеев» сопхуос күндү түүлээҕэ

Сопхуостар охотоведтарын семинардара

Горохов Илья Иннокентьевич

ОЛЕКМИНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 12 850 079,2 га, из них закрепленные за охотпользователями (14 юридических лиц.) – 10 539 689,4 га (82,0%), общедоступные охотничьи угодья – 2 310 389,7 га (18,0%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 6097 шт. (2008 г.); Белка – 28788 шт. (1996 г.); Ондатра – 286 шт. (2003 г.); горностай – 252 шт. (1997 г.); колонок – 153 шт. (2000 г.).

ТАЕЖНЫЕ ДАЛИ ОЛЕКМЫ

Олёкминский район находится на юго-западе нашей Республики Саха (Якутия), имеет площадь равную 160 800 кв. км. Район включает в себя 23 муниципальных образования. Административный центр – г. Олёкминск. Численность населения 21026 человек. В основном, это русские, якуты, эвенки, татары и др. Рельеф плоскогорный.

Средняя температура: января от –30 до –35 градусов по Цельсию; июля от +10 до 18 градусов по Цельсию.

Крупная водная артерия, это река Лена с многочисленными притоками. Наиболее крупные притоки: это Олёкма, Чара. Более мелкие притоки это: Бирюк, Большая и Малая Черепанихи, Намана, Марха, Туолба, Толбачан.

Датой рождения Олёкминска считается 1635 год, когда казаки поставили острог на правом берегу р. Лена, на устье притока р. Лена – Олёкме.

Район считается сельскохозяйственным, хотя в последние годы активно развивается промышленность. Главная отрасль – животноводство. Выращиваются зерновые культуры, картофель, овощи и кормовые культуры. Наиболее известные уроженцы Олёкминского района это: Кульбертинов Иван Николаевич, участник Великой Отечественной войны, снайпер, а после войны был замечательным охотником. Он уроженец с. Тяня. Габышев Михаил Федорович – первый учёный Республики Саха (Якутия). Габышев Лев Львович – драматург, переводчик, первый якутский киносценарист.

Олёкма родила много талантливых людей, которые своим трудом и талантом прославили наш район и республику.

Значительный вклад в развитие охотничьего хозяйства внесли такие руководители, как Семёнов Яков Алексеевич, работавший 1-м секретарём РК КПСС, по инициативе которого был открыт Олёкминский заповедник. Торговкин Леонид Афанасьевич, Омуков Виктор Викторович, Васильев Виктор Николаевич, в разные годы работавшие главами Олёкминского района. Будучи сами охотниками, они много доброго сделали для развития охотхозяйственной отрасли.

Габышев Алексей Александрович

Несомненно, что огромную лепту в становление и развитие охотничьего хозяйства внесли охотоведы района.

Много лет работал председателем общества охотников и рыболовов района Сокорутов Николай Данилович, участник Великой Отечественной войны, человек влюблённый в природу родной Якутии. Именно в эти годы, общество охотников и рыболовов включало в себя более 4 тысяч человек. В те годы возглавлял охотинспекцию Багаев Вячеслав Георгиевич, биолог, человек воспитавший не одно поколение охотоведов и охотников. Определение границ Олёкминского заповедника, его статуса – заслуга Вячеслава Георгиевича. Много лет проработали охотоведами в совхозах района люди, все свои силы и энергию отдавшие любимому делу – развитию охотничьего хозяйства. Такие, как, Антонов Прокопий Иннокентьевич, работавший охотоведом в «Токкинском» совхозе, после него охотоведом в Токко работал Ушканов Семён Степанович. Семён Степанович профессиональный охотовед, окончивший Иркутский сельскохозяйственный институт. В совхозе «Нерюктяйинский», успешно работал охотоведом Кулагин Николай Алексеевич, а лисоферму 15 лет возглавлял Прокопьев Иван Владимирович. Они оба выпускники ИСХИ факультета охотоведения. Охотоведом совхоза «Саньяхтахский», который всегда славился большим количеством добываемых соболей, долгое время работал Давыдов Игорь Валентинович, также окончивший факультет охотоведения ИСХИ.

Достоинно продолжают работу по развитию охотоведческой науки, ребята, окончившие Иркутскую Государственную сельскохозяйственную академию Борисов Вениаминович и Венедиктова Влада Петровна. Много лет они успешно проработали в филиале АО «Сахабулт». Приёмкой пушники в эти годы, занимался прекрасный знаток пушного дела – Муксунов Владимир.

Участники Республиканского слёта охотников в г. Якутске Габышев В.А., Мыкырытов А.А., Габышев А.А., Пинигин А.А.

Несомненно, что основную охотничью славу району, ковали профессиональные охотники, а впоследствии охотники-любители. Именно, благодаря Олёкминским охотникам, лидерство в Республике, по сдаче шкурок соболя, бессменно держал Олёкминский район, начиная с 1999 года. Невозможно перечислить всех охотников, которые отличились своими замечательными успехами, а хочется просто привести воспоминания об этих охотниках корреспондентов газеты и свои личные. Что, я, и с удовольствием делаю.

В детстве, когда я ещё учился в 3-м классе, папа подарил мне одноствольное ружьё 32 калибра. Конечно, я был очень рад этому подарку! В ту пору, мы, дети из Якутии, очень рано приобщались к охоте, и уже с малых лет ходили с отцами и старшими братьями на охоту за утками, а поздней осенью за пушным зверем.

Ещё, будучи учениками младших классов, мы умели ловить петлями зайцев, а весной и осенью добывали во множестве куликов и уток. Да, такое было время.

Папа, как то спросил меня:

– Сынок, а кем ты вообще хотел бы быть?

Я, не задумываясь, ответил:

– Конечно, охотником!

Папа надолго задумался, а потом сказал:

– Знаешь, в наше сегодняшнее время, очень трудно жить, не получив хорошего образования.

Было время, когда нам, детям якутов, получить хорошее образование было очень тяжело, а порой и невозможно. Сейчас другое время. И надо стремиться стать грамотным человеком, обучиться хорошей профессии и жить интересной, творческой жизнью.

Я сразу спросил:

– Пап, а есть такая профессия, при которой можно много ходить на охоту?

– «Да. Такая профессия есть, она называется – охотовед. Но это не только ходить на охоту. Нужно изучать повадки птиц и зверей, уметь воспитывать охотничьих собак, обращаться с лошадьми и техникой. Уметь строить избушки и изготавливать самолёты. А самое главное уметь организовать охотничье хозяйство в своём районе, своей республике».

– Папа, тогда я хочу стать охотоведом!

Габышев Алексей, Максимов Анатолий

И эта мечта укрепилась во мне с тех пор, на всю жизнь. После окончания средней школы, я полетел в г. Иркутск, где в Иркутском Сельскохозяйственном институте был факультет охотоведения. Это был далёкий 1973 год. Конкурс на этот факультет был очень большим. На каждое место претендовало 26 человек со всего Советского Союза. В тот год я по конкурсу не прошел, так как средний балл аттестата был недостаточно высок.

Приехав обратно домой, я устроился кадровым охотником совхоза «Олёкминский». А весной 1974 года был призван в ряды Советской Армии. В 1976 году, отслужив два года, вновь поехал поступать на охотоведа в г. Иркутск, и «О, Радость» стал студентом факультета охотоведения в ИСХИ.

В этот год из Якутии поступило 6 человек. Мы все очень сдружились. Особенно близко я дружил с Максимовым Толей. Толя был удивительно славным человеком. Очень рассудительный, замечательный спортсмен, верный и надёжный друг. К большому несчастью, жизнь Анатолия трагически оборвалась в рассвете его профессиональной карьеры. Я сейчас абсолютно уверен, что охотничье хозяйство республики, развивалось бы намного динамичнее и занимало бы подобающее место среди отраслей народного хозяйства республики. Но, увы...

В 1980 году я приехал на практику в совхоз «Олёкминский». Весной этого года мы поехали на учётные работы с руководителем Олёкминской охотинспекцией Багаевым В.Г. и инспектором Тарасенко С.В. Сергей Викторович, тоже окончил факультет охотоведения ИСХИ.

Габышев Алексей Александрович,
Багаев Вячеслав Георгиевич

Габышев Алексей Александрович,
Тарасенко Сергей Викторович

Это было замечательное время. Вячеслав Георгиевич терпеливо обучал меня охотничьему ремеслу. Он был, и есть, настоящий знаток охотничьего хозяйства.

Я искренне благодарен Вячеславу Георгиевичу за ту охотничью науку, которой он обучал меня, не жалея, ни сил, ни времени. Помню в тот год, я опоздал на учёбу в институт почти на полмесяца. А причиной стало то, что вертолёт прилетел за нами позже, чем должен был прилететь. Понятно, что в институте встал вопрос о моём отчислении. К счастью, в то время была такая практика, заслушивать доклады студентов о том, как прошли практические занятия в хозяйствах. Я предоставил свой доклад о проделанной работе, рассказал о причине опоздания на учёбу и прочитал стихотворение, которое написал в лесу, во время учётных работ.

Если спросят меня в деканате,
«Милый друг, почему опоздал?»
Я скажу, меня птицы держали,
Было так, только я не сказал.
Не сказал, что дружил с воробьями,
На свиданье ходил к журавлю,
Целовался с кукушкой ночами,
Песни пел по утрам соловью!
А сказал бы, меня бы не поняли,
Или подняли б на смех меня,
Не поймёте не надо, а всё-таки,
Я ласкал по ночам журавля.
Ой, вы чудные, чудные люди,
Не понять вам меня никогда,
Не поверить, что птицы целуются,
Даже любят людей иногда.

Надо сказать, что в то время, я уже начал работать над дипломной работой по теме орнитологии «Редкие и залётные птицы Олёкминского района». Моим научным руководителем был замечательный орнитолог, кандидат биологических наук, профессор кафедры зоологии Богородский Юрий Владимирович.

Юрий Владимирович от имени учёного Совета сделал ходатайство о том, чтобы меня не отчисляли. Меня оставили обучаться дальше. Более того, декан факультета сказал: «Отправляйте каждый год этого студента на практику в Олёкминский район. Пусть изучает своих птичек и пишет стихи во славу нашего факультета».

Так и случилось. Каждый год я приезжал в родную Олёкму и здесь проходил все практики.

К сожалению, вновь работать в охотничьем хозяйстве мне довелось лишь в 1998 году.

В Олёкминск приехал Максимов Толя и убедил меня перейти работать в «Сахабулт». Так я и поступил, став представителем «Сахабулт» в Олёкминском районе. В АО «Сахабулт» я проработал 24 года. Я благодарен судьбе, что много лет работал в охотничьем хозяйстве республики. Именно здесь судьба свела меня с замечательными людьми, которые связали свою жизнь с охотничьим хозяйством. Я искренне благодарен моим коллегам, друзьям охотоведам за совместную работу на благо нашей Республики Саха, на благо Великой России.

ЛЮБИМЕЦ БАЙАНАЯ

Когда я была маленькой, у моего папы был оранжевый чемоданчик, который меня просто очаровывал. В нем хранились совершенно потрясающие вещи: войлочные подушечки – пыжи, гирьки для измерения дробы от большой увесистой до крохотной, две чашечки весов, мерный стаканчик с ручкой, похожий на кукольный, разноцветные патроны – картонные и железные, мешочек со свинцовой дробью, блестящие россыпи пистонов и другие, не менее притягательные штучки. Мама, конечно, не разрешала играть имуществом отца, но я возмущением отстаивала право брать охотничий чемоданчик, крича: «Папино!», что, очевидно, означало: «Моё!» В моём и немного папином царстве гирьки-люди ходили, друг к другу в гости, причем самой большой гирькой был папа, а самой маленькой, конечно, я. Гирьки сидели на стульях-пыжах и ели ягоды – дробинки из мерного стаканчика. Со всем этим охотничьим богатством играть было в сто раз интереснее, чем с куклами!

Папа по специальности был педагогом, директором школы, а по призванию -охотником. И никакие силы, никакие работники районо или даже инспекторы образования не могли удержать его в стенах школы, когда начинался охотничий сезон (кстати, а скорее всего некстати, приходящийся на начало учебного года). Это было правило, которое никто уже не оспаривал.

К нам частенько приходили папины друзья – охотники. Вряд ли кто-то из них замечал маленькую девочку, тихонько сидящую рядом, а я мысленно уносила в просторы тайги или на берега озер, сидела в скрадке, прижав приклад к щеке и пальцами, согревая два верных ствола, уютно вложенных в ладонь. «Пух!» – почти явственно плечо чувствовало отдачу, и с неба, кувыркаясь, падал круп-

ный селезень с изумрудно-зеленой бархатной головкой. Или с Мавром, нашим любимым псом, мы выслеживали соболя. И сердце билось тревожно и часто, сладко замерев, когда из расщелины в скале на мгновение показывалась юркая головка с двумя бусинками глаз.

Охотники... Их мир распахнут навстречу необъятному Дому, где нет стен, где потолок – высокое небо. Где рядом – верный пёс, за спиной ружьё, а внутри – рвётся из груди азартное охотничье сердце, где добыча – не просто трофей, это дар, к которому надлежит отнестись не только бережно, но с уважением. Мир, сжатый порой до пределов таёжной избушки, где в железной печурке беснуется огонь, по традиции щедро сдобренной первой рюмкой Байанааю, Барылаху – духам охоты и всего живого на земле. И ровно горит керосинка, освещая закуржавленные инеем углы, шкуры на лежанках, висящие патронташи, котелок со снедью, которая часа два назад всюю бегала, да бутылку хорошей водки, что так приятно дополняет охотничий «пейзаж». Вот тогда-то наверняка и звучат самые-самые охотничьи байки. Однако услышала я их в обстановке современного уютного дома. Собрал же бывалых охотников под одной крышей юбилей того, кто сделал увлечение всей жизни своей профессией.

Итак, директор Олёкминского филиала «Сахабулт» и, несомненно, любимчик Байаная – Алексей Габышев.

– Помню, сию тихонько, вижу стаю барахов (по-русски – турухтан, птица отряда куликовых). Прицелился, наметив ту, что поближе. Она сидела, спокойно перышки чистила, рядом другая бежала по земле, а чуть поодаль поднялась третья. Так я их всех троих – и ту, что сидела, и ту, что бежала, и ту, что взлетала – одним выстрелом снял. Во как!

– А помнишь, ты одним выстрелом взял двух зайцев? – включается в разговор старший брат Михаил, тоже удачливый охотник. – А ведь говорят, за двумя зайцами не угонишься...

– А помните, у одного в Тегёне волк прямо во двор оленя загнал? Собаки сначала не поняли, кинулись на оленя, давай рвать вместе с волком бок о бок. Это уже потом у них шерсть дыбом. Хозяин – за ружьё, так, не выходя со двора, получил сразу и добычу, и деньги. В тот год волков много развелось, за каждого убитого хищника шесть тысяч давали.

– А мы как-то плывём на лодке, – вспоминает охотник Виктор Муксунов, – глядь, на берегу крохаль (птица семейства утиных). Мы её сняли, смотрим, а она, оказалась, только что сига поймала. Главное, крупного такого, и как только смогла! Так у нас ужин был сразу из двух блюд: и суп, и уха.

– Да... А говорят, весеннюю охоту хотят запретить из-за птичьего гриппа... – кто-то вставил задумчиво, и охотники заволновались.

– Как же так, это ж, напротив, сколько птицы пропадёт, ещё и на домашнюю перекинется! Ведь охотник – он же санитар. Где какую птицу мёртвую найдёт – может закопать, сжечь, а то и для изучения принести. Ему же важно, что бы и на следующий год небо крыльями шумело, он-то, охотник, как раз и заинтересован в этом! Неужто, какой санинспектор будет по болотам да озёрам шарахаться, птичий грипп искать! Легче с охотниками разъяснительные беседы провести.

– Да больная птица попросту не долетит до нас! Это ж, какие расстояния! Где-нибудь в пути крикнет (ух простите за каламбур!).

– А у меня собака была – никуда не шла: ни на соболя, ни на белку, ни на медведя, есть же и такие универсалы. Зато подранков утиных искать – лучше её не было!

Разговор, одним из собеседников, плавно перешел в собачье русло.

– У меня, – говорит Алексей, – в этом году собак было аж 19! Две сучки – Рыжка, охотничья, да Фенька, сторожевая. Они у меня девочки обе красивее, конечно... каждая по-своему. Ну и мой Басыргас их обеих и крыл, мерзавец, султан, понимаешь ли. Я был в командировке в это время. Приезжаю – на стене дома, с улицы, брызги кровавые чуть не до крыши. Это они, мои девочки, своего неверного хахла между собой делили. Он же в это время, как говорят, в будке сидел, наблюдая за матчем. Наслаждался, наверное, подлец, зрелищем, вот, мол, какой я, как из-за меня дамы-то разбушевались!

Габышев Алексей

А может, выйти боялся, чтобы не попасться ненароком под горячую руку, гм, лапу, м-да... Зубы. Ну, в общем, время проходит, мы с мамой (женой Любой) выходим собак кормить. А Феня из своего дома не выходит, только морду высунула, а глаза виноватые-виноватые! Прислушались, а там вовсю новая жизнь шебуршится! Мы скорее в нашей хозяйственной избушке печь растопили, давай щенят вытаскивать. Я-то в будку не помещаюсь, большой слишком, а маме нашей так в самый раз. Она наполовину в будку залезла, а я снаружи руковожу (рукой вожу) да щенят на тряпочку принимаю, чтобы потом оптом в избу отнести. Один, второй, третий... Зараз восемь штук принесла! Мы их переселили, налюбовались только, глядь – Рыжка из будки не вышла, а глаза тоже виноватые-виноватые и морда в сторону. Ну, думаю, охотничья же, наверняка приплода много не принесёт! Мама полезла, я по традиции рукой вожу. Один, второй, ... Снова восемь! Ну что ты будешь делать! Вот так и получилось у нас 19 собак. Сейчас осталась только шведская семейка из взрослых, да у Рыжки два щенка. Всем хозяев нашли.

Спрашиваю Алексея:

– «А что главное в охоте? Добыча? Сам процесс и ощущение азарта? Или что?»

– Скорее, всё в совокупности. Охотник – это, прежде всего романтик, глубоко влюбленный в свой край. Я не о тех, для кого охота – лишь забава или средство обогащения. Да это и не охотники, а браконьеры. Им после себя и выжженный лес оставить ничего не стоит. Я бережно храню в памяти случаи охотничьей удачи, но, к примеру, не менее дорого для меня воспоминание о том, как однажды утром я увидел танцующих журавлей. Говорят, кто видел танец стерхов, тот будет счастлив. Было раннее-раннее утро. Восходящее солнце всё окрасило в розовые тона. Помнишь, у Есенина: «Словно я весенней гулкой ранью проскакал на розовом коне»? Раньше я думал – это метафора. Нежные розовые блики на всем, розовые, как взбитый кёрчэх, облака и розоватые птицы, неповторимые в своей какой-то трогательной, хрупкой грациозности. Даже в горле запершило: какая всё-таки красота рождается на земле!

– Инстинкт охотника не сработал?

– у кого на такую красоту рука поднимется? Не говоря о том, что это запрещено законом и журавль занесён в красную книгу.

– Охотники – суеверный народ?

– Не знаю, можно ли назвать суеверием соблюдение определённых ритуалов и правил, негласного свода законов, которые идут из глубины веков, от наших предков. Все они справедливы, просты и логичны и направлены на бережное, уважительное отношение к природе, приумножение её богатств. Вот, к примеру, говорят, ворона убьёшь – Байанай от тебя отвернётся, удачи в охоте не будет. Я всегда, допустим, изюбря свалю, возьму язык и мозги, а голову развалю на две части, оставляя для ворона. Чтобы остальное не тронули и добычу мою стерегли. Они подношение склюют, а мясо не тронут – всё целое. А тут однажды прихожу в избушку, слышу возня на крыше. А там у меня был весь хлеб на сезон – 18 булок. Так представляешь, ни крошечки не оставили! У меня ещё и мяо было припрятано, так вчистую, будто королева языком слизнула, вместе с костями! Ну, я с досады-то и пальнул для острастки по воронью, что над избушкой кружило. Попал – не попал, но отвернулась от меня удача в тот сезон... К счастью, ненадолго.

Я присоединяюсь ко всем пожеланиям, прозвучавшим на очередном 50-летию юбиляра. Удачи тебе во всём, не только в охоте; новых впечатлений, здоровья, счастья! Тебе и всем твоим близким!

Виктория Габышева

РАССКАЗ О ВИТЕ ГАБЫШЕВЕ

– Витька! Витька! Давай иди кушать! Суп остывает! – это мы друзья по охоте, зовём своего друга к столу. А он встав на четвереньки, и вот уже скоро час, как ползёт по поляне.

– Витёк, ну, что ты делаешь?

– Тохто, Тохто, сейчас.

Оказывается, он ползёт за крупным муравьём, который усердно тянет за собой крупную крошку хлеба.

– И, что ты за ним ползёшь!

– Хочу узнать, куда он её тащит!

И вот всё время так. То Вите надо узнать, сколько минут просидит лягушка под водой. То узнать, как надолго гагара ныряет. Как-то нашел яйцо кукушки в гнезде другой птицы и много дней ходил смотреть, что там будет происходить дальше.

Любознательность, не свойственная его друзьям и братьям, просто поражала меня. Но эта любознательность, несомненно, научила его многому.

Нам, его друзьям, всегда казалось, что Витя знает всё! И сделать может всё! А это действительно было так.

Затопить костёр в проливной дождь – без проблем.

Загрузить на лошадь суму в 100 кг в одиночку – запросто.

Срубить избу, лабаз. Накосить сено вручную. Заменить в пути оглоблю на сани. Тут же сделать волокушу и вывезти зверя. Витя мог всё! Его очень любили и уважали друзья и родные. И он отвечал всем тем же.

К большому несчастью, Виктора уже много лет, нет с нами. Он не вернулся с одной из охот. Но память об этом славном человеке навсегда останется в моём сердце. Ведь настоящие охотники не уходят бесследно. Они превращаются в туманы на весенних озёрах. В улетающих осенью клин журавлей. А ранней весной вновь прилетают на родную землю и радуют нас своими звучными, счастливыми голосами.

СОН В ЛЕСНОЙ ИЗБУШКЕ

Это случилось поздней осенью. Виктор со своим напарником по охоте Хастаевым Николаем, охотился в местности Мятта по речке Большая Черепаниха.

Охота на пушного зверя уже заканчивалась, и друзья решили перед отъездом домой, добыть мяса. Благо было две лицензии. Одна на лося, и одна на оленя.

Погода стояла солнечная, но зверя уже несколько дней никак не могли добыть. И вот в один из вечеров решили, что завтра надо ехать домой. С утра Николай встал задолго до рассвета и, собрав спальник, начал собирать вещи, чтобы упаковать конные сани для поездки в деревню.

Виктор же проснувшись вдруг говорит: «Слушай Коля, давай сегодня не поедем, а поедем завтра. Тем более кони устали, пусть отдохнут. А я тут недалеко съезжу, посмотрю там одно урочище. Может там зверь кормится?»

Мне же Витя рассказал впоследствии так: (Рассказ Виктора.)

Виктор Габышев

«Ночью мне снится такой сон. Ты (автор рассказа) заходишь ко мне в избушку и говоришь: Виктор, ты, когда пойдёшь, завтра за зверем, своего напарника не бери, а то он простыл и сильно кашляет, а зверь слышит вас и убегает. А иди ты в то место, куда вы ещё не ходили за время охоты, а там и зверя найдёшь. И вот ещё две пачки патронов возьми, а то у тебя их уже мало».

Проснувшись, утром я сказал напарнику, что сегодня домой не поедем, а поедем завтра. Коля хоть немного поворчал, но согласился.

«Я, заседлал своего Казбека, и поехал в местность «Звёздочка», это место пересечения нескольких профилей. Там мы в этом сезоне ещё не были. Проехал всего полтора часа и услышал лай собак. Подъехав ближе, привязал к дереву коня, стал подходить к собакам. И вот он красавец лось-рогач отбивается от собак! Место удобное, меня не видно, а лось как на ладони. Выстрелил, лось упал и затих. Радостный быстро ободрал зверя и поехал за напарником, погрузив часть мяса на Казбека».

До темноты мы вывезли оставшуюся часть зверя в избушку.

Наутро, рано проснувшись, я стал так размышлять: «Алексей (имя автора) дал мне две пачки патронов во сне. И это, однако, не просто так! (Надо сказать, что Витя всегда по-своему толковал сны).

К тому времени Николай уже вновь упаковал свой спальник, собираясь ехать, домой в деревню. Я ему говорю: «Слушай Коля, сегодня тоже не поедем домой. Я ещё в одно место съезжу». Николай тут уже не на шутку разворчался.

– Ты что думаешь, каждый день зверь будет попадаться. За всю охоту оленя не добыли, а ты хочешь сегодня его найти?

Я как мог его успокоил. Сказал, что сильно торопиться нам некуда, сезон охоты в самом разгаре. А про две пачки патронов, что ты мне дал во сне, ничего не сказал.

«Выехал на рассвете вдоль небольшого ручья в сторону речки Сырачча. Тропинка шла по старому, заросшему небольшим подлеском профилю. Собаки куда-то убежали, и я не спеша ехал на коне Николая, рассматривая старые следы зверей. Вдруг впереди, метрах в 80–ти, увидел тёмное, на фоне снега, очертание зверя. Олень! Зверь стоял неподвижно, пытаюсь рассмотреть меня. Что же делать? А вот что. Покороче притянул узду лошади и, прицелившись, выстрелил прямо с седла. Лошадь прыгнула в сторону, но я был готов к этому, и быстро успокоил коня, сильно натянув поводья. Подъехав к месту, где стоял зверь, увидел крупного оленя с большими ветвистыми рогами. Олень лежал на боку. Пуля попала прямо в область сердца.

Так закончилась моя охота в этом сезоне. И я благодарен своему замечательному другу за подаренные, мне во сне, две пачки патронов СКС».

Вот такой случай на охоте, рассказал мне мой славный друг Витя.

ДРУГУ ВИТЬКЕ

Зимними, якутскими ночами,
Когда много ночи, мало дня,
Я порой в избушке вспоминаю,
Те охоты, что пленят меня.

Вспоминаю Витьку, с кем бывало,
Не одну встречали мы весну,
С ним всегда мне было горя мало,
Лучше друга на охоте не найду.

Чаще вспоминаю ту охоту,
Помнишь, я на вертолёте прилетел,
Ты тогда приехал на Казбеке,
А в жаровне, селезень кипел.

А потом за крепкой чаркой водки,
Я тебе рассказывал в захлёб,
Селезень блеснув крылом в полёте,
После выстрела красиво пал на лёд!

И глаза сияли, голос рвался,
Я скакал в избушке, как пострел,
Вновь показывал, как я ловко крался,
Как поднял ружьё, как выстрелил, как сел.

А затем смутился, улыбаясь,
Ты смеялся, поздравлял меня,
Этот май, среди многих юных маев,
Стал счастливым самым для меня.

ВОЛЧАТНИК ИВАН ТИНКЕЕВ

Тинкеев И.Н. награждён оружием МР – 155

зверей, именитым волчатником. Более интересного рассказчика, вряд ли можно встретить на этих Ленских берегах.

В свои, уже немолодые годы, Иван Никифорович, всё так же энергичен, неуёмно подвижен, обладает искристым юмором и жизнерадостностью. Когда Иван начинает рассказывать, то невольно ощущаешь себя участником тех событий, о которых повествует рассказчик.

Одним из страстных увлечений Ивана Никифоровича является таксидермия. Чучела, изготовленные умельцем, как живые поют, прыгают и резвятся на снегу и деревьях. Начиная от крошечной мыши землеройки до огромного медведя, представлены они зрителям. Более 150 экземпляров птиц и зверей изготовлены им и безвозмездно подарены школе. К сожалению, Чапаевская школа была уничтожена огнём, а вместе с нею и все изготовленные с такой любовью чучела.

Всегда и везде Иван Тинкеев в первых рядах. Будь то тушение пожаров в тайге, встречи с учениками и гостями посёлка, организация и проведение субботников.

Более 40 лет ветеран безвозмездно помогает в организации охотпромысла, приёмке пушнины. Большинство охотников посёлка – это благодарные ученики Ивана Никифоровича.

Много раз, ветеран охотник избирался делегатом на районные и республиканские конференции и слёты охотников. Глава республики лично наградил Ивана Тинкеева гладкоствольным оружием МР – 155, чем искренне гордится ветеран охотничьего хозяйства.

На счету Ивана Никифоровича более 40 серых хищников.

Посёлок Чапаево расположился на левом берегу реки Лена. Он сразу очарует вас своей необычной красотой. К тому же, сама история этого посёлка, очень насыщена яркими историческими событиями.

Именно здесь случались жаркие бои в период становления Советской власти.

Удалённость от административного центра, города Олёкминска, научила жителей решать все вопросы жизнеобеспечения, своими силами. И скорее всего именно поэтому «Чапаевцы» умеют всё. Готовить лес, строить дома, ремонтировать технику, и более всего охотиться и рыбачить.

Живёт в этом посёлке удивительный человек, который заслуженно пользуется глубоким уважением своих земляков – это Иван Никифорович Тинкеев.

Ивану Никифоровичу уготовила судьба стать прекрасным охотником, знатоком повадок птиц и

Габышев А.А., Тинкеев И.Н.

Тинкеев Иван Никифорович – таксидермист

ОТ ОХОТНИЧЬИХ ТРОП К ДОРОГАМ БОЕВОЙ СЛАВЫ

Знаменитый снайпер Второй мировой войны Иван Николаевич Кульбертинов появился на свет 7 ноября 1917 года в эвенкийском селе под названием Тээнэ (Тяня). Отец будущего снайпера – Николай Романович обеспечивал свою семью, занимаясь охотой и разведением оленей. Когда мальчику исполнилось 10 лет, отец умер, оставив после себя больную жену Анну Васильевну и трех сыновей – младшего Петра, среднего Ивана и старшего Николая. Отец передал сыновьям многие навыки и опыт охоты и ведения оленеводческого хозяйства, так как в жизни эвенков большую роль играли различные обряды, связанные с основным занятием – охотой. При охоте, из-за несовершенства орудий охоты они встречались со многими трудностями, которые приводили к печальным последствиям: гибели охотников, смерти от голода целыми семьями. Устранить эти трудности можно было через общение с духами – хозяевами определённых местностей и победы над душами животных, обитаемых в бескрайней тайге. В то время эвенки твёрдо верили во всепобеждающую силу Духов, поэтому очень часто прибегали к их помощи через обряды. Магическое действие обрядов должно было сработать при охоте на всех животных, особенно хищных. Каждый обряд выполнялся по конкретным действиям охотников для дальнейшей удачи.

Эти обряды выполнялись и выполняются до сих пор всеми охотниками, но об этом они стараются никому не говорить, потому что удача может отвернуться от охотника. Неизменным сохраняется один из заповедей эвенков – это нимат, т.е. обязательное угощение мясом добытого животного. До сих пор эвенки верят, что удачу на охоте приносит дух – хозяин тайги Барелак. Общение с Барелаком, в основном, проходит через огонь, который раньше был отдельным духом – божеством. Каждый охотник перед охотой обязательно «кормит» огонь для удачной охоты. В то время применялся обряд добывания удачи – синкэлэвун, который относится к древним обрядам эвенков и в чистом виде сейчас не выполняется. Применяются только некоторые его фрагменты. Например, при неполной неудаче охотники «кормят» огонь с просьбой о ниспослании удачной охоты или изготавливают из тальниковых прутьев фигуру Барелака и «кормят» его с просьбой об удачной охоте, или, изготовив, из тальниковых прутьев фигуру животного стреляют в него, если попадут, то удача на охоте обеспечена. Как потомственный охотник Иван Николаевич и его братья занимались охотой и оленеводством, поэтому этих неписаных законов тайги придерживались. Чтобы поддержать семью, братьям пришлось взять на себя обязанность добывать пропитание охотой, ведя кочевой образ жизни. По этой причине посещать школу у Ивана не было возможности, зато появились первые навыки стрельбы, которой обучал его брат Николай. В 1941 году началась Великая Отечественная война. Период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. занимает особое место в истории нашей Родины. В этой самой тяжелой и кровопролитной войне, которую когда-либо знало человечество, принимали участие все народы советской страны: русские, украинцы, казахи, узбеки, народы Кавказа и Прибалтики. Вместе со всеми поднялись на защиту родины и трудящиеся северных окраин – представители небольших по численности народов: ненцев, эвенков, долган, чукчей, эвенов, нанайцев и других. Якутяне сражались в составе всех родов войск. По словам крупных военачальников, наши земляки очень быстро осваивали тактику ведения боя, быстро овладевали новейшей техникой, заметно отличались высокой дисциплиной, выдержкой, выносливостью, особенно в зимних условиях войны. Наши земляки сразу проявили себя как отличные, меткие стрелки, автоматчики, пулеметчики. В конце 1941 – начале 1942 годов они выступили инициаторами снайперского движения. В их числе мы с гордостью называем и имя нашего земляка, прославленного мастера меткого огня И.Н. Кульбертинова, эвенка из с. Тяня. В июле 1942 года Иван Николаевич ушел на фронт. Сражался под Москвой, участвовал в освобождении Орла, Курска, Киева, Винницы, воевал на Северо-Западном, Центральном, 1-м Украинском фронтах. Свой боевой счет как боевой снайпер Иван Николаевич открыл 27 февраля 1943 г. В бою под Старой Руссой он сразил метким выстрелом первого вражеского солдата. Всего доли секунды требуются снайперу для того, чтобы произвести меткий выстрел, но для этого ему приходилось часами, иногда и

сутками просиживать в каком-нибудь укрытии. Порой, не имея возможности, есть и пить. Командир части, в которой служил Иван Николаевич, Н.И. Дятлов вспоминал: «Один немецкий снайпер прямо-таки замучил нас. Несколько жизней наших бойцов унесли его меткие пули. Я обратился к Ивану: «Надо уничтожить вражеского снайпера, давай принимай меры!» Он попросил помочь ему вырыть ночью окоп метрах в двадцати впереди основной линии и залег в нем. С рассветом немецкий снайпер начал обстреливать наши позиции, но где он спрятался, было трудно определить. Иван Николаевич решил подождать восхода солнца. Как опытный охотник он знал таинственные свойства росы: на восходе солнца от выстрела обязательно остается дымовое облачко. Так оно и случилось. На густой кроне дерева после очередного выстрела снайпера образовалось дымовое колечко, которое стало для немецкого снайпера роковым». За войну И.Н. Кульбертинов обучил снайперскому искусству 35 молодых бойцов. Молодым снайперам он советовал: «Поменьше подражайте, ищите собственные приемы борьбы. Находите новые позиции и новые способы маскировки, чтобы враг не раскрыл и не высчитал ваши действия наперед. Не бойтесь ходить в тыл врага, помните: не надо рубить топором там, где можно применить иголку». Слава Кульбертинова как снайпера росла с каждым днем. Грозен он был для врагов. За ним постоянно охотились лучшие снайперы. Но каждый раз в напряженном единоборстве Кульбертинов выходил победителем. У убитого под Черниговом немецкого офицера было найдено неотправленное письмо, в котором были такие строки: «Огромные потери мы несем от русских снайперов. Они преследуют нас в любых местах и не дают поднять головы. Приходится иногда переносить мучительную жажду. Хочется пить, а из блиндажа не выйдешь – снайпер снимет. Из числа убитых в моем батальоне большая часть пала от выстрелов какого-то азиата». Этим азиатом был Иван Кульбертинов. (Семенов Я.А. Тээнэ тыатыгар. С. 40). Старшина И.Н. Кульбертинов был инструктором снайперского дела, заместителем командира взвода 359-го стрелкового полка 2-й воздушно-десантной дивизии Украинского фронта. 3 мая 1943 года личный состав 23-й лыжной бригады был передан на пополнение 2-й Гвардейской воздушно-десантной Проскуровской ордена Суворова дивизии. В составе этой дивизии он за 2,5 года прошел путь от Старой Руссы, Карпат до Праги. За это время был дважды ранен и дважды контужен. Его бывший командир подразделения В.И. Комиссаров – доктор технических наук, профессор, проректор по научной работе Дальневосточного политехнического института в 1972 году рассказывал много интересного о ратных подвигах «старшины Вани», как он любовно называл Ивана Николаевича. «Поражали его исключительная меткость, хладнокровие и завидное спокойствие в бою. Он был не только сверхметким стрелком, но и умелым наставником для молодых солдат из снайперского взвода, отважным солдатом в ожесточенных штыковых атаках, бесстрашным пулеметчиком в обороне и наступлении» В.И. Комиссаров с ректором Якутского университета И.Г. Поповым, тоже ветераном войны, побывали в Тяне у знаменитого снайпера.

И.Н. Кульбертинов много раз участвовал в «снайперских дуэлях» и всегда выходил победителем. Войну закончил в Праге, где до возвращения на родину в сентябре 1947 года участвовал в восстановлении города. Иван Николаевич является легендой Якутии и одним из самых результативных снайперов Второй мировой войны (официально им было уничтожено 487 солдат противника).

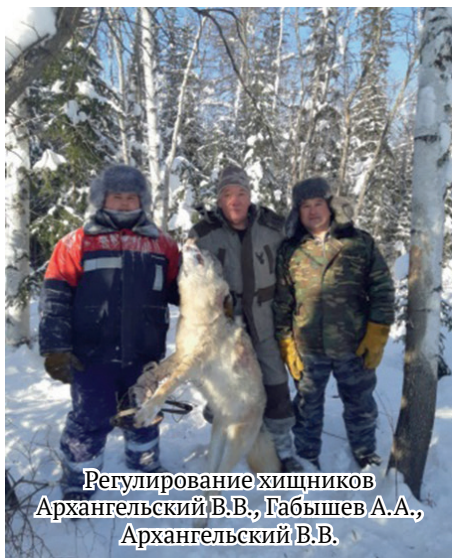
За героизм и отвагу И.Н. Кульбертинов награжден орденами Боевого Красного Знамени, Отечественной войны I и II степени, Красной Звезды и несколькими боевыми медалями, в том числе наградами Монгольской Народной Республики. Был представлен к званию Героя Советского Союза. Далее, последовала работа в колхозе, устроился на должность кадрового охотника-заготовителя, периодически занимаясь оленеводческой деятельностью. После войны Кульбертинов женился и обзавёлся двумя детьми – сыном Иваном и дочерью Ией. Несмотря на то, что позже он расстался с супругой и женился во второй раз, сын всегда с теплотой и благодарностью вспоминает отца, который передал ему таёжный и охотничий опыт. В мирной жизни бывший снайпер не выделялся какими-то особыми достижениями, но в промысловом занятии намного превосходил других охотников. Так, в зимний сезон 1947-1948 гг. Иван сдал государству около 900 добытых им беличьих шкурок. За весь же период работы он подстрелил почти 10 медведей, больше 70 лосей, добыл почти 90 шкурок соболей и приблизительно 2 500 белок. Прощали мальчишество седому ветерану. Знали, что в нем доброты и отваги, щедрости и бескорыстия немерено больше... Маленького роста, на первый взгляд вроде неказистый, остался Иван Николаевич Кульбертинов в памяти людской ярким, сказочным эвенкийским богатырем Пумпээ – олицетворением мужской удали, распахнутого людям сердца. Он любил жизнь и праздники. Уже, будучи в годах, на колхозных праздничных гонках первым приходил к финишу – пролетал дистанцию, стоя на олене... Побеждал, как всегда, красиво. И никогда не приходил пустым с любого промысла – всевидящий Бог охоты Барелак ему благоволил. Может за то,

что добытую дичь не прятал и не продавал? По таежным обычаям жил Иван Николаевич, удачей и добычей безоглядно делаясь со всеми, кто рядом.

Война оставила свой отпечаток на судьбе и здоровье Ивана Николаевича. Мало кто помнит, что он прекрасно пел, вырезал из дерева любую вещь, мог смастерить все, что нужно для промысла или таежного хозяйства. Тем не менее, он прожил долгую жизнь. Могила знаменитого снайпера, который скончался 13 февраля 1993 года, находится в селе Тяня. Его имя увековечено в название Тяньской СОШ, улиц села Тяня, города Олекминска, столицы РС(Я) Якутска. Есть памятники в Тяне, Олекминске, Якутске. Память о нем жива до сих пор. Память как о лучшем снайпере, и память об отличном охотнике. Концерн «Калашников» в честь 100-летия Ивана Николаевича Кульбертинова выпустил ограниченную партию карабинов «Тигр» с гравировкой «К 100-летию великого снайпера И.Н. Кульбертинова-Пумпээ». В «Таас-Юрях Нефтегазодобыче» (ведет освоение Нижнеджербинского участка; входит в структуру «Роснефти») решили назвать этот участок компании в честь легендарного снайпера Ивана Николаевича Кульбертинова. Сейчас в память о легендарном советском снайпере проводятся спортивные турниры, в которых принимают участие также мастера спорта, в том числе международного класса.

Семён Тянский

Регулирование хищников
Архангельский В.В., Габышев А.А.,
Архангельский В.В.

Приёмка пушнины А. Габышев

А. Габышев на учётных работах

Весенний трофей

А. Габышев на весенней охоте

ХУДАЕВ ПАВЕЛ ВАСИЛЬЕВИЧ

(1934)

Худаев Павел Васильевич родился в 1934 году в п. Перевоз Иркутской области. Отец Василий Чи-Чан с сыном в 1940 г. переехал в с. Бяскоель Олекминского района, где занялся огородничеством. Павел в 12 лет остался один после смерти отца. Сироту взял в семью Яковлев Николай Николаевич, удачливый охотник. Он приучил Павла премудростям охоты, брал с собой в тайгу.

Павел Васильевич начинал свою трудовую деятельность будучи совсем молодым в годы войны. Колхозный стаж составлял 18 лет, затем с 1969 по 1991 год работал кадровым охотником в совхозе «Токкинский». Ежегодно сдача «мягкого золота» государству перевыполнялась на 200-300%. За годы трудовой деятельности Павел Васильевич был награжден Почетными грамотами Президиумов Верховного Совета Российской Федерации и Якутской АССР, неоднократный победитель социалистических соревнований, отличник социалистического соревнования сельского хозяйства

РСФСР, ударник коммунистического труда, чемпион республики по добыче пушнины 60-70-х годов, что подтверждают многочисленные удостоверения. Дважды был участником ВДНХ СССР и награжден бронзовой медалью выставки за достигнутые успехи в развитии народного хозяйства СССР. Отечество по достоинству оценило доблестный труд Павла Васильевича и в 1974 году Указом Президиума Верховного Совета СССР он был награжден орденом «Знак Почета». Умер 13 октября 2003 года.

МИРОНОВ ЕГОР ТИМОФЕЕВИЧ

(1928-1994)

Миронов Егор Тимофеевич родился в 1928 году в с. Ярхан Олекминского района. Отец Миронов Тимофей Константинович погиб в 1942 г. в Тверской области д. Буруково под Ржевом, мать Анисия Петровна осталась одна с 7 детьми. Егор стал главным помощником матери. По окончании 7 классов вступил в колхоз. В 1949 г. Егора призвали в армию. 2 года воевал в Корее на секретной войне. Вернулся в 1953 г.

После службы стал кадровым охотником колхоза, затем совхоза «Токкинский». Добывал не только «мягкое золото», также охотился на волков, на счету следопыта около 50 волков. Ежегодно перевыполнял план сдачи пушнины. За высокие показатели в промысле пушнины дважды выезжал на ВДНХ в 1974, 1975 гг., а в 1977 году награжден орденом «Знак Почета». В 1985 г. удостоен звания «Заслуженный работник народного хозяйства ЯАССР». Егор Тимофеевич также сотрудничал с якутскими учеными,

собирал сведения об охотничьих зверях – чем питается, где живет лесной зверь, о повадках и количестве. Этой работой Егор Тимофеевич внес свой вклад в дело сохранения природы.

Как и все сельчане, Мироновы всю жизнь проработали в колхозе, совхозе. Летом женщины – на огороде, мужчины на сенокосе, а зимой – женщины на ферме, мужчины на охоте. С женой Еленой Дмитриевной родили и воспитали 4 детей. Жизнь Миронова Егора Тимофеевича прервалась в 1994 году в тайге на охотничьей тропе.

АНТОНОВ ПРОКОПИЙ ИННОКЕНТЬЕВИЧ

Антонов Прокопий Иннокентьевич атырдыах ыйын 18 күнүгэр 1947 сыллаахха Өлүөхүмэ оройуонун Бэс Күөл диэн нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Удьуор үлэһит дьыэ кэргэн оҕото, кыра эрдэбиттэн тыа сириҥ үлэтигэр-хамнаһыгар сыстаҕас буола улааппыта. Эдэр саастарыгар төрөөбүт нэһилиэгин холкуоһун үлэтигэр тутуах үлэһит, ударник этэ.

Онтон кэлин Токко сэлиэнньэтигэр көһөн кэлэн, сопхуоска биригэ-дьииринэн, зоотехнигынан, онтон кэлинҥи сылларга охотоведынан энкилэ суох үлэлээбитэ. Бу үлэли сылдьан 1990 сылларга «Сахабулт» концерн тэриллэн, үлэтин саҕалыгырын кытта Прокопий Иннокентьевич ыкса сибээс олохтоон, «Токко» сопхуоһа күндү түүлээҕи туттарыыга таһаарылаах үлэтин саҕалаабытынан барбыта. Ол курдук, олохтоох кадровой булчуттары түмэн, салайан тиин, саарба, ону таһынан клеточнай хара саһыл, онтон да атын аар тайҕа күндү түүлээҕин хомуйан, сүрүннээн «Сахабулт» концернҥа туттарыы үлэтин сатабыллаахтык салайан ыһыппыта.

«Сахабулт» концерн уонна «Токко» сопхуоһа маннык бииргэ үлэлэрэ үтүө түмүктэрдээх буолбута. Ол курдук, кадровой булчуттар бултуур тэриллэринэн, техниканан, санга сааларынан хааччыллан, сөбүлүүр дьарыктарыгар улахан төһүү күүс буолбута.

Прокопий Иннокентьевич бэйэтэ киһи быһыытынан сүрдээх интеллигентнэй, дьонго-сэргэҕэ үтүө сыһыаннаах, чиеһинэй буолан булчуттар олус убаастыыллара уонна киниэхэ итэҕэйэллэрэ.

Өлүөхүмэ атын нэһиликтэрин булчуттара кытары кэлэн күндү түүлээхтэрин туттарар буолбуттара.

Өссө биир сүдү өнгөтүн махтана биир дойдулаахтара ахталлар. Ол курдук кадровой булчуттар сыралаах үлэлэрин сыаналаан «Чемпион булчут» үрдүк ааттарын биэртэлээн араас таһымнаах наҕараадалары биэриини олохтуур уонна ыстаастарынан көрөн пенсияҕа тахсалларын туруорсан олоххо киллэрэр. Прокопий Иннокентьевич 1992 сылтан 2000 сылга диэри бу үлэтигэр туох баар күүһүн-уоһун, кыаһын, билиитин-көрүүтүн ууран үтүө суобастаахтык үлэлиир. Доруобуйата мөлтөөн истэр даҕаны, хаһан да сонньуйа, санаарҕыы сылдыбакка, куруук үөрэ-көтө сылдыар сырдык мөссүөнүн дьоно-сэргэтэ өйдөрүгэр, сүрэхтэригэр илдэ сылдыбаллар.

Дьыэ кэргэн тутуах киһитэ, эрэллээх кэргэн, үс оҕо амараах аҕата, эйэҕэс эһэтэ кулун тутар 20 күнүгэр 2000 сыллаахха ыарахан ыарыыттан, 53 эрэ сааһыгар күн сириттэн күрэммитэ.

Ситэ олорботох олоһун, ситэрбэтэх үлэтин кэннигэр хаалларбыт кэнчээри ыччаттара салгыырга кыһаллабыт

ОЛЕНЕКСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 23 469 366,5 га, из них закрепленные за охотпользователями (30 юридических лиц.) – 9 839 605,6 га (41,9%), общедоступные охотничьи угодья – 13 629 760,8 га (58,1%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 1461 шт. (1994 г.); Белка – 320 шт. (1997 г.); Ондатра 286 шт. (2003 г.); горностай – 3276 шт. (1994 г.).

1997 с. ӨЛӨӨНӨ «САХАБУЛТ» КОНЦЕРНЫ ТЭРИЙБИТИМ

1992 сыллаахха «Сахабулт» тэррилэр кэмигэр мин Өлөөн оройуонугар «Ээйик» совхозка кылаабынай охотоведынан үлэлиир этим. «Ээйик» совхозка киис булда үрдүк тэрээһиннээхтик барара. Саҥа дьыл иннинэ Саҥа тэриллибит «Сахабулка» бастакы партия 450 кэринэ кииһи биһиги сохуоспут аҕалан тутгарбыт курдук өйдүүбүн. Охотоведтар бары да сүрдээхтик өрө көтөвүллүбүт кэммит этэ. Дьэ, онтон ыла түүлээх базатыгар кииспитин харыыта суох туттара турбуппут. 1997 сыллаахха Максимов А.И. көбүлээһининэн, Өлөөн оройуонугар «Сахабулду» тэрийэн барбытым. Хара ааныттан анаардас кииһинэн өнүйбэппитин билэр этим. Ол иһин кыыл таба ытыытын хайысха онгостон ол көмөтүнэн түүлээх булдун Сэбиэскэй кэм таһымыгар тутар сороктаммытым. Туспа юридическай сирэй дочернай тэрилтэ статустаах үлэбитин биир кэпийэкэтэ суох саҕалаабыппыт. Миэхэ «Өлөөн» совхоз охотоведа Семенов Григорий Алексе-

вич солбуйааччы буолбута. Кыыл ытыытын ымпыгын-чымпыгын барытын учуоттаан уонна баарт тэбэн кыыл аалыыга бөҕө киирэн ол күһүн тыһыынча кыылы 3 нэдиэлэнэн бултаан тута атаһытыгар турбуппут. Судургу хонтуора, гараж, грузовой массыына, саа, ботуруон ылар кыахтаммыппыт. Оччолорго кэм-кэрдии хоту сиргэ уустук бөҕө этэ. Таһыттан көмө букатын суох этэ. Ол да буоллар кураанах баҕабытынан эт сыабын туттан үлэлэтэн барбыппыт. Улан-Удэ институттан техусловие ылбыппыт. Финскэй Вакуумнай упаковканы аан бастакынан саҕалаабыппыт. Оччотооҕу быһыы-майгы онгортон таһаарыыны өйөөбөт эбит, бу санаатахха. Этэргэ дылы, улахан бырайыактар кэмнэрэ курдук эбит. Кыылбыт этин алмаастары кытта дуогабардаһан 60 тон-

наны туттарар этибит. Тыспытын 100% «Сахабулка» туттарар буоларбыт. Муоһун уонна атын да дериваттарын кэккэ мэхэйдэринэн кыайан туттубатахпыт, үп-харчы, транспорт-схема уустук этэ. Биһиги тэрилтэбитигэр дьобуус кэлэктиип ыарахан кэми таныктаахтык атаарбыт эбиппит. Оҕолор-бутун сайынҥы кэмнэ алмаастар лааһырдарыгар сынньатарбытын ордук санааччылар бааллара. Элбэх көмөнү «Алроса» генераллара онорбуттара. Дюкарев Вл.П., Дойников Ю.А., Яковлев Г.А., Попов А.Т. Кинилэргэ махталбыт улахан. Төһө даҕаны кырыымчык-уустук кэмэ үлэлээтэрбит, Өлөөн Саха-булда оройуонна бастын тэрилтэ этэ. Сахабулка үлэлээбитим олобум саамай таһаарыылаах кэмнэрэ этилэр диэн күндүтүк саныбын.

Ыстаадаҕа таба ааһытыгар

Эдэрдэр наставниктара, булчут,
Боеков Христофор Спиридонович

Кыыл таба ааһытыгар сылдьан

СОРСУННААХ БУЛЧУТ МИХАИЛ ДАНИЛОВИЧ ТУЪУНАН

Чыларов Михаил Данилович 1933 с. Бүлүү оройуонун Үгүлээт нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Кини иккис төрөөбүт дойдутунан Өлөөн оройуонун Солоҕоон нэһилиэгин «Ээйик» холкуос буолбута. Эдэр сааһыгар кэлэн дьэиэ-уот туттан тэриммитэ, үлэлээн-хамнаан оройуон, республика бастын булчутун аатын ылбыт сирэ. Михаил Данилович бастаан тутууга, окко, экспедицияҕа, о.д.а. үлэлэргэ сылдыбыта. Онтон булт идэтигэр таргаран холкуос кадровой булчута буолбута. Кэлин холкуостары сопхуостарга кубулутан тэрийиигэ Михаил Данилович идэтин уларыппакка, сопхуоска кадровой булчутунан сылдьан оройуонна эрэ буолбакка, республикаҕа кытта биллэр байанайдаах чулуу булчут аатын ылбыта. Булт сезонун кэнниттэн кини, кылгас сайыннаах хоту дойдуга от оттооһунугар, араас тутуу үлэлэригэр, общественной да үлэлэргэ инники күөнгэ сылдыра. Нэһилиэк, оройуон Сэбиэттэрин депутатынан быыбарданара, социалистической куоталаһыларга кыайыылааһынан тахсара. Ол курдук, бастын булчут М.Д. Чыларов байанайдаах тыатыттан өлгөмнүк бултууан IX, X, XI, XII (4 пятилеткаҕа) социалистической куоталаһы кыайыылааһа, коммунистической үлэ ударнига, 1978 сылга уонна 1981 сылга республика

чемпион булчута буолбута. 1981 сылга оройуон чемпион булчутун үрдүк аатын ылбыта, икки төгүл Бүтүн Союзтаағы норуот хаһаайыстыбатын үрүн уонна боруонса мэтээллэринэн наҕараадаламмыта. Чыларов Михаил Данилович дойду валютнай фондатын хангатыыга үрдүк производственной көрдөрүүлэри ситиспитин иһин, ССРС Верховнай Советын ыйааһынан 1971 сыл ыам ыйын 27 күнүгэр Үлэ Кыһыл Знамята уонна 1990 с. балаһан ыйын 10 күнүгэр Ленин орденынан наҕараадаламмыта. Кини хас да үбүлүөйүнэй мэтээллэринэн, бочуотунай грамоталарынан наҕараадаламмыта, Саха Республикатын норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ уонна Өлөөн оройуонун бочуоттаах гражданина.

В.А. Христофоров, «Өлөөн чулуу бастын дьоно» кинигэтииттэн

ЭКСПЕДИЦИЯҔА ҮЛЭЛЭЭБИТИН ТУЪУНАН

Чыларов Михаил Данилович алмааһы көрдөөһүнүгэ каюрунан үлэлээбитэ. Ол саҕана алта буолан – Дьөгүөрөп Апанаас, Борукуо Саабынап, табаһыт Баһылай Алексеев, Уйбаан Семенов, Степан Иванов, Екатерина Лыскаева табанан Ханньыйа төрдүгэр тийибиттэр. Алмаасчыттар катерынан кэлбиттэр. Кумаар түһэрин үгэнэ эбит. Кинилэри биир-биир араартаабыттар. Мэхээлэни Апанаас Дьөгүөрөптиин экспедицияны кытта Накыынҥа ыһпыттар. Накыын уңуор энээригэр киирэн үлэлээбиттэр. Ньурба диэки киирэн кумах тиэйэн тааһы таскайдаабыттар. Уон биэстии табалаах эбиттэр. Күһүн төннөн кэлэн Ханньыйаҕа табанан бородуукталарын таһаллар эбит. Күһүн балаһан ыйын бүтэһигэр Ханньыйаны төрдүнэн туораан кэлбиттэр.

– Биир сырыыбар Кучаров Олимпий Иннокентьевичтыын кумаар саҕана Ханньыйанан киирэн экспедицияларга тийдибит. Бу сырыыга иккиэн арахсан мин Ханньыйаны таннараран Буруустаахха киирэн, табаларым язвалаан икки табам хаалла, экспедиция дьоно үс уоллаахпын. Ыһыкпытын тиэйэ сылдыабыт. Буордарын ынҕырда сылдыабыт.

Бу бара сылдыыбар хаар түспүтүн кэннэ кэлбиппит.

Онтон вышка тутуутугар сылдыыбытым. Боеков Игнатий Спиридонович буолан Түңү өрөн барбыппыт. Иванов Ылдыаа баара. Мууналары бысталаан Силигиргэ киирэн экспедицияны буллубут. Өлөөнү өрө тахса сылдыыбыппыт. Манна вышка тутуучылар биһиги уон биэстии табалаахпыт. Бүгүнү үрэххэ Ылдыаалыын вышка тутуутугар үлэлээбиппит. Манна таба сыарҕанан алтынньыга кэлбиппит, экспедициялары силигиргэ илдьэн биэрбиппит. Өлөөнтөн эмиэ үлэлээбиттэрэ. Прасковья Прокопьева баара дьэиэ кэргэнинэн.

Силигиргэ наблюдениеҕа үлэлэспитим. Мантан биир нууччаны кытта саас барбыппыт. Муунаҕа базалаахтар этэ. Силигири таннары үлэлээбиппит. Муунаҕа киирэн Муунаны өрө тахсыбыппыт, ити кэмнэ начальникпыт вышкаттан суулан өлө сыспыта. Бу баран балаһан ыйын бүтүүтэ төннүбүппүт. Мин уопсайа түөрт төгүл экспедицияҕа үлэлээбитим, – диэн ахтар Михаил Данилович.

М.Д. Чыларов кэпсээнииттэн З.И. Степанова суруйда

СИРГЭ-УОККА СЫЛДЬЫ СИЭРЭ-ТУОМА

Булт кутун дууһатыгар ингэриммит уу саха эр бэртэрэ түн былыр бааллара, билигин да биирдиилээн биллэн ааһаллар. Сир түннүгэ буолбут улуу булчуттары кытта кэпсээн кэпсэтэн, сэһэн сэһэргэһэн бардахха, билбэтин-көрбөтүн элбэҕиттэн киһи бэйэтиттэн бэйэтэ сонньуйар. Ити билинни ыччаттар биирдэ эмит бултуу аатыран бардахтарына, сатыы сылдыаллара кэлиэ дуо, араас техникалара, саалара-саадахтара, эппиккэ дылы, «көрүн миигин, хайдахпыный?» – диэбит курдук тэринэн тахсаллара, үбүнэн-харчынан өттөйүүлэрэ хайдах эрэ, сороҕор өйдөммөт даҕаны. Таайым Өлөксөй олохтоохтук онгостон олорон адьас билбэт түгэннэрбин, олоҕор буолан ааспыт түгэннэри кэпсээри, оһоҕун иннигэр аргынньахтаан олорон:

– Били ааспыт сырыыга эппиппин суруйдун ини, этиллибитти тийэн ис, – соруйуу анаардаах этэн баран, дыһалтата табыллыбытыттан санаата көннүөрөн, көхсүн этитэн ылла. Гумарык быһыгар сүппүт үйэлэр кэмнэригэр алаас хонноҕор саһан турар кыстык балаһан, көмүлүөгүн сырдыгар сырайан көрдөххө, үрэх баһыгар бүгэн турар үүчээн хаһаайына, оһоҕун иннигэр аргынньахтаан олорон баай байанайтан хараһын сымнатан, улуу иччилэр утары уунан, хара тыатын баайыттан өлүү сыһа быһа охсон биэрэллэригэр, өбүгэ саҕаттан күүс-көмө, халын хахха онгостон кэлбит аал уоттарын айах тутан, көрдөһүү көрдөһөн, этэ-тыына, дууһалыын, куттуун-сүрдүүн курдары тартаран, сиэр-туом толоро туралларын көрүүххэ сөбө эбитэ буолла. Кэпсэл да киэргэтиилээх, үһүйээн да үгүс элбэх салаалаах, түгэҕэ биллибэт түгэннээх буолааччы. Онтон, доҕоор, Улуу, иитэн-аһатан олорор айылҕа барахсан сүдү күүстэригэр итэҕэл энчэрийбэт, мөккүһүллүбэт, мэээнэ тыытыллыбат, аныгылыы эттэххэ, сокуоннаах буолаҕа буолуо. Улуу Эбэлэр, унуора-мангаара биллибэт тайҕабыт, халлаанга харбаспыт таас хайаларбыт, арааһа, тус-туһунан иччилээх, хаһаайыннаах, көлүкэ, үрүйэчээн, сыһыы, толоон буоллун, көрөр-харыстыыр, икки атахтаах, иннинэн харахтаах, орто дойду дыоно обургулартан сорох түгэннэргэ көмүскүүр, сорох түгэннэ өлүү ас анаан биэрэр, модун күүстэр бааллара чуолкай суол. Биһиги ситэ билбэппитигэр тэптэрэн, туман буолбут кэмнэр, ааспыт үйэлэриттэн кэлбит сиэр-туом сиргэ-уокка сырыттааха, энчэрийбэккэ туолуохтааһын-тутуһуохтаахпытын умнуо суохтаахпыт.

Итини этэн туран, Махсыым Ксенофонов ыйан-кэрдэн биэрбит, сиэр-туом араастааһын, баай Байанай ыраах, чугас уруу аймахтарын кытта билиһиннэрбиттэн, манньык үһү, итинник эбит диэн кэпсэлбэр эбии онгостор, көнүл ылан суруйан көрүүм дуу.

Баай Байанайы истэр-билэр тухары ойуулаан, хоһуйан эттэхтэринэ, сорох түгэннэ сахалыы, атын түгэннэ тонустуу таҕастаах, эрчимнээх сырыылаах эдэрчи кырдыаҕас курдук кэпсээнэр эбит. Улуус-улуус айыы Байанайы тус-туһунан ааттаан-суоллаан илдэ сылдыаллара эмиэ дьикти суол. Ону оннук сыһа, итинник сатаммат диэн саба этэр адьас оннуттан сыһата, олоххо оруна суоҕа чуолкай суол. Арҕаа Энээрдэр Элик Бэргэн, Элик Хандаҕас диир Байанайдарын, Илин Энээрдэр Элик Хандаҕай, Алын Самнаҕай дииллэр эбит. Ондолу Бэкэнэ, Чочу Кылыһыт, Кустук тарбах диэн Байанайдар ааттара отой да умнуллууга хаалан эрэр. Баай Байанай сир-дойду иччитэ сорох этэринэн, сэттэ, сорох билэринэн, тоҕус, сорох түгэннэ уон биир быраатты-балысты аймахтыылар дииллэр. Үгүс өттүгэр сэттэ бииргэ төрөөбүт убай-быраат, икки аҕас-балыс иччилэр дииллэр. Итини итинник үһү диэн хайдах баарынан ылынарбытыгар эрэ тийэбит. Биир Күөсчүт Көөкөнөй диэн эдьийдэрэ бултас тиксэр түгэнигэр булду харайыы, астааһын түгэннэрин көрөр-истэр, көмөлөһөр аналлаах, туһунан сиэр-туом ирдиир диэн этэллэр. Бу булчукка күүс-көмө буолар сир дойду иччилэрэ. Балары кытта мэхэй-таһай буолар, оһол төрдө буолар иччилэр таас хайа уйалаахтар, үһүйээннэр итинник дииллэр.

Сэттэ дьэрэкээн хайа, аҕыс мас хайа, тоҕус туруук хайа иччилэрэ моһуоктаабатыннар диэн, ити хайа иччилэрин оҕолоро, сиэннэрэ туора харахтарынан туора көрбөтүннэр, булду-аһы муннарбатыннар, кыйдаабатыннар диэн арыынан-үүтүнэн аал уот иччитин айах тутан аһаталлара, кутаа төгүрүйэ сирин да матарбаттара үһү.

Эҕэһэ айаҕар олорооччу нэк бэргэһэлээх Баттах Сарын Уол Убайым! Өттүк харалаан, илии тууурдаан, кураанаһы куустарыма диэн аар тайҕабыт биир иччититтэн сүһүөхтээх бэйэлэрэ сүгүрү-йэн туран, аал уот нөнгө көрдөһүү көрдөһөн баран, булт суолун сонордуу бараллара. Булчут мүччү туттаран, хойбул кыылын салгыы экирэтэн бултаһа бараары туран, Кэнтик төрдүгэр кэтэһээччи Кыртас хайа саҕа сирэйдээх Манган Чанҕый Эдьийим хаарга хамтарыма, кураанаһы куустарыма диэн аатын ааттаан туран анал ас биэрэллэр.

Баллах Ойуун кыһа Таһын Курбай Саһаһым, тыал-күүс, буурҕа түһэрэн көтөр, кыыл суолун бүрүйэн, сабан мэхэй онгорботун, нуурал уу чуумпу күнү көрдөһөн, эмиэ аал уот нөнгө биир улуу иччититтэн, сырбайар – сырыыргыыр, буомнуур – буомчалыыр, харгыстыыр – хаачахтыыр буолаа-

йаххытый диэн көрдөһөллөрө. Сир-сир аайы харгыстыыр иччилэр ааттара кыралаан араастаһар. Байанайдар улуу убайдарын Баай Барыылааҕы сэргэ, булду моһуоктуур иччилэри эмиэ айах тутан аһаталлара. Байанайдары «аһаа, асхарый» диир буоллахтарына, оһол, мэхэй, моһуок иччилэри «аһаа, сырҕаан турун» диэн өбүгэлэрбит көрдөһөллөрө.

Алгыс аата алгыс, кыратык ботугураан сангаран көрдөһөллөрө. Байанайдар да, буюмнуур иччилэр да ааттарын өбүгэлэрбит улаханнак ааттыыртан сэрэнэллэрэ.

Байанайдар биир бырааттарын Куралай Бэргэн диэн ааттыыллара. Аата суола бэрт дыкти. Түн былыргы сахалар Орто Азия истиэптэриттэн илдэ кэлбит итэҕэллэриттэн да хаалбыт буолуон сөп курдук. Бараахы Сүүрүк, Куралай Бэргэн, Кураҕаччы Сүүрүк – бу байанайдар көтөрдөр ааттарынан ааттаахтар. Аны туран, Баай Барыылаах икки уоллаах. Улахана, Иэрэгэй Туутчут, табаны, тайаҕы бултуурга көмөлөһөр, кырата Мэрили Мэргэн, саһылы бултуур тыаһыкка, бу энгээрдии эттэххэ, булчукка туһалыыр. Баай Барыылаах икки кыра бырааттара Суойун Эркин уонна Добун Соххор өһүргэстэр, бэрт кыра сыһа-халты туттууттан, чугастыы ылан эттэххэ, булчут сүгэтин «киргил», саатын «көндөй» диэбэккэ, бэйэтинэн ааттаатаҕына, үтээнигэр ханас атаҕынан урут үктэнэн киирдэбинэ, булду салытан, тэйитэн кэбиһэллэр. Ол иһин тыаҕа таҕыстын да харыс тылларынан сангарыахтааххын.

Байанайдар балтыларын Ытык Субуйдааны, Дьылыс Кыыһы былыр, кырдыаҕас булчуттар уоту аһаталларыгар ахталлар, кинилэртэн эмиэ көмө көрдөөн көрдөһөллөр этэ. Итинник булка-аска сырыы энчэрийбэт, кэһиллибэт сиэр-туом үгэстэрдээх. Ол умнуллууга хаалан, аныгы олох дьалхааныгар оҕустаран, сүтэн-симэлийэн иһэрэ аһара хомолголоох. Оннооҕор былыр, булт салыйыа диэн, дьахтарга, кыыс оҕоҕо тайах быарын, сүрэҕин сиэппэт этилэр. Кыртас Хайа Саҕа Сырайдаах Манган Чаный Ытык Субуйдаан диэн, Баай Барыылаах биир балтын толору аата. Айах тутан аһатарга, толору ааты этэн, көрдөһүү көрдөстөххө, быдан ордуга олохтоох суол. Сиргэ-уокка сылдыар туһунан сокуоннаах, сизэрдээх-туомнаах диэн эбэн эттэххэ, арааһа, сыһа буолбата буолуо.

Кыра да булка үөрэн, астынан сүргэтэ көтөҕүллүбүт булчуту кытта сир-дойду иччилэрэ тэнгэ үөрсэллэр. Сиэри таһынан бултааһын, кыргыы былыр-былыргыттан Саха омук сиэригэр-туомугар баппат суол. Бултаммыт кыыл тириитэ хатыар диэри тэпсилгэн буолара отой сыһа, онтон сылтаан булт-ас кэхтэн хаалыан сөп. Өбүгэлэрбит кыыл, көтөр төрүүр-уһуур сирин харыстыыр, тыаҕа, билбэт-көрбөт сирдэригэр мээһэ айдаарары, сиэри-туому кэһии курдук көрөллөрө. Баай Барыылаахтан көрдөһүү икки көрүнгө баар. Тыалыах, булка, балыктыы, көтөрдүү барыах иннинэ сиэр-туом толору оһоһуллара. Адьас мэлийэн, илии согтон кэбиһэр түгэнгэ анал туһунан сиэр-туом толоруллара.

Ити итинник. Таайым Өлөксөй обургу сыһа туттуо баара дуо? Сир-дойду, өтөх, сыһы буоллун, эбэлэр буоллуннар бука бары тус-туһунан иччилээх, өссө уруттаан эттэххэ, оннооҕор сөбүлээн илэ-бааччы көрдүүр астаах буолааччылар диир. Истэргэ дьэ дыкти. Мин Дүлүн Отуу иччилэрин кытта ыаллаһан хаалан куттаммат этим, бастаан утаа хайдах эрэ дыксинэ, куттана саныыр этим диир. Кэлин түүлбэр киирэр, ити бэйэбит сиэн уолбут диэн ааттыыр этилэр. Дурда-хаха буола, харыстыы сылдыара адьас эпээр-сииммэр биллэрэ диэн таайбыт этэн баран, аны итэҕэйиэ суоҕа диэбиттии, батары көрөн кээстэ. Ол кэнниттэн өттүгүн сууралаан баран сиргэ-уокка сылдыар сиэр-туом ончу кэһилиэ суохтаах, үйэлэри унуордаан кэлбит харах харатыныы харыстаныахтаах, көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллиэхтээх.

Дь. Уйбаан

СОЛОҔООН ТОНУҔА ХААДЫРАБАЙ БУЛЧУТ УЙБАНЫАП БАҔЫЛАЙ АПАНААҔЫАБЫС (БАҔЫЧЧА)

«Ээйик» сопхуоска кылаабынай охотобиэтинэн үлэбин саҕалыыр кэммэр хас даҕаны кырдыаҕас хаадырабай булчуттар бааллар этэ. Олортон биирдэстэрэ Марха Солоҕоонуттан төрүттээх Иванов Василий Афанасьевич күтүөтүнээн Васильев Иван Петровичтыын оҕонньор төрөөбүт төрүт ырыгар табанан бултуур этилэр. «Ээйик» сопхуос булчуттарыттан, чуолаан кинилэр былааннарын улахан бырыһыанын ытынан бултуулар этэ. Ону оҕонньор миэхэ кэпсиригэр «чахчы дьингээхтик тонустуу бултуурбун сөбүлүүбүн» диэбитэ. Дьэ, ол иһин буолаҕа буолуо, Аллараа Тунгускаттан аҕалбыт Байкал диэн хара дьүһүннээх эбэнки лайката ыппын Оҕонньорго биэрбитим. Оҕонньор охсуһан араас буолуо диэн миигиттэн көнүллэтэн аттатан кэбиспитэ. Онон ол ыттан төрүүөх ылбатахпыт. Сезонна хапкаанынан бултууларын аахсыбакка, 90-чаҕа тийэ кийи ытынан бултуулар этэ.

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

Бу санаатахха, оччолорго киис чэхчэ үчүгэй этэ. Олох мэктиэтигэр от күөбэ өнгөөх киистэр баар буолаллар этэ. Уонна оҕонньор онгороро-гутара да үчүгэйэ, тэнгэ бэрт. Аны туран, бултаабыт кырынаастара барыта аҥаарыма атыыр кырынаас бэрийэр бэртэрэ буолара. Ону хапкааны киискэ иитэр буолан кыра кырынааһы уйдарар гына уураллар эбит. Хапкааны табанан сылдьан күннүккэ көһүүгэ эмие иитэллэр. Хаар бугулга иккилээх хапкааны кутуйахтаах дьыл тэптиргэлээн иитэллэр этэ. Биирдии булчукка хайаан да 400 хапкааны тэрийэргэ кыһалларым. Дьэ, ити курдук хаар түһүүтэ хараалга буур ыстаадатын үүрэн киллэрэллэр этэ. Билигин сөбө саныбын, хайдах орубуна хаар түспүт сарсыардатыгар түбэһиннэрэн ыстаада көһөн киирэрин. Оччолорго ол-бу Тускул энгин курдук киһи суох буолар этэ. Дьэ, таба үллэстиитэ бэйэтэ биир туспа кэпсээн. Сүрдээх сүргэ көтөбүллэр кэмнэрэ этилэр. Уонна оҕонньоттор барахсаттар бэйэлэрэ да сөбүгэр соҕус чэпчээн, көтөбүллэ күлэ-үөрэ сылдьалларын билингэ диэри күндүтүк ахта саныбын. Дьэ, ити курдук табаларын туттаат да, бугуһуя сылдьар дьон тыаларыгар айанныыллар этэ.

Баһылай оҕонньордоох Ээйик бөһүөлөгиттэн Ээйдээх просекатынан көнөтүк Мархаба киирэллэр этэ. Онтон Марханы өрөн Кураанах үрэҥинэн Марха Мархаратыгар Эйим диэн үрэҥинэн киирэллэр. Дьэ уонна Мархара дьэлиндэкээнигэр ыттыыллар энгин. Үрэхтэрин тангаран Успун диэн үрэҥи быһан Мархара төрдүн булааччылар. Онтон салгыы Марха үрэх Аллараа Сириктэндьэтинэн, Энгээчээнинэн Даппыраба тийээллэр. Бултуу-бултуу Кэдэкэтинэн Хайыңгыяба Балаҕаннаах Онхойдооһунан киирэн Бырыылаах төрдүгэр дылы тангаран дьэилиир суолларыгар диэри тийээллэр этэ. Уонна Саҥа дьыл иннинэ түүлээхтэрин тутгарардыы бөһүөлөккэ киирэллэр. Бу сырыылара, быһа холоон, 30-тан кыра тахса көс буолуо. Дьэ, ити курдук сылдьаллар этэ кырдыаҕас көлүөнэ хаадырабай булчуттара табанан. Дьыҥнээх тайҕа профессорын маршрутун ыччаттарга кэпсээтим.

Дь. Һэрэмээт

ТОМПОНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 9 406 403,5 га, из них закрепленные за охотпользователями (6 юридических лиц.) – 5 197 044,8 га (55,3%), общедоступные охотничьи угодья – 4 209 358,7 га (44,7%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 2391 шт. (2009 г.); Белка – 3349 шт. (2003 г.); Ондатра – 5353 шт. (1998 г.); горностай – 1269 шт. (2001 г.);

Төрдүм-ууһум Үөгэнтэн,
Тардыһар дойдум – Үөгэним,
Таптыбын Үөгэним эбэтин,
Тупса-сайда тур, Үөгэним!

КЫАБЫМ ТИЙЭРИНЭН БУЛЧУТТАРБЫН ӨЙӨӨБҮТҮМ

Томпо улууһугар 1992 сыл, республикаҕа ханна даҕаны барытыгар буоларыны, уларыыы, хамсааһын, экономика сатарыйыыта, харчы уларыыыта, бөдөн сопхуостар, тэрилтэлэр баайдара ыһыллан, кыра-хара дьон соһуччу үлэтэ суох хаалыылара, ким тугу дьарыгырара бэйэтин быһаарынытыгар бэриллибитэ. Тыва сириг сүрүн олохтоохторо рабочай дьон этэ.

Ол кэмнэ кадровой булчут (түүлээхчит) саамай көйгөтүллүбүт кэмэ, ким даҕаны кинини билиммэт, кыһыл илиитинэн, харытын күүһүнэн кыһынын түүлээхтээн, сайынын оттоон-мастаан айағын ииттэн, ыал буолан, оҕо үөрэттэрэн иннин хоту сырдык баарынан үнүөлэхэр этэ.

Томпо улууһугар ити сылларга улахан сопхуостар ыһыллан, бытарыһан араас кооперативтары, СПКХ-ры тэрийбитэ буолан рекомендациялары, ыйыылары, сүбэлэри нэһиликтэргэ ыгталыыр этилэр. Онтон нэһилиэннэ сүрүн араҕата олохтоох дьаһалтаны, урукку сопхуостар салайааччыларын кэтэһэн, баҕар саналыы тутул, дьаһал кэлиэ диэн эрэнэ, кэтэһэ олоһу баар суол. Ээл-дээл, урукку баайбытын араастаан үллэстэн, ыһан-тоҕон, сизн-аһан, түргэн үлүгэрдик суох гыммыппыт. Кыстык бэлэмэ суох, сайылыкка тахсыы мэлигир, ынах сүөһү, сылгы аһсаана чааһынай эрэ буолбута. Ким хайдах сатырынан тэриммитэ буолар кэмнэрэ үүммүттэрэ.

Бастакы Президент М.Е. Николаев уураабынан, дьаһалынан 1992 с. балаҕан ыйын 28 күнүгэр ГУП ФАПК «Сахабулт» тэриллэн барбыта.

Онтон ыла булчуттарга коммерческой элбэх тэрээһиннэр саҕаламмыттара, араас сытыы-хотуу закупщиктар баар буолуталаан соһуйуу-өмүрүү буолбута.

Оннук да буоллар, биһиги, Томпо улууһун нэһиликтэрэ, 1997-1998 сылларга уруккулуу балачча тугуһа сатаан олоһу баар буолбут.

Максимов Анатолий Иванович 1998 с. сайын куоракка сырыттаһына, «Сахабулт» Губина уулуссаҕа 1 №-дээх дьиэҕэ турар офийыгар ыныран кэпсэппитэ, ыйыталаспыта. Герой Охлопков аатынан сопхуос ыйыллан, ол кэмнээҕи турукпутун, мин КП-га диспетчер этим, оһон үлэ-хамнас, түүлээхситтэр туһунан сиһилии кэпсэтэн, ырытыһан тарҕаспыппыт.

1998 с. бастаан дуоҕабарынан, 2000 с. алтынньы ыйыттан Томпо улууһун НК-ГУП ФАПК «Сахабулт» начальнигынан аһаммытым уонна 2015 с. алтынньыга диэри үлэлээбитим.

«Сахабулка» хара саҕаланыаҕыттан үлэбин күүскэ саҕалаабытым. Бастаан бэйэм нэһилиэгим иһинэн булчуттарбын түмэн, дуоҕабар оһостон сөбүлэһэн үлэлээн барбытым, онтон Мэнгэ Алдан, Саһыл, Хаандыга, Теплай, Дьабарыкы Хайа, Охотскай Перевоз нэһилиэктэрин хаһан киэн маршруттанан сырыы, айан бөҕө буолбуппут.

Барыта 90-тан таһса булчут түмсүбүтэ. Томпо нэһилиэгэр туспа Ефимов Нестер Гаврильевич аһанан үлэлээбитэ.

Уопсайынан, ОАО ФАПК «Сахабулт» 1,3 мөл. гаалаах бултуур сири Томпо улууһуттан быстаран оһорторон, бары учуотун, дуоҕабарын туһунан, ити ыйбыт сылларбар 700 уст. киистэн 2000 уст. киһи соҕотуопкалыыр этим. Аһаатар, кырынаас, тиин аһсаана сити кэмнэ биллэ кыччаабыта. Сүрүн дьарыкпыт киис хомуура буолбута. Киис сорох кэмнэ аукционна үрдээбитэ аҕай.

Мин, аһал үөрэҕэ суох киһи, хас булчуттан туппут киистэрбин нүөмүрдээн, туспа квитоктаан ыларым уонна аһаансанан харчытын төлөһөн иһэрим. Оһон түбүгүм олус сыралааҕа, аукционнар кэнни-лэригиттэн булчуттарбын кытта түмүк аһсаан оһоһуллара. Ол курдук ыраастык расчеһтаһан аһсан үлэлээбитим.

Улууһум бары нэһилиэктэрин булчуттарын саһанан, ботуруонунан, спец. таһаһынан толору тэһник хааччыһар этибит.

«Сахабулт» нөһүө Хаандыгаҕа маһаһыын аһаммын булчуттарым хамнастарын, аһаансаларын, араас кыһалҕаларын, саһчаастарын төлөһөрүм судургу эһэ.

Суот-учуот өттүгэр аһал үөрэхтээх бухгалтеры туппутум, икки продавецтааһым, оһон улаһан үлэ барбыта.

«Сахабулт» хампаанһа нөһүө элбэх тэрэһиннэр ытыллыбыттара, онтон улаһана Советскай Союз Геройа, снайпер Ф.М. Охлопков аһтын үйэтитэргэ 2008 с. Герой Охлопков төрөөбүтэ 100 сылыгар республикатааһы саһаларынан ытыыга күрэхтэһиһини тэрййбиппит.

Ол түмүгүнэн 12 спорт маастара биһиги улууска баар буолла, аһал ДЮСШ-р аһыллан үлэһи тураллар.

Ити курдук «Сахабулт» концерн биһиги улууска өһөтө олус киэн эһэ.

Мин бу концернна олус тэрэһиннээхтик уонна таһаарылаахтык үлэлээбитим. Оһно тирэх буолбуттара «Сахабулт» бары саһалтата: ген. директор Петров Н.Н., солбуйааччылар Сметанин Н.Н., Дмитриев А.В., Коркин П.Ник., ст. оһотоведтар Борисов И.Г. уо.д.а.

П.М.Б. үлэһиттэрэ Павлова В.Г., Павлова В.П., Андросов С.И., Мигалкин И.В., Винокурова С.В., Ноговицын М.А.

Мин «Сахабулт» охотоведтарын кытта өр кэмгэ үлэлээбиппинэн олус астынабын, үөрэбин. Кинилэр баай уопуттарыттан, дыаныардаах үлэлэриттэн элбэххэ үөрэммитим, көмөлөһүннэрбитим.

Булт хаһаайыстыбата диэн сатабылы, айылҕаны, кыылы-сүөлү харыстааһыны, үөскэтиини-тэни-тиини – олус элбэх өрүттээх үлэни эрэйэр эбит.

Биһиги, саха дьоно, кизэн сиригэн тайаан сытар айылҕалаахпыт, араас итэҕэллээхпит, сизрдээх-пит-туомнаахпыт, ону тутуһарбыт, туттарбыт хайаан даҕаны ирдэниллэр.

Бэйэм кэммэр III Байаҕантай нэһилиэгин араас сылларга булчуттарын (түүлээхчиттэрин) үй-титэр инниттэн «Аарыма булчуттар суолларынан» диэн кинигэ хомуйан таһаартарбытым.

«Сахабулт» концерн улуһум 90-ча түүлээхчигин контрагынан түмүтэ. Саха Республикаата автономия ылбыта 100 сылыгар анаан ветеран охотоведтарбын ахтан ааһыам этэ.

Баһылай Хаабыһап,

Байаҕантай нэһилиэгин, Томпо улуһун бочуоттаах олохтооҕо, СӨ тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна, «Гражданской килбиэн», «Успуорт бэтэрээнэ» бэлиэлэр кавалердара

ГЕРОЙ БУОЛАРЫГАР БУЛЧУТ ИДЭТЭ КӨМӨЛӨСПҮТЭ

Биһиги аҕабыт оччотооҕу саха оҕолорун сиэринэн кыра эрдэҕиттэн бултаан-алтаан улааппыта. Оччолорго оннук буолуохтааҕын курдук этэ. Былыр-былыргыттан саха киһитэ сүөһү-ас иитээри кыһынын чэгнээх хотонтон тахсыбата, сайынын күн тахсыаҕыттан киририэр диэри ходуһаттан тахсыбакка, үрүн-хара көлөһүнүн тохпохтообут ахан бэйэтэ. Сорохтор кыһынын бултаан-алтаан ииттэн абыранаары –50 С, –60 С тымныыга куһаҕан таҕастаах-саптаах, аһаҕас халлаан анныгар, сыгынах хоонньугар хонон, уһун кыһыны быһа бултаан сордоноллоро.

1932 сыллаахха көмүстээх Алданна тийэн Орочоон бириискэтигэр биир эрэ сыл шахтерунан үлэлээт, бочуотунай грамотанан наҕараадаламмыта да кини туһунан үгүһү кэпсиир.

Бэйэтэ үгүс көрсүһүүлэргэ кэпсииринэн, сэрииттэн тыыннаах эргиллэн кэлиитигэр ити ыйыллыбыт хаачыстыбалара уонна айылҕаттан бэриһиннэрбит сытыы хараҕа, быһый атахтара көмөлөспүттэрэ. Оттон аар саарга аатырар снайпер буолуутугар булчут сыралаах, уустук идэтин толору баһылаабыта олук буолбута саарбаҕа суох. Кини кыра эрдэҕиттэн төрөөбүт, улааппыт, оччотооҕуга баай бултаах Күндэтин күөлү-

лэриттэн, кэрии тыаларыттан, дохсун сүүрүктээх, быстыбат быйаннаах Алданыттан бултаан, балыктаан соргулаах сонордубут, кытаанах илиилээх, кыраҕы харахтаах ытааччы буолан тахсыбыта.

Эт-хаан өтгүнэн толору ситэн баран сэрии иннинэ Н.К. Крупская аатынан холкуоска «оноѳосчут» булчутунан анаммыта, билингнинэн тиинг булдуун экирэтиһэр кадровай булчут. Билигин быһыта-орута ордон хаалбыт ахтыылартан көрдөххө, 1938 сыллаахха Сыромятников Д.В. диэн холкуоһун кинитиниин хаһыа да буолан кыттыһан Аан Хайаҕа тахсан бултаабыттар. Онно сылдьан Даниил Васильевич атаһын үлүтэн киирбит. Онтон 1939-1940 сыллардаахха Күндэҕэ бииргэ ыаллыы олорубут, сааһын тухары Байанайдаах булчутунан сураҕырбыт, үлэ ударнига Харитонов В.Г.-I буоланнар уон алта көстөөх сиргэ Талаһаҕа, Мөңкүүлэҕэ тахсан бултаабыттар. Оччотооҕуга билингни курдук киис, андаатар суох кэмигэр сүрүннээн тиини уонна кырынааһы бултууллара. Ити кэмнээҕи булчуттар билингни киһи сатаан тиэрдэ өйдөөбөт хорсун сырыылаах дьонноро буоллахтара. Бу уонтан тахса көстөөх сиргэ, төһө да кэмчи буолтун иһин, уһун кыһыны туоруохтаах өйүөлэрин, ону таһынан тиинниир сааларын сэбин, баһаам элбэх ыйааһыннаах таһаҕаһы барытын сүгэн, салаасканан соһон хайыһарынан тахсаллара.

Дьэ, абытай сырыы, киһи итэҕэйиэ суоҕун курдук. Кинилэр саҕана кыра калибрдаах бинтиэпкэ, а.э. тозовка суоҕа, онон саанан бултууллара, табыллан бултуйдахтарына 800-чэҕэ тиийэ тиини өлөрөллөрө үһү.

Н.Ф. Охлопков, 21.01.2006 с

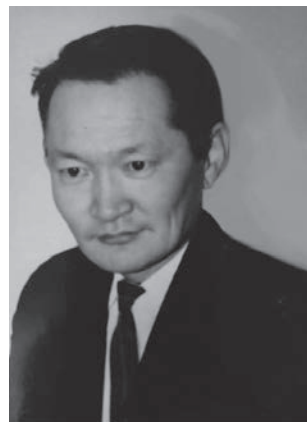
ТҮҮЛЭЭБИ ТҮМЭН, КЫЛААННААҔЫ КЫСТААН

Александр Михайлович Неустроев аҕата Михаил Петрович «Ичигэс» Холкуос идэтиһит булчута этэ. Ол иһин кини кыра эрдэбиттэн аҕатын батыһа сылдьан куска, куобахха сылдыһара, балыктыыллара, мас көтөрүгэр туһахтыыллара. Кыра эрдэбиттэн булду кытта алтыһа улааппытыттан буолуо, сопхуоска түүлээх туттааччытынан анаабыттарыгар сөбүлэһэн үлэлээн барбыта.

Түүлээх туттар хонтуоралара Илин Баска, убайа Семен Михайлович Неустроев дьиэтигэр аһыллыбыта, кэлин Томторго көспүтэ. Түөрт үлэһиттээҕэ: туттааччы, 2 көмөлөһөөччү (Севастьянов Лаврентий Власевич, Неустроев Петр Семенович), сууһааччы, харабыл (Неустроева Мария Хрисанфовна). Оччолорго олус дэлэй түүлээх туттарыллара. Томпо оройуонуттан барытыттан аҕалаллара: Хаандыгаттан, Охотскай Перевозтан, Дьабарыкы Хайаттан, Томпоттон, Саһылтан, Мэңэ Алдантан уонна Байаҕантай нэһилиэктэриттэн. Ыраах сиртэн түмэн ыыталлара, үксүн булчуттар бэйэлэрэ аҕалан туттараллара.

60-с сылларга куобах тириитин туттарыы олус дэлэйэ сылдыһыта. Сорох булчуттар биирдии бэйэлэрэ тыһыынчалыы тириини туттараллара. Холобур, П.А. Степанов, Арыы Толоонтон Г.П. Сыромятников у.д.а. Мэңэ Алдан, Саһыл булчуттара илдьит ыыталлара, оччоҕо Лаабыра уонна Бүөтүр уочаратынан аттаах сыарҕанан баран от курдук үлэччи тийээн кэлэллэрэ. Булчуттар батыһан кэлэн аахсаллара. Куобахтан ураты олус элбэх андаатар тириитэ туттарыллар этэ. Оччотооҕу андаатар дэлэйин туоһутунан сорох булчуттар тонналыы кэрингэ андаатар этин саһыл ферматыгар туттарар этибит диэн кэпсииллэрэ.

Киирбит түүлээҕи наардааһын, суордунан араарыы биир туспа бырыынчык үлэ буолара. Аны ону посылка онорон Иркутскайга түүлээх базатыгар ыыталлара. Бу улахан түбүктээх, кирдээх, быыллаах үлэ этэ. Куобаҕы куулга хаалыыллара, онтон атынын анал сүүһүнэн посылка мөһөөччүгүн тиктэрэн, 10 киилэттэн ордубат гына наардаан хаалыыллара, тигэллэрэ, аадырыһын суруйаллара сылаалаах, салгымтыалаах буолара. Почта бортовой массыыната тобус-толору буолара, оннук

сылга хаста да ытталлара. Күндү түүлээхтэрин: саһыл, киис тириилэрин ураты кыһаллан көрөн-харайан ытталлара, ордук киис тириитин кичэллээхтик харайаллара. Улахан мас барабаанна, иһигэр 93-тээх бензиннээх опилка куталлара, онно киистэрин симэн баран бэрт уһуннук эргитэллэрэ, онтон таһырдыа таһааран тэбииллэрэ, тарыыллара. Дьэ ол кэнниттэн күннээх ыраас, чабылхай күнгэ таһырдыа ып-ыраас көмүрүө хаарга тэлгэтэллэрэ, биир-биир ылан сахсыйа-сахсыйа кылаанын көрө-көрө суортууллара. Ол бүтэник үлэни охотовед Степанов Василий Васильевич уонна Александр Михайлович бэйэлэрэ онгороллоро, ити кэнниттэн посылкалыыллара. Булчуттар түүлээхтэрин туттаран баран хом санаалаах, истэригэр сөбүлэспэт буолаллара иһиллибэт этэ. Иркутскай базатыгар туттаһтарына сыаната үксүн тэн-тэнэ, биирдэ эмит кыра хамсааһыннаах буолара. Ол түүлээх тутуута үрдүк хаачыстыбалаах буоларын туоһута этэ.

Александр Михайлович үлэлээбит сылларын устата хаста да идэни үрдэтэр кыыл иитээччилэр уонна түүлээхчирттер семинардарыгар Дьокуускайга баран үөрэммитэ. Ону таһынан охотовед В.В. Степановы кытта республиканскай слеттарга ыңгырыллан кытталлара. Үлэтин кэнники сылларыгар охотовед Афанасий Семенович Алексеев диэн эдэр үрдүк анал үөрэхтээх киһини кытта эмиэ улахан-нык тапсан үлэлээбиттэрэ.

Күһүн аайы булчуттар слеттарын бэрт үчүгэйдик тэрийэн ытталлара. Булчуттары тыаҕа тахсалларыгар толору хааччыйаллара, булт тэрилин, тыаҕа булчут балаҕана тутулуутун уо.д.а. боппуруостарга санаа атастаһан түмсөн, үөрэн-көтөн тарҕаһаллара. Урукку кырдыаҕас кадровай булчуттар түүлээх туттааччыларын, Александр Михайлович туһунан истин-иһирэх тылынан ахтааччылар. Александр Михайлович үлэтэ сыаналанан, икки төгүл социалистическай куоталаһыы кыайыылааһын үрдүк аатын ылбыта.

«БИНИГИ БАҢЫЛАЙБЫТ» – ДИИЛЛЭР БУЛЧУТТАР

Иркутскайдаағы тыа хаһаайыстыбатын институтун бүтэрбит үрдүк үөрэхтээх охотовед идэлээх специалист сопхуоска 1965 сылтан кэлэн үлэтин саҕалаабыта. Оччолорго сопхуос хабар территорията олус кизнэ. Үөһэ Томпоттон, Охотскай Перевонунан, Саһыл, Мэнэ Алдан, Кириэс Халдыаайы барыта киирэрэ. Манна барытыгар 50–60-ча кадровай булчут, ону таһынан Мэнэ Алданна кырымахтаах хара саһылы иитэр ферма баара.

Бу үлэҕэ Василий Васильевич Степанов бэрт таһаарыылаахтык үлэлээн, бэйэтин дьыалатын үчүгэйдик билэр специалист быһыытынан көрдөрөн, бүтүн коллектив биһирэбилин ылыан ылбыта.

Василий Васильевич дьиннээх айылҕаттан бэриллибит охотовед этэ, ол курдук кини ханнык да дьыаланы ылыстаһына, кыратыттан-улаханыттан, суолталааһыттан, суолтата суоһуттан тутулууга суох, биир тэнник дууһатын ууран туран, хаачыстыбалаахтык, чинник үлэлирин-толорорун сөбүлүүрө. Ол иһин булчуттар кини специалист быһыытынан бары ирдэбилин кытаанахтык тутуһан, бултанар түүлээх хаачыстыбата тупсарыгар сыраларын ууран үлэлиллэрэ.

Василий Васильевич 1972 сыллаахха республика атын оройуонугар баран үлэли сылдыбыта. Ол гынан баран иккис дойду онгостубут Томпоттон оройуонугар иккиһин 1974 сыллаахха төннөн кэлэн, пенсияҕа тахсыар диэри идэтинэн үлэлээбитэ.

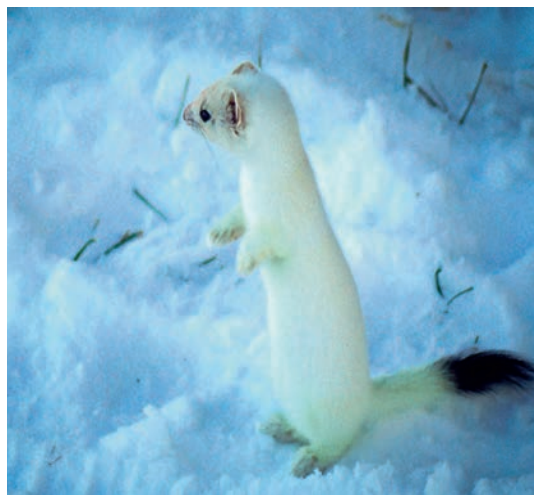
Степанов В.В. Герой Охлопков аатын сүгэр сопхуоска булт хаһаайыстыбата сайдарыгар бэйэтин кырата суох кылаатын киллэрсибит дьоннортон биирдэстэрэ буолара саарбаҕа суох. Ол курдук ыраах Аан Хайаҕа булчуттары вертолетунан түһэри, булчуттарга анаан үүтээннэри туттарыы, булчуттар биирдиилээн сылдыһылары кутталлааҕын, сэрэхтээҕин учуоттаан 3-4 киһилээх биригээдэнэн бултааһыннарын көбүлээн, тэрийэн үлэлэти, о.д.а. араас хаһаайыстыбаннай үлэлэр киһи аатын кытта быһаччы сибээстээхтэр. Күн бүгүнүгэр диэри сааһырбыт булчуттар «биһиги Баһылайбыт» диэн бэрт истинник ахталлар.

Василий Степанов биир бочуоттаах үлэтэ Мэнэ Алданна кырымахтаах хара саһылы иитэр ферма үлэтин санга көрдөбүлгэ эппиэттиир гына тэрийиитэ буолар, манна саһыл боруодатын тупсарыыга, атын сирдэртэн тыһы, атыыр саһыллары атастаһыннарыы, саһыллар аһылыктарын сайынны саппааһын хаһааныыга тийэ улахан кээмэйдээх үлэни быһаччы дьаһайбыта. Ол түмүгэр кырымахтаах хара саһыл тириитэ 9-с пяталеткаҕа 373,2 тыһ. солк. үчүгэй хаачыстыбалаах тири туттарыллыбыта. Ити сыһыппара кэннигэр кыыл иитиитинэн өр сылларга баар кыахтарын ууран үлэлээбит дьон Василий Аммосов, Василий Тарасов, Агафья Николаева, Иван Кириллов, о.д.а. ааттара ааттанара саамай сөптөөх.

Василий Васильевич Степанов бу сопхуоска саамай уһуннук уонна таһаарыылаахтык үлэлээбит, олохсуйан олохсуйбут сирэ буолар. Ол да иһин Томпо улуунун олохтоохторо кинини үтүө тылынан ахталлар-саныыллар.

Сылгы, таба иитэр сопхуостарга оччоттон баччаанна диэри адьырҕа бөрө буулаатаҕына хаһаайыстыбаҕа улахан ночооту-хормньуну онороро биллэр. Манна Василий Васильевич бэйэтэ кыһаллан Тыва хаһаайыстыбатын министерствотын кытта кэпсэтэн хас да сыл бөрөнү вертолетунан бултааһыны тэрийэн, улахан хормньуну таһаарыахтарын тохотон турар, вертолетка бэйэтэ стрелок быһыытын сылдыһынара, биирдии көтүүгэ 5-6 бөрөнү охтороллоро.

Василий Васильевич өр сыллаах үтүө суобастаах үлэтэ урдүктүк сыаналанан «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылын көрсө. Килбиэннээх үлэтин иһин» үбүлүйүнэй мэтээлинэн, «Пяталетка ударнига» знагынан, улуус, сопхуос салалтатын грамоталарынан, тыыл бэтэрээнин быһыытын үбүлүйүнэй мэтээллэринэн наҕараадаламмыта.

С НУЛЯ ПОДНЯЛ ОТРАСЛЬ ДОБЫЧИ И СДАЧИ ПУШНИНЫ – «МЯГКОГО ЗОЛОТА» В РАЙОНЕ

После окончания учебы я был направлен старшим охотоведом в совхоз им. Героя Советского Союза Ф.М. Охлопкова в Томпонский район. В своей деятельности с нуля поднял отрасль добычи и сдачи пушнины «мягкого золота» в районе. Начал работу по налаживанию материального положения охотников, обеспечив всеми необходимыми материалами, такими как патроны, капканы, охотничьи лыжи и спецодеждой. С 1972 года были построены охотничьи избушки (үүтээн) в далеких угодах, за что охотники благодарили меня.

Второй целью было поднять уровень работы по уходу за чернобурыми лисицами в звероферме «Кустук», который находился в отделении села Мегино-Алдан. В то время зверофермой руководил Аммосов Василий Васильевич – ветеран ВОВ, а звероводами работали рабочие отделения совхоза без специального образования. Только к концу года приехали молодые звероводы, окончившие СПТУ – Ковлекова Елена Алексеевна, Бурцева Мария Гаврильевна, Попова Мотрена Кононовна. Этой же осенью я начал работу с укрепления материально-технической базы зверофермы, это огораживание территории зверофермы, постро-

ка здания по изготовлению молочных продуктов (творога для лисиц), начали постройку шедов (итого было построено более 10), построен пункт первичной обработки шкур. Закончив укрепление базы, взялся за рацион питания лисиц. Все звероводы знают, что от цельного питания зависит качество шкур лисиц. Поэтому, закупал субпродукты с Мясо-Промы, кровь с забоя оленей, принимал налим у рыбаков с Крест-Хальджайского отделения и ловили рыбу с реки Амга. Также для повышения делового выхода щенят лиц заказывал и выкупал с совхоза «Новый» куриные яйца. Кроме этого, осенью с забоя крупного рогатого скота в селе заготовил с работниками субпродукты и головы. Так, наши запасы доходили до 100 тонн, что хватило до следующей зимы. Строго контролировал рацион питания, обеспечивая необходимыми продуктами, вовремя проводил бонитировку.

С декабря начал работу по забоям лисиц. Надо было забить и обработать около 700 шкур и сдать государству. В среднем одна шкура стоила 75 рублей, а с улучшения рациона кормления лисиц, повысился деловой выход щенят и количество и качество сдаваемых шкур государству до 119 рублей 65 копеек. Деловой выход щенят достиг 4,5 с каждой самки, в результате сдавали в год 1300-1500 штук шкур.

С назначением заведующим зверофермой Тарасовым Василием Алексеевичем, повысились производственные показатели зверофермы. Для улучшения качества шкурок лисиц и породы были закуплены с Алтайского края с совхоза «Лесной» по 50 голов и с Татарстана совхоза «Берюлинский» серебристо-черных, снежно-белых лисиц.

В результате всех проводимых работ, звероферма села Мегино-Алдан стала Республиканской базой, куда приезжали на обмен опытом с северных районов звероводы, а также специалисты с пушной базы города Иркутска. Звероферма по всем показателям стала победителем и была награждена Бронзовой медалью ВДНХ и музыкальным инструментом – пианино. И коллектив зверофермы единодушно решил подарить пианино детскому саду «Кыымчаан» для музыкальных занятий малышей.

Таким образом, умело налаженная работа дала свои результаты. Коллектив зверофермы «Кустук» стал одним из лучших в Республике по показателям деловому выходу щенят. Повысилось также качество обработки шкур лисиц, для этого был приобретен специальный барабан, что дало повышения качества сдачи шкур в г. Иркутске.

За досрочное выполнение плана по заготовке пушнины я и заведующий Тарасов В.А. были удостоены медалью «За доблестный труд» Верховного Совета СССР в 1981 году. Зверовод Николаева Агафья Петровна стала депутатом Верховного Совета ЯАССР. Лучшие работники зверофермы Кириллов Иван Васильевич и Ковлекова Елена Алексеевна стали победителями соцсоревнования в 1980 году.

ЗВАНИЯ:

– Ветеран труда.

НАГРАДЫ:

– Знак «Победитель соцсоревнования» – 1980 г.;

– Почетная Грамота 110-летию годовщины рождения В.И. Ленина – 1980 г.;

– Почетная Грамота за выполнение плана X пятилетки по заготовке пушнины по совхозу им. Героя Охлопкова – 1980 г.;

– Почетная грамота Райкома КПСС, Райисполкома, Райкома ВЛКСМ в честь 70-летия Великого Октября – 1987 г.;

– Почетная грамота районной газеты «Красное знамя» за активное освещение сельской кампании – 1988 г.;

– Юбилейная медаль «75 лет Победы в ВОВ 1941-1945 гг.» – 2020 г.;

– Памятная медаль «Дети войны» КПРФ – 2020 г.

Афанасий Семенович Алексеев,
охотовед, выпускник ИСХИ

БУЛТ ХАҢААЙЫСТЫБАТЫН ҮТҮӨЛЭЭХ ҮЛЭНИТЭ

1982 с. үөрэжин ситиһиилээхтик бүтэрэн баран, Николай Николаевич бастаан 1982-1984 сс. Уус Алдан «Сарданга» сопхуоһугар, 1984 с. Томпо оройуонун Советскай Союз Геройа Ф.М. Охлопков аатынан сопхуоска олус тахсыылаахтык үлэлээбитэ.

Бастаан 1985-1987 сс. сопхуос Кириэс Халдыаайытаағы отделение-тын управляющайынан, дириэктэри хаһаайыстыбаннай чааска солбу-йааччынан үлэлиир. Онтон 1987 с. 11 сыл устата идэтинэн сопхуос стар-шай охотоведынан үлэлиир. Манна кини тэрийэр дьобура толору аһыллан сопхуос булчуттарын үлэлэрин-олохторун үрдүк таһымна таһаарбыта. Кадровай булчуттар үлэлэрэ, үөрэх этэринэн, хайдах тэриллиэхтээҕин, хааччылыахтаағын олоххо киллэрбитэ. Булчуттарга биригээдэлэр тэ-риллэн, кинилэргэ анаан сүүһүнэн үүтээн, биригээдэлэр киин базалара тутулубуттара, бырабыллыбыт бултуур сирдэр дьылээнэн-уоттанан туһа-ҕа таһаарыллыбыттар. Булчуттары саанан-сэбинэн, анал таһаһынан, снегоходтарынан хааччыыы лаппа тупсарыллыбыта, бултуур сирдэригэр тиэрдии-таһаарыы былааннаахтык тэриллэр буолбута.

Бэлиэтээн эттэххэ, онорор собуоту быһа кэпсэтэн сопхуос булчуттарыгар, отчуттарыгар анаан бастакы кэккэлэригэр үс вездеходу аҕалбыта үһүн сылларга улаханлык туһалаабыта. Маны таһынан сопхуоска түүлээҕи харайар саҥа пушной базаны, кыылы иитэр саҥа ферманы, түүлээҕи тангастыыр,

тигэр, иистэнэр сыағы туттаран Кириэс Халдыаайы дьонугар элбэх үлэ миэстэтин таһаарбыт үтүөлээх. Сопхуос булчуттарыгар сүрүн үлэлэригэр эрэ буол-бакка, кинилэр тус олохторун тупсарарга саҥа дьыэ-лэри тутталларыгар тийэ көмө араас көрүнгүн олохтоспут Николай Николаевичка дьон махтала мунура суох. Ону таһынан сопхуос туох баар субю-туньуктарын, ыраах сиртэн араас таһаҕаһын тас-тарыы барыта Николай Николаевич үрдүнэн ба-рара. Ол да иһин сопхуос 60 сылын туолуутугар Ни-колай Николаевичи ааттаан-суоллаан аалай лента кэтэрдэн бочуоттаабыттарын үөрүүтүн биһиэхэ, до-џотторугар үллэстибитэ.

Николай Николаевич Колодезников «Сахабулт» охотоведтарын кытта

В.В. Габышев

КИРИЭС БУЛЧУТТАРА СОПХУОС КЭМИГЭР

10-с пятилеткаға түүлээҗи государствоҗа туттарыыҗа былааны аһара толоруу ситиһилибитэ. Бу салаа үлэҗэ ситиһии түбэһиэхчэ буолбатаҗа. Республика үтүөлээх булчута, коммунист Атаков Егор Петрович (Бурҗаат) көҗүлээһининэн булчуттар биригээдэнэн бултуур ньымалара олохтоммута, ыраах туора үрэхтэргэ саҗа бултуур сирдэри туһаныы ытыллыбыта. Онно булчуттар базалара тэриллибитэ, булчуттар дьизлэрэ оҗоһуллубута, оҗон ыраах бултуур сирдэргэ булчуттары вертолетунан түһэрэн бултатыы тэриллибитэ. Булчуттары кытта үлэ уонна кинилэри көҗүлээһин тупсарыллыбыта. Кинилэргэ анаан таба тириититтэн анал танастары тиктэрэн бэриллэрэ. Хас сезон саҗаланьытыгар булчуттар слетгара (муньахтара) улахан өрө көтөҗүллүүлээхтик ытыллалара.

IX-с уонна X-с пятилеткаларга бу сыралаах уонна эппиэттээх үлэҗэ үрдүк көрдөрүүлэри ситиспит бастыҗ булчуттары киэн туттан туран ааттыыбыт: Атаков Егор Петрович, Атаков Яков Васильевич, Ефимов Семен Афанасьевич, Сивцев Яков Дмитриевич, Мекюрдянов Семен Иннокентьевич, Сыромятников Гавриил Петрович, Колесов Иван Иванович, Колесов Егор Константинович, Бурцев Игнатий Андреевич, Винокуров Анатолий Николаевич уо.д.а.

Булчуттар тэлэһийэн сылдыар сирдэрэ олус киэн, аҗаардас биир булчут соҗотоҗун сылдыар сириҗ иэнэ 160 километр усталаах-туоралаах буолар. Биһиги булчуттарбыт сылдыар сирдэригэр туттубут үтээннэрэ 60-тан тахса үтээн, үтээннэр икки ардылара 1,5-2,0 көс бэйэ-бэйэлэриттэн тэйиччи тураллар. Мантан да сыаналаатахха, аһара киэн сириҗнэн тайаан сылдьан кылааннаах түүлээҗи эккирэтиһэллэр эбит. Булчуттар ити үөһэ этиллибит үтээннэрэ сүннүһүнэн: Улукуччу, Хоту Оттоох, Илин, Хоту Иирэлээхтэринэн (ити от үрэхтэр), Аан Хайаттан тартарыылаах таас үрэхтэр: Томпо, Лабыгы, үс Дьөлүнкэ, Арҗаа Хаандыга, Уйана, Дэлинньэ, Бараайы, Хараадыкы, Талаһа уонна кинилэр салаа үрэхтэрэ, тымырдара, сыдыааннара дьэ, бу барыта хас биирдии булчут эт атаҗынан сылдьан бултуур сирдэрэ буолар.

Былыр-былыргыттан булт аһара сыралаах уонна эккирэтиһиилээх буолан, хаһан да улахан барсы биэрбэт этэ. Холобурга, IX пятилетка сылларыгар 1 солкуобай бултаммыт түүлээх бэйэҗэ туар сыаната маньык этэ:

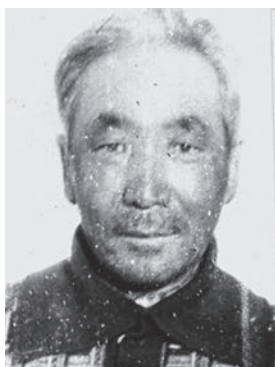
- 1970 с. – 1 солк. 52 х.,
- 1971 с. – 1 солк. 56 х.,
- 1972 с. – 2 солк. 03 х.,
- 1973 с. – 1 солк. 55 х.,
- 1974 с. – 2 солк. 89 х.

БИЛЛИЛЭЭХ БУЛЧУТТАР

Атаков Егор Петрович.

Родился 01.01.1927 г. в 3-Баягантайском наслеге, Баягантайского улуса.
 Образование 2 кл. Член КПСС с 1966 г.
 С 1938 г. член колхоза, с 1961 г. рабочий совхоза.
 Делегат 30 Якутской областной партийной конференции, член РК КПСС.
 Ударник 9, 10 пятилеток, 2-ды участник ВДНХ.
 Умер 02. 04. 1985 г.
 Награжден орденом Ленина в 1971 г.
 Заслуженный охотник ЯАССР.

Ефимов Семен Афанасьевич.

Родился в 1928 г. в Эсинском наслеге Баягантайского улуса.
 С 1938 г. ветеран колхозного-совхозного производства.
 Охотник с 1943 г.
 С 1954 г. ударник Коммунистического труда.
 Участник ВДНХ СССР – 2 раза.
 Медаль «За доблестный труд в ВОВ 1941-45 гг.», 03.06.1947 г. № 220385.
 Медаль «В ознаменование 100-летия со дня рождения В.И. Ленин. За доблестный труд»
 Занесен в книгу Почета совхоза Героя Охлопкова.
 Заслуженный охотник РС(Я).

Мекюрдянов Семен Иннокентьевич.

Родился в Есинском наслеге Таттинского района,
 член КПСС
 Кадровый охотник колхоза и совхоза.
 Ударник коммунистического труда.
 Жена Татьяна Романовна – «Мать-Героиня».
 Награды:
 Медаль «За трудовую доблесть».
 «Заслуженный охотник ЯАССР» – 1964 г.
 Награжден Почетной грамотой Президиума Верховного Совета РСФСР.

Степанов Федор Дмитриевич.

Кадровый охотник, кавалер ордена Дружбы народов.

Свинобоев Иннокентий Саввич.

Заслуженный тренер ЯАССР.

Заслуженный работник сельского хозяйства РС(Я).

Почетный гражданин Томпонского улуса.

Бурцев Игнатий Андреевич.

Ветеран Великой Отечественной войны.

Ветеран тыла и труда.

Кадровый охотник.

Сивцев Яков Дмитриевич.

Ветеран тыла и труда.

Ветеран Великой Отечественной войны.

Павлов Алексей Семенович.

Заслуженный работник сельского хозяйства РС(Я).

Чемпион-охотник совхоза им. Героя Ф.М. Охлопкова Томпонского района.

КИРИЭС БУЛЧУТА – КИИН СУРУНААЛ СИРЭЙГЭР

1961 сыллаахха үөһэ Томпону киллэрэн туран, өрүс сүннүгэр олорор холкуостар бары холбоһон, «Томпо» сопхуос тэриллибитэ. Прокопий Афанасьевич Степанов саамай күннээн бултаабыт кэмэ 1961-1972 сыллар. Кини икки пятилетка устата сопхуос чемпион-булчута буолан, аата-суола кизэн эйгэбэ тахсыбыта, сылга ортотунан 1500, онтон да үгүс андаатар тириитин государствоҕа туттарара. 1967, 1968, 1969 сыллардаахха субуруччу Москваҕа Норуот хаһаайыстыбатын быыстапкатын кыттыылааҕа, үс төгүл боруонса мэтээлинэн наҕараадаламмыта. 1965 с. «РСФСР тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна» бэлиэ хаһаайына буолбута. Саха Республикатын Верховнай Советын Бочуотунай грамоталарынан үс төгүл наҕараадаламмыта. Ити кини кылааннаах түүлээҕи бултааһынна киллэрбит кылаатын республика салалтата үрдүктүк сыаналааһына этэ. Райком, райсовет, сопхуос салалталара элбэх ахсааннаах грамоталары, сыаналаах бэлэхтэри бастыг уопуту тарҕатааччы, эдэр булчуттары үөрэтээччи быһыытынан үрдүктүк сыаналаан бэйэлэрин үрдүк наҕараадаларын туттараллара.

Прокопий Афанасьевич аҕыс оҕолоох иллээх кэргэн тапталаах аҕата этэ. Киин бэчээт үлэһиттэрэ кэлэ сылдьан, Саха сиригэр булт хаһаайыстыбатыгар киллэрбит бары үтүөтүн учуоттаан, оччотооҕу Советскай Союз саҕана тахсар «Охота и охотничье хозяйство» диэн сурунаал таһыгар кылааннаах түүлээҕи илиитигэр, санныгар иилэ быраҕан турар хаартыскатын бэчээттээбиттэрэ, бүтүн Союз үрдүнэн тарҕаммыта. Бу боростуой тыа булчут киһитигэр улахан чиэс уонна хайҕал этэ.

ЕЛИЗАРОВ НИКОЛАЙ ГАВРИЛЬЕВИЧ

Николай Гаврильевич олунньу 17 күнүгэр 1931 с. төрөөбүтэ. Ийэтэ – Тарабукина Ирина Прокопьевна, аҕата Гаврил Евсеевич, Аҕа дойду сэриитигэн эргиллибэтэҕэ. Балта Ириналиын иккиэлэр, Николай сэттэ кылааны бүтэрэн тулаайах буолан үөрэммэтэҕэ. Холкуоска үлэлээн барбыта. Кыра сааһыттан сытыы, үлэһит буола улааппыта.

Туох да үлэттэн толлубат, барытын ылынан иһэрэ. От үүммэккэ Тааттаҕа тахсан үлэлээбитэ. 1961 сыллаахтан сопхуоска рабочайдаабыта. Үксүн тутуу үлэтигэр сылдьара. Нэһилиэк хотоннорун тутуута, гараж, овощехранилище, чааһынай дьиэлэр үксэ кинитэ суох буолбат этэ. Кэлин Мэнэ Алданга, Кириэскэ Саһылын дьонун түмэн биригээдэ онгорон сайан үлэлэппитэ. Холкуос саҕаттан булчут, пенсияҕа тахсан баран бултуура, сайын сиэннэрин батыһыннаран оттуура.

Анна Прокопьевнаны кэргэн ылбыта. Ыал буолан дьиэ туттан алааска олорбуттара. Үс-түүрт сыл оҕоломмотоҕо, аймаҕын Елизаров Егор кыһын Галинаны ылан ииппиттэрэ. Ол кэнниттэн күнгэ көрбүт соҕотох оҕолоро Ганя төрөөбүтэ. Ганя Уус Алдан кыһын ылан икки уолу төрөппүтэ. Николай уонна Валентин диэн. Кэлин иккис кэргэнигэн Вася диэн уоллаах. Онон билигин икки сиэнэ ыал буолан, элбэх сиэннээх удьуор салҕанар.

Елизаров Николай Гаврильевич наҕараадалара.

1. Медаль «За доблестный труд в ознаменовании 100-летия В. И. Ленина», 1970 г.
2. Почетный гражданин Сасильского наслега, январь 2012 г.
3. Почетный гражданин Томпонского района, 2012 г.
4. Ветеран труда, 2002 г.
5. Медаль «Ветеран Великой Отечественной войны».

6. Медаль «Маршал Советского Союза Жуков», февраль, 2012 г.
7. Ветеран сельского хозяйства.
8. Медаль «140-летие со дня рождения И.В. Сталина».
9. Юбилейные медали Победы Великой Отечественной войны 40, 50, 60, 65, 70, 75 лет.
10. Грамота главы района И.С. Шадрина, 2010 г.
11. Благодарственное письмо главы района И.С. Шадрина.
12. Благодарственное письмо главы района Г.Е. Герасимова, 2015 г.
13. Благодарственное письмо главы республики Саха (Якутия) Е.А. Борисова.

А.П. Булдакова,
Кэскил бөһүөлэгэ, 2021 сыл

ЫТЫК ОЛОБУ ОЛОРУУ – ОРТО ДОЙДУГА ИЭНИН

Комиссаров Юрий Николаевич (03.10.1951) Мэнэ Алдан нэһилиэгэр күн сириҥ көрбүтэ. Күн күбэй ийэтэ – Анна Семеновна олоҕун улахан анаарын оҕолорун иитиигэ анаабыта, аҕата – Комиссаров Николай Филиппович (1919-1998) Таатта Тырааһа нэһилиэгиттэн төрүттээх. 1943 с. Ытык Күөл 9 кылаастаах оскуолатын бүтэрээт, Дьокуускайга икки ыйдаах алын кылаастар учууталларын курсугар үөрэммитэ. Икки сыл төрөөбүт дойдутугар, 1945 с. Мэнэ Алданга оскуола сэбиэдиссэйинэн ананан кэлэр. 1955-1971 сс. аҕыйах сыл тохтобуллаах Сэбиэт сэкирэтээринэн, бэрэс-сэдээтэлинэн үтүө суобастаахтык үлэлээбит. Нэһилиэккэ драмискусство сайдытыгар сүҥкэн кылаатын киллэрбитэ.

Юрий Кириэс Халдыаайы орто оскуолатын үөрэнэн бүтэрээт 1971 сылтан төрөөбүт Мэнэ Алданын отделениетыгар рабочайынан үлэли кирибитэ. Оҕо эрдэбиттэн айылҕаҕа сылдьан бултуон-алтыан баҕарара.

Ол курдук тохсус кылааска сааскы практикатыгар сылдыбакка, үөрэх дьылын ситэ бүтэрбэккэ, Үөгэн нэһилиэгэр сааскы куска баран бултаан кэлбитэ. Кэлбитэ сааскы үлэ практикатын барбатаҕын иһин кылааһыгар хаалларан кэбиспит этилэр. Ол курдук оҕо сааһыттан булка дууһатынан курдатты тартарара. Посельская Азия дьахталлартан биир бастагынан сопхуос Кириэс Халдыаайыга отделениетыгар сварщигынан үлэтин саҕалаабыта. Онтон Мэнэ Алдан отделениетыгар көһөрбүттэрэ. Азия аҕата Петр Васильевич Посельскай бииргэ төрөөбүт балта Аксения Посельская Саха сиригэр биир биллэр-көстөр балерина этэ. Кини кыһа Наталья Семеновна эмиэ айылҕаттан айдарыылаах балеринанан билэбит. Аксения Посельская аата Дьокуускай куорат үгкүүһүттэри бэлэмниир училищетыгар ингэриллибитэ. Тустууга спортивной комментаторы Василий Посельскайы билбэт киһи, арааһа, суоҕа буолуо. Кини Азия чугас аймаҕа. 1971 сыл саҕаланытыгар сварщик идэлээх Чурапчы Мэлдьэхсититтэн төрүттээх Посельская Азия Петровна (13.10.1949) кэлбитин сөбүлүү көрөн, олоҕун аргыһа буоларыгар этии киллэрбитин ылынан, ити дьыл алтынны 13 күнүгэр саахсаланаллар, уруу остуолун тэринэн бэлиэтиилэр. Азия бииргэ төрөөбүт эдьийдээх, үс балыстаах. Кини Мэнэ Алданга почтаҕа бухгалтердаабыта, Сэбиэккэ кассир-бухгалтерынан үлэлээбитэ.

Юрий Николаевич 1973 сылтан көннөрү булчут быһыытынан бултаабыта, саас олорор сириттэн чугас андаатаралыыра, кырынааска чааркаан иитэрэ. Сопхуоска араас үлэлэргэ рабочай быһыытынан үлэлиирэ. 1983 сылтан кадровой булчут быһыытынан быраатын Колодезников Семен Прокопьевичтыын эһэтэ Колодезников Семен Егорович бултуур сиригэр: Кураанах, Бэдэр уонна Тылбаада от үрэхтэр сүннүлэригэр сүрүннээн тиинги, кырынааһы, андаатары уонна биирдэ эмэтэ киһи бултууллара. 1987-2004 сылларга сүрүннээн Неймохов Николай Иннокентьевич, салгыы урукку сирдэригэр бултуу хаалбыта, онтон Юрий Николаевич быраатынаан Колодезников Семен Егоровичтыын Охотскай Перевоз нэһилиэгэр Ханда (Белай) үрэҕин сүннүгэр бултата ыппытара. Бу үрэх биир өттө Томпо, иккис өттө Уус Маайа оройуоннарын территориятыгар кириэр. Онно сүрүн бултара киис. Сааскы өтүгэр Мас Аппаҕа, Алдан арыытыгар Эрэкээнгэ Ордахов Егор Егоровиһы уонна Моекунов Константин Николаевиһы кытта андаатардаабыта. Күннээн 800-кэ андаатары бултаабытара. Кэлин ити сиргэ өр сыл Протопопов Иван Егоровиһы, Егоров Петр Ивановичы уонна Колодезников Семен Прокопьевичы кытта Охотскай Перевоз сиригэр сылдыарын былаһын тухары андаатары бултаспыта. Кэлин биэс сылын Сугдью үрэх сүннүнэн киистээбитэ.

Юрий Николаевич ити бултуур сылларыгар Охотскай Перевозтан 35 км үөһэ «Атырдыах» диэн энгээр сиргэ улахан булду: тайабы, эһэни бултаабыта. Онтон чугас метеостанция баара, онно Николаев Афанасий Афанасьевич диэн киһи үлэлиирэ. Кинини Атырдыах Афоня, онтон аҕатын Ыам Афоня диэн олохтоохтор ааттыллар. Бу саха уола нууччалыы иитиилээх гынан баран, сахалыы, нууччалыы ыраастык саҥарар. Кини Дьабарыкы Хайанан, Охотскай Перевозунан сылдьан улааппыт. Эдэр сааһыгар боксаҕа маастарга кандидат. Дальнай Востокка, Сибииргэ ытыллыбыт бокса турнирыгар чемпионнаабыт. Бу сиргэ Кириэстэн Гоголев Анатолий Афанасьевич уонна Максимов Дмитрий Дмитриевич бултуу сылдыбыттара. Ол кэнниттэн Юрий Николаевичтаах бултаабыттара. Барыларыгар олохтоох киһи быһыытынан Афанасий саха киһитин сиринэн сүбэтэ-амата, көмөтө-ньымата баһаам этэ. Ол да иһин буолуо, кинини бары ити энгээр бултаабыт дьон ис сүрэхтэриттэн махтаналлар, итиитик-истинник ахталлар.

Таарыйа ахтан аастааха, Охотскай Перевоз – Кураанах – Атырдыах – Хара Тиит – Уллунгаах – Ааллаах Үүн – Охотскай муора ааспыт үйэ саҕаланыар диэри муораҕа тахсар айан суола этэ. Төһөлөөх таһаҕас, күндү түүлээх атынан, табанан таһыллыбытын айбыт таһара билэн эрдэбэ. Аҕыйах сыллаабыта Хара Тииккэ эрэ былыргы нуучча дьыэтэ баара, түннүгүн аллараа холуодатыгар дылы тимирбит. Иһигэр былыргы хартыынка, аҕыйах туттар тэриллэр бааллара. Онтон атын ааттаммыт сирдэргэ киһи олохтоох сибикитэ суоҕун кэриэтэ. Гражданскай сэрии сағана үрүгүнэр да, кыһыллар да сырыырҕаабыт аҕай сирдэрэ, хаан тохтуулаах хапсыһылар да бааллара. Ол иннинэ нуучча хаһаактара, дьаам сүүрдээччилэр, атыһыттар мүчүргэннээх айаннары айаннаабыт ахан сирдэрэ.

1986 с. Хама (Белай) үрэх салаата Мунтулаҕа бултуу сылдьан биир күннээх ыраас күн Юрий Николаевич ыраах тэйиччи утары хайа гунтуугар туох эрэ кылбайан көстөрүн көрөн, муодарҕаан көрөргө быһаарынар. Син балайда өр хааман тийиэн көрбүтэ Аҕа дойду Улуу сэриитин сағана истребитель америкаанскай самолет өрөҕөтө көстөрүн көрбүт эбит. Тула өттүн көрбүтэ кыната, атын да чаастара ыһылла сыталлар эбит. Ис-тас өттүн чинчийэн көрөр. Дойдугар тийиэн былаас уорганнарыгар иһитиннэри онорор. Онно билбитэ Захаров Алексей Семенович (Бөрө уола) бэйэтин кэмигэр ааттаах-суоллаах сүдү булчут бу самолету биир бастакынан булбут эбит. Кини бэйэтин лаппа кыанар булчут хайыһарынан хайаттан иннибэккэ түһэрин, тахсарын үлээннээхтэрэ кэпсииллэр. Сүрүннээн Охотскай Перевоз сиригэр-уотугар бултуура үһү. Ол курдук, 50-ча сааһыгар сырыттаҕына Ыгаа нэһилиэгэр ыһаах ыспыттар. Онно сүүрэн эдэр уолаттары кэннигэр хааллартаан, биэтэккэ бастакы тахсыбыт. Бу киһи тайах этин хатарар идэлээх эбит. Попов Григорий диэн киһини кытта бултуур эбит. Тайабы, кырдыаҕаһы быһыт онорон баран, туһааха иннинэрэн бултуур ньымалаахтара. Кыһын тайабы соһор анал сыарҕа курдук салааскатыгар тон тайабы соһон үүтээнигэр илдьэр эбит. Ону үүтээнигэр киллэрэн ириэрэн баран астыыллар. Биридэ тыаҕа үрэх сүннүгэр балайда соляркалаах буочуканы булбуттар, Гаврила эппит: «Уот ылынарҕа кыра иһиккэ ылан барыааха баара» – диэбит. Онуоха киһитэ сүгэхэр маһыгар буочукалаах соляратын ыга тардан баайбыт уонна сүгэн үүтээнигэр илдьибит. «Сатана быһаҕас буолан дьалкыннаан сордоото» – диэбит. Биридэ маҕаһынтан киһи сиир биир куул бурдугу мас сүгэхэригэр ыга тардан баайан баран, өрүс биэрэгэр сүгэ сылдыарын билэр киһитэ көрөн, ыйыппыт: «Өлөксөй, бу тоҕо бурдуккун сүгэн баран хаамыталыы сылдыаһын?» – диэн. «Ээ, ончо кэлэрин кэтэһэ сылдыабын», – диэбит. Биир сүл бөһүөлэккэ балайда өр тардыллан олохтоох. Туохха эрэ тардыллан маҕаһыын сабыллара аҕыйах мүнүүтэ хаалбытын көрөн, сүүрбүт. Аһан иһэр киһи көрдөҕүнэ, түөрт мастаах күрүөнү үрдүнэн ойон ааспыт. Муодарҕаан чинчийэн көрбүтэ күрүө үрдүгэр баар хаары таарыйбакка ааспыт. Ити курдук бэйэтин лаппа кыанар, эдэригэр 190 см үрдүктээх, толору эттээх-сииннээх киппэ киһи эбитэ үһү. Уус Маайа тайҕатыгар баабыры (тигры) бултааһынна аҕатын бииргэ төрөөбүтэ Куп-Эдьээн бэһиэ буолан бултаабыттарын кэпсиирэ. Аҕалара Сэмэн эмиэ аатырбыт булчут эбит, хайдах да бэйэлээх тайабы хайыһарынан сонордоон бултуура үһү, ол иһин Бөрө Сэмэн диэбиттэр. Онтон Алексей Семенович 90-нун тахсан баран Кириэс Халдыаһыга бэйэтин баҕа санаатынан, орто дойдуттан барбыта.

1987-1989 сс. Юрий Комиссаров үс сыл устата 300-түү киһи бултаан государствоҕа туттарбыта уонна 07.12.1987 с., 04.13.1989 с. «Чемпион булчут» аалай лентатын ылары ситиспитэ. 2005-2009 сс. дойдугар эргиллэн кэлэн өбүгэлэрин сиригэр «Тылбаада» (нуучча) үрэххэ кэлэн киһи сүрүннээн бултаабыта. «Нуучча» үрэхэ диэн Таатталар ааттаабыт, Юрий Николаевич өбүгэлэрэ нууччалар буолуохтарын сөп. Кырдык, Комиссаровтар билигин да сырдык нууччалыы хааннарын ыһыкта иликтэр. 2005 сыллаахха «Тылбаада» производственной кооператив тэримитэ. Бултуур сирин сурукка-бичиккэ киллэртэрэн тэрилтэтин регистрациялаппыта. Бу тэрилтэ булчуттартан түүлээҕи тутар, ону аукционна атылыыры бырааптаах. Наада буоллаһына, булчуттарга туттулар тэриллэри

булар, атылыбыр, булчуттары хаачыйар. Күн бүгүнгүр диэри бу тэрилтэтэ үлэлиир, төрөппүт кыыһа Сардаана уонна кыра уола Петр көмөлөһөллөр.

Юрий Николаевич сүрүн үлэтин таһынан, бэйэтин баҕатынан 28 сыл устата сүрүн үлэтин быһыгар саха омук умсугуйан көрөр, ыччата тардыһан дьарыктанар спорт көрүнгөр көнгүл тустууга утумнаахтык, дьяныардаахтык дьарыктаабыта. Ол иһигэр 8 сыл биир-бизэс хамнаһа суох үлэлээбитэ. Мэнэ Алдан үөрэнээччилэрин тустууга дьарыктааһына 1974 сылтан саҕаламмыта. Иккис сылыгар дьарыктыыр оҕолоро: «Оскуолаҕа Тигр Миша баар, биһигини барыбытын тустан кыайар» – диэн кэпсээбиттэр. Ону истээт, 6 кылаас үөрэнээччитин ыңгыртан дьарыктыы сылдьан көрдөҕүнэ, уола сүрдээх сымса уонна гибкэй буолан таба туттарбат эбит утарсыһааччыларыгар. Коммунар Колодезников, Петр Саввин, Миша Протопопов оскуолаҕа да, оройуонҕа да чемпион буолары ситиспиттэрэ. Миша өттүктээһини маннай кэлиитигэр онгорор эбит буоллаҕына, сыыйа атын приемнары баһылаан барбыта. Үөрэҕэр үчүгүйдэр кэккэлэригэр сылдьара. Тустарыгар да төбөтүнэн үлэлиирэ. 1976 с. Коммунар Колодезников уонна Миша Протопопов оройуон хамаандатын чилиэнигэр киирэн куоракка ытыллар күрэххэ Михаил Дмитриевич Аммосов салайааччылаах барбыттара. Хаһан да куораты көрбөтөх дьон сөргүлэрэ көтөбүллэн үйэлэригэр аан маннайгы улахан таһымнаах турнирга баран: Коммунар – 2-с, Миша – 3-с, миэстэни ыланнар тренердэрин улаханньык үөрдүбүттэрэ. Коммунар вертушканы олус табыллан онгороро. Сайын Үөрэх министерствота Дьокуускай куоракка оҕолорго республикатааҕы турниры куорат пааркатын стадионугар ыһпыттара. Онно Миша Протопопов иккис, онтон Коммунар Колодезников уонна Петя Саввин үһүс буолары ситиспиттэрэ, ол быһыгар Чурапчы уолаттары кыайталаабыттара. Онно Чурапчы тренердэрэ бу уолаттары бэлиэти көрөннөр кэпсэппиттэрэ. 1978 с. Христофоров Григорий – Чурапчы спорт оскуолатын тренерэ үөрэх дьыла саҕаланыйта кэлэн Юрий Николаевичи илдьэ сылдьан, оҕолору, төрөппүттэри уонна оскуола салалтатын кытта кэпсэтэн, үс уолу: Миша Протопоповы, Петр Саввины уонна Петр Дарбасовы тылларыгар киллэрэннэр, Чурапчы спорт оскуолатыгар барбыттара. Онтон Коммунар «Табахтыыр» – диэн балыырга түбэһэн, дьарыгыттан тохтоппуттара. Уол өсөһөн икки сыл тустубатаҕа. Юрий Николаевич: «Коммунар инникилээх уол этэ» – диэн ахтар. Петр Саввин көнгүл тустууга ССРС спордун маастара, хапсаҕайга СӨ спордун маастара уонна Бүрээтти тустууга маастар буолбута. Онтон Михаил Протопопов наруоттар икки ардыларынааҕы спорт маастара. Юрий Николаевич, үгүс көлүөнэ ыччаттары эт-хаан өттүнэн сайыннарбыта, көнгүл тустууга иитиллээччилэриттэн биир норуоттар икки ардыларынааҕы спорт маастара, Саввин үс көрүнгү спорт маастара уонна 14 ССРС спордун маастарыгар кандидат нуорматын толорбуттара уонна үгүс разрядниктар иитиллэн тахсыбыттара.

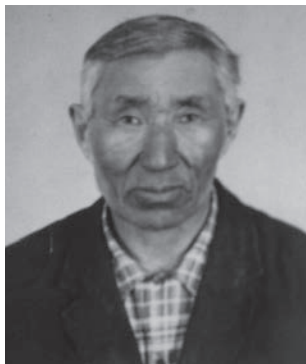
Азия Петровна уонна Юрий Николаевич Комиссаровтар бизэс оҕону күн сиригэр көрдөрөн, иитэн, үөрэттэрэн олох киэн аартыгар таһаарбыттара: Анна (1972) нуучча тылын уонна литературатын учуутала, кэргэннээх – Альберт Иванович Захаров. Икки оҕолоохтор: Альберт, кэргэннээх, биир уоллаах уонна сиэннээх; Сардаана, кэргэннээх, биир уоллаах уонна сиэннээх. Комиссарова Сардаана (1973) Дьокуускай куорат олохтооҕо, урбаанньыт. Юрий Юрьевич (1982) Улуу дьаһалтатын үлэһитэ. Мэнэ Алдан нэһилиэгэр икки болдьоххо Дьаһалта Баһылыгынан талыллан үлэлээбитэ. Кэргэннээх – Мотрена Германовна, Мэнэ Хангаластан төрүттээх, Томпо оройуонун култуура сайдыытын уонна норуот айымньытын управлениетын кылаабынай специалиһа, түөрт оҕолоох (Женя, Марат, Спартак, Айсиэнэ). Петр (1983) Дьокуускай куоракка олохтор, кэргэннээх, сөбүлүүр дьарыктаах. Азия (1985) Мэнэ Алдан музыкальнай оскуолатыгар фольклор кылааһыгар учууталлыыр, үс уоллаах (Юра, Дьулусхан, Егор). Комиссаровтар дьэ кэргэни салгыыллар: бизэс оҕо, уон сиэн уонна икки хос сиэн.

Юрий Николаевич өр сыллаах айымньылаах уонна таһаарылаах үлэлэрин кэрэһэлиллэр: «СӨ спорт уонна физическэй култуура сайдыытыгар өнөтүн иһин» (10.02.2005), «СӨ спорт уонна физическэй култуура бэтэрээнэ» (05.11.2015), «СӨ тыатын хаһаайыстыбатын бэтэрээнэ» 11.05.2017), «СӨ көнгүл тустуу сайдыытын 60 сыла» (06.03.2018) бэлиэлэр хаһаайына, «Герой Ф.М. Охлопков» сопхуос, «Сахабулт» АУ Бочуотунай грамоталара.

Онон айылҕаттан бэриллибит тарбахха баттанар дьоһурдардаах Баай Байанайдаах, сорсуннаах кадровай булчут, көнгүл тустууга биллэр-көстөр, наруот билиниитин ылбыт уопастыбаннай тренер Юрий Николаевич Томпо оройуонун киэн туттар, дьэ кэргэнин аҕа баһылыга, үлэ үөһүгэр сылдьарын көрөн астынаҕын уонна үүнэр көлүөнэҕэ холобур оностоҕун. Бу буолар орто дойдуга төрөөн-уһаан, үлэлээн-хамсаан: «Ытык олоҕу олоруу – орто дойдуга иэһин» – дииллэрэ...

Н.Е. Ефимов,

*Томпо улуунун Бочуоттаах олохтооҕо,
СӨ норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ*

САҢЫЛ НЭНИЛИЭГИН УДЬУОР БУЛЧУТТАРА...**УДЬУОР БУЛЧУТ, АЙЫЛБАЛЫН АЛТЫҢАР ДЬОБУРДААХ АБАБЫТ БАРАХСАН...**

Абабыт Гаврил Васильевич Степанов Байаңантай улууһун Саһыл нэһилиэгин биир үтүөкэн халын аймах – Степановтар диэн сүрдээх бөдөн-садан унгохтаах, үөрэхтээх, сырыыны-айаны кыайар, удьуор булчут дьон сьдыааннара.

Гаврил Васильевич Степанов – Баада Баһылай кыра уола, 14.01.1911 сыллаахха III Байаңантай нэһилиэгэр Саһыл сиригэр, «Туора Арыы» диэн Алдан өрүс арыытыгар төрөөбүт. Абабыт сэниэ ыал кыра уоллара буолан, сүрдээх маанытык көрүллэн-харайыллан улааппыт. Атата уонна убайдара куруук батыһыннара сылдьан от-мас үлэтигэр үөрөспүттэр уонна булт алыбыгар такайбыттар. Онон абабыт төрөөбүт-үөскээбит Кытылын сириттэн сэрии сылларыгар эрэ ыраах тэлэһийбит.

Абабыт айылҕаттан бэриллибит элбэх талааннааҕа. Кинини атага үрэх бастарынан илдэ сылдьан, кыра сааһыттан булт сатабылыгар такайбыт.

Кытылга туспа балаҕан туттан олоруоҕуттан, тиэргэнин таһынааҕы дүөдэ унгоор биир баараҕай тиит маска бастакы улахан булду унгоохтарын туска суулаан кэлгийэн баран баайан испит. Ол тиит маһа билигин да тураахтыыр. Ол гынан баран, абабыт симэхтэрэ кэм-кэрдии ааһан истэҕин ахсын эмэҕирэн аччаан иһэр... Биһиги: «... абабыт барахсан симэхтээх тиитэ...» – диэн сэрэнэн ааттыыбыт итиэннэ Кытылбытыгар тийдэхпитинэ, хайаан да аттыгар тийэн, абабытын санаан-ахтан ылааччыбыт... Абабыт булт сиэрин-туомун тугуһан, эдэр сааһыттан Таатта оройуонун Саһыл нэһилиэгинээҕи Жданов аатынан холкуос, онтон салгыы «Томпо» сопхуос уонна 1960-с сыллартан Советской Союз Геройа Ф.М. Охлопков аатынан сопхуос кадровай булчута этэ. Онон кэлин Байанайдаах булчут аатын ылбыта.

Бииргэ төрөөбүт убайын тулааһа хаалбыт уолун Павел Павлович Степановы – Байбалы (1930-1984 сс.) уончалаах сааһыттан бэйэтигэр сыһыаран иппит буолан, кинини уонна ыксалаһа олорор бэйэтигэр аҕа саастаах убайын Николай Петрович Степановы – Ньюкулааскы (1904-1981 сс.) буоланнар үрэх бастарынан үүтээннэри уонна лаабыстары туттаннар сэрии инниттэн бииргэ Таатта оройуонун кадровай булчуттара эбиттэр. Ону сэргэ Саһыл уонна Кириэс Халдыаайы нэһилиэгэтин хас да эдэр дьонноругар булт абыланҕын инэрбит. Ол курдук, Саха Республикатын үтүөлээх булчута Егор Петрович Атаков – Бурҕаат Дьөгүөр эдэригэр булт сатабылыгар биһиги абабытыгар уһуйуллубут. Кэлин аҕам үрэх бастарыгар туттубут 7 үүтээннэригэр таһы да киниэхэ биэрбит этэ. Ити туһунан биһиэхэ кэпсиэр. Егор Петрович абабытыгар кэлэ сылдьар буолара.

Абабыт биһиэхэ төрөөбүт сиргэ тапталы олох кыра сааспыттан инэрбитэ. Кытылбыт хас биирдии сыһыытын, күөллэрин, Алдан өрүстэн Кытыл сиригэр киирэр арыыларын ааттарын ааҕа кэпсиэрэ. Кэлин ааҕар-суруйар буолбуппут кэммэ, күнү-дьылы бэлиэтиир халандаарын толорор этибит. Быйыл төһө кус-хаас кэлэн олохсуйбутун кытта суруйтарар этэ. Ханнык ааттаах күөл балыгын ыаматын ханна көһөрбүтүн кытта бэлиэтэтэрэ. Бултуур кэмнэригэр ханнык ааттаах сиргэ хас чааркааны, хандааны, туһаҕы иппитин эмиэ бэлиэтиирбит. Убайдарбыт солото суох буолаллара. Биһиги кыргыттар ону суруйартан сүрүлдьүбүт. Ол да буолларбыт уочаратынан тугу этэрин барытын сурукка киллэрэ сатыырбыт. 70-с сылларга оройуон охотоведа А.С. Алексеев абабытыгар кэлэн булт туһунан элбэҕи кэпсэтэрэ. Ити сылларга кини биһиги абабытын Бүтүн Союзтааҕы Булт Хаһаайыстыбатын научнай-чинчийэр институтун Саха АССР Томпо оройуонунунааҕы корреспондента онорбут этэ. Ол иһин киниэхэ ити анал бланкалары ытар эбиттэр. Ол бланкалары толорорбут. Аны санаатахха, ол суруйа үөрэммиттэн биһиэхэ элбэҕи биэрдэҕэ дии!? Төрөөбүт Кытылбыт сирдэрин, күөллэрин итиэннэ Алдан өрүспүт арыыларын аатын уонна абабыт ханан бултуу-оттуу барар ылыктарын барытын эндэспэккэ билэр буола улааппыппыт.

Дьэ, ити курдук абабыт ис-иһиттэн дириг өйдөөх-санаалаах этэ. Барыга бары дьобурдааҕа. Маһынан уһанарын таһынан, тимири уһааран эмиэ уһанара. Уһанарыгар анаан биир кыра балаҕаннааҕа. Онно сүрүннээн тимиртэн уһанара. Холкуос алдыаммыт-кээһэммит техникаларын барытын өрөмүөннүүрү. Бултуур тэриллэрин: хас да киһи кэтэр хайыһардарын, мас сүгэһэрдэрин, чааркааннарын, айа-сохсо бөҕөтүн уонна балыктыыр илимнэрин, кыра уонна улахан кээмэйдээх мас тылырын барытын

бэйэтэ онгороро. Биһиэхэ оҕолоругар анаан: убайдарбытыгар кыра мас сүгэхэрдэри, чугас эргин бултуур тэриллэри уонна оонньуурбутугар анаан салааскалары, хайыһардары, бырдахтан сапсынар дэйбиридэри эмиз онгороро. Өр сыллаах сыралаах үлэтэ-хамнаһа бэйэтин кэмигэр сыаналанан испитэ.

Аҕабыт уолаттарын Василийдаах Гаврилы кыраларыттан булка сыһыара улаатыннарбыт буолан, булт быраабылатын тутуһан бултууллара. Булт тэриллэрин кэмигэр эрэ таба туттарга, харыстыырга, ыраастыырга уонна кичэллик харайан уурары барытын тутуһаллара. Аҕабыт кэлин обургу сиэн уолаттарын сайынын батыһыннара сылдьан эмиз от уонна булт сатабылларыгар такайара. Кинилэргэ булт кэмнэрин тутуһан бултуурга үөрэтэрэ. Күндү түүлээҕи, мас көтөрүн, куһу-хааһы балыбыай харса суох бултуур сыһыатын быһаарара. Көтөрү-сүүрэри олохтоох сирдэригэр уһатары ирдирэ. Барытын имири суох гынар сыһыатын быһаарара. Көтөр-кыыл уйатын, сыммытын үрэйэр сатамматын кэпсиирэ. Күндү түүлээҕи сайынын ким да бултаспат диэн этэрэ. Саас балык ыамын саҕана күөл балыктарын дэлэтэр инниттэн күөлтэн-күөлгэ сатабыллаахтык көһөртөөн көрдөрөрө.

Аҕабыт сонордьут сыңдалҕаннаах сырыытын олох эдэр сааһыттан билбит буолан, бултуу барарыгар-кэлэригэр дьиз дьонун кими да түбүгүрдүбэккэ бэйэтэ холкутук хомунан барара. Булдун сэбин-сэбиргэлин харайан уурар икки ампаардааҕа. Кэлин үксүгэр бэйэтэ туохха наадыйарын соҕуруу куораттартан почтанан сакаастаан ылара. Кэлин биирдэ сааһыран баран, мин учуутал буолбутум кэннэ, Томпо үрэх үөһэ өттүттэн кырсаҥы бултаан кэлбитэ. Кырса кыыл сааһын тухары аҕам булдун сэбигэр ингэ илик эбитэ үһү. Ол киэһэ олус диэн үөрэн-көтөн кэлбитэ. Сарсыныгар кырсаҥын сүгэн Кириэс Халдыаайыга охотовед В.В. Степановка туттара барбыта. Киэһэ аҕам хайдах эрэ хомойбут курдук кэлэн, күндү түүлээҕэ сыанаҕа турбатаҕын кэпсээбитэ.

Бэйэтэ олоҕун тиһэх күннэригэр диэри, Алдан Эбэтин устун бастаан бэйэтэ онгостубут мас тытынан, кэлин ол тытыгар кыра мотуор булуммута. Сааһыран баран, тимир лодкалаах уу мотуорунан сылдьара. Өрүс сүннүн олох эндэппэккэ билэрэ. Аҕабыт барахсан 1985 сыллаахха атырдьах ыйын 17 күнүгэр олохтон букатыннаахтык бараахтаабыта. Сааһын тухары көнө суолу тутуһан бултаабыта уонна билинги тылынан эттэххэ, чөл олоҕу тутуһан олоҕу итиэннэ ити үтүө үгэһин биһиэхэ оҕолоругар ингэрбитэ.

Биһиги аҕабыт Томпо улууһугар эрэ буолбакка, республикаҕа биир Байанайдаах булчут быһыытынан биллэрэ. Олоҕун барытын булт хаһаайыстыбатыгар анаабыта. Аҕа дойдуну сэриитин кыттылааҕа буолан уонна бултааһынга үрдүк ситиһиилэрин иһин элбэх анал наҕараадалардаах.

1. «За Победу над Германией» («Өйдөбүннүк», 4-с кинигэ, 202 стр., «Саха сиригэр нэһиликтэрэ» Томпо улууһа, Саһыл нэһилиэгэ, 84 стр.);

2. «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг» Указом Президиума Верховного Совета СССР от 10 июня 1947 г. Г № 396707, медаль;

3. «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг» Указом Президиума Верховного Совета СССР от 24 июня 1948 г. К № 0133828, медаль;

4. Махтал Сурук:

Таатта оройуона Саһыл нэһилиэгинээҕи Жданов аатынан тыа хаһаайыстыбаннай артыалын чилиэнэ, Степанов Гаврил Васильевичка үлэтигэр бэйэтин харыстаммакка, үтүө суобастаах үлэтин иһин. От ыйын 28 күнэ, 1951 с.

5. Свидетельство:

Победителю в республиканском соревновании за высокие показатели по добыче пушнины в 4 квартале года Охотнику Таттинского района тов. Степанову Гаврилу Васильевичу колхоза имени Жданова – присвоено звание – «Лучший Охотник ЯАССР» с занесением на Республиканскую Доску Почета. Председатель Совета Министров ЯАССР – Протодьконов. 1952 г.

6. Удостоверение Охоткорреспондента Центросоюза СССР

Всесоюзный научно-исследовательский Институт Охотничьего Хозяйства и звероводства (ВНИИОЗ) им. профессора В. М. Житкова от 1 февраля 1980 г. № 456.

Настоящим удостоверяется, что гр. Степанов Гаврил Васильевич является постоянным добровольным Охоткорреспондентом ВНИИОЗ по Томпонскому району ЯАССР на 1980-1982 гг.

Аҕабыт Гаврил Васильевич сэрииттэн доруобуйата төһө да айгыраан кэллэр, ийэбитинээн, тыыл ветерана, Герой Ийэ Анна Алексеевнанын иккиэн күүстэрин холбооннор, 10 оҕону атаһытыгар туруортааннар, үөрэхтээх дьон буоларбыт туһугар олохторун анаабыттара, туох кыалларынан күүскөмө буолбуттара уонна төрөөбүт сирдэриттэн тэйбэккэ олорон, туох кыалларынан үлэлээн-хамсаан бэртээхэй олоҕу өр сылларга бииргэ олоҕу туттара. Кинилэр сыдыаннара төрөппүт 10 оҕолоро, 29

сиэnnэрэ, 64 хос сиэnnэрэ, 33 хос-хос сиэnnэрэ – барыта холбоон, баараҕай мас лабаатын кэриэтэ, 136 киһи буолла.

Онон биһиги аҕабыт, Аҕа дойду Улуу сэриитин кыттыылааҕа Гаврил Васильевич Степанов, үтүө төрүттэрдээх буолан эбитэ буолуо, сүрдээх үчүгэй сизэрдээх-майгылаах уонна үтүөҕэ-кэрэҕэ ураты тардыһар күүстээх санаалаах этэ. Кини олоҕун сиэрин дьон элбэхтик холобур туттан кэпсииллэрэ уонна киниэхэ анаан-минээн араас сиртэн сүбэ ыла кэллэрэ.

СОРСУННААХ БУЛЧУТ

Таатта оройуонун Саһыл нэһилиэгин Жданов аатынан холкуоһугар удьуор булчуттар Степановтар бааллара. Кинилэртэн биирдэстэрэ Николай Петрович Степанов – Ньюкулааскы (1904-1981 сс.) буолар. Ньюкулааскы сэрии инниттэн Таатта оройуонун Жданов аатынан холкуоһун булчута. Кини сэрии сылларыгар Сырдаабыт сиригэр «Балык собуотугар» үлэлээбит. Итинтэн салгыы 1965 сылга диэри быраата Хабырылла уонна кыра Байбал буоланнар кадровой булчутунан үлэлиир. Бултааһын кэмэ бүттэр эрэ, холкуос араас үлэлэригэр, саас ыһыы, сайын от, күһүн хомуур үлэтигэр сылдьара.

Николай Петрович тыылга Балык собуотугар уонна бэйэтин холкуоһугар күүһүн харыстаммакка үлэлээн, 1946 сыллаахха «1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр килбиэnnээх үлэтин иһин» мэтээлинэн наҕараадаламмыт. Оттон күндү түүлээҕи бултааһынна үрдүк көрдөрүүтүн иһин Республикаатааҕы Бочуот Дуоскатыгар 1952 сыллаахха кирибит.

Свидетельство:

Победителю республиканской соревнования за высокие показатели по добыче пушнины в 4 квартале года Охотнику Таттинского района тов. Степанову Николаю Петровичу колхоза имени Жданова – присвоено звание – «Лучший Охотник ЯАССР» с занесением на Республиканскую Доску Почета. Председатель Совета Министров ЯАССР – Протодияконов. 1952 г.

Николай Петрович соҕотох кыһа, сэрии оҕото, үлэ ветерана, нэһилиэк Бочуоттаах олохтооҕо Акулина Николаевна Тарасова 5 оҕо ийэтэ, элбэх оҕо эбэтэ билигин Мэнгэ Алдан нэһилиэгэр олорор. Онон Николай Петрович Степанов – Ньюкулааскы Саһыл нэһилиэгин биир сорсуннаах булчута буолар.

Үс бырааттыылар

БУЛТ АБЫЛАНА

Павел Павлович Степанов 1930 сыллаахха Байаҕантай улууһугар Таатта Оройуонугар Саһыл нэһилиэгин Кытылыгар төрөөбүтэ. Ийэтэ кыра сааһыгар олохтон бараахтаабыт. Кини баара-суоҕа 4 эрэ кылааһы бүтэрэрин кытта Аҕа дойду сэриитэ саҕаламмыт. Онон уончалаах сааһыттан тулаайах хаалбыт оҕону аҕатын быраата Гаврил Васильевич Степанов иитэ ылар. Кыра Байбал сэрии сылларыгар холкуоска тыылга үлэлээбит. Сайыннот-бурдук үлэтигэр. Сорох ардыгар кырдыаҕас оҕонньоттору кытта балыктаабыт-бултаабыт. Кыра Байбал 1946 сыллаахха улахан дьону кытта тыылга үлэлээн, «1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн наҕараадалаабыт. Сэрии кэнниттэн убайын Хабырылланы батыһа сылдьан, булт абылангар уһуйуулар. Ол сылдьан айылҕа дьиктитин, көтөр-сүүрэр суолун-иһин ааҕа үөрэнэр.

Убайдаах уол оҕо кыра сааһыттан, бэйэтигэр эрэллээх, көмүскэллээх буола улаатар диэн мээнэҕэ эппэттэр... Кырдык, кыра Байбал убайын

Хабырылланы аҕатын курдук истинник санаан, батыһа сылдьан, булт абылангар ылларар. Комсомол бастына, партия чилиэнэ буолар. Итини сэргэ суруксута, хоһоонньута. Дьэ, кырдык, киһи уоллаахпын дэтэр киһитэ буола тыыллан-хабыллан тахсыбыт.

Павел Павлович 1960 сылтан ыал буолан, Кириэс Халдыаайыга көһөн тийэр. Бастаан Ленин аатынан холкуоска онтон салгыы Герой Ф. Охлопков аатынан сопхуоска, барыта холбоон 40-тан тахса сүл үлэлээбитэ. Өр сыллаах үлэтин түмүктэринэн уонна тыа сиригэр олохтон тиһигин быспакка сырдатар үлэтин иһин элбэх наҕараадалардаах:

– Почетная Грамота ОК ВЛКСМ от 21.08.1957 г. за высокие показатели, достигнутые в пушнодобыче 1956-1957 гг. ;

– Благодарственное письмо правления колхоза имени Жданова Сасыльского наслега от 19. 08. 1954 г. с присвоением «Ударника Труда»;

– Похвальный лист РК ВЛКСМ от 28.01.1957 г. за высокие производственные показатели;

– Почетная Грамота Президиума Верховного Совета ЯАССР от 03.05.1962 г. в связи с 50-летием газеты «Правда», за активное участие и достигнутые успехи в работе Советской Печати;

– Почетная Грамота РК КПСС и ЦКДТ в связи с 50-летием газеты «Правда» и Днем Печати;

– Почетная Грамота администрации парткома, рабочкома, ПКО от 06.11.1967 г. за успехи в социалистическом соревновании в честь 60-летия Великого Октября;

– Почетная Грамота РК КПСС и ЦКДТ за активный творческий труд в честь 50-летия ЯАССР от июня 1972 г. ;

– Удостоверение о присвоении звания «Коммунистического Труда» от 01.01.1974 г. ;

– Почетная Грамота дирекции, парткома, рабочкома, ПКО совхоза от 03.02.1980 г. за успехи в работе и активное участие в движении за коммунистическое отношение к труду;

– Почетная Грамота РК КПСС, ЦКДТ от 04.07.1980 г. за успешное проведение зимовки общественного скота 1974-1980 гг. ;

– Почетная Грамота дирекции, парткома, рабочкома, ПКО ВЛКСМ от 01. 02.1981 г. за успехи в выполнении плановых заданий;

Павел Павлович эдэр сааһыттан суруксуттуур, хоһоон суруйар. Кэлин булчуттар тустарынан тэтик кэпсээннэри суруйар.

БУЛЧУТ

Сарсыарда айылға уһуктан
Сарданга саҕахха тыгыгыта,
Ыарҕалаах тумара маарынан
Эдэр уол булдугар барбыта.

Чааркаана, сохсото кэлгиллэн
Көхсүгэр сүгэһэр буолбуттар,
Хайыһар сыыдамнык элэннээн
Сыа хаар үрдүнэн сыыйылллар.

Им сүтэр, тахсар ыйдана,
Булчуту кэтэһэр үүтээнэ.
Дьүкээбил күлүмнүүр сырдыга
Сарыалын ыспахтыыр аартыкка.

Кэрийэр тыалары, маардары,
Ол иһин толорор былаанын.
Дабайар хайаны, систэри
Элбэхтик, өлгөмнүк бултуйар.

Кырынаас, тиин булдун кыбынан,
Эргиллэр үүтээнгэ эр бэрдэ.
Кырыарбыт оһоһун оттунан
Сылаатын таһааран дьэ ирдэ.

П. Степанов, Кытыл, 1959 с.

АҢАТЫН ТУЙАҢЫН ХАТАРАН...

«Аҕатын туйаҕын хатаран, аҕатын курдук булчут» – диэн этэллэрини, аҕабыт Гаврил Васильевич уолаттарын Васялаах Ганяны кыра саастарыттан кыраакый мас сүгэхэрдээн, кыһынын хайыһар онорон кэтэрдэн, сайынын тыһынан илдьэ сылдьан булт сизэрин-туомун тутуһуннара үөрөппитэ. Онон уолаттара иккиэн обургу буолаат, аҕаларын бултуур ыырдарынан сылдьан, куска тиргэ, балыкка илим үтэ, куобахха хандаа иитэ улааппытара. Кэлин бэйэлэрин уолаттарын эмиэ батыһыннара сылдьан, булт эйгэтигэр такайаллара.

Орто уол Гаврил Гаврильевич – сэрии сылларын оҕото. Үлэтин Жданов аатынан холкуостан саҕалаабыта. Онтон салгыы үс сыл суолу тутар-онорор хайысхалаах армияҕа сулууспа кэнниттэн, Герой Ф.М. Охлопков аатынан сопхуоска мелиорация биригээдэтин салайбыта. Биригээдэ Томпо оройуонун 4 улахан нэһиликтэрин Кириэс Халдыаайы, Мэнэ Алдан, Саһыл, Ыһаа быраҕыллан турар уонна бааһына буолар сирдэрин онорбуттара.

Ити кэнниттэн Гаврил Гаврильевич 1979 сыллаахха кадрдары бэлэмниир Партийнай оскуоланы бүтэрбитэ. Үөрөҕүн бүтэрээт, Герой Ф.М. Охлопков аатынан сопхуоска бастаан механигынан үлэлээбитэ. Онтон Саһыл нэһилиэгин отделениетын управляющайынан анаммыта. Кэлин ити улахан сопхуос Мэнэ Алдан уонна Саһыл нэһиликтэрин холбоон «Правда» совхозу тэрийбитэ. Онон Гаврил Гаврильевич бочуоттаах сынньаланна тахсыар диэри «Правда» сопхуоска управляющайдаабыта. Гаврил Гаврильевич дьону түмэн үлэлэтэр дьоһурдаах, ирдэбиллээх уонна сыллааҕы бэриллибит былааннары толорорго дьулуурдаах салайааччы быһыытынан биллэрэ. Үлэлээбит сылларын тухары элбэх наҕараадалардаах.

- ♦ 1970 с. – В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылыгар Продовольственной программаны олоххо киллэриигэ тус кылаатын иһин «За доблестный труд» медалынан наҕараадалааммыта;
- ♦ 1971 с. – ЫБСЛКС КК «Молодому передовику производства» диэн анал бэлиэтин ылбыта;
- ♦ 1995 с. Саха Республикатын «Лауреат Государственной Премии по области сельского хозяйства Республики Саха (Якутия)» бочуоттаах ааты ылбыта;
- ♦ 2012 с. Саха Республикатын «380 лет Якутии с Россией» мэтээлин ылбыта;
- ♦ 2018 с. «Дети войны» мэтээл;
- ♦ 2019 с. Саха Республикатын Правительствотын «Доблесть Семьи» диэн 50 сыл дьэ кэргэн бииргэ олору уонна оҕолорун, сиэннэрин сирдээхтик иити иһин анал Бэлиэнэн наҕараадалааммыта.

Итини сэргэ Саха АССР Тыатын хаһаайыстыбатын министрэ Н.В. Шадрин Программаны олоххо киллэри иһин илии баттааһыннаах Бочуотунай грамоталар; Герой Ф.М. Охлопков аатынан сопхуос директордара М.Р. Яковлев, В.Г. Куприянов илии баттааһыннаах Бочуотунай грамоталара; Томпо оройуонун ССКП ОК Эҕэрдэ суруктара элбэхтэр.

1987 с. Саһыл нэһилиэгин Олохтоох Сэбиэтин депутатынан талыллыбыта;

1988 с. Томпо оройуонун Сэбиэтин депутатынан талыллыбыта;

Гаврил Гаврильевич Бочуоттаах сынньаланна тахсан баран, 2000 сылтан ФАПК АО «СахаБулт» тэрилтэни кытта дуогабардаһан, сүрэхтин баҕатынан бултаабыта. Бултуур сиринэн, урукку «Жданов» холкуос сирэ-уота буолан, аҕатын чугас эргин ыырдарынан сылдыбыта. Дьон-сэргэ мас сүгэхэрдээх, хайыһардаах булчут салааскалаах ытын батыһыннаран, өрүс арыларыгар туораан иһэрин элбэхтик көрөллөрө... Гаврил Гаврильевич аҕатын туйаҕын хатаран, булт сизэрин-туомун тутуһан ити курдук сонордубут сыралаах үлэтинэн утумнаахтык дьарыктаммыта, республика күндү түүлээҕи бултуурга сыллааҕы ылыммыт былаанын үтүө суобастаахтык толорсубута.

Гаврил Гаврильевич эдэр сааһыттан бэйэтигэр ирдэбиллээх, чөл олоҕу тутуһар, элбэҕи ааҕар. Олорор нэһилиэгэр, улуһугар дьон биһирэбилин ылыан ылар. Олоҕун аргыһа Светлана Петровна тыһаан, 5 оҕолорунаан, 12 сиэннэринээн, 9 хос сиэннэринээн, сүүс сүүстэриттэн өйөһөн толору дьоллоохтук олороллор.

Александра Гаврильевна Степанова,
Саха Республикатын үөрэҕириитин туйгуна,
РФ педагогической үлэтин ветерана,
Саһыл нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо.
18.06.2022 с. Дьокуускай к.

БӨРӨ УОЛА – ӨЛӨКСӨЙ ЗАХАРОВ

Алексей Семенович Захаров Уус Маайа Ааллаах Үүнүгэр (1893-1900) күн сириин көрбүт. Түүрт бииргэ төрөөбүттэр: Убайа Хабырылла, быраата Уоһук, балта (аата биллибэт).

Аҕата Сэмэн (Бөрө оҕонньор), ийэтэ Уус Майа төрүт олохтооҕо, эбэн-килэр. Таба ииттэн, көс эбэнкилэрин сирдэринэн бултаан-алтаан, таас үрэхтэри сыыйан, аар тайҕаны кэтээн, туруук таас хайалардаах сирдэринэн, таба мэчирэнгин батыһан, бултаабыт түүлээхтэрин атыһыттарга мэнэйдэһэн олорон ааспыттар.

Бөрө уола Өлөксөй кэпсириинэн, аҕатын бииргэ төрөөбүтэ Куп-Эдьээнгэ былыр 18 үйэҕэ бултаммыт Баабыры (Тигр) өлөрөргө кыттыбыт, сылдыспыт киһи эбит. Ол ааттаммыт кыылы бултаабыт 5 хохуунтан биирдэстэрэ.

Бөрө оҕонньор бэйэтэ да, уолаттара да, бары киһиттэн эрэ таһыччы бөдөн-садан, күүстээх-уохтаах, турбут-олорбут, түргэн-тарҕан дьон этилэр диэн кинилэри кытта бииргэ бултаспыт, булт экирэтиитигэр бииргэ сылдыспыт дьон кэпсииллэрэ.

Мин бэйэм Өлөксөй уонна Уоһугу (Бөрө уолаттара) багтаһа кэлэн (Охотскай-Перевозка), Өлөксөйдүүн 10-ча сыл биир үүтээнгэ олорон (Эрэкээн арыыга – Биэлэй былыргы аата Ханда диэн үрэх төрдүгэр) бултаан-алтаан, кини сүбэтинэн кыыл майгытын-сигилитин, хайдах бултанарын, дьыл араас кэмигэр (күһүн, кыһын), ханна баар буолуон сөбүн, аһылыктыыр сириин чопчу буларга уонна да атынна элбэххэ үөрэтэн-такайан барбытыгар махталым улахан. Онон, мин маннык дьынгнээх аар тайҕаны өрө-таннары сыыйбыт, 100-тэн тахса кырдыаҕаһы бултаабыт, тайаҕын-табатын ахсын ааҕа да барбат сүдү булчуту кытта бииргэ бултаһан, булт отуутугар олоһууппут, үөрбүт-көппүт бириэмэлэрдээхпин. Булчут буолан маннык аарыма кырдыаҕас булчуту кытта тэнгэ хайыһарга туран, булт абыланнаах сырытыгар-соноругар сылдыһан, күндүтүк саныыр кэмнэrim. Бу аар-тайҕа аарыма булчутун кэпсээннэрин, сүбэтин, сырытытын-айанын төһөтүн өйдүүрбүн бу сурукка тиһэн аатын үйэтитээри, эдэр булчуттарга, кэнэҕэски ыччакка маннык булчуттар олорон ааспыттара диэн суруйан хаалларабын.

Бөрө уола Өлөксөй диэн кэпсээнгэ кирибит киһини, бастаан 1972 с. дойдубар Мэнгэ Алданна сылгыһытынан үлэлии кириэн баран биригэдьиirim Протопопов Егор Варфоломеевич (Ботуччу) кэпсээниттэн истэн сөҕөр да, саллар да этим. Дьөгүөр бэйэтэ оҕо сааһыттан аҕатын уонна кини дьиз кэргэннэрин кытта таба иитэн Сугдью, Тыры, Мунтулу, Бурхала, Муол у.д.а. үрэхтэр бастарынан көһө сылдьан, бултаан аһаан, көс олохтоох дьону билсэн, бииргэ бултаһан, бэйэ-бэйэлэрин өйөһөн, эдэр сааһын онно атаарбыт, бэйэтэ эмиэ туһунан суоллаах-иистээх байанайдаах булчут бэрдэ киһи олорон ааспыта. Дьөгүөр кэпсээнинэн, Бөрө уола 180-190 см үрдүктээх, уңуох сула, ингиир-ситии, турбут-олорбут кэпсээннээх киһи диирэ. Саас аайы, Уңа-Хангас Наталья диэн үрэхтэр холбоһон Тыры үрэххэ түһэр төрдүлэригэр, Биллээх диэн улахан күөл баар, онно көрсөн бииргэ сааһыллалар эбит. Онон, Биллээххэ Бөрө оҕонньор уолаттарынаан: Хабырылла, Өлөксөй, Уоһук, ону тэнгэ Протопопов Варфоломей, Погодаевтар дьиз кэргэннэрэ буолан бары бииргэ сааһыллалара үһү. Бөрө оҕонньор бэйэтэ бөгдөгөр уңуох сула, бөдөн оҕонньор эбит, саас күөл мууһугар уолаттарынаан биир өттүгэр Өлөксөй, биригэр Уоһук буолан турдактарына (уолаттара 190-ча үһүннаахтар), оҕонньор төһө да улахан бөгдөгөрүн иһин, төбө үрдүк буолан көстөрө, – диэн Дьөгүөр (Ботуччу) кэпсиирэ. Күөллэрин эргиирэ (Биллээх) 4-5 км буолара буолуо, ону эргийэ тонгуу хаарынан күрэхтэһэн сырсааллара, онно Өлөксөй кыайар эбит. Бөрө уола Өлөксөй тайаҕы-табаны кыһын да, саас да халын хаарга туут хайыһарынан экирэтэн ситэн бултуурбут, ардыгар балааккабыт диэки үүрэн чуһаһатан баран (сүлэргэ, тизийэргэ чуҕастыы) бултаан, астырбыт диэн этэрэ. Хаар халыҥа икки харыстан арыый үрдүк буолла да, хайдахтаах да кыылы хайыһарынан сырсаан ситэҕин диир этэ.

Комиссаров Юрий Николаевич
ахтытыттан суруйда Ефимов Н.Е.

ТЫАТААҢЫЛЫН ХАПСЫНЬЫ

Орлонһор кэпсиринэн, арай биридэ Мунтулу үрэх баһыгар (Биэлэй салаата), сайын быраатынаан Уоһуктуун уучах табанан айаннаан иһэн, хайаны үрүйэтинэн өрө тахсан ортолоон иһэн оҕолоох эһэҕэ кэтиллэ түспүттэр, эһэлэрэ утары ыстанан кэлбит, оҕолоро болбукта быһыһыгар түһэн хаалтар, Өлөксөй табаттан ыстанан түстүм эрэ, табам төргүүлэммит саабын илдэ аллара диэки төттөрү ойо турда, быраатым 20 хаамы хаалан иһэр буолан табатын баайан, саатын сүөрэ турбута. Эһэм субу ыстанан кэллэ да, үрдүбэр түстэ, мин икки сабырҕатыттан харбаан ылаат, бэйэбиттэн тэйитэ анһа сылдыабын уонна бырааппар «Ыта оҕус!» – диэн хаһытыбын, эһэм икки баппаҕайынан сиирэ-халты охсор, ыһы-хаһы, охтон төкүнүйэ сылдыабыт, ардыгар мин үөһэ, ардыгар эһэм үөһэ, иккитэ хаста саа тыаһаата да, кыылым таптарбыт сибикитэ биллибэтэ, ойон туран эмиэ тутуһа түстүбүт, элэс гынан көрбүтүм быраатым саатынан эмиэ кыңгы тулар, биһиги тутуспутунан болбукта үрдү-нэн-анһынан өрө холоруктаһа сылдыабыт, тыын-тыыһыңа харбаһы. Саа эмиэ иккитэ тыаһаата, кыыл таптарбата, дьэ «Билээт үөнэ эбит» – диэн бырааппын үөхсэбин. «Чугаһаан кэлэн, киһилии ытан өлөр» – диэн хаһытыбын. Арай киһим: «Ботуруонум бүтэ, мин балааккаҕа ботуруон ыла бардым!» – диэн харда хаһыта иһилиннэ. «Дьэ, сатана уола кыылга туттарар буола» – диэ санаатым. Кыыл-бынаан кыратык тэйэн ыллыбыт, тула көрүнэбин, охсор мас көрө сатыыбын, хантан кэлиэй, хайыр таас да болбукта. Болбуктаны тоһутан көрөбүн да, ол болбукта тостон да бэрт, эһэм эмиэ үрдүбэр түһэр, тутуспутунан аллара төкүнүйэбит, хайыр таас ылан төбөҕө охсон көрөбүн да тааһым быта-рыһан ыһыллан хаалар, кыылым туох да буолбат, оннук муомалаһан тохтоон ыла-ыла өр сордостубут бадахтаах, сирэйим, таһаһым барыта хаан, куйахам сирэйбэр түһэн сүгүн көрдөрбөт, ону өрө ньик-кэрийэ-ньиккэрийэ кыылбын кытта охсуһа сылдыабын, кыылым да улаханньык сылайбыт көрүгүнээх. Арай аллара быраатым хаһытыбыр: «Ханна бааргын?». Ол бириэмэҕэ мин кыылбынаан утарыта көрсөн аҕылаһа олорор этибит, хойуу баҕайы болбукта быһыһыгар, «Кэл, манна баарбыт!» – диэн хаһытаатым, арай кыылым болбукта кэннигэр түстэ, саһарга дылы гыһна, мин уолбар: «Кэл, манна миэхэ, кыылбыт тоһуһа сытар, бэлэмнэнэн кэл!» – диибин. Уолум субу хачыгыраан, хайыр тааһы үлтү кэһэн кэллэ. «Кыыл ханна сытарый?» – диэн ыйытар. Мин сөһүргэстээн олорон болбукта кэтэҕин ыйабын: «Итиннэ кирибитэ». Уолум болбукта кэтэҕин, чугас эргин кэрийэн көрөр да, кыылбыт баран хаалбыт. «Убаай, кыылбыт барбыт, иэдэйбиккин, бара охсуох, уучаххын тутан аҕаллым», – диэтэ. Аллараа үрэххэ миигин сизтэн түһэрдэ уонна бааспын-үүппүн уунан сууйда, куйахабын сууйан, өрө ньикэрийэн баран былаатынан баайда, ханас харахпын, иэдэспин хайы тарпыта, иэдэһим этэ салыбырыы сылдыар, хата хараһым бүтүн быһыылаах, икки санныбыттан, илиилэрбиттэн ытырбыта, хайыта тыыппыта хаан бөҕө. Быраатым уучахпар олордон, табабын сэтиилэтэн, балааккабыт диэки хаамтара турдубут. Балааккабар кэргэним аймана көрүстэ, уу оргутан бааһым үүтүн сууйан-сотон баран ингиер сабынан тигиллиэххэ айылаах сирдэри тигэн кэбиһэр. «Хара Тиит» – диэн Биэлэй үрэх үрдүгэр турар симиэбийэҕэ тийэн эмп-томп көрдөһө Уоһук барар. Охотскай Перевозка барартан кыккыраччы akkaастанан кэбиһэр. Өлөксөй кэргэнэ көрөн-истэн, эмтээн сотору аҕаҕар туруорар.

Өлөксөй кэргэнинэн биэс оҕолоохторо, икки кыыс, үс уол. Мин Өлүөскэ диэн бэйэтин аатын биэрбит уолун кытта 5-6 кылааска бииргэ үөрэммитим, 1962-1963 сс. Кириэс Халдыаайы орто оскуолатыгар. Үөрэҕэр сүрдээх күүстээх уол этэ. Эдьийидэрэ улахан кылааска үөрэнэллэрэ. Ваня диэн быраата сытыы-хотуу, бэйэтин аҕаҕастаппат уол мин анһыбар үөрэммитэ, кыра уолун Коляны, Мэнэ Алданһа күтүөт буолтун кэннэ билсибитим. Бу үс уолтан аҕаларыгар кыра уол Коля майгынныыр.

Мэнэ Алдаммар 1986 с. биһиги аймах төрүт бултуур сирбитигэр күһүөрү тахсаары сырыттаһы-тына, охотовед Степанов Василий Васильевич икки уолу кытта Охотскай Перевозка бултата ыһтта. Уолаттарым Саввин Егор Егорович уонна Ордахов Егор Егорович. Мас-Аппа диэн Охотскайтан 20 км учаастакка бултуу бардылар, мин Биэлэй үрэхтинэн бултаары, Охотскайтан 35 км тэйиччи сытар, аатырар-сураҕылар Атырдыах диэн Метеопост баар былырғы симиэбийэ турбут сиригэр вертолетунан көтөн кэлэн түһэн хааллым. Онно, Атырдыах Оппуонһыата диэн (Николаев Афанасий Афанасьевич – Ыам Охоһоһой уола) уонна Суолдыап Дьөгүөр үөрэ-көтө көрүстүлэр. Вертолет бараатын кытта, уолаттарбынаан (иккиэн миигиттэн лаппа аҕа дьон, мин 35 сааһым, Оппуонһа 40, Дьөгүөр 50-чалаах), Юркабын, Оппуонһабын, Дьөгүөрбүн диэн илии тутуһан билсэ охсоот малбытын таһааһа диэн буол-ла. Барытын хоспоһо симэн кэбистибит уонна утуйар таһаспын кытта кэһиилээх рюкзакпын ылан дьыбэҕэ киридибит. 6 x 6-лаах былырғы дьыэ эбит. Дьыэ иһэ ып-ыраас, сып-сылаас, уолаттар барахсаттар иккиэн чэнчис, дьып-дыап этилэр. Кириээт тардыллыбыт остуол иннигэр эмис кыыл таба этин сии-сии Биэлэй үрэх быһытын сокуускаланан, кэһии-билсиһии аһын ууна тутан, кэпсэтэн бардыбыт. Дьөгүөр Суолдыап төрүт уус, наар дьыэ тутуутугар маастардыыр киһини эрдэ билэр этим. Мэнэ Алдаммар элбэх

дьиэни тутан дьон-сэргэ махталын ылбыт киһи, онтон Оппуонньаны кытта санга билистим. Ол курдук Атырдыахха кэлэн өрөөн-сынньанан, онтон Оппуонньалыын чугас хааман сири-уоту кытта сыыйа билсэн Пушок диэн ыппынаан киис үрдэрэн, чааркаан тардан бултаан киирэн бардым.

Атырдыах диэн сир Биэлэй (Ханда) үрээжин ханас өттүгэр, Уус Майа кыраныссатыгар турар киэн, ыраас, устата 700 м, туората 150 ча м көбүс-көнө сирдээх кытыл. Ол күһүн мин тийэрбэр 4 улахан кэбиһи от турара. Оппуонньалаах Дьөгүөр, метеопост былаанын дуогабардаһан сыл аайы оттуулар эбит. Оппуонньа метеопост көрөөччүтүнэн, ол аата уу төһө кэлэрин-барарын кээмэйдиир, температураны көрөн күн аайы суруйан иһэр, хаар халынҕын, үрэх төһө таанньырын барытын суруйан кыра радиостанциянан Охотскайга биллэрэ олорор. Дьөгүөр ол тэрилтэҕэ рабочайынан үлэлиир эбит. Миэстэтигэр 6x6 м былыргы тутуулаах олорор дьиэ, ампаар, бааннык, сайынҕы ас астанар сарай баара. Ону сэргэ 1921-1922 сс. бандьыттар (ол кэм сағана ааттыылларыгар) илиилэриттэн өлбүт комсомолецтарга анаан туруоруллубут үс обелиск баара. Бу Атырдыах симиэбийэтэ, Охотскай муораттан кэлэр-барар сиргэ турар буолан гражданскай сэрии сағана элбэх киһи өлбүт-сүппүт сирэ эбит. Кытыл үөһэ баһыгар, үрэх үрдүгэр ып-ыраас тирэх быһыгар былыргы кладбище баара – бу билигин биир да суох, 2012-2013 сс. улахан уу кэлэн Биэлэй таһын күрдьэн илдэ барбыт диэн булчуттартан истэбин. Николаев Афоня Дьабарыкы Хайа орто оскуолатын бүтэрбит, үөрэбэр үчүгэй спортсмен, боксер. Онус кылааска үөрэнэ сылдьан Республика чемпиона, Дальнай Восток уонна Сибиир улахан күрэхтэрин чемпиона, боксага спорт маастарыгар кандидатка тийэ үүммүт уол. Саахыматчыт, дуобатчыт бэрдэ этэ. Киһи быһытынан элэккэй, элбэх кэпсээннээх, судургу, эппит тылын толорор, киһи эрэнэр, «Атырдыах Оппуонньата дуо?» дэтэр киһи киэнэ үтүөкэнэ этэ. Бу уолаттарым номнуо олохтон туораабытара.

Кыһынын Атырдыах тулатынан, Биэлэй устун Киндили үрэх төрдүнэн, Кайгородов үтээнинэн, Уу үрэхтэринэн, Арбачыкы үрээжинэн, Төрүт (Мунтулу төрдө), Хара Тиитинэн, Мунтулу үрээжин өрө Бэлигэчээн, Сыалыһардаах үрэхтэринэн 8 үтээн устата Пушокпунаан киистээн, тайах-таба бултаан үөрэн-көтөн, Санга дьыллыы дойдубар бараары Атырдыахха уолаттарбар киирэн суунан-тараанан, түүлээхпин тараан-онорон, бэлэмнэнэн Буранынан Охотскайдыыр буоллум. Пушокпун саас андаатар булдугар көмөлөһүөннэрээри Оппуонньалаахха хаалларан барар буоллум. Манна, Атырдыахха күһүн кэлэн балыктаан сыппыт «Мэнэ Алдан» сопхуоһун дириэктэрэ Иван Алексеевич Павлов уонна мин бииргэ үөрэммит, улааппыт табаарыһым Аммосов Николай Иванович эмиэ бэркэ бултуйан, балыктаан, бары үөрэ-көтө аргыстаһан Охотскайдаатыбыт. Онно тийэн кыттыгас уолаттарым Саввин Е.Е. уонна Ордахов Е.Е. (Мас Аппаттан) эмиэ бултара-астара үчүгэй буолан санаабыт көтөүллэн көрүстүбүт. Ол сыл сүрдээх бултаах дьыл этэ. Иван Алексеевич вертолет ынгыртаран дойдубут диэки көтөн хааллыбыт (Охотскай Перевоз – Мэнэ Алдан 180 км).

Санга дьыл бырааһынньыгы кэнниттэн бултуур сирбитигэр тахсан биир толору эргири онорон, хапкааннары санга мэниэлээн, хаардаан, бөрөҕө, сизгэннэ, бэдэргэ быраҕан, ый курдук буолан, Охотскайга киирэн, онон Мас Аппаҕа уолаттарбар хонон-өрөөн, онгостон үһүөн Эрэкээн диэн арыыга андаатардыы Буранынан бардыбыт. Эрэкээн Мас Аппаттан 12 км. Онно, Эрэкээннэ, Өлөксөй (Бөрө уола) олорор диэн истэбит. Кэһиилээх, ас-танас, бултуур сэппитин тиэнэн, сороҕун кэлин ылыахпыт диэн чөмөхтүү ууран харайдыбыт уонна Эрэкээн арыытыгар айаннаатыбыт. Күн ортого оҕонньор үтээнигэр тийэн кэлибит, аан таһыттан тайах маһынан баттатыллан турар, ким да суох. Үтээнгэ киирэн оһоҕу (быһыллыбыт буочука аҥаара, тимир оһох) уот отуннубут, муус уулларан чэй-күөс туруоран баран тахсан оҕонньор суолун көрдүбүт, киһибит туут хайыһарынан үтээн анныгар баар улахан күөлү ортотунан ыппыт ох курдук суола тыргылла турда. Күөл төгүрүктүгү, унуоргу өттө биэрэстэ аҥаарыттан ордук буолуо. Суола көнөтүттэн, ырааһыттан сөҕөн көрсөн кэбистибит: «Тоҕо сүрэй, бардаҕа көнөтүн» – уонна сүр баттатан, үһүөн сангата суох үөһэ үтээнгэ таҕыстыбыт. Үтээн 4x4 м усталаах-туоралаах, сүрдээх бөдөн тиит маһынан охсуу муннуктаах, икки кыра түннүктээх, киһи туран хаама сылдьар үрдүктээх ғына сэлэпиискэ охсуллан, муохтанан, ханан да аргыйбат ғына тутуллубут бэртээхэй үтээн. Чэй иһээт оҕонньору кэтэһэ таарыйа, мас эрбиэххэ диэн буолла, оҕонньор онгорбут бөҕө-таҕа бэрэстээгэр аҕыйах мас сытарын эрбээн кэбистибит, биир суон уһун (5-6 м) баар буолуо, инчэҕэйдиги аһаах мас сытарын тардан көрөн баран ыараханын, улаханын иһин сарсын дружбаһы ириэрэн онгорон баран эрбиэхпит диэн буолла. Сотору оҕонньор күөл унуор иһэрэ көһүннэ, таба сағынньахтаах, түнэ этэрбэстээх, андаатар бэргэлээх, ыт үтүлүктээх, бөдөн-садан оҕонньор чэпчэкистик хайыһарынан сырылачы тэбэн, торуоскатын тайахтанан күөл саҕатыгар кэлэн хайыһардарын уһулла, кырыатын илбиннэ, хайыһарын тэбээн-сотон туруору өйөннөрөн кэбистэ. Үтээнин диэки дьон кэлбитин билэн оргууй хаама турда...

Юрий Николаевич Комиссаров ахтытыттан суруйда **Ефимов Н.Е.**

ОҢОНЬОТТОР

Икки Баһылайдар бииргэ бултаабыттара син балайда буолла. Улахан Баһылай пенсияҕа тахсаат, соҕотоҕун сылдьан Сойуолааҕынан, Лабыгы үрэх сүннүнэн, Хоту Иирэлээбинэн, Иирэлээх үөһө өттүнэн бултуур этэ. Кэлин биһиги аҕабытын Павлов Баһылайы кытта бииргэ өр сылларга бэркэ тапсан бултаабыттара. Ол иһин дьон-сэргэ, уолаттара убаастаан «Оҕонньоттор» диэн ааттыырбыт. Деляев Баһылай Ударник нэһилиэгин биир туруу үлэһитэ этэ. Ол курдук кэргэнинээн Үстүүнньэлиин элбэх оҕолоох буоланнар, Баһылай үлэ бөҕөнү үлэлээбит киһи.

Сылгыһыттаан, сайынын от кэмигэр солбуллубат кочкаһыт, сааһыран баран булчут бэрдэ. Үлэни өрө туппут дьоннортон биирдэстэрэ буолар. Биһиги аҕабытын кытта бииргэ сылгыһыттаан, бииргэ оттоон-мастаан, төһө да саастарынан араасты буоллаллар, быстыспат табаарыстыылар. Ол курдук, аҕабыт дьиэтин салҕаанын туттарыгар Баһылай өйөөн, күүс-көмө буолан түргэнник туспуттара. Ол иһин дьонум Баһылайга махталлара улахан этэ. Онтон биһиги аҕабыт Павлов Баһылай ийэбитинээн Ааналыын эмиэ элбэх оҕолоох буоланнар, тыа дьонун быһыытынан совхоз араас үлэтигэр күүстэрин харыстаабакка кыһыннары-сайыннары үлэ үөһүгэр сылдьыбыттара. Аҕабыт рабочайдаан, сылгыһыттаан, хонуу биригэдьириинэн, үһүннүк бэрт таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Дьон кэпсириинэн, аҕабыт бэйэтин киэбин таһынан от охсоро, мас кэрдэрэ, бастыгнар ахсааннарыгар сылдьыбыт, хайа да булдугар байанайдаах булчут, карабинынан да, доруоп да саанан биир тэнник бэргэнник ытарын бииргэ сылдьыбыт дьоно ахталлар. Кэлин сааһыран баран аҕа табаарыһын Аан Баһылайдыын бииргэ бултаабыттара.

Аҕабыт бураннаах буолан сирдэрин кэнэттэн Лабыгы төрдүттэн Иирэлээх үөһө баһынан тэлэһийэ сылдьан булду сонордоһон, күөллэригэр андаатардаан, бэркэ табыллан бултуур этилэрэ. Улахан булду эһэни, тайаҕы да бириэмэтигэр бултаан үөрэн-көтөн кэлэллэрэ, куобаҕы туһахтаан өлгөмнүк бултууяллар уонна иккиэн элбэх оҕолордоох буоланнар эбии аһылык буолара. Оҕонньоттор күһүн сирдэригэр тийээн мас мастаан, чааркаан мэһиэтигэр балыктаан, үүтээннэрин сөргүтэн, эрдэттэн бэлэмнэнэр этилэрэ. Уонна биһиги, уолаттара, күһүн өрөбүллэрбитигэр атынан тийээн кыылга хаамтарарбыт туспа күүтүүлээх, кэтэһиилээх кэмнэр буолаллара. Баай Байанай күндүлээтэҕинэ үөрүү-көтүү бөҕө буоларбыт. Аҕабытыгар быраатым Александр Туман диэн ыты аҕалан бэлэхтиэҕиттэн улахан булка бэркэ табыллан бултаабыттара. Туман манган дьүһүннээх, киэн сырыылаах, дьулуурдаах, өйдөөх ыт буолан «оҕонньотторго» да, биһиэхэ да туһалаабыта элбэх.

Улахан Баһылай уолаттара Бааскалаах Валерка уонна биһиги аҕабыт Баһылай уолаттара мин уонна быраатым Сааска аҕаларбытын батан оҕо эрдэхпититтэн араас булка барытыгар бииргэ сылдьыһан, булт абылангар, сиргэ-уокка сылдьарга үөрэнэн, буһан-хатан, айылҕаны кытта алтыһан, Баай Байанай эрээтиттэн бэриһиннэрэн, булка сыстаҕас буола улааппытыгар аҕаларбытыгар махталбыт улахан. Баһылай сааһыран баран Киэн күөлгэ андылыырын туохтааҕар да ордорор этэ, уолунаан Бааскалыын анды бултаан үөрэллэрэ-көтөлөрө. Кэлин Валерката аҕатын сиригэр Иирэлээххэ бэрт үһүннүк бултуу сылдьар, онон аҕаларбыт сирдэрин кини көрөр-истэр. «Оҕонньоттор» – икки доҕордуу Баһылайдар ити курдук бэйэлэрин кэмнэригэр Ударник нэһилиэгэ туруктаах буоларыгар күүстэрин харыстаабакка үлэлээн-хамсаан, ааттарын ааттатан барыггарын да иһин, нэһилиэктэрин дьоно-сэргэтэ, оҕолоро, сизиннэрэ үтүө эрэ өйдөбүллээхтэр уонна кинилэринэн киэн туттабыт!

Баһылай Карбаканов, улахан уола.
Томпо, Кириэс Халдыаайы, 30.09.2022 с.

ПЕРВЫМ ЗАВЕЗ ОХОТНИЧЬИХ ЛАЕК

В 1965 году, в село Крест-Хальджай повадился медведь-людоед. Но обнаружилась нехватка хороших охотничьих карабинов даже у кадровых охотников. И тут появилась идея у нашего отца, в то время еще депутата Верховного Совета ЯАССР. Своей идеей он поделился с директором совхоза, и Марк Романович Яковлев его конечно поддержал. Написали просьбу-письмо от имени труженников совхоза и получили ходатайство от райкома партии, далее отец поехал по инстанциям пробивать это дело. Последней инстанцией поддержки письма-просьбы стал Министр Вооруженных сил СССР Маршал Советского Союза Р.Я. Малиновский.

Сколько кабинетов обошел отец, сейчас уже никто не знает. Думаю, немало ходил, пробивая просьбу труженников совхоза, отец любил доводить начатое до логического завершения, не помню ни одного случая, чтобы он бросил начатое дело на полпути. Как мне лично рассказывал отец, большой министр принял его очень тепло, он показал ему фотографии, рассказал о жизни в далекой Якутии и поделился болью, какие трудности встречают кадровые охотники без хорошего ружья. За беседой прошел целый час, получил у министра поддержку, и даже успели попить чай из самовара.

Получив согласия и рекомендации Министра обороны СССР, отец поехал на Ижевский оружейный завод, общался на месте с конструкторами, рассказал свое пожелание. И так, с легкой руки нашего отца был усилен и изменен калибр патрона и новый карабин получил название «Лось», а также появился автоматический вид карабина «Медведь» того же калибра и несколько карабинов отец привез для нужд совхоза. Вот такая примечательная история есть у отца, о котором ходят по Крест-Хальждау байки. Но того медведя-шатуна вспоминают по сей день, кстати, как он был убит, об этом подробно описано в рассказе местного публициста Альберта Гоголева.

В детстве у отца с братом Иваном была собака Дружок, который сам охотился и приносил добычу до порога юрты, не брезговал приносить даже бурундуков, основной добычей были зайцы, благо в те времена их было много.

Поэтому следующим шагом помощи охотникам был привоз из Иркутского собачьего питомника щенков восточно-сибирских лаек, а из Новосибирска – щенков западно-сибирской лайки, потомство которых до сих пор служит местным охотникам.

В газете «Красное знамя» Томпонского района от 11 марта 1971 года мы нашли статью старшего зоотехника-селекционера совхоза им. Героя Ф.Охлопкова Ф. Иванова «Сибирская лайка – в Якутию», о том, как он завозил щенков, выдержав неблизкий путь. Пассажиры на авиалинии Новосибирск – Якутск – Хандыга с любопытством наблюдали за необычными попугайчиками – двадцатью остроухими щенками западно-сибирской лайки.

Несмотря на юный возраст, лайки отлично перенесли полет, подавали пример бодрости и жизнерадостности. Своим бравым видом и примерным поведением они вызывали к себе живой интерес, ничуть не тяготились пристальным вниманием со стороны окружающих, снисходительно принимали все умильтельные и восторженные признания. На протяжении всего пути он сам выхаживал своих подопечных, строго соблюдая режим питания, и они старались во всем слушаться своего наставника. Путь их лежал в далекое село Крест-Хальджай, а начинался неподалеку от большого города Новосибирска. Там, в 35 км от города, в сосновом бору расположился питомник – опытно-охотничье хозяйство по разведению западно-сибирской лайки, который был создан в 1959 году решением Совета Министров РСФСР.

Отец понимал, что завести собак – это еще не самое трудное. Всегда подчеркивал, что гораздо сложнее сохранить породность, не допускать ее смешивания, вести строгий учет и паспортизацию имеющихся собак. Поэтому от будущих хозяев в первую очередь требовал тщательного соблюдения всех правил выращивания щенков, чтоб в дальнейшем увеличить число породистых охотничьих собак в районе.

А из Иркутского питомника им были завезены восточно-сибирские лайки, которые оказались более приспособлены к суровым погодным условиям нашей якутской зимы. И скорее всего, именно восточно-сибирские лайки прижились в Крест-Хальджае. А некоторая часть западно-сибирских лаек по настойчивой просьбе местных охотоведов была отправлена в таежный Олекминский район, где

основой охотничьего промысла испокон веков являлись соболь и белка.

Наш отец был настоящий практик, который всячески старался избегать сугубо кабинетного стиля, всегда оставался на переднем крае производственной жизни республики. Постоянно находясь в центре событий, Фёдор Иванов глубоко понимал проблемы сельских тружеников: животноводов, оленеводов, охотников. Он всегда ратовал за улучшение условий труда и быта рабочего человека, понимал первоочередность и важность племенной работы для достижения высоких экономических показателей, делал все от него зависящее для обеспечения кадров необходимым снаряжением в их сложной и экстремальной работе.

Не только томпонские охотники-кадровики до сих пор с благодарностью вспоминают заботу и конкретные дела Федора Федоровича, его вклад в развитие промысловой охоты. Можно только представить, каким большим подспорьем стали и высококачественные ружья, и охотничьи собаки с великолепными качествами следопыта в их тяжелом и опасном труде вдали от дома среди необъятной тайги.

Семен Иванов

БУЛЧУТ ИДЭТЭ – БАСТЫҢ ДЬАРЫК

Мин 1960 сыллаахха Сайдыы нэһилиэгэр төрөөбүтүм. Кыра эрдэспиттэн убайым Сенялыын үгүрүөбү, лааскайга – чааркаан, куобахха туһах иитэрбит. Кэнники биир уостаах саанан кустуур этибит. Кыһын куруппааскыга туһах иитэр этибит.

Оскуоланы бүтэрэн баран икки сыл армияҕа сулууспалаан кэлбитим.

Армия кэнниттэн автошколаҕа 5 ыйдаах суоппар куурсун бүтэрэн, Сайдыыга «Хаандыга» сопхуоска үлэҕэ кирибитим.

Сайынын совхоз 25 т от былаана биэрэрэ, онон оттуур этим. Уопускабар аҕабыныын бултуу тахсарым. 3 сыл суоппардаан баран, совхозка кадровой булчутунан аҕабынаан бултаабытым.

Аҕам Семен Егорович – сэрии ветерана, сопхуос кадровой булчута этэ. Биһиги Хаандыга үрэбинэн, Тыры үрэбинэн, Алдан өрүс арыларынан бултуурбут. Таас хайаттан түһэр буолан күүстээх сүүрүктээх.

Урут сэрии кэнниттэн туох да ордубат гына баһаар уота сизбит, бу соторутааҕыта эмиэ онно баһаар буолбута. Талах, харыйа, күөллэрдээх маар сир. Аҕам бастаан аҕатыныын Егор Игнатъевичтыын ити сиргэ бултуулар этэ. Кэлин Николай Ивановичтыын бултууллара. 70 сааһын кэннэ хараҕынан мөлтөөн уурайбыта.

2000 сылга совхоз эстэн «Сахабулка» дуогабарынан бултаабыта. Саамай элбэҕи 2005-2008 сылларга 215 кийһи туттарбыта. 2008 сыллаахха тыа хаһаайыстыбатын эйгэтигэр Саха республикатын Государственной бириэмийэтин лауреата буолар чиескэ тиксибитэ.

Бултууругар 1 күнгэ 14 кийһи ылар этэ. Урут куобах сыһаа үөскээн мэнээктиирэ. Куобах үөскээбит кэмигэр ыал аайы ас-үөл бөҕө буолара. Дэриэбинэ уолаттара өрөбүллэргэ мунньустан куобахтаан кэлэллэрэ.

Сайдыыга урут Е.И. Захаров, М.И. Захаров, Н.Д. Кривошапкин («Лучшему охотнику» знакаах), И.Н. Захаров, М.Д. Прокопьев, И.И. Захаров, арыый кэлин С.Е. Захаров, А.Ефремов, А.М. Прокопьев, Е.Н. Захаров бултаабыттара.

Билингги кэм булчуттара – С.В. Прокопьев, В.И. Захаров, И.И. Захаров, М.И. Захаров.

Убайым Семен Семенович Захаров Мэнэ Алданга олохсуйан, онно Амма үрэх кытыытынан, Бара-Бааланан бултуура. Билигин онно улахан уола Николай бултуур.

Оччотооѳу бултара – тиин, кырынаас, куобах. Кырынааһы мас чааркаанынан, куобаѳы сохсонон, айанан бултууллара. Урут алтынньыга, сэтиннигэ таһырдыа уккуннаѳынан оттон хоноллоро. Нежданка таас хайатыгар диэри малларын салаасканан соһон биэстэ хонон тийиэллэр эбит. Хонуктарыгар кэлин балаакка тардан уокка оттор маһы сүгэнэн бэлэмнээн, мас чааркаан, айа онгостон, лэппиэскэлээн хоноллоро. Айаны иитэр саамай кээмэйэ буолар, ону сатаатаххына аттыгар охтор. Бөрөнү, тайаѳы оннук ылаллара. Кэлин сэрии кэнниттэн андаатары, кийһи үөскэппиттэрин кэннэ ону бултаан туттараллара. «Андаатар, киис дэлэйэн бултуурга үчүгэй буолбута» диирэ аѳам. Кэлин аѳам ыты көлүйэн малын состорор буолбута. Араас үчүгэй ыттар бааллара. Миэхэ үчүгэй ыты убайым Сэмэн биэрбитэ: өйдөөх, тайахха, киискэ – барытыгар барара уонна таһырдыа баар аһы уорбат, тыыппат этэ.

ҮЛЭЛЭН ААСПЫТ СИТИҢИЛЭРИМ

Мин, Ефимов Нестер Гаврильевич, 1969 сыллаахха Иркутскайдааѳы пушно-меховой техникум охотовед-зоотехник салаатын үөрэнэн бүтэрэн баран төрөөбүт оройуоммар Уус Алданга бөдөнсүйбүт «Лена» совхозка охотоведынан үлэбин саѳалаабытым.

Онтон 1970 сыллаахтан Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтин бирикээһинэн Мэнэ Ханалас оройуонун Герой Попов аатынан совхозугар охотоведынан анаммытым.

1971-1973 сылларга совхозка босхоломмут комсомольскай тэрилтэ секретарынан үлэлээбитим, ону тэнэ охотовед эбээһинэһин толоро сылдыбытым.

Комсомол секретарынан үлэлиир сылларбар ыччаты, комсомолецтары кытта элбэх өрүттээх үлэни ыыппытым.

Саҥа ыччат-комсомольскай фермалар тэриллибиттэрэ, Дьокуускай куорат 14 нүөмэрдээх оскуолатын кытта дуогабардаһан саҥа оскуоланы бүтэрбит кыргыттары фермаѳа доярканан үлэѳэ таһаартаабытым. Уус Алдан оройуонун ыччат-комсомольскай фермаларын кытта соц. куоталаһы олохтооммут өрүү сыл түмүгүнэн кыайыылаах тахсар этибит. Оройуонна соц. куоталаһыга бастаан мотоцикл фондатынан, махтал суруктарынан, грамоталарынан наѳараадаламмытым.

Бастыҥы-саҥаны олоххо киллэриигэ элбэх үлэни ыыппыпыт, «оскуола-производство-үрдүк үөрэх» хамсааһын олуҥ буолан ыччат тыа сиригэр үлэѳэ тахсыта элбээбитэ.

«Герой Попов» совхозка 22 сыл охотоведынан үлэлээбитим. Бу үлэлиир сылларбар тыаттан бултанар күндү түүлээх государственнай былааннарын, пятилетка сорудахтарын аһара толорон оройуонна, республикаѳа инники күөҥнэ сылдыбыппыт. Социалистическай куоталаһыга оройуонна сылаайы бастыырбыт.

Доѳордуу Алдан оройуонун кытта дуогабардаһан бултуур сир ылан кадровай булчуттарбын сыһыартаан үүтээннэри тутамыт совхоз эстиэр диэри бултаппытым.

Соц. куоталаһы түмүгүнэн «Соц. куоталаһы кыайыылааѳа» диэн знагынан уонна Обком профсоюзун грамотатынан наѳараадаламмытым.

1975-1976, икки сыл Үөһэ Халыматтан «Арыылаах» диэн совхозтан Бандеров Василий Анисимович, Ленин орденнаах уонна да атын орденнар кавалердара, кадровай булчут базатыттан илин энгээр оройуоннарыгар андаатар аѳалан ыытарга түөрт киллээх биригээдэѳэ салайааччынан сылдыбытым.

Хомойуох иһин, 90-с сылларга олох-дьаһах уларыйан, Союз ыһыллан совхозтар үрэллибиттэрэ, үлэтэ суох туран хаалыы буолбута.

1992 сылтан крестьянской хаһаайыстыба тэринэн үлээн барбытым.

2000 сыллаахха Социалистической Үлэ Геройа, легендарнай Кладкин Василий Михайлович ыңырытынан Томпо улуунун Тополиной бөһүөлөгэр «Тыа хаһаайыстыбатын производственной кооперативыгар» охотоведынан үлэҕэ ыңырбыта. Мин таптыыр идэбинэн үлэлииргэ үөрүүнэн сөбүлэспитим. Василий Михайловичи эрдэттэн билэр, көрүстэхпитинэ кэпсэтэн аһар эгим. Кини эмиэ «грамотнай специалискын» диэн үөрбүтүн биллэрбитэ.

Ол курдук, 2000 сылтан үлэбин Василий Михайлович баай опытыгар, элэккэй майгылаах үлэһит дьонугар тирэҕирэн, тыйыс айылҕатыгар үөрэнэн үлэбин саҕалаабытым.

Кооператив табатын мэччийэр сирин иэнэ 1371224 га, сылгытын мэччирэнэ 9543 га этэ.

Мин тийээрбэр таба ахсаана 11 тыһыынчаттан тахса төбө, сылгыта сүүстэн тахса төбө баалара отчуокка көстөр этэ.

Табаны иитэр хаһаайыстыбаларга республика үрдүнэн төбө ахсаана быста мөлтөөн, табаны туттууга мораторий биллэриллибит этэ.

Сылгыны Сунтаар ферматыгар Өйүмэ диэн сиргэ тутан, туһунан көрөр-истэр сылгыһыттар баалара.

Ыстаадалары кытта сибээс рациянан болдьоммут кэмнэ тахсалара, айан сырыыта табанан, атын түгэннэргэ вертолетунан, кыһынны суолунан массыына тийэр базатыгар астарын-танастарын, туттар малларын тиэрдэр этибит.

Тыаттан бултанар күндү түүлээххэ былаан түспэт буолан улаханлык бултаммат, аҕыйах любитель булчуттар туттарар этилэр.

Основной булт бөрөнү бултааһынна сыал-сорук турара. Ыстаадаларга хоромньуну таһаарбат туһуттан бөрөһүттэр биригээдэлэрин тэрийэн капканынан уонна вертолетунан бултааһын буолбута, дьаатынан бултааһын олох бобуллубута.

Вертолетунан көтөргө Минсельхоз үп-харчы көрөрө, көтө сылдьан картанан бөрөлөр үөрдээн сылдьар сирдэрин учуоттаан сылга иккитэ көтүтэрбит.

Ол курдук бөрө күһүн оҕолорун үөрэтэр уонна олунньу ыйга иссэр кэмнэригэр көтүтэрбит. Бөрө ахсаана балай да аҕыйаабыта. 2004 сыллаахха Бараайы сиригэр 18 төбөнү, Сунтаарга 12 төбөнү бултааннар туттарбыттара.

Кэлин сыана ыараан вертолет көтүүтэ аҕыйаабыта. Бөрөһүттэр аһаардас капканынан бултаан бөрө ахсаана элбээн, улахан хоромньу тахсыбыта. Улахан хоромньу Өйүмэҕэ тахсыбыта. Өйүмэ олохтооҕо, булчут Ефимов Николай Романович төрөппүт уолаттарынан сыл аайы уончалыы бөрөнү бултууллара. Николай Романович дьаныһан туран хороонун булан оҕолорун бултуура. Ол курдук кутталлаах адырҕа кыылы бултуурга соруктаах үлэ барара.

2003 сыллаахтан солбуйааччы директорынан үлэлээбитим. Сүрүн сорукпут табаһыттары, чуум үлэһиттэрин биригэдьиридэри кытта сүбэлэһэн ыстаадаларынан туруоруу, аһынан-үөлүнэн хааччыһыы, мэччирэни таба туһаныы, төбө ахсаанын элбэтии, таба хааччаҕын санга сирдэринэн тутуу, көһөрүү буолара.

Бөһүөлэк иһигэр үлэ объектара маһынан оттуллан ититиллэр буоланнар саас саһаан бэлэмнээһинэ, хозчаас үлэтэ контуруолга сылдьара.

2006 сылтан министерство бирикээһинэн «СХПК (Ф) Томпо» директорынан аһаммытым. Аһаммыт дуоһунаспар алта сыл устата таһаарыылаахтык үлэлээбитим.

Хаһаайыстыбам чөллөөх, туруктаах буоларын туһугар, таба ахсаанын элбэтэр туһугар кырата суох үлэ барбыта.

Онно улахан көмөнү бииргэ үлэлиир коллективым, аппаратым түмсүүлээх буолан ситиспибит.

Табаһыттарга куоталаһыы олохтоммута, бастаабыт ыстаада сүрүн бириискэ тиксэрэ, дьону үлэҕэ көҕүлүүрү.

Сайынгы өттүгэр оскуола оѳотун үлэнэн хабан, дьонун кытта тэнгэ сылдыра. Үчүгэй үлэлээх оѳолорго бириэмийэ олохтообуппут.

Директорынан үлэлиир кэммэр мунгутаан таба ахсаана 21 тыһыынчаттан тахса сылдыбыта. Кыһын сэтинньи ыйтан саѳалаан забойданар таба 1200 – 1800 төбөѳө тийэрэ. Нэһилиэнньэни кыһыннары-сайыннары этинэн хааччыйарбыт.

Убаһа иһин, этин атыыга таһаарарбыт, ону тэнэ сибиинньэ этин атыылыыр этибит.

Сахабулт концерны кытта дуогабардаһан сылга 1000 таба тириитин, 2000 таба тыһын туттарыыга 5 сыл үлэлээбитим.

Өймөкөөн улуунун кытта кыттыһан Көбүмэ

учаастагар механизированнай забойнай сыаѳы туттарбыппыт.

Мөнкүлэ муостатын тутуутугар стройматырыһаалынан хааччыйан улахан махталы ылбытым, аатым бэлиэ памятникка суруллубута.

Директорынан үлэлиир сылларбар Республикаѳа кыттар табаһыттар слеттарыгар үс төгүл бастаан Урал уонна икки УАЗ массыналарынан наѳараадаламмыппыт.

Бу сылларга племенной үлэѳэ ылсан үлэлээбитим, таба хаанын уларытыыга Кэбээйи улуунун Сэбээн Күөл хаһаайыстыбатын кытта атастаһыы онорбуппут.

Кэбээйи, Муома улуустарын Тополинайга таба бырааһынньыгар доѳордуу ыалдыттата икки төгүл ынгыран көрсүбүппүт.

Минсельхозка үөрэѳи бүтэрбит специалистарга заявка түһэрэн эдэр уолаттар кэлэн үлэлээбиттэрэ, олортон Тарабукин А.Л., Владимиров Нь.А. хаһаайыстыба директордарынан Тополинайга уонна Иенграѳа үлэлиир сылдыаллар, Оконешников Айаал Афанасьевич Минсельхозка хоту улуустар таба уонна балык салаатыгар отдел солбуйааччытынан үлэлиир. Тыа хаһаайыстыбатыгар үлэлээбит үлэм сыналанан 2006 сыллаахха «Тыа хаһаайыстыбатын туйгуна» диэн бэлиэнэн наѳараадаламмытым.

Нестер Гаврильевич Ефимов,

«Лена» уонна «Герой Попов» совхозтарга (1969-1992 сс.) охотовединан үлэлээбит, СХПК «Томпо» (2006-2012 сс.)

директарынан үлэлээбит, «Саха сирин тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна» бэлиэ хаһаайына, охотовед-зоотехник

ЕГОРОВ ГАВРИЛ ТРОФИМОВИЧ–ХАБЫЛЛА

Ганя быйыл бу иккиһин бултуур сиригэр Уйанатыгар сайылыы тахса сылдыар. Бастакытын арыый эдэрчи эрдэѳинэ Уйанатыгар сайылаан,кыһынын бултаан баран Саҥа дьыл кэнниттэн түүлээѳин туттара киирэн турардаах. Хабылла быйыл 62-н туолла, ол быһыытынан уруккута буолбатах, кыралаан сылааргыыр буолбутун бэйэтэ да бэркэ билэ сылдыар. Ол да буоллар сиригэр-уотугар, хайаларыгар, дохсун сүүрүктээх Уйанатын үрэѳин ахтара бэрдиттэн бу кэлбиттэн үөрэн манньыйа сылдыар. Хабылла бу саастан илиитэ-атаѳа бааһыран моһогура сылдыар, сүһүөхтэрэ иһэн, эбиитин ууланан тугу да туттарбат буолан эрэйдээтэ. Хабылла бэйэтэ билэринэн араастан эмтэнэн көрдө да, оһон биэрбэтэ, инньэ гынан үүтээнигэр сытарган атын суох буолла. Онуоха эбии өйүөтэ чарааһаан бүтүөхчэ буолла, эбиитин ытын Бөтөһү аһатын наада, онон аһа-үөлэ кырыымчытыһан барда. Бу курдук сыттаѳына аны тыатааѳы чугас кэлэн суоһурѳанан ыһыытаан, часкыйан барар. Хабылла бу сыллар тухары эһэни балайда бултаабыт буолуохтаах, олортон биир түгэни умнубата чуолкай. Аѳыйах сыллааѳыта бырааттара саас тахса сырыттаһтарына, биир үтүө күн үрэххэ

балыктаан баран сааларын бураннарыгар хаалларан үүтээн-нэригэр одордохторуна, ытгара үрбүт онуоха Хабылла «бээ, бу ыт тугу үрдэжэй?» – диэт, таһырдыа тахсыбыта аарыма улахан эһэ икки атаҕар турар үһү уонна биһиги киһибитин харбаан ылбыт, онуоха Хабылла сирэйбин эрэ таарыйбатар ханнык диэн төбөтүн эһэ атаҕын икки ардыгар кистии сатаабыт, эһэ онуоха киһибитин буутун үрдүнэн сымнаҕас сириҥ хайыта охсубут, бу кэмнэ «киһибит ханна сүттэ?» – диэт, Хангаластан сылдьар быраата ыстанан тахсыбыта – эһэ уун-утары Хабылланы умса баттаан турарын көрөөт, үһүнү-киэни толкуйдуу барбакка, эт сугуругунан далайан чэчэгэйгэ охсон саайаат киһитин хаба тардан үүтээннэригэр киирэ охсубуттар уонна иһиттэн олуйбуттарыгар эһэлэрэ кинэ-наара холлон часкыйа-часкыйа үүтээни тула сүүрэ сылдьыбыт уонна түннүгүнэн быгылаабытын наара үһүн маһын тууран онон сирэйгэ анһан көмүскэммиттэр, эһэ суоһурҕанан хаһытаан-ыһытаан баран тыатыгар дьүгэлийбит. Уолаттар бу эһэ арахсыа суох диэн нөнүө күнүгэр бултаан тураллар. Хабылла Хангаластан сылдьар быраата Красноярскайга үөрэнэр сылларыгар боксаҕа 1-кы разряды түргэнник толорбута, рингэҕэ бэрт харса-хабыра суох киирсэн быһаарсара диэн ахтар буолааччы бииргэ үөрэммит атаһа Киэсэ уол. Хабылла бу да эһэ сүгүннүүрэ биллибэт диэн, эр санаатын ылынан бултаһарга сананна уонна туһах баайан кэбистэ. Сэрэйбитин курдук, күрүлүүр күнүс эһэтэ кэлэн туһахха иннэн ыһытаабытын-хаһытаабытын истэн, Хабылла тийиэн ытан ылла, ыта Бөтөс төһө да ыт оҕото буоллар, эһэҕэ түһүөлээбитигэр, хаһаайына астынан, манһыйан, ытын хайҕаан кууспаҕалаан ылла. Эһэтэ улахан кыыл буолан биэрдэ, ол да буоллар астаан, үрэх наледыгар таһан, кистээн, хараҕалаан кэбистэ, уонна дьэ эт буһаран ытын кытта тото-хана аһаан баран ону-маны, уруккуну санаан утуйбакка сытта. Хабылла бу санаатаҕына, бииргэ үөрэммит уолаттарынаан Коля Сааскалыын Хаандыга, Саачыкый Томпо, Баанһа Дэлиэнһэ, Хабылла бэйэтэ Уйана үрэхтэр бастарынан тэлэһийэ сылдьан бултаабыттара номнуо 40-тан тахса сыл буола охсубут эбит. Бу сыллар-хонуктар усталарыгар төһөлөөх күндү түүлээҕи бултаан туттарбыттара буолуой, ааҕан сиппэт буоллаҕын, урут совхоз саҕана былааннарын аһара толорон чемпион булчут аатын сүкпүт үтүө-мааны күннэрдээх этилэрэ. Баанһа-та быраатынаан Өлүөскэлиин кэлэ-бара куруук тохтоон хонон ааһааччылар. Аны Дөлүнкүгэ бултуур атаһын Антону кытта хардары-таары сылдьан, ыалдьыттаһан, хонон-өрөөн, сынһанан, бииргэ бултаабыт сырыылара элбэхтэр, ону барытын эргитэ саныы сытта. Бастаан утаа бултуу тахсарыгар быһылааннарга түбэһитэлээбит, өйгө-санааҕа хаалбыт түгэһнэрэ бааллара. Хабылла туран оһоҕун маһын эбэн биэрдэ, чаанһыгыттан итии чэй куттан истэ уонна утуяаары сытта да, уута олох кэлбэтэ, ол сытан бастакы ытын Индуһу санаан кэллэ. Күһүөрү кыһын хараҕаҕа үрээтин туораан иһэн эмискэ сиикэйгэ үктээн соҕотохто хонноһун анныгар дылы муустаах ууга түһэн булумахтанан, хайдах да тахсар кыаҕа суох буолан куттал суоһаабытыгар, ыта Индус баар буола охсон сонун сизэҕиттэн соһон таһааран быһаан турардаах. Эмиэ ыкса күһүн ыта эһэ арҕаҕын булан үрбүтүгэр, Хабылла бултаһарга быһаарынар уонна арҕах ойоһоһугар кытыыга турдаҕына, эһэтэ соҕотохто ыстанан тахсыбытыгар ыппыта СКС карабина эстибэт, хата ыта эһэ борбуйугар ыстанан охсуһар кэмнэригэр затворын тарда охсон ытан кырдыаҕаһын сууларар. Итиннэхэ майгынныыр быһыы-майгы сиргэ-уокка сылдьар киһиэхэ элбэхтэрэ биллэр. Биэрдэ кыһын үүтээнигэр кэлбитэ, баанһыгын нааратын анныгар бөрө киирэн өлөн тоҕо сытары булан соһуйбуттааҕа, эмиэ ити курдук үүтээнин таһыттан кыһыл саһыл кэлэн тоҕон өлбүтүн булан турардаах. Аны Бөтөһө бу күһүн үүтээниттэн чугас үрэх үрдүгэр биир аарыма бөрөнү кытта охсуһа сылдьарын ытан ылар. Ыта бөрөнү күүскэ тутан улаханник боһуотуннар-быт этэ, ону муодарҕаан сыһыйан көрбүтэ – кырдыаҕас тийһэ-уоһа буорайбыт адьырҕа кыыл буолан биэрбитэ. Хабылла ити курдук түүнү быһа ону-маны санаан, сарсыарда диэкинэн эрэ нуктаан ылла. Сарсыарда туран чэйдээн, аһаан баран наледыгар тийибитэ этигэр эһэ кэлэн сии сытарыгар түбэһэр, хата тыатааҕы киһини билэн эрдэ куотан абырыыр. Ити итинэн ааһыа эбитэ буолуо да, аны аҕыйах күнүнэн үһүс эһэ үүтээнигэр кэлбитин ыта Боотур харса суох үрэн, экирэтэн тыаҕа куоттарар.

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

Хабылла эдэр эрдэбиттэн бэйэтин лаппа кыанар буолан сиргэ сылдьан сырыытын-айанын тулуппат этэ, сиригэр сааһаан баран Хаандыга үрэх эстэн уута икки хара тыатынан буолан уста сыттабына, болот охсунан туораан дойдутугар киирбит сырыылара элбэх этилэрэ. Сайынын совхоз сағана үрэх баһыгар Хоту Оттооххо элбэх сүл таһаарылаахтык биір дойдулаахтарын кытта оттоон, куруук былааннарын толорон бастыннар аһсааннарыгар сылдыбыттара. Кэлин сааһыран баран Киэн күөлгэ бырааттарын кытта андыга сытарын туохтааһар да ордорор уонна өлгөмнүк андыны бултааннар үөрүүлэрэ-көтүүлэрэ үгүс буолааччы. Аны сайынын Алааска өтөһөр от бөһө оттоон баран күһүн эрдэ сиригэр тахсан сынһанар, кыһын бултууругар маһын мастанан, үүтээннэрин сөргүтэн бэлэмниир үгэстээх. Хабылла ағата Доропуун эдэригэр, холкуос сағана бастын стахановец от охсооччу, күн аайы гааттан тахсалыны охсор дьоннортон биірдестэрэ, мас кэрдиитигэр биір оннук туруу үлэһит бэрдэ этэ. Дэлэбэ дағаны былыр хаайыыттан куотан иһэр күрүөйэхтэр Алааска Доропууннаах олорор балағаннарыгар киирэн Доропууну кэлгийэр кэмнэригэр былчыннарын күүрдэн, быыппастан биэрэр уонна күрүөйэхтэр балағаны уматан барбыттарын кэннэ быатын төлөрүтэн дьонун быыһаабытын туһунан Сиипсэп Дьаакып кэпсиирэ. Доропуун тас көрүнгүнэн лаппычах, моойо суох төгүрүк төбөлөөһө, харылара суон, түөрт кырыылаах, кэтит сарыннаах киипэ киһи этэ, ону биһиги кыра оһо сылдьан кырдыбытын кэннэ Алааска оттуу сырыттабына, көрөр этибит. Хабылла күүс-уох өттүттэн ағатыттан бэриһиннэрибитэ чуолкай, ол да иһин соһотоһун бу сайынга диэри төһө да ыалдыа сырыттар сиригэр тахсан сайылы сырыттаға. Хабылла бастаан чүмэчинэн, кыраһыын лаампатынан, хайыһарынан сылдьан бултаабыт буоллабына, билигин хаһыс да бурана, аныгылыы уот-күөс, радиота, телевизора, генератора, араас техниката элбэх, саға олохтон хаалсыбат, ол да иһин буолуо, Саға дьылы үүтээнигэр, хайатыгар көрсүбүтэ быданнаата. Хаға уонна бырааттара тахсаннар кыһын, саас бултаан-алтаан, сынһанан киирэллэр. Бу да күһүн дойдуттан булчут, хорсун-хоодуот уол Баанһа күтүөтүнээн мотуорунан Уйана курдук дохсун сүүрүктээх үрээһи, мастары, сылбахтары быыһынан тахсан убайдарын Хабылланы үөрдэн тураллар. Кыайыы 75 сылыгар «Эр дьон» күрээһэр спортинг ытытыгар Баанһа 2-с миэстэ буолан Хабылла бириис быһыытынан туруорбут саға быһағын тутан олус үөрбүтэ уонна ол быһағын өттүгэр иилинэ сылдыарын Хабылла көрөн үөрүү бөһө үөрдэ уонна «дэ, бэрт ол иһин дағаны сытыы-хотуу булчут уолга тиксибит, кытаатан харыстаан илдыэ сырыт, байанайдаах быһах буоллун», – диэн алғаата. Ол кэннэ ыкса күһүн аны биір быраата соколынан тийээн үөрдэн турар. Аны бу күннэргэ Хабыллаға биіргэ кэккэлэһэ бултуур уолаттара, ону тэнэ икки бырааттара тахсаннар ас-үөл, кэһи бөһө тутан үөрүүтүттэн ырыанан сылдыар кэмнэрэ. Ити курдук Хабылла бултуур сиригэр-уотугар: Дьүүһүн, Киіриі, Уйана, Нээлбикичээн, Моһотойдоох, Дьаранда, Чэрэм-пэлээх, Дьыт туппут, Киптэлгэн, Дьуораанһы, Хабылла үрээһи курдук балыктаах, бултаах-алтаах, хайалардаах сирдэринэн сылдьан бу сыллар-хонуктар тухары төһөлөөх булду бултаабытын, сыралспытын байанайдаах булчут Уйана хаһаайына Хабылла бэйэтэ эрэ билэн эрдээһи.

В.П. Карбаканов,
25.12.2022 с.

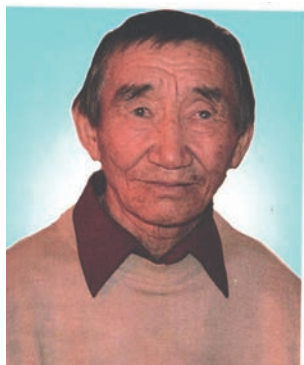
«САХАБУЛТ» ТОМПОҢО ЫЫТАР ТЭРЭЭНИННЭРЭ

Томпо улуунун сүүмэрдэммит хамаандата

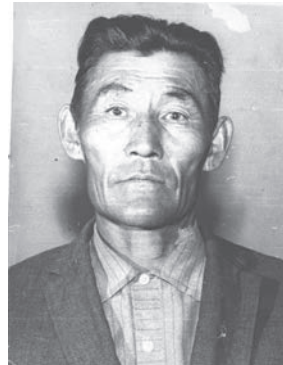
Ф.М. Охлопков төрөөбүтэ
100 сылыгар ытыгыга күрэх

Колесов
Иван Иванович

Сыромятников
Гаврил Петрович

Тополин
Влас Николаевич

Атаков
Яков Васильевич

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

Тополин
Александр Власьевич

Гоголев Афанасий Афанасьевич,
Нюров Инн.Инн., Слепцов Иван Васильевич

Харитонов
Степан Степанович

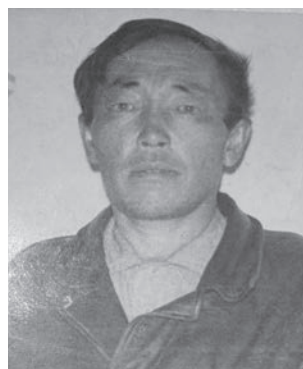
Матаркин Василий Иванович

Охотскай Перевоз булчутгара

Свинобоев Иван Иннокентьевич

Матаркин
Иван Иванович

Винокуров
Анатолий Николаевич

УСТЬ АЛДАНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 1 313 507,5 га, из них закрепленные за охотпользователями (4 юридических лиц.) – 993 400,4 га (75,6%), общедоступные охотничьи угодья – 320 107,1 га (24,4%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 736 шт. (2007 г.); Белка – 1353 шт. (2003 г.); Ондатра – 11634 шт. (2008 г.); горностай – 287 шт. (1993 г.); колонок – 270 шт. (2001 г.).

«САХА БУЛТ» ФАПК-БА УЛЭМ ТУҢУНАН АХТЫ

Ус Алдан улууһа Саха сириг биир улахан улууһунан биллэр, 21 нэһиликтээх, 35 дэриэбинэлээх. Өлүөнэ уонна Алдан өрүстэр икки ардыларыгар сытар, кураан сирдээх-уоттаах. Сүрүннээн тыа хаһаайыстыбатынан – сүөһү уонна сылгы иитиитинэн дьарыгыгар улуус. Бэйэм Бороҕон нэһилиэгин Тумулун төрүт олохтообубун. Төрүттэrim: аҕабынан эһэм Тайҕа Ньюкулааһа диэн үһү, нэһилиэк баайдарын үс бырааттыы Ардьа-кыаптары булдуһан-балыгынан хааччыйан, онон айаҕын ииттэн олоһубут. Аҕам Барахсин Николай Михайлович (Тохоно) сайынны өттүгэр тимир, мас ууһа, кыһынын кадровай булчут этэ. Улахан куобах күрэхтэрин, Мунхалары баһылаан-көһүлээн сылдьара.

Мин 1980 сыллаахха Иркутскайдаағы тыа хаһаайыстыбатын институтун бүтэрэн биолог-охотовед идэтин ылан баран, дойдубар «Лена» сопхуоска 12 сыл охотоведынан үлэлээбитим. Онтон сопхуостар ыһылланнар, «Сэһэн Ардьа-кыап» СХПК председателинэн анаммытым. 1999 сыл күһүнүгэр «Сахабулт» ФАПК генеральнай директорун солбуйааччы Анатолий Иванович Максимов ынырытынан «Сахабулка» үлэҕэ киирэн, Ус Алдан улууһугар ФАПК бэрэссэдээтэлэ буолбутум. Бастакы сылларга улуус бары дэриэбинэлэрин кэрийэн олохтоох булчуттары кытта билсирэн, түүлээх тутуутугар дуогабар түһэрсии үлэтэ саҕаламмыта. Бу үлэлэргэ «Лена» сопхуоска үлэлээбитим улахан тыһаалаабыта, оччолорго «Лена» сопхуос улуус аҕаарын курдук этэ (5 отделениелаах, 11 дэриэбинэлээх). Улуус булчуттара сүрүннээн кийиһи, андаатары, кыралаан саһылы, кырынааһы, солондону бултууллара. Саамай бултаах Алдан өрүс сүннүгэр олоһор Өспөх, Чэриктэй, Түүлээх нэһиликтэрэ этилэр. Кинилэр сүрүн бултарга киис буолара. Андаатары элбэх күөллээх Тиит Арыы, Хоро, Найахы, Байаҕантай нэһиликтэрин булчуттара бултууллара. Ол курдук Өспөхтөн ини-бии Василий, Николай Иннокентьевич Неустроевтар, Дорофеев Афанасий Дмитриевич, Чэриктэйтэн эмиэ убайды-быраат Афанасий, Василий Тарасович Гороховтар, Сивцев Леонид Иванович, Лукачевскай Федор Петрович, Босиков Владимир Ильич, Түүлээхтэн Сыроватскай Николай Серафимович, Ущницкай Владислав Михайлович, Ущницкай Михаил Михайлович, Оллонов Петр Гаврильевич, Колодезников Константин Константинович, Бурцев Валерий Николаевич, Гиневскэй Михаил Филиппович, Жирков Степан, уола Ньюргун Степанович уонна да атыттар кийиһи кыайа бултууллара. Андаатарга Майаҕастан Григорий Охлопков, Найахыттан Борис

Хата, «Газель» массынаалаах буолан ити боппурус үчүгэйдик быһаарыллыбыта, бурдугу, саахары, мохоруну киилэнэн ыйаан түнгэтиллэрэ. Кэлин «УАЗ» массына атылаһан, булчуттарым ынырдылар да, туох да харгыһа суох тийэр буолтум. Итинник 14 сыл курдук үлэлээн баран, 2013 сылга 60 сааспар үлэлээн бүппүгүм.

Николай Михайлович Барахсин,
«Сахабулт» Уус Алданнааҕы филиалын 1999-2013 сс. директора,
Саха Өрөспүүбүлүкэтин тыатын хаһаайыстыбатын,
Россия булдун хаһаайыстыбатын туйгуна

«Лена» сопхуос:
Сивцев П.П. – олорор,
Барахсин Н.М.,
Дегтярев Н.Е.,
Портнягин П.П., 1986 с.

Бэйэм туспунаан кылгастык:

1953 с. – Уус Алдан улуунун Бороҕон нэһилиэгэр күн сириҥ көрбүтүм.
1970 с. – Тумул орто оскуолатын бүтэрбитим.
1970-1975 сс. – «Лена» сопхуоска – рабочайбын.
1975-1980 сс. – Иркутскайдааҕы т/х институтун устудьуонабын.
1980-1992 сс. – «Лена» сопхуоска охотоведтыбын.
1992-1999 сс. – Сэһэн Ардьакыап СХПК председателин солбуйааччытынан, «Алаас Эбэ» СХПК бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитим.
1999-2013 сс. – «Сахабулт» Уус Алданнааҕы филиалын директорабын.
2013 с. – пенсионербын.
Кэргэннээхпин, үлэһит буолбут 2 уол оҕолоохпун, 3 сизннээхпин.
Наһараадаларым: Саха Өрөспүүбүлүкэтин тыатын хаһаайыстыбатын, Россия булдун хаһаайыстыбатын туйгунабын.

БАСТЫН БИРИГЭДЬИИР, БАЙАНАЙДААХ БУЛЧУТ

Уус Алдан биир бастын биригэдьиирэ, аатырбыт булчута, Улуу сэри ветерана Местников Петр Иннокентьевич 1924 сыллаахха олунньу ый 20 күнүгэр Саха АССР Уус Алдан оройуонун Курбуһах нэһилиэгэр Нэлэгэр сайылыкка күн сириҥ көрбүтэ. Бүөтүр кырачаан эрдэбинэ төрөппүттэрэ ыалдьан олохтон бараннар төгүрүк тулаайах туран хаалбыта. Тулаайах уолу икки хараҕа суох эбэтэ Пестрякова Евдокия Николаевна ылан иппитэ, үөрэттэрбитэ, киһи-хара онорбута. Кыра сааһыттан олох ыарахаттарын этинэн-хаанынан билбит Бүөтүр 1940 сыллаахха Курбуһах 7 кылаастаах оскуолатын бүтэрэр. 16 саастаах, үлэҕэ сыстаҕас эдэркээн уолу итэҕэйэн холкуоска кыладыапсыгынан, ферма сэбиэдиссэйинэн үлэлэтэллэр. Бу сэрии сылларыгар үрдүк алаас сирдээх Курбуһахха сут кураан туран холкуос салалтатын соруудаҕынан эдэр салайааччы Петр Иннокентьевич Намынан, Кэбээйинэн сүөһүнү көһөрөн, үлэһиттэри таһан кыстыгы тэрийэр. Үлэһиир дьонно аччыктааһыны быстыыны таһаарбакка, сатабыллаахтык салайан холкуос сүөһүтүн сүтүгэ суох сыл таһаартыыр. Миэстэтигэр тийиэн күнү былдыаһа үлэлээн, сүөһү кыстыгыр хотонун, дьон олорор дьыэлэрин тутан кыстыгы этэннэ туорууру хааччыйбыттара. Саамай кылаабынайа, кыстык кэмигэр хоргуйууттан, ыарахан үлэттэн, тымныйыттан оҕо, улахан дьон өлүүтүн таһаарбатахтара. Булчут, балыксыт дьон буолан бултаан, балыктаан кэмчи аһылыктарыгар эбиммиттэрэ. Ол уустук кэмнэргэ саамай сөптөөх быһаарыы этэ.

1943 сыллаахха бэс ыйыгар сэриилэхэр армияҕа ыңгырыллар. Бурят-Монголия сиригэр Гусино озеро станцияҕа коннай депоҕа сулууспалыыр. Милитаристскай Японияны утары сэриигэ кыттыыны ылбыта. Сэрии кэнниттэн Владивосток куоракка биэрэҕи харабыллыыр муора пехотатын чааһыгар сулууспалаабыта, Япония билиэннэй саллааттарын, офицердарын манааһыңна харабылга турбута. 1948 сыллаахха ахсынньы ый бүтүүтэ доруобуйатын туругунан демобилизацияланан, «Германияны кыайыы иһин», «Японияны кыайыы иһин» мэтээллэрдээх дойдутугар кэлбитэ. Сэрии сылларыгар тыылга таһаарыылаахтык үлэлээбитин иһин «Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии 1941-1945 сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин» И.В. Сталин төбөлөөх мэтээлинэн наҕараадаламмыта. Өр сылларга холкуоһугар үтүө суобастаахтык, үрдүк таһаарыылаахтык биригэдьииринэн үлэлээбитэ.

70-с сыллартан Петр Иннокентьевич «Лена» сопхуос кадровай булчутунан үлэтин саҕалаабыта. Оччотооҕу былааннаахтык үлэһиир экономика ирдэбилигэр сөп түбэһиннэрэн, үгүс үрдүк сыыппаралардаах, үөһэ салалтаттан күүскэ ыйытыллар, бэриллэр былааннары кэмигэр, үрдүк таһымнаахтык толорууга төһө күүһэ-сатабыла тийэринэн ылсыбытынан барбыта. Былааны кэмигэр эрдэ толортоон, 1974, 1976, 1978, 1979, 1980, 1981 сылларга Уус Алдан оройуонугар ыгтыллар социалистическай куоталаһылар кыайыылаахтара буолан анал түөскэ кэтэр бэлиэлэринэн наҕараадаламмыта. IX, X пятилеткалар кыайыылааҕа, «Коммунистическай үлэ ударнига» диэн анал бэлиэлэри ылар чиескэ тиксибитэ. Үлэҕэ үрдүк көрдөрүүлэрин иһин 1974 сыллаахха «Москвич-408» массына фондатынан, 1985 сыллаахха очолорго сэдэхтик көстөр «УАЗ» массынаны ылар фондатынан наҕараадаламмыта. Оройуоннар икки ардыларынааҕы социалистическай үлэ күрээбэр кыайан, Мэнэ Хангалас оройуонун Герой Федор Попов аатынан бириэмийэ лауреата буолбута.

Петр Иннокентьевич үлэтин, үрдүк көрдөрүүлэрин, бултуур ньыматын туһунан оччотооҕу оройуон, республика бэчээтигэр балачча киэнник сырдатыллыбыта. Бэриллэр былааннары кэмигэр уонна аһара толортолоон Уус Алдан оройуонун 7 төгүллээх чемпион-булчутунан буолталаабыта. Сайынны уопуска кэмигэр олордубакка «Лена» сопхуос салалтата кинини тутуу биригэдьииринэн табатык уонна сатабыллаахтык үлэлэспитэ. Ол сылларга «Лена» сопхуос Курбуһахтааҕы отделениетыгар социальной объектар, хотоннор тутууларыгар, суол өрөмүөнүгэр үгүс сыратын биэрбитэ.

«Ленинскэй тэрийээччи» хаһыат 1980 с. тохсунньу ый 5 күнүгэр Петр Иннокентьевич оройуонугар чемпион булчут буолбутугар «Сымнаҕас көмүс соноругар» диэн интервью ылан суруйбуттарыгар эппиттэн: «... мин холкуоспар сүүрбэччэ сыл биригэдьиирдээн баран булчутунан үлэлээбитим 9 сыл буолла. Тохсус пятилеткаҕа Ийэ дойду валютнай фондугар 10400 солкуобайдаах күндү түүлээҕи бултаан туттарбытым. Бу пятилетка ааспыт үс сылыгар 12493 солкуобайдаах, ити иһиттэн 1978 сылга 4100 солкуобайдаах «сымнаҕас көмүһү» туттардым. Онон онус пятилетка 4 сылын устатыгар уопсайа 16000 солкуобайдаах түүлээҕи туттарар кыахтаным. Мин бултуур түүлээҕим сүннүнэн андаатар

буолар. Бэйэбэр сыһыарыллыбыт анал территориялаахпын, ол сирим күөллэригэр эрэ бултуубун. Бултуур ньымабар туох да ураты кистэлэн суох. Күһүн эрдэ муус чарааһыгар андаатар буор уйаларын бэлиэтээн кэбиһэбин. Сыллата андаатар түүтэ-өҥө сиппитин кэннэ, хойут, сэттинни 10 күнүн диэ-киттэн саҕалаан бултуубун. Түүлэх тириитин, биллэн турар, таҥастааһынын хаачыстыбалаахтык, үчүгэйдик оноробун, онон биир андаатар тириитэ 2 солкуобай 50 харчыттан итэҕэһэ суохха турар. Андаатары наар туунан эрэ бултуубун. Туум биир сүрэхтээх, сүрэҕин «тиистээх» гына оноробун. Тууну ойбонго угарга сатабыл наада, бултууларын тууну хайдах ойбонго угартан улахан тутулуктаах. Ойбону туубар сөрү-сөп гына алларан оноробун. Күһүнэ 7-лии тууну көрөбүн уонна угабын. Биир-дии тууга, ортотунан, 6–8 андаатар киирэр. Күһүнэ 15-тэн итэҕэһэ суох андаатары ыларга дьулуһа-бын. Күөллэрбин анал маршруттаан, уочараттаан бултуубун. Сорох эрдэ хайыарар күөллэрбин хаһан баҕарар эрдэ бултуубун, андаатарын олох эһэн ылабын. Ол эрээри оннук ураты ньыманы, саҕаны айыы манна суох. Саамай кылаабынайа – бэйэ сүрүн үлэтин быһыытынан тэриниэххэ, оностуохха наада. Онуоха сопхуос салалтата, бу ордук кэлинни кэмнэргэ, кадровай булчуттарга сири сыһыаран биэриилэрэ тирэх буолла. Кыалларынан анаммыт сирдэрбин күһүн, саас туора дьон бултууларыттан хараанныы сатыыбын. Булду, күөлгэ баар буолла да эһэрдии бултаан ылартан туттунабын. Бултуохтаах сирдэрбин эрдэ кэринэн көрөбүн, бэлиэтэнэбин, төһөнү бултуохтаахпын учуоттанабын, онно сөп буолуохтаах сэппин-сэбиргэлбин эрдэттэн бэлэмнэнэбин. Кэлин күөллэр уолуталаан хайыарар буолан эрэллэр, онон күһэллэн эрдэттэн бултуубун, ол хаачыстыбааха охсуулаах буолбатын инниттэн айанын кэрэйбэккэ, бириэмэтин көрөн сылдыабын. Күөл да араастаах. Сорох күөлгэ андаатар түүтэ эрдэ сит-тэн торолуйар, сорох сиргэ хойутаан ситэр. Ону бултуу сылдыар киһи билэр буолар. Кыһын атынан сылдыабын. Онно суруллубатар да ханнык күөллэринэн төһөҕө бултуохпун бэйэм эрдэ былаанныыбын».

Тыа сирин бастын үлэһиттерин туһунан идэтигэр суруйар журналист В.В. Сивцев «Производство командирдара» диэн 2010 сыллаахха тахсыбыт кинигэтигэр кырдыаҕас булчут Петр Иннокентьевичи кытта сирэй көрсөн булт соноругар көрсүллэр араас түгэннэри, булчуттарга сүбэлэри кэпсэтиһэн ту-рар. Ол курдук: «... эдэрдэргэ анаан булт киитэрэһин туһунан кылгастык тохтуохпун баҕарабын. Хан-нык баҕарар тыа эбэтэр уу кыыллара киһи бултаһарын билэллэр. Ол иһин экирэтиһэргин биллилэр эрэ сэрэнэр суолга бараллар. Онон булчут киһи бултуур тыатын, күөлүн, үрэҕин туора-маары кэһэн аймаабакка сылдыан бултуох кэриннээх. Тыа кыылларыттан саһыл наһаа көрсүө, билигэс. Саһылы бултуурга кини сылдыар ырыгар эн суолун түбэспэтин эрдэ ааҕар-көрүнэр наадалаах. Ханнык баҕа-рар булка хапкаан көстөр гына боростуойдук ууруллуо суохтаах. Эдэр булчукка кырынааһы бултаа-һын биир туспалаах. Кырынаас күһүн айаннаан ылааччы. Хаар чарааһыгар кырынааһы тоһурунан мэниэлээн бултааһын табыгастаах. Кырынаас кыһын олохсуйар, дьиэлэнэр. Кини дьиэлэнэрэ дьылы-нан уларыйан иһэр. Сорох дьыл сискэ-тыаҕа эбэтэр толоонго, арыт улахан күөллэр кытылыларыгар буолар. Ити кини аһылыгы батыһарыттан тутулуктаах. Онон кырынааһы бултуурга бастаан кини дьиэлэнэр сирин быһаарылыахтаах. Андаатары бултааһын булт биир боростуой көрүгэ буолар. Би-лигин андаатары идэтигэртэх да киһи туунан хайдах бултууру билэр. Ол гынан баран ойбону тэһиигэ туу ойоҕоһугар кыра да хайааһы онордоххуна, андаатар ону булан төһөнөрүн умнумуохха».

Петр Иннокентьевич кэлин сааһыран баран төрөөбүт нэһилиэгэр өр сылларга баҕа өттүнэн, туох да төлөбүрэ суох нэһилиэгин кыһынҥы мунхатын дьаһайар, сайынын мунхалары бэрийэр, өрө-мүөннүүр үлэтинэн дьарыктаммыта. Күһүнгү балык мунхатыгар ыраахтан-чугастан кэлбит дьон Окоёмовко бөһүөлөгүн ытык кырдыаһаһын бары кэриэтэ билэллэрэ, ытыктыыллара. Мунхаҕа сыл-дыар дьон: «Оо, оҕонньорбут кэллэ, туонаны бэйэтэ үктэтэ, балык хайаатар да кэлэр буолла...» – диэн сэргэхсийэн элбэхтик саҕа аллайалларын истибит буолуохтаахтар.

Байанайдаах булчут, биригэдьиэр, туттааччы, механизатор Петр Иннокентьевич өр сыллааҕы үлэтэ Уус Алдан оройуонун салалтатынан кэмигэр сөптөөхтүк сыаналаммыта. Ол курдук «Үлэ Албан аата» III степеннээх уорданынан, «Таһаарыылаах үлэтин иһин» мэтээлинэн, Саха Өрөспүүбүлүкэтин Президенин «Гражданская килбиэн» бэлиэнэн, Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин Бочуотунай Грамотаты-нан, оччотооҕу Саха Өрөспүүбүлүкэтин саамай үрдүкү наҕараадатынан икки төгүл (1959, 1961 сс.) наҕараадаламмыта, Уус Алдан улуһун, Курбуһах нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо диэн үрдүк аат-тар инҕериллибиттэрэ. Петр Иннокентьевич олоҕун аргыһынаан, күндү кэргэнинэн Герой-ийэ Зи-наида Васильевнаһын 50-тан тахса сыл бииргэ сүүс-сүүстэриттэн өйөнсөн, 10 оҕону төрөтөн, иитэн-үөрэтэн олох киэн аартыгар таһааран, сиэннэрин, хос сиэннэрин көрөн, олус диэн иллээхтик-эйлээхтик олорон ааспыттара. Местниковтар дьиэ кэргэннэригэр 2010 сыллаахха «Саха Өрөспүү-бүлүкэтин Кыһыл көмүс ыала» диэн үрдүк аат инҕериллибитэ.

П.П. Местников, уола, Депутатской орто оскуолатын директора

УУС АЛДАН БУЛЧУТТАРА

Турантаев Гурий Иванович –
Бороѳон оѳонньор, булчут

Жирков Ньургун Степанович, эдэр булчут.
Аѳатынаан бииргэ бултууллара

Оллонов Петр Гаврильевич,
бастын булчут, поэт. Хара турааѳы
хайѳаан хоһоон суруйбута

Ушниѳкай Владислав Михайлович,
Уус Алдан ѳемпион-булчута, 2008 с.

Аргунов Егор Егорович, улуус бастын андаатардыта

Сыроватскай Николай Серафимович, улуус элбэх сыллаах
ѳемпион-булчута. Бастын кѳрдѳрүтэ – 114 киис, 2007 с.

Жирков Степан Степанович,
кырдыѳас булчут

БУЛТ АБЫЛАНАР АНАММЫТ ОЛОХ

Уус Алдан улууһун Тумул бөһүөлэгэр, 1930 сыллаахха. Новопроезжай Гаврил Михайлович дьэ кэргэнигэр иккис оҕонон күн сириҥ көрбүтэ. Биригэ төрөөбүт алтыа этилэр. Түөрт уол, икки кыыс. Николай Гаврилович төрөппүттэрэ таптаан «Чуурай» диэн ааттаабыттара. Ньюкулай кыра эрдэбиттэн аҕатын батыһа сылдьан булка үһүйүллүбүтэ. Аҕатын биригэ төрөөбүттэрэ бары булчут дьон эбиттэрэ үһү. Кыра сылдьан, 10 сааһыттан санныгар саа сүгэн куска, куобахха бултаһара. Ол идэтинэн сааһырыар диэри бултаан, кадровой булчут буолбута. Ыл буолан биэс оҕоломмуттара. Кэргэнэ эрдэ күн сириттэн суох буолан, түөрт оҕону, улахан кыһыһынаан Ирина Николаевнаһын көрөн улаатыннарбыттара. Мин өйдүүрбүнэн, ол эбэтэр 1968 сылтан «Лена» сопхуос дьаһалынан Кэбээйигэ, Сииттэҕэ, бу Тумултан киискэ иккиэ буолан бултуу бараллара. Вертолет кэлэн күөлгэ түһэн ылан барара. Биригэ бултуур доҕоро Аржаков Алексей диэн бөдөн, үһүн уол этэ. Олохтоохтор таптаан, сырыыны кыайарын иһин буолуо, «Быһычча» диэн ааттыыллара. Күндү түүлээххэ былааннарын толорон «Лена» сопхуос чемпион булчуттара буолбуттара. Күһүн эрдэ баран, саҥа үүтэн туталлара, эргэ үүтээнэрин өрөмүөннүүлэрэ. Ол сылдьан тыатааҕыга, тайахха бултууллара. Оччолорго карабин суох буолан сааларыгар сүнньүөх онгостон тайахтыыллара. Сыйа-бааһа кадровой булчуттар элбээн киирэн барбыттара. Ол курдук: Алексеев Кузьма Михайлович, Саввинов Илья, Габышев Гаврил, Аржаков Егор Макарович буолан булка Сииттэҕэ сылдыбыттара. Оччолорго Неустроев Николай диэн киһи бултаммыт түүлээҕи тутара. 1975 сылтан эмиэ саҥа булчуттар булка сылдыбыттара. Ол саҕана охотовед үөрэҕин бүтэрэн кэлбит Барахсин Николай Михайлович, түүлээхтэрин тутан Иркутскайга илдьэн туттарара. Бүтүн «Лена» сопхуос булчуттарын бултаабыт түүлээхтэрин. Ити кэмнэ Петухов Петр Дмитриевич, Петухов Дмитрий Дмитриевич, Тимофеев Петр Христофорович, Тимофеев Сергей Христофорович буолан булка сылдыспыттара. Күндү түүлээхтэри былаанын толорон, үөрэн-көтөн кэллэлэрэ. Булчуттарга карабин биэрэр буолбуттара. Биир түгэни ахтан аһарыам этэ. Күһүн кэлэн, булт сезона саҕаланан булчуттар вертолетунан көтөн тийиэхтээх сирдэригэр тийибиттэр. Улахан үүтээн баар үһү. Булт саҕаланыытыгар бары онно мусталлар эбит. Онтон иккилии буолан арахсан бараллара. Оччолорго Ньюкулайга, Уолчаан диэн улахан хара, эриэн ыттаах этэ. Тыатааҕыга, тайахха да барар ыт этэ. Уолунаан Дималыын үүтээнэригэр тийибиттэр. Хата, барыта орун-оннугар турар үһү. Сарсыарда туран икки аңгы хайдан кыыл суолун көрө барбыттар. Ньюкулай ытынаан баран испиттэр, арай эмискэ ыта аймана түспүт. Ыта үрэр сириҥ көрөөт да сэрэйт. Тыатааҕы арҕаҕа үһү. Ытын тутан ылан былаан баран сиэтэн илдьэ барбыт. Дьэ, үүтэнигэр тийэн Димаҕа кэпсээбит. «Эһэ арҕаҕын буллум, хайыбыт, бултуубут дуо?» – диэн ыйыппыт. Онуоха Димата сөбүлэспит. Дима саҥардыы бултуу киирбит буолан тозовкалаах үһү. Ньюкулайга СКС-таах үһү. Сарсыарда туран иккиэн онгостон барбыттар. Ыттарын былаан баран сиэтэн илдьэ барбыттар. Балачча айаннаан тийиэхтээх сирдэригэр тийибиттэр. Ньюкулай ачаах мас онорбут, онтон: «Бэлэм тур, баҕар ыстанан тахсыа» диэн карабинын Димаҕа биэрбит. Дима карабинын арҕа аанын диэки туһаайан турбут, хаһан киһитэ онорон бүтүөр диэри. Ыттарын маска баайбыттар. Чэ, бэлэм буолбут. Дима олуйар ачаах маһын туппут. Ньюкулай карабинын ылан ытын ытан ытарга бэлэм турбут. Дима маһы булкуйаатын кытары дьэ тыатааҕы үһүктүбүт. Тумса арҕах хайаҕаһыгар быга-быга төттөрү түһэр. Суостаах баҕайытык ырдыгыныыр үһү. Быктаһын аайы Ньюкулай ытан иһэр үһү. Тоҕо эрэ олох таппатах. Ол туран Диматтан хаста ыттым диэн ыйыппыт. Дима хаста ыппытын этэн испит. Онтон Ньюкулай биридэ быкпытыгар дьэ төбөҕө түһэрбит. Тыатааҕылар төттөрү арҕаҕар нымис гынан хаалбыт. Айылҕа сокуонунан эдэр киһи арҕахха киирэн тыатааҕыны былыахтаах үһү. Дима киирэн былаан, иккиэн соһон таһаарбыттар. Ити кэмнэ Ньюкулай, өлөр ыарыытыгар ыалдыа сылдьар кэмэ этэ. Дьэ, ол иһин ыксаан уолуттан ыйыппыт буолуохтаах дииллэр этэ, биригэ бултаабыт дьонноро. Ол саас мин, 1981 сыллаахха аармыйаттан сулууспалаан кэлбитим. Саас куска биригэ бултаабыппыт. Киһибит олох мөлтөөбүтэ. Балык миинэ иһэр этэ. Кэнники онтукатын да кыайан испэт буолаахтаабыта. Бэс ыйыгар, 1981 сыллаахха, биһигини булт абыланар элбэххэ үөрөппит, «Лена» сопхуос чемпион булчута, социалистической үлэ, пятилетка кыайылааҕа, үлэ ветерана, ытыктыр убайым Новопроезжай Николай Гаврильевич күн сириттэн күрэммитэ. Похоронатыгар биригэ бултаспыт доҕотторо, «Лена» сопхуос специалистара убайытын тиһэх суолугар атаарбыттара.

Сайынын «Бодон» диэн улахан күөллээх алааска, балаакканан олорон, оскуола оҕолорунаан лабыкта хомуйтарара. Кэнники «Чуо Элэһингэ», онтон «Уулаах» диэн алааска сайылаабыта. Олоҕун бүтэһик кэмнэригэр аҕатын «Куһаҕан» күөл диэн алааһыгар балааккаланан олорбута. Убайым Ньюкулай чахчы айылҕа киһитэ этэ. Биридэ эмит дьиэтигэр кэлэн, икки-үс хоноот да, айылҕатын ахтара. «Дьиэҕэ тэһийэн олоруо суохпун, алааспар бардым» диэн өйүөтүн бэлэмнэтэрэ.

Оҕолоро ыал буолан оҕо-уруу төрөтөн, этэннэ олороллор. Олоҕун бүтүннүүтүн булка анаабыт убайыгытын куруук өйдүү-саныы сылдыһахпыт. Маннык киһини этэр эбит буоллахтара «Булт диэн баран, муннукка ытаабыт киһи» – диэн.

Василий Установич Новопроезжай,

үлэ, олох-дьаһах, коммунальной хаһаайыстыба бэтэрээнэ.

Бороҕон нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо.

30.10.2022 с., Тумул

«НАЙАХЫ» СОПХУОСКА ОХОТОВЕДААБЫТ КЭМНЭРИМ ТУҢУНАН

1975 с. балаҕан ыйын 6 күнүттэн «Дүпсүн» сопхуоска кадровай булчутунан үлэҕэ киирбитим. Биэс сыл устата кыһынын бултаан, сайынын субай сүөһү бостуугунан үтүө суобастаахтык дьону кытта энкилэ суох үлэлээн сүөһүлэрбитин этэннэ туттартаабыппыт, сүтэрбэккэ-оһорбокко сайылаппыппыт.

1981 с. II Өспөх нэһилиэгэ «Дүпсүн» сопхуостан тахсан Найахы уонна Баатаҕай нэһиликтэрин кытта туһунан сопхуос буолбуппут. Сопхуос директора Иннокентий Егорович Сивцев миигин сопхуоска охотовед буол диэн үлэҕэ ылбыта. Тохсунньу 1 күнүттэн охотовед, товаровед-пушняка дуоһунастанан үлэбэр киирбитим. Охотовед үөрэҕэ суох да буолларбын, булчут киһи булт хаачыстыбатын-танастааһынын билэр буоллаҕым, ол иһин үлэлээн барбытым.

Бастаан үлэҕэ киирэрбэр Горохов Егор Егорович диэн «Дүпсүн» сопхуоска охотоведынан үлэли сылдыар табаарыспар баран сүбэ-ама ылбытым: булду хайдах тутарга, туох докумуон толоруллан, хайдах посылка тигиллэн Иркутскайга ытылларын энгин туһунан элбэҕи сүбэлээн-амалаан көмөлөспүтэ. Сопхуостан туох көмө оҕоһулуохтааҕын ыйан-кэрдэн биэрбитэ. Онон син кыра да буоллар бэлэмнээх курдук санаммытым.

Биһиги отделениеҕа («Өспөх») уонтан тахса булчут баара, үксэ пенсионердар, сэрии бэтэрээннэрэ, сааһырбыт дьон этэ. Румянцев Николай Иванович, Готовцев Николай Иванович, Лугинов Петр Петрович (били уһутунан аатырбыт, уу аннынан сылдыар), Горохова Мария Егоровна – Булчут Маайа, Егоров Артамон Максимович, Константинов Семен Саввич (Бугдуру Сэмэн), Назаров Николай Яковлевич (Тотоо Ньюкулай), Сыромятников Николай Иванович (Аччыгый Ньюкулай), Лугинов Петр Петрович (Уһут оҕонньор уола), Павлов Егор Васильевич (Бөбүс), Гуляев Тимофей Иванович, Горохов Николай Афанасьевич. Оччолорго булчуттарынан холкуос-сопхуос үлэтигэр улахан кыаҕа суох, күүстээх үлэни кыайбат-хоппот дьону аныы сатыллар эбит. Дьыннинэн ыллахха, булт үлэтэ сүрдээх ыарахан, мээһэ киһи кыайан ылсыбат үлэтэ. Биһиги бултуурбут сағана сүрүн булт андаатар этэ. Тон мууһу хаһан уонча-сүүрбэччэ тууну угуох, көрүөх диэтэххэ, дьэ киһи икки илиитэ быстар, ыарахан үлэ буолара. Эмис андаатар сыата киһи эрэ кыайбат үлэтэ буолара. Оччолорго ити 40-тан тахса сыллааҕыны саныы, суруйа олордоҕум дии, андаатар хойуута да бэрт кэмнэрэ этэ. Күнгэ 40-50-чэ андаатары бултуйуллара. Биир тууттан сороҕор уончалыы андаатары ылыллара. Хотуоһап оҕонньордоох биир сезонна 600-тэн тахса андаатары ылаллара. Атын булт аҕыйах буолара. Куһаҕаннык танастаммыт андаатар улахан сыанаҕа барбат, кыра сыанаҕа турара. Ол иһин булчуттарга ночноо элбэх этэ. Кэлин үгүстэр өйдөөннөр кыһанан танастыыр буолбуттара. Өспөххө андаатары үчүгэйдик танастыырынан Егоров Артамон Максимович оҕонньор этэ. Мин кини андаатарын атын нэһиликтэргэ илдьэн холобур оносторум.

«Найахы» отделениеҕа Копырин Тимофей, Гоголев Иван Кузьмич, Румянцев Николай Петрович, Охлопков ..., Константинов Егор Александрович диэн булчуттары өйдүүбүн. Бу дьонтон үчүгэй хаачыстыбалаах Егор Александрович буолара. Бу кырдыаҕас, 80-чалаах киһи этэ. Эдэригэр борохуот саһаанын сирэйэн охторон, хайытан күнгэ 11 саһааны туруорара үһү. Бэйэлэрэ саһаанныыллара үһү.

«Баатаҕай» (Биэттэ) отделениетын булчуттара Сивцев Иннокентий Иннокентьевич, Сивцев Анатолий Иннокентьевич, Аманатов Юрий Гаврильевич, Сивцев Иван Иванович, Охлопков Николай Игнатьевич, Готовцев Николай Николаевич, Новгородов Петр Петрович. Бастаан үлэлии тийэрбэр таҥастааһын мөлтөх буолара. Кэлин арыый тардыммыттара. Урукку охотоведтара кырдыаҕас оҕонньор эбитэ үһү, таҥастааһын хаачыстыбатыгар улахан болҕомтону уурбат этэ диэбиттэрэ. Оччо кыһаммакка тутар үһү. Биэттэлэр сүрүн бултара андаатар буолара. Сивцев И.И. элбэх андаатары туттарара. Киис кинилэргэ тийэ илигэ. Тиин баар буолан баран элбэҕэ суоҕа. Кырынаас, солондо аҕыйаҕа. Ол кэмнэ атын да нэһиликтэргэ ханан да кырынаас, солондо, тиин аҕыйаан эрэр кэмэ этэ.

Түүлээҕи миэстэтигэр тутан баран Иркутскайга Саха сириг түүлээҕин тутар базаҕа посылка онгортон почтанан ытыллара. Дьэ, бу олус элбэх түбүктээх үлэ буолара. Дьыала-куолу бөҕө толоруллара. Хас биридди посылка 10 киилэттэн ордуо суохтаах. Бириһиэн таҥаһынан мөһөөччүктээн анал кыһыл сабынан (10 №-дээх х/б кыһыл сап) тигиллэн, сургуустанан, бэчээттэнэн, анал пломбанан туттарыллара. Аҥаардас куулун да тигиитэ, таһыгар көстөр гына аадырыһа суруллара унньуктаах үлэ буолара. Оҕолорбун, кэргэммин, сороҕор биир эмэ табаарыспын көмөлөһүннэрэрим. Бу үлэ хас да күнү ылара. Уонтан тахса анал куул тигиллэрэ. Посылка Найахыга туттарыллара, мээһнэ атын сиргэ туттарыллыбат буолара. Ханна да сүтэн-оһон хаалыа суохтаах. Хата, биир да посылка сүппэккэ аадырыстарыгар тийибиттэрэ. Посылка барыта тутулунна, бачча суумаҕа туттубут диэн сопхуоска биллэри кэлэрэ. Кинилэр бэйэлэрэ сыаналаан баччаҕа туттубут (бачча суумаҕа) диэн биллэрэллэрэ.

Горохов Н.А. Тыыраар үтээнин иннигэр сарсынны маршруту быһаарар

Өр кэмнэ бииргэ бултаабыт доҕорбун Николай Афанасьевич Гороховы бэлиэтиэхпин баҕарабын. Кини барыта отуттан тахса сүл булдуһун дьарыктаммыт, 1977 сылтан «Дүпсүн», «Найахы», «Өспөх» сопхуостарга сылгыһытынан, кадровай булчутунан, тутууга, 1994-1997 сс. «Сахабулт» промышловай хаһаайыстыба Уус Алданнааҕы управлениетыгар штаттаах булчутунан үлэлээбит диэн суруллар.

Коля тыаҕа сылдыһан хаһан да муһаарбат, ыарырҕаппат этэ. Сүрдээх тыаһыт, мындыр өйдөөх киһи. Биирдэ сылдыһыт сириг хаһан да умнубат, хаһан эмэ муһаардаҕына да, бу сис тардыыта маннык буолуохтаах, бу үрэх онно түһэр быһыылаах диэн сөпкө тойоннообут буолара. Уопсайынан, тыаҕа сылдыһарга, бултуурга айылҕаттан талааннааҕа.

Өрүскэ, күөлгэ эмиэ биир оннук дьөһүрдээҕэ. Илим буоллун, мунҕа буоллун, туохтан да иннэн турбат буолара. Элбэх сүл тыаҕа, ууга, тутууга, араас үлэлэргэ бииргэ сылдыһарбыт. Нэһилиэк да салатата биһиги тапсарбытын билэр буолан куруук бииргэ үлэҕэ аныыллара. Уопсайынан, тапсар, доҕордуу буолан, ханнык баҕарар үлэҕэ ситэрсэн биэрэр быһыылаахпыт. Ханнык да үлэни саҕалыахпыт иннинэ урут былаанын кыайыллыахтаах диэн принциптээҕэ. Түүлээххэ хас да сүл государственнай былааны экирэтэн, сороҕор икки бүк толортообуһуппут, улуус хаһыатыгар ахтыллар, фонданаһан наҕараадаланар этибит.

Кэлэ үрэх арҕаа өттүгэр Буойууну утары Сото өтөҕөр, үһөһэ Тыыраар Үрүһин баһыгар, Чинэкэ үрүһэ Кэлэҕэ түһэр сириг чугаһыгар үтээн тутуталаан, ол сирдэр тула маршруттанан бултуурбут. Кылы экирэтэн Дьааны хайалар тэллэхтэринэн эргийэн кэлэрбит. Маннай атынан, кэлин «буранынан»

сылдыбышпыт. Улахан булт киис буолара. Кыра булт кырынаас, солондо, тиинг этэ. Бөрө дэлэйэн эрэр кэмэ этэ. Ити 1970-80 сыллар эгин. Биһиги Колялыын 5-6 бөрөнү өлөрбүппүт. Николай Иванович Сыромятников 4-5 бөрөнү өлөрбүтэ. Сопхуоска бөрөнү өлөрдөххүнэ, 30 солк. бириэмийэ бэрриллэрэ. Кэлин убаһа биэрэр буола сылдыбыттара. Олус тапсан бииргэ сылдьан бултаабыт, сопхуос туһугар сырабытын-сылбабытын биэрбит, өйбүтүн-санаабытын уурбут үчүгэй да кэмнэрбит ааспыттар.

Михаил Иванович Свешников,

сэрии кэмин оҕото, үлэ бэтэрээнэ, Өспөх нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо

ГОРОХОВА МАРИЯ ЕГОРОВНА-ХОЧО МААЙА

Наҕараадалара:

1. «Үлэ ударнига» аат – 1942 сыл, «Чагдаайы» холкуос.
2. 1941-1945 сс. «Аҕа дойдуну Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээл – 1946 сыл.
3. «Социалистической куоталаһы кыайыылааҕа» – 1973 сыл, балаҕан ыйа.
4. «Бочуот Знага» орден – 1974 с. муус устар.
5. «IX пятилетка ударнига» знак – 1975 сыл, кулун тутар.
6. «Кыайыы 30 сыла» юбилейнай мэтээл – 1975 сыл, тохсунньу.
7. «Социалистической куоталаһы кыайыылааҕа» – 1976 сыл, тохсунньу.
8. «Коммунистической үлэ ударнига» знак – 1976 сыл, кулун тутар. «Дүпсүн» сопхуос.
9. «Холбос» респотребкооперация XIX съездин делегата – 1976 сыл.
10. «1979 с. түмүгүнэн социалистической куоталаһы кыайыылааҕа» – 1980 с. бэс ыйа.
11. «Үлэ ветерана» мэтээл – 1981 сыл, алтынны 28 күнэ.
12. «Коммунистической үлэ ударнига» знак – 1982 сыл, тохсунньу. «Найахы» сопхуос.
13. «Коммунистической үлэ ударнига» знак – 1983 сыл, тохсунньу. «Найахы» сопхуос.
14. «Кыайыы 40 сыла» юбилейнай мэтээл – 1985 сыл, бэс ыйа.
15. «Өспөх нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо» – 1990 сыл, ыам ыйа.
16. «Уус Алдан улуһун бочуоттаах олохтооҕо» – 1990 сыл, атырдьах ыйа.

ХОЧО МААЙА – ГОРОХОВА МАРИЯ ЕГОРОВНА

Мин бу ахтыбар, биһиги оройуоммут киэн туттар киһитэ, республикаҕа тийэ аатырбыт булчут, «Бочуот Знага» орден кавалера Мария Егоровна Горохова туһунан суруйабын. Кини эр киһилии эрчимнээхтик атыллалалаан хаамара, төһө да сааһырдар, тэтиэнэх көрүгнээбэ, сытыы сирэйдээх-харахтаах, сэргэх сэбэрэлээбэ. Мария Егоровна 1905 сыллаахха II Өспөх нэһилиэгэр дыаданы кэргэнгэ төрөөбүтэ. Оҕо сааһыттан үлэ эгэлгэтигэр эриллэн, олох-дьаһах ыараханын, холкуостаах ыал олоҕун барытын билбит киһи. Кини 1929 сыллаахха нэһилиэгэр тэриллибит холкуоска биир бастакынан киирбитэ. Онтон ыла холкуос араас үлэтигэр эриллэн, биир туруу үлэһит буолбута.

Аҕа дойдуну көмүскүүр сэрии сылларыгар икки харанганы ыпсаран от оттоһон, мас мастаһан сэриигэ барбыт эр дьону солбуйан түбүктээх үлэ үөһүгэр сылдыбыта. Кыһынын таһаҕас тийээн үрэх баһыгар Сэбээн Күөлгэ тийэрэ. Мунхаҕа мунха тардааччы, муус алларааччы бэрдэ этэ. Кырдыаҕастар кэпсииллэринэн, биир сыл Алдан унуор холкуос 40-ча субай сүөһүтүн энчирэппэккэ кыстаппыт. Ол сүөһүлэрин көрө-көрө ый курдук сүөһүлэрин отун бэйэтэ тийээн олоһбут. Сайынын да киниэхэ сыанан-арыынан аҕаабат үлэ тиксэрэ. Оччолорго өрүһүнэн аһар пароходтар маһынан оттуллар этилэр. Мария Егоровна дьүөгэ кыһынаан Татьяна Румянцевалыын күн ахсын хастыы да саһааны эрбээн бэйэлэрэ туруораллара. Сайынын хоннохтооҕу тутуһуннарбат чулуу охсооччу эмиэ кини. ... күннэригэр биирдии, балтараалыы гектар ходуһа сирип охсон нэлэһитэрэ.

Улуу Кыайы кэннитгэн сэрии сылларыгар эмсэҕэлээбит олоҕу-дьаһаҕы чөлүгэр түһэриигэ кини эмиэ хохуундук үлэлээбитэ. Бастагы кэргэнэ өлбүтүн кэннэ, бу хохуун дьахтар аны бултуур идэлэммитэ. Ол кэмтэн ыла Алдан унуор тахсан отуттан тахса сыл олоҕун булт соноругар анаабыта. Билэр дьоннор кэпсииллэринэн, кини үһүлүччү дьяныардаах булчут эбит. Ити үһүн сыллар усталарыгар төһөлөөх элбэх кийи, солондону, кырынааһы, саһылы, кубаҕы, андаатары бултаабыта буолуой.

«Улахан да булка түбэһитэли сылдыбытым. Холобура, түөрт эһэни өлөрөн турардаахпын, биридэ сылгыны «тарда» сылдыар бөрөлөргө түбэһэн ытыалаан үүртэлээбитим. Бөрө тардыбыт кулунун сайыны, кыһыны быһа бүүбэйдээн үтүөрдэммин холкуоспар туттарбытым, – диэн эмээхсин бэйэтэ сээрһиирэ. – Аны туран арҕах хастыбатах торҕоннобут эһэни тумус күөлү эргийиигэ уун-утары көрсө түспүтүм. Ол адырҕаны уолугун үүтүн кыһаан, ытан өлөрбүтүм», – диир Мария, соҕотохто түгнэри ытан түһэрбитэ үһү.

Кырдыаҕас кадровай булчут төһө да сааһырдар, сорсуннаах сонордьуттартан хаалсыбат буолара. Кини түөрт аҥаар сыл устата күндү түүлээҕи сонордоһон, биэс сыллааҕы былаанын 138 % толорбута.

1982 сыллаахха булдун былаанын 180% толорон, оройуон чемпион булчутун аатын ылбыта. Тохсус пятилетка сылларыгар түөрт сыл субуруччу оройуонга социалистической куоталаһы кыайыылааҕын аатын ылар чиэскэ тиксигэ элээбитэ. «Бочуот Знага» орденнаах, үчүгэй үлэтин иһин хас да медаллардаах, коммунистической үлэ ударнига М.Е. Горохова элбэх ахсааннаах бочуотунай грамоталардаах, 1990 сыл от ыйыгар киниэхэ «Улуус бочуоттаах олохтооҕо» аат ингэриллибитэ.

80 сааһын туолуутугар аймах-билэ дьоно – өспөхтөр уонна чэриктэйдэр Алдан эбэ ытык кырдыаҕаһыгар өрүс унуор саҥа маһынан нуучча дьэитин тутан бирэбиттэрэ. Илин энээр Хочо салгына ырааһынан, ото-маһа мүүттээх дыргыл сытынан дьикти-кэрэ айылҕалаах дойду. Бука, ол иһин буолуо, Мария Егоровна үһүн сылларга кыһыннары-сайыннары соҕотоһун өр олорбута. Кыһынын киниэхэ дьэитигэр дэн-дэн сылгыһыттар быһа охсон ааһалара, онтон сайынын кини ыалдыта, хоһоһото элбиир. Манна сайын аайы элбэх киһи мустара. Дьэ, ол иһин Мария Егоровнаны бар дьоно элэккэй майгытын, судургутун, көнө, аһаҕас дуу-һалааҕын иһин сөбүлүүллэрэ, ытыктыылара.

Кини 75 сааһын таптыыр Илин Хототугар үс аар баҕах сэргэни туруортаран үөрэ-көтө бэлиэтээбитэ. Икки үһүк сэргэлэр кыыл төбөлөөх, ортоку сэргэ чороон ойуулаахтара.

Оройуон общественноһа бүтүннүү ытыктыыр, бочуоттуур ытык кырдыаҕаһа, холкуоһунай тутуу ветерана, «Бочуот Знага» орденнаах республика аатырбыт булчута Мария Егоровна 80 сааһын лаппа ааһан баран ыалдыан өлбүтэ. Кини үтүө майгыта, олорбут, үлэлээбит олоҕо эдэр ыччаттарга өрүү холобур буолуохтун!

В.И. Васильева,

тыыл, педагогической үлэ ветерана,

*СР норуотун үөрэҕириитин туйгуна, Мүрү нэһилиэгин,
Уус Алдан улуһун бочуоттаах олохтооҕо, 12.12.1999 сыл*

УСТЬ-МАЙСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 7 708 852,1 га, из них закрепленные за охотпользователями (17 юридических лиц.) – 6 274 373,1 га (81,4%), общедоступные охотничьи угодья – 1 434 479,0 га (18,6%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 4350 шт. (2006 г.); Белка – 2310 шт. (2007 г.); Ондатра – 5130 шт. (2006 г.); горностай – 908 шт. (2001 г.).

ПОПОВ ВЛАДИМИР ЕРМАКОВИЧ

Мин, Попов Владимир Ермакович, бэйэм туспунаан кыратык билсигин-нэрэр буоллахха, маннык. Төрөөбүт дойдум Сунтаар Элгээитэ. Ийэм уонна аҕам Өлүөхүмэттэн, Ленскэйтэн төрүттээхтэр.

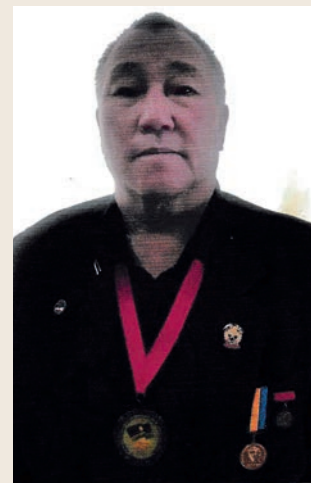
1983-1990 сс. Уус Майа орто оскуолатыгар учууталлаабытым. Бултуур-алтыыр хааным тардан, 1990 сыллаахха Уус Майа госпромхозугар кадровой булчутунан үлэбэ кирибитим. Онтон бэттэх булт эйгэтигэр үлэлээн кэллим. Бастакы ситиһиим, кыайыым 2005 сылтан саҕаламмыта. «Сахабулт» генеральной директора Н. Н. Петров үчүгэй үлэм иһин Бочуотунай грамота туттарбыта.

2008 сыллаахха Ил Түмэн Бочуотунай грамотатынан наҕараадалаабытым, 2012 сыллаахха СР тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна буолбутум, 2017 сыллаахха тыа хаһаайыстыбатын министерствотын грамотатын туппутум. 2005-2017 сылларга «Сахабулт» Уус Майатааҕы филиалыгар директорунан үлэлээбитим.

Уус Майа булчуттара былыр-былыргыттан бултуур ньымалары билэр буолан, атын оройуоннар филиалларыттан хаалсыбакка үлэлээбиппит. Уус Майаҕа 1970 с. госпромхоз тэриллибит буолан булт чааһыгар бэлэмнээх этилэр. Түүлээх бултааһыныгар «Сахабулт» көрдөрүүтүнэн үһүс миэстэттэн аллара түспэт этибит. Инники кэккэбэ Алдан, Өлүөхүмэ сылдыбаллар этэ. Ол гынан баран бары туттарар көрүнгүнэн ылар буоллахха, биһиги бастакы кэккэбэ сылдыбыппыт. Өлүөхүмэ уонна Алдан филиаллара биир-икки эрэ көрүнгэ бастыыллар этэ: саарба уонна тиин. Биһиги бары көрүнгэ барытыгар үчүгэй көрдөрүүлээх этибит.

Уус Майа госпромхозугар үлэли сылдьан Норуоттар доҕордоһуулары, «Бочуот Знага» уордьаннарын, «Үлэбэ килбиэнин иһин» мэтээли ылбыт булчуттар эдэр көлүгөнэ булчуттарыгар элбэх сыраларын, билиилэрин биэрбиттэрэ. Кинилэр истэригэр бааллар: «Бочуот Знага» уордьаннаах Архипов Петр Еремеевич, Норуоттар доҕордоһуулары уордьаннаах Трифонов Афанасий Афанасьевич, «Үлэбэ килбиэнин иһин» мэтээллээх Бушков Николай Васильевич.

Биир сүрдээх үчүгэй түгэн, остуоруйаҕа кирибит быһылаан баар. Ол Амурскай тигр-баабыр тунунан. Бу баабыр 1995 сыллаахха сэттинни 18-21 күннэригэр Эдьээн нэһилиэгиттэн 14 биерэстэлээх

Мааппа Тэнгэтигэр буолан ааспыт хапсыһыы туһунан. Баабыр Эдьээн аттыгар кэлэн хас да сылгыны тарды-быт. Ону билэн булчуттар бултаһарга санаммыттар. Сүрдээх улахан суоллаах эбит. Ахсыа буолан сааланан-саадактанан бултаһарга туруммуттар. Икки бөлөххө араһан суолун ирдээн барбыттар. Баабырдара эрдэт-тэн билэн чугаһыылларын маньы сыппыт. Бастагы бөлөгү сирдээн испит Михаил Захаровы үрдүнэн көтөн кэлэн, Петр Семеновка саба түспүт. Хаста да үөһэ өрүтэ быраҕаттаабыт. Михаил Захаров хаста да охсон көрбүт да, хотуппатах. Хаһыыны, сарылааһыны истэн Сергей Атласов сүүрэн кэлбит да сүгэнэн төбөгө сырбаппыт. Баабыр аһаран биэрбит уонна Атласовы түгнэри охсон түһэрбит. Михаил Захаров өйдөнөн кэлэн хаста да үгүүнэн ойбоһоско анныталаабыт. Онтон соҕотохто Петр Захаров саатын тыһа хабылла түспүт. Баабыр табыллан баран ыстанан эрдэбинэ, Афанасий Конников түгнэри ытан түһэрбит. Өлбүт баабыр уһуна 2 миэтэрэ эбит. Кутуругун уһуна 1 миэтэрэ, ыйааһына 240 киилэ эбит.

Ол баабыр Емельян Ярославский музейыгар турар

Атласов Касьян Иванович эдэр, кэскиллээх, байанай-даах булчутунан биллэр. Кини 1983 сыллаахха Юдома үрээҕэр төрөөбүтэ. Аҕата Уус Майа госпромхоһун хас да төгүллээх чемпиона. Саарбаны бултааһынга тэннээҕин булбатах булчутунан биллэр. Касьян аҕата үс төгүллээх «Коммунистической үлэ ударника» аатын ылбыта.

Табаһыт-булчут **Степан Бурцев**. Сэри, үлэ бэтэрээнэ, булчут Степан Христофорович 1917 сыллаахха Булун оройуонугар Намы (Хара Уулаах) нэһилиэгэр табаһыт эбээннэр дьиэ кэргэннэригэр төрөөбүтэ.

1940 сыллаахха «Джугджурзолото» тэрилтэтигэр, Ааллаах Үүгнэ, көмүсчүттэргэ таһаҕас таһарга көлө табалар наада буоланнар, Анаабыр, Өлөөн, Булун улуустара холбоһон уонча тыһыынча табаны үүрэн аҕал-бытгара. Табаһыт аҕыйах буолан, эдэр табаһыттары хаалларан таба көрүү-түгэр, таһаҕас тиэйиитигэр үлэлэппиттэрэ. Сэрии сылларыгар Охотской муораттан бириискэлэргэ кета балыгы уоннуу сыарҕанан тиэйэллэрэ, биирдии буочука ыйааһына балтараа сүүс киилэ буолара. 1970 сылтан Уус Майаҕа госпромхоз тэриллиэҕиттэн туох баар күүһүн-уоһун ууран туран, күндү түүлээҕи туттарбытынан барбыта. Степан Христофорович 1955 сыллаахха Ааллаах Үүн кыһынын Акулина Слепцованы кэргэн ылбыта. Кинилэр түөрт оҕоломмуттара. Эңкилэ суох үчүгэй үлэтин иһин сүрдээх элбэх наҕараадалардаах.

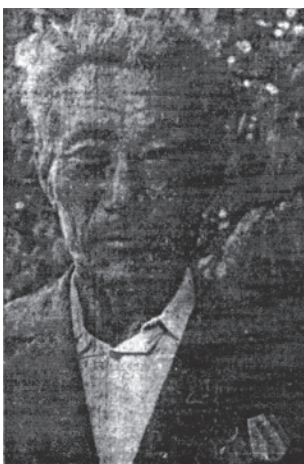

Атласов Иван Егорович Юдوما үрэх олохтооҕо, Уус Маайа госпром-хоһун аатырбыт булчута. Саарбаны бултааһынга тэгнээҕин булбатах булчутунан биллэр. 11 оҕо таптыыр, сэмэй, иһирэх аҕалара этэ.

Үс төгүллээх коммунистическай үлэ ударнига. «Сахабулт» тэриллээ-биттэн элбэх түүлээҕи туттарбыт булчутунан биллэр.

Трифонов Афанасий Афанасьевич Троицкай бөһүөлэк олохтооҕо. Госпромхоз аатырбыт булчута этэ. Элбэх сыралаах үлэтин иһин Норуоттар доҕордоһууларын уордьана ингэриллибитэ.

Атласов Егор Васильевич Күп бөһүөлэгин олохтооҕо. Уус Маайа эрэ буолбакка, Сэбиэскэй Сойуус аатырбыт булчута этэ. Үгүс сыралаах үлэтин иһин Ленин орденунан наҕараадаламмыта. Пятилетканы түөрт сылынан түмүктэтэлээбит булчутунан билибитэ.

Архипов Петр Еремеевич Чараҥ бөһүөлэк олохтооҕо, Уус Майа госпромхоһун аатырбыт булчута.

«Сахабулка» элбэх түүлээҕи туттарбыта. Эдэр, кэскиллээх булчуттарга бэйэтин билиитин биэрбит кийинэн ааһыллар. «Бочуот Знага» уордьанынан наҕараадаламмыта.

ЛУЧШИЙ СОБОЛЯТНИК СВОЕГО ВРЕМЕНИ

Атласов Иван Егорович, 02 января 1934 года рождения, уроженец п. Усть-Юдома, родился на участке «Нарукан». Отец вырос в многодетной семье охотника промысловика. В поселке Итака окончил начальную школу. С малых лет вместе с родителями добывал пушнину по линии системы потребкооперации «Холбос». В 1943 году, когда ему было 9 лет, он впервые самостоятельно начал свою трудовую деятельность с согласия родителей, когда приехала геологоразведочная экспедиция «Магаданская» по добыче золота. Атласов И.Е. пошел в экспедицию работать в качестве путевода на оленях на участок «Талакан». Так как он все эти таежные места знал даже закрытыми глазами.

С 1951 по 1953 гг., Атласов И.Е. работал в Усть-Юдомской базе в качестве перевозчика на оленях с поселка Усть-Юдома до поселка Югоренок он возил продукты питания, хозтовары и многое другое по поручению Ыныкчанского продснаба. Далее в конце 50-х годах – в начале 60-х помогал медицине в селе Аим, на маленьком моторе «Трещетка» перевозил больных людей, беременных женщин до фельдшерского пункта в Усть-Юдома и Нелькан.

В середине 60-х годов Иван Егорович работал в техучастке на теплоходе «Самоходка». В качестве бригадира обстановочной бригады они ставили створы по реке Мая и Юдома. В начале 70-х годов устроился на работу в Госпромхоз «Усть-Майский» в качестве штатного охотника. За время работы в Госпромхозе получил звание «Лучший соболятник Усть-Майского района». Неоднократно был победителем социалистических соревнований по добыче пушнины, награжден нагрудными знаками и благодарственными письмами. Работая в Госпромхозе, содержал гнездо породы Восточно-Сибирской лайки и волкодавов, которые вырастали хорошими и верными помощниками на промысле. Приказом Госпромхоза в 1986 году была объявлена благодарность и выдана денежная премия за хорошую работу по содержанию племгнезда. Ежегодно Атласов И.Е. выполнял и перевыполнял свои планы работ по сдаче пушнины, ягоды, мяса, рыбы в Госпромхоз.

В связи с ликвидацией Госпромхоза «Усть-Майский» в 1993 году Атласов И.Е. перевелся в общину «Майдинская» в качестве кадрового охотника и работал там до 2007 года.

Иван Егорович имеет множество наград: «За доблестный труд в ВОВ 1941-1945 гг.», обладатель звания «Лучший охотник ЯАССР», «Лучший соболятник Усть-Майского района», нагрудные знаки «Победитель социалистических соревнований», «Юный друг природы РСФСР» и множество грамот и благодарственных писем. Он является ветераном тыла и труда.

БОРОХИН АЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ

Родился 9 сентября 1958 года в село Кюпцы Усть-Майского района. В 1976 году, окончив школу поступил учиться в СПТУ – 15, в селе Алтанцы. В 1977 г. призван в ряды Советской армии. Отслужив в армии, трудовую деятельность начал с 1979 года кадровым охотником Госпромхоза «Усть-Майский», затем проработал кадровым охотником общины «Ураһа». В данное время работает охотником общины «Нотора», имеет участок и заимку.

УСТЬ-ЯНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 10 442 897,9 га, из них закрепленные за охотпользователями (23 юридических лиц.) – 3 559 554,8 га (34,1%), общедоступные охотничьи угодья – 6 883 343,1 га (65,9%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Белый песец – 768 шт. (2006 г.); горностай – 370 шт. (1997 г.).

ЕГОРОВ АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ

Родился 23.06.1966 г. в с. Нюрба Ленинского района Якутской АССР пятым ребенком в семье медработников. В период с 1968 по 1985 годы проживал в п. Чокурдах Аллаиховского района, на родине матери.

В 1973-1983 гг. – учеба в Чокурдахской средней школе;

В 1983-1985 гг. – работал в качестве ученика печатника, печатника Аллаиховской райтипографии, рабочим перевал базы совхоза «Оленегорский»;

В период 1985-1992 гг. – учеба в Иркутском сельскохозяйственном институте по специальности «биолог-охотовед» (в период учебы проходил производственную и преддипломную практику в совхозе «Оленегорский», с которым имел хоздоговор);

В период 1986-1988 гг. – проходил срочную службу в рядах Советской Армии;

После окончания учебы поехал в родной Аллаиховский улус. Так как совхоз «Оленегорский», с которым был заключен хоздоговор о трудоустройстве – был ликвидирован, а вместо него была создана родовая община, меня туда не приняли на работу. В 1992 году переехал в Усть-Янский улус, где проживаю и работаю по сей день.

ОХОТНИЧЬЕ ХОЗЯЙСТВО УСТЬ-ЯНСКОГО РАЙОНА

Охотничье хозяйство Усть-Янского района имеет богатую историю, которая имела свои взлеты и падения. За каждой сданной государству шкуркой пушного сырья и продукции от диких копытных животных, стоят реальные люди – охотники-промысловики, которые внесли свой посильный вклад в приближении Победы советского народа в период ВОВ 1941-1945 гг., период восстановления страны после ее окончания, а также в период совхозного строительства. Имена многих из них давно

подзабыты, но есть официальные статистические данные о фактических объемах сдачи государству основных промысловых видов пушных зверей, подтверждающих размах развития пушного промысла в районе. Устьянцы гордятся своими земляками, которых за выдающиеся заслуги в охотничьем хозяйстве и клеточном звероводстве, руководство страны отметило высокими наградами. Это: Герои Социалистического Труда – Колесов Н.С., Аммосова М.И. и Горохов С.В., орденосцы – Томский А.А., Горохов С.В., Стручкова М.Х., Иванов Г.Н., Ребров И.К., Колесов С.И., Горохов Г.В. и Аммосов В.К. и другие.

Резкий спад объемов заготовок пушнины начался с ликвидацией совхозов-миллионеров «Усть-Янский» и «Силяннихский». Вновь образованные мелкие общины, за исключением некоторых, перестали заниматься пушным промыслом, переключившись на более доходный промысел диких северных оленей Яно-Индибирской популяции. Дикие северные олени Яно-Индибирской популяции, не смогли выдержать интенсивный пресс их добычи охотниками шести районов и были почти полностью истреблены, оставшиеся олени частично сменили маршруты и сейчас находятся в угнетенном состоянии, близком к полному исчезновению. Падение спроса на «длинношерстную» пушнину и низкую закупочную стоимость шкурок белого песца, а также нерентабельность песцового промысла и клеточного звероводства, не оставило шансов на сохранение пушного промысла. И это несмотря на то, что численность белых песцов увеличивается из года в год, а ущерб оленеводству от этих зверьков во время массового отела оленей – становится более ощутимым. Оленеводы во время окарауливания оленстада в период массового отела оленей, вынуждены просто отстреливать песцов, чтобы спасти тугутов. Нередки случаи и эпизоотий, связанных с большой численностью зверьков.

Как видно из представленного графика Динамики государственных закупок основных видов пушнины в Усть-Янском районе, наибольший объем заготовок шкурок белого песца был в период с 1979 по 1988 годы, в т.ч. наибольший в 1980 году – 5574 шкурок. К сожалению, не найдены данные за период с 1990 по 1998 гг. Несомненно и в тот период были госзакупки песцов в нашем районе. Наибольший объем закупок клеточной пушнины, в т.ч. серебристо-черной лисицы – в 1988 г. (655), голубого песца – в 1999 г. (926).

Снижение численности клеточных зверей было прямо связано с прекращением промысла дикого северного оленя, критического снижения поголовья домашних оленей, отходы производства которых составляли основной рацион питания с/ч лисиц и голубого песца. Негативную роль в снижении поголовья клеточных зверей сыграла и слабая материально-техническая и финансовая база звероводческого хозяйства, которая была утеряна после ликвидации совхоза «Силяннихский». Несвоевременное прилитие свежей крови, нарушение кормового рациона зверькам, ускорило процесс утраты звероводства в точку невозврата.

После ликвидации совхозов, песцовым промыслом продолжили заниматься СПК КРО «Куогастаах» (до 2007 г.), возглавляемая Героем Соцтруда Гороховым Семеном Васильевичем и Община «Юкагир», позже переименованная в КРО «Юкагир» КМНЮ, которую возглавлял Горохов Василий Григорьевич, сын орденосца Горохова Г. В. и родной племянник Героя Горохова С.В. Эти общины использовали часть песцовых ловушек-пастей, оставшихся после ликвидации совхоза «Усть-Янский», периодически ремонтировали и изготавливали новые взамен пришедшим в не-

годность. Отрадно отметить, что именно потомственный охотник-промысловик Горохов В.Г. – отличник сельского хозяйства РС(Я), много лет оказывал большую поддержку сохранению песцового промысла в Юкагирском наслеге. Часть выручки от собранных материалов мамонтовой фауны, он направлял на обновление материально-технической базы охотничьего хозяйства, оплачивал работу обработчицам-надомницам песцовых шкур. В летнее время выделял вездеходный транспорт для объезда путиков и попутного ремонта пастей, заброски ТМЦ на базы охотников. Также он являлся постоянным спонсором Слетов Охотников, проводимых на районном уровне, активно выражал свое мнение за поддержку и сохранение песцового промысла на разных уровнях. Руководители этих двух общин, лично вывозили заготовленное пушно-меховое сырье для сдачи в пушной цех «Сахабулта». При подготовке специалистами Минсельхоза Технологической карты песцового промысла, а также мною, проекта Муниципальной программы «Развитие охотничьего хозяйства Усть-Янского района», эти руководители общин принимали активное содействие при подготовке данных для конкретных мероприятий. Благодаря утвержденной депутатами Районного Совета МО «Усть-Янский улус (район)» Программе и ее финансовой поддержке, песцовый промысел в районе, ощутил небольшой рост в развитии. Например, Программой было предусмотрено финансирование из районного бюджета в размере 700 рублей за каждую сдаваемую шкурку белого песца. С учетом закупочной цены на 1 шкурку сданной государству (600-650 рублей), община суммарно получала около 1400 рублей за каждого песца, не считая субсидии из государственного бюджета. Часть выручки шла на возмещение расходов общины, а большая часть выплачивалась кадровому охотнику. Также Программой были утверждены плановые объемы финансирования на организацию и проведение грантовой поддержки в номинациях «Лучшее охотничье хозяйство» (50 тыс. рублей) и «Лучший молодой охотник» (25 тыс. рублей). Ежегодно, для кадровых охотников-песцеловов предусматривались средства в общем объеме 45 тыс. рублей на стимулирующие выплаты. Учитывая, что кадровых охотников было 4-6 человек, выплата была довольно ощутимая.

Хорошим примером поддержки и стимулирования охотников также можно назвать премию из районного бюджета за уничтоженного волка в размере 10 тыс. рублей и 5 тыс. рублей из бюджетов поселений, где добыт волк. Суммарно, с учетом премии из государственного бюджета РС(Я), охотник-волчатник получал 35 тыс. рублей за каждого уничтоженного волка. Причем сдатчиком волчьей шкуры мог стать любой житель района, независимо от места его работы и занятий. Часто, раненые хищники уходили и погибали вдали, которых находили позже, уже подпорченных другими животными и птицами, за останки которых из госбюджета не платили премию. В таких случаях, при предоставлении всех необходимых доказательств комиссии по премированию, Программой гарантировалась выплата премии охотнику-волчатнику из районного бюджета. Учитывая ощутимый ущерб оленеводству от этих серых хищников, эти меры поддержки охотникам – необходимы. К сожалению, из-за дефицита районного бюджета, из Программы сохранилась только 1 статья поддержки охотничьего хозяйства – возмещение расходов (выплата премий) охотникам за уничтоженного волка.

В настоящее время, одно из основных направлений традиционных отраслей Севера – охотничье хозяйство, а точнее песцовый промысел – почти прекратился. Заготовители не горят желанием закупать шкурки белого песца, а общины не хотят заниматься добычей песца из-за больших затрат на их промысел. За последние 20 лет, в районе численность домашних оленей увеличилась более чем в 4 раза. Зброшенные ловушки – песцовые пасти, которые ранее использовались песцеловами, постепенно пришли в негодность, потому что, олени чешутся и очищают об них окостеневающие рога. Бесхозные ловушки, находящиеся в тундре, также часто шли на топку печей кочевых оленеводов, сборщиков бивней и рыбаков. Можно сказать, что большинство этих ловушек теперь безвозвратно потеряны. Для желающих восстановить материально-техническую базу охотничьего хозяйства, необходимы будут ощутимые вложения. Песцов устьянцы теперь добывают попутно, в основном для личного использования на пошив меховых изделий и одежды. Лишь юкагирская община реализует небольшие партии шкурок белого песца по прямым связям, чтобы частично покрывать расходы своего хозяйства. Фактическое состояние охотничьего хозяйства, точнее его упадок, сильно бы огорчил наших дедов – Героев Соцтруда, орденосцев и других, кто стоял у истоков развития охотничьего хозяйства Усть-Янского района...

Возрождение песцового промысла в былых масштабах в нашем районе, да и других арктических районах, возможно только при условии утверждения государственной программы, которая может соответствовать реалиям современной жизни со всеми вытекающими последствиями.

А.Н. Егоров, биолог-охотовед

ЗНАТНЫЕ ОХОТНИКИ УСТЬ-ЯНСКОГО РАЙОНА

Герои Социалистического труда:

1. Колесов Николай Саввич (01.10.1957 г.), кадровый охотник;
2. Аммосова Матрена Ивановна (22.03.1966 г.), зверовод;
3. Горохов Семен Васильевич (09. 07.1985 г.), кадровый охотник.

Охотники-орденоносцы:

1. Горохов Семен Васильевич – орден Трудового Красного Знамени и орден Почета;
2. Ребров Иван Климентьевич – орден В.И. Ленина и орден Трудового Красного Знамени;
3. Томский Алексей Алексеевич – 2 ордена Трудового Красного Знамени;
4. Колесов Сергей Иванович – орден Трудового Красного Знамени;
5. Стручкова Мария Христофоровна – орден Трудового Красного Знамени;
6. Иванов Гаврил Николаевич – орден Почета;
7. Горохов Григорий Васильевич – орден Октябрьской Революции;
8. Аммосов Василий Константинович – орден Трудовой Славы III степени

КОЛЕСОВ НИКОЛАЙ САВВИЧ

(05.01.1912-31.12.1977)

Охотник колхоза имени Ленина Усть-Янского района Якутской АССР. Родился 5 января 1912 года в Туматском наслеге Усть-Янского улуса Якутии в семье потомственного охотника. Якут. Получил начальное образование, трудовую деятельность начал в 1930 году охотником-промысловиком колхоза имени В.И. Ленина (с 1961 года – совхоз «Усть-Янский»).

В течение 37 лет перекрывал плановые показатели в каждом сезоне. Промысел «пушного золота» вёл в основном пастями, широко практиковал подкормку зверьков, применяя промысловые площадки. Находя пищу, песцы задерживались и по мере созревания меха становились добычей охотника.

Занимался подготовкой кадровых охотников, многие его ученики, такие как С.И.Колесов, Н.П.Охлопков, К.Н.Сыроватский стали известными мастерами пушного промысла в Якутии.

* * *

Колесов Николай Саввич – самый знаменитый охотник Усть-Янского района Якутской автономной республики СССР, ему первым было присвоено звание Героя Социалистического Труда среди охотников. Родился в 1912 году в наслеге Тумат Усть-Янского улуса в крестьянской семье. Свою трудовую биографию он начал в 1930 году в Усть-Янском улусе в колхозе имени Ленина охотником. С тех пор в течение 37 лет работал, перевыполняя план добычи пушнины. В военные годы молодой охотник Николай Колесов со своими сверстниками вложил свою лепту в победу над фашистской Германией.

Н.С. Колесов в 1955-1956 годах перевыполнил план сдачи пушнины в 12 раз, тем самым сдал родине «мягкого золота» на сумму 80 тысяч рублей и установил рекорд по всему Советскому Союзу.

В 1957 году в честь 325-летия вхождения Якутии в состав России по указу Верховного Совета Президиума СССР Колесову Николаю Саввичу присвоено звание Героя Социалистического Труда.

В 1967 году в честь 50-летнего юбилея Октябрьской Революции охотники совхоза «Усть-Янский» Юагирского отделения добились высоких результатов, они в 1 квартале сдали 1891 пушнину во главе с Колесовым Н.С., который был самым мудрым наставником молодых охотников. Среди его воспитанников были С.И. Колесов, Н.П. Охлопков, К.П. Сыроватский – передовики совхоза «Усть-Янский». Все они удостоились высокой награды государства.

Николай Саввич охотился на берегу Ледовитого океана, расстояние охотничьих угодий составляло 750 км, где расставлял 375 пастей и 40 капканов, которые ни одного не упуская проверял в течение двух недель. Поэтому он на каждые 50 км построил охотничьи избушки.

Летом на берег моря перевозил свою семью, где рыбачил и готовил на зиму собачий корм и ремонтировал пасти и капканы.

Жители Северного края своего знаменитого земляка Н.С. Колесова избрали депутатом VI созыва Верховного Совета СССР. Депутат Н.С. Колесов добросовестно выполнял указы своих избирателей.

Н.С. Колесов был очень мудрым, трудолюбивым, немногословным, спокойным человеком. Он был избран членом КПСС Якутского Пленума Областного комитета. Был выдвинут Верховным Советом Якутской АССР и занесен в Почетную Книгу ЯАССР.

НИКОЛАЙ КОЛЕСОВ – БИҢИГИ КИЭН ТУТТАР КИҢИБИТ

Ийэбит Мария Васильевна бииргэ төрөөбүт эдьийэ – Устинья Васильевна Колесова кэргэнэ Николай Саввич Колесов – Социалистической Үлэ Геройа, биһиги эһэбит буолар. Биһиги кинилэри «эһээ», «эбээ» диэн ыңыраарбыт.

Аҕабыт өлбүтүгэр биһигини Дьүкээгиргэ бэйэлэригэр илдьэн олохтообуттара. Эһэбит Герой үрдүк аатын ылбытыгар, киниэхэ хара-үрүн диэн ааттаан, дьэ туппуттара. Онно бары олорбуппут. Кини, мин өйдүүрбүнэн, куруутун туундараҕа сылдьара. Кэллэҕинэ, биһиги тахсан сыарҕатыттан кырса-лары көтөҕөн киллэрсэрбит. Эһэбит аҕыйах саналаах, куруутун истин мичээрдээх – биһиги харахпытыгар оннук хатанан хаалбыт.

Куоракка дьэ биэрбиттэригэр, онно көһөн барбыттара. Куоракка олорор кэмнэригэр Устинья эбэбит үс комплект (оҕо, дьахтар, эр киһи) таҕаһын быысапкалаан, оҕуруонан, тириинэн, сарыынан тигэн Ярославскай аатынан музейга бэлэхтээбитэ. Ити 1970-1977 сс. кэмнэригэр этэ.

Онтон П.А. Ойуунускай аатынан музей директора Василий Протодияконов-Кулантай көрдөһүүтүнэн, П.А. Ойуунускай куруму этэрбэһин кэтэн олорор хаартыскатыттан көрөн, куруму этэрбэһин чуоп тигэн биэрбитэ. Ити, арааһа, 1975 с. быһыылааҕа. Ол хаартыската биһиги фотоальбоммутугар баара. Хомойуох иһин, дьэ эбит уокка былдьанарыгар фотоархивпыт барыта умайан хаалта.

Колесов эһэбит биһигини кытта бэркэ кэпсэтэрэ, оонньоһоро. Муоралы ыллыбырын олус сэргээн истээччибит. Кини эмискэ ыалдьан, 1977 с. ахсынньы ыйыгар барбыта. Баара-суоҕа 65 эрэ сааһыгар...

Устинья эбэбитин кытта олус эйэлээхтик олохтообуттара. Бэйэлэрэ оҕолоро суох буолан икки оҕону ииппиттэрэ. Кыыстара Антонина Николаевна элбэх оҕо ийэтэ, ыалдьан күн сириттэн эрдэ барахтаабыта. Уоллара Афанасий Николаевич билигин Хаһааччыаҕа олорор. Кини икки оҕолоох, үс сиэннээх, бочуоттаах биэнсийэтигэр олорор.

Тохсунньу 5 күнүгэр Социалистической Үлэ Геройа Н.С. Колесов 110 сааһын бэлиэтиир сылтан Тумат нэһилиэгин библиотекатын директора Елизавета Алексеевна Горохова көзүлөөн, онлайн-викторина анаан ыппыта. Киниэхэ Н.С. Колесов аймахтарын, уолун Афанасий Николаевич аатыттан барҕа махталбытын тиэрдэбит. Инники үлэтигэр үрдүк ситиһиилэри, кытаанах доруобуйаны баҕарабыт!

Евдокия Филиппова, Хаһааччыа

ГОД ГЕРОЯ В УСТЬЯНЬЕ.

ТРУДОВОЙ ПОДВИГ УДИВИТЕЛЬНОЙ ЖЕНЩИНЫ – АММОСОВОЙ МАТРЕНЫ ИВАНОВНЫ

Все, кто лично знал Аммосову Матрену Ивановну, восхищались в первую очередь её сильным характером, благодаря которому она добилась больших высот, заслужила незыблемый авторитет, стала образцом трудолюбия и жизненной силы для всех сельских женщин, для северян. Матрена Ивановна – единственная женщина из четырех устьянцев – Героев Социалистического Труда. Великая труженица Матрена Ивановна Аммосова навсегда вошла в историю Устьянья, Якутии, страны. Земляки гордятся ее заслугами, трудовой славой, помнят и чтут ее память.

Она родилась 12 марта 1930 года в многодетной семье крестьян Аммосовых в селе Силяннях. С ранних лет девочка была приучена к тяжелому сельскому труду, не чуралась никакой работы. Так, уже в детстве маленькая Мотя научилась выделывать шкурки песца, шить из меха, ездить на оленях, стрелять из дробовика, даже охотиться. Получила начальное образование, проучившись в школе родного села. У семьи, в которой кроме Моти, воспитывались еще трое малолетних детей, не было воз-

возможности отправить дочь продолжать обучение в село Казачье, которое в те годы являлось районным центром и где была единственная в районе средняя школа. Так Мотя в годы Великой Отечественной войны – с 1943 года начала свою трудовую биографию телятницей в совхозе родного села. Затем с 16 лет стала дояркой. В те годы труд доярок был очень тяжелым, изнурительным. Еще с тех лет она отличалась трудолюбием, пытливым умом, к тому же был в ней тот стержень, тот склад характера, который и не давал ей сдаваться ни при каких жизненных обстоятельствах, ни при каких ситуациях. Поэтому уже скоро, через несколько лет, несмотря на юный еще возраст, она стала одной из лучших доярок совхоза «Силлянхский». За успехи в работе была награждена медалью «За доблестный труд».

В 1952 году семья Аммосовых решила переехать в село Казачье. Там Матрена работала курьером Усть-Янского райкома партии. И в этот период она встретила свою любовь и вскоре вышла замуж. Молодого человека родом из села Тумат звали Иннокентий Алексеевич Томский-Лэкиэс. Лэкиэс под стать своей жене был человеком деловитым, трудолюбивым, целеустремленным. Согласовав кандидатуру, его отправили учиться на курсы звероводов. По завершении им учебы, его назначили первым организатором зверофермы, молодую семью направили работать в совхоз имени В.И. Ленина в родном селе Иннокентия Алексеевича – в Тумат. Так с 1955 года и началось главное дело в жизни Матрены Ивановны. Она с первых дней помогала в организации и укреплении материальной базы фермы. В те времена звероферма находилась в 15 км от села на участке Батагай. Всего на участке жило 3 семьи. Мужчины своими руками соорудили клетки для разведения зверей. Иннокентий Алексеевич привез на самолете первых зверьков – голубых песцов в количестве 50 голов. Из этих 50 зверей – 35 были матками. Все работники зверофермы – и мужчины, и женщины – начали работать не покладая рук. Впоследствии Матрена Ивановна вспоминала, что на первых порах, когда не было еще опыта в деле клеточного звероводства, у них не сразу всё наладилось – первые показатели были скромные, новорожденные щенки часто погибали от болезней, лекарств не было, качество корма было низким, сооруженные клетки не подходили для содержания зверьков. От первых маток песцов приплод составил всего по три щенка. Потихоньку учились, учитывая свои ошибки, набирались опыта, и в это время их звероферму перевели поближе к селу на участок на речке Чондон. Работа шла, показатели постепенно улучшались. По прошествии 5 лет их перевели в наслег Усть-Янск на только что созданную звероферму как уже опытных звероводов. Работа кипела, теперь количество голубых песцов было увеличено до 150 голов.

В 1961 году Матрена Ивановна сама окончила полугодовые курсы звероводов в Верхоянске. В ту пору в результате несчастного случая погибает муж Матрены Ивановны, и ее назначают заведующей фермы. До конца своей жизни Матрена Ивановна с теплом вспоминала людей, с которыми ей довелось работать в те годы, очень хвалила за их ответственность, работоспособность, преданность общему делу. Это Иннокентий и Мария Барабанские, Федора, Дария Горохова, Марфа Томская, все они работали слаженно и дружно. Однажды она поехала в Казачье по своим делам, и там изучила литературу, книги и пособия, нужные в ее работе. Из книг она узнала, что при разведении любого скота, зверья необходимо вводить в рацион дополнительные добавки, витамины, особо полезным считалось добавлять в пищу хлебные дрожжи. Приехав из Казачьего, она определила порядок, по которому с этих пор должен был работать их небольшой коллектив. Теперь они ежедневно чистили и проветривали клетки, в еду для песцов добавляли витамины и дрожжи. По требованию заведующей на ферму стали вовремя привозить свежую рыбу и мясо для пушных зверьков. Если раньше зверей кормили только мясом или рыбой, то теперь их рацион разнообразили – утром давали витаминизированную кашу с мясом, днем кашу с рыбой, вечером мясо с кашей. Время от времени давали концентрированный корм. В результате такого большого труда, бережного ухода, общее состояние песцов заметно улучшилось.

Звероводство развивалось, становилось одним из значительных отраслей сельского хозяйства в районе. Матрена Ивановна в своей работе не боялась использовать новые, рационализаторские идеи – она начала кормить песцов теплой едой, давать теплое питье, добавлять разные витамины или костяную золу как природный кальций. В период родов работники фермы устанавливали ночное дежурство, к ферме приставляли дежурного ветеринара. Если у самки после родов не хватало молока, ее щенят докармливали свежим коровьим молоком. Так из года в год набирался опыт разведения песцов, нарабатывалась методика работы с ними. Бывали случаи, что песцы заболевали, лекарств не

хватало, иногда ветеринары не могли вовремя приехать и оказать экстренную помощь. И Матрена Ивановна с работниками фермы научилась оказывать помощь при небольших заболеваниях зверьков, лечить их. Сама она рассказывала, как однажды на их глазах погибал красивый молодой песец, а ветеринара всё не было. Матрена Ивановна вовремя вспомнила о таком случае заболевания из книги и твердо решила собственными руками провести операцию, чтобы спасти зверька. Через полчаса она успешно завершилась, прооперированного песца положили в клетку. Он начал потихоньку вставать, есть, поправляться. После этого похожие на эту, несложные операции, стали делать сами работники на месте.

В 1959 году впервые за все годы достигли выполнения плана в клеточном звероводстве. Коллектив, окрыленный первым значительным успехом, стал работать еще лучше, еще усерднее. В период с 1961 по 1966 годы приняла 1072 щенка, или 7-10 щенков от каждой матки, а в 1965 году добилась рекордного результата – по 10 щенков. Средняя реализационная цена одной шкурки ее фермы значительно выше цены общесоюзного стандарта. Только в 1965 году Матрена Аммосова сдала государству шкурок голубых песцов на сумму 17 тысяч рублей. В следующем году она повторила успех, и даже улучшила результаты – от 24 маток получила 255 молодняка, достигла того, что от одной матки приняли 10,6 щенков. Во всей Якутии еще никто до неё не достигал таких высот, такого результата в деле звероводства. В 1966 году Указом Президиума Верховного Совета СССР от 22 марта 1966 года за достигнутые успехи в животноводстве ей было присвоено звание Героя Социалистического Труда с вручением ордена Ленина и золотой медали «Серп и Молот». Было ей на то время 36 лет.

Матрена Ивановна, несмотря на свое уже славное имя, достигнутые успехи, была и оставалась человеком скромным. Она рассказывала, что в первый раз услышав такую весть, не поверила, подумала, почему её одну наградили таким высоким званием, ведь весь коллектив, каждый работник, не жалея сил, трудился для достижения такого значимого результата. Поэтому она расценила свою награду как общую, всех, кто работал с нею в деле развития клеточного звероводства. И после признания ее заслуг, такой большой награды она также усердно продолжала свою работу, дело всей жизни. В это время в Казачьем открылась новая звероферма. Она работала одновременно на двух фермах, разрываясь между Усть-Янском и селом Казачье. Ее опыт, советы и рекомендации были необходимы и нужны для начинающих звероводов.

Кроме основной работы, Матрена Ивановна была занята общественной работой. В 1967 году её как именитого специалиста в звероводстве выбрали депутатом Верховного Совета Якутской АССР, далее переизбиралась вновь, отработала в двух созывах. Уже в 1974 году ее избрали депутатом 9-го созыва Верховного Совета СССР от Булунского избирательного округа Якутской АССР. Как народный избранник была активно вовлечена в депутатскую деятельность, добивалась решения проблем населения, своих избирателей. Много ею было сделано не только для развития клеточного звероводства, но и всего сельского хозяйства в округе.

Матрена Ивановна кроме всего была любящей матерью двоих детей. Оставшись в молодом возрасте вдовой, она вырастила и воспитала дочь и сына, у нее было 7 внуков.

В 1972 году ее назначили старшим звероводом колхоза «Сиялннхский» Усть-Янского района Якутской АССР. Матрена Ивановна, как и всегда, без колебаний и сомнений поехала работать в Сиялннх, где под ее руководством звероферма вскоре стала одной из лучших в районе. На этой звероферме кроме песцов также научились разводить черных лисиц, мех которых был особо ценен. Как наставник выучила многих молодых специалистов-звероводов, передавала свой богатый опыт. Еще долгие годы ее ученики входили в плеяду лучших звероводов района и республики.

В 1980 году ушла на заслуженный отдых, но продолжала работать заведующей мастерской совхоза «Сиялннхский». Она – Почетный гражданин Усть-Янского района. Была награждена орденом Ленина.

Матрена Ивановна посвятила свою славную жизнь труду, развитию дела звероводства. Верность делу, своей профессии, целеустремленность и высокие человеческие качества выделяли эту удивительную женщину среди остальных сельчан-тружеников. Прожитая ею жизнь, ее трудовые подвиги, заслуги и сейчас впечатляют нас, ее земляков. Мы гордимся нашей замечательной землячкой – Матреной Ивановной Аммосовой.

Надежда Петрова

УБААСТЫР, ТАПТЫР ЭДЬИЙБИТ

Социалистической Үлэ Геройа Аммосова Матрена Ивановна мин ийэм Аммосова Татьяна Ивановна бииргэ төрөөбүт балта буолар. Ол иһин биһиги дьэ кэргэн кинини «Муоча эдьий» диэн ааттыырбыт. Биһиги аймакка кини саамай биллэр-көстөр, чулуу, улуу киһибит буолар.

Оҕо саастарын кэмнэриттэн ийэм кэпсээниттэн өйдөөтөххө, Муоча кыыс харса суох, сытыы-хотуу, үлэҕэ кыайыгас, күүстээх, мындыр өйдөөх-санаалаах, элбэх сангалаах-ингэлээх оҕо эбитэ үһү. Онтон эдэр сааһыгар хотонно сүөһү көрөөччүнэн үлэлии сылдьан, эмискэ ыалдьан, оччолорго балыһа баар сиригэр – Хаһаачыйаҕа эмтэнэ барбыт, үтүөрбүтүн кэннэ үлдү үлэлии-олоро хаалбыт.

Онно сылдьан олоҕун доҕорун Томскай Иннокентий Гаврильевичи көрсөн, киниэхэ кэргэн тахсыбыт. «Усуйаана» сопхуоска эдьийим звероводунан, күтүөтүм Лэгэнтэй ветеринарынан үлэлээбиттэр. Светок диэн кыыстаах уонна Олег диэн уоллаах этилэр. Кэнники улаатан баран наар кырсаларга ууну баһааччыбыт диэн кэпсээччи кыыстара Светок. Ол курдук оҕолуун-уруулуун бары кырса иитиитигэр үлэлээбиттэр.

Онтон 1966 сыллаахха үлэҕэ үрдүк көрдөрүүлээгин иһин, эдьийим Муоча баара-суоҕа 36 саастааҕар Социалистической Үлэ Геройа буолбут. Дьэ ол кэнниттэн ыла кини түбүгэ өссө элбээбит, аны бүтүн Сойууска биллибит үлэһит киһи буоллаҕа дии.

Биһиги кыра эрдэхпитинэ, дэн-дэн дьэ кэргэнинэн биһиэхэ уопускаларыгар кэлэн көрсүһэн, күүлэйдээн барааччылар. Күндү ыалдьыттар, мааны хоһоһолор этилэр. Кэһии бөҕө аҕалааччылар, хас биирдии оҕо оонньуур, таһас-сап, миннигэс ас кэһиилээх буолааччылар. Киэн сырыылаах дьон буолан, куораттан энин атыылаһаллара буолуо.

Мин өйдүүрбүнэн, 1972 сыллаахха эдьийим үс оҕолоох дойдутугар Силээннээххэ көһөн кэлбитэ, үһүс оҕото Рожин Гриша. Күтүөтүм тыыннааҕар элбэх оҕолоох күтүөтүм эдьийин оҕотун көмөлөһө таарыйа ииттэ ылбыт этилэр. Лэгэнтэй булка дуу, балыкка дуу сылдьан хомолтолоохтук өлбүтэ. Онон кини «Силээннээх» сопхуос ыңырытынан хара саһылы иитэргэ опыттаах үлэһит быһыытынан сөбиэдиссэинэн өр сылларга бэриниилээхтик үлэлээбитэ.

Хаһаачыйаттан кэлэригэр Муоча эдьийбэр биир ийэ буос күөх кырсаҥы бэлэх биэрэн ыппыттар этэ. Ол кырсаҥын төрөтөн, кырса оҕолорун аймактарыгар тарҕатан Сайылык ыала үксэ аны кэтэх хаһайыстыбаларыгар күөх кырсаҥы иитэр, уһатар буолбуттара, онно ыалга барыларыгар сүбэ-ама биэрэрэ, хайдах, хаһан иирсигиннэрэри, битэмиин биэрэллэрин, прививканы туруоралларын этэрэ, үөрэтэрэ. Ыал соҕотох ийэтин түбүгэ онон бүппэтэ, саха ыалын быһыытынан ынаҕа, сүөһүтэ элбэҕэ. Өссө аны ол саһыллары бороддаларын, хааннарын уларыта диэн Казань куораттан элбэх хара саһыллары аҕалтаабыта, ол кыылларын самолекка аһатан-сиэтэн тыыннаах тийиэхтээх сиригэр тириэрдитэлээбитэ.

Өссө кини ССРС Верховнай Советын депутатынан талыллан үлэлээбитэ-хамсаабыта, үрдүк таһаарыылаахтык, норуотун туһугар элбэхтик кэлэрэ-барара. Ол тухары барахсан наар син биир кэһиилэрдээх буолааччы. Москва куораттан аҕалар этэ түһээн да көрбөтөх французскай косметикаларбытын, араас джинсовай, ол саҕана саҥа үөдүйэн эрэр муодунай таһастары, кримпленовой былааччы-йалары, хоруопкалаах сакалааттары уо.д.а.

Депутат быһыытынан туруорсан кини Силээннээххэ саҥа оскуола, элбэх саҥа дьэилэри, кулуу-бу туттаргаабыта диэтэххэ, сыыспаппыт буолуо. Аны бөһүөлөккэ телевизор кириитин эмиэ туруорсан оҥорторбута. Оннук кыһамнылаах, кэпсэтиилээх, эппит тылыгар турар киһи этэ биһиги Муоча эдьийбит.

Онон Силээннээххэ кини курдук үлэнэн чиэстэнэн, үрдүк наһараадаларынан сыаналаммыт киһи суох. Итинэн сибээстэн биир дойдулаахтара кини аатын үйэтитэргэ бары кыһамныыларын уураллаар эрэйиллэр. Кини аатынан уулусса ааттаан дуу, саатар...

Биһиги Муоча эдьийбитинэн киэн туттуохпутун туттабыт.

Маргарита Аммосова,
үлэ бэтэрээнэ, СР авиациятын бэтэрээнэ,
СР народной-прикладной искусствотын маастара

ГОРОХОВ СЕМЁН ВАСИЛЬЕВИЧ

Охотник совхоза «Усть-Янский» Усть-Янского района Якутской АССР. Родился 14 сентября 1930 года в селе Юкагир Усть-Янского района Якутии в семье охотника. Якут.

В годы Великой Отечественной войны 12-летний Семён Горохов сдал в факторию шкурку лисицы, нескольких горностаев, 28 зайцев и 80 куропаток, внося свою лепту в фонд помощи фронту. Более 40 лет он проработал промысловым охотником, перевыполняя задания.

По итогам работы в 9-й (1971–1975) и 10-й (1976–1980) пятилетках награждён орденами «Знак Почёта» и Трудового Красного Знамени. За два года выполнил задание 11-й пятилетки (1981–1985).

* * *

Семен Васильевич Горохов родился в многодетной семье кочевого охотника-промысловика. Но семья рано осталась без отца. И старший брат Семена с малых лет промышлял. И когда Семену исполнилось 10 лет, брат стал брать его на ближние маршруты. Вот так и научился Семен читать следы зверей, ставить силки на куропаток, зайцев. Тогдашний быт кочевых охотников был очень труден. Детство Семена Васильевича прошло в годы Великой Отечественной войны, голод, холод, постоянное недоедание запомнились на всю жизнь. В послевоенные годы жизнь налаживалась с трудом. Но люди Севера стойкие, выносливые от природы жили, работали, выполняли и перевыполняли план соцсоревнований. Маленький Семен с детства работал наравне с взрослыми, учился на примере старшего брата премудростям кочевой жизни в просторах необъятной тундровой Арктики. Семен рос весь в отца, такой же волевой, закаленный и самостоятельный.

Он начал трудовую деятельность с 14 лет в колхозе им. М.И. Калинина кадровым охотником. В победный 1945 год молодой стахановец Семен Горохов получил свою первую правительственную награду-медаль «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.».

Как знающий свое дело специалист в отрасли оленеводства и охотпромысла, Горохов С.В. всю жизнь проработал в АПК родного улуса, сначала в колхозе, потом в совхозах. Имеет колоссальный опыт работы в условиях Крайнего Севера.

Из записи трудовой книжки Горохова С.В.: «... до поступления на работу в совхоз «Усть-Янский» колхозный трудовой стаж составляет 12 лет».

В 1961 г. Горохов С.В. принят на постоянную работу в качестве охотника-промысловика и до 1992 г. работал в совхозе «Усть-Янский». Несмотря на трудности жизни села, вызванные с реформами в отрасли АПК в условиях перехода к рыночным отношениям, непродуманные организационно-структурные изменения, приведшие к ликвидации сложившихся, эффективно работавших организованных форм хозяйствования, многие сельчане работали и работают в сельском хозяйстве во благо родного улуса, поселка. И среди этих патриотов Родины и энтузиастов своего дела нужно выделить Семёна Васильевича, который всю свою трудовую деятельность работал в сфере сельского хозяйства.

После распада совхоза «Усть-Янский» перевелся охотником родовой общины «Усть-Яна». В 2000 году Семен Васильевич вместе с сыновьями Валерием и Семеном основали СПК КРО «Куоѳастаах», который занимается охотпромыслом и рыболовством. Семен Васильевич до конца своих дней являлся наставником-охотником, где он умело и мудро направлял сыновей, учил, настраивал своих потомков и держал под строгим контролем всю работу бригады. К сыновьям всегда был требователен, проявлял инициативу при принятии решений в нестандартных случаях. Родовая община Гороховых всегда справляется с поставленными заданиями руководства, показывает хорошие результаты по основным количественным и качественным показателям производства.

Многолетний и самоотверженный труд коммуниста Горохова С.В. партия и правительство оценило высоко. Он награжден орденами Трудового Красного Знамени и «Знак Почета», многими медалями. В 1985 году ему присвоено звание Героя Социалистического Труда.

В общественной жизни наслега и улуса Семен Васильевич всегда принимал активное участие во всех мероприятиях. Сегодня охотничьим промыслом успешно продолжает заниматься молодое поколение. Династия песцеловов продолжается своими сыновьями. Сейчас общину возглавляет внук Горохова С.В.

Семен Тоскин

Горжусь тем, что лично знал и дружил с Героем Соцтруда Семеном Васильевичем Гороховым.

Живу и работаю в Устьянье уже 30 лет. Сам вырос и начинал свою трудовую деятельность в п. Чокурдах Аллаиховского района. Там было тоже много знатных кадровых охотников-орденоносцев, внесших большой вклад в развитие охотничьего хозяйства района и Якутии.

Но здесь, в Устьянье, мне посчастливилось познакомиться и подружиться с Героем Социалистического Труда – Гороховым Семеном Васильевичем. Первая встреча с ним произошла летом 1994 года. Тогда я работал главным охотоведом районного Управления охотничьего хозяйства. Мой начальник – Голиков Герасим Алексеевич поручил мне встретить Горохова С.В., который летел из села Казачье с пушниной. На машине администрации района я подъехал прямо к самолету, и помог загрузить баулы с пушниной в машину. Этот невысокий, коренастый и широкоскулый человек,

с глубоко посаженными глазами и с натруженными руками, сразу расположил к себе. На пиджаке его красовалась Звезда Героя. Получается, что тогда ему было 52 года. Уже в машине мы разговорились. Семен Васильевич, узнав, что я охотовед по образованию, а также что мой дед – Санников Николай Иванович, работавший в селе Казачье и переехавший в Аллаиховский район и открывший там торговлю в начале 30-х годов – был очень рад знакомству.

По приезде в контору, через некоторое время, Горохов вскрыл один из двух баулов с пушниной, чтобы показать ее нам. Видимо, он попутно хотел проверить мои познания в пушном товароведении. Выборочно дал мне возможность проверить качество примерно 20 шкурок и оценить их качество. Семен Васильевич остался доволен тем, что я дал правильную оценку его пушнине. Шкурки белых песцов были все как на подбор хорошо обработаны и очищены обработчицами. На следующий день он вылетел в город Якутск, сдавать пушнину в пушной цех ФАПК «Сахабулт». Там его встречали мои старшие товарищи – выпускники нашего охотфака Иркутского СХИ, которые с уважением называли его «наш дедушка». На тот момент совхоз «Усть-Янский» уже был ликвидирован, и созданная после него – Община «Усть-Яна» тоже. Горохов С.В. охотился со своими сыновьями сам и сдавал пушнину в «Сахабулт» по прямому договору. Чуть позже Семен Горохов создал СПК КРО «Куогастаах» и уже официально занимался промысловым рыболовством и песцовым промыслом. Позже, уже неизлечимо больной, он передал руководство общиной своему внуку – Тоскину Семену Васильевичу. Община функционирует до сих пор и занимается промышленным рыболовством.

Затем было еще много встреч с этим уникальным человеком. Проездом он часто останавливался погостить у меня. Тогда же он давал мне советы по правилам посадки сетей, рассказывал о хитростях и тонкостях охотничьего промысла в суровых условиях Арктики. А когда я приезжал в командировку в село Казачье, обязательно приглашал к себе домой погостить и послушать новости об успехах и неудачах агропромышленного комплекса района и республики. Горохов открыто говорил о том, что песцовый промысел приходит в упадок из-за прихода взамен собачьих и оленьих упряжек – снегоходной техники, которая требует много средств на ГСМ и запчасти. Говорил, что при езде на технике у охотников притупляется наблюдательность, умение ориентироваться на местности, а одежда, пропахшая бензином, отпугивает зверьков.

Семен Васильевич, для человека с нелегкой судьбой, начавшего свою трудовую деятельность 12-летним мальчуганом в суровом, военном 1942 году, по характеру был спокойным, легким в общении, а в некоторых вопросах – по-детски наивным и очень доверчивым. Ему было трудно поверить, что люди бывают корыстными... Он уважал людей труда и руководителей, которые душой и поступками старались делать лучшее для своего народа. Но не очень жаловал власть предрежащих чиновников-бюрократов и лицемеров. Поэтому открыто критиковал их на различных совещаниях и на других мероприятиях. Он содействовал решению вопросов, касающихся развития сел Усть-Янск, Казачье и района в различных министерствах и ведомствах.

Лично мне, как бывшему руководителю Управления сельского хозяйства, Горохов часто помогал своим дельным советом. Так, при его непосредственном участии мы с коллегами из Управления и

Минсельхоза разработали Технологическую карту охотника-песцелова. На тот момент только наш район занимался промыслом белого песца. Для подготовки проекта Муниципальной программы «Развитие охотничьего хозяйства...» я тоже использовал многое из его практических советов. В результате этого была организована дополнительная оплата к республиканской субсидии за каждую сданную песцовую шкурку, а также проводились Слеты охотников, где определялись лучшие охотники-песцеловы, а также выплачивался Грант района лучшим молодым охотникам-песцеловам. Все эти мероприятия были направлены на стимулирование охотников-песцеловов и для сохранения этого вида традиционного промысла. Одного мнения мы с Гороховым были в вопросе о необходимости снижения сортности при определении качества пушнины, так как по ГОСТу получалось, что только 25-30% шкурок могли иметь высокое качество 1-го сорта. Так как шкурки все равно не направлялись на международные аукционы, и использовались как сырье для пошива в самой республике, можно было сделать послабление и передвинуть параметры оценки качества шкурок 2-го сорта на первый. Тогда бы «зачет на головку» партий шкурок был бы выше, а значит и охотнику бы выплачивалось чуть больше средств за сданную пушнину. По причине низкой закупочной цены и отсутствия спроса на длинношерстную пушнину, больших затрат при их промысле и обработке шкурок, песцовый промысел постепенно стал угасать и в нашем районе. Сейчас песцы добываются только для личных нужд населения.

Неоспорим факт того, что Герой Соцтруда Горохов С.В. сыграл большую роль в социально-экономическом развитии Усть-Янского района. Так, при его личном вмешательстве была построена школа в селе Усть-Янск, впоследствии получившая его имя. Много пришлось ему пережить, понервничать и стучаться в двери кабинетов разных чиновников, которые по разным причинам оттягивали строительство объекта. Также он часто ставил вопрос о берегоукреплении и строительстве квартальной котельной в с.Усть-Янск. Горохов искренне болел за свой родной район, за свое село и за будущее молодого поколения. Как охотник-песцелов он радовался также сохранению и развитию песцеловства в его родном Юкагирском наслеге. В то время КМНЮ «Юкагир» руководил его родной племянник – Горохов Василий Григорьевич. Руководимая им община, несмотря на большие затраты при песцовом промысле и низкую стоимость песцовых шкурок, как могла старалась сохранить эту традиционную отрасль Севера и сдавала шкурки в «Сахабулт».

При этом Семен Васильевич не кичился своим высоким званием Героя. Это ему служило как «красная лента для быка», как предупреждение для зарвавшихся чиновников. Звезда Героя открывала все двери министерств и Президента, где он – настоящий патриот Устьянья, ставил вопросы для развития района. При этом он никогда не имел привычки просить что-то для благосостояния своей семьи и себя, считал это зазорным.

Мне приходилось лично участвовать в совещаниях и мероприятиях районного и республиканского уровня с его участием, где он акцентировал внимание на острых вопросах, путях их решения. Всегда говорил коротко, но убедительно, когда это касалось охотничьего промысла и социально-экономического развития села. Обращаясь к молодежи, он призывал их получать образование, стать достойными людьми и вносить свой посильный вклад в развитие своего района. Участие Горохова С.В. в составе делегации района на любых таких совещаниях и мероприятиях – это как иметь тяжелую артиллерию, которая может решать все вопросы. Раньше, в преддверии Нового года, доброй традицией было организовывать праздничные совещания типа «Голубого огонька» с приглашением руководителей районного уровня. Каждый руководитель должен был коротко отчитаться по итогам уходящего года, а затем выступить с пожеланиями в Новом году. В тот год Семен Васильевич как раз возвращался из Якутска и был приглашен на такое мероприятие. Он пришел тогда, когда вечер был в разгаре, и некоторые присутствующие даже не заметили его приход. Гости шутили, паясничали, но когда предоставили ему слово, все сконцентрировали свое внимание на него и замолчали. И даже тот факт, что он говорил на родном якутском языке, не дал повода усомниться тем, кто его не знал о том, что он говорил от сердца о насущном и желал каждому присутствующему наилучшего в наступающем Новом году. Затем он запел свою любимую песню «Бродяга», переведенную на якутский язык. Все слушали эту песню с замиранием сердца, ощущая ту боль и обстановку, которая звучала в песне. Даже неосведомленному слушателю было понятно то, что Семен Васильевич сам сопереживал, вспоминал свои годы лишений военных и послевоенных лет...

Поражали знания Семена Горохова цикла жизни животных и птиц, перемены направления ветра и уровня воды, полной их взаимосвязи с погодой. Он безошибочно мог предсказать что можно ожидать в природе в ближайшее время - сроки линьки водоплавающих птиц, прогнозировать увеличение или

уменьшение численности животных, активности рыбы и многое другое. Сам выросший в условиях лишений, не одобрял нерадивых селян и их хищнические поступки, которые наносили ущерб родной природе и живности. К примеру, отрицательно относился к сборщикам яиц, которые массово собирали яйца уток, гусей и чаек, а также к селянам, не снимающим капканы и петли, в которых без пользы пропадают попавшие в них животные и птицы. Сокрушался, если видел весной на поселковой свалке выброшенную рыбу и добытых водоплавающих птиц. Удивлялся жадности таких людей, которые могли при желании раздавать излишки добытого нуждающимся селянам, а не выбрасывать. Горохов С.В. при случае разлива нефтепродуктов на р.Яна проходящими судами, звонил во все инстанции для выявления виновников. Он требовал от окружающих и пропагандировал бережное отношение к природе. Из его рассказов, Семен Васильевич сильно недолюбливал лебедей, длиннохвостых поморников и росомах. Благодаря необоснованному запрету на отстрел лебедей, численность их стала очень большой, и потому стал ощутим ущерб от них. В местах обитания лебедей не гнездятся другие птицы, так как они убивают как молодняк, так и взрослых птиц, гадят и приводят в негодность мелкие водоемы. Рассказывал, что он неоднократно наблюдал случаи, когда лебеди целенаправленно гонялись за молодняком уток и гусей, а догнав, клевали насмерть, видел разоренные гнезда гусей и уток лебедями. Поморников не любил с детства, видя, как они уничтожают все, что могут одолеть на своем пути. Особенно достается кладкам яиц и молодняку, который еще не летает, и леммингам, которые остаются на маленьких островках суши во время подъема воды. Этих пиратов тундры не любят, наверное, все северяне, в том числе и женщины, за их жадность и наглость. Это настоящие охотники на юколу, которую заботливые хозяйки вывешивают сушиться на вешалах. Приходится принимать меры, чтобы эта птица не умыкнула ее – устанавливать специальные навесы и др. Но врагом под №1 Горохов С.В., как и другие песцеловы, считал шкодливого росомаху. Если они появились поблизости – жди неприятностей. Росомахи устраивают «погромы» в избушках и постройках охотников, оленеводов и рыбаков, они обходят все песцовые пасти и капканы, поедают приманку и попавших в них песцов. При этом они нередко выводят из строя сам самолет, что требует дополнительного времени на его текущий ремонт. В короткий полярный день – это лишняя трата времени. Поэтому к этому зверю Семен Васильевич готовил свои сюрпризы – местами ставил большие пасти, способные убить росомаху, а также прочные капканы. А весной – когда световой день становился длиннее – отправлял по свежим следам росомах сыновей на снегоходах для их отстрела. Только физическое уничтожение этого шкодливого животного может остановить беспредел, который они чинят в тундре. Горохов вел непримиримую войну с рыбаками-браконьерами Нижнеянска, которые приезжали на его территорию, строили или привозили временное жилье для рыбалки в зимнее время, и оставляли за собой горы мусора, рваные сети и другое. Он требовал убраться из своей территории, а если это не действовало – сжигал все постройки, чтобы другим неповадно было.

В Усть-Янском филиале НВК в то время работал талантливый режиссер Попов Афанасий, которому я оказывал большое содействие в снятии видеосюжетов на территории района. Благодаря ему было снято много материалов про агропромышленный комплекс нашего района, а также о жизни и знатных людях Устьяня. Чтобы не обделить вниманием и нашего Героя, я переговорил с ним о съемках видеоматериала на его участке. Вскоре, поехав на корализацию, я взял с собой Афанасия. Прибыв в Казачье, он с Гороховым С.В. поехал на участок «Куогастаах». Там, на участке, был снят видеосюжет непосредственно во время проверки песцовых пастей перед окончанием охотничьего сезона. Этот видеосюжет транслировался на канале НВК, который смогли посмотреть все жители Якутии. Позже, при встрече в городе Якутск, Попов Афанасий искренне благодарил меня за содействие в снятии видеоматериалов, а также за то, что организовал встречу с Героем.

В декабре 2007 года, в Якутске проводились мероприятия в честь 85-летия Министерства сельского хозяйства РС (Я), в составе делегации района был и Горохов С.В., который участвовал в нескольких совещаниях, а также в Республиканском Конкурсе-фестивале «Строганина». Он выглядел уставшим, но не отказывался от участия в мероприятиях. После Конкурса «Строганина» он сказал мне, что не доволен проведением этого мероприятия в таком виде, когда чинуши разного масштаба сидели за столом с выпивкой и закусками, и не обращая внимания на участников, громко галдели. Одного из таких он быстро пресек, сделав замечание... Из разных районов приехали достойные люди – труженики села, которым явно стало неудобно в такой обстановке. Фотографии с его участием, с тех официальных мероприятий, наверное, были одними из последних...

Последствия лишений и испытаний, нервные и физические нагрузки, переживания за район, за будущее молодого поколения точили здоровье Семена Васильевича. Его не стало 14 августа 2009 года.

Неделей раньше умерла моя теща, которую я повез хоронить в Якутск, поэтому не смог попрощаться с Героем. Погасла еще одна яркая звезда Устьяня, настоящий патриот своего края. Но память о нем осталась. Его дети, внуки, правнуки и земляки очень гордятся Гороховым С.В.

Я искренне горжусь тем, что судьба свела меня с этим замечательным и знаменитым человеком. И в жизни и в работе стараюсь брать пример с него. Жизненный опыт этого человека и живое общение с Семеном Васильевичем останется в моей памяти на долгие годы. Отраднo, что его имя носит Усть-Янская школа и крупный алмаз массой 60,24 карат, добытый на месторождении трубки «Удачная». Человек жив, пока жива о нем память. И это не просто народная молва, а – факт.

Александр Егоров,

*лауреат Государственной премии Республики Саха (Якутия)
в области сельского хозяйства.*

Опубликовано в газете «Заря Яны» 25 февраля 2022 года

ДЬҮКЭЭГИР ААТЫРБЫТ БУЛЧУТА

1937 сыллаахха хоту улуустарга үлэ-хамнас үгэнэ, үрүҥ кырсаҥы бул-тааһыҥна бары күүһү түмэн, дойдуга валютаҕа атыыланар «сымнаҕас көмүһү» төһө кыалларынан бултуурга ССРС правительствотун соруудаҕын бары нэһилиэктэргэ тиэрдибиттэрэ.

Алта саастаах Уйбаан убайа Миитирэй Киров аатынан колхозка сүөһү иитиитигэр, балыксытынан, булчутунан үлэли сылдьан, оччотооҕу оройуон салалтата булт салаатын сайыннарар сорук туруоран, сыты-хотуу ыччаттары «Неустроев» колхозка – Дьүкээгир нэһилиэгэр – булка ыттар буолбуттарыгар онно барарга сөбүлэспитэ.

Ийэлэрэ Маарыйа көрбүт, эрэнэр эрэ киһитэ, улахан уола Миитирэй ыраах туундара түгэҕэр барар буолбутугар элбэх оҕолорун илдьэ барсар буолбута. Оччотооҕу хоту сир дьахталларын сиэринэн, ыарахан олоххо үөрэнэн хаалбыт буолан, дьиэтэ-уота суох, Муустаах муора кытылыгар, ханна эрэ баар сиргэ, ахсааннаах киһи олорор учаастагар, туох да саарбах-тааһына суох барсыбыта.

Саамай кыра уола – Уйбаан, икки сааһыттан ыарыһах буолан аҥаар атаҕар дугунар эрэ, алталаах сүрдээх сытыы оҕо этэ. Кини икки саастааҕар ыалдьан атаҕынан хаампат буола сылдьыбыта. Аҕалара эрдэ өлөн, эрэйи энгээрдэринэн тэлэн, уонча оҕо аймахтарын уонна хоту дьон үтүө санааларынан көмөлөһүннэрэн, улахан уол Миитирэй оҕо сааһыттан үлэһит буолан, инчэҕэй тирбэҕэ быстыбатынан ололорбуттара.

Дьүкээгир туундарата, сырыыны кыайар булчукка, үрүҥ кырса төрүүр-үөскүүр сирэ буолан, кырса элбэх этэ. Уйбаан уон сааһын туоларыгар убайа булт бары нымаларын баһылаан, Дьүкээгир биир бастын булчутунан буолбута.

Ыарыһах диэн оскуолаҕа ылыллыбатах сыты-хотуу уолчаан Уйбаан, төһө да аҥаар атаҕа кылгас буола оһон, иннэннэн хаамтар, ардыгар убайын Миитирэйи кытта чугас паастарга сылдьыһар этэ.

Убайа хайдах пааһы иитэрин, ханнык сиргэ ханнык мэҥиэ туттулларын, паас хайа диэки хайыһан туруохтааҕын уонна да атын убайа кэпсиир булдун кистэлэннэрин, олох уонна булт оскуолатын барбыта.

Уон түөрт саастааҕар ол оскуолатын тургутуутун ааспыта, убайыттан арахсан таба ыстаадатыгар көмө бостуугунан сылдьан, хас да быраҕыллыбыт пааһы өрөмүөннэнэн иитэлээбитэ. Ыстаада бостууга буолан кырсаҕа мэҥиэтин өлбүт таба буотарагынан онорбута. Бу төрүөттэриттэн маннайгы үрүҥ кырсаҕын ылан үөрүү-көтүү буолбута.

Бэйэтэ кэлин этэринэн, ол курдук маннайгы эксэмэнин ситиһилээхтик туттарбыта. Бу кини инники олоҕор булчут буолар төлкөтүн түстээбитэ.

16 саастааҕар булчут быһыытынан маннайгы паастарын иттэн «Неустроев» колхоз кадровай булчутун аатын сүкпүтэ. Аны кинини ким да батыһа сылдьан көрбөт, ыйан-кэрдэн биэрбэт, бэйэтэ хайдах сатырынан сылдьар буолбута.

Сотору бу сытыы уолчаан маннайгы кырсаларын аҕалан туттарбыта. Колхоз салайааччылары кини бултуйбутун сөҕө көрсүбүттэрэ. Дьинэр, кини паастара кырса оччо сылдыбат, атын булчуттар бултуур сиринэн ааҕыммат, чугас сирдэрэ этэ. Уоллара сырыы аайы кырсааны эбии ылан, кырдык да булчут тахсар, дьоҕурдаах киһи эбит диэн түмүккэ кэлбиттэрэ.

Бултаабыта иккис сезонугар, бэлэмнэнии үлэ саҕана, Сибэтиэй нуос булчуттара уолу бэйэлэрин кытта ильдэ барарга быһаарынан салалтаттан көрдөспүттэрэ. Бу Дьүкээгир бөһүөлөгиттэн букатын ыраах, Муустаах муора биэрэгин кыйа, Ляхов арыыларын силбэһиитин диэки баар учаастак этэ.

Саҥа сиргэ Уйбаан бастаан утаа дьонно сыстан, киниэхэ анаммыт паастары уонна сайыныгар аҕыйах пааһы эбии онгостубутун иитэ сылдыбыта. Паастарын кэрийэн икки көрүүгэ диэри булчуттар Уйбааны көрө-истэ сылдыбыттара. Сытыы-хотуу уолу, төһө да ангаар атаҕар дугунан хаамтар, унуоҕунан улахан буолан сиппит-хоппут булчуттартан итэҕэһэ суох саныыр этилэр.

Сотору уоллара кырсааны булчуттартан итэҕэһэ суох аҕалар буолбута. Аҕа дойдутун сэриитин саҕанааҕы кытаанах ирдэбил 50-нус сылларга диэри баар этэ. Ол курдук булчуттар сводкаларын (төһө кырсааны ким бултаабытын) уоннуу хоно-хоно колхоз киинигэр тиэрдэн иһиллэхтээҕэ. Саастаах булчуттар эдэр киһини – Уйбааны биригэдьиир эбээһинэһин толорооччу диэн ааттаан сводканы тастараллара. Уйбаан паастарын кэмигэр көрүнэн бүтэ охсон, сводканы ильдэ Сибэтиэй нуос учаастагар табанан айанныыра. Ардыгар араас күн-дьыл буолан, уоллара хаарга хоно-хоно, син сводкатын кэмигэр тиэрдэр этэ.

Ол саҕана биирдиилээн сылдьан бултууллара, ким төһөнү бултаабытынан аахсаллара. Уйбаан эмиэ бэйэтэ-бэйэтигэр сылдьар этэ. Ол гынан баран, кини санаатыгар булчуттар бары бииргэ сылдьан паас онгостон, мэҥиэ бэлэмнэнэн, булчут үүтээннэрин сөп буола-буола тутан үлэлээтэххэ, үлэ өссө таһаарыылаах буолуон сөбүн саныыр этэ. Маны таһынан соҕотох булчут туундараҕа уонунан көстөөх сири кэрийэ ытынан, табанан сылдьан араас айылҕа ыарахаттарын көрсөрө. Туундараҕа мас бэлэмнэнии, саҥа үүтээн туттуу соҕотох киһиэхэ олус ыарахан этэ. Ыалдьан-туттан да хааллаххына, чугаһынан көмөлөһөр киһин суох буолан атын булчут базатыгар барарын.

1964 сыллаахха хайы-үйэ Дьүкээгир биир бастын булчутун аатын ылбыт Уйбаан Климентьевич Ребров «Усуйаана» сопхуос Дьүкээгирдээҕи биригээдэтин салалтатыгар кэлэн, Буустаах учаастагар баран бултуурга баҕатын биллэрбитэ. Манна төһө эмэ булт сирэ хаалан сытара.

Бу сиргэ Иван Климентьевич икки сылга сылдьан бултаан, сирин-дойдунун үөрэтэн, кэккэлэһэ сылдьар булчуттар бултуур сирдэрин, кырса хаамыгытын кэтээн көрөн баран, манна сатаан дьаһаннахха, элбэх киһи бултуон сөбүн, кырса да сайыныгар сөбүлээн төрүүрүн, кырса мэҥиэтин бэлэмнииргэ табыгастаах Буустаах күөлүн уйаара-кэйээрэ биллибэт уута дьалкыйа сытарын, балык бэлэмнэнэргэ табыгастааҕын, кыыл таба бу сири таптаан тохтоон ааһарын бэлиэтии көрбүтэ.

Манна Иван Климентьевич көрдөрүүтүн лаппа тупсаран, сопхуос биир бастын булчутун аатын сүкпүтэ. Сайынын, булчут барыта бөһүөлөккэ мустар кэмигэр, Уйбаан Климентьевич биирдиилээн эдэр булчуттары кытта биригээдэнэн бултааһын туһунан элбэх кэпсэтиини ыытар этэ.

Бу саҥа бултуур ньыманы сорох кырдыаҕас булчуттар саната суох истэн эрэ кэбиһэллэрэ. Кинилэр уруккуттан үөрэнэн хаалбыт дьарыктарыттан уонна бэйэлэрэ хайдах сатыылларынан сылдыарга тэриммит уонна олохсуйан хаалбыт ньымаларыттан атыннык бултуохтарын баҕарбат этилэр. Иван Климентьевич, бастатан туран, биирдиилээн сылдьан бултааһын ыарахаттардааҕын, булчут ыраах сиринэн эргийэн бултууругар айылҕа араас муокастарын көрсөн эрэйдэнэрин уонна кутталлааҕын, онтон тэптэрэн сааһырбыт уонна эдэр булчуттар кыайан ыраах сылдыбакка ситэ бултаабаттарын санатара.

Маны таһынан, маһа-ото суох туундараҕа биирдиилээн булчут үүтэни, саҥа пааһы онгосторугар муора кырытыттан уонунан, сүүрбэнэн килэмэтир сиргэ, ардыгар хас эмэ көстөөх учаастакка мас түһэринэн бэлэмнэнэрэ, сайыныгар соҕотоҕун сылдьан, ардыгар олох да сатыы, өйүөтүн, күрдэбин, чохороонун эрэ сүгэн баран паастарын өрөмүөннээн, саҥа паастары охсон 10-20 хонук сылдыарын, ол улахан көдүүһэ суоҕун, ол иһин сорох паастар эргэрэн кыайан өрөмүөннэммэккэ хаалалларын өйдөтөрө.

Үсүһүнэн, күһүөрү кырсаҕа мэҥиэ онгосторго балыгы, кыыл табаны биригээдэнэн бултааһын, кырсааны кыһынын тохтотор площадкалары онорууга бары сүбэнэн, күүһү, көлөнү таба туһанан үлэлиир табыгастааҕын дакаастыыра.

Кини ордук булчуттар үлэлиир усулуобуйаларын тупсарыыга болҕомтотун уурара. Ол курдук, биригээдэнэн үлэлиир буоллаахха, тупсаҕай, бултуур сиргэ сылдыарга табыгастаах учаастакка киэн-куон дьэ тутарга, баанньык, техникаҕа анал гараж, уот биэрэр движоктарынан хааччынарга, оттор

мас эрдэ түһэринэн хайытан бэлэмнииргэ, итии дьыбэ-уокка оҕо-дьахтар да олорон, ас астаан, танас сууйан булчуттарга көмө буолалларыгар сөптөөх усулуобуйа үөскүүрү саарбаҕа суоҕа.

Бу былаанын Иван Климентьевич Дьүкээгир булт биригээдэтин биригэдьиirin кытта сүбэлэһэн, сопхуос салалтатыгар тиэрдибиттэрэ. 1966 сыллаахха маннайгы «Буустаах» биригээдэтин тэрийэн Иван Климентьевич санаатын олоххо киллэрэн бултааһынна сана сүүрээни киллэрбитэ.

«Буустаах» (билигин Саха сиригэр ордук харыстанар ытык кэрэ сир) диэн аатырбыт улахан күөл таһыгар охсуу дьэни туттан база тутуутун саҕалаабыттара. Биригээдэҕэ икки-үс уопуттаах булчуттары кытта эдэр уолаттар киирбиттэрэ. Барыта уонча киһилээх биригээдэ икки сыл иһигэр 1300 сана пааһы, эргийэр сирдэригэр отучча булт үүтээнин туттубуттара, эргэ 200-чэ пааһы сангардыбыттара.

Биригээдэнэн бултааһын сыл аайы көрдөрүүтэ биирдиилээн сылдыар булчуттардааҕар таһыччы улахан этэ. Ол курдук хас биирдии биригээдэ булчута сезонна 90-100 кырсааны бултуура. Уруккуттан олохсуйбут биир булчукка тиэрдиллэр былаан сопхуос үрдүнэн 22 кырса этэ.

Биригээдэнэн сылдьан бултааһын ордугун атын да сопхуос булчуттара биһирээбиттэрэ. Ол иһин «Усуйаана» сопхуоска «Ачаахтаах», «Дьарҕаалаах», «Куоҕастаах», «Үрүн Уулаах», «Аңаардам» биригээдэлэр тэриллибиттэрэ. Түмүгэр «Усуйаана» сопхуос сылга 500-700 кырсааны бултаан госуодарствоҕа туттарар эбит буоллаҕына, билигин 2000 тийэ кырсааны туттарар буолбута.

Биригээдэлэр булчуттара аны сайынны өттүгэр бөһүөлккэ да кэллэхтэринэ таах сыппат этилэр. Сопхуос араас үлэлэригэр, суһал наадаларга биригэдьиирдэрин соруудаһынан үлэлиллэрэ. Ол курдук сааскы, күһүнгү кыыл табаны ытыыга, харайыыга бары бииргэ сылдьан, ледниктэргэ сопхуоска уонунан тонналы балыгы, эти хас биирдии биригээдэ бултаан уурара.

Булчуттар ыалынан олохторо-дьаһахтара да биллэ түспүбута. Уруккулуу бултаабыт кырсаларыгар эрэ хамнас аахсыбакка, аны сылы эргиччи дохуоттаммыттара.

Иван Климентьевич Дьүкээгир булт учаастагар үс биригээдэни тэрийбитэ. Онно барытыгар наставник-биригэдьиир быһыытынан салайан үлэлээбитэ. Булчуттарга салалта, Тьа хаһаайыстыбатын министерствотын да өттүттэн болҕомто ууруллар буолбута.

Эдэр булчуттар саастаах дьону кытта тэннэ сылдьан үгүстэрэ куоталаһы кыайыылаахтарын үрдүк аатын сүгэн араас наҕараадаларга тиксибиттэрэ. Хаста да норуот хаһаайыстыбатын ситиһиilэрин быыстапкатыгар Москваҕа сылдыбыттара, Союз араас сынһалан сирдэригэр сыл аайы баран күүлэйдэн кэлэллэрэ.

Иван Климентьевич 1971 сыллаахха Саха Республикатын делегациятын кытта Лейпциг куоракка аан дойду түүлээжин көрүү ярмаркатыгар баран кыттыны ылбыта. Бу ярмаркаҕа «Усуйаана» сопхуоска бултаммыт кырса аан дойду түүлээх атылаһар компанияларын үрдүк биһирэбилин ылан кыһыл көмүс мэтээлинэн наҕараадаламмыта.

Саха АССР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ Иван Климентьевич Ребров «Килбиэннээх үлэтин иһин» хас да мэтээллэринэн, Үлэ Кыһыл Знамята, Ленин орденнарынан наҕараадаламмыта, НХСБ кыһыл көмүс мэтээллэрин ылбыта.

Сааһыран баран, бу ырыынак кэмигэр, Сылаах урүбэр Кыталыктаах диэн учаастакка олорон балыктыыра. Көрсөн кэпсэттэххэ, үрүн кырса бултаммат буолан эрэрбиттэн, сыаната эрэйи толуйбат буолбуттун улаханлык мунҕатыйара. Ол гынан баран, бу үйэ эдэригэр кэлбитэ буоллар, син дьаһанан олоруллуо этэ диирэ. Үлэлээбит, ололбут Дьүкээгирин дьоно-сэргэтэ билигин да ыал тэннинэн ололорлоруттан улаханлык санаата көтөүллэрэ.

Кини аҕыс уон сааһын ааһан баран Кыталыктаах учаастагар муус аннынан илимнээн, дьон тэннинэн балыктыы сылдьан бу орто дойдуттан барбыта.

Семен Слепцов-Тумат уола

БИОГРАФИЧЕСКАЯ СПРАВКА ОРДЕНОНОСЦА, КАДРОВОГО ОХОТНИКА АММОСОВА ВАСИЛИЯ КОНСТАНТИНОВИЧА

Аммосов Василий Константинович родился 01.07.1932 г. в с. Сайылык Усть-Янского района Якутской АССР. По национальности – якут, образование – начальное. Общий стаж работы в системе АПК составляет – 47 лет (до 1994 года).

Его государственные награды: Медаль «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» в 1946 году, знаками «Ударника девятой пятилетки» в 1975-1976 гг., бронзовая медаль «За достигнутые успехи в развитии народного хозяйства СССР» в 1977 г., орден Трудовой Славы III степени в 1985 г., юбилейными медалями «50, 55, 60, 65 лет Победы в ВОВ 1941-1945 гг.», юбилейными знаками «60, 65-летием Победы в ВОВ 1941-1945 гг.» в 2005, в 2010 гг., нагрудным знаком «Ветерана тыла» в 1995 г., почетное звание «Заслуженный работник сельского хозяйства РС (Я)» в 2015 году.

Свою трудовую деятельность Василий Константинович начал еще в 15-летнем возрасте в 1947 г. в колхозе «Эгинский», позже затем в совхозе «Эгинский» и совхозе «Силяннихский». Несмотря на юный возраст не отставал от взрослых, тому доказательством послужила медаль «За доблестный труд в годы Великой Отечественной войны в 1941-1945 гг. Является ветераном колхозно-совхозного строительства. Всю свою жизнь проработал кадровым охотником. Не было ни одного сезона, когда бы он не выполнял плановые задания. Вся пушнина, которую сдавал Аммосов В.К. на склад центральной усадьбы, всегда был высокого качества. Он обучил охотничьему ремеслу и воспитал целую плеяду охотников совхоза «Силяннихский». Аммосов по праву, заслужил уважение и авторитет за высокие показатели в трудовой деятельности и перевыполнении социалистических обязательств. Занесен в Книгу Почета администрации МО «Силяннихский национальный наслег» с присвоением звания «Почетный гражданин с. Сайылык Силяннихского сельсовета Усть-Янского района Якутской АССР» в 1977 году, занесен в Книгу Почета совхоза «Силяннихский» «За долголетнюю и высокопроизводительную работу в развитии охотпромысла и выполнение плана девятой пятилетки» в 1977 году. Позже, учитывая его заслуги в развитии агропромышленного комплекса улуса и Республики Саха (Якутия), ему присуждено звание «Ветерана тыла» в 1995 году, звание «Почетный гражданин Усть-Янского района» в 2006 году, в 2015 году – почетное звание «Заслуженный работник сельского хозяйства РС(Я)».

Василий Константинович отличался исключительным трудолюбием, профессиональным чутьем, дисциплинированностью и ответственностью. За долголетний и безупречный труд награжден в 1975-1976 годах знаками «Ударника девятой пятилетки, за перевыполнение государственного плана премирован путевкой ВДНХ и поощрен в 1977 году бронзовой медалью ВДНХ СССР. В 1985 году за многолетний труд и за высокие показатели в охотпромысле награжден Орденом Трудовой Славы III степени.

За хорошую работу и многотысячную выручку хозяйству, Василия Константиновича руководство совхоза «Силяннихский» неоднократно поощряло различными Почетными грамотами и ценными подарками.

Василий Константинович пользовался заслуженным авторитетом среди населения села и улуса в деле увековечения заслуг охотников колхозно-совхозного производства. Василий Константинович всегда придерживался здорового образа жизни. Он воспитал шестерых детей. Они работают в разных отраслях народного хозяйства улуса и Республики Саха (Якутия) и являются достойными продолжателями семьи Аммосовых. Его сын – Костя на сегодня является одним из лучших командиров экипажа вертолета «Ми-8» в АК «Полярные авиалинии», да и в республике в целом. Он является достойным примером для подражания молодому поколению, глядя на него уже многие школьники мечтают стать летчиками и вертолетчиками.

Вклад Аммосова Василия Константиновича в охотничьем хозяйстве и социально-экономическом развитии района – неоценим.

ТУМАТ ТУУНДАРАТЫН ЧУЛУУ БУЛЧУТА

Туундараҕа самаан сайын куйаас күннэрэ, төһө да түүнүгэр бэрт кыратык сөрүүкээбитин иһин, күнүн сыралҕана Саха сириг киир дойдуга сириттэн итэҕэһэ суох итии буолар. Хоту сир дьоно манньык куйаастарга күннээҕи үлэлэрин син толорон, тиритэн-хорутан, буурҕалаах, чысхааннаах кыһын-нарыгар бэлэмнэнэн, биир да күн өрөөн сыппакка табаларын табалаан, кыһынны булка паас өрөмүөннэнэн, мэниэ бэлэмнэнэн, балыктаан төрөөбүт туундараларыгар тордобуунан, үүтээннэн сылдьан самаан сайыннарын аһардаллар.

Манна уһун сайын устата хаһан да куурбат элгээннэр, үрүйэлэр кытылларыгар үөскүүр үөн-көйүүр, кумаар өрө турар. Табалар – көмүскэнэр кутуруктара да суох барахсаттар – ордук иэдэйллэр. Арҕааттан кыра тыал (салгын) билиннэҕинэ, ону утары сүүрэн кумаартан, хорохойтон (тигээйи) куоталлар. Ону ол диэбэккэ, булчуттар сайыныгар табаны көлүнэн бултуур учаастактарыгар мас түһэринэн, паас өрө-

мүөннэнэн, балык хаһаанан, кыыл табаны ытан үйэ-саас тухары дьарык гыммыттара.

Биир сайын биһиги ыалынан туундараҕа баар сайылыкпыт дьиэтигэр олордохпутуна, биһигиттэн биир көс курдук Сылаах үрөҕүн сүүрүгүн өрө үүтээннээх, булчут Сэргэй Уйбаанабыс көтөн түстэ, балаҕан дьиэ ортотугар муостаҕа олоро биэрдэ: «һуу, дьэ кытаатың, сойбут уулааххыт дуо? Дэлби утаттым, аҕалан күлүң», – диэтэ. Киһибит бу куйааска үргүлдүү уу саппыкылаах, чараас ырбаахы үрдүнэн бырыһыан морчоокулаах (капюшоннаах үргүлдүү кэтиллэр), төбөтүгэр былааттаах эбит.

«Табаларым тыалы утары куотаннар ситтэрбэтиллэр, бэҕэһээ сөрүүн түстэ, табаларым түүн аһаатыннар диэн чэнкээйилэрин сүөртэлээн босхо ыппытым, бэйэм сүөһүгэ аһыныгас сордоохпун, дьиэттэн оччо ыраатааччылар суох этэ, онтум баара сарсыарданан куйаарбыт. Мин кырдыбыппын дуу, сах дуу... Сарсыарда аҕыс чааска диэри утуян онторо сыппытым. Ону ол табалар кэтэһиэхтэрэ дуо, баран хаалбыттар.

Бастаан чугастааҕы сиспэр тахсан кэрийтэлээн көрдүм, онтон өй ылан үрдүк сиртэн халампаанынан чугастаан Сэттэ көлүгэ диэки тийэн эрэллэрин көрдүм. Мантан ууну-хаары тумнан бардахха, көс курдук сир, дьэ сатаналар эбит», – диэн мунгатыбыт кэпсээннээх буолла. Сэттэ уоннаах диэтэххэ, Сэргэй Уйбаанабыс эдэрчи көрүгүннээх, сүрдээх тэтиэнэх оҕонньор. Кинини сынньана түспүтүн кэннэ мотуордаах онгочонон Сылаах үрөҕүн устун табаларыгар тиэрдэн биэрдибит.

Кини Тумат Күүрэтигэр 1933 сыллаахха төрөөбүт, оччотооҕу кэм оҕото Тумакка оскуолаҕа үс эрэ кылааһы бүтэрэн баран холкуоска дьонун кытта таба ыстаадатыгар үлэһит буолбут. Оҕо эрдэҕиттэн мындыр, булка дьобурдаах уол ыстаадаттан уурайан холкуос булчута буолбута.

Кинини аймаҕа, кэлин Социалистическай Үлэ Геройа буолбут сорсуннаах булчут Колесов Николай Саввич бэйэтин кытта илдьэ сылдьан үрүгү кыраса булдуун мындыр ньымаларыгар үөрөппитэ. Сэргэй Уйбаанабыс бэйэтэ кэпсииринэн, маннайгы бэйэтэ ииппит пааһыттан Николай Саабыһы кытта сылдьан ылбыт кырсатыттан үөрбүтүн, уопуттаах убай булчут тэнгэ үөрсүбүтүн хаһан да умнубатын ахтара.

Николай Саввич үөрөппиттэриттэн куруук туттар, саныы сылдьар ньымаларын Сэргэй биирдэ кэпсээн турардаах. Онно паас кылыгытын наһаа чиркэччи тардар сыһатын, кыраса пааска санга киирэн иһэн эһэн кээһэн сыыстарарын, паас түгэҕин хаарын тыал көтүтэн кээспэт гына тапталлыахтааҕын. Тыал хаарын көтүтэн кээстэҕинэ, пааска баттаппыт кыраса тон буорга бэйэтин сылааһынан ириэрэн баран хам сыста тонгорун, оннук кыраса тириитэ хаачыстыбата түһэрин, пааһы иитэргэ мэниэ хаачыстыбатын үчүгэйдик, болҕомтолоохтук талыллыахтаах. Мэниэ сорох кэмнэ сибииһэй, сорох кэмнэ кыратык аһыйбыт, сыттаах буолуохтаах, ону билэр наадалаах. Оччоҕо кыраса пааска ыраахтан чопчу кэлэн кииримтиэ буолар. Сэргэй булка кыра эрдэҕиттэн сылдыспыт буолан уонна баҕалаах, дьулуурдаах эдэр киһи булт үөрөҕүн түргэнник баһылаабыта. Сотору кини Николай Саввич бултуур учаастагын кэккэлэһэ сытар туундара хотооллорунан, элгээннэринэн, кыра Куйахтаах үрөҕүн кырытынан, Солунтах диэн Аллайыаха оройуонун кытта быысаһа сытар күөл чугаһынан бэйэтэ паастары туруорунан «Усуйаана» совхозка кадровай булчут буолбута.

Николай Саабыс Үлэ Геройун үрдүк аатын ылбытын кэннэ республикабыт Тыатын хаһаайыстыбатын министерствотыгар үлэҕэ ылбыттара. Сэргэй Уйбаанабыс кини паастарын ылан, кини марш-

рутунан сылдыан бултуур буолбута. Бултуур сирэ кэнээн Сэргэй сайынын табанан, кыһынын ыттаах сыарҕанан уонунан көстөөх сири кэрийэрэ.

Бөһүөлэккэ аҕыйах хонукка кэлэн дьиэтин-уотун көрөн, оттор маһын бэлэмнээн барара. Сайыныгар табанан сылдыан паастарын өрөмүөннээн, үксүлэрин саңардан, халыг сир кырсын ылан кутуйах, тыал, ардах хаспыт паастарын ойоҕосторун уларыталыыра, кыһын хонор-өрүүр үүтээннэрин буордуура.

Бу сылдыан кыһынныга мэниэ бэлэмниирэ: хастыы да паас кэккэлэһэ сытар элгээннэриттэн баранаакка, суокур балыктары, муораттан тахсар күндүбэйи кыра үрэхтэр төрдүлэриттэн балыктаан ииннэргэ, сорох ардыгар обургу хоспохторго хаһаанара. Паастарын чугаһыгар баар хордоҕосторго балык, кыыл таба этинэн балысаакка диэн онхой хаһан, сир кырсынан саба көмөн, кыһын сыта кэлэр уонна кырса, саһыл тон сиртэн дэбигис хаһан сиэн бүтэрбэт гына онортуура. Маннык баласааккаларга кыһын кырсалар булан хаһан бу сиртэн өр барбакка тула сылдыаллара. Манна хапкаан иитэн хапкааннаан ыларга да табыгастаах.

Сэргэй маннык баласааккалары бэйэ-бэйэлэриттэн тэйиччи соҕус гына кыалларынан элбэҕи онгостор этэ. Оччоҕо ас көрдүү сылдыар кырсалар бу сиртэн ыраатан көһөн хаалбакка тохтоон сир онгостон бултаталлара. Совхозка кэлбит лицензияларынан күһүн балаҕан ыйыгар атыыр кыыл табаны, хаһаанарга септөөх, улахан булуустардаах чааастактарга кыыл табаны тоһуйан ытыы тэриллэрэ. Манна Сэргэй Уйбаанабыс кыттыһан кыыл табаны ытан кыһынны булдугар мэниэ-ача онгостор (кыыл таба иһин куртабар хаалаан бэлэмниирэ). Ол ачатын кыһын сыттыбытын кэннэ мэниэ онгостон кырсаҕа, сизгэннэ, бөрөҕө хапкаанныыра. Оннук үлэлээн Сергей Иванович квартал аайы, сылга, пятилеткаҕа былааннарын куруук аһара толороро, совхозка, оройуонна холобурга сылдыара. Ол курдук аан маннай оройуон бастын булчутун аатын ылбыта уонна оройуон Бочуотун дуоскатыгар тахсыбыта, ити 1954 сыллаахха этэ.

Бу кэнниттэн Сергей Иванович «Усуяана» совхоз, партком, райком, райсовет, САССР Верховнай Советын президиумун грамоталарынан элбэхтик наҕараадаламмыта. Бүтүн Союзтааҕы Тыа хаһаайыстыбатын быыстапкатын кыһыл көмүс мэтээлинэн наҕараадаламмыта.

1966 сыллаахха кини Үлэ Кыһыл Знамята орден кавалера буолбута. Дьэ, бу олоҕун устата туундара тыйыс усуллубуйатыгар сылдыбыт киһи ханнык да үлэттэн чаҕыйан турбат этэ. Ол курдук совхозка таба иитиитин өрө көтөҕөр туһуттан партия оройуоннааҕы комитета, совхоз парткома оройуонна таба иитиитигэр бары салаа үлэлэргэ сылдыар дьону таба иитиитигэр үлэҕэ барарга ынҕырбыта. Манна биир бастакынан Тумат отделениетыгар таба ыстаадатын үлэһиттэрин биригэдьиirinэн үлэҕэ барарга Сэргэй Уйбаанабыс тылламмыта. Кини манна үс сыл таһаарылаахтык үлэлээбитин кэннэ булдугар төттөрү ынгыраннар эмиэ Муустаах муоратын кытылларыгар булчутунан барбыта. Манна үс сыл хаалан, көрүллүбэтэх-истиллибэтэх паастары хат чөллөрүгэр түһэри үлэтэ, үүтээннэри өрөмүөннэһин курдук үлэлэри Сергей Иванович биир сайын дьиэтиттэн-уотуттан тэйэн дьаныардаахтык үлэлээн оннуларыгар түһэрбитэ.

Бөһүөлэккэ кини үлэтин өйүүр, киниэхэ ханнык да түбэлтэҕэ күүс-көмө буолар кэргэнэ, икки кыыс оҕолоро бааллара. Кэргэнэ Улита Ильинична Усуяана оройуонун Хаһаачыйатыттан кэлбит ветеринар үөрэхтээх, Тумат төрүт олохтоохторун курдук ыалдытымсах, хоту дьон төрүт астарын, таннар таңастарын маастара, дьиэ бастын хаһаайката этэ. Кыргытара Елизавета, Наталья Ивановна Колесовалар улаатан төрөөбүт Туматтарын учууталлара, үөрэҕири туйгуннара буолбуттара.

Сергей Иванович үксүгэр соҕотоҕун сылдыан бултуурун сөбүлүүр этэ. Совхозка кыыл табаны ытыыга бастын сааһыттар кэккэлэригэр киирэрэ. Төһө да элбэх, хас эмэ сүүһүнэн үөрдээх кыыл таба үөрүн көрүстэҕинэ, аһаардас атыыр табалары ылбаан ылан эрэр курдук табан түһэртиирэ. Онно алҕаска да Сэргэй Уйбаанабыска биир эмэ тыһы, эбэтэр тугут табыллыбат этэ. Бу мун кыраайдарынан ойон эрэр хас эмэ сүүһүнэн кыылтан наадалаах эрэ табатын ытан түһэрэри, итини чахчы дьын сааһыт эрэ киһи сатыыра. Көлүнэр сүөһүлэрин харыстаан, сайын табалаах сыарҕатын сиэтэн, хас эмэ көстөөх сири сатыы хаамара.

Биэнсийэҕэ тахсан баран аны балыктааһынынан дьарыгырбыта. Совхоз саҕаттан кыһынны кэмнэ балыктыырыгар киниэхэ сыһыарыллыбыт күөллэр тастарыгар үүтээн туттан балыктаабыта. Төһө да сааһырдар, кини тымныы, буурҕа диэн аахсыбакка, күнгэ уонунан дөйө тонмут ойбоннору алларан туоннанан көмүс хатырыктааҕы бултуура.

Тумат нэһилиэгин олохтоохтору Сергей Иванович Колесов аатын умнубаттар. Кини аатыгар аһаарыт булчуттар слеттара ытыллыбыта. Тумат нэһилиэгэр кини аатынан уулусса баар.

Семен Слепцов-Тумат Уола

БУЛЧУТ КЫЫС (ТУМАТ ДОЛГУНЧАТА)

Аҕа дойдуну көмүскүүр сэрии ыарахан сылларыгар Саха сириг салалтата фронтта кыаҕа баарынан көмөлөһөр сыалтан, олохтоохтор кыахтарын төһө кыалларынан түмэ тардан, ордук тас судаарыстыбаларга наадыйар бородууксуйаларын онорууга улахан болҕомтотун уурбута. Ол курдук Саха сириг түүлээҕэ: кийиһэ, саһыла, үрүг кырсата валютаҕа барар буолан үрдүк ирдэбилигэн туһанара. Хоту булчуттарга үрдэтиллибит соруудахтар тийиэллэрэ. Кинилэр бултаабыт түүлээхтэрин кэммитэн кэмигэр хомуйан илдьэн иһэр этилэр. 1944 сыллаахха Дьүкээгир булчутун Николай Васильевич Слепцовы, Ляхов арыыларыгар үрүг кырсагы бултуу барарыгар соруудах тиэрдибиттэрэ. Ньюкулай иккилээх уонна түөртээх кыыс оҕолорун илдьэ кэргэнинээн Балбааралыын, ыттаах сыарҕанан сааһыары муора арыытыгар – Улахан Ляховка көһөн тийибиттэрэ. Ити биллигин санаатахха, улахан хорсун санаалаах, туохтан да толлон турбат, хоту дьон сиэринэн барытын көнөтүк ылынан, кизн-холку көҕүстээхтэрин, бэйэлэрин кэмнэрин ирдэбилигэр улахан бэриниилээхтэрин көрдөрөр.

Оччотооҕу кэмгэ туох улахан тэрээһинэ баар буолуой? Барытын бэйэлэрэ бэлэмнэнэн, тэринэн айаннаабыттара. Ол курдук саныйахтарын, этэрбэстэрин, бэргэһэлэриттэн үтүлүктэригэр тийиэ, утуйар тагастыын барытын аҕалара бултаан булбут тириилэринэн ийэлэрэ тикпитэ. Дьингэр, муора арыытыгар айан билингги техника да үйэтигэр ыарахан. Суол-иис диэн суох, биир да күн сэллээбэт тыал, маһа-ото суох, саатар талах да үүммэт туундаратыгар, нэлэмэн хаарынан күнүнэн, ыйынан, сулуһунан сирдэтэн уонунан көс сири ыттаах сыарҕанан дьахтары, икки кыра кыыс оҕону тиэнэн баран айанныыр киһи санаатыгар баппат.

Ньюкулайдаах Ляхов арыытыгар Киһилээххэ икки балаҕан дьыэ баарыгар тийиэн олохсуйбуттара. Биригэр кинилэр иннилэригэр кэлэн олохсуйбут Пестеревтэр диэн эмиэ биэс оҕолоох ыал бааллара. Быраҕыллыбыт балаҕаны сөргүтэн олохсуйбут саҕа ыалга олох иһин охсуһуу саҕаламмыта. Аҕалара бултуур сириг ыйдаран кэрийиэн сайыны быһа хаалбыт паастары өрөмүөннээн, уунан устан кэлбит маһынан саҕа паастары туруортаан, бултуур сэбин-сэбиргэлин бэлэмнэммитэ. Дьонун аһатарга кыыл табаны, муора куруппааскытын, саас күүһааһы бултаан, балыктаан олорбуттара. Колхоз тэрийиэн ыппыт нуорма бурдуга сотору бүппүтэ, аҕыйах саа сэптээҕин харыстаан туһанар этэ. Хата, Киһилээххэ «Туманный» диэн хайа үрдүгэр Полярнай станцияҕа дьон – станция үлэһиттэрэ баар этилэр. Ол дьон көмөлөһөн уонна кинилэргэ сылга иккитэ сөмөлүөт кэлэр буолан, биһиги дьоммут улахан кыһалҕаны көрсүбэтэхтэрэ.

Манна түөрт саастаах Уля кыыстара уон аҕыс сааһын туолуор диэри – уон түөрт сыл олорбуттара. Уля кыысчаан уон сааһыгар диэри аҕатын булка атааран, бултаан кэлэрин кэтэһэн таһырдыаттан киирбэт этэ. Аҕата бултаан кэллэҕинэ, ыттарын буорга анньыллан турар мас тоһоҕолорго баайталыырыгар, ыты аһатыыга, көлүүгүгэ көмөлөһөрө. Ыт оҕолорун кытта бодьуустаһара, аҕата онорон биэрбит сааһааскатыгар көлүнэ оонньуура. Күннээҕи үлэтэ диэн ийэтигэр дьыэ иһигэр-таһыгар көмөлөһөрө, кыра балтын көрөрө, мас кыстаан, муос киллэрэн, муос түнүк кырыатын кыһыйан, сарсыарда күнүс түнүк сабыытын арыян, сабан балаҕаны тула сүүрэрэ. Уон сааһыттан сайынын куска туһахтыырга аҕата үөрэтэн булт манҕайгы үөрүүтүн билбитэ. Аны кыһынын дьыэтин чугаһыгар тиргэлэнэр, кырынааска хапкааннар буолбута. Ол гынан баран ытыллар хаар буурҕалаах дойду сатыы оҕону дьыэттэн тэһиппэт, сорох күн олох да таһырдыа таһаарбат этэ. Уон икки сааһыттан аҕата кыһынын ыттаах сыарҕаҕа мэнгэстэн чугастааҕы паастарын кэрийэ бардаҕына илдьэ сылдьар буолбута. Ол сылдьан Уля паас хайдах иитиллэрин, мэниэ хайдах онһуулан уурулларын, тыаллаах-куустаах күннэргэ паастары хайдах, тугунан сирдэтэн булары, дьыэтин туһаайыытын сүтэрбэт буоларга үөрэммитэ.

Сааһырбыт аҕата, баҕар ыарахан да олох содула буолуон сөп, Уля уон икки сааһын туолуоҕуттан куруук ыалдьар буолбута. Ол да иһин баҕар оҕотун доҕор онгостон илдьэ сылдьара буолуо. Булт баар дойдута этэ. Кэлиэхтэриттэн сыл аайы аҕалара 60-100 төбө кырсагы бултаан туттарара. Ол саҕана Ляховка «Ляховский порт острова Котельный» диэн ааттанар самолет түһэр площадката баар этэ. Онно баар үлэһиттэр булчуттар түүлээхтэрин туталлара, бородуукта, араас наадыйар сэптэрин-сэбиргэллэрин аҕалаллара.

Сотору, Уля уон түөрт сааһын туолбутун кэннэ, аҕата ыарыыта бэргээн булка кыайан сылдьыбат буолбута. Бу хаар-буурҕа дойдутугар бултаан хамнастамматаххына кыайан ыал буолбаккын. Олохтоох

факторияға туттарбыт кырсаң суотугар ас-танас биэрэллэрэ, хамнаска ыспыраапка ылан иһиллэрэ. Дьэ ол иһин Уля аҕатын оннугар паастарын көрөн, иитэн, бэрийэн кинини солбуйбута. Бастаан соҕотоҕун түөрт-биэс көстөөх сиринэн эргийэн кэлэригэр толло саныыр этэ. Кыһыныгар халлаан эрдэ харангаран, дьиэтигэр харангаҕа, ыттарын эрэ эрэнэн айаннаан кэлэрэ. Хата, ыттара үчүгэй үөрэхтээх буолан, онно-манна аралдьыйбакка, кэрийэр паастарын уонна дьизэлэрин чопчу билэллэрэ. Муустаах муора арыытыгар эһэ, бөрө, кыыл таба киһиттэн соччо-бачча куттаммакка көрөн турар түбэлтэлэрэ, сороҕор суолгар утары көрсөн аасыһарын ханна барыай. Ол иһин Уля куруук боростуой карабин саалааһын сүгэ сылдьар этэ. Факторияттан ботуруону дэлэйдик биэрэр буолан аҕата Уляны элбэхтик сыал ыттаран саанан хайа баҕарар туттарга үөрэппитэ, оннооҕор 50 миэтэрэҕэ олорор хабдыыны моонньун төрдүгэр, сүүрэн эрэр кыыл табаны тыын сиригэр – илин бычаҕаһыгар – түһэр гына ытар буолбута.

Дьөбүрдээх кыыс сотору аҕатын толору солбуйбута. Ыраах да баар паастары көрөн, дьаһайан кэлэрэ. Хаар буурҕа паастары сотору-сотору тибэр этэ. Кыысчаан барытын аҕатыттан көрбүтүн курдук онгорон, кырсаларын хомуйан, санга мэниэлээн кэлэрэ. Ийэ дойдута, байанайа бу сытыы кыыс кыһалларын, булка бағалааһын билэр курдук, киниэхэ булду өлгөмнүк тосхойбута. Кини хас эргириин кэрийдэҕин ахсын 25-35 кырсаңы ағалар буолбута. Ыйга иккиттэн итэҕэһэ суох кэрийэрэ. Маннай утаа аҕата бағар паастарын ситэ кэрийбэккэ кэлбитэ буолуо диэн бүтэһик паас хайа диэки хайыһан турарын, эбэтэр ааспыт күүстээх тыал пааһы хайдах тибэн хаары муспутун ыйыталаһар этэ. Харанга ыйдарга аҕата балаһан үрдүгэр тахсан, кыыһын хабыс-харангаҕа кэтэһэн, тонг кыыл тириитинэн, араас таһаһынан халкалаан, чүмэчини уматан ыраахтан көрөн дьиэтин буларыгар көмөлөһөр эбит. Уля кыайбатаҕа диэн – эргийэр сиригэр баар булчут үүтээннэригэр, төһө да хойутаатар, соҕотоҕун хоммотоҕо буолар. Соҕотоҕун иччитэх дьиэҕэ хонортон олус толлор, куттанар этэ. Ол кэриэтэ күнүһүн хайа бағарар кыылы кытта көрсүһэртэн куттаммата.

Улита уон алта сааһыгар булчут бэрдэ буолбута. Дьонун кыыл табаны өлөрөн ағалан, күөстээн аһатара. Аҕата Ньюкулай ыарыытыттан өрүттүбэккэ, улаханлык бэргээн, чугас атын арыыга бултуу сылдьар тастын убайын Киимэни ыңыран ағалбыттара. Онон Улита аны убайын кытта сылдьан бултуур буолбута. Бултуур сирдэрин кэнэтэн күнү-дьылы аахсыбакка сылдьаллара. Биирдэ убайын кытта Улита ахсынньы ый сырдык ыйданатыгар (муора арыытыгар ити кэмнэ күнүс да сырдаабат) «Земля Бунге» диэн арыыга бородуукта ағала барбыттара. Бу киэн муора куубатын унуоргута этэ. Онон Кириллин Константин Степанович диэн атыһыт бородуукта, табаар атылыһыра. Кырсаҕа атаһанан, докумуннаһан наадыһар астарын ылан дьиэлэригэр төннүбүттэрэ. Оғолор суолларыттан туораан, быһалыырга былааннанан айаннаан истэхтэринэ халлаан лаппа харангаран, ыйдарын былыт сабан туох да көстүбэт буолбута. Ыттара тоҕо эрэ сүрүҕүлдьэбит курдук, Киимэ эрэ киксэрэрин хоту айаннаан испиттэрэ.

Сарсыарданан халлаан былыта аһан, ый сырдыгар сирдэтэр хомурах хаардарын уонна ыраах кылахааччыһар сулустары көрбүттэрэ, олох атын сир диэки айаннаан эрэллэр, олох да муораҕа кирибиттэр эбит. Төттөрү эргиллэн сир бу туһунан буолуохтаах диэн туһаайан ыттарын салайбыттара. Ыттар эрэйдээхтэр түүнү быһа айаннаабыт буолан сэниэлэрэ эстибит этэ. Арай бастын ыттара Баһырҕас эрэ төттөрү эргийбиттэригэр, үөрбүт курдук санга таһааран иннин диэки дьулуспута. Икки хонук уста-та биэрэги көрдөөн, сындаһаннаах айаннаах дьон буолбуттара. Ыттара сылайан кыайан барбат буолан, онуоха эбии сыарҕаларын сынгааһын муустара хоннон, сыарҕа наһаа ыараабыт этэ. Улита убайын кытта тэнгэ ыттарыгар көмөлөһөн сыарҕаларын быанан соһуспуттара. Үһүс күннэригэр дьэ кытылы таба тайанан, маяк сууллубутун булан, онтон мастанан уот оттуммуттара. Сыарҕаларын мууһун бултуу сылдьан, симэрийэн халыйар гына тупсаран иһэргэ анаан илдэ сылдьар тимир баанкаларыгар уу оргуттан чэй испиттэрэ. Сэниэ ылан баран аара чэйдээн аһар оһохтоох, мастаах үүтээннэригэр тийэн, тото-хана аһан, утуйан сынньанан баран, дьиэлэригэр айаннаабыттара. Ыттара барахсаттар кыра балык, аһылык тобоҕо баарынан аһан, утуйан сэниэлэммиттэр этэ.

Бу тухары Улита өллүм-хааллым диэбэккэ, уол оҕо курдук убайын кытта тэбис-тэнгэ сылдьыһан, дьиэлэригэр этэнгэ кэлбиттэрэ. Ағалара үөрэн оғолорун тула көтө сылдьыбыта: «Ыттары хаһан да айаннарын бутуйбат куолута, эһиги ол быһалыыбыт диэн ыттаргытын бутуйан муммуккут. Хата, бэркэ булан кэлбиккит. Ити Баһырҕас атын сиргэ айаннаан ээргитин билбит киһи буолуо. Ол гынан баран кэпсэтэр киһи баара дуо, ханна эрэ атын наадаҕа бардахпыт дии санаабыта буолуо». Улита бу айанна улаханлык илистибитэ биллибэтэҕэ. Арай сыарҕаны тардарга ханас саннытын этэ дьуккуруй-бутун, туох эрэ сыатынан ийэтэ биһэн сотору оспута. Бу кэнниттэн биир түбэлтэҕэ икки оғолоох үрүн эһэлэри уун-утары көрсүбүттээхтэр. Хата, кинилэр ыксаан сааларынан эһэлэри ытыалаабакка уон-

на эһэлэр да кинилэргэ баатырҕаабакка ааһыспытара. Ыттар сорохторо эһэ оҕолоругар дьулуһаары гыналларын, Баһырҕас уонна кырдыҕас ыттар ыппаккалар барыта этэнгэ ааспыттаах.

Улиталаах Харда диэн тааска тахсан Барон Толльга туруорбут өйдөбүннүктэригэр сылдыбыт-тара. Бу туһунан Улита Николаевна сааһыран баран оҕолоругар кэпсиир этэ. Полярнай станция дьонун кыыл табаны өлөрөн аһаталлара. Улита убайа кэлиэн иннинэ хаста да түөртүү-биэстии табаны өлөрөн кинилэргэ тиэрдитэлээбитигэр сөҕөн-махтайан, баһыбалаан бородуукта бөҕөтүн, дьааһыктаах кэмпие, бэчиэннэ, хас эрэ солкуобай, оччотооҕу улахан баҕайы, харчыны биэрэллэрэ. 1958 сыллаахха аҕалара улаханлык бэргээн үс ыттаах сыарҕанан муораттан тахсан Дьүкээгиринэн Тумакка кэлбиттэрэ. Онтон ыла Улита Николаевна колхозка, совхозка үлэлээн пенсияҕа тахсыбыта. Кини сатаабатах үлэтэ диэн суоҕа. Бэл, хаһан да көрбөтөх ынах сүөһүлэригэр ыанньыксыт бэрдэ буолбута, бэйэтэ чааһынай сүөһүлэммитэ. Нэһилиэккэ бастын иистэннэҥ аатын ылбыта. Сыанаттан түспэт ырыаһыт этэ, олоххо саамай көхтөөх сыһыаннаах, Тумат нэһилиэгин общественной олоҕун биир туттаах киһитинэн буолбута. Уон биир оҕону итэн олох суолугар киллэрбитэ, 16 сиэн тапталлаах эбэлэрэ ити курдук интэриэһинэй олоҕу олоҕорбута.

Семен Слепцов, Тумат нэһ.

СТРУЧКОВА МАРИЯ ХРИСТОФОРОВНА

1919 года рождения, национальность – эвенка. Родилась на уч. Силистэх, Якутского уезда. Образование – среднее неполное.

Активный участник коллективизации, объединения мелких хозяйств при Советской власти.

В период с 1930 по 1941 годы работала в оленеводческом стаде в качестве оленевода совхоза «Приморский» Булунского района Якутской АССР. Неоднократно отмечена наградами совхоза за лучшие производственные показатели социалистического соревнования, выполнение пятилетнего плана.

С началом Великой Отечественной войны по призыву коммунистической партии Советского Союза – «Все для Победы, все для Фронта», в 1941 году сознательно устроилась охотником-промысловиком совхоза «Приморский» Булунского района.

Активная участница «Стахановского движения». В 1941-1945 годы за высокие производственные показатели, за постоянное перевыполнение пятилетнего плана по добыче пушного зверя 145% и за активное участие в производственно-хозяйственной деятельности совхоза «Усть-Янский» Усть-Янского района Якутской АССР, в 1946 году присвоено звание «Охотник-ударник» с выдачей нагрудного знака.

В 1947 году награждена медалью «За доблестный труд», за высокие производственные показатели и трудовые успехи.

В 1957 году Указом Президиума ЦК КПСС награждена орденом Трудового Красного Знамени, за многолетний труд и за перевыполнение производственных показателей в соцсоревнованиях.

В 1976 и 1986 годах награждена юбилейными медалями Великой Отечественной войны.

Выдающаяся личность. Женщина охотник-промысловик с. Хайыр.

Горохов Григорий Васильевич,
кавалер ордена
Октябрьской Революции

Горохов Григорий Васильевич
сдает пушнину товароведам

Томский Алексей Алексеевич II,
дважды кавалер ордена
Трудового
Красного Знамени

Знатные охотники (слева направо)
Колесов Сергей Иванович, Горохов Семен Васильевич,
Ребров Иван Климентьевич, Филиппов Ким Никитович

Вывозка пушнины
из отдаленных участков

ХАНГАЛАССКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 1 744 263,9 га, из них закрепленные за охотпользователями (10 юридических лиц.) – 1 192 926,7 га (68,4%), общедоступные охотничьи угодья – 551 337,2 га (31,6%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 2268 шт. (2007 г.); Белка – 1709 шт. (2007 г.); Ондатра – 13124 шт. (1999 г.); горностай – 599 шт. (2001 г.); колонок – 738 шт. (2001 г.).

Алексеев Владимир Никитич 1948 г.р., окончил Охотфакультет ИСХИ.

В охотничьем хозяйстве с 1970 г., охотовед по Орджоникидзевскому району. Женат, 2 детей. Заслуженный работник сельского хозяйства Республики Саха (Якутия), Почетный работник ОАО ФАПК «Сахабулт». Награжден знаком «За охрану природы России», медалями «60 лет Росохотрыболовсоюзу», «За вклад в развитие Национального парка «Ленские Столбы», знаками «За заслуги в социально-экономическом развитии Хангаласского улуса», «За заслуги в охране охотничьих ресурсов», «375 лет Якутии с Россией».

ПОРА ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ

История концерна «Сахабулт» и его Хангаласского филиала имеет уже солидный стаж – три десятилетия. Естественно, надо подводить какие-то итоги. А так как все познается в сравнении, начну издали. В охотничьем хозяйстве я более 50 лет, сравнивать есть с чем. В советские годы наиболее успешным и целесообразным было признано ведение охотничье-промысловой отрасли у нас в Якутии через совхозы МСХ и специализированные хозяйства госпромхозов Управления охотничье-промыслового хозяйства. Охотничьи богатства не исчерпывались пушниной.

Отрасль могла давать мясо диких копытных, водоплавающую и боровую дичь, панты, мускус, побочного пользования – грибы, ягоды, лекарственное сырье, рыбу... Исходя из-за этого, в республике в 1980-х годах было создано головное объединение «Якутпромохота», куда вошли 4 госпромхоза: ранее созданные и работающие ГПХ «Ленский», ГПХ «Мирнинский», ГПХ «Усть-Майский» и

вновь созданный ПХ «Якутский» с 4 производственными участками Горный, Намский, Орджоникдзевский и Якутский, получившие охотничьи угодья в одноименных районах. Одним из этих участков «Орджоникдзевский», в разные годы называемый по народному, мне довелось организовывать и долгое время возглавлять. Был проделан очень большой объем работы.

Силами Западно-сибирской проектно-исследовательской экспедиции провели охотустроительные работы, хозспособом построили центральную базу участка с двумя жилыми домами, гаражом на три единицы техники, ледником, складами, оружейной комнатой, копильней. На стыке границ с Олекминским и Горным районами построили

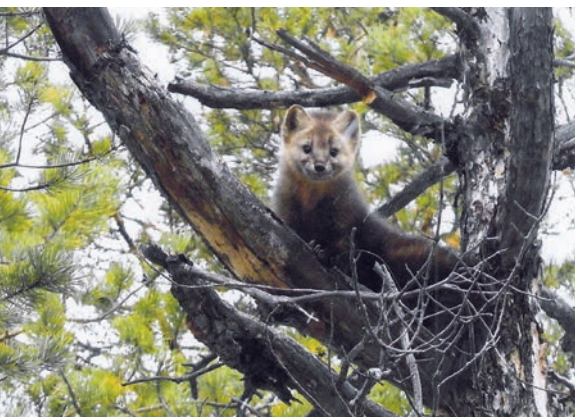
промисловую базу с гаражом и жилым помещением.

Участок начал успешно заниматься заготовкой пушнины, мяса лосей, дичи, солением и копчением рыбы, заготовкой грибов, ягод и их переработкой на соки и варенья. По договорам на правах контрагентов начали содержать лисиц, с повышенной серебристостью меха. Планов было много. Все эти наши успехи я, в первую очередь, связываю с энергией и огромным опытом начальника «Якутпромохота» Коркина Ю.С. Таких руководителей я за свою жизнь встречал очень-очень нечасто! Это особые люди. Но наступили 1990 годы, которые имели для участка особое значение. Начался новый этап охотничье-промисловой отрасли.

В эти годы активно шло реформирование экономических отношений не только в промышленности, но и в сельском и охотничьем хозяйстве. Различные иллюзии самоуправления, планирования рыночных отношений подталкивали власти к различным экспериментам. Порой дело доходило до анекдотических ситуаций. В нашем районе, например, было запрещено выводить землю, навоз, чернозем, песок. Руководителей выбирали на общественном собрании на объявленный Ельциным суверенитет не давал властям покоя. Не обошла эта напасть и, наш участок. На его базе было создано совместное предприятие «Булчут» с двойным подчинением – улусной администрации и «Якутпромохоте». Примерно в это же время головное предприятие производственного объединения «Якутпромохота» было реорганизовано в концерн «Сахабулт». А в 2007 году СП «Булчут» было включено в структуру концерна как Хангаласский филиал ОАО ФАПК «Сахабулт». Коротко расскажу, что мы имели к этому времени в результате реформ. Хозяйственный центр филиала находился в г. Покровск. Расстояние от Покровска до столицы – 75 км. Соединяет их дорога с асфальтовым покрытием круглогодичного действия. О рынке сбыта заготавливаемой продукции даже вопросов не возникало. Население улуса было сосредоточено в пойме р. Лена, где проживают в 23 населенных пунктах. Улус считается пригородным, не большим по площади, но густонаселенным.

Основное значение для промысловой охоты имели соболь, ондатра, белка, колонок, в отдельные годы заяц-беляк, лось и водоплавающая дичь. В среднегодовых заготовках ведущее место было у соболя и ондатры. Например, шкурой соболя в 2007 году было заготовлено 2268 шт., ондатры 4628 шт. В промысле участвовало 20 штатных охотников и около 100 договорников из всех населенных пунктов. Мы обеспечивали их малокалиберными винтовками и карабинами. Кроме того, объединение «Якутпромохота», а затем концерн «Сахабулт» снабжали охотников патронами, снаряжением и продуктами. Для примера приведу данные 2005 года. Наши охотники получили на сезон 20 комплектов зимних костюмов, 20 жилетов, 20 спальных мешков, 9 палаток и 9 железных печей, патроны, капканы, муку, сахар, макаронные изделия. Для отстрела волков, а иногда и для заброски охотников к местам промысла использовалась

авиация. Для таежных баз было получено 2 генератора, 2 радиостанции «Карат» и одна «Ангара». Многие охотники добывались очень неплохих результатов. Например, Михаил Козлов за сезон добывал до 100 колонков и до 500 ондатр. Геннадий Иванов, Семен Евстифеев, Дмитрий Кельцинов, Валерий Федоров добывали до 100 соболей и 400-500 ондатр, каждый. Да еще, как правило, уничтожали 2-3 волка. Если учесть государственную премию за уничтожение хищника и натуральную премию в виде жеребят от сельхозпредприятий подспорье к результатам промысла неплохое. Вообще, роль филиала в то время для жителей улуса, особенно сельчан, трудно переоценить. В условиях наступающей безработицы, перестройки экономических отношений, ликвидации предприятий, невыплаты зарплат, участок, а затем филиал ежегодно, стабильно давал населению наличными от 3,5 до 4,0 млн. рублей.

Друзья, охотоведы, коллеги, вспомните то время, когда для всех наших совхозов, госпромхозов, заготконтор был введен минимум охотхозяйственных мероприятий, обязательных, подчеркиваю, «обязательных» к исполнению. Вспомните свою «альма матер», замечательных наставников, таких как В. Скалон, О. Жаров, ряд других охотоведов, звероводов, биологов, товароведов которые давали нам, студентам, не только путевку в жизнь, идеи охраны природы и методы ее использования, но и внушали, что охотовед это не только специальность, а ее и понимание образа жизни. Вспомните то время, когда у нас в республике был свой научный институт охоты – Якутское отделение ВНИИОЗ. Вспомните, что корифей охотоведения профессор Скалон В.Н. начинал свою трудовую деятельность у нас в Республике. Не политиком, не политиканом охоты, а именно биологом-охотоведом. Только идеалист-фантазер может сегодня утверждать, что у мелких охотпользователей есть возможности, средства, стимулы и специальности для полноценной хозяйственной деятельности или, как минимум, для элементарного мониторинга за динамикой численности запасов основных видов пушных и других промысловых зверей и птиц. Это очень печально. Непродуманные эксперименты с природой не проходят. Проанализируйте к чему привели действия реформаторов в лесохозяйственной отрасли, к экономической катастрофе. Вырубка лесов в Сибири и на Дальнем Востоке, кошмарные таежные пожары в нашей республике. А намечаемое вырубка лесов в Верхней Амге? А начиналось все с дробления, сокращения штата лесников, специалистов лесного хозяйства, сотрудников лесоохраны, да и всего Министерства лесного хозяйства. И никто плохого ничего не хотел! Внушили, что Советы деньги не умели считать. Так и в охотничьем хозяйстве... «Умники» смотрели на запад, на его стандарты. Но мы сибирский северный регион, масштаб совсем другой, образ жизни другой. Не случайно в России на охотоведов обучали в двух институтах, в Кирове со спортивным уклоном для заказных областей и в Иркутске, для сибирских производственных предприятий. Понимание реформаторских ошибок в экономике приходит уже по многим. Наступает пора принятия решений. И опыт работы существовавших в советское время специализированных крупных охотничьих хозяйств заслуживает особого внимания и будет очень полезен.

Владимир Никитич Алексеев

ХАРА ТЫАБАР КИИС СОНОРУГАР

Мин бастаан булт салаатыгар үлэм 1983 с. Иркутскайдааҕы пушно-меховой техникуму кэтэхтэн үөрэнэн бүтэрэн товаровед идэлээх «Оржоникидзевскай» сопхуос охотоведынан саҕалаабытым. Онтон 1987 с. госпромзон «Якутский», ПО «Якутпромохота», СП «Булчут» диэн тэрилтэлэргэ булчуттар Сиинэтээҕи биригээдэлэригэр биригэдьиридээбитим. «Сахабулт» агропромышленной концернна 2005 с. охотоведынан, 2014-2019 сс. оройуоннааҕы булт хаһаайыстыбатын управленийтын начальнигынан үлэлээбитим. РФ тыа хаһаайыстыбатын министерствотыттан «Махтал сурук», улуустан «За вклад в социально-экономическом развитии улуса» диэн бэлиэнэн наҕараадаламмытым.

Бу үлэм кэмигэр араас байанайдаах булчуттары кытта өр кэмнэ алтыһан, түүлээххэ дуогабардарын түһэрсэн, тэрийэн күндү түүлээхтэрин тутан кэлбитим. Ол курдук, Сиинэ кадровой булчуттара Христофоров Анатолий Егорович, Данилов Василий Андреевич, Филиппов Анатолий Егорович, Латышев Василий Леонтьевич уолунаан Валентинныын, Үөдэйтэн – Кельцинов Дмитрий Дмитриевич, Латышев Виталий Петрович, Кытыл Дьураттан – Прохоров Геннадий Иванович, Семенов Степан Петрович, Иһиттэн – Еветифеев Семен Тимофеевич, Соломонов Гаврил Дмитриевич, Тумултан – Максимов Алексей Иванович, Герасимов Герасим Егорович, Тиит Арыыттан – Голоков Роман Митрофанович, Соколов Семен Николаевич, Никифоров Афанасий Именович буолан күндү түүлээх соноругар үһүн кэмнэ үлэлээбиттэрэ. Ону таһынан любитель булчуттар, уопсайа, сүүстэн тахса булчуту тэрийэн түүлээх соноругар ыытарым.

Ол курдук, 2008-2009 сс. булт сезонугар Сиинэ – 363, Үөдэй – 162, Кытыл Дьура – 166, Иһит – 249, Тумул – Тиит Арыы – 98, уопсайа 1036 киис тириитин туттарбыттара. Ону 140 тиин, 83 кырынаас, 39 солондо, 377 андаатар, 18 саһыл, 1 бөрө тириитэ 1566699 солк. Сиинэ учаастагын булчуттара «Сахабулт» концерныгар туттарбыттара отчуокка сурулла сылдьар.

Мань таһынан булчуттарга бултаабыт түүлээхтэригэр субсидия көрүллэрэ. Ол курдук, киискэ – 500 солкуобай, тиингэ – 27 солк., кырынааска – 30 солк., андаатарга – 20 солк. Булчуттарга күһүн түүлээххэ тахсалларыгар концернтан баһаам көмө оҥоһуллара – тозовка, карабин, карабин ботуруоннара, хапкаан арааһа, туу сизккэтэ, кыһынны көстүүм, утуйар мөһөөччүк, балаакка, бородуукта – бурдугар, саахарыгар тийэй хааччыарбыт.

Билигин бизнсийэҕэ тахсан баран санаатахха, «Госпромхоз», «Якутпромохота», «Сахабулт» тэриллибит концерныгар Саха сиригэр булт хаһаайыстыбата мунутуур сайдыбыт кэмнэрэ эбит.

Билигин да концерн урукку кадровой булчуттара төһө да сааһырдаллар, Кельцинов Д.Д., Латышев В.П., Семенов Ст.П., Евстафьев С.Т., Соломонов Г.Д. дуогабардаһан күндү түүлээх соноругар тахсыбыттара. Бэйэм концерны кытта эмиэ дуогабарынан сезоннааҕы үлэһит курдук булчуттарбын кытта үлэлии сылдьабын. Хара тыабар киис соноругар, тайах булдугар хаамабын. Кыһынын хаар халыҥаатаҕына, бөрөлөрү сойуолаһабын. Былырыын 5 ардай аһыылааҕы хапкааннаан бултаабытым.

«Сахабулт» концерн 30 сыллаах үбүлүөйүнэн урукку да, билигин да кэмнэ үлэлээбит, үлэлии сылдьар охотоведтары, коллегаларбын эҕэрдэлибин!

Климент Гарильевич Сакердонов, 8.11.2022 с.

ЧУРАПЧИНСКИЙ УЛУС

Площадь охотничьих угодий всего 996 937,1 га, из них закреплено за 1-м охотпользователем (ООО «Сарба») – 343 220,8 га (34,4%), общедоступные охотничьи угодья – 653 716,3 га (65,6%).

Наибольшее количество шкурок промысловых видов животных, сданных концерну «Сахабулт» за год: Соболь – 389 шт. (2006 г.); Белка – 1824 шт. (1998 г.); Ондатра – 15636 шт. (2008 г.); горностай – 269 шт. (1997 г.); колонок – 172 шт. (2001 г.).

ОХОТОВЕД – ОЛОБУМ СИТИҢИИТЭ

Мин, Петр Николаевич Коркин, Чурапчы бөһүөлэгэр сэтинньи 24 күнүгэр 1959 сыллаахха күн сириҥ кэрбүтүм. Аҕам Коркин Николай Николаевич Чурапчытааҕы Сельхозтехникаҕа токарынан, ийэм Коркина Варвара Ильинична оройуоннааҕы балыыһаҕа медсестранан үлэлээбиттэрэ. Биһиги бииргэ төрөөбүт бэһиэбит. Оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан, ити 7-8 кылаастар саҕана буолуо, охотовед буолабын диэн бигэтик быһаарыммытым. Ону таларбар ыалларым улахан уоллара Алексеев Афанасий Семенович Иркутскай куоракка охотовед идэтигэр үөрэнэ сылдьара уонна таайым Попов Гаврил Ильич, охотовед, улахан оруолу ылбыттара.

1977 сыллаахха оскуоланы бүтэрээт, үөрэххэ барарга направление биэрбиттэрин туһанан, баҕалаах үөрэхпэр киирээри Иркутскай куоракка тийдим. Онно маннай тийиэн араас омук оҕолорун көрсөн, билсэн, маннай нууччалыы билэр-билбэт тылларбын саҕаран балкыһан барбытым. Охотовед факультета ол саҕана конкурстаах баҕайы этэ, биир миэстэҕэ 8-10-чаҕа тийиэ оҕо докумуон туттарар этэ, миэстэбит буоллаҕына, 75 эрэ. Ол сыл баалым кыайан тийбэккэ дойдубар төннүбүтүм.

Кэлээт да уһаабакка «Эрилик Эристиин» сопхуос Чакыр отделениетыгар үлэлии тахсыбытым, бииргэ үөрэммит оҕолорум комсомол путевкатынан үлэлии сылдьар этилэр, уолаттар окко Нуотара үрэхэр, кыргыттар сайылыкка фермаҕа дояркалыыллара. Отделение управляющайа фермаҕа бостуугунан ытарга быһаарбыта, үлэлии сылдьар атын бостуук үөрэххэ барар кэмэ кэлбит этэ, ону солбуйбутум.

Сопхуоска икки сыл үчүгэйдик үлэлээн баран Иркутскай куоракка үөрэхпэр бардым, эмиэ баалым тийбэккэ киирбэтим. Ол иһин хаһыа да буолан Иркутскай куоракка хааллыбыт. Институт иһинэн баҕалаах оҕолору мунһан тутуу биригээдэтин тэрийбиттэрэ, биһиги стройотряд диирбит. Институт производственной объектарыгар быстах үлэлэтэн баран, күһүөрү барыбытын ПМК-175 диэн тутуу тэрилтэтигэр бирикээһинэн үлэҕэ ыллылар.

Бу тэрилтэ институту кытта дуогабардаһан Ойек диэн бөһүөлөккэ учебнай хаһаайыстыбаҕа, институтка общежитиелары тутар эбит, онно сайын үөрэххэ киирии саҕаланыар диэри үлэлээбиппит. Үлэ кэнниттэн үөрэххэ киирэргэ анаммыт бэлэмнэнии курстарыгар сылдьар этибит. Ол сыл дьэ үөрэххэ киирдим, ити 1980 сыл. Институтка 5 сыл этэннэ үөрэнэн, дипломмун «5» сыанаҕа көмүскээн үөрүү улахана этэ. Саха сириттэн иккиэ эрэ буолан бүтэрбиппит, ону таһынан кэтэхтэн үөрэнэн бүтэрбит уолаттар иккиэлэр этэ. Студенны сылдьан Саха сириттэн сылдьар уолаттары кытта олус эйэлээхтик, биир ыал оҕолорун курдук олобуппут, бары бэйэ-бэйэбитигэр көмөлөһөн, убайдыбыраттыы курдук сылдыбыппыт.

Студент доҕоттор

Студенны сылдъан

Иркутскай уобаласка практика кэмигэр

Практикаҕа Орто Халымаҕа, Налимскайга

1985 съл сайыныгар үөрэхпин бүтэрээт Дьокуускайга Тья хаһаайыстыбатын министерствотыгар, булт салаатын отделыгар тийибитим, специалистар иккиэлэр этэ. Семенов Афанасий Осипович уонна Мархандаев Борис Ануфьевич, көрсөн кэпсэтэн баран, манна Тья хаһаайыстыбатын министерствотыгар үлэлигин дуо диэн ыйыппытара, тоҕо диэтэххэ, үөрэммит сирбиттэн Иркутскайтан эрийэ сылдыбыттар этэ, дипломун управлениеҕа суруйан «5»-кэ көмүскээтэ диэн, ону охотовед буолан баран кабинка олоруом дуо диэн сөбүлэспэтэҕим, онтон охототдел начальнига Семенов А.О. Булун оройуонугар «Приморская» сопхуоска охотовед миэстэтэ таҕыста диэбитигэр, тута сөбүлэспитим.

Сопхуос директора Наумов Иван Иванович кэлэ сылдъан охотоведым уурайан барда, онон охотовед наада диэн отделга киирэн тахсыбыт этэ. Балаҕан ыйыгар диэри дойдубар сылдъан сынньанан баран хоту Булун оройуонугар Тиксиигэ көппүтүм. Сопхуос киинигэр Хара Уулаах бөһүөлэгэр Ан-2 самолетунан чаас курдугунан көтөн тийибитим, Лаптев муоратын биэрэгэр турар дьоҕус бөһүөлэк. Үс хоммутум кэннэ директор кыыл таба ытытыгар бараҕын диэтэ, биригээдэ миэстэтигэр тийэн олохсуйбут кэмэ этэ. Өлүөнэ өрүс дельтатын Таймылыр протокатыгар тийиэхтээхпин, улуус киинигэр Тиксиигэ тья хаһаайыстыбатын управлениетыгар тийэн ыйыталастым, «хайдах тийэбин?» диэн, ону бу күннэргэ вертолет көтүө, онон барыан диэтилэр. Вертолет көтөрүн кэтэһэн Тиксиигэ хас да хоннум, төрдүс күммүтүгэр дьэ көттүбүт. Хоту хаһан да сылдыбатах киһиэхэ барыта сонун, чаастан ордук көтөн тийиэхтээх сирбэр, Чээй Тумус диэн учаастакка, дьэ түһэрдилэр, тийэн билсибитим «Таймылыр» сопхуос булчуттарын учаастага эбит. «Таймылыр» сопхуоска мин иннибинэ охотовед үөрэҕин бүтэрбит

Орто Халымаҕа андаатар тириитин танастааһын

Максимов Анатолий Иванович охотовед буоларын билэр этим, ол иһин билэрдии кинини ыйыттым, протока уңуор күрүө тутуутугар хаһыа да буолан барбыттара, кизһэ кэлиэхтэрэ диэн буолла. Бэйэм биригээдэм мантан өссө аллара 70 км сиргэ баарын биллим. Толя кэлбитин кэннэ өр кэпсэтэн, хайдах барыахтаахпын быһаарсан баран, бииргэ хонон турбуппут. Протокаҕа тыала улахан буолан, тыал намырырын кэтэһэн икки хоммутум. Тыал астыбытын кэннэ моторканан илдьэн биэртэрэ. Тийиэн билсибитим, дьонум Тиксии морпордун үлэһиттэрэ эбит этэ, бары украинецтар, ону таһынан икки саха баара Попов Н.Ф., Федоров В.Н. Кэлин бу дьоммун кытта хаһан бүтэн барыахпар диэри сибээспин сүтэрбэтэҕим. Попов Николай Федоровичка махталым улахан. Кэлин командировкаҕа сылдьан куруук кинилэргэ түһэр этим, кэргэнэ Мария үөрүүнэн көрсөрө бу баарга дылы. Итинник хоту дойдуга үлэм сағаламмыта. Сопхуоска үлэбин сағалаан эрдэхпинэ, олохтоох тирии сыағын үлэһиттэрэ, бу дойду оҕото тонгон өлүүһү диэн баспыттан атахар дылы тирии таһаһын тигэн биэрбиттэрэ. Ону билиннээннэ диэри махтана саныбын. Сопхуос директора санга буран биэрбитэ, онон бүтүөхпэр диэри сылдыбытым. Ол сағана хоту сопхуостар хааччылыылара быдан үчүгэй этэ, сыллата буран, итии таңас, бултуурга туттулар мал-сал хото кэлэр этэ. «Приморской» сопхуоска үс сыл үлэлээбитим. Үлэлии сылдьан хоту дойду хоһуун булчуттарын, табаһыттарын уонна балыксыттарын кытта бииргэ үлэлээбит кэмнэrim олохпор биир бэлиэ кэрчигинэн буолаллар. Ол сылдьан элбэххэ үөрэммитим, билбитим-көрбүтүм кэлин үлэлиирбэр улахан көмөлөөх буолбута.

Дьонум ынгыран дойдубар төннүбүтүм, ийэм эрдэ өлөрүн билэн ынгырбыт эбит, бу кэлин толкуйдаатахха. 1988 сыллаахха балаһан ыйыттан Чурапчы оройуонун «Чурапчы» совхозугар старшай охотовединан үлэбин салҕаабытым, ол быһыгар хозчаас эбээһинэһин толорор этим. Араас үлэлэргэ ытталлара, ол курдук дойдуга от үүммэккэ, кырыымчык буолан, оту атын уобаластартан ағаларга сорук туран, Иркутской уобалас, Осетрово өрүс пордугар командировкаҕа баран үлэлээбитим. Тимир суолунан тиэллэн кэлбит оттору баржаҕа тизйтэрэр этибит, онно ыйга чугаһыыр курдук буолбутум. Икки сыл биригээдэ тэринэн Мындағаайыга Кыстык Күкдаҕа киирэн кэлбит баржаттан комбикорм сүөкээһинин тэрийсэrim. Нерюнгри куоракка баран шефтээх тэрилтэлэрбитигэр тирэҕирэн сопхуоспутугар, ЖКХ-ға наадалаах турбалары, котеллары, тимирдэри булан ытталырым. «Чурапчы» сопхуоска үлэлии сылдьан төрдүө буолан «Мугудай» сопхуостан охотовед Сивцев Сергей Гаврильевич үлэһитэ Сивцев Гаврил Гаврильевич уонна Якутскайдаағы госуниверситеттан аспирант Гурьев Василий буолан Кэбээйи улууһугар тийиэн андаатар тутан ағалан Чурапчы улууһугар ыппыптыт. Бу сырыбытын республика тыатын хаһаайыстыбата үбүлээбитэ.

Кэбээйигэ андаатар тута сылдьан

1990-с сылларга дойду ыһыллыта сағаламмыта, ону кытта тэннэ сопхуоспутугар соторусотору мунһахтар буолуталаан барбыттара, хайдах буолабыт диэн. Ити кэмнэ оройон булчуттарын балыксыттарын обществотын бэрэссэдээтэлэ Ноев Василий Кириллович «бэйэм оннубар эйигин халларыахпын бағарабын» диэн этэн киһини соһутан турар, ону хас да күн толкуйдаан баран сөбүлэспитим. Бэрэссэдээтэл буоларбар улуустаағы булчуттар, балыксыттар конференцияларынан үгүс куолаһы ылан талыллыбытым, ити 1991 сыл муус устар 11 күнэ.

Охотобществоҕа үлэлии сылдьан санга хонтуора туттаран, ол ангаарыгар мағаһыын аһан үлэбин сағалаабытым. Охотобщество да чилиэнэ элбээбитэ. Үлэбэр алын сүһүөх охотобщество нэһилиэк-

тээби уонна тэрилтэлэр председателлэригэр тирэҕирэн үлэлээбитим. Итинник үлэли сырыттаһына, коллегам Максимов Анатолий Иванович, «Сахабулт» национальной концерн маҥнайгы солбуһааччыта, ыгырын ылан «оройуонгар биһиги филиалбытын тэрийбэккин дуо?» диэн боппурус туруорар, республикаҕа улахан булт хаһаайыстыбата тэриллибитин истэн биһиги специалистар бары сэргии-үөрэ сылдыар кэммит этэ, иннэ гынан тута сөбүлэспитим.

Сахабулка 1993 сыл муус устар ыйтан бирикээһим тахсан үлэлээн киирэн барбытым, ол быһыгар оройуоннаағы охотобщество бырабылыанньатыгар председателирим. Иннэ гынан хонтуорабыт биир этэ. Маҥнай тэрийэрбитигэр Кожуров Петр Петрович, Барашков Григорий Кэнчэриевич буолан саҕалаабыппыт. Кожуров П.П. аҕа саастаахпыт, опыттаах охотовед бу иннинэ Эрилик Эристиин аатынан сопхуоска, Барашков Г.К. Субуруускай аатынан сопхуоска охотоведынан үлэлээн кэлбиттэрэ. Биир сыл курдук хамнаспытыгар республика бюджетыттан үбүлэммит, ону райфин управлениетын кытта ыкса үлэлэспит. Бу үбүлээһин кэлин тохтообута, иннэ гынан хайдах хамнастанабыт диэн боппурус турбутугар, бары сүбэлэһэн маҕаһынан аһарга быһаарыммыппыт.

«Райохотобщество» саҕа бэрэссэдээтэл талыллыбытын кэннэ биһиги охотобщество хонтуоратыттан тахсыбыппыт, иннэ гынан хонтуора көрдөөһүнэ биир сүрүн боппуруонунан буолбута. Олохтоох сирбитин булуохпутугар диэри оройуоннаағы лесхоз эргэ хонтуоратыгар, бытовой комбинат биир хоһугар арендаһан олобуппут. Кэлин эргэ аптека дьэитин уонна территориятын докумуонунан онортон, олохтоох сирбитин булбутт. Ону өрөмүөннээн аһарын хонтуора, онтон хаалбытын маҕаһынан, ысхылаат онортон үлэлээн барбыппыт. Улуус булчуттара, балыксыттара мунһустар сирдэрэ буолбута. Кэлин бэйэбит күүспүтүнэн территориябытыгар саҕа хонтуора уонна маҕаһынан дьэитэ, ону таһынан икки боксалаах гараж туттарбыппыт. Прицептээх Камаз массына атылаһан чох, гравий таһытыгар үлэлэспит, онтон эмиэ кыра да буоллар барыс киирэрэ. Чурапчы улуһугар кыыл-сүөл олохсуйуута атын улуустары кытта тэннээтэххэ, кэмчи, ол да буоллар иннэ диэбэккэ үлэлээн кэлибит.

Чурапчы улуһуттан «Сахабулт» базатыгар туттарыллыбыт түүлээх 1993-2011 сс. көрдөрүүтэ

	Киис	Андаатар	Тиинг	Солондо	Кырынаас
1993	85	2089	209	164	81
1994	209	1410	977	36	184
1995	108	1091	1064	-	97
1996	96	2212	734	-	252
1997	94	1479	1750	-	269
1998	143	2568	1824	-	199
1999	151	3002	832	-	165
2000	168	15310	733	41	11
2001	205	11330	54	172	35
2002	150	9468	102	77	21
2003	235	6459	168	51	16
2004	314	7453	88	71	1
2005	257	3757	99	54	13
2006	389	11205	315	56	11
2007	352	14843	110	54	12
2008	311	15636	429	26	16
2009	323	6322	84	26	11
2010	121	-	14	5	8
2011	-	419	-	-	-

Киискэ сирбит кырымчык буолан Уус Майа «Ураһа» общинаны кытта дуоҕабардаһан булчуттары Нуотара учаастагын арендаҕа ыламыт бултуулларын көнүллэппит. Арендабыт сыаната ботуччу этэ, кэлин ону ыарыҕатан арендабытын тохтоппутт. Түүлээх сезона саҕаланан иннинэ улуус булчуттара кэлэн дуоҕабардаһан киискэ, туйахтаах кыылга лицензия ылан бараллара, ону таһынан булка сыһаннаах тус кыһалчаларын кэпсээн быһаартараллара. Кэксэ сылларга үөһэ тэрилтэбит

«Сахабулт» концерн булт тэрилинэн, бураан сапчаастарынан, сылаас таҥаһынан, аһынан уонна булт саатынан, ботуруонунан көрүллүбүт разнарядканан буор босхо хааччыйбыта. Ол булчуттарга тута түгэтиллэн иһэрэ, ону таһынан сүрүн көрүгнэргэ субсидия көрүллэн, ороскуоттарын сабынарга күүскөмө буолбута. Ити чаччы хас биирдии булчут туһугар дьаһаллан, дьон санаатын өрө көтөбөн үлэ күөстүү оргуйара. Билигин да булчуттарбыт ол таһаарылаах сыллары ахталлар, кэтэһэллэр, баҕар хаһан эрэ төннүү диэн күүтэллэр. Улуус булчуттара сомоҕолоһон, бары биир тыһынын салайтарарбыт төһүү күүс буолбута. Бары үлэбитигэр улууспут булчуттарыгар тирээбирэр этибит, түүлээх бултааһына буоллун, оттоохун буоллун, кэккэ тутуу үлэтигэр (саҥа хонтуора, гараж, күрөө тутуута, о.д.а.) Хас биирдии нэһилиэккэ биллэр-көстөр тутуу дьон – булчуттар. Нэһилиэк эппиэттээх үлэтигэр инники күөнгэ сылдьар, ханнык да үлэттэн толлон турбат дьон биһиги булчуттарбыт буолаллар.

Итинник үлэли сырыттаһына, 2000 сыл олунньу ый бүтэһигэр үөһээ тэрилтэм «манна үлэлиэн дуо?» диэбитигэр сөбүлэспитим. Кулун тутар маннайгы күнүттэн «Сахабулт» концернна снабжение отделыгар начальнигынан үлэлээн барбытым. «Сахабулт» концернна бүтүн республикабыт үрдүнэн ытыллар уустук дьаһаллары олоххо киллэриигэ бары кыһамныбын, сатабылбын ууран, уопсайа 24 сыл курдук үлэлээн кэллим.

Генеральной директор көмөлөһөөчүтүнэн Я.Е. Филипповтыын «Сахабулка» үлэли сылдьан Санкт-Петербурга «Союзпушнина» киис тириитин сыанатын көмүскүү иккитэ бара сылдыбытым, онно биирдэстэригэр концерн опыттаах товароведын Павлова Вера Георгиевнаны кытта сылдыбытым, киниттэн үгүһү билбитим-көрбүтүм, элбэххэ үөрэммитим.

Бэйэм хааччыйыы отделыгар үлэлиир буоламын хаста да Москва, Тула, Ижевск, Киров, Бийск, Климовск, онтон да атын куораттарга үлэм бэрээдэгинэн сылдыбытым. 2000 сыллаахха Ижевскэй куоракка саа быыстапкатыгар Н.Н. Петровтыын сылдьан, аатырбыт М.Т. Калашниковы көрсөн турардаахпыт. Михаил Тимофеевич очкологор сэнэх, ата-

һын үрдүгэр тура сылдьар кэмэ этэ. Сорох командировкаҥа ыйтан ордук сылдырбыт, хаһан сородуахын толоруоххар диэри үһуур этибит.

Санкт-Петербург куоракка «Союзпушнина» үлэһиттэрин кытта

Санкт-Петербурга В.Г. Павловалыын

Хабаровской куоракка Саха сирин предствительствотыгар

Коммерческой отделе салайар кэммер Дальневосточнай, Норуоттар икки ардыларынааҕы быыстапка-дьаарбанкаларга эрдэттэн тэриллэн-онгостон кыттарбыт. Булт тэрилин, түүлээхтэн онго-һуктарын международнай таһымна таһаарыы, эргинэн эйгэтигэр бигэтик киллэрии үлэбит сүрүн хайысхатынан буолбута. Чуолаан Кытайы кытта ыкса үлэлэспиппит. Куобах, киис, андаатар, тиин тириитин Кытай рыногар эргинэн булчуттарбытын харчылыырбыт, малбытын-салбытын булунары хааччынар кыахтанарбыт.

Кожзавод наадатыгар Кытай дойдутугар элбэхтик сылдыбытым. Мантан имиллибит полуфабрикат ынах тириитин уонна убаһа имиллибит тириитин Кытайга таһаарарбыт. Ол докумуонун экиретиһиитэ элбэх сыраны-сылбаны эрэйэр этэ. Кытайтан тэрилтэ наадатыгар табаар хас да көрүнүн ажалтаабышпыт, онтубутун границаны туоратарга декларация толорон таможняны аһарбыт, онно баар этэ төттөрү-таары сүүрүү, барыта болдьохтоох буолан ыгым этэ.

Концерн араас көрүннээх үлэлэрин тэриллиитэ элбэх үлэни, толкуйу эрэйэрэ. Сааскы-күһүнгү охотovedтар семинардарын тэрийэн ытыгы көдүүстээгин көрдөрбүтэ. Улуус бэрэстэбиитэллэрэ бириэмийэ, наһараада ылан бараллара инники үлэлэригэр өссө үрдүк көрдөрүүнү ситиһэллэригэр кынаттыыра. Бары мунньустан санааларын, үлэлэрин уопутун атастаһаллара, сүбэ-ама ылаллара.

Күүстээх уонна уустук үлэттэн быыс булан тэрилтэбит республика, куорат ытыр бары дьаһалларыгар көхтөөхтүк кытара. 1 Маай параада, Кыайы күнүгэр сибэкки уурутугар кыттыы, бэс ыйыгар Тэя хаһаайыстыбатын көбүлээнининэн Ыһахтары тэрийсии бүтүн тэрилтэҕэ элбэх үөрүүнү аҕалара. Парадтарга сылаас астаах автобустары тэрийии, колоннабытын кизэргэтиигэ туспа сүүрүүкөтүү буолара, бүтүн тэрилтэни сомоҕолуура.

Булт тэрилин буларга, лицензия, көңүл ылыытын боппуруостарыгар МВД разрешительнай систематын кытта быһаччы үлэлээбиппит.

Кытайга, Харбин куоракка командировкаҕа

СӨ ИДьМ ЛРР 40 сылыгар

«Сахабулка» үлэлээбит кэмнэrim үксэ тэрилтэ хааччыйыы отделыгар ааспыта, ол курдук:
28.02.2000-22.09.2003 сс. – Маркетинг отделын начальнига.

22.09.2003-12.12.2006 сс. – Атыы-эргизэн, материальной-техническэй хааччыйыы управлениетын начальнига.

12.12.2006-14.06.2011 сс. – Материальной-техническэй хааччыйыы отделын начальнига.

14.06.2011-29.04.2013 сс. – Производствоҕа уонна коммерческэй боппуруостарга генеральной дириэктэри солбуйааччы.

29.04.2013-19.09.2016 сс. – Булт хаһаайыстыбатыгар генеральной директоры солбуйааччы.

Олорбут олохпор бастын баҕа санаам туолан – охотовед идэтин ылан дьон тэнинэн, төһө кыалларынан нуустабын ууран үлэлээтим. Дьонум-сэргэм, бары үлэһиттэр өйөөллэринэн сыралаах үлэм правительственной уонна ведомственной наҕараадаларынан бэлиэтэммиттэрэ.

Бу үлэлээн кэлбит сылларбар куруук аттыбар үлэҕэ бэриниилээх, киэн-холку майгылаах сахалыы сиэрдээх дьону кытта алтыһан кэлбиппиттэн астынабын, кинилэргэ махтанабын. Хара маннайгыттан эдэр үлэһиккэ сүбэ-ама буолан истин сыһыаннарынан үлэҕэ сыһыаран элбэххэ үөрэппиттэрэ. Хоту Муустаах муора кытылыгар үлэбин саҕалыырбар «Приморская» сопхуос снабженеһэ Крылов Сергей Иванович сүбэтэ-амата, истин сыһыана элбэхтик абыраабыта. Олохтоох дьон үчүгэй сыһыаннарын, кинилэр дьиэ кэргэннэрэ чугас дьон буолбуттары билигин да умнубаппын. Дойдубар «Чурапчы» сопхуос директора Смирников Григорий Викторович үлэбэр өйөөһүнэ, кини сүбэтэ элбэххэ көмөлөспүтэ. «Сахабулка» үлэлиирбэр күүс-көмө буолбуттара: Петров Никифор Николаевич, Коркин Юрий Семенович, Максимов Анатолий Иванович, Сметанин Николай Николаевич, Иванов Федор Григорьевич, Филиппов Яков Егорович, Габышев Василий Васильевич, онон кинилэргэ махталым улахан.

Олус истинник махтана саныбын алтыһан ааспыт бары булчуттарбын, кинилэр сылаас чэйдээх дьиэ кэргэннэрин, элбэх мындыр сүбэлээх аҕа саастаах булчут доҕотторбун, хоту сир хоһууннарын, тыа сириг сорсуннаах сонордуйттары, тигинээн-таҕынаан таһаарыылаах үлэлээх, республикабыт сайдыытыгар олук уурсубут, бүтүн республика булчуттары сомоҕолообут, сүүһүнэн дьонноох, элбэх бэриниилээх үлэһиттэрдээх «Сахабулт» концерн бары салаатын үлэһиттэрин.

Петр Николаевич Коркин,

тыа хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, үлэ бэтэрээнэ

БУЛТ УПРАВЛЕНИЕТА: ТҮМҮКТЭР, ПРОБЛЕМАЛАР

Ааспыт 1996 сылга улуус булдун управлениетын кытта 53 кадровой уонна любитель булчуттар дуогабардаһан үлэлээтилэр. Ол түмүгэр былырыын улууска 141 киис, 6719 андаатар, 274 тиин, 78 кырынаас, 27 солондо, 5 кыһыл саһыл бултанна. Барыта 122,2 мөл., солкуобай түүлээх соҕотуопкаланна. «Сахабулт» концерн түүлээҕи тутар базатыгар итинтэн 70,8 мөл. солкуобай түүлээҕи туттардыбыт. Маныаха туттарыллар орто сыана киискэ 242707 солк., андаатарга 12521 солк. тэнгэстэ.

Манна бири быһаарыахха. Ол эбэтэр, ааспыт сылтан Правительство бултанар түүлээх сорох көрүнгэр дотация төлөөн эрэр, киискэ биир тириитигэр 140 тыһ. солк., андаатарга, кырынааска 4-түү тыһ. солк., солондоҕо, тиингэ 3-түү тыһ. солк., кыһыл саһылга 40 тыһ. солк. Итинэн ааспыт сыл иккис кварталыгар улуус түүлээххэ былааныгар дотация 50 бырыһыана кэлбитэ. Хаалбыт 50 бырыһыана сыл түмүгүнэн кэлиэхтээҕэ эрээри, хойутаата. Биһиги управлениебыт концернга туттарар дуогабара киискэ 100 уонна андаатарга 1500 тирии этэ. Көстөрүн курдук, бултаммыт түүлээх бары көрүнгүнүн аһара толорбуппут. Аны дуогабарга ыйыллыбыт эрэ сыппараҕа дотация бэриллэр. Итинэн үөһэ этиллибит түүлээхпит сорох өттүн 1997 сыл санатыгар бастакы квартал суотугар туттардыбыт.

Дотацияны, биллэн турар, дуогабардаах кадровой эрэ булчуттарга тиксэрдит. Түүлээҕи соҕотуопкалааһынга бастыннарбытын ааттаахха, Мырылаттан С.А. Попов (8,3 мөл. солк. туттарда) Чақыртан Н.Н. Ефремов (7,7 мөл. солк.) А.Г. Адамов (7,0 мөл. солк.), Хадаартан Н.Е. Давыдов (6,5 мөл. солк.) буолаллар.

Бултааһын айылҕаны кытта ыкса сибээстээх, онон айылҕа тугу биэрэринэн олоробут, үлэлибит. Ааспыт сылларга күөллэр уоланнар, андаатар олохсуйуута мөлтөөбүтэ. Бу түүлээҕи соҕотуопкалааһын ордук 1994-1995 сс., биллэрдик аччаабыта, арай былырыын соҕуруу нэһиликтэргэ үрэхтэр уулананнар, быйыл ити нэһиликтэртэн андаатары туттарыы көбүччү буолла. Хоту нэһиликтэр көрдөрүүлэрэ билигин да мөлтөһүөр. Быйыл киис мөлтөх. Ол сүрүн биричиинэтинэн аһылыгын экирэтэн айаннаабыта, олохсуйбата буолла.

Булчуттарытын сирдээри, кэлин үс сылга булт сезонугар Ус Майа улуунун «Ураһа» общинатын кытта дуогабардаһан, Нуотара учаастагын ыла сылдыбыппыт. Бу үс сылга арендатын төлөбүрүн управление бэйэтэ уйуммута. Экономической өттүнэн ырытан көрөр буоллаха, бултаммыт түүлээх аренда төлөбүрүн ыраабынан саппат, киис да аҕыйах. Итиннэ олоҕуран, быйылгы 1996-1997 сс., сезонга кыайан дуогабардаспатыбыт. Онон быйылгы кыһын Нуотараҕа тахсыбатахпыт. Бириддиилээн булчуттар эрэ бэйэлэрэ бу общинаны кытта дуогабардаһан бултаатылар.

Булчуттар туттарбыт түүлээхтэрин иһин тутатына уу харчынан аахсан иһэллэрэ ситиһилиннэ. Маныаха «Сахабулт» концерн өнөтө улахан. Правительствоҕа туруорсан, бырыһыана суох кредит ылан улуустарга түүлээх хомуйуутугар диэн дуогабарынан көрөн түнгэттэ. Билинни да туругунан түүлээхситтэри кытта аахсан иэспит суох.

Ити эрээри булчуттар кыһалҕалара, сөбүлээбэт өрүттэрэ суох буолбатах. Урукку курдук билигин кинилэргэ туох да босхо бэриллэбэт, хааччылыбат. Туттар сэгтэрин-сэбиргэллэрин, танастарын-саптарын барытын харчыларыгар атыылаһаллар. Баҕарбыттарын да иһин, ыарахан сыаналарыттан туттуналлар. Управление булчуттар кыһалҕаларын көрсөр ыарахаттарын туоратарга туох кыяллары оноро-тэрийэ сатыыр. Туттар сэгтэрин-сэбиргэллэрин, таһаһы, түүлээх суотугар эрдэ урутаан биэрэри практикалыыр. Ону таһынан анал ирдэнэр докумуоннаах буоллахтарына, кыра калибрдаах сааны барыларыгар хааччаҕа суох түнгэтэбит. Этиллибитин курдук, соҕотуопка иһин төлөбүрү харчынан аахсарга кыһаллабыт. Чэпчэтиилээх малы-салы, туттар тэрили, ботуруону биэрэбит.

Сүрүн боппуруостарбытыгар «Сахабулт» концерн көмөлөһөр, проблемаларбытын Правительствоны кытта быһаарсар, туруорсар. Холобур, булчуттарга нуорма быһыытынан босхо спецтаһаһы, туттар сэби-сэбирэли бэрдэриигэ уо.д.а. Быйыл эмиэ түүлээх бары көрүнгүнүгэр дотация көрүлүннэ. Балар бары олохтоохтук быһаарылыннахтарына, түүлээхситтэргэ сирдээх чэпчэтии буолуо этэ.

Үөһэнни тэрилтэбитин кыратык сырдатан аһар сөп. Республикаҕа булт хаһаайыстыбатын сайыннарар, түүлээх соҕотуопкатын сүрүннүүр сыалтан, 1992 сыл балаһан ыйыгар «Сахабулт» национальной концерн тэриллибитэ, генеральной директорынан Н.Н. Петров ананан бу күнгэ диэри үлэлиир. Ааспыт түөрт сылга концерн хаһаайыстыба салайар орган да быһыытынан сайдыбытын бэлиэтиэххэ наада. Бу дьоҕус коллектив 5 отделлаах, ону таһынан производственной салаалардаах. Ол курдук производственной уонна түүлээҕи тутар базалары сэргэ тирии имитэр, түүлээх таһаһы тигэр, атах таһаһын онгорор сыахтардаах, икки маһаһыннаах. Балартан кылгас кэм иһигэр тутулан үлэҕэ кирибит итальянскэй оборудованиелаах түүлээх имитэр уонна иистэнэр сыахтары ураты

бэлиэтиир наада «Франчетич» диэн италянскай фирманы кытта дуогабардаһан бу линиялар үлэлии тураллар. Олору көрөр-истэр, үлэлэтэр дьоннорун Италияҕа бэйэтигэр бу фирмаҕа үөрэттэрдилэр. Үрдүк кылаастаах иис маастардара саҥа технологияны хайыы-үйөҕү баһылаатылар. Манан сылтан-сыл ахсын онорон таһаарар бородуксуя ассортимена эмиэ кэнгиир уонна аан дойду таһымыгар эппиэттиир буолла. Концерн Россия хас да куораттарыгар быыстапкаҕа, дьаарбанкаҕа кытынна, биһирэбили ылла, бэлиэтэннэ даҕаны. Инники былааннарыгар аны түүлээҕи кырааскалааһын линиятын киллэриити үлэтэ турар.

Булт салаатын улуустардааҕы структураларыгар бу сылтан уларытыы кириэрин кэтэһэбит. «Саха-булт» концерн өссө былырыын сэттиннэ 11 күнүнээҕи Президент М. Николаев ыйааҕынан государственной унитарной предприятие статуһун ылбыта. Тыа хаһаайыстыбатын министерствотун иһинэн кириэр эрээри, бэйэтин салаатыгар бас-көс тэрилтэ буолар. Манан устаабыгар уларыттылары киллэрдэ. Онон сибээстээн бу уларыттылар улуустардааҕы булт управлениеларыгар эмиэ тарҕаныахтара. Онон докумуоннары оноруу, ситэриити үлэтэ ыттылар.

П.Н. Коркин, улуустааҕы булт управлениетин начальнига.
(«Саҥа олох» хаһыат, 1997 с. кулун тутар 8 күнэ)

БУЛЧУТ ӨБҮГЭЛЭРИН УДЬУОРДААН

Саха киһитэ төрөөбүт айылҕата тугу биэрбитинэн айаҕын ииттинэн баччаҕа кэллэҕэ. Урут төһө сүөһүнү, сылгыны ииттэрэ айылҕаттан быһаччы тутулуктаах буолара. Билигин былаас, политика уларыһан, аныгы олох сайдыытын туһанан, тыа хаһаайыстыбатын төһө баҕарар өрө тардыахха сөп кэмэ кэлбэтэ дуо? Сүөһү, сылгы ахсаана сыл аайы аҕыйаан иһэр, ону көрөр-харайар дьон лаппа сааһырдылар, эдэрдэр бытааннык ылсаллар.

Булт салаата букатын эһиннэ диэтэххэ, омун буолбата буолуо, аныгы конкуренцияны тулуйбата, биирдиилээн үлэлэригэр бэриниилээх эрэ дьон баар буолан тулуктаһар. Ону ол диэбэккэ, төһө да былаас уларыһар, тыа сиригэр биирдиилээн дьон үлэ араас көрүгүнэрин сөптөөхтүк дьаһанан ололор. Үлэ киһитэ, үлэһит киһи ханнык да тутулга бэйэтин оннун булар, дьаһанар.

Мин оннук дьонтон биридэстэрин, Хатылы нэһилиэгин Бочуоттаах олохтообун, улуус баар-суох чемпион булчутун, отчутун Семен Николаевич Захаров – Сахаччоон туһунан билиһиннэриэхпин баҕарабын.

Семен Николаевич 1959 сыллаахха муус устар 19 күнүгэр Мырылаҕа төрөөбүтэ. Төрөппүттэрэ, Сэмэн аҕата Николай Николаевич Захаров Хатылыгы Кыыл баһа диэн сиргэ төрөөбүт. Кини аҕата Николай Степанович сэрии толоонугар охтубут, кэргэнэ Ньюкулайы оҕолоноот өлбүт. Ньюкулай тулааһа хаалан, дьонго, Дирин детдомугар иитиллэн, киһи-хара буолбут. 14 сааһыттан таайа Ньюкулай Мордьюускун – Кытай уола, батыһыннара сылдьан, булт кистэлэнэр, абылангар үөрэппитэ. Онтон ыла элбэх булду бултаабыта. Улаатан баран, Мырылаҕа Собакиннарга күтүөт буолар, аатырбыт булчут Андрей Федорович Собакин – Тардыас Өндөрөй сиэнин Анна Касьяновнаны кэргэн ылбыта. Онон олорор кэмигэр Молотов, онтон Субурускай аатынан холкуоска бултаабыта, оройуонга бастаан, субуйаанга саанан, икки 20-лээх сааларынан, биноклунан бириэмийэ, бэлэх ылаттаабыта. Амма унуор үрэхтэргэ М.Н. Сибирякову, М.Г. Николаевы, В.А. Федоровы кытта бииргэ бултаабыта. Семен ийэтинэн эбэтэ Одьулуун Дьячковскайдарыттан сыдьааннаах, ааттаах удьуор уус, булчут дьон.

Онон Семен Николаевич ийэтин, аҕатын өттүнэн удьуор булчуттары утумнаан, айылҕаҕа чугас, олус дьулуурдаах, сындааһыннаах булчут.

Дьоно Мырылаттан Хатылыга көһөн тахсыбыттара, улахан оҕолоругар Сеняҕа сүөһүлэрин үүрдэрэллэр, бэйэлэрэ кыра оҕолорунуун тыраахтарынан айанныллар. Манна Сеня икки күн устата сүтэн, дьонун куттуур. Мырылаттан тахсан көрдөөн, Аллараа Сталинтан улахан тиит аныгар утуя сытарын булан үөрэллэр. Оттуур, бултуур дойду онгостубут Туолума үрүҕэ оччолортон бэйэтин сылаас хоонньугар саһарбыт, тургутан көрбүт эбит.

Хатылыга көһөн тахсыахтарыттан аҕата Ньюкулай, уолун батыһыннара сылдьан, булка үөрэппитэ. Оскуолаҕа кыра кылаастан саҕалаан бултаабыта. Бииргэ оонньуур табаарыстарын Коля Чичиги-наровы, Алеша Сидоровы, бииргэ үөрэнэр быраатын Володя Кривошапкины батыһыннаран, саас аайы алаастары кэрийэн кустууллара, күһүнүн, кыһынын куобахтыыллара, кырынааһы, солондону, андаатары бултууллара. Ону сопхуос охотоведыгар Николай Михайлович Макаровка туттарар этилэр.

9-с кылааска үөрэнэ сылдьан, күһүн биһигини Бабаҕаҕа куобахха хаамтарбыта, онно куобаҕы ыппакка эрэ, омуннуран, атахтарынан эскирэтэр уолаттар бааллара, кэлин ол күлсүүтэ буолара. Онно Сэмэн сири билэрэ сүрдээх, киэн сириэн хаамтарбыта, уончалыы куобахтаах үөрэн-көтөн, сүгэн кэлбиппит. Оччолортон сири-уоту билэр, айылҕатын кытта ыкса сибээстээх, булка дьулуурдаах, сүрэхтээх эбит.

1976 сыллаахха оскуоланы бүтэрэн баран, сопхуоска Володя Кривошапкинныын сатыы сылдьан бултаан, 1200 андаатары, 100-чэ тиини, балай эмэ кырынааһы, солондону туттарбыттара, бу уон сэттэлээх эрэ уолаттар.

Сэмэн эһиилигэр 1977 сыллаахха Сэбиэскэй Армия кэжкэтигэр ыңгырыллар, икки сыл Тиксиигэ – 3 топографическай чааска сулууспалаабыта. Армия кэнниттэн дойдутугар Хатылыга, харыс да сири халбарыйбакка, Субуруускай аатынан сопхуоска кадровай булчутунан, рабочайынан, солбуллубат звеноводунан үлэлээн кэллэ, элбэх ыччаты, дьону үлэбэ, булка үөрэттэ.

Семен Николаевич – кыһынын кадровай булчут, сайынын окко көлө звенотун солбуллубат звеновода. Субуруускай аатынан сопхуос биир саамай киэн, баттаамалаах сирдэрин, Туолума үрэҕи кини звенота оттуура, оройуонна куруутун миэстэлэһэр, бастыыр да этилэр. Маны таһынан Семен Николаевич булт көнүлэ бүттэбинэ, сааһын нэһилиэк тутууларыгар биир активнай кыттааччы, тэрийээччи, үлэһит быһыытынан биллэр, тутуу маһын кэрдиитигэр, таһытыгар үлэлиир. Ол туоһутунан «Үтүө дьыала», «Тутуу 50 сыла» үбүлүөһүнэй мэтээллэр, «Мин Саха сирэ» бэлиэ хаһаайыннарынан буолар.

Былаас ыһыллыбатаҕа буоллар, үлэбэ өссө үрдүк көрдөрүүлэри ситиһэрэ хааллаҕа, Кини 36 сыл тухары дьаныардаахтык үлэлээн, 5 төгүл Чурапчы оройуонун чемпион булчута, Субуруускай аатынан бириэмийэ 12 төгүллээх лауреата, социалистическай куоталаһыы элбэх кыайыылааҕа, Москваҕа БСНХ быыстапкатын кыттыылааҕа, 15 төгүл «Пятилетка удаарынныыга», «Үлэ бэтэрээнэ» үрдүк ааттары ылары ситистэ. Бу буолар Семен Николаевич дьүккүөрдээх, үтүө суобастаах үлэтин түмүктэрэ, ситиһиилэрэ.

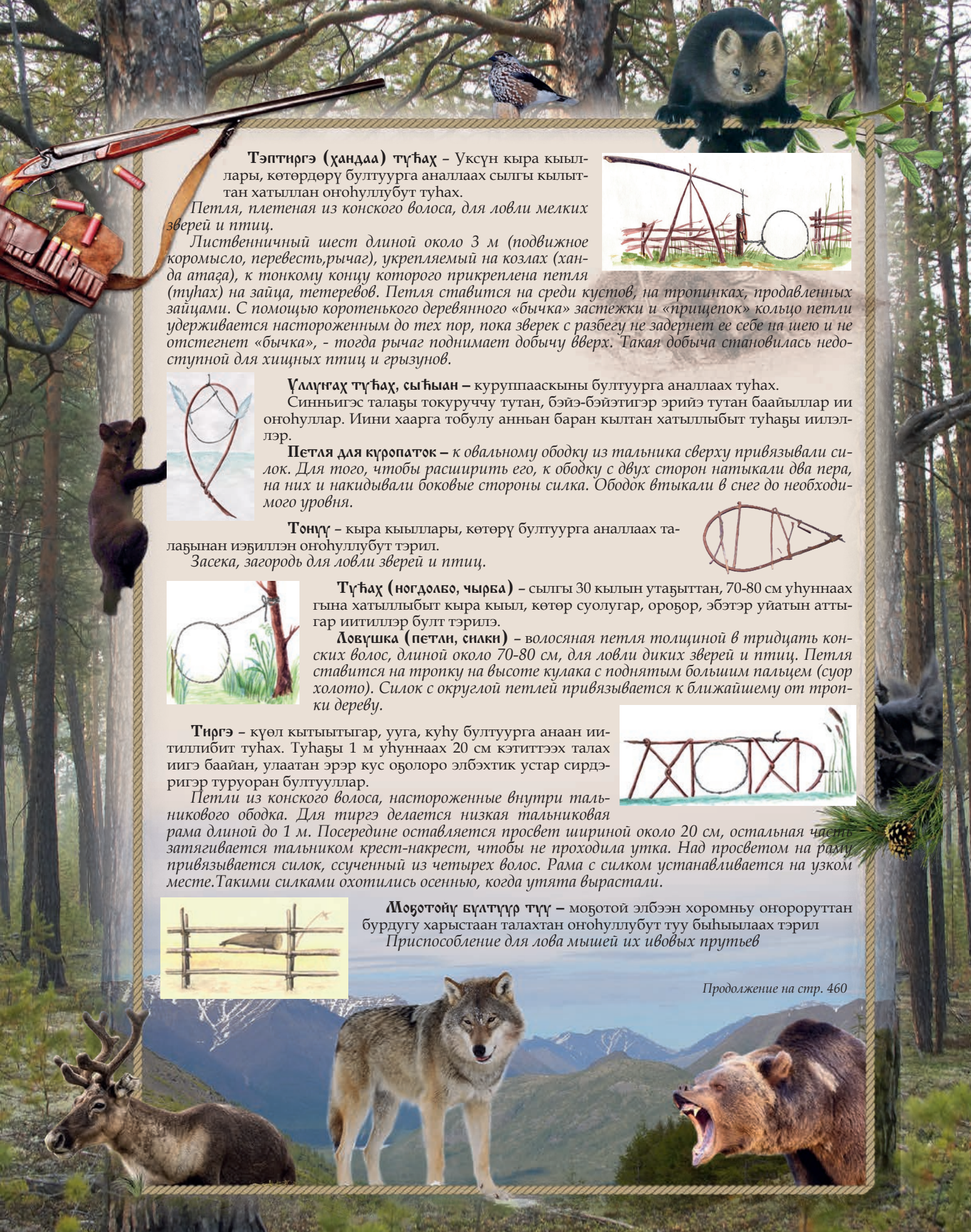
С.Н. Захаров үгүс сылларга үтүө суобастаах, дьаныардаах үлэтин чиэстээн, 55 сааһын туолбут үбүлүөһүгэр улуус тыатын хаһаайыстыбатын управлениета, «Сахабулт» Чурапчытааҕы тэрилтэтин «Саарба» салайааччыта Г.К. Барашков, Хатылы нэһилиэгин баһылыга У.Н. Атласова үбүлүөйдээҕи эбэрдэлиир дьоро киэһэни тэрийбиттэрэ. Чугас дьоно, аймахтара, табаарыстара, бииргэ үлэлээбит үлээннээхтэрэ, биир идэлээхтэрэ муһуннулар, үгүс элбэх үтүө, махтал тыллар этилиннилэр, дохсун ытыс тыаһын доһуһуолугар Семен Николаевичка «Саха Республикатын тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна», «Хатылы нэһилиэгин Бочуоттаах гражданина» үрдүк ааттар ингэрилиннилэр, элбэх грамоталар, махтал суруктар туттарылыннылар.

Маны сэргэ Семен Николаевич Захаров – Сахаччоон бириһигэр ыччат ортотугар чөл олоҕу пропагандалыыр сыаллаах булт көрүннэригэр улуус аһаҕас турнира ытыллыбыта. Хамаанданан түмүккэ 1-кы миэстэни оскуола-интернат, 2-с миэстэни Болтоно, 3-с миэстэни Арыылаах нэһиликтэрэ ылбыттара.

Онон Семен Николаевич, өссө да ситиһиилээхтик үлэлиэн-хамныан диэн эрэнэбит, тус бэйэбэр кытаанах доруобуйаны, чугас дьоннор, кэргэнгэр Лариса Николаевнаҕа, кыргыттаргар үлэригэр, үөрэхтэригэр ситиһиилэри баҕарабын.

Иннокентий Собакин ,
«Саҥа олох» хаһыат. Ыам ыйын 24 күнэ, 2014 с.

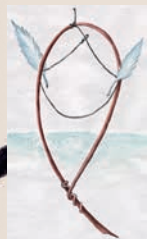

Тэптиргэ (хандаа) түгэх – Уксун кыра кыыллары, көтөрдөрү бултуурга аналлаах сылгы кылыгтан хатыллан оноһуллубут туһах.

Петля, плетеная из конского волоса, для ловли мелких зверей и птиц.

Лиственничный шест длиной около 3 м (подвижное коромысло, перевесть, рычаг), укрепляемый на козлах (ханда атага), к тонкому концу которого прикреплена петля (туһах) на зайца, тетеревов. Петля ставится на среди кустов, на тропинках, продавленных зайцами. С помощью коротенького деревянного «бычка» застёжки и «прищепок» кольцо петли удерживается настороженным до тех пор, пока зверек с разбегу не задернет ее себе на шею и не отстегнет «бычка», - тогда рычаг поднимает добычу вверх. Такая добыча становилась недоступной для хищных птиц и грызунов.

Үлүүгэх түгэх, сыһыан – курушааскыны бултуурга аналлаах туһах.

Синньигэс талабы токуруччу тутан, бэйэ-бэйэтигэр эрийэ тутан баайылар ии оноһуулар. Иини хаарга тобулу анһан баран кыгтан хатыллыбыт туһабы иилэлэр.

Петля для куропадок – к овальному ободку из тальника сверху привязывали силок. Для того, чтобы расширить его, к ободку с двух сторон натыкали два пера, на них и накидывали боковые стороны силка. Ободок втыкали в снег до необходимого уровня.

Тонүү – кыра кыыллары, көтөрү бултуурга аналлаах талабынан изжиллэн оноһуллубут тэрил.

Засека, загородь для ловли зверей и птиц.

Түгэх (ногдолбо, чырба) – сылгы 30 кылын утабыгтан, 70-80 см уһуннаах гына хатыллыбыт кыра кыыл, көтөр суолугар, оробор, эбэтэр уйатын аттыгар иигиллэр булт тэрилэ.

Ловушка (петли, силки) – волосяная петля толщиной в тридцать конских волос, длиной около 70-80 см, для ловли диких зверей и птиц. Петля ставится на тропку на высоте кулака с поднятым большим пальцем (суор холото). Силок с округлой петлей привязывается к ближайшему от тропки дереву.

Тиргэ – күөл кытыгытыгар, ууга, куһу бултуурга анаан иитлибит туһах. Туһабы 1 м уһуннаах 20 см кэтиттээх талах иигэ баайан, улаатан эрэр кус оболоро элбэхтик устар сирдэригэр туруоран бултуулар.

Петли из конского волоса, настороженные внутри тальникового ободка. Для тиргэ делается низкая тальниковая рама длиной до 1 м. Посередине оставляется просвет шириной около 20 см, остальная часть затягивается тальником крест-накрест, чтобы не проходила утка. Над просветом на раму привязывается силок, ссученный из четырех волос. Рама с силком устанавливается на узком месте. Такими силками охотились осенью, когда утята вырастали.

Моботойу бұлтүүр түү – моботой элбээн хоромһу онороруттан бурдугу харыстаан талахтан оноһуллубут туу быһыһылаах тэрил
Приспособление для лова мышей их ивовых прутьев

Продолжение на стр. 460

КЫЫЛЫ ТЫННААХТЫ БИЛЭРЭР ДЫКТИЛЭЭХ

Сахаҥа хас биирдии күүстээх аҥаарга булчут хаана оонньуур дии саныбын. Өбүгэ саҥаттан булчут удьуордаах саха киһитэ ханна даҕаны кыраҕы хараҕынан, сири-дойдуну билэринэн, булт соноругар дьулурунан ытыктабылы, сүгүрүйүүнү ылар. Биир оннук киһинэн Болтоҥоҥо нэһилиэгин олохтооҥо, олоҕун, бүтүн бэйэтин булка анаабыт үлээннээҕим Тимофей Андреевич Новгородов буолар.

Оскуоланы бүтэриэбиттэн тутта ойуур оскуоламмыт, үрэх үөрэхтэммит Тимофей идэтибитэ орубуна 40 сылын туолла. 15 сыллааҕыта саҥа саҕалаан эрэр эдэр булчуту олохтоох хаһыакка сыр-датаары тахса сылдыбытым. Онно кини манньк кэпсээбит «Аан маннай 5-6 саастаахпар эһэм Н.Д. Местников Таатта куулатыгар илдьэн, туһахха иннибит куобаҕы көрдөрбүтэ уонна хайдах бултанарын сиһилии быһааран биэрбитэ. Үөрэх кэмигэр, сороҕор булка тардыһан уроокпун көтүтэн туран, куобахха, солондоҕо, саһылга хапкаан иитэр этим. Ахсыс кылааска үөрэнэ сылдьан, дьибэр тыыннаах киһи аҕалан эбэбин соһуппунтааҕым. Онтон кырынааһы өлөрбүтүм».

Ити курдук оскуола эрдэхтэн тыаҕа тардыспыт уолчаан инники идэтин саарбаҕа суох булду кытта ситимнээбитэ. Дьоно даҕаны уол атын оҕолортон уратытын (тыыннаах киһи оҕону ааһан улахан да киһи аҕалара өрүү кыаллыбат), булка дьобурун билэ-көрө сылдьар буоланнар, улаханньк туорайдаспатахтар. Чугас сиргэ нэдиэлэ кэрингэ, ыраахха биир ый курдук сылдьан айылҕаны кытта биир-бииргэ хаалар тыйыс усулуобуйаны, бэйэҕэ эрэ эрэнэр уол оҕо уйанын-хатанын быһаарар үгүс түгэни мүччү түһэн сылдьар булчут бу эппит 20 сылын тухары 30-ча бэдэри, 70-ча саһылы, 30-тан тахса киһи, элбэх солондону, 1 сизэгэни, ону тэнгэ 9 бөрөнү бултаан кэлбит.

Тимофей – Болтоҥоҥо аан бастаан тыыннаах бэдэри киллэрбит киһи. Дьэ ол хайдах табыллыбы-тай, куоскалы имигэс, буулаҕа күүстээх бэдэр кыылы тыыннаахты тутан аҕалы диир буоллаахха. Черкашин Гаврил диэн эдэр булчут доҕорунаан Мырыла тайҕатыгар сылдьан иппит хапкаанна-рыгар моойдоох холуттан хаптарбыт тыыннаах кыылга иннибиттэр. Алдьархайга түбэспит кыыл баарынан-суоҕунан мөхсөн, утарылаһан көрбүт да, дьолго иккиэ буолан ачааҕынан моонньугар түһэн быалаан-туһахтаан, дэриэбинэҕэ киллэрэргэ быһаарыммыттар. Оччолорго Айылҕа харыстабылын инспекциятыгар үлэиир В.М. Монастырев Хангалас Өктөмүгэр үлэиир «Орто дойду» зоопаркаҕа туттарарга этии киллэрбит. Булчут ол бэдэрин былырыын онно тийгэ сылдьан көрөн билбит.

Тимофей маны таһынан бөһүөлэккэ бөрөнү тыыннаахты киллэрбит хоһуун булчут быһыытынан биллэр. 2006 сыллаахха сылгылары бөрө тардыбытын туһунан билэн, Тимофей дэриэбинэҕэ төнөн кэлэн, тэринэн тийэн хапкааны иитэн кэбиһэр. Икки күн кэннэ тийэн көрбүтэ – аарыма бөрө хабыллан сытар. Булчут кыылы өлөрөргө ыксаабакка, тоҕо эрэ дэриэбинэҕэ киллэрэн, бу көстүүнү кытта дьоннуун үллэстиэн баҕарар. Онон тийэн аҕалан, гараһыгар килиэккэлээн туруорбутун, Болтоҥо дьоно-сэргэтэ барыта кэриэтэ кэлэн көрөн, сөҕөн-махтайан, хаартыскаҕа түһэрэн барбыттар. Булка-алка сыһыаннаах дьон тыыннаах бөрө кэлэн турарын атын да нэһилиэктэртэн истиһэн кэлэн көрбүттэр. Салгы 2008 сыллаахха Черкөөххө олохтоох кэлэктиибинэй тэрилтэ салайааччыта И.Н. Кириллин ол дойдуну 7 бөрө буулаан, 30-тан тахса сылгыны тардыбытын иһитиннэрэр, чулуу булчуттан адырҕа кыылы кыдыйыыга көмөнү көрдүүр. Тимофей хас да күнү аһаҕас халлаанна атааран, улахан ороскуоту таһаарбыт кыыллартан түөрдүн сууһарар. Маныаха олохтоох булчуттар Аскалон Тимофеев уонна Владимир Халгаев көмөлөрүн махтана ахтар. Ити сырытыттан биир бөрөнү эмиэ аҕалар. Тыыннаах бөрөлөөх «зоопаркаттан» дьон арахпат. Ону Айылҕа харыстабылын инспекцията, «наһаалаата» диэтэҕэ буолуо, кэлэн боротокуоллаан, булчут бэйэтэ айылҕа оҕотун утары быһыытын, сыһатын билинэн, онтон ыла кыылы тыыннаахты киллэрэрин тохотон турар.

«Бөрө курдук адырҕа кыыл киһиэхэ үөрдээн саба түһүөн сөп буоллаҕа. Салыннарыылаах баҕайы дуу?» – диэн ыйытабын. Онуоха булчут «Бөрө киһи хараҕар мээһэ көстүбэт кыыл. Хапкаан иитэргэр, ордук саата суох кэмгэр, тулалаан туран улуйаллар, кэтиллэр. Оттон саалаах буоллаахына тэйиччи тутталлар. Киһи майгытын, туттарын-хаптарын үөрэтэн көрөр, сэрэхтээх, өйдөөх кыыл. Аан бастаан сылдьаргар, биллэн турар, киһи этэ салаһар. Онтон кэлин үөрэнэбин», – диэн эппиттиир.

2003 сыллаахха Тимофей Хахыйахха олорор кэмигэр, Саҥа дьыл күн хапкаан иппит, нэдиэлэ кэрингэ буолан баран тийбитэ – бөрө хаптаран баран, хапкаан сыабын быһа түһэн, халыг ойуурга түспүт. Дьэ, ити күнтэн саҕаланар булчуттар икки аҥаар ый курдук уһуннаах сонордору. Бөрө суолун батыһыыга 9 ат ылар. Дьон даҕаны сылайар, танас-сап баранар, күүс-сэниэ эстэр. Тимофейга ити кэмгэ Мырыла уолаттара Дмитрий Тимофеев, Семен Собакин, экология инспектора Леонид Собакин, быраата Андрей Новгородов улахан өйөбүл буолбуттар. «Аттарбыт сылайан иннинэн да, кэннинэн да

барбат буолан хаалаллар. Олору бөһүөлэксэ киллэрэн, атыттарынан уларытан барабын. Хапкаанга хабыллыабыттан куота сылдыбыт кыылбытын, сааһыары хочоҕо киирэн биэрбитин, акка олорон ытан ылбытым. Бу 60 киилэ курдук ыйааһыннаах аарыма бөрө этэ. Бөрө хасааһыттан сөҕөн турабын. Сир аайы хаһаастаах, кулааһайы, туртаһы сүрдээх үчүгэйдик хаар анныгар көмпүтүн булан ылан аһыы-аһыы сыҕарыйар эбит. Ол да иһин ырбатах. Хапкаанга хаптарбыт атабын үлүйбүт өттүн бэйэтэ сии-сии үһүннүк тулуйан сылдыбыт», – диэн сыралаах сырыытын түмүгүттэн үллэстэр.

Хойуун булчукка Баай Байанай алгыһынан чэгиэн доубуйаны, табыллыыны, табыыны баҕарыабын.

Оксана Жиркова,

*«Чаран» сурунаал, 2012 сыл, олунньу ый 1 нүмэригэр.
(«Сага олох» хаһыат, бэс ыйын 19 күнэ, 2020 с.)*

КҮНДҮ ТҮҮЛЭЭХ СОНОРУГАР

Саха сирэ былыр-былыргыттан күндү түүлээбинэн-саарбатынан, кырбатынан, саһылынан аатырар. Ол да иһин булт сонорун, түүлээх кэрэтин туһунан элбэх ырыа, хоһоон сурулуннаҕа, араас үһүйээн, кэпсээн, сэһэн айылыннаҕа.

Билигин даҕаны Саха Республиката Россияҕа «хара көмүһү» – түүлээҕи туттарыыга биллэр-көстөр миэстэни ылар. Биһиги улууспутугар түүлээҕи соҕотуопкалааһынынан «Саарба» ХЭТ дьарыктанар. Бу 2005 сыллаахха тэриллибит тэрилтэ 9 үлэһиттээх. Салайааччылары – сопхуос саҕана булт хаһаайыстыбатыгар 1993 сылтан охотоведынан үлэлээбит Григорий Кэнчэриевич Барашков, суоту-ахсааны бухгалтер Наталья Петровна Николаева иилиир-сағалыыр, охотоведынан Николай Петрович Андросов үлэиир, «Байанай» диэн маҕаһыныннарыгар Туяра Ивановна Черова продавецтыыр, суоппардаахтар, рабочайдаахтар.

Булт соноругар улуус үрдүнэн 67 булчут сылдыар. Нэһилиэктэринэн хас биирдии булчут тустуһунан границиалаах. Сүннүнэн кийиһи, андаатары бултуулар. Киис Мырыла, Мындаҕаайы диэки үөскүүр. Бултуур былааннарын республикатааҕы «Сахабулт» ФАПК түһэрэр. Биэс сыллаах былаан бигэргэнэн быйылгы булт сезонунан бүтэр. Иннинээҕи сылларга барытын эриэ-дэхси толорон кэлбиттэр. Үлэ-хамнас хайдах барарын туһунан ыйыталаһыыга салайааччы Григорий Кэнчэриевич уонна бухгалтер Наталья Петровна манньк кэпсээтилэр:

– Чурапчы улуһун булчуттара сопхуостар ыйылыларынан сағана арҕам-тарҕам ыйылан хаалбакка биир сүбэнэн-санаанан сүрүннүүр тэрилтэ тэриммиппит. Бастаан «Сахабулт» филиала этибит. Сағалыырга, кырдык, ыарахаттар бааллара. Ол эрээри улам атахпытыгар туран билигин «Саарба» ХЭТ буоллубут. «Сахабулт» ФАПК-ны кытары контракт-дуогабарынан үлэиибит. Үлэ-хамнас үчүгэй, Илин улуустарга бастыгнар ахсааннарыгар киирсэбит. 2007 сыллаах сезонна 1 мөл. 217 тыһ. тахсалааҕы туттардыбыт.

Булчуттар үксэ 40-50 саастаах дьон. Бары даҕаны үлэҕэ-хамнаска эриллибит, холкуос, сопхуос сағаттан баай хара тыаларынан сэмсэбит, алаастарын, үрэхтэрин биэс тарбахтарын курдук билэр дьон. Үгүстэрэ араас үлэлэргэ дьону-сэргэни түмүт, окко звеноводунан, биригэдьириинэн үлэлээбит, хара үлэттэн толлон турбат эр дьон эликтэрэ буолаллар.

Бултуур булпут сүннүнэн андаатар, киис. Сезонна андаатарга сылга 10 000, киискэ 150 былаан түһэр. Бултуур сезон алтынны ыйтан сағаланар, кулун тутарынан бүтэр. Киискэ былааны улаатыннары кыаллыбат. Ахсаанын элбэтэр, үөскэтэр сыалтан үрдүкү тэрилтэбит сөбүлээн үллэрэр. Атын булка тииннэ, кырынааска, солондоҕо, саһылга былаан түспэт. Булчуттар түүлээхтэрин сылга иккитэ, үстэ туттараллар. Сыанатын «Сахабулт» быһар. Быйыл түүлээх туттарылар сыаната былырынынгыттан түстэ. Итини үрдүкү тэрилтэбит түүлээх, түүлээхтэн таҕастар, Россия ис да өттүгэр, тас да дойдуларга мөлтөхтүк батарыллалларынан быһаараллар. Тыа хаһаайыстыбатын министерствота хас биирдии киис аайы 500 солк., андаатарга 20 солк. дотация биэрэр. Түүлээҕи бэйэбит охотоведпыт кийиһи 4 суолга (дьүһүнүн көрөн) арааран, андаатары 3 көрүнгэ арааран тутар. Маны «Сахабулка» киирэн түүлээх тутар базаҕа көмүскээн туттарабыт, харчытын ылан төһөнү бултаабыттарынан үллэрэбит.

СЫМНАБАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

Булчуттар бултуур тэриллэрин, спецтангаһы, палатканы, хапкааны Тыга хаһаайыстыбатын министрствотын нөнгүө ылаллар. Сылга итинник 21 комплект кэлэр, 3 сыл болдьоххо бэйрлэр. Атын тэриллэри – аттарын, бураннарын, сааларын, о.д.а. бэйэлэрэ булаллар.

Сыллата үрдүк көрдөрүүнү ситиһэр бастын булчуттардаахпыт. Холобур, 2007 сылга Хатылыттан Егор Семенович Данилов 63653 солк., Болтоноттон Дмитрий Николаевич Местников 58080 солк., Сылантан Григорий Григорьевич Макаров 54496 солк., Хайахсыттан Василий Кузьмич Лукин 54902 солк. туттарбыттара. Конон Кузьмич Лукин, Федор Федорович Оконешников, Семен Николаевич Захаров эмиэ инники күөнгэ сылдыбаллар. Кыттыһан да бултааччылар бааллар, Холобур, ити билигин кэпсэппит булчутун Конон Кузьмич Лукин Хайахсыттан кэлэн түүлээгин туттарда. Кинилэр төрдүө буолан биригээдэнэн бултуулар. Икки быратты Кузьминнары кытта Петр Петрович Борисов, Борис Николаевич Каженкин сылдыһаллар.

Быйыл кыһын улууспут территориятыгар бөрө элбээтэ. Алаҕартан Ф.Ф. Оконешников 5, Мырылаттан Н.В. Брызгаев 2, Мындаҕаайыттан В.И. Егоров 1, Болтоноттон Т.А. Новгородов 2 бөрөнү өлөрдүлэр. Биирдии бөрөҕө 9 тыһ. солк. бириэмийэ көрүллэр.

Маҕаһыммытыгар «Сахабулт» табаарын атыылыбыт. Товароведпыт аҕалар. Сыанабыт халымыр. 2000-тан ордук сыаналаах табаары 3 ый төлүүргэ биэрэбит, бырыһыана суох. Булчуттарга аналлаах танас-сап, түүлээхтэн тигиллибит танастар, бэргэнэлэр, тыс этэрбэстэр, о.д.а., атыга бааллар. Сааскы, күһүнгү булт сезонун кэмигэр ботуруон атыланар, билигин мончууктар кэлбиттэрэ. Зырянкаттан чааһынай тэрилтэни кытары дуогабардаһан балык арааһын аҕалан атыылыбыт, кус кытта кэлэр.

Инникитин базабытын улаатыннаран былааннаахпыт. Кындалга бэрэбинэ кэртэрэ сылдыбыт. Кэнэтиннэхпитинэ, иккис маҕаһын аһаахпыт. Оччоҕо табаарбыт ассортимена элбиэҕэ.

Улууспут биир туспа суоллаах-иистээх, төрүттэрбит түн былыргыттан илдэ кэлбит дьарыктырын – бултааһыны сүрүннүүр тэрилтэбит үлэтэ-хамнаһа ситиһиилээҕэ киһини үөрдэр. Кинилэргэ байанайдара өрүү тосхойо турдун, санаабыт санаалара туолуохтун, былааннара олоххо киирэн истин.

Алексей Слепцов,

«Сага олох» хаһыат, муус устар 12 күнэ, 2008 с.

VII ТҮҮМЭХ
**БУЛТАММЫТ ТҮҮЛЭЭБИ УЛУУСТАРЫНАН,
СЫЛЛАРЫНАН КӨРДӨРҮҮ ТАБЛИЦАЛАРА
1991-2022 сс.**

ЗАГОТОВКА СОБОЛЯ ЗА ПЕРИОД 1993-2011 ГГ.

Улусы	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Абыйский	774	855	613	984	871	1104	959	713	1329	1186	1752	2019	2250	2482	2624	2388	2331	836	184
Алданский	1265	1765	1195	3024	2075	4276	3172	3984	5461	3824	5147	3880	4260	3846	3439	3062	4709	1440	473
Аллайховскнй				65	96	14			22	47	16	8	2	11					
Амгинскнй	819	807	552	488	785	827	913	1188	2037	1004	1958	1700	1630	1422	2022	1727	1427	972	364
Анабарский											1		4		1				
Булунский		23			1	3		1	30	84			8		44	30			
В-Виллойский	237	218	159	112	195	207	254	463	218	76	147	228	325	378	118	429	465	348	307
В-Кольмский	2175	2102	1137		1278	2058	1739	2297	2965	4184	1595	1496	1612	1158	481	917	1054	1097	115
Верхоянский	32	17		3	21	16	117	56	111	41	138	271	318	638	849	440	801	603	328
Виллойский	249	124	80	112	157	116	556	825	871	148	547	667	902	865	894	887	723	571	228
Горный	240	215	221	151	292	231	307	347	509	285	374	484	175	423	368	409	297		13
Жиганский	25	542	335	523	576	1045	983	1156	1642	1309	1200	1659	1548	1613	1449	1604	1482	1285	1527
Кобыйский	48	197	208	164	126	434	652	804	989	412	739	978	1184	1053	2154	1028	1176	981	708
Ленский	1777	2148	1427	2062	1900	2034	1829	2200	2418	3207	3031	3004	3005	3580	2848	2058	4229	2136	1659
М-Кангалаский	38	103	46	22	18	37	95	98	66	52	76	56	71	110	38	14	52	2	18
Миринский	1550	1101	1131	1302	1751	2138	2100	1321	1968	1848	3180	2996	3009	2811	3094	2055	3098	1978	
Момский	238	437	213	238	816	128	127	238	233	206	200	227	96	284	324	91	374	150	
Н-Кольмский	32	62	49	60	142	120	123	198	216	217	105	53	47	39	58	412			14
Намский	18				2	12		26	35	5	15	8	25			5			
Нерюнгринский	1041	629	634	1046	825	1220		944	1399	1594	1486	1601	1738	1719	1131	1244	821	548	109
Нюрбинский	32	263		3	396	261	99	1101	551	120	568	640	755	1034	1077	925	954	1116	1090
Оймяконский						3	3	1	3	12	2	9	42	4	2				
Олекминский	1206	2652	1695	2379	1113	2828	3000	4128	5526	2229	4144	4039	5012	3662	3958	6067	4015	2835	1117
Оленекский	1255	1461	493	458	703	551	794	953	858	550	895	393	203	450	466	520	409	248	183
С-Кольмский	3053	3269	1429	1668	2185	2993	2615	2811	3601	2479	2016	1562	3086	2591	1955	890	3109	1760	358
Сунгарский	202	315	125	255	152	103	155	352	228	124	563	585	497	636	2661	1730	1295	515	972
Таттинский	375	167	123	184	250	459	458	422	513	318	438	427	576	670	460	429	539	247	94
Томпонский	583	412	220	451	216	847	506	803	1128	948	1376	1681	1577	1721	1899	1878	2391	2300	1265
Усть-Алданский	70	210	22	48	9	21	98	87	136	100	133	312	337	449	736	264	482	545	224
Усть-Майский	751	1290	1480	1799	2043	1947	3518	2639	3115	1472	2689	3989	3800	4350	3254	2134	2576	1536	448
Усть-Янский	28		4		109					1									
Хангалаский	313	527	299	524	837	835	988	1583	1249	874	1692	1740	1600	1469	2268	1548	1484	1696	945
Чурапчинский	85	209	108	96	94	143	151	168	205	150	235	314	257	389	352	311	323	121	
Эвено-Быгантайский												4	13						
Якутск							54	93	61	4		8	20	7	4	3	2	3	3
Иное										426									
Количество	18511	22120	13998	19419	20034	27011	26365	32000	39693	29536	36458	37038	39984	39863	40870	35145	41030	25869	12746

ЗАГОТОВКА БЕЛКИ ЗА ПЕРИОД 1993-2011 ГГ.

Улусы	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Абылайский	10	202	11	30	1511	3	60	116	63	107	117	3	16	153	27		10		
Алданский	1239	1305	64	1437	1228	1178	877	169	40	1214	7855	471	1029	1144	319	557	924		40
Аллаиховский																			
Амгинский	476	261	2016	791	1117	372	179	104	448	3218	360	568	923	193	1337	1350	556	728	200
Анабарский																			
Булунский							11	6											
В-Видловский	13679	3114	2703	4102	11399	10104	4731	1516	2070	5293	3217	315	2696	883	1337	2644	2114	639	349
В-Кольмский		22		178	106	168	164	79	269	148	41	44	65	240	7		198	90	31
Верхоянский	8899	2919		6100	3876	1991	8553	5094	6926	259	1213	7	2206	6026	9066	4010	6147	1770	4163
Видловский	4858	1012	300	633	1079	570	1079	716	793	2123	3829	992	1172	307	2474	1978	750	688	594
Горный	2271			310	579	347	217	226	384	79	155	206	2	120	251	43			
Жиганский					25			3	8	3	54		4			428	4		
Кобайский	623	471	145	406	982	925	113	269	384	240	621	264	315	240	1450	519	414	233	80
Ленский	12341	6000	6367	23690	5570	17365	4635	1488	419	26980	14625	3377	2437	1960	1405	3133	3426	1153	
М-Кангаласский	613	119	279	22	325	259	408	78	87	250	516	61	289	216	130	112	68		
Мирнинский	556	999	697	1134	1288	515	209	106	482	276	2323	65	872	262	861	178	165	11	
Момский	2984	7067		2632	10681	4145	4190	496	324	904	682	517	356	486	1157	717	431		399
Н-Кольмский					27				1										
Намский	2622	761	1680	121		35	11	332	214	125	103	140	4	199	37	144	84		
Нерюнринский	395	281	191	1	584	189	253	293	67	255	822	378	188	209	24	43	91	117	
Нюрбинский	17011	562	929	1468	15271	10516	6021	5025	4718	13698	16797	1153	10167	10919	10531	19847	12356	5308	7637
Оймяконский				ПО	106	3255	1401	640	527	1970	832	666	183	26	56	16		36	
Олекминский	19938	995	9438	28788	26946	28075	12636	3973	3713	23579	22473	28	11360	12704	17956	11010	2533	559	137
Оленекский	220	30	4	12	320	134	257	67	12	80	112	2		1	17				
С-Кольмский	37	8			11	82	33	19	278	19	81		10	7	13	7	31		40
Сунгарский	29075	8797	16511	24461	48663	34166	7777	7349	16103	30264	20710	16003	26599	35695	24872	19069	4888	9196	5411
Таттинский	503	130	125	589	237	558	689	614	318	232	2165	139	207	381	759	298	107	78	77
Томпонский	962	635	1059	608	608	932	180	462	931	612	3349	409	391	409	1421	938	821	352	238
Усть-Алданский	549	649	7	255	180	124	123	272	173	538	1353	133	137	991	1304	1055	353	411	211
Усть-Майский	976	1158	1054	882	790	694	584	941	1013	663	420	937	1119	840	2310	1438	1048	679	15
У-Янский																			
Хангаласский	208	178	300	184	53	172	24	59	723	599	1233	435	705	852	1709	643	439	687	255
Чурапчинский	209	977	1064	734	1750	1824	832	733	54	102	168	88	99	315	110	429	84	14	
Эвено-Бытантайский	1373	455	2156	766	775	36	1121	248	166	969	202	73	375	134					
Якутск	1399	71				248	937	182	177	58	80	61	40	135	195	150	109	9	
Количество	124 026	39178	47100	100 444	136 087	118 982	58305	31675	41885	114 857	106 508	27535	63966	76047	81135	70756	38151	22758	19873

ЗАГОТОВКА ГОРНОСТЯ ЗА ПЕРИОД 1993-2011 ГГ.

Улусы	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Абыйский	1267	1068	615	1238	657	179	566	690	412	502	301	322	604	440	109	145	51	18
Алданский	402	25	64	297	241	174	97	19	137	81	143	110	130	179	61	87	118	
Аллаховский										28	15							
Амтинский	151	25	12	62	83	96	101	119	207	124	23	65	53	52	111	147	26	19
Анабарский													3	9	5			
Булунский		107				48	5	26	21	22		18	14	6	12			
В-Вилдойский	1621	524	232	517	2423	563	499	803	742	682	336	212	183	118	45	93	177	46
В-Кольмский	944	398	56	444	303	87	538	316	258	648	241	85	163	350	106	172	129	68
Верхоянский	4042	653		938	2312	836	5352	4156	3270	2083	1934	529	2564	1944	3709	1487	1425	562
Вилдойский	2353	525	130	842	1785	474	691	798	1625	602	423	450	636	531	641	312	323	273
Горный	249	111		197	186	99	91	142	301	86		38	4	40	35			
Жиганский	172	80	18	127	141	96	49	36	59	88	47	55	87	38	47	79	30	38
Кобяйский	347	213	32	435	448	241	238	477	772	307	100	143	237	275	233	183	123	108
Ленский	84	115		144	98	115	54	61	161	108	125	48	32	26	20	51	42	29
М-Кангаласекый	38	29	9	2	37	25	58	25	60	3	4	1	16	3		1	2	
Мирнинский	160	3346	725	177	493	187	228	293	236	186	188	80	106	67	123	53		4
Момский	642	1157		329	617	263	501	107	92	559	430	350	258	363	211	204	92	18
Н-Кольмский	848	469	382	158	310	198	64	42	75	18	48							
Намский	43	4		30	2	3		29	168	3	9	12	4	1	12	2		
Нерюнгринский	136	84	13	2	83	81	27	27	71	28	19	14	183	36	7	9	7	12
Нюрбинский	3838	85		50	1636	1337	639	1273	1103	938	500	208	206	334	1208	307	391	269
Оймяконский				851	24	316	109	101	101	454	270	279	95	35	74	45		24
Олекминский	225	40	132	234	252	52	131	214	165	125	168	65	71	79	25	51	11	41
Оленекский	2039	3276	485	464	1055	378	895	184	152	136	228	62	33	48	80	41	31	3
С-Кольмский	5661	2399	916	1554	1019	899	1032	1694	1009	635	1028	32	595	631	370	384	422	
Сунтарский	505	215	52	53	565	126	125	201	159	121	133	23	8	89	39	34	23	
Тагтинский	613	62	59	322	347	309	469	410	596	219	211	65	173	216	225	256	92	68
Томпонский	1904	812	430	1796	764	850	368	1156	1269	756	655	406	580	537	426	756	365	157
Усть-Алданский	287	117		139	109	37	102	65	158	59	46	30	67	103	106	82	31	27
Усть-Майский	301	395	159	397	621	55	362	477	908	63	170	242	280	284	289	286	159	85
Усть-Янский	226				370					17				4				
Хангаласекый	321	55	64	70	62	27	25	355	599	180	195	81	197	168	247	103	128	85
Чурапчинский	81	184	97	252	269	199	165	11	35	21	16	1	13	11	12	16	11	8
Эвено-Бытантайский	356	142	74	80	83	12	134	124	123	405	106	151	210	39				
Якутск (резерв)						2	127	76	30	5	4	5	3	2	3		3	3
Количество	29856	16715	4756	12201	17395	8364	13842	14507	15074	10292	8146	4182	7808	7058	8591	5389	4245	1998

ДОБЫЧА ОНДАТРЫ ЗА ПЕРИОД 1993-2011 гг.

Улуусы	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Абайский	2140	180		3415	876	3242	5829	6040	3780	5720	7543	9591	7893	1359	101	1085	1099		
Алданский				95	198	60	57	276	70	151	484	356	112	1008	539	1218	1067	862	342
Аллаиховский																			
Амгинский	1148	2124	1226	3512	2609	4088	5689	5127	7215	4Н74	5819	3775	4328	5663	6229	4719	5879	1970	1607
Анабарский																			
Булунский																			
В-Вилдойский	22158	18102	15886	9464	26912	14576	29756	18336	21388	7800	32296	20229	17519	11935	334	7982	20520	28087	1470
В-Кольмский		5339	9817	19705	6550	14406	6348	6672	2192	4548	4673	5494	12625	8040	961	1791	2973	235	34
Верхоянский	9				30	94	124	35			42				205	162	18		
Видлойский	18876	18744	11109	10470	14508	7105	20609	15766	29629	8271	33203	20128	20837	24868	11929	15235	19879	4157	2456
Горный	345				2	173	225	177	417		39			223	49	551			
Жиганский	645	439	500	1005	1436	1218	1586	1678	1511	523	2132	424	1039	693	567	524	1308		28
Кобайский	8691	7888	16573	13373	12993	7630	16958	16061	26742	1 1447	18552	11020	14728	27946	14114	14506	10563	6094	1838
Ленский					590														
М-Кангаласский	893	319	340	485	857	2033	2092	2201	2224	1200	1447	192	505	775	176	1429	172		
Мирнинский						21					88	1	84						
Момский																			
Н-Кольмский			39	1333	387		216	109	100				31						
Намский	232	2442	1317	1594	618	418	1757	1405	5769	183	2270	1110	480	679	127	1484	398		
Нерюнринский						213													
Нюрбинский	3942	1666		285	1883	3707	14725	15976	27465	12766	39831	17737	21899	27671	23266	26008	40147	55803	9063
Оймяконский													90						
Олекминский	40						14	93	105	25	286		4						
Оленекский					4										15	26			
С-Кольмский	53182	25688	33884	54236	26811	63382	32041	34966	21895	23001	35865	47196	35886	43864	11284	21291	31031	5572	9905
Сунтарский	462		12		177	36	187	1591	4862	2321	11308	5585	6005	6590	4733	4165	6751	5342	2451
Таттинский	2884	1216	485	3198	4052	12852	91 S3	7847	5961	4135	7616	1472	3581	6504	5098	7441	6737	2121	
Томпонский	804	314	582	4979	3040	5353	3821	2285	2827	1086	2734	1402	3159	3589	2939	4192	2934	1275	46
Усть-Алданский	2492	2275	1379	3606	3380	4102	6476	4113	11038	3724	6339	2715	3553	6249	10773	11634	8509	2447	780
Усть-Майский	747	593	643	717	2780	1212	2086	3000	1940	1265	3179	1164	3014	5130	3394	3959	3544	432	28
Усть-Янский																			
Хангаласский	789	2473	2226	3493	5654	11903	13124	4969	3816	1784	2665	1501	2310	2997	3352	4628	3957	1153	637
Чураччинский	2089	1410	1091	2212	1479	2568	3002	15310	11330	9468	6459	7453	3757	11205	14843	15636	6322		419
Эвено-Быган-танский				90															
Якутек						1289	970	696	353	9	541	76	211	49	25	56	23		
Коллективно	122	91212	97109	137	117	161	176	164	192	103	225	158	166	197	115	149	173	115	31104
	568			267	856	681	875	729	629	501	411	621	650	037	053	722	831	550	

ЗАГОТОВКА БЕЛОГО ПЕСЦА В ПЕРИОД 1993-2011 гг.

Улусы	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Абыйский			10					117	103	4	9	19	50	172	56	46	50		39
Алданский																			
Аллаиховский	257	400						43	70	13	452	297	250	26	238	208	362		
Амгинский																			
Анабарский								121	71	14	169	26	101	285	95	60	112	213	
Будунский			30					1	164	14	45	120	24	206	65	5			
В-Вилдойский		49																	
В-Кольмский								4	7										
Верхоянский	1							17	34	2	7	16	31	69	56	31	10	4	13
Вилдойский	1																		
Горный																			
Жиганский									2	1				58	5	-1			1
Кобяйский										2			1	3					
Ленский																			
М-Кангалаский																			
Мириинский			20						4					2					
Момский									34	5				4					
Н-Кольмский	226	91	160					79	134	44	262	12	7				11		6
Намский								1		1									
Нерюнгринский																			
Нюрбинский														2					
Оймяконский																			
Олекминский																			
Оленекский	50										4			28	33	9	1		
С-Кольмский	16	18	6					83	34	5	62	26	52	56	5		25		1
Сунтарский																			
Таттинский																			
Томпонский																			
Усть-Алданский																			
Усть-Майский																			
Усть-Янский	180	503	413					139	191	368	369	437	361	768	195	118	629	376	168
Хангалаский																			
Чурапчинский																			
Эвено-Быганганский								1	3				9						
Якутск																			
Всего	731	1061	639	1069	622	592	417	605	849	476	1379	953	905	2193	715	495	1200	593	228

Заготовки пушнины	Ед. изм.	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.1 Соболь	шт.	11 405	10 754	10 772	5 675	7 328	3 168	8 434	12 180
1.2 Ондатра	шт.	48 326	17 325	31 035	16 010	1 972	375	1 119	6 169
1.3 Белка	шт.	24 673	18 136	11 571	7 532	4 580	1 518	2 644	3 181
1.4 Горностай	шт.	1 849	1 534	1 828	1 331	736	248	245	349
1.5 Песец	шт.	74	446	269	373	33	0	78	9
1.6 Лиса красная, с/ч	шт.	40	34	255	35	188	58	Г 11	105
1.7 Волк	шт.	709	699	778	665	745	632	431	377
1.8 Прочие	шт.	211	148	130	457	104	187	495	177

Чаахаан, чаачар сиа – талах мастан изьбилэн онохулар лааскайы, мөботойу, кырынааһы бултуур тэрил. Быалара кыл буолар.

1. Тынкырай – синньигэс мас,
2. Элбэрээк – иитиллэр мас
3. Кирсэ – талах, боробулуоха
4. Чаачара – киил мас – күн көрөр өттүттэн ойо охсон ыллаллар, бөбө, күүстээх мас
5. Араама – талах, хатын оҕото
6. Балтыһах

Деревянный капкан

Ловушка для ловли мелких зверушек.

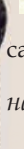

Хайыһар – Хаар үрдүнэн сылдьарга аналлаах, төбөтө токур, чараас хаптаһын. Хайыһары атахха тирии быанан бааналлар.

Охотничьи лыжи – две тонкие доски, с острым приподнятым носом, надеваемые на ноги для передвижения по снегу.

Айанна, булка илдьэ сылдьарга аналлаах **чүмэчи** иһитэ, хаата. Чүмэчини иһигэр уган баран сиргэ, хаарга батары туруору анньылар. *Дорожный подсвечник*

Хаалык – булчут кыһын хайыһарынан сылдьарга аналлаах тирэнэр мас *Лыжные палки*

Нотүрүүска – булт тэриллэрин тийэн санныга иилинэр тирии быа.

Кожаная перевязь – ремень для ношения охотничьих принадлежностей

Бүүдья үгар мөһөөччүк – сарыыттан тигилибит буудья мөһөөччүгэ.

Мешочек для пуль – мешочек из ровдуги использовался охотниками в качестве тары для пуль.

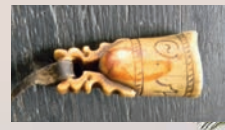

Доробуонньук, бөстүөн хаата – сүөһү муоһуттан онохуллубут, курга бааньылар хаа.

Рожок для пуль – сосуд для пуль, дробни изготовленный из рога крупного рогатого скота.

Бүрөбү мээрэйдир иһит – сүөһү, таба муоһун хаһан онохулар кыра иһит. Быанан нотуруускаҕа иилилэр.

Мерка для пороха – вырезана из рога. Привязывается к ноторууске.

Бүрөх иһитэ – буорах кутар иһит. Манньык иһити тимиртэн, муостан, унуохтан онороллоро.

Пороховница – сосуд для хранения пороха

Сүгэһар мас – малы, булду сүгэргэ анаан хаптаһынтан, икки салаалаах хатын мастан сүгэргэ анаан былаах араама.

Носила, поняга – деревянное приспособление для ношения охотничьих принадлежностей и добычи.

VIII ТҮҮМЭХ
СОНОР СУОЛУГАР
(хоһоонор, кэпсээнэр)

Кырдыаҕас булчут алгыһа

Кырдыаҕас булчуттуун сылдыаммын
Кыраһа суругун аахпытым,
Элбэҕи киниттэн билэммин
Эрдээхтик мин тыаҕа хаампытым.

Сэргэхпин сүтэрбит түгэммэр
Сэмэлээн, ол ону эппэтэ,
Эрдэттэн сэрэнэн сылдыарбар
Эргитэн ол ону этэрэ.

Үөрэтэр-такайар этиитин
Үөрүүнэн ылынар буоларым,
Сүбэлиир-амалыыр тыллара
Сүргэбин көтөҕөр буолара.

Ыллыктаах тыллара ындылаан
Ытыктыыр ыырдары биэрбитэ,
Ыраастык сылдыарбар баҕаран
Ымыылаах тыллара эппитэ.

«Үлэни дьолунан ааҕангын
Үөрөппит үгэспин тутуһан,
Этэнгэ дэ сырыт» – диэбитэ,
Эрдийбит бэйэбин кууспута.

В.В. Никифоров-Чигди

ПРОСТИ МЕНЯ, МАМА!

Этот трагический случай случился в конце 1960-х годов 20 века с воспитанником интерната 36-ой школы 6 км Алданского района. Многих детей оленеводов, кадровых охотников нашего района в те годы родители сдавали в интернат, а сами трудились в тайге. Воспитанники интернатов в те годы жили очень дружно, одной семьей, родителей на время учебного года нам заменяли наши воспитатели и учителя, которые с детства учили нас трудолюбию, культуре, честности и порядочности, за что мы, воспитанники интернатов, им очень благодарны.

Семья потомственных охотников-эвенков Михайловых проживала в п. Каталах Алданского района. Михайлов Аркадий в тот год заканчивал 8 класс, он был хорошим спортсменом, волейболистом, был гордостью школы, с которого мы брали пример. Он никогда не давал в обиду младших воспитанников интерната городским, и мы, ученики младших классов, брали пример с него, он был нам как старший брат. Закончив школу, он ушел, учеником охотника со своим отцом, так поступали многие воспитанники интернатов после окончания школы. В п. Каталах проживало в основном русскоязычное население, которое добывало слюду, там и проживали 4 семьи охотников-промысловиков. Аркадий с отцом осенью выехал на свой первый охотничий сезон после окончания школы. К 7 ноября стали давить морозы, снег был уже по колено, они с отцом вернулись в поселок Каталах на отдых, встали примерно в 10 км от поселка табором. Аркадий на лыжах пошел к матери на праздник 7 ноября, а отец остался с оленями на стойбище.

Когда он подошел к поселку, заметил лисью тропу, которая шла от поселка в лес. Оголодавшая лиса навещала помойку около детсада, в рюкзаке Аркадия лежали 2 капкана, которые он и настрожил под след лисицы. На второй день после праздника он пошел в спортзал поиграть в волейбол, встретиться с друзьями, вечером возвращаясь домой, он зашел на помойку посмотреть выставленный на тропе капкан на лису. Уже начало смеркаться, одного капкана на месте не оказалось, проволоку открутила лиса, потоск лежал невдалеке, след был свежий, еще не успел замерзнуть. Расстроенный, он пришел домой и рассказал матери о случившемся.

Аркадий начал собираться в тайгу, в погоню за первым своим трофеем. Обеспокоенная мать уговаривала сына не идти в ночь, обождать до утра, но сын был неумолим. Мать попросила Аркадия, чтобы он дождался, когда взойдет луна, чтобы было видно следы. Сын попросил мать, чтоб она не беспокоилась, лиса далеко не успеет уйти. «Я быстро на лыжах догоню лису», – уверял он свою мать, легко одевшись. Он взял с кладовки свою неразлучную одностволку, вынес камусные охотничьи лыжи и стал собираться в лес, в погоню за лисицей. Луна только показалась из-за леса, он сразу вышел из дома, посмотрев на термометр – на столбике показывало -43 градуса, подув на воздух – изо рта шел морозный пар; погода стояла холодная. Поежившись, он шагнул за калитку и быстрой походкой пошел за поселок. Дойдя до следов лисицы, он одел камусные охотничьи лыжи и быстро заскользил по следу, оставленному на снегу. Луна к этому времени уже взошла, и он отчетливо видел след с капканом, оставленный лисой. Пройдя с километр, он заметил лежку лисы. Учув погоню, лиса бросилась в ближайший распадок, след был совсем свежий. Аркадий быстро заскользил по свежим следам, приготовив ружье. Отдохнувшая лиса мигом перескочила глубокий ключ и бросилась в темнеющий лес. Взволнованный молодой охотник быстро побежал за своим первым трофеем. Переходя ключ охотник оступившись, упал в глубокую яму, одна лыжа с хрустом переломилась пополам. Встав и отряхнув снег, с горечью на душе молодой охотник снял ненужные уже лыжи, с досадой стал смотреть на след уходящей добычи в темнеющий распадок. Немного постояв, бросив в снег негодные лыжи, он побежал вслед за лисой, но снег был глубокий, почти до колена, сантиметров 40. Ничего не соображавший молодой охотник, обливаясь потом, что было силы брёл по следу, оставленному лисой. Вытирая пот с лица рукавом суконной куртки, он продолжал погоню за своей добычей. Наконец устав, и весь мокрый, он остановился перевести дух, но лиса была еще сильна и волочила одну переднюю ногу с капканом по глубокому снегу. Постояв, юноша снял мокрую суконную куртку, и бросив ее в снег, из последних сил побрёл дальше, оставшись в одном свитере, который был тоже мокрым от пота охотника. Наконец он сообразил, что лису надо выгнать на

чистое место, и он стал подрезать добычу к ключу. И, наконец, на освещенный лунной поляне он заметил долгожданный, свой первый охотничий трофей. Вскинув к плечу ружье, он поймал на мушку загнанного зверька и нажал на курок. Сноп огня на секунду ослепил молодого охотника, а эхо громом отдалось по распадку, зверек, подпрыгнув, замер на месте. Обрадованный охотник подошел к своему добытому трофею, взяв его в руки, с облегчением вздохнув, это был крупный лис крестовик. Но тут он почувствовал, что стал замерзать, одежда вмиг превратилась в ледяной панцирь. Пальцы на руках побелели вмиг, он стал натягивать на руки замершие рукавицы, но пальцы на руках уже не чувствовали холода. На середине поляны стояла ель, машинально он стал собирать нижние сухие ветки (амынер), чтоб разжечь костер и согреть руки. Быстро натаскал сухостой, положил их на сухие еловые ветки, достал из кармана спички, по побелевшие, отмороженные пальцы на руках стали словно чужие, не слушались хозяина. Он кое-как открыл коробок со спичками и попытался разжечь огонь, но уже онемели, рассыпав в снег спички. Аркадий побелевшими от холода руками стал их собирать, но у него ничего не получалось. Он сел под ель передохнуть, но встать уже не смог, одежда на нем замерзла, словно ледяной панцирь. Он с испугом разглядывал свои отмороженные кисти рук. Тут он понял, что сделал роковую ошибку, когда сломал лыжу, что не вернулся назад в поселок, но было уже поздно. Он сидел, и плакал, слезы, скатившиеся по щекам, сразу замерзали, он сидел и смотрел в сторону поселка, огни которого были ему видны. Равномерный гул поселкового дизеля разносился по распадку, до поселка было 5 км. Но помощи ждать было неоткуда, была уже ночь. Тут его взгляд нечаянно увидел воткнутую в снег его любимую «ижевку» – он сразу понял, что только его одностоволка может решить все в один миг. Аркадий отмороженными руками поднял к себе свою любимую одностоволку, он любовно протёр её побелевшими пальцами, попытался перезарядить ружье, но онемевшие и ничего не чувствовавшие кисти рук не слушались своего хозяина. Приложив все усилия, он кое-как переломил ружье, но выстреленная латунная гильза так и не поддалась отмороженным пальцам молодого охотника. Положив ружье на колени, он, откинув отяжелевшую голову к дереву, задремал, ему сильно хотелось спать. Но сознание вновь вернулось к нему, ему стало жарко, он снял с головы обледеневшую шапку и положил ее рядом с собой. Волосы на голове вмиг превратились в ледяные сосульки, но он этого уже не замечал. Взглянув в последний раз в сторону огней поселка, которые мерцали вдали, он увидел оставшуюся дома мать, которая звала его. Собравшись с последними силами, он отмороженными пальцами написал предсмертное письмо на снегу «прости меня, мама!», но силы покинули его, он так и не дописал слово «мама». Улыбнувшись в последний раз, он увидел родной интернат, своих друзей, одноклассников, тяжело вздохнув, сердце остановилось у Аркадия навсегда. Сильный мороз сделал свое коварное дело, забрав жизнь молодого охотника.

Чистое небо переливалось разноцветными огоньками, словно радуясь, сделав свое коварное дело. Суровый климат севера не прощает даже малейшей ошибки молодым охотникам.

Тем временем обеспокоенная долгим отсутствием сына мать, пошла к соседям, на праздники за продуктами приехал кадровый охотник Николаев Николай Иванович (Дярга). Заплаканная женщина сказала ему, что сына уже нет более 3 часов, как он ушел в тайгу за лисицей, которая попала ему в капкан. Бедная женщина умоляла, чтоб он пошел посмотреть, что случилось с ее сыном. Старик, взяв охотничьи лыжи, пошел по следам молодого охотника, вскоре он нашел сломанные лыжи, которые валялись на снегу. Луна еще освещала следы Аркадия, который, бросив лыжи, по глубокому снегу побрёл дальше за своей добычей. Вскоре впереди он заметил сукодную куртку юноши, она также замерзшая валялась на снегу. Старик понял, что случилось что-то страшное, он пошел дальше по следам Аркадия. Вскоре он вышел на поляну – к одинокой ели прислонившись, сидел человек. У старика мороз пробежал по коже – человек не подавал признаков жизни. Старик, испугавшись, долго не решался подойти к человеку, сидевшему у дерева. Пересилив страх, он потихоньку подошел к Аркадию, но помощь ему уже была не нужна, он был мертв.

Много смертей видел Николай Иванович, но такое видел впервые, изо рта Аркадия струился еще пар, под глазами юноши были ледяные сосульки величиной с кулак, остекленевшие глаза говорили, что сердце молодого охотника остановилось перед его приходом. От увиденного у старика на голове волосы встали дыбом, а его всего трясло от испуга. Тут он заметил, что Аркадий что-то написал на снегу рядом с собой, но прочитать он не смог. Развернувшись, он быстро на лыжах пошел в сторону дома, его гнал страх. Подойдя к поселку, он все думал, как сказать, бедной женщине о ее сыне, что его больше нет в живых, мать Аркадия сидела и ждала у них. Придя домой, он долго не решался зайти в дом, не знал, как смотреть в глаза матери Аркадия. Зайдя в дом, он снял одежду. Бедная женщина спросила, что с ее сыном. Он сказал, что сына ее больше нет. Мать Аркадия упала в обморок.

Наутро, когда привезли тело юноши к матери, за ночь мать Аркадия поседела и постарела, это заметили односельчане. Увидев, что ее сын превратился в ледяную глыбу, она упала без чувств, потеряв сознание. Ее занесли домой. Когда женщина пришла в себя, она закинула лису в жаркую натопленную печь, причитая, что из-за лисы она потеряла любимого сына. А мы, воспитанники интерната, были потрясены этой новостью и трагической смертью нашего друга, ученика 36 школы Алданского района. Вечная память останется в сердцах воспитанников интерната тех лет. Мы всегда собираемся вместе и вспоминаем нашего Михайлова Аркадия.

Подробности этой истории мне рассказал мой дядя Николаев Николай Иванович (Дярга), когда я уже вырос и стал кадровым охотником. Мой дядя в ту роковую ночь ходил искать молодого начинающего охотника и видел эту картину своими глазами. Этот рассказ «Прости меня, мама!» я записал с его слов и в точности описал этот роковой случай.

Анатолий Павлович Иванов-Анатолий Лээги

РАССКАЗ И. ТИНКЕЕВА

Это произошло в середине зимы. Один из моих односельчан рассказал, что недалеко от посёлка, он готовил валежник для топки печи в гараже. И мимо него проскакал огромный волк, который мчался за собакой. Уже со следующего дня люди стали видеть прямо у посёлка крупные следы серого хищника. Стали встречаться останки съеденных собак. В одном дворе, волк пытался поймать собаку прямо возле дома. Жители посёлка не на шутку встревожились. Вечерами перестали выпускать детей из дома. Да и взрослые стали бояться в темноте ходить по улицам.

Я сразу принял решение изловить опасного хищника. Вначале решил выяснить, откуда зверь заходит в посёлок и начал обходить посёлок по задним дворам, чтобы определить, где насторожить капканы. Не прошёл и 100 метров от крайних дворов, как увидел огромного волка, который, не раздумывая кинулся на меня. Ружья у меня не было, так как я не думал, что среди бела дня, зверь может напасть на человека.

Громко крича, я начал размахивать шапкой и отбиваться от волка. Зверь, оскалив зубы и оцетившись, стал кружить вокруг меня. Но затем, резко отскочив в сторону, скрылся за деревьями. Будь на моём месте ребёнок или женщина, несомненно, случилась бы беда!

Придя домой, я позвонил в администрацию посёлка и попросил известить жителей, чтобы, привязали собак и не выходили без необходимости, по вечерам, из своих домов.

В тот же день насторожил капканы в местах, где волк заходил в посёлок.

И только на третий день зверь оказался в капкане. Это был огромный волк – самец.

Жители посёлка свободно вздохнули, благодарили меня. Я был рад, что помог землякам избавиться от угрозы огромного хищника.

Иван Никифорович закончил рассказ, взволнованно встав со стула. Было видно, что он переживает в памяти, те непростые времена прошлой зимы.

Мне и сейчас, всегда очень нравится сидеть у потрескивающей сухими дровами печи, в гостеприимном доме старого охотника и с упоением слушать рассказы об удивительных охотах, коих в его жизни было огромное количество.

Меня всегда поражало способность моего друга, предугадывать, а скорее даже предсказывать события, которые должны были произойти в будущем. Он видел много такого, чего не видел обычный человек. Во всех явлениях природы, даже своих сновидениях, Иван Никифорович, видел какой-то смысл, какое-то предзнаменование. И оно всегда сбывалось. В это очень трудно поверить, но это действительно так.

ВОТ ЕЩЁ ОДИН РАССКАЗ ОХОТНИКА

В тот год зима выдалась особенно холодной. Мы с моим другом Петром охотились на речке Большой Патом. Охота сложилась удачной, добыли достаточно много соболя. Но нас очень беспокоила стая волков, которая зашла на наши охотничьи угодья. Посоветовавшись, мы перед самым отъездом домой насторожили несколько охотничьих капканов. Решили, что дней через 15-20 приедем их проверять.

Приехав домой занялись бесконечными домашними делами. Прошло три дня.

И вдруг среди ночи, когда мы все безмятежно спали, я отчетливо услышал звук захлопнувшегося капкана! От неожиданности я вскочил с кровати. Жена Марта заворчала на меня:

– Ты чего это старый, эмирячить начал?

– Капкан захлопнулся, волк на капкан наступил!

Утром я поехал в Патом к Петру.

– Петя, поехали капканы смотреть, я слышал, как капкан захлопнулся.

Пётр, недоуменно посмотрел на меня, как на сумасшедшего, но ничего не сказал.

С утра поехали на «Буранах» смотреть капканы. И точно! В капкане сидел большой волк – самец. Вот такой случай произошёл со мной в тот год. Хочешь, верь, хочешь не верь, улыбнулся мой друг.

Конечно, я всегда верю этому прекрасному человеку, доброму охотнику и моему замечательному другу.

А. Габышев, биолог-охотовед

УГРЮМ РЕКЕ

Это произошло на заре моей туманной молодости. Когда я проходил производственную практику в сибирской глуши «Угрюм реке» на Нижней Тунгуске. Тогда мы, неисправимые романтики тайги студенты-охотоведы рвались за таежной романтикой как можно дальше в таежные дебри нашей великой матушки Сибири. И вот таким образом я попал в Преображенский Зверопромхоз Катанского района Иркутской области. В те времена там места были глухие, как и везде в сибирской глуши. До сих пор помню степенных мужиков кержаков сибирских фамилий Сафьянниковых, Фарковых, Тетериных. В первые же дни я быстренько наверно по зову генов успел познакомиться тунгусами братьями Бояршинами, Сычегирами. Насколько правильно я тогда понял, они Бояршинами становились по ошибке волостного писаря. Так как ихнее происхождение, как мне поведала мудрая бабушка Наталья Васильевна из тунгусского рода Боягиров. Через несколько дней нас трех студентов и двух кержаков закинули на вертолете, так называемый средний кедровник на ручье Укшукон. Речка Укшукон был славный уголок. Стояла ранняя осень. Шумели вековые кедрачи. Красота неопишуемая. Мы под наставничеством опытных мужиков били шишку. Заготовили немало кедровых орехов. Но рассказ не о нем.

После нескольких дней интенсивного труда, мужики оставили нас перерабатывать шишек, а сами ушли пешком в деревню Ерема. Так и мы остались в тайге. Через неделю нас должны были забирать на вертолете. Заготовили мы около 20 мешков чистого кедрового ореха. Но через неделю не было вертолета и так до конца сентября мы жили в этом зимовье. Продукты кончились. Благо было очень много рябчиков да глухарей. Питались только этим. И это только нам прибавляла романтики. Паники не было. Каждую ночь к нам к зимовью подходил медведь. Собаки очень боялись. Всю ночь лаяли. Один раз мы фонариком засветили глаза медведя и хорошо, что не осмелились стрельнуть. Ружье у меня было Тоз-34 28 калибра. О нарезном оружии, которое теперь в изобилии и не приходилось мечтать. Вот один из таких дней томительного ожидания вертолета я услышал рядом с зимовьем писк рябчика и пошел для того, чтобы добыть его. Пошел и ушел далеко так, как погнался сначала за глухарем, потом увидел медведя и незаметно заблудился. Было начало октября. Я был только в энцефалитке. Хорошо, что были спички. Три ночи мне приходилось ночевать возле костра. Хорошо, что без топора я умудрялся из валежников сделать хороший костер, а ночи были холодные и долгие. Первые дни и ночи стояли пасмурные дни. Солнца не видно было. Немножко моросил мокрый снег. Я добывал рябчиков, белок. Жарил на рожне, берег патроны. И вот третье утро я увидел долгожданное солнце и пошел прямо к восходу солнца. Был подъем на сопку. И в один момент я оглянулся и замер. Вот это картина мне на глазах остался на всю жизнь. Я видел верхушку вековой тайги в хрустальном одеянии. Все было покрыто инеем, которая играла на восходящих лучах солнца сказочным озарением. Мое сердце щемило от такой красоты. Я понял, что тайга меня принимает в свои холодные суровые объятия из которых я никогда не вырвусь и буду влюблен на всю жизнь. Поднимаюсь на верхушке сопки. Вижу красивый сосновый бор. Хлопанье крыльев, звук как будто бурные продолжительные аплодисменты, как в 26 съезде КПСС. Это вылетел косяк глухарей, как сегодня помню 14 штук. Не стал на них охотиться, так я узрел недалеко старое зимовье. И сразу пошел к зимовью. Зимовье было очень старое, низкое. Возле зимовья я видел земляной лабаз. Больше никаких строений не было. Внутри зимовья на правой

стороне от двери была глиняная печка, вроде камелька, стол, нары. Немножко отдохнув, я ушел по тропинке, как мне показалось в сторону своего зимовья. Ходил целый день. А к вечеру неизвестным путем я пришел обратно к этому зимовью. Очень удивился и понял, что я окончательно заблудился. Не долго думая, я начал обустраиваться на ночлег. Подправил дымоход. Затащил дров и когда начал убираться, я обнаружил на столе старинный якутский нож с каповой ручкой без ножен. И вдруг меня осенило и как будто ударило током. Я узнал этот нож. В моей памяти как будто всплыло, как в кино кадры из моей жизни. В нем я маленький пацан четырех лет сижу возле палатки на краю покоса возле небольшого озера на санях. Пытаюсь строгать этим ножом какую-то пику для игры. Вдруг над моей головой пролетает незнакомая птица навряде совы и я кидаю ножом его. Нож естественно не нашел. Когда пришел отец, допытывал меня куда дел я нож. Он тоже не нашел. Вот и тот нож моего детства таинственным образом очутился за тыщу верст в глухой тайге и я как-то очутился. С этого момента то-ли от усталости, то-ли от испуга мое состояние стало как дурмане, как сон в булическом состоянии. Вдруг, когда стемнело, лежа на нарах, я ощутил чье-то присутствие. И невольно сел на нары. И вижу наяву. При свете печки ко мне спиной стоит женщина в белом одеянии. Она медленно оборачивается ко мне. Вижу отчетливо аккуратный пробор волос, красивый овал лица, украшения из бисера серебра... стоит красавица. Я замер от изумления... голова не соображает... кто такая... она... я огонь, я ветер, я воздух, Синильга...

– Я люблю простых людей, – говорит она.

– Коли любите простых людей, почему такая нарядная...

– Посмотри, какая я простая, – и привязывает на грудном украшении мой черный котелок из консервной баночки.

Потом мы стали разговаривать, не помню о чем. Вдруг она отчетливо говорит:

– Егор, завтра у тебя самый ответственный день твоей жизни. Утром пойдете туда так, чтобы солнце всегда светило наискосок в левый глаз.

Вдруг как будто я опомнился. Лежу оказывается лицом вниз на наре и у меня мерзнут почки. Оборачиваюсь, вижу яркое мерцание звезд... да вроде я в зимовье лежал, а тут я под властью звездного неба. Какой я маленький. Я маленькая частица вселенной... как будто я есть и как будто меня нет. Человек дитя природы... и не более того. Думаю, если вот так буду лежать, я умру... меня никто не найдет. Наступает утро. Будет яркий солнечный день, все покрыто инеем. Легкий морозец. Таежный воздух встречает меня в свои нежные, холодные объятия. Какое-то чувство. Прилив сил. Я начал собираться, вскипятил воду, заварил травой, выпил. Хотел взять нож, долго думал, завернул в бересту и также оставил на столе. Думал, если я возьму, навсегда останусь в этой таежной глуши. Все, ухожу. Энергично вышел, поклонился к зимовью вслух, попрощался и пошел, как наставляла Синильга, что солнце всегда светило наискосок на левый глаз. К вечеру я вышел на кресту просеки в двух километрах от нашей базы... Пришел. Никого нет. Вдруг слышу гул вертолета. Бегу к авиаплощадке. Тут же без разворота садится вертолет. Выбегает руководитель практики рыжеволосый коренаст-охотовед промхоза Василий Меньшов. Под гул вертолета криком спрашивает, кто потерялся. «Я!» – говорю криком. Все начинаем грузить орехи, откуда у меня столько сил, я сам потаскал 16 мешков орехов. Все, вылетаем курсом на Ерему... Прилетаем, выхожу из вертолета последним. Все местные здороваются, обнимают. Гадали – якутенка медведь задрал, а он живой и невредимый, только весь прокопченный костром. Быстренько снабдили в баню и за тарелкой борща прямо на столе я заснул. Проснулся только через полторы сутки. Потом никто не мог понять, где я был. Мужики мотали головой, что на расстоянии дневного перехода ни одного зимовья в округе там нет. Потом махнули рукой.

А только тунгусы говорили – однако хозяйка плутала. Вот такая история со мной приключилась. Верьте – не верьте, но эти дни, которые я плутал по Нижней Тунгуске – это самые счастливые дни моей жизни... может быть и так. А книгу Шишкова «Угрюм река» я еще раз прочитал позже...

А бабушка Наталья Васильевна Бояршина рассказала, как она в молодости видела висящий гроб Синильги и волосы, спустя годы, как она сказала, белые-белые стали... вот так.

Росу золотую склевала синица,
Над рыжим болотом струится рассвет.
Мы снова уходим, и снова Синильга
Березовой веточкой машет нам вслед.

Егор Сыромятников, Садын

Куртуйах куолута, уларбыт уурааҕа

Куула тыа кэриитинэн
Куртуйахтаах улар
Хомурах хаары хаһан
Хоно түһэн сынньанаары,
Хороон хастан утуйаары
Көрбөтөллөр ханнык диэн,
Күөмчү соҕус сиринэн
Көтөн күпсүһэн иһэн
Көрсүстүлэр – түбэсигэн.

Кэрии тыа аттыгар
Кэккэлэһэн үүммүт
Кэрэтийэн көстөр
Хатын чаран өттүгэр
Халыйа көтөн кэлэн,
Дайбанары аччатан
Аргыйы соҕус сапсынан
Сөбүлүү көрбүт лабааларыгар
Таба көрөн имнэнсэн
Тайаара көтөн кэлэн
Тайтас гына түстүлэр.

Куртуйах көтөрүг күөмэйин
онгостон
Көхсүн иһигэр
Көөнньө сылдыр көңүл санаатын
Улугурбут көрүгүнээх,
Улуутуйбут быһыылаах
Улар көтөрү утары көрөн,
Кыраһыабай моонньун
кынгнары туттан
Куолулуур быһыытынан
куллугуруу олордо.

– Хаһан эрэ хамаанданан көтөр
Халын аймах хара тыам хаһаайына
Хара улар убайым!
«Дорообо!» – диэммин
тонхойон эрэбин,
«Эбэрдэ!» диэммин этинэ турабын.

Куула тыам мунунан
Куһугуруу көтөр
Куртуйах ууһуттан
Соҕотох хаалан
Сордоммутум ыраатта.
Уруккуттан даҕаны
Улуу доҕорбун улаханлык
саныбын,
Ол иһин этинэбин.

Эниги даа, биһиги даа
Эһиннибит аҕай дии,
Ханыылаһа көтөр
Хара тыам хаһаайынын
Хаһан эрэ көрөбүн.

Оттон биһиги аймах
Ойор-тэбэр, охсуһар
Омуннаахтык оонньоһорбут,
Көңүл барбыт күрэхпит
Көччүһэ түһэрбит көбүрээтэ,

Көңүл көтөр биһиэ
Көппөт-ойбот буолла.

Кырпа хаары өрүкүтэн
Кыырай халлаанна кылыгыраабыт
Халын үөрдээх хабыйакаан
Ханна эрэ күрэннэ,
Хабыгырыыра тохтоото.

Хата, ол оннугар
Хара киис элбээтэ,
Ханна да бар,
Халын тыаны аймаата.

Сыһыыга-хонууга
сынньана сыттааха,
Сылам хаар аннынан
сыбдыан кэлэн
Сылбырҕа мунугаан
Сохуган-өмүрдэн
сордуура элбээтэ.

Кылбаа манган хаарга
Кыл түгэнэ кыа хааны ыһан
Кыргара элбээтэ.

Бииртэн-биир кыылы
Билиэн ылан күннүүр,
Туох да буруйа сох
Тула көрөн чэрэнэлиир,
Тииттэн тииккэ ыстангалыы
Тиин барахсаны барыыр.

Онтон куобах барахсаны
Ким барыта атаҕастыыр,
Ситэн кэлэн сиир-аһыыр.
Хара маска саһар,
Курун тыаҕа куотар
Суола-иһиэ сүттэ,
Бэйэтэ да мэллйдэ,
Киис да тийһиннэҕэ,
Уһун-тийһин сотуннаҕа.

Көтөр-аймах сымыытын
Көрөн туран сизтэрбит,
Көңүл баран барыырын,
Көччүэйэрин-аймыырын
Көтөн иһэн көрөбүт,
Аһан иһэн абарабыт.

Сугунҕа уойар бэйэбит
Таһы-быһа мэллйдит,
Сиир-аһыыр, ыһар-тоҕор
Түүннэри сылдыбыт буолар,
Аһылыкпытын былдьатан
Аччыктыбыт-ырабыт,
Тобоҕолоон аһыбыт,
Тонгон-хатан сылдыабыт.

Көтөрү-сүүрэри атаҕастаабыт,
Көңүл өттүнэн айбардаабыт
Хара айыылаах хара киис
Хантан кэлбит сиригэр
Хаайан туран үүрүөххэ,

Хара тыаҕа хаһаайынныаха!

Хоту дойдуттан хомулла охсон,
Аармыйа тэрийэн арҕаа диэки
Иили эргийэн – илин энээргэ
Сорук ылынан, соҕуруу диэки
Тиит мастан тэийтэ охсоухха,
Сыалаах маска сыҕарыта
охсоухха – диэн,
Куртуйах муннаах куллугуруу этэн
Кутуругун хамсапта.

Ханнааҕы күүһүнэн халбас
харатын
Хааннаах өстөөхпүтүн
халбарытаары гынары? – диэн
Сүөргүлүү санаан сөҕө иһиттэ,
Куртуйах доҕорун
кууһуовун баҕарда.
Сүтүктээх буолан сүрэҕин ыттарда,
Уулааҕынан көрөн
олоотообута буолла,
Бэйэ бодотун тардынан
бөтүрүү олордо.

– Кырдык даҕаны,
кыһыылаах баҕайы,
Кыһытыан быатыгар кырымахтаах
кылааннааҕа,
Аарыма тайҕам аатырар түүлээҕэ.
Амырыын атаспыт
айбардыыра алыһын,

Ааҕан көрдөххө
алдьархай, элбэҕин,
Көтөр-сүүрэр көҕүрүүрүн,
Көһөн-куотан эрэрин
Көрө-билэ сылдыабын,
Көхсүбүнэн сэрэйэбин.
Итини барытын иилиир,
Ити болгуо тыыннаах
Алдыатар уонна абырыыр
Айылҕаттан айдарыылаах
Икки атахтаах кыыл
Ирдэһэрин туһугар
Ыйааһынҕа ууран
ыпсарарын туһунан

Суор суруксуту булан
Суруйтарар буоллар,
Сурукка киирбит сүппэт,
Сыа хаар буолан ууллубат,
Сууга-сокуона табыллан
Суһал дьаһал бардаҕына,
Куугунас кынаппыт куһуура
түһүөҕэ,
Элэнгэс тылбыт элээрэн
кэлиэҕэ – диэн
Харыс тылы этэн – хааһын
хамсапта,
Кута көппүт доҕорун кууһа
түһэн уоскутта.

Валерий Чигди

Туллуктар

Туллуктар, туллуктар кэрэбит,
Тулуйан өр буола түспэккит,
Туундара чыычааҕа буолангыт
Тус хоту талаһа тураҕыт.

Үрүйэм чырылыы устарын
Үүт-үкчү үтүктэн ылаҕыт,
Сүр күүскэ сирилии түһэннгит
Сүрэххэ үөрүүнү кутаҕыт.

Үңкүүлүүр үрүң хаар түһэрин
Үүт-үкчү үтүктэн ылаҕыт,
Көрүлүүр кэриэтэ көтөннгүт
Көнүлгэ ыгырар курдуккут.

Туллуктар, туллуктар кэрэбит,
Тулуйан өр буола түспэккит,
Тус санаа ымыыта буолангыт
Тус хоту ыгыра тураҕыт.

Хапсыһыы

(оҕо сааһым олугар)

Ол кэмнэ хартыына атына,
Түптэбит буруота элбэҕэ,
Үрүң түүн үөрүүтэ үгүһэ,
Оҕо саас оонньуота олуһа.

Атыыр оҕус айаатаан
Алаастан айгыстан кэлэрэ,
Түптэни бүтүннүү сүргэйдэн
Түрүлүөн бөҕөтө буолара.

Харахпар хатанан хаалбыттар
Хатыламмат хабараан харсыылар.
Үөрүү-көтүү, көтөҕүллүү,
Эмиэ да айманыы, аһыныы.

Отойун олох умнубаппын
Оҕо сылдьан сөхпүппүн,
Олоҕум устата саныбын
Онно сылдьан көрбүппүн.

Үөр сүөһү үргэннэр
Өйдөрө көтөннөр сүүрэллэр,
Дыктиргээн көрөн турбуппун
Дыһынээҕин билбэт эбиппин.

Арай оҕус суоҕа,
Айдаан-хаһыы элбэҕэ,
Орулааһын суоһун-омунун
Ой дуораана үтүктэрэ.

Кыайбыт-хоппут көрүңнээх
Кыһыл хааннаах баастардаах
Оҕуспут сүүрэн кэлбитэ –
Буугуначчы тыынара.

Уолуйан-сураһан билбиппит
Оҕуспут охсуһан кэлбитин,
Аарыма эһэлиин бурайсан
Аатырбыт хапсыһыы буолбутун.

Хараҥа хотонго хаайыллан
Хаанынан таммалыы турара,
Хараҕын уута халыйан
Ханна да барбатын хараастан.

Кыргыһыы буолбутун туоһулаан
Кыыспыта киэһээнни саһарҕа,
Дьылыһан диригник тыынара,
Дьылбатын таайар курдуга.

Уурааҕа ыарахан буоларын
Оҕолор сэрэйэр этибит.
Оҕустан куттанар бэйэбит
Олуһун аһыйан ылбыппыт.

Кытаанах хапсыһыы буолбутун
Кыргыһыы хонуута кэпсиирэ,
Аарыма чаллах тиит аттыгар
Адьырҕа кыыл тыыммакка сытара.

Олох иһин охсуһалларын
Оройдоотоҕо буолбуппун,
Орой мэник бэйэбит
Оттомура түспүппүт.

Эйгэбитигэр эймэһийэн
Инникигэ эрэнэн,
Тыа ыала буолан
Тыыннаах эйгэҕэ сылдыабыт,
Өбүгэ дьарыгын тутуһан
Үлэттэн үөрүүнү билэбит.

Аттاران-санаан ылабыт,
Ардыгар арыыга хаалабыт.
Ааҕабын – адьырҕа аймырын,
Аргыйдык, ол чааһын этэбин.

Аныгы үйэҕэ – аһылаахпыт
Адьаһын хаайтарбат буоллаҕа,
Атыыр үөрбүт, табабыт
Айманар үйэтэ үүннэҕэ.

Куобахпыт отойун элбээбэт,
Куолуттан эбиллэн кэлбэт,
Хаарыан булпут аҕыйыыр,
Балыкпыт эрэ абырыыр.

Көнүл кэмигэр кустуубут,
Көрө сылдьан билэбит
Көтөр наһаа аҕыйырын,
Көтөн кэлбэт кыһыытын.

Урукку сирдэрбин кэрийэн
Улар улуутун көрбөтүм.
Маанылаах көтөрбүт бараммыт –
Мас көтөрө аҕыйаабыт.

Эйгэбитигэр сылдьан
Эймэһийэ саныбыт,
Эргийэр ээ, биһиги сирбит,
Эрэнэ саныыр кыымнаахпыт!

Истиэм дуо, мороду санатын

Оҕо сааһым сылларын
Ордугургуу саныбын,
Күспут-хааспыт тойугун
Кулгааҕы дөйүтэн кээһэрин.

Ордук мороду санатын
Олуһун суохтуур эбиппин,
Араас дыкти өгнөрүн
Абылыра кэрэтин.

Ол өрдөөҕү кэмнэргэ
Мороду саната элбэҕэ,
Адьас аҕыйах бэйэтэ
Алааһы ылан кээһэрэ.

Булчуттар бултаабыт кустарын
Бу баар курдук өйдүүбүн,
Мороду кус элбэҕэ
Ангаарын кэригин ылара,
Эгэлгэ эриэккэс ойуута
Этиэхтэн кэрэтэ-намчыта.

Сүүһүнэн үөр кустар – көтөрдөр
Үөһэнэн үөрдүһө көтөллөр,
Уруттаан уруйдаан ааһаллар
Ураты кустар мородулар.

Омуннаах-төлөннөөх ол кустар
Уруттаан сүппүт курдуктар,
Омукпут сиригэр ол курдук
Оо! Умсубут курдуктар, хобдохтук!

Элбэх сыллар-хонуктар
Элэнгээн, элиэтээн аастылар,
Үөһэнэн үөр кустар көтөннөр,
Үөрдүһө түһээт сүттүлэр...

Харалдык тахсыыта, саас аайы
Хаамабын, сэрэнэн иһиллээн
Мороду кус санатын истээри,
Эдэр саас кэмнэрин эргитэн
Эриэккэс тойугун күүһүттэн
Сүрэхпэр үөрүүнү саҕаары,
Сыл аайы кэтибин-сылдыабын.

Үрүлүйэр үйэ ангаара
Үөтэлээх туох да иһилибэт,
Быстах да түгэнгэ
Быһа көтөн ааспат...

Хайдаһын-ханнатын билбэтим,
Ангааттан кэбистэ кэлэйбитти
Аңыр көтөр, онно-манна
Аа-дьуо сапсына-сапсына.

Суһаллык, сууххайдык соһутан
Суох эбитин туоһулуур быһыынан
«Соох, сох-сох» саңаран айдааран
Халлааны хайыта-сурулаан
Халба халыйа көппүтэ,
Хаарыаннаах көтөрүм бардаҕа.

Валерий Чигди

Соботох туруйа

Дофорун сүтэрбит туруйа
Кыратык саңаран ылара.
Дорџоонноох лынгынас куолаһа
Иһиттэн тахсыбат курдуга.

Куруутун кэрийэ көтөрө
Кырдалы-маардары барыыра,
Хаарыаннаах дофорун аһыйан
Хатаннык хаһыытаан ылара.

Санааҕа-онооҕо ылларан
Санньыйан турара хонкуйан,
Түүнүгэр утуйан ылара,
Түүлүгэр дофорун көрөрө.

Үөр туруйалар кэлбиттэрэ
Үөрэ-көтө көрсүбүттэрэ.
Тула туран туруктааннар
«Тулуй» – диир курдуктара.

«Суох, кэбис», – диэбиттии,
Суһаллык көтөн тахсыбыта,
Туспа куруук сылдыахтыы
Түора көтөн барбыта.

Үөрдүһэрдии кэлбит туруйалар
Өйдөөбүт курдук өр турбуттара.
Өрө көтөн тахсыбыттар,
Үөһэттэн күүскэ кыламмыттар.

Күһүнгү куска

Үөл кус үөһэттэн кириитин,
Үөрдүһэн-элбээн кэлиитин
Кэтэһэн-манаһан дьэ биэрдим,
Кэлиэхтээх күөлүгэр тиэтэйдим.

Кус көтөр кэмнэрин кэтэһэн
Кулуһун аттыгар олорон,
Мэлдьитин тутуһар сизэринэн
Мэлийбэт туһугар көрдөстүм.

Санаабар тиэтэйэр курдукпун,
Саа тыаһыыр кылгаһын билэбин,
Салайан-туһаайан көрөбүн,
Сарайан кэлэрин күүтэбин.

Эмискэ элбэхтик ыттылар,
Эргиччи кустар көттүлэр,
Туһаайа туттаат тыаһыбын
Туура, сыалбын көрбөспүн.

Харса суох ытабын, ытабын,
Халлаанга сулуһу көрөбүн,
Сурулаан түспүтүн сөбөбүн,
Кыл түгэн-сонньуйан ылабын.

Борунгуй халлааны буруйдаан
Ботуруон аһыйа барбаттым,
Аахтара ытарбыт тохтообут,
Аптамаат халлааны үүттээбит.

Ол эрэн астына дуоһуйдум,
Уйуулаах үс күһү бултааммын –
Улуукан кизэһни ыллааммын,
УАЗ-пын собуоттаан дьизлээтим.

Валерий Чигди

Эрэллээх добор

Ыт курдук иччитимсэх,
Ыт курдук бэриниилээх
Суох быһыылаах киһиэхэ,
Чугас эргин биһиэхэ.

Күн-дьыл устан да аастын,
Олох да уларыйдын,
Арай эн добор ытын
Ильдэ хаалыа майгытын.

Ханна да бардаргын
Тулуйа күүтүө ытын,
Үөрэ көрсүө кэлэргин,
Эккэлээн ылыа ытын.

Истэр киһи сангатын,
Кыайан эрэ сангарбат
Өйдүүр-билэр барытын –
Өстүһэ сатаабат.

Дьэ кэргэнгэ, оҕоҕор
Кини дьыгнээх доҕорбут,
Булка, тыа олоҕор
Арахсыспат сорҕобут.

Ыт үчүгэй ымыылаах,
Иэдээнтэн көмүскэллээх
Көбүс-көнө санаалаах,
Адьяс бигэ эрэллээх.

Доҕоргун эн харыстаа,
Дууһаҕынан таптаа,
Тыынын толук уураарын
Саарбахтаабат атаскын.

2014 с. балаҕан ыйын 20 к.

Эрдэ турар үчүгэйиэн!

Эрдэ турар үчүгэйиэн,
Күн сардангата кэрэтиэн,
Ис кут күүспэр күүс бэлэхтиир
Истинник миэхэ мичээрдиир.

Эрдэ турар үчүгэйиэн
Күннүүн биир тэнгэ үһүктар,
Кэрэни көрөн, кэрэхсээн
Кэскили талан талаһар.

Эрдэ турар үчүгэйиэн,
Эргитэ олоҕу саныыр,
Үчүгэйи эрэ иэйэн
Үрдүккэ талаһа сатыыр.

Эрдэ турар үчүгэйиэн,
Элбэҕи ситэн бүтэрэр,
Күүстээх үлэттэн сылайан
Күннүүн биир кэмгэ утуйар.

Иван Мигалкин-Уйан Уйбаан,
2018 с. бэс ыйа, Дьокуускай

* * *

Иһилиибин иһийэн туран
Илгэ ардах таммалыыр тыаһын,
Сарсыарда дойдум үүт тумара
Сүргэбин көтөҕө кыһарын.

Көрөбүн хаар намыын үңкүүтүн
Кылбаара-тэлээрэ түһэрин,
Сири-дойдуну, бүүс бүттүүнүн
Сылаас суорҕанынан бүрүйэрин.

Истэбин сүрэҕим тыаһын,
Им-дьым, тохтообокко тэбэрин,
Кэм-дьыл: саас, сайын, күһүн, кыһын
Кэрэхсии күүтэбин кэлэрин.

Иһилиибин иһийэн туран
Иитэр-аһатар айылҕабын,
Иһирэх тыыммынан аһаран
Итиитик-истинник таптыбын.

Иван Мигалкин-Уйан Уйбаан,
2016 с. алтынньы

Ахтар-саныыр дьоннорум

Көрбөтөбүм өр да буолла
Эһигини доҕотторбун,
Миигин кытта өрүү бииргит
Саныыр-ахтар дьоннорум.
Биирдэ кэлэр бу олоххо
Дьоллоох эрэ буолуохха,
Үөрэниэххэ, олоруохха,
Үйэлээҕи оноруохха.

Сылайдахха эрчим эбэҕит
Эһиги эрэллээх доҕотторум,
Ис сүрэхпэр эрэллээхтэр,
Ип-иһирэх бэйэлээхтэр.

Ыалдьар диэни билимиэххэ
Хаарыаннаахай атастарым,
Үлэлиэххэ-хамсаныахха
Үйэбитин уһатыахха,
Куһаҕанга охтумуохха,
Кэрэ диэки тардыһаахха,
Көлүөнэни иитиэххэ,
Кэлэр олоҕу түстүөххэ.

Эн дьоллооххун дьыгнээхтик
Дьолун халын аймаххынан,
Өйөбүллээх доҕоргунан,
Өйдүүр-өйүүр оҕоһунан,
Манна бүгүн үбүлүөйбэр
Махтал кэлбит доҕотторбор,
Өрөгөйдөөх үөрүүбэр
Бары кыттыспыт дьоннорбор.

Уйан Уйбаан

ОНХОЙГО ОЛОРОБУТ ДИЭН ОБОНЬОРКООНУ ОРООН ТАҢААРБЫТТААХПЫТ

Иркутскайдаагы тыа хаһаайыстыбатын институтугар биолог-охотовед идэтигэр үөрэнэ сылдыар кэммитигэр хайдах бастагы хаар түстэ да, тыаҕа талаһы саҕаланара. Куораттаагы булт уопастыбатын кытта тиингэ, киискэ дуогабардаһан бултуурбут. Иркутскай чугаһыгар Шелехово куорат диэки барыыга Медвежья диэн станцияҕа дылы сарсыарда эрдэ электричканын тийиэн, күнү быһа тыаны кэрийэн бултаан, киэһэ эмиэ ол станциябытыгар төннөн, электричкаҕа олорон дьиэлиирбит. Чахчы үчүгэй бултаах сир этэ – кабан, кырдыаҕас, мас көтөрүн арааһа, онтон да атын булт баар буолара.

Ол курдук, дьэ биирдэ Федосеев Михаил диэн мордвин омук уола бииргэ үөрэнэр табаарыспынаан алтынны бүтүүтэ өрөбүл күннэрибитигэр бултуу бардыбыт. Куобахха, тиингэ, киискэ дуогабардаһан, учаастак ылан туруортаабыт туһахтарбытын, хапкааннарбытын көрө. Уолум миигиттэн биир төбө үрдүк, кэтит сарыннаах бухатыыр киһи. Мишалыын бу эргин хапкааннаабыппыт иккис сыла. Бастагы хапкааммыт кураанах, иккискэ киис түбэспит, салгыы туһахтарбытыттан икки куобагы ыллыбыт. Оннук кэрийэн баран, күн ортото буолуута аһыыр былаан үөдүйдэ. Студент дьон туох элбэх астаах буолуохпут – аһыйах быһыы килиэп уонна сибиинньэ сыалаахпыт – уолум дьоно ыыппыт кэһиилэрэ. Эдэр дьонно сэнэи киллэринэргэ ыраас, сибиэһэй салгын, килиэп, сыа, онтон ордук туох наада буолуой. Термоска кыра чэйдээхпит.

Үөһэ сыыр үрдүгэр тахсан аһыырга сананныбыт. Бу сылдыар сирбит – хойуу кедр, пихта мастардаах мырааннар түһүүлэрэ-тахсыылара. Мырааны дабайан истэхпитинэ, хаар түһэн барда. Мыраан үрдүгэр тийиибитигэр күүһүрдэ. Бу дойдуга хаар саҕаланнар эрэ лөглөччү түһэн кээһээччи. Намылыа түһэр хаар чуумпутугар арай туох эрэ хордурҕаан ылла уонна үллүктүү турар хаар быһынын күлүгүлдүс гынна. Биэс-алта миэтэрэ усталаах икки-үс миэтэрэ туоралаах сири тайаан, от-мас көмнөҕө бугул курдук чөмөхтөмүт. Тула – кабан суола. Аһыытын сыгытыланан, тулатаагы мас хатырыгын бүтэрбит. Итинтэн уонна суолуттан сылыктаан атыыр кабан иссэргэ бэлэмнэнэн баайылла сытар сирэ эбит диэн быһаардыбыт. Бэрт булка түбэспиппитин билэн, сыыры таннары түспүтэ буолуо диэн сэрэйэн, кэнниттэн түһүнэн кэбистибит. Эдэр дьон сыыры таннары сүүрэрбит эгэлгэ буоллаҕа. Кыылбыт аллара үрүйэни туораан, нөнгүө мырааны өрө тахсыбыт суола эрэ баар, бэйэтэ көстүбэт... Биһиги да син барсымахтастыбыт да, мыраан сырынынна соҕус ортотугар тийиэн эстэн хааллыбыт. Кыыл аата кыыл, түөрт ата, ситтэрбэтэ. Чэ, кэбис, ситтэриэ суох, төннүүһүкпүт диэн буолла.

Станциябытыгар төннүөх иннинэ сынньана түһэ таарыйа килиэптээх сыабытыттан сизхэ диэн буолла. Турар сирбитигэр хаар омоонунан көрөн кыракий онхой курдук баарыгар олоппос курдук олорунан кэбистибит. Уоскуйа таарыйа киһим бөппүрүөскэ уматынна, мин олорор сирбин онгостон онхой хаарын тулатын атахпынан тарыйан ыраастаатым. Ол-бу былаан, ханна хапкаан туруорар туһунан күө-дьаа кэпсэтэ олорон таах олоруохтааҕар онхой түгэбин хаарын тэбиэлээн бардым, эмискэ иһирдэ баттары үктээтим. Атахпын сулбу тардан көрбүтүм – чааскы айагыттан эрэ улахан көндөй баар буолбут. Иккистээн атахпын уган баран эрийэ соҕус тутан хаары тэбэн таһаардым, көндөйүм лаппа кэнгээтэ уонна иһирдэ туох эрэ күлүгүнүрү көһүннэ. Дьиибэргээн: «Миша, көр, туох эрэ баар», – диэтим. Онтон кыыл мунна былтангыырга дылы гынна. Ити тухары кабантан ураты өйбөр туох да суох. Булчут хаана киирэн кэллэ. «Давай!» – дэстибит. 16-лаах саалаахпыт, үс сүннүөхтээхпит. Сэрэххэ, бэйэни көмүскэнэргэ диэн илдэ сылдыарбыт. Мишам туһаайаат ытан хабылыннарда. Дьэ, доҕоор, киһи куйахата күүрэринэн часкыйбат дуо! Мин баттаҕым өрө туран кэллэ, бэргэһэбин көтөхтө бадахтаах. Саха киһитэ буоларбынан, «тыатаагы» диэн санаа элэс гынан ааста. Сыһа-халты туттубут буоллахпытына – иэдээн! Доҕорбун эргиллэн көрбүтүм – киһим ырааппыт. Биир саалаахпытын кини тутта сылдыар. Үөһэ да, аллара да барар бокуойа суох сыыры быардыы, холку түгэнгэ киһи мээһэ үрдүнэн ааспат лаанкыларын таах көтүөккэлээн сүүрүү кытаанаҕа буолла. Кэннибитигэр ынырык хойохтоох сарылааһын. Эккирэттэбинэ, миигин бастагынан тутууһук диэн туох баарбынан түстүм. Киһибин ойоҕолоон ситэн ылан kuota көтөн иннигэр түһэн тохтоттум. Улаханлык уолуйбута хараҕар өтө көстөр. Уоскутаары кыратык мөҕөн ыллым: «Тыатаагыны табылыннанан кыһырттыбыт.

Хаалларар табыллыбат. Араас буолуон сөп. Охотовед буоллахпыт дии. Сөпкө быһыыланыахтаахпыт. Дугуйдубут да тиһэбэр тириэрдиэхтээхпит». Икки сүннүөхтээх ботуруону Миша сизбигэр укта сылдыарын иитинибит. Уолум сааны миэхэ үөрүүнэн туттаран кэбистэ. Кэннибиттэн истэ. Син чугуруннаабыт. Биир курска үөрэнэр буоламмыт бэйэ-бэйэбиттэн кыбыстыһабыт даҕаны. Кэпсээн тарҕаны турдаҕа дии. Охотовед ааттаах дьон кутталбытыттан куотан хааларбыт саата бэрт.

Үөмөр-хаамар икки ардынан чугаһаатыбыт. Били үрдүгэр ололорбут онхойбут суон киһи батарын саҕа кэнээбит, тула хааннаах буор дэлби ыһыллыбыт. Тахсан барта буолаарай диэн чуннаан көрдүм. Быһаҕаһыгар эрэ диэри былтаннаабыт эбит. Иһирдье иһин түгэбэр кинигинийэрин кытта чаллыргыыр тыас баар, инчэбэй тэрээпкэнэн охсуолуур курдук. Улаханлык таптаран, хаана тохтон, тахсар кыаҕа суох буолбут дуу диэн уоскуйан бултүүрга сананныбыт. Киһибин үс-түөрт миэтэрэ тэйиччи, арҕах айаҕын ханас диэки ойоһоһуттан көрөрүн курдук кырылыгы ололортум. «Улаханлык таптарбыт быһыылаах, былтаннаата да ытаар», – диэтим. Бэйэм били көтүөккэлээн ааспыт хаппыт мастартан биир модьү мутуктааҕы аҕалан төбө өттүнэн арҕахха угарбын кытта илиим уот аһыа түстэ да, сүрдээх күүскэ иһирдье диэки тардан ылла, маһым силис өттө көхсүбүттэн сөрүү тарта өчөөн көрдүм, сүһүөбүм уйбакка арҕах диэки умса бардым! Эмискэ сирэйим иннигэр кып-кыһыл, кип-киэн хаан буолбут айаҕын аппытынан киһи уйулҕатын көтүтүөхчэ часкыйбытынан арҕах иһиттэн аҕаарыгар дылы былтас гына түстэ. Араас санаа элэҥнээн ааста. Киһибэр сыал биэрээри уҥа диэки үҥкүрүйэ сатаатым. «Ыт!» – диэн кыланым. Саа тыаһа өрө хабылла түстэ. Дьолго, тапта. Тытааҕым иннибэр бу кэлэн умса түстэ. Уолум эмиэ, икки уоһун тэнгэ тардаат, тиэрэ эһиллэн хаалбыт. Мин сэниэтэ суох үҥкүрүйбүт сирбэр ойоһолуу түһэн сыттым. Ити курдук үс аҕы сыппахтаатыбыт. Им-ньим... Дьэ, онтон үөрүү хаһытын төлө биэрдибит. Табаарыһым били кубарыйан хаалбыт бэйэтэ имэ тэтэрэн кэллэ. Эбэрдэлэһи буолла. Кыылбытын икки өттүттэн балайда көрөн ололордубут, бултаан бүтэн баран, дьэ куттаммыт курдук буоллум. Кыылбыт балайда арҕахтан тахсыбыт, кэлин икки атахтара эрэ иһирдье сыталлар. Уолум хайаан бэйэбин таппатаҕын сөхтүм. «Хайдах этэй?» – диэн туоһуластым. «Туох эрэ кыһыл былтас гынан сараадыан көстүбүтүгэр туһаайан баран, «Ыт!» диэн кыланыыны истээт да, саам сомуоктарын төлө тардан кэбиспитим», – диэтэ.

Син улахан, түөртээх-биестээх атыр тыатааҕы этэ. Төһөнөн саастаах да, мөдөөн буолар диэччилэр. Хайаан биһиэхэ кыайтарбыта буолла? Байанай маанылаатаҕа! Сытар кыыл майгыта арҕаҕы булбут киһи майгытыгар маарынныыр буолар диэн кэпсиллэрин истээччибин. Сымнаҕас майгылаах киһиэхэ сымнаҕас, ордуоска ордуос кыыл түбэхэр буолар дьэччилэр. Миша ханан да ордоотуу сылдыааччыта суох. Бэйэм да, тыгата иликтэринэ, тыгыһааччы суох.

Бултаан бүтэн, аҕыйах мүнүүтэ кэпсээн ололордохтуу түһэн баран, оһонньоркооммутун ороон таһаарарга сананныбыт. Сир-туом быһыытынан эдэр киһи быалыахтаах. Мишам миигиттэн балыс буоларынан, абыычайы толороругар эттим. Аһытыгар маһы ытыртаран, онно быаны баайан арҕахтан соһон таһаарыллар. Ону баара бастакы ытыгыгар аллараа сынгааһын төрдүттэн ололорчу тосту ытарбыт ыарытыттан дөйөн, ойон тахсыбакка иһирдье түспүт эбит. Ол да иһин көрүөхтэн сүөргү кып-кыһыл киэн аһахтаах курдук көстүбүт эбит. Баайар сирбит суох буолла. Төбөтүттэн баайыахпытын сүрэ бэрт – айыырҕаатыбыт. Абыычайы тутуспат буоллубут. Хайыахпыты, Мишам кыылы сабырҕабыттан ылан тарта. «Арҕаһын түүтүттэн сос», – диэн сүбэлээччи буолан туораттан көрөн турдум. Сааһынан кыра киһи илиитэ бастакынан тийибитин кэннэ, Байанайбыт баалаабат ини диэн баран, иккиэн соһон бөскөтөн таһаардыбыт. Ити кэмгэ халлааммыт сылыһан кэллэ, хаар түһэрэ тохтоон, күн тыган таҕыста. Ол быһыһыгар икки доруобунньугунан иитиилээх ботуруоннар баалларын биллим. «Тоҕо аҕыйаҕы ылбыккыны?» – диэн сэмэлээччи буоллум. Арҕахха сороһор иккилии баар буоларын истээччибин да, ааҕааччыбын да. Арҕах иһин маһынан суускайдаан көрдүм – иччитэх, ханан да харах кыланнаабата. Иһин силистээх мас көмөтүнэн ыраастаатыбыт.

Булпутун икки тиит ыккардыгар туора маска икки кэлин атабыттан үөһэ соҕус төһө кыайарбытынан таннары баайан туран, сиргэ анаан илдье сылдыар сытыы, син улахан бүк тутулар быһахтарынан сүллүбүт. Балайда бодьуустаһан таксодермия быраабылатынан сүлэн, тыгырахтарын хаалларан, тириитин тэлгэччи уурдубут ол үрдүгэр аллара түһэрэн астаатыбыт. Тас сыата үс илии курдук этэ. Иһин сыатын өйүөбүт бакыаттарыгар угаттаатыбыт. Улахан рюкзакпытыгар тириитин симтибит, үрдүгэр биир куобахпытын уурдубут да буоллар илин баппаҕайын тыгырахтаах тириитэ син биир тахса турар. Кыра мин рюкзакпар иһин сыатын, үөһүн, төһө батарынан этиттэн уктубут. Эт үксэ хаалла, ону аргы маска ыйаталаан кээстибит. Уот оттон сибиинньэ сыатынан, бөппүрүөскэнэн Байанайбытын аһаттыбыт. Тытааҕы этиттэн айыырҕаан амсаппатыбыт.

Электрикчанан айаннаан истэхпитинэ, кууруспут сорох уолаттара эмиэ атын станцияҕа сылдьан бултаан иһэллэр эбит. Мин рюкзак үрдүгэр олоробун, тон куобаҕы олбохтонон. Группабыт старостата бэркэ дьиибэргиир: «Коля, ити рюкзакка сыстан хааллын дуо?» Сэрэйэллэр. Ити тухары ама барыта куобах буоллаҕай? Аһыыр буолбуппут диэн күлэ-үөрэ кэпсэтэн аастылар. Туохтаахпытын эппэтибит – тэлимнэтии буолуо диэн. Электриккаттан түһэрбитигэр уолаттарбыт бииргэ бараары күүтэн тураллар. Биһиги улахан рюкзакпытын сириэн соһо сылдьабыт. «Киэһэ биһиэхэ киирээрин» – диэн ыңырсыы буолла.

Оччону истэн баран кэлбэккэлэр. Истиһэ-истиһэ уопсай дьыэ барыта киирэн аһаата. Бэйэбит биир-икки ньуоска миини иһэн хааллыбыт. Сарсыныгар деканакка тыатааҕыны бултуурга диэн научнай лицензияттан бири Миша аатыгар сабан кээстибит, мэйиитин уонна төбөтүн унуоҕун ыраастаан туттарыах буоллубут. Этин сүгэргэ атын уолаттары анаатыбыт. Зачеттар туттарыылара саҕаланан нэдиэлэ тыабытыгар кыайан тахсыбатыбыт. Аны биһигиттэн биир курс үрдүкү үөрэнэр нуучча уола эмиэ тыатааҕыны бултаан баран, эт сүгэ диэн иккис тахсытыгар хаамыы эһэ лаабаһын булан сии сылдьарыгар түбэхэн чуут бэйэтин былдьата сыһан бултаан киирбитинэн сибээстээн, ол күһүн тыаҕа бултуу тахсарбытын декан олоҕу бобон кээспитэ. Кэлин тымныы түспүтүн кэннэ тийибиппит, эппитин ылан барбыттар этэ. Ол дойдуга булчуттар үүтээннэригэр олорон дьыэтэ суох, атах-балай сылдьар (бомж) дьонноҕо кыһынын тымныы кэмгэ буулуур идэлээхтэр эбит этэ, кинилэр ылбыттара чаччы. Охотовед киһи быһыытынан кэлин толкуйдаан көрбүтүм – тыатааҕыны бултуурбутугар иккитэ сыыстарбыппыт. Олоппос онгостубут онхойбут, дьынгэр бэлиэ баҕайы сир эбит этэ. Сирийэн көрбүт киһи өйдүүн сөптөөх. Киэһэ баҕайы сиртэн туох баар оту, көтөҕөнү, буору-сыһы, олоҕор тэллэх уонна арҕаһын бүтүн онгостоору, хорууан аҕалбыта хаардаах да буоллар таба көрүүххэ сөп эбит. Хара маннайгыттан бултуу соруммуппут буоллар итинник кутталлаахтык ытыа суохтаах этибит. Арҕах айаһын түөлүү кириэсти икки мас анньыллыахтааҕа уонна баайыллыахтааҕа. Миша биһикки мүчүргэннээх түбэлтэбитигэр ону өйдөөн оноро охсор түгэн суоҕа.

Иккис сыыстарыым – абырҕал силиһин илиибэр тутуохтааҕым. Ону баара, ыксалга бултуу охсор баҕаттан өйдөөбөккө кэннибэр хааларан, иһирдьэ тардан ыларыгар маһым силиһигэр сөрүөстэн, былдьата сыспытым буолар.

Николай Сметанин

МҮЧЧҮРГЭННЭЭХ СЫРЫЛАР

Күһүн алтынныы ый бүтүүтэ кыыл таба Дьяангы өрүс арҕаа өттүгэр Куйга бүһүөлэгин аллараа өт-түнэн туораан Баакы, Ойуун үрэхтэр бастарынан Эбээн Бытантай улууһун Кустуур нэһилиэк диэки тутуһан айаннаата. Мин кыылдыттарбын барыларын тэрийэн таһаартаан баран, бэйэм кыыллыы бараары онгостон бардым, сопхуос директорыттан Горохов Герасим Васильевичтан көңүллэтэн, ахсынныы ый маннайгы чыһылатыттан киирэн түүлээх тутуугун саҕалыам диэн тылбын биэрэн эмиэ биригээдэ тэринэн эдэр уолаттардаах Семенов Ылдьаа уонна Аммосов Женяны кытта булка таҕыстым.

Ойуун үрэхин Саадах диэн салаатын баһыгар вертолетунан түстүбүт. Кыыл таба хойуута Саккырыыр оройуонун сиригэр ааспыт этэ. Биһиги бултуурбутугар син кыыл таба баар этэ. Ый курдук бириэмэ түргэнник ааспыта, биһиги 140 кыылы ытан массыына тийэр сиригэр бэлэмнээн сылдьабыт. Дьэ, онтон биир күн, сэттинньи ый 30 күнүгэр сибээһинэн «эһиэхэ сарсын массыына тийиэҕэ, массыына суолугар бэлиэтэ анньын» диэн дьаһал кэллэ. Биһиги нөҕүө күнүн сарсыардатыгар Ылдьаа биһикки биир буранынан суол үктүү Саадах үрэх төрдүгэр айаннаатыбыт. Эбиэт саҕана тийибиппитигэр биһиги иннибитинэ массыына тохтоон турбут суола, ону кытта эбиэттээн баран Харгы диэн улахан салаанан суоллара барбыт. Ас суулаабыт «Кыым» хаһыаттара быраҕыллан сытарын көрбүппүт. Биһиги улаханлык толкуйдаабакка эрэ, дьоммут кэлэн сыһа барбыттар, экирэтэн төннөрүүххэ диэт кэннилэриттэн бардыбыт. Массыынабытынан икки көстөөх курдук сиргэ тийэн ситтибит. Тохтотубут, букатын атын сир дьоно – Куйга авиапордун начальниктаах көңүлэ суох булчуттар сылдьаллар эбит, биһигини көрөөт куотарга бардылар. Халлааммыт харангаран барда, төннөн истэхпитинэ, бурааммыт умулан хаалла, заправкабыт бүппүт, үөхсүбүт иһин туох кэлиэй. Хонорго онгоһуннубут, былыр улахан баһаар буолбут сирэ буолан хаппыт мас элбэх этэ. Маннайгы түүммүтүгэр улаханлык тонмокко сарсыарда халлаан сырдыта хаамарга соруннубут. Уолбар Ылдьааҕа сүгэ туттардым, саатын ойуурга таһааран кистээтибит, мин карабиммын сүктүм. Дьэ уонна бурааммыт суолун устун

хааман истибит. Ол истэхпитинэ, иннибитигэр тииккэ улар көтөн тағыста, хаста да ыттым, сыһан истим. Онтон тохтуу түһэн иһиллэр гына ботугураан «хаамар сирбит тэйиччи, Байанайым, сыһа туттарыма эрэ» диэн баран ыппыппар уларым сууллан түстэ. Тийиэн ылаары көрбүппүт, төбөтө суох, адьас үчүгэй ытыы буолбут. Тута хааман иһэн үргээн уонна түөрт чааска арааран кэбистибит. Дьяангыга кыһынгы күн наһаа кылгас, сангардыы сырдаан иһэн харангарарга барар. Суолбут сүгүн көстүбэт буолла, харангарда. Хаппыт мастардаах сири көрдөнөн булан уот оттунан уларбыт аңаарын уокка үттэн сиэн син аһабыт курдук сананан, кутаа уоппут тула маһынан олорор сир онгостон олордубут. Халлаан диэки хайыһан көрбүппүт сулустар чағылыһан сырдаабыттара сүрдэммит. Дьэ, тымныы түүн буолла, ахсынныы ый 2 күнүн түүнэ, тымныы да этэ. Уоккар иннигинэн турдахха көхсүн тонгор уһун да түүн этэ, утуйуу кэлиэ дуо. Халлааммыт наһаа тымныытыттан халлаан сырдыырын кэтэспэккэ, «чэ, хаамыахха» диэн үрэхпитин таннары хаама турдубут, бүгүн үһүс күммүт үүннэ. Уот оттон уларбыт аңаарын үттэн, сүгэнэн үрэх мууһун хайыттан ылан кирэ-кирэ хааман истибит. Хата, улум Ылдьаа сүрдээх сэниэлээх хаамылаах этэ уонна уочаратынан суол үктэһэн хааман истибит, өр буолуо дуо, халлааммыт эмиэ харангарда, хата, сулустардаах түүн буолан хаамарга кыратык сырдатар. Хаар сиисии, оччолорго мин сангардыы кэргэн ылбыт киһи уонна кыыс оҕолоох буоламмын дьоммун саныы-саныы хаама сатыыбын, сылайыы да барда быһыылаах этэ, онуоха халлаан да тымныыта. Дьяангыга ахсынныы ыйга. Ол түүн тохтообокко хааман бултуур сирбит суолугар киирэн, дьэ уоскуйан, хас да чаас хааман халлаан сырдыыта балааккабытыгар кэлибит. Онно балааккаҕа хаалбыт Женя диэн уолбут үөрбүтүн, биһигини хам кууһа-кууһа, ытыы-ытыы биһиги муус буолбут сирэйбитин сыллаа да сыллаа буолбута. Балаакка иһэ сылаас да этэ, хам тонгон хаалбыт таңаспытын нэһиилэ устан аһаат да, утуйарга бардыбыт. Нөнүө күн сарсыарда туран таһырдыа тахсан көрбүтүм, балааккабыт таһынааҕы тииттэр төбөлөрө суох буолбут, уолбут тахсан биһигини иһиттиннэр диэн түүннэри ытар эбит. Уолбут рюкзакка иһит, ас уктуммут этэ уонна биһиги суолбутун батыһан бараары онгостуммут этэ. Дьэ, туһугар халлаан саамай тымныйан турар кэмигэр, ахсынныы ый 1-4 күнүгэр, дьиннээхтик Дьааны тымныы киинэ буоларын эппинэн-хааммынан билбитим, кытаанах хаамылар этэ.

Г.Г. Афанасьев

ДЫКТИ «КЭРЭМЭС САҢЫЛЫ» БУЛТУЙУУ

Арай биир кыһын аҕам кэрэмэс саһыл бултуйан кэлбитэ. Ол дьыл аҕам Сиинэ диэки бултаабыта. Холкуостан аҕыс таба ылан, түөрт турку сыарҕанан мал-сал тиэйэн, ас таңас булунан ыраах бултуу, балтараа ыйга суоттанан айаннаабыта.

Таба тириитэ сонноох, ыт тириитэ бэргэхэлээх, улахан ыт үтүлүктээх, тайах тыһа улахан, уһун этэрбэстээх, халын баҕайы ыстааннаах, уһун саал былааттаах, онон моонньун эринэр буолара.

Быйыл санаата дьэ туолан үөрэ-көтө бултуу тағыста. Оройон киинэ үчүгэй кадровай булчуттарыгар аҕыйах киһиэхэ тозовка саа булан биэртэлээтэ. Ол онтон биир саа – мин аҕабар тигистэ. 4 хаа ботуруоннаах сабыс-саңа сааны ылан оҕонньор олох үөрүүнэн сылдыар буолла.

Бу иннинэ биир уостаах 28 саалаах этэ. Онно отучча тимир ботуруоннааҕа. Сотору-сотору ол онтугар буулдьа ииттэрэ, ыраастыыра. Бу сырыыга саата тэллэх анныгар угулунна, «хаһан эмэ» диэн дьылҕаланна.

Туһапка барахсан сабыс-саңа кырааската кылбачыннаан, бастын миэстэҕэ – санныга кэтилиннэ. Түөрт сыарҕа соһуулаах тэлгэхэ иһиттэн, чигдини, хаары тоҕо кэһэн тыһаналара бурҕаннаһан суолга тахсан кулууп диэки түстүлэр. Аҕам оҕонньор нэһиилэ түһэн, таба туркутугар олоро биэрдэ. Табалар барахсаттар төбөлөрө хоройон, систэрэ кэдэйэн, энгээннэрэ тыһаан тамайа сиэлэн, тамалана турдулар. Мин түннүгүнэн ыраатан, сүтүөр диэри көрөн турдум...

Адам барбыта 20-чэ хоммутун кэннэ биир күн киэһэлик тэлгэхэбит иһигэр сыарҕалаах таба бөҕө киирэр тыаһа иһилиннэ. Мин тэлэгириэйкэбин санныбар иилэ быраҕаат таһырдыа ойдум.

Арай аҕам бүтүннүү хаар кырыа буолан, табаларын баайталыы турар эбит. Мин туркулары көрөбүн, туох баарын көрөбүн-истэбин.

– Мэ, нохоо, маны дьыэҕэ киллэр, – аҕам биир күлтэйбит бэрэмэдэйин сиргэ түһэрэр.

Мин сүүрэн тийиэн соһон тирилэтэбин. Дьыэбэр соһон киллэрэбин.

– Аҕам кэллэ-э.. – бэрэмэдэйи оһох таһыгар соһон аҕалабын.

– Хайа, ол тоҕо эрдэлээтэ?.. – ийэм соһуйар. – Кэлиэ өссө да эрдэ дии.

Таһырдыа тахсан өссө иккис бэрэмэдэйи соһон тирилэтэн киллэрэбин. Кууллаах туохтары эрэ ампаарга илтэрдэ. Бэйэтэ биир куулу кыбынан саатын тутан дьыэҕэ киирдэ. Куулун оһох кэннигэр, утуйар оронун атаҕар өйөннөрө уурда, саатын оронугар, муннукка туруору уурда. Оһох иннигэр кэлэн, синньигэс соҕус хардаҕаһы булан ылан, этэрбэһин хаарын тэбэннэ, кыһынна. Уһун саал былаатын моонньуттан сүөрүннэ, хардаҕастар үрдүлэригэр бырахта. Таба тириитэ сонун устан сахсыйан баран биэсэлкэ ойоҕоһугар тоһоҕоҕо ыйаата. Аны ыт тириитэ сөрүөтүн уһулан сиргэ бырахта, этэрбэстэрин быаларын сүөрэн устан оһох ойоҕоһугар быраҕаттаата.

– Хайа, тоҕо эрдэлээтин? – ийэм аһын бэлэмнии сылдьан ыйытар.

– Ээ, биир саһылы экирэтэн бэтэрээ чугаһаан хааламмын, дьыэбэр кэлэн хааллым, – аҕам дьэ уоскуйан, олорон эрэн табаһын урунна, хамсатын оборон табахтаан барда.

– Бу аат саһылын үс күн экирэттим. Нэһиилэ ситтэрдэ. Дьэ, куотар буолар да эбит.

Хос иһиттэн Балбаара эмээхсин тахсан оһох ойоҕоһугар олоппоско халын саал былаатын көхсүгэр бүрүнэ быраҕан, хамсатын уматтан эмиэ табахтаан унаарытта.

– Ол дьэ, туох ааттаах саһыла түбэстэ?

– Дьэ, этимэ даҕаны. Сор бөҕөтүн көрдөрдө. Туох да сэбигэр киирбэт, тахсан куоппута эрэ баар буолар.

– Нохоо, Миисэ, ыл, аҕал эрэ, ити оһох кэннигэр, куулга турар, – аҕам миигин соруйда.

Мин оһох кэннигэр өйөнө турар куулу соһон аҕалан аҕабар биэрдим. Аҕам тугу сүөрэн таһаарарын көрөөрү тобукпар олоробун. Ийэм, балтым, эдьийим бары куултан туох түһэн кэлэрин кэтэһэн көрүү-истиһи бөҕө.

Дьыэбит иһигэр дьикти үчүгэй, сылаас салгын илгийдэ, бары да санаабыт манньыйда, үөрдэ.

Балбаара эмээхсин туран илиитин суунна, сотторунан сотто-сотто.

– Дьэ, хайдах, хантан бултуйдун, Мэхээлээ? – диэн ыйытта, остуол аттыгар кэлэн олордо.

Аҕам оһоһун иннигэр кэлэн олорон эрэ, таһаһын тэбэммэхтээтэ:

– Дьэ ити саһылым иллэрээ күн киэһэ Саһыл Быталаах биир кыра үрүйэтин баһыттан суоллаан харанарытта. Мун Күөл диэки түһэрдим. Суолуттан көрдөххө, олох атын саһыл буоларын биллим. Хапкаан уураар сир суох буолан балааккабар түүннэри төнүннүм. Сарсыарда дьэ сорунан, онгостон, бөөлүүннү суолбар кэлэн эмиэ суоллаан бардым. Түүн сискэ тахсан чөнгөчөк анныгар хоммут уонна суола Күбээйи диэки халыйда. Күнү быһа үрэхтэри, дулҕалары, маардары, систэри быһа түһүтэлээн олох ситтэрбэтэ. Эмиэ харанарда, төннөр кыах мэлийдэ, эргэ ампаарга киирэн уот оттон хоммута буоллум. Табаларбын өтөх таһыгар ыталаабытым лабыкта көрдөөн нөнүө ойуурга тахсан хаалтар. Астара манна аҕыйах эбит. Хаһан тутан аҕалан көлүйэн, баанан бүтүөхпэр диэри күн ыраатта. Өтөх толоонун уһугуттан саһылым суолун булан эмиэ суоллаатым. Ол иһэн улардарга, кургуйахтарга түбэһэн аҕыйаҕы өлөрдүм.

Мин бэрэмэдэй тиһилигин сүөрэбин, онтон араас тонмут мас көтөрдөрүн, сүлүллүбүт, элбэх гына тоноруллубут тииннэри ылан эдьийбэр, балтыбар биэрэбин. Атын бэрэмэдэйгэ сүлүллүбүт тиин тириилэрэ элбэх гына баайылыбыттары хостоон муостаҕа уурталаатым. 2-3 солондо уонна аҕыйах кырынаас тириилэрэ бэрэмэдэй түгэҕэр хаалбыттарын таһаартаатым.

Аҕам хапкааннаах солондолору, кырынаастары оһох кирпииччэтигэр уурталыыр, салгыы кэп-сиир:

– Аара дэлби тыаһаан саһылбын өссө тэһирикэттим, суолуттан көрдөххө олох тохтоон аһаабат да буолбут. Чыра үрэҕин диэки ыраатан хааллым. Биир эрэ туркунан сылдыабын. Балааккабыттан олох ыраатан хааллым. Төннүөхпүн санаталыбын да, саһылым олох иннибэр сылдыарын сэрэйэбин. Араас суол-иис элбээтэ. Саһыл да суоллара көстүтэлиир. Кырынаас, солобуй да быһа охсон аһар. Куобах ойуур айы элбэх.

– Бүгүн сиппэтэхпинэ балааккабар төннүүһүкпүн. Бу да саһыла суох элбэҕи бултуйар инибин дии санаатым.

Арай баар сыбары эргийэн тахсан талахтаах от үрэххэ тахсан иһэн сэппэрээк талах быһыһыттан 5-6 улары көтүтэн туруордум. Улардарым от үрэх унуор баран олордулар. Ытыахха ыраах соҕустар. Табаларбар олорон аа-дьуо, дулҕалары үрдүлэринэн, аргый аҕай үрэх унуор тахсыбытым улардарым бу хороһон аҕай олороллор. Дьэ, сөп буолла. Мантан ытыахпын сөп. 150-170 миэтэрэ олороллор. Туоһапкабынан бэтэрээ олорор улары түннэри ыттым. Атыттар көппөттөр. Өссө иккитэ ытан бири түһэрдим. Улардарым дьэ көтөн тирилээтилэр. Улардарбын баран ылан табаларбар кэлэрбэр, арай, от үрээҥим диэки көрбүтүм ыраах баҕайы, саһылым үрээҥи туораан ойуоккалаан аҕай эрэр эбит. Үрэх унуор тахсан ойуурга киирдэ.

– Дьэ, эбээт, син ситэр эбиппин ээ. Билигин баҕас ханна да куоттарбат инибин.

Туркуларбар кэлэн улардарбын бэрэмэдэйим иһигэр уган баран дьэ, саһылбын экирэттим. Күн киэһэрэн эрэр. Саһылым сискэ тахсан, арай улахан бэс мас силистиин адаарыйан сытар анныгар кэлэн киирдэ. Хаарга тахсыбыт суола суох буолла.

Дьэ, мин, хапкааммын таһааран киирбит сиригэр, мас анныгар, көстүбэт гына ииттим. Тула өттүн хаарынан хайдым, мутуктары анныталаатым, суолбун көмтүм. Дьэ уонна сарсынҥа диэри кэтэһэн барарга санаатым. Мас аннынан ханан да тахсар сирэ суох. Киирбит эрэ сиринэн тахсыан сөп. Дьэ, ханна баран хонобун. Балааккам наһаа ыраах, 1 көстөн ордук. Чугаһынан өтөх да суох. Арай «Соболоох» эрэ чугас курдук. 4-5 биэрэстэ. Онно икки эргэ дьэ баар. Биирэ оһоҕо сэнэх, киһи хонуон сөп, лабыкта да чугас. Онон халлаан сырдык эрдэҕинэ Соболооххо кэлиим.

Кыра дьэ оһоҕо бэрт эбит. Ойуур саҕатыттан мутуктары хомуйан оһохпун оттон кэбистим. Хочулуокпар хаар симэн киллэрэн уурдум. Хаар аннын тэбиэлээн аҕыйах чуурка булан хайытан киллэрдим.

Табаларбын дьэ таһыгар ойуурга чэнкээйилээн баайталаан ытан кэбистим. Ол курдук өтөххө хонон турдум. Сарсыарда олох эрдэ туран аһаан-сиэн, табаларбын аҕалан көлүйэн, дьэ хапкааммар ыстаннардым. Хапкааммар кэлбитим, арай саһылым тахсыбатах. Тахсыбыт суола эмиэ көстүбэт. Мас ылан устатын тухары тонсуйан көрдүм. Туох да биллибэт. Мас аннын хаарын ыраастаан көрбүтүм, хороон айаҕа көһүннэ. Ээ, ол да иһин хороонноох эбит дии. Дьэ, оччоҕо бултаһан да көрүөххэ бачча хаайан баран. Сыарҕаттан сүгэбин ылан, мас мастаатым, туос буллум. Хапкааммын хороон айаҕар аҕалан көстүбэт гына ииттим. Уонна уот оттон хойуу буруо таһаардым. Уоппун хороонго чугаһатан ууран баран салаппаанынан хороон иһин диэки сапсыйдым. Буруо бөҕө таһыста, мас эбии умайан буруолаата. Кэтэһэн ойоҕостон саабын туһаайан турабын.

Дьэ хапкаан эстэр тыһа «кылыр» гынна, тилигирии түстэ. Иһирдэ киирэ сатыыр да тумнастан бэттэх кэлэ турар. Аны уокка сиэтиэх курдук мас умайбыт мастарбын туора хаһыйабын, ыһаталыбын.

Бээ, түбэстинг ээ, аат саһыла. Саһылым иһирдэ киирэн охсуһуу бөҕө, чардырҕааһын бөҕө буолла. Тимир хапкааны кирэ сатыыр, мөхсүү кытаанаҕа.

Антах, иһирдэ сытар.

Мин хапкааммын борубулуохатыттан бэттэх соһон таһаардым.

Дьэ, кэрэмэс талы саһыл тахсан кэлбэт дуо.

Уот оттон, уоппун аһаттым, чэй оргутан истим. Дьэ уонна бу кэллэҕим дии.

Аҕам, уһун кэпсээнэ бүттэ. Киэһэ хойут саһылын сүлэн, аналлаах маһыгар тиирэн оронун аттыгар куурда уурда.

Ити дьыл кыһыны быһа бултаан 800-кэ тиин, 10-ча солондо уонна кырынаас, өссө 1 кыһыл саһыл өлөрбүтэ.

Сорох сыл 1000-тан тахсалыы тиинги өлөрө сылдыбыта.

Михаил Михайлович Егоров,
уола, үлэ бэтэрээнэ. 28.10.2022 с.

БАЙАНАЙДААХ БУЛЧУТТАР

Аҗам Маппый балта Татыйына кэргэнинээн Пахомов Ыстапааны кытары иккиэ буолан табанан Сиинэ үрэх диэки тиингии тахсыбыттар. Аныгыскы ыйдарга бултаан бүтэн төннөн иһэн киэһэ балааккаларын туруоран хоноору тохтообуттар.

Утуйалларын саҕана күтүөт тахсан киирэ сылдьан: «Балаакка кэннигэр туох чолбоно баарый, дыкти...», – диэн муодарҕаан киирбит. Маппый уотугар ас биэрэ олонорон: «Чэй эрэ, билигин тахсан көр, чолбон суох буолуохтаах». Ыстапаан тахсан көрбүт уонна «суох буолбут» диэн соһуйан аҕай киирбит, ону биирдэрэ: «Байанай хараҕын көрбүтүн буолуо. Сээкэйбитин онгосто охсон утуйуохха», – диэбит.

Сарсыныгар туран Маппый урут тиингии сылдьан бэлиэтээбит сиригэр тийибиттэр. Онно эһэ арҕаа баар эбит. Аҗам Ыстапаанга: «Эппиппин барытын онгосон иһээр, кытаат», – диэбит (кэлин Маппый дьонугар күтүөтүн хайҕаан «тылбын истэн тугу эппиппин онгосон иһэр этэ» диэн кэпсир үһү).

Арҕаахха кириигэ «эһэ төлө көтөн тахсыбатын диэн» уһун маһы анньыбыттар, ол мас тула уйаны бүөлүү, сэлии саҕа мастарын аҕалан хаалаабыттар. Ыстапааны арҕаа үрдүгэр таһааран салгын тахсар чараас сиригэр лабаалаах уһун синньигэс маһынан арҕаа иһин булкуйтарбыт. Мас лабааларыгар эһэ түүтүн иилиһиннэрэн тардыахтаах эбит, оччоҕо эһэ уһуктан, киһи кэлбитин билэн арҕаахан тахсаары дьулуһуохтаах. Ол тахсарыгар сэлиинэн бүөлэммит сириин хаһыстаһына, үөһэ өттүгэр тулар киһи саанан ытан саайыахтаах. Инньэ гынан дьоммут эһэлэрин уһугуннаран, кыынньаан арҕаахан таһааран саанан ытан этэнгэ өлөрбүттэр. Балакча кэтэһэ түһэн баран Маппый Ыстапаанын: «Арҕаа иһигэр киирэн эһэни быалаа эрэ», – диэбит. Булчут үгэһинэн арҕаахха булчуттартан эдэрдэрэ кириэхтээх эбит. Онон Ыстапаан төһө да дьулайдар, киирэн бултарын быалаан, соһон таһаарбыттар. Өссө биир үгэһинэн эһэни өлөрөн баран кини сыппыт тэллэх отун барытын таска таһаарыахтаахтар эбит.

Маппый «иһирдэ оҕолооҕо буолуо» диэн күтүөтүн «хороону иккистээн булкуй эрэ» диэн соруйбут. Ыстапаан булкуйбут. Арҕаахха икки эһэ оҕото баар буолбут, олору эмиэ соһон таһаарбыттар. Быйылгы оҕолор буолан биэрбиттэр. Өлөрбүттэрин сүлэн, астаан баран Маппый «Амарах кыыл былырыыннытын эмиэ кыстатааччы, өссө туох эрэ баар буолаарай» диэн киһитин үсүһүн үөһэ таһаарбыт. Ыстапаан бэйэтэ хабытайдаммыт киһи буолан ыксаабыт харахтарынан көрө-көрө: «Туох эрэ баар!» – диэн санга аллайбыт. Онуоха Маппый: «Чээ, бэттэх таа-арт!» – диэн хаһытаабыт.

Онон түөрт эһэни өлөрөн байанайдаах булчуттар буолбуттар. Ыстапаан: «Бу түүдү дуу, илэ дуу?!» – диэн эрэ хаалбыт.

Пахомовтарга чэйдээн баран Маппый дьэитигэр киэһэ хойут кэлбит. Ийэ эһэ тириитин кини ылбыт, күтүөтэ Ыстапаан – оҕолорун киэһин. Кэлбитэ ийэм Анньыыска оҕолоноору ыалдыа сылдьар эбит. Хайыы сах бэйэтэ бэлэмнэммит: сайынны таас түннүгүн муус түннүккэ уларыттарбыт, дьэи иһигэр отун тэлгэммит. Кэргэнигэр кэлбитигэр нэһиилэ чэйин эрэ кутан биэрбит.

Маппый эһэтин сыатын киллэрэн остуолга кырбаастаан уурбут. Ийэм биир кырбаһы ылан сиэри төлү тутан сиргэ түһэрэн кэбиспит. Ол кырбаһы аҕабынаан түспүт сиригэр көрдүү сатаабыттар да булбатахтар. Онтон өйдөөн кэлбиттэрэ уоттарын аһата иликтэр эбит. «Оо, оччоҕо Айыһыт сыаны ылла буолуо», – дэспиттэр...

Бу түүн байанайдаах булчут Маппый Сергеев дьэитигэр өссө биир киһи төрөөбүт.

Бу сэтинни 18 күнүгэр 1927 сыллаахха этэ...

*Сергеев Матвей Григорьевич кыһа
Сергеева Варвара Матвеевна кэпсэнииттэн
хос сиэнэ Козловская Оксана суруйда*

«КРОТОВ»

Кротов 1980-с сылларга, Сэбиэскэй Сойуус туругуран тулар кэмигэр, Горнайга «Атамай» сопхуос Хаахынайдаах диэн күөлүн тула балтараа тыһыынча кэринэ табаны тутан турбута. Кырдыаҕас табаһыттар сопхуоска туруорсан, сылын аайы күрүө-хаһаа туттаран, урукку күрүөлэри өрөмүөннэтэн көрөн-истэн, таба үөрэ ыһыллыбатын хааччыйан ололорбуттара. Саас таба төрүүбүн кэмигэр түүннэри кэтээн, таба үөрүн эргийэ сылдьаллара. Табаны тардар эһэни, бөрөнү хас биирдиилэрин суолларыттан, аһыыларын икки ардыттан, кэмэлдьилэриттэн табаһыттар чуолкай билэллэрэ. «Ол эһэ быйыл эмиэ табаҕа киирбит, сүгүн сылдьыа суох быһыылаах», – диэн кэпсэтэллэрин киһи истэр буолара. Ити кэмнэ биир кырдыаҕас атыыр бөрө илин уна атаһын хапкаанга ылларан, хапкаанын үлтү ыстаан

куоппуг этэ. Атаҕа токуруйбат көнтөс буола оспут. Атыны кыайан бултаабат буолан, дьонно да өстүйдэҕэ дии, анаардас табанан эрэ аһылыктаммыта хаһыс да сыла буолбут этэ.

Хапкаанҕа, туһахха адьас киирбэт бэрт сэрэх адьырҕа буолан таба ылларбакка сылдыбыта. Өһөөтөҕө буолан санга төрөөбүт тугуттары бастарын хампарыта ыстаан баран, сизбэккэ эрэ быраҕаттаан кэбиһэрэ үһү. Хаарга илин уна атаҕын эрийэ тардан ылара олус бэлиэ этэ. Ол саҕана Сойуус үрдүнэн телевизорунан «Противостояние» диэн киинэ көстүбүтэ. Сүрүн оруолга Андрей Болтнев Кротов диэн таннарыахсыты, дьону талбытынан өлөртүүр олус ыарахан киһини оонньообута. Табаһыттар ол киинэни көрөн, сизмэх бөрөлөрүн «Кротов» диэн ааттаабыттар этэ. Үөһээңни булт тэрилтэтин сакааһынан бөрөлөрү бөртөлүөтүнэн бултуур этибит. Кротов таба ырыттан тахсыбат буолан, бөртөлүөккэ таба ылларбат этэ. Биир саас, сорунаан туран, биир ДТ-75 тракторунан, биир киһи бураанынан, биир турку табалаах киһинэн Кротовы таба ырыттан үүрдэрдит. Дьоммут үһүөн «Лен» диэн рациялаахтар. Биһиги «МИ-8» бөртөлүөтүнэн көтөн иһэн болдьохтоох кэммитигэр табаһыттар рацияларын долгунун хабаан истэн олордубут. ДТ-75 тырахтарыыһа Баһылай Оленов сангата аймана түстэ, Кротов Харыйа үрэх баһынан, таба ырыттан арҕаа тахсан барда», – диэн. Тыраахтар суолун булан тийибиппит, Баһылай кыһыл былаах оҕотунан далбаатаан Кротов суолун көрдөрө турар эбит.

Кротов атаҕын эрийэ тардан ылбытын бэлиэтии көрөн: «Дьэ, түбэстин иһи», – диэн астына санаан эрдэхпинэ, кыылбыт аны тайахтар сааһаабыт суолларыгар киирэн, суолун муннаран кэбистэн. Бөртөлүөттэн түһэн тайахтар орохторун чинчийиэхпитигэр диэри төттөрү ыстаммыт. Биһиги ир суолун ирдээн кэлиэхпитигэр диэри таба ырыгар төттөрү «дыбылыс» гынан хаалла. Таба суола хаары издьэ-гэй курдук илдьи кэспит сиригэр үөһэттэн киһи ирдиир кыаҕа суоҕа. Куоттаҕа ол. Күһүнүгэр арҕааттан, Түгэнэ үрээбиттэн, 15 бөрө ааннаан киирэн, биир сиргэ уончалыы табаны охтортоон алдьархай бөҕөнү онордулар. Ахсынны ый тымныытын, күнэ кылгаһын аахсыбакка, МИ-8 бөртөлүөтүнэн бөрөлөрү сойуолаһы буолла. Нэһиилэ икки бөрөнү ыллыбыт уонна күммүт кизһэрэн төнүннүбүт. Ол бөрөлөрү сиринэн бултаһан табаһыттар өссө түөрт бөрөнү ылбыттара. Олунньу ый бүтүүтэ МИ-2 бөртөлүөт бөрөлүү кэлэригэр хаалбыт тоҕус бөрө ханна сылдыаллара чуолкай биллэр этэ. Сарсыарда, анаабыт курдук, тумарыга суох олус ыраас, тыала суох сааскы күн үүммүтэ. Лүөччүктэр манньк күнү «видимость миллион на миллион» диэччилэр. Лүөччүкпүт Владимир Маньков диэн Маҕан этэрээтин биир бастын бөртөлүөччүгэ, кини Горнайга сылын аайы тахсан бөрөлүүрү. Бөрөлөрбүтүн сарсыарда утары көрүстүбүт. Тохсуон от үрэх энээринэн Түгэнэ үрээтин диэки тэттэн иһэллэр эбит. «Приготовиться», – диэн хамаанда кэнниттэн, кэлин түннүгү арыһан саабын бэлэмнэниэхпэр диэри бөрөлөрбүт мэлис гынан хаалбыттар. Үрүө-тараа сырсыбыттара көстүбэт. Суоллара орох курдук баран иһэн сүтэн хаалла. Хайдах-хайдах баҕайыны... «Летим пониже», – диибин. Ол иһэн арай өйдөөн көрбүтүм, биир кутурук төбөтө хаар анныттан быга сытара. Картеһынан хаары курдат ыттым. Бөрө табыллан орулаабытыгар, бөрөлөбүт бары эмиэ халын хаарын анныттан куруппааскылар курдук ойуталаан тахсыталаатылар. Чаас анаарын иһигэр аҕыс алдьархайы аҕалыт адьырҕалар манган хаары кытардан суох буолбуттара. Аҕыйах хонон баран аны Сииттэ үрээтин сыһыан Нам оройуонун диэки сытар Улуу Сыһытааҕы сылгы базатыгар киирбит үс бөрөнү бултаһа көттүбүт. Тийиэхтээх сирбитигэр диэри бөртөлүөт тыаһыгар бигэнэн нухарыйан ыллым. Уһуктан аллара диэки көрбүтүм, арай ыраас маары туораан соҕотох бөрө ойуолаабыт суолугар хараҕым хатанна. «Слева волчий след», – диэн лүөччүкпэр рациянан эттим. Эргийэн, намтаан кэлэн, иккиэн тэбис-тэнгэ «Кротов!!!» – диэн хаһытаһа түстүбүт. Кротов суола буолара саарбаҕа суох, бу сарсыардаанҕы «буруолуу» сытар суола. Киэн маардаах бэс ойуур буолан ирдииргэ кэбэҕэс. Бөрөбүт биир соччо улахана суох бэс ойуурга киирэн суолун бутуйан төттөрү-таары сүүрэкэлээбит. Улаханник бириэмэни сүтэрбэккэ, тахсыбыт суолун булан, салгыы экирэттибит. Саал бэскэ киирэн бөрөбүт эмиэ төттөрү-таары ойуолаабыт. Дьэ, олох да суолугар харааччы букуллан хааллыбыт. Эмиэ да быһа көтөн барбыт суола суохха дылы. Сылдыбыта да аһара элбэҕэ суох эрээри, бириэмэ бөҕөтүн сизтэ. Айаҕалы сатаан, бэс көмнөбүн тоҕо эрийтэрэн, көппүт сирбитин көстөр гына бэлиэтээтибит. Төгүрүйэн «өтүктүү» сатаатыбыт. «Тоҕо бэрдэй», – диэн санааппын кытта, киһим: «Вот он!» – диэн хаһыра түстэ. Онно өйдөөн көрбүтүм, бөрөбүт төбөтүн чолоччу туттан, сирэйэ-хараҕа көстүбэт, бүтүннүү хаар буолан баран бэрдьигэс быһыгар чөнөчөк курдук хамсаабакка олодор эбит. Дьэ, кытаанах ньиэрбэ диэтэҕин, өйүн, тулурун көрүн – бөртөлүөт тыас-уус буолан, көмнөх бөҕөтүн ыттыан бу сарбайан үрдүнэн хаста эмит кэлэн аастаҕа дии. Сордооҕу эмиэ да аһына санаатым. Бу уон биэс бөрө үөрэ арҕааттан кэлэн сылдыбыт сириттэн үлтү күөнтээн, табатын ырыттан үтэйэн, туора дойдуга тэскилэтэн тыһына быһыннаҕа. Көнтөс атахтаах улуу адьырҕа Кротов тыһына быстыбытын истэн, табаһыттар уруйдаан-айхаллаан туран «сууйбут» сурахтара иһиллибитэ.

Анатолий Петров, Бэрдьигэстээх, 2015 с.

ТИМОФЕЕВ ПРОКОПИЙ ПЕТРОВИЧ

(1921-2000)

НЭНИЛИЭК СЭБЭЭРИНЭ

Дьэ, бу түгэн байанай тосхойуута этэ. 1972 сүл күһү-нүгэр алтынньы ый 7-8 күннэригэр маннайгы кыстык хаар түһэн, сир үрдэ тонмут кэмигэр, аҕам быраата Бүөтүкээс уонна сылгыһыта Чомпус Сэмэн эргиллэн кэлэрдии, хаамыы тайах түбэһиэ диэн, күн сүһүктүйуута аттанан-ыттанан чугастыы «Кыталыктаах» туһайыытынан тахсыбыттар. Күнүс уон биир саҕана сэдэх мастаах тынанан хаамтаран иһэн ыттар сүтэн хаалбыттар. Өр-өтөр буолбатахтар, кутуруктарын кумуччу туттан бу сүүрэн аттарын кэннигэр ааспыттар. Хаарга туох да суол көстүбэт эбит, ыттар төннүбүт суолларын ирдээн хаамтарбыттар. Арай, кыра эниэ аппа сиргэ мутук арбынныаҕа бугул аҕаарын курдук үллэ сытар эбит. Дьэ, онно сэрэйбиттэр кырдыаҕас арҕаҕар түбэспиттэрин. Сыырдарын төгүрүччү эргийбиттэрэ туох да суол көстүбэтэх. Ол аата баар дэспиттэр да, бөһүөлөккэ чаас курдугунан сиэллэрэн кэлбиттэр. Аара айаннатан иһэн сүбөлэспиттэр: «Борокуоппайга карабиннаах, эсэһит ыттаах,

аттаах. Кинини ылан баран төннө охсуохха, кырдыаҕаспыт билэ сыттаҕа, арҕаҕыттан тахсан барыа», – дэспиттэр. Аҕабытыгар кэлэн тыын быһаҕаһынан кэпсээбиттэр, түргэн үлүгэринэн хомунан барар буолбуттар. Аны аҕабыт биир карабин кыра диэн, биригэдьиир Сэмэн Былатыанабы илдэ барыахха наада, киниэхэ карабиннаах, аттаах диэн буолбут, тийибиттэрэ киһилэрэ сайыны быһа атын миинэн ырыаран кэбиһэн ытан кэбиспит, хата кэлээскэлээх матасыыкыллаах эбит. Биригэдьиир Былатыанап санаатын түһэрбэтэ, хоспохтон кэрэбиинин ойутан таһаарда. «Бардыбыт, мин матасыыкылыбынан билигин Кыталыктаахха тийээн кэтэһиэм», – диэн күлэн саһыгыратан баран матасыыкылын үрдүгэр олоро түстэ да газтаан кэбистэ. Аттаахтар быһалыы түһэн болдьоммут сирдэригэр бу сиэллэрэн кэлбиттэр, киһилэрин матасыыкыла бу тирилээн кэлбит. Хап-сабар арҕахтарыгар супту тийибиттэр. Аара арҕаҕы бөлүүр мастарын, титириктэри кэрдэн сүгэн аҕалбыттар. Аҕам ыттар арҕаҕы булан үрэн барбыттар. Дьоммут арҕах айаҕын бөлүүр мастарын санга анһан эрдэхтэринэ, аллара кырдыаҕастара ырдыгынаан барбыт. Сэниэлээх киһилэрэ Бүөтүкээс арҕах кэннигэр чуолҕан дьөлөн хаппыт титиригинэн сууралаан барбыт. Кырдыаҕастара өр-өтөр буолбатах, арҕаҕыттан быгылаан барбыт, кэтэһэн туран үһүс быгытыгар ытыалаабыттар, эһэлэрэ таптаран мелис гыммыт. Ол да буоллар эһэлэрэ ырдыгыныыра иһиллэр эбит, оҕолооҕун билэһинэр чуолҕанынан ытыалаабыттар, ырдыгыныыр санга дьэ иһиллибэт буолбут. Бултуйбут дьон быһыытынан бултарын арҕах иһиттэр таһаарыыга, аҕабыт бьа-туһах бэлэмнээбит уонна уон иккилээх уол оҕо харытын саҕа суоннаах хаппыт титириктэн эпчиргэ маһын үһүнун саҕаны быһан аҕалбыт. Бу эпчиргэ мас кырдыаҕас аһыытын кэннинэн туора угуллар, томторуктуу баалыбыт муннун ити маска икки өттүгэр баайаллар. Былыр-былыргыттан бултуйбут дьонтон саамай эдэрдэрэ арҕахха киирэн ити баайыыны илиитин иминэн онгорон тахсыахтаах. Аҕабыт дьонун эргийэ көрөн биригэдьиир Сэмэнгэ санга аллайбыт: «Дьэ, Сэмэн, кэл эрэ», – диэбитигэр киһитэ кэннинэн чинэрийбит, «мин маннык булка отой сылдыбатах киһибин», – диэн өссө тэйэн биэрбит. Сэмэннээх Бүөтүкээс хаһан да арҕахха киирбэтэхтэрин билэр буолан аҕабыт хап-сабар быатын үһүгун курданарыгар бобо баанан, арҕах иһигэр сыыллан киирэн барбыт. Илиитин иминэн кырдыаҕаһын муннун булан томторуктуу баайан, туорай маһыгар эрийэ баайан баран: «Чэ, тардын», – диэтин кытта дьоно холбуу тардан таһаарбыттар. Аны оҕотун быалаан таһаараары иккистээн сыыллан киирэн илиитин иминэн аһыытын булан эпчиргэ маһын уган истэҕинэ, арай түгэххэ харах уоттара чаҕылыннаспыттар уонна суоһурҕанан, ырдыгынаан барбыт. Аҕабыт соһуйан: «Өссө баар!» – диэн хаһытаабытын, дьоно сулбу тардан таһаарбыттар. Арҕахтарын кэлин дьөлөҕөһүн кэнгэтэн буулдыа сааларынан ытыалаан бардырҕаппыттар. Тыас-уус иһиллибэт буолбут, үһүстээн киирэн бастакы оҕотун быалаан таһаарбыттар, оҕото былырыынны эбит. Үһүс эһэлэрэ эмиэ былырыынны оҕо эбит. Баай Байанай тосхойбута диэн ити буолар. Дьаһал быһыытынан

биригэдьиир Сэмэн бөһүөлэктэн прицептээх бөлөрүүһү аҕаларга матасыыкылынан тэптэрэр. Хаалбыт үс киһи байанайдарын сыа-сым курдук астаан барбыттар. Халлаан боронгуйуута бөлөрүүстэрэ Сэргийэйп Кириинэ, бөһүөлэк биир тэтиэнэх уол оҕото, дьонуннаахтык туттан, байанайдаах дьону көрөн үөрэн ыманнаан ылбыт, икки ытыһынан бобо тутаттаан дорооболоспут. Түргэн үлүгүрдик тиэйэ охсон бөһүөлэккэ биһиги тиэргэммитигэр баар буола түспүттэрэ, ийэбит барахсан ампаарын хомуйан муостатыгар хаптаһын, биһигинэн тэлгэттэрэн бэлэмнээбитэ. Улахан дьон эттэри саас-сааһынан киллэрэн тэниччи тарҕаппыттар. Аҕабыт бөһүөлэк биир кырдыаҕас булчутун «Хаптаҕай» Мэхээлэни биһигинэн ыңыртарбыта. Мэхээлэ оҕонньор сүбэтинэн, былыргы абыычайы тутуһан байанай бэрсибит этиттэн бөһүөлэк ыалларыгар түнэтэн күндүлүүргэ уонна сэбээрин буһаран дьонно амсарга быһаарыммыттар. Сарсыныгар эрдэттэн күтүөт Уйбаан Сахаарап «Дьээрим» биригээдэтин дьонун ыңыртаан, тэлгэхэҕэ кырдыаҕастарын этин эттээн барбыттар. Эдьий Суура биһиэхэ суумка туттартаан кырбас эттэри угугалаан бөһүөлэк уһугуттан саҕалаан биир да ыалы умнубакка түнэттэрбитэ. Абыычай быһыытынан кыыл этин сиэх иннинэ уҕа саннын үрдүнэн: «Хуух!» – диэн кыратык хаһыытыгыһын, ити аата кыыл этин сии илик киһи суор сизтэ диэн саҕа аллайар. Дьэ, итинник сүүрэн-көтөн күн ортото буолуор диэри бөһүөлэкпит бары ыалыгар эппитин түнэтэн бүтэр-биппит, хата кыра бырааттар Бииктэр, Киэсэ чугас ыалларга түнэтэн абыраабыттар. Ийэбит сарсыардаттан кырдыаҕас сэбээринин буһараары, чугастааҕы дьүөгэлэрин ыңыртаан астарын астаан, дьэ оһоҕор уонна сайынҕы хоспох оһоҕун оттон буһаран барбыттар. Эбиэккэ сэбээрин бэлэм буолбута, остуол тардыбыттар, бултаабыт дьону, нэһилиэк бэрэссэдээтэлин, управляющайы, биригэдьиридэри, нэһилиэк кырдыаҕастарын, үлэлэспит дьоннору ыңыртаан кырдыаҕастарын сэбээринин, этин байанайга махтанан сыа-сым курдук отучча киһи аһабыта. Дьэ, бу аата төрүт абыычайы тутуһуу бүтэһик түгэнэ буолуо Өрт бөһүөлэгэр.

Анатолий, Тимофеев Прокопий Петрович бэһис уола

КИҨИ КИҨИЭХЭ ТИИЙБЭТЭ СҮРДЭЭХ ДА ЭБИТ ЭТЭ

Улуу булчут Боеков Христофор Спиридонович (Бөрө Курустунуор) сырдык кэриэһигэр

Оччолорго мин саамай дьэлтэйэр дьэтим этэ. Сопхуоска саҕа охотобизт буолан түгнэри-таннары көрөн сүүрэн-көтөн тэлэкэччэй сылдыарым. 1990-с сыллар сагаларыгар сэбиэскэй былаас бүтэһик тыһынынан сопхуостарбыт кэм таныктаах, кыылбыт этин бэртэлиэтинэн тиэнэн аатыра-суолура сылдыар кэммит этэ, кыыл ытааччылар. Дьэ, ол сылдьан кыылбыт этин барытын дьаһанан баран, саас тонгот саҕана ааттаах булчут Бөрө Курустунуордуун дьэ таһыттан өртүбүөй энгин гынарга диэн ааттаан биир эмэ кыылла өлөрүнүөххэ диэн сүбэлэстибит. Оҕонньорум оччолорго алта уонун лаппа куоһардан эрэр кэмэ этэ. Дьэ туран, сытыы туйахтаах таба тирэммит хатаһын тонготтоох сарсыарда сөпкө оҕонньорум бураанын мин урууллааммын пуорт кэтэҕинэн Дьэлиндэ эргэ суолунан Сиэнкэ үрэҕин диэки куугунаттыбыт. Оччолорго мин сир-уоту, өрөнү-таннарыны саҕа арааран ырыппалаан билэн эрэр киһи хамаанданы тук курдук толоробун эрэ. Син балайда айан-наппахтаабышпыт кэннэ оҕонньор дьөлө хаһытаан тохтоотто. Билигин дөйүөрбүтүм аайы эдэр сылдьан чап курдук уол этим.

Дьэ, уонна хааһардарбытын кэтэн кыыл сонордоһорго турунубут. Хааһарбын кэтэн баран суол кытыытынан аҕыйах кыыл үрүн суоллара баарын дьэ өйдөөн көрдүм. Оҕонньорум нүксүгүлдүбүйэн Бөрөтүн аанньа бөрө курдук суксугулдуйда. Онон-манан соролообут ньымса арбаҕас, курумму ата тинилэхтээх өмчүүрлээх, салгын охсубатын диэн хараҕар сарыы ачыкылаах туран «бастыгыһын дуо?» диэн ыйытта. Мин хап-сабар суоллары бата турунан баран, аа-дьуо хайыһарбын халытан хааман бардым. Хайдах сэттэ уончалаах киһини бастатыахпыный диэн охсурҕалана санаатым. Дьэ, ол курдук кыыллар суолларын батан истибит. Санаабар син бэркэ барабын. Хаарга да уйдарара, халыйара ааттаах курдук. Биллэр-биллибэт кыраһа сымнатан ааһар тыһа соччо-бачча иһиллибэт. Син барбалаатыбыт. Биир сиһи быстыбыт курдук. Дьэ, оҕонньорум ыган барда, соччо хамсаммат да, олох субу тилэх уопсан тыһын быһаҕаһынан тыһыннанан тиритиннэрэн барда. Иккитэ-хаста тайана энгин түһэттээтим-хайаатым. Оҕонньорум бэрт намыйыннык: «Бээрэ, мин бастаан көрүүм эрэ» – диэт, ойоҕолоон быһа көтөн ылла. Саһарбатым. Аны туран хаалбат мөккүөргэ түстүм. Кэнниттэн иһэр кэм ама курдук эбит. Дьэ, онтон биир түгэнгэ оҕонньорум тэнийдэр-тэнийэн, нэмийдэр-нэмийэн атан барда. Син барбахтаан баран, тохтоон күүтэн туран чугаһаабыппар хаалыгынан ыйан саҕата

суох көрдөрдө. Күн сардангата кэннибититтэн этэ. Онно көрдөххө, үрэх эниэтин сэндэнэтигэр кыыл сана хаһыта кылбайан көстөрүн нөнгү уонча кыыл көхсүлэрэ көстөр. Биһигини билбэттэр. Сылпыт охсубат. Оҕонньорум: «Чэ, ити мунурах кэтэбэр тоһуйаар, мин субу диэкинэн ытардыы чугаһыам, эйиэхэ көтөн кэллэхтэринэ ытыалаар» – диэн баран, быдан атыннык сыырк гына тэбэн сыыйыланнаран хаалла. Мин сэрэнэн, мунур маспар сөрүөстэн туран кынгаталаан көрөбүн. Сотору буолаат кыылларым мин диэки бөтөрөнөлөһүөх курдук гынан иһэн, эниэ быллаарын күлүгэр мэлис гыннылар. Субу диэкинэн тахсаайаллар диэн кэтэһэн тынгаан турдум да, мэкчэ салаабытын курдук буолла. Мэличчи сүтүлэр. Оҕонньорум эппитин бырааптаан син уһуннук турбалаатым. Чункунуур чуумпу бүрүүкээн турар. Онтон «Чэ, барыахха» диэн кыылларым ойбут сирдэрин диэки табыстым. Кыыллар төттөрү бугуйан сис диэки ойбуттар. Оҕонньорум ойоҕолуу олордуһан сырсан бара турбут. Онно көрдөххө, сорох сиргэ оҕонньор ааһар суола көстүбэт да буолан ылаттыыр эбит. Бу сырыыга бултаары туох баарбынан түһүнэн кээстим. Санаабар, мин да кыым курдук көтөбүн. Сиһим оройун ырааһыгар тахсыбытым, арай ааһар суолугар биир сиргэ тагалай суол түһэртээбит уонна тонот үрдүгэр ытыллыбыт гильзалар харааран ыһылла сыталлар. Хаарга суруйбута субу дьэргэйэр: «Куоса, кыыллары сүлэттээ» диэн. Өйдөөн көрбүтүм, онно-манна 7 кыыл охто сытар, көхсүлэрэ көстөр. Атаҕа да адаарыйбыт баар. Дьэ, сүлэн ньычыкаайдастым. Соторутаагыта кыыллаан киирбит буолан илиим барара үчүгэй, икки чаастан ордугунан сүлэн бүтэрдим. Кыыл үргүбүт суолларынан эргийтэлээн көрдүү сырытым. Арай сиики баһын кыра хайырбатын анныгар биир хойбуун абалахаан көрөн сытар эбит. Сүннүн анһаары чугаһаан эрдэхпинэ, ойон турда. Утары ытыахпын айыырбаан эргийэ тэбэн, кэнниттэн ойоҕолуу соҕус кэтэххэ ытан кээстим. Өр гыммакка ньылбы тартым. Күн ортото ааһан эрэр бадахтаах. Чағылыһан күн этэ. Онтон туран салгыы чуннаатым. Көрбүтүм икки кыыл туора, сиики кытытытынан барбыттар. Балары баҕас сырсабын, ханна эрэ ситэн ытар инибин диэн эрэллээх кэннилэриттэн анһынан кээстим. Син барбалаабытым кэннэ унаттан оҕонньорум суола кыылларым суолугар олордуһа түстэ. Хайыахпыный, барбытым курдук тэбэн истим. Үрэх иһигэр кириибэр буруо көһүннэ. Тийибитим, оҕонньорум номнуо чэйэ оргуйа турар, икки үтэһэҕэ сылаах бүөр үөлүллэн бычыгыраан эрэр эбит. Кыылларын хайыы-сахха сүлэттээн кээспит. Кини сүлүүтэ миэнин курдук буолуо дуо? Субатын хаалларта туналыһа сыталлар. Хап-сабар күө-дьаа буолан аһаан сапсырыйдым. Кыыл ытаары гыммышпын истэн күлэн мүчүннүүр. Оҕонньор субу иккени ааҕан туран, 4 кыылы сүлбүт эбит. Онон, уопсайа, 12-ни бултаабыт. Мин олох да тыаһатыа суох киһи хойбууну салҕааммын хараҕым уугун соттубут курдук буоллум. Мин сөхпүппүн кистээбэппин. Олох аҕа туттубут бэркэ тапсар киһим этэ. Ыйытабын: «Арай мин сааспар сылдыар буол», – диибин... Оҕонньорум мүчүк гынар муннун өрө сыгар уонна: «Ама, итиччэ уһуннук сырсыам этэ дуо? Ньа-чаас умса көтөттүөм этэ» – диэтэ. Дьэ, ол баҕас чахчы. Сарсыныгар икки бураанынан Кылгас Атахтыын тийиэхпит диэтэ. Мин барардаах этим. Анһынныбыт. Дьэ, барбыта ээ онно Бөрө Курустupuор, мин олох биэрэстэ аһаарынан хаалан бураанҕа тийибитим. Дьэ, бу иһэн кэнниттэн көрдөххө, нүксүччү туттан баран хайбас гынан тыыны эрдиинэн анһынар курдук, хамсанан барара. Систэр түһүүлэригэр тэбинэн биэрэн олох кынаттаах көтөр курдук тэлээрэр этэ. Мин түһүүлэргэ охтубатах эрэ киһи диэн сырылаан түһэр буолан, хааллар-хаалан, аттар-атан испитим.

Дьэ, ити курдук киһи хоһуона Бойуокап Бөрө Курустupuор былыргылыы аһаарынан сонордоһууну көрдөрөн турар. Дьэ, чахчы да киһи киһиттэн ураты идэлээх, хоболоох да буолар эбит диэн өйдөппүтэ. Оҕонньорум барахсан...

Дь.Һэрэмээт, Садын сирэ

АҺАҢАС ХАЛЛААН АННЫГАР

Убайым Хабырылалыын бултуу сылдьан, Томпо үрээгин түнкэтэх арытыгар уккунһааһынан хонон турардаахпыт.

Ол дьыл күһүн уһаан, үтүө дьогдьоот буолбута. Хаар чараастык түһэн баран, халлан хаалбыта. Биһиги аҕыйах хонор үтэбитин сүгэ сылдьабыт. Куобахха туһах, кырынааска хапкаан ииттибит.

Ыкса киэһэ харыйа ойуур муох саба үүммүт аппатыгар, тыал түспэт «ньим» курдук үтүө сири булан, хонорго тэриннибит. Убайым уот отто хаалбыта. Мин солуурчах, чааннык ылан үрэхтэн ыраас уу бастым. Им сүтэн эрэрэ. Халлаанна сулустар бачымах хойуутук тахсыбыттар. Таас үрэх сырдык ыраас уута боруоран, түгэҕэ биллибэт чөнгөрө чүөмпэ буолан, тыаһа суох мөлбөйө устар. Чугас харгы тыаһа куугунуур...

Убайым уотун отто охсубут. Харыйа ойуур иһэ остуорууа дойдутун курдук, сырдаабыт. Кыымнар өрө көтөн тахсаннар, хойуу харыйа быһыһынан кылахааччыһан иһэн, умуллан хаалаллар. Убайым биир куобаһы сүлэн эттээн эрэр. Мин чаанныкпын бэлэм оллоонно оргута уурабын. Сорудах быһыһытын харыйа мутугун солоон чөмөхтүүбүн. Сир тымныыта охсубатын диэн сытар, олорор сирбитигэр халын ғына тэлгибин. Испэр хайдах эрэ тымныы буолсу дуу диэн саныбын.

Күөс буһан, чэй оргуйан аһаары тэринэбит. Убайым уотугар мас эбэн биэрэр. Уот, «дьэ-дьэ» диэбитти, үөрэ-көтө умайан чачыгырыыр. Тото-хана аһаан, утуйаары онгостобут. Мин аһаҕас халлаан анныгар уккунһааһа аан маннай хонорбуттан үөрэбин. Үрэхтэн сөрүүн салгын биллэр. Тыынарга хайдах эрэ сүрдээх үчүгэй, киэн-холку. Улаҕата биллибэт харана халлааны, үрүө-тараа сырсар чыпчылыһнаас сулустары одуулуу, өр да өр утуйбакка сыттым.

Көхсүбүн уот сылааһа угуттуур. Сытар тэллэх сэксэм оргууй-оргууй хамсаан күөгэлдьийэр. Уот таһыргыыр. Саныыр санаам быста-быста салҕанар. «Сарсын санга сиргэ барабыт. Дьибитигэр төннөр-бүтүгэр туһахтарбытын кэрийэн, кыракый мас сүгэхэрбэр элбэх куобаһы ньохоччу сүтэн кириэм. Ийэм, аһам төһө эрэ үөрэллэр», – итинник түн-тан саныы сытан утуйан хаалбыппын.

Кыратык утуйбут курдук саныы, салгыы утуйа охсоору сыттаһпына, убайым ыраахтан:

– Тукаам, тур. Күн ыраатта, – диэбит санатын истэммин, ойон турабын. Бэҕэһээ атахтарым ыалдыбыта ханна да суох буолтар. Этим-сииним чэбдигирбитэ, өйүм-санаам ырааһырбыта сүрдээх. Дьибэр кыайан туран биэрбэккэ, үгүстүк мөһүллэrim.

Халлаан сырдаабыт Үрэх туманынан бүрүллүбүт. Арай сүүрүк тыаһа ордук улааппыт. Түүннү кырыаттан тыа иһэ үрүң көмүс мөһүүрэ симэбин кэппит. Эрдэһит ымыы чыычаахтар ырыалара ырааппыт.

Тымныы уунан сууммута буолаат, уокка көхсүбүнэн олонорон итии чэй иһэн сирилэтэбин, куобах буутун сиибин.

– Тукаам, төһө бэркэ угуйдун? – убайым ыйытар.

– Ааттаах. Тэбэн да көрбөтүм.

– Тото-хана аһаа. Аһы аһыыр киһи сырыыны, хаамыны кыайар куолута.

Аһаан, хомунан бүттүбүт. Чараас хаарга курдурҕаччы хааман, Томпону өрө бара турдубут. Куобах суола хойуута сүрдээх.

Күһүннү халлаан сырдыгын, ырааһын. Манан хаартан тыа иһэ ордук сырдаан көстөр. Таас үрэх салгына тыынарга чэпчэкинин. Үчүгэй да этэ, күһүннү түүн толоонно хонор. Эриэккэс да этэ, күһүн бултуур-алтыыр.

П. Степанов, *Кытыл*, 1984 с.

СААРБАХ СААҢЫТ

Ол күнтэн бу күнгэ диэри саа сүгэн сааскы түүннэргэ халтай хаампатах дууһабын. Оннук-манньк ороскуокка киирбэтэҕим. Сынньаммакка, утуйбакка үкдэрийэн өлбөтөбүм.

Дьэ, арай биирдэ букатын эдэр сылдьан, биир саас сааланан сарайбытым. Ону да биир күн этэ. Миэнэ миэнин курдук, сайылыкка тахсыбыт кэннэ, Уйбаантан саа уларсан, Сэмэн оҕонньортон саа сэбэ бэриһиннэрэн, ииттэн-онгостон дьэ бардым.

Ити күн киэнгэ сириэнэн сырыттым. «Куоһу», «Хатырык дьэ» диэн от үрэхтэри өрө-таннары кэрийдим. Күөл ахсын биирдии-иккилии чуккуйдарга түбэхэн баран, наар сыһан күппээрдэн мэлийэн истим. Хаста да сатаан үөмпэккэ, көтүтэн кэбистим.

Киэһэлик «Туруйа сизэбит» күөлүгэр уонча чуккуй түһэн олороллоругар түбэхэн баран, үөмэн киирэбин диэн алҕаска мутугу тосту үктээн эмиэ көтүттүм. Онтон «Болуоттаах» атабар үс көҕөн үрдүк баҕайынан көтөн иһэллэрин көрөөт, абабар күөрэтэн көрбүтүм да, дьөрү буулдьаны билбэтилэр даҕаны, көппүттэрин курдук көтө турдулар.

Дьэ, кыһыы-аба улаатта. Бачча ааттаан-суолаан кэлэн баран мэлийэр диэн эр киһиэхэ, буолаары-буолан сааһыкка, улахан сааттаах дьыала. Уон биэс иитииттэн соҕотох иитии хаалла. Саатар онон чөкчөнө өлөрбүт киһи диэн санаан, наар үрүйэлэри кэрийдим да, олорум мэлигирдэр. Ол иһэн көрдөхпүнэ, биир талах төрдүгүн даах көтөн тахсан чугас турар хатынҥа дагдас гына олордо уонна талаһын диэки турулус-эрилис көрөн дьүккүгүнээтэ.

Мин туран, дулҕаттан-дулҕаа ойуолаан талах төрдүгэр тиййдим. Дьэ, доҕоттоор, олуһун үөрүөм иһин, биир көҕөн тиэрэ түһэн сытар эбит. Сулбу тардан ылан көрбүтүм, адьас сибиэһэй, санаабар этэ сып-сылаас. Даах эрэйдээх санардыы иһин тэһэн, оһоҕоһун орообут. «Бу дьолбун!» – диэн санга аллайдым. Даах сордоохпор көөчүктээн баран, ботуонкабар угунан кэбистим уонна бултаабыт киһи быһыытынан, киэнгэ-киэнник хардыылаан дьэиэм диэки суолу былдьастым.

Ийэм эрэйдээх үөрдэ аҕай. Оттон аҕам буолуохсут: «Ноххо, бэлэм сэмнэххэ түбэспит тойонгун ээ», – диэтэ уонна иэдэс биэрдэ.

Төһө да отут сыл аастар, ону саныы-саныы билигин күлэбин ээ. Көр, ол курдук бултаан турардаахпын. Дьэ, саарбах сааһыт эбиппин.

П. Степанов, Кириэс Халдьаайы, 1971 с.

ТУОМТУУ БААЙЫ

Аспыт үйэ бүтүүтэ Саха сириг төрүт олохтоохторугар, күндү түүлээх булдунаан олохторун хааччынар, булду сүрүн дьарык оностубут, эркин курдук эрэнэр дьоммутугар – идэтийбит булчуттарга, олус ыарахан, мунаарыылаах кэм бүрүүкээбитэ. Сэбиэскэй былаас суох оноһуллан, санга былаас оннун була илик буолан бары эйгэҕэ дьиикэй ырыынак ыар тыына биллибитэ, аатырбыт 90-нус сылларга хайдах дьаһанан, тугу гынан олохтоох дьон төрүт үгэстэрин – бултааһыны, балыктааһыны тыыннаах хаалларар боппуруос турбута.

Бүгүн, 30 сыл ааспытын кэннэ, анаарар-ырытар эбит буоллааха, ол кэмнэргэ Саха республикатын правительствота, бастакы президемиит М.Е. Николаев олус сөптөөх уурааҕы таһаарбыттар. 1992 сылга «Сахабулт» НКОХ тэриллиитэ Саха дьонун төрүт дьарыгар – булт салаатыгар төһүү күүс буолбута. Бу манна түмсэн бэлэм үөрэхтээх булт салаатын специалистара – охотovedтар, товароведтар, салайааччылар Петров Никифор Николаевич генеральной директордаах биһиги элбэх ахсааннаах сонордьуттарбытыгар эрэллээх эркин, күүстээх өйөбүл, көмө буолбутара.

«Сахабулка» ити ыарахан кэмнэргэ сыраларын биэрбит, 28 улууһу хабаан, «Сымнаҕас көмүс түсчүттэрэ» диэн кинигэбитин хомуйдубут. Бу кинигэҕэ «Сахабулт» бирикээһинэн улуустарынан ананан үлэлээбит охотovedтар түмсэн, бэйэлэрин туһунан ахтыы суруйдулар, улуустарыгар булт салаатын, түүлээхчигтэрин, ким төһө кыайарынан биһилиннэрэ сатаатылар. Түүлээҕи танастыыр, суоттуур товароведтарынан ыарахан сыаллаах-соруктаах, кырдыктаах үлэлэрин толору хомуйан көрдөрдүбүт. «Сахабулт» сүрүн салайааччылара Саха сиригэр кыылы тэнитии, ааҕы, айылҕаны харыстааһын, көрүү курдук араас өрүттээх үлэлэрэ киирдэ.

Кинигэ сүрүн аналынан тыыннаах көтөрү-сүөлү дэлэтии, учуоттааһын, айылҕабыт көстүүтэ күөх, чэбдик, ыраас буоларын ситиһии буолар.

Бултааһын – саха киһитин кэскиллээх, үтүө дьарыга. Тыыннаах айылҕаны, кыылы-сүөлү, кэлэр көлүөнэҕэ харахпыт харатын курдук харыстаан, баай барыылаах Байанайы үгэр таңгара оностон, аарыма даҕаны, эдэр даҕаны сонордьут булчуттар таба өйдөөн куруук харысхаллаахтык сыһыаннаһалларын ирдиир кэм-дьыл үүннэ.

Кинигэбит Аҕа дойду Улуу сэриитин Геройдарыгар Охлопков Ф.М., Кульбертинов И.Н., Үлэ Геройдарыгар Колесов Н.С., Волков И.В., Горохов С.В., Аммосова М.И. уонна сүүһүнэн ааҕыллар биллиилээх улуу булчуттарбытыгар ананар.

Биһиги булт салаатын дьиннээх тэрийээччилэрбитигэр сүгүрүйэн туран махталбытын тиэрдиэхтээхпит. Бүгүн сүгүрүйэ ааттыбыт Саха Республикатын бастакы Президенин М.Е. Николаевы (бу кинигэ хомуллартүмүллэр кэмигэр кини 85 сааһын туолла), ССРС Верховнай Советын депутата (1990 с.), «Сахабулт» НК генеральной директора Н.Н. Петрову, «Сахабулт» НК булт салаатыгар директору бастакы солбуйааччы А.И. Максимовы, 91 саастаах «Полярная звезда» орден кавалерын, Саха Республикатын саамай кырдыаҕас салайааччытын Ю.С. Коркины.

«Сахабулт» НК тула Саха Республикатын правительствота, Ил Түмэн депутаттара, тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтэ, булт департамена, айылҕа харыстабылын министиэристибэтэ тэннэ үлэлээбиттэрин бэлиэтиибит, араас сокуоннар, хамсааһыннар, буолбут чаччылар киирдилэр.

Кыылга, дьизэ кыылларыгар, тыа хаһаайыстыбатыгар олус улахан хоромнуу сүр бөрө содулуттан тахсара, ол туһунан улуус бары охотovedтара бэйэлэрин үлэлэриттэн, уопуттарыттан олохтоох бөрөһүттэрин аҕыннылар.

Кинигэҕэ охотovedтар, сорсуннаах булчуттар араас мүччүргэннээх сырыылара, айымньылара, хоһоонноро, оһуокай киирдилэр. Онтон саамай киһи уйадыыра Алдан улууһун булчута А. Иванов «Мама, прости меня» диэн дьиннээх түбэлтэ туһунан суруйбута баар. Егор Сыромятников, И.Мигалкин кэпсээннэрэ, хоһоонноро хомоҕой тыллаахтар, дириг ис хоһоонноохтор.

«Сахабулт» НК охотovedтара, товароведтара улуустарын булчуттарын туһугар бэриниилээхтик үлэлээбит 1992 сылтан 2022 сылга диэри араас тэрээһиннэрин, кэлэр көлүөнэ ыччат булт туһунан билэригэр, үөрэтэригэр туһалаах буоллун диэн таңган, хомуйан таһаардыбыт.

Баһылай Хаабыһап,

Дьокуускай куорат, эстинньи 27 күнэ, 2022 сыл

ИҢИНЭЭБИТЭ

Б.И. Павлов. Кирири тыл.....	5
I түһүмэх. Саха сиригэр булт хаһаайыстыбата тэриллиитэ.....	7
II түһүмэх. Булт салаатыгар республика таһымыгар үлэлээбит специалистар.....	19
III түһүмэх. «Сахабулт» концерн бастакы хардыылара, тэрээһиннэрэ.....	45
IV түһүмэх. «Сахабулт» концернга булт салаатын эппиэттээх үлэһиттэрэ.....	79
V түһүмэх. Сахабулка түмүллүбүт түүлээҕи бэрийээччилэр.....	93
VI түһүмэх. НК «Сахабулт» улуустааҕы охотоведтара, специалистара.....	135
Алданский улус.....	138
Абыйский улус.....	153
Амгинский улус.....	163
Анабарский улус.....	170
Виллюйский улус.....	179
Верхневиллюйский улус.....	199
Верхоянский улус.....	211
Верхнеколымский улус.....	227
Горный улус.....	231
Кобяйский улус.....	248
Жиганский улус.....	261
Ленский район.....	267
Мегино-Кангаласский улус.....	275
Мирнинский район.....	279
Момский улус.....	288
Нерюнгринский район.....	293
Нюрбинский улус.....	295
Среднеколымский улус.....	312
Сунтарский улус.....	323
Таттинский улус.....	334
Олекминский улус.....	343
Оленекский улус.....	357
Томпонский улус.....	363
Усть-Алданский улус.....	397
Усть-Майский улус.....	407
Усть-Янский улус.....	411
Хангаласский улус.....	434
Чурапчинский улус.....	438
VII түһүмэх. Бултаммыт түүлээҕи улуустарынан, сылларынан көрдөрүү таблицалара 1991-2022 сс.	453
VIII түһүмэх. Сонор суолугар (хоһооннор, кэпсээннэр).....	461
В.В. Габышев. Туомтуу баайы.....	485

Массово-политическое издание

МЯГКОЕ ЗОЛОТО ЗЕМЛИ ОЛОНХО

Составители:

Габьшев Василий Васильевич
Сметанин Николай Николаевич
Коркин Петр Николаевич

Якутск, «Көмүөл», 2023

На якутском и русском языках

Маассабай-бэлитичэскэй таһаары

СЫМНАҔАС КӨМҮС ТҮСЧҮТТЭРЭ

Хомуйан онордулар:

Габьшев Василий Васильевич
Сметанин Николай Николаевич
Коркин Петр Николаевич

Редактор *В.П. Саввинова*
Дизайн обложки *Н.И. Саввинова*
Комп. верстка *И.М. Захарова*

Формат 84x108 1/16
Усл.п.л. 51,24. Тираж 300 экз.

Издательский дом «Көмүөл»
677000, г. Якутск, пр. Ленина, 3/1, каб. 504
E-mail: komuolkniga@mail.ru, тел: 718-604